

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ІНФОРМАТИКИ ТА ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

О.Г. Лавер

**ВІЙНИ ТА НАРОДОНАСЕЛЕННЯ
КРАЇН СВІТУ У ХХ-ХХІ
СТОЛІТТЯХ (1900-2016 рр.)**

Статистичне дослідження

Монографія

Видання друге перероблене і доповнене

Ужгород – 2018

УДК 311.21+314.1+94(4/9)

Л 13

Пропонована монографія є другим, доповненим і переробленим виданням монографії: **Лавер О.Г. «Війни та народонаселення країн світу у ХХ столітті»**, яка була видана у 2002 році. Структура пропонованої монографії включає в себе вступ, дві частини, 6 розділів та додатки. У першій частині монографії досліджується статистика людських втрат у війнах і конфліктах ХХ-ХХІ століть (1900-2016 роки). Досліджуються втрати населення країн Європи, Америки, Азії, Африки, Російської імперії, СРСР та пострадянського простору у локальних війнах і конфліктах, які відбулися за вказаний проміжок часу, а також у Першій та Другій світових війнах. Велика увага приділяється вивченню втрат українського народу та населення України у війнах і конфліктах 1900-2016 рр. У другій частині монографії йдеться про проблеми біженців, вимушених переселенців, нелегальну міграцію, як наслідки воєн і конфліктів 1900-2016 рр. Вказані проблеми розглядаються, як у розрізі континентів, так і регіонів нашої планети, включаючи країни пострадянського простору, а також Україну. Результати статистичних досліджень наведені у додатках.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Устич С.І. – завідувач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ «УжНУ», доктор соціологічних наук, професор кафедри.

Тодоров І.Я. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ «УжНУ»

Приходько В.П. – завідувач кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «УжНУ», доктор економічних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою Радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 6 від 21 червня 2018 року)

ISBN 978-617-7692-07-1

© Лавер О.Г., 2018

© ДВНЗ «УжНУ», 2018

Зміст

ВСТУП	9
--------------------	----------

Частина I.

Розділ 1. Людські втрати у локальних війнах 1900-1945 років	17
--	-----------

§1. Локальні війни у Європі.....	17
§2. Локальні війни на Американському континенті	27
§3. Локальні війни в Африці.....	35
§4. Локальні війни в Азії та Океанії (без Китаю)	45
<i>П.4.1. Локальні війни в Китаї</i>	57
§5. Локальні війни на території Російської імперії та СРСР	65
§6. Жертви терору диктаторських режимів, расових, етнічних та релігійних зіткнень	82
§7. Статистичні висновки	91

Розділ 2. Втрати населення країн світу в Першій та Другій світових війнах	93
--	-----------

§1. Перша світова війна 1914-1918 рр.....	93
<i>П.1.1. Людські втрати країн Антанти</i>	94
<i>П.1.2. Людські втрати країн Троїстої угоди</i>	101
§2. Друга світова війна 1939-1945 рр.....	107
<i>П.2.1. Людські втрати країн Європи</i>	107
<i>П.2.1.1. Людські втрати країн антигітлерівської коаліції</i>	107
<i>П.2.1.2. Людські втрати країн прогітлерівської коаліції</i>	111
<i>П.2.2. Людські втрати країн Азії</i>	115
<i>П.2.2.1. Людські втрати країн антигітлерівської коаліції</i>	115
<i>П.2.2.2. Людські втрати країн прогітлерівської коаліції</i>	120
<i>П.2.3. Людські втрати країн Американського континенту</i>	122
<i>П.2.4. Людські втрати Австралії та Океанії</i>	123
<i>П.2.5. Людські втрати країн Африки</i>	124
<i>П.2.6. Людські втрати Радянського Союзу</i>	126
<i>П.2.7. Результуючі таблиці</i>	130
§3. Статистичні висновки	134

Розділ 3. Людські втрати у локальних війнах і конфліктах	
1945-2000 років.....	135
§1. Локальні війни і конфлікти у Європі	135
§2. Втрати населення країн Європи від терору диктатур, в етнічних та релігійних конфліктах.....	140
§3. Локальні війни на Американському континенті	148
§4. Втрати населення країн Америки від терору диктатур, в етнічних та расових конфліктах.....	160
§5. Локальні війни на Африканському континенті.....	166
<i>П.5.1. Країни Північної Африки</i>	<i>166</i>
<i>П.5.2. Країни Тропічної та Південної Африки</i>	<i>177</i>
§6. Втрати населення країн Африки від терору диктаторських режимів, у етнічних та релігійних конфліктах	195
<i>П.6.1. Країни Північної Африки</i>	<i>195</i>
<i>П.6.2. Країни Тропічної та Південної Африки</i>	<i>199</i>
§7. Локальні війни у країнах Азії та Океанії.....	208
<i>П.7.1. Близький Схід.....</i>	<i>208</i>
<i>П.7.2. Країни Аравійського півострову.....</i>	<i>216</i>
<i>П.7.3. Країни Середнього Сходу</i>	<i>219</i>
<i>П.7.4. Країни Індостанського регіону.....</i>	<i>227</i>
<i>П.7.5. Країни Південно-Східної Азії.....</i>	<i>235</i>
<i>П.7.6. Країни Східної Азії.....</i>	<i>250</i>
<i>П.7.7. Країни Океанії</i>	<i>259</i>
§8. Втрати населення країн Азії від терору диктаторських режимів, у етнічних та в релігійних конфліктах	270
<i>П.8.1. Близький Схід.....</i>	<i>270</i>
<i>П.8.2. Країни Аравійського півострову та Середнього Сходу</i>	<i>272</i>
<i>П.8.3. Держави Індостанського регіону.....</i>	<i>275</i>
<i>П.8.4. Країни Південно-Східної Азії.....</i>	<i>279</i>
<i>П.8.5. Країни Східної Азії.....</i>	<i>283</i>
§9. Локальні війни на території СРСР та країн пострадянського простору.....	291
§10. Втрати населення Радянського Союзу та країн пострадянського простору від терору диктатур та у етнічних конфліктах	304
§11. Статистичні висновки	310
Розділ 4. Людські втрати у локальних війнах та конфліктах	
2001-2016 років.....	316
§1. Втрати населення країн Європи від тероризму та у етнічних конфліктах.....	316

§2. Втрати країн Америки у локальних війнах і конфліктах, та від терористичних актів.....	320
§3. Втрати населення країн Африки у локальних війнах і конфліктах.....	324
<i>П.3.1. Втрати населення країн Північної Африки.....</i>	<i>324</i>
<i>П.3.2. Втрати населення країн Тропічної та Південної Африки.....</i>	<i>332</i>
§4. Втрати населення країн Африки від тероризму та під час етнічних та релігійних конфліктів.....	338
<i>П.4.1. Втрати населення країн Північної Африки.....</i>	<i>338</i>
<i>П.4.2. Втрати населення країн Тропічної та Південної Африки.....</i>	<i>344</i>
§5. Втрати населення країн Азії у локальних війнах і конфліктах.....	348
<i>П.5.1. Втрати населення країн Близького Сходу.....</i>	<i>348</i>
<i>П.5.2. Втрати населення країн Аравійського півострову та Перської затоки.....</i>	<i>357</i>
<i>П.5.3. Втрати населення країн Середнього Сходу.....</i>	<i>358</i>
<i>П.5.4. Втрати населення країн Індостанського регіону.....</i>	<i>369</i>
<i>П.5.5. Втрати населення країн Південно-Східної Азії та Океанії.....</i>	<i>371</i>
<i>П.5.6. Втрати населення країн Східної Азії.....</i>	<i>373</i>
§6. Втрати країн пострадянського простору у локальних війнах і конфліктах.....	377
§7. Втрати населення країн Азії від тероризму, та під час релігійних та етнічних конфліктів.....	387
<i>П.7.1. Країни Близького Сходу, Аравійського півострову, та Середнього Сходу.....</i>	<i>387</i>
<i>П.7.2. Країни Індостанського регіону.....</i>	<i>391</i>
<i>П.7.3. Країни Південно-Східної Азії.....</i>	<i>394</i>
<i>П.7.4. Країни Східної Азії.....</i>	<i>395</i>
§8. Втрати населення країн пострадянського простору від терористичних атак та під час етнічних конфліктів.....	401
§9. Статистичні висновки.....	405
§10. Людські втрати українського народу.....	407
<i>П.10.1. Втрати українського народу до початку XX століття.....</i>	<i>407</i>
<i>П.10.2. Втрати українського народу у XX столітті.....</i>	<i>411</i>
<i>П.10.3. Втрати українського народу у XXI столітті.....</i>	<i>418</i>
§11. Загальні статистичні висновки.....	421

Частина II.

Розділ 1. Проблеми біженців, внутрішньо-переміщених осіб та мігрантів, як результат воєн і конфліктів XX-XXI століть..... 430

§1. Динаміка чисельності біженців та внутрішньо-переміщених осіб.....	430
---	-----

§2. Країни переважного осідання біженців та умови їх проживання	444
§3. Взаємовідносини біженців та приймаючих держав	460
§4. Проблеми біженців та нелегальної міграції	473
§5. Взаємовідносини біженців та мігрантів з корінним населенням приймаючих держав	487

Розділ 2. Проблеми біженців та мігрантів по континентах та регіонах земної кулі..... 505

§1. Американський континент.....	505
§2. Африканський континент	514
§3. Країни Близького та Середнього Сходу.....	528
§4. Країни Південної Азії та Азіатсько-Тихоокеанського регіону.....	545
§5. Країни пострадянського простору (без України та Російської Федерації).....	557
§6. Російська Федерація	571
§7. Європа	582
<i>П.7.1. Проблеми біженців та нелегальних мігрантів</i>	<i>582</i>
<i>П.7.2. Міграційні процеси на континенті</i>	<i>595</i>
§8. Україна	608
<i>П.8.1. Проблеми біженців, внутрішньо переміщених осіб та нелегальної міграції.....</i>	<i>608</i>
<i>П.8.2. Демопуляція населення та міграційні процеси в Україні. Причини та можливі наслідки</i>	<i>618</i>

ДОДАТКИ ДО ЧАСТИНИ І (додатки 1.1 – 4.9) 626

Додатки до теми: «Людські втрати ворогуючих сторін під час радянсько-німецької (Великої Вітчизняної) війни 1941 – 1945 рр.» (додатки 5.1-5.4). 695

Додаток 5.1. Співвідношення сил та наміри ворогуючих сторін напередодні війни.....	695
Додаток 5.2. Втрати Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни.....	709
Додаток 5.3. Втрати Німеччини та її союзників на Східному фронті. Порівняльний аналіз військових втрат СРСР та Німеччини в роки Великої Вітчизняної війни	722
Додаток 5.4. Загальні втрати (військовослужбовців та мирних жителів) українського народу та уродженців України в роки Великої Вітчизняної війни	744

«...знання статистики колись стане так само необхідне, як уміння читати і писати».

Герберт Уелс,

англійський письменник-фантаст.

«Історія – це статистика в русі,
а статистика – це нерухома історія.

Історію ж необхідно фіксувати.

Зокрема і в цифрах».

Август Людвіг Шльоцер, німецький

історик, публіцист і статистик.

«Сьогодні в колах суспільствознавців широко культивується думка, що, для посилення відповідальності, «прозоріння» нинішнього суспільства перед обличчям фатальних викликів та загроз, воно повинно пройти свого роду шокову терапію. Впевнений, книга Олександра Лавера цілком може слугувати одним із елементів такого роду соціальної санації. Вражаючий своєю переконливістю матеріал, зібраний і проаналізований внаслідок велетенської праці дослідника впродовж чотирьох десятиліть, демонструє демонічний характер феномену масового вбивства людини людиною, є доброю профілактикою перед безумством нинішніх «яструбів» війни». (**Сергій Устич**, доктор соціологічних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол).

«З величезним задоволенням прочитав монографію професора Олександра Лавера. Захоплений фактологічною інформацією, збіраною ним, методологією аналізу статистичного, історичного і політичного знання. Монографія є вельми актуальною не тільки для вчених, але й для політиків. Можливо, після ознайомлення із розділами дослідження, їхні рішення і дії стануть більш відповідальними. Впевнений, книга Олександра Лавера повинна бути перекладена на англійську та інші мови і поширена у всьому світі». (**Йозеф Оленьскі**, професор Лазарського університету (м.Варшава, Польща).

«Унікальна монографія Олександра Лавера небуденно визначає людські втрати у війнах і конфліктах 1900 – 2016 рр. Окрім людських витрат, автор у своєму дослідженні наводить переконливі дані про матеріальні збитки ворожуючих сторін, торкається проблематики біженців, вимушено-переміщених осіб, як наслідку воєн і збройних конфліктів. Велика увага приділяється сучасній російській агресії на Донбасі. Доречним є також екскурс в історію українських людських втрат протягом останніх століть. Монографія може бути корисною не лише фахівцям – історикам, політологам, соціологам, а й усім, хто цікавиться політичними, військовими та демографічними процесами у сучасному світі». (**Ігор Тодоров**, професор, доктор історичних наук, директор Центру міжнародної безпеки Ужгородського національного університету).

«Тисячоліття війн та їх самовбивчих для людства результатів представлені в дослідженні професора Олександра Лавера в усіх своїх точних і від цього жахливих статистичних подробицях. Не музика військових парадів та лаврові вінки тріумфів, не кінні монументи полководців та мавзолей диктаторів, не апологія зброї та подвигів спартанців, а тваринні інстинкти племен і цинічність ватажків у герці за їжу, бранців та простір виразно проступають крізь безпристрасні цифри і стовпчики таблиць. Автор – не відсторонений реєстратор, а свідомий свого обов'язку високопрофесійний дослідник і гуманіст, який надає масштабний нарис глобального військово-політичного канібалізму, боротьби за ресурси і території, оплаченої мільйонами життів. Книга матиме успіх у нашому непростому світі. Серед тих, хто шукає відповідь на одвічні питання «Куди йдемо?» і «Що робити?», «Хто винуватий?» і «Чому так стається»? Навряд чи буде вона настільною у карткових палацах світової політики та грошей. Але її прочитають...» (**Володимир Приходько**, професор Dr.Sc., кафедра міжнародної економіки Ужгородського національного університету).

«Монографічне дослідження Олександра Лавера – це багаторічне системне узагальнення статистичних даних проблематики війни та народонаселення країн світу на межі ХХ- ХХІ століть. Воно має потужну мотивацію і актуальність у глобальному світоустрої сучасності. Монографія підготовлена з урахуванням діалектики багатомірності і складності геополітичних процесів, їх глибини, різноманітності та специфіки проявів. Чітко простежуються місце і роль України в сучасному геополітичному просторі, її сучасні демографічні проблеми в умовах військових дій на сході України та анексії Криму. Надзвичайно потужне дослідження стане в нагоді широкому загалу науковців та студентів». (**Іван Артёмов**, кандидат історичних наук, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «Ужгородський національний університет»).

ВСТУП

Війни виявляють величезний вплив як на саму історію людства, так і на динаміку чисельності населення ворогуючих держав та коаліцій: збільшується смертність, знижується народжуваність, у результаті чого зменшується чисельність населення. У зв'язку з цим втрати у війнах прийнято ділити на **прямі** (кількість безпосередньо загиблих), та **непрямі** втрати (падіння народжуваності, збільшення смертності, відтік населення за кордон у якості біженців та мігрантів). Пропонована монографія складається з двох частин. **Предметом** дослідження першої частини даної монографії є вивчення прямих втрат населення нашої планети у війнах і конфліктах ХХ-ХХІ століть (1900-2016 рр.). У другій частині монографії розглядається проблема біженців, нелегальних мігрантів, та питання міграційних процесів, як наслідок воєн та конфліктів, які велися на нашій планеті упродовж розглядуваного періоду часу.

Прямі втрати у війнах, у свою чергу поділяються на **військові втрати** та **втрати цивільного населення**. З точки зору військової демографії втрати військовослужбовців поділяються на **безповоротні** (убиті, полонені, зниклі безвісти), та **санітарні** втрати (поранені, ті, хто отримали контузії, травми, ті, хто захворів, і т.д.). Втрати військовослужбовців загиблими, у свою чергу поділяються на **бойові** та **небойові** втрати. **Бойові втрати** – це втрати військовослужбовців убитими та померлими від ран під час бойових дій, як на полі бою, так і у госпіталях. Під **небойовими** втратами розуміють втрати військовослужбовців, які загинули під час війни у **небойовій** обстановці: від хвороб, нещасних випадків, у результаті ДТП, внаслідок самогубств, і т.д. Причому, до військовослужбовців відносять солдатів та офіцерів усіх родів військ, які знаходяться на фронті, у резерві, в тилу, у госпіталях та у відпустці, а також особовий склад партизанських загонів. Все інше населення – це цивільні громадяни. Слід додати, що у багатьох громадянських війнах ХХ-ХХІ століть, а особливо у тих з них, які велися переважно у формі партизанської війни, грань між військовими та цивільним населенням є досить умовною. Тому, у багатьох країнах «третього світу», де велися чи ведуться громадянські війни, досить важко відділити військові втрати від втрат цивільного населення. З цієї причини, у багатьох із згадуваних воєн нами наводяться тільки мінімальні оцінки військових втрат. З іншого боку, реальністю сьогодення є той факт, що величезну більшість

загиблих під час громадянських воєн і конфліктів становлять мирні жителі, які, як правило є жертвами голоду та масових епідемій у зонах конфліктів.

У переважній більшості воєн встановити точні людські втрати в них, з поділом цих втрат на військові втрати та втрати цивільного населення, є неможливим через ряд причин:

1. По багатьох війнах і конфліктах точної статистики або не велося, або вона зовсім відсутня. Отже, у даному випадку, мова може йти тільки про наближені оцінки людських втрат у них.

2. Сталою традицією багатьох воєн, які велися упродовж століть, є той факт, що кожна з ворогуючих сторін намагалася і намагається, з одного боку, перебільшити втрати супротивника, а з іншого боку – применшити свої власні. У цьому випадку втрати супротивника, як правило беруться «зі стелі», але так, щоб вони хоча би у кілька разів перевищували власні втрати. Як приклад, коли у Олександра Суворова після взяття Ізмаїлу запитали, як показати у офіційному звіті втрати турків, майбутній генералісімус не роздумуючи відповів: «Пиши поболе, чого их, супостатов жалеть» [1, с.13]. І пішла «гуляти» по багатьох підручниках історії цифра 26 тис. турків, убитих при взятті Ізмаїлу росіянами [14; 15], яка нічого спільного з дійсністю не мала. Свої власні втрати росіяни оцінили «скромною» цифрою 1.880 убитих та 2.700 поранених [15]. Зрозуміла річ, що подібні цифри втрат приймати всерйоз неможливо. Через вказані обставини, Наполеон Бонапарт свого часу колись сказав: «Брехня, як у військовому бюлетені» [2, с.29].

Додамо, що «послідовники Суворова» існують і до цього часу. Так, у офіційному звіті Міністра оборони Росії С. Шойгу, присвяченому підсумкам бойових операцій російських військ у Сирії за період 30 вересня 2015 року – 31 грудня 2017 року говорилося, що в країні загалом побувало 48 тис. російських військових, з яких 14 тис. були нагороджені військовими нагородами [16]. Російські військові при цьому втратили 30 чоловік загиблими, зате знищили понад 32 тис. сирійських повстанців та 394 їхніх танків [17]. Найбільше здивування викликала інформація С. Шойгу про те, що російські війська звільнили від повстанців 503.223 квадратних кілометри сирійської території на якій було розміщено 998 міст та інших населених пунктів [16]. І це в той час, як уся територія Сирії, за даними ООН складає 185.180 квадратних кілометрів [16]! А от про те, що за вказаний проміжок часу російські війська убили в Сирії 5.783 мирних жителів [18], С. Шойгу сказати забув.

3. Навіть, якщо людські втрати у війні не є державною таємницею, то це не є гарантією того, що дослідники не можуть помилитися при конкретному підрахунку втрат. Ось приклад з цього приводу. Після того, як було знято Гриф секретності з втрат Червоної Армії під час радянсько-фінської

війни 1939-1940 рр., один дослідник – П.А. Аптекарь нарахував по «Книге учета безвозвратных потерь Рабоче-Крестьянской Красной Армии в войне с белофиннами» 131.476 безповоротно втрачених червоноармійців, а інший дослідник – М.В.Філімошин нарахував за цим же джерелом 126.875 безповоротно втрачених червоноармійців [3, с.346].

З наведеного вище випливає, що при визначенні людських втрат у війнах ХХ-ХХІ століть (1900-2016 рр.) доцільно вести мову про **розмах втрат**, який включає у себе нижню та верхню оцінку людських втрат у даній війні, або конфлікті. Середня, найбільш близька до істинної, оцінка людських втрат, встановлюється автором на базі існуючих з цього приводу джерел. У деяких випадках середня оцінка втрат може співпадати з нижньою, або навпаки – з верхньою оцінкою з даного розмаху втрат.

Окрім втрат у війнах і конфліктах, у пропонованому дослідженні вивчаються також втрати населення від терору диктаторських режимів, у результаті терористичних атак, під час етнічних та релігійних конфліктів, які відбулися упродовж 1900-2016 рр. Вказані втрати вивчаються з тої причини, що терор диктаторських режимів, є, по суті, війною цих режимів проти опозиційно налаштованих громадян своєї країни. Аналогічним чином, терористичні атаки розглядаються нами, як війна радикалізованої частини громадян даної держави проти інших, можливо менш радикалізованих співгромадян. У випадку релігійних та етнічних конфліктів маємо різновид громадянських воєн з тою різницею, що поділ на «білих» та «червоних» йде за релігійною, етнічною, а інколи за расовою ознакою, а також відсутня чітка лінія фронту між ворогуючими сторонами. Додамо, що оскільки не існує диктаторських режимів, які би прагнули оприлюднити повні списки своїх жертв, тому нижні та верхні оцінки людських втрат у цих випадках можуть різнитися в рази.

Будемо розрізняти **міждержавні, національно-визвольні та громадянські** війни. Проведемо класифікацію воєн з точки зору втрат у них. Будемо розрізняти війни з числом до 1.000 загиблих, війни з числом 1.000 – 10.000 загиблих, **війни малої інтенсивності** (10.000 – 100.000 загиблих), **середньої інтенсивності** (100 тис. – 500 тис.), **великої інтенсивності** (500 тис. – 1 млн. загиблих). Війни, у яких гине понад 1 млн. чоловік будемо називати **руйнівними**. Проведені у пропонованій монографії дослідження показали, що найбільший вплив на загальне число людських втрат дають війни руйнівні, великої та середньої інтенсивності.

Слід окремо виділити у вказаній класифікації **винищувальні війни**, тобто війни, у яких гине понад 50 % населення держави, або народу, який бере участь такої війни. Наприклад, у 50-70-х рр. ХІХ століття, під час народних повстань у Китаї загинуло 30 млн. чоловік, а протягом 1864-1870 рр.,

під час війни Парагваю проти Аргентини і Бразилії загинуло 1,3 млн. парагвайців [4, с.6]. Але населення Китаю на той час становило 430 млн. чоловік, а значить загинуло у результаті цих повстань 6,98 % населення держави, в той час, як у війні 1864-1879 рр. загинуло понад 80 % населення Парагваю [4, с.7]. Тобто, із наведених двох воєн, попри число людських втрат, винищувальною виявилася війна 1864-1870 рр. для народу Парагваю.

Результати нашого дослідження стосовно кількості загиблих під час воєн і конфліктів 1900-2016 рр. наведені у §11, Розділу 4, Частини I. Отже, упродовж XX століття розмах людських втрат склав 183,719 млн. – 310,974 млн. чоловік, з середньою цифрою втрат 250,153 млн. загиблих. Із вказаної середньої цифри втрат 181,272 млн., або 72,46 % склали загиблі під час воєн і конфліктів, а 68,891 млн., або 27,54 % становили жертви терору диктаторських режимів, терористичних актів та атак, загиблі під час етнічних, релігійних та расових конфліктів. За нашими попередніми підрахунками, наведеними у монографії [4, с.245], число загиблих було визначене цифрою 246,332 млн. чоловік, з яких 175,214 млн. чоловік, або 71,13 % загального числа втрат склали загиблі під час воєн і конфліктів, а жертвами терору, етнічних, расових та релігійних конфліктів стали 71,118 млн. чоловік, що у свою чергу склало 28,87 % усіх втрат. Тобто, результати обох наших досліджень виявилися близькими. Близькі дані до наших – 250 млн. загиблих одержав російський дослідник В. Ерліхман [5, с.3]. Вчені Гарвардського університету оцінили людські втрати у війнах і конфліктах XX століття розмахом 167 млн. – 250 млн. загиблих [6]. В монографії Назаретяна А.П. наводяться дані про 100 млн. – 120 млн., і навіть 300-360 млн. загиблих від збройного насильства упродовж XX століття [7, с.8]. Тобто, у даному випадку маємо розмах втрат 100 – 360 млн. загиблих. З наведених прикладів випливає, що одержані нами результати корелюють з дослідженнями інших учених.

Отже, за нашими результатами, упродовж XX століття при розмаху втрат 183,719 млн. – 310,974 млн. чоловік, середня цифра втрат складала 250,153 млн. загиблих. Військові втрати становили 57,115 млн. загиблих, що у свою чергу складало 22,83 % від середньої цифри втрат.

Якщо до наведених результатів ще додати дані за 2001-2016 рр., то розмах втрат складе 186,632 млн. – 316,98 млн. чоловік, із середньою цифрою 254,675 млн. загиблих. Військові втрати становили 58,238 млн. чоловік, або 22,87 % від середньої цифри загиблих. Із середньої цифри 254,675 млн. загиблих упродовж 1900-2016 рр., жертвами воєн і конфліктів було 184,936 млн. чоловік, або 72,62 % від середньої цифри втрат, а 69,749 млн. чоловік, або 27,38 % загинуло від терору диктаторських режимів, терористичних актів і атак, у результаті етнічних, релігійних та расових конфліктів.

Виникає інтерес питання, а яким є відсоток загиблих під час військових дій серед загальної кількості людей, які померли у ХХ столітті? В.Ерліхман наводить дані про 3,5 млрд. людей, які померли протягом ХХ століття [5, с.3]. Тоді виведена нами цифра 250,153 млн. загиблих дає нам 7,15 % загальної кількості померлих протягом ХХ століття. Назаретян А.П. наводить вищі дані. Упродовж ХХ століття, у трьох поколіннях прожило, за його обчисленнями, як мінімум 10,5 млрд. людей [7, с.8]. Тоді, відповідний відсоток зменшиться до 2,38 %. Отже, питома вага загиблих під час воєн і конфліктів, від терору диктатур, під час релігійних та етнічних конфліктів серед числа усіх померлих на Землі упродовж ХХ століття, коливається у межах 2,38 % – 7,15 %.

Потрібно дати відповідь ще на одне запитання: якою є **ціна війни**, тобто вартість ведення бойових дій, та матеріальні збитки, як її наслідок. Одразу зауважимо, що війна та ведення бойових дій – це справа дорога. Так, голландський експерт, доктор Б.Варнолінген свого часу підрахував, що вартість ліквідації одного солдата супротивника у часи Цезаря «коштувала» 4,3 франки, у часи Наполеона Бонапарта – 17.250 франків, під час Першої світової війни – 120.750 франків, у роки Другої світової війни – 287.599 франків, а під час В'єтнамської війни 1961-1973 рр. – 1.725.000 франків [8, с.71]. Тобто, з часів Цезаря, і до середини 70-х рр. ХХ століття вартість знищення одного солдата супротивника зростає у 401.162 рази! У цінах 2010 року, війна за незалежність обійшлася США у 2,4 млрд. доларів, Перша світова війна – у 334 млрд. доларів, Друга світова війна – у 4,1 трлн., а війна в Афганістані та в Іраку – у 1,15 трлн. доларів [9]. Щорічне утримання одного військового коштувало бюджету США у роки Другої світової війни 67 тис. доларів, у роки В'єтнамської війни – 132 тис., а під час кампанії в Афганістані – 1,1 млн. доларів [9].

Під час ведення бойових дій народне господарство воюючих країн несе величезні збитки, причому чим воно більш технологічне та краще організоване, тим збитки більші. Наприклад, операція НАТО в Югославії у 1999 році обійшлася альянсу у 8 млрд. доларів, а збитки народного господарства країни становили 30 – 35 млрд. доларів [4, с.7]. За 22 роки війни у Афганістані (1978-2000 рр.), збитки народному господарству держави склали 10 млрд. доларів [10]. Для порівняння, за даними, наведеними нами у §5, П.5.1. Розділу 4, Частини I, «Арабська весна» коштувала народному господарству арабських країн протягом 2011-2015 рр. 614 млрд. доларів США, у тому числі матеріальні збитки Сирії склали 259 млрд. доларів. Загалом, за цей період часу арабські країни втратили 6 % свого ВВП. А згідно даних, наведених нами у §2, Розділу 4, Частини I, збитки господарству США від терористичних актів 11 вересня 2001 року, за оцінкою тодішнього пре-

зидента країни Дж. Буша-молодшого склали за самою низькою ставкою 500 млрд. доларів.

Зауважимо, що війна – це таке явище людського життя, яке прямо, чи опосередковано зачіпає усіх без винятку громадян воюючої держави. Тому, незважаючи на той факт, що відсоток загиблих під час воєн і конфліктів, є порівняно, з загальним числом померлих відносно невеликим, а також з урахуванням стійкої тенденції до збільшення вартості бойових дій та збитків від їх результатів, проблема воєн та людських втрат у них завжди є актуальною, постійно знаходиться у центрі уваги як політичних кіл держави, так і найбільш широких верств громадськості, а отже становить собою неабиякий науковий інтерес.

Пропонована монографія, яка є другим, переробленим і доповненим виданням нашої монографії [4], і яку ми розглядаємо, як продовження ідей, методів та проблематики монографії Б.Ц. Урланіса [1], має на меті визначення та уточнення людських втрат у війнах, та конфліктах XX-XXI століть (1900-2016 рр.), а також втрат населення держав світу від терору диктаторських режимів, та від релігійних, расових та етнічних конфліктів. Оскільки важливою є проблема біженців, внутрішньо-переміщених осіб (ВПО), нелегальних мігрантів, як трагічних наслідків ведення бойових дій, указаній проблемі в монографії, у Частині II відводиться значна роль. І, нарешті, у пропонованій монографії важливе місце займає проблема вивчення втрат населення України та українського народу у війнах і конфліктах XX-XXI століть, та пов'язана з нею проблема українських біженців та внутрішньо-переміщених осіб.

Спеціальних монографічних праць, у яких досліджується проблематика визначення людських втрат у війнах та військових конфліктах – мізерна кількість. У цьому плані відмітимо дві монографії М.С. Авербуха [11,12], у яких були наведені дані про людські втрати у війнах рабовласницької епохи та часів феодалізму. Проривний характер носила монографія Б.Ц. Урланіса [13], яка побачила світ у 1960 році, і яка була перевидана під іншою назвою [2] у 1998 році. У 2002 році побачила світ наша монографія [4], а ще через два роки – монографія-довідник В.В. Ерліхмана [5].

У великій кількості монографічних праць, присвячених Першій та Другій світовим війнам, локальним війнам у окремо взятих державах (див. список літератури у монографії [4]), першочергове значення надавалося вивченню історичних, політико-правових, військових та інших аспектів цих воєн. Водночас проблема визначення людських втрат у цих війнах відсовувалась, як правило, на другий план.

Велика кількість статистичних матеріалів з питань людських втрат у війнах та військових конфліктах, яка є на різних сайтах у мережі Інтернет також не повинна збивати дослідника з пантелику. По багатьох війнах і

конфліктах там досить часто містяться неперевірені, применшені, або, навпаки, перебільшені дані про втрати, які необхідно ретельно перевіряти шляхом співставлення з відповідними даними з інших джерел. Все це робиться автором пропонованої монографії. Щоб не переобтяжувати читання монографії великою кількістю посилань на першоджерела, ті з джерел, які використовувалися нами у монографії [4] відсилаються нами у посиланні на цю монографію. Тобто, у пропонованій монографії нами використовуються тільки нові, порівняно з монографією [4] джерела. Додамо, що пропонована монографія є відкритою для виправлень і доповнень з урахування нових даних.

На нашу думку пропонована монографія може бути цікавою для спеціалістів-статистиків, міжнародників, військових, істориків, викличе зацікавлення у студентів старших курсів вищих навчальних закладів, та усіх тих, хто цікавиться тематикою воєн і конфліктів XX-XXI століть та людських втрат у них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соколов Б.В. Тайны Второй мировой /Б.В. Соколов. – М.:Вече,2000. – 480 с.
2. Урланис Б.Ц. История военных потерь /Б.Ц. Урланис. – М.-СПб: Полигон-АСТ,1998. – 558 С.
3. Соколов Б.В. Тайны финской войны /Б.В. Соколов. – М.:Вече,2000. – 416 с.
4. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г.Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації 2002. – 304 с.
5. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В.Эрлихман. – М.: Русская панорама,2004. – 215 с.
6. XX век – самый кровавый в истории человечества[Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://historical.ru/news/item/f00/s11/n0001180/index.shtml>
7. Назаретян А.П. Цивилизационные процессы в контексте универсальной истории /А.П. Назаретян. – М.: Мир,2004. – 368 с.
8. Обвиняется в бесчеловечности. – М.: Политзидат,1984. – 254 с.
9. Стуруа Мэлор. Афганский спотыкач /Мэлор Стуруа //Известия. – 13.08.2010.
10. Новое время. – 2001. – №48. – С.5.
11. Авербух М.С. Войны и народонаселение в докапиталистических сообществах /М.С. Авербух. – М.:Наука, 1970. – 214 с.
12. Авербух М.С. Законы народонаселения докапиталистических формаций /М.С. Авербух. – М.: Наука, 1967. – 208 с.
13. Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы /Б.Ц. Урланис. – М.:Соцэкиз,1960. – 566 с.
14. Сидорчик Андрей. Обида великого полководца. Как Суворов брал неприступный Измаил [Електронний ресурс]/Андрей Сидорчик. – 2017, 2 декабря. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/society/history>

15. Шарковский Александр. Победа, лавры которой достались не тому полководцу / Александр Шарковский //Независимое военное обозрение. – 2017. – 24 декабря.
16. Военные тайны: главные события 2017 года в российской армии //ББС. – 2.01.2018.
17. Главные военные события 2017 года по версии РИА Новости [Электронный ресурс]. – 2017, 20 декабря. – Режим доступа: <http://новости-россии/ru-an.info/новости/>
18. Войска РФ в Сирии убили почти 5800 гражданских лиц – доклад SNHR [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://petrimazepa.com/>

Частина І.

Розділ 1. Людські втрати у локальних війнах 1900-1945 років

§1. Локальні війни у Європі

В 1903 році у **Македонії**, яка була тоді частиною Османської імперії, відбулося повстання, яке увійшло в історію під назвою Ілінденського. Під час боїв 20 тис. повстанців проти 200 тис. карального війська турків загинуло 1 тис. повстанців та 5 тис. турецьких солдатів [1, с.11]. Всього – 6 тис. чоловік. В.Ерліхманом [2, с.47] наводяться такі дані: загинуло 1 тис. повстанців, 5.328 турецьких солдатів та 4.866 мирних жителів. Всього – 11.194 чоловік, причому 56,53% цього числа склали військові втрати. В довіднику Piero Scaruffi [3] кількість жертв Ілінденського повстання оцінюється у 20 тис. чоловік. У довіднику [4] кількість жертв Ілінденського повстання визначена у 4 тис. чоловік. Таким чином, розмах втрат під час Ілінденського повстання коливається в межах 4-20 тис. загиблих. Прийmemo цифру 11.194 загиблих під час Ілінденського повстання 1903 року, причому 6.328 чоловік склали військові втрати.

В 1907 році **Румунією** прокотилося селянське повстання, яке було придушене урядом країни з винятковою жорстокістю. В нашому дослідженні, ми назвали цифру 14 тис. загиблих під час придушення цього повстання [1, с.11]. Згідно [5], кількість загиблих під час повстання 1907 року коливається в межах 3-18 тис. чоловік, причому найбільш реальною цифрою вважається цифра 11 тис. загиблих. Цю ж цифру наводить В.Ерліхман [2, с.42]. Як і в джерелі [5] прийmemo цифру 11 тис. загиблих під час придушення повстання 1907 року, причому військові втрати склали 2 тис. чоловік або 18,18% всіх втрат [2, с.42].

В **Албанії**, упродовж 1908-1912 рр. проходили антитурецькі повстання, у яких згідно [2, с.29, 68] загинули 2 тис. албанських повстанців та понад 4,5 тис. турецьких солдатів. Після придушення повстання 1912 року, згідно [6, с.286] турками було вирізано 50 тис. чоловік в Албанії та в сусідній Македонії. Таким чином, під час повстань 1908-1912 рр. в Албанії та Македонії загинуло усього 56,5 тис. чоловік, причому військові втрати склали 6,5 тис. чоловік, або 11,5% всіх втрат.

Великою запеклістю відзначилися **Балканські війни** 1912-1913 рр., у яких прийняли участь Османська імперія, Болгарія, Греція, Сербія, Чорногорія та Румунія. Розмах військових втрат у цих війнах коливається в межах 143 тис. [4] – 462 тис. загиблих [7, с.366]. Проте цифра 143 тис. загиблих військовослужбовців є применшеною, оскільки вона включає в себе тільки вбитих та померлих від ран, але не враховує тих військовослужбовців, які померли від хвороб. За підрахунками Б.Ц. Урланіса в Балканських війнах загинуло 122 тис. військовослужбовців та ще 20 тис. померли від ран [7, с.366]. Тобто, разом – 142 тис. чоловік, що фактично співпадає з цифрою втрат, наведеною вище. Проте від хвороб померло ще 82 тис. чоловік, що піднімає загальну цифру загиблих військовослужбовців до 224 тис. чоловік [7, с.366]. Перебільшеність другої цифри втрат – 462 тис. загиблих переконливо доведена Б.Ц. Урланісом, оскільки, насправді це є цифра убитих та поранених військовослужбовців. Тобто реальні втрати знаходяться у більш вузькій вилці. До цифри 224 тис. загиблих військових ще слід додати 1,3 тис. загиблих та 6 тис. померлих від хвороб румунських військовослужбовців [8], які не були враховані Б.Ц. Урланісом [2, с.42]. Загалом, нижня оцінка військових втрат у Балканських війнах складає 231,3 тис. загиблих. За даними В.Ерліхмана загинуло від усіх причин 58 тис. болгарських військових, 15 тис. – грецьких, 7,3 тис. – румунських, 115 тис. – турецьких, та 45 тис. військовослужбовців з Сербії та Чорногорії [2, с.30, 35, 42, 47, 68]. Разом – 240,3 тис. чоловік. Отже, вилка загиблих у Балканських війнах військовослужбовців коливається в межах 231,3-240,3 тис. чоловік.

Стосовно втрат серед мирних жителів у Балканських війнах, статистичних даних є дуже небагато. Відомо [2, с.30], що загинуло 7 тис. мирних жителів Болгарії. Вступ сербських військ до Косова супроводжувався масовими вбивствами місцевих албанців. Згідно з [9] загинуло, за перших 5 місяців війни, як мінімум 25 тис. місцевих албанців. Загалом, кількість албанців які загинули упродовж 1912-1920 рр. згідно з [2, с.29] складає 120 тис. чоловік. Будемо вважати, що під час Балканських воєн загинуло, як мінімум 17 тис. мирних жителів, що в свою чергу, дає нам вилку втрат 248,3 – 257,3 тис. загиблих. В якості цифри втрат у Балканських війнах 1912-1913 рр. приймемо цифру 248,3 тис. загиблих з яких 231,3 тис., або 93,03% склали військові втрати.

Величезну кількість людських життів забрала **греко-турецька війна** 1919-1922 рр. Нами в [1, с.14] була прийнята цифра 500 тис. загиблих у цій війні, причому військові втрати склали 68 тис. чоловік, або 13,6% усієї кількості загиблих. Втрати у греко-турецькій війні можна уточнити, використавши джерело [10]. Згідно з цим джерелом військові втрати Греції склали 19.362 вбитих, 4.878 померли в небойових ситуаціях, 18.095 зникли безві-

сти, 48.800 були поранені та ще 10.000 потрапили до турецького полону. Якщо вважати, що не менше, як 10 тис. із числа зниклих безвісти греків загинули, а з числа військовополонених загинуло 10% (тобто 1 тис. чоловік), то військові втрати Греції у цій війні можна оцінити у 35.240 загиблих. Втрати турків склали 13 тис. вбитих, 22.690 померли від хвороб, 5.362 – від ран, 35 тис. були поранені, в грецький полон потрапило 7-22 тис. турків. Якщо вважати, що в грецький полон потрапило 10 тис. турків, і в полоні померло 1 тис. з їх числа, то військові втрати Туреччини складуть 52.052 чоловік. Разом, військові втрати у греко-турецькій війні склали, за нашими підрахунками, 87.292 чоловік. Стосовно втрат мирного населення, то у цій війні загинуло 15 тис. турків та 264 тис. греків. Загалом, згідно з [11], упродовж 1916-1923 рр. турками було знищено 353 тис. понтійських греків. Грецький парламент 24 лютого 1994 року одноголосно постановив вважати цифру 353 тис., офіційною цифрою загиблих понтійських греків [11]. Таким чином, загальні втрати у греко-турецькій війні коливаються в межах 366,3 тис. – 500 тис. загиблих. Приймемо цифру 366,3 тис. загиблих у греко-турецькій війні 1919-1923 рр.

У вересні 1918 року, під час **Владайського повстання в Болгарії** загинуло 2,5 тис. чоловік [1, с.12]. Проте, за офіційними даними у цьому повстанні загинуло 129 чоловік [2, с.30]. В.Ерліхман називає цифру 200 загиблих [2, с.30], а в [12] говориться про 400 вбитих повстанців. Втрати урядових військ склали 30 вбитих та 98 поранених. Тобто, розмах втрат складає 129 – 2.500 загиблих. Приймемо цифру 430 загиблих під час Владайського повстання 1918 року в Болгарії. Втрати мирних жителів під час цього повстання нам невідомі.

В **Чорногорії**, під час січневого повстання 1919 року, втрати повстанців склали 300 загиблих, втрати урядових військ невідомі [13]. Якщо припустити, що втрати урядових військ були вдвічі меншими, аніж втрати повстанців, то можна наближено вважати, що в Чорногорії під час січневого повстання 1919 року загинуло усього 450 чоловік.

Під час **італійсько-албанської війни** 1920 року втрати Албанії склали 3 тис. вбитих, а італійські втрати 2-3 тис. вбитих [14]. Розмах військових втрат, таким чином, склав 5-6 тис. загиблих. Приймемо цифру 5 тис. загиблих під час італійсько-албанської війни 1920 року.

Греко-італійський конфлікт 1923 року був менш кривавим. Тоді загинуло 20 чоловік [15].

В **Албанії** під час повстання 1924 року було вбито близько 300 чоловік [2, с.29].

В **Болгарії** розмах втрат під час червневого 1923 року перевороту коливається в межах 1 тис. [2, с.30] – 3,5 тис. загиблих [1, с.13]. Приймемо, в

якості втрат нижню оцінку – а саме 1 тис. загиблих. Під час вересневого 1923 року повстання в **Болгарії**, за різними даними загинуло 5 тис. [13] – 20 тис. чоловік [1, с.13]. В.Ерліхманом [2, с.30] проводиться уточнення цих втрат. Загинуло 600 урядових військових, близько 4 тис. повстанців, та ще 1.500 повстанців було страчено після придушення повстання. Загалом, загинуло близько 6,1 тис. чоловік. Цю цифру приймемо в якості людських втрат під час вересневого 1923 року повстання в Болгарії.

Під час конфлікту між **Болгарією** та **Грецією** у 1925 році втрати були такими [16]: загинуло 10 болгарських, 120 грецьких військовослужбовців, та ще близько 50 болгарських цивільних громадян. Всього – 180 чоловік. В **Румунії**, під час сутичок 1920-1926 рр. загинуло 1 тис. чоловік [2, с.43], а в **Югославії** в сутичках 1918-1929 рр., які проходили в основному в Косово, загинуло 2 тис. чоловік [2, с.49].

Протягом 7-12 квітня 1939 року проходила **італійсько-албанська війна**. Згідно джерела [17] втрати у цій війні були такими: Італія втратила близько 700 вбитих, Албанія – близько 1 тис. вбитих. Разом – 1.700 чоловік. Згідно [18] втрати були меншими: італійські – 25-400 вбитих та 97 поранених, албанські – 160 вбитих та сотні поранених і зниклих безвісти. Таким чином, розмах втрат у цій війні склав 185 – 1.700 загиблих. Оскільки число вбитих у таких війнах ненабагато перевищує число поранених, то прийнявши число загиблих італійців у 100 чоловік, втрати у італійсько-албанській війні 1939 року визначимо у 260 загиблих.

Втрати населення **Угорщини** під час революції 1919 року та угорсько-румунської війни були обчислені нами у 7,5 тис. загиблих [1, с.12], В.Ерліхманом – у 9 тис. загиблих [2, с.32]. У джерелі [5] наводяться наступні цифри військових втрат: угорці – 6 тис., чехи – 3 тис., румуни – 2 тис. загиблих. Є ще мінімальні цифри втрат: угорці та чехи – по 1 тис., румуни – 2 тис. загиблих [5]. Таким чином, військові втрати коливаються в межах 4-11 тис. загиблих. Згідно [2, с.32] в боях ще загинуло близько 2 тис. мирних жителів, та ще близько 500 чоловік стали жертвами «червоного терору», хоча офіційною є цифра 153 загиблих від «червоного терору». Число загиблих угорських військових В.Ерліхман визначає у 5 тис. чоловік [2, с.32]. Отже, вилка людських втрат під час революції 1919 року в Угорщині та угорсько-румунської війни складає 6.153-13.500 загиблих. Якщо вважати, що загинуло 5 тис. угорських військових, 3 тис. чеських, 2 тис. румунських військових, 2 тис. мирних громадян та ще 500 людей стали жертвами «червоного терору», то загинуло загалом 12,5 тис., причому 10 тис., або 80% всіх втрат склали військові втрати.

Під час **чехословацько-польської війни** 1919 року, (так званий «Тешинський інцидент»), втрати ворогуючих сторін були такими [19]: чехи втратили 44-53 вбитих, 124 поранених та 7 зниклих безвісти. Польські

втрати: 92 вбитих, 855 поранених та 813 зникли безвісти. За даними Б.Соловова [20], під час Тешинського інциденту загинуло 92 поляки та 51 чех. Тобто, 143 людей. Якщо припустити, що з 820 зниклих безвісти поляків загинуло 200 чоловік, то верхня оцінка числа загиблих під час Тешинського конфлікту складе 345 чоловік, а розмах втрат – 143-345 загиблих. Прийmemo цифру 143 загиблих під час Тешинського конфлікту 1919 року.

Загальне число втрат під час **польсько-литовської війни** 1920 року за Віленську область склало 1 тис. чоловік [4]. З цієї кількості, число загиблих може скласти 200 чоловік.

Під час **Краківського повстання** 1923 року загинуло 32 чоловік, у тому числі 18 робітників та 14 солдатів і поліцейських [21, с.25]. Переворот, здійснений в **Польщі** Ю.Пілсудським у травні 1926 року, забрав життя у 300 поляків та ще 1 тис. були поранені [22, с.415]. В березні-квітні 1936 року під час страйків та сутичок, у Кракові загинуло 10 чоловік та ще 20 були поранені, а у Львові загинуло 20 чоловік та ще 100 були поранені [23, с.343]. Загалом загинуло 30 чоловік.

В **Естонії**, під час грудневого повстання 1924 року загинуло 300 чоловік [1, с.13]. Уточнені дані виявилися набагато меншими. Згідно з [37] під час повстання втрати урядових військ склали 21 вбитих та 41 поранених, втрати повстанців – 12 загиблих. Отже розмах втрат в даному випадку склав 33-300 загиблих. Прийmemo цифру 33 загиблих під час грудневого 1924 року повстання в Естонії.

Винятковою запеклістю характеризувалася громадянська війна 1918 року в **Фінляндії**, у якій за різними даними згинуло 8 тис. [1, с.12] – 40 тис. чоловік [24, с.443]. Використовуючи джерело [36] втрати у цій війні можемо деталізувати.

Таблиця 1.1.1.

**Структура втрат ворогуючих сторін
під час громадянської війни 1918 року в Фінляндії**

Ворогуючі сторони	Вбиті в бою	Страчені	Зниклі безвісти	Загинули в концтаборах
«Білі»	3.414	1.400-1.615	46	4
«Червоні»	5.199	7.000-10.000	2.000	11.000-13.500
Німці-за «білих»	450-500	-	-	-
Росіяни-за «червоних»	900-1.000	550-600	-	-
Всього	9.963-10.113	8.950-12.215	2.046	11.004-13.504

Як впливає з наведеної вище таблиці, число загиблих (вбитих в бою, страчених, померлих у концтаборах) коливається в межах 29.917-36.855

чоловік. Якщо припустити, що з 2.046 зниклих безвісти загинула половина, то вилка втрат становитиме 30.940-36.855 загиблих. В якості цифри втрат у громадянській війні 1918 року в Фінляндії приймемо цифру 36.855 загиблих, яка практично співпала з цифрою 36 тис. загиблих, яка наведена в [25].

На території **Австрії** бойові дії мали місце в 1927 та 1934 роках. У липні 1927 року загинуло 140 людей та 1.500 було поранено [1, с.13]. В [2, с.28] наводяться менші цифри втрат: 89 чоловік загинуло (85 повстанців та 4 поліцейських), пізніше ще 10 чоловік померли від ран, що дає розмах втрат 99 – 140 загиблих. Приймемо цифру 100 загиблих під час липневого повстання 1927 року.

У лютому 1934 року, в столиці **Австрії** – Відні 20 тис. повстанців – шуцбундівців вели бої проти 85 тис. угруповання урядових військ. Загинуло 1-1,2 тис. чоловік та ще 11 тис. було поранено і кинуто у в'язниці [1, с.13]. Офіційні дані повідомляють про 274 загиблих, в тому числі 118 повстанців, 47 солдатів та поліцейських, і 109 мирних громадян [2, с.28]. Ці дані скоріш за все применшені, оскільки після придушення повстання без суду було страчено 400 шуцбундівців [2, с.28]. Згідно [37], у лютому 1934 року загинуло і зникло безвісти 1.600 чоловік. Приймемо цифру 1.118 загиблих під час лютневого повстання 1934 року в Австрії [25]. У липні 1934 року у **Відні** підняли повстання нацисти. Згідно [26, с.119] загинуло 269 чоловік, ще 73 заколотників були зазначені до смертної кари, з них 12 були страчені. Разом загинуло 281 чоловік.

В березні-квітні 1939 року відбулася короткотривала **словацько-угорська війна**, під час якої загинуло 36 словацьких військових та 36 мирних громадян. Угорські втрати склали 8 вбитих та 30 поранених [27]. Загалом загинуло 80 чоловік.

Під час революції 1918-1919 рр. у **Німеччині** загинуло, за нашими підрахунками, 2,5 тис. чоловік [1, с.12]. В.Ерліхман дає меншу цифру втрат – 2 тис. загиблих [2, с.34]. Отже, розмах втрат складає 2-2,5 тис. загиблих. Приймемо середню цифру-2.170 загиблих під час революції 1918-1919 рр. в Німеччині, яка наведена в джерелі [4].

Серед інших військових подій у **Німеччині**, відмітимо Капповський путч – 1 тис. загиблих [1, с.13]. Події 1923 року – Гамбурзьке повстання, окупація Руру, заворушення в Ганновері і т.д., мали наслідком 440 загиблих [1, с.13]. Упродовж 1923-1932 рр. в **Німеччині** проходили сутички штурмовиків та антифашистів, під час яких було вбито 94 штурмовики [28]. Якщо припустити, що втрати антифашистів були не меншими, то одержуємо, що в сутичках штурмовиків та антифашистів загинуло щонайменше 180 чоловік. Число загиблих під час **«ночі довгих ножів»** коливається в межах 1.076 [28] – 2.000 чоловік [29, с.342]. Зводячи докупи наведені вище дані, одержуємо, що під час заворушень 1920-1934 рр. у Німеччині загинуло 2.696

– 3.620 чоловік. В.Ерліхман наводить цифру 3 тис. загиблих у згадуваних заворушеннях. Прийmemo цю цифру, як цифру втрат населення Німеччини у заворушеннях 1920-1934 рр.

В **Італії**, під час повстання в Туріні (серпень 1917 р.) загинуло 500 чоловік [2, с.38]. В сутичках між фашистами та антифашистами в **Італії** упродовж 1920-1924 рр. загинуло 1,5 тис. [2, с.38] – 3 тис. чоловік [4]. Прийmemo цифру 1,5 тис. загиблих під час зіткнень фашистів та антифашистів у Італії упродовж 1920-1924 рр.

В **Ірландії**, під час Дублінського повстання 1916 року, загинуло 345 чоловік, в тому числі 215 ірландців та 130 англійців [1, с.13]. Згідно [2, с.36] втрати були більшими і склали 580 загиблих, в тому числі 130 англійських військових, 300 повстанців та 150 мирних жителів. Ще 16 чоловік були страчені після придушення повстання. В [30] наводиться цифра 466 загиблих, причому втрати повстанців згідно вказаного джерела складають 64 вбитих та 16 страчених, англійські втрати – 132 вбитих та 397 поранених, втрати мирних жителів – 254 вбитих та 2.217 поранених. Прийmemo останню цифру – 466 загиблих в якості втрат під час Дублінського повстання 1916 року в Ірландії.

Під час війни за незалежність **Ірландії** в 1919-1921 рр., загинуло 780 ірландських бійців та мирних жителів, 200 було страчено або загинуло в тюрмах, ще 500 чоловік загинуло під час погромів католиків у Північній Ірландії [2, с.36]. Загалом – 1.480 загиблих. В [31] наведено такі дані: близько 550 повстанців було вбито, загинуло близько 714 англійських військових та 750 мирних жителів. Всього – 2.014 чоловік. В якості цифри втрат під час війни за незалежність Ірландії прийmemo цифру 2.014 загиблих, причому військові втрати склали 1.264 загиблих, або 62,7% всіх втрат.

Після завершення війни за незалежність, протягом 1922-1923 рр. в **Ірландії** ще йшла громадянська війна, у якій загинуло 428 чоловік та ще 1.766 були поранені [1, с.12]. Проте вказані цифри втрат виявилися неповними. За даними [2, с.37] в громадянській війні загинули до 700 військових, 1.200 бійців Ірландської республіканської армії, до 1 тис. мирних жителів та ще 1.500 чоловік були страчені або померли в тюрмах. Разом – 4.500 чоловік. Згідно [32] проурядові сили втратили 808 вбитих, повстанці 1-3 тис. загиблих та ще 12 тис. потрапили в полон, втрати цивільного населення невідомі. Тобто загинуло 1,8 – 3,8 тис. військових а реальний розмах втрат складає 1,8-4,5 тис. чоловік. В якості цифри втрат під час громадянської війни в Ірландії візьmemo верхню оцінку – 4,5 тис. загиблих, причому військові втрати склали 2 тис. чоловік, або 42,2% усього числа загиблих.

Розглянемо країни Піренейського півострову. В **Португалії**, протягом 1908-1912 рр. у сутичках загинуло 0,5 тис. чоловік [2, с.42], а під час повстання 1927 року – ще 450 чоловік [1, с.14].

В **Іспанії**, під час повстання в Барселоні (лютий 1902 р.) загинуло 0,5 тис. чоловік, а під час повстання в Барселоні (липень 1909 р.) – 0,2 тис. чоловік [2, с.37]. Під час заворушень 1917 року загинуло 375 [1, с.14] – 400 чоловік [33, с.493]. Прийmemo цифру 375 загиблих під час заворушень 1917 року. В жовтні 1934 року відбулося повстання шахтарів у провінції Астурія. Офіційні дані – 1.435 вбитих та 2.956 поранених [1, с.4]. Максимальна цифра втрат у цьому повстанні – 3 тис. убитих та 7 тис. поранених. Тобто, розмах втрат у цьому повстанні складає 1.435-3.000 загиблих. Згідно [34] під час повстання в Астурії загинуло 220-230 іспанських військових, 33 священників, 1.500 шахтарів загинуло в бою, та ще 200 – від репресій. Загалом загинуло 1.953 – 1.963 чоловік. Можемо вважати, що під час повстання 1934 року в Астурії загинуло 1,96 тис. чоловік. В сутичках та заворушеннях, які проходили в інших регіонах Іспанії, упродовж 1931-1936 рр. загинуло 1,2 тис. чоловік. Таким чином, розмах під час заворушень та повстань 1902-1936 рр. в Іспанії складає 3,71-5,3 тис. чоловік. За нашими підрахунками, за вказаний період часу, в Іспанії загинуло 4,24 тис. чоловік.

Громадянська війна 1936-1939 рр. в **Іспанії** була найбільшою з воєн, які велися у той час в Європі за числом людських втрат. Цифри втрат називаються різні: 850 тис. [2, с.37], 500 тис. [10], 466.300 [4], 500 тис. – 1 млн. [25], близько 1 млн. [22, с.391], 365 тис., 380 тис., 600 тис. – 1,2 млн. [3]. Тобто, вилка втрат у цій війні коливається в межах 365 тис.-1,2 млн. чоловік. Тут потрібно виключити явно недостовірні цифри втрат. Оскільки Б.Ц. Урланісом військові втрати ворогуючих сторін були обчислені у 450 тис. загиблих [7, с.401], то цифри втрат які менші за вищенаведену, є применшеними. З іншого боку втрати цивільного населення були набагато більшими за 100 тис. загиблих. Стосовно цих втрат існують верхня та нижні оцінки. Верхня оцінка: від голоду та епідемії загинуло 385 тис. мирних жителів, франкісти стратили до 80 тис. чоловік, в тюрмах загинуло 90 тис. чоловік, республіканці стратили 16 тис. монахів і священників та 20 тис. анархістів. Ще 15 тис. чоловік загинули від бомбардувань [2, с.37]. Всього – 606 тис. загиблих цивільних громадян. Нижня оцінка цивільних втрат є такою: від бомбардувань та обстрілів загинуло 50 тис. чоловік, жертвами республіканського та франкістського терору стали відповідно 55 тис. та 175 тис. чоловік, від голоду та хвороб померло 140 тис. чоловік [2, с.37]. Всього, таким чином, загинуло 420 тис. мирних жителів. Разом з військовими втратами, під час громадянської війни в Іспанії загинуло 870 тис.-1,056 млн. чоловік. Тобто оцінка у 1,2 млн. загиблих є завищеною. Прийmemo цифру 870 тис. загиблих під час громадянської війни 1936-1939 рр. в Іспанії, причому 450 тис. загиблих склали військові втрати, що складає 51,72% всіх втрат. Оскільки в Іспанії у 1936 році проживало 24 млн. чоловік [35, с. 139], то в громадянській війні у цій країні загинуло 3,08 % її населення.

Одержані вище дані переносимо у результуючу таблицю, яка наведена в **Додатку 1.1.**

Отже, розмах втрат у локальних війнах і конфліктах 1900-1939 рр. у Європі склав 1.616.760 – 2.022.077 чоловік. Середня оцінка втрат – 1.651.046 загиблих, з яких щонайменше 51,45 % всіх втрат (849.476 загиблих) склали військові втрати. Наша попередня оцінка – 1,804 млн. загиблих у європейських локальних війнах 1900-1939 рр. [1, с.15], потрапляє у вищевказаний розмах втрат.

З точки зору класифікації воєн стосовно людських втрат у них, розкладка виявилось такою.

Таблиця 1.1.2.

Класифікація людських втрат у європейських локальних війнах і конфліктах 1900-1939 рр.

Числовий діапазон	0 -100	100 - 1тис.	1тис. - 10тис.	10тис. - 100тис.	100тис. - 500тис.	500тис. - 1 млн.	Всього
Кількість загиблих (тис. чол.)	133	4.622	33.642	128.049	614.600	870.000	1.651.046
У %	0,008	0,28	2,04	7,76	37,22	52,69	100

Як впливає з вищенаведеної таблиці, на одну війну великої інтенсивності (громадянська війна в Іспанії) та дві війни середньої інтенсивності (Балканські війни та греко-турецька війна) припало 89,91% всіх втрат. Питомо вага воєн малої інтенсивності була значно меншою.

Стосовно людських втрат по типах воєн розкладка наводиться нами нижче:

Таблиця 1.1.3.

Класифікація людських втрат у європейських локальних війнах і конфліктах 1900-1939 рр. по типах воєн

Тип війни, або бойових дій	Міждержавні війни, або конфлікти	Війни, або бойові дії за національне визволення	Громадянські війни, сутички, заворушення	Всього
Кількість загиблих (тис. чоловік)	632.983	70.174	947.889	1.651.046
У %	38,34	4,25	57,41	100

Всього, за період 1900-1939 рр. у Європі було зафіксовано 10 міждержавних воєн та конфліктів, 4 антиколоніальні війни та повстання, 25 громадянських воєн і повстань не рахуючи великої кількості сутичок та заворушень.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія]/О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
- 2.** Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник. /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215с. **3.** Scaruffi Piero. Wars and genocides of the 20 th century [Електронний ресурс] /Piero Scaruffi. – Режим доступу: <http://www.scaruffi.com/politics/massacre.html>. **4.** Wars since 1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://war-memorial.net/wars-all>. White Matthew. Minor atrocities of the twentieth century [Електронний ресурс]/Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat6.htm>. **5.** Федоров В.А. История России. 1861-1917/В.А. Федоров. – М.: Высшая школа, 20012. – 384 с. **6.** Урланис Б.Ц. История военных потерь/Б.Ц. Урланис. – М.-СПб: ПОЛИГОН – АСТ, 1998.- 558с. **7.** Задохин А.Г. Пороховой погреб Европы. /А.Г. Задохин, А.Ю. Низовский. – М.: Вече, 2000. – 416 с. – ISBN 5-7838-0719-2. **8.** Freundlich Leo. Albanian's Golgotha [Електронний ресурс] /Leo Freundlich. – 2012, 31 may. – Режим доступу: <http://www.albanianhistory.net/texts201/AH19131.html>. **9.** Daleziou E. Britain and Greek-Turkish War... [Електронний ресурс]/E. Daleziou. – Режим доступу : <http://theses.gla.ac.uk/1578/>. **10.** Геноцид понтийского эллинизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hellas.ru/sections/genocide/genocid.html>. **11.** Хадживанов П. Спомени (1900-1944) /П. Хадживанов. – София: Военно издателство, 2006. – ISBN 978-954-346-3. **12.** Christmas uprising... [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slobodnaevropa.org/a/Crna-Hora-Bozicni-ustanak/1923426.html>. **13.** Montgomery Hugh – Massingberg, editor, Burke's Royal Families of the World, Volume 1/Hugh Montgomery: Europe&Latin America (London, UK: Burke's Peerage Ltd, 1977), P. 106. **14.** Bombardment of Corfu //The Morning Bulletin, Rockhampton, Qld : National Library of Australia, 1 october 1935. P.6, Retrieved 30 July 2013. **15.** Mihaylov Ivan. Спомени III. Освободителна борба 1924-1934 /Ivan Mihaylov. – Leuven, 1967, pp.584-585. **16.** Fisher Bernd J. (1999). Albania at War, 1939-1945 /Bernd J. Fisher. – Purdue University Press. ISBN 978-155753141-4. **17.** Albania's Reemergence after World War I [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://countrystudies.us/Albania/25.htm>. **18.** Шимов Я. Выигранная война, проигранный мир [Електронний ресурс] /Я. Шимов. – Режим доступу: <http://www.nlobooks.ru/node/5324>. **19.** Соколов Б. СССР и Россия на бойне. Людские потери в войнах XX века [Електронний ресурс] /Б. Соколов. – Режим доступу: <http://www/e-reading.Link/bookreader.php/1030374.html>. **20.** Советская историческая энциклопедия. Т.8. – М.: Наука, 1965. – 992 ст. **21.** Новейшая история стран Европы и Америки. Ч.1 1900 – 1945. – М.: Гуманитар. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 463 с. **22.** Большая советская энциклопедия. 1-е издание, т.46. **23.** Новітня історія. Т.1. 1918-1939. – К.: Радянська школа, 1962.- 562 с. **24.** Clodfelter M. Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and other Figures, 1492-2015, 4-th ed. /M.Clodfelter. – Mc Farland, 2017. **25.** Ватлин А.Ю. Австрия в XX веке /А.Ю. Ватлин. – М.: Арфа, 2006. – 222 с. **26.** Sipeky M. «Mala vojna» a ucast slonenskego letictva v nej [Електронний ресурс] /M.Sipeky. – 2007, 11 february. Режим доступу: https://www.valka.cz/newdesign/v900/clanek_12028.html. **27.** Емельянов Ю. Грозит ли Украине «ночь длинных ножей»? [Електронний ресурс] /Ю. Емельянов. – 2014, 11 апреля. –

Режим доступу: <http://politpbzor.net/show/17495.html>. **28.** Кульбакин В.Д. Очерки новейшей истории Германии /В.Д. Кульбакин. – М.: Соцэкгиз, 1962.- 671 с. **29.** Лебеда А. Пасхальное восстание и «Ирландские добровольцы» [Электронний ресурс] / А. Лебеда – 2016 25 апреля. – Режим доступу: <https://www.gazeta.ru/science/2016/04/25/a8196905.shtml>. **30.** Ирландия. На пути к свободе. Часть 2. Война за независимость [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://humus.livejournal.com/2558090.html>. **31.** Гражданская война в Ирландии [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/446976>. **32.** Большая советская энциклопедия. 1-е издание, т.29. **33.** Hugh Thomas. The Spanish Civil War /Thomas Hugh. – Penguin books, 2001. – London, p.136. **34.** История XX века. Зарубежные страны. Дополнительный том. – М.: Аванта, 2002. - 448 с. **35.** Vuoden 1918 sodan sotaturmat kuolintavan ja osapuolen mukaan //Suomen sotaturmat 1914-1922 («Национальный архив-жертвы войны») [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotaturmaetusivu/stat2>. **36.** Попытка коммунистического переворота 1 декабря 1924 года [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.estonica.org/ru/>. **37.** Гражданская война в Австрии... [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <https://topwar.ru/68846>.

§2. Локальні війни на Американському континенті

Найбільшою, за кількістю людських втрат за період 1900-1944 рр. на континенті, була революція та громадянська війна в **Мексиці** (1910 – 1917 рр.), хоча в багатьох джерелах вважається що вона тривала упродовж 1910-1920 рр. Діапазон людських втрат у цій війні коливається в межах 250 тис. – 2 млн. чоловік [1], [2], [3], причому нижня оцінка втрат – 250 тис. загиблих – це військові втрати. В. Ерліхман [4, с.96] втрати під час громадянської війни у Мексиці визначив у 1,1 млн. загиблих, у тому числі 350 тис. склали військові втрати, а 750 тис. – втрати мирного населення, з яких 50 тис. загинуло під час бойових дій, 250 тис. було страчено або вбито, 450 тис. померло від голоду і хвороб. В.Ерліхман додає, що від епідемії іспанки у 1918-1919 рр. померло 1 млн. чоловік, що в сумі дає цифру 2,1 млн. загиблих. Нами у [5, с.15] була прийнята цифра 1,7 млн. загиблих під час громадянської війни в Мексиці на основі того, що населення країни скоротилося з 15,51 млн. чоловік у 1912 році, до 13,9 млн. чоловік у 1917 році, після чого воно знову почало зростати, склавши у 1918 році 14 млн. чоловік [5, с.15]. Таким чином, виходячи з наведеного вище, реальний розмах втрат під час громадянської війни в Мексиці склав 1,1 млн. – 2,1 млн. загиблих. Прийmemo цифру 1,7 млн. загиблих під час громадянської війни в Мексиці, причому 250 тис. склали військові втрати (14,71% всіх втрат).

Під час громадянської війни в **Мексиці**, мали місце вторгнення військ США на мексиканську територію. Так, під час американської окупації порту

Веракрус (21 квітня – 23 листопада 1914 р.) втрати США склали 17 вбитих та 63 поранених, мексиканські втрати – 120 вбитих [6]. Сутички між американськими та мексиканськими військами мали місце і пізніше. Число загиблих у цих сутичках склало 500 чоловік [7].

Протягом 1923 – 1924 рр. у **Мексиці** йшла війна урядових сил з заколотниками Де ла Уерти, під час якої з обох боків загинуло 7 тис. чоловік [5, 15]. Цю ж цифру втрат можна знайти в джерелі [8]. Прийmemo цифру 7 тис. загиблих під час повстання 1923-1924 рр.

Під час повстання «крістерос» у 1927-1929 рр. в Мексиці, за нашими обчисленнями загинуло 32 тис. чоловік [5, с.15]. В [1] називається цифра 10 тис. загиблих, а у джерелі [25] наводяться наступні дані: втрати урядових військ склали 56.882 убитих, повстанці втратили близько 30 тис. вбитих, великими були втрати мирних жителів. Верхньою оцінкою втрат у цьому повстанні є цифра 250 тис. загиблих. Отже, розмах людських втрат під час повстання 1927-1929 рр. у Мексиці складає 10 тис. – 250 тис. загиблих [25]. Прийmemo цифру 180 тис. загиблих під час повстання 1927-1929 рр. у Мексиці, причому військові втрати склали 86.882 чоловік, або 48,27% усіх втрат.

Під час повстання негрів і мулатів на Кубі (1912 р.) загинуло, за різними оцінками, 1.050 [1] – 3-6 тис. чоловік [9]. Прийmemo цифру 3 тис. загиблих під час повстання на Кубі у 1912 році [5, с.16]. Під час повалення диктатури Мачадо на Кубі у 1933 році загинуло 30 чоловік [5, с.16].

Американська (США) окупація **Гаїті** проходила у 1915-1934 рр., причому упродовж 1918-1920 рр. там відбулося антиколоніальне повстання. Називаються наступні цифри втрат: 6-10 тис. загиблих [4, с.91], 2 тис. загиблих в бою [10], понад 13 тис. загиблих [11]. Додамо, що в джерелі [12, с.44] вказується, що протягом 1916-1919 рр. в тюрмах Гаїті загинуло 9.475 політичних в'язнів, що разом з 2 тис. загиблих повстанців дає нам цифру 11.475 загиблих. Американські офіційні дані говорять про 3,5 тис., гаїтянські – про 10 тис. загиблих [5, с.16]. Втрати військ США у Гаїті склали 40 вбитих [4, с.91]. Отже, людські втрати під час окупації Гаїті військами США, коливаються в межах 2 тис. – 13 тис. загиблих. Якщо до цифри 11.475 загиблих гаїтян, з них 2 тис. повстанців, додати 40 загиблих військовослужбовців США, то кількість загиблих під час окупації країни у 1915 – 1934 рр. складе 11.515 чоловік, з них 2.040 загиблих становлять військові втрати (17,72% всіх втрат).

Американська окупація **Домініканської республіки** продовжувалася в 1916-1922 рр. За цей час мало місце 467 збройних сутичок між американськими окупаційними військами та повстанцями, під час яких було вбито і поранено 1.137 домініканців, втрати військ США склали 20 вбитих та 67 поранених, а також військовими США було страчено 400 цивільних громадян які підозрю-

вались у співпраці з повстанцями [5, с.16]. Якщо прийняти пропорцію вбитих і поранених як 1:3, то можемо вважати, що з 1.137 вбитих і поранених домініканців загинуло 284 чоловік, що дає нам нижню оцінку втрат – 684 загиблих. В якості верхньої оцінки можемо взяти цифру 1 тис. загиблих. Прийmemo цифру 700 загиблих під час окупації Домініканської республіки американськими військами у 1916-1922 рр., причому військові втрати склали 304 чоловік.

Країнами **Центральної Америки** також прокотилася хвиля повстань та міждержавних воєн. В 1906 та 1907 рр. пройшли короткочасні центральноамериканські війни у яких згідно [1] загинуло по 1 тис. чоловік, а згідно [13] у війні 1906 року загинуло 1 тис. чоловік, а у війні 1907 року 1,3 тис. чоловік. При розмаху втрат 2.000-2.300 загиблих, прийmemo цифру 2 тис. загиблих у центральноамериканських війнах 1906-1907 рр.

В **Нікарагуа** у повстаннях 1907-1912 рр. загинуло 500 чоловік, а у повстаннях 1924-1927 рр. – ще 2 тис. чоловік [4, с.96]. У **Гондурасі** під час громадянської війни 1924 р. загинуло 1 тис. чоловік [1], [13].

Людські втрати під час повстання Сандіно в **Нікарагуа** 1926-1933 рр. були набагато вищими і склали, згідно [4, с.96] 10 тис. загиблих, у тому числі військові втрати – 3 тис. чоловік, а втрати цивільного населення – 7 тис. чоловік. Загинуло 136 американських військових, у тому числі 47 – в бойових діях, та за офіційними даними – 75 національних гвардійців [13]. В [5, с.16] нами була наведена цифра 20 тис. загиблих, але за проміжок 1926 – 1936 рр. Тобто, розмах втрат в даному випадку склав 10 – 20 тис. загиблих. Приймемо нижню цифру втрат – 10 тис. загиблих під час повстання Сандіно в Нікарагуа, причому з даної цифри втрат 3 тис. склали військові втрати.

Повстання 1932 року в **Сальвадорі** було придушене властями країни з винятковою жорстокістю. Згідно з [14] кількість загиблих у цьому повстанні коливається в межах 10-40 тис. чоловік, а у [8] називається цифра 51 тис. загиблих, хоча найбільш реальною цифрою втрат у цьому повстанні вважається цифра 30 тис. загиблих (5% населення країни) [14], [5, с.16]. Військові втрати під час повстання 1932 року в Сальвадорі коливаються від 2.600 [1] до 4 тис. загиблих [15]. Будемо вважати що під час повстання 1932 року в Сальвадорі загинуло 30 тис. чоловік, військові втрати склали 35 тис. чоловік (11,67% всіх втрат).

В **Сальвадорі** відбулося ще одне повстання – у 1944 році. Під час цього повстання загинуло 0,2 тис. чоловік [4, с.97].

В 1921 році відбувся міждержавний конфлікт між **Коста-Рікою** і **Панамою**, під час якого з обох сторін загинуло 0,2 тис. чоловік [4, с.94,96]. Під час повстань 1903-1926 рр. у **Панамі** загинуло 0,2 тис. чоловік [4, с.96].

Під час громадянської війни у **Венесуелі** (1903-1906 рр.) загинуло 4 тис. чоловік [8].

Велику кількість людських життів забрала громадянська війна 1899-1902 рр. в **Колумбії**, яка увійшла в історію під назвою 1.000-денної війни. Кількість загиблих у цій війні коливається в межах 100 тис. [9] – 150 тис. чоловік [4, с. 94]. З останньої цифри, 30 тис. (25%) склали військові втрати, а 120 тис. – втрати цивільного населення. Оскільки війна велася з 20 жовтня 1899 року до 21 листопада 1902 року, то основна кількість людських втрат у ній прийшлася на ХХ століття. Прийmemo цифру 100 тис. загиблих у цій війні, причому 25 тис. склали військові втрати. Наприкінці 1928 року, під час сутичок страйкуючих з військами та поліцією в **Колумбії**, з обох боків загинуло 2 тис. чоловік та ще 3 тис. були поранені [5, с.17].

Цифра 70 тис. загиблих під час війни **Колумбії і Перу** у 1932 – 1933 рр., яка наводилася нами в [5, с.17] виявилася сильно перебільшеною. Згідно [4, с.94,97] втрати Колумбії склали 1 тис., втрати Перу – 0,7 тис. загиблими. В [16] наводиться нижча оцінка втрат у цій війні: Перу – 150-250, Колумбія – 140-200 чоловік, причому втрати були в основному через тропічні хвороби. Отже, розмах втрат, у даному випадку складає 290-1.700 загиблих. В джерелі [17] вказується, що з 1 жовтня 1932 року і до 15 лютого 1933 року в бойових діях загинуло 27 колумбійських та 25 перуанських військових, але водночас 800 перуанських військових померло від малярії. Тобто, із вищенаведеного розмаху втрат, ближчою до істини є цифра 1,7 тис. загиблих, яку прийmemo в якості цифри втрат у цій війні.

Під час революції 1932 року в **Перу** загинуло 1.100 [1], 2 тис. [8], 1,05 – 6 тис. чоловік [13]. Тобто, розмах втрат складає 1,05 тис. – 6 тис. загиблих. Прийmemo цифру 2 тис. чоловік, які загинули у 1932 році під час революції в Перу.

Короткочасна війна (продовжувалася 8 днів) відбулася в 1941 році між **Перу** та **Еквадором**. Згідно даних, які наводить В.Ерліхман [4, с.97, 100] загинуло 1,5 тис. перуанських та 1,5 тис. еквадорських військових. Всього – 3 тис. чоловік. Значно менші цифри втрат наводяться у джерелі [18]: втрати Перу склали 10 офіцерів та 100 солдат убитими, понад 200 – пораненими, втрати Еквадору склали 1.000 чоловік. Якщо прийняти пропорцію вбитих і поранених, як 1:3, то втрати Еквадору наближено складуть 250 чоловік, а отже нижня оцінка втрат становитиме 360 військовослужбовців убитими. В якості втрат у перуансько-еквадорській війні 1941 року прийmemo нижню оцінку – 360 загиблих. В **Еквадорі** згідно [4, с.99-100] мали місце наступні військові конфлікти: в повстаннях 1903-1916 рр. загинуло 2 тис. чоловік, під час заворушень в м. Гуаякіль (1922 р.) – 1,1 тис., під час повстань 1923-1925 рр. – 0,5 тис. загиблих. В конфлікті з **Колумбією** у 1934 році, втрати Еквадору склали 0,2 тис. чоловік [4, с.100]. Якщо припустити, що втрати Колумбії були такими ж, то всього у цьому конфлікті загинуло

0,4 тис. чоловік. В 1944 році, в **Еквадорі**, під час повстання загинуло 1 тис. чоловік [4, с.100].

В **Чилі**, за вказаний проміжок часу мали місце наступні конфлікти [4, с.100]: заворушення 1905 року – 0,2 тис. загиблих, заворушення 1907 р. – 0,5 тис., заворушення 1921 р. – 0,6 тис., заворушення 1925 р. – 3 тис., повстання 1934 р. – 0,5 тис загиблих. Під час повстання на чилійському флоті (вересень 1931 р.) загинуло близько 200 чоловік [5, с.17]. Загалом, упродовж 1905-1934 рр. в заворушеннях і в повстаннях в Чилі загинуло 8,5 тис. чоловік.

Цифри втрат під час повстання 1919 року в **Аргентині** називаються різні: 2 тис. загиблих [4, с.90], 0,7 тис. [19], 1,5 тис. убитих та 4 тис. поранених [5, с.17]. Прийmemo цифру 15 тис. убитих під час повстання 1919 року в Аргентині. В **Патагонії (Аргентина)**, під час повстання 1920-1922 рр. загинуло 1,5 тис. чоловік [4, с.90], [20].

В **Уругваї**, за вказаний період часу було зафіксовано тільки одну громадянську війну – 1904 року, під час якої загинуло 1 тис. чоловік [1], [8].

Розглянемо війни і конфлікти, які проходили на території **Парагваю**. Під час громадянської війни 1911-1912 рр. загинуло 2 тис. чоловік [1], [8].

Великими були людські втрати під час війни між **Болівією** та **Парагваєм** (1932-1935 рр.), яка одержала назву **Чакської війни**. Співвідношення військових втрат Болівії та Парагваю за різними джерелами наводиться у таблиці.

Таблиця 1.2.1.

**Співвідношення військових втрат ворогуючих сторін
у Чакській війні 1932-1935 рр.**

Назва країни	Всього загинуло військовослужбовців		
Болівія	55	70	89
Парагвай	45	50	40
Всього загинуло (тис. чол.)	100	120	139
Джерело	[5, с.17]	[4, с.90,96]	[21]

Таким чином, розмах втрат у цій війні складає 100 – 139 тис. загиблих. Прийmemo цифру 120 тис. військовослужбовців які загинули у Чакській війні 1932-1935 рр. Втрати цивільного населення у цій війні нам невідомі.

Серед інших конфліктів на території **Болівії** відмітимо повстання 1926-1928 рр. – 0,2 тис. загиблих, та придушення страйку гірників у 1942 році – 0,2 тис. загиблих [4, с.90]. Нами [5, с.18] наведена цифра 300-400 за-

гиблих у 1942 році в Болівії. Будемо вважати, що під час придушення страйку гірників у 1942 році загинуло 300 чоловік.

Розглянемо війни і конфлікти на території **Бразилії**. У 1902-1916 рр. в країні проходила селянська війна стосовно втрат у якій відомі такі дані: 7 тис. загиблих [4, с.91], близько 20 тис. [22], [23], 50 тис. загиблих [8]. Приймемо цифру 20 тис. загиблих під час війни 1902-1916 рр. в Бразилії. Військові втрати були такими [22]: повстанці втратили 5-8 тис. вбитими, пораненими та зниклими безвісти, урядові втрати – 800 – 1.000 вбитими, пораненими та зниклими безвісти. Якщо прийняти пропорцію вбитих і поранених, як 1:3, то з загального числа 9 тис. військових втрат, число загиблих складе 2,25 тис. чоловік.

В 1922 році повстав гарнізон форту Копакабана в Ріо-де Жанейро. Загалом, під час придушення цього повстання загинуло 100 чоловік [4, с.91], [5, с.17]. Під час повстання в м. Сан-Паулу (1924 р.), загалом загинуло 4 тис. чоловік [4, с.91], [5, с.17]. В 1924 -1927 рр. в Бразилії вела бойові дії проти урядових військ так звана «Колона Престеса». Кількість загиблих у цих бойових діях коливалася в межах 1 тис. [5, с.17] – 2 тис. чоловік [4, с.91]. Цифра 75 тис. загиблих, яка наводиться в джерелі [8] є абсолютно неправдоподібною. Отже, розмах втрат у війні 1924-1927 рр. складає 1 тис. - 2 тис. загиблих. В якості втрат у цій війні приймемо цифру 1 тис. загиблих.

Протягом 9.07.-2.10 1932 року в **Бразилії** проходила так звана конституціоналістська революція, під час якої загинуло 1.050 урядових військових та ще 3.800 були поранені. втрати повстанців склали близько 2.200 вбитих [24]. Але тут не враховані втрати мирних жителів. Згідно [4, с.91], усього загинуло 6 тис. чоловік. Нами наведена більш висока оцінка 15 тис. загиблих [5, с.18]. Цифра 1 тис. загиблих яка наводиться у [8], як впливає з наведеного вище, характеризує тільки втрати урядових військ. Отже, розмах втрат складає 3,25-15 тис. загиблих. Можемо прийняти середню цифру – 6 тис. загиблих, причому військові втрати склали 3,25 тис. чоловік.

У листопаді 1935 року, в **Бразилії**, під час придушення антиурядового повстання, загинуло 2 тис. чоловік [4, с.91]. Цифру 100 тис. загиблих під час придушення цього повстання, яка наводиться в джерелі [8] не розглядаємо через її неправдоподібність.

Зведені результати, у вигляді підсумкової таблиці, наводяться нами в **Додатку 1.2.**

Отже, вилка втрат у локальних війнах і конфліктах на Американському континенті складає 1.391.514 – 2.854.630 загиблих, з середньою цифрою 2.232.005 чоловік. Військові втрати склали, як мінімум, 498.886 чоловік. Попередня наша оцінка – 2.098,6 тис. загиблих [5, с. 18] потрапляє у наведену вилку втрат. З точки зору класифікації воєн стосовно втрат у них розкладка по Американському континенту виявилася такою:

Таблиця 1.2.2.

**Класифікація людських втрат у локальних війнах і конфліктах на
Американському континенті у 1900-1944 рр.**

Числовий діапазон	0-1тис.	1-10тис.	10-100тис.	100-500тис.	500тис.-1млн.	Понад 1млн.	Всього
Кількість загиблих	5.190	55.300	71.515	400.000	-	1.700.000	2.232.005
У %	0,23	2,48	3,21	17,92	0	76,17	100

Як випливає з наведеної вище таблиці, на одну руйнівну війну (громадянська війна в Мексиці у 1910-1920 рр.), та три війни середньої інтенсивності (повстання «крістерос» у Мексиці в 1927-1929 рр., громадянська війна в Колумбії у 1899-1902 рр., та війна між Болівією і Парагваєм у 1932-1935 рр.), прийшлося 94,09% всіх втрат Американського континенту. Інші війни та конфлікти на континенті не були такими кровопролитними.

Стосовно людських втрат по типах воєн розкладка була наступною:

Таблиця 1.2.3.

**Класифікація людських втрат по типах воєн
на Американському континенті**

Тип війни, або конфлікту	Міждержавні війни та конфлікти	Війни за національне визволення	Громадянські війни та конфлікти	Всього загинуло
Кількість загиблих	124.660	12.215	2.095130	2.232.005
У %	5,59	0,55	93,87	100

Найбільші втрати у вказаних війнах і конфліктах поніс народ **Мексика**. За період 1910-1939рр. загинуло 1.887.500 громадян цієї держави, що склало 84,57% усіх втрат континенту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wars since 1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://war-memorial.net/wars-all>. 2. Scaruffi Piero. Wars and genocides of the 20 – th century [Електронний ресурс] /Piero Scaruffi. – Режим доступу: <http://www.scaruffi.com/politics/massacre.html>. 3. Rummel R. Tavle 11.1. The Mexican Democide Line 39. Statistics of Mexican

Democide [Електронний ресурс] /R. Rummel. – Режим доступу: <https://www.hawaii.edu/powerkills/SOD.TAB1.1GIF>. **4.** Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с. **5.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження:[наукова монографія] /О.Г.Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с. **6.** Платошкин Н.Н. История Мексиканской революции. Истоки и победа. 1910-1917. Т 1. /Н.Н. Платошкин. – М.: Ун-т Дм. Пожарского, 2011. – 432 с. – С.258-260. **7.** Mexican Border Campaign Veterans Card File indexes [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.digitalarchives.state.pa.us/archive.asp?view=ArchiveIndexes&ArchiveID=9>. **8.** Войны XX века и их жертвы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.v1bulat.narod.ru/aught/chron/wars.doc>. **9.** Garcia P.A. Cuba 1912. La massacre rasista. Afro Cuba Web [Електронний ресурс] /P.A.Garcia. – 2 de Julio de 2007. – Режим доступу: <http://www.afrocuba.com/history/lamasacrerasista.htm>. **10.** Интервенция США на Гаити (1914-1934) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hrono.ru/sobyt/19>. **11.** Американская оккупация [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://historyline.ru/Haiti>. **12.** Великие битвы XX века. – М.: Мартин, 2002. – 479 с. **13.** White Matthew. Minor atrocities of the twentieth century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat7/htm#Afgy9>. **14.** El Salvador Elections and Events 1902-1932 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20080521064730/http://Dodgson.usd/las/elsal/1902-1932.html>. **15.** Сальвадор в 30 – е годы XX века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/land>. **16.** von Rauch H.A. A South American Air War...The Leticia Conflict /H.A von Rauch. – Issue26, December 1984-March 1985. Bromley, Kent: Pilot Press. Pages 1-8. ISSN 0143-5450. **17.** Перуано-колумбийская война 1932-1933 гг.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hrono.ru/sobyt>. **18.** Котлобовский А. Война в Андах («Уголок неба») [Електронний ресурс] /А. Котлобовский М. Жирохов. – Режим доступу: <http://www.airwar.ru/history/locwar/lamerica/andy/andy.html>. **19.** Ермолаев В.И. Очерки истории Аргентины /В.И. Ермолаев. – М.: Соцэкгиз, 1961. – 588 с. – С.310. **20.** La Revuelta Obrera de Puerto Natalts...[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://coyunturapolitica.wordpress.com/2009/01/16>. **21.** Парагвай в XX веке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/land/1900para.html>. **22.** Восстания и крестьянские войны в Бразилии 1902-1917 гг. «Контестадо» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/sobyt/1910braz.html>. **23.** Крестьянская война в Бразилии 1902 – 1917 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://globuss24.ru/doc>. **24.** Бразилия в XX веке. Эра Варгаса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.world-history.ru/countries/about/2265.html>. **25.** Sheina Robert L. Latin America's wars... [Електронний ресурс] /Robert L. Sheina. – Режим доступу: <http://books.google.ru/books?id=FojnWy7>.

§3. Локальні війни в Африці

Аналіз втрат у локальних війнах і конфліктах в **Африці** почнемо з міждержавних воєн, оскільки в даному випадку оцінки людських втрат є більш-менш відомими.

Упродовж 1899-1902 рр. проходила **англо-бурська війна**. Втрати у цій війні проаналізовані в монографії Б.Ц. Урланіса [1]. Втрати англійців виявилися такими: загинуло 5.774 чоловік, 18.960 було поранено, з числа яких 2.018 померло від ран, та ще 13.250 військовослужбовців Великобританії померло від хвороб [1, с.130, 288]. Разом з померлими від інших причин англійські втрати склали 22 тис. загиблих [1, с.366]. Стосовно втрат військ бурських республік – Трансвааль та Оранжевої, відомі такі дані: 5 тис. загиблих (4 тис. загиблих в бою та 1 тис. померлих від ран) [2, с.18], 6 тис. [3, с.89], 7 тис [4], 9.098 загиблих (з них 4 тис. загинуло в бою) [5]. Тобто, розмах бойових втрат бурів складає 5 тис. – 9.098 загиблих. В англо – бурській війні великими були втрати мирного населення. Згідно [6, с.21] в англійських концтаборах було ув'язнено 110 тис. мирних бурів та 100 тис. африканців, причому в них загинуло 27 тис. бурів та 14-20 тис. африканців. Згідно [5] в концтаборах загинуло 27.927 мирних бурів, у тому числі 4.177 жінок та 22.074 дітей [7]. Стосовно втрат африканців, то цифра – понад 20 тис. померлих у концтаборах, вважається найбільш близькою до реальної дійсності [4]. Максимальна цифра втрат мирних жителів – 28 тис. загиблих бурів та 50 тис. загиблих африканців наведена в монографії [8, с.24]. Зводячи докупи наведені вище дані, одержуємо нижню – 74 тис. загиблих, та верхню – 109.025 загиблих, оцінки втрат. Якщо вважати що окрім 22 тис. загиблих англійських військових військові втрати бурів склали 6 тис. чоловік, а серед цивільного населення загинуло 29.927 бурів та 20 тис. африканців, то середня оцінка людських втрат у цій війні складе 75.927 загиблих, причому військові втрати становлять 28 тис. чоловік, або 36,88% всіх втрат. Оскільки англо-бурська війна продовжувалася з 11 жовтня 1899 року до 31 травня 1902 року, то втрати у цій війні віднесемо до втрат у війнах ХХ століття.

На території сучасної **Лівії** упродовж 1911-1912 рр., проходила **іта-ло-турецька війна** між італійською армією – з одного боку, та турецькими військами і арабським ополченням, яке їх підтримувало – з іншого боку. Згідно [1, с.288], втрати Італії склали 1.423 вбитих та померлих від ран, та ще 1.948 військовослужбовців померло від хвороб. Разом, загинуло 3.380 італійських військовослужбовців. Турецькі втрати були в кілька разів вищими, а тому загальні втрати вбитими і померлими від ран у цій війні з боку турків склали 8 тис. чоловік убитими, а разом з померлими від хвороб – 14 тис. військовослужбовців [1, с.144, 366]. Згідно [1, с.134] загальні

втрати турків і арабів (як військових, так і мирних жителів), склали 14,8 тис., а згідно [3, с.79] – 15 тис. чоловік загиблими. Віднявши від вказаних цифр втрат число загиблих військових Османської імперії, кількість загиблих мирних жителів можемо наближено оцінити у вилиці 3,38 – 4,38 тис. чоловік, а розмах втрат у 17,38-18,38 тис. загиблих.

В деяких джерелах, наприклад у [9], наводиться вища цифра втрат – 20 тис. загиблих. Можливо це пов'язане з тим, що втрати турецьких військ та їх арабських союзників обчислені більшою цифрою, аніж та, яка наведена нами вище. Наприклад, за даними джерела [10] османські втрати складають 8 тис. вбитих та померлих від ран, та ще 4 тис. померлих від хвороб, що піднімає цифру військових втрат до 15,38 тис. загиблих. Таким чином, розмах втрат у італо-турецькій війні складає 17,38-20 тис. загиблих. Прийmemo цифру 18.380 загиблих у італо-турецькій війні 1911-1912 рр. причому, 14 тис. чоловік, або 76,17% усіх втрат склали військові втрати.

Величезними були людські втрати під час **італо-ефіопської війни**, яка датується 3 жовтня 1935 р. – 7 травня 1936 р., насправді тривала аж до 9 вересня 1943 року – дати повної капітуляції італійських військ на Африканському Розі [11, с.184]. За даними представника Ефіопії на Паризькій мирній конференції 2 серпня 1946 року, за цей час країна втратила 700 тис. загиблих – 7% свого населення [1, с.190]. Уточнені дані є дещо вищими: втрати Ефіопії склали 760.300 загиблих – 10% населення держави [12, с.540]. Співвідношення цивільних та військових втрат таке: за даними В.Ерліхмана з 760 тис. загиблих громадян Ефіопії 250 тис. склали військові втрати, а 510 тис. – втрати мирного населення [3, с.88]. Згідно [13], із 756 тис. загиблих – 275 тис. – це військові втрати, а 501 тис. – втрати мирного населення. Наступ військ Великобританії почався у 1941 році [13], а,отже потрібно відділити втрати Ефіопії у 1935-1940 рр. від втрат у 1941-1943 рр. Згідно [11, с.185] втрати Ефіопії за проміжок 1941-1943 рр. оцінюються у 3 тис. загиблих. Можна припустити, що з цього числа 2 тис. складають військові втрати, а 1 тис. – втрати цивільного населення. Тоді, упродовж 1935-1940 рр. втрати Ефіопії потрапляють у вилку 753 тис. – 757.600 тис. загиблих, відповідно військові втрати – 248 тис.-273 тис. загиблих. Втрати Італії за період 3.10.1935-7.05.1936 рр. склали 4.359 загиблих, з них загинуло 2.313 італійських військових, 1.593 військових колоніальних військ та 593 вільнонайманих італійських робітників [13]. На кінець 1940 року італійські втрати в Ефіопії склали 9.555 загиблих [13]. З урахуванням цих втрат, вилика втрат під час війни 1935-1940 рр. в Ефіопії становить 762.555-767.155 загиблих, в тому числі 257.555-282.555 складають військові втрати. Прийmemo верхню оцінку – 767.155 загиблих під час війни 1935-1940 рр. в Ефіопії, у тому числі 282.555 загиблих. або 36,83% всіх втрат становлять військові втрати.

Серед громадянських воєн відмітимо повстання 1901-1935 рр. в **Ефіопії**, яка на той час було однією з небагатьох незалежних держав Африки. Найбільшим серед вказаних повстань була громадянська війна 1916-1917 рр. яка описана в джерелі [14, с.48-49]. Вважається, що під час повстань 1901-1935 рр. в Ефіопії, загинуло 10 тис. чоловік [3, с.88].

За вказаний період часу Африкою прокотилася велика кількість антиколоніальних воєн і повстань. В 1904-1907 рр. на території сучасної **Намібії** проходило повстання племен гереро та готентотів (нама) проти німецьких окупаційних військ. Втрати німецьких військ склали 604 вбитих, 74 зникли безвісти, 680 померли від хвороб, та ще 70 – від інших причин [1, с.367]. Якщо вважати, що зниклі безвісти – це загиблі військовослужбовці, тіла яких не вдалося знайти, то тоді втрати німецьких військ складуть 1.428 загиблих. Стосовно втрат мирних європейців, то їх загинуло, за одними даними 100-120 чоловік [15], а за іншими даними – 123-150 чоловік [16]. Отже, розмах втрат склав, у даному випадку 100-150 чоловік. Для визначеності. приймемо цифру 123 загиблих мирних європейців у цій війні. Втрати африканців були набагато більшими. Як правило, для їх визначення, порівнюють дані стосовно їх чисельності у 1884 році – перед початком повстання, та у 1911 році – після його придушення. Зрозуміла річ, дані про втрати африканців носять наближений характер. Чисельність гереро скоротилася з 50-80-100 тис. чоловік у 1884 році, до 15.130 чоловік у 1911 році, відповідно чисельність готентотів скоротилася з 20 тис. до 9.781 чоловік [2, с.19]. Тобто, чисельність гереро скоротилася на 34,87 – 64,87 – 84,87 тис. чоловік, а нама – на 10.219 чоловік.

Отже, скорочення числа африканців відбулося в межах 45.089-75.089-95.089 чоловік. Згідно [16] вважається, що загинуло від 24 тис. до 100 тис. гереро, та 10 тис. готентотів (нама). Якщо виходити з середньої цифри 80 тис. гереро, то їх було знищено 81,25%, а нама – 55% [2, с.19]. Тобто, щодо цих племен війна носила винищувальний характер. У 1985 році, в доповіді ООН, знищення племен гереро та готентотів німецькими військами було визнано актом геноциду, аналогічним до нацистського геноциду євреїв, а у 2004 році Німеччина визнала здійснений геноцид щодо африканських племен в Намібії [17]. В джерелі [18] зазначено, що якби не було геноциду, то у 2000 році нараховувалося би не 350 тис., а 1,8 млн. гереро.

Об'єднуючи наведені вище втрати африканців та європейців ,приходимо до висновку, що вилка втрат коливається в межах 46.640-96.640 загиблих. Якщо виходити з цифри 80 тис. гереро, то загальна кількість загиблих складе 76.640 чоловік. В зв'язку з цим, цифра 230 тис. загиблих під час повстання 1904-1907 рр. [3, с.82], виглядає сильно перебільшеною, і, навпаки – цифра 24 тис. загиблих гереро, є сильно применшеною. В [19] наводиться

цифра 100 тис. загиблих під час повстання 1904-1907 рр., а цифру 12.800 загиблих яка наводиться у джерелі [9] можемо прийняти в якості військових втрат. Отже при розмаху втрат 46.640 – 100 тис. загиблих під час повстання 1904-1907 рр. у Намібії приймемо цифру 76.640 загиблих, причому військові втрати склали 12.800 чоловік, або 16,7% всіх втрат.

В **Намібії**, під час повстання у 1922 році, загинуло близько 100 чоловік [2, с.22].

Під час повстання зулусів на території теперішньої **Південноафриканській республіки**, у 1906 році, загинуло 3-3,5 тис. африканців та 30 білих [2, с.22]. В [3, с.89] говориться про 4 тис. загиблих у цьому повстанні. В джерелі [20] втрати зулусів оцінюються у 3-4 тис. загиблих, під час придушення повстання загинуло 36 британських солдатів. У [19] число загиблих під час повстання оцінюється у 5 тис. чоловік. Тобто, розмах втрат під час повстання 1906 року складає 3-5 тис. загиблих. Можемо прийняти середню цифру 3.066 загиблих з числа яких загинуло 3 тис. африканців, 30 європейців та 36 британських солдатів під час придушення повстання 1906 року.

На території **Південноафриканської республіки** мали місце ще такі повстання: повстання 1913-1914 рр. – 1 тис. загиблих, заворушення в травні 1921 р. – 160 загиблих, та заворушення у березні 1922 року – 150 загиблих [3, с.89]. Разом загинуло 1.310 чоловік.

Великими були людські втрати піл час повстання «Маджі-маджі» (1905-1907 рр.) на території сучасної **Танзанії**. Відомими є наступні цифри втрат під час цього повстання: 75 тис., 120 тис., 250 тис., 300 тис. і навіть – 750 тис. загиблих [2, с.19], причому переважна кількість загиблих – це померлі від голоду. Найбільш близькою до істинних втрат у цьому повстанні вважається цифра 120 тис. загиблих, причому 20 тис. – це військові втрати, а 100 тис. – втрати мирного населення [3, с.86]. Військові втрати включають в себе також 1.572 німецьких військових, які загинули під час придушення цього повстання [2, с.20]. Приймемо цифру 120 тис. загиблих у повстанні 1905-1907 рр., вважаючи що розмах втрат у ньому складає 75 тис. – 250 тис. загиблих.

Під час колоніальної війни Франції на **Мадагаскарі** (1895-1912 рр.), загинуло 700 тис. мальгашів, причому тільки 100 тис. від бойових дій, а решта – від голоду та хвороб [2, с.19]. В боях загинуло 100 французьких військових, в той час як від хвороб (малярія, черевний тиф) загинуло 6 тис. французьких військовослужбовців [21, с.80]. Згідно [22] французький експедиційний корпус втратив 5.700 чоловік, в тому числі 72% померли від малярії, та ще 20% – від черевного тифу та дизентерії. Проте, як впливає з джерела [22], основні бойові дії з підкорення острові Францією відбулися у XIX ст., а в XX столітті на Мадагаскарі йшла партизанська війна проти французьких колонізаторів, у якій згідно з [3, с.80] загинуло 20 тис. чоловік.

Приймемо цю цифру в якості втрат народу Мадагаскару від французьких колонізаторів під час бойових дій 1900-1912 рр. При цьому вважаємо що загальні військові втрати склали не менше 5 тис. загиблих.

В **Малаві**, під час повстання 1915 року загинуло 0,5 тис. чоловік, а в **Мозамбіку** протягом 1901-1917 рр. у антиколоніальних повстаннях загинуло 15 тис. чоловік [3, с.81-82].

В **Бельгійському Конго** (тепер Демократична республіка Конго) упродовж 1901-1936 рр. проходили чисельні антиколоніальні повстання [2, с.23]. Найбільшим, за числом людських втрат, було повстання племені бапенде у 1931-1932 рр. Під час цього повстання загинуло 200 повстанців, та ще 550 були страчені після його придушення [2, с.23]. Згідно [3, с.78] під час придушення повстання бапенде загинуло 800 чоловік, та ще 5 тис. померли від голоду. Всього, в Бельгійському Конго упродовж 1901-1936 рр. в антиколоніальних повстаннях загинуло 10 тис. чоловік втрати бельгійських військових склали 300 загиблих [3, с.29,78].

В **Анголі** під час повстань 1901-1912 рр. загинуло 5,5 тис. [2, с.23]– 10 тис. чоловік [3, с.73]. В деяких джерелах наводяться дані про 209 тис. загиблих [19], та ще вищі оцінки загиблих жителів Анголи під час цих повстань, але ми їх відкидаємо, як неправдоподібні. При розмаху втрат 5,5 тис. – 10 тис. чоловік, приймемо цифру 10 тис. загиблих під час антиколоніальних повстань 1901-1912 рр. в Анголі.

Під час завоювання Німеччиною **Бурунді** (1907-1912 рр.) загинуло 1 тис. [2, с.23] – 10 тис. африканців [19]. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 5,5 тис. загиблих африканців, під час завоювання Бурунді Німеччиною. В антиколоніальних виступах і заворушеннях на території держави **Кот Д'Івуар** у 1902-1916 рр. загинуло 950 африканців, а під час повстання 1929 року в **Уганді** загинуло 1 тис. африканців [2, с.23]. В **Камеруні** під час опору німецьким військам у 1901-1902 рр. загинуло 800 африканців, а протягом 1904-1908 рр. – ще 3 тис. чоловік [2, с.22]. В **Кенії**, під час повстання 1905 року загинуло 1,5 тис. чоловік [3, с.77], а з урахуванням втрат у повстаннях 1908 та 1914 рр. всього загинуло 2 тис. африканців [2, с.23].

В **Нігерії**, у 1901-1902 рр. під час бойових дій на сході країни, британські війська втратили 700-800 чоловік, втрати африканців не наводяться, але зазначається що вони були великими [25]. Якщо вважати, що втрати англійців склали 200 чоловік убитими, то загальні втрати у цій війні можуть скласти 800 загиблих. Під час повстання 1906 року в Нігерії загинуло 6,1 тис. чоловік [2, с.23], під час повстання 1918 року – 3 тис. [3, с.83], а під час бунту в місті Абе у 1929 році – 80 чоловік [2, с.23]. Загалом, в Нігерії упродовж 1901-1929 рр. під час антиколоніальних повстань, загинуло 9.980 чоловік, військові втрати склали щонайменше 200 загиблих.

На території сучасної **Гани**, упродовж 1900-1901 рр., під час захоплення держави Ашанті англійськими військами, втрати військ Великобританії склали 1.007 чоловік, Ашанті – 2 тис. чоловік [24]. Разом – 3.007 чоловік. В [3, с.75] число жертв у цій війні оцінюється у 5 тис. загиблих. При розмаху втрат 3.007- 5 тис. загиблих у цій війні, приймемо мінімальну цифру втрат – 3.007 загиблих. Цю цифру втрат віднесемо до військових втрат.

На території **Чаду**, в антиколоніальних повстаннях 1901-1916 рр., загинуло 1,5 тис. [2, с.23]– 10 тис. чоловік [3, с.87], а на території **Центрально-африканської республіки** в 1924-1935 рр., 1 тис. [2, с.23] – 10 тис. чоловік [3, с.87]. Можемо прийняти середню цифру – по 5 тис. загиблих у вказаних антиколоніальних повстаннях.

Упродовж 1901-1936 рр., під час антиколоніальних повстань у **Мавританії**, загинуло 15 тис. чоловік, а під час повстань у **Нігері** загинуло 75 тис. чоловік, у тому числі 15 тис. склали військові втрати, а 60 тис. – втрати мирного населення [3, с.83].

На території **Сомалі**, упродовж 1899-1920 рр., проходила збройна антиколоніальна війна місцевих племен проти англійських військ. Згідно [3, с.84] загинуло 75 тис. чоловік, у тому числі 15 тис. склали військові втрати, та ще 60 тис. – втрати мирного населення. За даними джерела [4] загальні втрати під час цієї війни складають 100-150 тис. чоловік, причому бойові втрати сомалійців становлять 11,7 тис. вбитими та пораненими, з них 3 тис. вбитих, втрати англійців – 200 вбитих. Можна вважати що військові втрати у цій війні коливаються в межах 3-15 тис. загиблих а розмах втрат становить 63.200 (з них 3.200-військові втрати) – 150 тис. (з них 15 тис. – військові втрати) чоловік. Якщо вважати, що упродовж 1899-1920 рр. у Сомалі загинуло 100 тис. мирних жителів, та ще 6.200 загиблих склали військові втрати, то середньою цифрою людських втрат під час війни 1899-1920 рр. у Сомалі буде 106.200 загиблих, причому військові втрати – 6.200 чоловік склали 5,84 % усіх втрат.

В **Єгипті**, кількість загиблих під час антианглійської революції 1919 року коливається в межах 800-3.000 чоловік [26;32], проте реальна цифра втрат є ближчою до нижньої оцінки. Згідно [27], в березні-квітні 1919 року загинуло 800 єгиптян, 31 європеєць та 29 британських солдатів. В [3, с.76] говориться про понад 1 тис. загиблих єгиптян протягом березня-квітня 1919 року, та ще 38 чоловік загинуло в жовтні того ж року в місті Александрія. Всього, як мінімум, 1.038 загиблих. Нами в [2, с.22] була наведена детальна цифра втрат під час повстання 1919 року в Єгипті: загинуло 1 тис. єгиптян та ще 1,6 тис. були поранені, загинуло 27 та було поранено 27 англійських військових, загинуло 4 британських підданих, було вбито 9 та поранено 40 індійських солдатів, вбито 15 та поранено 11 вірменів, вбито 4 та поранено 2 греків. Загалом, загинуло 1.059 чоловік, та ще 1.723 чоло-

вік були поранені. Отже, реальний розмах втрат коливається в межах 859-1.059 загиблих, хоча ближчою до істини, на наш погляд, є верхня оцінка. Військові втрати склали 36 загиблих, а цифра 3.000 характеризує кількість убитих та поранених у цьому повстанні.

Під час антианглійського повстання 1921-1922 рр. у **Єгипті** загинуло 500 чоловік [3, с.76]. Понесені втрати не були даремними, оскільки у 1922 році Єгипет було визнано незалежною державою. В 1931 році, вже у незалежному Єгипті відбулося повстання, у якому загинуло 100 чоловік [3, с.76].

В **Тунісі** у 1915-1917 рр., під час повстання племені бені-зейд, загинуло 700 чоловік, а у 1938 році, під час придушення французькими колоніальними військами народних демонстрацій загинуло ще 200 чоловік [2, с.22]. В Алжирі у 1914 році під час повстання племені бені-шугран загинуло 400 чоловік, а під час повстання 1915-1917 рр. в області Аурес загинуло 300 алжирців [2, с.22].

В 1922 році, після 10-річної перерви, Італія відновила бойові дії у **Лівії** з метою завоювання цієї країни, які тривали до 1932 року. Населення Лівії за період 1911 – 1931 рр. скоротилося з 1,5 млн. до 700 тис. чоловік, причому з 800 тис. чоловік, на які скоротилося населення, 550 тис. загинули в бою, або померли від хвороб, а 250 тис. – втекли до Французького Судану [2, с.20]. Населення країни за вказаний період часу скоротилося на 53,35%, тобто італійські колонізатори вели у Лівії винищувальну війну проти корінного населення. В джерелі [19] наводяться наступні цифри втрат: у війні загинуло 550 тис. лівійців та 5 тис. італійців – військових. Цифру 40 тис. загиблих під час війни у Лівії, яка наводиться у джерелі [9], можемо тлумачити, як число військових втрат у цій війні. Нижня оцінка втрат наведена у [3, с.79] – 170 тис. загиблих. Отже з урахуванням 5 тис. загиблих італійців вилка втрат знаходиться в межах 175 тис. – 555 тис. загиблих. Прийmemo верхню оцінку втрат у цій війні, маючи на увазі що 40 тис. (7,21% всіх втрат) склали військові втрати.

Під час повстання Алі Дінара в **Судані** (1899-1920 рр.) загинули 2 тис. чоловік [2, с.23].

Завоювання **Марокко** далось іспанським та французьким колонізаторам дорогою ціною. Упродовж 1907-1934 рр. на її території було зафіксовано 7 антиколоніальних воєн та конфліктів [28], [29]. Найбільшою за числом втрат була Рифська війна 1921-1926 рр. Тут наводяться нижні та верхні оцінки втрат. В.Ерліхман [3, с.37, 81] оцінив втрати у Рифській війні у 120 тис. загиблих, з них 50 тис. склали військові втрати, а 70 тис. – втрати мирного населення. З іншого боку, за даними того ж В. Ерліхмана, втрати французьких військ склали 15 тис., іспанських військ – 12-15 тис., бойові втрати марокканців – як мінімум 45 тис. чоловік. Від бомбардувань загину-

ло 15 тис. мирних жителів, від голоду і хвороб – 50 тис. чоловік. Тобто, загальні втрати у цій війні по В.Ерліхману коливаються у межах 120-140 тис. загиблих. За даними джерела [30] Іспанія втратила 63 тис. чоловік, з них 50 тис. загинуло в бою, або померло від ран, Франція – 10 тис. загиблими, в тому числі 2.500 загинуло в бою, та 8.500 були поранені, рифи втратили 30 тис. убитими і пораненими, причому загинуло 10 тис. чоловік. Тобто за даними цього джерела бойові втрати склали 62.500 загиблих.

Зробимо спробу обчислити втрати кожної з воюючих сторін окремо. Так, згідно [29] у війнах за підкорення Марокко (1907-1934 рр.), Франція втратила 8.622 військових загиблими, включаючи 622 офіцерів, та 12 тис. солдатів колоніальних військ. Ще 15 тис. були поранені. Разом, загинуло 20.622 військовослужбовців Франції. Є ще інші дані: 27 тис. загиблих військовослужбовців Франції, з них 8 тис. – це бойові втрати [2, с.21]. Значними були втрати Іспанії, які тільки в Рифській кампанії, як впливає з наведених вище даних, коливаються в межах 12 тис. – 50 тис. загиблих. Окрім цього, іспанці несли втрати і в інших війнах на території Марокко. Так, у липні 1909 року біля міста Мелілья, вони втратили 200 вбитих та 600 поранених [21, с.90]. За даними джерела [28] в бойових діях 1907-1908 рр. загинуло 1 тис. чоловік, 1908-1910 рр. – 12 тис., 1916-1917 рр. – 2 тис., серед яких немалими були іспанські втрати. В [2, с.21] нами наведено, з посиланням на дослідження Луцької Н.С., цифру 20 тис. загиблих військових у Рифській війні. Якщо припустити, що в інших війнах і конфліктах в Марокко загинуло 10 тис. іспанських солдатів, то вилка загиблих іспанських військових складе 22-60 тис. чоловік, з середньою цифрою 30 тис. загиблих.

Згідно джерела [29] втрати марокканців від французьких військ склали близько 100 тис. чоловік. За даними В.Ерліхмана [3, с.81] виходить, що тільки в Рифській війні загинуло 110 тис. марокканців, як військових так і цивільних, а у інших війнах загинуло ще 50 тис. чоловік. Разом -160 тис. чоловік, а отже вилка загиблих марокканців складає 110-160 тис. чоловік.

Якщо звести докупи наведені вище дані про втрати іспанських, французьких військових та марокканців (як військових так і цивільних), то вилка втрат у війнах 1907-1934 рр. на території Марокко складе 142.622 – 287 тис. загиблих. Якщо прийняти втрати французьких військ у 27 тис. загиблих, втрати іспанських військ – у 30 тис. загиблих, а втрати марокканців у 100 тис. загиблих, з яких військові втрати – 15 тис. чоловік, то загальні втрати у антиколоніальних війнах 1907-1934 рр. на території Марокко можемо оцінити у 157 тис. загиблих, з яких військові втрати склали 72 тис. чоловік.

Під час заворушень у місті Фес в **Марокко** (січень-лютий 1944 р.) орієнтовно загинуло близько 200 людей [31, с.556].

Зведені результати цього параграфу наведені нами у таблиці **Додатку**

1.3.

Таким чином, розмах втрат у локальних війнах і конфліктах в Африці, склав 1.541.603 – 2.466.159 загиблих, з середньою цифрою втрат 2.078.274 чоловік. Військові втрати склали, як мінімум 498.734 чоловік, або 24% від середньої цифри втрат.

З точки зору класифікації воєн, стосовно людських втрат у них, розкладка виявилася такою:

Таблиця 1.3.1.

Класифікація людських втрат у війнах в Африці 1900 – 1944 рр.

Числовий діапазон	0-1 тис.	1-10 тис.	10–100 тис.	100-500 тис.	500 тис.-1млн.	Понад 1 млн.	Всього
Кількість загиблих	3.950	42.722	326.247	383.200	1.322.155	-	2.078.274
У %	0,19	2,06	15,7	18,44	63,61	0	100

Як випливає з даних таблиці, на війни середньої та великої інтенсивності припало 82,05 % всіх втрат у локальних війнах і конфліктах 1900-1944 рр. на Африканському континенті. Війни в **Намібії** (1904-1907 рр.), та в **Лівії** (1922 – 1932 рр.) виявилися винищувальними, оскільки у них загинуло понад 50% корінного населення. Якщо вести мову про людські втрати по типах воєн, то розкладка виявилася такою:

Таблиця 1.3.2.

Класифікація людських втрат по типах локальних воєн на Африканському континенті, які відбулися у 1900-1944 рр.

Тип війни, або конфлікту	Міждержавні війни	Громадянські війни, сутички, конфлікти	Антиколоніальні війни та повстання	Всього
Кількість загиблих	861.462	10.100	1.206.712	2.078.274
У %	41,45	0,49	58,06	100

З даних таблиці випливає, що понад 58% всіх втрат упродовж 1900-1944 рр., народи Африки понесли у антиколоніальних війнах і конфліктах. За вказаний період часу на континенті відбулося три міждержавних війни та, як мінімум, 40 антиколоніальних воєн і конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.** Урланис Б.Ц. История военных потерь /Б.Ц.Урланис. – М.–СПб: Полигон – АСТ,1998. – 558 с.
- 2.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г.Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації,2002.- 304 с.
- 3.** Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В Эрлихман. – М.: Русская панорама,2004. – 215 с.
- 4.** White Matthew. Mid – range Wars and Atrocities of the twentieth century /Matthew White[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat4.htm>.
- 5.** Wessel«s A. The Anglo-Boer War 1899-1902 /A. Wessel«s. – 2011. – ISBN 978-1-920383-27-5,Р.79.
- 6.** История XX века. Зарубежные страны. Дополнительный том. – М.: Аванта,2002. – 448 с.
- 7.** Свечин А.А. Англо-бурская война 1899-1902 гг. [Електронний ресурс] /А.А. Свечин. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/science/svechin2b/08.html>.
- 8.** Мартин Гилберт. История XX века. Неизвестные тайны /Гилберт Мартин. – Харьков: Книжный клуб,2006. – 334 с.
- 9.** Wars since 1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.war-memorial.net/wars-all.asp>.
- 10.** Итало-турецкая война 1911-1912 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.info/sobyt/>.
- 11.** Соколов Б. Кто воевал числом, а кто умением /Б. Соколов. – М.: Яуза-Пресс, 2011. – 286 с.
- 12.** Бартницкий А. История Эфиопии /А.Бартницкий И., Мантель-Нечко. – М.: Прогресс , 1976. – 572 с.
- 13.** Виноградов А. Итало-эфиопская война 1935-1936 гг. /А.Виноградов. //Вопросы истории. – 1998. – №5. – С.44-60.
- 14.** Шишов А.В. Военные конфликты XX века /А.В.Шишов. М.: Вече,2006. – 570 с.
- 15.** Балезин А.С. История Намибии в новое и новейшее время /А.С. Балезин, А.В. Притворов, С.А. Слипченко – М.: Изд. Фирма «Восточная литература»,1993. – 255 с. – С.82-91.
- 16.** Bridgman Jon M. Revolt of the Hereros /Jon M.Bridgman. – University of California Press,1966. – P.66.
- 17.** Germany admits Namibia genocide //BBC. – 14.08.2004.
- 18.** Независимая газета. – 2001. – 19 января.
- 19.** Войны XX века и их жертвы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.v1bulat.narod.ru/aught/chron/wars.doc>
- 20.** The Zulu Rebellion of 1906: The Collusion of Bambatha and Dinuzulu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/3559433?seg=1#page_scan_tab_contents.
- 21.** Вооруженная борьба народов Африки за свободу и независимость. – М.: Наука,1974.-444 с.
- 22.** Субботин В.А. Французская колониальная экспансия в конце XIX в /В.А.Субботин. – М.: Изд-во восточной лит-ры,1962. – С.71-72.
- 23.** White Matthew. Secondary Wars and atrocities of the twentieth century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c300k.htm>.
- 24.** Edgerton Robert B. The Foll of the Asante Empire: The Hundred-Year War for Africa»s Gold Coast / Robert B. Edgerton. – ISBN 978145160376.
- 25.** Adiele E.A. The Abolition of the Slave Trade in Southeastern Nigeria. 1885-1950 /E.A.Adiele. – University of Rochester Press,2006. – P.44.
- 26.** 800 Natives Dead in Egypt Rising... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=...>
- 27.** Антиянглийские восстания в Египте 1919,1921 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/sobyt/>.
- 28.** Wars since 1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://war-memorial.net/wars-all>.
- 29.** Gershovich M. French Military Rule in Morocco: Colonialism and Consequences [Електронний ресурс] /M. Gershovich. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=KkcM5c48HBC&redir_esc=y.
- 30.** Clodfelter M. Warfare and armed

conflicts: a statistical reference to casualty and other figures, 1500-2000 /M. Clodfelter. – McFarland,2002, ISBN 0-7864-1204-6, P.398. **31.** Всемирная история. Т.10. – М.: Изд-во социально-экономической литературы. – М.: Мысль,1965. – 727 с. **32.** Shulze R. A Modern History of the Islamic World [Електронний ресурс] /R. Shulze. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?hl=en>.

§4.Локальні війни в Азії та Океанії (без Китаю)

Аналіз втрат в локальних війнах і конфліктах почнемо з країн **Близького Сходу**, більша частина яких на початок ХХ століття була складовою частиною **Османської імперії**. В **Сирії** та **Лівані**, під час повстання друзів 1909-1910 рр., було знищено 10% населення регіону, в якому вони проживали [1]. З іншого боку в цьому ж джерелі говориться про 2 тис. вбитих та 2 тис. поранених друзів. Під час придушення повстання друзів загинуло 1 тис. турецьких солдатів [2, с.28]. Загалом, людські втрати під час придушення повстання друзів складають 3 тис. загиблих. Віднесемо ці втрати до військових втрат. Втрати цивільного населення нам невідомі, але можемо припустити, що вони були чималими. Якщо прийняти втрати мирного населення рівними військовим втратам, то можемо припустити, що загалом під час повстання друзів 1909-1910 рр. загинуло 6 тис. чоловік.

Приблизно в цей час турками було придушене повстання в області **Асір** (нині частина **Саудівської Аравії**), під час якого загинула 1 тис. турецьких солдатів [2, с.28]. Якщо припустити що під час придушення повстання загинуло 2 тис. жителів Асіру, то загальну кількість загиблих у цьому повстанні можна оцінити у 3 тис. загиблих. Антитурецьке повстання в **Ємені** проходило у 1904-1918 рр. В. Ерліхман оцінив втрати загиблими у цьому повстанні у 5 тис. чоловік [3, с.58], але людські втрати у ньому були набагато вищими. Так, згідно [4], тільки протягом 1910-1911 рр. загинуло 9 тис. чоловік, а до 1906 року в Єменській експедиції втрати турецької армії загиблими, пораненими і т.д., склали 60 тис. чоловік [2, с.28]. Згідно [4], тільки у 1904 році загинуло 30 тис. єменців. Максимальна оцінка загиблих з обох боків у Ємені складає 100 тис. чоловік [2, с.28],а отже розмах втрат становить 5 тис. – 100 тис. загиблих. Прийmemo середню цифру – 50 тис. загиблих під час повстання 1904-1918 рр. у Ємені. Військові втрати ворогуючих сторін можемо оцінити у 25 тис. загиблих.

Після завершення Першої світової війни, значна частина колишніх володінь Османської імперії перейшла у підпорядкування до Англії і Франції. **Йорданія** (колишня назва – Трансйорданія), перейшла до Великобританії.

Антианглійські повстання там проходили у 1921-1926 рр. [3, с.55], причому найбільшим за розмахом було повстання 1923 року [5], в якому загинуло 100 чоловік, у тому числі 86 йорданців. Як і в [3, с.55] приймемо кількість загиблих у повстаннях 1921-1926 рр. у Йорданії в 0,2 тис. чоловік. Під час антианглійського повстання 1936-1939 рр. в **Йорданії** загинуло 0,5 тис. чоловік [3, с.55].

Об'єднання території Аравійського півострову в єдину державу – **Саудівську Аравію**, супроводжувалося серією громадянських воєн, у яких упродовж 1902-1932 рр. загинуло 8-9 тис. чоловік [6]. Згідно [3, с.66] втрати були вищими, і склали 20 тис. загиблих. При розмаху втрат 8-20 тис. чоловік, приймемо цифру 9 тис. загиблих у громадянських війнах 1902-1932 рр. у Саудівській Аравії.

Утворення **Саудівської Аравії** супроводжувалося серією міждержавних воєн з країнами-сусідами. Так під час війни між **Саудівською Аравією** та **Єменом** (1934 р.), з обох боків загинуло 2.100 чоловік, як військових так і цивільних [7]. Під час нападів саудівських загонів на територію **Йорданії** (1922-1924 рр.), втрати саудівців склали 500 вбитих, а йорданців 130 вбитих і поранених [5;8]. Число загиблих у конфлікті 1922-1924 рр. між Саудівською Аравією і Йорданією загалом може скласти 600 чоловік. Під час війни між **Саудівською Аравією** і **Кувейтом** (1919-1920 рр.), втрати кувейтців склали 200 вбитих [9]. За нашими даними [2, с.26], втрати саудівців у 4 рази перевищували втрати кувейтців. Можемо вважати що у цій війні з обох боків загинуло 1 тис. чоловік. Під час нападів збройних загонів **Саудівської Аравії** на **Ірак** у 1921 році, загинуло 700 чоловік [18].

В **Ємені**, під час конфлікту з **Англією** у 1918-1928 рр., з обох боків загинуло 1,5 тис. чоловік, у тому числі втрати англійців склали 300 загиблих [3, с.58].

Жорстокий опір зустріли французькі колонізатори в **Сирії**. В джерелі [10] повідомляється про 5 тис. загиблих під час франко-сирійської війни 1920 року. Проте, вказана оцінка може бути тільки нижньою оцінкою людських втрат. За даними В.Ерліхмана [3, с.67], під час антифранцузьких повстань 1918 – 1924 рр. загинуло 6 тис. французьких військових та 20 тис. сирійських повстанців а також велика кількість мирних жителів. Якщо вважати, що загинуло, як мінімум 10 тис. мирних жителів, то верхня оцінка людських втрат у повстаннях 1918-1924 рр. складе 36 тис. чоловік, яку ми приймемо в якості цифри втрат.

Великими були людські втрати під час антифранцузького повстання 1925-1927 рр. у **Сирії**. В джерелі [11] говориться про 8-12 тис. загиблих, проте називаються також інші цифри втрат. Згідно [3, с.67] загинуло 70 тис. чоловік, у тому числі 20 тис. склали військові втрати, а 50 тис. – втрати мирного населення. Нами, в [2, с.28] введена цифра 38 тис. загиблих під час

Сирійського повстання 1925-1927 рр. Прийmemo цю цифру в якості середньої цифри втрат, маючи на увазі, що 20 тис. загиблих – це військові втрати.

На території **Османської імперії**, у 1904 році, відбулося Сасунське повстання, під час якого згідно [12] загинуло від 3 до 8 тис. вірмен. Турецькі дані [13, с.106] говорять про 932-1.132 загиблих турків та 19 вбитих вірмен. Тобто розмах втрат у цьому повстанні складає 951 – 8 тис. загиблих. Приймемо цифру 3 тис. загиблих, як турків так і вірмен, під час Сасунського повстання 1904 року.

Під час спроби заколоту в липні 1909 року в **Стамбулі**, загинуло 80 чоловік [2, с.28]. В 1918-1920 рр. в Туреччині, мали місце сутички та зіткнення різних політичних угрупувань, в результаті чого загинуло 15 тис. чоловік [3, с.69]. В 1920-1921 рр. на території країни проходила франко-турецька війна. Тільки під час облоги міста Антеп французькими військами, загинуло 6 тис. чоловік, переважно мирних жителів [13], а всього у цій війні загинуло 40 тис. чоловік [14]. Вірмено-турецька війна 1920 р. та чисельні повстання курдів будуть розглянуті нами далі.

В **Іраку** у 1920 році відбулося масштабне антианглійське повстання. Цифри втрат у цьому повстанні називаються різні. За даними джерела [15] розмах втрат у цьому повстанні склав 2.050-9 тис. чоловік убитими. Згідно [16] загинуло близько 6 тис. іракців, а також 500 британських та індійських солдатів. За даними, наведеними нами в [2, с.26], втрати ворогуючих сторін були такими: загинуло 887 військовослужбовців британських військ, та ще 1.128 були поранені. Іракці втратили 8.500 чоловік убитими. В джерелі [17] до вказаних втрат ще додаються понад 8.450 мирних жителів, які загинули під час повстання. Об'єднуючи наведені вище дані, одержуємо розмах втрат 2.050 – 17.837 загиблих, хоча остання цифра втрат може бути перебільшеною через завищення втрат серед повстанців та мирних жителів. В.Ерліхман [3, с.55] говорить про 1 тис. загиблих британських військових та місцевих поліцейських, які їх підтримували, 2-3 тис. повстанців та 4 тис. мирних жителів. Усього 7-8 тис. загиблих. Середню цифру втрат виведемо з припущення, що загинуло 1 тис. британських військових та проанглійських поліцейських Іраку, близько 6 тис. повстанців та 4 тис. мирних жителів. Всього – 11 тис. загиблих, причому військові втрати склали 7 тис. чоловік. Втрати понесені народом Іраку не були даремними, оскільки у 1921 році країна була проголошена королівством [16].

В **Іраку**, під час повстань шиїтів у 1935-1936 рр. загинуло 500 чоловік [18], у тому числі урядові втрати склали 90 загиблих [19]. За нашими оцінками, число загиблих склало 1 тис. чоловік [2, с.26]. Отже при розмаху втрат 500-1 тис. загиблих, прийmemo цифру 500 загиблих під час повстань шиїтів у 1935-1936 рр. в Іраку. Військові втрати прийmemo у 200 загиблих.

Розмах втрат під час революції 1905-1911 рр. в **Ірані** коливається в межах 1,5 тис. [20] – 10 тис. загиблих [2, с.29]. В якості середньої цифри, приймемо цифру 2 тис. загиблих під час революції 1905-1911 рр. в Ірані [3, с.57]. Під час повстань 1918-1921 рр. в Іранському Азербайджані та в Гіляні загинуло 3 тис. [2, с.29] – 11 тис. чоловік [3, с.57]. Приймемо нижню оцінку – 3 тис. загиблих у повстаннях 1918-1921 рр. в Ірані. Упродовж 1921-1931 рр. в Ірані, під час селянських повстань загинуло 3 тис. селян [2, с.29]. Якщо припустити, що втрати урядових військ були в два рази меншими, за втрати селян, то загальну кількість загиблих у повстаннях 1921-1931 рр. можна оцінити у 4,5 тис. чоловік. В 1935 році в Ірані відбулося повстання імама Рези, під час якого загинуло 151 чоловік [21].

В **Омані**, під час повстань у 1913-1920 рр. загинуло 2 тис. чоловік [3, с.65].

Території **Туреччини Іраку та Ірану** в 20-30- ті рр. XX століття були ареною чисельних масових виступів та повстань курдів з метою створення незалежної курдської держави. Під час придушення цих повстань курди понесли величезні втрати. Загальна кількість загиблих у курдських повстаннях оцінюється нами у 280 тис. – 630 тис. загиблих [2, с.29]. В.Ерліхман [3, с.69], кількість загиблих тільки на території Туреччини оцінює у 500 тис. чоловік. Верхня оцінка загальної кількості загиблих під час курдських повстань складає 1 млн. чоловік [2, с.28]. На базі відомих на тепер даних, проаналізуємо людські втрати під час курдських повстань на територіях згадуваних вище країн.

Туреччина. За даними джерела [22], упродовж 1925-1940 рр. тут відбулося 27 курдських повстань у яких загинуло загалом 1 млн. чоловік, хоча вказана цифра втрат скоріш за все є перебільшеною. Опишемо найбільш відомі повстання курдів Туреччини. Під час повстання 1921 року загинуло 500 курдів [23], втрати турецьких військ не наводяться. Найбільш масштабним було повстання шейха Саїда у 1925 році, коли 40 тис. курдських повстанців вели жорстоку боротьбу проти 250 тис. турецької армії. Цифру 500 тис. загиблих курдів у цьому повстанні, яка наводиться у [23, с.372], ми вважаємо сильно перебільшеною. В джерелі [24] втрати турків оцінюються у 15-20 тис, а курдів у 40-250 тис. вбитих. Отже, в даному випадку, розмах втрат складає 55-270 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 150 тис. загиблих курдів, яку дає дослідник М.А.Гасратян [25, с.125]. В припущенні що загинуло 20 тис. турецьких солдатів, кількість загиблих під час повстання 1925 року можемо оцінити у 170 тис. чоловік. Військові втрати можуть скласти 50 тис. чоловік, з числа яких турецькі втрати – 20 тис., а втрати курдських повстанців можемо прийняти у 30 тис. загиблих. Упродовж 1927-1930 рр. відбулося повстання курдів, яке увійшло в історію під

назвою Араратського повстання. Втрати турків у цьому повстанні склали 2 тис. вбитих та 700 полонених, курдські загони втратили 2 тис. вбитих [26]. Великими були втрати мирного населення. Згідно [27] розмах втрат мирного населення склав 4.500 – 47 тис. загиблих. З урахуванням втрат турецьких військ, розмах втрат у цьому повстанні складає 6,5 тис. – 49 тис. загиблих. Якщо прийняти, як і в [26] число загиблих курдів у 15 тис. чоловік, то загальні людські втрати під час повстання 1927-1930 рр., складуть 17 тис. чоловік, а військові втрати – 4 тис. загиблих. Під час придушення турками повстання курдів у області Дерсім у 1936-1937 рр., загинуло 10% населення регіону [28]. Згідно [29], під час придушення цього повстання, загинуло 13 тис. курдів та 200 турецьких військових. Після чого, під час різанини курдів, загинуло до 80 тис. чоловік [30]. Отже, розмах втрат складає 13.200-93 тис. загиблих. Як і в [2, с.29], приймемо цифру 70 тис. загиблих курдів, що разом з 0,2 тис. загиблих турецьких військових, дає цифру 70,2 тис. людських втрат під час Дерсімського повстання курдів у 1936-1937 рр. В листопаді 2011 року, прем'єр-міністр Туреччини Таїп Ердоган приніс публічні вибачення з приводу різанини у Дерсімі [30].

Якщо припустити, що у неврахованих нами курдських повстаннях загинуло, як мінімум 10 тис. чоловік, то розмах втрат під час повстань курдів у Туреччині складе 85.200 – 412.500 загиблих, з середньою цифрою втрат 267.700 чоловік. Військові втрати обчислені нами, як мінімум у 54.200 загиблих.

На території **Ірану** та **Іраку** також проходили повстання курдів, проте вони не носили такою запеклого характеру, як це було в Туреччині. Наприклад, в **Ірані**, за період 1918-1924 рр., число жертв курдських повстань оцінюється цифрою понад 36,5 тис. загиблих, а за період 1918-2000 рр. – у 15 тис. – 58 тис. убитих [31]. **Іраку** кількість загиблих за період 1918-2003 рр. коливається в межах 163 – 345 тис. тис. чоловік [32], причому основна частина втрат припадає на післявоєнний (після 1945 року) період.

За період 1919-1940 рр., на території **Ірану** значним було курдське повстання 1919-1922 рр. під керівництвом вождя Сімко. Згідно з [31;33], у цьому повстанні курди втратили 500 чоловік вбитими, пораненими і полоненими. Втрати урядових військ були вищими, і склали 2 тис. чоловік вбитими, пораненими і полоненими, а всього під час повстання загинуло 5 тис. чоловік [33]. Військові втрати під час цього повстання можемо прийняти у 1 тис. загиблих. Історія національно-визвольної боротьби курдів Ірану відображена у монографії [34]. На основі аналізу джерел [31] – [35], втрати іранських курдів у повстаннях 1919-1940 рр., можемо прийняти у 12 тис. загиблих, а втрати урядових військ – у 2 тис. загиблих. Отже, людські втрати під час курдських повстань 1919-1940 рр. в Ірані, можемо оцінити у 14 тис. загиблих.

Серед повстань курдів в **Іраку** за вказаний період, відмітимо повстання 1931-1932 рр., у якому загинуло 13 тис. чоловік [2, с.29], [20], повстання 1935 року, у якому загинуло 200 чоловік [36], а також повстання 1943-1945 рр. під час якого загинуло 15 тис. чоловік [3, с.56]. Отже, під час курдських повстань 1931-1945 рр. в Іраку, загинуло, як мінімум 28,2 тис. чоловік.

В 1919 році, на території **Афганістану**, проходила англо-афганська війна, у якій, за різними підрахунками, загинуло від 1 тис. – до 3 тис. чоловік [3, с.49]. Уточнимо ці дані. Втрати англійських військ у цій війні склали 236 загиблих у бою, 615 були поранені, та ще 900 військових померло від хвороб та нещасних випадків [2, с.27]. Всього, у цій війні загинуло 1.136 британських військовослужбовців, у тому числі 49 англійців [2, с.27]. Втрати афганської сторони склали близько 1 тис. вбитих [39], загинуло 500 мирних жителів [3, с.49]. Разом, у цій війні загинуло 2.636 чоловік, у тому числі військові втрати склали 2.136 загиблих.

За період 1903-1928 рр., в **Афганістані** відбулася серія повстань, серед яких відмітимо повстання 1924-1925 рр., у якому згідно [35] загинуло 1,5 тис. чоловік, проте афганський автор називає цифру 14 тис. загиблих [37, с.34]. З іншого боку, В.Ерліхман оцінює кількість загиблих у повстаннях 1903-1928 рр. у 10 тис. чоловік [3, с.49]. Загалом, можемо вважати, що розмах втрат у повстаннях 1903-1928 рр. склав 10-14 тис. чоловік. Прийmemo цифру 14 тис. загиблих під час повстань 1903-1928 рр. у Афганістані.

Втрати під час громадянської війни 1928-1929 рр. у **Афганістані**, відомій під назвою **повстання Бачаї Сакао**, афганський автор оцінює у 150 тис. загиблих [37, с.29], хоча відомими є набагато менші оцінки втрат. Згідно [38], у громадянській війні загинуло 7,5-8 тис. чоловік, причому 4 тис. чоловік склали військові втрати. За даними джерела [4] загинуло 15 тис. чоловік, а згідно [3, с.49] число загиблих оцінюється у 10 тис. чоловік. Вважаємо, що розмах втрат під час громадянської війни 1928-1929 рр. у Афганістані складає 7,5-15 тис. загиблих з середньою цифрою втрат 10 тис. чоловік. Військові втрати склали 4 тис. загиблих. Цифру 150 тис. загиблих під час повстання Бачаї Сакао, вважаємо перебільшеною. Під час повстань племен (1930-1936 рр.) у Афганістані, загинуло, орієнтовно 2 тис. чоловік [3, с.49].

Розглянемо локальні війни та конфлікти які проходили на території **Британської Індії**. В квітні 1919 року, в місті Амрітсар, за офіційними британськими даними загинуло 379 чоловік та 1.100 були поранені, за індійськими офіційними даними загинуло 1.000 чоловік та ще 1.500 були поранені [40]. Як і в [3, с.53] прийmemo число загиблих у Амрітсарі у 0,4 тис. чоловік. В 1921 році, під час заворушень поблизу міста Лахор, загинуло 200 сикхів [2, с.30]. В 1921-1922 рр., під час повстання народності мопла, загинуло, за офіційними даними 2.337 чоловік, ще 1.652 були поранені, та ще

45.404 чоловіки були посаджені до тюрем [41]. За неофіційними даними загинуло 10 тис. чоловік. Як і в [2, с.30] приймемо наступні цифри втрат: у мопла загинуло 3.266 чоловік та ще 1.625 були поранені, втрати англійців склали 43 вбитих та 126 поранених. Разом, загинуло 3.309 чоловік. Під час антиколоніального повстання 1930-1932 рр. в Кашмірі загинуло 2 тис. чоловік [3, с.53]. В 1931 році, під час заворушень в Калькутті, загинуло 141 чоловік та ще 586 були поранені [2, с.30]. В 1936-1938 рр. під час антианглійського повстання в Британській Індії загинуло 10,2 тис [4] -11 тис. чоловік [20]. Приймемо цифру 10,2 тис. загиблих під час повстання 1936-1938 рр. у Британській Індії.

В 1942 році, у **Британській Індії**, відбулася так звана «серпнева революція», яка не мала відношення до Другої світової війни, яка проходила у той час. Цифра 25 тис. загиблих під час цієї революції, яка наводилася нами раніше [2, с.30], виявилася перебільшеною. За офіційними даними, упродовж 9 серпня -31 грудня 1942 року, було вбито 940 чоловік, 1.630 були поранені, 60.229 заарештовано, причому 18 тис. з них до кінця війни просиділи у концтаборах [41]. В джерелі [3, с.53] говориться про 1 тис. загиблих, а в [42, с.554] – про понад 2 тис. загиблих. При розмаху втрат 940 – 2 тис. загиблих, приймемо цифру 1 тис. чоловік, які загинули під час «серпневої революції» 1942 року в Британській Індії.

В 1930-1932 рр., **Бірмаю** прокотилося селянське повстання під керівництвом Сая Сана. Бірманські дані про понад 10 тис. загиблих у цьому повстанні [44], є сильно перебільшеними. Реальною є вилка втрат 2 тис. – 3 тис. загиблих [2, с.26]. Якщо виходити з того, що загинуло 2 тис. повстанців, 274 були страчені після придушення повстання, а втрати урядових військ склали 50 вбитих та 88 поранених [2, с.26], то загалом втрати від час повстання Сая Сана складуть 2.324 загиблих, що практично співпадає з оцінкою втрат у цьому повстанні, яка наведена в джерелі [3, с.64] – 2,3 тис. загиблих.

Розглянемо війни на території **Французького Індокитаю**, народи якого на початку ХХ століття вели антиколоніальні, партизанські війни проти французьких військ. У цих війнах, згідно [3, с.50] загинуло, упродовж 1901-1914 рр. 11 тис. в'єтнамців, 1 тис. жителів Камбоджі (за період 1904-1916 рр.) [3, с.58], та 5 тис. жителів Лаосу (1910-1936 рр.) [3, с.63]. Усього, таким чином, в антиколоніальних війнах 1901-1936 рр. загинуло 17 тис. жителів Французького Індокитаю. Додамо, що під час повстання 1930-1931 рр. у **В'єтнамі**, загинуло 2 тис. [2, с.25-26] – 3 тис. чоловік [3, с.50]. Можемо прийняти цифру 2 тис. загиблих під час повстання 1930-1931 рр. у В'єтнамі.

В **Індонезії**, довготривалою – з 1873 по 1913 рік, була війна князівства **Аче** (Західна Суматра) проти голландських військ. Цифру 5 тис. загиблих

упродовж 1901-1913 рр., яку наводить В.Ерліхман [3, с.54], ми вважаємо применшеною. Згідно даних фундаментального дослідження [45, с.303], в XX столітті, в 1901-1907 рр., загинуло 18.400 жителів князівства, а упродовж 1908-1913 рр., загинуло ще 3.320 ачехців. Разом, загинуло 21.720 жителів князівства Аче. Втрати голландських військ нами наближено обчислені у 780 загиблих [2, с.25], проте у цій війні великими були втрати від хвороб. За даними джерела [46] упродовж усієї війни втрати голландців у бойових діях та від хвороб склали, як мінімум 7,7 тис. чоловік. Якщо вважати, що в XX столітті в боях проти князівства Аче втрати голландських військ убитими та померлими від ран і хвороб склали 2 тис. чоловік, тоді загальні втрати під час війни у Аче протягом 1900-1913 рр. можна оцінити у 23.720 загиблих.

Під час експедицій голландських військ на острів **Балі (Індонезія)** у 1906 та 1908 рр., загинуло, відповідно 1.001 та 107 чоловік [35]. Разом – 1008 чоловік. Втрати голландських військ були мінімальними. Під час антиколоніального повстання 1926-1927 рр. в Індонезії, загинуло 1 тис. [2, с.25] – 2 тис. чоловік [3, с.54]. Прийmemo цифру 1 тис. загиблих під час повстання 1926-1927 рр. в Індонезії. В лютому 1933 року під час придушення повстання на броненосці «Сім провінцій» загинуло 23 та було поранено 38 голландських та індонезійських моряків [2, с.25].

Якщо вести мову про острівні держави **Океанії**, то в першу чергу треба відмітити **Папуа Нову Гвінею**, де упродовж 1901-1975 рр. у війнах між племенами згідно [3, с.101] загинуло 20 тис. чоловік. Причому відмічалось, що до середини 50-х років XX століття, щороку у таких війнах гинуло до 500 чоловік. Можемо вважати, що упродовж 1900-1939 рр. у Папуа Новій Гвінеї загинуло 15 тис. чоловік. Аналогічним чином, можемо вважати, що з 2 тис. загиблих у війнах між племенами упродовж 1901-1950 рр. на інших островах Океанії [3, с.102], протягом 1900-1939 рр. загинуло 1,5 тис. чоловік. З урахуванням загиблих під час повстань на острові Самоа (1909 р.) – 0,1 тис. чоловік, та в Новій Каледонії (1913-1922 рр.) – 0,3 тис. чоловік, кількість загиблих у міжплеменних війнах в Океанії упродовж 1900-1939 рр., прийmemo у 16.900 чоловік.

Великими були людські втрати під час **американо-філіппінської війни** 1899-1902 рр. У цій війні США втратили 4.243 загиблих та 2.818 поранених [47], хоча більшість американських вояків – 75%, загинули не від бойових дій, а від хвороб [48]. Втрати філіппінців були набагато вищими і склали 16 тис. військових та 100 тис. мирних жителів [3, с.69]. Згідно [48] військові втрати склали 12-20 тис. загиблих, а втрати цивільного населення коливалися в межах 200 тис. – 1,5 млн. загиблих, хоча остання цифра втрат, на нашу думку, є набагато перебільшено. Реально, втрати філіппінців у цій

війні коливаються в межах 16-20 тис. загиблих військових, та 100-200 тис. цивільних громадян. Але в XX столітті філіппінська армія вже перейшла до партизанських дій, а тому втрати за цей проміжок часу були меншими. Згідно [3, с.69] загинуло 35 тис. чоловік, у тому числі 5 тис. загиблих склали військові втрати, а 30 тис. – втрати цивільного населення. Враховуючи той факт, що бойові дії на Філіппінах у деяких регіонах продовжувалися аж до 1913 року [48], будемо вважати, що за вказаний проміжок часу загальні втрати склали 40 тис. загиблих, з них військові втрати – 6 тис. чоловік.

Упродовж 1923-1931 рр. на **Філіппінах** відбулася серія селянських повстань, розмах втрат у яких складає 1 тис. [3, с.69] – 2 тис. загиблих [2, с.24]. Прийmemo цифру 1 тис. загиблих у селянських повстаннях 1923-1931 рр. на Філіппінах.

Під час антиколоніальних заворушень 1915 року на **Шрі Ланці**, загинуло 0,3 тис. чоловік [3, с.70].

Японська окупація **Кореї** продовжувалася з 1910 по 1945 рік. За цей час корейці неодноразово піднімалися на антиколоніальні повстання та виступи. Згідно [20] під час повстання 1907-1912 рр. загинуло 17 тис. корейців та 3 тис. японців. В.Ерліхман [3, с.61] число загиблих корейців оцінює у 10 тис. чоловік. Можемо вважати, що у повстанні 1907-1912 рр. загинуло 10 тис. корейців та 3 тис. японців. Під час повстання 1919 року втрати корейців, за японськими офіційними даними, склали 533 загиблих [49]. Максимальна цифра втрат – 11 тис. загиблих корейців у повстанні 1919 року, наведена у джерелі [20]. В якості середньої цифри втрат прийmemo корейські дані: 7.509 чоловік загинуло, 15.961 були поранені, та 46.948 заарештовано [49], [2, с.24]. Протягом 1928-1930 рр. у **Кореї** відбулося ще одне антияпонське повстання, у якому, орієнтовно, загинуло 0,2 тис. чоловік [2, с.25]. У 30-ті рр. XX століття корейські партизани вели активну боротьбу проти японських окупаційних військ. Але ця боротьба велася, в основному, на території північно-східного Китаю, а тому є складовою частиною війн і конфліктів, які велися на китайській території.

На території **Монголії**, упродовж 1910-1940 рр., відбулося ряд локальних воєн і конфліктів. Під час короткотривалого монголо-китайського конфлікту у 1911 році, загинуло 100 монголів [3, с.64]. Якщо припустити, що китайців загинуло вдвічі менше, то можна вважати, що загалом у монголо-китайському конфлікті 1911 року загинуло 150 чоловік. Під час китайської окупації Монголії у 1918-1920 рр., монгольський народ зазнав великих втрат: загинуло 17 тис. чоловік, у тому числі 2 тис. були вбиті окупантами, 15 тис. померли від голоду [3, с.64]. В джерелі [4] втрати монгольського народу під час революції та громадянської війни 1920-1921 рр. оцінюються у 4 тис. загиблих, хоча, на наш погляд, ці втрати є применше-

ними. Згідно [3, с.64], в армії барона Унгерна загинуло 1 тис. монголів, ще 1 тис. – в загонах монгольських феодалів, загинуло 12 тис. китайців, 500 росіян та близько 50 євреїв. Разом, 14.550 чоловік. Прийmemo цю цифру в якості цифри втрат під час революції та громадянської війни 1920-1921 рр. в Монголії. Під час повстання 1932 року загинуло, орієнтовно 1,5 тис. – 3 тис. чоловік [3, с.64]. Дані про 8-10 тис. загиблих під час цього повстання, які наводяться в джерелі [50] вважаємо перебільшеними. Згідно [51], у повстанні 1932 року від рук повстанців загинуло 700 чоловік, урядові війська знищили 500 повстанців, та ще 615 повстанців були розстріляні після придушення повстання. Разом, таким чином, під час повстання 1932 року з обох сторін загинуло 1.815 чоловік. Цю цифру прийmemo в якості середньої цифри втрат під час Хубсугульського повстання 1932 року в Монголії.

Втрати під час боїв на річці **Халхін-Гол** у 1939 році, під час яких загинуло близько 200 монгольських воїнів [3, с.64], будемо розглядати в іншому розділі.

Одержані вище дані систематизовані у результуючій таблиці, яка розміщена в **Додатку 1.4.**

Отже, розмах втрат у локальних війнах і конфліктах 1900-1945 рр. у країнах Азії (без Китаю) та Океанії, склав 416.764 – 1.040.060 чоловік. Середня цифра втрат складає 735.116 чоловік. Військові втрати – як мінімум 157.386 загиблих. Наша попередня оцінка – 1,102 млн. загиблих під час локальних воєн і конфліктів у Азії за вказаний проміжок часу [2, с.30], є досить близькою до верхньої оцінки наведеного вище розмаху втрат.

Класифікація згадуваних воєн і конфліктів стосовно людських втрату них наведена нами нижче

Таблиця 1.4.1.

**Класифікація людських втрат у війнах в Азії та Океанії
(без Китаю) в 1900 – 1945 рр.**

Числовий діапазон	0-1 тис.	1-10 тис.	10-100 тис.	100-500 тис.	500 тис. - 1 млн.	Понад 1 млн.	Всього
Кількість загиблих	11.654	57.192	08.570	257.700	-	-	735.116
У %	1,59	7,78	55,58	35,06	0	0	100

З даних наведеної вище таблиці випливає, що за вказаний проміжок часу, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, великий відсоток втрат – 55,58%, прийшовся на війни малої інтенсивності. Втрати під час повстань курдів у Туреччині – 257.700 загиблих, або 35,06% всіх втрат, являють со-

бою суму втрат у цих повстаннях, практично кожне з яких можна розглядати, як війну малої інтенсивності. Класифікація людських втрат по типах воєн у даному випадку є такою:

Таблиця 1.4.2.

**Класифікація втрат по типах воєн у країнах
Азіатсько-Тихоокеанського регіону.**

Тип війни, або конфлікту	Міждержавні війни та конфлікти	Війни за національне визволення	Громадянські війни та конфлікти	Всього загинуло
Кількість загиблих	105.686	532.934	96.496	735.116
У %	14,38	72,5	13,13	100

Всього, за вказаний період часу, в Азії (без Китаю) було зафіксовано, як мінімум 11 міждержавних воєн і конфліктів, 28 громадянських воєн, та понад 25 антиколоніальних та національно-визвольних воєн і повстань.

ЛІТЕРАТУРА

- Rogan E.L. *Frontiers of the State in Late Ottoman Empire...*, p.192. – Retrieved 2013-09.01 [Електронний ресурс] /E.L. Rogan. – Режим доступу: <https://books.google.co.il/bookshl=iw&lr=...>
- Лавер О.Г. *Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] / О.Г.Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.*
- Эрлихман В.В. *Потери народонаселения в ХХ веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. - 215 с.*
- Wars since 1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.war-memorial.net/wars.all.asp>
- Eilon Joab B. *The making of Jordan: tribes, colonialism and modern state /Joab B. Eilon, Yoav Alon. – 2007, p. 54-56.*
- University of Central Arcansas. *Middle East/North Africa/Persian Gulf Region [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://faculty.uca.edu/markm/tpi/narrative/middleeast.htm>*
- Rongxing Guo. *Cross border resource management, theory and practice /Guo Rongxing. – Ed. S.V. Krupa. – Elsevier, 2005. – p.15.*
- Guckian N.G. *British relations with Trans-Jordan. 1920-1930 /N.G. Guckian. – University of College of Wales, Aberystwyth. PhD Thesis: May 1985, p.217-218.*
- Reeva S. Simon. *Fighting between Kuwaits forces and Wahhabi supporters... /S. Simon, Reeva, Philip Mattar, Richard V. Bulliet. – Encyclopedia of the Modern Middle East, Volume 1, p.119.*
- Franco-Syrian war [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=WYVCxd=...>
- Khoury Philip S. *Factionalism Among Syrian Nationalists During the French Mandate /Philip S. Khoury. – 1981, p.460-461.*
- Геноцид армян в Османской империи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.>

genocide.ru/lib/nersisyan/066-074htm#71. **13.** Дроговоз И.Г. Турецкий марш: Турция в огне сражений /И.Г.Дроговоз. – Минск: Харвест,2007. – ISBN 978-985-16-2075-9. **14.** Ozakman T. Kemal ve milli mucadele: yalankar.../Т. Ozakman, M. Vahidettin. –Bilgi Yayinevi,1997. – р.444. – ISBN 975 494 6698. **15.** Tauber E. The Formation of Modern Syria and Iraq. – р.312-314 [Электронный ресурс] /E.Tauber. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=UbbcmFrdRRrC&pg=PA208&redir_esc=y. **16.** История Востока. Том V.» Восток в новейшее время»(1914-1945)ю – ISBN 5-02-018500-0**17.** Презентация на тему: Народное восстание в Ираке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ppt4web.ru/istorija/>. **18.** Dawisha A.I. Iraq: A Political History from Independence to Occupation. – р.39 [Электронный ресурс] /A.I. Dawisha. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=DBbTno2w38C&pg=...> **19.** Stansfield G. The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy or Division? /G. Stansfield,L.D. Anderson. – Basingstoke:Palgrave Macmillan,2004. – ISBN 1-4039-6354-1. **20.** Войны XX века и их жертвы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.v1bulat.narod.ru/aught/chronwars.doc>. **21.** Ward C.R. Immortal: A Military History of Iran and Its Armed Forces. – Gerorgetown University Press, р.140 [Электронный ресурс] /C.R. Ward. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=8eUTLaaVOOQC&redir_esc=y. **22.** Краткая история Курдистана – Национально – культурное общество курдов в Крыму [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://kurds-cr.narod.ru>. **23.** Лазарев М.С. Курдистан и курдская проблема. – М.: Наука, 1964. – 404 с. **24.** The Militant Kurds: A Dual Strategy for Freedom. – Vera Eccarius – Kelly, 2010. – pp. 86,104. **25.** Краткие сообщения Института народов Азии. Выпуск 30. – М.,1961. **26.** Курды в Турции в новейшее время [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kurdistan.ru>. **27.** Ayse Hur. Osmanlidan bugune Kurtler ve Devlet-4 [Электронный ресурс] /Hur Ayse. – Режим доступа: <http://www.taraf.com.tr/haber/osmanlidan-bugune-kurtler-ve-devlet-4.htm>. **28.** Особенности национализма Мустафы Кемала Ататюрка [Электронный ресурс]. – 2009,28 декабря. – Режим доступа: <http://www.kurdistan.ru>. **29.** Турция может ответить за геноцид в Дертсима унесший жизни 15.000 армян и курдов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://flot2017.com/posts/new/1894>. **30.** Turkey PM Erdogan apologises for 1930's Kurdish killings [Электронный ресурс]. – 2011,23 november. – Режим доступа: <http://www.bbc.com/news/world-europe-15857429#>. **31.** Smith Benjamin. The Kurds in Iran. Opportunistic and Failed Resistance, 1918 -. Land and Rebellion: Kurdish Separatism in Comparative perspective. – Cornell. P.10 [Электронный ресурс] /Benjamin Smith. – 2015, 15 june. – Режим доступа: http://government.arts.cornell.edu/assets/psac/sp09/Smith_Kurdish_Separatism_Feb09_PSAC.pdf. **32.** Al-Marashi Ibrahim. Iraq's Armed Forces: An analytical History. – 2008, 253 p.[Электронный ресурс] /Ibrahim Al-Marashi, Sammy Salama. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=Xuknv6Gfk...> **33.** Arfa Hassan. The Kurds: An Historical and Political Study /Hassan Arfa. – London, Oxford University Press. – 1966. – P.10. – OCLC 463216238. **34.** Жигалина О.И. Национальное движение курдов в Ираке /О.И. Жигалина. – М., Наука 1988. – 166 с. **35.** O»Shea Maria T. Trapped Between the Map and Reality: Geography and Persecutions of Kurdistan /Maria O»Shea. – Routledge, 2004. **36.** Fuccaro Nelinda. Ethnicity, State-Formation and Conscriptin in Postcolonial Iraq: The Case of the Yazidi Kurds of Jabal Sinjar /Nelinda Fuccaro //International Journal of Middle East Studies. – 1997. – v.29. – №4. – p.559-580. **37.** Файз Мухаммад. Книга поминаний о мятеже /

Мухаммад Файз. – М.: Наука, 1988. – 288 с. **38.** White Matthew. Minor atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat6.htm>. **39.** Norris J.A. Anglo-Afgan relations. – Encyclopedia Iranica. – 2010 [Електронний ресурс] /J.A. Norris. – Режим доступу: <http://www.iranicaonline.org/articles/>. **40.** Amritsar Massacre – ninemsh Encarta [Електронний ресурс]. – 2009, 1 november. – Режим доступу: [http://au.encyclopedia.msn.com/encyclopedia/761579959/Amritsar massacre.html](http://au.encyclopedia.msn.com/encyclopedia/761579959/Amritsar%20massacre.html). **41.** «Августовская революция» 1942 года в Индии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/sobyty/> **42.** Всемирная история. Т.23. – Минск :Харвест. – М.: АСТ,2002. – 591 с. **43.** Гилберт Мартин. История XX века. Неизвестные тайны /Мартин Гилберт. – Харьков : Книжный клуб,2006. – 334 с. **44.** Saya San Myanmar Leader [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://global.britanica.com/biography/Saya-San>. **45.** Тюрин В.А. Ачехская война /В.А.Тюрин. – М.: Наука,1970. – 322 с. **46.** White Matthew. Mid-Range Wars and Atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat4.htm>. **47.** Американо-филиппинская война 1899-1901 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/sobyty/> **48.** The Philippine-American War. 1899-1902 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://history.state.gov/milestones/1899-1913/war>. **49.** Brudnoy David. Japans Experiment in Korea /David Brudnoy. //Monumenta Nipponica. – Sophia University. – 1970. – т.25. – вып. 1/2. **50.** Кузьмин С.Л. Вооруженное восстание в Монголии в 1932 г. /С.Л.Кузьмин, Ж.Оюунчимэг. – М.: Изд-во МБА,2015. – С.102-103. **51.** Мятеж в Монголии 1932 года [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dia.academic.ru/dic.nsf/ruwik>.

П.4.1. Локальні війни в Китаї

В першій половині ХХ століття **Китай** був «гарячою точкою» Азіатського континенту. Тут була зафіксована велика кількість, як громадянських, так і міждержавних воєн і конфліктів.

У 1898-1901 рр. в **Китаї**, проходило **повстання іхетуанів**, яке увійшло в історію під назвою **боксерського повстання**, у придушенні якого активну роль відіграли іноземні держави. Через відсутність точної статистики, розмах втрат розмах втрат у цьому повстанні є досить великим: від 35 тис. [1] – до 250 тис. загиблих [2, с.59]. За нашими підрахунками, у цьому повстанні загинуло 62 тис. чоловік [3, с.32]. Уточнимо людські втрати у цьому повстанні.

Більш-менш точно можна підрахувати втрати іноземців. Згідно [4] втрати Японії склали 622 вбитих, Росії – 302, Великобританії – 34, Франції – 24, США – 21 загиблих військових. Отже, всього у цьому повстанні загинуло 1.003 іноземних військових. В джерелі [5, с.352] втрати російських військ уточнені: загинуло 20 офіцерів та 400 нижчих чинів, з 77 поранених офіцерів померло 8, з 1.449 поранених нижчих чинів померло 80, та ще 86 зникли

безвісти. Якщо вважати, що ті хто зник безвісти, це загиблі, тіла яких не змогли знайти, то втрати російських військ у Китаї складуть 594 чоловік загиблими, а, отже втрати іноземних військ становитимуть 1.295 чоловік. Загинуло 50 католицьких та 180 протестантських місіонерів [6, с.24]. Загалом, у Китаї загинуло 526 цивільних іноземців, у тому числі 100 громадян Росії – працівників залізниці КВЖД [24]. Отже, у Китаї протягом 1898-1901 рр., загинуло 1.821 іноземців, як цивільних, так і військових. Втрати китайської сторони були набагато більшими. Загинуло 2 тис. військових імператорської армії Китаю [4]. Втрати іхетуанів є невідомими, проте аналіз втрат по окремих битвах показує, що вони відносилися порівняно з втратами іноземних військ, як 5:1, або 8:1 [3, с.31]. Якщо прийняти співвідношення втрат, як 5:1, то втрати іхетуанів можна оцінити у 6,5 тис. загиблих. Великими були втрати цивільного населення. Так, згідно [4] іхетуанями було вбито 32 тис. китайців-християн. У джерелі [7] ці втрати уточнені: загинуло 30 тис. китайців-католиків, 2 тис. китайців-протестантів, та 200-400 китайців-православних Руської православної церкви. Всього загинуло, як мінімум 32,2 тис. китайців-християн. Дані про 200 тис. вбитих іхетуанями китайців-християн [2, с.59], вважаємо перебільшеними. Згідно [7], всього іхетуанями було вбито 100 тис. мирних китайців, а іноземними військами, після придушення повстання, було вбито 5 тис. цивільних китайців, які підтримували іхетуанів. В.Ерліхман визначає кількість китайців вбитих іноземними військами у 30 тис., а число страчених повстанців – іхетуанів – у 10 тис. чоловік [2,59]. Якщо вважати, що в Китаї у 1898-1901 рр. під час повстання іхетуанів загинуло 1.295 іноземних військових, 2 тис. солдатів імператорської армії, 6,5 тис. іхетуанів, та ще 10 тис. повстанців були страчені після придушення повстання, то військові втрати можуть скласти 19.795 загиблих. Виходячи з наведених вище оцінок, втрати цивільного населення Китаю коливаються в межах 105 тис. – 130 тис. загиблих. Таким чином, разом з військовими втратами, одержуємо нову вилку втрат, а саме 125.321-150.321 загиблих, яка є вужчою, ніж попередня вилка втрат: 35 тис. – 250 тис. загиблих. Будемо вважати, що упродовж 1900-1901 рр. у Китаї загинуло 90 тис. – 110 тис. чоловік. Приймемо цифру 100 тис. загиблих протягом 1900-1901 рр. у Китаї [8]. За цей проміжок часу військові втрати могли становити 15 тис. загиблих, або 15% усіх втрат.

Упродовж 1903-1904 рр. відбулося вторгнення англійських та індійських військ до **Тибету**. Згідно даних, які наводить М.Гілберт [15, с.18-19], втрати тибетців склали 2.700 загиблих, втрати британських військ – 37 загиблих, від непогоди та голоду загинуло понад 200 англійських та індійських військових. Разом, близько 3 тис. чоловік. В джерелі [9] втрати тибетців оцінюються у 2-3 тис. загиблих, втрати британців – 202 загиблих у бою, та ще 411 склали небойові втрати. Отже, в даному випадку вилка втрат

становить 2.613-3.613 загиблих. Якщо прийняти втрати тибетців рівними 2.700 чоловік, а британські втрати у 613 загиблих, то середні втрати під час експедиції британських військ до Тибету у 1903-1904 рр. складуть 3.313 загиблих. Ці втрати віднесемо до військових втрат.

На початку ХХ століття, в **Китаї** досить частими були селянські повстання, найбільшим з яких було **Пінсянське повстання** (1906-1907 рр.), у якому загинуло 10 тис. чоловік [2, с.59], [3, с.32]. Окрім цього повстання у Китаї упродовж 1901-1911 рр. відбулося 527 селянських повстань і бунтів, у яких загинуло 10 тис. [2, с.59] – 53 тис. чоловік [3, с.32]. Можемо вважати що під час селянських бунтів і повстань 1901-1911 рр. у Китаї загинуло 20 тис. чоловік. У липні 1911 року під час придушення повстання в місті Гуанчжоу (Кантон) загинуло 100 чоловік з них 72 революціонери [3, с.32]. У жовтні 1911-лютому 1912 р., в **Китаї**, проходила **Синьхайська революція**, яка почалася повстанням в місті Учан. Під час цього повстання загинуло 4 тис. військових проурядових сил та 1 тис. повстанців [10]. Після перемоги в Учанському повстанні, в Китаї було повалено маньчжурську династію Цин. Наслідком Синьхайської революції став розвал китайської державності, яку вдалося відновити тільки у 1950 році, та проголошення незалежності Зовнішньої Монголії та Тибету. Згідно джерела [11], під час Синьхайської революції втрати урядових сил склали 170 тис., а повстанців – 50 тис. вбитими, пораненими і т.д. Стосовно кількості загиблих, то в [2, с.59] наводиться цифра 10 тис., а в [3, с.31] – 20 тис. загиблих. Отже, при вилці втрат 10-20 тис. загиблих, приймемо цифру 20 тис. загиблих під час Синьхайської революції 1911 року в Китаї. Військові втрати з обох боків можуть скласти 10 тис. загиблих. Цифри 2,4 млн. загиблих [1], чи 250 тис. загиблих [8] під час Синьхайської революції ми вважаємо недостовірними.

Під час повстання **Бай Лана** (1912-1914 рр.) загинуло 5 тис. чоловік [12]. В **китайсько-тибетській війні** 1911-1912 рр. загинуло 2 тис. чоловік [19], а у **китайсько-тибетській війні** 1918 року загинуло 1.500 чоловік [12]. Під час бойових дій між загонами партії Гоміндан (ГМД) та китайською армією у 1913 році, загинуло 1 тис. чоловік [12], а під час бойових дій у провінції Хунань у 1912-1915 рр. 5 – 10 тис. чоловік [25, с.66-67]. Можемо прийняти цифру 6 тис. загиблих під час бойових дій у провінції Хунань.

Частими в **Китаї** були повстання національних меншин. Так, у джерелі [26, с.28,37] згадується про повстання 1912 року у Внутрішній Монголії, та повстання уйгурів у 1912 та у 1918 рр., під час яких населення повсталіх регіонів понесло великі втрати, щоправда не була конкретизована їх кількість. Під час повстання мусульман у провінції **Ганьсу** в 1928 році загинуло 200 тис. чоловік [8], [15, с.94], а під час повстання народу **яо** у 1933 році – 3 тис. чоловік [3, с.37]. У джерелі [26, с.144] згадується про повстання

народу м'яо у 1935-1937 рр., щоправда втрати під час цього повстання не наводяться. Під час повстання уйгурів у 1931-1934 рр., згідно джерел [16], [30], загинуло, 4 тис. чоловік. З іншого боку, на основі інших даних з джерела [16], втрати у цьому повстанні коливаються в межах 9,5 тис. – 12 тис. загиблих. При розмаху втрат 4 тис. – 12 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 9,5 тис. загиблих під час уйгурського повстання 1931-1934 рр. Ще одне повстання уйгурів відбулося у 1937 році. Згідно даних джерела [28], втрати повстанців склали 2 тис. чоловік, втрати китайських військ – 500, а втрати Червоної армії та білогвардійських загонів – близько 300 чоловік загиблими. Окрім цього, під час бомбардування радянською авіацією міста Хотан 15 жовтня 1937 року, кількість жертв серед мирного населення склала близько 2 тис. чоловік. Разом, загинуло 4.800 чоловік. В [29] наводяться вищі цифри втрат уйгурських повстанців: щонайменше 2.494 загиблих. Отже, розмах втрат під час уйгурського повстання 1937 року складає 4.800 – 5.294 загиблих. Приймемо верхню цифру втрат у цьому повстанні – 5. 294 загиблих, причому 3.294 чоловік склали військові втрати.

В 1930-1932 рр. відбулася чергова **китайсько-тибетська війна**. Згідно [13], у цій війні втрати ворогуючих сторін точно не відомі, проте зазначається, що втрати тибетських військ були великими. За даними джерела [14, с.258], втрати тибетських військ склали 50 тис. вбитих та 70 тис. поранених, хоча, можливо ці втрати є перебільшеними. Якщо припустити, що китайські втрати були у два рази меншими, аніж тибетські, то загальну кількість загиблих під час китайсько-тибетської війни можемо визначити у 75 тис. загиблих. Ці втрати віднесемо до військових втрат. Дані про 1 млн. загиблих під час китайсько – тибетській війні 1930-1932 рр. [27], вважаємо перебільшеними.

Як нами зазначалося вище, після **Синьхайської революції** 1911-1912 рр. відбулася руйнація китайської державності, що, серед іншого, мало наслідком збройну боротьбу угруповань мілітаристів між собою. Протягом 1912-1928 рр. у Китаї було зафіксовано 140 мілітаристських воєн [17, с.4], причому ці війни продовжувалися аж до 1937 року. До великих військових втрат додавалися ще більші втрати цивільного населення, як від бойових дій, так і від голоду, хвороб, від повеней та інших катаклізмів, оскільки система державного управління була на той час повністю дезорганізована. В [3, с.34] ми визначили число загиблих у мілітаристських війнах у 700 тис. чоловік. В.Ерліхман у [2, с.60] називає цифру 6 млн. загиблих протягом 1912-1928 рр., у тому числі 1,5 млн. склали військові втрати, а 4,5 млн. – втрати цивільного населення. Протягом 1929-1930 рр. у мілітаристських війнах загинуло 300 тис. чоловік [3, с.34]. Військові втрати склали, щонайменше 70 тис. загиблих. У війнах мілітаристів упродовж 1932-1937 рр.,

загинуло загалом 200 тис. чоловік [2, с.60]. Військові втрати у цих війнах можна прийняти у 50 тис. загиблих.

Особливе місце у китайській історії займає **громадянська війна 1925-1927 рр.** За нашими даними, у цій війні загинуло 315 тис. чоловік у тому числі військові втрати склали 63 тис. загиблих [3, с.35]. У [8] наводиться цифра 253 тис. загиблих, а В.Ерліхман говорить про 650 тис. загиблих у громадянській війні 1925-1927 рр., причому 250 тис. чоловік склали військові втрати [2, с.60]. Отже, розмах втрат у цій війні складає 253 тис. – 650 тис. загиблих, а військових втрат – 63 тис. – 250 тис. чоловік. Можемо прийняти цифру 550 тис. загиблих у цій війні, військові втрати можуть скласти 200 тис. чоловік.

Під час повстання у **Шанхаї** в квітні 1927 року загинуло 420 чоловік [25, с.156], а під час повстання в **Гуанчжоу** в грудні 1927 року – 6 тис. чоловік [2, с.60].

Набагато більшими були втрати під час **другої громадянської війни** в Китаї, яка тривала упродовж 1927-1937 рр. За нашими даними [3, с.36-37], у цій війні загинуло 2 млн. чоловік, у тому числі 400 тис. склали військові втрати. Цифра 2 млн. загиблих ще наводиться у джерелі [1]. Згідно [2, с.60], у цій війні загинуло 800 тис. чоловік, у тому числі 300 тис. загиблих становили військові втрати. На наш погляд, у даному випадку цифра втрат цивільного населення є заниженою. Згідно даних того ж джерела, від голоду 1931-1932 рр. загинуло 2 млн. китайців, від повені 1931 року – 800 тис., від епідемії чуми – 20 тис. чоловік [2, с.60]. З цієї точки зору, достовірнішими є більш високі цифри втрат. Так, у [18] даються дві оцінки втрат: загальні втрати – 5 млн. загиблих, інша оцінка – 3,13 млн. загиблих у військових діях, як військовослужбовців, так і цивільних громадян, та ще 6,5 млн. чоловік, які загинули від голоду та повеней. Разом – 9,63 млн. чоловік. Найбільш висока, відома нам цифра втрат під час громадянської війни 1927-1937 рр. в Китаї – це 30 млн. загиблих [8], хоча на наш погляд, вона є сильно перебільшеною. Реальний розмах втрат у цій війні – це 2-9,63 млн. загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 5 млн. загиблих, яка наводилася у [18], маючи на увазі, що 400 тис. чоловік (або 8% всіх втрат) – це військові втрати, а решта загиблих – це мирні жителі, які загинули внаслідок бойових дій, голоду, хвороб, та природних катаклізмів.

Тимчасовим ослабленням **Китаю** скористалася Японія, яка кілька разів вела на території країни загарбницькі війни. Першою такою війною був **Цзинаньський інцидент** 1928 року, під час якого загинуло 4.704 жителів Китаю [3, с.37], у тому числі 2 тис. військовослужбовців [2, с.60]. Більш повні дані наведені у джерелі [20]: китайські втрати склали 6.193 загиблих цивільних та військових, з японського боку загинуло 14 цивільних, 26 військових

загинули, та ще 157 були поранені. Таким чином вилка втрат складає 4.704 – 6.233 загиблих. Прийmemo цифру 6.233 загиблих під час Цзинаньського інциденту маючи на увазі що військові втрати склали 2.026 загиблих.

Упродовж 18 вересня 1931 – 27 лютого 1932 року, проходила **китайсько-японська війна**, яка завершилася поразкою Китаю та окупацією Маньчжурії японськими військами, на території якої була створена маріонеткова держава Маньчжоу-Го. В багатьох джерелах, наприклад в [4], [8], [12], [19] і т.д., китайські втрати оцінюються у 50 тис., а японські – у 10 тис. чоловік. Проте вказані цифри можуть служити тільки верхньою оцінкою втрат у цій війні. Нижня оцінка втрат наведена у джерелі [21]: японські втрати перевищили 915, а китайські втрати – 7.920 чоловік. Таким чином, вилка втрат у японо-китайській війні 1931-1932 рр. коливається в межах 8.835 – 60 тис. чоловік. Якщо прийняти відношення вбитих і поранених як 1:3 то вилка загиблих буде такою: 2.209-12.000 чоловік. Якщо до вказаних військових втрат ще додати 10 тис. загиблих мирних китайських громадян [2, с.60], то вилка втрат складе 12.209 – 22.000 загиблих. Можемо прийняти цифру 20 тис. загиблих під час японо-китайської війни 1931-1932 рр., причому 10 тис. загиблих склали військові втрати. Цифра 1,1 млн. загиблих у цій війні, яка наводиться у джерелі [1] не відповідає дійсності, оскільки, в даному випадку, реальні цифри втрат перебільшені у десятки разів.

Запеклими були бої між військами Китаю та Японії за місто **Шанхай** (28.01-3.03.1932 р.). Згідно з [22], втрати китайських військ склали 13 тис. загиблих, у тому числі 5 тис. загинуло в бою, загинуло 10-20 тис. мирних жителів. Японські втрати склали 5 тис. чоловік, у тому числі 3 тис. загинули в бою. Отже, розмах втрат у цьому випадку коливається в межах 28 тис. – 38 тис. загиблих. Прийmemo цифру 18 тис. загиблих під час боїв за Шанхай у 1932 році, маючи на увазі що 18 тис. загиблих склали військові втрати.

Після 1932 року, і аж до 1941 року, на окупованих територіях **Маньчжурії** проходила антияпонська партизанська війна. Згідно з [23], японські окупаційні війська за цей період часу знищили 15 тис. китайських та корейських партизанів і підпільників. В [3, с.31], з посиланням на джерела радянської епохи нами наводилися дані про те,що тільки упродовж 1931-1935 рр., корейськими партизанами на північному сході Китаю було проведено 23.928 операцій, під час яких втрати японських окупаційних військ склали 4.300 вбитих та поранених, та ще 18 тис. потрапили в полон. Вказані дані виявилися сильно перебільшеними. Реальні японські втрати, як випливає з джерела [23], складають кілька сотень загиблих. Отже, людські втрати під час збройної антияпонської боротьби 1932-1941 рр. у північно-східному Китаї можна оцінити у 15,3 тис. загиблих, з яких втрати японських військ становлять 0,3 тис. загиблих. Дані втрати віднесемо до військових втрат.

Підсумкова таблиці наведена нами в **Додатку 1.5.**

Отже, при розмаху втрат 9.244.646 – 17.379.460 загиблих у локальних війнах і конфліктах 1900-1941 рр. на території Китаю, середня оцінка втрат склала 12.587.660 загиблих, причому військові втрати становили, як мінімум 2.376.933 загиблих, або 18,88% всіх втрат.

Якщо класифікувати розглядувані війни і конфлікти стосовно втрат у них, то відповідна таблиця буде такою:

Таблиця 1.4.1.1.

Класифікація людських втрат у локальних війнах і конфліктах 1900-1941 рр. на території Китаю

Числовий діапазон	0-100 тис.	100тис. – 500 тис.	Понад 1 млн.	Всього
Кількість загиблих	237.660	1.350.000	11.000.000	12.587.660
У %	1,88	10,73	87,39	100

Стосовно людських втрат по типах воєн, відповідна розкладка наводиться нами нижче.

Таблиця 1.4.1.2.

Класифікація людських втрат по типах воєн у Китаї

Тип війни, або конфлікту	Міждержавні війни	Визвольні війни	Громадянські війни	Всього
Кількість загиблих	236.046	233.094	1.211.852	12.587.660
У %	1,88	1,85	96,27	100

Складемо тепер разом втрати країн Азії (з Океанією) та Китаю. Результати підсумуємо у наведеній нижче таблиці

Таблиця 1.4.1.3.

Загальні втрати країн Азії у локальних війнах і конфліктах 1900-1942 рр.

Людські втрати	Нижня оцінка	Середня оцінка	Верхня оцінка	Військові втрати
Країни Азії без Китаю	416.764	735.116	1.040.060	157.386
%	4,31	5,52	5,65	6,21
Втрати Китаю	9.244.646	12.587.660	17.379.460	2.376.933
%	95,69	94,48	94,35	93,79
Загальні втрати країн Азії	9.661.370	13.322.776	18.419.520	2.534.319

З даних Таблиці 1.4.1.3 випливає, що у локальних війнах і конфліктах, які проходили у країнах Азії упродовж 1900-1942 рр., 94,35 – 95,69 % всіх втрат склали втрати Китаю. Із середньої оцінки 13.322.776 загиблих, втрати Китаю склали 94,48 % усіх втрат, та 93,79% втрат військовослужбовців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Scaruffi Piero. Wars and Genocides of the 20th Century [Електронний ресурс] /Piero Scaruffi. – Режим доступу: <http://www.scaruffi.com/politics/massacre.html>.
2. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В.Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. 215 с.
3. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження:[наукова монографія] /О.Г.Лавер. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
4. White Matthew. Mid-Range Wars and Atrocities of the Twentieth Century[Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite2/warstat4.htm>.
5. Попов И. Россия и Китай. 300 лет на грани войны /А.И.Попов. – М.:Астрель, 2004. – 511 с.
6. Волохова А.А. Иностраные миссионеры в Китае /А.А. Волохова. – М.: Наука, 1969. – 143 с.
7. Boxer rebellion. Chinese History [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britannica.com/event/Boxer-rebellion>.
8. Войны XX века и их жертвы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.v1.bulat.narod.ru/aught/chron/wars.doc>.
9. Allen Charles. Duel in the Snows: The True Story of the Younghusband Mission to Lhasa /Csarles Allen.: J.Murray, 2004. – P.299.
10. Белов Е.А. Краткая история Синьхайской революции. – М.: Восточная литература РАН, 2001. – 160 с. – ISBN 978-0-7425-5394-1.
11. Li Xing. The Rise of China and the Capitalist World Order /Li Xing: Ashgate Publishing, Ltd. – ISBN 0-7546-7913-6, P.91.
12. Wars since 1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.war-memorial.net/wars/all.asp>
13. Goldstein Melvyn C. A History of Modern Tibet. 1913-1951 /C.Melvyn Goldstein, Gelek Rimpoche: Berkeley, Los-Angeles. – ISBN 0-520-07590-0.
14. Очерки истории Китая в новейшее время. – М.: Изд-во восточ. лит-ры, 1959. – 696 с.
15. Гилберт Мартин. История XX века. Неизвестные тайны /Мартин Гилберт. – Харьков: Книжный клуб, 2006. – 334 с.
16. Forbes Andrew D.W. Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang. 1911-1949.: Cambridge, England. – p. 335. – ISBN 0-521-25514-7.
17. Жуков В.В. Китайский милитаризм в 10-20-е годы XX в /В.В. Жуков. – М.: Наука, 1988. – 165 с.
18. Leitenberg Milton. Deaths in wars and conflicts in the 20th Century [Електронний ресурс] /Milton Leitenberg.– Режим доступу: <http://www.cissm.umd.edu/deathswarsconflictsjune52006.pdf>.
19. Wars since 1900 [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://war-memorial.net/wars/all>.
20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geocities.jp/ju77799/nicchuusen/sainan.html>.
21. Шталь А.В. Малые войны 1920-1930 годов /А.В. Шталь. – М.: АСТ, 2003. – 544 с.
22. Tang Xun and the Victory of Miaohang [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shtong.gov.cn/node2/node70393/node7043/...>
23. Ланьков Андрей. Северная Корея вчера и сегодня [Електронний ресурс] /Андрей Ланьков. – Режим доступу: <http://lankov.oriental.ru/nk3.shtml>.
24. Родина. – 2001. – №7. – с. 74-75.
- 25.

Шорт Филипп. Мао Цзэдун /Филипп Шорт. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 608 с. **26.** Богословский В.А. Национальный вопрос в Китае. (1911-1984) /В.А. Богословский, А.А. Москалев. – М.: Наука, 1984. – 260 с. **27.** Wars and Conflicts Between Tibet and China [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.historyguy.com/Tibet-china-wars-conflicts.html#.Wi19QdJI-00>. **28.** Moslems in Chinese Turkestan in Revolt Against Pro-Soviet Provincial Authorities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=...> **29.** Из истории уйгуров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://the.ujgurs.tripod.com/Rus/RusHist.htm>.

§5. Локальні війни на території Російської імперії та СРСР

Початок ХХ століття в Росії ознаменувався заворушеннями та страйками робітників. Під час так званої **Обуховської оборони** (травень 1901 року) загинуло 7 робітників [1, с.301]. За уточненими даними [2], під час Обуховської оборони загинуло 8 робітників та кілька поліцейських. Під час повстання в **Златоусті** (березень 1903 р.) загинуло 69 чоловік, понад 250 були поранені та ще 100 чоловік заарештовані [1, с.302], [3]. В липні-серпні 1903 року відбувся масовий страйк **на півдні Росії (теперішня територія України)**, у якому прийняло участь 200 тис. чоловік [1, с.302]. За даними, які наводить І.Рибалка [4, с.303], під час цього страйку загинуло 100 чоловік, 500 були поранені, та 2 тис. чоловік заарештовані. Отже, під час страйків 1901-1903 рр. в Росії загинуло 180 чоловік.

Про участь російських військ у придушенні **повстання іхетуанів** (1898-1901 рр.), нами говорилося у попередньому параграфі. **Російсько-японська війна (1904-1905 рр.)** мала наслідком великі втрати, як з російського, так і з японського боку. За даними Б.Ц. Урланіса [5, с.365], військові втрати склали 139 тис. загиблих з усіх причин, у тому числі загинуло 88 тис. японських та 51 тис. російських військовослужбовців. В монографії [6, с.58], кількість загиблих російських військовослужбовців уточнюється до 52.501 чоловік, а кількість загиблих військовослужбовців Японії визначається у 135 тис. чоловік [6, с.42], хоча, на наш погляд, вказана цифра втрат є сильно перебільшеною. Звернемося до інших джерел, у яких описані людські втрати під час російсько-японської війни 1904-1905 рр. У джерелі [7] втрати російських військ встановлені у 52.501 загиблих, а японських військ – у 86.004 загиблих. Разом, таким чином, з обох боків загинуло 138.505 військовослужбовців. У джерелі [8] розмах втрат російських військ складає 43.300-71.453 загиблих, а японських військ – 80.378-86.100 загиблих. Разом, розмах втрат становить 123.678-157.553 загиблих. В джерелі [9] наводиться найбільш висока цифра російських втрат – 92.485 загиблих,

хоча, на нашу думку, вона є завищеною, як і наведена вище цифра 135 тис. загиблих японських військових. Оскільки російсько-японська війна йшла на території Маньчжурії, місцеве китайське населення також несло втрати в результаті бойових дій. В [9] наводиться цифра 20 тис. загиблих під час цієї війни китайських жителів, більшу частину яких складали місцеві розбійники-хунхузи. З урахуванням останньої цифри, розмах втрат складає 143.678-177.553 загиблих. Прийmemo середню цифру 158.505 загиблих під час російсько-японської війни 1904-1905 рр., у тому числі 52.501 загиблих російських та 86.004 японських військовослужбовців, а 20 тис. загиблих, або 12,62% всіх втрат склали втрати китайського населення.

Розмах втрат у роки **Першої російської революції 1905-1907 рр.** коливається в межах 1,5 тис. [10]– 53 тис. загиблих [11, с.9]. За нашими обчисленнями, в роки Першої російської революції загинуло 23 тис. чоловік [12, с.158]. Подібний розмах втрат пов'язаний, по-перше, з великою завищеною втрат у окремих бойових епізодах революції, а по-друге, помилковим трактуванням кількості вбитих і поранених, як кількості вбитих. Пояснимо це на прикладах. В радянські часи твердилось, що під час **Кривавої неділі** 22(9) січня 1905 року в Петербурзі, загинуло понад 1 тис. чоловік, та близько 5 тис. були поранені [1, с.315], в той час, як за офіційними даними загинуло 96 чоловік та 330 були поранені [13, с.185]. Уточнені дані говорять про 130 загиблих та 299 поранених під час Кривавої неділі 1905 року [14], а в [15] наводиться така вилка втрат: 130-200 загиблих, 299-800 поранених, та 688 чоловік були заарештовані. Тобто, як випливає з наведеного вище, цифра 1 тис. загиблих виявилася перебільшеною в кілька разів.

Ще приклад. У історичній енциклопедії радянських часів [16, с.973] твердилось, що за неповними даними під час грудневих боїв 1905 року на **Красній Пресні** загинуло 1.059 чоловік, у тому числі 137 жінок. В дитячій енциклопедії радянських часів (!) наводилися дані про 1.145 загиблих під час боїв на Красній Пресні, причому загинуло 922 чоловіків, 137 жінок та 86 дітей [17, с.538]. Реальні цифри втрат виявилися набагато меншими, і вони наведені в джерелі [18]. Згідно даних Російського Бюро Медичного Союзу у 47 лікувальних закладах Москви було нараховано 1.059 убитих і поранених, з яких загинуло та померло від ран 174 чоловік. Втрати урядових сил склали 26 вбитих та померлих від ран, у тому числі загинуло 3 солдатів Семенівського полку, 10 чинів поліції та 2 жандармів. Тобто, разом загинуло 174 чоловіки, але аж ніяк не 1.059, чи 1.145 чоловік. В книзі [19, с.48] твердиться, що упродовж 1901-1911 рр. жертвами терористичних актів революціонерів стали 17 тис. чоловік, з них 9 тис. вбитих припадає на період революції 1905-1907 рр. Проте в [20] пояснено, що 17 тис. – це цифри вбитих та поранених. Подібні приклади можна продовжити і далі. Отже, з

розмаху втрат 1,5 тис. – 53 тис. загиблих під час Першої російської революції 1905-1907 рр., слід орієнтуватися на мінімальні цифри втрат.

В [21, с.17,169] наводяться дані згідно яких за період з Кривавої неділі 22(9) січня 1905 року і до квітня 1906 року в Росії загинуло понад 14 тис. чоловік. Л.Д. Троцький у своїй книзі [22, с.123], називає таку ж цифру загиблих – 14 тис. чоловік, додаючи, що за цей період часу царськими властями було страчено понад 1 тис. чоловік. Проте з даних джерела [23] випливає, що упродовж 1905-1906 рр. було страчено 154 – 255 чоловік. Тобто, реально загинуло 14,15 – 14,26 тис. чоловік. В цю цифру входять не тільки жертви Кривавої неділі та боїв на Красній Пресні, але і жертви чисельних єврейських погромів, у яких, за різними підрахунками, загинуло 1.622-3,5 тис. – 4 тис. чоловік [24], [25], жертви вірмено-азербайджанської різанини, яка стала причиною гибелі 1,5 тис.-3 тис. – 10 тис. чоловік [11, с.15], [26], та жертви страйків і зіткнень у різних містах і селах тодішньої Росії. Тому нижню оцінку втрат слід брати не з цифри 1.500 загиблих, а з цифри понад 13 тис. загиблих, як це зробив історик Б. Тейлор [23]. Подальші події російської революції не були такими кривавими. Під час повстань 1906 року в Кронштадті, Свеаборгу та Ревелі загинуло 43 чоловіки [27, с.243], від революційного терору, за даними Л.Д. Троцького, у 1906 році загинуло 768, а у 1907 році – 1.231 чоловік [22, с.140], від урядового терору в 1906-1907 рр. загинуло 600-1.283 чоловік [23]. Можемо наближено прийняти цифру 1 тис. загиблих від урядового терору в Росії. Точна кількість жертв каральних експедицій царських військ є невідомою, але прийнявши її рівною 1 тис. загиблих, можемо наближено вважати, що в роки Першої російської революції 1905-1907 рр. загинуло 18,2 тис. чоловік. В якості верхньої оцінки втрат можемо взяти цифру 23 тис. загиблих, яка була наведена нами вище.

У квітні 1912 року в Росії відбувся **Ленський розстріл**, під час якого було вбито і поранено багато робітників. У радянські часи називалася цифра 270 вбитих та 250 поранених робітників [1, с.359]. Тепер називаються, окрім наведеної вище, цифри 150 вбитих та 250 поранених, 150 вбитих та 100 поранених, 170 вбитих та 196 поранених [28]. При розмаху втрат 150-270 вбитих приймемо цифру 170 загиблих під час Ленського розстрілу 1912 року.

Цифри втрат під час **Лютневої революції 1917 року** (23 лютого-3 березня) суттєво різняться між собою. Нами в [12, с.159], наводилася цифра 1.300 вбитих і поранених, з них 210 вбитих. У джерелі [27, с.318] – 300 вбитих та 1.200 поранених. В.Ерліхман [11, с.10] наводить цифру 0,5 тис. загиблих, хоча, як випливає з аналізу наведеної ним цифри втрат, реально загинуло 240 чоловік. В джерелі [29] говориться про 1.300, і, навіть про 1.443 вбитих під час Лютневої революції, хоча, на наш погляд, у даному випадку

мова йде про вбитих і поранених. Отже, реальна кількість загиблих під час Лютневої революції 1917 року в Росії коливається в межах 210 – 300 загиблих. Можемо прийняти цифру 240 загиблих під час Лютневої революції 1917 року. Під час революції великими були втрати офіцерського корпусу. Згідно [29] загинуло 100 офіцерів збройних сил Росії, у тому числі 76 офіцерів Балтійського флоту. Якщо додати, що під час Жовтневого перевороту 1917 року загинуло 6 чоловік, та ще 50 було поранено [30,ст.322],то при розмаху втрат 216-306 чоловік, середня цифра втрат складе 246 загиблих, у тому числі, як мінімум, 100 чоловік становлять військові втрати.

Людські втрати під час **липневих подій** (3-5 липня 1917 року) в Росії В.Ерліхман оцінює цифрою близько 100 загиблих [11, с.10]. Проте в джерелі [31] наведено менші цифри:, проурядові сили втратили 24 загиблих та 70 поранених, повстанці – 16 вбитих та 700 поранених. Разом – 40 чоловік. При розмаху втрат 40-100 чоловік, приймемо цифру 50 загиблих під час липневих подій 1917 року.

Під час **громадянської війни в Росії**, яка згідно [31] тривала з 25 жовтня (7 листопада) 1917 року і до 12 жовтня 1922 року, причому незначні зіткнення продовжувалися аж до 1 липня 1923 року, населення країни понесло величезні втрати. В [31] говориться про 10,5 млн. загиблих, таку ж оцінку кількості загиблих дає В.Ерліхман [11, с.11]. С. Кара-Мурза оцінює кількість загиблих у 12 млн. чоловік [32, с.257], нами наводяться дані про 13 млн. загиблих [12, с.159]. А.Буровський називає вилку втрат 9 млн.-13,3 млн. загиблих [33, с.586]. Втрати у цій громадянській війні складаються з військових втрат армій ворогуючих сторін та різноманітних партизанських загонів, та втрат мирного населення від бойових дій, терору, голоду та хвороб, особливо від голоду 1921-1922 рр.

Почнемо з **військових втрат**. Б.Ц.Урланісом [5, с.399], втрати воюючих сторін були визначені у 800 тис. загиблих, у тому числі 300 тис. чоловік загинуло, 50 тис. померло від ран, та 450 тис. – від хвороб. Втрати Червоної Армії, за Б.Ц.Урланісом, склали 125 тис. вбитих та 300 тис. померлих від хвороб [5, с.187, 305], втрати польських військ – 38 тис. убитих та 24 тис. померлих від хвороб [5, с.187, 305]. Авторами монографії [6, с.149] втрати Червоної Армії були перераховані у бік збільшення. За їхніми підрахунками, усього загинуло, зникло безвісти та не повернулося з полону 980.741 червоноармійців, причому протягом 1918-1920 рр. втрати склали 742.833 чоловік, а упродовж 1921-1922 рр. – 237.908 чоловік. Вражає великий відсоток червоноармійців, які померли від хвороб та від ран у госпіталях: 407.209 упродовж 1918-1920 рр., або 54,82 % всіх втрат за цей період часу, та 209.396 померлих, або 88,02% всіх втрат за період 1921-1922 рр. Разом з тим, автори монографії [6, с.150] зауважують, що наведені ними цифри

втрат є неповними, оскільки неврахованими залишилися втрати Червоної Гвардії, чисельність якої у післяжовтневий період складала 235 тис. чоловік, та втрати червоних партизанів, яких тільки в Сибіру нараховувалося 140-150 тис. чоловік. В зв'язку з цим, цифра втрат Червоної Армії, якої дотримувався академік Ю.Поляков – 1.212.824 загиблих від усіх причин червоноармійців за період 1918-1922 рр.[34], є, на наш погляд, найбільш достовірною.

Стосовно співвідношення втрат Червоної Армії та інших ворогуючих армій, існують наступні дані. В джерелах [11, с.10] та [31] наводяться дані про 950 тис. загиблих червоноармійців, 650 тис. бійців білих та національних армій, та 900 тис. загиблих «зелених» партизанів. У даній розкладці число загиблих червоноармійців є заниженим, а їхніх збройних опонентів – навпаки, завищене через те, що, наприклад, чисельність усіх білих армій ніколи не досягала і 20% чисельності Червоної Армії. Дійсно, розвиток Червоної Армії у роки громадянської війни характеризується наступними цифрами: 196 тис. чоловік, станом на квітень 1918 року, 545 тис. – на 15 вересня 1918р., майже 800 тис. – на листопад 1918 р., 3 млн.(1,5 млн. бойового складу) – на жовтень 1919 року, 5,5 млн. чоловік, або 6% населення Росії, в тому числі 2,4 млн. бойового складу наприкінці 1920 року [35]. Динаміка чисельності білих армій була такою: близько 4 тис. чоловік у грудні 1917 року [36], максимальна чисельність – 350 тис. чоловік у лютому 1919 року [5, с.187], після чого чисельність білих армій почала спадати: до 300 тис. у червні 1919 р., до 125 тис. влітку 1920 р., та до 8 тис. чоловік у вересні 1922 року [36]. Кількість національних армій була ще меншою. Армія С.Петлюри у квітні 1920 р. складала 15 тис. чоловік [37], загони «батька» Махна 30-40 тис. чоловік [35], і т.д. Єдиним винятком на цьому фоні була польська армія, чисельність якої у 1920 році складала 825 тис. чоловік, причому втрати поляків склали 61,1 тис. загиблими [9], а за наведеними вище підрахунками Б.Ц.Урланіса – 62 тис. загиблими. За польськими даними, їхні втрати у війні 1920 року склали 47.055 загиблих, 113.518 поранених, 51.351 потрапило в полон, причому з полону не повернулося 3-4 тис. чоловік, з яких 2 тис. чоловік зафіксовані в документах, як померлі у полоні [37]. Тобто, як впливає з наведених вище даних, втрати білих, та національних армій, а також антибільшовицьких партизанів аж ніяк не могли складати 650 тис. та 900 тис. загиблих. Більше того, як твердять автори монографії [6, с.151], дані про втрати білих та інших антибільшовицьких формувань взагалі не мають під собою ніякої документальної основи, та фігурують на рівні припущень.

За даними Б.Соколова [9], упродовж 1918-1920 рр. загинуло 943,8 тис. червоноармійців, 488,6 тис. бійців білих та національних армій, та 52 тис. бійців антибільшовицьких партизанських загонів. За 1921-1922 рр. втрати

Червоної Армії за його підрахунками, склали 300,7 тис. загиблих, а її противників – 90,5 тис. чоловік. Разом, за Б.Соколовим загинуло 1.875,6 тис. чоловік, а отже, розмах військових втрат складає 1,876-2,5 млн. загиблих.

Б.Ц.Урланіс визначив втрати білих армій (включаючи втрати «білопопльків» та «білофінів») у 175 тис. загиблих та 150 тис. померлих від хвороб [5, с.187,307]. В джерелі [38, с.396] зазначено, що білі армії втратили в боях, за неповними даними, 225 тис. чоловік. Якщо до останньої цифри втрат додати 150 тис. померлих від хвороб, то загальні втрати білих армій можемо оцінити у 375 тис. загиблих. Загальні втрати національних армій оцінюємо цифрою 100 тис. загиблих, куди включаємо також 7,2 тис. вірменських військових, які загинули під час вірмено-турецької війни 1920 року [39].

З джерела [9] можемо визначити втрати держав-інтервентів під час громадянської війни 1918-1922 рр. **Італія** втратила 17 військових. **США**, на півночі Росії у 1918-1919 рр. втратили 235 загиблих, у тому числі 70 військовослужбовців померли від хвороб. В Сибіру, на протязі 1918-1920 рр. США втратили 353 чоловік, у тому числі 127 вбитих та померлих від ран. Війська **Великобританії** втратили в Росії 159 вбитих та померлих від ран, включаючи 30 офіцерів, 111 британських військовослужбовців зникли безвісти і потрапили в полон та ще 353 померли від хвороб та нещасних випадків. Якщо припустити, що з 111 британських військовослужбовців, які зникли безвісти і потрапили в полон, загинуло 50 чоловік, то загальні втрати військ Великобританії складуть 562 чоловік. Загальні втрати **французьких, грецьких та сербських** військ, які дислокувалися на півдні України складають близько 600 загиблих. Втрати **японської** армії та флоту на російському Далекому Сході упродовж 1918-1922 рр. склали 3.161 чоловік, з них 1.717 померло від хвороб. **Чехословацький корпус** втратив 4.112 загиблих. Таким чином, під час громадянської війни, втрати держав-інтервентів склали 9.040 чоловік загиблими. Якщо прийняти втрати Червоної Армії у 1,213 млн. загиблих, втрати білих армій – у 375 тис. , національних армій – у 100 тис., а держав-інтервентів у понад 9 тис. загиблих, то загальні військові втрати під час громадянської війни в Росії складуть 1,767 млн. чоловік. Цифра 2,5 млн. військових втрат, як показано нами вище, є сильно перебільшеною, а тому, реальний розмах військових втрат у роки громадянської війни складає 1,767 – 1,876 млн. чоловік. Приймемо цифру 1,767 млн. загиблих військових під час громадянської війни в Росії.

Великі втрати понесло мирне населення під час громадянської війни від **терору ворогуючих сторін**. В.Ерліхманом [10, с.11] наводиться цифра 2 млн. загиблих, у тому числі 1,2 млн. від червоного терору, 300 тис. – від білого, та 500 тис. – від анархо-бандитських партизанських загонів. Проте, втрати від червоного терору були набагато більшими. Наприклад, напри-

кінці 1919 року спеціальна комісія, створена генералом А. Денікіним встановила, що протягом 1918-1919 рр. більшовиками було знищено 1.766.188 чоловік, у тому числі 260 тис. солдатів, 54.650 офіцерів, 1,5 тис. священників, 815 тис. селян, 193 тис. робітників, 59 тис. поліцейських, 13 тис. поміщиків та понад 370 тис. представників інтелігенції та буржуазії [40]. Але червоний терор продовжувався і пізніше. Так, після захоплення у 1920 році Криму Червоною Армією, за теперішніми оцінками було страчено 30-60 тис. військовослужбовців армії Врангеля та противників більшовицького режиму [41, с.9]. Тому оцінка 2 млн. загиблих від червоного терору, яку обстоюють історики С.Волков [40], та Б.Соколов [9], виглядає цілком правдоподібною. З урахуванням 300 тис. загиблих від білого, та 500 тис. – від бандитського терору, приймемо цифру 2,8 млн. загиблих від терору ворогуючих сторін мирних жителів Росії. Виведена цифра потрапляє у вилку 2,6-3,3 млн. загиблих від терору мирних жителів яку наводить А.Буровський [33, с.585]. Великими були втрати мирного населення від голоду та епідемії. За 1917-1920 рр., за даними В.Ерліхмана від цих причин загинуло 6 млн. чоловік [10, с.11]. А.Буровський оцінює число померлих від голоду протягом 1918-1920 рр. у 1 млн. чоловік а кількість загиблих від тифу та інших хвороб – у 0,4 млн. – 1 млн. чоловік [33, с.586]. На наш погляд, остання вилика втрат є заниженою. У роботі [42, с.14] нами наводилися дані про 3 млн. загиблих від епідемій тифу, холери та дизентерії протягом 1917-1920 рр., в тому числі 2 млн. померли від епідемії тифу. Можемо вважати, що розмах втрат від голоду та хвороб протягом 1918-1920 рр. коливається в межах 3-6 млн. загиблих. Можемо прийняти середню цифру 4 млн. померлих від голоду та хвороб упродовж 1918-1920 рр.

Окремою, трагічною сторінкою громадянської війни в Росії є голод 1921-1922 рр., під час якого загинуло 5 млн. чоловік що натеper вважається мінімальною цифрою загиблих, хоча А.Буровський зауважує, що кількість померлих від голоду 1921-1922 рр. може складати 7-8 млн. чоловік. [33, с.586]. При розмаху втрат 5-8 млн. померлих від голоду 1921-1922 рр., в якості мінімальної цифри втрат можемо взяти цифру 5 млн. загиблих.

Звівши докупи наведені вище цифри втрат, одержуємо, що при розмаху втрат 12,367 млн. – 19,176 млн. чоловік середня цифра втрат складає 13,567 млн. чоловік, у тому числі військові втрати склали 1,767 млн. чоловік, або 13,02% усіх втрат. Зауважимо, що виведена нами цифра втрат практично співпала з цифрою втрат, яку наводить у своєму дослідженні Р.Конквест: 14 млн. загиблих у роки громадянської війни в Росії [43, с.62]. Стосовно відсотку військових втрат, то згідно даних, які наводить С.Кара-Мурза [32, с.257], військові втрати склали 10% усіх втрат, які він обчислює цифрою 12 млн. загиблих.

У роки громадянської війни інтенсивність бойових дій у різних регіонах колишньої імперії була різною. Так, найбільше постраждали регіони Закавказзя із змішаним населенням та район Ферганської долини в Узбекистані, де чисельність населення зменшилася на 30% [42, с.15]. За роки громадянської війни загинуло 500 тис. вірменів, 200 тис. євреїв, удвічі скоротилася кількість башкирів, причому їхню дореволюційну кількість (1млн. у 1897 р.) вдалося досягти тільки у 1989 році [42, с.15]. В роботі [10, с.11] чисельність загиблих у громадянській війні євреїв оцінюється у вилиці 70 тис. – 150 тис. загиблих, хоча за даними А.Буровського загинуло 31 тис. євреїв [33, с.564]. Решта євреїв загинули, як бійці та командири Червоної Армії.

Паралельно з громадянською війною проходили також інші війни та конфлікти. Під час україно-польської війни 1919 року на Східній Галичині, загинуло 15 тис. українців та 10 тис. поляків [77, с.324]. Разом, загинуло 25 тис. чоловік. Військові втрати у цій війні нам невідомі.

Піл час **Хотинського** (1919 р.) та **Татарбунарського** (1924 р.) повстань загинуло, відповідно 11 тис. та 5 тис. чоловік [42, с.19]. В.Ерліхман [10, с.21] втрати у Хотинському та Бендерському повстаннях 1919 р. визначає у 13 тис., а у Татарбунарському повстанні 1924 року – у 3 тис. загиблих. В джерелі [44] число загиблих під час Хотинського повстання дається у вилиці 11-15 тис. загиблих, хоча наголошується, що цифра 15 тис. загиблих скоріш за все є перебільшеною. **Бендерське повстання** тривало всього 1 день – 27 травня 1919 року [45]. Число загиблих у цьому повстанні є невідомим, але в джерелі [45] говориться про 150 розстріляних після придушення цього повстання. Якщо вважати, що у Бендерському повстанні загинуло 200 чоловік, то при розмаху втрат 11,2 тис. – 15,2 тис. загиблих, в якості мінімальної цифри втрат можемо прийняти цифру 11,2 тис. загиблих у Хотинському та Бендерському повстаннях 1919 року. При розмаху втрат 3-5 тис. загиблих під час Татарбунарського повстання 1924 року, приймемо цифру 3 тис. загиблих у цьому повстанні.

В 1921-1925 рр. на територіях **Західної України** та **Західної Білорусії**, які входили у той час до складу Польщі, проходила збройна партизанська боротьба, яку проводили терористичні групи, що засилялися з території СРСР. Згідно [11, с.41], у партизанській боротьбі 1921-1925 рр. на Західній Україні та Західній Білорусії загинуло 1 тис. чоловік.

Під час придушення **Зазейського** антибільшовицького повстання (4.01-1.02 1924 р.) на Далекому Сході, чекістами було розстріляно близько 1 тис. повстанців [46]. Разом з убитими в боях число загиблих під час Зазейського повстання 1924 року можемо оцінити у 1,2 тис. загиблих. З не меншою жорстокістю було придушене серпневе повстання 1924 року в **Грузії**. Нами в [12, с.159] наводилася цифра 7 тис. загиблих, проте в джере-

лі [47] говориться про 3 тис. вбитих та 12 тис. страчених після придушення повстання його учасників. При розмаху втрат 7 тис. – 15 тис. загиблих, можемо прийняти цифру втрат, яку наводить В.Ерліхман [11, с.17] : під час повстання загинуло 500 чоловік, та ще 12.578 були страчені після його придушення. Разом, загинуло 13.078 чоловік. Військові втрати під час цього повстання приймемо у 500 загиблих.

Упродовж 22.07-9.09 1929 року, на Далекому Сході проходив **радянсько-китайський конфлікт**. Згідно [9], радянські втрати були такі: загинуло 199 чоловік, 27 померли від ран, 22 – від хвороб, та ще 1 чоловік зник безвісти. Всього – 281 чоловік. Ще загинуло 27 та було поранено 70 мирних жителів СРСР. Китайські втрати були набагато вищими. Загибло, як мінімум 2 тис. чоловік, у тому числі 1.035 китайців були поховані радянськими військами. В [48] говориться про 3,2 тис. загиблих під час радянсько-китайського конфлікту 1929 року, у тому числі загинуло 3 тис. китайців, та ще 0,2 тис. склали радянські втрати. Отже, розмах китайських втрат складає 2-3 тис. загиблих а радянських втрат – 200-308 загиблих, а тому загальний розмах втрат становитиме 2.200-3.308 чоловік. В [12, с.160], на підставі сумування втрат по окремих битвах, китайські втрати нами були оцінені у 2,6 тис. загиблих. Якщо до цієї цифри додати 308 загиблих військових та цивільних громадян СРСР, то середня цифра загиблих під час радянсько-китайського конфлікту 1929 р. складе 2.908 чоловік. Військові втрати становитимуть 2.881 чоловік.

В 1929 і 1930 рр. Червона Армія здійснювала походи на територію сусіднього **Афганістану**. Під час походу 1929 року загинуло 10 та було поранено 30 червоноармійців, союзники Червоної Армії – хазарейці, втратили 77 вбитих та стільки ж поранених [9]. За даними джерела [49] втрати Червоної Армії склали 120 вбитих та поранених, звідки, прийнявши пропорцію 1:3, кількість загиблих червоноармійців можемо оцінити у 30 чоловік. Таким чином, під час походу 1929 року втрати Червоної Армії та союзників-хазарейців коливаються в межах 87-107 загиблих. В поході 1930 року загинув 1 червоноармієць, та ще двоє зазнали поранень [50]. Отже, втрати Червоної Армії та її союзників коливаються в межах 88 – 108 загиблих. Набагато важче оцінити втрати афганської сторони, оскільки точного обліку втрат тут не велося. В джерелі [49] говориться про 8 тис. загиблих афганців у 1929 році та 839 загиблих афганців у 1930 році [50]. Отже, максимальні втрати афганців складають 8.839 загиблих. В джерелі [9] Б.Соколов дає нижчу оцінку афганських втрат – кілька тисяч вбитих і поранених, що при застосуванні пропорції 1:3, дає нам цифру 1 тис. загиблих. Тобто, в якості мінімальної оцінки афганських втрат у походах 1929-1930 рр. Червоної Армії до Афганістану можна взяти цифру 1 тис. загиблих. Якщо кількість

загиблих червоноармійців та їх союзників оцінити цифрою 100 чоловік, а кількість загиблих афганців прийняти рівною 3 тис. чоловік, то середні втрати під час походів 1929-1930 рр. до Афганістану складуть 3,1 тис. загиблих при розмаху втрат 1.088 – 8.947 загиблих. Вказані цифри віднесемо до військових втрат.

Втрати Червоної Армії під час придушення басмацького руху в **Середній Азії** упродовж 20-х – початку 30-х рр. XX століття складають 580 – 626 загиблих [12, с.160]. В джерелі [51] ці втрати деталізовано: у 1918-1922 рр. загинуло 516 та було поранено 926 червоноармійців та антибасмацьки налаштованих місцевих жителів, у 1922-1925 рр. – відповідно 689 та 719, у 1925-1930 рр. – 342 та 542, у 1930-1938 рр. – 76 та 138, у 1938-1942 рр. – 12 вбитих та 27 поранених. Отже, за період 1918-1942 рр. загинуло 1.635 та було поранено 2.332 червоноармійців та антибасмацьки налаштованих місцевих жителів. Якщо із наведених цифр втрат відняти загиблих у роки громадянської війни 1918-1922 рр. то втрати за період 1922-1942 рр. складуть 1.119 загиблих та 1.406 поранених. Втрати басмачів оцінити досить важко, оскільки документально вони не фіксувалися. В [51] говориться про 10-12 тис. загиблих, а в [52] – про десятки тисяч загиблих, як басмачів, так і мирних жителів. Можемо припустити, що розмах втрат серед басмачів та мирних жителів складав 10-12 тис. чоловік, що, разом дає нам цифру 11.119 – 13.119 загиблих. Прийmemo цифру 13 тис. загиблих з обох боків під час басмацького руху 1922-1942 рр. Можемо припустити, що військові втрати склали не менше, як 7 тис. чоловік.

Протягом 20-30-х рр. XX століття проходила жорстока боротьба Червоної Армії та військ НКВС з антибільшовицьким партизанським рухом народів **Північного Кавказу**. Упродовж 1920-1939 рр., згідно [6, с.575] втрати Червоної Армії та військ НКВС склали 3.564 чоловік убитими та 1.564 чоловік пораненими. Якщо прийняти втрати горців Північного Кавказу приблизно рівними втратам Червоної армії та військ НКВС, то наближено можемо вважати, що протягом 1920-1939 рр. на Північному Кавказі загинуло приблизно 7,1 тис. чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Великі втрати понесло населення СРСР під час **колективізації 1928-1933 рр.** За даними, які наводить К. Александров [53, с.32], у 1928 році чекістами було зафіксовано 1.027 масових виступів та 709 актів масового терору, у 1929 році – 9.093 масових виступів та 1.307 актів масового терору. 1930 рік був апогеєм селянських повстань. Тоді по СРСР було зареєстровано 13.754 масових виступів, у тому числі 176 повстань, причому тільки за січень-квітень 1930 року у 6.117 виступах прийняло участь 18 млн. чоловік [54, с.38]. Тільки за 1930 рік було страчено, за активний опір колективізації,

20,2 тис. чоловік [55], і лише за березень 1930 року, під час впровадження колгоспної системи, загинуло понад 1.500 партійних та радянських працівників [56]. Наведені вище цифрові дані дають підстави називати колективізацію **другою громадянською війною в СРСР**. Людські втрати під час **колективізації** складаються із загиблих під час бойових зіткнень та розстріляних під час опору колективізації, загиблих під час депортації та у місцях заслання, та загиблих від голодомору 1932-1933 рр.

Загиблі під час бойових зіткнень. У публікації [56] говориться про близько 30 тис. куркулів, які загинули упродовж 1929-1933 рр. під час опору колективізації. В.Ерліхман [11, с.11] дає цифру 50 тис. загиблих, нами в роботі [57, с.313] була виведена цифра 54,8 тис. загиблих, у тому числі 17,3 тис., або 31,2 % усієї кількості – на Україні. К. Александров говорить про щонайменше 100 тис. загиблих у повстаннях та позасудових репресіях селян [58]. До вказаних цифр втрат ще потрібно додати 37 тис. розстріляних, згідно з законом «Про три колоски» (від 7.08.1932 р.) [59], хоча К. Александровим називається дещо менша цифра – 35.734 розстріляних. При розмаху втрат 67 тис. – 100 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 87 тис. загиблих, яка включає в себе 50 тис. загиблих під час збройного опору колективізації, та 37 тис. загиблих внаслідок позасудових репресій.

Загиблі під час депортації та у місцях заслання. Вважається що за час колективізації було депортовано близько 2,5 млн. чоловік [60, с.182], причому Земсков В.Н. зауважує, що 2,3 млн. засланих склали розкуркулені селяни, а решту 200 тис. – «декласовані» міські елементи, «сумнівні елементи» з прикордонних зон, тощо [61]. Стосовно кількості загиблих, то згідно даних оперативно-облікового відділу ОДПУ на 1934 рік, близько 90 тис. селян загинуло на етапі депортації, та ще 300 тис. загинуло в місцях заслання від голоду і хвороб, причому половина всіх смертей припадала на 1933 рік, коли в СРСР лютував голод [55]. Оскільки депортовані помирали в місцях заслання і пізніше, то цифру 390 тис. загиблих можна вважати нижньою оцінкою жертв депортацій. Називаються ще такі цифри загиблих депортованих: 600 тис. чоловік [62], 800 тис. [60, с.182], 950 тис. [11, с.11], 1,08 млн., з них 433 тис. українців [57, с.314]. В.Н. Земсков, з посиланням на архівні документи говорить про 700 тис. загиблих депортованих [61]. К.Александров називає цифру 1,8 млн. – 2,1 млн. загиблих у засланні упродовж 30-х рр. [58]. Вказану цифру втрат ми вважаємо завищеною оскільки в неї увійшли не тільки жертви колективізації, але і жертви терору 1937-1938 рр., жертви довоєнних депортацій 1939-1941 рр. і, т.д. Отже, в даному випадку розмах втрат складає 390 тис. – 1,08 млн. загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо взяти цифру 800 тис. загиблих, яку наводить В.Ф.Зима у публікації [60, с.182].

Померлі від голодомору. Спочатку чисельність загиблих від голодомору коливалася в межах 2-10 млн. чоловік [11, с.11]. Потім верхня оцінка втрат знизилася до 8 млн. чоловік [61]. Зниженість оцінки 2 млн. загиблих випливає з того, що згідно даних, які наводить К.Александров у [58], станом на 1.01.1933 року населення СРСР складало 162,902 млн. чоловік, а наступного року – станом на 1.01.1934 року тільки 156,797 млн. чоловік, тобто за рік зменшилося на 6,105 млн. чоловік. Звідси, можлива кількість загиблих від голодомору може коливатися в межах 6,105-8 млн. загиблих, у тому числі 4 млн. – на Україні [58]. Як і в [11, с.11] можемо прийняти середню цифру 7 млн. загиблих від голодомору, у тому числі 3,55 млн. загиблих на Україні, 1,7 млн. померлих у Казахстані [57, с.314-315], 366 тис. померлих у Поволжі і т. д. [11, с.11].

Таким чином, розмах втрат населення СРСР у роки колективізації склав 67 тис.-100 тис. загиблих під час бойових сутичок та позасудових репресій з середньою цифрою 87 тис. загиблих, 390 тис. – 1,08 млн. загиблих від депортацій та у місцях заслання з середньою цифрою 800 тис. чоловік, та 6,105 млн.-8 млн. загиблих від голодомору з середньою цифрою 7 млн. загиблих. Разом, розмах втрат склав 6.562.000 – 9.180.000 загиблих з середньою цифрою 7.887.000 чоловік. З останньої цифри втрат 87 тис. чоловік (1,1% всіх втрат) загинуло в результаті бойових зіткнень та позасудового терору, 800 тис. (10,14%) – під час депортацій та в місцях заслання, а 7 млн. чоловік (88,75%) – загинули від голодомору. В зв'язку з цим, цифра 10 млн. загиблих під час колективізації, про яку Й. Сталін свого часу повідомив В.Черчилля [62], не є нісенітницею, про що твердить В. Земсков [61], а навпаки – є досить близькою до верхньої оцінки втрат населення СРСР у ті жахливі роки.

Бої Червоної Армії з японськими військами біля **озера Хасан** продовжувалися з 29.08 і до 11.09.1938 року. Про втрати Червоної Армії у радянські часи не повідомлялося. Вперше вони були озвучені у 1993 році: 792 вбитих та 2.752 поранених [63, с.431]. Уточнені втрати Червоної Армії в боях коло озера Хасан наведені у [6, с.173]: 960 загиблих від різних причин та 2.752 поранених. Японські втрати – 525 вбитих та 913 поранених [63, с.431], багатьма дослідниками вважаються применшеними. В радянських джерелах наводиться більш висока цифра японських втрат: 650 вбитих та 2.500 поранених [64, с.21]. Тобто, японські втрати коливаються в межах 525-650 загиблих. Приймавши, для визначеності, японські втрати рівними 600 загиблих, одержуємо, при розмаху втрат 1.485-1610 загиблих, середню цифру 1.560 загиблих з обох сторін у боях коло озера Хасан у 1938 році. Цифру 236 загиблих та 611 поранених в боях біля озера Хасан, яка наводиться у джерелі [65], ми вважаємо применшеною. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Набагато запеклішими були бої радянських та монгольських військ біля річки **Халхін-Гол** 11.05.-16.09.1939 р. Радянські втрати у цьому конфлікті, згідно [6, с.179] склали 9.703 загиблих з різних причин та 15.251 поранених. В джерелі [66] наводиться вилка втрат 9.284 – 9.703 загиблих радянських військових. Втрати монгольських військ, які виступали на радянському боці склали 556-900 чоловік убитими і пораненими [67], або 895 вбитих і поранених [66]. Якщо вести мову тільки про загиблих, то В.Ерліхман визначає кількість загиблих монгольських воїнів у 200 чоловік [11, с.64], а згідно [68] ця кількість становить 274 чоловіки. Великим є розмах втрат японських військ. Згідно [63, с.435], японці визнали свої втрати у 9.471 загиблого. За радянськими даними [64, с.44], загальні втрати японців склали 61 тис. чоловік, у тому числі 25 тис. загиблих. В. Ерліхман підвищує цю цифру до 25,5 тис. загиблих [11, с.71], а у В. Шишова окрім цифри 25 тис., ще зустрічається цифра 17.405 загиблих військових [69, с.198]. В джерелі [66] наводяться дані про 17 тис. загиблих японських військових, а незалежні японські історики, згідно даних цього ж джерела, говорять про 40 тис. загиблих, хоча остання цифра втрат скоріш за все є сильно перебільшеною. Втрати армії маріонеткової держави Маньчжоу-Го, війська якої також приймали участь у боях на річці Халхін-Гол склали 2.895 чоловік [65]. Таким чином, виходячи з наведених вище даних, втрати японських військ потрапляють у вилку 9.471-25.500 загиблих., а отже, вилка втрат ворогуючих сторін складає 18.955-35.477 загиблих. Якщо вважати, що в боях на річці Халхін-Гол загинуло 9.703 радянських, 200 монгольських, та 17.405 японських військових, то середні втрати під час боїв на Халхін-Голі складуть 27.308 загиблих. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Упродовж 20-30-х рр. ХХ століття ряд конфліктів та сутичок мав місце на **Західній Україні**, яка входила тоді до складу Польщі. Під час придушення виступів безробітних у м. Стрий в березні 1926 року загинуло 13 чоловік, під час страйку робітників у Львові (14.04-16.04 1936 р), за різними даними – 20-46 чоловік [57, с.306]. Під час Лісківського повстання 1932 р. загинуло 6 чоловік, а наступного року – під час повстань у Львівському та Краківському воєводствах – ще 50 чоловік [70, с.213]. Упродовж 1921-1939 рр. організація УВО-ОУН здійснила низку політичних замахів у результаті яких загинуло 63 чоловік: 25 поляків, 1 росіянин, 1 єврей, та 36 українців [57, с.306]. Отже, при розмаху втрат 152 – 232 загиблих, можемо наближено вважати, що упродовж 20-30-х рр. ХХ століття на території Західної України загинуло близько 180 чоловік.

У березні 1939 року (14-17/18 березня) війська Угорщини окупували **Карпатську Україну**. Згідно [71] втрати Угорщини склали 197 вбитих та 534 поранених, а втрати Карпатської України 430 вбитих та 400 пора-

нених. Офіційні втрати Угорщини є меншими, і складають 72 убитих, 163 поранених, 4 зникли безвісти та двоє потрапили у полон [71]. Якщо вважати, що зниклі безвісти – це загиблі, тіла яких не вдалося знайти, то угорські втрати коливаються в межах 76-197 загиблих. Сюди ж треба додати 7-20 загиблих чеських військових та жандармів [71]. Хочемо зауважити, що дані діяча Карпатської України В.Бирчака про 1.000-1.500 загиблих січовиків – захисників Карпатської України [72, с.39], чи інформація про 2 тис. – 6,5 тис. загиблих січовиків [71], є багатократно перебільшеною. За даними В.Гренжі-Донського, який склав поіменний список, було нараховано 116 загиблих захисників Карпатської України [73, с.85-95]. Дещо більшу кількість – 134 загиблих – захисників Карпатської України наводить Книга Пам'яті по Закарпатській області [74, с.155]. В нашій роботі [57, с.307] ми доводили, що число загиблих захисників Карпатської України навряд чи може перевищувати 200 чоловік. Такої ж точки зору дотримувався відомий дослідник Карпатської України О.Довганич. За його даними загинуло 200 захисників Карпатської України, окрім цього ще декілька груп січовиків було розстріляно угорськими військами поблизу польського кордону [75]. Згідно [76] біля польського кордону було розстріляно 14 січовиків. Якщо припустити, що певна кількість січовиків була розстріляна в інших місцях, то втрати захисників Карпатської України навряд чи перевищать 230 загиблих. Тоді вилка українських втрат складе 134-430 загиблих. Вилка загальних втрат становитиме 217-647 чоловік. Якщо вважати, що у боях загинуло 200 січовиків, 76 угорських військових, та 7 чеських військових і жандармів, то середня цифра загиблих складе 283 чоловік. Ці втрати віднесемо до військових втрат.

В 30-ті роки, **СРСР** напівлегальним чином, направляв своїх радників, як військових, так і цивільних до Іспанії, та до Китаю, де у той час точилися війни. Так, в **Іспанії**, у 1936-1939 рр. перебувало 3 тис. військових та 1 тис. цивільних радників, з числа яких загинуло та зникло безвісти 189 військових та 40 цивільних радників [6, с.165-166]. В **Китаї** у цей час перебувало 5 тис. радянських військових та цивільних радників, з числа яких 227 чоловік загинули [6, с.168]. Таким чином, у той час загинуло 456 військових та цивільних радників з СРСР. Можемо припустити, що кількість військових радників склала при цьому не менше, як 400 чоловік.

Результуюча таблиця розміщена у **Додатку 1.6.**

Отже, при розмаху втрат 19.177.436 – 28.690.705 чоловік, середня кількість загиблих складає 21.741.724 чоловік, у тому числі військові втрати – як мінімум 1.955.737 загиблих, або 9% всіх втрат.

Якщо проаналізувати вказані війни і конфлікти з точки зору людських втрат у них, то відповідна розкладка виявиться такою

Таблиця 1.5.1.

**Класифікація людських втрат у війнах і конфліктах на територіях
Російської імперії та СРСР**

Числовий діапазон	0-10 тис.	10-100 тис.	100-500 тис.	Понад 1 млн.	Всього
Кількість загиблих	21.433	107.786	158.505	21.454.000	21.741.724
У %	0,1	0,5	0,73	98,68	100

Як випливає з даних таблиці, на громадянську війну та колективізацію у СРСР, за даний період часу, прийшлося 98,68% всіх втрат, у тому числі – 62,4% припало на громадянську війну, а 36,28 % – на колективізацію.

На територіях Російської імперії та СРСР, за вказаний період часу, проходили міждержавні та громадянські війни і конфлікти, втрати у яких подаються нижченаведеною таблицею

Таблиця 1.5.2.

**Класифікація людських втрат які велися упродовж 1900-1939 рр. на
територіях Російської імперії та СРСР по типах воєн**

Тип війни або бойових дій	Міждержавні війни та конфлікти	Громадянські війни та конфлікти	Всього
Кількість загиблих	195.120	21.546.604	21.741.724
У %	0,9	99,1	100

Як випливає з наведених вище даних, у 9-ти міждержавних війнах і конфліктах загинуло 195.120 чоловік, що склало 0,9 % всіх втрат. У російсько-японській війні 1904-1905 рр. загинуло 158.505 чоловік, що склало 81,24 % всіх втрат у міждержавних війнах і конфліктах.

У понад, як 20 громадянських війнах, повстаннях і заворушеннях загинуло разом 21.546.604 чоловік, що склало 99,1% всіх втрат. Із вказаних воєн і конфліктів, на громадянську війну і колективізацію припало 21.454.000 загиблих, що склало 99,57 % всіх втрат у громадянських війнах і конфліктах за вказаний період часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. История СССР. –М.: Мысль,1973. – 414 с. **2.** Лукомский М. Обуховская оборона [Електронний ресурс] /М. Лукомский. – Режим доступу: <http://saint-juste.narod.ru/oborona.html> **3.**Златоустовская бойня[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://>

//wwwpravda.ru/world/nationals/nasledie/01-04-2005/33405-zlatoust-0/. **4.**Рибалка І.К. Історія України. Частина 2 /І.К. Рибалка. – Харків: «Основи», 1997. – 479 с. **5.**Урланис Б.Ц. История военных потерь /Б.Ц. Урланис. – М: СПб: Полигон-АСТ,1998. – 558 с. **6.**Россия и СССР в войнах XX века. – М.: Олма – Пресс,2001. – 608 с. **7.**Ольденбург С.С. Царствование императора Николая II /С.С.Ольденбург. – СПб.: Петрополь,1991. – 672 с. – С.228. **8.** Secondary Wars and Atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c300k.htm>. **9.** Соколов Б. СССР и Россия на бойне. Людские потери в войнах XX века [Електронний ресурс] /Б. Соколов. – Режим доступу: <http://www.e-reading.link/bookreader.php/1030377.html>. **10.** Wars since 1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.war-memorial.net/wars/all.asp>. **11.**Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с. **12.**Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження. [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с. **13.** Мунчаев Ш.М. Политическая история России /Ш.М. Мунчаев, В.М. Устинов. – М.: Изд. Группа НОРМА-ИНФА,1999. – 800 с. **14.** Кровавое воскресенье [Електронний ресурс]. – 2015, 11 января. – Режим доступу: <http://petrimazera.com/greenlight/unsunday.html>. **15.** Зашихин А.С. О числе жертв Кровавого воскресенья (по поводу цифры 4600) //Вестник Поморского Университета. Серия: гуманитарные и социальные науки. – 2008. – №3. – С.59. [Електронний ресурс] / А.С.Зашихин. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/item.asp?id=11603777>. **16.** Советская историческая энциклопедия. Т. 11. – М.: Советская энциклопедия,1968. – 1023 с. **17.** Детская энциклопедия. Т.8. – М.: Издательство Просвещение,1967. – 639 с. **18.** Новое время. – 2005. – № 49. – с.34. **19.**Игнатов В.Д. Палачи и казни в истории России и СССР /В.Д.Игнатов. – М.: Вече,2014. – 416 с. **20.** Эпидемия террора //Независимая газета. – 29.04.2011. **21.** Касвинов М.К. Двадцать три ступеньки вниз /М.К. Касвинов. – М.: Мысль,1982. – 565 с. **22.** Троицкий Л.Д. Сталин. Т.1 /Л.Д. Троицкий. – М.: «Терра-Терра». – Политиздат,1990. – 323 с. **23.** Article Death penalty in Russia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/script/cntSource.asplD=100066404>. **24.** Еврейские погромы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/rossiya/pogromy>. **25.** Хитерер В.М. Еврейские погромы на Украине в октябре 1905 года [Електронний ресурс] /В.М. Хитерер. – Режим доступу: <http://krotov.info/libsec/hit/erer>. **26.** Армяно-татарские столкновения 1905-1906 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.genocide.ru/lib/alibegov/intro.html>. **27.** Федоров В.А. История России. 1861-1917 /В.А.Федоров. – М.: Высшая школа,2001. – 384 с. **28.** Хаген М. Ленский расстрел и российская общественность //Отечественная история. – 2002. – №2 [Електронний ресурс] /М. Хаген. – Режим доступу: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/RUHIST/LENA.HTM>. **29.** Волков С.В. Трагедия русского офицерства /С.В. Волков. – М.: Центрполиграф,2001. – 508 с. – ISBN 5-227-01562-7. **30.** Советская историческая энциклопедия. – Т.10. – М.:Советская энциклопедия, 1967. – 1038 с. **31.** Сколько человек погибло в России в гражданскую войну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.rambler.ru/other/37477699/>. **32.**Кара-Мурза С. Советская цивилизация. Книга первая /С. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм,2002. – 640 с. **33.**Буровский А. Самая страшная русская трагедия. Правда о гражданской войне /А. Буровский. – М.:Яу-

за-Пресс, 2010. – 640 с. **34.** Шрамко Сергей. Россия в 1917-1925 годах. Арифметика потерь [Электронный ресурс]. / Сергей Шрамко. – Режим доступа: <https://www.proza.ru/2013/09/04/70> **35.** Немного статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-readingclub/chapter.php/>. **36.** Белые армии // Большая российская энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2005. – Т.7. – С. 190, 268. **37.** Мельтюхов М.И. Советско- польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг /М.И. Мельтюхов. – М.: Вече, 2001. – 460 с. – ISBN 5-7838-0951-9. **38.** Военный энциклопедический словарь. – М.: Оникс 21 век, 2002. – 1432 с. **39.** Andersen Andrew. Turkish-Armenian War and the fall of the First Republic [Электронный ресурс] /Andrew Andersen, George Egge. – Режим доступа: <http://www.conflicts.rem33.com/images/Armenia/restoration...> **40.** Красный террор в годы гражданской войны (под редакцией докторов исторических наук Ю.Г. Фельштинского и Г.И. Чернявского) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/HISTORY/FELSHTINSKY/krasnyterror1.txt>. **41.** Поляновский Э. Век-волкодав /Э. Поляновский. // Известия. – 2000. – 29 декабря. **42.** Лавер О.Г. Статистика втрат населения у війнах і конфліктах 1900-1924 рр. /О.Г. Лавер. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип.14. – К.: Інститут історії НАН України, 2005. – С.3-24. **43.** Конквест Р. Жнива скорботи /Р. Конквест. – К.: Либідь, 1993. – 384 с. **44.** Крецул І. Хотинське повстання /І. Крецул. //Довідник з історії України. – К., 1993-1999. – Т.3. – ISBN 9665042378. **45.** Худяков В.В. В цветущих акациях город... Бендеры: люди, события, факты /В.В.Худяков. – Бендеры: Полиграфист, 1999. – С.112-121. – ISBN5-88568-090-6. **46.** Шевченко Владимир. Зазейское восстание 1924 года [Электронный ресурс] /Владимир Шевченко. – Режим доступа: <https://www.proza.ru/2013/12/11/992>. **47.** Cohen Ariel. Russian Imperialism: Dvelopment and Crisis /Ariel Cohen. – Praeger/Greenwood, 1998. – ISBN 978-0-275-96481-8. **48.** Войны XX века и их жертвы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.v1bulat.narod.ru/aught/chron/wars.doc>. **49.** Агабеков Г.С. ЧК за работой [Электронный ресурс] /Г.С. Агабеков. – Режим доступа: http://lib.ru/MEMUARY/AGABEKOW/ch_za_rabotoj.txt with big pictures.html# **50.** Аптекарь П. Специальные операции Красной Армии в Афганистане в 20-е годы [Электронный ресурс] / П. Аптекарь. – Режим доступа: <http://www.rkka.ru/oper/afg/afg.htm>. **51.** Борьба с басмачами в Средней Азии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrono.ru/sobyt/1900war/1918basnm.php>. **52.** Olcott Martha V. The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-1924 /Martha V. Olcott. //Soviet Studies. – 1981. – №3. – pp. 352-369. **53.** Александров К. Генезология нового класса /К. Александров. // Новое время. – 2006. – №12. – С.28-33. **54.** Александров К. Дело военных на фоне сплошной коллективизации /К. Александров. // Новое время. – 2005. – №31. – С.34-38. **55.** Кречетников А. Раскулачивание: чем крестьяне большевикам не угодили ? /А. Кречетников. // БС. – 2010. – 5 февраля. **56.** Коммунизм – самый кровавый геноцид [Электронный ресурс]. – 2010, 13 декабря. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/599721/cat42/> **57.** Лавер О.Г. Порівняльна статистика втрат населення СРСР та українського народу у локальних війнах і конфліктах 1924-1941 років /О.Г. Лавер. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип.15. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С.303-325. **58.** Александров К. Коллективизация и голодомор 1932-1934 годов : причины, механизм и последствия [Электронный ресурс] /

К. Александров. – Режим доступу: <http://www.yabloko.ru/Publ>. **59.** 07 августа 1932 – в СССР вышел «Закон о трех колосках» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.ru/chronograph/>. **60.** Зима В.Ф. Генрих Ягода и необъявленная война с советской деревней /В.Ф. Зима. // Отечественная история.- 2005. – №4. – С.177-183. **61.** Земсков В.Н. Сквозь дебри спекуляций, извращений, мистификаций [Електронний ресурс] /В.Н. Земсков. – Режим доступу: <http://istmat.info/node/19968> **62.** Земсков В.Н. К вопросу о масштабах репрессий в СССР /В.Н. Земсков. // Социологические исследования. – 1995. – №9. – С.118-127. **63.** Соколов Б.В. 100 великих войн /Б.В. Соколов. – М.: Вече,2001. – 544 с. **64.** Большая советская энциклопедия. 2-е издание. Т.46 – М.: Советская энциклопедия, 1957. – 671 с. **65.** Мильбах В.С. «У высоких берегов Амура...». Пограничные инциденты на реке Амур в 1937-1939 гг. /В.С. Мильбах. //ВИЖ. – 2011. – №4. – С.38-40. **66.** Шишов А.В. Россия и Япония. История военных конфликтов [Електронний ресурс] / А.В. Шишов. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/h/shishov_av/09/html. **67.** Болд Р. Халхин-Гольское сражение: пересмотр статистики [Електронний ресурс] / Р. Болд. – Режим доступу: <http://www.mongolnow.com/peresmotr-stat.html>. **68.** White Matthew. Minor atrocities of Twentieth century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat7.htm#Afg9>. **69.** Шишов А.В. Военные конфликты XX века /А.В. Шишов. – М.: Вече,2006. – 576 с. **70.** Всемирная история. Т.IX. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1962. – 749 с. **71.** Вегеш Микола. Велич і трагедія Карпатської України /Микола Вегеш. //Дзеркало тижня. – 2004. – №10. – 13 березня. **72.** Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944 рр. – Нью – Йорк. – Чикаго. – Ужгород : Гражда-Карпати,1999. – 223 с. **73.** В. Гренджа-Донський. Під чоботом окупанта. Мадярьські звірства /В. Гренджа-Донський. – Б.Н. 100 с. **74.** Книга Пам'яті. Закарпатська область. Т.2 – Ужгород : Карпати,1998. – 426 с. **75.** Довганич О. Україні слід говорити про Другу світову війну, а не про Велику Вітчизняну /О. Довганич. // Старий замок «Паланок». – 2008. – №17. – С.18. **76.** Срібна Земля – Фест. – Ужгород. – 2008. – №24. – 26 червня-2 липня. – С.4. **77.** Субтельний О. Україна. Історія /О. Субтельний. – К.: Либідь,1991. – 509 с.

56. Жертви терору диктаторських режимів, расових, етнічних та релігійних зіткнень

Європа

В **Албанії**, упродовж 1920-1939 рр., від терору загинуло 1,7 тис. чоловік [1, с.29], в **Болгарії** протягом 1923-1941 рр. було вбито, за офіційними даними, 2.816 чоловік, та ще понад 200 страчено [1, с.30]. Разом – понад 3 тис. чоловік. Загалом, упродовж 1923-1944 рр., від терору царського режиму в Болгарії загинуло (вбито, страчено, померло в тюрмах) 5.632 чоловік [2, с.356]. Число жертв терору в **Греції** протягом 1922-1941 рр., складає 2,5 тис. чоловік [1, с.35], в **Румунії** – 3,5 тис. чоловік (1932-1940рр.) [1, с.43], в **Югославії** – 1 тис. чоловік (1926-1939 рр.) [1, с.47]. Всього таким чином

в Балканських країнах від терору правлячих режимів упродовж 1920-1941 рр. загинуло 11.716 чоловік.

Після придушення революції в **Угорщині**, в 1919 році в результаті «білого терору», загинуло 5 тис. чоловік [3]. Усього ж, упродовж 1919-1926 рр., від терору в Угорщині загинуло 6 тис. чоловік [1, с.32].

З моменту приходу до влади фашистів у **Німеччині**, і до 1 вересня 1939 року, в гітлерівські концтабори потрапило 350 тис. німців, причому 14 тис. з них загинули [4, с.53]. В [2, с.33] наводиться більша цифра втрат – 20 тис. загиблих. Приймемо цифру 14 тис. загиблих у Німеччині від фашистського терору 1933-1939 рр. Під час єврейських погромів у **Німеччині** (листопад 1938 р.), відомих під назвою «кришталева ніч» загинув 91 єврей, було знищено 7.500 єврейських магазинів [5, с.341].

В **Італії**, протягом 1925-1943 рр., від фашистського терору загинуло 1,5 тис. чоловік з яких 1 тис. було страчено і вбито, та ще 0,5 тис. – померло в тюрмах [1, с.38]. Можемо наближено вважати, що від фашистського терору в Італії протягом 1925-1939 рр. загинуло 1,18 тис. чоловік.

Жертвами «білого терору» в **Іспанії** упродовж 1920-1922 рр. стало 300-500 робітників [6, с.494]. Можемо прийняти середню цифру – 400 робітників, які стали жертвами «білого терору» 1920-1922 рр. в Іспанії. Після завершення у 1939 році громадянської війни в **Іспанії**, режим генерала Франко розгорнув масштабні репресії проти своїх політичних опонентів – республіканців. На початок 1941 року в іспанських тюрмах перебувало 1-2 млн. політичних противників режиму [6, с.59]. Цифра 120 тис. загиблих противників режиму Франко, яка наводиться у [2, с.37], є досить применшеною, оскільки з квітня 1939 року і до липня 1944 року, за офіційними даними, загинуло та було розстріляно 196.994 чоловік [6, с.59]. Більш висока цифра – як мінімум 200 тис. загиблих та 35 тис. померлих у концтаборах станом на кінець 1943 року, наводиться у джерелі [7, с.23]. Таким чином, число загиблих іспанців від терору режиму генерала Франко коливається в межах 196.994 – 235 тис. чоловік. Як і в [8, с.391] приймемо цифру 200 тис. іспанців, які загинули в 1939-1949 рр. від терору режиму Франко. Через концтабори і тюрми пройшли 2 млн. громадян Іспанії.

Розглянемо країни **Американського континенту**. Від терору 1901-1910 рр. у **Мексичі** загинуло 5 тис. чоловік [1, с.95]. В основному це були селяни, які загинули від рук поліції та найманих бандитів. Від терору правлячих режимів на Гаїті (1930-1955 рр.), загинуло 2 тис. чоловік [1, с.91], з яких близько 1.154 загинуло упродовж 1930-1944 рр.

В 1937 році режимом диктатора Л.Трухільйо в **Домініканській республіці** були здійснені масові вбивства гаїтян. Людські втрати від цих вбивств коливаються в межах 10 тис. [9, с.38] – 40 тис. чоловік [1, с.91], хоча більш

вузьким інтервалом втрат є інтервал 17-37 тис. загиблих [10]. Офіційною вважається цифра 20 тис. загиблих гаїтян у 1937 році [10], [11, с.464], яку ми приймаємо в якості цифри втрат.

Упродовж 1930-1961 рр. жертвами терору режиму Л.Трухільйо в **Домініканській республіці** стали 20 тис. чоловік [1, с.93], з яких протягом 1930-1944 рр. загинуло щонайменше 9.375 чоловік.

Від диктатури Х.Мачадо на **Кубі** (1925-1933 рр.) загинуло 3 тис. чоловік [9, с.38], а в **Гватемалі** упродовж 1931-1944 рр. від терору місцевих диктатур загинуло 10 тис. опозиціонерів [1, с.92]. У **Венесуелі** від терору 1910-1935 рр. загинуло 10 тис. чоловік [1, с.91]. В **Парагваї** протягом 1940-1947 рр. загинуло 10 тис. чоловік [1, с.96], у тому числі упродовж 1940-1944 рр. – не менше 6,25 тис. чоловік. В **Бразилії** урядом країни проводився систематичний геноцид місцевих індіанців. Згідно джерела [12] вважається, що упродовж 1900-1945 рр. в результаті політики геноциду загинуло 110 тис. бразильських індіанців, хоча вказана цифра може бути перебільшеною.

В **Сполучених Штатах Америки** за вказаний проміжок часу мали місце расові конфлікти, а також етнічні конфлікти між корінним населенням та новоприбулими мігрантами. Як правило, жертви цих конфліктів піддавалися лінчуванню, яке у величезній більшості випадків закінчувалося смертю жертви через повішення. Згідно [13] лінчування у США проводилося з 1882 по 1968 рік, причому, головним чином, з 1882 по 1920 рік. Загалом, було лінчовано близько 3.500 афроамериканців та 1.300 білих громадян США. За проміжок 1900-1950 рр. було лінчовано 195 білих та 1.791 афроамериканців [3; 14]. Всього – 1.986 чоловік. До 1920 року втрати через лінчування були великими, а потім вони пішли на спад. Наприклад, у 1892 році було вбито 226 негрів [15, с.120], в м.Сент-Луїс (1917 р.) – 125, в м.Тулса – 100 негрів і т.д. [15, с.123]. Можемо вважати, що протягом 1900-1944 рр. від лінчування у США загинуло, як мінімум 1.850 чоловік.

Азія

Після закінчення Першої світової війни, коли Палестина перейшла під протекторат Великобританії, на цій території у 1929 році та в 1936-1939 рр. мали місце етнічні зіткнення між арабами та євреями. Згідно [1, с.52] в конфлікті 1929 року загинуло 90 євреїв та понад 180 арабів. Всього – 270 чоловік. За даними джерела [16] в конфлікті 1929 року загинуло 133 єврея та 116 арабів. Всього – 249 чоловік. Тобто, число жертв конфлікту 1929 року між євреями та арабами коливається в межах 249-270 чоловік. Значно більшими були втрати в 1936-1939 рр. За даними В.Ерліхмана [1, с.52] загинуло 513 євреїв, 40 англійців, та близько 1.500 арабів. Всього – 2.053 чоловік. Згідно джерела [17] втрати були значно вищими: загинуло 252

британських військових та ще близько 550 були поранені, євреї втратили близько 300 чоловік, та ще 4 були страчені араби втратили 5 тис. вбитими, та ще 198 арабів були страчені. В джерелі [18] говориться про 5.032 вбитих арабів. Разом, 5.696 чоловік. Тобто, розмах втрат у цьому випадку складає 2.053-5.696 загиблих. Згідно даних монографії [19, с.482] в 1929 році загинуло 133 євреї та 104 араби. Разом, 237 чоловік. Упродовж 1936-1939 рр. загинуло 2.287 арабів, 520 євреїв, та 140 британських підданих [19, с.482]. Разом, 2.947 чоловік. Отже, людські втрати в етнічних конфліктах 1929 та 1936-1939 рр. виражаються, відповідно такими послідовностями: 237-249-270 чоловік, та 2.053-2.947-5.696 чоловік. Взявши середні цифри, одержимо 3.196 загиблих при розмаху втрат 2.290-5.966 чоловік.

В квітні 1909 року, в місті **Адана (Османська імперія)** відбулася масова різанина християнського, у першу чергу вірменського населення. Згідно [20] загинуло 15-30 тис. чоловік. За вірменськими даними загинуло 21 тис. чоловік, включаючи 19.749 вірменів, 850 сирійців, 422 халдеї та 250 греків [21]. Турецькі дані говорять про 17 тис. вбитих вірменів та 1.850 вбитих мусульман [22, с.112]. Разом, 18.850 чоловік. Прийmemo вужчий інтервал втрат: 18.850-21 тис. загиблих. Консенсусною вважається цифра 20 тис. загиблих під час погрому 1909 року в Адані.

Під час урядового терору 1922-1935 рр. проти опозиційних сил в **Туреччині** загинуло 15 тис. чоловік [1, с.69].

В травні 1924 року в **Іраку**, у сутичках між арабами і курдами загинуло 50 чоловік [9, с.39]. У 1933 році в **Іраку** відбулися погроми асирійців. Дані про 300-3.000 загиблих під час цих погромів [23], є применшеними. Ближчою до істини виглядає цифра 5 тис. загиблих, яка наводиться в [1, с.56]. За нашими даними [9, с.39] втрати під час погромів асирійців були такі. Погромам (серпень 1933 р.) передували сутички асирійців з урядовими військами під час яких загинуло 37 та було поранено 43 іракських військовослужбовці. Втрати асирійців склали 130 вбитих та 80 поранених. Після цього, під час погромів було вбито 5 тис. асирійських чоловіків, 36 жінок та 23 дітей [9, с.39]. Отже, при розмаху втрат 5.000-5.226 загиблих, прийmemo верхню оцінку кількості загиблих під час погромів асирійців у 1933 році.

В **Британській Індії** чисельними були релігійні зіткнення між мусульманами та індусами. Наприклад, за період з квітня 1926 по березень 1927 року в 40 зіткненнях загинуло 197 мусульман та індусів, та ще 1.598 були поранені [9, с.39], а за період 1923-1927 рр. в релігійних зіткненнях загинуло 1 тис. чоловік [1, с.53]. В березні 1931 року в зіткненнях загинуло 300 індусів та мусульман [43, с.104], а в листопаді 1939 року загинуло 155 чоловік та ще 46 були поранені [9, с.39]. В сумі, під час релігійних зіткнень 1923-1939 рр. загинуло 1.455 чоловік. Ще можемо скористатися оцінкою,

наведеною в джерелі [29], згідно якої в Індії упродовж 1920-1940 рр. в релігійних конфліктах щороку гинуло 381 чоловік. Число загиблих за 21 рік мусульмано-індуських погромів складе, таким чином, 8.001 чоловік. При розмаху втрат 1.455 – 8.001 загиблих, можемо прийняти цифру 2 тис. загиблих під час мусульмано-індуських погромів 1920-1940 рр. у Британській Індії.

В **Бірмі** у травні 1930 року, та в липні 1938 року відбулися етнічні зіткнення бірманців з індійцями. В [1, с.64-65] говориться про 0,6 тис. загиблих у 1930 році та 1 тис. загиблих у 1938 році. Разом – 1,6 тис. загиблих. Проте в [9, с.39] вказувалось, що в цифру 1 тис. входять не тільки загиблі, але й поранені, постраждалі і т.д., причому число загиблих склало 240 чоловік. Тому більш реальною, на наш погляд, є цифра близько 400 загиблих [9, с.39], у етнічних конфліктах 1930 та 1938 рр. на території Бірми.

У **В'єтнамі**, від терору колоніальних французьких властей (1930-1935 рр.), згідно [1, с.50] загинуло 5 тис. чоловік.

В **Кореї**, у 1931 році під час етнічних зіткнень між корейцями та китайцями, загинуло 143 чоловіки, та ще 343 були поранені [9, с.39]. Під час корейських погромів 1923 року в **Японії** загинуло 6.661 [24] – 20 тис. чоловік [9, с.39]. Можемо прийняти цифру 10 тис. загиблих під час корейських погромів 1923 року в Японії.

Великі втрати поніс народ **Монголії** від репресій 1937-1939 рр. Цифра 50 тис. загиблих від репресій яка наводиться в [1, с.64] є перебільшеною, як і цифра 100 тис. загиблих, оскільки всього було заарештовано 56.938 чоловік [25]. Нами в [9, с.39] була наведена цифра 20.039 засуджених до розстрілу жителів Монголії. Сучасними дослідниками розглядається інтервал 22 тис. – 35 тис. загиблих, з яких 18 тис. склали буддиські ламы [26]. При розмаху втрат 20.039-35 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 22 тис. загиблих під час репресій 1937-1939 рр. в Монголії.

В **Японії**, від державного терору 1922-1940 рр. загинуло 3,5 тис. чоловік, у тому числі було вбито, або закатовано 1 тис. чоловік, та ще 2,5 тис. чоловік загинуло в тюрмах [1, с.71].

Жителі провінції **Синьцзян** в **Китаї** понесли великі втрати від терору губернатора Шен Шіцая. За час його правління у 1933-1944 рр. було заарештовано 120 тис. чоловік та страчено 80 тис. жителів провінції [27, с.245]. Оскільки під час повстань уйгурів у 1931-1934 та 1937 рр. загинуло близько 14,8 тис. чоловік (див.п.4.1.), будемо вважати, що жертвами терору в Синьцзяні стало понад 65,2 тис. чоловік.

На **Тайвані**, який на той час був колонією **Японії**, від терору колоніальних властей, під час сутичок місцевих жителів з японцями, та місцевих племен між собою загинуло протягом 1907-1930 рр. загалом 1.172 чоловік [40].

В **Російській імперії**, під час повстання іхетуанів у 1900-1901 рр., на Далекому Сході проходили масові вбивства китайців місцевим російським населенням. В Зазейському районі Далекого Сходу було виявлено і поховано 444 трупи загиблих китайців [28, с.143]. Проте, реальна кількість загиблих китайців була більшою. Так, у Красноярській волості було виявлено 13 трупів китайців, хоча насправді їх загинуло 27 чоловік [28, с.143], тобто в 2,08 рази більше. Застосувавши цей коефіцієнт до числа 444, максимальну кількість загиблих від місцевих жителів китайців на Далекому Сході, можемо визначити у 924 чоловік. При розмаху втрат 444-923 загиблих можемо прийняти цифру 600 загиблих китайців упродовж 1900-1901 рр. від рук місцевого населення на російському Далекому Сході.

В 1903 році у **Російській імперії** відбулися Кишинівський (квітень 1903 р.) та Гомельський (серпень 1903 р.) єврейські погроми. Під час Кишинівського погрому було вбито 42 чоловік, з них 38 євреїв, поранення одержали 456 чоловік, з них 62 християн [29, с.97]. Ще називалися цифри 49 та 53 вбитих під час Кишинівського погрому. Отже, розмах втрат під час Кишинівського погрому склав 42-53 загиблих. Під час Гомельського погрому загинуло 5 євреїв та 4 християн [29, с.102]. Максимальна цифра загиблих у Гомельському погромі складає 20 чоловік [29, с.102]. Таким чином, у обох єврейських погромах розмах втрат складає 51-73 чоловік. Можемо прийняти цифру 60 загиблих під час єврейських погромів 1903 року. Ще близько 20 євреїв загинуло під час погрому в м. Олександрія (вересень 1904 р.) на півдні України [30]. Отже, при розмаху втрат 71-93 чоловік, у єврейських погромах 1903-1904 рр. загинуло 80 чоловік.

Упродовж 1901-1911 рр. у **Росії** набув широкого поширення **революційний тероризм**. За даними Анни Гейфман за вказаний проміжок часу терористами було вбито і поранено 17 тис. державних службовців та приватних осіб [31], з яких 9 тис. прийшлося на революцію 1905-1907 рр., і які враховані у відповідних втратах. Протягом 1900-1904 рр. жертв революційного терору було небагато, а тому основна кількість з 8 тис. вбитих і поранених від революційного терору (за А.Гейфман) припала на 1908-1911 рр. При цьому слід мати на увазі зауваження [31], що до 1910 року державним апаратом Російської імперії революційний терор було зламане. За даними А.Гейфман, з січня 1908 року і до середини травня 1910 року революціонерами було здійснено 19.957 терористичних актів, у результаті яких загинуло 732 державних чиновники та 3.051 приватних осіб, було поранено 1.022 державних чиновники та 2.829 приватних осіб [31]. Тобто, загалом від революційного терору загинуло 3.783 чоловік. Л.Троцький у своїй книзі [32, с.140-141] наводить менші цифри втрат від революційного терору: в 1907 році загинуло 1.231, в 1908 році – близько 400, в 1909 році –

близько 100 чоловік. Разом, 1.732 чоловік, тобто в 2 рази менше. Якщо вважати, що половина жертв терору в 1907 році припала на революцію 1905-1907 рр., то число загиблих від революційного терору після придушення революції складе 1.116 чоловік. При розмаху втрат 1.116-3.783 загиблих від революційного терору, можемо прийняти середню цифру втрат – 2 тис. загиблих. Урядовими силами упродовж 1901-1905 рр. було проведено 40 страт, а упродовж 1905-1910 рр. – 3.741 страта, з них 3.015 страт з політичних мотивів [33, с.51], причому в 1907 році було страчено 1.307 чоловік, у 1908 році – 1.340 [33, с.51], у 1909 році-537, 1910-129, 1911-352, 1912-123, і в 1913 році-25 страт [34]. Приймаючи для 1907 року половину загиблих (інша половина припала на революцію 1905-1907 рр.) число страт за період 1901-1905 та 1907-1913 рр. обчислюємо у 3.200 чоловік. Таким чином, при розмаху втрат 4.316 – 6.983 загиблих у Росії від терору революціонерів та відплатного терору урядових сил, середню цифру втрат можна прийняти рівною 5.200 загиблих.

Середньоазіатське повстання 1916-1917 рр. прийняло форму етнічного конфлікту між росіянами (козаками та поселенцями) і місцевим населенням, в першу чергу киргизами та казахами. В джерелі [38] загальні втрати тільки киргизького народу оцінюються у межах 150 тис. – 422 тис. загиблих, а загальні втрати під час цього повстання – в межах 200-600 тис. чоловік [35]. В даному випадку верхні оцінки включають в себе не тільки загиблих в боях, а й поранених, померлих від голоду та хвороб, тих, хто відкочував у сусідні країни і т.д. Якщо вести мову тільки про загиблих, то відповідний розмах втрат коливається в межах 88 тис.[1, с.10]– 150 тис. чоловік [36]. Нами в [9, с.164] загальна кількість загиблих оцінювалась у 122 тис. чоловік, а в джерелі [37] – у 103 тис. загиблих. Під час придушення повстання, втрати царських військ склали 97 вбитих, 86 поранених та ще 76 чоловік зникло безвісти [9, с.164], [35]. Цивільних росіян загинуло 2.325 чоловік (з них 2.025 у Киргизії) та зникло безвісти 1.384 чоловік (з них 1.088 у Киргизії) [9, с.164], [35]. Окрім цього, загинуло 7 російських та 33 місцевих посадових осіб [35]. Вважаючи, що зниклі безвісти у цьому повстанні – це загиблі, тіла яких не вдалося знайти, втрати царських військ, російських поселенців та адміністрації складуть 3.889 чоловік загиблими. Втрати корінного населення були набагато більшими. За даними, які наводить В.Ерліхман загинуло близько 50 тис. киргизів, понад 23 тис. казахів, та по 5 тис. узбеків і туркмен [1, с.18,19,24,25]. Разом, 83 тис. чоловік. Вказані дані вважаємо заниженими, оскільки до 1 травня 1917 року тільки від голоду померло 70 тис. – 87 тис. киргизів та казахів, та ще 12 тис. киргизів загинуло при їх відкочуванні до Китаю [9, с.164]. Загалом, при розмаху втрат 83 тис. – 150 тис. загиблих під час Середньоазіатського повстання 1916-1917 рр.,

можемо прийняти цифру 104 тис. загиблих, де понад 100 тис. загиблих склали втрати місцевого населення.

Після придушення Татарбунарського повстання 1924 року, уряд Румунії почав проводити суворі репресії проти опозиційно налаштованих мешканців **Бесарабії**. В джерелі радянської епохи [39] говорилося про 10 тис. знищених мешканців Бесарабії за період 1924-1934 рр. Ці дані виявилися сильно перебільшеними. Згідно [1, с.21] від терору румунських властей протягом 20-30-х рр. XX століття загинуло та померло в тюрмах 1 тис. мешканців Бесарабії.

У 20-30-ті рр. XX століття населення СРСР понесло великі втрати від терору та репресій сталінського режиму. За обчисленнями В.Ерліхмана [1, с.11], упродовж 1923-1934 рр., не рахуючи жертв колективізації та антибільшовицьких повстань, загинуло 1,2 млн. чоловік, у тому числі 200 тис. було вбито і страчено, та ще 1 млн. загинули в тюрмах і таборах. За період 1935-1941 рр. (аж до 22.06.1941 р.) було страчено і вбито 1 млн. чоловік в тюрмах і таборах загинуло 2,5 млн., а на засланні загинуло 350 тис. чоловік [1, с.11]. Разом, – 3,85 млн. чоловік. А за весь період 1923-1941 рр. від сталінських репресій загинуло 5,05 млн. чоловік.

Результуючі дані наведено в **Додатку 1.7**.

Таким чином, при розмаху втрат 5.639.040 – 5.820.835 загиблих від терору диктаторських режимів, в етнічних, релігійних та расових конфліктах за період 1900-1941 рр., середня цифра втрат становить 5.674.415 загиблих. По континентах та регіонах нашої планети розкладка була такою:

Таблиця 1.6.1.

Розподіл втрат населення від терору диктаторських режимів, у релігійних, етнічних, расових конфліктах 1900-1941 рр.

Континент, або регіон	Європа	Америка	Азія	Російська імперія, СРСР	Всього
Кількість загиблих	233.387	176.629	148.519	5.115.880	5.674.415
У %	4,11	3,11	2,62	90,16	100

Найбільшими втрати населення нашої планети за вказаний період часу були: від сталінських репресій – 5.005.000 чоловік, від терору режиму генерала Франко в Іспанії – 200 тис., під час геноциду індіанців у Бразилії – 110 тис. чоловік, та під час Середньоазіатського повстання 1916-1917 рр. у Росії – 104 тис. загиблих. Під час вказаних кривавих подій загинуло загалом 5,419 млн. чоловік, що склало 95,5 % всіх втрат населення за вказаний період часу. На Африканському континенті етнічні та релігійні конфлікти у той час не проходили.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В.Эрлихман. – М.: Русская панорама,2004. – 215 с. 2. Куртуа Стефан. Чорна книга комунізму. злочини, терор і репресії /Стефан Куртуа та інші. – Львів: «Афіша», 2008. – 711 с. 3. White Matthew. Minor Atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat6.htm>. 4. Всемирная история. Даты и события. – М.: Международные отношения,1968. – 320 с. 5. Бриггс Э. Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней /Э.Бриггс, П. Клэвин. – М.: Изд-во «Весь мир»,2006. – 600 с. 6. Пожарская С.П. Франсиско Франко /С.П. Пожарская. // Вопросы истории. – 2005. – №1. – С.51-78. 7. Трифионов Евгений. Неоконченная война /Евгений Трифионов. // Новое время. – 2006. – №27. – С.20-23. 8. Новейшая история стран Европы и Америки. Ч.1. 1900-1945. – М.: Гуманитар. Изд. центр ВЛАДОС,2003. – 463 с. 9. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження. [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с. 10. McCormuck Pete. The Prasley Massacre [Електронний ресурс]/Pete McCormuck. – Режим доступу: <http://www.petemccormuck.com/blog/p=5147>. 11. Мусский И.А. 100 великих диктаторов /И.А.Мусский. – М.: Вече,2000. – 656 с. 12. White Matthew. Secondary Wars and Atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс]. /Matthew White. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c300k.htm>. 13. Lynchings: By State and Race. 1882-1968 //University of Missouri-Kansas City School of Law. – 2013. – 20 may [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/ship/lynchingsstate.html>. 14. Суд Линча [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.factruz.ru/history/mystery/lynching.htm>. 15. Буровский А. Евреи, которых не было. Книга 2 /А. Буровский. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; Красноярск: ОООКИ «Красноярские проекты»,2004. – 429 с. 16. Палестинские беспорядки 1929 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://guide-israel.ru/history/9498>. 17. Stein Kenneth W. The Intifada and the Uprising of 1936-1939. A comparison of Palestinian Arab Communities /Kenneth W. Stein. //Robert O. Friedman. –University Press of Florida. – 1991. – P. 3-36 – ISBN0-8130-1040-3. 18. Hughes Matthew. The Banality of Brutality British Armed Forces and the Repression of the Arab revolt in Palestine, 1936-1939. – Brunel University [Електронний ресурс] /Matthew Hughes. – Режим доступу: [http://v-scheiner.brunel.ac.uk/bitstream/2438/7251/4/The banality of brutality.pdf](http://v-scheiner.brunel.ac.uk/bitstream/2438/7251/4/The%20banality%20of%20brutality.pdf). 19. Паршев А. Вторая мировая: когда она началась и когда закончилась? /А. Паршев, В. Степаков. – М.: Яуза – Эксмо,2009. – 576 с. 20. Adalian Rouben Pal. Adana Massacre. Historical dictionary of Armenia /Rouben Pal Adalian. //Scarecrow Press. – pp.70-71. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/booksid=QS...> 21. Howannisian A. The Armenian People from Ancient to Modern Times /A. Howannisian. //Paigraive Macmillan,1997. – Vol. II, P.233-238. – 493 p. – ISBN 0312101686. 22. Кямурян Гюрюн. Армянское досье. – Баку: Язычы. – 1993. – 187 с. [Електронний ресурс] /Гюрюн Кямурян. – Режим доступу: <http://eb-books.preslib.az/pdfbooks/rubooks/armdosye.pdf>. 23. Zubaida S. Contested Nations: Iraq and Assyrians [Електронний ресурс] /S. Zubaida. – Режим доступу: <http://www.aina.org/articles/contestednations.pdf>. 24. Малая советская энциклопедия, 1-е издание, Т.10, ст.429. 25. История Монголии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www>.

legendtour.ru/rus/Mongolia/history/history/shtml. **26.** Stalinist repressions in Mongolia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ifps.io/ifps/Qm...> **27.** Богословский В.А. Национальный вопрос в Китае. (1911-1949) /В.А. Богословский, А.А. Москалев. – М.: Наука, 1984. – 263 с. **28.** Широкоград А.Б. Русско-японские войны. 1904-1945 /А.Б. Широкоград. – Минск: Харвест, 2003. – 720 с. **29.** Religious violence in India [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ifps.io/ifps/Qm.../religious violence in India.html](https://ifps.io/ifps/Qm.../religious%20violence%20in%20India.html). **30.** Погромы еврейские [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.berkovich-zametki.com/Nomer27/Voblin1.htm>. **31.** Гойфман А. Революционный террор в России. 1894-1917. /А. Гойфман. – М.: КРОН – ПРЕСС, 1997. – 448 с., С.32. – ISBN 5-232-00608-8. **32.** Троцкий Л.Д. Сталин. Т.1 /Л.Д. Троцкий. – М.: «Терра – Terra». – Политиздат, 1990. – 323 с. **33.** Игнатов В.Д. Палачи и казни в истории России и СССР /В.Д. Игнатов. – М.: Вече, 2014. – 416 с. **34.** Executions. Chapter III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dwardmac.pitzer.edu/ANARCHIST ARCHIVES/Kropotkin/terror/chapter3.html](http://dwardmac.pitzer.edu/ANARCHIST%20ARCHIVES/Kropotkin/terror/chapter3.html). **35.** Папазов А.В. Среднеазиатское восстание 1916 года и роль генерал-губернатора А.Н. Куропаткина в его подавлении /А.В. Папазов. //Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Исторические и политические науки. – 2012. – №2. – С.112. **36.** Kyrgyz mark 1916 Antirussian uprising [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rferl.org/content/article/>. **37.** Войны XX века и их жертвы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.v1.bulat.narod.ru/aught/chron/wars.doc>. **38.** В Киргизии помянули участников восстания против Российской империи! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eg.ru/daily/politics>. **39.** Малая советская энциклопедия. – 1-е издание. – Т.1. – ст.798. **40.** Рассел Дж. Тайвань под управлением Японии. – Bookvika Publishing, 2012 /Дж. Рассел. – ISBN 978-55134-8283-8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ozon.ru/context/detail/id/26975577/>.

§7. Статистичні висновки

Втрати у локальних війнах і конфліктах 1900-1939 рр. наводяться нами нижче у зведеній таблиці. В цю таблицю також включені людські втрати у локальних війнах і конфліктах 1940-1945 рр., які проходили у деяких країнах світу, але не були частиною Другої світової війни.

Таблиця 1.7.1.

Зведені втрати по континентах та регіонах земної кулі у локальних війнах і конфліктах 1900-1945 рр.

№ п/п	Континент або регіон	Нижня оцінка	Середня оцінка	Верхня оцінка	Військові втрати
1.	Європа	1.616.760	1.651.046	2.022.077	849.476
2.	Америка	1.391.514	2.232.005	2.854.630	498.886

3.	Африка	1.541.603	2.078.274	2.466.159	498.734
4.	Азія	9.661.370	13.322.776	18.419.520	2.534.319
5.	У тому числі Китай	9.244.646	12.587.660	17.379.460	2.376.933
6.	Російська імперія та СРСР	19.177.436	21.741.724	28.690.705	1.955.737
7.	Всього загинуло	33.388.683	41.025.825	54.453.091	6.337.152

Як впливає з даних зведеної таблиці, при розмаху втрат 33.388.683 – 54.453.091 чоловік, середня цифра втрат склала 41.025.825 чоловік. З цього числа 6.337.152 чоловік, або 15,45 % усіх втрат склали військові втрати. Найбільші втрати у локальних війнах і конфліктах за вказаний проміжок часу понесли Російська імперія і СРСР та Китай – відповідно 21,742 млн. та 12,588 млн. загиблих, що разом склало 83,68 % усіх втрат. Військові втрати Російської імперії і СРСР та Китаю склали разом 4.332.670 загиблих, що в свою чергу дорівнює 68,37 % загальної кількості військових втрат. Зауважимо, що наведена цифра військових втрат є мінімально можливою, оскільки в багатьох випадках, особливо під час ведення партизанських воєн, досить важко відділити військові втрати від цивільних втрат.

Втрати населення від терору диктаторських режимів, в етнічних, релігійних та расових конфліктах за вказаний проміжок часу склали 5.639.040 – 5.820.835 чоловік, з середньою цифрою втрат 5.674.415 загиблих. На Російську імперію та СРСР із вказаної цифри втрат припадає 5.115.880 загиблих, що в свою чергу, складає 90,16 % від середньої кількості втрат.

Загалом, за вказаний період часу, в локальних війнах і конфліктах, від терору диктаторських режимів, в етнічних та расових конфліктах загинуло 39.027.723 – 60.273.926 чоловік, з середньою цифрою 46.141.705 загиблих. Із вказаної середньої цифри втрат, на Російську імперію та СРСР припадає 26.857.604 загиблих, що, в свою чергу, склало 58,21 % усіх втрат населення нашої планети за досліджуваний період часу.

Розділ 2. Втрати населення країн світу в Першій та Другій світових війнах

§1. Перша світова війна 1914-1918 рр.

Перша світова війна 1914-1918 рр., як за масштабами ведення бойових дій, так і за розмірами людських втрат набагато перевищила не тільки війни минулих століть, але і локальні війни 1900-1945 рр.

Цифри втрат у цій війні називаються різні. Так, колишній президент Індії Дж. Неру вважав, що у роки Першої світової війни загинуло 10 млн. військовослужбовців, ще 3 млн. могли загинути, а також загинуло 13 млн. цивільних громадян [1, с.494]. Тобто, з наведених даних випливає, що вилка загальної кількості загиблих може коливатися в межах 23-26 млн. чоловік. В джерелі [2] говориться про 11 млн. загиблих військових та 7 млн. цивільних громадян, в [3] – про 9 млн. загиблих військових та 9 млн. загиблих цивільних. Українська енциклопедія радянських часів [4, с.284] називає цифри 9,5 млн. загиблих та понад 20 млн. поранених військових, та 10 млн. загиблих цивільних громадян від голоду, епідемій та бойових дій. Енциклопедичний довідник за 2004 рік говорить про 10 млн. загиблих та 20 млн. поранених військових, та 10 млн. загиблих мирних жителів [5, с.333]. В джерелі [6] наводяться дані про 9-10 млн. загиблих військових та 6,6 млн. загиблих цивільних. Об'єднуючи наведені вище цифри втрат, бачимо, що число можливих втрат, як військових, так і цивільних, коливається у межах 15,6 млн. – 26 млн. загиблих. Зробимо спробу звузити наведену вище вилку втрат.

Почнемо з **військових втрат**. За даними, які наводив Б.Урланіс [6, с.379], за різними джерелами, кількість загиблих військових коливалася в межах 6,887 млн. – 12, 997 млн. чоловік, хоча теперішні фахівці розглядають вужчий інтервал, а саме інтервал 9,4 млн. – 11,4 млн. загиблих [7, с.266].

Стосовно втрат **мирного населення**, то в першу чергу слід врахувати величезну кількість жертв від епідемії **іспанського грипу** (або іспанки) упродовж 1918-1919 рр. Вважається, що іспанкою перехворіло 40% населення земної кулі, причому загинуло 21,5 – 40 – 50 млн. чоловік [8]. В джерелі [9] наводяться ще вищі цифри втрат: 50 – 100 млн. загиблих (2,7 – 5,3% населення Землі) з 550 млн. чоловік (29,5% населення нашої планети), які пе-

рехворіли іспанським грипом. Окрім цього, у Британській Індії за вказаний період часу померло від голоду та епідемій 6 млн. [10] – 12-13 млн. чоловік [11, с.10]. Але Індія в роки Першої світової війни не була театром бойових дій. Тому при обчисленні втрат мирного населення ми будемо враховувати втрати тільки тих країн, на території яких велися військові дії.

П.1.1. Людські втрати країн Антанти

Російська імперія. Б.Ц.Урланіс обчислив втрати російської армії у 1,8 млн. загиблих від усіх причин [6, с.392], а автори монографії [12, с.100] втрати російської армії визначили у 2.254.369 загиблих. В [2] наводиться вилка втрат 1,7 млн. – 2.254.369 загиблих російських військових. За дослідженнями А.Степанова [13] втрати російської армії вбитими, померлими від ран, хвороб і в полоні знаходяться у вилці 1.269.010 – 2.338.700 чоловік, середня цифра втрат – 2.292.595 загиблих. Зниклих безвісти нараховувалося 200 тис. – 797 тис. чоловік. Враховуючи велику кількість дезертирів, особливо у 1917 році, можемо припустити, що третина з числа зниклих безвісти загинула. Це піднімає вилку втрат російської армії за А.Степановим до рівня 1.334.010 – 2.604.700 загиблих, причому середня цифра втрат може складати 2.357.595 чоловік. Вказана цифра втрат є досить близькою до цифри 2.254.369 загиблих, яка наводилася авторами монографії [12]. Отже, при вилці втрат 1.334.010 – 2.604.700 загиблих російських військових у роки Першої світової війни, в якості середньої цифри російських втрат можемо прийняти цифру 2.254.369 загиблих.

Втрати мирного населення **Російської імперії** за А.Степановим [13] склали 316,6 тис. загиблих та померлих від ран під час бойових дій, ще 100 тис. чоловік стали жертвами терору військових адміністрацій ворогуючих сторін, від хвороб померло 385.910 – 500.710 чоловік. Разом, загинуло 802.510 – 917.310 чоловік, із застереженням, що це інформація тільки по 50 губерніях Росії. В.Ерліхман [14, с.10] наводить вищу цифру втрат цивільного населення: 1,07 млн. чоловік, у тому числі 340 тис. загинули в результаті бойових дій, а 730 тис. – від голоду та хвороб. В [2] говориться про 1,14 млн. загиблих, у тому числі 410 тис. загинули під час бойових дій, а 730 тис. померли від голоду та хвороб. З огляду на наведені вище цифри втрат, число загиблих мирних жителів Росії може коливатися у межах 917,31 тис. – 1,14 млн. чоловік. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру, яку наводить В.Ерліхман – 1,07 млн. загиблих.

Таким чином, число військових та цивільних втрат Російської імперії коливається, відповідно у межах 1.334.010 – 2.604.700 чоловік та 917.310

– 1.140.000 загиблих, з середніми цифрами 2.254.369 загиблих військових та 1,07 млн. мирних громадян. Загалом, розмах втрат склав 2.251.320 – 3.744.700 чоловік, з середньою цифрою втрат 3.324.369 загиблих.

Втрати **Франції** склали, згідно [14, с.44], 1,56 млн. чоловік, з них 1,382 млн. загиблих військових та 160.000 мирних жителів, з яких 120 тис. загинули в результаті бойових дій, а решта – від епідемій. Б.Ц.Урланіс оцінює втрати французьких військових у 1,327 млн. чоловік [6, с.391]. Згідно даних джерела [10] загинуло 1.293.464 французьких військових та 160 тис. цивільних громадян. За даними [2] військові втрати Франції коливаються в межах 1,357 млн. – 1.397.800 загиблих, а втрати мирного населення склали 340 тис. загиблих. За даними, які наводить В.Фішер [15, с.20], жертвами війни стали 1,32 млн. військових, та 240 тис. мирних жителів Франції. Тобто, військові втрати Франції коливаються в межах 1.293.464 – 1.397.800 чоловік, а втрати цивільного населення – в межах 160 тис. – 340 тис. чоловік. Можемо прийняти такі середні цифри втрат: 1,357 млн. загиблих військових та 240 тис. мирних громадян Франції.

Втрати **Великобританії**, за різними джерелами, є наступними. Військові втрати за Б.Урланісом – 715 тис. загиблих [6, с.391], за В.Ерліхманом – 743,2 тис. військових та 3 тис. цивільних (з них 2.900 – це моряки торгового флоту) [14, с.31]. Згідно [2] військові втрати склали 702.917 та флоту 32.287 чоловік. Разом, загинуло 735.204 військових, в також від бойових дій 16.829 та померло від хвороб 107 тис. громадян Великобританії. В джерелі [10] говориться про 702.410 загиблих військових та 3.000 мирних жителів. За В.Фішером [15, с.20] загинуло 744 тис. військових та 402 тис. цивільних громадян від різних причин. Отже, у даному випадку, розмах військових втрат складає 702.410 – 744.000 загиблих, з середньою цифрою 735.204 чоловік. Стосовно втрат мирних жителів, то бойові дії на території країни не велися, а тому число загиблих від хвороб нами не враховується. Тобто, число загиблих мирних жителів коливається в межах 3.000 – 16.829 чоловік. Прийmemo мінімальну цифру – 3 тис. загиблих у роки Першої світової війни мирних жителів Великобританії.

Величезні втрати у цій війні понесло населення **Румунії**. Згідно [16, с.280] загинуло 800 тис. військових та цивільних громадян країни – 10% її населення. В інших публікаціях наводяться менші цифри румунських втрат. В [14, с.42] – 748 тис. загиблих, у тому числі 418 тис. склали військові втрати, а 330 тис. – втрати цивільного населення. В [15, с.20] говориться про 250 тис. загиблих військових та 430 тис. цивільних громадян Румунії. Згідно [2] військові втрати Румунії коливаються в межах 250 тис. – 335.706 загиблих, а цивільні втрати склали 330 тис. загиблих. У [10] військові та цивільні втрати склали, відповідно 219.800 та 270 тис. загиблих. Б.Ц.Урлані-

сом втрати румунської армії обчислені у 250 тис. чоловік [6, с.391]. Якщо вважати, що з наведеної вище цифри 800 тис. загиблих – 300 тис. склали військові втрати, а 500 тис. – втрати цивільного населення, то розмах військових втрат Румунії складе 219.800 – 418 тис. чоловік а втрат цивільного населення – 270 тис. – 500 тис. чоловік. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 250 тис. загиблих військових, та 430 тис. цивільних громадян Румунії.

Втрати **Італії** склали 525 тис. загиблими, можливим є коливання втрат в межах 350 тис. – 750 тис. загиблих, ще 35 тис. військових загинуло в поліні, загинуло 80 тис. мирних громадян країни [14, с.38]. Інші дані: військові втрати склали 700 тис. а втрати мирного населення – 800 тис. чоловік [15, с.20]. Згідно [2] загинуло 460 тис. – 651 тис. італійських військових, 3.400 цивільних громадян загинули в результаті бойових дій, та ще 589 тис. померли від хвороб. За даними джерела [10] загинуло 462.391 італійських військових та 80 тис. мирних жителів. За Б.Урланісом у роки війни італійська армія втратила 578 тис. загиблих [6, с.391]. Отже, військові втрати Італії коливаються в межах 385 тис. – 785 тис. загиблих, а втрати цивільного населення – в межах 80 тис. – 800 тис. загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо взяти 578 тис. загиблих військових та 592,4 тис. цивільних громадян Італії.

Втрати **Сербії та Чорногорії** за даними В.Ерліхмана оцінюються у 366 тис. загиблих та 550 тис. мирних жителів [14, с.47]. Згідно [15, с.20] загинуло 325 тис. військових та 450 тис. мирних жителів Сербії та Чорногорії. За даними джерела [2] військові втрати Сербії та Чорногорії коливаються в межах 303.000 – 463.325 чоловік, а мирного населення – 450 тис. – 800 тис. чоловік. Згідно підрахунків Б.Урланіса військові втрати Сербії і Чорногорії склали 278 тис. загиблих [6, с.391]. Отже, військові втрати Сербії і Чорногорії коливаються в межах 278 тис. – 463.325 чоловік, а втрати цивільного населення – в межах 450 тис. – 800 тис. загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 366 тис. загиблих військових та 450 тис. мирних жителів Сербії та Чорногорії, які загинули під час Першої світової війни.

Про втрати **Бельгії**. Загинуло 38,1 тис. військових та 10 тис. цивільних громадян країни [14, с.29]. За іншими даними [15, с.20], загинуло, відповідно 40 тис. та 102 тис. чоловік. Згідно даних Б.Урланіса армія Бельгії втратила 38 тис. загиблих [6, с.391], а в [10] говориться про 58.637 загиблих бельгійських військових та 10 тис. цивільних громадян. В джерелі [2] розмах військових втрат Бельгії визначений у 13.716 – 58.637 загиблих, втрати мирних жителів складають 23.700 загиблих у результаті бойових дій, та 62 тис. померлих від хвороб. Виходячи з наведеного вище, розмах військових втрат можемо визначити у 13.716 – 58.637 чоловік, а втрат цивільного

населення – у 10 тис. – 102 тис. загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо взяти цифру 38 тис. загиблих військових, та 85,7 тис. цивільних громадян країни.

Втрати **Греції** склали 38 тис. загиблих військових та 15 тис. мирних жителів [14, с.35]. За іншими даними, вони склали, відповідно 25 тис. та 100 тис. [15, с.20], 26.620 та 15 тис. [10], 5 тис. – 26 тис. та 150 тис. [2] військових та цивільних втрат. Тобто, вилка військових та цивільних втрат складала, відповідно 5 тис. – 38 тис., та 15 тис. – 150 тис. загиблих. В якості середньої цифри втрат приймемо цифру 26,2 тис. загиблих військових, та 100 тис. мирних жителів Греції.

Армія **Португалії** втратила 7.222 загиблих, та ще 200 полонених португальських військових померли у концтаборах [14, с.42]. Бойові дії армія країни вела, в основному, в африканських колоніях. Це впливає з того, що з 7.222 загиблих португальських військових, в Європі загинуло 1.689 чоловік, а в Африці – 5.533 чоловіки [14, с.42]. Оскільки територія Португалії в роки Першої світової війни не була театром бойових дій, то дані про 157 тис. загиблих від голоду та хвороб громадян країни [15, с.20], чи 82 тис. загиблих з інших причин [2], нами не враховуються. Врахована цифра 923 мирних громадян країни, які загинули під час бойових дій [10]. Б.Урланісом втрати португальської армії визначені у 7 тис. загиблих [6, с.391]. Тобто, вилка військових втрат країни коливається у межах 7.000 – 7.222 загиблих. Можемо прийняти цифру 7.222 загиблих португальських військових у роки Першої світової війни. Враховано також 923 мирні жителі країни, які загинули в бойовій обстановці.

Стосовно втрат **нейтральних країн Європи**. В якості добровольців, у рядах німецької та французької армій, загинуло 200 громадян **Швейцарії** [14, с.46]. Аналогічним чином, 2.800 жителів окупованого Німеччиною **Люксембургу** загинуло в якості військовослужбовців німецької та французької армій [2]. Військові втрати Швейцарії та Люксембургу включені у втрати збройних сил Франції та Німеччини. Також загинуло 700 мирних громадян **Данії**, 1.180 – **Норвегії**, та 800 – **Швеції** [2]. В основному, це були загиблі моряки торгового флоту, кораблі яких були торпедовані німецькими підводними човнами. Втрати **Ірландії** враховані у втратах Великобританії.

Об'єднуючи наведені вище дані одержуємо, що втрати Російської імперії та інших європейських держав Антанти були такими. Військові втрати склали 4.238.400 – 6.516.684 чоловік, середня цифра – 5.612.415 загиблих. Втрати цивільного населення склали 1.908.913 – 3.852.432 чоловік, середня цифра – 2.974.703 загиблих. Таким чином, загальні загальні втрати Російської імперії та європейських країн Антанти були такими: розмах

втратах – 6.147.313 – 10.369.116 чоловік, середня цифра втрат – 8.587.118 загиблих військових та цивільних громадян.

Розглянемо втрати **неєвропейських країн Антанти**. Військові втрати **Австралії** склали 59,3 тис. загиблих [14, с.100], 60 тис. – згідно [6, с.391], 59.330 – 62.081 [2], 59.330 загиблих військових та 6.300 мирних жителів [10] Тобто, військові втрати країни коливаються в межах 59.330 – 62.081 чоловік. Можемо прийняти середню цифру – 60 тис. загиблих військових, а також 6.300 мирних жителів Австралії, які загинули в результаті бойових дій. В основному, це були екіпажі та пасажери потоплених німцями мирних кораблів.

Втрати **Нової Зеландії** даються у вилці 16.711 – 18.053 загиблих [2], за Б.Урланісом 16 тис. [6, с.391], за В.Ерліхманом – 16,76 тис. загиблих [14, с.101]. При розмаїху втрат 16 тис. – 18.053 загиблих, можемо прийняти середню цифру втрат – 16,76 тис загиблих військовослужбовців Нової Зеландії.

В роки Першої світової війни **Китай** мобілізував армію числом у 175 тис. чоловік, яка, втім, активної участі у бойових діях не приймала [10]. Загалом, головним чином у небойових ситуаціях, загинуло 10 тис. китайських солдатів та 500 мирних жителів [10]. Мирні жителі загинули, значною мірою, під час штурму японськими військами німецької військової бази в місті Ціндао.

Втрати **Японії** були відносно невеликими. Згідно [10] Японія втратила 415 вбитих та 907 поранених. Б.Соколов у [17] називає цифру 1.344 загиблих від усіх причин японських військових, а у джерелі [2] наводиться вилка 300 – 4.661 загиблих японських військових. Отже, при вилці 300 – 4.661 загиблих, можемо прийняти цифру 1.344 загиблих японських військовослужбовців.

У Першій світовій війні прийняли участь **Бразилія, Канада, Сполучені Штати Америки, та Кариби**, які послали свої військові контингенти на fronti війни. Військові втрати **Бразилії** склали 200 чоловік загиблими. Військові втрати **Канади** коливаються в межах 56.639-64.997 загиблих, під час бойових дій загинуло 2 тис. мирних жителів Канади [2]. В [10] говориться про 56.639 загиблих військових та 3.830 мирних жителів. Втрати **Ньюфаундленду**, який тоді не був частиною Канади, коливаються в межах 1.204-1.570 загиблих [10]. В.Ерліхман [14, с.93] оцінив військові втрати Канади та Ньюфаундленду у 57,8 тис. загиблих, включаючи 1,3 тис. загиблих жителів Ньюфаундленду. Б.Урланіс військові втрати Канади і Ньюфаундленду оцінив у 61 тис. загиблих [6, с.391]. Об'єднуючи наведені цифрові дані, розмах військових втрат визначимо у 57.843 – 66.567 чоловік, а цивільних втрат 2.000 – 3.830 загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо взяти цифру 61 тис. загиблих військових та 2 тис. мирних жителів Канади і Ньюфаундленду.

США втратили 116,8 тис. загиблих військових від усіх причин, та 300 загиблих під час бойових дій мирних жителів [14, с.98]. Із вказаної цифри загиблих військових 38 тис. загинули від хвороб та від нещасних випадків ще на території США, а тому не можуть у строгому смислі цього слова називатися жертвами Першої світової війни. Б.Урланіс втрати американської армії оцінив у 114 тис. загиблих [6, с.391], в джерелі [10] говориться про 116.708 загиблих військових та 757 мирних громадян США. Аналогічні цифри втрат наводяться у джерелі [2]. При розмаху військових втрат США у 114 тис. – 116.800 загиблих, та 300 – 757 загиблих мирних громадян, у якості середньої цифри втрат можемо взяти цифру 116.708 загиблих військових та 300 мирних жителів США.

Із 21 тис. мобілізованих жителів **Карибів** у роки Першої світової війни, загинуло 1 тис. чоловік, та ще 3 тис. були поранені [10].

Великі втрати понесло населення **Африканського континенту. Південно-Африканський Союз**, згідно з [14, с.89] втратив 12,5 тис. військових, які загинули від усіх причин, за Б.Ц.Урланісом військові втрати ПАС склали 7 тис. загиблих, згідно [10] – 7.121, та 7.121 – 9.592 загиблих військових за даними джерела [2]. При розмаху втрат 7.000 – 12.500 загиблих, можемо прийняти цифру 7.121 військових ПАС, які загинули в роки Першої світової війни.

Втрати **африканських колоній Франції** у роки Першої світової війни склали, згідно з [14, с.72-87] 70,5 тис. загиблих військових та 182 тис. мирних жителів. За даними Б.Ц.Урланіса кількість загиблих військовослужбовців з французьких колоній Африки складала 71 тис. чоловік [6, с.392]. В [10] наведена цифра 115 тис. загиблих загиблих військових з африканських колоній Франції. На наш погляд, вказана цифра втрат є недостовірною. Приймемо в якості середньої цифри втрат із наведеної вище вилки 70,5 тис. – 71 тис. чоловік, цифру 70,5 тис. загиблих військовослужбовців та 182 тис. мирних жителів французьких колоній у Африці. Аналогічним чином, за даними джерела [14, с.72-87] втрати колоній **Великобританії** визначаються у 15,7 тис. загиблих військових та 175 тис. мирних жителів, а втрати колоній **Португалії** (Мозамбик) – у 50 тис. загиблих цивільних. Військові втрати Португалії в Африці були враховані нами вище. Втрати Бельгійського Конго складають, за вказаним джерелом, 5 тис. загиблих військових та 150 тис. загиблих цивільних мешканців. Сюди ж треба додати 44.911 найманих робітників з Індії, Китаю і т.д., які загинули в боях на боці англійських військ [2]. Підсумовуючи наведені вище дані одержуємо, що загалом з колоній Великобританії, Бельгії та Португалії загинуло 20.873 військових та 419.911 мирних жителів Африканського континенту.

Значна частина африканців загинула при переносці вантажів у районі бойових дій, та від епідемії іспанки у 1918 році. Від епідемії іспанки

загинуло 250 тис. чоловік [14, с.78], а при переносці вантажів, згідно [17, с.78] – 450 тис. чоловік з обох боків. Загалом, втрати цивільного населення Африки у роки Першої світової війни, з урахуванням втрат цивільного населення африканських колоній **Німеччини**, нами були визначені цифрою понад 780 тис. загиблих [18, с.43].

У роки Першої світової війни **Іран** був формально нейтральною державою, проте на його території точилися бойові дії між російськими та турецькими військами. В результаті бойових дій, а також голоду та епідемії, загинуло 20 тис. цивільних мешканців Ірану [14, с.57].

Активну участь у Першій світовій війні приймала **Британська Індія**. Згідно [14, с.53] її військові втрати склали 54 тис. загиблих від усіх причин. Від голоду та епідемії за 1914-1918 рр. загинуло 12 млн. чоловік, з них 6 млн. – від епідемії іспанки [14, с.53]. Проте, ці втрати ми не враховуємо у загальному переліку втрат, оскільки територія Британської Індії в роки Першої світової війни не була театром бойових дій. Б.Ц.Урланіс військові втрати Індії також оцінив у 54 тис. загиблих [6, с.392], а в джерелі [2] наводиться вилка 64.449 – 73.875 загиблих індійських військовослужбовців. Отже при розмаху втрат 54.000 – 73.875 загиблих, в якості середньої цифри втрат можемо взяти цифру 64.449 загиблих від усіх причин військовослужбовців Британської Індії. В роки Першої світової війни загинуло також 20 тис. військовослужбовців з **Непалу**, проте ці втрати включені у військові втрати Британської Індії.

Під час Першої світової війни, на боці **Франції** загинуло 12 тис. військовослужбовців з **В'єтнаму** [14, с.50].

Таким чином, військові втрати неєвропейських країн Антанти коливаються в межах 423.046 – 469.610 чоловік, а втрати цивільного населення – в межах 631.011 – 633.298 загиблих. В якості середньої цифри втрат нами взята цифра 441.955 загиблих військових та 631.011 мирних жителів.

Загалом, втрати населення **країн Антанти**, за нашими підрахунками, є такими. Військові втрати коливаються в межах 4.661.446 – 6.986.494 чоловік, а втрати цивільного населення – в межах 2.539.924 – 4.485.730 загиблих. Середня цифра втрат є такою: військові втрати склали 6.054.370 чоловік, втрати цивільного населення – 3.605.714 загиблих.

Загальні втрати країн Антанти коливаються в межах 7.201.370 – 11.482.224 чоловік, з середньою цифрою втрат 9.659.984 загиблих. Якщо вести мову про питому вагу людських втрат стосовно чисельності населення, то Румунія у роки Першої світової війни втратила 9% свого населення, Сербія і Чорногорія втратили ще більше – 10,74% свого населення. Питома вага втрат інших країн Антанти стосовно чисельності свого населення була відносно невеликою. На долю країн Африки припадає 17,5% втрат мирного населення країн Антанти.

П.1.2. Людські втрати країн Троїстої угоди

Військові втрати **Німеччини** були встановлені Б.Урланісом в [6, с.162], і складають 2.036.897 загиблих від усіх причин. Цю цифру втрат загиблих німецьких військових можна вважати досить точною, тим більше, що списки загиблих військових друкувалися в тогочасних німецьких ЗМІ, аж до 1934 року [6, с.161-162,371-372]. В.Ерліхман [14, с.33] дає вищу цифру німецьких втрат – 2,102 млн. загиблих, а у джерелі [2] військові втрати Німеччини оцінюються у вилці 1.773.700 – 2.037.000 загиблих. При розмаху військових втрат у 1.773.700 – 2.102.000 чоловік, в якості середньої цифри втрат оберемо цифру 2.036.897 загиблих німецьких військових. У [14, с.33] наведена цифра 135 тис. загиблих цивільних громадян Німеччини, яку ми вважаємо применшеною. В джерелі [2] говориться про 720 німецьких громадян, які загинули під час бойових дій, та ще 424 тис. – 763 тис. чоловік померло від голоду та епідемії. В.Фішер називає цифру 425 тис. загиблих мирних громадян Німеччини [15, с.20]. Нами наводилася цифра 800 тис. загиблих цивільних громадян Німеччини, з яких 294 тис. чоловік загинули у 1918 році [18, с.43]. При розмаху втрат 135 тис. – 800 тис. загиблих, прийемо цифру 425 тис. мирних жителів Німеччини, які загинули у роки Першої світової війни.

За даними В.Ерліхмана армія **Австро-Угорщини** втратила 850 тис. чоловік загиблими [14, с.28], хоча Б.Урланіс називає вищу цифру австро-угорських втрат – 1,1 млн. загиблих [6, с.392]. В джерелі [2] військові втрати Австро-Угорщини даються у вилці 1.200.000 – 1.494.200 загиблих. Таким чином, при загальній вилці австро-угорських втрат у 850.000 – 1.494.200 загиблих, прийемо середню цифру 1,1 млн. загиблих австро-угорських військових.

Втрати мирних жителів **Австро-Угорщини** за В.Ерліхманом склали 420 тис. загиблих, у тому числі 120 тис. загинуло в результаті бойових дій, та ще 300 тис. загинули від голоду та хвороб, не рахуючи епідемії іспанки у 1918 році [14, с.28]. В.Фішер дає меншу цифру втрат – 347 тис. загиблих мирних жителів Австро-Угорщини [15, с.20]. В [2] говориться про 120 тис. загиблих мирних жителів країни у результаті бойових дій та 467 тис. померлих від голоду та хвороб. Отже, розмах цивільних втрат Австро-Угорщини коливається у межах 347 тис. – 587 тис. загиблих. Ми схильні прийняти верхню оцінку втрат – 587 тис. загиблих, оскільки цифра 420 тис. загиблих мирних громадян, яка наведена В.Ерліхманом не включає в себе померлих від епідемії іспанки у 1918 році.

Військові втрати **Болгарії** за Б.Ц.Урланісом складають 88 тис. загиблих [6, с.392], за В.Фішером – 87.500 [15, с.20], 88.000 загиблих за В.Ерліхманом [14, с.29]. При вилці втрат 87.500 – 88.000 загиблих, прийемо цифру 87.500 загиблих болгарських військовослужбовців. Кількість загиблих мирних жи-

телів Болгарії, за різними оцінками, складає 107 тис. [14, с.29], 100 тис. [15, с.20], та 105 тис. чоловік [10]. При вилці втрат 100 – 107 тис. загиблих, можемо прийняти середню цифру 105 тис. загиблих мирних жителів Болгарії.

Військові та цивільні втрати **Османської імперії** встановити досить важко. Цифра 325 тис. загиблих турецьких військових, яка наводиться Норманом Дейвісом у [19, с.1376], та рядом інших авторів, є неповною, оскільки вона не включає в себе померлих від хвороб. Медична справа в турецькій армії була поставлена дуже погано. За даними, які наводить Б.Урланіс, на 3 млн. мобілізованих до турецького війська солдатів, припадало усього 2.555 лікарів [6, с.333], а тому санітарні втрати були дуже великі. За даними Б.Урланіса, на 318 тис. вбитих та померлих від ран турецьких солдатів припадало 466.759 померлих від хвороб [6, с.333]. З урахуванням померлих у полоні, та від інших причин, втрати турецької армії склали 804 тис. загиблих [6, с.392]. Аналогічним чином, цифра 300 тис. загиблих турецьких військовослужбовців, яку наводить В.Ерліхман [14, с.68], є також применшеною. В джерелі [20] наводиться наступна оцінка турецьких втрат: всього загинуло 771.844 чоловік, у тому числі 243.598 загинуло в бою, 61.487 зникли безвісти у бойових умовах, тобто, скоріш за все загинули, та 466.759 чоловік померли від хвороб. Зауважимо, що й ця цифра втрат є неповною, оскільки вона не включає в себе померлих від ран, та в полоні. Іншими словами, при загальній вилці втрат турецької армії у 300 тис. – 804 тис. чоловік, реальна вилка втрат звужується до 771.844 – 804.000 загиблих, причому більш достовірною виглядає верхня оцінка втрат турецької армії, аніж нижня оцінка. Тому, приймемо цифру 804 тис. загиблих турецьких військовослужбовців у роки Першої світової війни.

Якщо вести мову про втрати мирного населення **Османської імперії**, то тут слід аналізувати окремо втрати мусульманських (арабів, турків, курдів) та християнських народів імперії. За даними, які наводить В.Ерліхман [14, с.55, 63, 67], від голоду та хвороб загинуло 20 тис. мирних жителів Йорданії, 150 тис. жителів Іраку, 110 тис. – Лівану, та 160 тис. – мирних жителів Сирії. Разом – 440 тис. загиблих. Проте, у [18, с.43-44] нами наведені більш високі цифри загиблих у Сирії та Лівані: 500 тис. – у Сирії, та мінімум 140 тис. загиблих у Лівані, а також наведена ще одна цифра втрат – усього 350 тис. загиблих у Сирії та в Лівані. Разом з тим, кількість загиблих в Іраку, орієнтовно можна прийняти у 60 тис. чоловік [18, с.44]. Якщо прийняти цифру 20 тис. загиблих мирних жителів Йорданії, то розмах втрат мирних жителів указаних арабських країн, які на той час були частиною Османської імперії, складе 430 тис. – 720 тис. загиблих. При даному розмаху втрат, в якості середньої цифри можемо прийняти цифру 440 тис. загиблих у Першу світову війну арабських жителів Османської імперії.

Згідно даних, які наводить В.Ерліхман [14, с.68], на території сучасної **Туреччини** загинуло 500 тис. мирних курдів. Нами у [18, с.43] наведена цифра 350 тис. курдів які загинули під час османських депортацій, не рахуючи сотень тисяч загиблих курдів у районах бойових дій. Так що, можемо прийняти цифру 500 тис. загиблих курдів, яку наводить В.Ерліхман. Число загиблих мирних турків В.Ерліхман визначає у 600 тис. чоловік, з них 50 тис. загинуло від бойових дій, 50 тис. були страчені і вбиті, та ще 500 тис. загинули від голоду і хвороб [14, с.68]. Є ще вищі оцінки турецьких втрат. Міністр зовнішніх справ Туреччини, Ісмет-паша, на Лозаннській конференції (1923 р.), озвучив наступні цифри турецьких втрат: у східних вілайетах Туреччини, число мусульман скоротилося з 4 до 3 млн. чоловік, а у західних вілайетах країни – з 3,5 – до 2 млн. чоловік [21, с.182], тобто на 2,5 млн. чоловік. Цю ж цифру втрат називає американський дослідник Джастін Маккартні: понад 2,5 млн. загиблих анатолійських мусульман (як турків, так і курдів) під час Першої світової війни, причому з цього числа третина загинула у східних вілайетах країни [22]. Якщо врахувати втрати турецької армії – 804 тис. загиблих, втрати курдів – 500 тис. загиблих, то втрати мирного турецького населення, з урахуванням наведених вище даних В.Ерліхмана, коливаються в межах 600 тис. – 1,2 млн. загиблих. Величезна більшість загиблих з цієївилки втрат – це загиблі від голоду та епіdemій. Наприклад, у місті Сівас, яке не знаходилося у районі бойових дій, від вказаних причин загинуло 180 тис. мусульман [23]. Що стосується турків, які були вбиті вірменами, то В.Ерліхман визначає їхню кількість у 20 тис. загиблих [14, с.68], дослідник Р.Руммель говорить про 75 тис. [24], інші дослідники називають цифру 73 тис. загиблих мирних турків [25]. Загалом, при розмаху втрат 600 тис. – 1,2 млн. загиблих мирних турків, можна прийняти цифру 800 тис. загиблих, у тому числі 100 тис. загинули в результаті бойових дій та збройного насильства, а решта – від голоду та епіdemій. З урахуванням втрат курдів, розмах втрати мирного мусульманського населення Анатолії у роки Першої світової війни складає 1,1 млн. – 1,7 млн. загиблих, середня цифра втрат – 1,3 млн. чоловік.

Проти **християнських народів** уряд Османської імперії в роки Першої світової війни проводив політику геноциду. За період 1914-1923 рр., згідно [24;26] загинуло, за даними Р.Руммеля, 289 тис. – 459 тис. понтійських греків, інші дані з цього ж джерела говорять про 459 тис. – 900 тис. загиблих. Згідно [27] число загиблих від турецького геноциду понтійських греків коливається в межах 350 тис. – 1,2 млн. загиблих. Тобто, втрати понтійських греків за період 1914-1923 рр., загалом коливаються у межах 289 тис. – 1,2 млн. загиблих. Парламент Греції 24 лютого 1994 року одногосно постановив вважати цифру 353 тис. загиблих, офіційною цифрою загиблих

понтійських греків, а 19 травня щороку відмічається у Греції, як День геноциду понтійських греків турками [28]. В першому розділі пропонованої монографії, на основі даних Р.Руммеля, нами була прийнята цифра 264 тис. загиблих мирних греків під час греко-турецької війни 1919-1923 рр. [26]. Тоді, кількість загиблих понтійських греків у роки Першої світової війни може скласти 99 тис. чоловік. В.Ерліхман [14, с.68] наводить цифру 100 тис. загиблих понтійських греків, яку приймемо, як середню оцінку втрат грецького населення Малої Азії в роки Першої світової війни.

Великі втрати понесли **асирійці**, яких на початку XX століття нараховувалося 941 тис. чоловік, з цього числа 863 тис. проживали у Османській імперії [18, с.43]. Згідно [29], турками було винищено 250 тис. – 750 тис. асирійців [29]. Можемо прийняти цифру 500 тис. асирійців, які загинули в роки Першої світової війни [14, с.68]. Від турецьких репресій загинуло 57,94 % асирійського народу, а решта стала біженцями. Тобто, Перша світова війна носила винищувальний характер для асирійського народу.

Від османського геноциду в роки Першої світової війни величезні втрати поніс **вірменський народ**. У джерелі [30] наведено різні вилки вірменських втрат: 200 тис. – 2 млн., 300 тис. – 1,5 млн., 600 тис. – 1,5 млн., 600 тис. – 800 тис. загиблих. Зауважимо, що верхні оцінки характеризують втрати вірменів не за 1914-1918 рр., а за період 1914-1923 рр. Додамо, що за даними вірменської Національної Ради, з Туреччини та Північного Іраку було депортовано та знищено 1.396.350 вірменів [31, с.252]. З іншого боку, якщо виходити з даних джерела [32] про те, що у 1914 році все населення Османської імперії складало 18.520.016 чоловік, з яких вірменів було 1.294.831 чоловік (7% населення), то виходить, що було знищено і депортовано вірменів більше, ніж їх було в наявності. Тим більше, що у 1921 році в Європі нараховувалося 817.873 біженців-вірменів, у тому числі 200 тис. – з закавказьких територій колишньої Російської імперії [32], а згідно [21, с.140] після завершення війни, територію Туреччини залишило 875 тис. вірменів. А тому, на наш погляд, більш реальною є вилка 600 тис. – 800 тис. загиблих вірменів. В якості середньої цифри втрат можемо взяти цифру 600 тис. загиблих, розшифровка якої є така: 300 тис. вірменів були вбиті турками, та ще 300 тис. загинули під час депортації [33, с.437].

Таким чином, втрати християнських народів Османської імперії коливаються в межах 950 тис. – 1,65 млн. чоловік, з середньою цифрою 1,2 млн. загиблих, Разом з втратами мусульманських народів Османської імперії, розмах втрат цивільного населення складає 2,48 млн. – 3,07 млн. загиблих, з середньою цифрою втрат 2,94 млн. чоловік. Разом, середня цифра військових та цивільних втрат склала 3,744 млн. загиблих. Якщо виходити з цифри 18.520.016 жителів Османської імперії станом на 1914 рік, то виходить, що в роки Першої світової війни загинуло 20,22% її населення, а якщо

виходити з цифри 21.373.900 жителів імперії у 1914 році за даними джерела [10], то загинуло 17,52% населення Османської імперії.

Втрати цивільного населення африканських колоній **Німеччини**, виходячи із сказаного вище, можемо визначити у 178 тис. загиблих.

Результуючі дані наведені у **Додатку 2.1.**

Порівняльний аналіз втрат країн Антанти та Троїстої угоди подаємо наступною таблицею.

Таблиця 2.1.1.

Порівняльний аналіз втрат країн Антанти та Троїстої угоди.

Союз держав	Розмах військових втрат	Середня цифра військових втрат	Розмах цивільних втрат	Середня цифра цивільних втрат
Антанта	4.661.446 - 6.986.494	6.054.370	2.539.924 - 4.485.730	3.605.714
Троїста угода	3.483.044 - 4.488.200	4.028.397	3.240.000 - 4.742.000	4.235.000
Всього загинуло	8.144.490 - 11.474.694	10.082.767	5.779.924 - 9.227.730	7.840.714

Загальний розмах втрат у роки Першої світової війни склав, з обох боків, 13.924.414 – 20.702.424 чоловік, або 13,924 млн. – 20,702 млн. чоловік. Середня цифра втрат, за нашими підрахунками, становить 17.923.481, або 17,924 млн. загиблих. Виведена нами цифра втрат є досить близькою до цифри 18 млн. загиблих, яка наводиться у джерелах [2] і [3]. Цифра військових втрат – 10,083 млн. загиблих, потрапляє в інтервал 9,4 млн. – 11 млн. загиблих, який наводився у джерелі [7, с.266]. Виведена нами цифра втрат виявилася меншою, за цифру 22,06 млн. загиблих, опубліковану у нашому попередньому дослідженні [18, с.44], з тієї причини, що в список втрат цивільного населення нами включалися загиблі від голоду та епідемії мирні жителі тільки тих країн, на території яких велися бойові дії. Якщо до вказаних втрат цивільного населення ще додати втрати мирних жителів від голоду та епідемії країн Антанти, де бойові дії не велися (наприклад США Англія, Португалія і т.д.), то число цивільних втрат може значно зрости.

З цифрових даних Додатку 2.1 випливає, що найбільш болючими людські втрати у Першій світовій війні були для Румунії, Сербії та Чорногорії, та Османської імперії. В роки війни ці країни втратили, відповідно 9%, 10,74% та 17,52% свого довоєнного населення. Питома вага втрат населення інших воюючих держав була набагато меншою, і коливалася в межах кількох відсотків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю. Т.2 /Дж. Неру. – М.: Прогресс,1981. – 466 с. 2. White Matthew. Source List and Detailed Death Tolls for the Primary Megadeaths of the Twentieth Century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c5m.htm>. 3. День перемирия // Евроньюс. – 10.11.2014. 4. Українська радянська енциклопедія. 2-ге видання.Т.8. – К.: Головна редакція УРЕ,1982. – 551 с. 5. Історія війн і збройних конфліктів в Україні. Енциклопедичний довідник. – К.: Видавництво гуманітарної літератури,2004. – 517 с. 6. Урланис Б.Ц. История военных потерь /Б.Ц. Урланис. – М.: СПб: Полигон – АСТ,1998. – 558 с. 7. Бриггс Э. Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней /Э.Бриггс, П. Клэвин. – М.: Издательство «Весь мир»,2006. – 600 с. 8. Киевские ведомости. – 2004. – 14 января. – С.4. 9. Супотницкий М.В. Пандемия «испанки» 1918-1920 гг. ...[Електронний ресурс] /М.В. Супотницкий. – Режим доступу: <http://www.supotnitskiy.ru/stat/stat51htm#g12>. 10. Потери в Первой мировой войне [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wikiwand.com/ru/>. 11. Пробуждение угнетенных. – М.: Наука,1968. – 520 с. 12. Россия и СССР в войнах XX века. – М.: Олма – Пресс,2001. – 608 с. 13. Степанов А. Потери населения России в Первой мировой войне /А. Степанов. // Демоскоп Weekly. – 2014. – №623-624. – 15-31 декабря. 14. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама,2004/ – 215 с. 15. Фишер В. Европа: экономика, общество и государство. 1914-1980 /В.Фишер. – М.: Владос,1999. – 368 с. 16. Всемирная история. Т.20. – Минск: Харвест, Москва: АСТ. – 2000,511 с. 17. Субботин В.А. Пауль фон Леттов – Форбек: Восточная Африка в 1914-1918 гг. /В.А. Субботин. // Восток. – 2003.- № 1. – С. 64-79. 18. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження. [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації,2002. – 304 с. 19. Дейвіс Норман. Європа. Історія /Норман Дейвіс. – К.: Основи, 2001. – 1463 с. 20. Ericson Edward J. Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War. – Greenwood Publishing Group, 2001. – р. 211. – ISBN 978-0-313-31516-9 [Електронний ресурс]/Edward J. Ericson. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=XUlsPOYul1AC&redir_esc=e. 21. Кямуран Гюрюн. Армянское досье. – Баку: Язычы,1993. – 187 с. [Електронний ресурс] /Гюрюн Кямуран. – Режим достуау: <http://ebooks.preslib.az/pdfbooks/ru/books/arm-dosye.pdf>. 22. Маккартни Джастин. Анатомия 1915: турки также гибли. – Издано в «Boston globe» 25 апреля 1998 [Електронний ресурс] /Джастин Маккартни. – Режим доступу: <http://armterror.info/idx.php?reasons/1915-turki-takje-gibli>. 23. Бахраманов Назим. Переселение армян и «Закон о переселении» от 24 апреля 1915 года [Електронний ресурс] /Назим Бахраманов. – Режим доступу: <http://gizsr.eu/ru/node/5893>. 24. Rummel R. Death by government [Електронний ресурс]. /R. Rummel. – Режим доступу: <https://books.com.ua/books?id=N1j1QdPMock...> 25. Rummel R.J. Chapter 5. Statistics of Turkey» Democide Estimates, Calculations, and Sources [Електронний ресурс] /R.J. Rummel. – Режим доступу: <https://www.hawaii.edu/powerkills/SOD.CHAPS.HTM>. 26. Rummel R. Democide /R. Rummel. – Power Kills, Lines 363&382. – University of Hawaii. 27. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.onalert.gr/stories/genoktoria-ponton-necroi-imeramnimisis/25219>. 28. Геноцид понтийского

эллинизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hellas.ru/sections/genocide/genocid.shtml>. **29.** Remembering the Assyrian Genocide ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://Armenian weekly.com/2014/01/08>. **30.** Agoston G. Encyclopedia of the Ottoman Empire /G. Agoston, B.A. Masters. – Infobase Publishing. – 2009. – P.54. – 650 p – ISBN 0816062596. **31.** Саркисян Е.К. Экспансионистская политика Османской империи в Закавказье /Е.К. Саркисян. – Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1962. – 496 с. **32.** Соколов Б. СССР и Россия на бойне. Людские потери в войнах XX века [Електронний ресурс] /Б. Соколов. – Режим доступу: <http://www.e-reading.link/dookreader.php/1030377.html>. **33.** Большая советская энциклопедия. 1-е издание. Т.3. – М.: Советская энциклопедия.

§2. Друга світова війна 1939-1945 рр.

Друга світова війна, як за масштабами бойових дій, так і за розмірами людських втрат, значно перевершила Першу світову війну. Цифри людських втрат під час Другої світової війни, чим далі від її завершення, мають тенденцію до зростання. Так, у другій половині 50-х рр. вважалося, що під час Другої світової війни загинуло 30 млн. чоловік, причому число 50-60 млн. загиблих у цій війні Б.Ц.Урланіс вважав сильно перебільшеним [1, с.403]. Станом на 2016 рік число загиблих під час Другої світової війни визначається у межах 50-80 млн. загиблих, з них 50-55 млн. складають втрати цивільного населення, а 21-25 млн. загиблих – військові втрати [2]. Називаються і більш високі цифри втрат. Подібний різнобій статистичних даних пояснюється тим, що до цього часу є невідомими точні цифри втрат СРСР і Китаю, причому людські втрати цих країн обчислюються у досить широкому цифровому діапазоні: для Китаю у межах 10-50 млн. загиблих [3], а для СРСР – за різними підрахунками, у межах 7-43 млн. загиблих [4].

Нижче, нами будуть проаналізовані людські втрати під час Другої світової війни по континентах та регіонах земної кулі, а також буде виведена середня цифра втрат у цій війні.

П.2.1. Людські втрати країн Європи

П.2.1.1. Людські втрати країн антигітлерівської коаліції

Довгий час вважалося, що людські втрати **Албанії** складають 28,8 тис. чоловік, які загинули під час партизанської боротьби [1, с.236]. Проте, ця цифра втрат не враховувала втрати мирних жителів, які загинули від голоду та епідемій. За теперішніми підрахунками втрати Албанії складають 55 тис. загиблих у тому числі 20 тис. склали військові втрати, та 35 тис. – втрати цивільного населення [5, с.29], [6].

Військові втрати **Бельгії** Б.Урланіс оцінював у 10,1 тис. загиблих [1, с.235]. В. Фішером наводиться менша цифра бельгійських втрат – 7 тис. загиблих [7, с.24]. Більш пізні дані говорять про наступні цифри військових втрат Бельгії: 12.500 [6], 15.800-22.100 [8, с.172], 12.000 [2] та 12.700 загиблих [5, с.29]. Тобто, розмах військових втрат Бельгії коливається в межах 7 тис. – 22.100 загиблих. Можемо прийняти середню цифру 12.700 загиблих військовослужбовців Бельгії. Великим є розмах цивільних втрат: від 59,6 тис. загиблих, згідно даних В.Ерліхмана [5, с.29], до 100 тис. загиблих, за даними В.Фішера [7, с.24]. Прийmemo цифру цивільних втрат Бельгії яку наводить Б.Соколов – 73.487 загиблих [8, с.172].

Великі втрати у роки Другої світової війни понесла **Великобританія**. Військові втрати країни коливаються у межах 264.443 [1, с.229] – 368.820 загиблих [8, с.168], а втрати цивільного населення – від 67.080 [8 с.168] – до 100 тис. загиблих [7, с.24]. В якості середньої цифри втрат прийmemo цифру 286.200 загиблих британських військових та 92.673 мирних жителів [4].

Військові втрати **Греції** були такими: від 20 тис. [1 с.236]– до 43 тис. загиблих [8, с.198]. На основі аналізу військових втрат, найбільш реальною видається цифра 35.100 загиблих грецьких військових, включаючи партизан, яка наводиться у джерелі [2], і яку ми прийmemo у якості середньої оцінки військових втрат Греції. Стосовно втрат цивільного населення Греції існує великий розкид: від 350 тис. [8, с.201] – до 771.800 загиблих [2]. Остання цифра втрат включає в себе 600 тис. греків, які в роки війни померли від голоду. Цю цифру деякі дослідники вважають багатократно перебільшеною [8, с.198]. Можемо прийняти, в якості середньої цифри втрат, цифру 500 тис. загиблих мирних жителів Греції, яку наводить В.Фішер [7, с.24].

Набагато меншими були втрати **Данії**. Військові втрати країни коливалися в межах 1.540 [6] – 4.500 загиблих [5, с.36], а втрати цивільного населення – в межах 2.900 [6] – 6.000 загиблих [2]. В якості середньої цифри втрат прийmemo цифру 3.900 загиблих військових [8, с.207] та 3 тис. мирних жителів Данії [5, с.26].

Військові втрати **Люксембургу** коливаються в межах 2.200 [6] – 4-5 тис. загиблих [1, с.231], а втрати цивільного населення, за різними джерелами, складають 1,8 тис. чоловік. В якості середньої цифри втрат прийmemo цифру, наведену в джерелі [8, с.174-175] : військові втрати Люксембургу становлять 3.292 загиблих, а втрати цивільного населення – 1.800 загиблих.

Населення **Мальти** в роки Другої світової війни понесло великі втрати від бомбардувань німецької авіації. Нами відмічалось, що втрати цивільного населення острова склали 1.436 убитих та 3.415 поранених [9, с.50]. Ще називаються цифри 1.500 [8, с.183] та 2.000 загиблих мирних жителів Мальти [5, с.39]. Отже, при розмаху втрат 1.436-2.000 загиблих мирних жи-

телів острова, можемо прийняти середню цифру 1.500 загиблих. Військові втрати Мальти, які становлять, за одними даними, 100 чоловік [5, с.39], а за іншими – 600 загиблих [6], включені у втрати армії Великобританії.

Великим є розмах людських втрат **Нідерландів**. Військові втрати країни коливаються в межах 6 тис. [7, с.24] – 38.300 загиблих [5, с.40], а втрати цивільного населення – в межах 100 тис. [7, с.24] – 203.300 загиблих [2]. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 25.650 загиблих військових та 182.500 мирних жителів Нідерландів [5 с.40].

Стосовно втрат **Норвегії**, при тому, що загальні втрати країни складають близько 10 тис. чоловік, різні джерела наводять різні співвідношення військових та цивільних втрат. Так в [5, с.40] і в [6] говориться про 7,8 тис. загиблих військових та 2,2 тис. цивільних громадян країни, а в джерелі [2] – навпаки, про 2 тис. загиблих військових та 8.200 цивільних громадян. Б.Соколов у [8, с.206] називає цифру 2.749 загиблих військових та 7.551 мирних жителів Норвегії. Тобто, у даному випадку, вилка військових втрат складає 2.000 – 7.800 чоловік, а вилка втрат мирного населення – 2.200-8.200 загиблих, притому, що загальна кількість загиблих коливається в межах 10 тис.-10,3 тис. чоловік. Цифра 7,8 тис. загиблих військових, є, на наш погляд, перебільшеною, оскільки вона включає в себе 5 тис. загиблих партизанів [5, с.40], хоча у [8, с.206] наводиться набагато менша цифра загиблих норвезьких партизанів: 405 чоловік. З цієї причини, для Норвегії приймемо дані, які наводить Б.Соколов [8, с.206]: 2.749 загиблих військових, та 7.551 цивільних громадян країни.

Населення **Польщі** в роки в роки Другої світової війни понесло величезні втрати. Цифра 6,028 млн. загиблих громадян країни, яка десятки років вважалася офіційною цифрою польських втрат, нині переглянута в сторону зменшення [8, с.219]. Тепер вважається, що в роки війни загинуло 5,62-5,82 млн. громадян країни (як військові, так і цивільні втрати) [8, с.219]. Розмах військових та цивільних втрат Польщі є досить високим. Військові втрати коливаються в межах від 123,2 тис. [1, с.235] і до 550 тис. загиблих [8, с.229], втрати цивільного населення – в межах 4 млн. [8, с.219] – 5,82 млн. загиблих [2]. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 320 тис. загиблих військових [7, с.24] та 5,6 млн. мирних громадян країни [6].

Людські втрати **Франції** в роки Другої світової війни були великими проте меншими, ніж втрати у роки Першої світової війни. Військові втрати країни коливаються в межах 210 тис. [2] – 253 тис. [6], цивільні втрати – в межах 365 тис. [8, с.178] – 412 тис. загиблих [6]. Найбільш достовірно, на наш погляд, є цифра 250 тис. загиблих військових, яку наводить Б.Урланіс [1, с.234], та 390 тис. загиблих мирних жителів Франції, яка наведена в [2].

Стосовно втрат **Чехословаччини** відмітимо, що втрати цивільного населення набагато перевищують військові втрати. Цифра 150 тис. військових Чехословаччини, які загинули в роки війни, яку наводить В.Фішер [7, с.24], скоріш за все включає втрати судетських німців, які зафіксовані у втратах вермахту. Без урахування втрат судетських німців, військові втрати країни коливаються в межах 20 тис. [8, с.219]– 46 тис. [2], а втрати цивільного населення – 220 тис. [7, с.24] – 335 тис. загиблих [6]. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 35 тис. загиблих військових та 320 тис. цивільних громадян Чехословаччини [2].

Великі втрати в роки Другої світової війни понесли народи **Югославії**. Офіційна цифра – 1,706 млн. загиблих, яка фігурувала в комуністичні часи, тепер скорегована у бік зменшення, і складає 1,067 млн., і навіть 1,027 млн. загиблих [8, с.186]. Стара цифра втрат народів Югославії включала у себе 305 тис. загиблих військових, та 1,401 млн. мирних жителів [8, с.190]. З цієї причини верхню оцінку цивільних втрат Югославії – 1,4 млн. загиблих, яка наводиться у [2], ми вважаємо завищеною. Загалом, військові втрати країни, за різними джерелами, коливаються у межах 257 тис. [5, с.47]– 521,2 тис. [8, с.196], а втрати цивільного населення – 505,8 тис. [8, с.196] – 770 тис. [5, с.47] загиблих. Прийнемо середню цифру 300 тис. загиблих військових [2] та 750 тис. мирних жителів Югославії [6].

Окрім втрат країн антигітлерівської та прогітлерівської коаліцій, людські втрати ще понесли європейські країни, які у роки Другої світової війни дотримувалися нейтралітету. В основному це були пасажирські та екіпажі цивільних та торгових кораблів, які були, або торпедовані німецькими підводними човнами, або атаковані німецькими бойовими кораблями. В роки війни, у рядах французького Опору загинуло 60 громадян **Швейцарії**, та ще 20 громадян цієї країни загинули під час помилкового бомбування авіацією союзників Цюриха та Женев у 1944 році [5, с.46]. У джерелі [2] наводиться трохи більша цифра втрат – 100 загиблих громадян Швейцарії. Стосовно **Швеції**, то згідно [5, с.47] та [6] 50 мирних громадян цієї країни загинули в роки війни у різних країнах і на морі. Але Б.Соколов наводить цифру 598 загиблих шведів, в основному на морі, причому ним проводиться детальний аналіз цих трагічних ситуацій [8, с.204-205], а в джерелі [2] говориться про 2 тис. загиблих шведів. Втрати **Ісландії** визначаються у 200 [2],[6] – 229 загиблих [8, с.205], а **Ірландії** – у 100 [2] – 200 загиблих [6]. Отже, втрати нейтральних країн Європи коливаються в межах 430 – 2.529 загиблих. В якості середньої цифри втрат прийнемо цифру 998 загиблих мирних громадян нейтральних країн Європи.

Таким чином, вилка військових втрат країн **антигітлерівської коаліції Європи** складає 933.383 – 1.879.720 загиблих, а вилка втрат цивільного

населення – 5.711.246 – 8.567.629 загиблих. Середня цифра втрат складає 1.294.591 загиблих військових, та 7.958.009 загиблих мирних жителів. Загальна вилка втрат країн антигітлерівської коаліції Європи становить 6.644.629 – 10.447.349 чоловік, з середньою цифрою 9.252.600 загиблих. Стосовно питомої ваги, то найбільшими були втрати Польщі – загинуло 17,17% її довоєнного населення, та Югославії – загинуло 6,82 % населення країни. Питома вага втрат населення інших країн була набагато меншою. Загинуло, наприклад, 2,32% довоєнного населення Чехословаччини, 1,55 % населення Франції, і т.д. Частка Польщі склала 63,98% усіх втрат антигітлерівської коаліції Європи, на частку Югославії припало 11,35 % усіх втрат. Таким чином, втрати Польщі та Югославії склали 75,33% всіх втрат країн антигітлерівської коаліції Європи.

П.2.1.2. Людські втрати країн прогітлерівської коаліції

Військові втрати **Австрії**, за різними джерелами, коливаються в межах 178 тис. [8, с.218] – 280 тис. загиблих [5, с.28], а втрати цивільного населення – в межах 104 тис. [7, с.24] – 146,7 тис. загиблих [5, с.28]. В якості середньої цифри військових втрат Австрії приймемо цифру 270 тис. загиблих обгрунтовану Б.Урланісом [1, с.215-217], а в якості цивільних втрат – цифру 140 тис. загиблих [6].

Військові втрати **Болгарії** коливаються в межах 10 тис. [7, с.24] – 22 тис. [5, с.30], а цивільні втрати – 2.519 – 10 тис. загиблих [5, с.30]. Приймемо цифри болгарських втрат, наведені Б.Соколовим: військові втрати склали 18 тис., а втрати цивільного населення – 5,5 тис. загиблих [8, с.198].

Військові втрати **Угорщини** були детально проаналізовані Б.Урланісом. За його підрахунками загинуло 160 тис. угорських військових, у тому числі в сучасних кордонах країни – 140 тис. чоловік [1, с.222]. Але Б.Урланісом не були враховані угорські військові, які загинули в радянському полоні. Тому цифри Б.Урланіса задають нижню оцінку угорських військових втрат. Загалом, угорські військові втрати коливаються в межах 140 тис. [7, с.24] – 300 тис. загиблих [2],[6], а втрати цивільного населення – в межах 220 тис. [5, с.32] – 609,5 тис. загиблих [8, с.230]. З урахуванням загиблих у радянському полоні угорських військових, та втрат партизанів, військові втрати [6]. Угорщини можемо прийняти у 236.753 загиблих, а втрати цивільного населення – у 270 тис. загиблих [6].

З країн прогітлерівської коаліції **Німеччина** понесла найбільші, як військові, так і цивільні втрати. Розмах військових та цивільних втрат Німеччини складає, згідно даних джерела [2], відповідно 4,4 млн. – 5,318 млн., та 1,5 млн. – 3 млн. загиблих. Проте, верхні оцінки німецьких втрат є сильно перебільшеними. Ще Б.Ц.Урланіс у своїй монографії [1, с.205-209] обгрунту-

вав, що військові втрати Німеччини у кордонах 1937 року найбільш ймовірно складають 4 млн. загиблих. Такої ж думки дотримується і Б.Соколов [8, с.86]. Максимальну цифру – 5,318 млн. загиблих, відстоює німецький дослідник Р.Оверманс, хоча у [8, с.78-80] доведено, що ця цифра втрат є перебільшеною, і включає в себе не реальну кількість загиблих німецьких військових, а їх максимально можливе число. Більше того, з цифри 5,318 млн. загиблих за Р.Овермансом, загибель 3.078.735 військових не викликала ніяких сумнівів, а з решти 2,2 млн. чоловік, загибель 1.095.787 була визнана німецькими судами [8, с.79-80]. Стосовно долі решти – 1.154.744 чоловік – нічого невідомо [8, с.80]. Окрім цього, цифра Р.Оверманса включає в себе не тільки загиблих уродженців Німеччини, але й Австрії, Судетської області, Ельзасу, протекторату Богемія та Моравія [8, с.81], втрати яких нами враховані по відповідних державах. В зв'язку з цим досить реальними є цифри втрат, які наводить В.Ерліхман [5, с.34]: 3 76 млн. німецьких військових загинули в бою, або померли від ран, 450,6 тис. військових померли у радянському полоні – за офіційними даними, та 600 тис. померлих у радянському полоні німецьких військових – за неофіційними даними, ще 150 тис. німецьких військових померли в полоні у союзників. Разом за В.Ерліхманом, вилка втрат складе 4,36 млн. – 4,51 млн. загиблих. Отже, при розмаху військових втрат Німеччини у 4 млн. – 4,51 млн. загиблих, в якості середньої цифри військових втрат, можемо прийняти цифру 4,36 млн. загиблих німецьких військовослужбовців.

Аналогічним чином, цифри про 3 млн. загиблих мирних жителів Німеччини [2], чи 3,09 млн. загиблих цивільних громадян країни [7, с.24], є сильно перебільшеними через неточність їх обліку. Наприклад, в монографії [10, с.414] говорилося про понад 200 тис. судетських німців, які загинули під час депортації з території Чехословаччини, хоча, насправді, з різних причин їх загинуло 18.816 чоловік [11]. Тому, реальні втрати цивільного населення Німеччини коливаються в межах 1,44 млн. [6] – 2,3 млн. чоловік [8, с.88]. Прийmemo середню цифру втрат – 1,5 млн. загиблих цивільних громадян Німеччини, яка наводиться в [5, с.34].

В роки війни, **Іспанія**, залишаючись формально нейтральною державою, послала на Східний фронт проти СРСР так звану «голубу дивізію». Її втрати убитими, померлими від ран та в полоні склали, згідно джерел [5 с.37] та [6] 15,07 тис. чоловік. Значно меншу цифру іспанських втрат дає Б.Соколов. За його даними втрати іспанських частин у СРСР склали 4.957 вбитих та 8.766 поранених, загинуло в радянському полоні 70 іспанських військових [8, с.179-180]. Загалом, іспанські втрати по Б.Соколову склали 5.027 загиблих. При розмаху військових втрат Іспанії у 5.027 – 15.070 загиблих, в якості середньої цифри втрат прийmemo нижню оцінку, а саме 5.027 загиблих.

Військові втрати **Італії** Б.Урланіс оцінив у 400 тис. загиблих [1, с.220]. З цієї точки зору цифра втрат – 175 тис. загиблих італійських військових, яку наводить В.Фішер [7, с.24], сильно применшеною. Будемо вважати, що військові втрати Італії коливаються в межах 291.400 [2] – 400 тис. загиблих. Цифру 80 тис. загиблих мирних громадян Італії [7, с.24] вважаємо применшеною. Коливання втрат мирних жителів Італії складає 105.000 [6]– 153.200 загиблих [2]. В якості втрат Італії в роки Другої світової війни приймемо цифри втрат, які наводить Б.Соколов: 327.800 загиблих військових, та 153.147 цивільних громадян Італії. [8, с.182].

Військові втрати **Румунії** коливаються в межах 300.000 [1, с.221] – 550.500 загиблих [6], а втрати цивільного населення – в межах 200 тис. [2] – 500 тис. загиблих [6]. В якості середньої цифри втрат приймемо цифру 425,8 тис. загиблих військових та 321,7 тис. цивільних громадян Румунії [8, с.241].

Фінляндія в роки Другої світової війни воювала 2 рази: в 1939 рр., та у 1941-1944 рр. Військові втрати країни коливаються в межах 81,8 тис. [8, с.204] – 91,3 тис. загиблих [5, с.44], а втрати цивільного населення – 1 тис. [6] – 3,5 тис. загиблих [5, с.44]. Приймемо цифру 82 тис. загиблих військових [6] та 2.1 тис. цивільних громадян Фінляндії [8, с.204] у роки Другої світової війни.

Таким чином, військові втрати країн **прогітлерівської коаліції** коливаються в межах 5.006.227 – 6.168.870 загиблих, а втрати цивільного населення – в межах 2.072.519 – 3.722.900 загиблих. Середні цифри втрат складають 5.725.380 загиблих військовослужбовців, та 2.392.447 цивільних громадян країн прогітлерівської коаліції. Втрати Німеччини склали 76,15% військових та 62,7% цивільних втрат країн прогітлерівської коаліції, якщо виходити з середніх цифр втрат. В роки Другої світової війни загинуло 8,42% довоєнного населення Німеччини.

Зведені дані про втрати країн Європи наведені у **Додатку 2.2.**

Згрупуємо одержані дані у наступну таблицю.

Таблиця 2.2.1.

**Оцінки військових та цивільних втрат країн Європи
в роки Другої світової війни 1939-1945 рр.**

№	Назва коаліції	Оцінки військових втрат			Оцінки цивільних втрат		
		нижня	середня	верхня	нижня	середня	верхня
1.	Антигітлерівська коаліція	933.383	1.294.591	1.879.720	5.711.246	7.958.009	8.567.629
2.	Прогітлерівська коаліція	5.006.227	5.725.380	6.168.870	2.072.519	2.392.447	3.722.900
3.	Всього загинуло	5.939.610	7.019.971	8.048.590	7.783.765	10.350.456	12.290.529

Як випливає з даних наведеної вище таблиці, загальний розмах втрат країн Європи у роки Другої світової війни склав 13.723.375 – 20.339.119 чоловік, з середньою цифрою втрат 17.370.427 загиблих, у тому числі військові втрати склали 7.019.971, а цивільні втрати – 10.350.456 загиблих.

З даних таблиці 2.2.1 випливає, що військові втрати країн антигітлерівської коаліції склали 1,295 млн., а прогітлерівської коаліції – 5,725 млн. загиблих. Проте, вказані цифри втрат потребують коригування, оскільки багато чоловіків призовного віку, після окупації їхніх країн – членів антигітлерівської коаліції військами вермахту, воювали на боці Німеччини, і, навіпаки, військові з'єднання Болгарії, Румунії та Фінляндії на завершальному етапі війни воювали проти Німеччини.

Отже, на боці **Німеччини**, згідно даних, які наводить Б.Соколов у монографії [8], загинули: 3,7 тис. військових з Бельгії, 10,2 тис. – з Нідерландів, 3 тис. – з Люксембургу, 23-30 тис. – з Франції (мобілізовані ельзасці), 700 чоловік – з Норвегії, 3,9 тис. – з Данії, 5 тис. – з Чехії, 7 тис. словаків – у складі словацької армії на Східному фронті, та близько 108 тис. чоловік з Польщі. Тобто, близько 171,5 тис. чоловік. З іншого боку, на боці держав антигітлерівської коаліції згідно [8] воювали і загинули 5.927 військовослужбовців з Італії, 10.124 – з Болгарії, 998 – з Фінляндії, 600 угорських військовослужбовців Будайського полку на боці Червоної Армії, та 153,5 тис. військовослужбовців з Румунії. Разом, 171.149 чоловік. Отже, сума цифр військових втрат окремо взятих країн, військовослужбовці яких воювали і загинули на боці ворожої коаліції, є приблизно однаковою.

В роки Другої світової війни, серед втрат мирного населення великими були втрати **євреїв і циган**. Цифра 6 млн. загиблих євреїв, останнім часом піддається перегляду. Відомими є такі вилки втрат єврейського населення у роки війни: 4,871 млн. – 6.271.500 загиблих [12, с.1376], та більш вужча вилка 4.869.850 – 5.894.716 загиблих євреїв [2]. На думку М.Гілберта загинуло 5,7 млн. євреїв, або 78% з 7,3 млн. євреїв, які опинилися на окупованих Німеччиною територіях [2]. Загалом, використовуючи дані, наведені у джерелі [2], з відніманням кількості євреїв, які загинули на території Радянського Союзу (в кордонах 1941 року), одержуємо наступну вилку втрат єврейського населення країн Європи: 3.968.350 – 4.577.716 загиблих. Згідно [13] в роки Другої світової війни загинуло близько третини єврейського населення світу.

Втрати **циган**, згідно [2] коливаються у вилці 130.565 – 285.650 загиблих. З цієї причини верхню оцінку вилки циганських втрат у 200 тис. – 1,5 млн. загиблих, яка наводиться у джерелі [14] ми вважаємо перебільшеною. Тим більше, що згідно [2] напередодні війни, в Європі було нараховано 947.500 циган. Загалом, розмах втрат циган в роки Другої світової війни

складає 200 – 300 тис. загиблих, з середньою цифрою втрат 220 тис. чоловік [13]. Якщо, як і в попередньому випадку від загальних втрат циган відняти втрати циган Радянського Союзу в кордонах 1941 року, то втрати циган Європи в роки Другої світової війни складуть 167 тис. – 246.150 загиблих.

Разом, втрати євреїв та циган країн Європи у роки Другої світової війни коливаються в межах 4.135.350 – 4.823.866 загиблих. Якщо прийняти, для визначеності, цифру 4,6 млн. загиблих євреїв та циган, то одержимо, враховуючи виведену нами вище цифру 10,351 млн. загиблих мирних жителів Європи, що в роки Другої світової війни втрати євреїв та циган склали 44,44 % всіх втрат мирних жителів європейських країн.

П.2.2. Людські втрати країн Азії

П.2.2.1. Людські втрати країн антигітлерівської коаліції

Серед країн антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни в Азії, найбільші втрати понесло населення **Китаю**. В [3] зазначено, що розмах людських втрат Китаю складає 10-50 млн. загиблих, причому Чан Кай-ші наприкінці війни говорив про 15 млн. загиблих громадян своєї країни, а президенту США Трумену, у вересні 1945 року доповідали про 40 млн. загиблих китайців. Такий великий розмах втрат пояснюється тим, що окрім втрат, які несли військові та цивільні громадяни Китаю від бойових дій, величезна кількість людей гинула у цій густозаселеній країні від голоду і хвороб. Так, наприклад, під час голоду 1942-1943 рр. у долині річки Хуанхе голодувало 30 млн. чоловік, з них померло 2-3 млн. чоловік [15, с.53], [16, с.38]. В 1943 році катастрофічний голод спіткав території, які знаходились під контролем уряду Китаю. За даними, які наводить Б.Сапожников [17, с.260] з 211,5 млн. чоловік, які проживали на цих територіях, голодувало 80 млн. чоловік, з них померло 30 млн. чоловік – в основному жінки, старі та діти. Від дезорганізації суспільного життя, багато жителів країни гинули від стихійних лих. Так, під час катастрофічної повені 1939 року загинуло 500 тис. китайців [5, с.60].

Втрати Китаю з плином часу піддавалися уточненню. Так, Б.Урланіс у роботі [18] число загиблих визначив у 10 млн. чоловік, з них 2 млн. склали військові втрати, а 8 млн. – втрати цивільного населення. Через 20 років, згідно джерела [19] втрати Китаю оцінювались у 2,5 млн. загиблих військових, та 10 млн. цивільних громадян. Офіційна цифра втрат, за даними китайської влади – 35 млн. вбитих та поранених, у тому числі 20 млн. загиблих та 15 млн. поранених громадян країни [8, с.116]. В джерелі [2] дано наступний розмах втрат населення Китаю: військові втрати 3-3,75 млн. загиблих,

втрати цивільного населення під час бойових дій – 7,357 млн. – 8,191 млн., а втрати цивільного населення від голоду і хвороб склали 5-10 млн. загиблих. Саме за цими трьома параметрами проаналізуємо втрати населення Китаю у роки Другої світової війни.

За даними різних джерел, військові втрати Китаю коливаються в межах 2,8 млн. [5, с.60], [8, с.128] – 3,75 млн. загиблих [2]. В якості середньої цифри військових втрат Китаю можемо прийняти цифру 3.211.420 військовослужбовців, які загинули в роки війни від усіх причин [19].

Цифра 7,357 млн. – 8,191 млн. загиблих в результаті бойових дій мирних жителів Китаю, яка наводиться в [2] є, на наш погляд, сильно перебільшеною, як і інші дані про втрати мирного населення країни під час бойових дій. Наприклад, поширена цифра про 300 тис. загиблих китайців під час різанини 1937 року в місті Нанкін, є більшою за реальну цифру втрат у 7-8 разів [8, с.121-122]. З цієї причини більш реальними є цифри 1 млн. [8, с.123] – 2,2 млн. мирних жителів Китаю, які загинули під час бойових дій [5, с.60]. Приймемо, для визначеності, цифру 2 млн. мирних жителів Китаю, які загинули в роки Другої світової війни внаслідок бойових дій.

Цифру 5 млн. загиблих від голоду мирних жителів Китаю [5, с.60] ми вважаємо сильно приміщеною, як і наведена вище цифра 30 млн. загиблих – може бути перебільшеною. На наш погляд, найбільш реальним є наступний інтервал втрат мирних жителів Китаю: 17,53 млн. [19] – 20 млн. [20, с.165] – 22 млн. загиблих [21, р.799]. Віднявши від указаних цифр втрат наведену вище кількість загиблих мирних жителів у результаті бойових дій, число померлих від голоду мирних жителів Китаю можемо оцінити в межах 16,53 млн. – 18 млн. – 19,8 млн. чоловік. Таким чином, при розмаху втрат 17,53 млн. – 22 млн. загиблих мирних жителів Китаю, в якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 20 млн. загиблих.

Військові втрати **Британської Індії** коливаються в межах 36.300 [6] – 89.647 загиблих [8, с.145]. В даному випадку ближчою до істинної є верхня оцінка втрат, оскільки вона включає в себе 87.032 загиблих у військових похованнях, та 2.615 загиблих та тих, хто зник безвісти військовослужбовців Індійської національної армії (ІНА), яка воювала на боці японців [8, с.143]. В роки війни японцями були окуповані Андаманські та Нікобарські острови, які були територією Британської Індії. В результаті японської окупації загинуло близько 2 тис. жителів цих островів [8, с.144].

В 1943 році провінцію Британської Індії – **Бенгалію** спіткав катастрофічний голод. Бенгалія знаходилася на границі з окупованою Японією Бірмою (тепер М'янма), і англійське командування, з метою не допустити вторгнення японських військ до Британської Індії, застосувало тактику «випаленої землі»: з голодаючої провінції було вивезено 80 тис. тонн

продовольства, були конфісковані всі човни, місткістю понад 10 чоловік (таких виявилось 66.500 суден), що повністю порушило систему водного постачання голодаючих регіонів [23]. Згідно [23], з 60,3 млн. чоловік населення Бенгалії померло від голоду 1,5 – 4 млн. чоловік. В [5, с.53] розмах померлих від голоду оцінюється у 1,5 млн. – 4,5 млн. чоловік. Нами наводилася цифра 4,7 млн. загиблих, з яких 3,5 млн. померло від голоду, та ще 1,2 млн. – від епідемії після голоду [9, с.54]. Загалом, кількість померлих від катастрофічного голоду 1943 року коливається в межах 1,5 млн. – 4,7 млн. загиблих. Можемо прийняти середню цифру 3 млн. загиблих від голоду та епідемії у Бенгалії у 1943 році. З урахуванням 2 тис. загиблих від час японської окупації жителів Андаманських та Нікобарських островів, при вилці втрат 1,502 млн. – 4,702 млн. загиблих, приймаємо середню цифру 3,002 млн. загиблих у роки війни мирних жителів Британської Індії.

В роки Другої світової війни загинуло 0,5 тис. мирних жителів **Брунею** [5, с.50]. В основному це були етнічні китайці, знищені японською армією.

Дані по країнах **Французького Індокитаю** (В'єтнам, Лаос, Камбоджа) є досить неточні. Згідно [6] загинуло в боях та від терору японців 1 тис. мирних жителів, за даними Б.Соколова, у 1940 та у 1945 роках загинуло близько 3,4 тис. військових та мирних жителів В'єтнаму [8, с.137-138]. В.Ерліхман [5, с.50] наводить наступні дані по В'єтнаму: під час повстань 1940-1942 рр. загинуло 6,5 тис. чоловік (за офіційними даними загинуло 5.848 чоловік), від японського терору загинуло 15 тис. чоловік, а під час серпневої революції 1945 року – ще 2 тис. чоловік. Разом, 23,5 тис. чоловік. Окрім того, загинуло 20 тис. жителів Лаосу, які були примусово мобілізовані японцями на виконання різних робіт [5, с.63]. В сусідній Камбоджі японцями було страчено 5 тис. чоловік, та ще 25 тис. чоловік загинули на примусових роботах [5, с.58]. Разом, таким чином, у країнах Французького Індокитаю від терору японських окупаційних властей та непосильної праці загинуло 73,5 тис. чоловік.

В 1945 році у В'єтнамі мав місце катастрофічний голод у результаті якого загинуло 1-2 млн. [2], 2,02 млн. [6], 1-1,5 млн. [8, с.138], та 2 млн. чоловік [5, с.50]. Іншими словами число померлих від голоду 1945 року коливається в межах 1 млн. – 2,02 млн. чоловік. Б.Соколов відстоює значно менші цифри померлих від голоду жителів В'єтнаму: 400 тис., і навіть 100 тис. чоловік [8, с.139], проте його цифри втрат ми вважаємо дуже применшеними. З урахуванням виведеної вище цифри 73,5 тис. загиблих жителів Індокитаю, загальні втрати мирного населення країн регіону можна оцінити у межах 1.073.500 – 2.093.500 чоловік, з середньою цифрою 1.573.500 загиблих.

По **Індонезії** немає точних статистичних даних, тому будемо користуватися даними В.Ерліхмана [5, с.54]: 10 тис. мирних жителів загинуло від

бойових дій, 120 тис. було страчено, або вбито, 50 тис. померло в тюрмах та концтаборах, та 120 тис. померло на примусових роботах. Разом 300 тис. чоловік. Така ж кількість мирних жителів Індонезії, які загинули від збройного насильства та терору японських окупантів, наводиться у джерелах [8, с.147] та [2]. Дані про те, що в Індонезії загинуло 11.500 військових [2], не відносяться до індонезійських втрат, оскільки на той час Індонезія ще не мала власних збройних сил. Велика кількість індонезійців померла від голоду і хвороб. Орієнтовно, в межах 1,7 млн. – 2,4 млн. – 4 млн. чоловік [5, с.54], [2]. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 2,4 млн. загиблих індонезійців. Отже, при розмаху втрат 2 млн. – 4,3 млн. чоловік, середня цифра загиблих індонезійців складе 2,7 млн. чоловік.

Іран, у роки, хоч і був нейтральною державою, проте його територія була окупована військами СРСР та Великобританії. Бойові дії точилися з 25 серпня по 17 вересня 1941 року. Втрати Ірану склали 200 вбитих військових та 200 загиблих цивільних громадян [8, с.171]. Втрати Великобританії – 22 вбитих та 50 поранених військовослужбовців втрати СРСР – 50 вбитих і 100 поранених [8, с.171]. У джерелі [24] помилково говориться про 800 загиблих військовослужбовців Ірану. насправді, мова йде про загальні втрати, тобто про 800 вбитих, поранених, постраждалих у бойових ситуаціях, і т.д. [8, с.171].

Досить небагато статистичних даних стосовно людських втрат **Кореї**. В джерелах [5, с.62], та [6] повідомляється про 10 тис. військових-корейців, які загинули в рядах японської армії та 70 тис. загиблих цивільних. У [2] уже говориться про 483 тис. – 533 тис. загиблих цивільних громадян Кореї. Офіційні дані стосовно участі корейців у Другій світовій такі. В збройних силах Японії загинуло, від різних причин 6.369 корейців, та ще 8.158 корейців – цивільних громадян, які померли від різних причин у японській армії [8, с.132]. Разом, таким чином, загинуло 14.554 корейців. Отже, розмах військових втрат Кореї складає 10 тис. – 14.554 загиблих. В якості середньої цифри втрат приймемо цифру 14.554 загиблих. Велика кількість корейців до – 5,4 млн. чоловік, була залучена окупаційними властями Японії до примусової праці [8, с.131]. Цифри загиблих корейців наводяться різні, проте вони є лише оцінками втрат, і ніякого статистичного, чи документального підтвердження не мають. До таких оцінок належить наведена вище оцінка 483 тис. – 533 тис. загиблих, 378 тис., або 483 тис. загиблих, і т.д. [8, с.132]. Оскільки вплив війни на рівень народжуваності та смертності в Кореї був незначним [8, с.132], можемо вважати, що розмах втрат цивільного населення Кореї складає 70 тис. – 100 тис. чоловік, з середньою цифрою 70 тис. загиблих.

Великий розмах мають цифри втрат мирного населення **Малайзії** та **Сингапуру**: 680 тис. [5, с.64,65], 765 тис. [6], 100 тис. [2], 125 тис. – 150 тис.

чоловік [8, с.145-146], причому значну частину загиблих склали етнічні китайці. При розмаху втрат цивільного населення Малайзії та Сингапуру у 100 тис. – 765 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 150 тис. загиблих у цих країнах у роки війни.

Військові втрати **Бірма** (тепер **М'янма**) за різними джерелами суттєво різняться. За даними [5, с.65] та [6] вони складають 30 тис. загиблих, 2.600 загиблих [2], та 1.200 загиблих [8, с.136]. При розмаху втрат 1,2 тис. – 30 тис. загиблих, прийmemo цифру 2,6 тис. загиблих бірманських військових. Аналогічним чином, розмах втрат цивільного населення складає 170 тис. – 1,07 млн. загиблих [5, с.65]. Можемо прийняти середню цифру 250 тис. загиблих мирних жителів Бірми у роки Другої світової війни.

У ряді джерел (див. [5, с.65], [6], [8, с.124], і т.д.), військові втрати **Монголії** визначені у 72 загиблих та 125 поранених. Насправді, це дані, запозичені з джерела [24, с.309], згідно якого за 25 днів бойових дій армія Монголії чисельністю 16 тис. чоловік втратила 72 військовослужбовців убитими та 125 пораненими. Але є й інші джерела. Так згідно з [25, с.144] в бойових діях прийняла участь 80-тис. армія Монголії, яка пройшла 900 км бойового шляху, загальні втрати якої склали 2 тис. чоловік. Якщо прийняти співвідношення вбитих і поранених, як 1:3, то втрати монгольської армії можуть скласти 500 загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 300 загиблих монгольських військових, яка наводиться в джерелі [2].

Військові втрати **Сирії** складають 0,3 тис. загиблих [5, с.67]. Це – добровольці в складі французької армії та мирні жителі, які загинули під час боїв на території країни у 1941 році. Для визначеності будемо вважати, що загинуло по 150 військових та мирних громадян Сирії.

У роки Другої світової війни **Португалія** була нейтральною державою, проте її колонія **Східний Тімор**, була окупована японськими військами. Загалом, під час японської окупації, загинуло від 40 тис. до 70 тис. мирних жителів Східного Тімору [8, с.148], [2]. Приймемо цифру 60 тис. загиблих мирних жителів Східного Тімору у роки війни, що склало 13% населення цієї португальської колонії [46, с.86].

Військові та цивільні втрати **Філіппін** за різними джерелами суттєво різняться між собою. Так, у 1946 році, після закінчення війни, втрати філіппінської армії обчислювалися у 27.600 загиблих, у тому числі понад 7 тис. військових загинуло в бою, та ще 20 тис. померли у японському полоні [8, с.141]. Інша цифра втрат – 7 тис. загиблих військових, 8 тис. партизанів та 42 тис. військових, які померли в японському полоні [8, с.141]. Разом, 57 тис. чоловік. В.Ерліхман наводить дані про 42 тис. загиблих військових, у тому числі 2 тис. загинули, або померли від ран, загинуло 20 тис. партизанів, та ще 20 тис. військових померли у японському полоні [5, с.70]. Б.Со-

колов називає цифру 35 тис. загиблих, у тому числі 31 тис. військових, які загинули від усіх причин (в бою, в полоні, в партизанських загонах, і т.д.), та 4 тис. «цивільних партизанів» [8, с.142]. Отже, військові втрати Філіппін коливаються у межах 27.600 – 57 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 35 тис. загиблих філіппінських військових, яка наводилася нами вище. Аналогічним чином, В.Ерліхман визначає втрати мирного населення Філіппін у 958 тис. загиблих, у тому числі 20 тис. загинули у результаті бойових дій, 120 тис. були страчені та вбиті окупантами, ще 48 тис. померли в тюрмах і таборах, а 770 тис. мирних жителів країни померли від голоду та хвороб [5, с.70]. Близька цифра втрат – 960 тис. загиблих мирних жителів Філіппін наводиться у [6]. Проте є менша цифра цивільних втрат, яку наводить Б.Соколов [8, с.141]: 500 тис. загиблих у тому числі 141 тис. загинуло від терору японської окупаційної влади, 22,5 тис. – на примусових роботах, та 336,5 тис. – від голоду та хвороб [8, с.142]. Така ж цифра втрат цивільного населення Філіппін наводиться у джерелі [2]. При розмаху втрат цивільного населення Філіппін у 500 тис. – 960 тис. загиблих, приймемо нижню оцінку цієї вилки втрат.

Під час Другої світової війни, 7 серпня 1942 року, повстав гарнізон британських військ на **Кокосових островах** в очікуванні японського десанту. В цьому гарнізоні більшість складали уродженці **Цейлону** (нині **Шрі Ланки**). Заколот було швидко придушено, і троє страчених цейлонських солдатів стали єдиними солдатами Британської імперії, страченими в роки Другої світової війни за звинуваченнями у заколоті [8, с.145]. У 1943-1945 рр. на Цейлоні в результаті голоду загинуло 70 тис. чоловік [5, с.70], проте територія Цейлону не була зоною бойових дій, і тому втрати населення острову від голоду 1943-1945 рр. не включаються нами у число жертв Другої світової війни.

В роки Другої світової війни в рядах армії Великобританії загинуло 7 тис. громадян **Непалу** (гуркхів) [5, с.65]. Ці втрати включені в склад втрат армії Великобританії.

П.2.2.2. Людські втрати країн прогітлерівської коаліції

Великі втрати у роки війни понесла **Японія**. Ще Б.Ц.Урланіс в своїй монографії [1, с.240] зауважував, що військові втрати Японії є близькими до 2 млн. загиблих. Вилка військових втрат Японії коливається в межах 1.858.811 [22, с.606] – 2,6 млн. загиблих [20, с.165]. В якості середньої цифри військових втрат Японії можемо прийняти офіційну цифру втрат, опубліковану у 1964 році – 2,121 млн. японських військовослужбовців, які загинули від усіх причин [8, с.12]. Втрати цивільного населення Японії коливаються в межах 550 тис. [2] – 953 тис. загиблих [20, с.165]. В якості середньої цифри

втрат приймемо цифру 658.595 загиблих громадян Японії, яка наводиться в джерелах [22, с.606] та [8, с.125].

В травні 1941 року Великобританія вела війну проти **Іраку**, уряд якого дотримувався пронимецької орієнтації [8, с.170]. У війні, яка закінчилася поразкою Іраку, армія країни втратила 500 вбитих та 1.250 поранених [8, с.171]. В боях загинуло 200 мирних жителів Іраку [6]. Цифру 1.500 загиблих військових та цивільних громадян Іраку, яка наводиться в [5, с.56], ми вважаємо перебільшеною. Втрати англійців склали 60 вбитих та померлих від ран, ще 115 чоловік померли від хвороб, та загинули в небойових ситуаціях [8, с.171]. Ці втрати включені у втрати армії Великобританії.

Військові втрати **Таїланду** склали 5.667 чоловік загиблими, у тому числі 5.229 таїландських військових померло від хвороб [8, с.134]. В джерелі [5, с.67] називається менша цифра загиблих таїландських військових – 2 тис. чоловік. З наведеної вище втрат приймемо цифру 5.667 загиблих військових цієї країни. В роки війни загинуло 2 тис. мирних жителів Таїланду, в основному від бомбардувань англо-американської авіації [8, с.134]. У [5, с.67] говориться про 3 тис. загиблих цивільних громадян країни. Можемо прийняти цифру 2 тис. мирних жителів, які загинули у бойовій обстановці. Ще 120 тис. жителів Таїланду загинули на примусових роботах – головним чином, на будівництві залізниці у сусідній Бірмі [5, с.67]. Можемо вважати, що втрати мирних жителів Таїланду склали 122 тис. чоловік.

Зведені дані про втрати країн Азії наведені у **Додатку 2.2.**

Згрупуємо дані по країнах Азії у нижченаведену таблицю.

Таблиця 2.2.2.

Оцінки втрат країн Азії у роки Другої світової війни 1939-1945 рр.

№	Назва коаліції	Оцінки військових втрат			Оцінки цивільних втрат		
		нижня	середня	верхня	нижня	середня	верхня
1.	Антигітлерівська коаліція	2.875.522	3.353.871	3.942.051	22.986.351	28.306.357	36.061.357
2.	Прогітлерівська коаліція	1.861.311	2.127.167	2.606.167	672.200	780.795	1.076.200
3.	Всього загинуло	4.736.833	5.481.038	6.548.218	23.658.551	29.087.152	37.137.557

Як впливає з наведеної вище таблиці, загальний розмах втрат населення країн Азії у роки Другої світової війни склав 28.395.384 – 43.685.775 загиблих. Середня цифра втрат становить 34.568.197 загиблих, причому з

останньої цифри втрат 15,86% складають військові втрати, а решту 84,14% – втрати цивільного населення. Переважну більшість, як військових втрат, так і втрат цивільного населення становили втрати Китаю: 58,6% військових втрат, та 68,76% втрат цивільного населення.

Стосовно питомої ваги втрат, то найвищою, як зазначалося нами вище, вона була у населення Східного Тімору – загинуло 13% довоєнної чисельності населення. Питома вага втрат серед населення інших країн Азії була набагато меншою: загинуло 3,34% довоєнної чисельності населення Філіппін, 1% – Індії, 4,48% – Китаю, 6,4% населення Французького Індокитаю, і т.д.

П.2.3. Людські втрати країн Американського континенту

У другій світовій війні активну участь прийняли ряд країн Американського континенту. За даними з різних джерел, втрати **США** були такими: загинуло, з різних причин, 405.399 військовослужбовців [6], [8, с.165], 407.300 [2], та 410 тис. військовослужбовців армії США [5, с.98]. При розмаху втрат 405.399 – 410 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 407.300 військовослужбовців армії США, які загинули від усіх причин у роки Другої світової війни. Число загиблих цивільних громадян США (моряки торгового флоту, загиблі у різних країнах Європи та Азії цивільні громадяни), за різними оцінками, складає 3 тис. [6], 12.100 [2], 5 тис. [5, с.48], та 11,275 чоловік [8, с.165], тобто коливається в межах 3.000 – 12.100 загиблих. Можемо прийняти цифру 11.275 загиблих мирних громадян США у роки Другої світової війни.

Людські втрати **Канади і Ньюфаундленду** у роки Другої світової війни були такими. Загинуло 46 тис. військових та 2 тис. цивільних громадян [8, с.166], 40.300 військових та 100 цивільних громадян, а ще понад 42 тис. військових та 1.700 цивільних громадян [2]. Отже, людські втрати в даному випадку коливаються в межах 40.300-46 тис., в цивільні втрати – в межах 100-2 тис. загиблих. Прийmemo цифри понад 42 тис. військових та 1.700 цивільних громадян Канади і Ньюфаундленду, які загинули в роки Другої світової війни.

У Другій світовій війні прийняла участь **Бразилія**, війська якої воювали в Європі на боці антигітлерівської коаліції. Згідно загинуло 943 військових та 1 тис. мирних жителів країни [6], а згідно [2] та [8, с.166] загинуло по 1 тис. військових та цивільних громадян Бразилії. В якості втрат Бразилії прийmemo дані, наведені у джерелі [6].

Втрати **Куби** у роки Другої світової війни склали, згідно з [2] та [6] 100 загиблих цивільних громадян. У [8, с.167] ця цифра втрат уточнена у бік

зменшення: загинуло 79 кубинських моряків на 5 торговельних суднах, які були потоплені німецькими підводними човнами. При розмаху втрат 79-100 чоловік, приймемо цифру 79 загиблих мирних жителів Куби.

Втрати **Мексика** в роки війни склали 100 цивільних громадян загиблими [6]. У [8, с.167] наводяться такі дані: загинуло 10 мексиканських військових (9 льотчиків та 1 солдат) на боці антигітлерівської коаліції, та 63 цивільних громадян. Можемо прийняти цифру 10 загиблих військових та 62 цивільних громадян Мексики, при вилці 63-100 загиблих, у роки Другої світової війни.

Отже, розмах військових та цивільних втрат населення країн **Американського континенту** склав, відповідно 446.652-457.010, та 4.242-15.300 чоловік. Середня цифра втрат становить 450.253 загиблих військових та 14.117 мирних жителів Америки. Усі втрати країн Американського континенту – на боці антигітлерівської коаліції.

П.2.4. Людські втрати Австралії та Океанії

Людські втрати **Австралії** коливаються в межах 23.591[6] – 40.500 загиблих військових [8, с.151], та 700 цивільних громадян [2],[6]. В якості середньої цифри втрат приймемо цифру 39.685 загиблих військових, та 735 цивільних громадян Австралії, яка наведена в [8, с.149].

Військові втрати **Нової Зеландії** коливаються в межах 11.625 [6] – 11.929 загиблих від усіх причин [8, с.152]. Можемо прийняти цифру 11.700 загиблих, яка наводиться в [2].

Втрати цивільного населення **Папуа Нової Гвінеї** згідно з [2] складають 15 тис. загиблих, хоча в [5, с.101] наводиться значно менша цифра цивільних втрат – 5 тис. загиблих. У [8, с.154] окрім цифри 15 тис. загиблих мирних жителів, ще додаються військові втрати: 85 вбитих та 201 поранених із збройних сил Папуа Нової Гвінеї. Приймемо цифру 85 військових, та 15 тис. мирних громадян Папуа Нової Гвінеї, які загинули в роки Другої світової війни.

Про втрати населення островів **Океанії (Тихоокеанських островів)**, через оволодіння якими йшли жорстокі бої між збройними силами Японії та США, відомими є наступні статистичні дані. З 1,9 млн. населення островів Океанії загинуло, за даними Р.Руммеля 57 тис. мирних жителів [8, с.154], [6]. Із 120 тис. населення островів Океанії, які на той час належали Японії, масове самовбивство здійснили 10 тис. місцевих японців [8, с.154], [2]. Відомо також, що у боях проти Японії загинули 1-2 тис. військових збройних сил США – призовників з острова Гуам, та близько 600 мирних жителів Гу-

аму під час боїв за оволодіння цим островом [8, с.154]. В якості військовослужбовців армій США та Великобританії загинуло 100 жителів островів Фіджі та Самоа [8, с.154]. З 3.400 жителів острова Науру, в період японської окупації загинуло 463 [8, с.154] – 500 чоловік [2]. Оскільки військові втрати жителів Океанії враховані нами у втратах збройних сил США та Великобританії, а втрати цивільного японського населення островів Океанії – у втратах мирного населення Японії, то в якості втрат мирного населення Тихоокеанських островів можемо прийняти наведену вище цифру Р.Руммеля – 57 тис. загиблих. Зауважимо, що найбільшою була питома вага втрат серед жителів острова Науру: в роки війни загинуло 13,62% – 14,71% довоєнної чисельності населення острова. Загалом, військові втрати жителів указанного регіону коливалися у вилці 35.105 – 52.514 загиблих, з середньою цифрою втрат 51.470 чоловік, а втрати мирного населення – у вилці 62.700 – 72.735 загиблих, з середньою цифрою втрат – 72.735 чоловік. Військові та цивільні втрати були понесені жителями регіону на боці антигітлерівської коаліції.

П.2.5. Людські втрати країн Африки

Військові втрати **Південно-Африканського Союзу** коливаються в межах 8.681 – 11.903 загиблих [8, с.169]. В даному випадку більш достовірною є верхня оцінка втрат, оскільки це є оцінка Комісії Британської Співдружності з військових поховань.

Стосовно людських втрат **Ефіопії**, називаються цифри понад 760 тис. загиблих [5, с.88], і вище. Проте, слід мати на увазі, що це цифри втрат за період 1935-1941 рр., причому основна маса втрат прийшла на період 1935-1937 рр., коли в країні велися активні бойові дії [8, с.185]. Додамо, що втрати Ефіопії за вказаний проміжок часу описані нами у попередньому параграфі. Стосовно втрат у роки Другої світової війни (капітуляція італійських військ відбулася 9 вересня 1943 року), то за підрахунками Б.Соколова загинули 3 тис. ефіопів та еритрейців, та ще 1,5 тис. сомалійців, які були мобілізовані до італійської та англійської армій [8, с.185]. Разом, 4,5 тис. чоловік.

Військові втрати **Єгипту** складають 1.100 [2] – 2 тис. чоловік [5, с.76], а втрати цивільного населення – 3 тис. чоловік [5, с.76]. В якості цифри загиблих військовослужбовців Єгипту приймемо нижню оцінку наведеної вище вилки втрат – 1.100 чоловік, а стосовно цивільних втрат додамо, що згідно джерела [37], за 60 післявоєнних років у Лівійській пустелі відбулося 8.313 випадків підриву мирних єгиптян (700 смертельних випадків) на ні-

мецьких мінах, які залишилися після закінчення Другої світової війни. Так що цивільні втрати Єгипту приймемо рівними 3.700 загиблих.

Втрати **Алжиру** склали 6 тис. загиблих, у тому числі 5 тис. становили військові втрати, а 1 тис. – це втрати мирних жителів, які загинули під час бойових дій 1942 року, що проходили на території цієї країни [5, с.72]. Військові втрати **Марокко** оцінюються, згідно [5, с.81] у 1,5 тис. загиблих, проте в джерелі [26] наводиться більша цифра – 8 тис. загиблих марокканців. Кількість загиблих мирних жителів **Тунісу** в [5, с.86] оцінюється у 5 тис. загиблих. В джерелі [8, с.179] говориться про те, що під час бомбардувань території країни англо-американською авіацією загинуло 752 мирних громадян Тунісу. В джерелах [27, с.24] та [28] наводяться дані про 70 тис. загиблих у роки війни тунісців. Ці втрати склали 2% населення країни. Додамо, що у вилці втрат 752 – 5 тис. – 70 тис. загиблих мирних жителів Тунісу, нижні оцінки втрат, скоріш за все – применшені, рівною мірою, як верхня оцінка втрат може бути перебільшеною. Можемо наближено вважати, що в роки Другої світової війни загинуло, як мінімум 30 тис. тунісців. У роки війни територія **Лівії** була зоною жорстоких боїв між італо-німецькими та англійськими військами. Під час цих боїв загинуло 10 тис. мирних жителів Лівії [5, с.80], хоча, на наш погляд, ця цифра задає тільки мінімум можливих втрат мирного населення Лівії. Отже, військові втрати країн **Арабського Магрибу** (Марокко, Алжир, Туніс, Лівія) коливаються в межах 6,5 тис. – 13 тис. загиблих, а втрати цивільного населення – в межах 11.752 – 81 тис. загиблих. Якщо прийняти військові втрати Марокко наближено рівними 4 тис. загиблих, а втрати мирного населення Тунісу – 30 тис. загиблих то середні військові втрати країн **Магрибу** складуть 9 тис., а втрати цивільного населення – 41 тис. загиблих.

В роки Другої світової війни уряди Франції та Англії проводили масову мобілізацію африканців **Тропічної та Південної Африки** до лав своїх збройних сил. Згідно [29, с.123] було мобілізовано, як мінімум 2 млн. африканців, які частіше використовувалися на тилових роботах, і рідше – у бойових операціях. За даними, які наводить В.Ерліхман [5, с.72-87], в якості військовослужбовців французької армії загинуло 10,5 тис. африканців, а в якості військовослужбовців армії Великобританії загинуло 2,7 тис. африканців. Загалом, 13,2 тис. чоловік. На наш погляд, справжня кількість загиблих африканців у британській та французькій арміях є більшою. Так, згідно [5, с.86] в армії Великобританії загинуло 1 тис. уродженців Танганьїки, проте згідно даних, які наводяться в джерелі [30, с.433], під час бойових дій, та на тилових роботах загинуло 2.300 уродженців Танганьїки, тобто у 2,3 рази більше. Застосувавши коефіцієнт 2,3 до числа втрат 13,2 тис. чоловік, можливо кількість африканців, які загинули від усіх причин у збройних силах

Великобританії та Франції, можемо оцінити у 30,36 тис. чоловік. Таким чином, у даному випадку вилка можливих військових втрат африканців складе 13,2 тис. – 30,36 тис. загиблих. Можемо наближено прийняти кількість загиблих у французькій та англійській арміях африканців у 25 тис. чоловік.

Бойові дії і, як наслідок, мобілізація усіх ресурсів на ведення війни, призвели до дезорганізації суспільного життя, і, як наслідок, до голоду на тих територіях **Африканського континенту**, де бойові дії не велися. У нашому дослідженні [9, с.57], наводилися дані про те, що в **Марокко** упродовж 1937-1945 рр., померло від голоду 1 млн. чоловік, а в бельгійській колонії **Руанда-Урунді** від голоду, який вибухнув у 1943-1944 рр., після ревізії продовольства у місцевого населення для військових потреб, загинуло 60 тис. африканців. За більш пізніми даними (див.[2]) від голоду в Руанда-Урунді, населення якої складало 3,8 млн. чоловік, померло 300 тис. африканців – близько 8% населення цієї бельгійської колонії. Проте, ці втрати ми не включаємо у реєстр втрат населення африканських країн у роки Другої світової війни, оскільки на цих територіях не велися бойові дії. Тобто, людські втрати **Марокко** та **Руанда-Урунді** можемо розглядати, як непрямі втрати населення Африки у роки Другої світової війни.

Таким чином, в роки Другої світової війни військові втрати населення **Африки** коливаються в межах 33.981 – 61.763 чоловік, а втрати цивільного населення – в межах 15.452 – 84.000 загиблих. Середні цифри втрат виявилися такими: військові втрати – 51.503 чоловік, втрати цивільного населення – 44.700 загиблих. Військові та цивільні втрати були понесені жителями Африки на боці країн антигітлерівської коаліції.

П.2.6. Людські втрати Радянського Союзу

Друга світова війна почалася для **Радянського Союзу** походом Червоної Армії на Польщу, на території Західної України та Західної Білорусії. Тому, коли ми говоримо про втрати населення колишнього СРСР у роки Другої світової війни, то маємо на увазі втрати у походах Червоної Армії 1939-1941 рр. (в Польщу, в Прибалтику, в Бесарабію та на Північну Буковину, в Іран), під час радянсько-фінської війни 1939-1940 рр., та під час радянсько-німецької війни (або Великої Вітчизняної війни) 1941-1945 рр., складовою частиною якої була радянсько-японська війна 1945 року.

Походи Червоної Армії. Похід Червоної Армії у Польщу тривав з 17 вересня по 2 жовтня 1939 року. В ньому прийняли участь 466.516 бійців та командирів Червоної Армії [24, с.187]. Якщо прийняти до уваги, що штатна чисельність Червоної Армії на 1 вересня 1939 року складала 2,265 млн.

чоловік [31, с.333], то бачимо, що в цьому поході Червоної Армії прийняло участь 20,6% її особового складу. За офіційними даними того часу, втрати Червоної Армії склали 737 вбитих та 1.862 поранених [32]. Теперішні дані [24, с.187] говорять про 1.475 загиблих та 2.002 поранених червоноармійців під час польського походу. За радянськими оцінками, польські втрати склали 3.500 загиблих, 20 тис. поранених, та ще 452.500 військовослужбовців польської армії потрапило у радянський полон [31, с.132], [33, с.404]. Польські втрати під час походу Червоної Армії 17.09. – 2.10 1939 року враховані нами у втратах Польщі в роки Другої світової війни (див. пункт 2.1).

У поході Червоної Армії на **Прибалтику** 15-21 червня 1940 року прийняло участь 435 тис. бійців та командирів Червоної Армії [31, с.198]. Втрати Червоної Армії склали 58 загиблих (28 чоловік було вбито 15 втопилося, 15 покінчили життя самогубством) та 158 поранених [31, с.205]. Під час походу Червоної Армії в **Бесарабію** та на **Північну Буковину** 28 червня – 1 липня 1940 року, було задіяне угруповання радянських військ чисельністю 460 тис. чоловік [31, с.221]. Радянські втрати склали 44 загиблих (29 було вбито 3 втопилося, та ще 12 чоловік покінчили життя самогубством) та 75 поранених [31, с.232]. І, як ми зазначали вище, під час походу Червоної Армії на **Іран** (25 серпня – 17 вересня 1941 року), втрати Червоної Армії склали 50 вбитих, близько 100 поранених, перехворіло різними хворобами близько 4 тис. червоноармійців [8, с.171]. Таким чином, втрати Червоної Армії під час походів 1939-1941 рр. склали 1.627 загиблих та 2.335 поранених.

Втрати Червоної Армії під час **радянсько-фінської війни** 1939-1940 рр. були набагато більшими. Після закінчення цієї війни, радянський уряд оголосив такі цифри втрат Червоної Армії: 48.745 вбитих та 158.863 поранених [1, с.220]. Проте реальна цифра радянських втрат виявилася набагато вищою. Коли було знято Гриф секретності з «Книги учета потерь Рабоче-Крестьянской Красной Армии в борьбе с белофиннами», офіційний російський військовий історик – М.В.Філімошин нарахував по цій книзі 126.875 безповоротно втрачених червоноармійців [34, с.346]. Інший, на цей раз незалежний історик – П.А.Аптекарь, нарахував по цій же книзі 131.476 безповоротно втрачених червоноармійців [34, с.436]. Фінська сторона дає ще вищі оцінки радянських втрат. За даними, які наводив головнокомандувач збройних сил Фінляндії, маршал Маннергейм, Червона Армія втратила близько 200 тис. загиблих, у тому числі 100-125 тис. загинуло при прориві «лінії Маннергейма», та ще 75 тис. червоноармійців загинуло на фронті від Ладозького озера до Лапландії [35, с.318-319]. Тобто, розмах втрат Червоної Армії під час радянсько-фінської війни 1939-1940 рр. складає 126.875 – 200.000 загиблих. У джерелі [8, с.256] зазначено, що за свідченням П.А.Аптекаря, який встановив цифру 131.476 загиблих черво-

ноармійців під час радянсько-фінської війни, у згадуваній Книзі втрат були відсутні прізвища близько 20% загиблих, які значилися такими у списках частин та у звітах про втрати. З урахування вказаних відсотків, Б.Соколов вивів цифру 164.300 загиблих червоноармійців [8, с.256], яку ми приймемо в якості втрат Червоної Армії під час радянсько-фінської війни 1939-1940 рр. Втрати Фінляндії враховані нами у пункті 2.1. даного розділу серед втрат країн Європи.

Визначення втрат Радянського Союзу в роки **радянсько-німецької (Великої Вітчизняної) війни**, до цього часу залишається «білою плямою» в історичній статистиці. Нагадаємо, що одразу після закінчення війни, в березні 1946 року, Й.В. Сталін озвучив цифру 7 млн. загиблих, хоча, як зауважує статистик В.Земсков [36, с.243], державна комісія на чолі з Н.Вознесенським підготувала відповідну доповідь, де говорилося про 15 млн. загиблих військових та цивільних громадян Радянського Союзу. Пізніше, в 1961 році, М.С.Хрущов у листі до прем'єр-міністра Швеції Ерландера говорив про 20 млн. загиблих, Л.І.Брежнєв у 1965 році про понад 20 млн. загиблих, а з кінця 80-х рр. офіційною вважалася цифра 26,6 млн. загиблих [37]. Додамо, що ще тоді видатний статистик радянської доби В.Козлов наголошував, що військові втрати Червоної Армії можуть коливатися в межах 8 млн. – 14 млн. – 22 млн. загиблих [38], а незалежні російські історики називали цифру загальних втрат СРСР (як військових, так і мирного населення) в діапазоні 35-37 млн. загиблих [39, с.414], а не 26,6 млн., як твердила офіційна статистика. Найвищу цифру втрат Радянського Союзу відстоює Б.Соколов: згідно з [37] було втрачено 43,448 млн. чоловік, причому втрати Червоної Армії склали 26,4 млн. загиблих, хоча в джерелі [8, с.42] Б.Соколов оцінював втрати Червоної Армії у 26,9 млн. загиблих, а втрати цивільного населення у 13,2 млн. – 13,9 млн. загиблих [8, с.70]. Тобто, загальні втрати Радянського Союзу за Б.Соколовим, згідно джерела [8] коливаються в межах 40,1 – 40, 8 млн. чоловік. За даними, які наводить І.Івлєв [36, с.454], загальні втрати СРСР в роки Великої Вітчизняної війни склали 38,5 млн. загиблих, з них 20,58 млн. – це втрати Червоної Армії, а решта – 17,92 млн. – це втрати цивільного населення. Офіційні російські історики дотримуються цифри 26,6 млн. загиблих, з них 8.668.400 чоловік склали військові втрати, а 17.931.600 чоловік – втрати цивільного населення [24, с.229-237]. Більшістю дослідників ці втрати вважаються недостовірними через применшеність військових втрат СРСР, і, навпаки – завищеність втрат цивільного населення. Цікаво, що з цифри 17.931.600 загиблих цивільних громадян СРСР, російські офіційні історики змогли пояснити загибель тільки 13.664.313 чоловік [24, с.230-232]. Як, і за яких умов загинула решта цивільних громадян СРСР – невідомо.

Нижні оцінки втрат СРСР дає статистик В.Земсков. За його даними втрати СРСР склали 16 млн. загиблих, у тому числі військові втрати – 11,5 млн. загиблих, а втрати цивільного населення – 4,5 млн. чоловік [36, с.242]. За даними С.Максудова (А.Н.Бабьонишев), загальні втрати СРСР склали 24,6 млн. загиблих, у тому числі військові втрати – 11,1 млн. чоловік, цивільні втрати на окупованих територіях – 7,7 млн., цивільні втрати на неокупованих територіях СРСР – 5,8 млн. загиблих [40].

В таблиці, наведеній нижче, подаємо військові та цивільні втрати населення СРСР за результатами різних досліджень.

Таблиця 2.2.3.

**Загальні, військові, та цивільні втрати населення СРСР
в роки Великої Вітчизняної війни**

Загальні втрати	Військові втрати	Втрати цивільного населення	Джерело
40.100.000-40.800.000	26.900.000	13.200.000-13.900.000	[8]
38.500.000	20.580.000	17.920.000	[36]
26.600.000	8.668.400	17.931.600	[24]
16.000.000	11.500.000	4.500.000	[36]
24.600.000	11.100.000	13.500.000	[40]
26.852.000-26.942.000	8.668.000-10.922.000	18.181.400-16.020.000	[2]

З розгляду слід виключити дані про 26,9 млн. та 8.668.000 загиблих, оскільки це є, відповідно, перебільшені та применшені оцінки втрат Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни. Таким чином, втрати Червоної Армії коливаються в межах 10,922 млн. – 20,58 млн. загиблих, а втрати цивільного населення – в межах 4,5 млн. – 18.181.400 загиблих.

В серії наших публікацій (див. [41]-[44]), які розміщені у **Додатках** до даної монографії, були обґрунтовані наступні цифри втрат Радянського Союзу в роки Великої Вітчизняної війни: 17,774 млн. загиблих військових, та тих, хто зник безвісти [42, с.98], та 14,615 млн. загиблих мирних жителів, як на окупованих територіях, так і в радянському тилу, тих, хто загинув у якості колаборціоністів та антирадянських партизанів [43, с.79]. Якщо від втрат нарахованої нами цифри 14,615 млн. загиблих відняти втрати колаборантів (558,3 тис.), та антирадянських партизанів (4 тис.) [43, с.79], то «чисті» втрати мирного населення СРСР в роки війни складуть 14.052.700 чоловік. Виведені нами цифри військових та цивільних втрат населення СРСР потрапляють до наведеної вище вилки втрат. Прийmemo ці цифри у якості втрат населення СРСР у роки Великої Вітчизняної війни.

Радянсько-японська війна тривала з 9 серпня і до 2 вересня 1945 року. В офіційних даних, опублікованих 12 вересня 1945 року говорилося, що Червона Армія втратила 8.219 вбитих та 22.264 поранених [45]. За уточненими даними втрати Червоної Армії склали 12.031 вбитих, та 24.425 поранених [24, с.309]. Втрати Японії враховані нами у числі втрат Японії в роки Другої світової війни.

Зводячи до купи наведені вище статистичні дані одержуємо, що упродовж 1939-1945 рр. розмах військових втрат Радянського Союзу складав 11.062.533 – 20.793.658 загиблих, а розмах втрат цивільного населення – 4,5 млн. – 18.181.400 загиблих. Середня цифра військових та цивільних втрат становила, відповідно, 17.951.958 та 14.052.700 загиблих. Разом, за вказаний проміжок часу було втрачено 32.004.658 громадян Радянського Союзу.

П. 2.7. Результуючі таблиці

Об'єднаємо статистичні дані наведених вище пунктів 2.1-2.6 у єдині статистичні таблиці. Спочатку розглянемо країни **антигітлерівської коаліції**. Об'єднані втрати цих країн наводимо нижче.

Таблиця 2.2.4.

Військові та цивільні втрати країн антигітлерівської коаліції.

№	Континент, або регіон	Розмах військових втрат	Середня цифра військових втрат	Розмах цивільних втрат	Середня цифра цивільних втрат
1.	Європа	933.383-1.879.720	1.294.591	5.711.246-8.567.629	7.958.009
2.	Азія	2.875.522-3.942.051	3.353.871	22.986.357-36.061.357	28.306.357
3.	Америка	446.652-457.010	450.253	4.242-15.300	14.117
4.	Австралія та Океанія	35.105-52.514	51.470	62.700-72.735	72.735
5.	Африка	33.981-61.763	39.600	15.451-84.700	44.700
6.	СРСР	11.062.533-20.793.658	17.951.958	4.500.000-18.181.400	14.052.700
7.	Всього загинуло	15.387.176-27.186.716	23.141.743	33.279.996-62.983.121	50.448.618

Питома вага континентів та регіонів планети (країни антигітлерівської коаліції), в розрізі середніх оцінок військових втрат та втрат цивільного населення була такою.

Таблиця 2.2.5.

**Втрати країн антигітлерівської коаліції по континентах
та регіонах планети.**

№	Континент, або регіон	Військові втрати	Військові втрати у %	Цивільні втрати	Цивільні втрати у %
1.	Європа	1.294.591	5,6	7.958.009	15,77
2.	Азія	3.353.871	14,49	28.306.357	56,11
3.	Америка	450.253	1,95	14.117	0,03
4.	Австралія та Океанія	51.470	0,22	72.735	0,14
5.	Африка	39.600	0,17	44.700	0,09
6.	СРСР	17.951.958	77,57	14.052.700	27,86
7.	Всього загинуло	23.141.743	100	50.448.618	100

З даних таблиці 2.2.5. випливає, що основну частину втрат серед країн антигітлерівської коаліції склали втрати Радянського Союзу. На його долю припало 77,57% військових втрат, та 27,85% втрат цивільного населення країн коаліції. Великим був відсоток втрат серед цивільного населення країн Азії: 56,11%. Відмітимо, що 70,66% всіх втрат мирного населення країн Азії склали втрати Китаю (20 млн. загиблих).

Військові та цивільні втрати країн **прогітлерівської коаліції** подаємо наступною таблицею.

Таблиця 2.2.6.

**Військові та цивільні втрати населення країн
прогітлерівської коаліції.**

№	Континент	Розмах військових втрат	Середня цифра військових втрат	Розмах цивільних втрат	Середня цифра цивільних втрат
1.	Європа	5.006.227-6.168.870	5.725.380	2.072.519-3.722.900	2.392.447
2.	Азія	1.861.311-2.606.167	2.127.167	672.700-1.076.200	780.795
3.	Всього загинуло	6.867.538-8.775.037	7.852.547	2.745.219-4.799.100	3.173.242

Як випливає з наведених вище таблиць, розмах військових та цивільних втрат країн антигітлерівської коаліції коливається в межах 48.667.172 – 90.169.837 загиблих, а відповідні втрати країн прогітлерівської коаліції

коливаються в межах 9.612.757 – 13.574.137 загиблих. Загалом, таким чином, вилка втрат ворогуючих сторін у роки Другої світової війни складає 58.279.929 – 103.743.974 чоловік. Середня цифра військових та цивільних втрат ворогуючих коаліцій становить 84.616.067 загиблих. Питома вага втрат країн антигітлерівської коаліції склала близько 87% середньої кількості загиблих, втрати країн прогітлерівської коаліції склали 13 % середньої кількості загиблих.

Дані про втрати окремо взятих країн у роки Другої світової війни 1939-1945 рр. наведені у **Додатку 2.2.**

ЛІТЕРАТУРА

1. Урланис Б.Ц. История военных потерь /Б.Ц. Урланис. – М.-СПб: Полигон- Акт,1998.- 558 с. 2. Source List and Detailed Death Tolls for the Twentieth Century Hemoclyzm [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c5m.htm>.
3. Сколько китайцев погибло во Второй мировой войне? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://otvet.mail.ru/question/22867109>.
4. Цена войны: людские потери СССР и Германии. 1939-1945 // The Journal of Slavik Military Studies. – 1996(march). – Vol.9. – №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://millitera.lib.ru/research/sokolov1/05.html>.
5. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник / В.В.Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 225 с.
6. Dear Jan. Oxford Companion of World War II /Jan Dear. //Oxford University Press. – 1995. – ISBN 0198662254.
7. Фишер В. Европа: экономика, общество и государство. 1914 – 1980 / В.Фишер. – М.:Владос, 1999. – 368 с.
8. Соколов Б. Кто воевал числом, а кто – умением /Б. Соколов. – М.: Яуза – пресс, 2011. – 288 с.
9. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] / О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
10. Бедеккер Гюнтер. Горе побежденным. Беженцы III рейха.1944-1945 /Гюнтер Бедеккер.. М.: Эксмо, 2006. – 477 с.
11. Шимов Я. Чехи и немцы: история непростого соседства [Електронний ресурс] /Я. Шимов. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/ru/rubrica/progulki>.
12. Дейвис Норман. Европа. История /Норман Дейвис. – К.: «Основи»,2001. – 1463 с.
13. Пан Ги Мун. Послание по случаю Международного дня памяти жертв Холокоста [Електронний ресурс] / Пан Ги Мун. – 2009, 27 января. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/sg/messages/2009/holocaustmembrance09.shtml>.
14. Hancock Ian. True Romanies and the Holocaust:A Re-evaluation and an overview /Ian Hancock. //The Historiography of the Holocaust/Dan Stone. – Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan,2006. – P. 383-396. – 573 P. – ISBN 9781403999276.
15. История стран Азии и Африки в новейшее время. Часть I. – М.: Изд-во МГУ,1976. – 254 с.
16. Великие катастрофы XX века. – М.: Мартин, 2002. – 464 с.
17. Сапожников Б.Г. Китай в огне войны /Б.Г. Сапожников. – М.: Наука, 1977. – 351 с.
18. Урланис Б.Ц. Людские потери в войнах /Б.Ц. Урланис. // Вопросы истории. – 1965. – №5. – С.40-49.
19. WAR STATS REDIRECT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c5m.htm>
20. Трубайчук А. Друга

світова війна /А. Трубайчук. – К.: Наукова думка, 1995. – 190 с. **21.** The Encyclopedia Americana. – New York. – 15-th edition. – volume 2. **22.** Такусиро Хаттори. Япония в войне 1941-1945 годов /Хаттори Такусиро. – М.: Воениздат, 1973. – 629 с. **23.** Голод – Индия 1943 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mysterylife.ru/prirodnye-katastrofy/golod/indiya-1943>. **24.** Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М.: Олма-Пресс, 2001. – 608 с. **25.** История МНР. – 3-е издание. – М.: Наука, 1981. – 661 с. **26.** Гельман Захар. Реактивные истребители и верблюжья конница /Захар Гельман. //Независимое военное обозрение. – 14.05.2010. **27.** Датлин С. Народы Туниса Алжира, Марокко в борьбе за независимость /С. Датлин. – М.: Госполитиздат, 1953. – 79 с. **28.** Восток (Народы Азии и Африки). – 1985. – №2. – С.35. **29.** Вооруженная борьба народов Африки за свободу и независимость. – М.: Наука, 1974. – 444 с. **30.** Африка. Энциклопедический справочник. Т.2. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – 672 с. **31.** Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941. (Документы, факты, суждения) /М.И. Мельтюхов. – М.: Вече, 2000. – 608 с. **32.** Правда. – 1939. – 1 октября. **33.** Мельтюхов М.И. Советско-польские войны /М.И. Мельтюхов. – М.: Вече, 2000. – 462 с. **34.** Соколов Б.В. Тайны финской войны /Б.В. Соколов. – М.: Вече, 2000. – 416 с. **35.** Маннергейм Карл Густав. Мемуары /Карл Густав Маннергейм. – М.: Вагриус, 2000. – 509 с. **36.** Лопуховский Л. И. «Умылись кровью?». Правда и ложь о потерях в Великой Отечественной войне /Л.И. Лопуховский и др. – М.: Яуза: Эксмо, 2012. – 512 с. **37.** Восток. – 2005. – №4. С.128. **38.** Козлов В.И. О людских потерях Советского Союза в Великой Отечественной войне /В.И. Козлов. //История СССР. – 1989. – №2. – с.419. **39.** Другая война: 1939-1945. Книга третья. – М.: Российский гуманитарный университет, 1996. – 490 с. **40.** Демографические потери СССР и России в первой половине XX века (28.05.2015) // Демоскоп Weekly. – 2015. – №645-646. – 1-14 июня. **41.** Лавер О.Г. Статистичний аналіз людських втрат ворогуючих сторін та українського народу в роки Великої Вітчизняної війни /О.Г. Лавер. // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія Історія. – Випуск 29. – 2012. – С.86-94. **42.** Лавер О.Г. Статистичний аналіз втрат ворогуючих сторін та українського народу в роки Великої Вітчизняної війни. Частина 2. Втрати Червоної Армії /О.Г. Лавер. // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія Історія. – Випуск 1(30). – 2013. – С.91-99. **43.** Лавер О.Г. Статистичний аналіз людських втрат СРСР і Німеччини в роки Великої Вітчизняної війни /О.Г. Лавер. // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія Історія. – Випуск 2(31). – 2013. – С.67-81. **44.** Лавер О.Г. Загальні втрати українського народу в роки Великої Вітчизняної війни /О.Г. Лавер. // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія Історія. – Випуск 1(32). – 2014. – С.51-60. **45.** Правда. – 1945. – 12 сентября. **46.** Соболева Е.С. Особенности колониальных войн на Португальском Тиморе /Е.С. Соболева. // Латинская Америка. – 2003. – №3. – С. 79-86.

§3. Статистичні висновки

Дані по Першій та Другій світових війнах узагальнені нижченаведеною таблицею.

Таблиця 2.3.1.

Узагальнені статистичні дані стосовно людських втрат у Першій та Другій світових війнах.

Назва війни	Оцінки військових втрат			Оцінки цивільних втрат		
	нижня	середня	верхня	нижня	середня	верхня
Перша світова	8.144.490	10.082.767	11.474.694	5.799.924	7.840.714	9.227.730
Друга світова	22.254.714	30.994.297	35.961.753	36.025.215	53.621.867	67.782.221
Всього загинуло	30.399.204	41.077.064	47.436.447	41.825.139	61.462.581	77.009.951

Як випливає з даних таблиці, середні втрати у двох світових війнах були такими: загинуло 41.077.064 військових, та 61.462.581 цивільних громадян. Разом, 102.539.645 чоловік. Загальний розмах втрат склав 72.224.343 – 124.446.398 загиблих.

Під час **Першої світової війни** з середньої цифри втрат – 10.082.767 загиблих військових, 60,05 % склали втрати Антанти, а 39,95 % – втрати країн Троїстої угоди. Тобто, військові втрати Антанти перевищили військові втрати країн Троїстої угоди в 1,5 рази. З середньої цифри 7.840.714 загиблих мирних жителів у роки Першої світової війни, втрати мирних жителів країн Антанти склали 45,99% усіх втрат, а втрати мирних жителів країн Троїстої угоди – 54,01% усіх втрат. Отже, втрати мирних жителів країн Антанти перевищували аналогічні втрати країн Троїстої угоди в 1,17 разів.

В роки **Другої світової війни**, з 30.994.297 загиблих військових, втрати країн антигітлерівської коаліції склали 74,67% всіх втрат, а втрати країн прогітлерівської коаліції – 25,34 % усіх втрат. Тобто, втрати країн антигітлерівської коаліції перевищували втрати своїх супротивників у 2,95 рази. Цивільні втрати країн антигітлерівської коаліції були також набагато більшими. З 53.621.867 загиблих в роки Другої світової війни мирних жителів, 94,08 % усіх втрат склали загиблі мирні жителі країн антигітлерівської коаліції, у той час, як частка загиблих мирних жителів країн прогітлерівської коаліції склали тільки 5,92 % загальних втрат. Отже, втрати мирних жителів країн антигітлерівської коаліції перевищували втрати мирних жителів країн прогітлерівської коаліції у 15,9 разів.

Із 102.539.645 загиблих жителів нашої планети під час двох світових воєн, військові втрати склали 40,06 % , а втрати мирних жителів – 59,94 % усіх втрат.

Розділ 3. Людські втрати у локальних війнах і конфліктах 1945–2000 років

§1. Локальні війни і конфлікти у Європі

В багатьох країнах Європи локальні війни почалися у 1944 році, коли ще йшла Друга світова війна. В **Греції**, протягом 1944-1945 рр. мали місце зіткнення місцевих партизанів з англійськими військами, під час яких за даними В.Ерліхмана загинуло 6 тис. чоловік [1, с.35]. З іншого боку, розшифровка втрат у цих зіткненнях є такою: в грудні 1944 р., в Афінах, під час зіткнень загинуло 1 тис. партизанів та 4.200 мирних жителів, пізніше загинуло ще 500 чоловік [1, с.36]. Втрати англійських військ, згідно [4], склали 210 вбитих, 1 тис. поранених, та ще 733 зникли безвісти. Якщо вважати, що з 733 зниклих безвісти англійців загинуло 400 чоловік, то військові втрати у цих зіткненнях можуть скласти 1.610 загиблих, а втрати цивільного населення – 4.700 загиблих. Разом, загинуло 6.310 чоловік. При розмаху втрат 6 тис. – 6.310 загиблих під час зіткнень 1944-1945 рр. в Греції, можемо прийняти цифру 6.310 загиблих, причому військові втрати склали 1.610 чоловік.

Громадянська війна в **Греції** проходила з 16 серпня 1945 року і до 22 грудня 1950 року [4]. Після її завершення, у 1951 році, Генштабом країни були оголошені наступні цифри втрат: втрати урядових сил склали 12.777 вбитих та 37.732 поранених, ще 4.257 грецьких військових зникли безвісти. Втрати партизанів оцінювалися у 38 тис. чоловік, та ще 40 тис. партизанів потрапили у полон [5, с.67]. Наведені цифри втрат є досить сумнівними, оскільки ще Б.Ц.Урланіс відмічав, що тільки під час боїв за гору Граммос влітку 1948 року загинуло 5.125 та було поранено 16 тис. військовослужбовців урядових сил [3, с.250]. З іншого боку, В.Ерліхман повідомляє про 3.128 загиблих повстанців та 500 солдатів і поліцейських урядових сил, а також про 500 страчених повстанців після завершення громадянської війни [1, с.36]. В джерелі [4] урядові втрати оцінюються у 16.753 загиблих військових та поліцейських, ще 4.002 зникли безвісти. Загалом, згідно цього джерела, загинуло та зникло безвісти 20.755 військовослужбовців та поліцейських урядових сил. Втрати антиурядових повстанців і партизанів оцінюються у 38.839 загиблих та 20.128 полонених [4]. На наш погляд, втрати

повстанців є перебільшеними, оскільки повстанці вели в основному оборонну війну, де втрати наступаючої сторони, як правило втричі перевищують втрати сторони, яка обороняється. Якщо прийняти втрати партизанів рівними втратам урядових сил, то можна вважати, що військові втрати з обох боків склали близько 42 тис. чоловік. В нашому дослідженні [2, с.59] наводила цифра – 50 тис. загиблих. Загальна кількість загиблих під час громадянської війни у Греції, згідно [4], складає 158 тис. загиблих. У спеціальному дослідженні [6, с.356] називається цифра 160 тис. загиблих. Тобто вилка втрат у цій війні складає 158 тис. – 160 тис. загиблих, а вилка військових втрат – 42 тис. – 50 тис. – 55.034 – 59.594 загиблих. Можемо прийняти цифру 158 тис. загиблих під час громадянської війни в Греції у тому числі військові втрати склали 50 тис. чоловік, або 31,65 % всіх втрат.

Громадянська війна в **Польщі** тривала протягом 1944-1948 рр. За даними Т.Валіхновського [7, с.308], у цій війні усього загинуло 31 тис. чоловік, у тому числі 12 тис. солдатів Війська Польського, співробітників міліції та органів безпеки, 1 тис. радянських військових, 8 тис. повстанців, та 10 тис. цивільних громадян. В.Ерліхман [1, с.41] наводить такі цифри втрат: усього, з обох боків, загинуло 40 тис. чоловік, у тому числі військові втрати склали 25 тис. чоловік, та ще 15 тис. – втрати цивільного населення. Інші цифри втрат (за В.Ерліхманом) наступні: загальні втрати – 28 тис. чоловік (офіційні дані), вважаються загиблими 8 тис. польських військових, 15 тис. повстанців та 17 тис. мирних жителів [1, с.41]. Таким чином, людські втрати під час громадянської війни в Польщі коливаються в межах 28 тис. – 40 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру втрат, яку наводить Т.Валіхновський: 31 тис. загиблих, у тому числі 21 тис., або 67,74 % усього числа загиблих складають військові втрати.

Серед інших воєн, які проходили у той час в Європі, були наступні: збройна боротьба антикомуністичних партизанів у **Албанії** проти уряду країни упродовж 1944-1946 рр. – 1 тис. загиблих, у тому числі 600 партизанів [1, с.29], збройна боротьба антикомуністичних партизанів у **Румунії** (1944-1946 рр.) – 2 тис. загиблих [1, с.43], та в **Югославії** (1944-1947 рр.) – 10.100 – 15 тис. загиблих [1, с.48]. Загалом, у цих трьох країнах, в результаті збройної антикомуністичної боротьби, загинуло 13.100 – 18 тис. чоловік. Можемо прийняти середню цифру – 15 тис. загиблих під час цієї боротьби. Вказану цифру – 15 тис. загиблих, віднесемо до військових втрат.

В **Іспанії**, у цей час (1942-1949 рр.), проходила збройна боротьба прокомуністичних партизанів проти режиму генерала Франко. За даними, які наводить В.Ерліхман [1, с.37], під час партизанської боротьби в Іспанії загинуло 5 тис. чоловік, хоча офіційні дані говорять про 2.173 вбитих партизанів та 953 військових та поліцейських режиму Франко [1, с.38]. В монографії [8,

с.291], наводяться наступні цифри втрат: загинуло близько 2.500 партизанів з 50 тисяч, які приймали участь у збройній боротьбі, втрати франкістів склали 200 – 1.500 чоловік. Тобто, втрати під час збройної партизанської боротьби в Іспанії коливаються в межах 2.700 – 5 тис. загиблих. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти дані уряду країни: загинуло 3.126 чоловік, у тому числі 2.173 партизанів, та 953 урядових військових та поліцейських. Вказані цифри віднесемо до військових втрат.

В перші повоєнні роки на території **Словаччини** проходили бойові дії між чехословацькими військами та загонами УПА, які проривалися на Захід. Бойові дії досягли свого апогею у 1947 році. За чехословацькими даними загинуло 59 бійців УПА, 39 було взято в полон пораненими, потрапило в полон 217, та здалося 29 бійців УПА [9]. До американської зони окупації дібралося 97 чоловік – п'ята частина первинного складу загонів УПА [9]. Чехословацькі втрати склали у 1947 році 24 загиблих [9], а упродовж 1945-1947 рр. – 39 вбитих 81 пораненого, та 5 зниклих безвісти [10]. Якщо врахувати небойові втрати – від необережного поводження зі зброєю, в автокатастрофах, і т.д., то втрати чехословацького війська складуть 149 вбитих і поранених [2, с.61]. Загальні втрати під час бойових дій 1945-1947 рр. можна оцінити цифрою – понад 100 загиблих. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Існує досить великий розкид людських втрат під час придушення антикомуністичного повстання 1953 року в **Берліні**. За офіційними даними, втрати серед учасників повстання склали 21 вбитих та 85 поранених, з боку поліції загинуло 7 чоловік та 21 одержали поранення [11, с.380]. Неофіційні дані говорили про 125 загиблих, у тому числі про 41 страченого радянського солдата, які відмовилися виконувати команди своїх офіцерів по придушенню повстання [12]. Проте, вказані цифри втрат серйозні дослідники називають «легендою», а документальних свідочств стосовно страчених радянських військових не виявлено. Вважається, згідно джерела [13, с.165], що під час повстання 1953 року в Берліні загинуло 60 – 80 чоловік. Отже, якщо виходити з того, що цифра 125 загиблих під час повстання 1953 року в Берліні є перебільшеною, вилка можливих втрат під час цього повстання складе 28-80 загиблих. Можемо прийняти цифру 60 загиблих під час повстання 1953 року в Берліні, в тому числі загинуло 7 поліцейських.

Під час повстання 1956 року в **Познані (Польща)**, згідно [14] загинуло 57-74 чоловік, та близько 500 чоловік були поранені. Можна прийняти цифру 70 загиблих під час повстання 1956 року в Познані, яка наводиться у джерелі [15, с.170].

Цифру 6,5 тис. загиблих угорців під час придушення повстання 1956 року в **Угорщині**, яку наводить В.Ерліхман [1, с.33], ми вважаємо перебіль-

шеною. Нами наводилися дані про 2.700 загиблих та 20 тис. поранених угорців під час повстання 1956 року [2, с.60]. Ще наводиться цифра 2.652 загиблих та 19.226 поранених угорців [16, с.32]. Радянські втрати склали 669 вбитих, 51 зниклих безвісти, та 1.540 поранених, або травмованих [17, с.532]. Таким чином, розмах втрат під час повстання 1956 року склав 3.372 – 7.220 чоловік, з яких радянські втрати склали 720 загиблих та зниклих безвісти. В даному випадку можемо вважати, що ті радянські військовослужбовці, які зникли безвісти, фактично загинули, і їх тіла не вдалося відшукати. Якщо прийняти угорські втрати рівними 2.700 чоловік, а радянські втрати – 720 чоловік, то середня цифра втрат під час повстання 1956 року в Угорщині складе 3.420 загиблих.

Вторгнення військ країн Варшавського договору до **Чехословаччини** у 1968 році призвело до людських втрат. З чехословацького боку, згідно [5, с.329], загинуло 94, та було поранено 345 чоловік. За даними джерела [18] чехословацькі втрати склали 108 загиблих, та 504 поранених. Тобто, коливаються в межах 94-108 загиблих. Радянська сторона втратила 98 загиблих та 87 поранених, проте в бойових ситуаціях загинуло 12, та було поранено 25 радянських військовослужбовців [17, с.533]. Решту втрат склали небойові втрати. У [18] радянські втрати визначені у 96 загиблих, а також загинуло 10 військовослужбовців з Польщі, 4 – з Угорщини, та 1 – з Болгарії. Разом, 15 чоловік. Розмах радянських втрат склав 96-98 загиблих. Отже, загальний розмах втрат під час вторгнення військ країн Варшавського договору до Чехословаччини у 1968 році складає 205 – 221 загиблих. Прийmemo верхню оцінку втрат – 221 загиблих, під час вторгнення військ країн Варшавського договору до Чехословаччини у 1968 році. Військові втрати країн Варшавського договору склали 113 чоловік.

Під час заворушень у **Польщі** в грудні 1970 року, в Гданську, загинуло 44 чоловік, у тому числі 41 робітник, 2 поліцейських, та 1 солдат. Поранення одержало 1.164 чоловік [2, с.60], [19]. Населення Польщі ще понесло втрати під час надзвичайного стану, який був введений у країні на протязі 1981-1983 рр. В джерелі [52] говориться загалом про 54 загиблих, а в [53] – про 100-115 загиблих. Тобто, розмах втрат склав 54 – 115 чоловік. Якщо прийняти цифру 100 загиблих під час подій 1981-1983 рр., то тоді за період 1970, 1981-1983 рр. розмах втрат складе 98 – 159 чоловік з середньою цифрою 144 загиблих. Військові втрати склали 32 чоловік, з них 29 загинуло упродовж 1981-1983 рр. [52].

Заворушення та сутички в **Північній Ірландії (Ольстер)** продовжувалися з 1969 року і до 10 квітня 1998 року, коли було укладено мирний договір між ворогуючими сторонами. Згідно [20] кількість загиблих коливається в межах 3.470 – 3.530 чоловік, а згідно [21] складає 3.530 загиблих, у тому

числі 1.840 цивільних громадян. В.Ерліхман говорить про 3.400 загиблих у ольстерському конфлікті, включаючи близько 700 загиблих військових і поліцейських, та понад 500 католицьких і протестантських терористів [1, с.32]. Згідно [22], за період 1969-1999 рр. в Ольстері загинуло 3.637 чоловік, у тому числі 709 британських військових, 303 поліцейських та інших співробітників органів правопорядку, 1.233 католиків та протестантів – мирних громадян, 392 бойовиків ІРА, 144 бійці збройної міліції протестантів, та 158 чоловік – це інші жертви конфлікту. Тобто, з 3.637 загиблих у ольстерському конфлікті, військові втрати склали 1.548 чоловік. Дані про 3 тис. загиблих у ольстерському конфлікті, які наводилися нами у [2, с.61], виявилися применшеними. Таким чином, розмах втрат в ольстерському конфлікті складає 3.400 (у тому числі 1.200 військових) – 3.637 загиблих (у тому числі 1.548 військових). Можемо прийняти середню цифру 3.530 загиблих під час конфлікту 1969-1998 рр. в Ольстері, а цифру військових втрат приймемо рівною 1.548 загиблих.

В **Греції**, у 1973 році, під час повстання у Афінаському політехнічному інституті, загинуло 24 чоловік, та понад 1 тис. чоловік були поранені [51].

Берлінська стіна, яка відділяла Східний Берлін від Західного, проіснувала з 13 серпня 1961 року і до 9 листопада 1989 року, тобто 38 років. Багато людей загинуло при спробі її перейти нелегальним чином. Цифри втрат називаються різні: 1.245, 645, 125, та 192 загиблих [23]. Перші дві цифри – явно завищені, оскільки документально підтверджено загибель 125 чоловік [23]. Останні дані такі: при спробі нелегально перейти кордон між Східною та Західною Німеччиною, загинуло 192 чоловік, та близько 200 було поранено, ще понад 3 тис. чоловік заарештовано [23]. Із 192 загиблих, 78 загинуло при спробі перетнути Берлінську стіну, а решта загинули в інших місцях державного кордону між Східною та Західною Німеччиною [2, с.62], [23].

Під час антикомуністичного повстання 1989 року в **Румунії**, яке змело режим сімейства Чаушеску, загинуло 1.104 чоловіки, та ще 3.321 були поранені [24, с.207]. В інших джерелах, наприклад в [25] і [26], вказується та ж сама кількість загиблих, проте різною є кількість поранених – відповідно 1.413, та 3.352 чоловік. В перші тижні після румунської революції ходили чутки про 50-60 тис. загиблих проте вони виявилися такими, що не відповідають реальній дійсності [1, с.43].

В **Албанії**, у 1997 році, відбулося повстання, яке увійшло в історію під назвою «повстання обдурених вкладників». Нами в [2,с.63], людські втрати під час цього повстання були визначені у 1,5 тис. загиблих. В.Ерліхман [1, с.29] втрати під час повстання 1997 року визначає у 1,8 тис. загиблих. Сучасні дані говорять про 1,5 тис. вбитих, та 3,5 тис. поранених під час повстання 1997 року в Албанії [25]. Таким чином, при розмаху втрат 1,5 тис. – 1,8 тис. загиблих, приймемо цифру 1,5 тис. загиблих під час повстання 1997 року в Албанії.

Зведені дані стосовно людських втрат у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр. наведені у **Додатку 3.1.**

При розмаху втрат 217.813 – 243.921 чоловік, які загинули у локальних війнах і конфліктах у Європі за період 1945 – 2000 рр., середня цифра людських втрат складає 223.801 чоловік. Військові втрати становлять 93.256 загиблих, або 41,67 % середньої цифри втрат. Найбільшою за масштабами людських втрат була громадянська війна в Греції (1945-1950 рр.), на яку прийшлося 70,6 % усієї кількості загиблих у Європі за період 1945-2000 рр. Загалом, на перші повоєнні роки (1944-1950 рр.), прийшлося 95,41 % усього числа втрат країн Європи (213.536 чоловік) за вказаний проміжок часу.

§2. Втрати населення країн Європи від терору диктатур, в етнічних та релігійних конфліктах

У післявоєнний час населення країн **Східної** та **Центральної Європи** понесло великі втрати від терору комуністичних режимів, які там встановилися. Згідно даних, які наводить В.Ерліхман, втрати були такими. В **Албанії**, упродовж 1944-1986 рр. загинуло 22 тис. чоловік, у тому числі 12 тис. було страчено і вбито, та ще 10 тис. померли в тюрмах і таборах [1, с.29]. В **Болгарії**, протягом 1944-1971 рр. загинуло 20 тис. чоловік [1, с.30], проте основна частина загиблих припадає на роки Другої світової війни. З аналізу даних [1, с.30-31] випливає, що від комуністичного терору за післявоєнний час загинуло близько 2.400 чоловік. В **Угорщині**, протягом 1947-1955 рр. загинуло 13 тис. чоловік, у тому числі 3 тис. були вбиті, або страчені, та ще 10 тис. загинуло в тюрмах і таборах [1, с.33]. Понад 5 тис. чоловік, не рахуючи загиблих під час Берлінського повстання 1953 року та спроб нелегального перетину кордону із Західною Німеччиною, загинуло в колишній **НДР** протягом 1949-1989 рр. [1, с.35]. У **Польщі** протягом 1944-1956 рр. загинуло від комуністичного терору 12 тис. чоловік, у тому числі було вбито і страчено 2 тис. чоловік, та ще 10 тис. загинуло в тюрмах і таборах [1, с.41-42]. Великі втрати від комуністичного терору понесло населення **Румунії**: загинуло 65 тис. чоловік, у тому числі 5 тис. було вбито і страчено, та 60 тис. померло в тюрмах і таборах [1, с.43]. В Чехословаччині, протягом 1948-1968 рр. загинуло 2,7 тис. чоловік, у тому числі 600 чоловік було вбито і страчено, та ще 2,1 тис. померли в тюрмах і таборах [1, с.46]. Цифра 335 тис. загиблих від терору в **Югославії** протягом 1944-1955 рр. [1, с.48] є, на наш погляд, сильно перебільшеною. Більше того, основна частина втрат припадає на роки Другої світової війни. А тому, більш реальною є цифра

15 тис. загиблих у тюрмах Югославії за вказаний проміжок часу, та ще 1 тис. загиблих в тюрмах країни упродовж 1968-1988 рр. [1, с.48]. Об'єднуючи наведені вище цифри втрат одержуємо, що від комуністичного терору в країнах так званого «соціалістичного табору» загинуло 138,1 тис. чоловік, у тому числі 108,1 тис. загинули в тюрмах і таборах.

Кількість жертв терору неофашистів та «червоних бригад» в **Італії** протягом 1968-1984 рр., за даними В.Ерліхмана складає 300 чоловік [1, с.39]. Цифру 7 тис. загиблих від терору італійської мафії [1, с.39], ми не враховуємо, оскільки в даному випадку йдеться про терор кримінальних організацій, а ми ведемо облік загиблих тільки від політичного терору. За даними, які нами наводилися у дослідженні [2, с.63], від політичного терору в Італії протягом 1968-1984 рр. загинуло 400 громадян країни, та було здійснено 13 тис. терористичних актів. Тобто, у даному випадку розмах втрат становить 300-400 загиблих. У якості середньої цифри втрат приймемо дані, наведені у джерелі [26]: всього загинуло 342 чоловік, було поранено 5.390, стали інвалідами 1.500 чоловік, було здійснено 12.770 терористичних актів.

Втрати населення **Іспанії** від терористичної діяльності баскської організації ЕТА В.Ерліхман визначає у 800 загиблих упродовж 1972-1999 рр. [1, с.38]. Нами наводилася цифра 816 загиблих іспанських громадян від терору ЕТА за період 1968-1999 рр. [2, с.63]. В джерелі [27] мова йдеться про 817 загиблих від терору ЕТА, починаючи з 1968 року, причому ця цифра втрат включає в себе 478 загиблих військових та співробітників правоохоронних структур. Втрати ЕТА у цьому джерелі не наводяться. В ХХІ столітті терор організації ЕТА помітно знизився. Так, згідно [28], станом на 20 листопада 2011 року втрати були наступними: загинуло 486 військових та співробітників правоохоронних структур Іспанії, 343 мирних жителі, 2.400 було поранено, втрати ЕТА склали 400 вбитих, 4.250 поранених, та близько 30 тис. прихильників цієї організації були заарештовані. Якщо до наведеної вище цифри 817 загиблих додати 380 загиблих до 2001 року бійців ЕТА, то загальні втрати населення Іспанії від тероризму цієї організації за період 1968-2000 рр. можемо оцінити у 1.197 загиблих.

У **Західній Німеччині**, упродовж 1971-1993 рр. від терористичної діяльності організації RAF (Фракція Червоної Армії) загинуло 30 чоловік [2, с.64]. Уточнені дані говорять про 34 загиблих [29].

З другої половини 70-х рр. веде терористичну діяльність **Фронт національного визволення Корсіки (ФНВК)**. Основними напрямками терактів цієї організації є адміністративні будівлі та туристичні об'єкти острова **Корсіка** [30]. Піком терористичної діяльності ФНВК вважається 1998 рік, коли був убитий місцевий префект [30]. Тому дані про 3 тис. загиблих від терору ФНВК упродовж 1986-1996 рр. [31], чи дані про кілька сотень за-

гиблих від терору цієї організації за 25 років її діяльності [32], не відповідають дійсності. Більш реальними є дані про 12 тис. терактів, здійснених ФНВК, у результаті яких загинуло 70-80 чоловік [33]. Можемо прийняти цифру 70 загиблих укпродовж 1976-2000 рр. від терористичної діяльності організації ФНВК на острові Корсика.

У **Греції**, в 2003 році, відбувся суд над лівацькою організацією «17 листопада». За 30 років діяльності цієї організації її членами було здійснено 23 вбивства, понад 100 вибухів, експропріацій банків, та інших злочинів [34],[35].

У **Великобританії** протягом 1976-1983 рр. загинуло у расових конфліктах 25 вихідців з Азії, а у **Франції** – 50 арабів [2, с.64]. Можемо вважати, що у промислово-розвинутих країнах Західної Європи у етнічних конфліктах упродовж 1970-2000 рр. загинуло близько 100 чоловік.

В результаті етнічних та релігійних конфліктів розпалася **Югославія**. Загальні втрати у цих конфліктах коливаються у межах понад 130 тис. [36] – 200 тис. вбитих та 500 тис. поранених [37, с.384], і навіть 300 тис. загиблих [38]. Уточнимо вказані цифри втрат.

Війна в Словенії продовжувалася з 27 червня і до 6 липня 1991 року. Югославська Народна армія (ЮНА) втратила 44 вбитих, 146 поранених, та ще 5 тис. військових ЮНА потрапили в полон [39]. Втрати словенців склали 18 вбитих та 182 поранених. Загалом, загинуло 62 чоловік, та ще 326 були поранені.

Війна в Хорватії продовжувалася з 31 березня 1991 року, і до 12 листопада 1995 року. Втрати у цій війні коливаються в межах 20 тис.[36] – 30 тис. загиблих [37, с.363]. В [40] вказані цифри втрат уточнені. Військові втрати сербів склали 5.456, а цивільні втрати – 2.650 вбитих та зниклих безвісти. Військові втрати хорватів становили 6.788 – 8.788, а цивільні втрати 4.508 – 7.186 вбитих та зниклих безвісти. Сюди ж треба додати 178 військових та 23 цивільних боснійців, які загинули на боці хорватів.Тоді, військові та цивільні втрати хорватів коливаються в межах 11.474 – 15.993 чоловік, а разом з втратами сербів – в межах 19.580 – 24.099 загиблих та зниклих безвісти. Згідно з даними джерела [41] спільні втрати хорватів і сербів коливаються в межах 19.501 – 21.084 – 23.471 вбитих та зниклих безвісти. Розмах людських втрат під час війни в Хорватії, як говорилося раніше, складає 20-30 тис. загиблих, проте вужчим є інтервал 19.501 – 24.099 загиблих та зниклих безвісти. В якості середньої цифри втрат під час війни в Хорватії можемо прийняти цифру 21.084 загиблих сербів і хорватів, як військових, так і цивільних громадян.

Війна в Боснії та Герцеговині продовжувалася з 6 квітня 1992 року, і до 14 грудня 1995 року.Розмах втрат у цій війні є значним, і складає 70 тис. – 150 тис. – 250 тис. загиблих [42]. В [43, с.121] наводиться наступна

розшифровка втрат у цій війні: загинуло 160 тис. мусульман та понад 1 млн. стали біженцями, загинуло 30 тис. хорватів, та 400 тис. стали біженцями, загинуло 25 тис. сербів, та 300 тис. стали біженцями. Разом, загинуло 215 тис. чоловік.

Проте, завдяки дослідженням директора архівного центру Боснії Мірсада Токача, цифра втрат у боснійській війні була переглянута у бік зменшення. За його підрахунками загинуло 98,1 тис. чоловік, причому 55 % загиблих склали військові втрати, а 45 % – втрати цивільного населення. Загибло 65 тис. боснійців, 24,9 тис. сербів, 7,7 тис. хорватів, та 500 чоловік інших національностей [44]. Близькі дані наводяться і в інших джерелах. В [42] наводяться наступні військові та цивільні втрати ворогуючих сторін: загинуло та зникло безвісти 63.686 боснійців, 25.015 сербів, 7856 хорватів, та 376 цивільних громадян інших національностей. Разом, 96.933 чоловік. В джерелі [45] вказується, що загинуло і зникло безвісти 62.104 боснійці, 8.984 хорвати, 23.352 сербів. Загалом, 96.450 чоловік. Отже, з вилки втрат 96.933 – 98.100 чоловік виберемо середню цифру – 96.450 загиблих, або зниклих безвісти у боснійській війні 1992 – 1995 рр.

Конфлікт у Косово має свою давню історію. Ще у 1981 році, під час заворушень у цьому краї загинуло 5 військових та 9 косоварів, та ще 4.200 косоварів були заарештовані [46]. Згідно [1, с.48], протягом 1981-1997 рр., під час заворушень у Косово загинуло 1.500 чоловік. Нами в [2, с.64] наводилися дані про те, що в Косово за другу половину 80 – х рр. у заворушеннях загинуло 150 чоловік. Можемо наближено вважати, що в Косово на протязі 1981-1990 рр. у заворушеннях на етнічній основі загинуло 200 чоловік. Тоді, упродовж 1991-1997 рр. кількість загиблих у Косово складе 1.300 чоловік.

Війна в Косово почалася 28 лютого 1998 року, і продовжувалася до 11 червня 1999 року. Частиною цієї війни було бомбардування авіацією НАТО території Югославії, яке продовжувалося з 24 березня і до 10 червня 1999 року. За даними В.Ерліхмана [1, с.48], під час війни в Косово загинуло близько 600 сербських військових, 2 тис. албанських партизанів, до 1,5 тис. мирних жителів, та ще 2 тис. албанців стали жертвами етнічних чисток. Разом, загинуло 6,1 тис. чоловік, хоча В.Ерліхман ще наводить цифру 7 тис. загиблих з обох боків. Під час бомбардувань авіацією НАТО території Югославії загинуло ще 1,2 тис. чоловік [1, с.48]. Таким чином, згідно [1, с.48] втрати під час війни в Косово коливаються в межах 7,3 тис. – 8,2 тис. загиблих. Максимальна цифра втрат під час війни в Косово наведена в джерелі [47]: загинуло 12 тис. албанців та 7 тис. сербів. З урахуванням наведених даних, розмах втрат під час війни у Косово складає 7,3 тис. – 19 тис. загиблих. Звузимо вказану вилку втрат.

Згідно [48] загинуло 1.500 повстанців-косоварів та понад 300 югославських військових. Під час бомбардувань авіацією НАТО Югославії називаються різні дані стосовно військових втрат країни: 1.031-1.200 (за даними НАТО) [48], 576 військових та поліцейських (за даними колишнього президента Югославії Мілошевича), понад 500 загиблих (за даними ЗМІ), та 271 загиблих військових та поліцейських (за даними генерала Спасоє Сміляновича) [49]. Більш реальними, серед наведених цифр втрат, виглядають дані генерала Сміляновича – 271 військових та поліцейських Югославії, які загинули внаслідок бомбардувань країни авіацією НАТО. Ці дані є офіційними даними втрат Югославії від бомбардувань країни авіацією НАТО.

Втрати мирного населення Югославії склали 1.700 вбитих та 10.000 поранених [49]. Після завершення бойових дій у Косово, з 10.06.1999 і до 27.02 2000 року, в краї було вбито 910 чоловік різних національностей, у тому числі 811 сербів, 71 албанців та 28 представників інших національностей, а також 821 чоловік зникло безвісти, у тому числі 757 сербів, 37 албанців, та 27 представників інших національностей [50]. Виходячи з наведеного вище, сербські втрати у косовській війні можна оцінити в межах 3.439 – 4.044 чоловік. В джерелі [48] дається менша цифра сербських втрат – 2.238 загиблих та зниклих безвісти. Згідно цього ж джерела загинуло 8.661 – 11.334 цивільних косоварів. До вказаної цифри втрат слід додати 1.500 – 2.000 загиблих партизанів та 108 албанців, які були вбиті, або зникли безвісти в період з 10.06.1999 і до 27.02 2000 року. Тоді, розмах втрат албанського населення Косова складе 10.269 – 13.442 загиблих та зниклих безвісти. Таким чином, загальний розмах втрат під час війни у Косово складає 13.708 – 17.486 загиблих та зниклих безвісти. Якщо до даної цифри втрат ще додати загиблих представників інших національностей – загалом загинуло та зникло безвісти 55 чоловік [50], а також 2 загиблих військовослужбовців НАТО, 3 китайських журналістів і т.д. [48], то розмах втрат під час війни у Косово складе 13.768 – 17.546 загиблих та зниклих безвісти. Можемо прийняти для визначеності, середню цифру 15 тис. загиблих під час війни 1998-1999 рр. у Косово.

Війна у Прешевській долині (Сербія) проходила з 12.06.1999 року, і до 1.06 2001 року. В бойових діях втрати ворогуючих сторін склали 68 чоловік, у тому числі 14 поліцейських [54]. Серед загиблих – 9 мирних жителів, решту загиблих склали військові втрати ворогуючих сторін [54]. Втрати під час конфлікту в **Македонії** будуть розглянуті нами в наступному розділі.

Раніше нами наводився інтервал 130 тис. – 200 тис. – 300 тис. загиблих під час етнічних конфліктів у **Югославії** упродовж 90-х рр. XX століття. За нашими попередніми підрахунками [2, с.65], під час етнічних конфліктів у Югославії загинуло 214,45 тис. чоловік. Нові дані виявилися вужчими, аніж

наведений вище інтервал втрат. Розмах втрат згідно нових даних, складає 131.632 – 141.175 загиблих та зниклих безвісти, з середньою цифрою втрат 133.964 чоловік.

Стосовно військових втрат, то виходячи з наведеного вище, вони були такими: в Словенії – 62 загиблих, в Хорватії, якщо з інтервалу 6.788 – 8.788 прийняти втрати хорватів рівними 8.500 чоловік, то 14.134 загиблих. В Боснії та Герцеговині, якщо до цифри 96.450 загиблих та зниклих безвісти, застосувати оцінку в 55 % військових втрат, то 53.048 чоловік. Якщо вважати, що в Косово загинуло, як мінімум 1.500 албанських партизанів та 300 сербських військових і поліцейських, ще 271 сербських силовиків загинули під час бомбардувань території країни авіацією НАТО, та ще загинуло 2 військовослужбовців НАТО, то загалом військові втрати під час війни в Косово можуть скласти 2.073 чоловік. Під час боїв у Прешевській долині військові втрати з обох боків склали 59 чоловік. Разом, таким чином, військові втрати під час етнічних конфліктів у Югославії упродовж 90 – х рр. можемо оцінити у 69.376 загиблих, що склало 51,79 % середньої цифри втрат.

Зведені дані про втрати населення країн Європи від терору диктаторських режимів, діяльності терористичних організацій, в етнічних та релігійних конфліктах упродовж 1945-2000 рр., наведені нами у **Додатку 3.2.**

Отже, при розмаху втрат 271.656 – 281.309 загиблих в результаті терористичних дій та в етнічних і релігійних конфліктах у повоєнній Європі, середня цифра втрат складає 274.030 чоловік. Військові втрати, з урахуванням 858 загиблих з обох боків від діяльності терористичної організації ЕТА в Іспанії, складуть 70.234 чоловік.

Підсумкова таблиця втрат населення країн Європи упродовж 1945-2000 рр. приймає наступний вигляд.

Таблиця 3.2.1.

Втрати населення країн Європи в локальних війнах і конфліктах, від терористичної діяльності, та в етнічних і релігійних конфліктах 1945-2000 рр.

№	Вид конфлікту	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Локальні війни і конфлікти	217.813	223.801	243.921	93.256
2.	Втрати від терору та в етнічних і релігійних конфліктах	271.656	274.030	281.309	70.234
3.	Всього загинуло	489.469	497.831	525.230	163.490

Як випливає з даних вищенаведеної таблиці, загальний розмах втрат населення повоєнної Європи від локальних воєн і конфліктів, терору диктатур, діяльності терористичних організацій, в етнічних та релігійних конфліктах склав 489.469 – 525.230 чоловік. Середня цифра втрат становить 497.831 чоловік, причому 44,96 % втрат припадає на локальні війни і конфлікти, а 55,04 % всіх втрат – це жертви терористичної діяльності, етнічних та релігійних конфліктів. Військові втрати за вказаний проміжок часу склали 163.490 загиблих, у тому числі 57,04 % втрат прийшлося на локальні війни і конфлікти, а решта – 42,96 % втрат – це, в основному військові втрати під час етнічних конфліктів у Югославії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама 2004. – 215 с.
2. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
3. Урланис Б.Ц. История военных потерь / Б.Ц. Урланис. – М. : СПб : Полигон – АСТ, 1998. – 558 с.
4. O'Ballance Edgar. The Greek civil war: 1944-1949. – Praeger, 1966. – 237p. [Електронний ресурс] /Edgar O'Ballance. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books/about/...>
5. Лавренов С.Я. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах /С.Я. Лавренов, И.М. Попов. – М.: Изд-во Астрель 2003. – 778 с.
6. Кирьякидис Г.Д. Гражданская война в Греции / Г.Д. Кирьякидис. – М.: Наука, 1972. – 374 с.
7. Валихновский Т. У истоков борьбы с контрреволюционным подпольем в Польше /Т. Валихновский. – К.: Наука думка, 1984. – 312 с.
8. Паршев А. Вторая мировая: когда она началась и когда закончилась /А. Паршев, В. Степаков. – М.: Яуза: Эксмо, 2009. – 576 с.
9. «Акция Б» или охота за УПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nazdar.ru/index.php?id=4&additional=4cz-ура>.
10. Платошкин Н.И. «Широкие грабли» против УПА /Н.И. Платошкин.//Военно-исторический журнал. – 2013. – №2. – с. 44-46.
11. Соколов Б. Наркомы террора. Они творили историю кровью /Б. Соколов. – М.: Яуза: Эксмо, 2005. – 512 с.
12. Кречетников Артем. Восстание в ГДР: «мармелад» и свобода /Артем Кречетников. // ББС. – 14.06.2013.
13. Хавкин Б.Л. Берлинское жаркое лето 1953 года /Б.Л. Хавкин. // Новая и новейшая история. – 2004. – №2. – С.159 – 174.
14. Lukasz Jastrzab. Roztrzelano moje serce w Poznaniu. Poznanski Czerwiec 1956 r. – straty osobowe I ich analiza /Jastrzab Lukasz: Wydawnictwo Comandor, 1996.– ISBN 83-7473-015-3
15. Рубцов Ю.В. «Советский Багратион» маршал К.К.Рокоссовский /Ю.В. Рубцов. // Новая и новейшая история. – 2004. – №6. – С.148 – 174.
16. Воронов В. Будапешт 1956 /В. Воронов. //Новое время. – 2006. – №43. – С.28-32.
17. Россия и СССР в войнах XX века. Статистическое исследование. – М.: Олма-Пресс, 2001. – 608 с.
18. Skomra Slavomir. Brali udzial w inwaziji na Czechoslowacje Kombatancki? [Електронний ресурс]. /Slavomir Skomra. – 2013, 21.09. – Режим доступа:<http://Lublin.wyborcza.pl/Lublin/...>
19. События 1970-1971 годов в Польше [Електронний

ресурс] – Режим доступу: <http://www.conflictologist.org/main/besporyadki-1970-1971-godov-v-polshe.htm>. **20.** Northern Ireland. The background to the Peace Process by John Darby [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/darby03.htm>. **21.** Malcolm Sutton's Index of Deaths from the Conflict in Ireland. Status Summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cain.ulst.ac.uk/Sutton/tablesStatusSummary.html>. **22.** Мясников В. Операция в Ольстере закончена /В. Мясников. // Независимое военное обозрение. – 10.08.2007. **23.** Немцы поминуют погибших возле Берлинской стены [Електронний ресурс]. – 2006,13 августа. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/339217>. **24.** Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи /В.І. Яровий. – К.: Либідь, 1997. – 269 с. **25.** «Калашников» рождает власть. Хроника албанского конфликта //Эхо планеты. – 1997. – №14(469). – 1 апреля. **26.** Телепередача Евроньюс. – 12.12.2009. **27.** Эхо планеты. – 2006. – №14. – С.15. **28.** Datos significativos del conflicto vasko, 1968-2003 [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.euskonews.com/0256zbnk/gaia25604_01.html. **29.** Евроньюс. – 26.11.2008. **30.** Новое время. – 2003. – №30. – С.25. **31.** Фронт Национального Освобождения Корсики. – Исторический канал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovari.yandex.ru/> книги /терроризм/%20 и %20 террористы. **32.** Борьба с терроризмом: корсиканский вариант [Електронний ресурс]. – 2013, 28 июня. – Режим доступу: <http://modus-agenda.org/articles/1968>. **33.** Национально-освободительная война на Корсике [Електронний ресурс]. – 2011, 27 июля. – Режим доступу: http://alternative-nr.blogspot.com/2011/07/blog-post_27.html. **34.** Известия. – 2003. – 4 марта. – С.4. **35.** Киевские ведомости. – 2003. – 9 декабря. – С.4. **36.** Конфликты на территории бывшей Югославии. Справка [Електронний ресурс]. – 2011, 20 июля. – Режим доступу: <http://ria.ru/spravka/20110720/4046355050.html>. **37.** Васильева Н. Балканский тупик? (Историческая судьба Югославии в XX веке) /Н. Васильева, В. Гаврилов. – М.: Гэя итерум, 2000. – 480 с. **38.** Азия и Африка сегодня. – 2003. – №7. – С.10. **39.** Материалы из сайта Министерства обороны Словении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mors.si>. **40.** Srpska zrtve rata i poroca na podrucju Hrvatske I bivse RSK 1990. - 1998. hodine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.veritas.org.rs>. **41.** Goldstein Ivo. Croatia: A History /Ivo Goldstein. – С. Hurst&Co Publishers,1999. – 281 p. – P.256. – ISBN 1850655251. **42.** Какой урок может извлечь Украина из ситуации с Боснией [Електронний ресурс]. – 2014,14 февраля. – Режим доступу: <https://vesti-ukr.com/mir/37413>. **43.** Младенович Мирослав. Урегулирование политических конфликтов: балканский опыт /Мирослав Младенович, Елена Пономарева. // Международная жизнь. – 2012. – №5. – С.117-132. **44.** Война в Боснии унесла жизни порядка 98 тысяч человек //Демоскоп Weekly. – 2012 – 6-9 февраля. **45.** Spolna nacionalna struktura zrtava i ljudski i gubitsi vojnih formacija (1991-1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prometey.ba/clanak/dtustvo-i-znanost/977>. **46.** Четврт века голготе Косовских Срба (1956-1981) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/stradanje_srba/atanasije_1deo_s.html#Точ485531485. **47.** Аргументы и факты в Украине. – 2006. – №14. – с.19. **48.** Ivo H. Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo /Daalder&OHamilton,Ivo H.,Michel. – Brooking's Institution Press,2000. – P.151. **49.** Ген. Смильяних Спасоје. Агрессия НАТО /Ген. Спасоје Смильяних. – Београд: Чугура принт, 2009. – С.232. – 525 с. **50.** Война в Югославии 1991-1995, 1998-1999...[Елек-

тронний ресурс]. – 2014, 11 марта. – Режим доступу: <http://www.fssb.su/monitorwars/814>. **51.** 1973: Army deposes «hated» Greek president [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/November/25/newsid_2546000/2546297.stm. **52.** Комсомольская правда. – 1991. – 8 октября. – С.5. **53.** Lipinski Piotr. Ofiary stanu wojennego I lat nastepnych do 1989 [Електронний ресурс] /Piotr Lipinski. – Режим доступу: <http://wyborca.pl/0.0.html404>. **54.** Конфликт в Прешевской долине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/.../648155>.

§3. Локальні війни на Американському континенті

В **Аргентині**, під час військового перевороту 1955 року кількість загиблих, за різними оцінками, складала 3 тис. [3] – 4 тис. [5] – 5 тис. [1, с.90], [4], і навіть 6.600 чоловік [2, с.75]. При розмаху втрат 3 тис. – 6,6 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 5 тис. загиблих під час перевороту.

Під час сутичок і заворушень 1969-1976 рр. в **Аргентині** загинуло 2 тис. чоловік [1, с.90].

Війна 1982 року між **Великобританією** та **Аргентиною** через **Фолклендські острови**, завершилася перемогою Великобританії. Втрати Великобританії відомі точно: загинуло 255 англійських військовослужбовців, 774 були поранені, матеріальні затрати на ведення війни з боку Великобританії склали 2,5 млрд. фунтів стерлінгів, а також загинуло 3 мирних жителів Фолклендських островів [2, с.66],[6]. Військові втрати Аргентини характеризуються досить великим розкидом цифрових даних: 635, 700 загиблих [2, с.66], 649 [7], 746 загиблих, за англійськими даними [6], і навіть 1.300 загиблих аргентинських військовослужбовців [8, с.29]. При розмаху військових втрат Аргентини 635 – 1.300 чоловік, можемо прийняти цифру 746 загиблих аргентинських військовослужбовців. Отже, розмах втрат у Фолклендській війні 1982 року склав 893 – 1.558 чоловік, з середньою цифрою 1.004 загиблих. Військові втрати становлять 1.001 чоловік.

В сусідньому **Уругваї** протягом 1968-1973 рр. проходили сутички **партизанів – тупамарос** з військами та поліцією країни. Згідно [9] загинуло 61 партизан та 50 солдатів і поліцейських. Згідно [10] загинуло близько 100 партизанів. Таким чином, у результаті партизанської боротьби 1968-1973 рр. в Уругваї загинуло 111 – 150 чоловік. Можемо прийняти цифру 120 загиблих у цій війні. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

У **Парагваї**, в 1947 році проходила громадянська війна, втрати у якій за різними джерелами сильно різняться. Так, В.Ерліхман [1, с.96], називає цифру 55 тис. загиблих у цій війні, причому за його даними з цієї цифри

втрат 5 тис. склали військові втрати, а 50 тис. – втрати мирного населення. В джерелі [3] говориться про 17 тис. загиблих, під час громадянської війни парагвайців. На наш погляд, вказані цифри втрат є сильно перебільшеними. Більш реальними є менші цифри загиблих: 1 тис. – 4 тис. [9] – 6 тис. загиблих [2, с.67]. При розмаху втрат 1 тис. – 6 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 4 тис. загиблих під час громадянської війни 1947 року в Парагваї.

Протягом 1968-1974 рр. у **Парагваї** мав місце партизанський рух з метою усунення від влади диктатора А.Стреснера. Втрати партизанських загинів, згідно [9] склали 200-400 загиблих. Якщо припустити, що втрати урядових сил були у два рази меншими, то загальні втрати складуть 300-600 загиблих. Можемо прийняти цифру 300 загиблих під час партизанської війни 1968-1974 рр. в Парагваї. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Під час військового перевороту в **Парагваї**, результатом якого стало усунення А.Стреснера від влади, загинуло, згідно [9], 250 – 300 – 350 чоловік. Нами, в [2, с.72] наводиться значно менша цифра втрат – 31 загиблий. При розмаху втрат 31 – 350 чоловік, приймемо цифру 250 загиблих під час перевороту 1989 року в Парагваї.

Болівія за післявоєнний час (1945-2000 рр.), була зоною політичної нестабільності, оскільки в цій країні періодично спалахували збройні конфлікти. В.Ерліхман [1, с.90] кількість загиблих болівійців у сутичках 1946-1952 рр. визначає у 4 тис. загиблих, а у революції 1952 року – у 0,8 тис. чоловік. За нашими даними [2, с.73], у збройних сутичках лише 1949 року загинуло 1.350 чоловік. Втрати за інші роки не були такими значними. Так що, наближено можемо вважати, що у сутичках 1946-1952 рр. в Болівії загинуло 2 тис. – 4 тис. чоловік. Із вказаної вики втрат можемо прийняти середню цифру 3 тис. загиблих болівійців у сутичках 1946-1952 рр.

Загальне число загиблих під час революції 1952 року в **Болівії** коливається в межах 600 – 3.000 чоловік, причому консенсусною вважають цифру 1.500 загиблих [11]. Останню цифру втрат можна зустріти і в інших джерелах, наприклад в [3], або в [4]. Отже, при розмаху втрат 600 – 3.000 чоловік, приймемо цифру 1.500 загиблих болівійців під час революції 1952 року.

У листопаді 1964 року, під час спроби військового перевороту в **Болівії** загинуло 50 чоловік, а у червні 1967 року, під час розгрому болівійськими військами шахтарської зони Катаві – Уануні загинуло 80 шахтарів [2, с.73]. В цьому ж році, у Болівії вів партизанські дії загін Ернесто «Че» Гевари. Втрати загону Че Гевари склали 40 чоловік убитими, причому загинуло 15 з 18-ти кубинців, які воювали в загоні, а втрати урядових військ склали 42 вбитих та 32 поранених [12]. Загалом, в сутичках і заворушеннях 1964 та 1967 років загинуло 212 чоловік. Військові втрати можемо прийняти рівними 82 загиблих.

В 1971 році в **Болівії** під час сутичок робітників з урядовими військами загинуло 126 чоловік [2, с.73], а за іншими даними – 300 чоловік [1, с.90], причому події 1971 року включають в себе, також державний переворот. При вказаному розмаху втрат, приймемо кількість загиблих під час сутичок 1971 року в Болівії у 200 чоловік.

У 1980 році в **Болівії**, в черговий раз відбувся державний переворот. Згідно [1, с.90] число загиблих склало 0,2 тис. чоловік. За нашими даними [2, с.73], під час перевороту, та в сутичках, які мали місце після нього, загинуло 2,4 тис. чоловік. Можемо, як і в джерелі [9], прийняти цифру 1 тис. загиблих під час перевороту 1980 року в Болівії.

В **Перу**, під час повстання 1948 року у порту **Кальяо**, загинуло 260 чоловік, у тому числі 60 військових та 200 цивільних громадян [53, с.570].

В **Перу**, упродовж 1965-1968 рр., йшла активна партизанська війна, під час якої, згідно [1, с.97] загинуло 6 тис. чоловік. Вища цифра втрат – 8 тис. загиблих, наводиться в [2, с.67], та в [3]. При розмаху втрат 6 тис. – 8 тис. загиблих приймемо верхню оцінку втрат – 8 тис. загиблих під час партизанської війни 1965-1968 рр. в Перу.

В **Перу**, упродовж 1980-2000 рр. проходило жорстке збройне протистояння між урядом країни та його збройними силами – з одного боку, та лівацькими повстанськими угрупованнями «Сендеро Луміносо» (Сяючий шлях) та «Революційний рух імені Тупака Амару» – з іншого. Називалися різні цифри втрат: 28 тис. загиблих упродовж 1980 – 1995 рр.[1, с.97], 30-35 тис. загиблих протягом 1980 – 1997 рр. [2, с.75], 50 тис. загиблих [4]. Проте вказані цифри втрат виявилися неповними. Згідно звіту Комісії з «правди та примирення», складеного у 2003 році, загалом з 1980 року і по 2000 рік загинуло 69.280 перуанців, причому причиною 54 % всіх смертей була названа терористична діяльність «Сендеро Луміносо» [12]. Стосовно військових втрат, то згідно з [1, с.97] протягом 1980-1995 рр. загинуло 3 тис. військових та 7 тис. повстанців. Можемо наближено вважати, що упродовж 1980-2000 рр. військові втрати з обох боків склали 15 тис. загиблих. В XXI столітті партизанський рух у Перу пішов на спад. На кінець 2015 року нараховувалося 70 тис. загиблих під час партизанської війни в Перу [52].

У другій половині XX століття **Перу** та **Еквадор** двічі воювали між собою. У війні 1981 року з боку Перу загинуло 12 військових, а з боку Еквадору загинуло 16 військових, та ще 30 були поранені [14]. У війні 1995 року втрати були більшими. Перу втратило 58 вбитих, 107 поранених, 5 зникло безвісти, та ще 7 військових потрапило в полон [15]. Якщо вважати, що зниклі безвісти перуанські військовослужбовці фактично загинули, і тіла яких не змогли знайти, то втрати Перу у вказаних двох війнах становитимуть 75 загиблих. В [2, с.67] говорилося про 50 загиблих військовослужбовців

з Еквадору у війні 1995 року, а в [15] наводилися дані про 40 загиблих, та 80 поранених військових Еквадору у цій війні. Якщо вважати, що у двох війнах загинуло 66 еквадорських військових, то у двох війнах між Перу та Еквадором загинуло загалом 141 чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Під час повалення диктатури П.Хіменеса у **Венесуелі** в 1958 році, загинуло 145 та було поранено 600 чоловік [2, с.72]. У **Венесуелі** під час партизанської війни, яка проходила у 1962-1969 рр. загинуло, загалом 3 тис. чоловік [1, с.91]. В 1989 році, у **Венесуелі** мали місце заворушення, які увійшли в історію під назвою Каракасо. Розкид втрат під час подій 1989 року досить великий: 44 – 2.000 загиблих, за даними джерела [16], та 300 – 3.000 загиблих, за даними джерела [17]. Нами наводилися дані про 246 загиблих та 1.000 поранених під час заворушень 1989 року [2, с.72]. При розмаху втрат 44 – 3.000 загиблих під час повстання 1989 року у Венесуелі, приймемо цифру 276 загиблих, яка наводиться у джерелі [18]. В листопаді 1992 року, у **Венесуелі**, під час заколоту загинуло 300 чоловік [1, с.91].

В **Сурінамі**, протягом 1986-1992 рр., проходила партизанська війна під керівництвом Ронні Брунсвійка проти уряду країни. За нашими обчисленнями у цій війні загинуло 400 чоловік [2, с.72]. Дещо більшу цифру втрат дає В.Ерліхман: загинуло 500 жителів Сурінаму, у тому числі 100 військових, 200 партизанів та 200 мирних жителів [1, с.99]. Максимальна оцінка втрат у цьому конфлікті наведена у джерелі [27]: 900 загиблих. В [49],[50] говориться про 87 загиблих військових та 60 партизанів. Кількість загиблих мирних жителів коливається в межах 200 [49] – 300 чоловік [50]. В [49] також говориться про 200 загиблих військових та 200 цивільних громадян Сурінаму. При розмаху втрат 347 – 900 загиблих під час партизанської війни в Сурінамі, приймемо середню цифру 500 загиблих у цій війні. Будемо вважати, що військові втрати становлять 300 чоловік, у тому числі загинуло 100 сурінамських військових та 200 партизанів.

В **Гайані**, під час сутичок 1968-1969 рр. загинуло 100 чоловік [1, с.92].

Громадянська війна в **Колумбії** є найбільш довготривалою, та найбільшою за кількістю жертв війною на Американському континенті за післявоєнний час. Згідно [19] число жертв у цій війні за період 1948 – 1958 рр. коливається у межах 150 тис. – 400 тис. загиблих. Згідно даних джерела [54] вилка втрат у цій війні за той же інтервал часу становить 200 тис. – 300 тис. загиблих. Нами наводилися наступні дані про число загиблих у цій громадянській війні: 193.822, 252.600 та 300.000 загиблих [2, с.71]. В.Ерліхман [1, с.94] число загиблих за період 1948 – 1962 рр. визначає у 233.000 чоловік, у тому числі 30 тис. склали військові втрати. Можемо прийняти розмах втрат під час громадянської війни в Колумбії за проміжок часу 1948 – 1962 рр. у

200 тис. – 300 тис. загиблих, з середньою цифрою втрат 252.600 чоловік. Військові втрати за цей період часу приймаємо рівними 30 тис. загиблих.

З 1964 року і по теперішній час, в **Колумбії** йде друга громадянська війна, число загиблих у якій суттєво різниться за різними джерелами. Це пов'язано в першу чергу з тим, що перманентна війна, яка йде у Колумбії, стимулювала сплеск злочинності, яка мала наслідком велику кількість жертв серед населення країни. Так, наприклад, у 1986-1987 рр. тільки 7 % всіх загиблих припадало на сутички партизанів з урядовими військами [2, с.71]. Решта загиблих були жертвами кримінальної злочинності. Паралельно з громадянською війною, яка йшла у Колумбії, уряд країни вів у 1982 – 1989 рр. збройна боротьбу проти місцевої наркомафії. В результаті цієї боротьби загинуло 92.151 чоловік, у тому числі 6.137 військовослужбовців, 6.038 поліцейських, 1.535 політиків, і т.д. [2, с.72]. Проте вказані втрати є втратами у боротьбі уряду країни із професійною злочинністю, а тому не враховуються нами, як втрати у локальних війнах і конфліктах. З цієї причини, статистичні дані, на зразок 300 тис. загиблих у Колумбії протягом 1985-2000 рр. [20], включають у себе не тільки жертв громадянської війни, але й жертв кримінальної злочинності в країні.

Стосовно власне загиблих під час громадянської війни в **Колумбії**, то за період 1958 – 2012 рр. задокументовано загибель 220 тис. чоловік, у тому числі 82 % усіх втрат, або 177.307 загиблих склали втрати мирного населення [21]. В джерелі [22] говориться про 218.094 загиблих під час громадянської війни в Колумбії, причому 177.307 з них – це мирні жителі. В більш пізніх джерелах наводилися такі цифри втрат 220 тис. [55] – 260 тис. загиблих [56] за період 1964 – 2016 рр., а у джерелі [25] наводилася цифра 260 тис. загиблих та 45 тис. зниклих безвісти колумбійців за цей же період часу. Якщо вважати, що з числа зниклих безвісти загинуло 22 тис. чоловік, то розмах втрат під час громадянської війни в Колумбії складе 220 тис. – 260 тис. – 282 тис. чоловік за період 1964 – 2016 рр.

Встановимо приблизну кількість жителів **Колумбії**, які могли стати жертвами громадянської війни упродовж 1964-2000 рр. З цього приводу відомими є наступні статистичні дані. В.Ерліхман [1, с.94] кількість загиблих у громадянській війні за період 1964-2000 рр. визначає у 55 тис. чоловік, у тому числі 3 тис. військових, 15 тис. партизанів та понад 30 тис. мирних жителів. Цифру загиблих мирних жителів по В.Ерліхману ми вважаємо применшеною. Згідно джерела [23], починаючи з 1964 року, і на кінець березня 2000 року, в громадянській війні загинуло понад 120 тис. чоловік. Згідно [24], за період 1964-2002 рр. у Колумбії жертвами громадянської війни стали 130 тис. чоловік. Нами у [2, с.71] була виведена цифра 131 тис. загиблих під час громадянської війни в Колумбії за період 1964-2000 рр.

Таким чином, можемо вважати, що при розмаху втрат 120 тис. – 131 тис. загиблих, середня цифра втрат склала 130 тис. чоловік за проміжок часу 1964-2000 рр. Стосовно військових втрат, то як указувалось вище, за даними В.Ерліхмана вони склали 18 тис. загиблих. З іншого боку, у цьому ж джерелі наводиться цифра 20 тис. загиблих військових з обох боків за період 1964-2000 рр. [1, с.94]. Приймемо останню цифру у якості цифри військових втрат під час громадянської війни в країні за період 1964-2000 рр. Військові втрати склали 15,39 % усіх втрат за період 1964-2000 рр.

Під час військового перевороту 1990 року в державі **Трїнідад і Тобаго** загинуло понад 300 чоловік, та ще 1 тис. були поранені [2, с.72].

В **Панамі**, у січні 1964 року, під час сутичок громадян Панами з військовими США загинуло 23 панамців, та 4 американці [2, с.66].

У 1989 році війська **США** здійснили вторгнення у **Панаму**. Військові втрати США склали 24 чоловік убитими, 303 пораненими, та ще 1 чоловік зник безвісти [2, с.67]. За даними джерела [26] військові втрати США склали 24 вбитих та 323 поранених. Можемо вважати, що у 1989 році під час конфлікту у Панамі загинуло 24 військовослужбовці армії США. Стосовно втрат армії Панами наводилися наступні дані: 314 загиблих [2, с.67], 57, 293, 297 загиблих [9], 68 [26], 323 загиблих панамських військових [1, с.96]. Іншими словами, розмах втрат загиблих військових армії Панами складає 57 – 323 чоловік. Приймемо середню цифру 297 загиблих військових Панами під час подій 1989 року. Аналогічним чином, відомими є такі цифри втрат мирного населення Панами: 459, 500, 700 загиблих, 300-500, 1.600, 202 та 2.000 загиблих мирних жителів [2, с.67]. Отже, розмах втрат мирного населення Панами, виходячи з вищенаведених даних складає 202-2.000 загиблих. Можемо прийняти цифру 700 загиблих мирних жителів Панами під час подій 1989 року. Таким чином, при розмаху втрат 283 – 2.347 чоловік, середня цифра втрат становить 1.021 загиблих. Військові втрати становлять 321 чоловік.

У **Коста-Ріці**, під час громадянської війни 1948 року, загинуло 2.000 чоловік [1, с.94], у тому числі втрати урядових військ склали 1.500 загиблих, а втрати повстанців – 500 чоловік [27]. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

В 1955 році, під час війни між **Нікарагуа** та **Коста-Рікою** загинуло 1 тис. чоловік [3],[4], а у 1957 році під час війни між **Нікарагуа** та **Гондурасом** загинуло ще 1 тис. чоловік [3]. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Перша громадянська війна в **Нікарагуа** продовжувалася у 1962-1979 рр. Розмах втрат у цій війні коливається в межах 35 тис. [3] – 50 тис. загиблих [2, с.68; 28]. Дані В.Ерліхмана про 10 тис. загиблих упродовж 1978-

1979 рр. [1, с.96], ми вважаємо неповними. Прийmemo цифру 50 тис. загиблих під час війни 1962-1979 рр. у Нікарагуа, причому військові втрати у цій війні перевищили 2 тис. чоловік [1, с.96].

Друга громадянська війна в **Нікарагуа** проходила у 1981-1990 рр. Максимальна цифра втрат у цій війні – 50 тис. загиблих, наведена у джерелі [29]. Нами у [2, с.69] наводився наступний розмах втрат під час другої громадянської війни у Нікарагуа: 30 тис. – 50 тис. – 55 тис. загиблих. При даному розмаху втрат прийmemo цифру 30 тис. загиблих під час другої громадянської війни в Нікарагуа. Військові втрати у цій війні склали 9 тис. загиблих [1, с.96].

У війні між **Сальвадором і Гондурасом** (липень 1969 року) розмах втрат склав 2 тис. – 6 тис. загиблих [30]. Згідно даних В.Ерліхмана [1, с.92-92], цифра 2 тис. загиблих включає в себе 1,6 тис. загиблих гондурасців, у тому числі 600 військових, та 400 загиблих сальвадорців. Можемо прийняти цифру 3 тис. загиблих під час цієї війни [2, с.65-66], у тому числі військові та цивільні втрати Гондурасу склали 2,1 тис. чоловік, а Сальвадору – 900 чоловік [31]. Військові втрати у цій війні можемо прийняти рівними 1 тис. загиблих.

Під час партизанського руху 1980-1989 рр. в **Гондурасі**, загинуло 2 тис. чоловік [1, с.93].

В **Сальвадорі**, у 1972 році, під час придушення заколоту загинуло 200 чоловік [2, с.69].

Громадянська війна 1979-1992 рр. у **Сальвадорі** відзначалася великою жорстокістю. Згідно [32] у цій війні загинуло 70-80 тис. чоловік, та ще 8 тис. зникли безвісти. У джерелі [33] говориться про 75 тис. загиблих та 12 тис. зниклих безвісти сальвадорців. Нами наводилася вилка втрат 75 тис. – 100 тис. загиблих сальвадорців у громадянській війні 1979-1992 рр. [2, с.70]. З наведеної вилки втрат прийmemo цифру 75 тис. загиблих. Оскільки зниклі безвісти під час цієї війни – це фактично загиблі військові, або цивільні громадяни Сальвадору, то при розмаху 8-12 тис. зниклих безвісти можемо прийняти цифру 10 тис. зниклих безвісти громадян країни, тобто, фактично загиблих. Таким чином, при розмаху втрат 75 тис. – 100 тис. загиблих під час громадянської війни 1972-1992 рр. у Сальвадорі, прийmemo цифру 85 тис. загиблих у цій війні.

Стосовно військових втрат. В.Ерліхман називає цифру 10 тис. загиблих з обох боків військовослужбовців [1, с.97]. У [32] говориться про 7 тис. загиблих військовослужбовців урядових військ та 20 тис. полеглих партизанів. Будемо вважати, що військові втрати під час громадянської війни в Сальвадорі склали 27 тис. загиблих, що в свою чергу, становить 31,77 % усіх втрат у цій громадянській війні.

В 1954 році в **Гватемалі**, під час під час бойових дій які призвели до усунення від влади законно обраного президента країни Х.Арбенса загинуло 214 чоловік [2, с.66]. В джерелах [3] і [5] називається більш висока цифра втрат – 1 тис. загиблих. При розмаху втрат 214 – 1 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 500 загиблих під час подій 1954 року в Гватемалі.

Згадуваний вище переворот став причиною спалаху терору, а потім громадянської війни у **Гватемалі**, яка закінчилася наприкінці 1996 року. За даними, які наводить В.Ерліхман [1, с.92], від терору 1954-1994 рр. загинуло 120 тис. гватемальців, за іншими даними, також по В.Ерліхману, загинуло 175 тис., а під час партизанського руху 1962-1996 рр. загинуло 25 тис. чоловік, у тому числі 15 тис. загиблих склали військові втрати. Тобто, розмах втрат за В.Ерліхманом, у Гватемалі упродовж 1954-1996 рр. складає 145 тис. – 200 тис. загиблих. За даними джерел [34; 35] загинуло 150 тис. чоловік, та ще 45 тис. зникли безвісти, тобто фактично загинули, але тіла яких не вдалося відшукати. Отже маємо цифру 195 тис. загиблих. Нами наводиться цифри 195 тис. та 200 тис. загиблих під час громадянської війни в Гватемалі [2, с.74]. Приймемо, при розмаху втрат 145 тис. – 200 тис. загиблих, верхню оцінку – 200 тис. загиблих під час громадянської війни 1954-1996 рр. у Гватемалі, причому військові втрати склали 15 тис. чоловік. Громадянська війна супроводжувалася масовим винищенням місцевих індіанців, яких за даними джерела [36] загинуло понад 130 тис. чоловік.

В 90 – ті роки ХХ століття у **Мексичі**, в штаті **Чьяпас** збройну антиурядові боротьбу вела Сапатистська армія національного визволення. Нижня оцінка втрат – 100 загиблих [27]. В [37] гвориться про 140 загиблих. Нами в [2, с.73] наводилася цифра 300 загиблих, а в [1, с.95] говорилдося про 500 загиблих. При розмаху втрат 100-500 загиблих, можемо прийняти цифру 300 загиблих під час конфлікту у штаті Чьяпас. Військові втрати, опираючись на дані В.Ерліхмана можуть скласти близько 100 загиблих [1, с.95].

У жовтні 1983 року війська **США** здійснили збройне вторгнення на **Гренаду**. У цій збройній акції загинуло 18-19 американців [38], [39], 24-27 кубинців [1, с.93], [39], та 45 гренадських військових [38], [39]. Загалом, військові втрати склали 87-91 загиблих. Можемо прийняти цифру 90 загиблих військових під час операції військ США на Гренаді. Стосовно загиблих мирних жителів, існують різні оцінки втрат. Спочатку говорилося про 1 тис. – 2 тис. загиблих [2, с.66], В.Ерліхманом називалася цифра 750 загиблих [1, с.93]. В джерелах [38], [39] наводяться значно менші, і більш реальні на наш погляд, цифри втрат: 24-71 загиблих мирних жителів Гренади. Тобто, реальний розмах втрат під час подій 1983 року на Гренаді складає 111 – 162 загиблих. Приймемо цифру 114 загиблих під час вторгнення військ США на Гренаду у 1983 році.

У 1980 році на **Ямаїці** сталися заворушення у результаті яких, за різними даними загинуло 100 [1, с.100]– 1.000 чоловік [5], [9]. Прийmemo цифру 475 загиблих під час заворушень на Ямаїці у 1980 році [2, с.73].

Під час інтервенції **США** до **Домініканської республіки** у 1965 році, загинуло 1 тис. [40] – 5 тис. чоловік [1, с.93]. Ще називалися цифри 4 тис. [2, с.66], та 2.850 загиблих [42]. Військові втрати США становили 25 загиблих [41]. При розмаху втрат 1 тис. – 5 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 4 тис. загиблих під час подій 1965 року у Домініканській республіці. Військові втрати наближено оцінимо у 300 загиблих.

Під час заворушень 1983 року у **Домініканській республіці** загинуло 250 чоловік [2, с.73].

У сутичках 1991-1994 рр. на **Гаїті** розмах втрат склав 1 тис.[9] – 5 тис. загиблих, хоча, на наш погляд, реальною є вужча вилка втрат, а саме 3 тис. [5] – 5 тис. загиблих [1, с.92]. Прийmemo цифру 4 тис. загиблих на Гаїті під час заворушень 1991-1994 рр. [2, с.74], [43].

Під час нападу загону Фіделя Кастро на казарми Монкада на **Кубі** 26 липня 1953 року, загинуло 80 чоловік [44]. Нами [2, с.72] наводилися дані про 82 убитих та 36 поранених під час нападу на казарми Монкада. Прийmemo цифру 82 загиблих на Кубі у 1953 році, під час нападу на казарми Монкада.

Громадянська війна 1956-1959 рр. на **Кубі**, призвела до повалення режиму диктатора Ф.Батісти. Згідно [10, с.545],[45], у цій війні загинуло 5 тис. чоловік. В.Ерліхманом [1, с.95] дається менша цифра втрат – 3 тис. загиблих. Розшифровка цієї цифри є такою: загинуло 300 військових режиму Батісти, 446 партизанів, та 152 мирних жителів. Ще 2 тис. чоловік загинули у результаті зіткнень, терористичних актів у Гавані та інших кубинських містах упродовж 1956-1959 рр. Отже, при розмаху втрат 3-5 тис. загиблих упродовж громадянської війни 1956-1959 рр. на Кубі, можемо прийняти цифру 3 тис. загиблих. Військові втрати, при цьому склали 746 чоловік.

Називаються наступні цифри втрат під час боїв на **Плая-Хірон**, на **Кубі** у 1961 році. Згідно джерела [46], втрати антикастрівських опозиціонерів, яких підтримували США, склали 114 вбитих, та 360 поранених, ще 1.202 членів опозиційних формувань потрапили у полон. Окрім цього, ще загинуло 5 американців – агентів ЦРУ. Втрати кубинських військ склали 156 вбитих, та близько 800 поранених [46]. Разом, таким чином, з обох боків загинуло 270 чоловік. Нами, в [2, с.66], наводилися дані про 82 загиблих опозиціонерів, та 87 урядових військовослужбовців. Тобто, про 169 загиблих з обох боків. Інші дані: 92, або 114 загиблих опозиціонерів, та 156 загиблих урядових військових [2, с.66]. Отже, розмах втрат під час боїв на Плая-Хірон коливається у межах 169-248-270 загиблих. При даному розмаху втрат

прийнемо цифру 248 загиблих під час боїв на Кубі у 1961 році. Дані втрати віднесемо до військових втрат.

Протягом 1960-1965 рр., на **Кубі**, у горах **Ескамбраю** проходила збройна боротьба антикастрівських партизанів з урядовими військами. Загалом, вважається, що у цій боротьбі загинуло 500 військовослужбовців урядових військ та 2,5 тис. партизанів [47]. Можна вважати, що на Кубі протягом 1960-1965 рр. загинуло з обох боків 3 тис. чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Упродовж 1975-1990 рр., кубинські війська прийняли активну участь у громадянських війнах на **Африканському континенті**, у першу чергу в Анголі та в Ефіопії. Повідомлялося про 2.289 [2, с.67] – 3 тис. і навіть про 10 тис. загиблих кубинських військових [48]. Вказані втрати будуть нами враховані в наступному розділі, під час аналізу людських втрат у локальних війнах на Африканському континенті.

У 1950 році в **Пуерто-Ріко**, відбулося повстання, придушене збройними силами США. Згідно [51] загинуло 16 повстанців та 9 були поранені, втрати США склали 8 військових та поліцейських убитими та 29 пораненими, загинуло 4 та одержали поранення 11 мирних жителів. Загалом, загинуло 28 чоловік, у тому числі 24 загиблих склали військові втрати.

В **Аргентині**, під час військових переворотів 1989 та 1990 рр. загинуло, загалом 48 чоловік, на **Гаїті**, під час перевороту 1989 року загинуло 60 чоловік, а в Парагваї, під час перевороту 1989 року загинуло 31 чоловік [2, с.72]. Загалом, під час переворотів 1989-1990 рр, у цих країнах загинуло 139 чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Результуючі дані по країнах Американського континенту наведені у **Додатку 3.3.**

Отже, упродовж 1945-2000 рр., у локальних війнах і конфліктах втрати населення країн Американського континенту склали 713.291 – 982.201 загиблих. Середня цифра втрат становить 873.072 чоловік. Військові втрати склали 130.304 загиблих, або 14,93 % від середньої цифри втрат. Основні втрати населення країн Американського континенту понесло під час громадянських воєн, заворушень та військових переворотів. Втрати під час міждержавних воєн і конфліктів склали усього 1,32 % від середньої цифри втрат (11.555 загиблих), та 3,92 % військових втрат (5.101 загиблих) континенту.

Найбільшими, за кількістю жертв були громадянські війни: в Колумбії (1948-2000 рр.) – 382.600 загиблих, або 43,82 % середньої цифри втрат, у Гватемалі (1954-1996 рр.) – 200 тис. загиблих (22,91 %), в Сальвадорі (1979-1992 рр.) – 85.000 загиблих (9,74 %), та в Перу (1980-2000 рр.) – 69.280 загиблих (7,94 % середньої кількості втрат). Разом, на вказані країни прийшлося 736.880 загиблих, що становить 84,4 % середньої цифри втрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с.
2. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
3. Войны XX века и их жертвы (тысяч человек). Страны и регионы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pandia.ru/text/77/152/9539.php>.
4. Wars since 1900 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.war-memorial.net/wars.all.asp>.
5. Людские потери в конфликтах, кризисах, войнах в 1945-1999 годах // Зарубежное военное обозрение. – 2009. – №4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.otvaga2004.narod.ru/publ/w1/2007-05-04.htm>.
6. Фолклендская война [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://historiawars.narod.ru/Index/XXv/Folk/F11.htm>.
7. Федерико Ривас Молина. Фолклендская война не стерлась из памяти 35 лет спустя... [Электронный ресурс] /Ривас Молина Федерико. – 2017, 3 апреля. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/politic/20170403/239035647.html>.
8. Митяева Е.В. Англо-аргентинский конфликт из-за Фолклендских (Мальвинских) островов /Е.В. Митяева. – М.: Международные отношения, 1985. – 92 с.
9. White Matthew. Minor Atrocities of the Twentieth Century [Электронный ресурс] /Matthew White. – Режим доступа: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat.7.htm#Afg9>.
10. Повстанческое движение в Уругвае [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.org>.
11. Революция 1952 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.narod.ru/kb.html>.
12. Comision de la Vertad y Reconciliacion. Annex 2. Page 17. Accesed January 14, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cverdad.org.pe/final/pdf/Tomo%20-%20ANEXOS/ANEXO%202.pdf>.
13. Перу: пошуки замирення після кривавих конфліктів 90-х років //Європ. – 18.12.2015.
14. Котлобовский А. Война в Андах («Уголок неба») [Электронный ресурс] /А. Котлобовский, М. Жирохов. – Режим доступа: <http://www.airwar.ru/history/locwar/lamerica/andy/andy.html>.
15. Cooper Tom. Peru vs Ecuador. Alto-Senepa War,1995 (ACIG.org) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.acig.org/index.php>.
16. Uppsala Conflict Data Program. Conflict Encyclopedia. One-sided Violence. Government of Venezuela-civilians [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ucdp.uu.se/gpdata/gpcountry.php?id=167®ionSelect=5-Southern-Americas#>.
17. «Эль Каракасо» в память о Венесуэле, 25 лет спустя [Электронный ресурс]. – 2014, 27 февраля. – Режим доступа: <http://lainfo.es.ru/2014/02/27>.
18. Bonnes et mauvaises victims au Venezuela [Электронный ресурс]. – 2016, 15 junio. – Режим доступа: <http://www.medelu.org>.
19. Боготасо... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sandinist.livejournal.com/115652.html>.
20. Латинская Америка. – 2002. – №11. – С.28.
21. Вооруженный конфликт в Колумбии унес жизни 220 тыс. человек [Электронный ресурс]. – 2013, 25 июля. – Режим доступа: http://www.inosmi.ru/EL_Pais_co/20130725/211304371.html.
22. ...Colombia: memorias de Guerra y dignidad: Estadísticas del conflict armado en Colombia [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrodememorialhistorica.gov.co/microstitions/informeGeneral/estadisticas.html>.
23. Известия. – 2000. – 29 марта. – С.7.
24. Известия. – 2002. – 7 июня.
25. Тимошенко об»явил об окончании 52-летней войны с властями Колумбии // Украинская правда. – 29.08.2016.
26. Freed Kenneth. Update Invasion Ghosts: Panama tries to bury

rumors of mass graves: Allegations persist that up to 4.000 civilians were killed in the U.S. invasion [Електронний ресурс] /Kenneth Freed. –1990, 27 october. – Режим доступу: http://artides.latimes.com/1990-10-27/news/mn-2882_1_mass-grave. **27.** Национальные и международные конфликты 1945-1995 годов. Часть 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://warconflict.ru/rus/catalog/?action=shwprd&id=1160>. **28.** Булычев И.М. Никарагуа на пути национального возрождения /И.М. Булычев. – М.: Изд-во «Знание»,1980. – С.37. **29.** Булычев И.М. Никарагуа: годы борьбы и созидания /И.М. Булычев. – М.: Изд-во «Знание»,1989. – С.31. **30.** Indiana Jones With a Note Pad...[Електронний ресурс]. – 1991, 2 june – Режим доступу: <http://artides.orlandosentinel.com/1991-06-02/entertainment/9105310865>. **31.** Anderson Thomas P. The War of the Dispossessed: Honduras and El Salvador 1969 /Thomas P. Anderson. – Lincoln University of Nebraska Press, 1981. – P. 64-65. **32.** Bounds Andrews. South America, Central America and the Caribbean 2002. El Salvador: History (10a ed.) /Andrews Bounds. – London: Routledge,2001. – P.384 – ISBN 978-1-85743-121-6 **33.** 20-я годовщина завершения гражданской войны в Сальвадоре //Зарубежное военное обозрение. – 2012 (январь). – №1(778). – С.104. **34.** Независимая газета. – 2000.20 мая. – С.6. **35.** [Гватемала] «Исчезли»... //Известия – 7.07.1984. – С.4. **36.** Новое время. – 2002. – №49. – С.24. **37.** Мексика //Зарубежное военное обозрение. – 1995. – №12. – первая страница обложки. **38.** Medals outnumber GI»S in Grenada Assault [Електронний ресурс]. – 1984, 30 march. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/1984/03/20/world>. **39.** US Sums Up Reasons For Invading Grenada [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/1983/12/17/world>. **40.** Palmer Bruce. Intervention in the Carribean: The Dominican Crisis of 1965 /Bruce Palmer. //University Press of Kentukky. – 2015. – P.137. – ISBN 9780813150024. **41.** In 1965 U.S. and Dominican Tanks Fought Brief, Violant Skirmishes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://warisboring.com>. **42.** События 1965 года в Доминиканской республике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.org>. **43.** Известия. – 1997. – 10 сентября. – С.3. **44.** Военные казармы Монкада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrono.info/sobyty/1953monkada>. **45.** Singer Joel David. The Wages of War, 1816-1965: A Statistical Handbook. – Inter University Consortium of Political Research, 1974 [Електронний ресурс]. //Joel David Singer, Melvin Small. – Режим доступу: <https://www.amazon.com/0471793000>. **46.** Куба: 50 лет разгрома контрреволюционных сил под Playa-Hiron //Зарубежное военное обозрение. – 2011. – №5(770). – С.102-103. **47.** Луча контра бандидос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.narod.ru/kb.shtml>. **48.** Williams John Hoyt. Cuba: Havana»s Military Machine [Електронний ресурс] /John Hoyt Williams. – 1988, 1 august. – Режим доступу: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1988/08/305932>. **49.** Hoogbergen W. De oorlog van de sergeanten: Surinaame militairen in de politiek /W. Hoogbergen, D. Kruijt. – Amsterdam: Bakker, 2005. – ISBN 90-351-2998-9. **50.** Hayward Susana. Fragile Peace Plan in Surinaame Tests Government»s Control Over Army [Електронний ресурс] /Susana Hayward. – 1989, 3 september. – http://artides.latimes.com/1989-09-03/news/mn-2135_1_permanent-peace. **51.** The Nationalist Insurrection of 1950(2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://writefight.wordpress.com>. **52.** The People»s War in Peru Archive [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20070119020616/http://www.blythe.org/peru-per>. **53.** Паршев А. Вторая мировая: когда она началась и когда закончилась? /А. Паршев, В. Степаков. – М.: Яуза: Эксмо, 2009. – 576 с. **54.** Восстание Боготасо [Електронний ресурс].

– 2015, 12 апреля. – Режим доступу: <http://bogotinka.livejournal.com>. **55.** Влада Колумбії уклала мир з повстанцями після 50 років конфлікту // Українська правда. – 25.08.2016. **56.** В Колумбии вступает в силу прекращение огня ББС // 28.08.2016.

§4. Втрати населення країн Америки від терору диктатур, в етнічних та расових конфліктах

На **Гаїті**, упродовж 1930-1955 рр. згідно [1, с.91], від терору диктаторських режимів загинуло 2 тис. чоловік. В §6 розділу 1 даної монографії, втрати на Гаїті протягом 1930-1944 рр. були нами визначені у 1.154 загиблих. Прийmemo цифру 846 загиблих на Гаїті упродовж 1945-1956 рр. від терору правлячих диктаторських режимів.

В деяких джерелах, як наприклад в [2], кількість жертв режиму Трухільйо в **Домініканській республіці** протягом 1930-1961 рр. визначають у 50 тис. загиблих. Проте, вказана цифра втрат включає в себе не тільки жертв режиму Трухільйо, але і жертв етнічних чисток, влаштованих диктатором у 1937 році, які були нами враховані у розділі 1, §6 монографії. Тому, для розрахунків нами була вибрана менша цифра втрат – 20 тис. загиблих від режиму Трухільйо у 1930-1961 рр. [1, с.93]. Число загиблих домініканців від диктатури Трухільйо протягом 1930-1944 рр. нами було визначено у 9.375 загиблих. Отже, упродовж 1945-1961 рр. число загиблих може скласти 10.625 чоловік.

В **Парагваї**, протягом 1940-1947 рр. жертвами терору диктатур стали 10 тис. громадян країни [1, с.96], причому упродовж 1940-1944 рр. кількість загиблих була нами визначена у 6,25 тис. чоловік (див. розділ 1, §6 монографії). Тоді, за проміжок часу 1945-1947 рр. від терору диктатур могло загинути 3,75 тис. парагвайців.

В розділі 1, §6 монографії, нами наводилися дані про 1.986 громадян **США**, як чорношкірих, так і білих, які були піддані лінчуванню протягом 1900-1950 рр. За період 1900-1944 рр., нами була визначена цифра 1.850 лінчованих американців. Отже, за період 1945-1950 рр. було лінчовано 136 американських громадян.

Загальна кількість загиблих під час терору 1976-1982 рр. у **Аргентині**, коливається в межах 10 тис. – 30 тис. чоловік [1, с.90], [4, с.75]. Документально встановлено смерть 8.960 жертв терору [1, с.90]. При розмаху втрат 8.960 – 30 тис. загиблих можемо прийняти цифру 13 тис. загиблих у Аргентині під час терору 1976-1982 рр., яка наведена у джерелі [3].

В 90-ті роки, в столиці **Аргентини, Буенос-Айресі** мали місце два терористичні акти:

1. Напад на посольство Ізраїлю 17.03.1992 року – 29 загиблих, та 242 поранених;

2. Напад на Єврейський культурний центр 18.06.1994 року – 89 загиблих, та понад 200 поранених [5]. Разом в столиці Аргентини Буенос-Айресі загинуло 118 чоловік.

Після придушення партизанського руху 1968-1973 рр. в **Уругваї**, влада країни розгорнула терор проти опозиції. В [1, с.99] називається цифра 5 тис. загиблих опозиціонерів, у тому числі 2 тис. були вбиті, або страчені, та ще 3 тис. померли в тюрмах. Цифра 5 тис. загиблих від політичного терору 1973-1985 рр. називалася також нами у [4, с.75]. Проте вказані дані виявилися завищеними. За розглядуваний період часу загинуло та зникло безвісти близько 200 уругвайців [6], або більш точно: загинуло 38 опозиціонерів, та ще 182 зникли безвісти [7]. При розмаху втрат 200 – 5.000 загиблих та зниклих безвісти опозиціонерів, приймемо цифру 220 загиблих жителів Уругваю під час терору проти опозиції у 1973-1985 рр.

До цього часу існують різні оцінки людських втрат від диктатури А. Піночета в **Чилі** (1973-1990 рр.). Цифри втрат у 30 тис., чи навіть 80 тис. загиблих та зниклих безвісти [4, с.74], є, безумовно дуже перебільшеними. В.Ерліхманом [1, с.99] наводиться цифра 15 тис. загиблих, у тому числі 12 тис. було вбито і страчено, та ще 3 тис. загинули у тюрмах і таборах, яка також, на наш погляд, є перебільшеною. Більше того, у цьому ж джерелі, ним наводиться менша цифра втрат – 10 тис. чоловік [1, с.99]. Нижню оцінку втрат – 3 тис. вбитих та зниклих безвісти, можна знайти в джерелах [2] та [8]. Наводяться ще такі дані: 3.197 загиблих, та 1.102 зниклих безвісти чилійців [9]. Разом, 4.299 чоловік, а також дані про 4.384 чилійців, які загинули від різних обставин під час диктатури А.Піночета [10, с.562]. При розмаху втрат 3 тис. – 10 тис. загиблих, приймемо цифру 4.384 чилійців, які загинули під час диктатури А.Піночета. Цю цифру втрат можна вважати офіційною. Вона була встановлена комісією Рауля Реттіга у 1991 році [10, с.562].

Під час терору 1948-1954 рр. в **Парагваї** загинуло 5 тис. чоловік [1, с.96].

Різними є оцінки числа жертв режиму А.Стресснера у **Парагваї** упродовж 1954-1989 рр. Згідно [1, с.96] загинуло 22 тис. чоловік, у тому числі 12 тис. було страчено та вбито, та ще 10 тис. померли в тюрмах. Згідно [11] А.Стресснером було знищено понад 30 тис. опозиціонерів. Нами наводилася цифра 50 тис. загиблих парагвайців [4, с.76]. Отже, число загиблих від диктатури А.Стресснера парагвайців протягом 1954-1989 рр. коливається в межах 22 тис. – 50 тис. чоловік. Приймемо нижню оцінку – 22 тис. загиблих від диктатури А.Стресснера парагвайців.

В деяких джерелах, наприклад в [12],[13] і т.д., наводяться дані про те, що чисельність індіанців-гуарані за час правління А.Стресснера у **Парагваї** скоро-

тилася з 250 тис. до 30 тис. чоловік. На наш погляд, ці дані є сильно перебільшеними. Тим більше невідомо, яку частину складають втрати індіанців серед усіх втрат режиму А.Стресснера. В джерелі [14] наведена більш реальна оцінка індіанських втрат – 8 тис. загиблих під час режиму Стресснера індіанців-гуарані.

Досить великим є розмах втрат населення **Бразилії** під час правління військової диктатури упродовж 1964-1985 рр. Відомими є наступні цифри втрат. В [1, с.91] – 5 тис. загиблих упродовж 1964-1979 рр., 2 тис. загиблих протягом 1969-1985 рр. [4, с.67], 500 загиблих за період 1964-1985 рр. [15]. В джерелі [14] наводяться дві цифри втрат: 1.700 загиблих, та 450-600 загиблих та зниклих безвісти. Тобто, розмах втрат населення Бразилії складає 450 – 5.000 загиблих. В якості середньої цифри втрат приймемо цифру 2 тис. загиблих громадян Бразилії у роки правління військової диктатури (1964-1985 рр.). Великий розмах втрат населення пояснюється, серед іншого, тим, що під час диктатури безпощадно ліквідовувалися не тільки політичні противники режиму, але й різного роду кримінальні елементи. Так, за даними В.Ерліхмана [1, с.91], було ліквідовано, окрім 5 тис. противників режиму, ще й 30 тис. злочинців та підлітків-кримінальників. Взагалі, в Латинській Америці, і зокрема в Бразилії, рівень злочинності є дуже високим. Так, упродовж 1985-2011 рр. у Бразилії, від збройного насильства загинуло близько 1,1 млн. чоловік! [16]. Проте, дані про людські втрати населення країн світу від злочинних дій, збройного кримінального насильства, і т.д., не є предметом нашого дослідження.

Великими були втрати індіанців **Бразилії** від дій урядів країни. Так, згідно [17], за період 1945-1985 рр. загинуло 125 тис. індіанців Бразилії.

Під час терору військової диктатури в **Перу** протягом 1948-1956 рр. загинуло 10 тис. чоловік [1, с.97].

В **Еквадорі**, упродовж 1963-1972 рр. жертвами терору стали 1 тис. чоловік [1, с.100].

За період 1952-1958 рр., жертвами урядового терору стали 2 тис. [2, с.77] – 5 тис. [1, с.91] громадян **Венесуели**. Можемо прийняти цифру 2 тис. загиблих від урядового терору громадян Венесуели.

Від урядового терору, упродовж 1982-1991 рр., загинули 200 жителів **Сурінаму** [1, с.99].

В **Гайані**, 18 листопада 1978 року, в містечку Джонстаун, сталося масове самогубство членів секти «Храм народів». Згідно [18], загинуло 914 чоловік. В.Ерліхман називає цифру 923 загиблих сектантів [1, с.92]. Ще називається цифра 918 загиблих сектантів, у тому числі 260 дітей [19, с.76]. При розмаху втрат 914 – 923 чоловік, приймемо цифру 918 загиблих у Гайані сектантів у 1978 році.

В **Колумбії**, протягом 1946-1948 рр. жертвами урядового терору стали 20 тис. чоловік [1, с.94].

В джерелі [20] повідомлялося, що в **Нікарагуа** протягом 1936-1956 рр. від терору режиму Анастасіо Сомоси загинуло 150 тис. чоловік з 800 тис. населення країни, за 11 років (1957-1968 рр.), його наступник Луїс Сомоса Дебайле знищив 90 тис. нікарагуанців, а протягом наступних 12 років від режиму Анастасіо Сомоси Дебайле загинуло понад 180 тис. нікарагуанців. Реальні втрати виявилися значно меншими. Упродовж 1956-1979 рр. від терору режиму Сомоси загинуло 15 тис. [1, с.96] – 25 тис. нікарагуанців [2, с.76]. Прийmemo нижню оцінку втрат – 15 тис. загиблих від режиму Сомоси нікарагуанців.

В **Гондурасі** у 80-ті роки ХХ ст., від терору ескадронів смерті загинуло 800 чоловік, та ще 200 зникли безвісти [2, с.75]. В.Ерліхман число жертв терору в Гондурасі упродовж 1975-1995 рр. визначає у 2,5 тис. загиблих [1, с.93]. При розмаху втрат 1 тис. – 2,5 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 2 тис. загиблих від терору 1975-1995 рр. у Гондурасі.

В **Сальвадорі**, під час терору 1972-1979 рр. загинуло 3 тис. [1, с.97] – 5 тис. громадян країни [2, с.76]. Прийmemo цифру 3 тис. загиблих у Сальвадорі під час терору 1972-1979 рр.

У **Мексичі**, упродовж 1976-1995 рр. від терору загинуло 5 тис. чоловік [1, с.95]. Як зазначалося у вказаному джерелі, жертвами терору були в основному селяни, вбиті поліцією, або бандитами.

В.Ерліхман [1, с.92] втрати населення **Гаїті** від режиму Дювальє (1957-1986 рр.) визначає у 90 тис. загиблих, у тому числі 70 тис. було вбито і страчено, та ще 20 тис. загинуло в тюрмах. Нижня оцінка втрат – понад 50 тис. загиблих, наводиться в монографії [10, с.535]. Можемо прийняти цифру 60 тис. жителів Гаїті, які загинули від терору режиму Дювальє [4, с.73], [2].

Раніше вважалося, що протягом 1944-1958 рр. від терору диктатури Ф.Батісти на **Кубі** загинуло 20 тис. чоловік [10, с.525]. Тепер ця цифра втрат населення Куби визнається завищеною. Згідно [1, с.95], за період 1944-1958 рр. від терору диктатури Ф.Батісти загинуло 8 тис. чоловік. При розмаху втрат 8 тис. – 20 тис. загиблих на Кубі упродовж 1944-1958 рр., прийmemo цифру 8 тис. загиблих.

В [21] зазначалось, що упродовж 1959-1999 рр. від терору і репресій режиму Ф.Кастро на **Кубі** загинуло 14 тис. – 17 тис. чоловік. Проте, слід мати на увазі зауваження в [22], що цифра 17 тис. загиблих включає в себе також втрати під час антикастрівського партизанського руху 1960-1965 рр. Тому, при розмаху втрат 14 тис. – 17 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 15 тис. загиблих, яка наведена у джерелі [1, с.95].

На **Ямайці**, у 1976 році, від політичного терору загинуло 163 чоловіки [4, с.76]. У **Домініканській республіці**, за період 1966-1971 рр. було зафіксовано 800 політичних убивств, а під час заворушень і терору у квітні

1984 року загинуло 120 чоловік, 500 було поранено, та ще 6 тис. чоловік потрапили у в'язниці [4, с.76].

В **Сполучених Штатах Америки** населення понесло втрати під час расових сутичок і конфліктів. У расових сутичках 1962 року загинуло 2 та було поранено 375 чоловік [24], упродовж 1964-1969 рр. загинуло 250 чоловік, та ще 11 тис. були поранені [4, с.77], [23]. В Майямі у 1980 році загинуло 20 та було поранено 450 чоловік [4, с.77], під час бунту в Лос-Анджелесі у 1992 році загинуло 55 чоловік [23]. Окрім цього, під час 71-денної облоги американськими силами безпеки індіанського поселення Вундед-Ні у 1973 році, загинули 2 індіанці, та ще 69 індіанських активістів загинули протягом 1973-1976 рр. від антиіндіанського терору в США [24], [25]. Об'єднуючи наведені вище цифри втрат, одержуємо, що у США протягом 1962-1992 рр. в расових конфліктах загинуло 398 чоловік.

В 1993 році, під час збройної сутички агентів ФБР з сектантами «Вітки Давидової» у **США**, загинуло 4 агентів ФБР та 82 сектанти [26]. У тому ж році, під час теракту «Аль-Каїди» у Нью-Йорку загинуло 6 чоловік, та ще 1.042 були поранені [27]. В 1995 році, у **США**, у місті **Оклахома-Сіті**, стався найбільший у країні терористичний акт, у результаті якого загинуло 170 чоловік [1, с.98]. Таким чином, у першій половині 90-х рр., під час терористичних актів у США загинуло 262 чоловік.

Зведені дані по вказаному параграфу наведені нами у **Додатку 3.4.**

Отже, в результаті терору диктаторських режимів, від тероризму, в релігійних, етнічних та расових конфліктах упродовж 1945-2000 рр., на Американському континенті загинуло 319.942 – 456.841 чоловік, середня цифра втрат склала 338.940 загиблих. З останньої цифри втрат жертви геноциду індіанців у Бразилії склала 33,88 % їх усієї кількості (125 тис. чоловік), а жертви режиму Дювальє на Гаїті – 17,7 % усієї кількості жертв (60 тис. загиблих).

Зведена таблиця втрат по Американському континенту приймає наступний вигляд.

Таблиця 3.4.1.

Втрати країн Америки в локальних війнах і конфліктах, від терористичної діяльності, під час релігійних, етнічних та расових конфліктів 1945-2000 рр.

№	Вид конфлікту	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат
1.	Локальні війни і конфлікти	713.291	873.072	982.201
2.	Втрати від тероризму, в етнічних, релігійних, та расових конфліктах	319.942	338.940	456.841
3.	Всього загинуло	1.033.233	1.212.012	1.439.042

Таким чином, як впливає з наведеної вище таблиці, розмах людських втрат на Американському континенті за післявоєнний період (1945-2000 рр.), склав 1.033.233 – 1.439.042 чоловік, з середньою цифрою втрат 1.212.012 загинилих. Із останньої цифри втрат 72,04% склали жертви локальних воєн і конфліктів (873.072 чоловік), а решта – 338.940 чоловік, або 27,96% усієї кількості жертв, загинули від терору диктаторських режимів, терористичної діяльності, під час етнічних, релігійних, та расових конфліктів. Військові втрати за вказаний період часу перевищили 130 тис. чоловік.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с. **2.** Scaruffi Piero. The worts genocides of the 20th and 21 centuries (2009) [Електронний ресурс] /Piero Scaruffi – Режим доступу: <http://scaruffi.com/politics/dictat.html> **3.** Осужден последний аргентинский диктатор // Известия. – 21.04.2010. **4.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу у XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Голспрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с. **5.** Гельман Захар. Международный террор без границ и края /Захар Гельман. //Независимое военное обозрение. – 2.03.2012. **6.** Эхо планеты. – 2010. – №7-8. – С.20. **7.** Эхо планеты. – 2009. – №34. – С.28. **8.** В Чили арестовали генералов, которые во времена диктатуры Пиночета пытали отца президента [Електронний ресурс]. – 2014, 22 ноября. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/worldnews/52556.html>. **9.** Новое время. – 1998. – №46. – С.3. **10.** Мусский И.А. 100 великих диктаторов /И.А. Мусский. – М.: Вече, 2000. – 656 с. **11.** Независимая газета. – 2000. – 15 мая. **12.** Последний фюрер Латинской Америки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.picabu.ru/story/4092797>. **13.** Чернышов Павел. Стрессер: нацистский кошмар Парагвая [Електронний ресурс] /Павел Чернышов. – Режим доступу: <http://www.istpravda.ru/digest/498>. **14.** White Matthew. Minor atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat7.htm#Afg9>. **15.** Евроньюс – 17.05.2012. **16.** Демоскоп Weekly. – 2011. – №491-492. – 31 декабря. **17.** White Matthew. Secondary Wars and Atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c300k.htm> **18.** Reiterman Tim. Raven: The Untold Story of the Rev. Jim Jones and His People /Tim Reiterman. – Dutton, 1982. – pp. 522-523. – ISBN 0-525-24136-1 **19.** Ткаченко В.А. Гайанская трагедия 1978 г. Факты и вымыслы. Современный взгляд /В.А. Ткаченко. // Латинская Америка. – 2009. – №6. – С.76-94. **20.** Эхо планеты. – 2009. – №34. – С.31. **21.** Фидель Кастро вспоминает ... Но не все [Електронний ресурс]. – 2010, 26 августа. – Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/2137684.html>. **22.** Новое время. – 2006. – №33. – С.32. **23.** Расовые бунты в США: от Мартина Лютера Кинга до Майкла Брауна [Електронний ресурс]. – 2014, 25 ноября. – Режим доступу: <http://mir24.tv/news/world>. **24.** Разгоны протестов в США [Електронний ресурс]. – 2017, 31 мая. – Режим доступу: <http://ruxpert.ru>.

25. Инцидент в Вундед-Ни 1973 года. Последнее восстание индейцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xexe.club/122947.html>. 26. The Davidian Massacre page (Waco Tragedy) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carolmoore.net/waco>. 27. FBI 100 First Strike Global Terror in America [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archives.fbi.gov/archives/news/stories/2008/February/tradebom_022608.

§5. Локальні війни на Африканському континенті

П.5.1. Країни Північної Африки

Першою локальною війною на континенті після закінчення Другої світової війни, було повстання в **Алжирі**, у провінції Константина, яке почалося 8 травня 1945 року – в день капітуляції фашистської Німеччини, і продовжувалося до 17 травня 1945 року. Розмах втрат під час цього повстання є досить значним, і коливається в межах 1.020 – 45 тис. загиблих [3]. Різноманітні офіційні дані про те, що під час придушення повстання загинуло 103 французи та 1.300 алжирців [1, с.72], 88 європейців та 1.200 алжирців [2, с.78], про 1.020 загиблих, у тому числі 130 європейців [3], станом на тепер вважаються применшеними [4]. Більш реальними вважаються дані про 6 – 8 тис. загиблих (дані французької армії) [2, с.78], 10 тис., 17 тис. [4], 20 тис., 40 тис. [2, с.78], 30 тис. [1, с.72], 45 тис. загиблих [4]. Тобто, дані з інтервалу 6 тис. – 45 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 30 тис. загиблих під час повстання 1945 року в Алжирі, яку наводить В.Ерліхман [1, с.72].

Національно-визвольна війна в **Алжирі** проти колоніального панування **Франції** йшла упродовж 1954-1962 рр. Почнемо з аналізу військових втрат. Одразу, після завершення війни, мова йшла про 17-18 тис. загиблих французьких солдатів [5], [6, с.412], після чого втрати французької армії розглядалися в інтервалі 25-32 тис. загиблих. Так, в джерелі [7, с.195] наводиться цифра 25 тис. загиблих та 60 тис. поранених французьких солдатів, а небойові втрати склали 37 тис. чоловік, у тому числі 30 тис. одержали поранення від різних причин. Тобто, втрати французької армії згідно вказаного джерела, склали 32 тис. загиблих. В [5] наводяться дані про 25.600 загиблих французьких військових, причому безпосередньо у боях загинуло 5.966 чоловік, та ще 65 тис. були поранені. В.Ерліхман [1, с.45] говорить про 24.600 загиблих та понад 300 зниклих безвісти французьких військових. Тобто, реальні втрати французької армії під час війни 1954-1962 рр. коливаються в межах 24.900-25.600 загиблих. Можемо прийняти цифру 25.600 загиблих французьких військовослужбовців. Втрати повстанців були значно більшими. Так, у [7, с.195] говорилося про 145-200 тис. вбитих, поранених та полонених повстанців. В.Ерліхман називає цифру 150 тис. загиблих повстанців

[1, с.72]. В [5] наводиться уточнена цифра втрат: 152.863 повстанці загинули в боротьбі проти французьких військ, та ще 12 тис. загинули в боротьбі між двома алжирськими визвольними рухами: Національним алжирським рухом, та Фронтом національного визволення Алжиру. Отже, втрати повстанців складають 164.863 чоловік, а сукупні військові втрати – 196.463 загиблих.

Стосовно втрат мирного населення. Від терору повстанців загинуло 3 тис. [6, с.412], а точніше 3.300 французьких поселенців, так званих «чорноногих» [5]. Від терору французької організації ОАС загинуло 12 тис. арабів та 500 французів [1, с.72]. Також, від терору повстанців загинуло 10 тис. – 150 тис. профранцузьки налаштованих алжирців, так званих «харкі», причому консенсусною вважається цифра 30 тис. загиблих [5]. Вказані втрати приводять до цифри 45.800 загиблих.

Основні втрати народ Алжиру поніс від терору французьких військ. Ч.Мессенджер називає цифру 300 тис. – 1 млн. загиблих від різних причин алжирців [6, с.412], французькі всторики говорять про 300 тис. – 400 тис. [5], В.Ерліхман – про 450 тис. загиблих алжирців [1, с.72]. Максимальна цифра загиблих алжирців – 1,5 млн. чоловік, наводиться у енциклопедичних виданнях радянської пори [8, с.43], [9, с.425-426]. Якщо виходити з цифри 300 тис. загиблих від терору французьких військ мирних мешканців Алжиру, то розмах цивільних втрат у війні 1954-1962 рр. в Алжирі складе 345.800 – 1,5 млн. загиблих.

В Алжирі офіційною цифрою втрат у цій війні вважається цифра 1 млн. загиблих [10, с.188]. Цю ж саму цифру втрат називає у своєму дослідженні відомий вчений Р.Б.Ланда [11, с.94-95]. Отже, при розмаху втрат 542.263 – 1,5 млн. чоловік під час війни 1954-1962 рр. в Алжирі, середня цифра втрат складає 1 млн. загиблих, у тому числі військові втрати – 196.463 чоловік, або 19,65 % усіх втрат.

Під час короткочасної громадянської війни 1962 року в **Алжирі**, загинуло 1 тис. – 3 тис. чоловік [2, с.78]. Приймемо цифру 1.500 загиблих у цій війні, яка наводиться у [12].

Людські втрати під час прикордонного конфлікту між **Алжиром і Марокко** (жовтень 1963 р.) коливаються в межах 300 [2, с.79] – 1.000 загиблих [1, с.72,81]. В джерелі [13] наводяться такі дані: з боку Марокко загинуло 37 чоловік, та ще 57 були поранені, або могло загинути 200 чоловік, а з боку Алжиру загинуло 60 чоловік, та ще 250 були поранені, або загинуло 300 чоловік, та 379 потрапило в полон. Отже, в даному випадку розмах втрат склав 97-500 загиблих. При вказаному розмаху втрат, приймемо наступні цифри: з боку Алжиру загинуло 300 чоловік, а з боку Марокко – 39 чоловік [14]. Загалом, з обох боків у цьому конфлікті загинуло 339 чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

В **Алжирі**, під час заворушень у жовтні 1988 року загинуло 159 чоловік, та ще 154 були поранені [2, с.79]. В джерелі [15] наведені вищі цифри втрат: 500 загиблих та 1.000 поранених. При розмаху втрат 159-500 загиблих приймемо цифру 200 загиблих під час заворушень 1988 року в Алжирі. Під час заворушень 1991 року в **Алжирі** загинуло 69 чоловік [2, с.79].

В **Тунісі**, у 1950 році, під час антиколоніальних заворушень, загинуло 120 чоловік, та ще 215 були поранені [2, с.79]. Протягом 1952-1954 рр., в **Тунісі** проходила збройна антифранцузька партизанська боротьба, у якій загинуло 2.500 [12] – 3.000 чоловік [16]. В.Ерліхман говорить про 1.500 загиблих тунісців та 240 загиблих французів [1, с.45,86]. Тобто, про 1.740 загиблих. В зв'язку з цим, дані про те, що з 3 тис. загиблих у Тунісі протягом 1952-1954 рр., втрати тунісців склали 1 тис. чоловік, а французів – 2 тис. чоловік [14], ми вважаємо недостовірними. Отже, при розмаху втрат 1.740 – 3.000 загиблих, приймемо цифру 2.500 загиблих під час антифранцузької партизанської боротьби 1952-1954 рр.

Кількість загиблих жителів **Тунісу** під час бомбардування у 1958 році французькою авіацією населеного пункту Сакієт-Сіді-Юсеф склала 80-100 чоловік [2, с.80]. Можемо прийняти цифру 90 загиблих під час бомбардування французькою авіацією у 1958 році території Тунісу.

У 1961 році мав місце збройний конфлікт між **Францією і Тунісом** через військову базу у Бізерті. Згідно [17] втрати тунісців склали 630 вбитих та 1.555 поранених, французи втратили 24 вбитих та 100 поранених. В джерелі [18] наведено ті ж цифри втрат з тою різницею, що кількість загиблих тунісців складає 631 чоловік. Дані про 1.300 загиблих під час боїв за Бізерту тунісців, які наводяться у [14] вважаємо перебільшеними. Будемо вважати, що під час боїв за Бізерту у 1961 році загинуло 631 тунісців, та 24 французи. Загалом, 655 чоловік. Дані втрати віднесемо до військових втрат.

В січні 1978 року, в **Тунісі**, під час заворушень загинуло 42-51 чоловік [2, с.80], а під час «хлібних бунтів» (грудень 1983-січень 1984 рр.) загинуло 89-150 чоловік [19]. Тобто, під час заворушень 1978 та 1984 років у Тунісі загинуло 131-201 чоловік. Можемо прийняти цифру 150 загиблих жителів Тунісу під час заворушень 1978 та 1984 років. Цифру 300 жителів Тунісу, які загинули під час «хлібних бунтів» 1983-1984 рр. [1, с.86], вважаємо перебільшеною.

Під час конфлікту між **Лівією та Тунісом** у 1980 році загинуло з обох боків 200 чоловік [1, с.80, 86]. Дані втрати віднесемо до військових втрат.

У 1980 році авіація **Ізраїлю** нанесла бомбовий удар по **Тунісу**, в результаті якого загинуло 70-150 чоловік [2, с.80]. Можемо вважати, що під час бомбардування території Тунісу у 1980 році кількість загиблих склала 100 чоловік.

В **Марокко**, під час антиколоніальних заворушень 1947, 1948 та 1951 рр. загинуло 100 чоловік [2, с.80]. В 1952 році, під час заворушень у місті **Касабланка**, за офіційними даними загинуло 8 французів та 34 араби [1, с.81], проте марокканські дані говорять про 1.200, і навіть 2.000 загиблих [1, с.81], [2, с.81]. Як і в [1, с.81] приймемо цифру 1,2 тис. загиблих у 1952 році в Касабланці.

Упродовж 1953-1956 рр. в **Марокко** проходила збройна антиколоніальна війна, під час якої за даними В.Ерліхмана загинуло 6 тис. марокканців та 1,03 тис. французів [1, с.45,81]. В [16] говориться про 3 тис. загиблих у Марокко протягом 1953-1956 рр. Дані про те, що в Марокко з 3 тис. загиблих, 2 тис. склали французи [14], ми вважаємо недостовірними. При розмаху втрат 3 тис. – 7,03 тис. загиблих, приймемо цифру 3 тис. загиблих під час антиколоніальної війни 1953-1956 рр., причому французькі втрати були набагато меншими, аніж втрати марокканців.

Під час конфлікту 1958 року за місто **Іфні** між військами **Іспанії** та **Марокко**, загинуло, згідно [1, с.81], 600 чоловік. Проте, в джерелі [20] наводяться вищі цифри втрат: за період 23.10.1957-30.06.1958 рр. у боях за Іфні втрати Іспанії склали 400 убитих та 500 поранених, а втрати Марокко – 8 тис. чоловік. В [12] говориться про 8.400 загиблих з обох сторін у боях за Іфні. Отже, при розмаху втрат 600-8.400 загиблих у боях 1957-1958 рр. за місто Іфні, приймемо верхню оцінку втрат. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Число загиблих під час заворушень 1965 року у **Марокко** склало 300-400 чоловік [2, с.81]. Можемо прийняти цифру 300 загиблих під час заворушень 1965 року. У 1971 році в Марокко була здійснена невдала спроба військового перевороту, під час придушення якого, згідно [2, с.81] загинуло 611 чоловік. В джерелі [21] наводиться менша цифра втрат: 160 загиблих та 650 заарештованих. При розмаху втрат 160-611 загиблих, приймемо цифру 160 загиблих при спробі державного перевороту 1971 року в Марокко. Указані втрати віднесемо до військових втрат.

Під час заворушень 1981 року в **Касабланці (Марокко)**, розмах втрат склав 66 – 637 загиблих [2, с.81]. Як і в [1, с.81] приймемо цифру 600 загиблих під час заворушень 1981 року в Касабланці.

Міждержавний конфлікт через право на володіння **Західною Сахарою**, продовжується з 1970 року і до цього часу, а його активна бойова фаза проходила упродовж 30.10.1975-6.09.1991 рр. Стосовно людських втрат у цьому конфлікті, відомими є наступні дані: 14 – 21 тис. загиблих [22], близько 20 тис. [23, с.269], 16 тис. загиблих [1, с.80, 81]. За даними з наведених вище джерел, військові втрати Марокко коливаються в межах 5-15 тис. загиблих, Мавританії – 1,5 тис. – 2 тис. загиблих, західносахарського

фронту ПОЛІСАРІО – 1 тис.-4 тис.-7 тис. загиблих. Серед втрат мирних жителів – 1,5 тис. – 2 тис. загиблих сахарців та марокканців. Якщо вважати, що військові втрати Марокко склали 10 тис. загиблих [24, с.59], Мавританії – 1,5 тис., західносахарців – 4 тис., а втрати мирних жителів прийняти рівними 1,5 тис. загиблих, то загальні втрати під час конфлікту у Західній Сахарі складуть 17 тис. чоловік, з них військові втрати – 15,5 тис. загиблих.

У 1973 році, авіацією Ізраїля було збито **лівійський літак**, у результаті чого загинуло 120 чоловік [2, с.82]. У 1986 році **Лівія** двічі зазнавала бомбардувань з боку авіації **США**. В березні 1986 року загинуло 35 лівійців [25], а в квітні 1986 року загинуло 45 лівійських чиновників та військових, а також 15 мирних громадян [26]. Разом, від бомбувань території країни авіацією США, загинуло 95 лівійців. Ще відомою є цифра 100 загиблих лівійців у 1986 році [2, с.82]. При розмаху втрат 95-100 чоловік, приймемо цифру 95 загиблих жителів Лівії від бомбардувань території країни авіацією США.

Під час короткострокової **єгипетсько-лівійської війни** (21-24 липня 1977 року), втрати Лівії склали 400 вбитих та поранених, а втрати Єгипту – 100 вбитих та поранених [26; 27]. Якщо прийняти співвідношення числа вбитих і поранених, як 1:3, то число загиблих під час єгипетсько-лівійської війни 1977 року складе близько 130 загиблих. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Протягом 1978-1987 рр. проходив конфлікт між **Лівією і Чадом**, під час якого втрати Лівії перевищили 7.500 загиблих, а втрати Чаду склали понад 1 тис. загиблих [26; 28]. Разом, загинуло понад 8.500 чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

В травні 1984 року мав місце міждержавний конфлікт між **Нігерією і Чадом**. Втрати Чаду у цьому конфлікті склали 300 загиблих військовослужбовців [29, с.397]. Якщо припустити, що втрати Нігерії були такими ж, то загальні втрати під час нігерійсько-чадського конфлікту 1984 року становитимуть 600 загиблих військовослужбовців з обох боків.

Максимальна цифра загиблих під час громадянської війни 1966-1992 рр. у державі **Чад** складає 300 тис. чоловік [30, с.24]. Нами наводилася менша цифра втрат – 200 тис. загиблих на середину 1983 року [2, с.83]. З даних В.Ерліхмана випливає, що в Чаді загинуло 125 тис. чоловік, у тому числі 5 тис. – упродовж 1966-1975 рр., 50 тис. – від голоду 1972-1973 рр., та 70 тис. – за період 1975-1992 рр., у тому числі 20 тис. чоловік склали військові втрати [1, с.87]. Серед інших даних назвемо такі. За період 1965-1989 рр. у Чаді загинуло 28 тис. чоловік [31], 30 тис. – за період 1966-1972 рр., та 1978-1988 рр. [16], 40 тис. – упродовж 1982-1990 рр. [32]. В джерелі [12] говориться про 37.500 загиблих у Чаді протягом 1982-2002 рр., та понад 500 загиблих протягом 1965-1979 рр. Проаналізувавши наведені цифрові дані, розмах втрат

під час громадянської війни в Чаді можемо визначити у межах 40 тис. – 300 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 125 тис. загиблих під час громадянської війни 1966-1992 рр. у Чаді, причому 20 тис. склали військові втрати.

Під час виступів та демонстрацій 1946 року в **Єгипті** згідно [12] загинуло 100-300 чоловік, проте, за даними, наведеними в [7, с.197-198] загинуло 84 чоловік, та ще 732 були поранені. Можемо вважати, що під час заворушень 1946 року в Єгипті розмах втрат склав 84-300 чоловік, з середньою цифрою втрат 100 загиблих.

Упродовж 1951-1954 рр. у зоні **Суецького каналу** проходила партизанська боротьба єгипетських збройних загонів проти англійських військ. За даними В.Ерліхмана [1, с.76] загинуло близько 300 партизанів та 200 мирних жителів Єгипту. Всього – 500 чоловік. Згідно даних наведених у [7, с.206-209], сумарні втрати Єгипту склали 231 загиблих Загалом у збройній боротьбі 1951-1954 рр. загинуло 600 єгиптян [2, с.83]. Таким чином, втрати єгиптян коливаються у межах 231-600 загиблих. Можемо прийняти цифру 500 єгиптян, які загинули у бойових діях 1951-1954 рр. у зоні Суецького каналу, у тому числі військові втрати склали 300 чоловік. Втрати Великобританії у цій війні становили 47 вбитих, та 7 чоловік зникли безвісти [2, с.83]. Отже, розмах втрат у цій війні склав 285-654 загиблих, з середньою цифрою 554 чоловік. Військові втрати становлять 354 загиблих.

В джерелі [12] наведена помилкова цифра втрат під час революції 1952 року в **Єгипті**: 1.000 загиблих. Насправді, втрати під час революції 1952 року становили 2 вбитих, та ще 2 чоловіки були поранені [7, с.210].

Під час «хлібних бунтів» 1977 року в **Єгипті**, згідно [145], загинуло 79 чоловік, 556 були поранені, та ще 1.000 чоловік – заарештовані. Інші дані говорять про 65-177 загиблих [2, с.83]. При розмаху втрат 65-177 чоловік приймемо цифру 79 загиблих під час «хлібних бунтів» 1977 року в Єгипті.

У 1978 році, під час нападу **єгипетського десанту** на міжнародний аеропорт в м. **Ларнака (Кіпр)**, загинуло 15 єгипетських десантників, 19 були поранені, з кіпрського боку одержали поранення 7 чоловік [2, с.83].

Після вбивства президента **Єгипту** А.Садата у 1981 році, в місті Асьют відбулися заворушення, у результаті яких загинуло 80 чоловік [2, с.83]. Під час повстання військових у 1986 році в **Єгипті**, загинуло 105 чоловік, та ще 715 були поранені [2, с.83]. Згідно [34] загинуло у 1986 році 107 чоловік. Приймемо цю цифру у якості числа загиблих під час повстання 1986 року у Єгипті.

Втрати **Єгипту** під час **арабо-ізраїльських воєн** будуть включені нами у список втрат під час локальних воєн на Близькому Сході.

В державі **Малі** під час повстання туарегів у 1961-1964 рр. загинуло 5 тис. чоловік [1, с.81], причому в [14] відмічалось, що основну кількість з 5 тис. загиблих складали жертви масових страт, які проводила армія Малі.

Протягом 25-30 грудня 1985 року проходила війна між державами **Малі** та **Буркіна-Фасо**. Згідно [33] втрати ворогуючих сторін були такими: Малі – 38 вбитих та 57 поранених, Буркіна-Фасо – 141 вбитий та 257 поранених. Загалом загинуло 179 чоловік хоча у названому джерелі називається максимальна оцінка втрат – до 300 загиблих. При розмаху втрат 179-300 чоловік, приймемо цифру 179 загиблих під час війни 1985 року між Малі та Буркіна-Фасо. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

У 1991 році в **Малі**, внаслідок народного повстання було скинуто диктатора М.Траоре. Називаються наступні цифри втрат під час цього повстання: 106, або 300 вбитих [1, с.81], 150, або 250 [2, с.91], та понад 200 вбитих [34]. При розмаху втрат 106-300 чоловік, приймемо цифру 200 загиблих під час повстання 1991 року в Малі.

У 1990-1995 рр., на територіях держав **Малі** та **Нігер** проходило повстання туарегів, під час якого, згідно [12] загинуло 600-1.500 чоловік. Приймемо цифру 1.000 загиблих під час повстання туарегів у 1990-1995 рр.

Під час повстання туарегів на території **Нігеру** у 1964-1965 рр. загинуло 0,5 тис. чоловік [12].

В **Судані**, у жовтні 1964 року, під час державного перевороту, який увійшов в історію під назвою «жовтнева революція», загинуло 34 чоловіки, та ще 153 були поранені [35], хоча, за іншими даними загинуло 100 чоловік [36]. При розмаху втрат 34-100 загиблих, будемо вважати, що у 1964 році в **Судані** під час державного перевороту загинуло 34 чоловік. Під час спроби військового перевороту в **Судані**, у 1976 році, загинуло близько 300 чоловік [2, с.86].

Війна за незалежність **Еритреї** від **Ефіопії** продовжувалася 30 років (1.09.1961-30.05.1991 рр.).Втрати еритрейців загиблими, за різними джерелами були такими: 60 тис. [37], 80 тис. [38], 150 тис. [39], 200 тис. чоловік [40]. При розмаху втрат 60 тис. – 200 тис. чоловік, консенсусною вважається цифра 150 тис. загиблих еритрейців, причому з цієї цифри втрат загинуло 90 тис. мирних жителів та 60 тис. еритрейських партизанів [41]. Стосовно втрат армії Ефіопії, то в джерелах [39] і [41] наводяться дані про 80 тис. загиблих військовослужбовців. В.Ерліхман дає меншу цифру ефіопських втрат: 61,5 тис. загиблих військових та поліцейських [1, с.88]. При розмаху втрат 61,5 тис. – 80 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 70 тис. загиблих ефіопських військовослужбовців та поліцейських. Таким чином, під час війни Еритреї за незалежність від Ефіопії (1961-1991 рр.), загальний розмах втрат склав 121,5 тис. – 280 тис. чоловік, з середньою цифрою 220 тис. загиблих, причому військові втрати склали 130 тис. чоловік.

Вісля здобуття незалежності, **Еритрея** та **Ефіопія** воювали між собою у 1998-2000 рр. Розмах втрат у цій війні був таким: 40 тис. [42] – 70 тис. –

100 тис. [43] – 120 тис. загиблих [44, с.9]. Консенсусною вважається цифра 100 тис. загиблих, причому загинуло 60 тис. ефіопських та 40 тис. еритрейських військовослужбовців [44]. Нижня оцінка – 40 тис. загиблих, є наслідком того, що кожна з воюючих сторін оголосила свої втрати рівними 20 тис. загиблих військовослужбовців.

15-17 грудня 1995 року мав місце міждержавний конфлікт між **Еритреєю** та **Єменом** через спірні острови **Ханіш** у Червоному морі. Згідно [45] Еритрея втратила 12 військових убитими, втрати Ємену склали 19 убитих, 196 потрапили у полон, було заарештовано 17 цивільних громадян Ємену. Разом, загинуло 31 чоловік.

Громадянська війна в **Ефіопії** продовжувалася з 12 вересня 1974 року, і до 4 червня 1991 року, коли в країні було повалено диктаторський режим Менгісту Хайле Маріама. Вважається, що за часи його правління загинуло від 200 тис. до 3 млн. чоловік, причому остання цифра включає в себе померлих від голоду 80-х рр. [46]. Встановимо наближені втрати населення Ефіопії під час громадянської війни у країні. У джерелі [47] число загиблих від голоду оцінювалося в межах 700 тис. – 1 млн. чоловік, проте більшість дослідників вважають ймовірнішою цифру 1 млн. загиблих від голоду 1983-1988 рр. в Ефіопії (див. [48], [49], [50, с.297]). Згідно [50, с.297] від терору режиму Менгісту та в результаті громадянської війни загинуло 800 тис. чоловік. В джерелі [49] говориться про 400 тис. – 579 тис. насильницьких смертей за роки громадянської війни у країні. Тобто, розмах втрат у даному випадку складає 400 тис. – 800 тис. чоловік. Потрібно розділити військові втрати і втрати мирного населення. В.Ерліхман визначив військові втрати ворогуючих сторін у 150 тис. загиблих, а втрати мирного населення – у 300 тис. загиблих [1, с.88]. Додамо, що кількість жертв «червоного терору» коливається в межах 100 тис. – 500 тис. загиблих [46], причому останню цифру втрат називають правозахисні організації. Кількість загиблих мирних громадян Ефіопії, як від «червоного терору», так і від бойових дій можемо наближено прийняти рівною 350 тис. чоловік. Склавши до купи наведені вище дані, одержимо, що попередній розмах втрат 200 тис. – 3 млн. загиблих звузився до інтервалу 1,1 млн. – 1,8 млн. загиблих, з середньою цифрою втрат 1,5 млн. чоловік. Близький інтервал втрат – 1–2 млн. загиблих, наводить у своєму дослідженні О.Щербакова [142]. Військові втрати становлять 150 тис. загиблих, або 15% загальної кількості втрат.

У заворушеннях 1991-1994 рр. в **Ефіопії** загинуло 5 тис. чоловік [1, с.89]. З 1995 року збройну боротьбу проти уряду країни ведуть сепаратисти у провінції Огаден. Згідно [51], [143] кількість загиблих у цій боротьбі коливається у широкому діапазоні 1.300-8.900 загиблих. Можемо набли-

жено вважати, що протягом 1995-2000 рр. загинуло 500 чоловік, а протягом 2001-2016 рр. – 1.500 чоловік. За даними джерел [143], [144] кількість загиблих у Ефіопії під час боротьби уряду країни проти сепаратистів народу оромо, протягом 1992-2016 рр. склала 1.300-11.000 чоловік. Можемо наближено вважати що за проміжок 1992-2000 рр. у цій боротьбі загинуло 1 тис. чоловік, а протягом 2001-2016 рр. – 2.000 чоловік.

Протягом 60-70-х рр. XX століття, між **Ефіопією** та **Сомалі** неодноразово виникали прикордонні сутички та війни, пов'язані з територіальними претензіями Сомалі до Ефіопії. Відомими, з цього приводу, є наступні статистичні дані. В сутичках 1964, 1987-1988 рр., та у війні 1977-1978 рр. загинуло, загалом 31 тис. чоловік [14]. За даними джерела [52] загинуло: у 1964 році – 700 чоловік, у війні 1977-1978 рр. – 30 тис., у сутичках 1987-1988 рр. – 300 чоловік. Тобто, основну частину втрат ворогуючі сторони понесли під час так званої Огаденської війни 1977-1978 рр. (13.07.1977-15.03.1978 рр.). Окрім цифри 30 тис. загиблих, існують наступні статистичні дані про втрати у цій війні: 6 тис. загиблих (Сомалі – 4 тис., Ефіопія – 2 тис.) [16], 6.133 загиблих військових Ефіопії, 6.453 – Сомалі, 400 – Куби, 100 – Південного Ємену та 33 військових з Радянського Союзу [53]. Разом, 13.119 військовослужбовців. Максимальні цифри втрат наводяться в [54]: Ефіопія втратила 40 тис. загиблих, у тому числі загинуло 15 тис. військових та 25 тис. цивільних громадян, втрати Сомалі – 20 тис. загиблих, загинуло 160 кубинських та 33 радянських військових. Разом, 60.193 чоловік. Меншу цифру втрат, а саме 50 тис. загиблих наводить В.Ерліхман [1, с.84, 89]. За його підрахунками загинуло 15 тис. ефіопських військовослужбовців, 10 тис. сомалійців – партизан, 10 тис. військовослужбовців з Сомалі та 15 тис. мирних жителів. Таким чином, розмах втрат під час війни 1977-1978 рр. складає 6 тис. – 60.193 загиблих, хоча, на наш погляд, більш реальним є розмах втрат 13.119 – 60.193 загиблих. Можемо прийняти цифру 50 тис. загиблих, яку наводить В.Ерліхман, додавши до неї 193 загиблих радянських та кубинських військовослужбовців. Тоді, з урахуванням втрат за 1964 та 1987-1988 рр., розмах втрат складе 14.119-61.193 чоловік, з середньою цифрою 51.193 загиблих, причому військові втрати становитимуть 36.193 чоловік, або 70,7 % усіх втрат.

Під час війни між **Кенією** та **Сомалі** у 1963-1967 рр. загинуло 4 тис. – 6 тис. чоловік [55]. Ще зустрічаються наступні цифри втрат: понад 4,2 тис. загиблих [56], та 5 тис. загиблих з обох боків [14],[16]. При розмаху втрат 4 тис. – 6 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 5 тис. загиблих під час війни між Ефіопією та Сомалі протягом 1963-1967 рр. Стосовно військових втрат, то втрати Кенії склали 2.600 чоловік загиблими [2, с.85], а військові втрати Сомалі – 200 чоловік [1, с.84].

На території **Ефіопії** та **Еритреї** протягом 1995-2016 рр., під час повстань племені афарів загинуло 2 тис. чоловік [143],[144]. Можемо вважати, що протягом 1995-2000 рр. під час цих повстань загинуло 500 чоловік, а упродовж 2001-2016 рр. – 1.500 чоловік.

Під час повстань 1976-1987 рр. у державі **Джибуті** загинуло 1 тис. чоловік [1, с.76]. Упродовж 1991-1994 рр. у **Джибуті** проходила громадянська війна, у якій, згідно [57] загинуло 100 повстанців. Якщо вважати, що втрати урядових військ були такими ж, то можемо припустити, що під час громадянської війни 1991-1994 рр. у Джибуті загинуло 200 чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Під час повстань 1954-1969 рр. у **Сомалі**, за даними В.Ерліхмана загинуло 2 тис. чоловік [1, с.84]. За період 1982-1984 рр. у повстаннях в **Сомалі** загинуло понад 1 тис. чоловік [2, с.85].

З 1988 року, а за деякими даними – з 1986 року (див. [57]), у Сомалі почалася громадянська війна, яка продовжується до цього часу. Її результатом стало припинення існування Сомалі, як єдиної держави, та утворення на її території ряду квазідержав. Втрати у цій війні слід вивчати за період 1986 – 26.01.1991 рр., коли сомалійський диктатор М.Барре втік з столиці країни – Могадішо [58], та за період 27.01.1991 – 31.12.2000 рр. З червня 1988 року і до січня 1990 року в Сомалі загинуло 40-50 тис. чоловік [2, с.86],[58], а на кінець 1990 року кількість загиблих перевищила 50 тис. чоловік [2, с.86]. Проте ця цифра задає тільки нижню оцінку людських втрат за вказаний період часу. За даними, які наводить М.Гілберт [59, с.303], в Сомалі за період 1988-1990 рр. загинуло 60 тис. військових та 50 тис. цивільних громадян країни. Тобто, розмах втрат за цей період складає 50 тис. – 110 тис. загиблих.

Після падіння режиму Барре бойові дії в країні продовжувалися. Тільки за період з 17 листопада 1991 року, і до 29 лютого 1992 року в Сомалі було вбито 14 тис. чоловік, та ще 27 тис. були поранені [58]. За період миротворчої місії ООН в Сомалі (9.12.1992 – 3.03.1995 рр.), у країні загинуло близько 150 миротворців ООН та 200-1.000 сомалійців [60].

Проте основну частину людських втрат склали загиблі від голоду та хвороб мирні жителі країни. Як відмічається в [61], ворогуючі сторони в Сомалі широко використовували голод в політичних цілях шляхом його штучного створення, та маніпулюванням продовольчого постачання населення. Від голоду, який вразив країну у 1992 році, померло 220 тис. чоловік [62], а за даними джерела [61] – 300-500 тис. чоловік. Від голоду населення Сомалі страждало і пізніше. Так, за період з жовтня 2010 року, і по квітень 2012 року, від катастрофічного голоду в Сомалі померло 258 тис. чоловік, половину з яких склали діти віком до 5 років [63]. Загалом, за різними

оцінками починаючи з 1991 року, після падіння режиму Барре в Сомалі загинуло 350 тис. – 1 млн. чоловік на початок 2015 року [64]. О.Щербакова оцінює кількість жертв у Сомалі за період 1981-1996 рр. у 250 тис. – 350 тис. загиблих [142]. Можна припустити, що за період 1986-2014 рр. розмах втрат під час війни у Сомалі склав 400 тис. – 1 млн. загиблих.

Визначимо можливі втрати населення Сомалі за період 1986-2000 рр. За даними, які наводить В.Ерліхман [1, с.84], за період 1990-2000 рр. загинуло 450 тис. сомалійців, у тому числі 30 тис. склали військові втрати, а 420 тис. – втрати мирного населення. За даними, які наводяться в [31], на протязі 90 – х рр., в Сомалі загинуло 300-350 тис. чоловік від бойових дій, та 250 тис. – від голоду. Тобто 550 тис. – 600 тис. чоловік. З розмаху втрат 220 тис. – 500 тис. померлих від голоду в Сомалі (див.вище), можемо прийняти цифру 300 тис. чоловік, яка наводиться в багатьох джерелах, наприклад в [58]. Це дає нам розмах втрат у 600 тис. – 650 тис. загиблих. Тобто, загальні втрати населення Сомалі у громадянській війні 1986-2000 рр. можемо оцінити в межах 450 тис. – 650 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 550 тис. загиблих під час громадянської війни 1986-2000 рр. у Сомалі. Військові втрати оцінимо у 90 тис. чоловік, що склало 16,36 % усіх втрат.

Підсумкові результати наведені у **Додатку 3.5.**

Отже, упродовж 1945-2000 рр., у країнах Північної Африки, в локальних війнах і конфліктах загинуло 2.368.500 – 4.840.880 чоловік, з середньою цифрою 3.646.700 загиблих. Військові втрати склали 769.947 чоловік або 21,11% усіх втрат.

З точки зору класифікації втрат у війнах і конфліктах за вказаний період часу, ситуація була такою.

Таблиця 3.5.1.

Класифікація людських втрат у локальних війнах і конфліктах у країнах Північної Африки за 1945-2000 рр.

Числовий діапазон	0-10 тис.	10 тис.- 50 тис.	50-100 тис.	100 тис.- 1 млн.	Більше 1 млн.	Усього загинуло
Кількість загиблих	53.507	47.000	51.193	1.995.000	1.500.000	3.646.700
У %	1,47	1,29	1,4	54,71	41,13	100

З даних таблиці випливає, що на руйнівні війни та війни великої інтенсивності припало 95,84 % усієї кількості втрат за вказаний період часу, а разом з війнами середньої інтенсивності – 97,24 % усіх втрат.

Таблиця 3.5.2.

**Класифікація людських втрат по типах воєн
у країнах Північної Африки (1945-2000 рр.)**

Тип війни, або конфлікту	Міждержавні війни, або конфлікти	Національно-визвольні війни та повстання	Громадянські війни, заворушення	Усього загинуло
Кількість загиблих	176.201	1.282.400	2.188.099	3.646.700
У %	4,83	35,17	60	100

Як випливає з даних наведеної вище таблиці, у міждержавних війнах та конфліктах загинуло 4,83 %, у національно-визвольних війнах і повстаннях – 35,17% ,а у громадянських війнах, заворушеннях, повстаннях та переворотях – 60 % середньої кількості загиблих у локальних війнах і конфліктах у країнах Північної Африки за період 1945-2000 рр.

П.5.2. Країни Тропічної та Південної Африки

У **Сенегалі**, в регіоні **Казаманс**, з 1982 року продовжується анти-урядова партизанська боротьба. Загальна кількість загиблих, станом на 1.05.2014 року складає 3.000 [65, с.16] – 3.500 [66] – 5.000 чоловік [67]. Сто-совно періоду 1982-2000 рр., згідно [68] загинуло 1.500 чоловік, за даними джерела [69], в Казамансі, станом на 23.05.1999 року загинуло 1 тис., а на кінець 2000 року – 1.200 осіб. Таким чином, за період 1982-2000 рр.у Каза-мансі загинуло 1.200-1.500 чоловік. Можемо прийняти цифру 1.300 заги-блих у Казамансі за вказаний період часу. Тоді, за проміжок 2001-2014 рр. розмах втрат під час партизанської війни у Казамансі складе 1.800 – 2.200 – 3.500 загиблих. Цифру втрат – 0,4 тис. загиблих під час війни у Казамансі, яку наводить В.Ерліхман [1, с.84], ми вважаємо заниженою.

У 1966 році, між **Гвінеєю** та державою **Кот Д'Івуар** відбувся конфлікт, у результаті якого загинуло 50 жителів Гвінеї [1, с.75]. Якщо припустити, що втрати Кот Д'Івуару були такими ж, то загальні втрати у цьому конфлікті можуть скласти 100 чоловік загиблими. Вказані втрати віднесемо до вій-ськових втрат.

У листопаді 1970 року війська **Португалії** здійснили напад на столицю **Гвінеї** – Конакрі. У джерелі [70] втрати Португалії визначені у 50 загиблих, а втрати гвінеї – у 200 загиблих. У [71] втрати Португалії визначені у 8 за-гиблих, натомість втрати Гвінеї складають 52-500 чоловік. Тобто, розмах

втрата цьому конфлікті складає 60 – 508 чоловік. Як і в [1, с.75] прийmemo середню цифру – 360 загиблих, під час вторгнення військ Португалії до Гвінеї у 1970 році.

В липні 1985 року під час спроби державного перевороту у **Гвінеї**, загинуло 100 чоловік [70]. Під час заворушень 2000 року у **Гвінеї** загинуло 700 чоловік [2, с.89].

Під час заворушень у жовтні 1980 року в **Гамбії**, загинуло 900 чоловік – громадян Гамбії, та 9 військових з Сенегалу [70], а в липні 1981 року у заворушеннях в Гамбії загинуло 1 тис. чоловік, та ще 35 чоловік у 1982 році за участь у заворушеннях були засуджені до смертної кари [72]. В.Ерліхман дає меншу оцінку втрат під час заворушень 1981 року: загинуло 17 солдатів та 170 мирних жителів країни [1, с.75]. Отже, розмах втрат під час заворушень 1980-1981 рр. у Гамбії складає 1.131 – 1.944 чоловік. Можемо прийняти цифру 1.500 загиблих під час заворушень 1980-1981 рр. у Гамбії, причому військові втрати склали не менше, як 30 чоловік.

У державі **Гана**, під час військового перевороту 1966 року, за даними учасників перевороту загинуло 27 чоловік, а за даними дипломатів США кількість жертв сягала 200 – 300 чоловік [73]. Оскільки, у даному випадку, жертви – це загиблі, поранені, і т.д., то навряд, чи максимальна кількість загиблих перевищує 50 чоловік. Можемо вважати, що при розмаху втрат 27-50 чоловік, під час військового перевороту 1966 року в Гані загинуло 30 чоловік.

Набагато більше жертв – 1 тис. загиблих, було під час перевороту в **Гані** у 1981 році [31], [74].

У 1953 році, під час придушення антиколоніального повстання на острові **Сан-Томе**, який нині є частиною незалежної держави **Сан-Томе і Прінсіпі**, загинуло 1.032 чоловік – 2% населення острову [2, с.88].

В державі **Того**, під час заворушень 1991-1997 рр., загинуло загалом 1 тис. чоловік, у тому числі 500 військових [1, с.86]. У державі **Буркіна-Фасо** у 1987 році під час спроби державного перевороту загинуло 100 чоловік [1, с.74].

Наприкінці 2000 року, у державі **Кот Д'Івуар** (колишня назва – Берег Слонової Кістки), відбулися заворушення, число загиблих у яких, за різними джерелами було таким: 150, або 155 загиблих [75], 500 загиблих [1, с.78],[2, с.89]. При розмаху втрат 150-500 загиблих під час заворушень 2000 року, прийmemo середню цифру 300 загиблих у державі Кот Д'Івуар.

У державі **Сьєрра-Леоне**, під час антиколоніальних заворушень 1955 року загинуло 0,2 тис. чоловік [1, с.85].

Упродовж 21.03.1991 – 18.01.2002 рр. у **Сьєрра-Леоне** проходила громадянська війна. Людські втрати у цій війні, за різними джерелами були та-

кими. В.Ерліхман [1, с.85] говорить про 51 тис. загиблих, у тому числі 10 тис. – це військові втрати за період 1991-2000 рр. За увесь період війни наводяться такі дані: 75 тис. загиблих, у тому числі 159 військових з миротворчого контингенту ООН [76], 200 тис. [77], [78], 120 тис. [79], та 50 – 300 тис. загиблих [80]. При розмаху втрат 50 тис. – 300 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 200 тис. загиблих під час громадянської війни 1991-2002 рр. у Сьєрра-Леоне. Військові втрати у цій війні склали не менше, як 15 тис. загиблих. Можемо наближено вважати, що за період 1991-2000 рр. розмах втрат під час громадянської війни у Сьєрра-Леоне склав 30 тис. – 270 тис. загиблих з середньою цифрою 180 тис. чоловік (10 тис. – військові втрати). Тоді, за проміжок 2001-2002 рр. розмах втрат складе 20 тис. – 30 тис. загиблих з середньою цифрою 20 тис. чоловік, у тому числі 5 тис. чоловік – це військові втрати.

В **Ліберії**, під час повстання у листопаді 1985 року загинуло 1,5 тис. чоловік [2, с.88]. Набагато більшими були втрати під час громадянських воєн у цій країні. **Перша** громадянська війна в **Ліберії** тривала з грудня 1989 року і до вересня 1996 року. У цій війні називаються наступні цифри втрат: 100 тис. [31], 150 тис. [81, с.268], [1, с.79], 100 – 220 тис. загиблих [82]. При розмаху втрат 100 – 220 тис. загиблих можемо наближено вважати, що під час першої громадянської війни в Ліберії загинуло 150 тис. чоловік, причому військові втрати склали 30 тис. чоловік [1, с.79]. Згідно [142] бойові втрати склали 23.500 чоловік. **Друга** громадянська війна в **Ліберії** продовжувалася з 1999 року і по серпень 2003 року. В її результаті загинуло 50 тис. – 150 тис. – 300 тис. чоловік [83]. При розмаху втрат 50-300 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 150 тис. загиблих під час другої громадянської війни в Ліберії. Загальний розмах втрат під час двох громадянських воєн у Ліберії складає 150 тис. – 520 тис. загиблих, хоча на нашу думку, більш реальним є вужчий інтервал: 250 тис. [84, с.25] – 450 тис. загиблих [85]. В якості середньої цифри втрат приймемо цифру 300 тис. загиблих, яка наводиться у [86, с.312]. У роки громадянської війни в Ліберії загинуло 10% населення цієї країни [84]. Можемо вважати, що за період 1989-2000 рр. розмах втрат під час громадянських воєн у Ліберії склав 230 тис. – 430 тис. загиблих з середньою цифрою втрат 280 тис. чоловік. Військові втрати можемо оцінити у 30 тис. загиблих. Тоді за проміжок 2001-2003 рр. під час громадянської війни у Ліберії, кількість загиблих можемо наближено оцінити у 20 тис. чоловік.

В **Нігерії**, у 1949 році під час розгону страйку шахтарів у місті Енугу, загинуло понад 60 чоловік [2, с.89].

Упродовж 1967-1970 рр. у **Нігерії** йшла кровопролитна громадянська війна. Втрати у цій війні згідно з [87] коливаються у межах 700 тис. – 1 млн. – 3 млн. загиблих. З іншого боку, у цьому ж джерелі наводиться наступна цифра втрат: повстанці Біафри втратили 1 млн. загиблих військових та

цивільних гроиадян, уряд країни втратив 200 тис. загиблих військових та цивільних громадян. Разом, 1,2 млн. загиблих. Нами, у [2, с.89] наводилася цифра 1,5 млн. загиблих під час громадянської вівни в Нігерії, причому військові втрати з обох боків склали 126 тис. загиблих. Цифру 1-2 млн. загиблих, можна зустріти у спеціальному дослідженні, присвяченому громадянській війні 1967-1970 рр. в Нігерії [88, с.3]. З урахуванням наведених вище цифрових даних, розмах втрат під час громадянської війни в Нігерії може скласти 1,2 – 2 млн. загиблих. Можемо прийняти цифру 1,9 млн. загиблих під час громадянської війни 1967-1970 рр. в Нігерії. З даної цифри втрат військові втрати склали 300 тис. чоловік, а втрати мирного населення – 1,6 млн. чоловік [1, с.83]. З останньої цифри втрат 200 тис. мирних жителів загинули у результаті бойових дій, 100 тис. було вбито або страчено, а решта – 1, 3 млн. чоловік загинули від голоду та хвороб [1, с.83].

В **Камеруні** збройна боротьба проти французьких колонізаторів проходила, в основному у 1955-1960 рр. Після завоювання незалежності окремі загони повстанців продовжували боротьбу аж до 1971 року. Вважається, що під час збройної боротьби 1955-1971 рр. в Камеруні загинуло 10 тис. – 80 тис. чоловік [2, с.89]. Прийємо цифру 32 тис. загиблих, причому військові втрати склали 12,2 тис. чоловік [1, с.77]. Із останньої цифри втрат 200 загиблих – це французькі військові, 2 тис. – місцеві поліцейські, 10 тис. – партизани [1, с.77].

У державі **Конго(Браззавіль)** громадянська війна проходила з червня 1997 року по грудень 1999 року. Втрати у цій війні були такими. В.Ерліхман [1, с.78] називає цифру 4,5 тис. загиблих, у тому числі 2,5 тис. склали військові втрати. В джерелі [89] втрати визначаються у межах 6-10 тис. загиблих, а у [90] – у 13.929-25.050 загиблих. Тобто, розмах втрат під час громадянської війни у державі Конго (Браззавіль) складає 4,5 тис. – 25.050 загиблих. Можемо прийняти цифру 13.929 загиблих під час громадянської війни 1997-1999 рр. у Конго (Браззавіль), причому військові втрати склали, як мінімум 3 тис. чоловік.

У **Центральноафриканській республіці** у 1979 році мали місце дві спроби державного перевороту. Згідно даних джерела [70] під час спроби перевороту у січні 1979 року загинуло 100 чоловік, а в липні 1979 року – 60-500 чоловік. Отже, сумарна кількість загиблих коливається в межах 160-600 чоловік. Прийємо цифру 200 загиблих під час спроб державних переворотів 1979 року у Центральноафриканській республіці. Вважається, що під час громадянської війни 1996-1997 рр., у **Центральноафриканській республіці** загинуло 1 тис. чоловік [74].

У другій половині ХХ століття в **Уганді** відбулося кілька локальних воєн і конфліктів. Під час нападу десантників Ізраїлю на аеропорт столиці

Уганди у 1976 році загинуло загалом 30 чоловік [2, с.87]. Упродовж 1978-1979 рр. між Угандою та Танзанією проходила війна, під час якої загинуло з обох боків 3 тис. чоловік [31], [74]. В.Ерліхманом втрати у цій війні уточнені. Згідно [1, с.86] втрати Танзанії склали 373 загиблих військовослужбовців та 1.600 мирних жителів. Втрати Уганди склали 1 тис. військовослужбовців, загинуло 200 угандійських опозиціонерів, які воювали на боці Танзанії, та понад 500 мирних жителів [1, с.87]. Разом, загинуло 3.673 чоловік, у тому числі 1.572 військових. При розмаху втрат 3.000-3.673 чоловік, приймемо цифру 3.673 загиблих у цій війні між Танзанією та Угандою.

Упродовж 1979-1986 рр. в **Уганді** проходила громадянська війна, втрати у якій називаються такі: 50-200 тис. загиблих [90], 406 тис. [31], 500 тис. [2, с.87], 650 тис. загиблих, причому 30 тис. склали військові втрати [1, с.87]. На наш погляд реальним є розмах втрат 200 тис. – 650 тис. загиблих у цій війні. Можемо прийняти цифру 500 тис. загиблих під час громадянської війни 1979-1986 рр. в Уганді, причому військові втрати склали 30 тис. чоловік.

З 1986 року в **Уганді** партизанську війну проти уряду країни веде так звана Господня армія Опору (Lord's Resistance Army), яку очолює проповідник Дж. Коні. Втрати у цій війні коливаються у досить широкому інтервалі: від 20 тис. [1, с.87] – до 150 тис. загиблих [91]. Доцільно звизити вказаний інтервал. Згідно оцінки ООН, на початок 2004 року у цій війні загинуло 100 тис. чоловік [92], [93], причому військові втрати уряду склали 1.800-2.400 вбитих, а втрати повстанців – понад 1 тис. чоловік [93]. Ця ж цифра втрат, але станом на квітень 2016 року наводиться у джерелі [144]. У джерелі [31] число загиблих за період 1990-2000 рр. оцінюється у 50 тис. чоловік. Тобто, у даному випадку доцільніше розглядати інтервал втрат 50 тис. – 100 тис. загиблих за проміжок часу 1986-2004 рр. Слід мати на увазі, що з плином часу кількість втрат у цій війні має тенденцію до зменшення. Так, наприклад, у 2000 році в Уганді у результаті війни загинуло 5 тис. чоловік [94], за період з березня 2002 року, і до листопада 2008 року втрати партизанів склали 300 чоловік, а урядових військ – 40 чоловік [95], а з 2008 року, і до 13 березня 2012 року всього загинуло 2.600 чоловік [96]. У 2014 році в Уганді в результаті згадуваної війни загинуло 16 чоловік, а загальна цифра втрат вважається рівною 100 тис. загиблих [97]. Тобто, розмах втрат населення Уганди від діяльності Господньої армії Опору не виходить за межі інтервалу 50 тис. – 100 тис. загиблих. На нашу думку розмах втрат під час війни 1986-2000 рр. в Уганді може складати 40 тис. – 90 тис. чоловік з середньою цифрою втрат 80 тис. загиблих. Тоді, кількість загиблих під час війни в Уганді за період 2001-2016 рр. можемо наближено оцінити у 10 тис. чоловік. Військові втрати за весь період бойових дій приймемо рівними 6 тис. чоловік, з них 4 тис. загиблих припадає на період 1986-2000 рр.

В **Кенії**, протягом 1952-1956 рр. проходило національно-визвольне повстання, яке увійшло в історію під назвою «повстання Мау-Мау». За офіційними даними повстанці втратили 11.503 вбитих, 2.600 потрапили в полон, та ще 1 тис. повстанців була страчена за вироками військово-польових судів [2, с.86]. Втрати пробританськи налаштованих цивільних жителів були такими: загинуло 1.819 африканців та 916 було поранено, загинуло 32 європейців та 26 одержали поранення, загинуло 26 вихідців з Азії та 36 було поранено. Разом, загинуло 1.877 чоловік, та ще 978 одержали поранення [2, с.86]. Сили безпеки втратили 167 вбитих та 1.582 поранених [2, с.86]. За уточненими даними загинуло 200 британських військових і поліцейських, 579 були поранені, загинуло 500 африканців з британських колоніальних військових формувань [98]. Загалом, зводячи до купи наведені вище дані, приходимо до висновку, що під час повстання 1952-1956 рр. у Кенії загинуло 15.080 чоловік, у тому числі 13.203 загиблих склали військові втрати. Проте ця цифра втрат є неповною, оскільки вона не враховує втрати цивільних африканців, які симпатизували повстанцям. Тобто, не враховані втрати серед тих 88 тис. африканців, які були ув'язнені в тюрмах і концтаборах, та 950 тис. африканців, які були зігнані у спецпоселення під контролем англійських військ [2, с.87]. В зв'язку з цим вважається, що загальні втрати під час повстання 1952-1956 рр. у Кенії коливаються в межах 20 тис. – 70 тис. загиблих [98]. Британський демограф Дж. Бейкер за даними переписів населення, та з урахуванням показників народжуваності встановив, що під час повстання Мау-Мау загалом загинуло 50 тис. чоловік [58]. Військові втрати приймемо рівними 13.203 чоловік.

В незалежній **Кенії**, під час партизанської боротьби сомалійських племен протягом 1973-1978 рр., загинуло 0,3 тис. чоловік [1, с.78]. В 1982 році, під час спроби державного перевороту в **Кенії** загинуло 100 чоловік [99, с.37]. Під час громадянської війни 1993-1994 рр. у **Кенії** загинуло 1,5 тис. чоловік, та ще 300 тис. чоловік стали біженцями [2, с.87].

В січні 1959 року, в столиці **Демократичної Республіки Конго** (колишній Заїр) Кіншасі відбулися заворушення, придушені бельгійськими десантниками. Називаються наступні цифри втрат: 49-71-200 загиблих [2, с.90]. При розмаху втрат 49-200 чоловік, будемо вважати, що під час заворушень 1959 року у Кіншасі загинув 71 чоловік.

Протягом 1960-1965 рр. в **Демократичній Республіці Конго (ДРК)** йшла громадянська війна, у якій, за даними Лондонського інституту стратегічних досліджень загинуло понад 100 тис. чоловік [100]. Вказану цифру втрат можна зустріти і в інших джерелах, наприклад в [74], [101], і т.д. В джерелі [102] наводиться наступний діапазон втрат: 100-110-200 тис. загиблих. Нами наводилася цифра 400 тис. загиблих під час громадянської війни

1960-1965 рр. в ДРК [2, с.90]. При розмаху втрат 100 тис. – 400 тис. загиблих, можемо прийняти нижню цифру – 110 тис. загиблих під час громадянської війни 1960-1965 рр. в ДРК.

Під час заколоту білих найманців які служили в армії **ДРК** у 1966-1967 рр. загинуло 1 тис. [1, с.79] – 2 тис. чоловік [69]. Можемо прийняти цифру 1,5 тис. загиблих від час заколоту білих найманців у ДРК протягом 1966-1967 рр.

Протягом 1977-1978 рр. у провінції **Шаба** (колишня **Катанга**) держави **ДРК** відбулося два повстання, загальну кількість загиблих у яких В.Ерліхман оцінив у 1,5 тис. чоловік [1, с.79]. За його даними, у 1977 році загинуло 300 повстанців, а у 1978 році – 700 повстанців та 500 мирних жителів [1, с.79]. Згідно [103] у 1977 році загинуло 300 урядових військовослужбовців та 8 бійців марокканського десанту. За нашими даними [2, с.90] втрати марокканців склали 20 вбитих та 120 поранених. Отже, в 1977 році в Шабі загинуло 608-620 чоловік. У 1978 році в провінції Шаба повстанцями було вбито понад 100 європейців [59, с.264]. У відповідь на це були вбиті сотні місцевих жителів. Згідно [2, с.91] було вбито 1.400-2.000 чоловік. Втрати урядових військ склали 120 чоловік, французького Іноземного легіону – 7 чоловік, повстанців – 250-400 загиблих [104]. Отже, у 1978 році в Шабі загинуло 1.877 – 2.327 чоловік, а разом, у 1977-1978 рр. – 2.485-2.947 чоловік. Можемо прийняти цифру 2.600 загиблих під час повстань 1977-1978 рр. у провінції Шаба, причому військові втрати склали, як мінімум 1.200 чоловік.

У 1991 році в **ДРК** під час заворушень загинуло 117 чоловік [2, с.91]. Під час повстанського руху 1993-1995 рр. у **ДРК** усього загинуло 5 5 тис. чоловік [1, с.79], у тому числі в столиці країни Кіншасі – понад 1 тис. чоловік [2, с.91].

Перша громадянська війна у **Демократичній Республіці Конго** проходила з 24 жовтня 1996 року, і до 16 травня 1997 року. Військові втрати у цій війні були такими: втрати урядових сил склали 10-15 тис. загиблих, а втрати повстанців – 3 – 5 тис. загиблих [105],[106]. Значно більшими були втрати цивільного населення, які за даними Міжнародної амністії склали 200 тис. загиблих [105], а за даними джерела [106] – 250 тис. – 800 тис. загиблих. Остання цифра є перебільшеною, оскільки вона, скоріш за все, включає в себе жертв геноциду в сусідній Руанді. Можна вважати, з огляду на сказане вище, що загальні втрати під час громадянської війни 1996-1997 рр. у ДРК коливаються в межах 213 тис. – 270 тис. загиблих. Прийmemo цифру 220 тис. загиблих під час громадянської війни 1996-1997 рр. у ДРК. Військові втрати прийmemo рівними 20 тис. загиблих.

Друга громадянська війна у **Демократичній Республіці Конго** проходила з 2 серпня 1998 року і до 18 липня 2003 року, хоча, насправді, бойові дії продовжувалися аж до 2009 року. Втрати у цій війні коливаються

в межах 2,7 млн. – 4 млн. – 5,4 млн. – 5,5 млн. загиблих [107], [108], [109]. Переважну більшість загиблих у цій війні склали померлі від голоду і хвороб. Так, у джерелі [110] вказується, що з 3 млн. загиблих, у результаті військових дій загинуло 300 тис. чоловік, як цивільних так і військових, а решта – 90% загинули від голоду і хвороб. В джерелі [108] наводиться дещо вища цифра втрат – понад 350 тис. загиблих від бойових дій військових та цивільних громадян країни. Втрати упродовж 1998-2000 рр. коливаються в межах 1,7 млн. [111]– 2 млн. [112], [113]- 2,5 млн. загиблих [114]. Можемо прийняти середню цифру 2 млн. загиблих під час громадянської війни в ДРК за період 1998-2000 рр. Тоді, за період 2001-2009 рр. розмах втрат може скласти 1 млн. – 2 млн. – 3 млн. загиблих з середньою цифрою загиблих – 2 млн. чоловік. Військові втрати у цій війні протягом 1998-2001 рр. склали 145 тис. чоловік [142].

Під час розгону антиколоніальної демонстрації африканців у 1959 році у **Гвінеї-Бісау** загинуло 50-75 чоловік [2, с.93]. Приймемо цифру 50 загиблих під час подій 1959 року у Гвінеї-Бісау. Під час заворушень африканців у **Мозамбіку** у 1961 році загинуло 500 [2, с.93] – 1 тис. чоловік [1, с.82]. Приймемо цифру 500 загиблих під час антиколоніальних заворушень 1961 року в Мозамбіку.

Національно-визвольна війна у **Гвінеї-Бісау** проходила протягом 1963-1974 рр. В.Ерліхман визначив втрати населення країни у 25 тис. загиблих, у тому числі 15 тис. склали військові втрати, а 10 тис. – втрати мирного населення [1, с.75]. За даними джерела [115] втрати населення Гвінеї-Бісау були такими: загинуло 6 тис. партизанів, ще 4 тис. партизанів зникли безвісти, загинуло 5 тис. цивільних осіб. Загалом, загинуло 15 тис. чоловік. Цю ж цифру втрат можна знайти в джерелі [74]. При розмаху втрат 15 тис. – 25 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 15 тис. загиблих жителів Гвінеї-Бісау в антиколоніальній війні 1963-1974 рр., причому 10 тис. загиблих склали військові втрати. Втрати збройних сил Португалії у цій війні були такими: загинуло 2.069 військовослужбовців, та ще 3.830 були поранені [115]. В джерелі [116] наводиться наступна цифра португальських втрат: загинуло 1.656 військових у бойовій обстановці, та 696 – у небойових ситуаціях. Разом, загинуло 2.352 португальських військових. При розмаху португальських втрат 2.069-2.352 чоловік, приймемо нижню оцінку – 2.069 загиблих військових Португалії під час національно-визвольної війни 1963-1974 рр. у Гвінеї-Бісау.

Національно-визвольна війна в **Мозамбіку** тривала упродовж 1964-1974 рр. За даними В.Ерліхмана втрати населення Мозамбіку склали 50 тис. загиблих, у тому числі 15 тис. склали військові втрати, а 35 тис. – втрати мирного населення [1, с.82]. Більша кількість загиблих наводить-

ся у джерелі [116]: загинуло 10 тис. – 35 тис. партизанів та 50 тис. мирних жителів. У [74] втрати Мозамбіку під час війни 1964-1974 рр. оцінюються у 30 тис. загиблих. Тобто, розмах втрат партизанів Мозамбіку складає 10 тис. – 15 тис. – 35 тис. чоловік, а мирних жителів 35-50 тис. загиблих. Разом, 45 тис. – 85 тис. чоловік. Якщо вважати, що під час війни в Мозамбіку загинуло 20 тис. партизанів та 40 тис. мирних жителів, то при розмаху втрат 45-85 тис. чоловік втрати населення Мозамбіку під час національно-визвольної війни 1964-1974 рр. можна оцінити у 60 тис. загиблих. Втрати збройних сил Португалії у цій війні склали 3.500 загиблих [102], [106].

Втрати населення **Анголи** під час національно-визвольної війни 1961-1974 рр., В.Ерліхман визначає у 90 тис. загиблих у тому числі 20 тис. склали втрати партизанів а 70 тис. – втрати мирного населення [1, с.73]. В джерелі [74] загальні втрати населення Анголи визначені у 55 тис. загиблих, в джерелі [102] у 79-120 тис. загиблих, в [116] говориться про понад 50 тис. загиблих партизанів та 30-50 тис. мирних жителів. Максимальна цифра – 130 тис. загиблих ангольців наводиться у [118, с.385]. Тобто, згідно відомих нам даним розмах втрат під час національно-визвольної війни 1961-1974 рр. в Анголі складає 55 тис. – 130 тис. чоловік, хоча доцільніше говорити про вузький інтервал: 80 тис. – 110 тис. загиблих. Якщо з інтервалу 20-50 тис. загиблих партизанів прийняти середню величину 30 тис. загиблих, і вважати, що загинуло 70 тис. мирних жителів, то загальні втрати африканців під час національно-визвольної війни 1961-1974 рр. в Анголі складуть 100 тис. чоловік. Втрати португальських військ в Анголі склали 2.991 загиблих (1.526 – бойові та 1.465 – небойові втрати) та 4.684 поранених [117].

Якщо зібрати докупи наведені вище цифрові дані, то сукупні втрати населення Анголи, Гвінеї-Бісау та Мозамбіку коливаються в межах 140-220 тис. загиблих, з середньою цифрою втрат 175 тис. чоловік, причому 60 тис. загиблих склали військові втрати. Загальні втрати армії Португалії в колоніальних війнах на Африканському континенті склали 8.827 загиблих та 15.507 поранених [119]. Отже, з урахуванням втрат Португалії, колоніальних війнах 1961-1974 рр. людські втрати коливаються у межах 148.827 – 228.827 чоловік, з середньою цифрою 175.827 загиблих, причому військові втрати склали 68.827 чоловік.

У 1974 році, в **Мозамбіку**, у столиці країни місті Лоренсу-Маркіш відбулася спроба перевороту та заворушення, під час яких згідно [70] загинуло 9.100 чоловік. Вказана цифра втрат є сильно перебільшеною, оскільки за нашими даними під час згадуваних подій усього загинуло 100 чоловік, та ще 150 були поранені [2, с.93]. Можемо наближено вважати, що у 1974 році під час спроби перевороту в Мозамбіку при розмаху втрат 100 – 9.100 загиблих загинуло близько 300 чоловік.

Кожна з португальських колоній після здобуття незалежності пережила свою власну громадянську війну. У **Гвінеї-Бісау** громадянська війна йшла упродовж 1998-1999 рр. Втрати у цій війні називаються такі: 1 тис. [120] – 1,5 тис. [1, с.75] – 2 тис. загиблих [70]. Приймемо цифру 1,5 тис. загиблих під час громадянської війни 1998-1999 рр. у Гвінеї-Бісау, причому військові втрати склали, як мінімум 655 чоловік [121].

Громадянська війна в **Мозамбіку** продовжувалася протягом 1976-1992 рр. В.Ерліхман втрати Мозамбіку визначив у 600 тис. загиблих, причому 150 тис. склали військові втрати, а 450 тис. чоловік – втрати мирного населення, з яких 50 тис. загинуло в результаті бойових дій, 150 тис. було страчено, або вбито, та ще 200 тис. померло від голоду [1, с.82]. Ще називаються цифри 900 тис. загиблих [2, с.95], 1 млн. загиблих [122], та 1,2 млн. загиблих під час громадянської війни в Мозамбіку [123, с.838]. О.Щербакова розмах втрат під час громадянської війни в Мозамбіку визначає у 500 тис. – 1 млн. загиблих, причому бойові втрати склали 145.400 чоловік [142]. При розмаху втрат 500 тис. – 1,2 млн. загиблих, можемо прийняти цифру 1 млн. загиблих під час громадянської війни 1976-1992 рр. у Мозамбіку, причому 150 тис. загиблих склали військові втрати. Цифра 100 тис. – 200 тис. загиблих під час громадянської війни у Мозамбіку, яка наводиться у [124], характеризує, скоріш за всі, військові втрати у цій війні.

В **Анголі** громадянська війна проходила упродовж 1975-2002 рр. Кількість загиблих у цій війні коливається в межах 400 тис. [125] – 500 тис. [126] – 1 млн. [2, с.94] – 1,5 млн. чоловік [16], [74]. При розмаху втрат 400 тис. – 1,5 млн. чоловік, можемо прийняти цифру 1 млн. загиблих під час громадянської війни 1975-2002 рр. у Анголі. Вважаємо, що з цієї цифри втрат 900 тис. чоловік загинули протягом 1975-2000 рр., а 100 тис. – упродовж 2001-2002 рр. Протягом 1975-2000 рр. розмах втрат міг скласти 300 тис. – 1,3 млн. загиблих, а протягом 2001-2002 рр. – 100 тис. – 200 тис. загиблих. Розшифровку цифри 900 тис. загиблих у Анголі протягом 1975-2000 рр. наведено В.Ерліхманом у [1, с.73]: військові втрати склали 250 тис. загиблих, втрати цивільного населення – 650 тис. загиблих, з яких 50 тис. загинуло у результаті бойових дій, 180 тис. було страчено, і вбито, та ще 420 тис. загинуло від голоду і хвороб. Вказана цифра військових втрат включає в себе понад 2.077 загиблих кубинських військових, 54 радянських військових спеціалістів, та 1.791 загиблого військовослужбовця з Південно-Африканської республіки [126]. В деяких джерелах, наприклад у [144], наводиться цифра 30 тис. загиблих у ангольському анклаві Кабінда. Проте вказану цифру втрат ми розглядаємо, як частину втрат під час громадянської війни 1975-2002 рр. у Анголі.

На **Занзібарі**, під час придушення заворушень у 1961 році, загинуло 66-68 чоловік [2, с.87]. Приймемо цифру 67 чоловік які загинули під час за-

ворушень 1961 року на Занзібарі. Під час революції 1964 року на **Занзібарі** загинуло 80 та було поранено 200 чоловік [127]. Після цього, на острові почалися масові вбивства місцевих арабів та вихідців з Індії та Пакистану, про що нами буде сказано у наступному параграфі.

Під час антиколоніальних заворушень африканців загинуло 47 чоловік у **Малаві** (1959 р.), 13 чоловік у **Зімбабве** (1961 р.) та 50 чоловік у **Замбії** (1961 р.) [2, с.95]. Усього, за період 1959-1961 рр. у вказаних країнах загинуло 110 африканців із вказаних країн.

Війна за національне визволення народу **Зімбабве** (колишня **Південна Родезія**) проти режиму Яна Сміта тривала протягом 1965-1979 рр. Цифри втрат у цій війні називаються такі: 12 тис. загиблих [31],[74], 25 тис. [1, с.77], 20 тис., 27 тис., 30 тис. загиблих [2, с.95-96], тобто коливаються в діапазоні 12 тис. – 30 тис. чоловік. В джерелах [1] та [128] дається розшифровка людських втрат під час війни в Зімбабве. Загинуло 1.361 [128] – 3.500 [1, с.77] військовослужбовців урядових військ, у тому числі 1,2 тис. білих військовослужбовців. Втрати партизанів оцінювалися у 8 тис. [1, с.77] – 10 тис. загиблих [128]. Загинуло 468 [128] – 473 білих цивільних громадян [1, с.77], та 7.790 [128] – 13 тис. чорношкірих цивільних громадян [1, с.77]. Тобто, одержуємо коливання втрат у межах 17.619 – 26.973 загиблих. Проте ці дані є неповними, оскільки не враховують втрати біженців з Зімбабве у Замбії та в Мозамбіку, куди робили напади урядові війська Південної Родезії, та втрати населення цих країн у результаті задуваних нападів. Згідно [1, с.77], у цифру 13 тис. загиблих чорношкірих жителів не враховано 200 загиблих військовослужбовців та мирних жителів Замбії, які загинули упродовж 1970-1978 рр. внаслідок нападів південнородезійських військ [1, с.77]. Аналогічні дані по Мозамбіку складають 1.335 – 1.500 загиблих [2, с.95]. З урахуванням наведених даних, вилка втрат складає 19.154 – 28.673 загиблих. Можемо прийняти середню цифру втрат 25 тис. загиблих під час національно-визвольної війни 1964-1979 рр. у Зімбабве, причому військові втрати вважаємо рівними 13,5 тис. чоловік.

Після завершення національно-визвольної війни, у **Зімбабве** протягом 1980-1987 рр. йшла громадянська війна між прихильниками президента країни Р.Мугабє, та його опонента – Дж.Нкомо. Розмах втрат під час цієї війни є досить великим, і складає наступний числовий ряд: 2 тис. [31] – 3,5 тис. [1, с.77] – 10-20 тис. [129] – 20 – 50 тис. [130] – 5 -20 тис. [69] – 20 тис. [131] загиблих. Тобто, у даному випадку розмах втрат складає 2 тис. – 50 тис. загиблих, хоча більш реальним, на наш погляд, є розмах втрат 10 тис. – 50 тис. чоловік. Прийmemo цифру 20 тис. загиблих під час громадянської війни 1980-1987 рр. у Зімбабве.

Під час війни за незалежність **Намібії** (1966 – 1989 рр.) загинуло, за різними даними, 12,8 тис. – 13 тис. – 20 тис. [94] – 32 тис. чоловік [1, с.82],

причому остання цифра втрат включає в себе 12 тис. загиблих військових та 20 тис. цивільних мешканців Намібії. Втрати військ Південноафриканської республіки коливаються в межах 1.791 [134] – 2.038 – 2.500 загиблих [135], причому у джерелі [136] відмічається, що вони ні у якому разі не менші за 2.000 загиблих. Тобто можемо вважати, що військові втрати ПАР коливаються в межах 2.000 – 2.500 чоловік з середньою цифрою 2.038 загиблих. Називаються наступні цифри втрат намібійських партизанів: 11.291 [137] – 11.335 [135] – 11.400 загиблих [138]. В якості середньої цифри втрат приймемо цифру 11.335 загиблих партизанів Намібії. Таким чином, військові втрати у цій війні коливаються в межах 13.291 – 13.900 загиблих, з середньою цифрою втрат 13.373 чоловік. Цифра 20 тис. загиблих цивільних громадян під час війни у Намібії, на наш погляд, є перебільшеною. У [137] наводиться набагато менша цифра цивільних втрат – 1.087 загиблих. Велика кількість африканців загинула від нападів військ ПАР на сусідні країни. Згідно [1, с.89] загинуло 2.500 африканців – у тому числі 2.200 – в Анголі, 100 чоловік – у Ботсвані [1, с.73], і т.д. З іншого боку, з 20 тис. цивільних, які загинули під час війни у Намібії, 7 тис. загинули за межами країни [1, с.82]. Отже, за межами країни загинуло 2,5 тис. – 7 тис. намібійців. Доцільно вибрати у даному випадку нижню оцінку втрат. Тоді, з огляду на вищесказане, число цивільних втрат намібійської війни складе 3.587 загиблих. Таким чином, при розмаху втрат 16.878 – 21.987 чоловік, приймемо цифру 16.960 загиблих, у тому числі 13.373 чоловік склали військові втрати.

Під час заворушень 1998 року в **Лесото** загинуло 200 чоловік [1, с.79]. Кількість загиблих під час заколоту 1997 року на **Коморських островах** склала 30 – 40 чоловік [2, с.88]. Приймемо цифру 30 загиблих під час заколоту 1997 року на Коморських островах.

Людські втрати під час національно-визвольного повстання 1947-1948 рр. на **Мадагаскарі** коливаються в межах 60–90 тис., 50–100 тис. чоловік [94]. При розмаху втрат 50 тис. – 100 тис. чоловік, приймемо цифру 90 тис. загиблих під час повстання 1947-1948 рр., причому військові втрати склали 5.140 чоловік [1, с.80], [139], з них 5 тис. партизанів та 140 французьких військових.

Серед інших конфліктів на **Мадагаскарі** відмітимо заворушення 70-х рр.: 45 загиблих у 1971 році, 30 загиблих у 1972 році [2, с.85], 300 загиблих протягом 1972-1975 рр. [1, с.80], 1 тис. загиблих у 1978 році [140, с.160]. Загалом, у заворушеннях 70-х рр. на **Мадагаскарі** загинуло близько 1.400 чоловік. Під час заворушень 1991 року на Мадагаскарі загинуло 140 чоловік [1, с.80].

В **Бурунді** під час заворушень 1991 року загинуло 1 тис. чоловік [1, с.84]. В **Руанді** протягом 1990-1993 рр. під час партизанської війни заги-

нуло 10 тис. чоловік [1, с.83], з яких усі 10 тис. загиблих склали військові втрати [141].

У **Південноафриканській республіці (ПАР)** за післявоєнні роки (1945-2000 рр.) частими були різноманітні сутички та заворушення. Так, протягом 1948-1960 рр. загалом загинуло 300 чоловік, та ще 500 було поранено [2, с.97], включаючи близько 70 загиблих у м.Шапервіль (1960 р.) [140, с.254], [143]. Протягом 1968-1984 рр. збройну боротьбу проти уряду країни вела організація Африканський національний конгрес (АНК). Під час цієї боротьби загинуло 50 співробітників силових структур держави, та 200 бійців АНК [1, с.89]. Під час заворушень 1976-1985 рр. загинуло, загалом 3,5 тис. чоловік [1, с.89].

Одержані результати згруповані у **Додатку 3.5.**

Таким чином, у локальних війнах і конфліктах в країнах Тропічної та Південної Африки за післявоєнний час (1945-2000 рр.) розмах втрат склав 4.824.686 – 9.772.061 чоловік з середньою цифрою 7.639.016 загиблих. Військові втрати склали 1.082.971 чоловік.

Проаналізуємо розглядувані війни і конфлікти з точки зору розподілу людських втрат у них.

Таблиця 3.5.3.

Класифікація людських втрат у локальних війнах і конфліктах в країнах Тропічної та Південної Африки за період 1945-2000 рр.

Діапазон втрат	0-10 тис.	10-100 тис.	100-500 тис.	500 тис. – 1 млн.	Більше 1 млн.	Усього загинуло
Число загиблих	35.300	337.889	965.827	1.400.000	4.900.000	7.639.016
У %	0,46	4,42	12,64	18,33	64,14	100

Класифікація по типах воєн у країнах вказаного регіону була такою:

Таблиця 3.5.4.

Класифікація людських втрат по типах воєн у країнах Тропічної та Південної Африки за період 1945-2000 рр.

Тип воєн, або конфліктів	Міждержавні війни	Національно-визвольні війни і повстання	Громадянські війни, заворушення, конфлікти	Усього загинуло
Кількість загиблих	4.163	392.050	7.242.803	7.639.016
У %	0,05	5,13	94,81	100

Співставимо тепер втрати населення країн Північної та Тропічної і Південної Африки у локальних війнах і конфліктах упродовж 1945-2000 рр.

Таблиця 3.5.5.

Класифікація людських втрат по типах воєн населення країн Африки протягом 1945-2000 рр.

Реґіон	Міждержавні війни	Національно-визвольні війни	Громадянські війни, заворушення	Усього загинуло
Північна Африка	176.201	1.282.400	2.188.099	3.646.700
Тропічна та Південна Африка	4.163	392.050	7.242.803	7.639.016
Загалом	180.364	1.674.450	9.430.902	11.285.716
У %	1,6	14,84	83,57	100

Всього по країнах Африканського континенту розмах втрат у локальних війнах і конфліктах за період 1945-2000 рр. склав 7.193.186 – 14.612.941 чоловік з середньою цифрою 11.285.716 загиблих. Військові втрати склали 1.852.918 чоловік, або 16,42 % від середньої цифри втрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с.
2. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
3. Perville Guy. Pour une histoire de la guerre d'Algerie /Guy Perville.: A. et J. Picard, 2002, P.112. – 356 p. – ISBN 978-2-7084-0637-7.
4. Алжир: войны и потери в XX веке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/xx/?action=shwprd&id=1214>.
5. Потери в Алжирской войне 1954 – 1962 годов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/news/?action=shwprd&id=1086>.
6. Мессенджер Ч. Энциклопедия войн XX века /Ч. Мессенджер. – М.: Изд-во ЭКСМО – Пресс, Яуза, 2000. – 512 с.
7. Вооруженная борьба народов Африки за свободу и независимость. – М.: Наука, 1974. – 444 с.
8. Советская историческая энциклопедия. – Т.10. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – 1038 ст.
9. Большая советская энциклопедия. 3-е издание, Т.11. – М.: Советская энциклопедия, 1973. – 607 с.
10. Политика Франции в Азии и Африке. – М.: Наука, 1965. – 407 с.
11. Ланда Р.Г. История алжирской революции. 1954-1962 /Р.Г. Ланда.. – М.: Наука, 1983. – 283 с.
12. Windrow, Chappel C. Secondary Wars and Atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс] /Chappel C. Windrow. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c300k.htm>.
13. Clodfelter Michael. Warfare and Armed

Conflicts (3rd ed.) /Michael Clodfelter: mc Farland,2008. – ISBN 9780786433193. **14.** Национальные и международные конфликты 1945-1990 гг. – Часть 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.warconflict.ru/rus>. **15.** Algeria: Riots of October 1988 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.refworld.org/docid/3aеbаbа95с.html>. **16.** Войны XX века и их жертвы (тысяч человек). Страны и регионы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pandia.ru/text/77/152/9539.php>. **17.** Гельман З. Потомки Ганнибала на перепутье /З. Гельман. // Независимое военное обозрение. – 28.012011. **18.** Chenoufi Annouar. Bizerte (Tunisia): trou de memoire de l'histoire //Tunis Hebdo. – 19-25.05.2005. [Электронный ресурс] /Annouar Chennoufi. – Режим доступа: <http://www.Magreb-canada/cf/journal/2005/n28.22.pdf>. **19.** Беспорядки 1984 года в Тунисе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.org/>. **20.** Santamaria Ramiro. Ifni – Sahara, la guerra ignorada /Ramiro Santamaria. – Madrid: Dyrsa,1984. – 371 p. – ISBN 13: 9788486169084. **21.** За рубежом. – М.: 1971. – №30. – с.9. **22.** Singer David J. Resort to Arms: International and Civil Wars /David J. Singer, Melvin Small : Beverly Hills – Sage Publications inc,1982. – ISBN 0-8039-1777-5. **23.** Сергеев. М.С. История Марокко XX век /М.С. Сергеев. – М.: ИВ РАН,2001. – 359 С. **24.** Ланда Р.Г. Марокко: 30 лет независимости /Р.Г. Ланда. – М.: Знание,1985. – 63 С. **25.** The First Anti-Terror War [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.acid.org/artman/publish/article.358.html> **26.** Pollac Kenneth M. Arabs At War. Military Effectivness 1948-1991: University of Nebraska Press,2002 [Электронный ресурс] /Kenneth M. Pollac. – Режим доступа: <https://www.amazon.com/dp/0803287836>. **27.** Египетско-ливийский конфликт 1977 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://war-conflicts/livejournal.com/2471.html>. **28.** Brogan Patric. World Conflicts. – Bloomcbury,1989 [Электронный ресурс] / Patric Brogan. – Режим доступа: <https://www.amazon.com/dp/0747532575>. **29.** Шишов.А.В. Военные конфликты XX века /А.В. Шишов. – М.: Вече,2006. – 570 с. **30.** Супонина Е. Континент – самоубийца /Е. Супонина и др. //Новое время. – 1998. – №24. – С.21-24. **31.** Leitenberg Milton. Deaths in Wars and conflicts in the 20th Century [Электронный ресурс]. /Milton Leitenberg. – Режим доступа: <http://www.cissm.umd.edu/papers/files/deathswarsconflictsjune52006.pdf>. **32.** UN backing for Habre charges [Электронный ресурс]. – 2000, 5 february. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/631874.stm>. **33.** Burkina Faso and Mali, Agasher Strip War [Электронный ресурс]. – 2004, 31 july. – Режим доступа: <http://www.acig.org/index.php>. **34.** Эхо планеты. – 2000. – №36. – С.21. **35.** In new protests, echoes of an uprising that shook Sudan [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mobile.nytimes.com/world/Africa/> **36.** Октябрьская революция 1964 года [Электронный ресурс].- Режи доступа: <http://www.conflictologist.narod.ru/sudan64.html>. **37.** За рубежом. – 1993. – 318. – с.3. **38.** Эхо планеты. – 1993. – №19-20. – С.12. **39.** Tracey L. Cousin. Eritrean and Ethiopian Civil War [Электронный ресурс] /L. Cousin Tracey. – Режим доступа: <http://www.american.edu/ted/ice/Eritrea.htm>. **40.** Известия. – 1993. – 23 апреля. – С.3. **41.** Eritrean War of Independence 1961-1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.onwar.com/aced/chrono/index2010.htm>. **42.** Eritrea broke law in border law [Электронный ресурс]. – 2005, 21 december. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/Africa/4548754.stm>. **43.** Азия и Африка сегодня. – 2002. – №10. – С.40. **44.** Самые кровопролитные войны в Африке //Эхо планеты. – 2003. – №32. – С.6-9. **45.** Pike John.

Hanish Islands conflict [Електронний ресурс] /John Pike. – 2012, 29 august. – Режим доступу: <https://www.globalsecurity.org/military/world/war/hanish.htm>. **46.** Менгисту Хайле Мариам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://megabook.ru/article/Менгисту%20хайде%20Мариам>. **47.** Независимая газета. – 2000. – 18 апреля. – С.6. **48.** Ethiopia civil war 1974 – 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.onwar.com/aced/chrono/index2010.htm>. **49.** Evil Days. 30 years of War and Famine in Ethiopia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/booksid=RcVFXUwrahs...> **50.** История XX века. Зарубежные страны. Дополнительный том. – М.: Аванта,2002. – 448 с. **51.** Ethiopia military strength [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalfirepowes.com/country-military-strength-detail.asp?countryid=Ethiopia>. **52.** Death tolls for major wars and atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://necromrtrics.com/20c1m/hm>. **53.** Gebru Tareke. The Ethiopia-Somalia War of 1977 Revisited /Tareke Gebru. // International Journalof African Historical Studies. – 2000. – 33(3): 635-637. JSTORE 3097438. **54.** Жирохов М. Опаленные пески Огадена [Електронний ресурс] /М. Жирохов, А. Заболотский. – Режим доступу: <http://www.airwar.ru/history/locwar/Africa/ogaden>. **55.** Война с повстанцами «шифта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wikivisually.com/lang-ru>. **56.** Berkovitch Jacob. International Conflict: A Chronological Encyclopedia of Conflicts and their Management. 1945-1997 /Jacob Berkovitch, Richard Jackson: Congressional Quarterly,1997. – 332 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books/about>. **57.** Bongartz Maria. The Civil War in Somalia: its genesis and dynamics [Електронний ресурс] /Maria Bongartz. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=LNIVAQAIAAJ&redir_esc=y. **58.** Human Rights Watch World Report 1990 /Somalia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrw.org/legacy/reports/1990/WR90/AFRICA.BOU-09.HTM> **59.** Гилберт Мартин. История XX века. Неизвестные тайны /Мартин Гилберт. – Харьков: Книжный клуб,2006. – 334 с. **61.** Гражданская война в Сомали [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conflictologist.narod.ru/cwsomal.html>. **62.** Голод в Сомали унес жизни 260 тысяч человек // ББС. – 2.05.2013. **63.** У Сомалі від голоду померли 258 тисяч людей... // Євроньюс. – 2.05.2013. **64.** Somalia civil War [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/military/world>. **65.** Нет мира в Казамансе //Азия и Африка сегодня. – 2012. – №5. – С.21-25. **66.** Simmons Andrew. Senegal to sign Casamance record [Електронний ресурс] /Andrew Simmons. – 2004, 30 december. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4133881.stm>. **67.** Casamance: no peace after thirty years of war [Електронний ресурс]. – 2011, 13 january. – <https://archive.is/20130103013015/http://www.guinguinbali.com/index.php?lang=en&mod=news...> **68.** Азия и Африка сегодня. – 2002. – №4. – С.48. **69.** White Matthew. Minor atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat7.htm#Afyg9>. **70.** Сайт Конфликтолог. Раздел «Тропическая Африка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.narod.ru>. **71.** Meredit Martin. The state of Africa /Martin Meredit. //Free Press (London). – 2005, P.68. – ISBN 978-0-7432-3222-7. **72.** Encyclopeda of Nations. History of the Gambia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nations-encyclopedia.com/Africa/The Gambia Histiry.html>. **73.** Разин А. Часть 4. Военный переворот 1966 г [Електронний ресурс] /А. Разин. – Режим досту-

пу: <http://alerozin.narod.ru/Gana/>. **74.** Людские потери в конфликтах, кризисах, войнах в 1945-1998 годах //Зарубежное военное обозрение. – 2004. – №9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.otvaga2004.narod.ru/publ/w1/2007_05_04.htm

75. События 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.narod.ru/bsk0.html>. **76.** Сьерра-Леоне //Зарубежное военное обозрение. – 2008. – №8(701). – С.69. **77.** Известия. – 2003. – 8 июня. – С.4. **78.** Известия. – 2003. – 12 августа. – С.4. **79.** Телепередача ББС. – 30.05.2012. **80.** Gberie Lansana. War and State collapse: The case of Sierra Leone.Theses and Dissertations,1998 [Электронный ресурс] /Lansana Gberie. – Режим доступа: <http://scholars.wlu.ca/etd/30>. **81.** История Либерии в новое и новейшее время. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН,1999. – 273 С. **82.** Huband Mark. The Liberian Civil War. – 1998, ISBN-10: 0714643408. [Электронный ресурс] /Mark Huband. – Режим доступа: <http://www.markhuband.com/>. **83.** Polgreen Lydia. A Master Plan Drawn in Blood [Электронный ресурс] /Lydia Polgreen. – 2006, 2 april. – Режим доступа: <http://www.nytimes.com/2006/04/02/week-in-review/>. **84.** Немченко В. Либерия: уйдет ли в прошлое гражданская война? /В. Немченко. // Азия и Африка сегодня. – 2004. – №2. – С.24-26. **85.** Эхо планеты. – 2003. – 334. – с.12. **86.** Кучер В.І. Всесвітня історія. Новітній період /В.І. Кучер, О.М. Майборода. – К.: Генеза,2004. – 416 с. **87.** Гражданская война в Нигерии (1967-1970). Часть I [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mr-garett.livejournal.com/108732.html>. **88.** Романов А.И. Нигерия в борьбе за единство. 1967-1970 /А.И. Романов. – М.: Наука 1970. – 149 с. **89.** Гражданская война в Республике Конго [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.org/> **90.** Лебедев Андрей. Невидимая рука эволюции и образ будущего [Электронный ресурс] /Андрей Лебедев. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?isbn=504086436_000. **91.** Преподобный Джо-зеф Кони: самый жестокий партизан мира [Электронный ресурс]. 2012, 25 january – Режим доступа: <http://tfolk.ru/?p=9328> **92.** ООН призывает положить конец «ужасу» в Уганде [Электронный ресурс]. – 2004, 22 октября. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/russian/news/newsid_3943000/3943841.htm. **93.** Uganda's Brutal Lord's Resistance Army [Электронный ресурс]. – 2017, 25 april. – Режим доступа: https://www.newvision.co.ug/new_vision/news/1451966/. **94.** White Matthew. Minor atrocities of the Twentieth Century [Электронный ресурс] /Matthew White. – Режим доступа: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat6.htm>. **95.** С марта 2002 года войска Уганды уничтожили около 300 боевиков [Электронный ресурс]. – 2008, 18 ноября. – Режим доступа: <http://bibc.ee>. **96.** Muhumuza Rodney. African Union roumps up hunt for Uganda rebel leader in wake of virol video [Электронный ресурс] /Rodney Muhumuza. – 2012,23 march. – Режим доступа: <https://www.thestar.com/news/world/2012/03/23/>. **97.** Идущие войны на начало 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.warconflict.ru/rus/catalog>. **98.** Anderson David. Histories of the Hanged: The Dirty War in Kenya and the End of Empire /David Anderson. – London: Weidenfeld & Nicolson, 2005, pp. 4,5,84. – ISBN 978-0-297-84719-9. **99.** Алексеев Л.А. Кения: два десятилетия по пути независимого развития /А.Л. Алексеев. – М.: Знание,1984. – 63 с. **100.** Зарубежное военное обозрение. – 2005. – №6. – С.2. **101.** Mwakikagile Goafrey. Statecraft and Nation Building in Africa. A Post – Colonial Study /Goafrey Mwakikagile. – Dar es Salaam: New Africa Press, 2014, p.72. – ISBN 978-9987-16-039-6. **102.** White Matthew. Mid-Range Wars and Atrocities of the Twentieth Century [Электронный ресурс] /Matthew White.

– Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat4.htm>. **103.** Zaire Condemns Two Men It links to Shaba Invasion //Washington Post. – 19 august 1977. **104.** Operation «LEOPARD». Une intervention humanitaire Kolwezi 17 mai–16 juin 1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.defense.gouv.fr/content/download/1007809/978504/file/MC.pdf>. **105.** Thom William J. Congo–Zaires 1996-1997 Civil War...//Journal of Conflict Studies – XIX(2) [Електронний ресурс]. /William J. Thom. – Режим доступу: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS?directory=fall99&filename=THOM.html>. **106.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amnesty.org/ailib/aiplib/1998/AFR/16203698.html>. **107.** Конголезская война [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Babylon.wiki-wiki.ru/b/index.php>. **108.** В Африке возобновилась самая кровавая гражданская война в ее истории [Електронний ресурс]. – 2008, 30 октября. – Режим доступу: <http://www.zagolovki.ru/daytheme/kongo/30Oct2008>. **109.** Мясников В. Агрессоры по приглашению /В. Мясников. //Независимое военное обозрение. – 20.02.2009. **110.** Зарубежное военное обозрение. – 2007. – №11. – С.2. **111.** Азия и Африка сегодня. – 2001. – №1. – С.11. **112.** Известия. – 24.07.2002. – С.9. **113.** Независимая газета. – 31.07.2002. – С6. **114.** Независимая газета. – 25.08.2001. **115.** Война за независимость Гвинеи-Бисау [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.org/>. **116.** Leonard Richard W. Issue / Richard W. Leonard. //A Journal of Opinion. – 1974. – Vol. 4. – №2. – P.38. **117.** Portugal Angola War 1961-1974 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.onwar.com/aced/hrono/c1900s/yr60/fangola1961.htm>. **118.** Солодовников В.Г. Проблемы современной Африки /В.Г. Солодовников. – М.: Наука, 1973. – 399 с. **119.** Pinto Nuno Tiago. Colonial war: The wounds of the portugueze Vietnam in Africa [Електронний ресурс] /Nuno Tiago Pinto. – Режим доступу: <http://www.portugaldailyview.com/whats-new/>. **120.** Wars since 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.war-memorial.net/wars/all.asp>. **121.** Uppsala Conflict Data Program //Conflict Encyclopedia, Guinea-Bissau government. Fatality Estimate: law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/gpcountry.php?id=68®ionSelect=2-Southern Africa#>. **122.** Mozambique president, opposition chief hold first meet since 2015... [Електронний ресурс]. – 2017, 7 august. – Режим доступу: <http://www.ann7.com/>. **123.** Всемирная история войн. Книга четвертая. – М.-СПб: Полигон, 1998. – 1117 с. **124.** Гражданская война в Мозамбике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.org/>. **125.** Эхо планеты. – 2002. – №33. – С.10. **126.** Гражданская война в Анголе... [Електронний ресурс]. – 2017, 19 мая. – Режим доступу: http://army.lv/ru/vojna_v_angole/2216/3989. **127.** Conley Robert. Regime Banishes Sultan [Електронний ресурс] /Robert Conley. – 1964, 14 january. – Режим доступу: <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html...> **128.** Jacobsen Tor J. The Fall of Rhodesia [Електронний ресурс] /Tor J. Jacobsen. – Режим доступу: <http://www.popularsocialscience.com/2012/10/19/>. **129.** Практика этнического насилия [Електронний ресурс]. – 2008, 28 июля. – Режим доступу: <http://expert.ru/expert/2008/30/practika-nasilija/>. **130.** Последний бастион [Електронний ресурс]. – 2011, 10 октября. – Режим доступу: <http://ser2013.livejournal.com/105332.html>. **131.** New documents claim to prove Mugabe ordered Gukurahundi killings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/world/2015/may/19/mugabe-zimbabwe-gukurahundi-massacre-matabeleland>. **132.** Черный доктор «Людоед»: Чем известен многолетний президент

Зимбабве Роберт Мугабе [Електронний ресурс]. – 2017, 21 ноября. – Режим доступу: <https://1112.ua/mir/420693.html>. **133.** Они делают историю: Роберт Мугабе [Електронний ресурс]. – 2012, 25 march. – Режим доступу: http://Pravda.ru/world/rest_of_world/Africa/25-03-2012/1112018-mugabe-01. **134.** SA Roll of Honour: List of Wars [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justdone.co.za/roh/main.php?page=List+Wars>. **135.** The Namibian struggle for independence – 1966-1990... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sahistory.org.za/article/>. **136.** South Africa forgotten War [Електронний ресурс]. – 2012, 8 июля. – Режим доступу: <http://www.historytoday.com/gary-baines/>. **137.** Стъенкамп Виллем. Пограничная война [Електронний ресурс] /Виллем Стъенкамп. – 2010, 21 жовтня. – Режим доступу: <http://tiomkin.livejournal.com/886.195.html>. **138.** A site about the South African Bush War/Border War [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.google.com/site/sabushwarsite/interesting>. **139.** Буато П. Мадагаскар. Очерки по истории мальгашской нации /П. Буато. – М.: Издательство Восточной литературы, 1961. – С.377. – 436 с. **140.** Большой энциклопедический справочник. – М.: ООО «Изд-во Астрель» : ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 944 с. **141.** Rwanda. – The preventable genocide [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aegitrust.org/images/stories/oaureport.pdf>. **142.** Щербакова Е. После Второй мировой войны в вооруженных конфликтах с участием государств погибли более 10,5 млн. человек /Е. Щербакова. // Демоскоп -Weekly. – 2016. – №689-690. – 6-19 июня. **143.** The Sharperville Massacre [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sahistory.org.za/archive/>. **144.** Список идущих войн (апрель 2016 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>. **145.** Египетский бунт: буря в Каире [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://konkretno.ru/interview/33406.html/>.

§6. Втрати населення країн Африки від терору диктаторських режимів, у етнічних та релігійних конфліктах

П.6.1. Країни Північної Африки

Упродовж 1992-2002 рр. (26.12.1991-8.02.2002 рр.), в **Алжирі** йшла жорстока боротьба уряду країни проти місцевих ісламістів, яка прийняла форму громадянської війни. За даними, що наводить В.Ерліхман [1, с.73], військові втрати у цій війні були такими: загинуло 10 тис. урядових військових та 20 тис. ісламістських бойовиків, з числа яких 5 тис. були страчені, або загинули в тюрмах. В [2, с.25] наводяться дані про 12-15 тис. загиблих бойовиків та таку ж кількість загиблих урядових військових, поліцейських та бійців сил самооборони. Тобто, з обох боків військові втрати склали 24-30 тис. загиблих. Можна прийняти цифру 30 тис. загиблих військових з обох боків упродовж війни 1992-2002 рр. у Алжирі.

Величезну більшість загиблих у **Алжирі**, упродовж 1992-2002 рр. склали мирні жителі. В залежності від кількості загиблих цивільних громадян країни наводяться різні цифри загальних втрат у цій війні. Так, В.Ерліхман [1, с.73] навів цифру 70 тис. загиблих, що дало загальну цифру 100 тис. загиблих у війні за період часу 1992-2000 рр. В [2, с.25] наводиться цифра 150 тис. – 400 тис. загиблих, проте найчастіше зустрічається вилка втрат 150 тис. [3] – 200 тис. загиблих [4]. В джерелі [5] говориться, що за офіційними даними загинуло близько 200 тис. чоловік, та ще близько 10 тис., за даними правозахисників, зникли безвісти, хоча офіційні дані говорять про 6,5 тис. алжирців, які в результаті війни зникли безвісти. Тобто, при розмаху втрат 150 тис. – 210 тис. загиблих, та зниклих безвісти алжирців упродовж 1992-2002 рр., можемо розглянути цифру 206,5 тис. чоловік, причому військові втрати склали 14,53% усіх втрат. В [6] наводяться дані про 44 тис. – 150 тис. загиблих у Алжирі упродовж 1992-2002 рр. Нижню оцінку – 44 тис. загиблих ми вважаємо применшеною.

На кінець 2002 року ісламістський рух в **Алжирі** було придушено. Так, якщо протягом 90-х років у країні вело боротьбу 27 тис. озброєних бойовиків, то на кінець 2002 року їх нараховувалося ледве 700 чоловік [6]. Після припинення війни в Алжирі, залишки бойовиків почали вести партизанську війну у країнах Північної Африки, головним чином у Мавританії, Марокко, Алжирі, Малі і т.д. Можемо наближено вважати, що упродовж 1992-2000 рр. розмах втрат під час війни у Алжирі склав 130 тис. – 180 тис. загиблих, з середньою цифрою втрат 170 тис. загиблих, у тому числі 25 тис. загиблих склали військові втрати. Решта втрат у цій війні припадає на XXI століття.

У 1989 році відбулися етнічні зіткнення між жителями **Мавританії** та **Сенегалу**, під час яких загинуло 55 мавританців та 200 сенегальців, та ще 67 тис. чоловік з обох боків були репатрійовані [7, с.101]. Згідно [8, с.205] в етнічному конфлікті між мавританцями та сенегальцями загинуло 450 чоловік, та ще 50 тис. чоловік стали біженцями. При розмаху втрат 255-450 чоловік, можемо прийняти цифру 350 загиблих у етнічному конфлікті 1989 року.

У **Лівії**, протягом 1969-1994 рр. було знищено 343 політичних опоненти диктатора М. Каддафі [9], причому 50 чоловік з цього числа були публічно розстріляні [10]. Відомо (див. [11], [12]), що під час придушення бунту в'язнів у лівійській тюрмі «Абу-Салім» у 1996 році загинуло 1,2 тис. чоловік. Так, що число жертв режиму Каддафі можемо оцінити у 1.543 загиблих. В зв'язку з чим цифра 10 тис. загиблих від терору режиму Каддафі [1, с.80] виглядає перебільшеною. Отже, при розмаху втрат 1.543 – 10 тис. загиблих лівійців від терору режиму Каддафі, приймемо цифру 1.543 лівійців, які загинули упродовж 1969-1996 рр.

Режимом Каддафі були здійснені терористичні акти з підриву літаків над містом Локербі (Великобританія, 21.12.1988 р.), та над Нігером (19.09.1989 р.), у результаті чого загалом загинуло 440 чоловік [13, с.401].

Під час єврейських погромів 5-7 листопада 1945 року у **Тріполі(Лівія)** загинуло понад 140 чоловік, включаючи 36 дітей [14].

В листопаді 1945 року відбувся єврейський погром у **Каїрі(Єгипет)**, під час якого загинуло 10 чоловік, та ще 350 були поранені [63]. Єврейські погроми у **Єгипті** мали місце у 1948 році, коли загинуло 70 чоловік, та ще 200 були поранені, а також у 1949 році, коли було вбито 34 чоловік, та ще 80 поранено [63]. Загалом, під час єврейських погромів у Єгипті загинуло 114 чоловік. Верхню оцінку втрат, на наш погляд завищену – 500 чоловік, які загинули під час єврейських погромів у Єгипті, наводить В.Ерліхман [1, с.76]. При розмаху втрат 114-500 загиблих, прийmemo цифру 114 загиблих під час єврейських погромів 1945-1949 рр. у Єгипті.

Від державного терору 1956-1970 рр. у **Єгипті**, жертвами якого були переважно комуністи та ісламські радикали, загинуло 1,5 тис. чоловік, у тому числі 500 чоловік було страчено і вбито, та ще 1 тис. загинула в тюрмах [1, с.76]. Під час сутичок мусульман з коптами-християнами у **Єгипті**, у 1972 році загинуло 70 чоловік, а у 1981 році – 500 чоловік [2, с.98]. Отже, під час релігійних зіткнень 1972 та 1981 рр. У Єгипті загинуло 570 чоловік.

Упрдовж 1992-2000 рр. уряд **Єгипту** вів жорстоку боротьбу з місцевими ісламістами. В джерелі [64] говориться про 1.300-2.000 загиблих, В.Ерліхман кількість загиблих визначає у 6 тис. чоловік [1, с.76]. Загалом, при розмаху втрат 1.300 – 6 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 2 тис. загиблих під час боротьби уряду Єгипту проти місцевих ісламістів упрдовж 1992-2000 рр.

В **Судані**, десятки років проходив етнічно-релігійний конфлікт між арабсько-мусульманською Північною країни, та негритяно-християнським Півднем, що мало своїм результатом дві громадянські війни у країні.

Перша громадянська війна в **Судані** продовжувалася з 18 серпня 1955 року, і до 27 березня 1972 року. У цій війні, згідно [15] загинуло 500 тис. чоловік, у тому числі 100 тис. військових, та 400 тис. цивільних громадян. В.Ерліхман [1, с.85] дає вищу оцінку втрат: загинуло 800 тис. чоловік, у тому числі 150 тис. військових, та 650 тис. цивільних громадян Судану. Із 150 тис. загиблих військових, втрати урядових військ склали 50 тис. чоловік, а втрати повстанців – 100 тис. чоловік. О.Щербакова [62] називає вилку 250 тис. – 750 тис. загиблих під час війни 1955-1972 рр. у Судані, причому військові втрати, за її обчисленнями склали 20 тис. чоловік. Остання цифра втрат, на наш погляд, є применшеною. Ще називаються цифри 750 тис. [16] та 1 млн. загиблих [17] під час війни 1955-1972 рр. в Судані. Іншими сло-

вами, у даному випадку розмах втрат складає 250 тис. – 1 млн. загиблих. Можемо прийняти цифру 750 тис. загиблих під час громадянської війни 1955-1972 рр. в Судані, причому військові втрати склали 150 тис. загиблих, або 20 % усіх втрат.

Під час терору режиму Німейрі в **Судані** проти опозиції, протягом липня-серпня 1981 року загинуло 1.200 чоловік [18, с.58].

Друга громадянська війна в **Судані** продовжувалася з квітня 1983 року, і до січня 2005 року. У цій війні розмах людських втрат є дуже великим. Називаються наступні цифри втрат: понад 1 млн. загиблих [19, с.8], 1-2 млн. загиблих [20], 1,5 – 2 млн. загиблих [21], 2 млн. [62], 2,01 млн. [16], 2,2 млн. [1, с.85], та понад 2,5 млн. загиблих [22]. Тобто, розмах втрат у цій війні складає 1 млн. – 2,5 млн. загиблих. Основна частина втрат – це втрати мирних жителів країни від голоду та хвороб. Так, за оцінками ООН, тільки від голоду в районах бойових дій у Судані протягом 1986-1990 рр. померло 600 чоловік [7, с.99]. Стосовно військових втрат, то за даними В.Ерліхмана сукупні військові втрати склали 200 тис. чоловік [1, с.85]. В [21] говорилося про 100 тис. загиблих з боку урядових військ, та 20-35 тис. загиблих з боку повстанців. В джерелі [23] втрати урядових військ Судану були визначені у 180 тис. загиблих. Якщо, з огляду на вищесказане, співвідношення втрат урядових військ і повстанців прийняти, як 3:1, то на 180 тис. загиблих урядових військовослужбовців може припадати 45 тис. загиблих повстанців, що дає сумарну цифру військових втрат – 225 тис. загиблих. Ця цифра втрат, у свою чергу, є досить близькою до цифри втрат, яку наводить В.Ерліхман. Тобто, при розмаху втрат 1 млн. – 2,5 млн. загиблих під час громадянської війни 1983-2005 рр. у Судані, можемо прийняти цифру 2,2 млн. загиблих, причому військові втрати склали 225 тис. загиблих, або 10,23 % усіх втрат.

Додамо, що згідно [21] практично усі втрати під час другої громадянської війни 1983-2005 рр. в Судані, припали на період 1983-2000 рр. В XXI столітті, тобто за період 2001-2005 рр. бойові дії носили локальний характер. Можемо наближено вважати, що протягом 1982-2000 рр. розмах втрат під час другої громадянської війни в Судані складав 900 тис. – 2,4 млн. загиблих з середньою цифрою 2,1 млн. чоловік, у тому числі 200 тис. загиблих склали військові втрати. Тоді, упродовж 2001-2005 рр. у Судані загинуло 100 тис. чоловік, з них військові втрати становили 25 тис. загиблих.

Окрім названих етнічних конфліктів, які прийняли форму громадянських воєн, у **Судані** ще проходили конфлікти між арабськими та негріянськими племенами в області **Дарфур**. Так, у 1989 році під час зіткнень загинуло 1,5 тис. чоловік [7, с.99],[24]. У 1999 році в Дарфурі під час сутичок арабів-бедуїнів з чорношкірими мусульманами з племені масаліт, загинуло 300 масалітів, 16 арабів та 9 поліцейських [25]. Разом, 325 чоловік.

В **Сомалі**, від терору режиму Барре протягом 1969-1991 рр., загинуло, згідно [26] 200 тис. чоловік, та ще 1 млн. стали біженцями. Проте, на цей час у країні мали місце повстання та громадянська війна, число загиблих у яких потрібно виключити з наведеної вище цифри втрат. Під час конфліктів з Ефіопією загинуло 11,2 тис. сомалійців [1, с.84], у повстаннях 1982-1984 рр. – 1 тис., упродовж 1988-1990 рр. – 50 тис. сомалійців [2, с.85]. Таким чином, з урахуванням наведених вище даних, втрати населення Сомалі від терору режиму Барре (1969-1991 рр.) можна вважати рівними близько 138 тис. загиблих.

Одержані результати згруповані у **Додатку 3.6.**

Отже у країнах Північної Африки від терору диктаторських режимів, під час етнічних та релігійних конфліктів загинуло 1.426.887 – 3.740.625 чоловік з середньою цифрою 3.167.682 загиблих. Військові втрати склали 375 тис. чоловік, або 11,84 % від середньої цифри втрат. Більшість втрат – 2.853.025 загиблих, або 90,07 % від середньої цифри втрат припало на населення Судану.

П.6.2. Країни Тропічної та Південної Африки

Народ **Гвінеї** поніс великі втрати протягом 1958-1984 рр. від диктатури режиму Секу Туре. Згідно з [27] за період його правління було репресовано 50.500 чоловік, а 2,036 млн. чоловік – 35 % населення країни були відправлені у вигнання. Вважається, що з загального числа 50.500 репресованих, загинуло 25 тис. чоловік, з них 10 тис. було страчено і вбито, а 15 тис. загинули в тюрмах [1, с.75].

У 2000 році, під час зіткнень між племенами у **Гвінеї** загинуло близько 1 тис. чоловік [1, с.75], [28].

В **Гані** під час етнічного конфлікту 1979 року загинуло 1,5 тис. чоловік [1, с.75].

В **Ліберії**, від урядового терору упродовж 1980-1989 рр. загинуло 2 тис. чоловік [1, с.79]. Проте, в джерелах [8, с.610] та [29] наводяться вищі оцінки втрат – 5 тис. загиблих упродовж 1985-1988 рр. При розмаху втрат 2 тис. – 5 тис. загиблих можемо наближено вважати, що упродовж 1980-1989 рр. у Ліберії від урядового терору загинуло 3 тис. чоловік.

Багато релігійних та етнічних конфліктів та зіткнень відбулося в **Нігерії**. Перше релігійне зіткнення відбулося у травні 1953 року в місті Кано. Тоді загинуло 36-52 чоловік, та ще 200 були поранені [30]. Можемо прийняти цифру 40 загиблих під час релігійних зіткнень 1953 року. Цифру 1 тис. загиблих під час зіткнень 1953 року, яка наводиться в [1, с.83], вважаємо перебільшеною.

У 1965 році в етнічних зіткненнях в **Нігерії** загинуло 3 тис. чоловік, в основному з племені іґбо [1, с.83]. Етнічний конфлікт, який відбувся роком пізніше, мав значно більші масштаби. Тоді загинуло 30 тис. [7, с.101] – 40 тис. – 50 тис. чоловік [31]. Можемо прийняти цифру 40 тис. загиблих у етнічному конфлікті 1966 року в Нігерії.

У 1980 році в штаті **Кано (Нігерія)**, під час релігійного конфлікту загинуло 4.177-5 тис. – 6 тис. чоловік [7, с.101]. Можемо прийняти цифру 5 тис. загиблих під час релігійного конфлікту 1980 року в Нігерії. У 1982 році під час релігійних заворушень у **Нігерії** загинуло 400 чоловік [7, с.101], а під час заворушень 1984 року – 800 [7, с.101] – 1 тис. чоловік [16], [29]. Можемо вважати, що під час релігійних зіткнень у Нігерії у 1984 році загинуло 900 чоловік. Під час етнічного конфлікту 1992 року в **Нігерії**, в області Тараба загинуло 5 тис. чоловік [7, с.101]. Протягом 1999-2000 рр., у **Нігерії** в етнічних конфліктах загалом загинуло 1,3 тис. чоловік [7, с.101]. Цифра 5 тис. загиблих під час етнічних конфліктів 1996-2000 рр. у Нігерії, яка наводиться у [1, с.83] є, на наш погляд, у декілька разів перебільшеною. У джерелі [30] наводилися дані про те, що за період 1998-2002 рр. у результаті релігійних та етнічних конфліктів у **Нігерії** загинуло 10 тис. чоловік. Аналогічну цифру, щоправда станом на 5 травня 2004 року можемо зустріти також і в джерелі [30]. Порівнюючи ці цифри втрат з наведеними вище, приходимо до висновку, що в Нігерії на протязі 2001-2004 рр. від етнічного та релігійного насильства загинуло 8,7 тис. чоловік.

У державі **Екваторіальна Гвінея**, упродовж 1968-1979 рр., від диктатури Ф.Масіаса за різними даними загинуло 30 тис.[1, с.88], 50 тис. [7, с.101], 50-80 тис. чоловік, з 300 тис. або 400 тис. чоловік, які проживали у Екваторіальній Гвінеї на той час [32]. При розмаху втрат 30-80 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 50 тис. загиблих від диктатури Ф. Масіаса за період 1968-1979 рр. Жертвами цієї диктатури стали 12,5 % – 16,7 % населення країни.

В **Камеруні**, упродовж 1960-1984 рр., від державного терору загинуло 1 тис. чоловік [1, с.77].

Втрати населення **Центральноафриканської республіки** від терористичного режиму Бокасси упродовж 1974-1979 рр. у джерелі [1, с.87] оцінені у 10 тис. чоловік. Хоча у цьому ж джерелі говориться про 600 загиблих [1, с.87]. При розмаху втрат 600 – 10 тис. загиблих, можемо наближено вважати, що жертвами режиму Бокасси стало близько 1 тис. чоловік.

В **Уганді**, у 1966 році, в результаті міжетнічних зіткнень загинуло 1 тис. чоловік [1, с.87], [7, с.100]. Великі втрати народ Уганди поніс від терористичної диктатури Іді Аміна упродовж 1971-1979 рр. Загалом, вважається, що від диктатури І.Аміна загинуло 100 тис. – 500 тис. чоловік [33], хоча, на наш погляд, більш реальним є інтервал 250 тис.[1, с.87] – 300 тис. загиблих

[16], [29]. Можемо прийняти цифру 250 тис. угандійців, які загинули від терору диктатури І.Аміна упродовж 1971-1979 рр.

У березні 2000 року масове самогубство скоїли понад 1 тис. сектантів – членів Руху за відновлення 10 заповідей Бога на південному заході **Уганди** [34].

В 90-х рр. у **Кенії** проходили етнічні конфлікти. Протягом 1992-1993 рр. загинуло 1,5 тис. чоловік [35, с.22], упродовж 1992-1997 рр. – 2 тис. чоловік [1, с.78], за проміжок часу 1991-1995 рр. загинуло 1.500-2.000-4.500 чоловік [36]. Можемо вважати, що під час етнічних конфліктів 1991-1997 рр. у Кенії, при розмаху втрат 1,5 тис. – 4,5 тис. чоловік, загинуло 3 тис. громадян Кенії. У 1998 році, під час етнічного конфлікту в **Кенії** загинуло понад 100 чоловік [37].

7 серпня 1998 року ісламістами були здійснені терористичні акти проти посольств США у столиці **Кенії – Найробі**, та у столиці **Танзанії – Дар-ес – Саламі**. Згідно даних джерела [8, с.40], у Найробі загинуло 247 чоловік, та ще 4 тис. були поранені, а в Дар-ес-Саламі загинуло 11 чоловік, та ще 74 були поранені. У [38] наводяться наступні цифри втрат: у Найробі загинуло 213 чоловік, та ще 4 тис. були поранені, в Дар-ес-Саламі загинуло 11 чоловік, та ще 85 були поранені. Хоча основною метою терористів були громадяни США, у результаті терористичних актів загинуло усього 12 американців (усі в Найробі), а решту загиблих склали місцеві жителі та африканці з сусідніх країн [38]. Отже, при розмаху втрат 224-257 загиблих, приймемо цифру 224 загиблих під час терористичних актів 1998 року у столицях Кенії та Танзанії.

Після придушення повстань 1977-1978 рр. у провінції **Шаба (Демократична Республіка Конго)**, уряд диктатора Мобуту проводив широкі репресії проти своїх політичних опонентів. Тільки протягом 1977-1983 рр. було знищено 3 – 4 тис. чоловік [36], а всього за період 1965-1995 рр. було вбито 15 тис. чоловік, з них 10 тис. було страчено і вбито, а 5 тис. чоловік загинули в тюрмах [1, с.79].

Протягом 1999-2007 рр., у **Демократичній Республіці Конго**, у провінції **Ітурі** проходив етнічний конфлікт між племенами хенду і лема. Усього, під час цього конфлікту загинуло близько 60 тис. чоловік, у тому числі за період 1999-2000 рр. – 7 тис. чоловік [7, с.103], [39].

Етнічні конфлікти у **Демократичній Республіці Конго** проходили також і в 1993-1996 рр. Згідно [41], у цих конфліктах загинуло 14 тис. чоловік, а у джерелі [42] наводиться менша цифра втрат – 7 тис. загиблих. При розмаху втрат 7 тис. – 14 тис. загиблих, приймемо цифру 7 тис. загиблих під час етнічних конфліктів 1993-1996 рр. у Демократичній Республіці Конго.

Під час етнічного конфлікту 1959 року у **Конго (Браззавіль)** загинуло 100 чоловік [7, с.101]. У **Замбії**, під час етнічного конфлікту 1964 року, за-

гинуло 300 [7, с.101] – 1 тис. чоловік [1, с.77]. Можемо вважати що під час етнічного конфлікту 1964 року в Замбії загинуло 500 чоловік.

Після революції 1964 року на **Занзібарі**, упродовж 12 січня-3 лютого 1964 року проходили масові погроми місцевих арабів, та вихідців з Індії та Пакистану. Цифри загиблих називалися різні: 2-4 тис. загиблих, згідно оцінок західних ЗМІ [43], 5-17 тис. загиблих [42]. Називалися цифри до 20 тис. загиблих [43], хоча вождь повстання Окелло говорив про 11.995 загиблих [42]. Отже, розмах втрат у даному випадку складає 2 тис. – 20 тис. загиблих. Можемо вважати, що що під час погромів 1964 року на Занзібарі загинуло 12 тис. чоловік. Якщо прийняти до уваги, що на той час на острові мешкало 300 тис. чоловік, з яких 230 тис. складали африканці, 50 тис. – араби, та 20 тис. – вихідці з Індії та Пакистану [43], то в погромах загинуло, за неповний місяць, 3,7 % населення Занзібару, та 15,71 % чисельності общин арабів, та вихідців з Індії та Пакистану, які проживали у цій африканській державі.

Населення **Малаві** понесло втрати від диктатури Х.Банди. Згідно [1, с.81], протягом 1966-1986 рр. загинуло 1 тис. чоловік. За даними джерела [42] за період 1964-1994 рр., від диктатури Х.Банди загинуло 6 тис. – 25 тис. чоловік. При розмаху втрат 1 тис. – 25 тис. чоловік, будемо вважати, що від терору режиму Х.Банди, за період 1964-1994 рр. загинуло 6 тис. жителів Малаві.

Великі втрати понесло населення держав **Бурунді** та **Руанда** під час етнічних зіткнень та конфліктів між народами хуту і тутсі, які населяють території цих держав.

На території **Бурунді**, під час етнічних конфліктів 1962-1963 рр., загинуло 15 тис., а на протязі 1965-1966 рр. – ще 30 тис. чоловік [1, с.74]. З іншого боку, згідно [17], упродовж 1962-1966 рр., під час етнічних конфліктів у Бурунді загинуло 5 тис. чоловік. При розмаху втрат 5 тис. – 45 тис. чоловік, можемо вважати, що протягом 1962-1966 рр. у Бурунді загинуло 35 тис. чоловік. Особливе місце в історії Бурунді займає етнічний конфлікт 1972 року. Згідно [45], військові втрати склали 500 загиблих тутсі та 1.500 загиблих хуту, після чого почалася різанина хуту. За офіційними даними уряду Бурунді загинуло 15 тис. чоловік, хоча неофіційні дані говорять про 300 тис. загиблих [46]. Станом на сьогодні, дослідники говорять про розмах втрат 80 тис. – 210 тис. [46], 80 тис. – 200 тис. загиблих під час етнічного конфлікту 1972 року в Бурунді [47, с.40]. Верхня оцінка втрат – 200 тис. чоловік, включає в себе 20 тис. убитих тутсі, та 100 тис. – 180 тис. загиблих хуту [1, с.74]. При розмаху втрат 80 – 210 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 150 тис. загиблих під час етнічного конфлікту 1972 року в Бурунді, причому 2 тис. загиблих склали військові втрати. Цифру 150 тис.

загиблих можна знайти у джерелах [17] та [45]. У 1988 році в **Бурунді** мав місце черговий етнічний конфлікт між хуту і тутсі, під час якого, за різними оцінками, загинуло 5 тис. [48]– 24 тис.[8, с.82] – 25 тис. [1, с.74] – 50 тис. чоловік [47, с.40]. На наш погляд, у цьому випадку реальним є інтервал 5 – 25 тис. чоловік. Можемо прийняти цифру 24 тис. загиблих під час етнічного конфлікту 1988 року в Бурунді. У листопаді-грудні 1991 року під час етнічного конфлікту в **Бурунді** загинуло 20 тис. чоловік [7, с.102], а протягом 1993-1994 рр. – ще 55 тис. чоловік [1, с.74]. Етнічний конфлікт, який прийняв форму громадянської війни, проходив у **Бурунді** упродовж 1993-2005 рр. У цій громадянській війні загинуло, загалом 300 тис. чоловік [49]. Враховуючи той факт що на той час у Бурунді проживало 6,2 млн. чоловік [19, с.7], то тільки у цій громадянській війні загинуло 4,9 % населення названої африканської держави. Із цифри 300 тис. загиблих під час громадянської війни 1993-2005 рр. в Бурунді, 200 тис. припадає на 1993-2000 рр. [50], [51]. Зводячи докупи наведені вище дані одержуємо, що розмах втрат під час етнічних конфліктів 60-90-х рр. XX століття у Бурунді складає 310 тис. – 500 тис. чоловік з середньою цифрою втрат 429 тис. загиблих. Достовірні цифри військових втрат у більшості етнічних конфліктів у Бурунді нам невідомі.

Втрати під час етнічних конфліктів між хуту і тутсі в **Руанді** були ще більшими. За даними джерела [52] в Руанді під час етнічних конфліктів загинуло: 10 тис. – упродовж 1959-1961 рр., 265 тис. – 5 тис. – 14 тис. на протязі 1963-1964 рр., хоча називаються цифри 105 тис., і навіть 120 тис. загиблих за період 1959-1966 рр. В.Ерліхман наводить наступні цифри втрат: 10 тис. загиблих у 1959 році, та 20 тис. – 100 тис. загиблих у 1964 році [1, с.83]. Тобто, у першому випадку маємо коливання втрат 12,5 тис. – 120 тис. загиблих, а у другому випадку 30 тис. – 110 тис. загиблих. Порівнюючи наведені вище дані, можемо припустити, що розмах втрат під час вказаних етнічних конфліктів склав 30 тис. – 110 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 100 тис. загиблих під час етнічних конфліктів 1959-1966 рр. у Руанді. Під час етнічного конфлікту 1973 року в Руанді загинуло 0,3 тис. чоловік [1, с.83].

Особливу роль в історії **Руанди** відіграє етнічний конфлікт 1994 року. Він розпочався 6-7 квітня 1994 року, і за 100 днів геноциду було знищено 500 тис. – 1 млн. чоловік, з числа яких хуту склали 10 %, а тутсі – 90 % [53]. Згідно оцінок ООН в Руанді за 100 днів геноциду загинуло 800 тис. чоловік, а за даними уряду Руанди – 937 тис. чоловік [53]. Тобто, замість інтервалу втрат 500 тис. – 1 млн. чоловік, доцільніше розглядати вузький інтервал – 800 тис. – 1 млн. загиблих. Можемо прийняти цифру 937 тис. загиблих під час геноциду 1994 року в Руанді. За даними, які наводить Мартін Гілберт [54, с.319], в Руанді на той час проживало 6 975 тис. хуту та 697 тис. тутсі,

причому в результаті геноциду загинуло 500 тис. тутсі – 71,74 % їх чисельності. 937 тис. загиблих під час геноциду 1994 року в Руанді – це 12,2 % з тодішньої кількості 7,672 млн. чоловік населення Руанди.

Величезний потік біженців з Руанди спричинив першу та другу громадянські війни у сусідній Демократичній Республіці Конго, причому бойові дії на території Руанди продовжувалися і далі. За даними, які наводить В.Ерліхман, за період 1995-2000 рр. у Руанді загинуло 200 тис. чоловік [1, с.84]. Отже, упродовж 50-90-х рр. XX століття розмах втрат під час етнічних конфліктів у Руанді склав 1.030.300 – 1.310.300 чоловік, з середньою цифрою 1.237.300 загиблих. Загалом, за нашими підрахунками, під час етнічних конфліктів у Руанді та Бурунді загинуло понад 1,7 млн. чоловік, що вище за сумарну оцінку 1,35 млн. загиблих, наведену у джерелі [52].

У **Південно-Африканській Республіці (ПАР)** у 1949 році, під час етнічних сутичок між африканцями та індійцями загинуло з обох боків 150 чоловік [7, с.103]. В ПАР упродовж 1984-1994 рр. проходили етнічні сутички між організацією народу коса – АНК, та організацією зулусів – ІНКАТА. Втрати під час цих сутичок коливаються у межах 14 тис. [7, с.103] – 14,5 тис. [1, с.89] – 16 тис. загиблих [8, с.610]. При розмаху втрат 14 – 16 тис. загиблих, можемо вважати, що під час етнічного конфлікту між організаціями АНК та ІНКАТА загинуло 14,5 тис. чоловік. Під час президентства П.Боти у ПАР, протягом 1984-1989 рр. сили безпеки ПАР ліквідували понад 2 тис. політичних противників режиму [55].

Режим апартеїду існував у **ПАР** упродовж 1948-1994 рр. Після його демонтажу почалися напади африканців на білих фермерів та членів їх сімей. За період 1994-2001 рр. було вбито 1.118 білих фермерів та членів їх сімей, а за період 1997-2007 рр. загинуло 1.250 білих фермерів та членів їх сімей [57]. Якщо припустити, що протягом 1994-2000 рр. від нападів африканців загинуло 1.000 білих громадян ПАР, то за період 2001-2007 рр. число загиблих складе 250 чоловік.

Відповідні статистичні дані по країнах Тропічної та Південної Африки наведені у **Додатку 3.6.**

Отже, за проміжок часу 1945-2000 рр. втрати населення країн Тропічної та Південної Африки коливалися в межах 1.747.487 – 2.408.159 чоловік, з середньою цифрою 2.125.014 загиблих. Військові втрати при цьому набагато перевищили 2 тис. загиблих. Усього, втрати населення країн Африканського континенту за період 1945-2000 рр. від терору диктаторських режимів, у релігійних та етнічних конфліктах коливалися у межах 3.174.374 – 6.148.794 чоловік з середньою цифрою 5.292.696 загиблих. Військові втрати при цьому перевищили 377 тис. чоловік.

Зведемо тепер докупи наведені вище статистичні дані.

Таблиця 3.6.1.

**Втрати населення країн Африки від насильницьких дій
за період 1945 – 2000 рр.**

Тип насильницьких дій	Нижня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Середні оцінка втрат	Військові втрати
Локальні війни і конфлікти	7.193.186	11.285.716	14.612.941	1.852.918
Терор диктаторських режимів, релігійні та етнічні конфлікти	3.174.374	5.292.696	6.148.794	377.000
Загальні цифри втрат	10.367.560	16.578.412	20.761.735	2.229.918

Як випливає з даних наведеної вище таблиці, за проміжок часу 1945-2000 рр. розмах втрат населення країн Африки у локальних війнах та конфліктах, від терору диктаторських режимів, у етнічних та релігійних конфліктах складав 10.367.560 – 20.761.735 чоловік, з середньою цифрою 16.578.412 загиблих. Військові втрати перевищили 2.229.918 чоловік. З середньої цифри втрат 16.578.412 чоловік, 68,08 % (11.285.716 загиблих) склали жертви локальних воєн та конфліктів, а решту – 31,92 % (5.292.696 загиблих) становили жертви терору диктаторських режимів, а також етнічних та релігійних конфліктів.

Одержані нами результати корелюють з даними інших авторів. Так, в монографії [58, с.235] втрати населення країн Африки оцінюються у 10 млн. загиблих, причому втрати цивільного населення склали 90 % усіх втрат. Цифру 10 млн. загиблих у африканських війнах і конфліктах можна зустріти у джерелах [59], [60] і т.д. Окрім цієї, ще називається максимальна, відома нам цифра втрат – 20 млн. загиблих у війнах і конфліктах на Африканському континенті [61]. Вказана цифра втрат потрапляє у наведений нами вище розмах втрат. З наших підрахунків випливає, що втрати цивільного населення склали 86,6 % від середньої цифри втрат, що практично співпадає з цифрою 90 % цивільних втрат, яка наведена нами вище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В.В. Потери населения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с.
2. Ефимов Е. Договор с дьяволом /Е.Ефимов. // Новое время. – 2005. – №42. – С. 24-25.
3. Эхо планеты. – 2003. – №22. – С.10.
4. В Тунисе запахло жасмином //Известия. – 17.01.2011.
5. Куделев В.В. Ситуация в Алжире: август 2012 г. [Електронний ресурс] /В.В.Куделев. – 2012, 4 сентября. – Режим доступу:

<http://iimes.ru/?p=15442> **6.** Азия и Африка сегодня. – 2004. – №8. – с.26. **7.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження. [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с. **8.** Большой энциклопедический справочник. – М.:ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 944 С. **9.** Сидорчик А. «Я умру, как мученик». Слово и дело полковника Каддафи [Електронний ресурс] /А. Сидорчик. – 2015, 7 июня. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/society/history/>. **10.** Ганжа А. Смерть полковника Каддафи /А. Ганжа, О. Ганжа. //МК в Украине. – 2011. – 26.10. – 1.11.2011. – С.6. **11.** Джемаль Орхан. Как Ливия поделилась на два враждующих лагеря Орхан Джемаль, Марат Сайченко. // Известия. – 2011. – 11 июля. **12.** Куделев В.В. Ситуация в Ливии (июнь 2006) [Електронний ресурс] /В.В. Куделев. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat>. **13.** Кучер В.І. Всесвітня історія. Новітній період /В.І.Кучер, О.М. Майборода. – К.: Генеза, 2004. – 416 с. **14.** Goldberg Harvey E. The Anti – Jewish Riots of 1945... [Електронний ресурс] /Harvey E. Goldberg. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/booksid=1...> **15.** De re military: muertos en Guerras, Dictadores y Genocidios. Capitulo1 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://remilitari.com/guias/victinario1.htm>. **16.** Leitenberg Milton. Deaths in Wars and Conflicts in the 20th Century [Електронний ресурс] /Milton Leitenberg. – <http://www.cissm.umd.edu/papers/files/deathswarsconflictsjune52006.pdf>. **17.** Войны XX века и их жертвы (тысяч человек). Страны и регионы [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pandia.ru/text/77/152/9539.php>. **18.** Вобликов Д.Р. Судан: история и современность /Д.Р. Вобликов.. – М.: Знание, 1984. – 63 с. **19.** Самые кровопролитные войны в Африке // Эхо планеты. – 2003. – №3 2. – С. 6-9. **20.** Sudan: Nearly 2 million dead as a result of world's longest running civil war [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20041210024759/http://www.refugees.org/news/crisis/sudan.htm>. **21.** Карамаев Сергей. Хрупкий мир в краю вечной войны [Електронний ресурс] /Сергей Карамаев. – 2005, 10 января. – Режим доступа: <https://lenta.ru/articles/2005/01/10/sudan/>. **22.** South Sudan's country Profile: The birth of a new nation [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.genocidewatch.org/southsudan.html>. **23.** Аргументы и факты в Украине. – 2006. – №1. – С.5. **24.** Дарфурский конфликт и проблемы национальной безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://referat.ukraine.ru.net/?cm=53912>. **25.** Независимое военное обозрение. – 2005. – 9 сентября. **26.** Эхо планеты. – 1992. – №45. – С.7. **27.** Mass graves found in Guinea [Електронний ресурс]. – 2002, 22 October. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/Africa/2349639.stm>. **28.** В Гвинее прошли межрелигиозные столкновения [Електронний ресурс]. – 2011, 6 мая. – Режим доступа: <http://www.chasplc.spb.ru/world>. **29.** Людские потери в конфликтах, кризисах, войнах 1945-1998 годов //Зарубежное военное обозрение. – 2004. – №9 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.otvaga2004.narod.ru/publ/w1/2007_05_04.htm000. **30.** Crowder Michael. The story of Nigeria. – Faber and Faber, 1996. – 416 p.[Електронний ресурс] /Michael Crowder. – Режим доступа: <https://books.google.ru/books?id=ANA...> **31.** Известия. – 2003. – 22 апреля. – С.4. **32.** Gardner Dan. The Pariah President: Teodoro Obiang is a brutal dictator responsible for thousands of deaths ... [Електронний ресурс] /Dan Gardner. – 2005, 6 november. – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20080612161320/http://www.dangardner.ca/Featnov605.html>.

33. Великие диктаторы современности [Электронный ресурс]. – 2000, 3 октября. – Режим доступу: <http://www.washprofile.org/rus/node/2684>. **34.** Уганда [Электронный ресурс]. – 2011, 16 февраля. – Режим доступу: <http://www.my-article.net/get/наука/география/страноведение/центральнаяафрика/уганда>. **35.** Супонина Е. Континент – самоубийца /Е. Супонина и др. // Новое время. – 1998. – 324. – с.21-24. **36.** White Matthew. Minor Atrocities of the Twentieth Century [Электронный ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat7.htm#Afg9>. **37.** Эхо планеты. – 1998. – №7. – С.11. **38.** Bombing of the US Embassies [Электронный ресурс]. – 1998, 18 november. – Режим доступу: <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/binladen/bombings/summary.html>. **39.** Karen Allen. Eastern DR Congo rebels to disarm [Электронный ресурс] /Allen Karen. – Режим доступу: <http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/2/hi/Africa/6158331.stm>. **40.** Военачальника з Конго засудили до 14 років //ББС – 10.07.2012. **41.** Lemborchand Rene. The Dynamics of Violence in Central Africa /Rene Lemborchand. – Philadelphia: University of Pensilvania,2009. – P.16. **42.** White Matthew. Minor atrocities of the twentieth century [Электронный ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat6.htm>. **43.** Slaughter in Zanzibar of Asians, Arabs Told //Los Angeles Times. – 1964, 20 January [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://pqasb.pqarchiver.com/latimes/doc/168504360.html...> **44.** Кацман В.Я. Современная Танзания / В.Я. Кацман. – М.: Наука, 1984. – 287 с. **45.** Войны холодной войны 1945-1986 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/catalog/?action=shwprd&id=1136> **46.** International Comission of Inquiry for Burundi. Final Report [Электронный ресурс]. – Режим доступу: [https://www.usip.org/sites/defaultfiles/file/resources/collections/commissions/Burundi Report.pdf](https://www.usip.org/sites/defaultfiles/file/resources/collections/commissions/Burundi%20Report.pdf). **47.** Садовская Л.М. Бурунди: итоги межэтнического противостояния /Л.М. Садовская. //Азия и Африка сегодня. – 2013. – №2. – С.40-45. **48.** Новейшая история Бурунди [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldstory.ru/burundi/01.htm>. **49.** Политический кризис в Бурунди... [Электронный ресурс]. – 2015, 9 ноября. – Режим доступу: <http://tass.ru/info/2132120>. **50.** Азия и Африка сегодня. – 2001. – №1. – С.7. **51.** Политический кризис в Бурунди 2015 года. Досье [Электронный ресурс]. – 2015, 12 июля Режим доступу: <http://www.tass.ru/info/2132120>. **52.** Death tolls of the major wars and atrocities of the twentieth century [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c1m.htm> **53.** Genocide against the Tutsi: It's now official [Электронный ресурс]. – 2014, 1 february. – Режим доступу: <http://www.theeastafrican.co.ke/news/2558/2169334/-/2q2s7c7/-/index.html>. **54.** Гилберт Мартин. Истрия XX века. Неизвестные тайны /Мартин Гилберт. – Харьков: Книжный клуб,2006. – 334 с. **55.** Эхо планеты. – 2006. – №46. – С.4. **56.** Шубин В.В. Зимбабве. Кризис преодолен? /В.В. Шубин. // Азия и Африка сегодня. – 2012. – №5. – С.21-25. **57.** Цилюрик Дарья. Футбольный чемпионат под угрозой. ЮАР столкнулась с опасностью межрасового конфликта /Дарья Цилюрик. //Независимая газета. – 6.04.2010. **58.** Орлова Т.В. Історія сучасного світу. (XV – XXI століття) /Т.В. Орлова. – К.:Вікар,2007. – 552 с. **59.** Новое время. – 2002. – №38. – С.22. **60.**Зарубежное военное обозрение. – 2—4. – №5. – С.17. **61.** Независимое военное обозрение. – 28.07.2006. **62.** Щербакова Е. После Второй мировой войны в вооруженных конфликтах с участием государства погибли более 10,5 млн. человек /Е. Щербакова. //Демоскоп Weekly. – 2016. – № 689-690. – 6-19

июня. **63.** Mangoubi Rami. A Jewish Refugee Answers Youssef Ibrahim /Rami Mangoubi. //Middle East Times. – 2004. – 30 october. **64.** Азия и Африка сегодня. – 2000. – №10. – С.18.

§7. Локальні війни у країнах Азії та Океанії

П.7.1. Близький Схід

Важливу роль на Близькому Сході грали **арабо-ізраїльські війни**, які проходили у 1948-1949, 1956, 1967 та у 1973 роках. Розглянемо втрати у цих війнах.

Під час першої арабо-ізраїльської війни 1948-1949 рр., яка одержала назву **Палестинської війни**, втрати Ізраїлю, згідно [3, с.84] склали 6 тис. убитих та 15 тис. поранених, а втрати арабських країн – 15 тис. убитих та 25 тис. поранених. Згідно [4, с.226] втрати Ізраїлю склали 6.074 чоловік, з них 2 тис. мирних жителів. У [5] втрати Ізраїлю визначені у 6.373 загиблих, у тому числі 4 тис. склали військові втрати, а 2.373 – втрати мирних жителів. При розмаху втрат 6 тис. – 6.373 загиблих, приймемо цифру 6.074 загиблих ізраїльтян під час Палестинської війни 1948-1949 рр. Втрати арабських держав згідно [5] коливаються у межах 5 тис. – 15 тис. загиблих. За даними В.Ерліхмана втрати Єгипту склали близько 8 тис. загиблих [1, с.76], Йорданії – 6,5 тис. [1, с.55], Іраку – 0,5 тис.[1, с.56], Сирії – 1,5 тис. загиблих [1, с.67]. Разом, 16,5 тис. загиблих. Отже, при розмаху втрат 5 тис. – 16,5 тис. загиблих, приймемо цифру 15 тис. загиблих арабів під час Палестинської війни 1948-1949 рр. Вважаємо, що військові втрати у цій війні склали не менше, як 10 тис. загиблих.

У 1956 році мала місце друга арабо-ізраїльська війна, причому на боці Ізраїлю у цій війні виступили Англія та Франція. Втрати вказаних держав відомі точно: Англія втратила 16 убитих та 96 поранених, втрати Франції склали 10 убитих, 33 поранених [3, с.84], [6]. Втрати Ізраїлю, згідно [6] коливаються у межах 172-190 загиблих. Відомими є ще наступні цифри втрат Ізраїлю у війні 1956 року: 189 [1, с.52], 177 [4, с.226], 171 [7, с.130], та 231 загиблих [8]. Тобто, втрати Ізраїлю коливаються у межах 171-231 загиблих. Приймемо цифру 189 загиблих ізраїльтян під час війни 1956 року. Втрати Єгипту були значно вищими. Згідно [6] вони склали 650 – 1.650 загиблих військових, та, як мінімум 3 тис. мирних жителів. Разом, 3.650 – 4.650 загиблих. Цифра 1.650 загиблих єгипетських військових також наводиться у [3, с.84]. В.Ерліхман [1, с.76] називає цифру 2 тис. убитих єгиптян, у тому чис-

лі 650 загиблих військових, та 1,3 тис. мирних жителів. У джерелі [8] говориться про 1.650 – 3.000 загиблих військових та 1 тис. загиблих цивільних, тобто про діапазон втрат 2.650 – 4 тис. чоловік. Отже, загальний розмах людських втрат Єгипту складає 2 тис. – 4.650 загиблих. Можемо прийняти цифру 2.650 загиблих єгиптян – 1.650 військових та 1 тис. цивільних під час війни 1956 року.

Під час війни 1967 року, відомої, як **шестиденна війна**, втрати Ізраїлю коливаються у межах 776 – 983 загиблих [2, с.104], [9]. Можемо прийняти цифру 803 загиблих ізраїльтян під час війни 1967 року [4, с.226]. Втрати арабських країн багатократно перевищували ізраїльські втрати. Так, втрати Єгипту коливаються у межах 11,5 тис. – 20 тис. загиблих [1, с.76], втрати Йорданії становили 696 вбитих та 2 тис. зниклих безвісти [10, с.22]. За іншими даними Йорданія втратила 6.094 убитих військових та 200 мирних жителів [1, с.55]. Ірак, армія якого приймала участь у боях проти Ізраїлю, втратив 100 загиблих [11, с.358]. Згідно цього ж джерела, втрати Єгипту становили 11,5 тис. убитих, Сирії – 700, та Йорданії – 2 тис. загиблих [11, с.358]. За даними В.Ерліхмана втрати Сирії склали 645 загиблих, у тому числі загинуло 445 сирійських солдатів та 200 мирних жителів [1, с.67]. Згідно даних джерела [12] втрати Сирії коливалися в межах 1 тис. – 3,5 тис. загиблих, Іраку – 10 убитих та 30 поранених, загинуло 34 моряки ВМС США та ще 170 були поранені. Окрім цього, ще загинуло 20 цивільних громадян Ізраїлю [13]. Тобто, втрати Єгипту коливаються у межах 11,5 тис. – 20 тис. загиблих, Сирії – 700 – 1 тис. – 3,5 тис. загиблих, Йорданії – 2.696 – 6.294, та Іраку – 10-100 загиблих. Загалом, розмах втрат арабських країн під час війни 1967 року складає 14.906 – 29.894 загиблих. Якщо вважати, що загинуло 11,5 тис. єгиптян, 1 тис. сирійців, 2.696 йорданців та 100 іракців, то втрати арабських країн становитимуть 15.296 загиблих. Переважна більшість втрат – це військові втрати. З огляду на вищесказане, можемо вважати, що під час цієї війни загинуло 400 мирних арабських жителів. З урахуванням 20 загиблих мирних жителів Ізраїлю, розмах втрат країни складе 796-1.083 загиблих, з середньою цифрою втрат 823 чоловік.

Особливою запеклістю була характерна війна 1973 року. Згідно [14] втрати Ізраїлю коливалися у межах 2.522 – 3.020 загиблих. Ще зустрічаються такі цифри ізраїльських втрат: 2.569 [4, с.226], 2.656 [15], та 2.838 загиблих [2, с.104]. При розмаху втрат Ізраїлю у 2.522 – 3.020 загиблих приймемо цифру 2.656 загиблих ізраїльтян у війні 1973 року, оскільки вона була введена на базі розсекречених документів про цю війну. Згідно [14] втрати Сирії та Єгипту коливаються в межах 8.528 – 18.500 чоловік, втрати Іраку склали 278 загиблих, Йорданії – 23, Марокко – 6 загиблих [16]. У [17] втрати Сирії визначені у 3,5 тис., а Єгипту – у 15 тис. загиблих, що співпадає

з верхньою оцінкою втрат, наведеною нами вище. В.Ерліхманом наведена нижча оцінка єгипетських втрат: 12,5 тис. загиблих [1, с.76], а втрати Сирії приймаються рівними 3,5 тис. чоловік [1, с.67]. Отже, при розмаху втрат 8.528 – 18.500 чоловік, приймемо цифру 16 тис. загиблих військовослужбовців Єгипту та Сирії. Разом з втратами Йорданії, Марокко та Іраку одержимо розмах втрат рівний 8.835 – 18.807 чоловік, з середньою цифрою 16.307 загиблих.

Під час війни 1978 року **Ізраїлю** проти палестинських партизанів на території Лівану, втрати Ізраїлю склали 18 убитих та 113 поранених, втрати партизанів – 300 загиблих, загалом загинуло 1.100 – 2 тис. арабів [18]. В [1, с.63] втрати палестинців визначені у 2 тис. загиблих. Отже, при розмаху втрат 1.100 – 2 тис. чоловік, приймемо цифру 2 тис. ліванців та палестинців, які загинули під час конфлікту 1978 року в Лівані.

У 1982 році трапилася ще одна війна **Ізраїлю** проти палестинських партизанів на території Лівану. Як зазначалося у [4, с.163] за перші 5 днів бойових дій Ізраїль втратив 368 убитих, Сирія – 1.840 загиблих. Усього, за період 1982-1985 рр. втрати Ізраїлю склали 657 загиблих, загинуло 1 тис. палестинських партизанів та 370 сирійських військових [20]. Втрати цивільного населення (палестинців та ліванців) називаються такі: 14 тис. загиблих [1, с.63], 17.825 [19], 30 тис. загиблих [11, с.257]. У [20, с.448] говорить, що з 14 тис. загиблих ліванців та палестинців три чверті склали мирні жителі. Звідси, військові втрати арабів можна оцінити у 3,5 тис. загиблих, а отже розмах арабських військових втрат складе 1.370 – 3.500 загиблих. Таким чином, при розмаху арабських втрат у 14 тис. – 30 тис. чоловік, приймемо цифру 14 тис. загиблих, у тому числі військові втрати склали 3,5 тис. чоловік. Втрати Ізраїлю становлять 657 загиблих.

Згрупуємо одержані результати у наступну таблицю.

Таблиця 3.7.1.

**Втрати ворогуючих сторін під час
арабо-ізраїльських воєн 1948-1982 рр.**

№	Роки ведення бойових дій	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Війна 1948 -1949 рр. (Палестинська війна)				
	Втрати Ізраїлю	6.000	6.074	6.373	4.074
	Втрати арабських держав	5.000	15.000	16.500	10.000
2.	Війна 1956 р. (Суецька криза)				
	Втрати Ізраїлю	171	189	231	189

	Втрати арабських держав	2.000	2.650	4.650	1.650
	Втрати Англії та Франції	26	26	26	26
3.	Війна 1967 р. (Шестиденна війна)				
	Втрати Ізраїлю	796	823	1.083	803
	Втрати арабських держав	14.906	15.296	29.894	14.896
	Втрати ВМС США	34	34	34	34
4.	Війна 1973 р.				
	Втрати Ізраїлю	2.522	2.656	3.020	2.656
	Втрати арабських держав	8.835	16.307	18.807	16.307
5.	Війна 1978 р.				
	Втрати Ізраїлю	18	18	18	18
	Втрати ліванців та палестинців	1.100	2.000	2.000	300
6.	Війна 1982 р.				
	Втрати Ізраїлю	657	657	657	657
	Втрати ліванців та палестинців	14.000	14.000	30.000	3.500
7.	Загальні втрати Ізраїлю	10.164	10.417	11.382	8.397
8.	Загальні втрати арабів	45.841	65.253	101.851	46.653
9.	Загальні втрати	56.005	75.680	113.233	55.050

Як випливає з даних вищенаведеної таблиці, розмах втрат у зазначених війнах складає 56.005 – 113.233 загиблих з середньою цифрою 75.680 чоловік. Військові втрати, при цьому, склали 55.050 чоловік. Якщо брати середню цифру втрат, то співвідношення втрат арабських держав та Ізраїлю складає, як 6,26:1, а враховуючи розмах втрат, як 4,51:1 – 8,95:1. Співвідношення військових втрат супротивників – як 5,56:1. В джерелі [21] наведено наступні цифри військових втрат: арабські держави втратили 46 тис. чоловік загиблими а Ізраїль – 9 тис. загиблих, що у свою чергу дає співвідношення втрат, як 5,11:1. Тобто, одержані нами дані корелюють з даними джерела [21].

Під час **Першої палестинської інтифади**, яка проходила протягом 1987-1993 рр., загинуло, за нашими даними 1.033 палестинці та 27 ізраїльських солдатів [2, с.106]. За уточненими даними втрати Ізраїлю склали 160 загиблих, з них 60 військовослужбовців, втрати палестинців – 2.044 загиблих, з них 1.087 були вбиті силами безпеки Ізраїлю, 75 – цивільними ізраїльтянами, та ще 882 палестинців загинули під час міжарабських сутичок [22]. Наведені цифри втрат піднімають розмах втрат Ізраїлю до 10.324

– 11.542 чоловік з середньою цифрою втрат 10.577 загиблих, причому військові втрати Ізраїлю склали 8.457 чоловік. Розмах втрат арабських країн, з урахуванням втрат під час Першої інтифади становить 47.885 – 103.895 чоловік, з середньою цифрою 67.297 загиблих. Це, у свою чергу, дає співвідношення арабських втрат та Ізраїлю, як 4,64:1 – 6,36:1 – 9:1.

Друга інтифада, яка почалася 28 вересня 2000 року, на кінець вказаного року ще не встигла забрати велику кількість жертв. Станом на 1 листопада 2000 року у цій інтифаді загинуло 150 чоловік [23]. За нашими даними [2, с.106], на початок грудня 2000 року разом загинуло 310 чоловік, з них 35 ізраїльтян, а за 15 тижнів конфлікту, з обох боків загинуло 364 чоловік.

Оскільки арабо-ізраїльський конфлікт включав у себе втрати на тільки під час наведених вище воєн, але і в різноманітних сутичках, терористичних актах, і т.д., то загальні втрати ворогуючих сторін були вищими. Так, за даними А.Бовіна, з 1948 року, і на початок квітня 1997 року у результаті арабо-ізраїльського протистояння загинуло 20.112 ізраїльтян [7, с.602]. На початок квітня 2007 року загинуло 24.028 ізраїльтян, у тому числі 22.305 військових [24], а на початок квітня 2013 року загинуло 25.578 ізраїльтян, з них 23.085 військових [25]. Згідно даних джерела [26] в Ізраїлі від терористичних актів загинуло: у 1997 році – 41 чоловік, у 1998 році – 16, у 1999 році – 8, у 2000 році – 25 чоловік. Разом, 90 чоловік. З урахуванням близько 40 загиблих під час другої інтифади у 2000 році, загальну кількість загиблих ізраїльтян упродовж 1997-2000 рр. можна наближено оцінити у 130 чоловік. Таким чином, за період 1948-2000 рр. кількість загиблих від арабо-ізраїльського протистояння ізраїльтян, опираючись на наведені вище дані, можемо оцінити у 20.242 чоловік. Тоді, за період 2001 – квітень 2013 року кількість загиблих ізраїльтян складе 5.336 чоловік. Якщо вважати цифру 20.242 середньою цифрою втрат ізраїльтян, яка є більшою за наведену вище середню цифру втрат – 10.417 загиблих ізраїльтян на 9.825 чоловік, то розмах ізраїльських втрат складе 19.989 – 21.207 чоловік з середньою цифрою 20.242 загиблих. Військові втрати Ізраїлю можемо вважати наближено рівними 18 тис. чоловік.

Втрати арабів визначимо наближеним чином. За даними колишнього міністра зовнішніх справ Ізраїлю Давида Леві, за період 1948-1992 рр. у результаті арабо-ізраїльського протистояння загинуло 17 тис. ізраїльтян та 80 тис. арабів [27], що дає пропорцію загиблих арабів та ізраїльтян як 4,71:1. З урахуванням наведених вище даних, маємо наступні пропорційні співвідношення втрат арабів та ізраїльтян: 4,51:1 – 4,71:1 – 6,26:1 – 8,95:1. Військові втрати арабів та ізраїльтян відносяться, як 5,11:1, або 5,56:1. Виходячи з наведених співвідношень, розмах арабських втрат може скласти 90.150 – 189.803 чоловік, з середньою цифрою 95.340 загиблих, виходячи

з пропорції 4,71:1. Військові втрати арабів можуть скласти 91.980 – 100.080 загиблих. Загалом, розмах втрат під час арабо-ізраїльського протистояння 1948-2000 рр. складає 100.139 – 211.101 чоловік, з середньою цифрою 115.582 загиблих. У джерелі [28] наведена цифра 115.311 жертв арабо-ізраїльського протистояння, що практично співпадає з одержаними нами результатами. Якщо прийняти військові втрати арабів рівними 92 тис. загиблих то загальні військові втрати під час арабо-ізраїльського протистояння складуть 110 тис. чоловік.

Розглянемо інші конфлікти, які проходили на Близькому Сході. В **Йорданії**, під час заворушень 1954-1957 рр. загинуло близько 500 чоловік [2, с.107]. У 1958 році територія **Йорданії** була окупована військами Великобританії. За час окупації, за можливо неповними даними загинуло 36 йорданців та 9 британських військових [2, с.107].

Протягом 1970-1971 рр. у **Йорданії** проходили жорстокі зіткнення між урядовими військами та загонами палестинців. Бойові дії у Йорданії протягом вересня 1970 року одержали назву «чорного вересня». Розмах втрат у цій війні склав 2 тис. – 25 тис. загиблих [29]. Ще зустрічаються такі цифри втрат: 3,5 тис. загиблих, у тому числі 1 тис. загиблих йорданських військових та мирних жителів, та 2,5 тис. загиблих палестинців [1, с.55]. За даними М.Гілберта [30, с.241] тільки палестинські втрати склали 2 тис. загиблих партизанів та кілька тисяч мирних жителів. Цифра 20 тис. загиблих та 100 тис. поранених у цьому конфлікті наведена у [10, с.24], причому з цієї цифри втрати палестинців склали 8 тис. загиблих, з них 1,3 тис. партизанів, та 17 тис. поранених [2, с.106]. Будемо вважати, що під час війни 1970-1971 рр. у Йорданії розмах втрат складає 3,5 тис. – 25 тис. чоловік, з середньою цифрою 20 тис. загиблих. Військові втрати палестинців приймемо рівними 2 тис. чоловік, уряду Йорданії – 1 тис. чоловік. Окрім цього, ще загинуло 600 сирійських військових [31]. Разом загинуло 3.600 військових.

У **Лівані**, під час громадянської війни, яка проходила у 1958 році загинуло, за нашими підрахунками, 500 чоловік [2, с.107], згідно даних джерела [32] – 1.300 – 4 тис. чоловік, а за даними В.Ерліхмана – 1 тис. чоловік [1, с.63]. При розмаху втрат 500 – 4 тис. чоловік, приймемо цифру 2 тис. загиблих під час війни 1958 року в Лівані, яка наведена у [33]. Під час громадянської війни 1958 року у Лівані загинуло 10 американських військових [2, с.107], хоча у [34] наведена менша цифра загиблих військових США – 4 чоловік. Військові втрати ворогуючих сторін у цій війні нам невідомі.

В грудні 1961 року, в **Лівані** мала місце невдала спроба державного перевороту. До смертної кари було засуджено 6 керівників та 116 учасників перевороту [2, с.107]. Під час сутичок 1973 року між урядовими війська-

ми та загонами палестинців у **Лівані**, з обох боків загинуло 300 [1, с.63] – 500 чоловік [2, с.107]. Прийmemo цифру 400 загиблих під час сутичок 1973 року в Лівані.

Упродовж 1975-1990 рр. у **Лівані** проходила громадянська війна, під час якої, за різними даними, загинуло 131 тис. [33], 150 тис. – 170 тис. чоловік [28]. В.Ерліхман називає цифру 150 тис. загиблих та 7.415 зниклих безвісти ліванців [1, с.63] зауважуючи, що в цифру 170 тис. загиблих входять також жертви війни з Ізраїлем. В [2, с.108] нами наведена ще така цифра втрат: 144.240 загиблих та 17.415 зниклих безвісти. Разом, 161.655 чоловік. При розмаху втрат 131 тис. – 170 тис. загиблих під час війни 1975-1990 рр. у Лівані, прийmemo цифру 161.655 загиблих у цій війні. Військові втрати під час війни 1975-1990 рр. у Лівані нам невідомі

У війнах і конфліктах на Близькому Сході приймали також участь іноземні військові контингенти. Як зазначалося нами вище, у війні 1956 року загинуло 16 та було поранено 96 англійських військових, загинуло 10 та було поранено 33 французьких військових. Втрати англійських військ у Йорданії (9 загиблих) враховані нами у втратах під час конфлікту 1958 року в Йорданії. У 1958 році, під час громадянської війни у Лівані загинуло 4-10 американських військових. Під час війни 1967 року загинуло 34 американських військових моряків. В Лівані, під час громадянської війни 1975-1990 рр. втрати військ США склали 264 вбитих та 137 поранених, французьких військ – 86 вбитих та 94 поранених, військ ООН – 145 вбитих та 220 поранених [2, с.108]. Отже, упродовж 1956-1990 рр. втрати іноземних військових контингентів у війнах на Близькому Сході склали 559-565 чоловік. Прийmemo цифру 560 загиблих іноземних військових під час воєн 1956-1990 рр. на Близькому Сході.

Протягом 1955-1959 рр., на **Кіпрі** проходила національно-визвольна війна проти англійських колонізаторів. За нашими даними у цій війні загинуло загалом близько 600 чоловік [2, с.108]. Згідно джерела [35], загинуло 104 англійських військових, 90 повстанців, 50 поліцейських та 238 цивільних осіб. Усього 482 чоловік. За даними, які наводить В.Ерліхман загинуло 238 партизанів та мирних жителів, 51 місцевий поліцейський та 123 англійських солдатів і моряків [1, с.59]. Разом – 412 чоловік. При розмаху втрат 412 – 600 чоловік прийmemo цифру 482 загиблих під час національно-визвольної війни 1955-1959 рр. на Кіпрі, причому військові втрати склали 244 чоловік.

Протягом липня-серпня 1974 року на **Кіпрі** проходили бойові дії між військами Туреччини та Кіпру. Розмах втрат під час цих бойових дій складає: 1 тис. загиблих з обох боків та 2,5 тис. поранених [36] – 6 тис. загиблих, у тому числі 0,5 тис. – це військові втрати, а 5,5 тис. – втрати мирного населення [1, с.59]. Згідно [37] Туреччина втратила 498 військових убитими та 1.200 пораненими. Разом з 70 загиблими турками-кіпріотами з місцевих

сил самооборони [37], турецькі військові втрати склали 568 загиблих. Ще загинуло 200 цивільних турків та 803 зникли безвісти [38]. Втрати грецьких військ на Кіпрі склали 105 убитих [38], або 88 загиблих та 83 зниклих безвісти [37]. Разом, загинуло, або зникло безвісти 105-169 грецьких військових. Можемо прийняти цифру 169 загиблих та зниклих безвісти грецьких військових на Кіпрі. Втрати греків-кіпріотів згідно [38] склали 1.273 убитих та 1.000 – 1.100 зниклих безвісти. Згідно [37] греки-кіпріоти втратили 309 убитих, та ще 909 чоловік зникли безвісти. Разом, втрати греків-кіпріотів коливаються в межах 1.218 – 2.273 чоловік. Можемо прийняти цифру 2.273 убитих та зниклих безвісти греків-кіпріотів. Разом з втратами Греції, грецькі втрати складуть 2.442 чоловік, а турецькі втрати – 1.571 чоловік. Якщо вважати, що зниклі безвісти – це ті, котрі загинули, але тіла яких не вдалося вішукати, то під час конфлікту 1974 року на Кіпрі з обох боків загинуло 4.013 чоловік. Військові втрати склали щонайменше 1 тис. загиблих. Сюди ж нами включені втрати військ ООН на Кіпрі – 9 убитих та 46 поранених [38].

Протягом 1945-1946 рр. проходили сутички між прихильниками незалежності **Сирії** та французькими військами. Втрати під час цих сутичок коливаються у межах 400 [2, с.109] – 1 5 тис. загиблих [1, с.67]. Можемо вважати. Що під час сутичок 1945-1946 рр. у Сирії загинуло близько 1 тис. чоловік.

Великими були втрати під час перевороту 1963 року в **Сирії**. За нашими даними тоді загинуло понад 100 чоловік [2, с.109], а у джерелі [39] наводиться цифра 820 загиблих під час перевороту 1963 року, та ще 20 чоловік були страчені після нього. При розмаху втрат 100 – 840 загиблих, приймемо цифру 200 загиблих під час перевороту 1963 року в Сирії. Під час перевороту 1966 року в **Сирії** загинуло 400 чоловік [40].

В **Туреччині**, під час державного перевороту 1980 року загинуло, за різними підрахунками, 127 – 500 чоловік [41]. Можемо прийняти цифру 300 загиблих під час перевороту 1980 року в Туреччині.

З 1984 року в **Туреччині** продовжується національно-визвольна боротьба місцевих курдів за утворення незалежної курдської держави. Станом на 2007 рік загинуло 37 тис.[42] – 40 тис. чоловік [43], станом на 2013-2015 рр. загальні втрати у цій війні обчислювалися у межах 40 тис. [44] – 45 тис. чоловік [45]. На квітень 2016 року кількість загиблих у Туреччині за період 1984 – квітень 2016 рр. перевищила 45 тис. чоловік [222]. Згідно даних джерела [46] на 2015 рік військові втрати урядових сил Туреччини склали 7.008 убитих та 19.400 поранених, а військові втрати курдів – 22.101 загиблих. Тобто, сумарні військові втрати на 2015 рік можна оцінити 29.501 чоловік. Втрати цивільного населення коливаються у межах 5.687 (за офіційними турецькими даними) – 18 тис. загиблих (за даними незалежних джерел) [46]. Це, у свою чергу, дає коливання втрат під час турецько-курд-

ського конфлікту 1984-2015 рр. у межах 35.188 – 47.501 загиблих. Можна прийняти цифру 45 тис. загиблих під час турецько-курдського конфлікту станом на 2015 рік, причому військові втрати склали 29.501 загиблих.

Оцінимо втрати ворогуючих сторін під час турецько-курдського конфлікту станом на кінець 2000 року. Наприкінці 1998 року кількість загиблих обчислювалася у 27.630 чоловік [2, с.109], а на кінець 2000 року складала 30 тис. чоловік [2, с.110]. За даними, які наводить В.Ерліхман [1, с.84], на кінець 2000 року загалом загинуло 32 тис. чоловік, у тому числі загинуло 5 тис. турецьких військових і поліцейських, та 15 тис. курдських партизанів. При розмаху втрат 30 тис. – 32 тис. загиблих під час турецько-курдського конфлікту 1984-2000 рр. приймемо цифру 31 тис. загиблих, причому військові втрати склали 20 тис. чоловік.

Підсумкові результати наведені у **Додатку 3.7.**

Загалом, на Близькому Сході упродовж 1945-2000 рр. розмах втрат у локальних війнах і конфліктах склав 269.104 – 453.632 чоловік, з середньою цифрою 338.259 загиблих. Військові втрати становлять, як мінімум 135.404 чоловік.

Класифікація людських втрат по типах воєн виявилася такою:

Таблиця 3.7.2.

**Класифікація людських втрат у локальних війнах і конфліктах
1945-2000 рр. на Близькому Сході по типах воєн**

№	Типи воєнних дій та конфліктів	Міждержавні війни та конфлікти	Національно-визвольні війни	Громадянські війни, заворушення	Всього загинуло
1.	Кількість загиблих	120.200	32.482	185.577	338.259
2.	У %	35,54	9,6	54,86	100

Серед локальних воєн і конфліктів на Близькому Сході виділяються арабо-ізраїльський конфлікт та громадянська війна 1975-1990 рр. у Лівані, на які припало, відповідно 34,17 % та 47,79 % усіх втрат населення регіону.

П.7.2. Країни Аравійського півострову

Під час громадянської війни 1948 року у **Північному Ємені** загинуло 4 тис. [33] – 5 тис. чоловік [41]. Можемо прийняти цифру 4 тис. загиблих під час громадянської війни 1948 року у Північному Ємені причому військові втрати склали 2 тис. чоловік [33].

Конфлікт між **Північним Єменом та Великобританією**, який тривав протягом 1949-1951 рр., звівся, в основному до періодичних бомбардувань території Північного Ємену англійською авіацією. Вважається що під час цього конфлікту загинуло 300 чоловік [1, с.58].

Людські втрати під час громадянської війни у **Північному Ємені** коливаються в межах 100 тис. – 200 тис. [47] – 300 тис. загиблих [2, с.110]. Військові втрати у цій війні були такими: республіканський уряд Ємену – 26 тис. загиблих, Саудівська Аравія – 1 тис. загиблих [47], Єгипет – 3,5 тис. загиблих [1, с.76]. Втрати роялістів та єменських племен, що їх підтримували, нам невідомі, але якщо вважати їх рівними втратам республіканців, то військові втрати у цій війні можемо оцінити у 56,5 тис. загиблих. Якщо, як і в [41] прийняти число загиблих мирних жителів рівним 150 тис. чоловік, то загальні втрати під час громадянської війни 1962-1970 рр. у Північному Ємені складуть 206,5 тис. загиблих, з них 56,5 тис. чоловік – це військові втрати.

Упродовж 1963-1967 рр. продовжувалася національно-визвольна боротьба у **Південному Ємені** проти британського панування. Загальний розмах втрат у цій війні складає 2.096 [48] – 8 тис. [2, с.110] – 12 тис. загиблих [1, с.58]. Дані про те, що від час цієї війни загинуло 57-68 та був поранений 651 британський військовослужбовець, а проанглійські збройні сили Південного Ємену втратили 17 вбитих та 58 поранених, ми вважаємо применшеними [48]. За нашими даними, тільки за 11 місяців 1967 року загинуло 1.248 британських військових, з яких 44 чоловіки були англійцями [2, с.110]. Згідно даних монографії [49, с.24] остаточні втрати англійського експедиційного корпусу та проанглійських збройних сил Південного Ємену склали 2.099 чоловік загиблими, причому втрати англійців були невеликими. За даними В.Ерліхмана, у Південному Ємені загинуло 129 англійців [1, с.58]. Кількість загиблих партизанів В.Ерліхман визначає у 5 тис. чоловік [1, с.58]. Сюди ж потрібно додати 250 загиблих під час короточасних сутичок між двома визвольними фронтами Південного Ємену, які відбулися у 1967 році [50, с.202]. Таким чином, військові втрати під час війни у Південному Ємені склали загалом близько 7,35 тис. чоловік. На наш погляд розмах втрат під час війни 1963-1967 рр. у Південному Ємені складає не 2.096 – 12 тис. загиблих, а вужчий інтервал – 10-12 тис. загиблих. Приймемо цифру 11 тис. загиблих під час національно-визвольної війни 1963-1967 рр. у Південному Ємені, причому військові втрати склали 7.350 чоловік.

Під час конфлікту **Південного Ємену з Саудівською Аравією** у 1969 році загинуло 200 чоловік [1, с.58]. Під час конфлікту між **Північним та Південним Єменами** який відбувся у 1972 році загинуло 2 тис. чоловік, хоча на думку В.Ерліхмана вказана цифра втрат є перебільшеною [1, с.58]. Якщо

вважати, що цифра 2 тис. чоловік включає у себе убитих і поранених, то прийнявши співвідношення вбитих і поранених як 1:3, нижню оцінку кількості загиблих у конфлікті 1972 року можемо визначити у 500 чоловік. При розмаху втрат 500 – 2 тис. загиблих, приймемо цифру 1 тис. загиблих під час конфлікту 1972 року між Північним та Південним Єменами.

Розмах втрат під час громадянської війни 1986 року у **Південному Ємені** складає 5 тис. – 13 тис. загиблих [1, с.58]. Можемо прийняти цифру 10 тис. загиблих під час війни 1986 року в Південному Ємені яка наводиться у [2, с.110], [33].

Людські втрати під час громадянської війни 1994 року у **об'єднаному Ємені** коливаються у межах 3,5 тис. [1, с.58] – 7 тис. – 10 тис. загиблих [51], причому у згаданому джерелі [51] консенсусною вважається цифра 7 тис. убитих та 16 тис. поранених. Цифри втрат наводяться такі: втрати урядових сил становили 931 військових та цивільних загиблими, та ще 5 тис. пораненими, втрати повстанців – жителів Півдня Ємену склали 6 тис. військових та 513 цивільних жителів [51]. Об'єднуючи наведені цифри втрат одержуємо, що під час громадянської війни 1994 року в Ємені загинуло 7.444 чоловік. Якщо припустити, що з 931 загиблого хоча би половину склали військові втрати, то загальні військові втрати у цій війні складуть 6.466 загиблих. Можна вважати, що розмах втрат під час громадянської війни 1994 року у Ємені складає 7 тис. – 10 тис. чоловік, з середньою цифрою втрат 7.444 загиблих, причому військові втрати склали 6.466 чоловік.

Протягом 1955-1962 рр. продовжувалася війна між султанатом **Оман і Маскат**, який підтримувала Великобританія та імаматом **Оман**, який підтримувала Саудівська Аравія. Дані джерела [52] про 213-523 загиблих у цій війні є недостовірними, тим більше, що у згаданому джерелі відмічалось, що цифри втрат у цій війні є неповними. В монографії [53, с.308] говориться про 30 тис. загиблих оманців та 15 тис. загиблих англійців та маскатців. В [1, с.65] говориться про 12 тис. загиблих під час війни 1955-1962 рр. При розмаху втрат 12 тис. – 45 тис. чоловік, приймемо цифру 12 тис. загиблих. На основі даних [1, с.65] будемо вважати, що військові втрати під час війни 1955-1962 рр. склали щонайменше 8 тис. чоловік.

Війна в **Дофарі** (частина султанату **Оман**) продовжувалася з 1962 по 1976 роки. В [1, с.65] кількість загиблих оцінюється у 5-7 тис. чоловік, а у джерелі [54] – щонайменше у 10 тис. загиблих. Військові втрати під час повстання у Дофарі були такими [54]: за даними Ірану повстанці втратили 1.400 убитих та 2 тис. полонених армія султана Оману втратила 157 убитих та 550 поранених, Великобританія – 24 військових загиблими, іранський експедиційний корпус – 719 убитих та 1.404 поранених. Разом, військові втрати склали 2,3 тис. загиблих. При розмаху втрат 5 тис. – 10 тис. чоловік,

прийmemo цифру 7 тис. загиблих під час війни 1962-1976 рр. у Дофарі, причому військові втрати склали 2.300 чоловік.

Результуючі цифри втрат наведені у **Додатку 3.7.**

Отже, розмах втрат населення країн Аравійського півострову у локальних війнах і конфліктах протягом 1945-2000 рр. склав 144.00 – 397.500 чоловік, з середньою цифрою 259.444 загиблих. Військові втрати становлять 82.616 чоловік.

Розподіл втрат населення країн Аравійського півострову по типах воєн був таким:

Таблиця 3.7.3.

Розподіл людських втрат населення країн Аравійського півострову по типах воєн упродовж 1945-2000 рр.

№	Тип війни, або конфлікту	Міждержавні війни та конфлікти	Національно-визвольні війни	Громадянські війни, конфлікти, заворушення	Всього загинуло
1.	Кількість загиблих	13.500	11.000	234.944	259.444
2.	У %	5,2	4,24	90,56	100

За масштабами людських втрат найбільшою була громадянська війна 1962-1970 рр. у Ємені, на яку прийшлося 79,59 % людських втрат регіону у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр.

П. 7.3. Країни Середнього Сходу

В **Іраку**, під час січневого 1948 року повстання загинуло 100 [2, с.115] – 300 – 400 чоловік [55]. Серед інших повстань, які проходили у той час на території Іраку відмітимо такі: 200 загиблих під час повстання 1949 року, 126-176 загиблих під час повстання 1951 року, 300 загиблих під час повстання 1952 року [2, с.115], 300 загиблих під час повстання 1956 року [1, с.56], або 450 загиблих під час повстання 1956 року у місті Неджеф [2, с.115]. Таким чином, розмах втрат під час повстань 1948-1956 рр. в Іраку складає 1.026 – 1.526 чоловік. Прийmemo цифру 1.400 загиблих під час повстань 1948-1956 рр. в Іраку.

Під час державного перевороту 1958 року в **Іраку**, який увійшов у історію під назвою «липнева революція», загинуло загалом 100 чоловік, у тому числі 3 громадян США та кілька громадян і посадовців з Йорданії [56].

В джерелі [41] втрати населення Іраку під час повстання 1959 року у місті Мосул оцінюються у 2 тис. – 4 тис. чоловік, а у [57] говориться про

2.426 убитих та поранених. Стосовно кількості загиблих, то вона коливається у межах 450 [2, с.115] – 500 чоловік [57]. Прийmemo цифру 500 загиблих під час заколоту 1959 року у місті Мосул в **Іраку**.

В Іраку, протягом 1963 року відбулося два державних перевороти. Під час першого перевороту, який відбувся у лютому 1963 року загинуло, загалом 1 тис. чоловік [41], [58], а під час другого перевороту, у листопаді 1963 року загинуло ще 250 чоловік [58; 59]. Отже, під час двох державних переворотів 1963 року в Іраку, разом загинуло 1.250 чоловік.

У 1962-1970 рр. в **Іраку** проходила війна курдів за національне визволення. Згідно з [60] загальні втрати у цій війні склали 75 тис. – 105 тис. убитих, загинуло в боях 10 тис. іракських солдатів. В.Ерліхман говорить про 100 тис. загиблих у цій війні, причому військові втрати склали 20 тис. чоловік [1, с.56]. За нашими підрахунками, під час війни у Іракському Курдистані (1962-1970 рр.) усього загинуло 64,5 тис. чоловік, у тому числі 10 тис. іракських солдатів, а військові втрати курдів склали 6,5 тис. загиблих [2, с.117]. Таким чином, під час війни 1962-1970 рр. в Іракському Курдистані, розмах втрат склав 64,5 тис. – 105 тис. чоловік, а розмах військових втрат – 10 тис. – 16,5 тис. – 20 тис. загиблих. Прийmemo цифру 100 тис. загиблих під час війни 1962-1970 рр. в Іракському Курдистані, причому військові втрати склали 16,5 тис. чоловік.

В 1969 році відбувся міждержавний конфлікт між **Іраном** та **Іраком** під час якого з обох боків загинуло 400 чоловік [1, с.56-57].

В Іраку, упродовж 1974-1975 рр. проходило повстання курдів, під час якого загинуло 7-20 тис. чоловік, причому уряд Іраку втратив 7 тис. військових загиблими та 10 тис. пораненими, а втрати курдів, за їх оцінками, склали 2 тис. загиблих [61]. У джерелі [62, с.153], загальні втрати армії Іраку оцінюються у 60 тис. чоловік. За даними В.Ерліхмана, загалом у війні 1974-1975 рр. з обох боків загинуло 20 тис. чоловік [1, с.56]. При розмаху втрат 7 тис. – 20 тис. загиблих у війні 1974-1975 рр. в Іраку, прийmemo цифру 20 тис. загиблих у цій війні, причому військові втрати складуть щонайменше 9 тис. чоловік.

Під час повстання курдів 1975-1979 рр. в **Іраку** загинуло понад 800 [63] – 1.000 чоловік [62, с.183]. Можемо прийняти цифру 900 загиблих під час курдського повстання 1975-1979 рр. в Іраку.

Вважається, що під час війни 1980-1988 рр. між **Іраком** та **Іраном** розмах втрат склав 500 тис. – 1,4 млн. [2, с.113], або 500 тис. – 1 млн. загиблих [64]. За даними О.Щербакової [224], число загиблих від бойових дій іракців та іранців, без урахування померлих від голоду та хвороб, склало 644.500 чоловік. Відомий східнознавець Л.Медведко мінімальне число загиблих у цій війні визначив цифрою 900 тис. чоловік [223, с.160]. Вказані дані на-

водять на думку про вужчий інтервал втрат під час ірано-іракської війни 1980-1988 рр., а саме про інтервал 1 млн. – 1,25 млн. загиблих, який наводиться у джерелі [41]. У цій війні військові втрати набагато перевищували втрати цивільного населення, які з обох боків склали 110 тис. убитих [1, с.56-57]. Втрати Ірану у цій війні були вищими за втрати Іраку, і відносилися у пропорції, як 2:1 [65]. При розмаху втрат 1 млн. – 1 25 млн. загиблих, можемо вважати, що під час ірано-іракської війни загинуло з обох боків 1 млн. чоловік, причому 110 тис. загиблих склали втрати цивільного населення. Офіційні дані про втрати під час ірано-іракської війни носять явно применшений характер. Так після закінчення війни, урядом Ірану були оголошені наступні цифри втрат країни: 123.220 іранських військовослужбовців загинуло, та ще 61 тис. зникли безвісти. Як бачимо, вказані цифри втрат є у кілька разів меншими, аніж реальні втрати.

Протягом війни 1980-1988 рр. між **Іраном** та **Іраком**, обидві ворогуючі сторони атакували кораблі нейтральних держав у Персидській затоці. Загалом, за роки ірано-іракської війни було атаковано 400 кораблів нейтральних держав, у результаті чого загинуло 200 членів їхніх екіпажів [2, с.114].

З 1983 року, але в основному упродовж 1987-1988 рр., диктатор **Іраку** С.Хусейн проводив винищувальну операцію проти курдів країни відому під назвою «Анфаль» [66]. За період 1983-1985 рр. загинуло, як мінімум 110 тис. чоловік, та ще 1 млн. стали біженцями [67], а протягом 1986-1989 рр. загинуло ще 50-110 тис. чоловік [68]. Тобто, за період 1983-1989 рр. розмах втрат становив 160 тис. – 220 тис. загиблих. 16 березня 1988 року військами С.Хусейна була здійснена газова атака курдського містечка Халабджа, під час якої загинуло 3.200 – 5 тис. мирних курдів [68]. При розмаху втрат 160 тис. – 220 тис. чоловік під час бойових дій 1983-1989 рр., приймемо цифру 182 тис. загиблих, яка була встановлена організаціями Human Rights Watch (HRW) та Міжнародна Амністія [68].

У серпні 1990 року війська С. Хусейна вдерлися на територію сусіднього **Кувейту**. За нашими даними, у результаті бойових дій загинуло 600-800 кувейтців, та ще 120 іракських військовослужбовців були розстріляні за відмову воювати проти Кувейту [2, с.114]. Згідно даних джерела [69], втрати Іраку, за офіційними даними, склали 295 убитих та 361 поранених, а за кувейтськими даними, скоріш за все перебільшеними, загинуло 4 тис. іракських військових. Якщо вважати, що втрати Кувейту склали 600-800 загиблих, було розстріляно 120 іракських військових, та ще 295 загинули в бою, то розмах втрат під час бойових дій 1990 року між Іраком та Кувейтом склав 915 – 1.115 – 4.920 чоловік. Можемо прийняти цифру 1.115 загиблих під час короткочасної війни між Іраком і Кувейтом у 1990 році. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Операція військ антиіракської коаліції на чолі з США, яка закінчилася визволенням Кувейту, продовжувалася з 2 серпня 1990 року, і до 28 лютого 1991 року. У цій війні більш-менш точно відомі втрати військ антиіракської коаліції. Втрати США склали 298 загиблих, у тому числі 148 чоловік – це бойові втрати, Великобританії – 24 загиблих, у тому числі 11 чоловік загинуло від «дружнього» вогню союзників, Саудівська Аравія втратила 44 загиблих, Єгипет – 14, Сирія – 2, ОАЕ – 6, Франція – 2, Кувейт – 1 загиблого [70]. Разом, прямі втрати союзників склали 391 чоловік. До непрямих втрат військ коаліції слід віднести 92 сенегальських військових, які загинули внаслідок аварії транспортного літака, яким летіли додому після закінчення війни, Ізраїль, який у війні участі не приймав, від іракських бомбардувань втратив 4 убитих та 300 поранених, та ще 70 ізраїльтян загинули від непрямих причин – задихнулися у протигасах, і т.д. [70]. Таким чином, втрати коаліції склали 391-487 загиблих. Якщо не враховувати 70 ізраїльтян, які загинули від непрямих причин, то загальні втрати коаліції у війні 1990-1991 рр. складуть 417 загиблих.

Дані про те, що під час війни 1990-1991 рр. Ірак втратив 100 тис. убитих та 300 тис. поранених [71, с.188], є перебільшеними, рівною мірою, як перебільшеними є дані про 70 тис. загиблих іракців [1, с.56]. Більш реальними є менші цифри втрат: 8-15 тис. загиблих [20, с.514], 20-26 тис. загиблих військових [70]. При розмаху військових втрат 8 тис. – 26 тис. чоловік, приймемо цифру 20 тис. військовослужбовців Іраку, які загинули під час війни 1990-1991 рр. Мирне населення Іраку понесло втрати від бомбардувань авіації союзників. За даними М.Гілберта, від бомбардувань загинуло 5 тис. мирних іракців [30, с.205]. Офіційні дані уряду Іраку говорили про 2.298 мирних жителів країни, які загинули внаслідок бомбардувань [70]. Можемо вважати, що від бомбардувань загинуло 3 тис. мирних жителів Іраку. Таким чином, загальний розмах втрат під час війни 1990-1991 рр. склав 10.689 – 31.487 чоловік з середньою цифрою втрат 23.417 загиблих. Військові втрати склали 20.417 чоловік.

Після поразки С. Хусейна у війні 1990-1991 рр., в **Іраку** проходило повстання курдів та шиїтів (березень-квітень 1991 р.), яке було жорстоко придушене диктатором. Цифри втрат під час придушення цього повстання називаються такі: 40 тис. [1, с.56] – 50 – 100 тис.[2, с.117], [41] – 150-230 тис. загиблих, у тому числі загинуло 5 тис. урядових військових [72]. Можемо прийняти середню цифру 100 тис. загиблих під час цього повстання при розмаху втрат 40 тис – 230 тис. чоловік. Якщо прийняти втрати повстанців рівними втратам урядових військ то військові втрати під час цього повстання можуть скласти 10 тис. загиблих.

Протягом 1994-1997 рр., у **Іракському Курдистані**, над яким уряд Іраку втратив суверенітет, мала місце громадянська війна між різними полі-

тичними угрупованнями курдів, у результаті якої загинуло 3 тис. [73, с.240] – 5 тис. чоловік [74]. Можемо прийняти цифру 4 тис. загиблих під час громадянської війни 1994-1997 рр. у Іракському Курдистані.

Під час спроби державного перевороту у 1995 році в **Іраку** загинуло 150 чоловік та ще 4 тис. були заарештовані [75].

У 1998 році авіацією США та Великобританії було здійснене масштабне бомбардування території **Іраку** [75], під час якого загинуло 600 – 1.200 – 2.000 громадян країни [33]. Згідно [2, с.117], за період 1998-2000 рр. союзники здійснили 21.097 бойових польотів над Іраком, причому від бомбардувань загинуло 300, та було поранено 860 чоловік. При розмаху втрат 300 – 2.000 чоловік, приймемо цифру 1.200 загиблих іракців від бомбардувань території країни авіацією союзників.

В **Ірані**, протягом 1945-1946 рр., на північному заході країни – в Іранському Азербайджані та в Іранському Курдистані, проходили бойові дії урядових військ проти сил опозиції. Згідно [76] загинуло 2 тис. чоловік, проте ця оцінка втрат є сильно заниженою. Нами наводилася цифра 15-20 тис. загиблих [2, с.117], а В.Ерліхманом – 25 тис. загиблих [1, с.57] під час подій 1945-1946 рр. у Ірані. При розмаху втрат 15-25 тис. загиблих, приймемо цифру 20 тис. загиблих під час подій 1945-1946 рр. в Іранському Азербайджані та в Іранському Курдистані.

Розмах втрат під час заворушень 1951-1953 рр. в **Ірані** складає 300 [1, с.57] – 1.400 чоловік [2, с.118]. Окрім цього під час державного перевороту 1953 року в Ірані загинуло 300 [2, с.118] – 800 чоловік [77]. Отже, розмах втрат під час заворушень 1951-1953 рр. в Ірані складає 600 – 2.200 чоловік. Можемо прийняти цифру 1.400 загиблих під час заворушень 1951-1953 рр. в Ірані.

Під час заворушень 1956 та 1958 років в **Ірані** загинуло, загалом 200 чоловік [2, с.118].

Протягом 1978-1979 рр. в **Ірані** проходила ісламська революція яка завершилася вигнанням іранського шаха з країни, та падінням 2500-річної шахської династії. Людські втрати від час іранських подій характеризуються великим розмахом. Треба зауважити, що високі оцінки втрат характерні для адептів теперішнього ісламського режиму. Цифра 65 тис. убитих та 100 тис. поранених, яку озвучив свого часу вождь ісламської революції аятолла Хомейні, вважається в Ірані офіційною цифрою втрат під час подій 1978-1979 рр., хоча західні спостерігачі називали меншу цифру втрат – 15-20 тис. загиблих [1, с.57], [2, с.118]. В.Ерліхман називає цифру 20 тис. загиблих під час революції 1978-1979 рр. в Ірані, зауважуючи при цьому, що розмах втрат може сягати 10 тис. – 60 тис. загиблих [1, с.57]. У джерелі [41] наводиться цифра 3.164 – 60 тис. загиблих, а у [78] – 532 – 2.781 загиблих під час вуличних де-

монстрацій 1978-1979 рр. в Ірані. Таким чином, діапазон втрат є досить великим, і змінюється в у межах 532 – 65.000 чоловік, хоча, як верхня, так і нижня оцінки втрат є відповідно завищеними і заниженими. На наш погляд реальною є вилка втрат 15-60 тис. загиблих під час ісламської революції 1978-1979 рр. в Ірані. В якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 20 тис. загиблих під час ісламської революції 1978-1979 рр. в Ірані.

В **Ірані**, як і в сусідніх Туреччині та в Іраку, мали місце повстання місцевих курдів за створення незалежної держави. Ще у 1967 році мало місце короткочасне повстання курдів, під час якого загинуло 100 чоловік [79]. Повстання курдів проходило в Ірані упродовж 1979-1983 рр. Під час цього повстання загинуло 15 тис. курдів [2, с.118]. У джерелах [77; 80] втрати військ Ірану оцінюються у 3 тис. убитих, а втрати курдів – у 5 тис. загиблих, іранськими властями було страчено 1.200 курдських політичних в'язнів. Загальна цифра втрат, згідно [80] складає 3-10 тис. загиблих, хоча, як випливає з наведеного вище, більш реальним є розмах втрат 9,2 тис. – 15 тис. чоловік. У зв'язку з цим, цифра втрат у 27,5 тис. загиблих під час придушення курдського повстання 1979-1983 рр. [1, с.57] виглядає перебільшеною. Приблизно у цей час проходили повстання місцевих туркменів та белуджів, під час яких загинуло 500 чоловік [1, с.57]. Отже, розмах втрат під час повстань нацменшин у Ірані складає 9,7 тис. – 15,5 тис. чоловік. Можемо прийняти цифру 13 тис. загиблих під час повстань 1979-1983 рр. нацменшин в Ірані, причому військові втрати склали щонайменше 8 тис. чоловік.

Ще одне повстання курдів в **Ірані** проходило упродовж 1989-1996 рр. Кількість загиблих під час цього повстання, згідно [41], складає 168-503 чоловік. Проте, в джерелі [81] говориться, що тільки у 1989 році у боротьбі з курдами загинуло 172 урядових солдатів, а у 1990 році – 300 солдатів. Тобто, мінімальною цифрою для розрахунків має бути цифра 500 загиблих. Втрати ворогуючих сторін під час курдського повстання 1989-1996 рр. можемо наближено оцінити у 1.000 загиблих. Вказану цифру віднесемо також до військових втрат.

Протягом 1980-1994 рр. у **Ірані** проти ісламського режиму партизанську війну вела організація моджахединів іранського народу. Втрати партизан-моджахединів склали 2 тис. загиблих [1, с.57]. Якщо припустити, що втрати урядових військ дорівнювали втратам моджахединів, то загалом під час партизанської війни загинуло 4 тис. чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

На **Бахрейнні**, під час повстання 1965 року загинуло 61-100 чоловік [1, с.50], [2, с.115]. Під час заворушень 1994-1999 рр. на **Бахрейнні** загинуло 38 [2, с.115] – 41 чоловік [225]. Таким чином, розмах втрат під час подій 1965 та 1994-1999 рр. на Бахрейнні склав 99 – 141 чоловік. Можемо прийняти циф-

ру 120 загиблих під час заворушень на Бахрейні які проходили у 1965 та у 1994-1999 роках.

Упродовж 1950-1962 рр. проходили періодичні прикордонні конфлікти між **Афганістаном** та **Пакистаном** у так званій зоні племен. Кількість загиблих у цих конфліктах склала як мінімум 70 чоловік [82].

У 1979-1989 рр. в **Афганістані** проходила громадянська війна, у якій прийняли участь війська СРСР. За офіційними даними, радянські втрати склали 15.051 убитих, у тому числі 14.427 загинуло з рядів Радянської Армії, 576 – з КДБ, 028 – МВС, та ще 20 чоловік – з рядів інших міністерств та відомств [83, с.536]. Одержало поранення 53.753 чоловік [83, с.539], та перехворіло різними хворобами 469.685 чоловік [83, с.538]. Із 417 військовослужбовців, які зникли безвісти, до першого січня 1999 року не повернулося з полону і не вдалося розшукати 287 чоловік [83, с.536]. Серед тих, хто служив у Афганістані 70 % були вихідцями з сільської місцевості, хоча на той час сільське населення складало усього 38 % населення тодішнього СРСР [84]. За соціальним складом, 61 % тих, хто проходив службу в Афганістані були дітьми робітників, 31 % – діти колгоспників, та 5 % походили із сімей службовців [84]. Причому 20 % тих хто проходив службу в Афганістані походили з неповних сімей [84].

Вказані вище обставини могли служити причиною того, що облік втрат радянських військ під час афганської війни був неповний. Так, втрати радянських військ могли бути применшені, оскільки не враховувалися ті військовослужбовці, які померли від ран і хвороб на території СРСР. В дослідженні, проведеному офіцерами Генерального штабу під керівництвом професора В. Рунова втрати радянських військ склали 26 тис. чоловік загиблими, включаючи 2.990 офіцерів та 5 генералів [85].

Цифру 50 тис. загиблих під час афганської війни військовослужбовців радянських збройних сил та 170 тис. поранених, можна знайти у джерелі [86, с.19]. Тобто, радянські втрати коливаються у межах 15.051 – 26 тис. – 50 тис. загиблих.

Втрати афганської армії, яка воювала на боці СРСР склали 26.595 загиблих, 28.002 зникло безвісти, та 285.541 дезертирувало [87]. Якщо вважати, що з числа зниклих безвісти загинула хоча би половина, то втрати афганської армії можна оцінити у 40.600 загиблих. Разом з втратами афганського МВС, втрати афганських збройних сил, які виступали на боці СРСР можна оцінити у 50 тис. загиблих [1, с.49]. Цифру втрат афганської армії – 18 тис. загиблих та 47 тис. поранених, яка наводиться у [85] вважаємо применшеною. Отже, можемо вважати, що у афганській війні 1979-1989 рр. військові втрати СРСР склали 26 тис. загиблих, а втрати прорадянських збройних сил – 50 тис. загиблих.

Складніше визначити втрати антирадянських партизан-моджахедів. В.Ерліхман визначає кількість загиблих моджахедів у 200 тис. чоловік [1, с.49]. Згідно даних монографії [88, с.652], під час війни 1979-1989 рр. загинуло 1,5 млн. – 2 млн. жителів Афганістану, причому 90 % усіх втрат склали втрати цивільного населення. Тоді військові втрати становитимуть 150 тис. – 200 тис. загиблих, звідки, з огляду на вищесказане, втрати моджахедів можемо оцінити у 100-150 тис. загиблих. У джерелі [85] ще наводиться цифра 75-90 тис. загиблих моджахедів. Тобто кількість загиблих моджахедів коливається у межах 75 тис. – 90 тис. – 100 тис. – 150 тис. – 200 тис. чоловік. Можемо прийняти цифру 150 тис. загиблих моджахедів. Тоді загальна цифра військових втрат під час афганської війни 1979-1989 рр. складатиме 226 тис. чоловік. У В.Ерліхмана наведена дещо вища цифра бойових втрат – 250 тис. загиблих [1, с.49].

Визначимо втрати мирного населення у цій війні. За період 1980-1990 рр. ООН зареєструвала 640 тис. насильницьких смертей на території Афганістану, з них 327 тис. загиблих чоловіків [87]. Проте ця цифра – неповна і може вважатися лише нижньою оцінкою втрат населення країни. До речі, О.Щербакова кількість загиблих безпосередньо від бойових дій, як військових так і цивільних громадян Афганістану, без урахування померлих від голоду та хвороб, визначає у 562.995 чоловік [224]. Ще називаються цифри 875 тис. загиблих, 1,2 млн., 1,5 – 2 млн. загиблих [87], 670 тис. – 1 млн. – 2 млн. загиблих [85], 950 тис. загиблих [1, с.49]. Зустрічаються також цифри 1,25 млн. [2, с.118], та 1,242 млн. загиблих [1, с.49]. Ми вважаємо, що розмах втрат під час Афганської війни 1979-1989 рр. склав 950 тис. – 1,5 млн. загиблих. Можемо прийняти цифру 1,242 млн. загиблих, причому 226 тис., або 18,2 % усіх втрат склали військові втрати. Додамо, що 1,242 млн. загиблих під час війни 1979-1989 рр. у Афганістані склали 9% тодішнього населення країни [89].

Бойові дії на території **Афганістану** тривали і після 1989 року. Так за даними, які наводить В.Ерліхман, на протязі 1993-2000 рр у Афганістані загинуло 180 тис. чоловік, у тому числі 90 тис. склали військові втрати [1, с.49]. Згідно даних джерела [28], за період 1989-2001 рр. у Афганістані загинуло 400 тис. чоловік. Можемо вважати, що за період 1989-2000 рр. розмах втрат під час війни у Афганістані склав 200 тис. – 400 тис. чоловік. Можемо прийняти цифру 300 тис. загиблих у Афганістані за період 1989-2000 рр., причому військові втрати склали щонайменше 90 тис. чоловік.

Дані указанного розділу згруповані у **Додатку 3.7**.

Отже, розмах втрат у локальних війнах та конфліктах 1945-2000 рр. на Середньому Сході склав 2.486.049 – 3.881.744 чоловік, з середньою цифрою 3.038.522 загиблих. Військові втрати перевищили 1.276.502 чоловік, що склало 42,01 % від середньої цифри втрат.

По типах воєн людські втрати у війнах і конфліктах 1945-2000 рр. у країнах Середнього Сходу розподілялися наступним чином:

Таблиця 3.7.4.

Розподіл втрат населення у війнах і конфліктах 1945-2000 рр. серед країн Середнього Сходу по типах воєн

№	Тип воєн або конфліктів	Міждержавні війни	Національно-визвольні війни	Громадянські війни, заворушення	Усього загинуло
1.	Розмір втрат	1.026.402	317.000	1.695.120	3.038.522
2.	У %	33,78	10,76	55,79	100

Зауважимо, що найбільш кровопролитними за вказаний період часу були ірано-іракська війна, та війна 1979-1989 років у Афганістані, на які припало, відповідно 40,88 % та 32,91 % втрат населення країн регіону. Разом, 73,79 % від середньої цифри втрат – 3.038.522 загиблих у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр. у країнах Середнього Сходу.

П.7.4. Країни Індостанського регіону

Будемо розглядати втрати населення у локальних війнах і конфліктах, яких відбулися за вказаний проміжок часу на територіях Індії, Пакистану, Бангладеш, Непалу, Бутану, Шрі-Ланки та Мальдівських островів.

В Британській Індії, у лютому 1946 року, під час повстання військових моряків у Бомбеї, загинуло 270 чоловік, та ще 1.700 було поранено [2, с.123]. Протягом 1946-1948 рр. у князівстві Хайдарабад (Британська Індія) проходило повстання індуських селян проти мусульманського султана Хайдарабаду, у результаті чого князівство було приєднане до незалежної Індійської держави. Людські втрати під час повстання 1946-1948 рр. у Хайдарабаді, яке ще носить назву Телінганського повстання, В.Ерліхманом визначені у 2 тис. загиблих [1, с.53]. За нашими обчисленнями вони склали 1 тис. загиблих [2, с.123]. Проте, вказані цифри втрат відображають тільки військові втрати під час Телінганського повстання. Згідно джерела [90] втрати індійських військ склали 32 убитих та 97 поранених втрати військ Хайдарабаду – 807 убитих, та втрати бійців поміщицьких загонів, так званих разакарів, склали 1.303 убитих та 1.911 поранених. Втрати повсталих селян нам невідомі. Отже, військові втрати тільки однієї сторони під час цього повстання склали 2.212 загиблих. Якщо припустити, що втрати повс-

талих селян були такими ж, то загальні військові втрати можна оцінити у 4.400 загиблих. Великими були втрати цивільного населення, які склали 24-40 тис. [90] – 50 тис. загиблих [91], причому в [90] ще називається максимальна цифра – 200 тис. загиблих під час Телінганського повстання. Остання цифра втрат є, на наш погляд, сильно перебільшеною. Отже, при розмаху втрат 24 тис. – 50 тис. загиблих, приймемо цифру 40 тис. загиблих під час Телінганського повстання 1946-1948 рр. в Індії, причому військові втрати склали 4.400 чоловік.

В **Індії**, під час заворушень з 15 серпня 1947 року, і до 1 серпня 1950 року, загинуло 3.784 людей, та 10 тис. було поранено [126, с.221]. Під час заворушень у штаті Андхра-Прадеш протягом 1968-1970 рр. загинуло близько 400 чоловік [2, с.124].

Утворення незалежних держав **Індії** та **Пакистану**, на базі колонії Британська Індія, мало наслідком 4 індо-пакистанських війни (1947-1949, 1965, 1971, 1999 рр.), та ряду більш дрібних конфліктів між обома державами.

У **першій** індо-пакистанській війні 1947-1949 рр. загальні втрати коливаються у межах 2 тис. [92] – 5 тис. [2, с.120] – 8,5 тис. [1, с.53,56] – 10 тис. загиблих [2, с.120], хоча у [28] наводиться вужча вилка втрат: 2.604 – 7.000 загиблих. Згідно [93] втрати Пакистану склали 4.133 убитих та 4.668 поранених, а втрати Індії – 1.104 убитих та 3.152 поранених. Проте втрати, згідно цього джерела, є неповними, оскільки вони не враховують втрати армії магараджі Кашміру, яка у цій війні воювала на боці Індії. Втрати армії магараджі, згідно джерела [94] склали 1.900 чоловік. Можемо вважати, що при розмаху втрат 2.000 – 10.000 загиблих, середня цифра втрат під час першої індо-пакистанської війни 1947-1949 рр. склала 7.137 чоловік. Указані втрати відносяться до військових втрат.

Друга індо-пакистанська війна проходила у 1965 році. Розмах втрат у цій війні є великим, і складає 6,8 тис. [82]- 20,1 тис. загиблих [92], хоча у джерелі [28] вказується вужчий інтервал втрат: 7.264 – 10.000 загиблих. Із 6,8 тис. загиблих – мінімальної цифри втрат, близько 3,8 тис. склали втрати Пакистану, а 3 тис. – втрати Індії [93]. Указані оцінки втрат – це оцінки нейтральних експертів. Згідно [2, с.120] та [96], індійські втрати, за офіційними індійськими даними, склали 2.763 убитих і 8.444 поранених, 1.507 зникли безвісти, втрати Пакистану уряд Індії оцінив у 5.800 загиблих. У свою чергу, уряд Пакистану оцінив втрати Індії у 7 тис. загиблих, хоча у [96] відмічалось, що ці втрати є перебільшеними. Власні втрати уряд Пакистану оцінив у 830 загиблих [2, с.120]. Отже, у першому випадку маємо сумарну цифру 10.070 загиблих, а у другому – 7.830 загиблих. Тобто, реальний розмах втрат складає 6.800 – 10.070 загиблих. Можемо прийняти сумарну цифру військових втрат рівною 8 тис. загиблих, яка наводиться у [1, с.53,56]. Окрім військо-

вих втрат, у цій війні загинуло 612 [2, с.121] – 800 мирних жителів Індії [1, с.53]. Можемо прийняти цифру 700 загиблих цивільних громадян Індії під час війни 1965 року. Втрати цивільного населення Пакистану нам невідомі. Таким чином, загальний розмах втрат під час війни 1965 року між Індією та Пакистаном складає 7.412 – 10.870 чоловік, з середньою цифрою 8.700 загиблих, причому 8 тис. чоловік склали військові втрати.

У **третій** індо-пакистанській війні, яка відбулася у 1971 році, відомими є такі сумарні цифри втрат Індії та Пакистану: 11.384 (3.402-втрати Індії, 7.982 – втрати Пакистану) [93], 12.580 (4.598 – Індія, 7.982 – Пакистан) [1, с.53,56], 12.843 (3.843 – Індія, 9 тис. – Пакистан) [97], – 14 тис. [92] – 23.384 загиблих [28]. Отже, розмах втрат у цій війні складає 11.384 – 23.384 чоловік. При указаному розмаху втрат приймемо цифру 12.580 загиблих у третій індо-пакистанській війні 1971 року.

Четверта індо-пакистанська війна, відома під назвою **Каргільської війни**, проходила 11 тижнів, 3 травня – 26 липня 1999 року. Згідно [2,с,122],[98] втрати Пакистану склали 680 убитих, а втрати Індії – 323 убитих, 500 поранених, а ще 10 чоловік зникли безвісти. Загалом, загинуло та зникло безвісти 1.013 чоловік. Згідно даних джерела [99], під час Каргільської війни втрати Пакистану склали 453-4 тис. загиблих, понад 665 поранених, а втрати Індії – 527 загиблих та 1.363 поранених. Загалом, 980 – 4.527 загиблих. Тобто, розмах втрат під час Каргільської війни складає 980 – 1.013 – 4.527 загиблих. Останню цифру втрат ми вважаємо завищеною. Можемо прийняти цифру 1.013 загиблих під час війни 1999 року між Індією та Пакистаном.

Звівши до купи наведені вище дані, одержуємо, що розмах втрат під час 4 індо-пакистанських воєн склав 21.776 – 48.511 загиблих, з середньою цифрою втрат 29.430 чоловік. Із указаної цифри втрат військові втрати складають 28.730 чоловік, а 700 чоловік – втрати мирного населення.

Окрім указаних вище воєн, між **Індією та Пакистаном** мали місце чисельні прикордонні конфлікти, перестрілки та сутички. Протистояння індійських та пакистанських військ на **Сіаченському льодовику** в Кашмірі тривало з 13.04.1981 і до 3.01.1987 року. Втрати військ Пакистану склали 1.344 загиблих, а втрати Індії – 616 загиблих, причому величезна більшість військових загинуло від екстремальних та нестерпних природніх умов на льодовику [100]. Від указаних обставин загинуло 95% пакистанських військових, а число поранених та обморожених було в 20 разів вищим, ніж число загиблих [100]. За індійськими даними, у липні-грудні 1971 року від пакистанських артобстрілів індійської території загинуло 184 індійських військових та 111 мирних жителів [2, с.121]. Ще 100 індійських цивільних громадян загинули під час війни 1971 року [2, с.121]. Зі свого боку, пакис-

танський уряд повідомив, що під час вторгнення індійських військ у грудні 1970 року у пакистанські анклав у Західній Бенгалії, загинуло 300 та було поранено 700 чоловік [2, с.122]. За період 1982-1990 рр., під час перестрілок на індо-пакистанському кордоні загинуло з обох боків 700 чоловік [1, с.53]. У серпні 1998 року, за три дні боїв, загинуло з пакистанського боку 75 мирних жителів [2,с,122]. За 2000 рік, у прикордонних сутичках між індійськими та пакистанськими військами у Кашмірі загинуло 124 чоловіки [2, с.122]. Об'єднуючи наведені вище цифрові дані, кількість загиблих у прикордонних сутичках між Індією та Пакистаном, визначимо у 3.479 чоловік у тому числі військові втрати склали 2.968 загиблих.

Паралельно з конфліктом між Індією та Пакистаном, у самій Індії проходив конфлікт у **Кашмірі**. Станом на 2016 рік, розмах втрат під час бойових дій у Кашмірі за період з 1989 року, складав 43.851 – 47 тис. [108], або 43.910 – 47 тис. загиблих [222]. Називаються і більш високі цифри загиблих під час Кашмірського конфлікту: 65 тис., 80 тис. [101], і навіть 100 тис. загиблих [102]. Ці дані називаються кашмірською опозицією, і є сильно перебільшеними. На початок 1998 року, від протистояння у Кашмірі загинуло 1.789 індійських силовиків, 7 тис. кашмірських сепаратистів, та 13 тис. мирних жителів [103]. Разом, близько 22 тис. чоловік. На 2000 рік кількість загиблих у Кашмірі оцінювалася у 25-30 тис. чоловік [2, с.124]. За даними В.Ерліхмана [1, с.53], у Кашмірі на 2000 рік загинуло 5 тис. індійських військових, 10 тис. сепаратистів, та 25 тис. мирних жителів. Усього, 40 тис. чоловік. Згідно джерела [101], за період 1989-2002 рр. загинуло 34.037 чоловік, у тому числі 1.098 чоловік у 2001 році, та 1.050 чоловік у 2002 році. Тоді, за проміжок 1989-2000 рр. число загиблих складе, згідно вказаного джерела, 31.889 чоловік. Таким чином, розмах втрат у Кашмірі за проміжок часу 1989-2000 рр. характеризується наступним числовим рядом: 25 тис. – 30 тис. – 31.889 – 40 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 31.889 загиблих під час протистояння 1989-2000 рр. у Кашмірі. Військові втрати приймемо рівними 15 тис. чоловік, з них 5 тис. силовиків, та 10 тис. сепаратистів. Виходячи з наведених вище числових даних, розмах втрат під час бойових дій у Кашмірі за період 2001-2016 рр. може складати 7 тис. – 18.851 чоловік.

Через конфлікт у Кашмірі мали місце прикордонні конфлікти та сутички між **Індією** та **Китаєм**. Під час прикордонної війни 1962 року, втрати Китаю склали 732 убитих та 1.697 поранених, втрати Індії – 1.383 убитих, 1.047 поранених, та 1.696 чоловік зникли безвісти [104]. Разом, загинуло та зникло безвісти 3.079 індійських військових. За нашими даними Індія втратила 3 тис. чоловік загиблими [2, с.122]. Разом, загинуло та зникло безвісти 3 тис. – 3.079 індійських військових. Таким чином, розмах втрат під час війни 1962 року між Індією та Китаєм складає 3.732 – 3.801 чоловік. Приймемо

верхню оцінку – 3.801 загиблих військових з обох боків під час війни 1962 року між Індією та Китаєм. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Ще один прикордонний конфлікт між **Індією** та **Китаєм** відбувся у 1967 році. Згідно даних джерела [105] Індія втратила 83 загиблих військовослужбовців у цьому конфлікті, втрати Китаю нам невідомі. Якщо вважати втрати Індії та Китаю у цьому конфлікті рівними, то кількість загиблих з обох боків складе 166 військовослужбовців.

У 1961 році, урядом **Індії** була проведена швидкоплинна військова операція з визволення португальських колоній Гоа, Діу і Даман. Втрати індійської армії склали 34 вбитих та 51 поранених, втрати португальських військ – 31 убитого та 57 поранених, та ще 4.668 військовослужбовців португальської армії потрапили до індійського полону [106]. Загалом, під час цієї військової операції загинуло 65 військовослужбовців Індії та Португалії.

Станом на квітень 2016 року кількість жертв повстанського руху **наксалітів** у **Індії** перевищила 13.832 загиблих [222], у тому числі загинуло 2.594 співробітники сил безпеки, 2.994 повстанці-наксаліти та 7.618 мирних громадян [107]. Детальний облік втрат під час цього повстання почав вестися з 1996 року. За період 1996-2000 рр. загинуло 2.437 чоловік, у тому числі військові втрати склали 280 загиблих співробітників сил безпеки, та 727 повстанців [108]. На 2012 рік загинуло 11.709 чоловік, у том у числі 6.432 мирних жителів, 2.312 співробітників сил безпеки, та 2.965 бойовиків [107].

Стосовно втрат під час воєн та повстань на північному сході **Індії**, тут існують тільки наближені оцінки. Так, у [1, с.53] наводиться цифра 25 тис. загиблих упродовж 1955-1992 рр., у джерелі [109] говориться про 40 тис. загиблих упродовж 1979-2014 рр., і нарешті у [108] кількість загиблих під час бойових дій на північному сході Індії за проміжок часу 1964-2015 рр. оцінюється у 25 тис. загиблих. Тобто, втрати під час локальних воєн та конфліктів на північному сході Індії склали, як мінімум 25 тис. загиблих. Розглянемо втрати у локальних війнах та конфліктах по окремих регіонах північного сходу Індії.

Конфлікт у **Нагаленді** – найдавніший, і бере свій початок з першої половини 50-х рр. XX століття. Упродовж 1954-1975 рр., згідно [95], у ньому загинуло 34 тис. чоловік. Згідно джерела [110] за 60 років війни у Нагаленді (1951-2011 рр.), загинуло понад 20 тис. чоловік. Тобто, за 60 років бойових дій розмах втрат під час війни у Нагаленді може складати 20-40 тис. загиблих, з них на період 1951-2000 рр. – не менше 15-35 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 20 тис. загиблих під час війни 1951-2000 рр. у Нагаленді. Стосовно військових втрат, то згідно з тільки за період 1955-1987 рр. загинуло 4,5 тис. партизанів-нага, та 400 індійських військових, а до 2000 року військові втрати можуть скласти до 9 тис. чоловік.

Людські втрати під час війни 1979-2000 рр. у **Ассамі** згідно [111] коливаються у межах 3 тис.-5 тис.-10 тис. чоловік. Ще називаються цифри 10-20 тис. загиблих за період 1979-2011 рр. [112], і, навіть 30 тис. загиблих [113]. На наш погляд, остання цифра втрат є перебільшеною, оскільки швидше за все, вона включає у себе втрати убитими та пораненими. Тому, на наш погляд, реальна вилка втрат під час війни у Ассамі складає 3-20 тис. загиблих. Якщо з цієї цифри втрат виключити 3,5 тис. – 4 тис. загиблих під час етнічного конфлікту у Ассамі [2, с.151], то вилка втрат під час війни 1979-2014 рр. складе 3-16 тис. загиблих. Підтвердженням цьому є дані джерела [114], згідно якого за проміжок 1991-2001 рр. у Ассамі загинуло 3,2 тис. чоловік, у тому числі 500 індійських силовиків, та 780 терористів. Тоді, з 1979 і по 2000 рік число загиблих у Ассамі (не рахуючи втрат під час етнічного конфлікту), можна наближено оцінити у 5 тис. чоловік, а військові втрати – як мінімум у 1,5 тис. загиблих. Розмах втрат під час бойових дій 1979-2000 рр. у Ассамі може складати 3 тис. – 10 тис. чоловік.

У штаті **Тріпура** протягом 1992-2003 рр. загинуло 1.826 чоловік, у тому числі 1.319 мирних жителів, 217 бойовиків та 290 представників сил безпеки [115]. Оскільки бойові дії у Тріपुरі йдуть, починаючи з 70-х рр. XX століття, то можемо вважати, що на протязі 1970-2000 рр. у Тріपुरі загинуло 3,6 тис. чоловік, у тому числі близько 1 тис. чоловік склали військові втрати.

У штаті **Мегхалая**, за період 1992-2015 рр. під час збройної боротьби загинуло понад 582 чоловік [116], а у штаті **Маніпур** за період 1964-2011 рр. – понад 5.665 чоловік [117]. Можемо наближено вважати, що станом на 2000 рік у штатах Мегхалая та Маніпур загинуло, відповідно 350 та 4.500 чоловік. Разом, 4.850 чоловік.

Під час повстання племені **мізо** у 1966 році, з боку уряду загинуло 59 чоловік та 126 були поранені, а з боку повстанців загинуло 95 чоловік, та ще 35 були поранені [118]. Разом загинуло 154 чоловіки. Вказані цифри віднесемо до військових втрат. За проміжок часу 1966-1986 рр. у штаті **Мізорам** згідно [1, с.53], загинуло 2 тис. чоловік. Приймемо цифру 2 тис. загиблих у штаті Мізорам, причому військові втрати могли скласти щонайменше 500 чоловік. Під час повстання племені **бодо**, упродовж 1992-2000 рр., загинуло 1.550 чоловік, у тому числі 1.128 чоловік склали втрати мирних громадян, 160 співробітників сил безпеки, та 262 бойовиків племені бодо [119]. Разом військові втрати склали 412 чоловік. Упродовж 1986-1988 рр. у **Західній Бенгалії**, у результаті збройної боротьби, яку вів Фронт національного визволення гуркхів, загинуло 300 чоловік [2, с.152]. У [1, с.53] наводяться дані про 600 загиблих з племені бодо, та про 5 тис. загиблих гуркхів. Останню цифру можна прийняти у якості верхньої оцінки втрат. Таким чином при розмаху втрат 300 – 5 тис. загиблих під час війни у Західній Бенгалії, можемо прийняти орієнтовну цифру 1 тис. загиблих.

Зводячи докупи наведені вище цифрові дані одержуємо, що розмах втрат під час повстань та заворушень 1950-2000 рр. на північному сході **Індії** складає 30.300 – 62.000 чоловік, з середньою цифрою втрат 38.000 загиблих. Військові втрати склали 12.412 чоловік.

Протягом незалежного існування держави **Пакистан**, джерелом нестабільності у цій державі є регіон **Белуджистан**. Місцеві племена повставали проти центральних властей у 1948, 1958-1959, 1963-1969, 1973-1977 та у 2006-2010 роках [120]. Детальна інформація відома тільки про два останніх повстання. Так, під час повстання 1973-1977 рр. загинуло 3.000 – 3.300 пакистанських військових, 5.300 повстанців, та близько 6 тис. мирних жителів [120]. Тобто, загинуло 14 тис. – 14.300 чоловік. За іншими даними, наведеними у цьому ж джерелі, загинуло 300 – 400 солдатів пакистанської армії, а втрати белуджів, як повстанців так і мирних жителів склали 7 тис. – 9 тис. чоловік. Тобто, маємо діапазон втрат 7.300 – 9.400 загиблих. В.Ерліхман число загиблих під час повстання 1973-1977 рр. у Белуджистані визначає у 9 тис. чоловік [1, с.66]. Отже, розмах втрат під час цього повстання складає 7.300 – 9.000 – 9.400 – 14.000 – 14.300 загиблих. Можна наближено вважати, що під час повстання 1973-1977 рр. у Белуджистані загинуло 14 тис. чоловік, у тому числі 8.800 загиблих склали військові втрати. Втрати під час повстань белуджів у 1948, 1958-1959, та у 1963-1969 рр. нам невідомі.

У 1983 році в **Пакистані** відбулися заворушення, під час яких, за офіційними даними загинуло 140 чоловік, а за даними опозиції – 800 чоловік [2, с.123]. Приймемо цифру 200 загиблих під час заворушень 1983 року в Пакистані. Під час заворушень 1972 року у пакистанському місті **Карачі** загинуло 100 чоловік [2, с.123]. У 1986 році відбулися бойові дії між пакистанською армією та ополченням пуштунських племен, під час яких з обох боків загинуло 2,4 тис. чоловік [2, с.123]. Дані втрати віднесемо до військових втрат. Кількість загиблих під час заворушень у пакистанській провінції **Сінд** протягом 1993-2000 рр. за даними В.Ерліхмана складала 15.тис. чоловік [1, с.66].

В **Індії** під час парламентських виборів у 1990-1991 рр. загинуло 150 чоловік [2, с.152-153].

В **Непалі**, протягом 1950-1951 рр. проходила громадянська війна, під час якої загинуло близько 300 чоловік [2, с.124]. Під час заворушень 1989-1990 рр. у **Непалі** загинуло 58-200 [1, с.65] – 500 чоловік [2, с.124]. Можемо прийняти цифру 200 загиблих під час заворушень 1989-1990 рр. у Непалі.

У **Непалі**, упродовж 1996-2006 рр. йшла громадянська війна. За період 1996-2000 рр. у цій війні загинуло 1,5 тис. [1, с.65] – 1,7 тис. чоловік [2, с.124]. Можемо прийняти цифру 1,6 тис. загиблих під час громадянської війни у Непалі протягом 1996-2000 рр.

Загальна цифра загиблих під час громадянської війни 1996-2006 рр. у **Непалі** коливається у межах 11.500 – 17.800 загиблих, причому втрати повстанців оцінюються у 8.200, а урядових військ – у 4.500 загиблих [121]. Разом, військові втрати склали 12.700 чоловік. На наш погляд, реальною вилкою втрат під час громадянської війни 1996-2006 рр. у **Непалі** є цифра 14 тис. – 17.800 загиблих. Можемо прийняти цифру 16 тис. загиблих під час громадянської війни 1996-2006 рр. у Непалі, причому військові втрати склали 12.700 чоловік, або 79,38 % усіх втрат. Вказаний відсоток від цифри 1,6 тис. загиблих за період 1996-2000 рр. [1, с.65], дає нам цифру 1.270 загиблих військових з обох боків.

У 1969 році у **Східному Пакистані** (тепер **Бангладеш**), під час сутичок демонстрантів з поліцією загинуло 100 чоловік [122].

У 1971 році у **Східному Пакистані** проходила війна за національне визволення, яка завершилася утворенням незалежної держави **Бангладеш**. У цій війні досить великим є розмах втрат, який характеризується наступним числовим рядом: 26 тис. загиблих – пакистанські дані, явно занижені [123], – 500 тис. [92] – 650 тис. [1, с.49] – 300 тис.-1 млн. [95] – 1,5 млн. [2, с.121] – 3 млн. чоловік [123]. На наш погляд, реальним є інтервал втрат 650 тис. – 3 млн. загиблих у цій війні. Цифра 3 млн. загиблих, вважається офіційною цифрою втрат у Бангладеш під час війни 1971 року. У столиці Бангладеш, місті Дакка побудовано мавзолей у пам'ять про 3 млн. загиблих громадян країни під час війни 1971 року [124]. Прийmemo цифру 3 млн. загиблих під час національно-визвольної війни 1971 року у Бангладеш.

Згідно [1, с.49] військові втрати **Бангладеш** визначені у 10 тис. чоловік, проте в джерелі [125] зазначено, що партизанські загони Бангладеш (інша назва – Мукті бахіні) втратили 10 тис. загиблих за період 26 березня-25 травня 1971 року, у той час, як війна у Бангладеш йшла до кінця 1971 року. Тому, втрати загонів «Мукті бахіні» були, щонайменше у два рази вищими, і їх наближено можна оцінити у 20 тис. загиблих. В боях проти «Мукті бахіні» пакистанська армія втратила 6 тис. чоловік убитими та пораненими [125], або 1,5 тис. убитими [1, с.66]. Основні втрати пакистанська армія понесла у боях проти військ Індії, які описані нами вище. Тобто, при розмаху втрат 650 тис. – 3 млн. чоловік приймаємо цифру 3 млн. загиблих під час національно-визвольної війни 1971 року у Бангладеш, причому військові втрати склали 21,5 тис. чоловік, або 0,72 % усіх втрат.

Під час сутичок 1975-1995 рр. у **Бангладеш** загинуло 5 тис. [1, с.49] – 6,7 тис. чоловік [2, с.123,149]. Можемо прийняти цифру 6 тис. загиблих під час сутичок 1975-1995 рр. у Бангладеш.

Під час спроби державного перевороту на **Мальдівських островах** у 1988 році загинуло 225 чоловік [2, с.124].

У квітні 1971 року на **Шрі-Ланці** відбулася невдала спроба державного заклоту. Цифри втрат називаються такі: 1.200 убитих [2, с.124] – 2 тис. [1, с.70] – 4-5 тис. загиблих [127]. При розмаху втрат 1.200 – 5 .000 чоловік, приймемо цифру 2 тис. загиблих під час спроби заклоту 1971 року на Шрі-Ланці. Втрати сил безпеки склали 53 чоловік [127]. Якщо припустити, що втрати заклотників були приблизно такими ж, то військові втрати під час спроби заклоту 1971 року на Шрі-Ланці можемо оцінити у 100 загиблих.

Результуючі дані по країнах Індостанського півострову наведені у **Додатку 3.7.**

Таким чином, упродовж 1946-2000 рр. розмах втрат у локальних війнах і конфліктах у країнах Індостанського півострову склав 798.873 – 3.262.188 чоловік, з середньою цифрою 3.195.996 загиблих. Військові втрати становили 102.889 чоловік. Найбільшою війною за вказаний проміжок часу була війна 1971 року у Бангладеш, на яку припало 93,87 % усіх втрат регіону.

Розкладка по типах воєн, у даному випадку була такою:

Таблиця 3.7.5.

Розподіл втрат населення країн Індостанського регіону по типах воєн упродовж 1946-2000 рр.

№	Тип воєн, або конфліктів	Міждержавні війни, або конфлікти	Національно-визвольні війни	Громадянські війни, заворушення	Усього загинуло
1.	Розмір втрат	36.941	3.000.000	159.055	3.195.996
2.	У %	1,16	93,87	4,97	100

П.7.5. Країни Південно-Східної Азії

Громадянська війна у **М'янмі** (колишня **Бірма**), продовжується з 27 березня 1948 року. Як відмічалось у [129] спроби підрахувати втрати у цій війні ведуться, але через величезний розкид статистичних даних можна говорити, як і в раніше розглянутих випадках, тільки про наближені їхні оцінки. На початок 2012 року, згідно [128] у М'янмі в результаті громадянської війни загинуло 410 тис. чоловік, з них 200 тис. склали військові втрати. Джерело [130] оцінює розмах людських втрат під час громадянської війни у М'янмі (1948-2015 рр.) у 130 тис. – 250 тис. а у джерелі [222] говориться про 130 тис. – 210 тис. загиблих на квітень 2016 року. Тобто,

розмах втрат під час громадянської війни у М'янмі складає 130 тис. – 410 тис. загиблих, хоча, на нашу думку, більш реальним є вужчий інтервал, а саме 130 тис. – 250 тис. загиблих. Згідно [131], за період 2001-2013 рр. у М'янмі, у результаті громадянської війни загинуло близько 17 тис. чоловік, а за період 2014 – 2016 понад 1 тис. чоловік [108]. Тобто, разом порядку 18 тис. чоловік. Отже, можна вважати, що за період 1948-2000 рр. у М'янмі загинуло 112 тис. – 232 тис. чоловік. В.Ерліхман дає меншу цифру втрат – 75 тис. загиблих, у тому числі військові втрати склали 50 тис. чоловік [1, с.65]. За нашими підрахунками під час громадянської війни 1948-2000 рр. у М'янмі загинуло 195 тис. чоловік [2, с.125]. Можемо вважати, що під час громадянської війни 1948-2000 рр. у М'янмі, розмах втрат склав 75 тис. – 232 тис. загиблих, з середньою цифрою втрат 195 тис. чоловік. Військові втрати склали щонайменше 50 тис. загиблих.

Окрім громадянської війни, у столиці **М'янми – Янгоні** (колишній **Рангун**), у 1974 та 1988 роках проходили масові заворушення. Під час заворушень 1974 року загинуло 22-100 чоловік [2, с.225]. Можемо прийняти цифру 50 загиблих під час заворушень 1974 року у М'янмі. Значно більшими були втрати під час заворушень 1988 року. Повідомлялося про 342,1 тис., 2 тис. – 5 тис. загиблих [2, с.125], 3 тис. – 10 тис. загиблих [132]. Можемо вважати, що при розмаху втрат 342 – 10 тис. загиблих, під час подій 1988 року в М'янмі загинуло 3 тис. чоловік [1, с.65].

Організоване комуністами антидержавне повстання у **Таїланді** продовжувалося з 7 серпня 1965 року, і до 1987 року, коли властями було заарештоване керівництво Комуністичної партії Таїланду [133]. Цифри втрат під час цього повстання наводяться такі: 3 тис. загиблих за період 1965-1977 рр. [1, с.68] – 16,8 тис.[2, с.126] – 25 тис. загиблих [134]. Оскільки цифра 3 тис. загиблих є неповною, то розмах втрат під час повстання 1965-1987 рр. у Таїланді може складати 16,8 тис. – 25 тис. чоловік. Можемо прийняти цифру 20 тис. загиблих під час цього повстання.

Окрім вказаного повстання, у **Таїланді** в заворушеннях 1973 року загинуло 76 чоловік, а у заворушеннях 1976 року – 45 чоловік [2, с.126]. Разом 121 чоловік. За даними В.Ерліхмана, під час заворушень 1973 року загинуло 100 чоловік, 1975 року – 41 чоловік, а 1976 року – 100 чоловік [1, с.68]. Разом, 241 чоловік. Отже, розмах втрат під час заворушень 70-х рр. у Таїланді склав 121 – 241 чоловік. Можемо прийняти цифру 200 загиблих під час заворушень 70-х рр. у Таїланді.

Протягом 1948-1960 рр. проходила громадянська війна у **Малайї**. Згідно [82] у цій війні загинуло 6.710 малайських партизанів 1.346 військових уряду Малайї та 519 британських військових. Втрати мирних жителів становили 2.478 загиблих. Разом, загинуло 11.053 чоловік. Близькі цифри

втрат наводяться у [135, с.66]: загинуло 6.711 малайських партизанів, 1.865 військових уряду Малайї, та 2.473 мирних жителів. Усього, 11.049 чоловік. У джерелі [136] наведено наступні дані: втрати урядових сил склали 1.346 малайських військових та поліцейських загиблими, загинуло 536 британських військових, та ще 2.406 малайських та британських військових були поранені. Втрати партизанів склали 6.710 убитих та 1.289 поранених. Загинуло 2.478 мирних жителів, та 810 зникло безвісти. Разом, з обох боків загинуло 11.070 чоловік (8.592 склали військові втрати), а з урахуванням зниклих безвісти мирних жителів – 11.880 чоловік. Називаються ще й більш високі цифри втрат: 12 тис. [2, с.127], 13 тис. [134], і навіть 15 тис. загиблих [1, с.64]. При розмаху втрат 11.049 – 15.000 чоловік, приймемо цифру 11.880 загиблих під час війни 1948-1960 рр. у Малайї, причому 8.592 загиблих склали військові втрати.

Після 8-річної перерви громадянська війна у новоствореній **Малайзії** почалася знову, і продовжувалася аж до 1989 року. Втрати уряду країни склали 155 військових убитими та 854 пораненими. Втрати повстанців – 212 убитими та 150 полоненими. Разом, у цій війні загинуло 367 чоловік [137]. Указані втрати віднесемо до військових втрат.

Утворення **Федерації Малайзії** з Малайї та Північного Калімантану зустріло спротив з боку Індонезії. На протязі 1963-1966 рр. проходила конфронтація **Індонезії** та **Малайзії**, яка звелася до сутичок на кордоні між двома державами. Згідно [138], втрати Індонезії склали 590 убитих та 222 поранених, втрати країн Співдружності (Малайзії, Великобританії, Австралії та Нової Зеландії) – 114 убитих та 181 поранених, загинуло 36, та було поранено 53 мирних жителів. Разом, загинуло 740 чоловік., у тому числі військові втрати склали 704 загиблих. За даними В.Ерліхмана загинуло 590 індонезійських військових, 114 військових країн Співдружності, та близько 200 мирних жителів [1, с.64]. Усього, 904 чоловік. Отже, втрати ворогуючих сторін склали 740 – 904 чоловік. Можемо прийняти цифру 740 загиблих під час конфронтації між Індонезією та Малайзією протягом 1963-1966 рр., причому 704 загиблих склали військові втрати.

Кількість загиблих під час повстання 1962 року у султанаті **Бруней** була обчислена у 200 чоловік [1, с.50], [2, с.136]. У джерелі [139] указується, що втрати повстанців склали 40 убитих, а втрати урядових військ – 6 убитих, число загиблих мирних жителів залишилося невідомим. При розмаху втрат 46 – 200 чоловік, можемо прийняти цифру 100 загиблих під час повстання 1962 року у султанаті Бруней, причому військові втрати склали 46 чоловік.

На **Східному Тиморі** під час повстання 1959 року проти португальських колонізаторів, загинуло від 500, і до 1 тис. чоловік [140, с.86]. При-

ймемо цифру 500 загиблих під час антиколоніального повстання 1959 року на Східному Тиморі.

Людські втрати під час війни 1945-1949 рр. за незалежність **Індонезії** від **Нідерландів** називаються різні: 177 тис. [1, с.54], 161 тис. загиблих [2, с.137]. Ч. Мессенджер визначає такі втрати у цій війні: 24 тис. голландців та 80 тис. індонезійців [141, с.406], разом 104 тис. чоловік, правда не уточнює, що він має на увазі під терміном «втрати»: загиблих, чи вбитих та поранених. У джерелі [142] втрати Індонезії, як військові, так і цивільні, оцінюються у 80 тис. убитих, втрати Нідерландів – у 25 тис. убитих і поранених, втрати Великобританії – у 556 убитих та 1.393 поранених. Розглянемо втрати ворогуючих сторін у цій війні більш детально.

На протязі 1945-1946 рр. на боці Нідерландів активно виступали війська Великобританії, та японські війська, які капітулювали перед союзниками. Втрати військ Великобританії, згідно [2, с.137] були такі: 963 убитих та зниклих безвісти (у тому числі 850 індійців), та 1.443 поранених (у тому числі 1.295 індійців). У джерелі [111] говориться про 620 убитих британських військовослужбовців та 320 зниклих безвісти. Тобто, розмах британських втрат коливається у межах 556 – 963 чоловік. Можемо прийняти цифру 940 загиблих та зниклих безвісти військовослужбовців Великобританії у Індонезії упродовж 1945-1946 рр. За цей же період часу втрати Індонезії, як цивільні, так і військові коливалися у межах 5 тис. [1, с.54] – 20 тис. загиблих. [111]. Кількість загиблих японських солдатів перевищила 1 тис. чоловік [111]. Згідно [143] втрати місцевих військових частин, які виступали на боці Нідерландів склали 3.144 чоловік убитими, а втрати голландських військ – 3.084 чоловік загиблими. Усього, таким чином, на голландському боці загинуло 6.228 чоловік. Верхня оцінка голландських втрат наведена у [1, с.40]: в якості військовослужбовців армії Нідерландів загинуло 1,3 тис. голландців та 10 тис. жителів Індонезії. Тобто, голландські втрати коливаються у межах 6.228 – 11.300 загиблих. Можемо наближено вважати, що сумарні втрати військ Великобританії, Японії та Нідерландів коливаються у межах 7.784 – 13.263 чоловік, з середньою цифрою 11.963 загиблих. Згідно [143] військові втрати індонезійських сил коливаються у межах 45 тис. – 100 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 60 тис. військовослужбовців армії Індонезії, які загинули у період бойових дій 1945-1949 рр. Тоді, загальний розмах військових втрат складе 52.784 – 113.263 чоловік, з середньою цифрою втрат 71.963 загиблих.

Великими у цій війні були втрати мирного населення, які за даними джерела [111] визначаються цифрою 100 тис. загиблих індонезійців та 6 тис. загиблих голландців. Згідно [143] втрати мирного населення Індонезії оцінюються у межах 25 тис. – 100 тис. загиблих. Найбільш відомими втра-

тами мирного населення упродовж війни 1945-1949 рр. були такі: 40 тис. загиблих на острові Сулавесі, 1,5 тис. – на Балі [2, с.137], 2 – 8 тис. [1, с.54] – 10 тис. загиблих під час заколоту у місті Мадіун [2, с.137], 5 – 20 тис. загиблих протягом 1945-1946 рр., і не менше, як 50 тис. загиблих від голоду та епідемій протягом 1945-1949 рр. [1, с.54]. Сюди ж треба додати 6 тис. мирних голландців, які загинули у результаті бойових дій. Таким чином, розмах втрат мирного населення Індонезії складає 104,5 тис. – 127,5 тис. чоловік, з середньою цифрою втрат 110,5 тис. загиблих. Отже, загальний розмах втрат військових та цивільних втрат під час війни 1945-1949 рр. складає 157.284 – 240.763 чоловік, з середньою цифрою втрат 187.463 загиблих, у тому числі військові втрати склали 71.963 чоловік. Зауважимо, що наведені вище цифри втрат 177 тис. та 161 тис. загиблих потрапляють у вказану вилку втрат, і навпаки, дані Ч. Мессенджера, з огляду на сказане вище, виявилися заниженими.

Під час повстання 1950 року на **Південно-Молуккських островах (Індонезія)** загинуло 5 тис. чоловік [82], [144, с.610].

Упродовж 1956 – 1957 рр. у **Західному Іриані (тепер частина Індонезії)** проходило повстання місцевого населення проти голландських колонізаторів, під час якого загинуло 210 чоловік [2, с.138].

У другій половині 50-х – початку 60-х рр., у деяких районах **Індонезії** (Центральна та Південна Суматра, Сулавесі, Молуккські острови) проходили антиурядові заколоти які були придушені військами держави. У джерелах [92], [144, с.610] наводяться дані про 30 тис. загиблих під час придушення цих повстань, проте вказана цифра може слугувати тільки нижньою оцінкою указаних втрат. Тільки на Суматрі, за даними джерела [145] загинуло 29.708 заколотників та 3.735 військовослужбовців урядових військ. Будемо вважати, що під час придушення заколотів 1956-1961 рр. у Індонезії загинуло понад 37 тис. чоловік, у тому числі втрати цивільного населення склали 5.592 чоловік, а решту – 31.408 чоловік становлять військові втрати [2, с.138].

Протягом 1961-1962 рр. уряд Індонезії здійснив військову операцію з визволення Західного Іриану, який на той час контролювався владою Нідерландів. Під час нетривалих бойових дій втрати індонезійських військ склали близько 400 убитих та 73 поранених, а втрати голландських військ – 126 загиблих [146]. Разом, загинуло з обох боків 526 військовослужбовців.

Антиурядова партизанська боротьба у провінції **Саравак (Федерация Малайзія)** продовжувалася упродовж 1962-1990 рр. Втрати під час цього повстання були такими: урядові війська втратили 99 убитих та 144 поранених, втрати повстанців склали 400 – 500 убитих, загинуло більше 19 мирних громадян [147]. Тобто, розмах втрат під час цього повстання

складає 518 – 618 чоловік. Приймем о цифру 5.418 загиблих під час партизанської війни 1962-1990 рр. у провінції Саравак причому військові втрати склали 499 загиблих.

Після захоплення військами **Індонезії** території **Західного Іриану**, там, практично одразу, почалася визвольна війна місцевого папуаського населення проти індонезійського панування. Точних цифр втрат тут немає, тому даються наближені оцінки. Станом на 2014 рік, за даним організації Рух Вільне Папуа, яка веде визвольну боротьбу, загинуло 500 тис. папуасів, міжнародні експерти дають меншу оцінку втрат – 100 тис. загиблих [148]. Згідно [149] кількість загиблих складає 150 тис. – 400 тис. чоловік. Менша цифра – 74 – 100 тис. загиблих наводиться у джерелі [150], причому відмічається, що кількість загиблих військових урядом Індонезії засекречена. В.Ерліхман [1, с.55] кількість загиблих у Західному Іриані за період 1977-2000 рр. оцінює у 20 тис. чоловік. Згідно даних джерела [222], у Західному Іриані загинуло з 1963 року, і по квітень 2016 року, 150 тис. чоловік. Отже, кількість загиблих під час конфлікту 1963-2014 рр. на Західному Іриані (Західне Папуа) виражається наступним числовим рядом: 20 тис. – 74 тис. – 100 тис. – 150 тис. – 400 тис. – 500 тис. чоловік. Зауважимо, що практично всі втрати під час цього повстання прийшлися на XX століття. Так, станом на вересень 2013 року, під час конфлікту на Західному Папуа загинуло усього 86 чоловік, у 2014 році – 25, у 2015 році – 9, а у 2016 році – 4 чоловіки [108]. Разом, загинуло 124 чоловіки. На наш погляд, за проміжок часу 1963-2000 рр. під час конфлікту на Західному Папуа реальним є розмах втрат 74 тис. – 150 тис. чоловік, з середньою цифрою 100 тис. загиблих.

У 1966-1972 рр. залишки розгромленої Комуністичної партії **Індонезії** намагалися організувати партизанський рух у державі. Згідно [1, с.55] усього загинуло 7 тис. чоловік у тому числі військові втрати склали близько 850 чоловік.

У 1975 році війська **Індонезії** вдерлися на територію **Східного Тімору**. Індонезійська окупація та партизанська боротьба місцевих жителів продовжувалася аж до 1999 року, коли війська Індонезії полишили територію колишньої португальської колонії. Стосовно втрат жителів Східного Тімору даються наступні оцінки: 100 тис. – 250 тис. (від третини, до половини населення) [2, с.139], [151], 150 тис. – 250 тис. [152], 300 тис., 308 тис. (44 % населення острова) [153], 349 тис. чоловік [92]. Отже, розмах втрат у даному випадку складає 100 тис. – 349 тис. загиблих. Комісія із встановлення істини, прийняття біженців та примирення, яка почала діяти після проголошення незалежності Східного Тімору, за своїми підрахунками встановила наступний розмах втрат населення цієї території: від 90.800, і до 202.600 чоловік, причому у результаті насильницьких дій загинуло 17.600 – 19.600

чоловік, а решта тіморців померли від голоду [153]. При вказаному розмаху втрат приймемо цифру 200 тис. загиблих від індонезійської окупації східних тіморців [2, с.139], [154], що склало третину довоєнної чисельності населення Східного Тімору. Втрати індонезійської армії коливаються у межах 10 тис. – 15 тис. [153], або 15 тис. – 16 тис. загиблих [144, с.608]. При розмаху військових втрат у 10 тис. – 16 тис. чоловік, приймемо цифру 15 тис. загиблих військових армії Індонезії. Отже, розмах втрат під час війни 1975-1999 рр. на Східному Тіморі складає 100.800 – 218.600 чоловік, з середньою цифрою 215 тис. загиблих, причому 15 тис. склали військові втрати армії Індонезії. Втрати тіморських партизанів нам невідомі.

У травні 1998 року у Джакарті, та в інших містах **Індонезії** відбулися масові заворушення результатом яких стало падіння 32-річної диктатури генерала Сухарто. Під час цих заворушень загинуло 1 тис. [155] – 2 тис. чоловік [1, с.55]. Як і в [156] приймемо цифру 1.188 загиблих під час травневих заворушень 1988 року в Індонезії.

Кровопрोलитими, за вказаний період часу, були війни у колишньому **Французькому Індокитаї** (тепер В'єтнам, Лаос, Камбоджа). Перша Індокитайська війна продовжувалася у 1946-1954 рр. Найбільші втрати у цій війні понесло населення **В'єтнаму**. Найбільшими тут були і втрати Французького експедиційного корпусу.

Втрати Франції та її союзників за даними з різних джерел називаються такі: 82 тис. загиблих [1, с.45], 65 тис., 91 тис. [2, с.128], 74.620 [157], 75.581 [158], 94.295 [159], та 94,5 тис. загиблих [82]. У порядку зростання, ці дані утворюють наступний числовий ряд: 65 тис., 74.620, 75.581, 92 тис., 94.295, 94,5 тис. загиблих. Оскільки наведені цифри втрат можуть бути, як применшеними, так і перебільшеними, необхідно оцінити втрати Франції та її союзників по складових. Втрати власне французьких військ коливаються у межах 19 тис. [2, с.128] – 20,7 тис. [1, с.45] – 21 тис. загиблих [157]. У якості бійців французьких військ, у В'єтнамі загинуло 15 тис. африканців та 11,6 тис. солдатів Іноземного Легіону, разом 26,6 тис. чоловік [157]. Ще називаються цифри 15,2 тис. загиблих африканців, та 11,6 тис. солдатів Іноземного легіону [1, с.45]. Разом, 26,8 тис. чоловік. Згідно [2, с.128] загинуло 30 тис. африканців та бійців Іноземного Легіону. Іншими словами, розмах втрат у даному випадку складає 26,6 тис. – 26,8 тис. – 30 тис. чоловік. Великим, також є розмах втрат імператорської в'єтнамської армії, яка воювала у цій війні на боці Франції: 18.714 загиблих [159] – 27,7 тис. [1, с.45], – 45 тис. загиблих [2, с.128]. Таким чином, розмах військових втрат Франції та її союзників складає 64.314 – 96 тис. чоловік. Якщо вважати, що за період 1946-1954 рр. у В'єтнамі загинуло 20,7 тис. французьких військових, 26,8 тис. африканців та бійців Іноземного Легіону, та 27,7 тис. військових в'єтнам-

ської імператорської армії, то військові втрати Франції та її союзників під час війни 1946-1954 рр. складуть 75,2 тис. чоловік.

Втрати В'єтнамської Народної армії (ВНА) були значно вищими, і обчислюються у 175 тис. – 300 тис. [159] – 500 тис. загиблих [1, с.50]. При розмаху втрат 175 тис. – 500 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 200 тис. загиблих військових ВНА, яка наведена нами у [2, с.128].

Ще більшим розмахом характеризуються втрати цивільного населення В'єтнаму, які складають, відповідно 125 тис. – 400 тис. [159], 2 млн. [1, с.50], – 2,5 млн. чоловік [160, с.304]. Останні дві цифри втрат на нашу думку, є сильно перебільшеними. При розмаху цивільних втрат 125 тис. – 400 тис. чоловік цивільного населення В'єтнаму, можемо прийняти цифру 300 тис. загиблих мирних жителів В'єтнаму. До вказаної цифри втрат слід ще додати 3 тис. цивільних французьких чиновників та поселенців [1, с.45]. Тоді розмах цивільних втрат складе 128 тис. – 403 тис. чоловік, з середньою цифрою 303 тис. загиблих.

Отже, людські втрати під час війни 1946-1954 рр. у В'єтнамі коливаються у межах 367.314 – 999 тис. загиблих, з середньою цифрою 578.200 загиблих, причому військові втрати склали 275,2 тис. чоловік. Виведені нами цифри втрат корелюють з даними інших джерел, наприклад з [161], де втрати у в'єтнамській війні 1946-1954 рр. оцінені у 600 тис. загиблих.

Втрати народів **Лаосу** і **Камбоджі** під час війни 1946-1954 рр. були значно меншими. Так, згідно [1, с.58], у **Камбоджі**, за період 1946-1954 рр. усього загинуло 20 тис. чоловік, причому військові втрати склали 5 тис. чоловік. Бойові дії на території країни вели в основному в'єтнамські війська. У **Лаосі**, під час повстання 1945-1946 рр. гірських племен (мео, і т.д.) загинуло 2 тис. горян, та близько 50 французьких солдатів [1, с.63]. За період 1951-1954 рр. у **Лаосі**, під час партизанської війни, загинуло 20 тис. лаосців (8 тис. склали військові втрати), а також 2 тис. солдатів французької армії, з яких власне французами було не більше 400 чоловік [1, с.63]. Таким чином, упродовж 1945-1954 рр., у Лаосі загалом загинуло 24.050 чоловік, причому військові втрати склали, як мінімум 10.050 чоловік.

Повстання, яке почалося на півдні **В'єтнаму** 17 січня 1960 року, поклато початок 15-річній війні, яка завершилася 30 квітня 1975 року. Паралельно, війни йшли також у сусідніх **Лаосі** та **Камбоджі**. Загалом, число загиблих у цих війнах коливається у межах 1,8 млн. – 7 млн. чоловік [2, с.129]. Нижче ці втрати будуть уточнені.

Війна 1960-1975 рр. у **В'єтнамі** розпадається на три етапи: 1. Внутрішня фаза 1960-1965 рр.; 2. Фаза втручання США та їх союзників у в'єтнамську війну (1965-1973 рр.); 3. Громадянська війна 1973-1975 рр.

Під час **першої фази** 1960-1965 рр. втрати сайгонської (південнов'єтнамської) армії склали 21.442 загиблих, втрати південнов'єтнамських пар-

тизанів (так званий В'єтконг) коливалися у межах 71 тис. – 100 тис. чоловік, втрати мирних жителів становили 160 тис. загиблих [162]. Тобто, розмах втрат під час першої фази в'єтнамської війни склав 252.442 – 281.442 загиблих, у тому числі військові втрати коливаються у межах 92.442 – 121.442 чоловік. Прийmemo цифру 252.442 загиблих, у тому числі військові втрати прийmemo рівними 92.442 чоловік.

Протягом **другої фази** (1965-1973 рр.) в'єтнамської війни, у ній активну участь приймали Північний В'єтнам (так звана Демократична Республіка В'єтнам, ДРВ), а також США та їх союзники. Згідно [162], втрати сайгонської армії коливаються у межах 181.483 – 254.257 загиблих, втрати Північного В'єтнаму та В'єтконгу – 444 тис. – 1,1 млн. загиблих. У Південному В'єтнамі загинуло 50 тис. – 522 тис. цивільних, а у Північному В'єтнамі – 55.337 – 65 тис. мирних громадян. В доповнення до даних попереднього джерела, із [163] дізнаємося, що втрати сайгонської армії коливаються у межах 220 тис. – 313 тис. убитих, та 1,17 млн. поранених, втрати цивільного населення – у межах 195 тис. – 430 тис. убитих. Втрати Північного В'єтнаму та В'єтконгу склали, за офіційними даними, 444 тис. – 1,1 млн. чоловік убитими, та 600 тис. пораненими. Від бомбардувань авіації США загинуло 65 тис. мирних громадян Північного В'єтнаму [163]. У [164, с.33] військові втрати Північного В'єтнаму та В'єтконгу оцінюються у 1,4 млн., а втрати сайгонської армії – у 245 тис. загиблих. Загинуло 2 млн. мирних жителів В'єтнаму на півночі та півдні країни [164, с.34]. Вперше офіційні дані про втрати у війні були опубліковані у В'єтнамі у 1995 році. Згідно цих даних, втрати В'єтнамської Народної армії та В'єтконгу склали 1,1 млн. убитих та 600 тис. поранених, загинуло 2 млн. мирних жителів [165]. Слід додати, що цифри втрат уточнюються і далі [166]. Об'єднуючи наведені вище дані бачимо, що в'єтнамські втрати за період 1965-1973 рр. складають наступні числові ряди:

1. Сайгонська армія: 181.483 – 220 тис. – 245 тис. – 254.257 – 313 тис. загиблих;
2. ВНА та В'єтконг: 444 тис. – 1,1 млн. – 1,4 млн. загиблих;
3. Мирні жителі Південного В'єтнаму: 50 тис. – 195 тис. – 430 тис. – 522 тис. загиблих;
4. Мирні жителі Північного В'єтнаму: 55.337 – 65 тис. загиблих.

При розмаху втрат 181.483 – 313 тис. загиблих, втрати сайгонської армії можемо прийняти рівними 254.257 чоловік. Відповідно, при розмаху втрат 444 тис. – 1,4 млн. загиблих, втрати ВНА та В'єтконгу можуть складати 1,1 млн. чоловік. З огляду на сказане вище, діапазон втрат мирних жителів В'єтнаму є досить широким, і складає 105.337 – 2 млн. загиблих, хоча В.Ерліхман називає ще більш високу цифру втрат мирних жителів В'єтна-

му – 2,55 млн. загиблих, правда за проміжок часу 1961-1975 рр. [1, с.51]. Як і в [162] приймемо цифру 1,5 млн. загиблих мирних жителів В'єтнаму. Таким чином, розмах втрат під час бойових дій 1965-1973 рр. у В'єтнамі склав 730.820 – 3.713.000 чоловік, з середньою цифрою 2.854.257 загиблих. Військові втрати становили 1.354.257 чоловік. Вказані втрати – це втрати в'єтнамців під час бойових дій 1965-1973 рр.

Встановимо втрати нев'єтнамських учасників цієї війни. Втрати США склали 58.307 убитих та 303.644 поранених, Південної Кореї – 5.099 убитих та 10.962 поранених, ще 4 південнокорейці зникли безвісти [163]. Втрати Австралії становили 500 убитих та 3.129 поранених [163], а згідно [167] – 520 убитих та 2.398 поранених, Нова Зеландія втратила 37 убитих та 187 поранених, Таїланд – 351 убитого та 1.358 поранених, Філіппіни – 9 убитих та 64 поранених [163]. Разом, США та їх союзники під час в'єтнамської війни втратили 64.327 військовослужбовців убитими та зниклими безвісти.

Із союзників Північного В'єтнаму та В'єтконгу, втрати Китаю склали 1.100 убитих та 4.200 поранених, Радянський Союз втратив 16 чоловік, а Північна Корея – 14 чоловік убитими [163]. Разом, загинуло 1.130 чоловік.

Отже, сумарний розмах втрат під час бойових дій 1965-1973 рр. у В'єтнамі склав 796.277 – 3.778.455 чоловік, із середньою цифрою 2.919.714 загиблих. Військові втрати становили 1.419.714 загиблих.

Третя фаза в'єтнамської війни, яка проходила упродовж 1973-1975 рр. відзначалася не меншою запеклістю. Так, згідно [30, с.250] у 1974 році у В'єтнамі, під час бойових дій, загинуло 80 тис. чоловік – більше, ніж у будь-який інший рік війни. Під час війни 1973 року – і на початок березня 1975 року, за нашими обчисленнями, у В'єтнамі загинуло 120 тис. чоловік, у тому числі військові втрати склали 76 тис. чоловік [2, с.132]. У джерелі [162] наведену вищу цифру – 171.500 загиблих. За іншими даними з цього ж джерела, військові та цивільні втрати склали, відповідно 56 тис. та 110 тис. чоловік до початку березня 1975 року. Тобто, за указаний період часу розмах втрат склав 120 тис. – 171.500 загиблих з середньою цифрою втрат 156 тис. чоловік. При розмаху військових втрат 56 тис. – 76 тис. загиблих, приймемо цифру 65 тис. загиблих військових з обох боків.

За період 1 березня – 30 квітня 1975 року, ВНА та В'єтконг провели блискавичну наступальну операцію, у результаті якої сайгонська армія була розгромлена, а Республіка В'єтнам (на території Південного В'єтнаму перестала існувати. Достовірні дані про втрати сайгонської армії за цей період часу невідомі, оскільки відповідні документи про втрати були або загублені, або не склалися зовсім [165]. За наближеними даними [168] втрати ВНА склали 20 тис. убитих і поранених а втрати сайгонської армії – 90 тис. убитих і поранених. Разом, 110 тис. убитих і поранених. Якщо

прийняти співвідношення убитих і поранених, як 1:3, то втрати протягом 1 березня – 30 квітня 1975 року можемо наближено оцінити у 27,5 тис. загиблих. За нашими обчисленнями, втрати ворогуючих сторін за указаний проміжок часу склали 124 тис. загиблих [2, с.132]. При розмаху втрат 27,5 тис. – 124 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 30 тис. загиблих з обох боків військовослужбовців за період 1 березня – 30 квітня 1975 року у В'єтнамі. Втрати цивільного населення за цей проміжок часу нам невідомі.

Звівши докупи одержані вище дані, встановлюємо, що розмах втрат під час війни 1960-1975 рр. у **В'єтнамі** становить 1.196.219 – 4.355.397 чоловік з середньою цифрою втрат 3.358.156 загиблих. Військові втрати становлять 1.607.156 чоловік, або 47,86 % від середньої цифри втрат у цій війні. Додамо, що багато в'єтнамців у цій війні стали жертвами голоду та епідемій. Так за даними О. Щербакової [224], у В'єтнамі в результаті тільки бойових дій загинуло 2.097.705 чоловік, як військових так і цивільних громадян країни, що в свою чергу склало 62,47 % від середньої цифри втрат. Решта, 37,53 % загиблих в'єтнамців стали жертвами голоду та епідемій.

У **Камбоджі** збройна боротьба проходила протягом 1962-1969 рр., та протягом 1970-1975 рр. Протягом 1962-1969 рр., під час прикордонних сутичок камбоджійських військ з військами США, Таїланду, та Південного В'єтнаму загинуло 293, та було поранено 690 військових та цивільних громадян Камбоджі [2, с.133]. Протягом 1968-1969 рр. під час антиурядових заворушень загинуло 1.200 камбоджійців [2, с.133]. Таким чином, у Камбоджі, протягом 1962-1969 рр. у заворушеннях та прикордонних сутичках загинуло 1.493 чоловік, хоча В.Ерліхман наводить вищу цифру втрат за указаний період часу: 2 тис. загиблих [1, с.58]. При розмаху втрат 1.493 – 2.000 чоловік приймемо цифру 1.600 чоловік, які загинули під час бойових дій 1962-1969 рр. у Камбоджі.

Війна 1970-1975 рр. у **Камбоджі** була набагато кровопролитнішою. Число втрат у цій війні утворює наступні числові ряди:

156 тис. [33], [144, с.611] – 500 тис. – 600 тис. – 1 млн. загиблих [162];

600 тис. – 800 тис. – 1 млн. загиблих [2, с.133]; 700 тис.[1, с.58] – 717 тис. загиблих [162].

Тобто, розмах втрат у цій війні є досить великим, і коливається у межах 156 тис. – 1 млн. загиблих. Одразу зауважимо, що нижні оцінки втрат можуть бути применшеними, рівною мірою, як верхні оцінки втрат, навпаки, перебільшеними. На наш погляд, реальним розмахом втрат під час камбоджійської війни 1970-1975 рр. може бути цифра 600 тис. – 800 тис. загиблих. Цифра 700 тис. загиблих включає в себе 50 тис. військових втрат та 650 тис. загиблих мирних жителів Камбоджі [1, с.58]. Цифра 717 тис. загиблих включає у себе 429 тис. загиблих військових та 288 тис. мирних гро-

мадян Камбоджі [162]. У джерелі [163] відмічалось що під час війни 1970-1975 рр. кількість цивільних втрат коливалася у межах 200 тис. – 300 тис. загиблих. При розмаху втрат 600 тис. – 800 тис. чоловік, приймемо цифру 717 тис. загиблих під час війни 1970-1975 рр. у Камбоджі. Вважаємо, що втрати цивільного населення склали 300 тис., а військові втрати – 417 тис. загиблих. У цій війні загинуло 10% населення країни [2, с.133].

Громадянська війна у **Лаосі** продовжувалася протягом 1955-1973 рр., і характеризувалася досить широким діапазоном втрат: 24 тис. – 62 тис. – 70 тис. [162] – 100 тис. [1, с.63] – 200 тис. – 250 тис. [162] – 332 тис. загиблих [2, с.134]. Іншими словами, розмах втрат під час громадянської війни 1955 – 1973 рр. у Лаосі склав 24 тис. – 322 тис. чоловік. На наш погляд, реальним є вужчий діапазон втрат під час цієї війни, а саме 62 тис. – 250 тис. загиблих, оскільки розмах тільки цивільних втрат у цій війні складає 20 тис. – 200 тис. чоловік [163]. Стосовно військових втрат, то втрати королівської армії Лаосу склали 15 тис. загиблих, втрати північнов'єтнамців – 3 тис. загиблих, втрати прокомуністичних загонів Патет-Лао невідомі [82], [169]. До середини 1971 року у Лаосі загинуло 700 військових з Таїланду, а на кінець 1972 року у країні загинуло 2 тис. таїландських військових [2, с.134]. Якщо прийняти втрати Патет-Лао рівними втратам королівської армії, то військові втрати під час громадянської війни 1955-1973 рр. у Лаосі складуть 35 тис. загиблих. В.Ерліхман військові втрати у Лаосі описує меншою цифрою – 30 тис. загиблих [1, с.63]. З урахуванням наведених вище цивільних та військових втрат розмах втрат під час війни 1955-1973 рр. у Лаосі може скласти 50 тис. – 235 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 200 тис. загиблих під час війни 1955-1973 рр. у Лаосі, причому військові втрати склали 35 тис. чоловік.

Наведений нами вище інтервал втрат 1,8 млн. – 7 млн. загиблих під час громадянських воєн у трьох країнах колишнього Французького Індокитаю – у В'єтнамі, Камбоджі та в Лаосі звузився до інтервалу 1.847.712 – 5.392.397 чоловік, з середньою цифрою 4.276.756 загиблих. Військові втрати склали 2.059.156 чоловік, або 48,15 % від середньої цифри втрат.

Після завершення у 1975 році війни у **Індокитаї**, бойові дії у цьому регіоні не припинилися. Так, протягом 1975-1979 рр. на півдні **В'єтнаму**, проти уряду країни партизанські дії вела організація ФУЛПРО. Кількість загиблих за вказаний проміжок часу оцінюється у 3 тис. чоловік [2, с.136].

Упродовж 1977-1978 рр. між **Камбоджею** та **В'єтнамом** проходили прикордонні бої та сутички, під час яких, за даними В.Ерліхмана, з боку В'єтнаму загинуло 10 тис. військових та 10 тис. мирних жителів [1, с.59], а з боку Камбоджі – 30 тис. військових та мирних жителів [1, с.59]. Разом, загинуло 50 тис. чоловік. Указані дані ми вважаємо перебільшеними, оскільки за

офіційними даними, від нападів камбоджійських військ було вбито і поранено 8.300 цивільних в'єтнамських громадян [2, с.135], [170], а тому реальними є менші цифри втрат. У джерелі [92] говориться про 5 тис. загиблих військових та цивільних громадян Камбоджі, та 3 тис. чоловік – В'єтнаму. У [134] говориться про 9 тис. загиблих з обох боків. Таким чином, розмах втрат під час прикордонних боїв та зіткнень 1977-1978 рр. між Камбоджею та В'єтнамом, склав 8 тис. – 9 тис. – 50 тис. чоловік. Можемо прийняти цифру 9 тис. загиблих під час прикордонних боїв та сутичок 1977-1978 рр. між Камбоджею та В'єтнамом. Вважаємо, що половину з указаної цифри втрат склали військові втрати.

У 1974 році відбувся короточасний конфлікт між **Республікою В'єтнам (Південний В'єтнам)** та **Китаєм** через Парасельські острови. Згідно [228], під час цього конфлікту втрати Китаю склали 18 загиблих, а втрати Південного В'єтнаму – 53 загиблих. Усього, з обох сторін загинуло 71 чоловік. Указані втрати віднесемо до військових втрат.

Наприкінці 1978 року частини ВНА блискавичною атакою зайняли територію **Камбоджі**, що у свою чергу, спровокувало **китайсько-в'єтнамську війну 1979 року**. За даними В.Ерліхмана з в'єтнамського боку загинуло 30 тис. чоловік, у тому числі 22 тис. військових та 8 тис. цивільних громадян [1, с.51], а з китайського боку загинуло 26 тис. військових [1, с.61]. Разом, 56 тис. чоловік, у тому числі 48 тис. загиблих склали військові втрати. У джерелі [171] наведено такі дані: китайські втрати, за в'єтнамськими можуть складати або 26 тис. убитих, або 62,5 тис. убитих. Власні втрати китайці оцінили у 22 тис. убитих і поранених, а втрати В'єтнаму – у 20 тис. убитих і поранених. Ці цифри втрат ми вважаємо применшеними. Незалежні експерти оцінюють втрати В'єтнаму і Китаю порівну – по 20 тис., що дає у результаті цифру 40 тис. загиблих, а науковці з Стокгольмського Інституту дослідження проблем миру сумарні втрати В'єтнаму і Китаю визначають у 30 тис. загиблих [171]. Якщо прийняти військові втрати В'єтнаму рівними 22 тис. загиблих, то з урахуванням наведених вище китайських втрат, одержимо наступний числовий ряд, який характеризує військові втрати ворогуючих сторін під час війни 1979 року: 30 тис. – 40 тис. – 48 тис. – 84,5 тис. загиблих. При розмаху втрат у 30 тис. – 84,5 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 48 тис. загиблих китайських та в'єтнамських військових під час війни 1979 року. Якщо сюди додати цивільні втрати – 8 тис. загиблих в'єтнамців то розмах втрат складе 38 тис. – 92,5 тис. загиблих з середньою цифрою втрат 56 тис. чоловік.

Як до, так і після китайсько-в'єтнамської війни, частими були сутички на **китайсько-в'єтнамському кордоні**. Кількість загиблих під час прикордонних інцидентів 1985-1987 рр. між Китаєм і В'єтнамом складає 4 тис.

чоловік [134], у тому числі у 1987 році загинуло 1 тис. чоловік [161]. Указані втрати віднесемо до військових втрат.

Наступом в'єтнамських військ на **Камбоджу**, який почався 25 грудня 1978 року, почалася камбоджійсько-в'єтнамська війна, яка тривала до 13 жовтня 1991 року [172]. Як випливає з даних В.Ерліхмана [1, с.51], з в'єтнамського боку у цій війні загинуло 15 – 30 тис. військовослужбовців та 5 тис. цивільних спеціалістів. З камбоджійського боку загинуло 50 тис. чоловік, у тому числі втрати партизанів склали 20 тис., а цивільного населення – 30 тис. загиблих [1, с.59]. Таким чином, розмах втрат, за В.Ерліхманом складає 70 тис. – 85 тис. загиблих. Згідно [172] втрати ВНА коливаються у межах 15 тис. – 25,3 тис. загиблих, камбоджійські військові втрати перевищили 50 тис., а втрати мирного населення – понад 100 тис. загиблих. Тобто, у даному випадку розмах втрат складає 165 тис. – 175,3 тис. чоловік. Згідно [144, с.609] у Камбоджі загинуло 65 тис. чоловік, а згідно [134] – 125 тис. чоловік. Отже, у даному випадку для оцінювання втрат під час в'єтнамо-камбоджійської війни 1978-1991 рр., одержуємо, у порядку зростання, наступний числовий ряд: 65 тис. – 70 тис. – 85 тис. – 165 тис. – 175,3 тис. загиблих.

На нашу думку, цифра 65 тис. загиблих є заниженою, а цифри 165 тис. та 175,3 тис. – завищеними оцінками втрат у цій війні. Тобто, доцільно розглядати вужчий інтервал втрат, а саме 70 тис. – 125 тис. загиблих. Якщо прийняти військові втрати В'єтнаму рівними 25,3 тис. загиблих, камбоджійських партизанів – 50 тис., а втрати мирних громадян, включаючи 5 тис. загиблих в'єтнамських спеціалістів – у 35 тис. чоловік, то середня цифра втрат під час камбоджійсько-в'єтнамської війни 1978-1991 рр. складе 110,3 тис. чоловік. Військові втрати становитимуть 753 тис. загиблих.

У липні-червні 1997 року, під час сутичок у столиці **Камбоджі** – Пномпені, загинуло 100 чоловік [173]. Ще 100 чоловік загинуло у сутичках під час передвиборчої кампанії 1998 року [174]. Таким чином, під час сутичок 1997-1998 рр. у **Камбоджі** загинуло 200 чоловік.

Упродовж 1975-1987 рр. у **Лаосі** йшла партизанська війна гірських народів країни проти центрального уряду. Згідно [1, с.63] загинуло 25 тис. чоловік у тому числі 10 тис. лаоських військових та партизанів, та 15 тис. мирних жителів. Згідно [175] кількість загиблих цивільних під час цієї війни складає 100 тис. чоловік. Тобто, розмах цивільних втрат складає 15 тис. – 100 тис. загиблих, а з урахуванням наведених вище військових втрат – 35 тис. – 110 тис. загиблих. Можемо вважати, що при розмаху втрат 35 тис. – 110 тис. чоловік, під час війни 1975-1987 рр, у Лаосі загинуло 50 тис. чоловік, причому 10 тис. загиблих склали військові втрати.

Під час **тайсько-лаоського прикордонного конфлікту** (грудень 1987 – лютий 1988 рр.), з обох боків загинуло близько 1 тис. чоловік [176],

причому з боку Лаосу загинуло близько 200 чоловік [1, с.63], а решта – з боку Таїланду. Указані втрати віднесемо до військових втрат.

Згруповані дані по країнах Південно-Східної Азії розміщені у **Додатку 3.7.**

Таким чином, у країнах Південно-Східної Азії упродовж 1945-2000 рр. розмах втрат склав 2.899.672 – 7.767.747 чоловік з середньою цифрою втрат 5.913.319 загиблих. Військові втрати становили 2.672.032 загиблих.

Розподіл втрат населення країн Південно-Східної Азії по типах воєн був таким:

Таблиця 3.7.6.

**Розподіл втрат населення країн Південно-Східної Азії
по типах воєн за період 1945-2000 рр.**

№	Тип воєн або конфліктів	Міждержавні війни, або конфлікти	Національно-визвольні війни	Громадянські війни, заворушення, сутички	Усього загинуло
1.	Розмір втрат	181.637	1.120.423	4.611.259	5.913.319
2.	У %	3,07	18,95	77,98	100

Класифікація людських втрат у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр. населення країн Південно-Східної Азії стосовно втрат у них, дається наступною таблицею:

Таблиця 3.7.7.

**Класифікація людських втрат під час локальних воєн
та конфліктів населення країн Південно-Східної Азії упродовж
1945-2000 рр. стосовно втрат у них**

№	Число-вий діапазон	0-10 тис.	10-50 тис.	50-100 тис.	100-500 тис.	500 тис. - 1 млн.	Понад 1 млн.	Усього загинуло
1.	Число загиблих	138.270	112.930	106.000	902.763	1.295.200	3.358.156	5.913.319
2.	У %	2,34	1,91	1,79	15,27	21,9	56,79	100

З наведеної вище таблиці випливає, що війна 1960-1975 рр. у В'єтнамі була найбільш кровопролитної з воєн 1945-2000 рр. у Південно-Східній Азії. На неї припало 56,79 % усіх втрат населення країн регіону.

П.7.6. Країни Східної Азії

Навесні 1946 року, під час придушення селянських заворушень на **Філіппінах**, загинуло 500 чоловік, та ще 1 тис. було заарештовано та піддано тортурам [2, с.140].

Упродовж 1948-1953 рр. на **Філіппінах** проходила громадянська війна між урядовими військами та опозиційною Армією визволення («Хук-бонг»). Згідно даних В.Ерліхмана загинуло 2 тис. урядових військовослужбовців та 9 тис. партизанів-хуків [1, с.70], а згідно [82] втрати партизанів та урядових військ склали, відповідно 9.700 та 1.600 загиблих. Тобто, сукупні військові втрати під час війни 1948-1953 рр. на Філіппінах коливаються у межах 11 тис. – 11,3 тис. чоловік. З урахуванням втрат цивільного населення діапазон втрат складає 15 тис. [1, с.70] – 20 тис. загиблих [2, с.140]. Приймемо цифру 15 тис. загиблих від час громадянської війни 1948-1953 рр. на Філіппінах, причому 11 тис. загиблих склали військові втрати.

Упродовж 50-80-х рр. на **Філіппінах** досить частими були сутички та заворушення. Так, під час сутичок на виборах у 1951 році загинуло 237 чоловік, 54 були поранені та 68 викрадені [2, с.155]. Під час сутичок і заворушень 1967 року загинуло 100 чоловік та 150 були поранені [2, с.140], а під час сутичок на виборах у 1969 році загинуло 72 чоловік [2, с.150]. Під час спроби заколоту у 1987 році 53 чоловік загинули та 300 одержали поранення, під час виборів 1988 року у сутичках загинуло 110 чоловік [2, с.155], а під час спроби заколоту (1989 р.) – 113 чоловік [2, с.155]. Разом, у сутичках та зіткненнях 50-80-х рр. на Філіппінах загинуло 685 чоловік.

Загальна кількість від дій Нової народної армії (ННА) на **Філіппінах**, яка воює з 29 березня 1969 року коливається у межах 40 тис. [2, с.140], [177] – 90 тис загиблих [1, с.90]. Остання цифра втрат включає у себе 40 тис. загиблих військових та 50 тис. цивільних громадян. Указана цифра втрат, на наш погляд є завищеною, виходячи з наступних міркувань. На кінець ХХ століття кількість загиблих від дій ННА на Філіппінах оцінювалася у 40 тис. чоловік [2, с.140], [178]. Згідно даних джерела [179], упродовж 1971-2002 рр. втрати повстанців склали 22.799 чоловік, урядових військ – 9.867 загиблих, а втрати мирних жителів за період 1969-2002 рр. – понад 10.672 загиблих. Разом, загинуло 43.338 чоловік. Ця цифра зустрічається у багатьох джерелах, наприклад у [28], [108],[222], причому в останньому джерелі вона дається за період 1969-2016 рр. (станом на місяць квітень). За даними джерела [131], за період 2001-2013 рр. на Філіппінах від дій ННА загинуло 2.408 чоловік, у 2014 році – 6, у 2015 році – 39, а у 2016 році – 99 чоловік [108]. Тобто, за інтервал 2001-2016 рр. втрати від дій ННА на Філіппінах можна оцінити цифрою 2.552 загиблих. Тоді загальний обсяг

втрат від бойових дій 1969-2016 рр. коливається у межах 42.552 – 43.338 загиблих. Можемо прийняти цифру 40 тис. філіппінців, які загинули від дій ННА протягом 1969-2000 рр. Військові втрати можемо прийняти рівними 31 тис. загиблих.

Регулярні сутички, зіткнення та бойові дії проходили у післявоєнний час (1945-2000 рр.) на території **Кореї**. Так, у селянському русі 1946-1947 рр. у **Південній Кореї** прийняло участь 2 млн. чоловік, з них було убито і поранено 7 тис. чоловік, та ще 25 тис. чоловік були заарештовані [2, с.141]. Інші дані говорять про 300 убитих та 3.600 зниклих безвісти південнокорейських селян загиблих [2, с.141]. Можемо припустити, що під час селянських заворушень 1946-1947 рр. у Південній Кореї загинуло щонайменше 1 тис. чоловік.

У квітні 1948 року відбулося повстання на острові Чечжудо, під час якого загинуло від 14 тис. до 30 тис. чоловік [180]. За уточненими даними «Комісії з установлення істини та примирення» (2005 рік) під час повстання 1948 року на острові Чечжудо загинуло 14.373 чоловік [180]. Упродовж 1948-1950 рр., аж до початку Корейської війни 1950-1953 рр., по усій **Південній Кореї** проходили антиурядові повстання, які супроводжувалися чисельними жертвами. Так, у квітні 1950 року було розстріляно 10 тис. членів Ліги Бодо, у яку зараховували неблагонадійних південнокорейців, хоча інші дані кажуть про 100 тис. страчених людей [180]. Загалом, діапазон втрат під час придушення антиурядових повстань 1948-1950 рр. у Південній Кореї є таким: 30 тис. – 90 тис. [181] – 159 тис. – 200 тис. загиблих [2, с.141]. Цифру 200 тис. загиблих будемо вважати перебільшеною, а тому, при розмаху втрат 30 тис. – 159 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 90 тис. загиблих під час антиурядових повстань і заворушень 1948-1950 рр. у Південній Кореї.

Міждержавна війна 1950-1953 рр. між **Північною та Південною Кореями** була ускладнена втручанням у неї США, Китаю, Радянського Союзу, та інших держав. Розмах втрат у цій війні є досить великим, і складає 1,2 млн. [28] – понад 4 млн. загиблих [181]. За В.Ерліхманом під час корейської війни загинуло 3,5 млн. чоловік [1, с.62], а за нашими даними – 2,329 млн. чоловік [2, с.144]. О.Щербакова кількість загиблих у результаті бойових дій під час Корейської війни, не рахуючи померлих від голоду та епідемій, визначає у 1.254.811 чоловік [224]. Уточнимо втрати під час цієї війни.

Почнемо з військових втрат. Згідно з [182,р.239], втрати армії США склали 52.246 убитих, 103.284 поранених, 760 зникли безвісти, та 5.133 потрапили у полон. Але пізніше, військовим відомством США втрати загиблими були розподілені на 33.686 військовослужбовців, які загинули в бою, 2.380 небойових смертей у Кореї, а 17.730 військовослужбовців загинули

за цей же період у інших частинах земної кулі [183]. Тому, більш реальною є цифра 36.066 загиблих військових США від різних причин під час Корейської війни, та 760 зниклих безвісти. Це дає нам цифру 36.826 загиблих військових США, оскільки зниклі безвісти військові США – це, фактично загиблі військові, тіла яких виявити, або ідентифікувати не вдалося. Цифру 7.926 зниклих безвісти військових США, яка наводиться у [184], вважаємо недостовірною. Військові втрати решти держав – членів ООН, які воювали у Кореї на боці США та Південної Кореї, характеризуються наступними даними: 3.194 убитих, 11.297 поранених, 1.667 зниклих безвісти, 1.107 потрапило в полон [182,р.239]. Як і вище, зниклі безвісти – це фактично загиблі, тіла яких не вдалося виявити або ідентифікувати, а тому втрати військ ООН (без США) складають 4.856 загиблих. Детальна таблиця втрат ворогуючих сторін у роки Корейської війни з посиланням на вказане вище джерело, наведена нами у [2, с.141-142].

Широким є розмах втрат армії Південної Кореї. Так, у [182,р.239] наводиться наступна інформація: 415.004 військовослужбовців армії Південної Кореї загинули, 428.568 були поранені, 459.428 зникли безвісти, та 7.848 потрапили в полон. У порівнянні з даними, наведеними вище, кидається у очі велика кількість військовослужбовців південнокорейської армії (аж 459.428 чоловік!), які зникли безвісти. Можна припустити, що скоріш за все, це були дезертири. У джерелі [184] наведено менші цифри південнокорейських втрат: 137.899 військовослужбовців загинуло 450.742 були поранені, 24.495 зникли безвісти, та ще 8.343 потрапили в полон. Ця ж цифра втрат наводиться і в [183]. Разом, загинуло та зникло безвісти 162.394 південнокорейських військовослужбовців. Цифру 103.248 військовослужбовців Південної Кореї називає В.Ерліхман [1, с.62]. Тобто, розмах втрат, за наявними джерелами складає 103.248 – 162.394 – 415.004 загиблих. Якщо прийняти цифру 162.394 у якості числа загиблих, то розмах військових втрат проамериканської коаліції складе 144.930 – 456.686 чоловік, з середньою цифрою 204.076 загиблих.

Згідно [182,р.239] військові втрати Китаю склали 900 тис. убитих і поранених, а втрати Північної Кореї – 520 тис. убитих і поранених. Стосовно втрат військ Китаю існують різні цифри втрат. Так, офіційні дані говорять про 148 тис. убитих та 250 тис. поранених китайських військових [185, с.393], у джерелі [186] говориться про 180 тис. – 400 тис. загиблих, 422 тис. [1, с.62], та 500 тис. загиблих китайських військових [2, с.143]. За оцінками експертів США військові втрати Китаю перевищили 400 тис. загиблих нараховувалося 486 тис. поранених, та 21 тис. китайських військовослужбовців потрапили в полон [183]. Згідно даних цього ж джерела уточнені офіційні втрати Китаю були такими: 114.084 чоловік загинули під час бойових дій,

21,6 тис. – померли від ран, 13 тис. померли від хвороб, 25.621 потрапили у полон, або зникли безвісти, та ще 260 тис. чоловік були поранені у боях. Загалом, під час війни у Кореї загинуло 148.684 китайських військовослужбовців. Таким чином, військові втрати Китаю складають наступний числовий ряд:

148 тис. – 148.684 – 180 тис. – 400 тис. – 422 тис. – 500 тис. загиблих.

Із указанного діапазону втрат приймемо цифру 422 тис. загиблих у роки Корейської війни військовослужбовців [1, с.62]. Втрати військових Північної Кореї, як зазначалося нами вище, склали 520 тис. чоловік убитими і пораненими. Згідно [1, с.62], загинуло 316.579 військових Північної Кореї, а згідно [184] військові втрати Північної Кореї склали 215 тис. – 350 тис. убитими 303 тис. пораненими, та ще 120 тис. потрапило у полон, та зникло безвісти. При розмаху втрат 215 тис. – 350 тис. загиблих, військові втрати Північної Кореї приймемо рівними 316.579 чоловік.

Втрати Радянського Союзу під час Корейської війни склали 315 загиблих, у тому числі загинуло 168 офіцерів та 147 сержантів [83, с.524]. Із 315 загиблих, у бою загинуло 282 чоловік, померло від ран – 12, померло від хвороб 21 чоловік [83, с.525]. У джерелі [184] наведено неповну цифру радянських втрат – 282 загиблих, тобто не враховані радянські військовослужбовці, які померли від ран і хвороб під час Корейської війни.

Отже, розмах втрат країн прорадянської коаліції (Китай, Північна Корея, СРСР) склав 363.315 – 850.315 чоловік, з середньою цифрою 738.894 загиблих, а розмах втрат країн проамериканської коаліції (США, держави ООН, Південна Корея) склав 144.930 – 456.6867 чоловік, з середньою цифрою 204.076 загиблих. Тобто, загальний діапазон військових втрат під час Корейської війни 1950-1953 рр. коливається у межах 508.245 – 1.307.001 чоловік, з середньою цифрою 942.970 загиблих з обох боків військовослужбовців.

Великими були під час Корейської війни 1950-1953 рр. втрати цивільного населення. Згідно [188, с.515], у цій війні загинуло, як мінімум, 600 тис. мирних жителів. З іншого боку, В.Ерліхман оцінює цивільні втрати у 3 млн. загиблих [1, с.62]. За нашими даними загинуло 1 млн. мирних жителів Кореї [2, с.143]. Згідно джерела [184], загальні втрати мирного населення Південної Кореї склали 990.968 чоловік, з них загинуло 373.599 чоловік, або 37,7 % загального числа втрат. За даними цього ж джерела загальні втрати мирного населення Північної Кореї склали 1,55 млн. чоловік. 37,7 % з цієї цифри втрат дає нам 584.350 загиблих мирних жителів Північної Кореї. Цифра 3 млн. загиблих мирних жителів, у світлі наведених вище даних виглядає завищеною. Реальним ми вважаємо розмах втрат 600 тис. – 1 млн. загиблих мирних жителів Кореї. З огляду на вищесказане, приймемо

цифру 957.949 мирних жителів, які загинули під час Корейської війни 1950-1953 рр.

Отже, розмах військових та цивільних втрат під час Корейської війни 1950-1953 рр. становить 1.108.245 – 2.307.001 чоловік, з середньою цифрою 1.900.919 загиблих. Військові втрати склали при цьому 942.970 чоловік. Додамо, що інтервал 1,2 млн. – 4 млн. загиблих, про який велася мова нами на початку, звузився до інтервалу 1,108 – 2,307 млн. загиблих.

У квітні 1960 року у **Південній Кореї** відбулася революція, яка увійшла в історію під назвою **Квітневої революції**. Розмах втрат під час Квітневої революції є таким: 111 загиблих [189] – 125 [190] – 130 [2, с.144] – 180 [191] – 183 загиблих [1, с.62]. При розмаху втрат 111 – 183 чоловік. Можемо прийняти цифру 130 загиблих під час революції 1960 року в Південній Кореї.

Повстання у місті **Кванджу (Південна Корея)** проходило 18-27 травня 1980 року. Цифри втрат під час цього повстання називаються такі: 144 загиблих цивільних та 22 силовиків, поранено 127 демонстрантів, 109 військових та 144 поліцейських [180]. Згідно [192] втрати опозиції склали 165 убитих та 76 зниклих безвісти, втрати уряду – 13 загиблих (9 солдатів та 4 поліцейських). Інші дані: 144 загиблих опозиціонерів, 22 солдати та 4 поліцейських. Тобто, 166 – 170 – 254 убитих та зниклих безвісти з обох боків. Офіційне розслідування показало наступну цифру втрат: 207 загиблих та 987 «інших втрат» – поранених, госпіталізованих, і т.д. [193]. Ще називаються цифри 193, 459 [2, с.144], і навіть 1 тис. – 2 тис. загиблих [192], причому останню цифру втрат відстоює південнокорейська опозиція. Цифри 1 тис. – 2 тис. загиблих скоріш за все перебільшені, оскільки вони включають у себе не тільки загиблих, але й поранених, госпіталізованих, і т.д. Тому, на наш погляд, реальним є діапазон 170 – 459 загиблих під час повстання 1980 року. Можемо прийняти офіційну цифру – 207 загиблих під час повстання 1980 року у Південній Кореї. Військові втрати склали 26 загиблих силовиків уряду Південної Кореї.

Частими були сутички військових формувань **Північної та Південної Кореї** та військ США вздовж демілітарієваної зони. Так, за період 5 жовтня 1966 року – 3 грудня 1969 року втрати Північної Кореї склали 397 загиблих та 2.474 поранених, втрати Південної Кореї – 299 загиблих та 550 поранених, втрати США – 43 загиблих та 111 поранених [194]. Разом, з обох боків загинуло 739 чоловік. В інших сутичках і конфліктах, згідно [195] з обох боків загинуло 133 чоловік. 9-15 червня 1999 року відбувся бій між кораблями ВМС Північної та Південної Кореї, у результаті якого загинуло 17-30 [196] – 80 чоловік [197]. Якщо, у даному випадку, прийняти середню цифру втрат рівною 30 чоловік, то при розмаху втрат 889 – 952 чоловік у прикордонних сутичках між військами Північної та Південної Кореї упро-

довж 50-90-х рр., можемо прийняти цифру 902 загиблих. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Цифри втрат під час громадянської війни 1946-1950 рр. у **Китаї** називаються різні: 1млн. – 3 млн. загиблих [28], 1,6 млн. загиблих, включаючи 900 тис. загиблих військових та 700 тис. цивільних громадян [1, с.60], 6 млн. загиблих військових та мирних жителів [198], 4,968 млн. [199], 10 млн. військових та цивільних громадян Китаю [200, р.12]. О.Щербакова визначає число загиблих від бойових дій, не рахуючи померлих від голоду та епідемії громадян Китаю у 1,2 млн. чоловік [224]. Тобто, розмах військових та цивільних втрат під час громадянської війни 1946-1950 рр. у Китаї коливається у межах 1 млн. – 10 млн. загиблих. Нижче проаналізуємо указані втрати детальніше.

Військові втрати ворогуючих сторін – Комуністичної партії Китаю (КПК) та Гоміньдану (ГМД) наведені у монографії [201], статистичні висновки з якої наведені нами у [2, с.144]. Отже військові втрати КПК склали 1.522.504 військовослужбовці, у тому числі загинуло 263.800 чоловік, 1.048.900 були поранені, потрапило у полон 13.700 чоловік, та зникло безвісти 196.100 чоловік [2, с.144]. Якщо припустити, через відносно невелику кількість тих, хто потрапив у полон, що із 196.100 зниклих безвісти бійців КПК загинуло хоча би дві третини, а решта – дезертирували, тоді загальна кількість загиблих військовослужбовців КПК складе 394.533 чоловік. Разом, убитими і пораненими, втрати КПК становлять 1.443.433 чоловік, у тому числі загиблі склали 27,33 % усіх втрат (394.533 чоловік).

Втрати військ ГМД були значно вищими, і становили 8.071.350 чоловік, у тому числі 1.711.110 було убито і поранено, 4.586.750 потрапило в полон, капітулювало 633.510, повстало 846.950 та було переформовано 293.030 військовослужбовців ГМД [2, с.144]. Якщо до цифри 1.711.110 убитих і поранених військових ГМД застосувати наведені вище 27,33 %, то кількість загиблих військових ГМД можемо оцінити у 467.646 чоловік. Разом, військові втрати ворогуючих сторін під час громадянської війни 1946-1950 рр. у Китаї можемо оцінити у 862.179 загиблих військовослужбовців. Ця цифра втрат є досить близькою до цифри 900 тис. загиблих військових під час громадянської війни, яку наводить В.Ерліхман [1, с.60]. Виведена цифра військових втрат є неповною, оскільки в Китаї упродовж 1950-1951 рр. проходили збройні сутички між військами КПК та партизанськими загонами опозиції. Загалом, військові втрати ворогуючих сторін за період 1946-1951 рр. можна оцінити у 1 млн. загиблих. У вказану цифру втрат входять також 936 загиблих військовослужбовців з Радянського Союзу, які воювали на боці КПК, і серед яких нараховувалося 155 офіцерів, 216 сержантів, та 521 солдат [83, с.523]. У джерелі [82] наводяться дещо вищі

оцінки військових втрат: 1,2 млн. загиблих, у тому числі 872,4 тис. склали втрати КПК, а 327,6 тис. – втрати ГМД.

Великими були втрати мирного населення Китаю. Цифру 700 тис. загиблих мирних жителів, яка наводиться у [1, с.60], слід розуміти, як цифру втрат мирних жителів, що загинули безпосередньо під час бойових дій. Проте, набагато більша кількість мирних жителів Китаю загинуло у той час від голоду та епідемії які були спровоковані громадянською війною. Так, згідно [202, с.198] тільки у провінції Хенань у 1946 році померло від голоду 2 млн. чоловік, а у 1948 році в Китах голодувало 50 млн. чоловік, причому, згідно даних джерела [203] протягом 1946-1947 рр. у південних провінціях Китаю померло від голоду 17,5 млн. чоловік, хоча наведена цифра втрат може бути перебільшеною. На нашу думку, розмах втрат населення Китаю під час громадянської війни 1946-1951 рр. складає 6 млн. – 10 млн. чоловік. Прийmemo цифру 10 млн. загиблих під час громадянської війни 1946-1951 рр. у Китаї, причому 1 млн. чоловік склали військові втрати.

Паралельно з громадянською війною у **Китаї**, на **Тайвані**, у 1947 році відбулося повстання проти влади ГМД. Цифри втрат під час цього повстання називаються такі: 10 тис.-18 тис.-27 тис. [2, с.145], 10 тис.-30 тис. [204], 18-28 тис. загиблих [205]. При розмаху втрат 10 тис. – 30 тис. чоловік, прийmemo середню цифру втрат – 18 тис. загиблих під час повстання 1947 року на Тайвані.

У жовтні 1950 року війська КПК здійснили окупацію до того фактично незалежного **Тибету**. В битві поблизу міста Чамдо війська Тибету зазнали поразки. Втрати сторін, за китайськими оцінками, складають 5.738 чоловік, у тому числі 180 вбитих, втрати КПК – 114 убитих [206]. За тибетськими даними загинуло 5 тис. чоловік [206]. При розмаху втрат 180 – 5 тис. загиблих, можемо прийняти цифру 300 загиблих під час сутичок військ КПК та Тибету у 1950 році.

Під час повстання 1954 року в **Тибеті** загинуло та було страчено 40 тис. чоловік [2, с.145]. Ще більшими були втрати під час повстання 1959 року в **Тибеті**. Безпосередньо, під час повстання 5 тис. чоловік загинуло та 10 тис. були поранені, а за період 1959-1960 рр. загинуло 87 тис. тибетців, 25 тис. було заарештовано та 80 тис. втекло за кордон [207, с.86], [1, с.61]. За оцінками Китаю, втрати Тибету склали 93 тис. чоловік убитими, пораненими та заарештованими [208]. Стосовно військових втрат, то втрати Китаю, за офіційними даними, склали 1.551 вбитого та 1.984 поранених [208]. Згідно даних джерела [82] військові втрати Тибету склали 12 тис. чоловік, а Китаю – 4 тис. чоловік. Можемо вважати, що під час повстання 1959-1960 рр. у Тибеті загинуло 87 тис. чоловік, у тому числі військові втрати склали 16 тис. загиблих.

Антикомуністичні заворушення у **Тибеті** продовжувалися і пізніше. Так, наприклад у заворушеннях 1987-1989 рр. загинуло 80-400-450 тибетців, хоча офіційні дані, скоріш за все применшені, говорили про 11 загиб-

лих [209]. При розмаху втрат 11-450 чоловік приймемо цифру 80 тибетців, які загинули під час заворушень 1987-1989 рр.

Після формального завершення громадянської війни 1946-1951 рр. у **Китаї**, бойові зіткнення між військами КПК і ГМД продовжувалися і далі. Так, згідно джерела [210], втрати у морських боях та сутичках за період 1952-1955 рр. склали з обох боків понад 4,3 тис. загиблих, а під час бойових дій 1960-1961 рр. на китайсько-бірманському кордоні КПК втратила 741 військового, а ГМД – 258 військових у бою, та понад 800 чоловік склали небойові втрати. Разом, втрати ворогуючих сторін склали близько 1.800 чоловік. Якщо припустити, що це втрати убитими і пораненими, та прийняти співвідношення убитих та поранених, як 1:3, то кількість загиблих з обох боків під час боїв 1960-1961 рр. на китайсько-бірманському кордоні складе 450 чоловік. Під час боїв 1958 року загальні втрати КПК та ГМД склали 1 тис. чоловік загиблими [211]. Таким чином, у результаті сутичок та зіткнень 1952-1961 рр. між військами КПК та ГМД загинуло з обох боків 5.750 чоловік. Указані втрати віднесемо до військових втрат.

На **Тайвані**, упродовж 1954-1955 рр. відбулося повстання, під час якого загинуло 4.600 – 5.000 чоловік [32], [212]. Можемо прийняти цифру 4.600 загиблих під час повстання 1954-1955 рр. на Тайвані.

У 1969 році мав місце конфлікт між **СРСР** та **Китаєм**: 2 та 15 березня – на острові Даманський, на Далекому Сході, та 13 серпня – поблизу озера Жаланашколь у Казахстані. Втрати СРСР під час цього конфлікту відомі точно: 58 убитих та 94 поранених на острові Даманський, та 2 убитих та 10 поранених біля озера Жаланашколь [83, с.534]. Разом, радянські втрати склали 60 убитих та 104 поранених.

Китайські втрати були значно вищими, і, тільки у боях за острів Даманський вони коливаються у межах 800 [213] – 3.000 загиблих військовослужбовців [214]. Спробуємо уточнити цифру китайських втрат. Через 30 років після закінчення конфлікту згідно розсекречених китайською владою даних, на одного загиблого на Даманському радянського військовослужбовця припадало 20 китайських [215], що дає нам змогу оцінити китайські втрати у 1.160 загиблих. Аналіз китайських втрат під час конфлікту 1969 року на острові Даманський наведено у публікації [216]. Згідно цього джерела, під час бою 2 березня китайці втратили 248 загиблих – саме стільки їхніх трупів було виявлено на острові після закінчення бою. Проте, певна частина загиблих залишилася на китайській території, а тому кількість загиблих китайських військових під час бою 2 березня автор публікації [216] оцінює у 350 – 400 чоловік. Під час другого бою – 15 березня 1969 року на острові Даманський, китайські втрати перевищили 700 загиблих, окрім цього, після завершення бою 50 китайських солдатів та офіцерів були розстріляні за

боягузство [216]. Таким чином, реальний розмах китайських втрат під час боїв на острові Даманський склав 1.100 – 1.150 – 1.160 загиблих. Можемо прийняти цифру 1.150 загиблих китайських військовослужбовців під час боїв 1969 року на острові Даманський. Згідно [217] китайські втрати під час боїв 13 серпня 1969 року поблизу озера Жаланашколь склали 21 убитого, 40 поранених, та ще один потрапив у радянський полон. Зводячи докупи наведені вище дані одержуємо, що розмах втрат під час радянсько-китайського конфлікту 1969 року у районі острова Даманський та поблизу озера Жаланашколь склав 1.181 – 1.241 чоловік, з середньою цифрою втрат 1.231 загиблих радянських та китайських військовослужбовців.

У березні 1988 року відбувся морський бій між ВМС **Китаю** та **В'єтнаму** у районі островів Спратлі за так званий риф Джонсона. За китайськими даними один китайський моряк був поранений натомість загинуло понад 70 в'єтнамців [218]. За в'єтнамськими оцінками втрати Китаю склали 6 убитих та 18 поранених з боку В'єтнаму загинуло 3 чоловік та 74 зникли безвісти, хоча незалежні дослідники вважають, що вони, насправді, загинули. Таким чином, кількість загиблих під час китайсько-в'єтнамського конфлікту 1988 року коливається у межах 70-83 чоловік. Можемо припустити, що кількість загиблих під час цього конфлікту склала 80 чоловік.

Масові заворушення 1989 року на площі Тяньаньмень у столиці **Китаю** – **Пекіні** супроводжувалися великою кількістю жертв. Кількість загиблих коливалася у межах 2 тис. – 7 тис. чоловік [1, с.61], близько 2.500 убитих та 7 тис. – 10 тис. поранених [219], від 500 до 2.600 убитих та близько 10 тис. поранених [220]. Отже, розмах втрат у даному випадку складає 500 – 7 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 2.600 загиблих під час заворушень 1989 року на площі Тяньаньмень у Пекіні, Стосовно військових втрат, то під час указаних заворушень загинуло 10 солдатів та 13 представників інших силових структур [221]. Разом 23 чоловік.

Під час повстання уйгурів у 1997 році в місті Кульджа (Інін) у **Китаї** загинуло, за офіційними даними, 10 чоловік, та ще 132 були поранені. Неофіційні дані говорять про 100 загиблих під час повстання уйгурів у 1997 році [226]. При розмаху втрат 10-100 загиблих приймемо цифру 50 загиблих під час повстання уйгурів у 1997 році в Китаї.

Результуючі дані наведені нами у **Додатку 3.7.**

Отже, розмах втрат населення країн Східної Азії у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр. склав 7.345.915 – 12.711.354 чоловік, з середньою цифрою 12.209.034 загиблих. Військові втрати становлять 2.009.282 загиблих, або 16,46 % від середньої цифри втрат.

Якщо зробити класифікацію втрат населення Східної Азії по типах воєн, то зведені дані даються наступною таблицею:

Таблиця 3.7.8.

**Класифікація втрат населення країн Східної Азії
по типах воєн упродовж 1945-2000 рр.**

№	Класифікація воєн та конфліктів	Міждержавні війни та конфлікти	Національно-визвольні війни та повстання	Громадянські війни та конфлікти	Усього загинуло
1.	Кількість загиблих	1.903.352	127.130	10.178.552	12.209.034
2.	У %	15,59	1,04	83,37	100

На громадянську війну 1946-1951 рр. у Китаї, та на війну 1950-1953 рр. у Кореї припало, відповідно 81,91 % та 15,57 % усіх втрат населення країн регіону упродовж 1945-2000 рр., рахуючи від середньої цифри втрат. Разом, втрати у цих двох війнах склали 97 48 % усіх втрат населення країн Східної Азії у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр.

П.7.7. Країни Океанії

Як відмічалось нами у §4 пропонуваної монографії, втрати населення Океанії за період 1900-1939 рр. склали 16,9 тис. чоловік загинувими. За період 1945-2000 рр. втрати населення цього регіону у війнах та конфліктах зросли.

Згідно [1, с.101], у війнах між племенами у **Папуа-Новій Гвінеї** за період 1901-1975 рр. загинуло 20 тис. чоловік. В §4 монографії ми припустили, що упродовж 1900-1939 рр. загинуло близько 15 тис. чоловік. Тоді, за проміжок 1946-1975 рр. число загиблих може скласти 5 тис. чоловік. Аналогічним чином, можемо вважати, що з 2 тис. загиблих у війнах між племенами в Океанії, протягом 1901-1939 рр. загинуло 1,5 тис. чоловік, а протягом 1946-1950 рр. – 0,5 тис. чоловік [1, с.102]. Разом, під час зіткнень між племенами цього регіону протягом 1946-1975 рр. усього загинуло 5,5 тис. чоловік.

На острові **Нова Каледонія** протягом 80-90-х рр., під час партизанської боротьби місцевих жителів-канаків проти підрозділів французької армії загинуло 30 [2, с.139] – 36 [20, с.500-501] – 200 чоловік. [1, с.102]. При розмаху втрат 30-200 загиблих, приймемо цифру 36 загиблих під час партизанської війни 1983-1994 рр. на острові Нова Каледонія, причому 33 загиблих склали військові втрати.

Громадянська війна у **Папуа-Нова Гвінея**, на острові **Бугенвіль**, тривала протягом 1988-1998 рр. За даними В.Ерліхмана [1, с.101], тільки за період 1988-

1994 рр. загинуло 5 тис. чоловік, причому 700 загиблих склали військові втрати. Проте ці дані виявилися неповними. Нині вважається, що під час цієї громадянської війни загинуло 10 тис. – 15 тис. – 20 тис. чоловік, причому військові втрати з обох боків склали 1,3 тис. – 2,3 тис. загиблих [187]. Можемо прийняти цифру 15 тис. загиблих під час громадянської війни 1988-1998 рр. у Папуа-Новій Гвінеї [2, с.139], військові втрати приймемо рівними 2 тис. чоловік.

Під час спроби військового перевороту у листопаді 2000 року на острові **Фіджі** загинуло 8 чоловік [2, с.139], [20, с.546].

Конфлікт між корінними жителями острова Гуадалканал, та переселенцями з острова Малаїта, спровокував громадянську війну на **Соломонових островах**, яка проходила упродовж 1998-2003 рр. Згідно [227], число загиблих під час цієї війни коливається у межах 12 – 489 чоловік, причому практично усі втрати припадають на 2000 рік. Як і у [2, с.155], приймемо цифру 160 загиблих під час громадянської війни 1998-2003 рр. на Соломонових островах.

Підсумкові дані по країнах Океанії наведені у **Додатку 3.7.**

Загалом, розмах втрат населення регіону у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр. склав 15.500 – 26.197 загиблих, з середньою цифрою втрат 20.704 чоловік. Військові втрати при цьому становили 2.041 чоловік. Втрати населення країн Азії, разом з Океанією, за вказаний період часу коливалися у межах 13.959.113 – 28.500.362 чоловік, з середньою цифрою 24.975.278 загиблих. Військові втрати становили 6.380.766 чоловік, або 25,55 % від середньої цифри втрат. Більш детальну інформацію з цього питання подаємо нижченаведеною таблицею:

Таблиця 3.7.9.

Розподіл втрат населення країн Азії з Океанією у локальних війнах і конфліктах упродовж 1945-2000 рр. по регіонах континенту

№	Регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Близький Схід	269.104	338.259	453.632	135.404
2.	Аравійський півострів	144.000	259.444	397.500	82.616
3.	Середній Схід	2.486.049	3.038.522	3.881.744	1.276.502
4.	Індостан	798.873	3.195.996	3.262.188	102.889
5.	Південно-Східна Азія	2.899.672	5.913.319	7.767.747	2.672.032
6.	Східна Азія	7.345.915	12.209.034	12.711.354	2.009.282
7.	Океанія	15.500	20.704	26.197	2.041
8.	Усього загинуло	13.959.113	24.975.278	28.500.362	6.380.766

Нерівномірним був розподіл середніх та військових втрат по регіонах Азії (без Океанії), про що свідчить наведена нижче таблиця.

Таблиця 3.7.10.

Розподіл середніх та військових втрат населення країн Азії у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр. по регіонах континенту

№	Регіон	Середні втрати	Середні втрати у %	Військові втрати	Військові втрати у %
1.	Близький Схід	338.259	1,36	135.404	2,12
2.	Аравійський півострів	259.444	1,04	82.616	1,3
3.	Середній Схід	3.038.522	12,18	1.276.502	20,01
4.	Індостан	3.195.996	12,81	102.889	1.61
5.	Південно-Східна Азія	5.913.319	23,7	2.672.032	41,89
6.	Східна Азія	12.209.034	48,93	2.009.282	31,5
7.	Усього загинуло	24.954.574	100	6.378.725	100

Викликає інтерес розподіл втрат населення регіонів Азії (без Океанії) по типах воєн:

Таблиця 3.7.10.

Розподіл втрат населення країн Азії по типах воєн за період 1945-2000 рр.

№	Регіон	Міждержавні війни (%)	Національно-визвольні війни (%)	Громадянські війни (%)	Усього загинуло (%)
1.	Близький Схід	35,54	9,6	54,86	338.259 (100)
2.	Аравійський півострів	5,2	4,24	90,56	259.444 (100)
3.	Середній Схід	33,78	10,76	55,79	3.038.522 (100)
4.	Індостан	1,16	93,87	4,97	3.195.996 (100)
5.	Південно-Східна Азія	3,07	18,95	77,98	5.913.319 (100)
6.	Східна Азія	15,59	1,04	83,37	12.209.034 (100)
7.	Усього загинуло	3.282.032 (13,14)	4.608.035 (18,45)	17.064.507 (68,33)	24.975.278 (100)

Таким чином, 13,14 % усіх втрат населення країн Азії за період 1945-2000 рр. припадає на міждержавні війни і конфлікти, 18,45 % усіх втрат – на національно-визвольні війни та повстання, решта – 68,33% загинули під час громадянських воєн, сутичок та заворушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. М.: Русская панорама, 2004. – 215 с.
2. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
3. Горбатов О.М. Борьба СССР за обеспечение прочного и справедливого мира на Ближнем Востоке /О.М. Горбатов, Л.Я.Черкасский. – М.: Наука, 1980. – 280 с.
4. Арабо-израильские войны. Арабский взгляд. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 480 с.
5. Арабо-израильская война 1947 – 1949 годов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/fruwiki/1280024>.
6. Суэцкий кризис 1956 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historiawars.narod.ru/Index/XXv/aiv/aiv1956.htm>.
7. Бовин А. Записки ненастоящего посла /А. Бовин. – М.: Захаров, 2000. – 816 с.
8. Neff Donald. Warriors at Suez /Donald Neff. – Vermont: Amana Books, 1988. – ISBN 0-915597-58-6.
9. The Albatross of Decisive Victory: War and Policy Between Egypt and Israel in the 1967 and 1973 Arab – Israeli Wars. – Greenwood Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amazon.com/dp/0313313024>.
10. Гаврилин В.В. Иордания : пути развития /В.В. Гаврилин, В.В. Корешков. – М.: Знание, 1985. – 62 с.
11. Жирохов М.А. Крылья возмездия. Краткая история ВВС Израиля /М.А. Жирохов. – М.: АСТ – Минск: Харвест, 2001. – 399 с.
12. Oren Michael. Six Days of War /Michel Oren. – Oxford University Press, 2008. – PP.305-307. – ISBN 0-19-515174-7.
13. Sachar Howard M. A History of Israel: From the Rise Zionism to Our Time /Howard M. Sachar. – Random House, 2013. – ISBN 978-0-8041-5049-1.
14. Razoux Pierre. La guerre du Kippour (6-25 octobre 1973) /Pierre Razoux. – <http://www.net4war.com/e-revue/dossiers/kippour73/kippour16.htm>.
15. Сова Е. Израиль рассекретил данные о войне 1973 года /Е. Сова. //ББС – 13.09.2013.
16. Gawrich Dr.George W. The 1973 Arab–Israeli War: The Albatross od Deceisive Victory /Dr.George W. Gawrich. – Combat Studies Institute. U.S. Army Command and General Staff College «Intro». – P.243.
17. Известия. – 2000. – 17 октября. – С.1,3.
18. Spencer C. Tucker ed. The Encyclopedia of Middle East Wars, P.728. – ISBN 978-1-85109-947-4.
19. Mid–Range Wars and Atrocities of the Twentieth Century [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c100k.htm#Lebanon>.
20. Шишов А.В. Военные конфликты XX века /А.В. Шишов. – М.: Вече, 2006. – 570 с.
21. Total casualties. Arab-israeli conflict [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jewishvirtuallibrary.org>.
22. Kober Avi. From Blietzkrieg to Attrition: Israel's Attrition Strategy and Staying Power /Avi Kober. //Small Wars & insurgencies. – 2005. – 16. – No2. P.216-40.
23. Известия. – 2000. – 1 ноября. – С.4.
24. День памяти солдат, погибших в войнах Израиля [Електронний ресурс]. – 2007, 23 апреля. – Режим доступу: <http://www.wars-online.org/forum/viewtopic.php>.
25. Израиль отмечает День памяти павших в войнах и терактах [Електронний ресурс]. – 2013, 14 апреля. – Режим доступу: [http://news.ru/co.il/israel/14apr2013/memory day 104.html](http://news.ru/co.il/israel/14apr2013/memory%20day%20104.html).
26. Яновский М. Динамика террора против Израиля [Електронний ресурс] /М. Яновский. – Режим доступу: <http://www.ejwiki.org/wiki/>.
27. Комсомольская правда. – 1992. – 29 января. – С. 3.
28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/casualtiestotal.html>.
29. Miller Judit. Yasir Arafat, Palestinian Leader and Mideast Provocateus, is Dead at 75 [Електронний ресурс] /Judit Miller. – 2004 12 – Режим доступу: <https://query.nytimes.com/gst/fullpage.html...>
30. Гилберт Мартин. Исто-

рия XX века. Неизвестные тайны /Мартин Гилберт. – Харьков: Книжный клцб,2006. – 334 с. **31.** Katz Samuel M. Arab Armies of the Middle East Wars 2 /Samuel M. Katz. – New York: Osprey Publishing,1995. – P.10. – ISBN 0-85045-800-5. **32.** Agwani Mohammed Shafi. The Lebanese Crisis, 1958: A Documentary Study /Mohammed Shafi Agwani. – Asia Publ. House,1965. – 407 p. **33.** Leitenberg Milton. Deaths in Wars and Conflicts in the 20th Century [Електронний ресурс] /Milton Leitenberg. – Режим доступу: <http://www.cissm.umd.edu/deathswaraconflictsjune52006.pdf>. **34.** Alin Erica G. The United States and the 1958 Lebanon crisis. American intervention in the Middle East. – University Press of America. – 160 p. [Електронний ресурс] /Erica G. Alin. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books/about/>. **35.** Повстанческая война на Кипре [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.org>. **36.** 40 лет вторжению Турции на Кипр... [Електронний ресурс]. – 2014,20 апреля. – Режим доступу: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-raporama>. **37.** Операция «Аттила». 1974 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oper-1974.livejournal.com/512632.html>. **38.** Jaques Tony. Dictionary of Battles and Sieges... – Greenwood Publishing Group,P556 [Електронний ресурс] /Tony Jaques. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=Dh6...> **39.** Heptwood Derek. Syria 1945-1986: Politics and Society /Derek Heptwood. – Routledge,1988. – P.45. – ISBN 978-0-04-445046-7. **40.** Mullenback Mark. Syria (1946-present) [Електронний ресурс] /Mark Mullenback. – Режим доступу: <http://uca.edu/political-science/dadin-project/middle-east-north-africapersian-gulf-region/Syria-1946-present>. **41.** Turkey tries to heal coup detat leaders [Електронний ресурс]. – 2011, 15 January. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/2012/014215444/http://www.todayszaman.com/news_232513.html. **42.** Независимое военное обозрение. – 2007. – 27 апреля. **43.** Мясников В. Курдский вопрос дошел до войны /В. Мясников. //Независимое военное обозрение. – 26.10.2007. **44.** Турецькі курди вітають заклик свого лідера скласти зброю //Євроньос. – 1.03.2015. **45.** Курдські бойовики залишили Туреччину //Євроньос. – 8.05.2013. **46.** Safak Yeni. Nearly 7.000 civilians killed by PKK in 31 years [Електронний ресурс] /Yeni Safak. – Режим доступу: <https://www.yenisafak.com/en/news/2237092>. **47.** Political Science. Middle East/ North Africa/Persian Gulf Region. – University of Central Arkansas. Retrieved 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-east-north-africapersian-gulf-region>. **48.** Peterson J.E. British Counter-Insurgency Campaigns and Iraq, August 2009, P.12 [Електронний ресурс] /J.E. Peterson. – Режим доступу: <http://www.jepeterson.net/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/APBN-009.pdf>. **49.** Гуськов А.С. Национальный фронт Демократического Йемена /А.С. Гуськов. – М.: Наука, 1979. – 128 с. **50.** Наумкин В.В. Национальный фронт борьбе за независимость Южного Йемена и национальную демократию /В.В. Наумкин. – М.: Наука,1980. – 280 с. **51.** Saleh down plays Yemeni war death toll //AFP. – 1984. – 12 July. **52.** Air Vice–Marshal Dye Peter. The Jebel Akhdar War: The Royal Air Force [Електронний ресурс]. /Peter Dye. – Режим доступу: <https://www.raf.mod.uk/rafcms/mediafiles/264F0167...> **53.** Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке. – М.: Наука,1966. – 432 с. **54.** The Dhofar rebellion [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://countrystudies.us/Persian-gulf-states/62.htm>. **55.** Batatu Hanna. The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq... – Princeton University Press,1978 [Електронний ресурс] /Hanna Batatu. – Режим доступу: <https://www.amazon.com/dp/0863565204>. **56.** Romero Juan. The Iraqi Revolution of 1958: A Revolutionary Quest for Unity and Security /Juan Romero. –Lankam, MD: University Press of Amer-

ica. – p.112. – ISBN 978-0761852582. **57.** Rodeh Elie. The Decline of Arab Unity: The Rise And Fall of the United Arab Republic /Elie Rodeh. – Success Academic Press, 1999,P.85. – ISBN 1-902210-20-4. **58.** Iraq (1932-present) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/Iraq-1932-present>. **59.** Gibson Bryan R. Sold Out? US Foreign Policy, Iraq, the Kurds and the Cold War /Bryan R.Sibson. – Palgrave Macmillan, PP.59-60,77. – ISBN 978-1-137-48711-7. **60.** All Wars in the 20th Century – the Polynational War Memorial [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.war-memorial.net/wars_all.asp. **61.** Iraq (Kurds). Minorities at Risk: University of Maryland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://pardis.org/2005/Iraq\(Kurds\)AtRisk.doc](http://pardis.org/2005/Iraq(Kurds)AtRisk.doc). **62.** Апдайк Робин Дж. Саддам Хусейн /Робин Дж.Апдайк. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 504 с. **63.** Lortz M.G. Willing to Face Death: A History of Kurdish Military Forces-the Peshmerga-From Ottoman Empire to Present Day Iraq,2005. – P.52 [Електронний ресурс] /M.G. Lortz. – Режим доступу: <http://etd.lib.fsn.edu/theses/available/etd-11142005-144616/unrestricted/003Manuscript.pdf>. **64.** Самсонов А. Завершение ирано-иракской войны. Особенности конфликта /А. Самсонов. – Режим доступу: <http://topwar.ru/13543>. **65.** Ирано-иракская война [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://btvtnarod.ru/2/iraq-iran-war.htm>. **66.** Турция – Курдистан: линия фронта //Русский репортер. – 2008. – №3(33). – 31 января. **67.** Human Rights Watch. Genocide in Iraq [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal>. **68.** Anfal: Campaign against the Kurds [Електронний ресурс]. – 2007, 24 June. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle-east/4877364.stm>. **69.** Johns Dave. The Crimes of Saddam Hussein [Електронний ресурс] /Dave Johns. – Режим доступу: https://www.pbs.org/frontlineworld/stories/iraq501/events_kuwait.html. **70.** Desert Storm – Casualty Summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/CASUALTY/dstorm.pdf>. **71.** Всемирная история. Холодная война. Распад СССР. Современный мир. – М.: Мир: Минск: Харвест 2002. – 398 с. **72.** ENDLESS TORTMENT. The 1991 Uprising in Iraq And Its After math [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hrw.org/reports/1992/Iraq926.htm>. **73.** Шурлов С. Иракский капкан для США /С. Шурлов. – М.: Яуза-ЭКМО,2009. – 320 С. **74.** Asia Times Online: Middle East News. Iraq, Iran current affairs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.atimes.com/aimes/Middle East/LB20Ak02.html>. **75.** Военная кампания против Ирака [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kurginyan.ru/publ.shtml?cmd=sch&cat=470&vip=13>. **76.** Major Episodes of Political Violence 1946-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20140121015442/http://www.systemicpeace.org/warlist.htm>. **77.** Ward Steven R. Immortal: A Military History of Iran and Its Armed Forces /Steven R. Ward. – Georgetown University Press,2009. – P.1989. – ISBN 978-1-58901-587-6. **78.** A Question of Numbers [Електронний ресурс]. – 2003, 8 August. – Режим доступу: <http://www.emadbagi.com/en/archives/000592.php#more>. **79.** Nader Entessar. Kurdish Politics in the Middle East /Entessar Nader. – Lexington Books,2010. – P.50 – ISBN 9780739140390. OCLC 430736528. **80.** Uppsala Conflict Data Program [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://ucdp.uu.se>. **81.** Chronology for Kurds in Iran [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20120622215417/http://www.cidcm.umd.edu/mar/chronology.asp?groupId=63007>. **82.** Войны холодной войны 1945-1986 годов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/catalog/?action=shwrd&id=1136>. **83.** Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое

исследование. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с. **84.** Структура потерь в Афганистане [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rsva-ural.ru/library/mbook.php?id=364>. **85.** Рунов В.А. Все Кавказские войны России. Самая полная энциклопедия /В.А. Рунов, А.С. Куликов.– М.: Эксмо,2013. – С.92. – ISBN 978-5-699-67338-4. **86.** Пыхалов И.В. «Умылисы кровью?». Ложь и правда о потерях в Великой Отечественной войне /И.В. Пыхалов, и др. – М.: Язуз: Эксмо,2012. – 512 с. **87.** Мендкович Никита. Потери в войне в Афганистане в 1979-1989 гг [Электронный ресурс] /Никита Мендкович. – Режим доступа: <http://anti-terror.ucoz.ua/publ>. **88.** Куртуа Стефан. Чорна книгу комунізму /Стефан Куртуа та інші. – Львів: «Афіша», 2008. – 711 с. **89.** Коновалов С. 21 год назад закончилась война в Афганистане [Электронный ресурс] /С. Коновалов – Режим доступа: <http://mywebs.su/blog/history/122.html>. **90.** There once was a Hyderabad [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.india-seminar.com/2008/585/585_mohan_guruswamy.htm. **91.** Hyderabad 1948 Revisited [Электронный ресурс]. – 2001, 14 september. – Режим доступа: <http://www.indiafence.com/Hyderabad.htm>. **92.** Войны XX века и их жертвы (тысяч человек). Страны и регионы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pandia.ru/text/77/152/9539.php>. **93.** First Kashmir War 1947-1949 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.onwar.com/aced/chrono/c1900s/yr45/fkashmir1947.htm>. **94.** Проблема Кашмира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.narod.ru/Kashmir.html>. **95.** Скосырев В. США причастны к уничтожению 300 тысяч бенгальцев /В. Скосырев. //Независимая газета. – 26.09.2013. **96.** Жирохов М. Индо-пакистанский конфликт 1965 года [Электронный ресурс] /М. Жирохов. – Режим доступа: <http://www.wairwar.ru/history/locwar/asia/kashmir3/kashmir3.html>. **97.** Leonard Thomas. Encyclopedia of the developing world. Volume 1 / Thomas Leonard. – Taylor & Francis,2006. – ISBN 9780415976626. **98.** Независимая газета. – 1999. – 13 июля. – С.6. **99.** Government of India site mentioning the Indian casualties [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pib.nic.in/feature/feyr2000/fjul2000/f210720001.htm>. **100.** Сиаченский конфликт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1626663>. **101.** Uppsala Conflict Dana Program. Kashmir insurgents [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ucdp.uu.se/#/actor/325>. **102.** Number of people killed in Kashmir from 1990 to 2011 revealed [Электронный ресурс]. – 2011, 20 june. – Режим доступа: <https://defence.pk/pdf/threads>. **103.** Азия и Африка сегодня. – 1998. – №3. – С.18. **104.** Maxwell N. India's China War. – P.38 [Электронный ресурс] /N. Maxwell. – Режим доступа: <https://www.amazon.com/dp/0394470516>. **105.** Rapprochement Across the Himalays: Emerging India-China Relations. Post Cold War Period (1947-2003) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=pS...> **106.** Praval Major K.C. Indian Army after Independence /Major K.C. – New Delhi: Lancer,2012. – P.214. – ISBN 978-1-935501-10-7 **107.** Fatalities of in Left-wing Extremism [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.satp.org/satporgtp/countries/india/maoist/data-sheets/fatalitiesnaxalmo.htm>. **108.** Armed Conflicts Report [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.justice.gov/sites/default/files/eoir/legacy/2014/02/25/india-Moist.pdf>. **109.** India-Northeast (1979 – 1981) combat deaths [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ploughshares.ca/pl_armedconflict/. **110.** An end to India's longest insurgency? [Электронный ресурс]. – 2011,27 september. – Режим доступа: <http://www.trust.org/item/?map=an-end-to-india's-longest-insurgency/>. **111.** White Matthew. Minor Atrocities of the twentieth Century

[Електронний ресурс] /Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat6.htm>. **112.** Религиозный конфликт в Индии: Десятки погибших (видео) [Електронний ресурс]. – 2012, 25 июля. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/top/show>. **113.** Assam separatist movements [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Assam%20separatist%20movements>. **114.** Зарубежное военное обозрение. – 2002. – №11. – С.2. **115.** Азия и Африка сегодня. – 2005. – 3 10. – с.44. **116.** Militancy related deaths triple in Maghalaya [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maghalayatimes.info/index.php/front-page/25745>. **117.** Overview:Insurgency & Peace Efforts in Manipur [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cdps.india.org/Manipur insurgency.asp>. **118.** Dr.Hluna J.V. The Mizo Uprising: Assam Assembly Debates on the Mizo Movement /Dr. J.V. Hluna, Rini Tochhawng. – Cambridge Scholars,2013. – P.104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=5bMwBw...> **119.** Casualties in Violence by National Democratic Front of Bodoland in Assam [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.satp.org/satporgtp/countries/india/states/assam/data sheets/ndfb/casualties.htm>. **120.** Ten Things You Must Know About the Balochistan Conflict Now [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.thequint.com/news/india>. **121.** Douglas Ed. Inside Nepal's Revolution /Ed. Douglas. //National Geographic Magazine. – 2005. – November. – P.54. **122.** Bangladesh history [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bpedia.org/H0136.pdf>. **123.** Things to know about unforgettable 1971 Bangladesh war crimes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oneindia.com/feature/1778732.html>. **124.** Независимая газета. – 31.07.2012. – С.6. **125.** Islam Major M. Rafiqul. A Tale of Millions – PP. 66,274. – ISBN 984-412-038-0 [Електронний ресурс] /Major M. Rafiqul Islam. – Режим доступу: <https://ru.scribd.com/document/173720961>. **126.** Палм Датт Р. Кризис Британии и Британской империи /Датт Р. Палм. – М.: Изд-во иностран. лит-ры, 1954. – 586 с. **127.** April 1971 uprising: Not to make same mistakes [Електронний ресурс]. – 2013, 2 april. – Режим доступу: http://www.islana.lk/index.php?page_cat=article-details&page=article-details&code_title=76058. **128.** Lintner Bertil. Burma in Revolt: Opium andinsurgency since 1948 /Bertil Lintner. – Bangkok: Westview Press,1994. – 514 p. **129.** Вишневский А. «Перестройка в Бирме» [Електронний ресурс] /А. Вишневский. – 2012 21 января. – Режим доступу: <http://win.ru/geopolitica/1327439786> **130.** Modern Conflicts – Death Tolls PDF [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20110720091321/http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/dpe/modern_conflicts/death_tolls.pdf. **131.** Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>. **132.** Fogarthy Philipa. Was Burma's 1988 Uprising Worth It? [Електронний ресурс] /Philipa Fogarthy. – 2008, 7 august. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7543347.stm>. **133.** Коммунистическая инсургенция в Таиланде [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.org>. **134.** Wars since 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.war-memorial.net/wars_all.asp. **135.** Тюрин В.А. «Чрезвычайка» в Малайе /В.А. Тюрин. // Азия и Африка сегодня. – 2009. – №7. – С. 59-66. **136.** Malayan Emergency... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pinterest.com/pin568720259175685411>. **137.** Bin Talib Nazar. Malaysia's Experience in War Against Communist Insurgency... /Nazar Bin Talib. – Marine Corps University,2005. – P.22. **138.** Carver Michael. Conventional Warfare in the Nuclear Age /Michael Carver. – Princeton University Press,1985. – P.806. – ISBN

9780691027647. **139.** Восстание 1962 года в Брунее [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.org>. **140.** Соболева Е.С. Особенности колониальных войн на Португальском Тиморе /Е.С. Соболева. // Латинская Америка. – 2003. – №3. – С. 79-86. **141.** Мессенджер Ч. Энциклопедия войн XX века /Ч. Мессенджер. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс: Яуза, 2000. – 512 с. **142.** Жирохов Михаил. Индонезия. Война за независимость [Электронный ресурс] /Михаил Жирохов, Александр Котлобовский. – Режим доступа: <http://www.airwar.ru/history/locwar/asia/indonez/indonez.html>. **143.** Overzicht Nederlandse Grevelden in Indonesie [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20131110100802/http://www.1945-1950ubachsberg.nl/site/erevelden.htm>. **144.** Большой энциклопедический справочник. – М.: "ООО" Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ»,2001. – 944 с. **145.** Национальные и международные конфликты 1945-1995 годов. Часть 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.warconflict.ru/rus/new>. **146.** Platje Wies. Dutch Sigint and the Conflict with Indonesia // Intelligence and National Security. – 2001. – 16(1): 285-312 [Электронный ресурс] /Wies Platje. – Режим доступа: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/714002840>. **147.** Communist Guerillas Push Government into Campaign in Borneo's Town [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.google.com/newspapers?nid=18768&dat=19710902...> **148.** Свободное Папуа: как папуасы пытаются спасти свой мир и завоевать независимость [Электронный ресурс]. – 2014, 10 ноября. – Режим доступа: <http://geo-politica.info>. **149.** Celerier Philippe Pataud. Autonomy isn't Independence; Indonesian democracy stops in Papua [Электронный ресурс] /Philippe Pataud Celerier. – Режим доступа: <https://mondediplo.com/2010/06/14indonesia>. **150.** Военные конфликты малой интенсивности. Конфликт в Западном Папуа (Индонезия), 1966-по н.вр. [Электронный ресурс]. – 2010, 16 сентября. – Режим доступа: <http://war-conflicts.livejournal.com/1512.html#cutid1>. **151.** Кремнев Дм. Кровавый мир империи хищников [Электронный ресурс] /Дм. Кремнев. – Режим доступа: <http://www.pravda.info>. **152.** Пилаш Д. Восточный Тимор: забытый геноцид, замалчиваемые проблемы [Электронный ресурс] /Д. Пилаш. – Режим доступа: <http://scepts.is.ru/library/id/2799.html>. **153.** Defert Gabriel. Timor Est le Genocide Oublie. – L»Hartman,1992 [Электронный ресурс] /Gabriel Defert. – Режим доступа: <https://livre.fnac.com/a1046054>. **154.** Азия и Африка сегодня. – 1996. – №6. – С.21. **155.** Remembering the May 1998 riots in Indonesia [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ozy.com/flashback/31732>. **156.** Массовые беспорядки 1998 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.org>. **157.** Независимое военное обозрение. – 2012. – 4 октября. **158.** История Вьетнама за последних 65 лет или тропа Хо Ши Мина как путь страны и просто дорога в джунглях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.portalostranah.ru/view.php> **159.** Dommen Arthur J. The Indochina Experience od the French and Americans. – Indiana University Press. – P.252 [Электронный ресурс] /Arthur J. Dommen. – Режим доступа: <https://books.google.com.vn/books?id=MauWUjuWNsC&pg=...> **160.** История XX века. Зарубежные страны. Дополнительный том. – М.: Аванта,2002. – 448 с. **161.** Людские потери в конфликтах, кризисах и войнах в 1945-1998 годах // Зарубежное военное обозрение. – 2004. – №9. – <http://www.otvaga2004.narod.ru/publ/w1/2007-05-04.htm>. **162.** Death Tolls for the Major Wars and Atrocities of the Twentieth Century [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://necrometrics.com/20c1m.htm>. **163.** Lewi Guenter. America in Vietnam /Guenter Lewi. – New-York: Oxford University Press,1978. – P.450-452. – ISBN 978-0-195-02732-7.

164. Пумпянский А. Белое рождество. 105 градусов по Фаренгейту /А. Пумпянский. // Новое время. – 2000. – №25. – С. 30-35.. **165.** Vietnam Conflict – Casualty Summary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/CASUALTY/Vietnam.pdf>. **166.** Ключ В. 30 апреля – День Победы во Вьетнаме [Электронный ресурс] /В. Ключ. – 2012, 30 апреля. – Режим доступа: <http://torwar.ru/13968>. **167.** Военные потери Австралии: таблица [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.warconflict.ru/rus/voengeo>. **168.** Wiesner Louis. Victims and Survivors: Displaced Persons and Other War Nictims in Viet-Nam. 1954-1975 /Louis Wiesner. – Greenwood Press. – 1988. – PP. 318-319. **169.** Obermeyer Ziad. Fifty years of violant war deaths from Vietnam to Bosnia: analysis of data from the world health survey programme [Электронный ресурс] /Ziad Obermeyer, Christopher J.L. Murray,Emmanuela Gakidou. – Режим доступа: <http://www.bmj.com/content/336/7659/1482>. **170.** Международная жизнь. – 1979. – №11. – С.23. **171.** Zhang Xiaoming. China's 1979 War with Vietnam: A Reassessment /Xiaoming Zhang. // China Quarterly. – 2005. – N184(December). – PP.851-874. **172.** Morris Stephen J. Why Vietnam invaded Cambodia: political culture and causes of war /Stephen J. Morris. – Chicago: Stanford University Press,1999. – p.103. – ISBN 978-0-8047-3049-5. **173.** Between war and peace: Cambodia 1991-1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.c-r.org/accord-article>. **174.** Новое время. – 1998. – №32. – С.18. **175.** Rummel Rudolf. Statistics of Democide [Электронный ресурс] /Rudolf Rummel. – Режим доступа: <http://www.hawaii.edu/powerkilles/SOD.TAB15.1D.GIF>. **176.** The History Guy: Thailand-Laos Border War 1987-1988 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.historyguy.com/87.html> **177.** Philippines communist rebels vow to revive ceasefire no later than March 31 [Электронный ресурс]. – 2017, 25 march. – Режим доступа: <https://www.reuters.com/article/us-philippines-rebels/idUSKBN16W09E>. **178.** Известия. – 1999. – 19 июня. – С.3. **179.** Communist Party of the Philippines – New People's Army [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/19>. **180.** Антикоммунистический массовый террор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommunist.ru>. **181.** Новая и новейшая история. – 2002. – №1. – С.228. **182.** Colliers encyclopedia. V.23. – The Crowell-Collier Publ.Comp.,1962. **183.** Hickey Michael. The Korean War: An Overview [Электронный ресурс] /Michael Hickey. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/coldwar/korea_hickey_01.shtml **184.** Rhem Katleen T. Defence gov News Article: Korean War Death Stats Highlight Modern DoD Safety Record [Электронный ресурс] /Katleen T. Rhem. – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20120114121831/http://www.defence.gov/news/newsarticle.aspx?id=45275>. **185.** Шорт Ф. Мао Цзэдун /Ф. Шорт. – М.: ОО «Изд-во АСТ», 2001. – 608 С. **186.** Сеул повернув Пекіну останки добровольців, загиблих під час Корейської війни // Євроњус. – 28.03.2014. **187.** Woodbury Jo. The Bougainville Independence Referendum: Assessing the Risks and Challenges Before, Dunning and After the Referendum / Jo Woodbury. – Canberra: Centre for Defence and Strategic Studies (CDSS),2015. – PP. 86-87. **188.** Соколов Б. 100 великих войн /Б. Соколов. – М.:Вече: 2001. – 544 с. **189.** Апрельская революция 1960 года в Корее [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.org>. **190.** Han S.-J. The Failure of Democracy in South Korea /S.-J. Han. – University of California Press,1974. – P.29. – 240 p. **191.** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hani.co.kr/arti/society/society_general/473473.html. **192.** Chung Kun Sik. The Kwangju Popular Uprising and the May Publisher [Электронный ресурс] /Kun Sik

Chung. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20090207032303/http://www.kimsoft.com/1997/43kwang.htm> **193**. Flashback: The Kwangju massacre [Електронний ресурс]. – 2000, 17 may. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia_pacific/752055.stm. **194**. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.vilsoncenter.org/sites/default/files/NKIDP_WP_3.pdf. **195**. North Korea: Chronology of Provocations. 1950-2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fas.org>. **196**. Kang David C. American Grand Strategy and East Asian Security in the 21st Century [Електронний ресурс] /David C. Kang. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=Sx...> **197**. Эхо планеты. – 2002. – №28. – С.12. **198**. Lynch Michael. The Chinese Civil War 1945-1949. – Osprey Publishing, 2010. – P.9. – ISBN 978-1-84176-671-3 [Електронний ресурс] /Michael Lynch. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=rk...> **199**. Rummel. B.I. Chinas bloody century [Електронний ресурс] /B.I. Rummel. – Режим доступу: <http://Hawaii.edu/powerkills/NOTE2.HTM>. **200**. Kende L. Local wars in Asia, Africa and Latin America. 1945-1969 /L. Kende. – Budapest, 1972. **201**. Третья гражданская война в Китае. – М.: Воениздат, 1957. – 398 с. **202**. Гузеватый Я.Н. Демографо-экономические проблемы Азии /Я.Н. Гузеватый. – М.: Наука, 1980. – 240 с. **203**. Новое время. – 1950. – №14. – С.18. **204**. Immersive escapism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.immersive-escapism.com/categories/identify>. **205**. Army killed Thousands in «47 Massacre Taiwan Admits» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://articles.latimes.com/1992-02-24/news/mn-2041>. **206**. Кузьмин С.Л. Скрытый Тибет. История независимости и оккупации /С.Л. Кузьмин. – СПб.: Издательство А. Терентьева, 2010. – 544 с. – ISBN 978-5-901941-23-2. **207**. Богословский В.А. Тибетский район КНР /В.А. Богословский. – М.: Наука, 1978. – 200 с. **208**. Сохраним Тибет! Глава 8. От Народного восстания до Культурной революции (Часть 2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://savetibet.ru/2010/03/10/people_uprising_2.html. **209**. Dinesh Lal. Indo-Tibet-China Conflict /Lal Dinesh. – Gyan Publishing House, 2008. – P.267. – ISBN 9788178357140. **210**. List of Chinese wars and battles [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ipfs.io/ipfs/QmХоу...> **211**. Второй кризис Тайванского пролива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://works.doklad.ru/view/9dsh-FDd8LI.html>. **212**. White Matthew. Minor Atrocities of the 20th Century [Електронний ресурс] Matthew White. – Режим доступу: <http://users.erols.com/mwhite28/warstat7.htm#Afgh9>. **213**. Рябушкин Д.С. Чем завершились события на острове Даманский /Д.С. Рябушкин. //Вопросы истории. – 2005. – №12. – С.168-170. **214**. Зотов Г. Станет ли Владивосток Хайшенъваем? /Г. Зотов. //Аргументы и факты в Украине. – 2012. – №20. – С.11. **215**. Зотов Г. Секрет «чудес» Поднебесной /Г. Зотов. //Аргументы и факты в Украине. – 2006. – №24. – С.9. **216**. Плугатарев И. Оружейные дебюты Даманского [Електронний ресурс] /И. Плугатарев. – 2013, 18 февраля. – Режим доступу: <http://topwar.ru/24111>. **217**. Вооруженный пограничный конфликт в районе озера Жаланашколь (август 1969 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/20c2/04.html>. **218**. Petty Martin. Vietnam protesters denounce China on anniversary of navy battle [Електронний ресурс] /Martin Petty. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-southchina-vietnam/idUSKCNOWGOC9>. **219**. A Reassessment of How Many Died in the Military Crackdown in Beijing [Електронний ресурс]. – 1989, 21 June. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/1989/06/21>. **220**. Московский комсомолец в Украине. – 2007. – 6-13 июня. – С.3; Московский комсомолец в Украине. – 2008. – 4-10 июля. – С.3. **221**. Hutchings G.

Modern China. – Harvard University Press, 2003. – P.427 [Електронний ресурс] /G. Hatchings. – Режим доступу: <http://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674012400>. **222.** Список идущих войн (апрель 2016 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=sh-wprd&id=1468>. **223.** Медведко Л. От Эдема до Армагедона /Л. Медведко. //Дружба народов. – 1999. – №5. – с.151-166. **224.** Щербакова Е. После II Мировой войны в вооруженных конфликтах с участием государства погибли более 10,5 млн. человек /Е. Щербакова. //Демоскоп Weekly. – 2016. – №689-690. – 6-19 июля. **225.** Bahrain. A Human Rights Crisis. Amnesty International [Електронний ресурс]. – 1995, 25 september. – Режим доступу: <https://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE11/016/1995/...> **226.** Известия. – 1999. – 22 января. – С.3. **227.** Kabutaulaka Tarcisius Tara. Australian Foreign Policy and RAMSI intervention in Solomon Islands [Електронний ресурс] /Tarcisius Tara Kabutaulaka. – Режим доступу: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN022611.pdf>. **228.** Канаев Е. Вооруженный конфликт из-за Парасельских островов (1974 г.) [Електронний ресурс] /Е. Канаев. – Режим доступу: http://www.observer.materic.ru/observer/N7_2005/7_4HTM.

§8. Втрата населення країн Азії від терору диктаторських режимів, у етнічних та в релігійних конфліктах

П. 8.1. Близький Схід

Утворенню держави **Ізраїль** передувало 3 роки тероризму на території тогочасної Палестини. Згідно [1, с.52], упродовж 1945-1948 рр. аж до початку першої арабо-ізраїльської (Палестинської) війни, від тероризму загинуло 170 англійців, 85 арабів, 46 єврейських терористів, 42 мирних євреїв, а також 254 арабських жителів села Дейр Ясін (9 квітня 1948 р.). Усього, таким чином, протягом 1945-1948 рр. на території Палестини від тероризму загинуло 597 чоловік. 46 загиблих єврейських терористів зарахуємо до військових втрат.

Від тероризму в **Лівані**, протягом 1991-1997 рр. загинуло 0,5 тис. чоловік [1, с.63].

На **Кіпрі**, упродовж 50-60-х рр. ХХ століття, частими були етнічні конфлікти між греками-кіпріотами та турками-кіпріотами. Під час етнічного конфлікту 1958 року загинуло 56 греків та 53 турків, протягом 1963-1964 рр. – 174 греки та 364 турки [2]. Усього, під час етнічних конфліктів на Кіпрі загинуло 647 чоловік. Дані В.Ерліхмана про близько 300 загиблих під час етнічних конфліктів на Кіпрі [1, с.59], скоріш за все є применшеними. У 1967 році під час етнічних зіткнень на Кіпрі загинуло ще 26 турків [3]. Та-

ким чином, розмах втрат під час етнічних конфліктів 50-60-хх років на Кіпрі складає 300-673 чоловік. Прийmemo верхню оцінку – 673 загиблих під час етнічних конфліктів на Кіпрі.

У **Сирії**, від державного терору, протягом 1951-1954 рр., загинуло 6 тис. чоловік, з них 4 тис. було страчено та вбито, та ще 2 тис. чоловік загинули в тюрмах [1, с.67]. Під час терору 1958-1961 рр. у **Сирії** загинуло 0,5 тис. чоловік [1, с.67]. В 1964 році, у **Сирії** відбулося повстання місцевих ісламістів проти уряду країни, у місті Хама, під час якого, згідно [4], загинуло 70-100 чоловік, причому відмічалось, що указаний діапазон втрат не враховує велику кількість людей, які зникли безвісти. Внаслідок цього, при розмаху втрат 70-100 чоловік, прийmemo цифру 100 загиблих під час повстання 1964 року ісламістів у Сирії.

Ісламістське повстання у **Сирії** продовжувалося з 16.06.1979 року, і до 28.02.1982 року, піком якого було повстання у Хамі (2.02. – 28.02.1982 р.). У джерелі [4] наводиться наступний розмах втрат: 1 тис. – 10 тис. – 20 тис. – 40 тис. загиблих, а у [5] говориться про 20 – 80 тис. загиблих, з них у Хамі загинуло 17 тис. – 40 тис. чоловік. В [6] наводиться розмах втрат 7 тис. – 35 тис. загиблих. Тобто розмах втрат у даному випадку є досить широким, і коливається у межах 1 тис. – 80 тис. загиблих, хоча, на основі джерел [7], [8], [12, с.109], на наш погляд, більш реальним є вужчий інтервал втрат, а саме 25 тис. – 35 тис. чоловік, з середньою цифрою 30 тис. загиблих. Стосовно військових втрат, то В.Ерліхман називає цифру 4 тис. загиблих [1, с.67], яку ми прийmemo у якості військових втрат під час повстання 1979-1982 рр. ісламістів у Сирії.

У 1986 році, під час терористичних актів у **Дамаску (Сирія)**, загинуло 204 чоловіки [9].

Під час єврейського погрому 1947 року у місті **Алеппо (Сирія)** загинуло 8-75 чоловік, та ще кілька сотень чоловік були поранені [10]. Можемо наближено вважати, що під час погрому 1947 року у місті Алеппо загинуло 50 чоловік.

Під час **Стамбульського погрому** 1955 року (**Туреччина**), загинуло 13-16 греків та 1 вірменин [11]. При розмаху втрат 14-17 загиблих прийmemo цифру 17 загиблих під час Стамбульського погрому 1955 року.

У **Туреччині**, протягом 1950-1960 рр., від тероризму загинуло 1 тис. чоловік [1, с.69]. Великі втрати населення Туреччини понесло від тероризму упродовж 1970-1980 рр. Згідно даних джерела [33], за указаний проміжок часу загинуло 5 тис. – 5.388 чоловік. За нашими підрахунками втрати були вищими, і склали 6.488 загиблих [12, с.147]. Цифра 35 тис. загиблих від тероризму 1970-1980 рр., яка наводиться В.Ерліхманом [1, с.69], є на наш погляд, перебільшеною, і скоріш за все відображає число убитих і поране-

них за указаний проміжок часу. При розмаху втрат 5 тис. – 6.488 загиблих приймемо цифру 5.388 загиблих від тероризму громадян Туреччини упродовж 1970-1980 рр. Згідно [1, с.69] число загиблих від тероризму в Туреччині протягом 1980-1993 рр. склало 5,5 тис. чоловік, а отже, за проміжок часу 1970-1993 рр. від тероризму в Туреччині загинуло 10,5 тис. – 11.988 чоловік, з середньою цифрою 10.888 загиблих.

Під час релігійних зіткнень між шиїтами та суннітами у місті Кахраманнараш (**Туреччина**), у грудні 1978 року, загинуло з обох боків понад 100 чоловік, а під час аналогічних зіткнень у Стамбулі, у березні 1995 року, загинуло 23 чоловік, та ще 200 були поранені [12, с.147]. У 1986 році, у Стамбулі під час вибуху у синагозі, загинуло 22 чоловіки та ще 6 були поранені [103]. Загалом, у вказаних релігійних конфліктах у **Туреччині**, загинуло, як мінімум 145 чоловік.

У березні 1999 року, під час терористичних актів у Стамбулі (**Туреччина**), загинуло 13 чоловік [104].

Зведені дані по країнах Близького Сходу наведені нами у **Додатку 3.8.**

Таким чином, розмах втрат населення країн Близького Сходу під час релігійних етнічних конфліктів, від тероризму та терору диктаторських режимів складає 44.901 – 56.812 чоловік з середньою цифрою 50.687 загиблих. Військові втрати, при цьому перевищили 4.046 чоловік.

П.8.2. Країни Аравійського півострову та Середнього Сходу

20 листопада 1979 року, у **Саудівській Аравії**, групи ісламських терористів напали на Велику мечеть у місті Мекка. Бойові дії з визволення мечеті тривали аж до 4 грудня 1979 року. Загалом, згідно [13] загинуло 255 чоловік, та ще 68 терористів, яких захопили живцем, були пізніше страчені. Тобто, загалом загинуло, згідно цитованого джерела, 323 чоловік. Протягом 1979-1983 рр. у Саудівській Аравії у Східній провінції 500 чоловік [12, с.111]. У джерелі [14] втрати саудівських військ визначені у 127 убитих та 451 поранених, а втрати ісламістів – у 117 убитих та 68 страчених після придушення повстання. Таким чином, військові втрати з обох боків можемо прийняти у 312 загиблих. В.Ерліхман ще називає цифру 350 загиблих [1, с.350]. Таким чином, розмах втрат у даному випадку складає 323 – 500 загиблих. Можемо прийняти цифру 350 загиблих під час нападу ісламістів у 1979 року на Велику мечеть у Мецці, причому військові втрати склали 312 загиблих.

Протягом 1979-1983 рр., у **Саудівській Аравії**, у Східній провінції, проходило повстання місцевих шиїтів проти суннітського уряду країни, під час якого загинули десятки людей [12, с.111]. За даними джерела [15]

кількість загиблих склала 182-219 чоловік. Можемо прийняти цифру 200 загиблих під час шийтського повстання 1979-1983 рр. у Саудівській Аравії.

У серпні 1987 року, у місті **Мекка (Саудівська Аравія)**, паломниками з Ірану були спровоковані сутички, під час яких, за офіційними даними загинуло 402 чоловік, у тому числі 275 іранських паломників, 42 паломники з інших країн та 85 співробітників саудівських сил безпеки, та ще 649 чоловік були поранені [12, с.147], [16]. За іранськими даними цифра втрат була вищою і складала 650 загиблих та зниклих безвісти, а також 700 поранених було госпіталізовано, та ще 1,8 тис. було надано медичну допомогу [12, с.147]. Цифру 402 загиблих наводить також В.Ерліхман [1, с.66]. При розмаху втрат 402 – 650 загиблих приймемо цифру 402 загиблих під час сутичок паломників у Саудівській Аравії у 1987 році, причому військові втрати склали 85 загиблих.

Під час сутичок 1956-1960 рр. між племенами у **Південному Ємені**, загинуло 1 тис. чоловік [17].

У **Саудівській Аравії**, протягом 1995-2015 рр. від ісламського тероризму, згідно [17], загинуло 300 чоловік. Можемо наближено вважати, що за період 1995-2000 рр. у Саудівській Аравії жертвами ісламського тероризму стало 50 чоловік, а протягом 2001-2015 рр. – 250 чоловік.

У серпні 1990 року диктатор **Іраку С.Хусейн** напав на сусідній **Кувейт**, і окупував цю державу. За 7 місяців окупації, згідно даних джерела [18], загинуло 4 тис. – 7 тис. громадян Кувейту, та ще 12 тис. потрапили у полон, або зникли безвісти. Згідно [1, с.62], за час окупації було вбито, або страчено 6.500 громадян Кувейту та ще 2.101 до цього часу вважаються зниклими безвісти, тобто фактично загиблими, тіла яких відшукати не вдалося. Разом, 8.601 чоловік. Нами, з посиланнями на тогочасні ЗМІ наводилися дані про 7 тис. – 12 тис. загиблих під час окупації громадян Кувейту, та 15 тис. зниклих безвісти [12, с.147]. Оскільки реальне число зниклих безвісти кувейтців складає 2.101 чоловік, то у даному випадку можемо говорити про розмах втрат 9.101 – 12.101 загиблих. Об'єднуючи наведені вище дані, розмах втрат під час іракської окупації Кувейту у 1990 році може складати 4 тис. – 7 тис. – 8.601 – 9.101 – 12.101 загиблих. Можемо прийняти цифру 8.601 загиблих під час окупації Кувейту у 1990-1991 рр. військами Іраку жителів цієї країни.

Упродовж 1959-1963 рр. населення **Іраку** несло втрати від терору диктаторських режимів, які панували у країні. Так, за період 1959-1961 рр. в Іраку було винесено 112 смертних вироків політичним опонентам режиму та ще 770 чоловік було засуджено, 272 були убиті терористами та 1.572 поранені [12, с.115]. У 1963 році, в Іраку, за 4 місяці, від терору партії БААС загинуло 10 тис. чоловік та ще 120 тис. чоловік були кинуті у в'язниці [12,

с.148]. Тобто за період 1959-1963 рр. у Іраку загинуло, загалом 10.384 чоловік. У джерелі [19] наводиться цифра 5 тис. загиблих від терору партії БААС у 1963 році, що у свою чергу, дає нам цифру 5.384 чоловік. А отже, відповідний інтервал втрат може складати 5.384 – 10.384 загиблих. В.Ерліхманом кількість загиблих у Іраку протягом 1959-1963 рр. оцінюється у 25 тис. чоловік, з них 20 тис. загинуло насильницькою смертю, а 5 тис. померло в тюрмах [1, с.56]. Якщо до наведеного вище інтервалу втрат ще додати 5 тис. іракців які померли в тюрмах, то розмах втрат населення країни від терору диктатур складе 10.384 – 25.000 загиблих з середньою цифрою втрат 15.384 чоловік.

Число жертв режиму С.Хусейна в **Іраку** підрахувати досить важко. У джерелі [20] наводяться дані про 200 тис. репресованих іракців за період 1979-2003 рр., хоча ця цифра втрат, можливо є перебільшеною. Приймемо цифру 20 тис. загиблих, від терористичного режиму С.Хусейна іракців, з яких 15 тис. було страчено і вбито, а 5 тис. загинуло в тюрмах [1, с.56].

У 1999 році, в **Іраку**, під час повстання шиїтів проти режиму С.Хусейна, загинуло 200 чоловік, причому втрати урядових сил склали 40 чоловік [21]. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Кількість загиблих під час повстання мусульман-шиїтів у **Ірані**, у червні 1963 року коливається у межах від 86 загиблих (за офіційними даними), і до 15 тис. загиблих (за даними повстанців) [21]. Ще наводяться наступні цифри втрат: 2 тис. – 5 тис. загиблих [1, с.57], 100 – 10 тис. – 15 тис. загиблих [12, с.148], 6 тис. загиблих під час шиїтського повстання 1963 року в Ірані [22]. Тобто, у даному випадку, розмах втрат є дуже широким, і складає 86 – 15 тис. загиблих. На нашу думку реальний розмах втрат є вужчим і складає 2 тис. – 10 тис. загиблих. Приймемо цифру 6 тис. загиблих під час шиїтського повстання 1963 року в Ірані.

Великі втрати поніс народ **Ірану** від терору шахської поліції САВАК. Найбільшу цифру втрат – 380 тис. загиблих оприлюднив колишній військових аташе СРСР у Ірані С.Крахмалов [21]. Нами, з посиланням на тогочасні ЗМІ наводилася цифра 360 тис. загиблих від терору САВАК іранців за проміжок часу 1953-1978 рр. [12, с.148]. Проте прихильники іранського шаха заявляють, що кількість жертв САВАК склала усього 3.700 чоловік, а представники теперішньої ісламської влади в Ірані говорять про 200 тис. загиблих від терору САВАК [23, с.63]. В.Ерліхман наводить значно меншу кількість іранців які загинули від терору САВАК: 15 тис. – 25 тис. чоловік [1, с.57]. На наш погляд, реальні втрати жителів Ірану є меншими, ніж цифри 380 тис., 360 тис., чи 200 тис. загиблих, які наводилися нами вище. Так, у джерелі [21] наводяться дані дослідника Е.Абрамяна, згідно яких САВАК на протязі 1971-1977 рр. знищила близько 368 антишахських партизанів та близько 100 по-

літичних опонентів шаха. Тобто, з огляду на вищесказане, розмах втрат жителів Ірану від терору САВАК на протязі 1953-1978 рр. може складати 3.700 – 25 тис. чоловік, з середньою цифрою 15 тис. загиблих.

Після захоплення влади, починаючи з лютого 1979 року, ісламський режим в **Ірані** почав здійснювати переслідування і масові страти своїх політичних опонентів. В.Ерліхман називає цифру 30 тис. – 60 тис. страчених іранців за період 1979-1984 рр., хоча офіційні дані говорять про 8 тис. страчених [1, с.57]. Ще називаються цифри 50 тис. страчених [24, с.362], [25, с.748], 70 тис., і навіть 120 тис. страчених ісламським режимом іранців за період 1979-1989 рр. [12, с.149]. Масові страти в Ірані припинилися тільки після смерті аятолли Хомейні. Отже, розмах втрат у даному випадку складає 8 тис. – 120 тис. загиблих, хоча, на нашу думку, реальним є вужчий інтервал втрат, а саме 30 тис. – 70 тис. загиблих з середньою цифрою втрат 50 тис. чоловік.

Зведені дані по країнах Аравійського півострову та Середнього Сходу наведені нами у **Додатку 3.8.**

Отже, розмах втрат населення країн Аравійського півострову та Середнього Сходу від терору диктаторських режимів, під час етнічних та релігійних конфліктів упродовж 1945-2000 рр. склав 72.191 – 164.670 чоловік, з середньою цифрою 117.137 загиблих. Військові втрати при цьому перевищили 597 загиблих.

П.8.3. Держави Індостанського регіону

Утворення на базі **Британської Індії** двох незалежних держав – **Індії** та **Пакистану** супроводжувалося протягом 1946-1947 рр. кривавими індусо-мусульманськими погромами, у результаті яких загинули сотні тисяч людей. За нашими даними [12, с.149] загинуло 1 млн. чоловік, з них 500 тис. у Пенджабі, нараховувалося 16 млн. біженців. В.Ерліхман наводить цифру 1,8 млн. загиблих, у тому числі 600 тис. були вбиті під час погромів, а 1,2 млн. померли від голоду та хвороб [1, с.53]. У джерелі [26] кількість загиблих під час сутичок та зіткнень 1946-1947 рр. оцінюється у діапазоні 200 тис. – 500 тис. – 1 млн. загиблих, та нараховувалося 14,5 млн. біженців. У джерелі [27, с.с.610] наводиться цифра 800 тис. загиблих під час індусько-мусульманських зіткнень 1946-1947 рр. У [28, с.54] говориться про 1-2 млн. загиблих. Отже, у колишній Британській Індії розмах втрат під час зіткнень 1946-1947 рр. складає 200 тис. – 2 млн. загиблих. На наш погляд реальний інтервал втрат у цьому випадку складає 500 тис. – 2 млн. загиблих з середньою цифрою втрат 1 млн. чоловік.

На відміну від **Пакистану**, де релігійних меншин (індусів та сикхів) на даний час практично не залишилося, у **Індії** збереглася значна мусульманська меншина. Так, у 2012 році, з 1,21 млрд. чоловік населення Індії індуси склали 80% (968,2 млн. чоловік), а мусульмани – 13,6 % (165 млн. чоловік) [31]. Індія є другою країною у світі за чисельністю мусульман після Індонезії [32]. З часу утворення незалежної Індійської держави тут не припиняються індусо-мусульманські зіткнення і погроми. В.Ерліхман кількість загиблих у Індії від погромів упродовж 1950-1999 рр. оцінює у 50 тис. загиблих [1, с.53]. Можливо ця цифра втрачена є перебільшеною, оскільки за даними джерела [34] за час правління І.Ганді (1960-1984 рр) число загиблих під час індусо-мусульманських зіткнень склало 25 тис. чоловік, а згідно [105] протягом 1954-1982 рр. під час індусо-мусульманських зіткнень склало понад 10 тис. загиблих. Згідно даних джерела [35], за проміжок часу 1954-1992 рр., число загиблих під час погромів у Індії перевищило 13 тис. чоловік. Тобто, можемо вважати, що розмах втрат під час індусо-мусульманських погромів 1950-2000 рр. складає 13 тис. – 50 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 25 тис. загиблих під час індусо-мусульманських погромів у Індії протягом 1950-2000 рр.

В **Індії**, упродовж 1981-1995 рр., у штаті **Пенджаб** проходив етно-релігійний конфлікт, пов'язаний з прагненням місцевої общини сикхів утворити незалежну релігійну державу Халістан. Згідно [1, с.54], за час протистояння у Пенджабі загинуло 1.200 індійських силовиків (солдатів та поліцейських), 5 тис. сикхських терористів та 18 тис. мирних жителів. Усього, 24,2 тис. чоловік. Дещо меншу цифру втрат дає російський індолог С.Баранов. За його підрахунками, протягом 1981-2000 рр. загинуло 1.748 співробітників сил безпеки Індії, 8.094 терористів та 11.770 мирних жителів [36]. Усього 21.612 чоловік. При розмаху втрат 21.612 – 24.200 чоловік, приймемо цифру 22.000 загиблих під час етно-релігійного 1981-2000 рр. у Пенджабі. Військові втрати приймемо рівними 9.842 чоловік.

На північному сході **Індії** мали місце етнічні конфлікти: у штаті Ассам між ассамцями та мігрантами-бенгальцями, а у штаті Тріпура – між тріпурцями та мігрантами з Бангладеш. Кількість загиблих під час етнічного конфлікту 1981-1986 рр. у Ассамі коливається у межах 3.500 – 4.000 чоловік та ще 400 тис. чоловік залишилися без притулку [12, с.101]. Можемо прийняти цифру 3,5 тис. загиблих під час етнічного конфлікту 1981-1986 рр. у Ассамі. Під час етнічного конфлікту 1980 року у Тріпурі загинуло 1,5 тис. – 2,5 тис. чоловік [12, с.151]. Як і у джерелі [37] приймемо цифру 2 тис. загиблих під час етнічного конфлікту 1980 року у Тріпурі. Таким чином, розмах втрат під час етнічних конфліктів 80-х рр. у Ассамі та у Тріпурі склав 5 тис. – 6,5 тис. чоловік з середньою цифрою 5,5 тис. загиблих.

В 1946 році, в **Індії** від репресій британських колоніальних властей загинуло 400 чоловік а від репресій португальських колоніальних властей у колоніях Гоа, Діу і Даман протягом 1946-1957 рр. загинуло 87 чоловік [12, с.151].

Упродовж 1984-2000 рр. у **Індії** від терористичних актів загинуло 509 чоловік [106].

У **Пакистані**, протягом 1986-1989 рр., у місті Карачі проходи ли міжоб-щинні зіткнення та сутички між корінними жителями, та переселенцями з Індії, так званими мухаджирами, під час яких загинуло 600 чоловік [12, с.151]. За проміжок часу 1986-1996 рр. втрати від названих сутичок були значно більшими і склали, згідно даних джерела [84] 10 тис. загиблих.

Напруженими, у **Пакистані** – ісламській державі, є взаємовідносини між суннітами та шиїтами, число яких складає 20% населення країни [38]. Сутички між суннітами та шиїтами почалися з кінця 80-х рр. XX століття. У 1989 році відбулося 67 сутичок, у результаті яких загинуло 18 чоловік [39], а протягом 1990-1997 рр. загинуло 581 чоловік та 1.600 були поранені [40], причому у 1997 році загинуло 195 чоловік – 77 суннітів та 118 шиїтів [38], [40]. Разом, за період 1989-1997 рр. у сутичках суннітів та шиїтів у Пакистані загинуло близько 600 чоловік. Ще наводяться такі статистичні дані: за період з 1989, і до 22 квітня 2012 року нараховано 2.609 актів насильства у яких загинуло 3.842 чоловік [39], а згідно [41] за період 1987-2007 рр. число загиблих склало 4 тис. чоловік. На квітень 2016 року у сутичках між сунні-тами та шиїтами у Пакистані загинуло 5.228 чоловік [42;85]. Можемо вважати, що у Пакистані за період часу 1989-2000 рр. у сутичках між шиїтами та суннітами загинуло близько 700 чоловік. Тоді за період 2001-2016 рр. число загиблих у Пакистані складе 4.528 чоловік.

У королівстві **Бутан** протягом 1990-1992 рр. мав місце етнічний конфлікт, пов'язаний з прагненням народу лхоцампа одержати у королівстві більше прав і свобод. У результаті етнічного конфлікту загинуло 300 чоловік, 500 були поранені, та ще 2 тис. заарештовані [43]. З королівства Бутан, у сусідній Непал було депортовано понад 100 тис. лхоцампа [43].

У **Бангладеш** (до 1971 року – Східний Пакистан) у 1954 році під час сутичок між бенгальцями та емігрантами з Індії загинуло 600 чоловік [12, с.101]. Після завоювання країною незалежності у 1971 році, за перші 20 місяців існування, у країні сталося 6 тис. політичних вбивств [12, с.149].

Частими були зіткнення у **Бангладеш** між бенгальцями, яких підтримували урядові війська, та гірськими племенами країни. Протягом 1975-1989 рр. у цих зіткненнях загинуло 1,5 тис. чоловік [12, с.149], а протягом 1989-2016 рр. (станом на квітень 2016 р.) – ще 1.304 чоловік. [85]. Якщо вважати, що протягом 1989-2000 рр. у цих сутичках загинуло 700 чоловік,

то за період 1975-2000 рр. кількість загиблих у сутичках між бенгальцями та гірськи ми народами Бангладеш можна оцінити у 2.200 загиблих. Тоді кількість загиблих за період 2001-2016 рр. склала 604 людей. Проте, є й інші оцінки втрат у цьому конфлікті. Згідно даних В.Ерліхмана кількість загиблих коливається у межах 1 тис. – 10 тис. чоловік [1, с.149], а за даними джерела [27, с.698] – у межах 3 тис. – 3,5 тис. загиблих. Тобто, загальний розмах втрат складає 1 тис. – 10 тис. чоловік, хоча, на наш погляд більш реальним є вужчий інтервал: 1 тис. – 3,5 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 2,2 тис. загиблих під час сутичок 1975-2000 рр. між бенгальцями та гірськими народами у Бангладеш.

У **Бангладеш** у 1950 та у 1964 роках мали місце криваві зіткнення місцевих мусульман та індусів. На основі аналізу джерела [29] число загиблих під час індусо-мусульманських зіткнень у Бангладеш перевищило 9.500 чоловік, а під час сутичок 1964 року загинуло понад 5.000 чоловік [30].

Під час етнічних сутичок 1977 року між сингалами і тамілами на **Шрі Ланці** загинуло 100 [12, с.152] – 300 чоловік [1, с.70]. Прийmemo цифру 200 загиблих під час етнічних сутичок на Шрі-Ланці у 1977 році.

Етнічний конфлікт на **Шрі Ланці** між урядом країни та організацією місцевих тамілів – «Тигри визволення Таміл ламу (ТВТІ) проходив упродовж 1983-2009 рр. Загальні втрат під час цього конфлікту коливаються у межах 70 тис. [44, с.23] – 80 тис. – 100 тис. загиблих [45]. Стосовно військових втрат, то урядові війська втратили 23.327 військовослужбовців убитими та понад 60 тис. пораненими, ТВТІ втратила убитими понад 27 тис. чоловік [45], втрати індійських військ, які виступали на боці уряду склали за період 1987-1990 рр. 1.230 убитих та близько 8 тис. поранених [46]. Таким чином, військові втрати склали з обох боків 51.557 чоловік убитими. За період 1983-2000 рр. розмах втрат під час етнічного конфлікту на Шрі Ланці склав 55 тис. – 61 тис. [2, с.152] – 70 тис. [1, с.70] – 75 тис. загиблих [2, с.152]. На наш погляд, верхні цифри втрат у цьому випадку є перебільшеними. Більш реальними є такі верхні цифри втрат: 63 тис. [47], або 64 тис. загиблих [48]. Таким чином, розмах втрат під час етнічного конфлікту на Шрі Ланці за період 1983-2000 рр. складає 55 тис. – 64 тис. загиблих. У якості середньої цифри втрат прийmemo цифру 61 тис. загиблих. Військові втрати за указаний період часу склали 1.230 загиблих індійських військових, 10 тис. загиблих військових урядових сил та 15 тис. повстанців [1, с.71]. Разом, 26.230 загиблих, або 42,31 % від середньої цифри втрат. Тоді, за період 2001-2009 рр. на Шрі Ланці під час етнічного конфлікту загинуло 15 тис. – 36 тис. чоловік.

Зведені дані про втрати населення країн Індостану наведені у **Додатку 3.8.**

Отже, за період 1945-2000 рр. розмах втрат населення країн Індостанського півострову від терору диктатур, у етнічних та релігійних конфліктах склав 574.008 – 2.117.596 чоловік з середньою цифрою в трат 1.088.096 загиблих. Військові втрати, при цьому, перевищили 36.072 чоловік. Жертви індусо-мусульманських погромів 1946-1947 рр. склали 91,9 % від середньої цифри втрат.

П.8.4. Країни Південно-Східної Азії

Кількість загиблих, під час китайських погромів у **Таїланді** у листопаді 1988 року В.Ерліхман визначає у 1 тис. чоловік [1, с.68].

Під час етнічних сутичок 1964 року у **Сингапурі** між китайцями та малайцями загинуло 36 чоловік, та ще 560 були поранені [49]. За нашими даними [12, с.153], під час етнічного конфлікту у Сингапурі загинуло 21 чоловік, та ще 500 були поранені. При розмаху втрат 21-36 загиблих, приймемо цифру 30 загиблих під час етнічного конфлікту 1964 року в Сингапурі.

У травні 1969 року етнічні зіткнення між китайцями та малайцями відбулися у столиці **Малайзії** – місті **Куала-Лумпур**. Розмах втрат під час цих зіткнень є таким: 178 – 200 – 500 – 600 загиблих [12, с.153], 196 – 800 загиблих [50], 300 загиблих [1, с.64], тобто складає 178 – 800 чоловік. Приймемо цифру 196 загиблих під час етнічного конфлікту 1969 року у місті Куала-Лумпур, яка включає у себе 143 убитих китайців, 25 малайців, 13 індійців, та 15 тис, чию національність визначити не вдалося [50].

Боротьба уряду **Індонезії** проти ісламістських повстанців проходила протягом 1949-1962 рр. Тільки за 1953 рік загинуло 1 тис. чоловік [27, с.610], за 1952-1954 рр. на Західній Яві загинуло 5.137 чоловік [12, с.154]. Вважається, що за період 1949-1962 рр. число загиблих в Індонезії від ісламських екстремістів склало 10 тис. – 50 тис. чоловік [51]. Приймемо цифру 21 тис. загиблих упродовж 1949-1962 рр. у Індонезії, причому військові втрати склали 3,5 тис. чоловік [12, с.154].

У 1965 році, після невдалої спроби державного перевороту в **Індонезії**, почалися масові вбивства комуністів та етнічних китайців, які продовжувалися упродовж 1965-1966 рр. Діапазон втрат складає 500 тис. – 2 млн. загиблих [52]. Наводяться ще такі цифри втрат: 78 тис. – 87 тис. – 100 тис. – 150 тис. – 400 тис. – 500 тис. – 1 млн. убитих [12, с.154]. Цифри втрат 78 тис., 78.500 [52], 100 тис. – 500 тис. загиблих вважаються применшеними. Найбільш достовірною вважається цифра 1 млн. загиблих під час погромів 1965-1966 рр. у країні, що склало 1% тодішнього населення Індонезії [12, с.154]. Ця цифра втрат була повідомлена військовому командуванню Індонезії.

незії групою дослідників із 150 чоловік, причому із вказаної цифри втрат 800 тис. загинуло на Східній та Центральній Яві, 100 тис. – на острові Балі, та ще 100 тис. чоловік – в інших місцях країни. Втрати каральних загонів склали 328 чоловік [12, с.154]. Цифру 1 млн. загиблих організація Amnesty international у 1977 році назвала найбільш достовірною цифрою втрат під час подій 1965-1966 рр. в Індонезії [52]. Отже, при розмаху втрат 500 тис. – 2 млн. чоловік, приймемо цифру 1 млн. загиблих під час сутичок і погромів 1965-1966 рр. у Індонезії. Військові втрати склали 328 загиблих.

Терор в **Індонезії** мав місце і в наступні роки. Так, упродовж 1983-1985 рр. режимом генерала Сухарто було знищено від 3 тис. до 10 тис. карних злочинців з метою зниження рівня злочинності у країні [53]. Можемо прийняти цифру 5 тис. загиблих упродовж 1983-1985 рр. від терору режиму Сухарто.

На **Східному Тімори**, 30 серпня 1999 року відбувся референдум стосовно незалежності цієї, окупованої військами Індонезії колишньої португальської колонії. У референдумі прийняли участь 98,6 % усіх виборців, причому 78,5 % з них проголосували за незалежність [54]. Після референдуму, індонезійські власті розгорнули криваві репресії проти прихильників незалежності Східного Тімору. За офіційними даними, від репресій загинуло 1 тис. чоловік, а за даними єпископа К.Белу – 10 тис. чоловік [12, с.139], [55]. У [56] говориться про 2 тис. загиблих у 1999 році, а у [57] – за даними «надійних церковних джерел» – про 3 тис. – 5 тис. загиблих. При розмаху втрат 1 тис. – 10 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 5 тис. загиблих під час репресій властей Індонезії у 1999 році проти прихильників незалежності Східного Тімору.

Число загиблих під час боротьби уряду **Індонезії** проти ісламістських повстанців у області **Аче** (Західна Суматра), за різними оцінками, протягом 1976-2005 рр. складає понад 12 тис. [58] – близько 15 тис. [59, с.103], та близько 20 тис. загиблих [60]. З розмаху втрат 12 тис. – 20 тис. чоловік, виберемо цифру 15 тис. загиблих під час конфлікту уряду Індонезії з ісламістськими повстанцями 1976-2005 рр. у Аче. За період 1976-2000 рр., як і у [1, с.55] приймемо цифру 10 тис. загиблих. Тоді, за період 2001-2005 рр. розмах втрат у Аче складе 2 тис. – 10 тис. чоловік, з середньою цифрою 5 тис. загиблих.

Релігійний конфлікт між християнами та мусульманами проходить упродовж 1999-2002 рр. на **Молуккських островах (Індонезія)**. Число загиблих під час цього конфлікту характеризується наступним розмахом втрат: 5 тис. [61] – 9 тис. [62], [63] – 13,5 тис. загиблих [64, с.27]. Якщо вести мову про інтервал 1999-2000 рр., то число загиблих на Молуккських островах коливається у діапазоні 3 тис. [12, с.154] – 5 тис. чоловік [1, с.55]. Можемо прийняти цифру 4 тис. загиблих під час релігійного конфлікту

1999-2000 рр. на Молуккських островах. Тоді, за проміжок 2001-2002 рр. розмах втрат на Молуккських островах складе 2 тис. – 8,5 тис. загиблих, з середньою цифрою 5 тис. чоловік.

На протязі 1999-2001 рр. продовжувався релігійний конфлікт між мусульманами та християнами на острові **Сулавесі (Індонезія)**. За час цього конфлікту загинуло 1 тис. чоловік [65]. Можемо наближено вважати, що за проміжок часу 1999-2000 рр. на Сулавесі загинуло 700 чоловік, а упродовж 2001 року – 300 чоловік.

Наприкінці 90-х рр. XX століття частими були етнічні конфлікти між корінними жителями острову **Борнео (Калімантан)** – даяками і малайцями, та переселенцями з острову **Мадуро (Індонезія)**. Протягом грудня 1996 р. – січня 1997 р. загинуло 600 чоловік, а протягом 1999 року – 3 тис. чоловік [67], хоча у джерелі [68] називаються менші цифри втрат за 1999 рік – 260 загиблих. У 2000 році на Борнео під час етнічних зіткнень загинуло 400 чоловік [69]. Отже, протягом 1996-2000 рр. діапазон втрат під час етнічних конфліктів на Борнео складає 1.260 – 4 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 2 тис. загиблих під час етнічних конфліктів 1996-2000 рр. на Борнео. Етнічні конфлікти проходили на Борнео і у 2001 році. Тоді на острові загинуло 500 чоловік [70].

Після завершення війни 1946-1954 рр., у **В'єтнамі**, на півночі та на півдні країни утворилися незалежні держави, уряди яких почали проводити жорстокий терор проти опозиційних верств населення. На півночі країни була утворена **Демократична Республіка В'єтнам (ДРВ)**, до влади у якій прийшли комуністи на чолі з Хо Ші Міном. Під час проведення земельної реформи у ДРВ було страчено понад 100 тис. в'єтнамських селян [71, с.199], [72]. Проте ці дані виявилися неповними, оскільки, згідно [1, с.50] усього 200 тис. – 900 тис. «класових ворогів» на півночі В'єтнаму загинули від страт, у таборах і тюрмах, та від голоду. При розмаху втрат 200 тис. – 900 тис. загиблих у Північному В'єтнамі від комуністичного терору протягом 50-х рр., середню цифру втрат можемо визначити у 400 тис. загиблих.

На півдні В'єтнаму існувала **Республіка В'єтнам (РВ)**, уряд якої також проводив політику терору проти своїх громадян. На початок 1960 року, у Південному В'єтнамі від урядового терору загинуло 80 тис. чоловік, 16,6 тис. було поранено, та ще 275 тис. кинуте у в'язниці [12, с.129]. Повстання, яке почалося у Південному В'єтнамі 17 січня 1960 року, поклато початок 15 – річній війні, яка завершилася на початку травня 1975 року. Цифра 200 тис. загиблих від терору у Південному В'єтнамі, яка наводиться у [1, с.51] є, на наш погляд, перебільшеною. Тобто, при розмаху втрат 80 тис. – 200 тис. загиблих від урядового терору протягом 50-тих рр. у Південному В'єтнамі, у якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру 80 тис. загиблих.

Після закінчення у 1975 році воєн у країнах **Індокитаю** – у В'єтнамі, Лаосі і в Камбоджі, комуністи, які прийшли до влади у цих країнах розгорнули масовий терор проти опозиційно налаштованих верств населення.

У **В'єтнамі** сиділо в тюрмах і концтаборах для перевиховання 1 млн. [73, с.33] – 1,5 млн. – 2 млн. південних в'єтнамців [74]. Кількість загиблих у цих «закладах для перевиховання» складала 50 тис.[73, с.33] – 150 тис. [1, с.51] – 165 тис. чоловік [74]. Багато-хто в тюрмах і концтаборах відсиділи 18 років [73.с.33]. Окрім цього, 50 тис. [1, с.51] – 250 тис. південнов'єтнамців [74] були страчені. Терор у Південному В'єтнамі згідно [1, с.51], продовжувався упродовж 1976-1997 рр. Отже, розмах втрат населення Південного В'єтнаму за указаний проміжок часу від державного тиерору коливається у межах 100 тис. – 415 тис. загиблих. Якщо приймемо цифри 150 тис. померлих у тюрмах і концтаборах, та 100 тис. страчених південнов'єтнамців, то при розмаху втрат 100 тис. – 415 тис. чоловік, одержимо середню цифру втрат – 250 тис. загиблих.

Проте вказаними статистичними даними втрати населення В'єтнаму не обмежуються. Велику кількість людей а саме 2 млн. чоловік складала бцженці, які, втікали з рідної країни на човнах [73, с.33] з метою досягти сусідніх країн – Малайзії, Китаю, і т.д. Їх так і називали – «люди на човнах». Оскільки багато човнів не були пристосовані до плавання у відкритому морі, багато біженців утопилося. Називаються цифри 200 тис. – 400 тис. [74], і навіть 100 тис. – 500 тис. біженців, які утопилися [75, с.314]. Отже, розмах втрат у даному випадку складає 100 тис. – 500 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 200 тис. в'єтнамських біженців які, рятуючись від розправи, втопилися у відкритому морі. До вказаних втрат ще потрібно додати 42 тис. в'єтнамців, які підірвалися на мінах після завершення війни, і які не були знешкоджені [74], [76]. Таким чином у даному випадку, розмах втрат складає 142 тис. – 542 тис. чоловік, з середньою цифрою 242 тис. загиблих.

У **Камбоджі**, тоді вона називалася **Демократична Кампучія**, населення понесло великі втрати упродовж 1975-1979 рр. від терористичного режиму Пол Пота. Розмах втрат населення Камбоджі є досить великим, і характеризується наступним числовим рядом:

1 млн. [27, с.610] – 1,4 млн. [22] – 2 млн. [12, с.153] – 2,2 млн. – 3.314.368 [1, с.58-59] – 3 млн. [27, с.119] – 3,5 млн. чоловік [12, с.153].

В.Ерліхман відстоює цифру 2,2 млн. загиблих жителів Камбоджі, з яких 900 тис. було страчено і вбито, а 1,3 млн. загинули від непосильних умов праці, голоду та хвороб, мотивуючи це тим, що офіційна цифра втрат – 3.314.368 загиблих камбоджійців, погано узгоджується з демографічними даними, згідно яких зменшення кількості населення країни склало 2 млн. чоловік. Згідно [77] число жертв режиму Пол Пота коливається у ме-

жах 1 – 2,5 млн. чоловік, а камбоджійський дослідник Уса Осман, навпаки, твердить, що реальне число жертв режиму Пол Пота у Камбоджі на 500 тис. чоловік перевищує цифру 2,5 млн. загиблих [78]. На основі наведених вище даних, приходимо до висновку що більш реальним є вужчий інтервал втрат, а саме 2,2 млн. – 3 млн. загиблих. Можемо прийняти цифру 2,5 млн. загиблих під час терору режиму Пол Пота у Камбоджі Виходячи з того, що на той час населення Камбоджі складало 7 млн. чоловік, приходимо до висновку, що від терору режиму Пол Пота у Камбоджі загинуло 35,71 % населення країни. У джерелі [79, с.308] наводиться менший відсоток втрат – 30 % загиблих від терору режиму Пол Пота жителів Камбоджі.

У **Лаосі**, від режиму комуністичної диктатури загинуло 15 тис. чоловік, у тому числі 10 тис. було страчено і вбито, та ще 5 тис. чоловік загинули в тюрмах і концтаборах [1, с.63].

Зведені дані наведені нами у **Додатку 3.8.**

Отже, втрати населення країн Південно-Східної Азії від терору диктаторських режимів, під час етнічних та релігійних конфліктів упродовж 1945-2000 рр., склали 3.267.159 – 7.163.536 загиблих, з середньою цифрою втрат 4.535.926 чоловік. Військові втрати, при цьому, перевищили 3.828 загиблих.

П.8.5. Країни Східної Азії

На **Філіппінах**, протягом 1948-1957 рр. від урядового терору загинуло 2 тис. чоловік [1, с.70].

Втрати від війни уряду **Філіппін** проти ісламістів на півдні країни, В.Ерліхман оцінює у 60 тис. загиблих, причому 15 тис. склали військові втрати, а 45 тис. – втрати мирних жителів [1, с.70]. 15 тис. загиблих військових включають у себе 10 тис. загиблих партизанів та 5 тис. військовослужбовців урядових сил. Цифра 60 тис. загиблих, є, на наш погляд, применшеною. За період 1969-2011 рр., під час конфлікту уряду Філіппін з ісламістами, загинуло 120 тис. [80] – 150 тис. чоловік [81], причому за період 2001-2013 рр. загинуло 3.700 чоловік [82]. Отже, кількість загиблих за період 1969-2000 рр. можемо оцінити у 116 тис. – 146 тис. чоловік. Можемо прийняти цифру 120 тис. загиблих під час війни 1969-2000 рр. уряду Філіппін проти ісламістських повстанців. Згідно [83] військові втрати ворогуючих сторін під час цієї війни перевищили 50 тис. загиблих. З огляду на сказане вище співвідношення втрат повстанців та урядових військ можемо прийняти, як 2:1.

Втрати населення **Філіппін** у часи диктатури Ф.Маркоса (1965-1986 рр.) склали 10 тис. загиблих [1, с.70], [12, с.156]. Оскільки ця цифра включає

у себе заарештованих та страчених партизанів, то приймемо меншу цифру втрат, а саме 3 тис. загиблих філіппінців від диктатури Ф. Маркоса [1, с.70].

У **Південній Кореї** від урядового терору 1953-1986 рр. загинуло 15 тис. чоловік, у томук числі 10 тис. було страчено і вбито, а ще 5 тис. чоловік померли в тюрмах [1, с.62].

Під час терористичного нападу спецназу **Північної Кореї** на південнокорейську делегацію 9 жовтня 1983 року в Рангуні (Бірма) загинуло 16 чоловік, а під час терористичного акту спецслужб **Північної Кореї** 29 листопада 1987 року, наслідком якого став вибух південнокорейського літака, загинуло 115 чоловік [87, с.498]. Таким чином, під час обох указаних терактів загалом загинуло 131 чоловік.

Стосовно втрат населення **Північної Кореї** від терористичної диктатури клану Кімів (Кім Ір Сен, Кім Чен Ір), то згідно [1, с.62], за період 1953-2000 рр. загинуло 850 тис. чоловік, з яких 150 тис. було вбито і страчено, а 700 тис. загинули в концтаборах. За даними, які наводяться у монографії [87, с.510], у концтаборах загинуло 1,5 млн. північнокорейців, а на протязі 1958-1960 рр., під час чисток у правлячій Трудовій партії Кореї (ТПК), було страчено 90 тис. чоловік [87, с.500], хоча у джерелі [88] наводиться значно менша цифра втрат – 2.500 страчених за проміжок 1957-1960 рр. Таким чином, при розмаху втрат 850 тис. – 1,5 млн. загиблих північнокорейців від терористичної диктатури клану Кімів за період 1953-2000 рр., приймемо нижню оцінку – 850 тис. загиблих.

Великі втрати понесло населення **Північної Кореї** від голоду, який прокотився країною упродовж 1995-1999 рр., і який був значною мірою спровокований правлячим режимом країни. Розмах втрат у цьому випадку є досить широким і складає, за даними джерел [89], [90], [1, с.62], наступний числовий ряд: 10 тис. – 220 тис. – 500 тис. – 600 тис. – 1 млн. – 2 млн. – 2,5 млн. – 3 млн. – 3,5 млн. чоловік. Цифру 10 тис. загиблих називають північнокорейській власті, і яка є явно применшеною. На думку А.Ланькова цифра 3 млн. померлих від голоду є перебільшеною, а більш реальним є інтервал 0,5 млн. – 1,1 млн. загиблих [90]. Цифра 2 млн. загиблих названа експертами ООН [89]. На наш погляд, розмах втрат населення Північної Кореї від голоду 1995-1999 рр. може складати 1 млн. – 2,5 млн. чоловік, з середньою цифрою 2 млн. загиблих.

З приходом до влади у **Китаї** комуністичного режиму Мао Цзедуна, народ країни упродовж 1950-2000 рр. поніс величезні втрати, які обчислюються не мільйонами, а десятками мільйонів загиблих. Загальні цифри втрат називаються різні: від 40 млн. до 80 млн. загиблих, включаючи оцінку дослідника Руммеля (R.Rummel), яка складає 77 млн. загиблих [91]. У «доповіді Уокера» (липень 1971 р.), опублікованій комісією з юридичних питань

американського (США) сенату повідомлялося, що з 1949 року від терору комуністів загинуло 32,25 млн. – 61,7 млн. чоловік [79, с.221]. У джерелі [93] називалася цифра 65 млн. загиблих від комуністичного терору жителів Китаю, і т.д. Тобто, в даному випадку розмах втрат склав 32,25 млн. – 80 млн. загиблих. Зробимо спробу наближено обчислити кількість жертв комуністичного режиму в Китаї, та встановити звужений інтервал втрат.

За даними В.Ерліхмана [1, с.61], упродовж 1949-1953 рр. від комуністичного терору загинуло 5,5 млн. жителів Китаю, з них 2 млн. було страчено і вбито, а 3,5 млн. померли в тюрмах і таборах. За даними інших джерел [92], [93], протягом 1949-1952 рр. загинуло 3,5 млн., а згідно [94, с.с.396-397], за цей же період часу загинуло 2-3 млн. китайців. Найбільша цифра втрат – 7,5 млн. загиблих за період 1949-1954 рр. наведена у джерелі [95]. При розмаху втрат 2 млн. – 7,5 млн. чоловік, можемо прийняти цифру 3,5 млн. загиблих жителів Китаю.

Згідно [1, с.61], жертвами терору 1954-1965 рр. стало 6 млн. чоловік, з яких 500 тис. було вбито і страчено, та ще 5,5 млн. померли в тюрмах і таборах. Лише у 1959 році, під час боротьби з так званими «праваками» загинуло 900 тис. чоловік [95]. За офіційною заявою ТАРС від 7 травня 1969 року, за період з 1949 і до 1965 року у Китаї було знищено 26,7 млн. чоловік, причому 2,8 млн. – за період 1949-1952 рр., 3,5 млн. – за період 1953-1957 рр., 6,7 млн. – протягом 1958-1960 рр., та з 1961 року по травень 1965 року загинуло ще 13,7 млн. чоловік [79, с.221]. Отже, за період 1953-1965 рр., згідно цитованого джерела, загинуло 23,9 млн. чоловік. Указана цифра, очевидно включає у себе померлих від катастрофічного голоду 1959-1961 рр., хоча не зовсім зрозуміло, яка саме кількість померлих від голоду «закладена» у цифру 23,9 млн. загиблих. Можна наближено вважати, що від репресій 1954-1965 рр. у Китаї загинуло 6 млн. чоловік.

Величезні втрати понесло населення **Китаю** від інспірованого комуністичною владою штучного голоду 1959-1961 рр., який одержав назву «гладомор». Цифри загиблих називаються такі: 20 млн. – 43 млн. [87, с.445], 46 млн. [92, с.64], 50 млн. [96, с.501], і навіть 60 млн. чоловік [97, с.210]. Тобто, розмах втрат складає 20 млн. – 60 млн. померлих від голоду. Цифра 20 млн. загиблих від голоду 1959-1961 рр. вперше була офіційно озвучена у Китаї у 1980 році [94, с.464]. На думку Ф.Шорта найбільш об'єктивною цифрою втрат населення Китаю від голоду 1959-1961 рр. є цифра 20 млн. – 30 млн. чоловік, а дані про 40 млн. – 60 млн. загиблих є завищеними [94, с.464]. У [94, с.467] ще наводяться дані про 20 млн. загиблих від голоду в Китаї у 1959-1960 рр., та ще 5 млн. загиблих у 1961 році. При розмаху втрат 20-30 млн. чоловік, можемо прийняти цифру 25 млн. загиблих від голоду 1959-1961 рр. у Китаї.

Великі втрати понесло населення **Китаю** у роки так званої «культурної революції» 1966-1976 рр. Тут називаються нижні та верхні оцінки. Нижні оцінки – це 400 тис. [1, с.61], 500 тис. [27, с.610], 1 млн. [98], 700 тис. – 1,5 млн. загиблих [99]. Проте, указані оцінки втрат є неповними, оскільки вони включають у себе в основному жертв сутичок та зіткнень, і не враховують загиблих у тюрмах, таборах, та на засланні. Верхні оцінки втрат є такими: 8-10 млн. [12, с.156], [100, с.225], 3-10 млн. [101], 7,73 млн. [102], 14 млн. [1, с.61], і навіть 20 млн. загиблих [96, с.501]. Ми вважаємо, що реальний діапазон втрат китайського народу у роки «культурної революції» (1966-1976 рр.), складає 7,73 млн. – 10 млн. загиблих. У якості середньої цифри втрат можемо прийняти цифру, яка наводиться у джерелі [95]: загинуло 1,613 млн. цивільних та 537.000 військовослужбовців, а також понад 6 млн. чоловік загинули в тюрмах і таборах. Разом, загинуло 8,15 млн. чоловік. Загалом у Китаї було репресовано 100 млн. чоловік [100, с.225].

Протягом 1976-2000 рр. від терору комуністичної влади в **Китаї** загинуло 3 млн. чоловік, з них 200 тис. було страчено і вбито, а 2,8 млн. загинуло в тюрмаї і таборах [1, с.61].

Отже, протягом 1949-2000 рр., розмах втрат від комуністичного терору в **Китаї** складає 38,73 млн. – 56,5 млн. загиблих, з середньою цифрою 45,65 млн. чоловік.

В Японії, у березні 1995 року, під час терористичного акту, влаштованому сектою «Аум Сінрікьо» у токійському метро, загинуло 13 чоловік, та ще 6,3 тис. чоловік постраждали від отруєння газом [86].

Зведені дані наведені нами у **Додатку 3.8.**

Таким чином, розмах втрат населення країн Східної Азії від терору диктаторських режимів, у етнічних та релігійних конфліктах протягом 1945-2000 рр. складає 40.716.144 – 60.763.144 чоловік, з середньою цифрою 48.640.144 загиблих. Військові втрати, при цьому, перевищили 587 тис. загиблих. Розмах втрат населення країн Азії по регіонам континенту дається нижченаведеною таблицею.

Таблиця 3.8.1.

Втрати населення регіонів Азіатського континенту від терору диктаторських режимів, під час релігійних та етнічних конфліктів протягом 1945-2000 рр.

№	Регіон Азії	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Близький Схід	44.901	50.687	56.812	4.046

2.	Аравійський півострів та Середній Схід	72.191	117.137	164.670	597
3.	Індостан	574.008	1.088.096	2.117.596	36.072
4.	Південно-Східна Азія	3.267.159	4.535.926	7.163.536	3.828
5.	Східна Азія	40.716.144	48.640.144	60.763.144	587.000
6.	Загалом загинуло	44.674.403	54.431.990	70.265.758	631.543

Питома вага регіонів Азії у розрізі середньої цифри втрат наводиться нами у таблиці.

Таблиця 3.8.2.

Питома вага втрат регіонів Азії від терору диктаторських режимів, під час релігійних та етнічних конфліктів упродовж 1945-2000 рр.

№	Назва регіону	Близький Схід	Аравійський п-ів та Середній Схід	Індостан	Південно-Східна Азія	Східна Азія	Усього загинуло
1.	Кількість загиблих	50.687	117.137	1.088.096	4.535.926	48.640.144	54.431.990
2.	У %	0,09	0,22	2	8,33	89,36	100

Як випливає з останньої таблиці, втрати населення країн Східної Азії склали 89,36% усіх втрат населення країн Азіатського континенту від терору диктатур, тероризму, під час етнічних та релігійних конфліктів упродовж 1945-2000 рр. Вище ми відмічали, що втрати населення Китаю від комуністичної диктатури (середня оцінка втрат) склали 45,65 млн. чоловік. А це у свою чергу, становить 83,87 % усіх втрат населення країн Азії за розглядуваний проміжок часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX века. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с. 2. Oberling Pierre. The road to Bellapais: the Turkish Cypriot exodus to northern Cyprus. – Social Science Monographs, 1982. – P.120. – 256 p. [Електронний ресурс] /Pierre Oberling. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=XIK6AAAAIAAJ&redir_esc=y. 3. События 1960-1974 гг. на Кипре [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.narod.ru/>. 4. Seale Patric. Asad: The Struggle for the Middle East /Patric Seale. – University of California Press, 1990. – PP.92-93. – ISBN 978-0-520-06976-3. 5. Wright Robin. Dreams and Shadows: the Future of the Middle East /Robin Wright. – Penguin Press, 2008. – PP. 243-248. 6. Нама [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/Syria/hama.htm>. **7.** Новое время. – 2003. – №28. – С.15. **8.** Эхо планеты. – 2004. – 34. – с.20. **9.** Syrian car bomb attack kills 17 [Електронний ресурс]. – 2008, 27 september. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7639137.stm>. **10.** Crown of Aleppo: The Mystery of the Oldest Hebrew Bible Codex. – Jewish Publication Society. – P.163. – isbn 9780827608955 []. – <https://books.google.com.ua/books?id=Rkjl28v4Z...> **11.** Стамбульский погром... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://byzantime-way.livejournal.com/35488.html>. **12.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження. [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с. **13.** Смертник пытался устроить теракт у главной мечети мира в Мекке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frontnews.eu/news/ru/4991>. **14.** Rijadh. 63 Zealots beheaded for seizing Mosque [Електронний ресурс]. – 1980, 10 january. – Режим доступу: <https://news.google.co.uk/newspapers?id=wesNAAAIBAJ...> **15.** Peterzell Jay. The Gulf Shi'ites: Poorer Causins [Електронний ресурс] /Jay Peterzell. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,971225,00.html>. **16.** Обострение противоречий Ирана и Саудовской Аравии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodon.org/polit-100909132934>. **17.** Hegghammer Thomas. Jihad in Saudi Arabia Violence and Pan-Islamism since 1979. – Cambridge University Press, 2010. – P. 82. – [Електронний ресурс] / Thomas Hegghammer. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=Bnldp-6W6GK...> **18.** Буря на четверть века... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.ru/spec/desert-storm>. **19.** Marr Phoebe. The Modern History of Iraq. 2nd Eddition / Phoebe Marr. – Westview Press. Boulder. Colorado [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.amazon.com/dp/0813344433>. **20.** Аргументы и факты. – 2003. – №12. – С.3. **21.** Abrahamian Ervand. Tortured Confessions /Ervand Abrahamian. – University of California Press, 1999. – PP. 103,169. – 284 p. – ISBN 9780520218666. **22.** Войны XX века и их жертвы (тысяч человек). Страны и регионы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pandia.ru/text/77/152/9539.php>. **23.** Зеленая буря над Ираном //Вокруг света. – 2009. – №9. – С.60-68. **24.** Мирошникова В.В. Сто знаменитых политиков /В.В. Мирошникова, В.С. Мирошникова. – Харьков: Фолио, 2002. – 511 с. **25.** Величайшие люди планеты. Энциклопедический справочник. – Харьков: Фолио, 2008. – 799 с. **26.** Death toll in the partition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pecrometrics.com/20c300k.htm>. **27.** Большой энциклопедический справочник. – М.: ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 944 с. **28.** Кашин В. Пенджабский разлом /В. Кашин. //Азия и Африка сегодня. – 2003. – №2. – С. 51-52. **29.** Trivedi Rabindranath. The legacy of the plight of Hindus in Bangladesh Part IV [Електронний ресурс] /Rabindranath Trivedi. – Режим доступу: <https://www.asiantribune.com/index.php?q=node/6606>. **30.** Kamra A.I. The Prolonged Partition and its Pogroms: Testimonies on Violence Against Hindus in East Bengal 1946-1964 / A.I. Kamra. – New Delhi: Voice of India, PP.80-81. – ISBN 81-85990-63-8. **31.** Яковлев А.Ю. Индусско-мусульманские отношения: от нелюбви до ненависти (2012) [Електронний ресурс] /А.Ю. Яковлев. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n>. **32.** Сколько мусульман в мире (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ansar.ru/analytics>. **33.** Gil Ata. La Turquie a marche force /Ata Gil. //Le Monde diplomatique. – 1981. – February. **34.** Индира и Соня Ганди: династия продолжается [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.articlekz>.

com/article. **35.** Мирзоян Геворг. Рама без Аллаха [Електронний ресурс] /Геворг Мирзоян. – 2013, 13 сентября. – Режим доступу: <http://expert.ru/expert/2013/37/>. **36.** Яковлев А.Ю. Сикхский вопрос: история религиозного конфликта в Пенджабе [Електронний ресурс] /А.Ю. Яковлев. – Режим доступу: <http://www.journal.org/articles/2008/polit76.html>. **37.** Азия и Африка сегодня. – 2005. – №10. – С.40. **38.** Пакистан: ислам против ислама //Независимая газета. – религии. – 5.07.2006. **39.** Джавед Махмуд. Близкие к талибам экстремисты иницируют сектанство [Електронний ресурс] /Махмуд Джавед. – 2012, 9 мая. – Режим доступу: <http://centralasiaonline.com/ru/article/caii/features/Pakistan/main/2012/05/09/feature01?mobile=true>. **40.** Топычканов В. Теракты против пакистанских шиитов [Електронний ресурс] /В. Топычканов. – 2013, 19 февраля. – Режим доступу: http://polpred.com/?ns=1&ns_id=762290&cnt=119§or=20. **41.** Shiite-Sunni conflict rises in Pakistan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.csmonitor.com/2007/0202/p01s02-wosc.html>. **42.** Sectarian violence in Pakistan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.satp.org/satporgtp/countries/pakistan/database/sect-killing.htm>. **43.** Chronology for Lhotshampas in Bhutan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20121016143502/http://www.unhcr.org/refworld/country...> **44.** Листопадов Н.А. Разгром террористов на Шри Ланке /Н.А. Листопадов. //Азия и Африка сегодня. – 2009. – №11. – С.23-26. **45.** ООН подсчитала погибших в гражданской войне на Шри-Ланке [Електронний ресурс]. – 2009, 20 мая. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2009/05/20/toll>. **46.** Военные операции независимой Индии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.indiaembassy.ru/docs-htm/ru/ru_13_01_t001_03.htm. **47.** Эхо планеты. – 2001. – №32. – С.32. **48.** Известия. – 2002. – 22 августа. – С.7. **49.** NLB Infopedia 1964 Communal Race Riots [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eresources.nlb.gov.sg/infopedia/articles/SIP_45_2005_01_06.html?s=1964%20racial%20riots. **50.** Von Varis Karl. Democracy Without Consensus: Communalism and Political Stability in Malaysia /Karl Von Varis. – Princeton University Press, 2015. – P.364. – ISBN 978-0691617640. **51.** The Histiry of Darul islam (DI) and Kartosuwiryo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academia.edu/8303411>. **52.** Гуров Игорь. История одной бойни: 50 лет со дня военного переворота в Индонезии [Електронний ресурс] /Игорь Гуров. – Режим доступу: <http://suzhdenia.ruspole.info/node/6646>. **53.** The Petrus Murder Squads [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://www.theindonesianarmy.com/p=257>. **54.** Хазанов А.М. Восточный Тимор: долгий путь к независимости /А.М. Хазанов. //История и современность: журнал – 2012. – №2(16). **55.** Азия и Африка сегодня. – 2002. – №2. – С.27. **56.** Пилаш Д. Восточный Тимор: забытый геноцид замалчиваемые истины [Електронний ресурс] /Д. Пилаш. – Режим доступу: http://scepis.ru/library/id_2799.html. **57.** ООН и мировая политика. 1945-2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.barichev.ru/public/Oon-b-1.htm>. **58.** Известия. – 22.07.2010. **59.** Козин В. Ачехский прецедент /В. Козин. // Международная жизнь. – 2006. – №6. – С.102-111. **60.** Независимая газета – дипкурьер. – 2005. – 24 января. – С.13. **61.** Известия. – 2002. – 10 октября. – С.10. **62.** Поляковский О. Конфликт. Нет мира на островах пряностей [Електронний ресурс] /О. Поляковский. – 2004, 14 мая. – Режим доступу: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/6302736>. **63.** Иванова И.С. Индонезия: география нестабильности [Електронний ресурс] /И.С. Иванова. – Режим доступу: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200204402>. **64.** Трифонов Е. Кровавое послание /Е. Трифонов. //Новое время. – 2003. – №33. – С. 26-27. **65.** Известия. –

2002. – 7 июня. – С.8. **66.** Известия. – 2002. – 10 августа. – С.6. **67.** Hedman Eva-Lotta. Conflict, Violence and Displacement in Indonesia. – SEAP Publications, 2008. – P.73. – ISBN 978-0-87727-745-3. **68.** Межэтнический конфликт на индонезийском острове Борнео [Электронный ресурс]. – 2000, 26 октября. – Режим доступа: <http://press.try.md/item.php?id>. **69.** Известия. – 2001. – 27 февраля. – С.7. **70.** Indonesia flashpoints: Kalimantan [Электронный ресурс]. – 2004, 28 June. – Режим доступа: <http://newsvote.bbc.co.uk/trapps/pagetools/print/news/bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/3811219.stm>. **71.** Гилберт Мартин. История XX века. Неизвестные тайны /Мартин Гилберт. – Харьков: Книжный клуб, 2006. – 334 с. **72.** Szalontai Balazh. Political and Economic Crisis in North Vietnam, 1955-1956 //Cold War History. – PP. 395-426 [Электронный ресурс] /Balazh Szalontai. – Режим доступа: [https://sites.google.com/a/uw.edu/vietnamstudiesgroup/discussion-networking/...](https://sites.google.com/a/uw.edu/vietnamstudiesgroup/discussion-networking/) **73.** Пумпянский А. Белое рождество. 105 градусов по Фаренгейту /А. Пумпянский. // Новое время. – 2000. – №25. – С. 30-35. **74.** CommunistCrimes.org – Исторический обзор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.communistcrimes.org/ru/Database/Вьетнам-/Исторический-обзор>. **75.** История XX века. Зарубежные страны. Дополнительный том. – М.: Аванта, 2002. – 448 с. **76.** Во Вьетнаме более 42 тысяч человек погибли от мин, оставшихся после войны [Электронный ресурс]. – 2011, 5 декабря. – Режим доступа: <http://resonans.in.ua/34163>. **77.** Скончался Народом Сианук – бывший король Камбоджи //ББС. – 15.10.2012. **78.** Эхо планеты. – 2002. – №35. – С.3. **79.** Островский А. Великие преступления XX века /А. Островский. – М.: Мартин, 2001. – 480 с. **80.** Девятнадцать человек погибли в результате столкновений на Филиппинах [Электронный ресурс]. – 2011, 18 октября. – Режим доступа: <http://www.itar-tass.com/s12/250497.html>. **81.** Филиппины: самая долгая партизанская война в мире [Электронный ресурс]. – 2010, 24 мая. – Режим доступа: <http://ttoolk.ru>. **82.** Текущие войны и конфликты XXI века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>. **83.** Азия и Африка сегодня. – 2001. – №9. – С.19. **84.** Karachi Political Violence [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/Karachi.htm>. **85.** Список идущих войн (апрель 2016 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>. **86.** Самые крупные теракты за рубежом в 1995-2013 гг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://m.ria.ru/spravka/20130807>. **87.** Куртуа Ст. Чорна книга комунізму /Ст. Куртуа та ін. – Львів: «Афіша», 2008. – 711 с. **88.** Репрессивный аппарат и контроль над населением в Северной Корее [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.travel.ru/north korea/3431.html>. **89.** Генсек ООН обещает помощь жертвам наводнения в КНДР [Электронный ресурс]. – 2007, 15 августа. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/Russian/international/newsid_6947000/6947357.stm. **90.** Ланьков А. Сколько человек умерло на самом деле от голода в Северной Корее [Электронный ресурс] /А. Ланьков. – Режим доступа: <http://slon.ru/world>. **91.** Мао Zedong [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conservapedia.com/Mao Zedong>. **92.** Крушинский А.С. От эйфории к гладомору /А.С. Крушинский. //Азия и Африка сегодня. – 2009. – №5. – С.61-65. **93.** Коммунизм – самый кровавый геноцид [Электронный ресурс]. – 2010, 13 декабря. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/599721/cat42>. **94.** Шорт Ф. Мао Цзэдун /Ф. Шорт. – М.: АСТ, 1996. – 608 С. **95.** Leitenberg Milton. Deaths in Wars and Casualties in the 20th Century [Электронный ресурс] /Milton Leitenberg. – Режим доступа: <http://www.cissm.umd.edu/deathswarconflicts>

June52006.pdf. **96.** Мусский И.А. 100 великих диктаторов /И.А. Мусский. – М.: Вече, 2000. – 656 с. **97.** Развивающиеся страны: демографическая ситуация и экономический рост. – М.: Наука, 1981. – 272 с. **98.** «Культурная» жесть. Как Китай отмывает руки от крови [Электронный ресурс]. – 2017, 1 апреля. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/society/history/>. **99.** Панцов А. «70% заслуг, 30% ошибок». «Культурная революция» Мао [Электронный ресурс] /А. Панцов. – 2012, 25 декабря. – Режим доступа: <http://diletant.ru/interview/2697739/>. **100.** Всемирная история. Холодная война. Распад СССР. Современный мир. – М.: АСТ – Минск: Харвест, 2002. – 398 с. **101.** Goldman Merill. The Chinese Case: Was It Genocide or Poor Policy? [Электронный ресурс] /Merill Goldman, Lydia Perry. – 1995, 5 december. – Режим доступа: <https://www.ushmm.org/confront-genocide/speakers-and-events/...> **102.** История убийств Коммунистической партии Китая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.epochtimes.ru/content/view/97/2/> **103.** Эхо планеты. – 2003. – №47. – с. 11. **104.** World: Europe Istanbul hit by another bomb [Электронный ресурс]. – 1999, 14 march. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/Europe/296813.stm>. **105.** Negotiating the Future of Shari'a. – Harvard University Press. – P. 161. – ISBN 978-0-674-02776-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=YkCP3QiU14C&pg=...> **106.** Major cases of terrorist incidents/ bomb blast in the Hinterland [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://mha.nic.in/sites/upload_files/mha/files/Terrorist Incidents...](http://mha.nic.in/sites/upload_files/mha/files/Terrorist%20Incidents...)

§9. Локальні війни на території СРСР та країн пострадянського простору

Упродовж другої половини 40-х – першої половини 50-х рр. ХХ століття на териоріях **Західної України, Західної Білорусії та Прибалтики** точилася збройна боротьба мвсцевих формувань проти військових з»єднань Червоної Армії та органів НКВС- МВС – МДБ.

На території **Західної України** збройна боротьба продовжувалася протягом 1944-1956 рр., причому історики ОУН-УПА вважають закінченням збройної боротьби 1955 рік (арешт радянськими органами держбезпеки активних членів ОУН Дм. Синяка та Дм. Верхоляка), або 1956 рік (участь українських збройних груп в угорському повстанні 1956 року) [3, с.65]. Відомими є такі цифри людських втрат під час збройної боротьби 1944-1956 рр. на Західній Україні. За даними В.Ерліхмана [1, с.13,26], усього загинуло 155 тис. чоловік, у тому числі 25 тис. військовослужбовців Червоної Армії, МВС-МДБ та місцевих колаборантів, 80 тис. партизанів і пвдпвльників, та 60 тис. мирних жителів. Згідно [4], [2,с,181], усього загинуло 110 тис. чоловік, у тому числі 25 тис. військовослужбовців Червоної Армії, МВС-МДБ, 55 тис. бійців УПА, та понад 30 тис. активістів, які підтримували радянську владу. В листі М.Підгорного до ЦК КПРС від 25.09.1956 року

стверджувалось, що упродовж 1944-1953 рр., під час збройної боротьби на Західній Україні загинуло понад 172 тис. осіб, у тому числі втрати ОУН-УПА склали 150 тис. чоловік, а прорадянських військових та активістів – 22,4 тис. чоловік [5, с.201]. У [3, с.68] говориться про 178 тис. загиблих з обох боків під час партизанської війни 1944-1952 рр. на Західній Україні, а у фаховому висновку робочої групи українських істориків [6] втрати українського підпілля (з посиланням на інформацію КДБ за 1957 рік) оцінюються у 155.108 чоловік, а прорадянських сил – у 30.676 чоловік, включаючи не тільки військових МВС-МДБ та Червоної Армії, але й місцевих активістів, чиновників та мирних жителів. Тобто, 185.784 чоловіки. Отже, кількість загиблих з обох сторін під час збройної боротьби 1944-1956 рр. на Західній Україні утворює наступний числовий ряд: 110 тис. – 155 тис. – 172,4 тис. – 178 тис. – 185.784 чоловік.

Для вияснення реальних втрат ворогуючих сторін необхідно оцінити окремо втрати ОУН-УПА, втрати прорадянських військових формувань, та втрати цивільного населення. Згідно [7, с.548], у результаті діяльності ОУН-УПА загинуло від 30 тис. до 40 тис. чоловік, а згідно [6] – 30.676 чоловік, у тому числі загинуло: 687 співробітників НКВС-МДБ, 1.864 співробітників органів внутрішніх справ, 3.199 військовослужбовців внутрішніх військ, прикордонників, Червоної Армії, 2.590 бійців винищувальних батальйонів, 2.732 представники органів радянської влади, 207 представників партійних органів, 15.669 селян, колгоспників, та голів колгоспів, 676 робітників, 1.931 представників інтелігенції, 860 дітей, людей похилого віку та домогосподарок.

З наведених вище даних випливає, що військові втрати склали 8.340 чоловік, а решту – 22.336 чоловік склали втрати цивільного населення. Цифра 30.676 загиблих по областях України розподілялася так [8]:

Таблиця 3.9.1.

Розподіл 30.676 загиблих прорадянських військових та мирних жителів під час збройної боротьби 1944-1956 рр. по областях України

Регіон	Галичина	Загинуло	Волинь	Загинуло	Усього загинуло
Області	Івано-Франківська Львівська і Дрогобицька Тернопільська	10.527 7.968 3.557	Волинська Рівненська	3.500 3.997	
Загинуло		22.052		7.497	30.676
У %		71,89		24,44	100

З таблиці випливає, що збройна боротьба за вказаний проміжок часу, з найбільшою інтенсивністю велася на Галичині та на Волині. На ці два українських регіони припало 96,33 % усіх втрат, рахуючи з цифри 30.676 загиблих. Втрати по інших областях були, порівняно незначними. Так, у Чернівецькій області загинуло 796 чоловік, у Закарпатській облсті – 48, у Житомирській області – 150 та у Хмельницькій області – 133 чоловік [8].

З наведеного вище випливає, що розмах втрат цивільного населення під час збройної боротьби 1944-1956 рр. на Західній Україні складає 22.336 – 30 тис. – 40 тис. – 60 тис. загиблих. Скоріш за все цифра 22.336 загиблих мирних жителів включає у себе не всіх загиблих. Можливо, частину загиблих мирних жителів радянські офіційні дані «зарахували» до втрат УПА. З цієї причини, з наведеного діапазону втрат 22.336 – 60 тис. загиблих, прийmemo цифру 30 тис. загиблих мирних жителів під час бойових дій 1944-1956 рр. на Західній Україні.

Досить різними є оцінки взаємних військових втрат ворогуючих сторін. Деякі з них наведені нами нижче.

Таблиця 3.9.2

Співвідношення втрат ОУН-УПА та радянських військових підрозділів під час збройної боротьби 1944-1956 рр. на Західній Україні

№	Часовий проміжок	Втрати ОУН-УПА	Втрати радянської сторони	Співвідношення втрат	Джерело
1.	1944 рік	57.405	2.998	19,15:1	[8]
2.	1.02.1944-25.05.1946	110.835	14.128	7,85:1	[9, с.374]
3.	1944-1956	80.000	25.000	3,2:1	[1, с.13,26]
4.	1944-1956	55.000	25.000	2,2:1	[4]
5.	1944-1956	155.108	8.340	18,6:1	[6]

З огляду на вищенаведені дані постає питання: наскільки наведені вище дані втрат підрозділів УПА та радянських військ відповідають реальній дійсності, і якими могли бути реальні цифри втрат ворогуючих сторін під час збройної боротьби 1944-1956 рр. на Західній Україні. При цьому слід взяти до уваги зауваження Б.Соколова, що у офіційних звітах втрати противника, як правило, визначаються навмання, але так, щоб вони хоча би в три рази перевищували величину власних втрат [10, с.303].

Отже, згідно з [8], за радянськими офіційними даними, за 1944 рік втрати УПА та українського підпілля склали 57.405 убитих, 50.387 були захоплені

в полон та затримані, 15.990 з'явилися з повинною, та було виселено 13.320 чоловік (4.744 сім'ї). За перше півріччя 1945 року втрати ОУН-УПА за радянськими даними, з цього ж джерела, склали 34.210 убитих, 46.059 потрапило в полон. За друге півріччя 1945 року втрати ОУН-УПА склали 11.698 убитих, 14.339 потрапило в полон, та було виселено 4.724 чоловік (1.998 сімей) [8]. Таким чином, протягом 1944-1945 рр., втрати ОУН-УПА, за радянськими даними, склали 103.313 чоловік загиблими, а згідно згаданого вище джерела [9, с.374] втрати ОУН-УПА станом на 25.05.1946 року сягнули 110.835 загиблих. Оскільки, згідно з [6] всього загинуло 155.108 бійців ОУН-УПА, то виходить, що за період часу з другої половини 1946 року і по 1956 рік загинуло 44.723 бійців ОУН-УПА. Якщо вважати, що кількість загиблих та поранених відноситься, як 1:3, то виходить, що за період 1944-1956 рр. втрати ОУН-УПА мали складати 155.108 убитих та 465.324 поранених.

І тут треба згадати, що УПА ніколи не була такою багаточисельною. В джерелі [6] говориться, що своєї максимальної чисельності УПА досягла у 1944 році: 30 тис. чоловік, причому «і раніше, і пізніше вона була істотно меншою» [6]. За даними, які наводить Я.Грицак [11, с.247], чисельність УПА наприкінці 1943 року складала 20 тис. чоловік, а навесні 1944 року сягнула максимальної цифри – 25-30 тис. чоловік. Додамо, що цифру 100 тис. воєнків УПА вважали завищеною українські історики, які служили в УПА [11, с.247]. О.Субтельний також вважає що більш обгрунтованою є цифра 30-40 тис. бійців УПА, аніж 100 тисяч [12, с.582]. Якщо врахувати менш чисельні підрозділи УНРА Т.Бульби-Бровця та ОУН(М), то загальну чисельність українських збройних формувань можна прийняти наближено рівною 35 тис. чоловік навесні 1944 року. Додамо, що в тому ж 1944 році, проти партизанів УПА було задіяне 200 тис. угруповання радянських військ, включаючи підрозділи НКВС, винищувальних батальйонів, і т.д. [13, с.321].

В жорстокій боротьбі партизани УПА несли великі втрати. Так, станом на січень 1945 року в рядах УПА нараховувалося 22 тис. бійців [3, с.52], а на квітень 1946 року в рядах УПА залишилося 3.735 партизанів. Це – офіційні дані МВС УРСР [3, с.41]. У зв'язку з великими втратами, в липні 1946 року Головна Команда УПА виступила із зверненням про завершення «широкої повстанської боротьби», та про перехід до «підпільно-конспіративної діяльності» [8].

УПА в боротьбі проти радянсько-каральних військ несла великі втрати, проте вони не були такими величезними, як це подавалося у радянських офіційних джерелах. Якщо порівняти наведені вище дані про чисельність УПА з радянськими даними про втрати партизанів УПА, то створюється враження, що кожен воєнка УПА мав гинути по кілька разів. Тому, більш реальними є менші цифри втрат.

Так, за даними В.Коваля, на протязі 1944-1946 рр. втрати УПА склали 56,6 тис. чоловік загиблими, та ще 108,5 тис. чоловік потрапили у полон [7, с.548]. За другу половину 1944 року на Західній Україні втрати ОУН-УПА склали 6 тис. загиблих, та ще 12 тис. потрапили у полон [14, с.103]. Тоді можна припустити, що за 1944 рік втрати повстанців склали 12 тис. загиблих. За 1945 рік загинуло 9 тис. повстанців, та 24 тис. потрапили в полон [13, с.321]. Тобто, за 1944-1945 рр. втрати ОУН-УПА склали не 103.313 загиблих, а набагато менше – 21 тис. загиблих. За даними дослідника Д.Веденєєва, за період 1.02.1944-1.05.1945 рр. загинуло 20,5 тис. бійців УПА [15], що корелює з виведеною нами цифрою втрат. За 1946 рік на Західній Україні загинуло 6.566 партизанів УПА та 1.175 мирних жителів [16, с.25]. Таким чином, реальні втрати ОУН-УПА за 1944-1946 рр. коливаються у межах 27,6 тис. – 56,6 тис. загиблих, а дані про 110.835, чи 155.108 загиблих українських партизанів є сильно перебільшеними, і нічого спільного з реальними втратами ОУН-УПА скоріш за все, не мають. Створюється враження, що радянське командування свідомо завищувало втрати ОУН-УПА з метою одержання додаткових нагород та військових звань. Додамо, що після 1945 року активність бойових дій на Західній Україні потрохи пішла на спад. Так, якщо у 1944 році було зафіксовано 3.287 збройних нападів УПА, у 1945 році – 3.427 нападів, то у 1946 році – 2.598, у 1947 році – 2.068, а у 1948 році – 1.387 збройних нападів УПА [14, с.103], [17, с.196].

Стосовно втрат радянських військ, то згідно даних таблиці 3.9.2, вони коливаються у межах 8.340 – 25 тис. загиблих. Для того, щоб встановити реальне співвідношення втрат радянських військ та УПА, розглянемо збройну боротьбу, яку вела УПА протягом 1944-1947 рр. у Закерзонні (Польща) проти підрозділів Війська Польського, тим більше, що на той час Військо Польське керувалося радянськими бойовими статутами, і на 60% складалося з радянських громадян [7, с.450].

Згідно даних [9, с.367], у Польщі, за період 1944-1947 рр. загинуло понад 4 тис. українців, у тому числі 1,5 тис. бійців УПА, а решту – 2,5 тис. чоловік склали підпільники та мирне населення. Польські втрати становили 2.196 загиблих, у тому числі загинуло 997 військовослужбовців Війська Польського, 600 міліціонерів та 599 мирних жителів [9, с.367]. Таким чином, на 1,5 тис. загиблих бійців УПА припало 1.597 загиблих бійців Війська Польського та міліціонерів. Тобто, військові втрати ворогуючих сторін виявилися приблизно рівними. Втрати українського підпілля в Польщі нам невідомі а тому співвідношення втрат ОУН-УПА та збройних сил Польщі упродовж 1944-1947 рр. можемо прийняти, як 2:1. Скоріш за все, подібне співвідношення втрат мало місце і на Західній Україні. Тоді, з даних таблиці 3.9.2 випливає, що найбільш правдоподібними даними стосовно втрат під час збройної боротьби 1944-

1956 рр. на Західній Україні є дані, наведені у джерелі [4]: загинуло 55 тис. повстанців ОУН-УПА, 25 тис. радянських військовослужбовців, та 30 тис. активістів, які підтримували радянську владу, та мирних жителів. Таким чином, розмах втрат під час збройної боротьби 1944-1956 рр. на Західній Україні може складати 110 тис. – 185.784 чоловік. Прийємо нижню оцінку втрат – 110 тис. загинлих, причому 80 тис. чоловік склали військові втрати.

Втрати під час збройної боротьби, яка велася у **Західній Білорусії** у другій половині 40-х рр., склали, за даними В. Ерліхмана 15 тис. загинлих [1, с.13].

Широкого розмаху національно-визвольна боротьба набула в **Литві**, де партизанські дії проти радянсько-каральних військ упродовж 1944-1956 рр. вела Литовська визвольна армія (ЛВА). Весною 1946 року в Литві нараховувалося до 30 тис. партизанів, а усього партизанило 70-80 тис. чоловік [3, с.98]. Згідно [18], під час збройної боротьби у Литві загалом загинуло 55 тис. чоловік, у тому числі від рук радянсько-каральних військ та органів загинуло понад 30 тис. чоловік, а від рук партизанів ЛВА – понад 25 тис. чоловік. Згідно даних джерела [19], протягом 1944-1956 рр. в Литві загинуло 50 тис. чоловік, у тому числі 20 тис. партизанів ЛВА, 5 тис. військових Червоної Армії та співробітників НКВС-МДБ, а решту загинлих склали мирні жителі. В. Ерліхман визначає загальні втрати під час бойових дій у Литві у 40 тис. загинлих, причому 20 тис. склали військові втрати [1, с.21]. За теперішніми литовськими даними, під час збройної боротьби 1944-1956 рр. загинуло 15 тис. партизанів ЛВА 3-4 тис. радянських військових та співробітників НКВС-МДБ, а також 4-13 тис. їхніх литовських прихильників [1, с.21]. З урахуванням втрат мирних жителів, загальні втрати склали 40 тис. загинлих. Отже, загальні втрати під час бойових дій 1944-1956 рр. у Литві коливаються у межах 40 тис. – 50 тис. – 55 тис. загинлих.

Від рук ЛВА згідно [3, с.90], загинуло 25.108 чоловік, у тому числі 21.259 литовців, 3 тис. росіян, 554 поляки та 79 євреїв. З іншого боку, з 25.108 загинлих, 3.850 склали військовослужбовці Червоної Армії, МВС та МДБ. Таким чином, з огляду на вищесказане, втрати радянсько-каральних військ у Литві коливаються у межах 3-5 тис. чоловік, з середньою цифрою 3.850 загинлих. Втрати мирних жителів коливаються у межах 20 тис. – 21.258 – 23 тис. [3, с.90] – 25 тис. загинлих [19]. Можемо прийняти цифру 21.258 загинлих мирних жителів під час збройної боротьби у Литві. Втрати партизанів ЛВА коливаються у межах 15 тис.-20 тис.-30 тис. загинлих. Можемо прийняти цифру 20 тис. загинлих партизанів ЛВА («лісових братів»). Отже, розмах втрат, з урахуванням викладеного вище, склав 38 тис. – 40 тис. – 50 тис. – 55 тис. – 58 тис. чоловік. Із вказаного розмаху втрат 38 тис. – 58 тис. чоловік, прийємо середню цифру 45.108 загинлих. Військові втрати склали 23.850 чоловік.

Масштаби бойових дій у **Латвії** та в **Естонії** були набагато меншими. Так, упродовж 1944-1952 рр. втрати партизанів **Латвії** склали 2.408 загиблих, 4.311 були заарештовані, та 4.293 добровільно з'явилися з повинною [3, с.89]. З іншого боку, від рук латвійських партизанів загинуло 2.062 чоловік, у тому числі 1.562 місцевих активісти, 50 військовослужбовців Радянської Армії та 64 співробітники МДБ та МВС [3, с.90]. Інші дані говорять про 2.208 загиблих та 1.035 поранених з радянського боку, у тому числі було вбито 259 та поранено 222 радянських військовослужбовців, а також вбито 680 та поранено 433 співробітники радянських правоохоронних органів [3, с.90]. За даними, які наводить В. Ерліхман, людські втрати під час партизанської війни 1944-1952 рр. у Латвії коливаються у межах 3 тис. – 15 тис. загиблих [1, с.27], хоча, на нашу думку, остання цифра втрат є сильно перебільшеною Згідно [18], від рук партизанів Латвії загинуло від 1,5 тис. до 3 тис. представників місцевого активу, радянських військових, та представників правоохоронних органів. Отже, людські втрати під час бойових дій 1944-1952 рр. у Латвії складають наступний числовий ряд: 3 тис. – 4.470 – 4.616 – 15.000 загиблих. При розмаху втрат 3 тис. – 15 тис. чоловік, приймемо цифру 4.616 загиблих під час партизанської війни у Латвії, причому військові втрати склали 3.347 чоловік.

В **Естонії** партизанська боротьба продовжувалася упродовж 1944-1952 рр. Згідно джерела [18] від рук естонських партизанів загинуло 1.000 та було поранено 878 представників місцевого активу, радянських військових та співробітників НКВС-МДБ. За іншими даними естонськими партизанами було ліквідовано 891 чоловік, у тому числі 447 активістів, 295 бійців загонів самооборони, 52 працівники правоохоронних органів та 47 радянських військовослужбовців [3, с.90]. За даними, які наводить В.Ерліхман, упродовж 1944-1952 рр. в Естонії загинуло 5 тис. чоловік, у тому числі 3,5 тис. склали бойові втрати, та ще 1,5 тис. – втрати мирного населення [1, с.27]. За іншими даними, які наводить В. Ерліхман, загинуло 1.545 естонських партизанів, 47 військових та співробітників правоохоронних органів, а також 844 мирних жителів [1, с.27].

Отже, виходячи з вищенаведеного, радянські втрати коливаються у межах 891 – 1.000 загиблих. Приймемо цифру 891 загиблих від рук естонських партизанів, у тому числі загинуло 447 мирних жителів, а 394 загиблих склали військові втрати. Цифра 844 загиблих мирних жителів Естонії, яка наводиться у [1, с.27] не є достовірною, оскільки включає в себе окрім 447 власне мирних жителів ще й 347 загиблих військових. Отже, розмах втрат під час національно-визвольної боротьби 1944-1952 рр. в Естонії складає 2.436 – 5 тис. чоловік. Приймемо цифру 2.436 загиблих під час збройної боротьби 1944-1952 рр. в Естонії, причому військові втрати становлять 1.939 чоловік.

В першій половині 50-х рр. XX століття у СРСР відбулося ряд повстань в'язнів, які сиділи у сталінських концтаборах. Під час **Екібастузького страйку** (січень 1952 року) загинув 1 в'язень [20]. **Норільське повстання** в'язнів проходило з 26 травня по 4 серпня 1953 року. Число загиблих під час цього повстання коливається у межах 100 [21] – 200 чоловік [22]. Можемо прийняти цифру втрат, наведену у джерелі [23]: 123 убитих та 243 поранених під час Норільського повстання. Під час **Воркутинського повстання** в'язнів (липень-серпень 1953 року), за офіційними даними загинуло 42, та було поранено 135 чоловік [23]. Проте, згідно з [13, с.336], втрати під час цього повстання склали 483 загиблих (з них 290 українців), та 700 поранених. При розмаху втрат 42-483 чоловік, можемо прийняти цифру 200 загиблих під час Воркутинського повстання 1953 року. Під час **Кенгірського повстання** (16.05.-26.06.1954 року) за офіційними даними загинуло 47 чоловік, та ще 106 були поранені [24], проте неофіційні дані є набагато вищими, і складають 500-700 загиблих [24], причому третину із 7-13 тис. повстанців склали українці [25]. При розмаху втрат 47 – 700 чоловік, можемо прийняти цифру 200 загиблих під час Кенгірського повстання в'язнів у 1954 році. Таким чином, розмах втрат під час повстань в'язнів у сталінських концтаборах у першій половині 50-х рр. складає 190 – 1.384 чоловік, з середньою цифрою 524 загиблих.

У столиці **Грузії – Тбілісі**, 9-10 березня 1956 року мали місце заворушення, під час яких загинуло 15 чоловік, було поранено 54 особи, з яких потім 7 померли у лікарні, постраждало 146 співробітників міліції [26]. За даними, які наводить В.Ерліхман, під час заворушень у Тбілісі та в інших грузинських містах, у березні 1956 року, загинуло загалом 60 чоловік [1, с.18]. При розмаху втрат 22 – 60 чоловік, приймемо цифру 50 загиблих під час подій 9-10 березня 1956 року в Грузії [1, с.14].

Під час демонстрацій у **Новочеркаську** (серпень 1962 року) загинуло 32 чоловік [1, с.14].

Під час придушення **путчу ГКЧП у Москві** (серпень 1991 року), втрати захисників «Білого дому» склали 3 убитих та 50 поранених, покінчило життя самогубством 6 радянських високопосадовців [27]. Загалом, загинуло 9 чоловік.

Після розвалу СРСР, у багатьох його колишніх республіках проходили громадянські, міждержавні війни та етнічні конфлікти.

Громадянська війна у **Таджикистані** проходила з 5.05.1992 і до 27.06.1997 року. Втрати у цій війні за різними оцінками були такі: 23,5 тис. загиблих [7, с.567], 30 тис. (у тому числі 10 тис. загиблих – військові втрати) [1, с.24], близько 60 тис. загиблих та невідома кількість зниклих безвісти [28], 50 тис. – 100 тис. загиблих [29], 100 тис. [51], та 100 тис. – 150 тис. загиблих [30]. Тобто, втрати у цій війні коливаються у межах 23,5 тис. – 150 тис.

загиблих. Ми вважаємо, що реальний розмах втрат у цій війні є вужчим, і складає 50 тис. – 100 тис. загиблих. Можемо прийняти цифру 60 тис. загиблих під час громадянської війни 1992-1997 рр. у Таджикистані, причому військові втрати становлять, щонайменше 10 тис. чоловік.

Збройний конфлікт 1992 року (2 березня-1 серпня) у **Придністров'ї** виник на південно-західних кордонах України. У книзі К.Мяло [31, с.194], втрати Молдови були визначені у 3 тис. убитих та 9 тис. поранених, а втрати Придністров'я – у 675 убитих та 4 тис. поранених. Проте вказані дані про втрати виявилися перебільшеними. Згідно [7, с.556] усього загинуло 800 чоловік, у тому числі втрати Молдови і Придністров'я склали, відповідно 320 та 425 чоловік. Згідно [1, с.22], усього загинуло 770 чоловік, у тому числі 329 молдаван, 425 придністровців, та 16 російських миротворців. За даними джерела [32], з обох боків загинуло 1.195 чоловік, у тому числі 386 молдаван та 809 придністровців. Ще наводяться цифри 1 тис. убитих, 950 убитих з обох боків, у тому числі 400 мирних жителів [32]. Таким чином, розмах втрату цьому конфлікту складає 745 – 1.195 чоловік. Можемо прийняти цифру 950 загиблих під час конфлікту 1992 року у Придністров'ї, причому військові втрати склали 550 чоловік.

Під час боїв у **Москві**, у жовтні 1993 року загинуло 150 [33, с.271]– 158 чоловік, та ще 423 чоловік були поранені [34]. Можемо прийняти цифру 158 загиблих під час боїв 1993 року в Москві.

Під час воєн у Таджикистані, Придністров'ї, у етнічних конфліктах на Закавказзі, були задіяні російські війська (так звані миротворчі сили та прикордонники). Їхні втрати склали 496 убитих та 2.232 поранених [7, с.553-565].

В **Грузії**, поряд з етнічними конфліктами у Абхазії та у Південній Осетії, ще проходила громадянська війна (22.12.1991-31.12.1993 рр.) між прихильниками Е.Шеварднадзе та З.Гамсахурдіа [35]. В ЗМІ називалося загальне число жертв цієї війни – 2 тис. чоловік, можливо завищене [1, с.18]. Якщо вважати, що указана цифра втрат – це убиті та поранені, то прийнявши співвідношення убитих і поранених як 1:3, можна припустити, що під час громадянської війни 1991-1993 рр. у Грузії загинуло 500 чоловік.

Першій **російсько-чеченській війні** (11.12.1994-22.08.1996 рр.) передували зіткнення та сутички 1991-1994 рр. у самій **Чечні** між прихильниками та противниками президента Дж. Дудаєва. Під час цих зіткнень загинуло близько 500 чоловік [1, с.23]. Менша цифра – 200 загиблих наводиться у джерелі [36]. При розмаху втрат 200 – 500 загиблих, можемо прийняти цифру 300 загиблих під час сутичок 1991-1994 рр. у Чечні.

Перша чеченська війна продовжувалася з 11 грудня 1994 року, і до 12 травня 1997 року, хоча бойові дії закінчилися 31 серпня 1996 року, з

підписанням мирної угоди у місті Хасав'юрт. Згідно джерела [37], загальне число загиблих у цій війні коливається в межах 50 тис. – 200 тис. чоловік, хоча друга цифра, без сумніву, є перебільшеною. Так, за даними Державної Ради Чечні, у республіці з 1991, і по 2005 рік загинуло 160 тис. чоловік, із числа яких тільки 30 тис. – 40 тис. були чеченці, а решта – росіяни, дагестанці, інгуші [38] [39]. Але у [40] говориться про те, що цифра 160 тис. загиблих є лише припущенням, для якого немає ніякого обґрунтування. Натомість, у [39] наводяться такі цифри втрат: 40 тис., 75 тис., 100 тис. загиблих. Цифра 250 тис. загиблих, яка була продекларована у квітні 2005 року, є також завищеною [39].

О.Бабьонішев виводить свої підрахунки втрат з порівняння даних переписів населення 1989 та 2002 років у Росії, хоча, за його оцінками перепис населення 2002 року по Чечні є недостовірним [39]. Згідно його підрахунків, у Чечні загинуло у результаті військових дій, усього 36.344 чоловік, у тому числі 31.189 чоловіків, 4.450 жінок та 615 дітей. Загинуло також, за його підрахунками 12-15 тис. російських солдатів, 500 – 1 тис. найманців на чеченському боці, від погіршення умов життя померло 40 тис. чоловік [39]. Усього, 78.844 – 82.344 чоловік. Б.Соколов оцінює кількість загиблих мирних жителів Чечні у 70 – 80 тис. чоловік [40, с.535], а генерал Лебедь – у 80 тис. убитих та 240 тис. поранени [41], [31, с.389].

Втрати російських військ у **Чечні**, за офіційними даними, склали 5.528 убитих та зниклих безвісти, 16.098 були поранені, та перехворіло різними хворобами 35.289 російських військовослужбовців [7, с.583]. Проте, за даними Комітету солдатських матерів Росії, під час Першої чеченської війни загинуло 14 тис. російських військових, а з урахуванням військових втрат інших міністерств Росії, на думку Б.Соколова, могло усього загинути 14,4 тис. військовослужбовців різних міністерств Росії [42]. З даних генерала Лебеда випливає, що в роки Першої чеченської війни загинуло 15.096 російських військовослужбовців [41]. Тобто, вилка російських військових втрат складає 5.528 – 12 тис. – 14 тис. – 14,4 тис. – 15 тис. – 15.096 загиблих. Подібний розкид втрат Б.Соколов пояснив тим, що 83% російських військовослужбовців, які воювали у Чечні, були вихідцями з сільської місцевості, а значна частина – вихованцями дитячих будинків, які не мали родичів [43, с.301]. А тому, загиблі військовослужбовці з цих соціальних верств взагалі могли не потрапити у офіційні списки втрат, оскільки ймовірність того, що дані про них дійдуть до широкої громадськості, та засобів масової інформації, була близькою до нуля [10, с.301].

Цифри російських офіційних джерел про 15,5 тис. убитих чеченських бойовиків у роки Першої чеченської війни [43], викликають подив з тієї причини, що загальна чисельність чеченських бойових формувань не пе-

ревищувала 13 тис. чоловік, в той час, як чисельність російських військ у Чечні зросла з 23,8 тис. осіб станом на 11 грудня 1994 року, до 70.509 осіб станом на 1 лютого 1995 року [7, с.579-582], і до 220 тис. осіб у березні 1995 року [44]. Правда, через невелику територію та гористу місцевість Чечні, у боях безпосередньо прийняли участь тільки 25% задіяної кількості російських військ [44].

Тому реальними є менші оцінки чеченських військових втрат. Згідно [7, с.584], вони склали 2,5 тис. – 2,7 тис. загиблих. Згідно [45] військові втрати чеченців коливалися у межах 2.870 – 3.870 загиблих. Отже, військові втрати чеченців складають 2.500 – 2.700 – 2.870 – 3.870 загиблих.

Згідно даних джерела [45], цивільні втрати у Першій чеченській війні коливаються в межах 25 тис. – 30 тис. – 40 тис. – 120 тис. загиблих, хоча, як випливає з наведеного вище, більш реальним є вужчий інтервал: 70 – 80 тис. загиблих мирних громадян. Можемо прийняти цифру 75 тис. загиблих цивільних під час Першої чеченської війни у Росії. З інтервалу втрат 5.528 – 15.096 загиблих російських військових, приймемо цифру 12 тис. загиблих, а з інтервалу втрат 2.500 – 3.870 загиблих чеченських військових, приймемо цифру 2.700 загиблих. З 500 – 1 тис. загиблих добровольців, які воювали на чеченському боці, приймемо цифру 500 загиблих.

Таким чином, при розмаху втрат 78.528 – 99.966 чоловік, середня цифра загиблих у роки Першої чеченської війни (1994-1996 рр.), складає 90.200 чоловік, у тому числі військові втрати склали 15.200 чоловік.

Упродовж 1997 – і до серпня 1999 року у **Чечні** та на **Північному Кавказі** згідно [36], загинуло близько 300 мирних жителів, ще близько 200 мирних жителів підірвалися на мінах, загинуло близько 200 бойовиків, та 100 російських військовослужбовців. Разом, 800 чоловік.

Другій чеченській війні передувало вторгнення чеченських загонів на територію **Дагестану**. Упродовж серпня-вересня 1999 року, в боях на території Дагестану втрати російських військ склали 279 убитих та 800 поранених [7, с.590]. В боях загинуло 300 мирних жителів Дагестану, та від терористичних актів у містах Росії (Москва, Волгодонськ), та на Північному Кавказі – 300 [1, с.23] – 400 чоловік [10, с.302]. Дані про 2 тис. загиблих бойовиків за цей проміжок часу [46], виглядають неправдоподібними, тим більше, що загальна кількість чеченських бойовиків, які 7 серпня 1999 року вторглися на територію Дагестану також складала 2 тис. чоловік [47, с.741]. Якщо прийняти втрати бойовиків наближено рівними втратам російських військ, то загальні людські втрати під час боїв у Дагестані у серпні-вересні 1999 року складуть 1.158 – 1.258 загиблих. Приймемо цифру 1.200 загиблих під час боїв 1999 року (серпень-вересень) у Дагестані. Військові втрати, при цьому склали 578 чоловік.

З 1 жовтня 1999 року почалася **Друга чеченська війна**. З 1 жовтня 1999 року, і до 1 лютого 2001 року втрати російських військ склали 2.728 убитих та 7.971 поранених, а також з 27 лютого 1999 року, і до 1 лютого 2001 року загинуло 1 тис. мирних жителів [7, с.593]. З урахуванням наведених вище даних, можна припустити, що з 1 жовтня 1999 року, і до 1 лютого 2001 року загинуло 700 мирних жителів. Проте є й інші дані. Так згідно з [48], до березня 2000 року у Чечні загинуло 2 тис. російських військових, 8 тис. чеченських партизанів, та 2,2 тис. мирних жителів. Тобто, кількість мирних жителів які загинули в Чечні за період з 1 жовтня 1999 року, і на кінець 2000 року може коливатися в межах 700 – 2,2 тис. чоловік.

Офіційна цифра – 2.728 загиблих російських військовослужбовців, на думку Комітету солдатських матерів Росії є заниженою щонайменше у два рази [49]. Отже, цифра російських військових втрат коливається у межах 2.728 – 5.456 загиблих.

Російські дані про те, що під час Другої чеченської війни втрати чеченських збройних формувань склали 10.800 загиблих (на 31.12.2000 р.), чи 15 тис. загиблих на початок 2001 року, чи 13.517 загиблих на липень 2000 року [50], є абсолютно недостовірними, оскільки вони не тільки багатократно перевищують справжні чеченські втрати, але є у кілька разів вищими за реальну чисельність чеченських військ. Так, наприклад у жовтні 1999 року, проти 93 тис. російського військового угруповання, яке наступало на місто Грозний, оборонялося усього 2-4 тис. чеченських військових [47, с.743]. Тому дільш реальною є цифра 1.300 убитих та 1.500 поранених чеченських військових, які загинули в боях упродовж 1999-2000 рр. [50].

Якщо з інтервалу втрат 700 – 2 2 тис. загиблих мирних жителів прийняти цифру 1,5 тис. загиблих, з інтервалу 2.728 – 5.456 загиблих російських військових прийняти цифру 3 тис. загиблих, та ще врахувати 1.300 загиблих чеченських військових, то під час Другої чеченської війни упродовж 1.10.1999-31.12.2000 рр., розмах втрат складе 4.728 – 8.956 загиблих з середньою цифрою 5.800 чоловік. Військові втрати, при цьому становлять 4.300 загиблих.

Результуючі дані наведені нами у **Додатку 3.9**.

Таким чином, за проміжок 1945-2000 рр., у СРСР та у країнах пострадянського простору під час локальних воєн та конфліктів загинуло 305.994 – 494.098 чоловік, з середньою цифрою 338.179 загиблих. Військові втрати склали 140.560 чоловік, або 41,56 % від середньої цифри втрат. Під час національно-визвольних воєн і повстань загинуло 258.160 чоловік або 76,34 % від усіх втрат. Решта – 80.019 чоловік, або 23,66 % від середньої цифри загиблих – це жертви громадянських воєн, сутічок та повстань.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.** Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с.
- 2.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження. наукова монографія /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації 2002. – 304 с.
- 3.** Паршев А. Вторая мировая: когда она началась и когда закончилась? /А. Паршев, В. Степаков. – М.: Яуза: Эксмо, 2009. – 576 с.
- 4.** Родина. – 1991. – № 6-7. С.93.
- 5.** Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – 1135 с.
- 6.** Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan>.
- 7.** Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.
- 8.** Нариси з історії політичного терору і тероризму в Україні XIX – XX ст. //Інститут історії України НАН України. – 2002. – С.771.
- 9.** Ткаченко С.Н. Повстанческая армия. (Тактика борьбы) /С.Н. Ткаченко. – М.: АСТ, 2000. – 512 с.
- 10.** Соколов Б.И. Тайны Второй мировой /Б.И. Соколов. – М.: Вече, 2001. – 480 с.
- 11.** Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації. XIX–XX століття /Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
- 12.** Субтельний О. Україна. Історія /О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
- 13.** Історія України. Видання 2-ге. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.
- 14.** Масловский В.И. В борьбе с врагами социализма /В.И. Масловский. – Львов: Вища школа, 1984. – 188 с.
- 15.** Веденеев Д. До питання про тактику дій підпілля ОУН (друга половина 1940-х – початок 1950-х) /Д. Веденеев. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 6. – К., 2002. – С.450.
- 16.** Зубкова Е.Ю. «Лесные братья» в Прибалтике: война после войны /Е.Ю. Зубкова. // Отечественная история. – 2007. – №3. – С.14-30.
- 17.** Чередниченко В. Анатомія зради / В. Чередниченко.. – К.: Видав. Політ. Літ-ри України 1976. – 333 с.
- 18.** Потери населения Литвы за период оккупаций. – Центр исследования геноцида и резистенции жителей Литвы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://genocide.it/centras/ru/529/c>.
- 19.** Родина. – 1991. – № 6-7. – С.132.
- 20.** История Сталинского ГУЛАГа. Том 6. Восстания, бунты и забастовки заключенных. –М.: РОССПЭН. – С.662-663 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://igorkurl.livejournal.com/558850.html>.
- 21.** Макарова А.Б. Норильское восстание /А.Б. Макарова. //Воля. Журнал узников тоталитарных систем. – 1993. – №1. – С. 68-108.
- 22.** Иноземцев П. Выростеш хлопчик, бандеровцем станеш! /П. Иноземцев. // Известия. – 2008. – 27 июня.
- 23.** Ворукинское восстание [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1454793>.
- 24.** Кенгирское восстание. Документы и воспоминания //Воля. Журнал узников тоталитарных систем. – 1994. – №2/3. – С.369.
- 25.** Факты. – 2004. – 14 мая. – С.4.
- 26.** Отечественная история. – 1997. – №3. – С.43.
- 27.** Факты. – 2005. – 19 августа. – С.3.
- 28.** Май 1992 года: начало гражданской войны в Таджикистане [Електронний ресурс]. – 2017, 7 мая. – Режим доступу: <http://ru.sputnic-tj.com/country/20170505/1022205182>.
- 29.** Tajikistan's civil war [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rferl.org/a/1830674.htm>.
- 30.** Гражданская война в Таджикистане [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.org>.
- 31.** Мяло К.Г. Россия и последние войны XX века (1989-2000): К истории падения сверхдержавы /К.Г. Мяло. – М.: Вече, 2002. – 480 с.
- 32.** 20 лет войне на Днестре. Бендерская трагедия окончательно расколола Молдавию [Електронний

ресурс]. – 2012, 19 июня. – Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/world>. **33.** Чарный С. Тайны октября 1993 /С. Чарный. – М.: ЭКСМО,2004. – 286 с. **34.** Доклад Комиссии Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации по дополнительному изучению и анализу событий происходивших в Москве 21 сентября-5 октября 1993 года. – М.: Федеральное Собрание Российской Федерации. Государственная Дума. – **35.** Гражданская война в Грузии (1991-1993) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/grazdanskiyevoiny/home/>. **36.** Жуков Сергей 2. Человеческие потери в чеченских войнах [Электронный ресурс] /Сергей Жуков 2. – Режим доступу: <http://www.proza.ru/2013/08/29/1564>. **37.** Черкасов Ал-р. Книга чисел. Книга утрат... [Электронный ресурс] /Ал-р Черкасов. – 2004,19 февраля. – Режим доступу: http://www.polit.ru/article/2004/02/19/kniga_chisel. **38.** Каспаров Г. История чеченской войны. Факты [Электронный ресурс] /Г. Каспаров. – Режим доступу: <http://www.kasparov.ru/note.php>. **39.** Бабенышев Ал-р. Арифметика потерь. Ответы не сходятся /Ал-р Бабенышев. // Новая газета. – 15.12.2005 – <http://2005.novayagazeta.ru/nomer/2005/94n/n94n-s16.shtml>. **40.** Соколов Б.В. 100 великих войн /Б.В. Соколов. – М.: Вече,2001. – 544 с. **41.** Известия. – 1996. – 5 сентября. **42.** Соколов Б. СССР и Россия на бойне. Людские потери в войнах ХХ века [Электронный ресурс] /Б. Соколов. – Режим доступу: <http://www.t-reading.link/bookreader.php/1030377.html>. **43.** Известия. – 1996. – 16 марта. – С.1. **44.** Новое время. – 1999. – №44. – С.18. **45.** Давайте сравним потери мирного населения в двух чеченских войнах [Электронный ресурс]. – 2014, 29 июля. – Режим доступу: <http://forum.ykt.ru/mviewtopic.jsp?id=3322430>. **46.** Телеканал Останкино. – 1999. – 20 сентября. **47.** Всемирная история войн. – Минск: ООО «Харвест», 2005. – 768 с. **48.** Комсомольская правда. – 2000. – 17 марта. – С.5. **49.** Сколько стоит война //Аргументы и факты в Украине. – 2002. – №38. – С.16. **50.** Яков Валерий. Убийственный рекорд [Электронный ресурс] /Валерий Яков. – 2004, 28 января. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/200401285002/http://www.hrono.org/editions/press/0702124/24/24070220.htm>. **51.** Гражданская война в Таджикистане: воспоминания очевидцев //ББС. – 29.12.2016.

§10. Втрати населення Радянського Союзу та країн пострадянського простору від терору диктатур та у етнічних конфліктах

Протягом 1946-1947 рр. населення Радянського Союзу понесло великі втрати від штучно організованого голоду, який охопив Україну, Молдавію, Білорусію, та деякі райони Російської Федерації (Поволжя, Ростовська область, Центральньо-Чорноземна зона). За даними, які наводить В.Ерліхман [1, с.13], усього по СРСР померло від голоду 1 млн. чоловік, у тому числі в Росії померло 550 тис. чоловік [1, с.23], в Молдавії – 100 тис. [1, с.22], у Білорусії – 50 тис. чоловік [1, с.17]. На Україну, таким чином, припадає 300 тис. померлих від голоду людей. Цифру 1 млн. померлих від голоду 1946-1947 рр., у тому числі 0,5 млн. померлих у Росії, називає також В.Зима [3].

Натомість М.Еллман кількість загиблих від голоду 1946-1947 рр. у СРСР оцінює у вищій 1-1,5 млн. чоловік, хоча на думку багатьох дослідників остання цифра втрат є завищеною [4]. Стосовно померлих від голоду 1946-1947 рр. на Україні, то за даними, які наводить Я. Грицак, [5, с.272], їхня кількість коливається в межах 300 тис. – 500 тис. чоловік. Цифри 1-2 млн. померлих від голоду 1946-1947 рр. на Україні є перебільшеними, а С. Кульчицький називає їх фантастичними [6]. Отже при розмаху втрат 1-1,5 млн. чоловік, приймемо цифру 1 млн. померлих від голоду 1946-1947 рр. у СРСР.

Великі втрати понесло населення СРСР від терору сталінського режиму. В джерелі [7, с.294] наводяться дані, що за період 1945-1953 рр. кількість засуджених за контрреволюційні та інші особливо небезпечні державні злочини склала 626.365 чоловік, у тому числі 12.147 чоловік були засуджені до смертної кари, 585.721 – до покарання у таборах колоніях і тюрмах, 24.007 – до заслання та висилки, та 4.979 – до інших каральних заходів. Серед в'язнів радянських тюрем та колоній великою була смертність. Так, В.Ерліхман кількість жертв сталінського терору протягом 1945-1953 рр. оцінює у 600 тис. загиблих, у тому числі 100 тис. чоловік було страчено та убито, 350 тис. загинули в тюрмах і в таборах, та 150 тис. – на засланні [1, с.13]. Вищі цифри втрат називає Дм. Волкогонов. За його даними, за період 1929-1953 рр. жертвами сталінських репресій стали 19,5 – 22 млн. чоловік, з них не менше третини були засуджені до смертної кари, або загинули, причому на період 1945-1953 рр. прийшлося 5,5 – 6,5 млн. чоловік [8]. Третина від указаних цифр дає нам вики втрат 1,83 – 2,16 млн. загиблих. За нашими підрахунками [2, с.467], за вказаний період часу у концтаборах загинуло 641,7 тис. – 1,283 млн. в'язнів, а з урахуванням померлих у спецпоселеннях, загальна кількість загиблих складе 1.357,2 тис. – 2.713,6 тис. чоловік. Тобто, кількість загиблих від сталінських репресій за період 1945-1953 рр. складає наступний числовий ряд: 600 тис. – 1.357,2 тис. – 1,83 млн. – 2,16 млн. – 2.713,6 тис. чоловік. Можемо прийняти, при розмаху втрат 600 тис. – 2.713,6 тис. чоловік, середню цифру 1,83 млн. загиблих від усіх причин за період 1945-1953 рр. від сталінських репресій.

Згідно [1, с.14], від терору 1954-1987 рр. загинуло 1 тис. чоловік, у тому числі 500 було страчено і убито, та ще 500 померли в тюрмах і в таборах. Проте в число страчених і убитих включені загиблі під час повстань в'язнів, повстань у Тбілісі та у Новочеркаську. Втрати у цих повстаннях враховані нами у §9 цього розділу. Тому, число жертв політичного терору 1954-1987 рр. можемо оцінити у 500 загиблих.

В останні роки існування **Радянського Союзу** (1988-1991 рр.), країною прокотилася хвиля етнічних конфліктів і заворушень, у яких, станом на 1 вересня 1991 року загинуло 1,5 тис. чоловік, та ще 16 тис. були поранені [2, с.455], [9].

В **Узбекистані**, під час теракту в Ташкенті (16.02.1999р.), загинуло 28 чоловік, та ще 351 були поранені, а в **Туркменистані**, під час замаху на президента країни Ніязова, загинуло 20 чоловік [2, с.456].

Під час **осетино-інгушського конфлікту** 1992 року у Російській Федерації, загинуло 407 інгушів, 105 осетинів, та 44 осіб інших національностей [10, с.566]. Разом, 556 чоловік.

Конфлікт між **Вірменією та Азербайджаном** через **Нагорний Карабах** продовжувався з 13 лютого 1988 року і до 12 травня 1994 року. Станом на кінець лютого 1994 року загальна кількість загиблих з обох боків оцінювалася у 13 тис. чоловік [2, с.457], проте ці дані виявилися заниженими. Загальна кількість жертв на тепер оцінюється у межах 30 тис. [10, с.99], [11]- 35 тис. [12] – 42 тис. загиблих, у тому числі 17 тис. вірменів та 25 тис. азербайджанців [13]. Тобто, у даному випадку позмах втрат складає 30 тис. – 42 тис. чоловік.

Для уточнення втрат у цьому конфлікті слід окремо розглянути втрати кожної з сторін. Так, за даними В.Ерліхмана [1, с.15], загинуло 12 тис. азербайджанських військових та 7.500 мирних жителів, загинуло 2 тис. карабахських військових та близько 500 мирних вірменів. Втрати Вірменії склали 2 тис. убитих, у тому числі 1.900 вірменів загинули під час боєвих дій у Нагорному Карабасі (військові втрати), та ще 100 цивільних вірменів загинули від обстрілів території Вірменії з азербайджанського боку [1, с.16]. Таким чином, за В.Ерліхманом, загалом у карабаському конфлікті загинуло 24 тис. чоловік, у тому числі загинуло 19,5 тис. азербайджанців та 4,5 тис. вірменів. Військові втрати склали 15,9 тис. загиблих. Можливо, у цьому джерелі указані не всі втрати, оскільки у [14] наводяться наступні дані: військові втрати вірменів склали 5.856 загиблих, у тому числі 3.291 – з Нагорного Карабаху, загинуло 1.264 цивільних вірменів. Разом, 7.120 чоловік. Втрати Азербайджану склали, за вірменськими даними, понад 25 тис. військовослужбовців убитими [14]. Отже, за даними джерела [14], загалом загинуло 32,12 тис. чоловік, причому військові втрати склали 30.856 загиблих.

Азербайджанська сторона відстоює значно менші цифри власних втрат. Так, військові втрати Азербайджану склали 11.557 загиблих. Відповідний поіменний список загиблих азербайджанських військових був опублікований у 2014 році [15]. Кількість загиблих мирних азербайджанців коливається у межах 167-763 чоловік, та ще 749 азербайджанців, як військових, так і цивільних, зникли безвісти, тобто фактично загинули. Отже, за даними джерела [15] втрати Азербайджану коливаються у межах 12.473 – 13.069 загиблих, причому військові втрати склали близько 12 тис. загиблих. Проте указані дані протирічать офіційним азербайджанським даним, згідно яких втрати країни Карабаської війни склали 20 тис. загиблих, 100

тис. поранених, та ще 50 тис. чоловік стали інвалідами [16]. Згідно [15], за вірменськими даними, загинуло 5.856 – 6 тис. вірменів-військовослужбовців та 1.264 мирних вірменських жителів. Тобто, вірменські втрати коливаються у межах 7.120 – 7.264 загиблих. Отже, за даними джерела [15] втрати ворогуючих сторін коливаються у межах 19.593 – 20.333 загиблих. З урахуванням даних, наведених вище, втрати ворогуючих сторін під час війни у Нагорному Карабасі описуються наступним числовим рядом: 19.593 – 20.333 – 24 тис. – 30 тис. – 32,12 тис. – 35 тис. – 42 тис. загиблих.

Останню цифру втрат – 42 тис. чоловік, ми вважаємо перебільшеною, оскільки крім числа убитих, вона, скоріш за все, включає у себе також певну кількість поранених [15]. При розмаху втрат 19.593 – 35 тис. чоловік, приймемо цифру 30 тис. загиблих у Карабаській війні, яка багатьма фахівцями вважається консенсусною [17]. Будемо вважати, що у цій війні військові втрати Азербайджану склали 11.557 чоловік, а Вірменії – 5.856 чоловік. Разом, 17.413 загиблих.

Після укладення перемир'я 12 травня 1994 року, бойові дії, хоча і з меншою інтенсивністю, продовжувалися і далі. Так, за офіційними азербайджанськими даними, з травня 1994 року, і до травня 1999 року вірменська сторона порушувала угоду про припинення вогню 1.271 раз, у результаті чого втрати Азербайджану склали 188 убитих та 366 поранених [18]. Якщо припустити, що втрати Вірменії були такими ж, то кількість загиблих, у сутічках 1994-1999 рр. між Вірменією та Азербайджаном можна наближено оцінити у 380 чоловік. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Етнічний конфлікт між грузинами та осетинами на території **Південної Осетії (Грузія)**, проходив з 5 січня 1991 року, і до 24 червня 1992 року. Стосовно цього конфлікту наводяться наступні цифри втрат: 1 тис. убитих та 2,5 тис. поранених [19], [20, с.163], 1.079 чоловік, у тому числі 947 загиблих та 132 зниклих безвісти, та ще 3.500 поранених [21], 1.300 загиблих, у тому числі 800 осетинів та 500 грузинів [22], 1.200 загиблих, у тому числі 750 осетинів та 450 грузинів [1, с.18]. При розмаху втрат 1 тис. – 1.300 чоловік, приймемо цифру 1.200 загиблих під час етнічного конфлікту між грузинами та осетинами у Південній Осетії. Військові втрати, при цьому склали 700 загиблих [1, с.18].

Етнічний конфлікт між абхазами і грузинами в Абхазії (Грузія проходив з 14 серпня 1992 року) і до 30 вересня 1993 року, і мав наслідком велику кількість жертв з обох боків. Слід проаналізувати втрати кожної з сторін. Згідно даних В.Ерліхмана [1, с.18], загинуло 3.365 грузинських військових та 7 тис. мирних грузинів. Усього 10.365 чоловік. Дещо меншу цифру 0 10 тис. загиблих грузинів та 300 тис. грузинів-біженців наведено у джерелі [23]. Згідно [24] загинуло 2.543 грузинських військових та 30 тис. мирних

грузинів, хоча остання цифра втрат на наш погляд, є перебільшеною. Окрім цього, ще 1.500 грузинів зникли безвісти, та 200 тис. – 250 тис. грузинів поповнили ряди біженців [24]. Таким чином грузинські втрати у Абхазькій війні коливаються в межах 10.365 (у тому числі 3.365 військових) – 34.043 (2.543 військових) загиблих. Цифра 30 тис. загиблих мирних жителів є завищеною ще з тієї причини, що згідно [25] усього у Абхазькій війні загинуло понад 6 тис. військових та 10 тис. мирних жителів. Отже, реальні грузинські втрати у цій війні коливаються у межах 10-11 тис. загиблих.

Дані В.Ерліхмана про те, що під час Абхазької війни загинуло 1.510 військових-абхазів [1, с.18], є применшеними, оскільки самі абхази визнали свої втрати рівними 2.700 убитих, 200 зниклих безвісти та 5 тис. поранених [26]. Те, що зниклі безвісти – фактично загинули, визнав міністр невідомої держави В.Ешба, заявивши, що втрати Абхазії під час війни 1992-1993 рр. склали близько 3 тис. убитих, та близько 5 тис. поранених [27]. Таким чином, військові втрати абхазів склали 2.900 загиблих. Цифра 500 загиблих мирних абхазів є применшеною, оскільки не враховує порядку 700 загиблих від мін, та загиблих від інших наслідків війни [1, с.18]. Можемо прийняти цифру 1.820 загиблих мирних жителів-абхазів [24]. Таким чином, втрати абхазів у цій війні складають 4.720 загиблих.

На боці абхазів у війні виступили добровольці з Північного Кавказу та з інших областей Росії. Згідно [1, с.18], у Абхазькій війні загинуло понад 200 добровольців, а згідно даних джерела [28], з 2 тис. добровольців, які прийняли участь у Абхазькій війні, загинуло 270 чоловік, у тому числі 169 – з Північного Кавказу, а 101 – з інших областей Росії. Прийmemo останню цифру в якості числа загиблих добровольців, які воювали на боці абхазів у війні 1992-1993 років.

Таким чином, під час етнічного конфлікту 1992-1993 рр. між грузинами і абхазами, втрати грузинів склали 10-11 тис. загиблих (у тому числі 3.365 військових), втрати абхазів – 4.720 загиблих (2.900 військових), та ще загинуло 270 добровольців на абхазькому боці. Разом, загинуло 14.990 – 15.990 чоловік. Прийmemo цифру 15.990 загиблих, у тому числі військові втрати, разом з втратами добровольців склали 6.535 чоловік.

Після 1993 року бойові дії в **Абхазії** не припинилися. За період 1994-1997 рр. у Абхазії, за даними В.Ерліхмана [1, с.18] загинуло 1 тис. чоловік, у тому числі понад 700 грузинських біженців.

В **Абхазії**, 20-26 травня 1998 року точилися бойові дії між абхазькими та грузинськими військовими підрозділами. Згідно [29], за абхазькими даними, втрати абхазів склали 8 убитих та 17 поранених, а втрати грузинів – 160 убитих. За грузинськими даними, абхази втратили 600 убитих та сотні поранених, а власні втрати, за грузинськими даними склали 52 убитих, 42

поранених, 6 зникло безвісти, та 56 потрапило в полон [29]. Із 52 загиблих – 17 – це військові, та 35 – мирні громадяни. Є ще такі дані: втрати абхазів склали 8 убитих та 20 поранених, а втрати грузинів – 150 убитих та поранених [29]. Оскільки співвідношення поранених і убитих абхазів складає, як 2,5:1, то переносючи його на грузинські втрати, кількість загиблих грузинів можемо оцінити у 43 чоловіки. Таким чином, втрати ворогуючих сторін під час конфлікту 1998 року виражаються наступним числовим рядом: 51 – 168 – 658 загиблих. Зауважимо, що конфлікт 1998 року грузини програли, а тому цифра 600 загиблих абхазів у цьому конфлікті, за грузинськими даними, не відповідає реальній дійсності. А тому, реальним є інтервал 51 – 168 загиблих під час цього конфлікту. В якості середньої цифри приймемо 100 загиблих. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Зведена інформація про втрати населення СРСР та країн пострадянського простору від терору сталінського режиму, від терактів, та у етнічних конфліктах наведена нами у **Додатку 3.9**.

Отже, розмах втрат населення СРСР та країн пострадянського простору від сталінських репресій, у результаті терористичних актів та етнічних конфліктів протягом 1945-2000 рр. склав 1.637.538 – 4.267.662 чоловік, з середньою цифрою 2.878.994 загиблих. Військові втрати перевищили 24.238 чоловік. 98,31 % усіх втрат (2,83 млн. загиблих) прийшлося на післявоєнний голод 1946-1947 рр., та на втрати від сталінських репресій – в основному на підвищену смертність в'язнів сталінських концтаборів та тюрем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрлихман В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с.
2. Лавер О. Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945-2005 рр. /О. Лавер. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 16. Частина друга. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2007. – С.443-476.
3. Зима В.Ф. Голод в России 1946-1947 гг. Отечественная история /В.Ф. Зима. – 1993. – №1. – С.43.
4. Элман М. Голод 1947 г. в СССР //Экономическая история. Обзорение /Под ред. Я.И. Бородкина. Вып. 10. – М., 2005 – С. 197-199 [Электронный ресурс] /М. Элман. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Labs/Ekohist/OB10/SEM/Ellman.html>.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації. XIX – XX століття /Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
6. Кульчицький С. Демографічні втрати України в XX столітті /С. Кульчицький. // Дзеркало тижня. – 2004. – 2 жовтня. – С.21.
7. Платонов О. Бич божий: эпоха Сталина /О. Платонов. – М.: Алгоритм, 2005. – 414 с.
8. Волгогонов Д. Триумф и трагедия /Д. Волгогонов. //Роман-газета. – №18(1168). – 1991. – С.25.
9. Новое время. – 1991. – №45. – С.13.
10. Чепурин А. Алиев после Алиева /А. Чепурин. // Международная жизнь. – 2003. – №11. – С.89-106.
11. Рокс Ю. Медленно вскипающий конфликт /Ю. Рокс // Независимая газета. – 22.02.2012.
12. Телевізійна служба новин //

5-й Телеканал. – 11.12.2006. **13.** Європьюс. – 2.12.2009. **14.** Карабахский конфликт. Итоги противостояния [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://nagorno-karabach.ru/conflict>. **15.** Zurcher Christoph. The Post-Sovier Wars: Rebellion, Ethnic Conflict, and Nationhood in the Caucasus. – P.180. – 308 p. [Электронный ресурс] /Christoph Zurcher. – Режим доступа: <https://nyupress.org/books/9780814797099>. **16.** Известия. – 2002. – 24 января. – С.2. **17.** Кречетников А. «Черный сад»: как начинался распад СССР /А. Кречетников. //ББС. – 11.02.2013. **18.** История конфликта.Embassy of the Republic of Azerbaijan in the People's Republic of China [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.azerbembassy.org.cn/rus/background.html>. **19.** Georgia: Avoiding war in South Osetia [Электронный ресурс]. – 2004, 26 november. – Режим доступа: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN019224/pdf>. **20.** Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа /С.К. Гаджиев. – М.: Международные отношения, 2001. – 463 с. **21.** Вигнанский М. Третьемирские миротворцы /М. Вигнанский. //Время новостей. – 2002. – 15 июня. – С.1-2. **22.** Эхо планеты. – 2012. №3. – С.8. **23.** Вопросы истории. – 2001. – №10. – С.138. **24.** Georgia/Abkhazia: Violations of the laws of war and Russia's role in the conflict [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.hrw.org/legacy/reports/1995/Georgia2/htm#P1174464>. **25.** Юсупова В. Вторая Отечественная... [Электронный ресурс] /В. Юсупова. – 2012, 15 августа. – Режим доступа: <http://kavpolit.com>. **26.** Абхазия отметила двадцатую годовщину начала войны с Грузией [Электронный ресурс]. – 2012, 14 августа. – Режим доступа: <http://vestikavkaza.ru/news>. **27.** Аргументы и факты в Украине. – 2004. – №39. – С.9. **28.** Литовкин В. Абхазская осень /В. Литовкин. //Независимое военное обозрение. – 13.09.2013. **29.** Татарченков О.Н. Шестидневная война в Гальском районе [Электронный ресурс] /О.Н. Татарченков. – Режим доступа: http://okopka.ru/t/tatarchenkov_on/text_0030.shtml.

§11. Статистичні висновки

За період 1945-2000 рр. населення континентів та регіонів земної кулі понесло у війнах і конфліктах великі втрати. Зведені втрати під час локальних воєн і конфліктів упродовж 1945-2000 рр. подаються нами у нижченаведеній таблиці.

Таблиця 3.11.1.

Людські втрати під час локальних воєн та конфліктів 1945-2000 рр.

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Європа	217.813	223.801	243.921	93.256
2.	Америка	713.291	873.072	982.201	130.304
3.	Африка	7.193.186	11.285.716	14.612.941	1.852.918

4.	Азія та Океанія	13.959.113	24.975.278	28.500.362	6.380.766
5.	СРСР, СНД	305.994	338.179	494.098	140.560
6.	Усього загинуло	22.389.397	37.696.046	44.833.523	8.597.804

Втрати населення земної кулі упродовж 1945-2000 рр. від терору диктатур, тероризму, терористичних актів, у результаті етнічних та релігійних конфліктів наведені у таблиці 3.11.2.

Таблиця 3.11.2.

Втрати населення від терору диктатур, у результаті етнічних та релігійних конфліктів 1945-2000 рр.

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Європа	271.656	274.030	281.309	70.234
2.	Америка	319.942	338.940	456.841	-
3.	Африка	3.174.374	5.292.696	6.148.794	377.000
4.	Азія	44.674.403	54.431.990	70.265.758	631.543
5.	СРСР, СНД	1.637.538	2.878.994	4.267.662	24.348
6.	Усього загинуло	50.077.913	63.216.650	81.420.364	1.103.125

Питома вага середньої цифри втрат населення під час локальних воєн і конфліктів, та від терору диктатур, і під час етнічних та релігійних конфліктів 1945-2000 рр. подається у зведеній таблиці 3.11.3.

Таблиця 3.11.3.

Питома вага втрат населення земної кулі упродовж 1945-2000 рр. від збройного насильства.

№	Континент, або регіон	Загинуло у локальних війнах і конфліктах	У %	Загинуло від терору диктатур у релігійних та етнічних конфліктах	У %	Усього загинуло	У %
1.	Європа	223.801	44,96	274.030	55,04	497.831	100
2.	Америка	873.072	72,04	338.940	27,92	1.212.012	100
3.	Африка	11.285.716	68,08	5.292.696	31,93	16.578.412	100
4.	Азія і Океанія	24.975.278	31,45	54.431.990	68,55	79.407.268	100
5.	СРСР, СНД	338.179	10,51	2.878.994	89,49	3.217.173	100

Розподіл середньої цифри втрат населення земної кулі у тому числі військових втрат, упродовж 1945-2000 рр. показаний нами у нижченаведеній таблиці.

Таблиця 3.11.4.

Розподіл втрат населення, у тому числі військових втрат, по континентах та регіонах земної кулі протягом 1945-2000 рр.

№	Європа	Америка	Африка	Азія і Океанія	СРСР, СНД	Загальні втрати (у тому числі військові)
1.	497.831	1.212.012	16.578.412	79.407.268	3.217.173	100.912.696
2.	0,49%	1,2%	16,43%	78,69%	3,19%	100%
3.	163.490	130.304	2.229.918	7.012.309	164.908	9.700.929
4.	1,69%	1,34%	22,99%	72,29%	1,7%	100%

Розглянемо аналогічні таблиці за період часу 1900-1945 рр. Розподіл втрат у локальних війнах і конфліктах був таким.

Таблиця 3.11.5.

Людські втрати під час локальних воєн і конфліктів 1900-1945 рр.

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Європа	1.616.760	1.651.046	2.022.077	849.476
2.	Америка	1.391.514	2.232.005	2.854.630	498.886
3.	Африка	1.541.603	2.078.274	2.466.159	498.734
4.	Азія і Океанія	9.661.370	13.322.776	18.419.520	2.534.319
5.	Російська імперія, СРСР	19.177.436	21.741.724	28.690.705	1.955.737
6.	Усього загинуло	33.388.683	41.025.825	54.453.091	6.337.152

Розмах втрат населення земної кулі від терору диктаторських режимів, під час етнічних релігійних та расових конфліктів за період у часу 1900-1945 рр. наводиться таблиці.

Таблиця 3.11.6.

Розмах втрат населення земної кулі від терору диктаторських режимів, під час етнічних расових та релігійних конфліктів 1900-1945 рр.

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат
1.	Європа	230.281	233.387	274.487
2.	Америка	173.629	176.629	193.629
3.	Африка	-	-	-
4.	Азія	141.289	148.519	179.720
5.	Російська імперія, СРСР	5.093.831	5.115.880	5.172.999
6.	Усього загинуло	5.639.040	5.674.415	5.820.835

Тоді питома вага середньої цифри втрат населення по обох зазначених видах втрат упродовж 1900-1945 рр. приймає наступний вигляд.

Таблиця 3.11.7.

Питома вага втрат населення земної кулі протягом 1900-1945 рр. від збройного насильства

№	Континент, або регіон	Загинуло у локальних війнах і конфліктах	У %	Загинуло від терору диктатур у релігійних та етнічних конфліктах	У %	Усього загинуло	У %
1.	Європа	1.651.046	87,62	233.387	12,39	1.884.433	100
2.	Америка	2.232.005	92,67	176.629	7,33	2.408.644	100
3.	Африка	2.078.274	100	-	0	2.078.274	100
4.	Азія і Океанія	13.322.776	98,9	148.519	1,1	13.471.295	100
5.	Російська імперія, СРСР	21.741.724	80,95	5.115.880	19,05	26.857.604	100

Порівняльна таблиця втрат населення земної кулі за періоди 1900-1945 рр. та 1945-2000 рр. приймає наступний вигляд

Таблиця 3.11.8.

Розподіл втрат населення по континентах та регіонах земної кулі за періоди 1900-1945 та 1945-2000 рр.

№	Європа	Америка	Африка	Азія і Океанія	СРСР, СНД	Усього загинуло	Роки
1.	1.884.433	2.408.644	2.078.274	13.471.295	26.857.604	46.700.250	1900-1945

2.	4,04%	5,16%	4,45%	28,85%	57,5%	100%	1900-1945
3.	497.831	1.212.012	16.578.412	79.407.268	3.217.173	100.912.696	1945-2000
4.	0,49%	1,2%	16,43%	78,69%	3,19%	100%	1945-2000

З вищенаведеної таблиці випливає, що у післявоєнний час (1945-2000 рр.), порівняно з періодом 1900-1945 рр., відбувся «зсув» епіцентру збройного насильства у регіони Азійського та Африканського континентів. Якщо протягом 1900-1945 рр. питома вага втрат населення Африки та Азії складала, відповідно, 4,45% та 28,85% усіх втрат населення земної кулі, то протягом 1945-2000 рр. вже відповідно 16,43% та 78,69% усіх втрат, або разом 95,12% усіх втрат населення земної кулі.

Зведена таблиця, яка включає у себе втрати населення земної кулі у локальних війнах ХХ століття, від терору диктатур, у етнічних та релігійних конфліктах, під час Першої та Другої світової воєн, наводиться нами нижче.

Таблиця 3.11.9.

**Втрати населення земної кулі у локальних війнах,
від терору диктатур, під час релігійних та етнічних конфліктів,
під час Першої та Другої світових воєн**

№	Період часу	Вид збройного насильства	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	1900-1945	Локальні війни, терор диктатур, етнічні та релігійні конфлікти	39.027.723	46.700.240	60.273.976	6.337.152
2.	1914-1918	Перша світова війна	13.944.414	17.923.481	20.702.424	10.082.767
3.	1939-1945	Друга світова війна	58.279.932	84.616.164	103.743.974	30.994.297
4.	1945-2000	Локальні війни, терор диктатур, етнічні та релігійні конфлікти	72.467.310	100.912.696	126.253.887	9.700.929
5.	Усього загинуло		183.719.379	250.152.581	310.974.261	57.115.145

Як випливає з даних останньої таблиці, усього протягом ХХ століття від збройного насильства загинуло 183.719.379 – 310.974.261 чоловік.

Середня кількість загиблих складає 250.152.581 чоловік. Військові втрати становлять 57.115.145 загиблих, або 22,83% середньої цифри втрат.

Із середньої цифри 250.152.581 загиблих, жертвами світових воєн стало 102.539.645 чоловік, або 40,99 % цієї цифри втрат. Решта – 147.612.936 чоловік загинули внаслідок локальних воєн і конфліктів ХХ століття, стали жертвами диктаторських режимів, загинули від терористичних актів, у результаті етнічних та релігійних конфліктів. Із останньої цифри втрат – 68.891.065 чоловік стали жертвами терору диктатур, загинули від терористичних актів, стали жертвами етнічних та релігійних конфліктів. Таким чином, із середньої цифри втрат – 250.152.581 чоловік, внаслідок терору диктатур, від терористичних актів, під час етнічних та релігійних конфліктів загинуло 68.891.065 чоловік, що склало 27,54 % усіх втрат. Решта – 181.261.516 чоловік, або 72,46 % усієї кількості втрат, загинули під час Першої та Другої світових воєн, та у локальних війнах і конфліктах ХХ століття.

Розділ 4. Людські втрати у локальних війнах та конфліктах 2001-2016 років

§1. Втрати населення країн Європи від тероризму та у етнічних конфліктах

Деякі з конфліктів, які проходили у Європі у ХХ столітті, продовжувалися і у ХХІ столітті. Так, згідно даних джерела [1], у **Північній Ірландії**, упродовж 2001-2013 рр. (станом на вересень місяць) загинуло 62 чоловік. Вказану цифру втрат ми вважаємо перебільшеною, виходячи з наступних міркувань. Після підписання мирного договору 10 квітня 1998 року, бойові дії у країні фактично припинилися, а влітку 2005 року Ірландська республіканська армія (ІРА) випустила наказ про припинення збройної боротьби [2]. Винятком можна вважати теракти у березні 2009 року, коли загинули 1 поліцейський та 2 британських солдатів [3]. До того часу, починаючи з 1998 року смертей від політичного насильства у Північній Ірландії не було [3]. Ще один чоловік загинув у 2011 році внаслідок теракту [4]. Отже, при розмаху втрат 4-62 загиблих, приймемо нижню оцінку втрат – 4 загиблих, у тому числі військові втрати склали 3 чоловік. Дані про 178 загиблих від терору ірландських республіканців у Ірландії та Великобританії упродовж 1998-2016 рр., які наводяться у деяких джерелах, наприклад у [37], ми вважаємо перебільшеними.

Аналогічним чином, вщухла терористична діяльність організації **ЕТА в Іспанії**, втрати населення якої упродовж 1968-2000 рр. склали 1.197 загиблих (див. Розділ3, §1). У лютому 2004 року ЕТА публічно заявила про припинення вогню, 22 березня 2006 року – про «постійне припинення вогню», а 10 січня 2011 року – про припинення збройної боротьби, причому 20 жовтня 2011 року ЕТА повторно підтвердила відмову від збройної боротьби [5]. Згідно [6], з початку збройної боротьби ЕТА, і до 2003 року загинуло 1.229 чоловік. Таким чином, можна вважати, на протязі 2001-2011 рр. у Іспанії, внаслідок терористичної діяльності ЕТА загинуло 32 чоловіки.

Втрати під час збройної боротьби у **Прешевській долині** (Сербія), за період 21.06.1999-1.06.2001 рр., враховані нами у §1 попереднього розділу. Аналогічним чином, нами враховані втрати від терористичної діяльності організації «17 листопада», яка діяла у **Греції** упродовж 1973-2003 рр.

У 2001 році відбувся етнічний конфлікт між албанцями та македонцями у **Македонії**. Число загиблих під час цього конфлікту складає 100 [7] – 300 чоловік [8]. У джерелі [9, с.524] наводяться дані про 300 убитих, 500 поранених та 74 тис. біженців під час етнічного конфлікту в Македонії. Тому, дані про 700-800 загиблих у цьому конфлікті албанців [10] є завищеними, оскільки крім загиблих ще включають у себе певне число поранених. Прийmemo втрати під час етнічного конфлікту у Македонії, які наведені у джерелі [11]: загинуло 63 македонських військових, 64 албанських ополченців, 70 мирних жителів (60 албанців та 10 македонців), 2 спостерігачі ООН, та 1 британський солдат. Отже, при розмаху втрат 100 – 300 чоловік, у Македонії загинуло 200 чоловік, у тому числі військові втрати склали 128 чоловік.

Під час сербських погромів у **Косово** (17-18 березня 2004 року) загинуло 19 [12] – 28 сербів [13]. Можемо прийняти цифру 25 загиблих під час сербських погромів 2004 року в Косово.

У **Німеччині**, упродовж 2001-2011 рр. діяла терористична організація «Націонал-соціалістичне підпілля», від рук якої загинуло 10 чоловік: 9 мігрантів з Греції та Туреччини, та 1 жінка-офіцер поліції [14], [15].

Під час терористичних актів 11 березня 2004 року у **Мадриді (Іспанія)** загинуло 191 чоловік 13-ти національностей, та ще 2.050 були поранені [16]. Згодом, число загиблих зросло до 192 [17]. Сюди ж треба додати 7 загиблих терористів, та ще одного терориста, який згодом загинув у Іраку [18]. Таким чином, загалом від час терактів 2004 року в Мадриді, загинуло 200 чоловік.

Під час терактів 7 липня 2005 року у **Лондоні (Великобританія)**, було вбито 52 чоловік, 4 терориста-смертника, та ще понад 700 чоловік були поранені [19], [20]. 21 липня 2005 року відбулася ще одна, невдала спроба теракту, а наступного дня був застрілений громадянин Бразилії, якого помилково прийняли за терориста [20]. Таким чином, під час терактів 2005 року в Лондоні загалом загинуло 57 чоловік.

Під час масових заворушень та безладів 27 жовтня-16 листопада 2005 року у **Парижі (Франція)**, 1 чоловік загинув 126 були поранені та 2.888 заарештовані [21].

У **Норвегії**, під час терактів 22 липня 2011 року загинуло 76 чоловік, та ще близько 100 чоловік одержали поранення [22]. Більш пізні дані говорять про 77 убитих та 319 поранених під час терактів у Норвегії [23].

У **Великобританії**, під час масових заворушень 6-11 серпня 2011 року, загинуло 5 чоловік, 186 були поранені, та ще 1.900 чоловік – заарештовані [24].

Під час терактів 14 лютого 2015 року в **Копенгагені (Данія)**, загинуло двоє громадян країни та 1 терорист [25]. У **Болгарії**, під час теракту у місті

Бургас (18.07.2012 р.), загинуло 7 чоловік включаючи одного терориста та ще 32 чоловік були поранені [26].

У **Бельгії** мали місце наступні терористичні акти. У місті Льєж, внаслідок теракту загинуло 7 чоловік, включаючи терориста, та ще 124 чоловіки були поранені [27]. Під час стрілянини у Єврейському музеї (24.05.2014 р.) загинуло 4 чоловіки [28], а під час теракту 22 березня 2016 року загинуло 38 чоловік, включаючи 3 терористів, та ще понад 340 чоловік були поранені [29]. Разом таким чином від терактів у Бельгії загинуло 49 чоловік.

Серед терористичних актів, які мали місце у **Франції**, перерахуємо такі. Під час терористичного акту в Тулузі (19.03.2012 р.), загинуло 5 чоловік, включаючи 1 терориста [30]. Від терактів 7-9 січня 2015 року загинуло 20 чоловік, включаючи 14 мирних громадян, 3 поліцейських та 3 терористів [30], [31]. 13 листопада 2015 року стався ще один теракт, у результаті якого загинуло 130 чоловік, та ще 350 були поранені [30]. Під час теракту у місті Ніцца загинуло 87 чоловік, та ще 308 були поранені [32]. Ще один теракт відбувся у Франції 26 липня 2016 року. Тоді загинув 1 французький священник та 2 араби-терористи [33]. Загалом, у Франції під час терактів 2012-2016 рр. загинуло 245 чоловік, включаючи 3 поліцейських.

У **Німеччині**, під час теракту в місті Мюнхен, у липні 2016 року, загинуло 10 чоловік включаючи нападника-терориста, та ще 16 чоловік були поранені [34]. Під час теракту 19 грудня 2016 року у Берліні, загинуло 12 чоловік, а сам терорист був знешкоджений пізніше [35]. Стосовно втрат під час інших терактів у Німеччині, то згідно даних джерела [36] вони були такими. За період 2011-2016 рр. було поранено 24 мирних громадян, загинуло 2 терористів, та ще загинуло 2 американських військовослужбовців. Тобто, за період 2011-2016 рр. у Німеччині загинуло внаслідок терористичних актів 27 чоловік, у тому числі загинуло 2 військовослужбовців.

Згруповані дані по країнах Європи наведені нами у **Додатку 4.1**.

Таким чином, розмах втрат населення країн Європи протягом 2001-2016 рр. від тероризму, під час етнічних конфліктів, сутичок та заворушень склав 836 – 1.103 чоловік, з середньою цифрою 942 загиблих. Військові втрати склали 137 чоловік, або 14,54 % від середньої цифри втрат. При цьому під час внутрішніх конфліктів та заворушень загинуло усього 10 чоловік, а решта – 932 чоловік (98,94%) загинуло від тероризму та під час етнічних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>. 2. Moloney Ed. A

secret history of IRA /Ed. Moloney. – Penguin Books,2002. – P XIV. – ISBN 0-141-01041-X.

3. Независимое военное обозрение. – 2009. – 13 марта. **4.** Евроньюс. – 3.04.2011.

5. Группировка ЭТА объявила о прекращении вооруженной борьбы [Электронный ресурс]. –2011,21 октября. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2011/10/21/eta>.

6. Datos significativos del conflicto vasko,1968-2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.euskonews.com/0256zbnk/gaia25604_01.html.

7. Известия. – 2002. – 19 сентября. – С.7. **8.** Новое время. – 2001. – №37. – С.29. **9.** Газін В.П. Новітня історія країн Європи та Америки.1945-2002 / В.П. Газін, С.А. Копилов. – К.: Либідь, 2004. – 622 с. **10.** Убийство пяти мужчин стало причиной массовых беспорядков в Македонии [Электронный ресурс]. – 2012, 17 апреля. – Режим доступа: <https://ria.ru/world/20120417/627946636.html>.

11. Конфликт Македонии с албанцами [Электронный ресурс]. – 2011, 27 марта. – Режим доступа: http://workshopcon.blogspot.com/2011/03/blog-post_5855.html.

12. Kosovo clashes «ethnic cleanings» [Электронный ресурс]. – 2004, 20 march. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/Europe/3551571.stm>.

13. Известия. – 2004. – 23 марта. – С.1. **14.** Евроньюс. – 20.11.2011. **15.** Німецьку нацистку звинувачено у вбивствах //Євроньюс. –8.11.2012.

16. Spain steps up hunt for bombers [Электронный ресурс]. – 2004, 5 апреля. – Режим доступа: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/Europe/3599895.stm>.

17. 11-M Massacre in Madrid [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://m.listas.20minutos.es/lista/323030>.

18. Евроньюс. – 15.02.2007. **19.** Факты. – 2005. – 15 июля. – С.3. **20.** Report of the Official Account of the Bombings in London on the 7th July 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/11_05_06_narrative.pdf.

21. Массовые беспорядки 2005 года во Франции. – Сайт «Конфликтолог». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conflictologist.org>.

22. Аргументы и факты в Украине. – 2011. – №30. – С.8. **23.** Теракты, совершенные в Норвегии Андерсом Брейвиком в 2011 году. Досье [Электронный ресурс]. – 2016,22 июля. – Режим доступа: <http://tass.ru/info/3475111>.

24. Британская полиция пересчитала задержанных погромщиков [Электронный ресурс]. – 2011, 11 августа. – Режим доступа: <https://lenta.ru/news/2011/08/11/arrests>.

25. Полиция Дании заявила, что уничтожила преступника, причастного к стрельбе в Копенгагене [Электронный ресурс]. – 2015, 15 февраля.– Режим доступа: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/176859>.

26. Отчет о расследовании теракта в Бургасе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/ART_20474/R_029_13_1023382186.PDF.

27. Число жертв боины в Льеже выросло до 7 человек //Вести Ру. – 23.12.2011.

28. Подозреваемый в нападении в Брюсселе признал свою вину на видеозаписи [Электронный ресурс]. – 2014, 1 июня. – Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/254060427.html>.

29. Le bilan des attentates de Bruxelles s'alourdit a 35 morts [Электронный ресурс]. – 2016, 28 march. – Режим доступа: <http://www.dhnet.be/dernieres-depeches/afp>.

30. Крупнейшие теракты во Франции за последние годы: инфографика //24 канал. – 15.07.2016. **31.** Щербаков С. Во Франции вспоминают жертв терактов против Charlie Hebdo и еврейского магазина в Париже [Электронный ресурс] /С. Щербаков. – 2016, 7 января. – Режим доступа: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2573966>.

32. Теракт в Ницце...[Электронный ресурс]. – 2016,15 июля. – Режим доступа: <https://strana.ua/news/22813>.

33. В Европе от рук террористов за последние два года погибло более 400 человек //Независимая газе-

та. – 28.07.2016. **34.** Мюнхен: по людям стрелял 18-летний иранец //ББС. – 27.07.2016. **35.** Несмотря на теракт, рождественские ярмарки в Германии продолжат работу – глава МВД [Електронний ресурс] – 2016, 20 декабря. – Режим доступу: <https://www.segoday.ua/world>. **36.** Terror in Deutschland: Nicht nur das Ausmaß der Angst hat sich veran dert [Електронний ресурс]. – 2017, 22 January. – Режим доступу: <http://www.rp-online.de/politic/duutschland/1.6548511>. **37.** Список идущих войн [Електронний ресурс] (апрель 2016 года). – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>.

52. Втрати країн Америки у локальних війнах і конфліктах, та від терористичних актів

У ХХІ столітті продовжувалася громадянська війна в **Колумбії**. Згідно даних джерела [1], за період 2002-вересень 2013 рр., у країні загинуло 26.483 чоловік. Згідно даних джерела [2], в Колумбії протягом 2014 року у громадянській війні загинуло 449 чоловік, протягом 2015 року – 383, і протягом 2016 року – 156 чоловік. Разом, таким чином, у Колумбії, протягом 2002-2016 рр. під час громадянської війни загинуло 27.471 чоловік. Можемо вважати, що за проміжок 2001-2016 рр., враховуючи також другу половину 2013 року, у Колумбії усього загинуло 28 тис. чоловік. Стосовно військових втрат, то згідно даних джерела [3], за проміжок 2002-2009 рр. втрати армії та поліції Колумбії, за урядовими даними склали 4.286 убитих та 13.076 поранених, а втрати повстанців становили 13.197 загиблих. Разом, таким чином, військові втрати протягом 2002-2009 рр. склали 17.362 чоловік. За період 2001-2016 рр. військові втрати під час громадянської війни у країні можна оцінити у 19 тис. загиблих, що склало 67,86 % усієї цифри втрат. Громадянська війна у Колумбії поступово вщухає, про що свідчить мирна угода, підписана урядом країни з найбільшим повстанським угрупованням ФАРК у 2016 році [4].

У **Перу** від партизанської війни та терористичної діяльності лівацьких організацій «Сендеро Луміносо», та ін., за період 2001 – вересень 2013 рр. загинуло близько 250 чоловік [1]. За даними джерела [2] у 2014 році загинуло 3 чоловік, у 2015 році – 7, а у 2016 році – 10 чоловік. Отже, протягом 2001-2016 рр. у Перу, внаслідок бойових дій лівацьких організацій усього загинуло 270 чоловік.

Згідно даних джерела [1], під час партизанських дій, які веде проти уряду **Парагваю** організація під назвою «Парагвайська народна армія», протягом 2008-2013 рр. загинуло 16 військовослужбовців урядових сил. Згідно [5], станом на квітень 2016 року, з обох боків загинуло 63 чоловік.

Офіційні дані говорять про 50 загиблих, причому у серпні 2016 року загинуло 8 парагвайських військовослужбовців [6], [7]. При розмаху втрат 50-63 чоловік, прийmemo цифру 50 загиблих у Парагваї під час партизанської війни 2005-2016 рр. Указані втрати віднесемо да військових втрат.

Кількість загиблих під час спроби перевороту у 2002 році, у **Венесуелі**, коливається у межах 12 [8] – 41 чоловік [9]. Приймемо цифру 20 убитих та 100 поранених під час спроби перевороту у Венесуелі у 2002 році, яка наводиться у [10]. Під час заворушень 2014 року у **Венесуелі** загинуло 20-50 осіб [11]. У джерелі [12] наводяться наступні дані: 43 загиблих у 2014 році, 1 – у 2015 році, та 12 загиблих у 2016 році. Разом, упродовж 2014-2016 рр. у Венесуелі, під час протестів загинуло 56 чоловік.

На **Ямайці**, під час заворушень 2001 року, загинуло 20 [13] – 24 [14] – 25 чоловік [15]. Приймемо цифру 24 загиблих під час заворушень 2001 року на Ямайці.

У 2001 році заворушення сталися також і у **Аргентині**, де загинуло 20 [16] – 25 – 27 чоловік [17]. Приймемо цифру 25 загиблих під час заворушень 2001 року в Аргентині.

У **Болівії**, під час державного перевороту у лютому 2003 року, загинуло 27 чоловік [18]. Розмах втрат під час заворушень у **Болівії**, які відбулися у жовтні 2003 року, складає, 50 [19] – 82 чоловік [20]. Приймемо цифру 76 загиблих під час заворушень у Болівії, яка наведена у джерелі [21].

На **Гаїті**, під час повстання 5-29 лютого 2004 року, загинуло близько 100 чоловік [22], [23]. Після повстання, на **Гаїті** мали місце заворушення, під час яких на протязі жовтня-листопада 2004 року загинуло близько 150 чоловік [24], а упродовж грудня 2004 року – початку липня 2005 року – ще понад 700 чоловік [25]. Таким чином, число загиблих під час заворушень 2004-2005 рр. на Гаїті склало близько 850 чоловік.

Кількість загиблих під час партизанської війни у штаті **Чьяпас(Мексика)**, упродовж 90-х рр. XX століття, у §2 розділу 3 була нами визначена у 100 чоловік. Згідно даних [5], станом на квітень 2016 року усього від партизанської боротьби у цьому штаті загинуло 105 чоловік. Тобто, протягом 2001-2016 рр. у штаті Чьяпас жертвами партизанської боротьби стало 5 чоловік.

Особливе місце займають терористичні акти 11 вересня 2001 року у **Сполучених Штатах Америки**. Загальна кількість загиблих, включаючи жертв терактів та 19 терористів-смертників, визначається наступними цифрами: 2.992 [26], 3.040 (2.997 загиблих та близько 6.300 поранених, 19 терористів та 24 зниклих безвісти) [27], 3.044 [28], та 3.066 чоловік [29]. При розмаху втрат 2.992 – 3.066 загиблих, прийmemo цифру 3.040 загиблих під час терактів 11 вересня 2001 року. Під час терактів загинуло 60 поліцейських

[27], а матеріальні збитки, за оцінкою президента США Дж. Буша-молодшого, за самою низькою стакою склали близько 500 млрд. доларів США [30].

Серед інших терактів у **США** відмітимо теракт під час марафону у Бостоні (15.04.2013 року), коли загинуло 3 чоловік і один терорист, та ще 282 чоловік були поранені [31], а також теракт у місті Сан-Бернардіно (Каліфорнія) у грудні 2015 року, де загинуло 16 чоловік, 24 були поранені, та загинуло 2 терористів пакистанського походження [32]. Під час теракту 12 червня 2016 року у місті Орlando (Флорида), загинуло 49 чоловік та 1 терорист [36].

Відмітимо, що нами аналізуються війни та конфлікти, які ведуться з політичних мотивів, а тому в запропонованому дослідженні не вивчаються втрати під час бойових дій, які ведуться урядами країн Латинської Америки проти злочинних угруповань та наркокартелів. З цієї причини нами не включені у загальний список втрат понад 150 тис. загиблих (2006-2016 рр.) під час війни уряду Мексики проти місцевих наркокартелів [5], 325,5 тис. загиблих під час боротьби уряду Бразилії у 1995-2005 рр. проти злочинних угруповань [33], та понад 11 тис. убитих у Бразилії протягом 2008-2013 рр. з аналогічних причин [34]. Подібні втрати по інших країнах континенту нами також не враховуються.

Результуючі дані наведені нами у **Додатку 4.2.**

Таким чином, протягом 2001-2016 рр. розмах втрат населення країн Америки у локальних війнах і конфліктах, та від терористичних актів склав 32.524 – 32.684 чоловік, з середньою цифрою 32.615 загиблих. Військові втрати становили 19.110 чоловік, або 58,59 % від середньої цифри втрат. Втрати населення Колумбії від громадянської війни, та населення США від терористичних актів 2001 року, склали відповідно 85,85 % та 9,32% від середньої цифри втрат, або разом 95,17 % усіх втрат континенту упродовж 2001-2016 рр. Втрати населення країн Америки у війнах, конфліктах, під час сутичок та заворушень становили 29.503 чоловік, або 90,46 % усіх втрат, решту – 9,54 % (3.112 чоловік) склали загиблі від терористичних актів.

А вже у січні 2017 року стався теракт у мечеті міста **Квебек (Канада)**, під час якого загинуло 6 чоловік та ще 8 були поранені [35].

ЛІТЕРАТУРА

1. Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>. 2. Registro Unico de Victimas-Unidad par alas Victimas [Електронний ресурс]. – 2016, 14 may. – Режим доступу: <http://mi.unidadvictimas.gov.co/RUV>. 3. Logros de la Politica de Defenca y

Seguridad Todos por un Nuevo Pais [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mindefensa.gov.co/irj/go/km/docs/Mindefensa...> **4.** Влада Колумбії уклала мир з повстанцями після 50 років конфлікту //Українська правда. – 25.08.2016. **5.** Спикок идущих войн (апрель 2016 года) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>. **6.** Власти Парагвая уже шесть лет не могут справиться с повстанцами-марксистами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://replyua.net/news/novosti-v-mire>. **7.** Нападение на военных в Парагвае: 8 погибших [Електронний ресурс]. – 2016, 27 августа. – Режим доступу: <http://correspondent.net/world/3737254>. **8.** Комсомольская правда. – 2002. – 13 апреля. – С.2. **9.** Латинская Америка. – 2002. – №7. – С.11. **10.** Venezuela coup linked to Bush team [Електронний ресурс]. 2002, 21 april. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/world/2002/apr/21usa.venezuela>. **11.** Число погибших в ходе беспорядков в Венесуэле достигло 20 [Електронний ресурс]. – 2014, 7 марта. – Режим доступу: <https://ria.ru/world>. **12.** Venezuelan teen dies after being shot at anti-Maduro protest [Електронний ресурс]. – 2015, 26 february. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article>. **13.** Известия. – 2001. – 12 июля. – С.8. **14.** Эхо планеты. – 2001. – №34. – С.20. **15.** Современная история Ямайки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.estnauki.ru/8-statii-po-istorii>. **16.** Червач Сергей. Хроника Аргентинского кризиса в декабре 2001 года [Електронний ресурс] / Сергей Червач. – Режим доступу: <https://rian.com.ua/analytics/20141219/361103792.html>. **17.** Телевізійна служба новин //5-й канал. – 21.12.2001, 21.12.2002. **18.** Попытка государственного переворота в Боливии [Електронний ресурс]. – 2003, 15 февраля. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/48905>. **19.** Известия. – 2003. – 15 октября. – С.4. **20.** Боливии грозит газовый переворот [Електронний ресурс]. – 2003, 17 октября. – Режим доступу: <http://kommersant.ru/doc>. **21.** История Боливии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://latino-america.ru/southAmerica/bolivia/bolivia-history.html>. **22.** Griffin Thomas M. Haiti human rights investigation [Електронний ресурс] /Thomas M. Griffin. – 2004, 11-21 november. – Режим доступу: <http://www.ijdh.org/CSHRhaitireport.pdf>. **23.** Эхо планеты. – 2004. – №18. – С.13. **24.** Волнения и столкновения на Гаити: 11 погибших [Електронний ресурс]. – 2004, 2 декабря. – Режим доступу: <https://utro.ru/news/2004/12/02>. **25.** Гаити //Зарубежное военное обозрение. – 2005. – №7(700). – С.61. **26.** История самых громких терактов на транспорте. – Новости мира... [Електронний ресурс]. – 2011, 25 января. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua>. **27.** Теракт 11 сентября 2001 года... [Електронний ресурс]. – 2013, 12 сентября. – Режим доступу: <https://ria.ru/tv-history/20130911/961017837.html>. **28.** Киевские ведомости. – 2002. – 12 сентября. – С.4. **29.** Аргументы и факты в Украине. – 2003. – №9. – С.5. **30.** Самые громкие теракты в мире [Електронний ресурс]. – 2012, 23 октября. – Режим доступу: <https://ria.ru/spravka>. **31.** Взрывы в Бостоне [Електронний ресурс]. – 2013, 16 апреля. – Режим доступу: <https://lenta.ru/articles/2013/04/16/boston>. **32.** Upwards of 14 people dead in San Bernardino mass shouting... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cnn.com/2015/02/12>. **33.** Эхо планеты. – 2005. – №47. – С.2. **34.** От рук полицейских гибнет шесть человек в день //ББС – 12.11.2014. **35.** Незвестные расстреляли верующих в мечети в Канаде [Електронний ресурс]. – 2017, 30 января. – Режим доступу: <http://m.zn.ua/WORLD>. **36.** Катастрофы и трагедии года // Известия. – 30.12.2016.

§3. Втрати населення країн Африки у локальних війнах і конфліктах

П.3.1. Втрати населення країн Північної Африки

Хоча війна у **Західній Сахарі** формально завершилася у 1991 році, у ХХІ столітті у цьому регіоні мали місце періодичні сутички. Згідно даних джерела [1], у Західній Сахарі, за період 2001-2013 рр. усього загинуло 58 чоловік. Значними були сутички 2010 року у цьому регіоні. Згідно [2], протягом 9 жовтня-10 листопада 2010 року у сутичках між марокканцями і сахарцями загинуло, за марокканськими даними, 11 військових та 2 цивільних, а за даними Фронту ПОЛІСАРІО – 36 чоловік. Ще називалися цифри 18 загиблих, за марокканськими даними, та 38 загиблих, за даними Фронту ПОЛІСАРІО [2]. Відомими є ще наступні цифри втрат: 1 убитий та десятки пранених протягом травня-листопада 2005 року [11], та 1 убитий та десятки поранених протягом лютого-травня 2011 року [12]. Таким чином, упродовж вказаного проміжку часу, діапазон втрат під час сутичок у Західній Сахарі складає 51 – 58 чоловік. При даному розмаху втрат приймемо цифру 58 загиблих під час сутичок у Західній Сахарі, причому військові втрати склали, як мінімум 11 чоловік.

У квітні-травні 2001 року відбулося повстання у **Кабілії (Алжир)**. Згідно [3], у цьому повстанні загинуло 100 чоловік, а згідно [4] – кілька десятків чоловік. За даними джерела [5], кількість загиблих під час повстання у Кабілії склала 126 чоловік. Отже, при розмаху 30 – 126 загиблих можемо прийняти цифру 100 загиблих під час повстання у Кабілії у 2001 році.

На території держав **Малі** та **Нігер** упродовж 2007-2009 рр. проходило повстання туарегів. Згідно [6] загинуло 60 малійських військових, 200 повстанців та 10 мирних жителів. У джерелі [7], окрім даних, наведених вище, військові втрати Нігеру оцінюються у 70-159 загиблих, а втрати цивільного населення коливаються у межах 10 – кілька сотень загиблих. Таким чином, військові втрати під час повстання 2007-2009 рр. коливаються у межах 330 – 419 загиблих, а втрати цивільного населення – у межах 20 – 300 загиблих. У джерелі [8] наводиться ширша вилка втрат: 350 – 1.350 загиблих, як військових, так і цивільних громадян двох країн. Якщо прийняти кількість загиблих військових Нігеру рівною 100 чоловік, то сукупні військові втрати можна оцінити у 360 загиблих. Загальні втрати, у припущенні, що загинуло 300 цивільних, складуть 660 чоловік.

Громадянська війна у державі **Чад** проходила з 18 лютого 2005 року, і до 15 січня 2010 року. Згідно [9] сукупні військові втрати у цій війні склали 1.596 загиблих. За даними джерела [10] сукупні військові та цивільні втрати склали 7 тис. загиблих.

Починаючи з 10 січня 2004 року, збройні сили **США** разом із збройними силами **Алжиру** ведуть у **Західній Сахарі** збройну боротьбу проти організації «Аль-Каїда». Згідно [13], загинуло 90 алжирських військових, 1 морський піхотинець США, та 50-300 терористів. Загинуло також 150 мирних алжирців, 4 французи, та 17 співробітників ООН [13]. Разом, розмах втрат склав 312 – 562 загиблих. Якщо припустити, що загинуло 150 терористів, то середня цифра втрат складе 412 чоловік. Військові втрати становлять 241 чоловік.

У **Лівії**, під час заворушень 2006 року у місті Бенгазі, загинуло 11 чоловік та ще 20 були поранені [18].

З початком 18 грудня 2010 року революції в **Тунісі**, по арабських країнах прокотилася хвиля революцій, повстань, заворушень та громадянських воєн, які увійшли в історію під назвою «Арабської весни». Згідно даних джерела [14], протягом 2010-2012 рр., під час заворушень у країнах **Арабського Магрибу** загинуло: у Марокко – 6 чоловік, в Алжирі – 8 чоловік, у Мавританії – 3 чоловік. Разом, 17 чоловік. У державі Джибуті загинуло 2 чоловік, а в Судані – 200 чоловік [14].

Революція в **Тунісі** тривала з 18 грудня 2010 року, і до 14 січня 2011 року. Згідно [14], число загиблих склало 338 чоловік, та ще 2.147 були поранені. Ще називаються цифри 219 убитих та 510 поранених [15], а також 234 загиблих [16]. При розмаху втрат 219 – 338 чоловік, приймемо цифру 234 загиблих під час революції 2010-2011 рр. у Тунісі.

«Арабська весна» у **Лівії**, яка почалася в країні 17 лютого 2011 року, мала наслідком криваву громадянську війну, яка з перервами продовжується до цього часу. За період 2011-2016 рр. згідно даних джерел [14], [17], оцінюються у межах 13.549 – 35 тис. – 40 тис. загиблих. Спробуємо вказані цифрові дані уточнити. Під час громадянської війни 17.02.2011-23.08.2011 рр. у Лівії, згідно втрати коливаються у межах 20 тис. – 50 тис. загиблих [19], хоча, на наш погляд, нижня оцінка втрат є вищою, і складає 30 тис. загиблих [20, с.11]. За даними Міністерства охорони здоров'я Лівії, окрім щонайменше 30 тис. загиблих, ще нараховувалося понад 50 тис. поранених, та 4 тис. чоловік зникли безвісти [21]. Якщо припустити, що з 4 тис. зниклих безвісти загинуло 2 тис. чоловік, то при розмаху втрат 30-50 тис. чоловік, можемо прийняти цифру 32 тис. загиблих. Стосовно військових втрат, то згідно даних джерела [22] вони склали 10 тис. загиблих. За даними, які наводяться у [23], військові втрати повстанців коливаються у межах 5.904 – 6.626 загиблих а втрати урядових військ – у межах 3.309 – 4.427 загиблих, що у свою чергу, дає загальне коливання військових втрат у 9.213 – 11.053 чоловік. Таким чином, цифра 10 тис. військових, які загинули з обох боків, є реальною, і вкладається у наведений інтервал

втратах. Отже, при розмаху втрат 30 тис. – 50 тис. загиблих під час громадянської війни 2011 року в Лівії, приймемо цифру 32 тис. чоловік. Військові втрати становлять 10 тис. загиблих.

Після закінчення громадянської війни бойові дії у **Лівії** не припинилися. Так, згідно [24], за період з 20 жовтня 2011 року, і до 16 травня 2014 року, під час сутичок у Лівії загинуло понад 1 тис. чоловік.

З 16 травня 2014 року у **Лівії** почалася друга громадянська війна. Станом на червень 2016 року усього загинуло 4.715 чоловік, та станом на травень 2016 року було поранено 20 тис. чоловік [25].

Таким чином, за наведеними вище обчисленнями, розмах втрат під час бойових дій у **Лівії** за період 2001-2016 рр. склав 35.715 – 55.715 чоловік з середньою цифрою 37.715 загиблих.

Військові дії у Лівії, у свою чергу спровокували громадянську війну у сусідній державі – **Малі**, яка, у свою чергу, пройшла декілька етапів. Під час повстання туарегів на першому етапі громадянської війни в Малі (17.01.2012 – 18.06.2013 рр.), військові втрати склали близько 100 загиблих з боку туарегів, та загинуло також 97 малійських та 6 французьких військово-вослужбовців [26]. Під час бойових дій 11.01.2013-14.07.2014 рр., згідно [27], загинуло 63 малійських та 5 французьких військових, втрати екстремістів, за малійськими даними склали 600 загиблих. Припинення вогню у Малі відбулося 20 лютого 2015 року, проте бойові дії у країні продовжувалися і далі. Станом на квітень 2015 року загальна кількість загиблих під час громадянської війни оцінювалася у 1.000 – 1.500 загиблих [28]. Стосовно військових втрат, то втрати проурядових сил складали загалом 192 убитих, туареги втратили у боях проти армії Малі до 65 чоловік, а у боях проти ісламстів – 26-123 чоловік. Втрати ісламстів склали 115 убитих у боях проти туарегів, та 625 убитих у боях проти військ проурядової коаліції [28]. Загалом, військові втрати з обох боків обчислюються у 1.032 загиблих. Стосовно загальної кількості втрат, то станом на 2016 рік вони даються у виці 2.000 – 2.416 – 2.800 загиблих [8], [17], [29]. Можемо прийняти цифру 2.000 загиблих під час громадянської війни 2012-2016 рр. у Малі, причому військові втрати склали 1.032 чоловік, або 53,89 % усіх втрат.

Під час революції 25.01-11.02 2011 року в **Єгипті**, заданими ООН, загинуло близько 300 чоловік [14], згідно даних Міністерства охорони здоров'я Єгипту загинуло 384 чоловіки, та ще 6.467 чоловік були поранені [30], а представники нової влади навели дані про 846 загиблих та 6.467 поранених [14]. При розмаху втрат 300 – 846 чоловік, приймемо цифру 384 загиблих під час революції 2011 року в Єгипті.

Після повалення, внаслідок Революції 2011 року, режиму президента Х.Мубарака у **Єгипті**, по країні прокотилася хвиля насильства. Згідно

[31], за період 12.02.2011 – 30.06.2012 рр. під час сутичок у Єгипті загинуло понад 300 чоловік, та ще 3.702 були поранені, а протягом 22.11.2012 – 3.07.2013 рр. загинуло 128 чоловік. Разом, таким чином, за вказаний проміжок часу у Єгипті загинуло 428 чоловік.

3 лютого 2013 року, у **Єгипті** відбувся військовий переворот. Під час сутичок та заворушень, які мали місце після перевороту, станом на 14 серпня 2013 року, за різними даними, загинуло 300 – 624 – 817 – 2.600 чоловік [31]. Останню цифру втрат називає єгипетська опозиція. Приймемо, при даному розмаху втрат, цифру 817 загиблих, яку називає організація HRW.

За період 3.07.2013 – 8.06.2014 рр., джерелом [31] даються більші оцінки втрат у **Єгипті**: близько 3.143 убитих, включаючи 252 поліцейських та 187 військових. З урахуванням наведених вище даних, за період 15.08.2013-8.06 2014 рр., кількість загиблих єгиптян складе 2.326 чоловік, у тому числі військові втрати становлять 439 чоловік.

Людські втрати, під час боротьби уряду **Єгипту** проти ісламістів на Синайському півострові, та в інших регіонах країни, будуть нами наведені далі.

В столиці **Судану, Хартумі**, 1-3 серпня 2005 року сталися сутички і заворушення, пов'язані із таємничою смертю лідера Півдня країни – Дж. Гаранга. У результаті сутичок загинуло 116 чоловік [32].

Після проголошення незалежності **Південного Судану** 9 липня 2011 року, між новою незалежною державою та **Суданом** сталося кілька прикордонних конфліктів. Прикордонний конфлікт, пов'язаний з боротьбою за місто Хегліг продовжувався з 26 березня по 26 вересня 2012 року. Згідно [33], за час конфлікту, військові втрати Судану, за суданськими даними склали 50 убитих та 100 поранених, а за даними Південного Судану – 256 загиблих. Втрати Південного Судану, за південносуданськими даними склали 31 убитого та 100 поранених, а за даними Судану – 1.000 убитих та 200 полонених. Таким чином, військові втрати ворогуючих сторін за час конфлікту коливаються у межах 81 – 1.256 загиблих. Загинуло також 29 мирних жителів [33]. Війна закінчилася перемогою збройних сил Судану. Ще у [33] наводяться дані про те, що загальні втрати Південного Судану склали 1.200 загиблих. Якщо звести докупи наведені вище дані, то розмах втрат у цьому конфлікті сягає 50-256 загиблих для Судану, та 31-1.200 загиблих – для Південного Судану, не рахуючи 29 загиблих мирних жителів. Отже разом, розмах втрат склав 110 – 1.456 загиблих. Можемо наближено вважати, що під час конфлікту 2012 року за місто Хегліг між Суданом та Південним Суданом, з обох боків загинуло 1 тис. чоловік, з яких 29 загиблих – це мирні жителі. Решту загиблих склали військовослужбовці ворогуючих сторін.

Запеклістю характеризувався конфлікт між **Суданом** та **Південним Суданом** за регіони Південний Кордофан та Голубий Ніл, який почався

21 травня 2011 року взяттям під контроль суданськими військами міста Абҗей. Згідно [34], військові втрати Судану склали близько 600 убитих, а військові втрати Південного Судану – 704 убитих. За даними джерела [35], військові втрати Судану коливаються у межах 600-650 чоловік. Загальні втрати, згідно [35], оцінюються у межах 643 – 1.500 убитих. Проте, є вищі оцінки втрат. Так, у [17] говориться про 5.350 загиблих упродовж 2011-квітня 2016 рр., а у [29] цифра загиблих перевищує 7 тис. чоловік. Тобто, розмах втрат складає 643 – 7.000 загиблих. При вказаному розмаху втрат приймемо цифру 5.350 загиблих під час цього конфлікту. Військові втрати вважаємо рівними 1.304 чоловік.

Як було нами встановлено у §5 попереднього розділу, під час боротьби урядових військ **Ефіопії** проти сепаратистів Огадену, упродовж 2001-2016 рр. загинуло 1.500 чоловік, а проти сепаратистів з народу оромо – 2.000 чоловік за цей же проміжок часу. На території Ефіопії та Еритреї, з 1995 року проходить повстання племені афарів. За період 1995-2000 рр., втрати під час цього повстання нами у §5 попереднього розділу визначені у 500 загиблих. Згідно даних джерела [17], на квітень 2016 року під час цього повстання загинуло 2.000 чоловік, що дає нам цифру 1.500 загиблих протягом 2001-2016 рр. Проте, згідно даних наведених у [34], число загиблих під час цього повстання за 22 роки, є набагато меншим і коливається у межах 275 – 569 чоловік. Виходячи з останнього співвідношення розмах втрат упродовж 2001-2016 рр. можемо наближено прийняти у 300 – 1.500 чоловік, з середньою цифрою 1.000 загиблих.

1 січня 2010 року відбувся міждержавний конфлікт між **Ефіопією** та **Еритреєю**. Загинуло 25 ефіопських та 10 еритрейських військовослужбовців [35]. Разом, 35 чоловік.

У 2016 році стався міждержавний конфлікт між **Ефіопією** та **Південним Суданом**, коли бійці з південносуданського племені мурле напали на плем'я селища у Західній Ефіопії. З боку Ефіопії загинуло 208 чоловік, було викрадено 108 дітей та 2 тис. голів худоби [36]. Сили безпеки Ефіопії ліквідували 60 бойовиків з племені мурле [36]. Разом, під час цього конфлікту загинуло 268 чоловік. Військові втрати будемо вважати рівними 100 чоловік.

Втрати під час протестів 2016 року в **Ефіопії** за даними з різних джерел були такими. Згідно [37] загинуло 78-400 чоловік, а згідно [38], [39], [40] – 50 – 150 – 500 чоловік. Цифру 500 загиблих представники уряду країни називають перебільшеною [40]. При розмаху втрат 50 – 500 чоловік, приймемо цифру 150 загиблих під час протестів 2016 року в Ефіопії.

10-13 червня 2008 року відбувся міждержавний конфлікт між **Джибуті** та **Еритреєю**. Згідно [41], за оцінками Джибуті, втрати Еритреї склали 100 загиблих, а власні втрати джибутімців оцінили у 12-44 загиблих. Тобто, у

даному випадку розмах втрат склав 112 – 144 загиблих. Як і у [42], загальні втрати під час цього конфлікту будемо вважати рівними 144 загиблих. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

У **Джибуті**, протягом 1991-2016 рр. жертвами внутрішнього конфлікту згідно [17], стало 1.000 чоловік. У §5 попереднього розділу, нами була встановлена цифра 200 загиблих від внутрішнього конфлікту у Джибуті протягом 1991-1994 рр. З порівняння наведених цифр втрат, число загиблих у Джибуті від внутрішнього конфлікту упродовж 2001-2016 рр., приймемо рівним 800 чоловік.

У XXI столітті продовжувалася громадянська війна у **Сомалі**. За даними джерела [1], у Сомалі упродовж 2001-2013 рр. загинуло орієнтовно 50 тис. чоловік, у тому числі з 2009 року – 10 тис. чоловік. Згідно [29], у Сомалі в 2015 році загинуло 3.643 чоловік, а у 2016 році – 5.699 чоловік. Загалом, можна вважати, що упродовж 2014-2016 рр. у Сомалі загинуло понад 14 тис. чоловік, що дає нам сумарну цифру 64 тис. загиблих під час громадянської війни 2001-2016 рр. у Сомалі. Військові втрати у цій війні можемо визначити наближеним чином. У §5 попереднього розділу, військові втрати під час громадянської війни у Сомалі упродовж 1986-2000 рр. були нами визначені у 16,36 % від середньої цифри втрат. Перенос указаних відсотків на цифру 64 тис. загиблих дає нам оцінку у 10,47 тис. загиблих військовослужбовців з усіх боків. У це число входить також 2.773 загиблих військовослужбовців з Ефіопії (з них 375 загинуло в бою), які приймали у 2006-2009 рр. участь у війні в Сомалі на боці урядових військ [43].

Проте, втрати під час війни 2001-2016 рр. у **Сомалі** будуть неповними, якщо ми не врахуємо втрати від голоду у цій країні, який тут лютував упродовж 2010-2012 рр., і який був наслідком громадянської війни. За даними ООН, під час голоду 2010-2012 рр. у Сомалі, померло 258 тис. чоловік [44]. Разом, таким чином, у Сомалі, протягом 2001-2016 рр. померло від громадянської війни та її наслідків 322 тис. чоловік. Військові втрати, при цьому перевищили 10,47 тис. загиблих.

У §5 попереднього розділу нами зазначалося, що розмах втрат під час громадянської війни у **Сомалі** упродовж 1986-2014 рр. складає 400 тис. – 1 млн. загиблих, причому, за період 1986-2000 рр. середня цифра втрат, за нашими підрахунками, склала 550 тис. чоловік. Разом, за період 1986-2016 рр., за нашими підрахунками, загинуло 872 тис. чоловік. Ця цифра укладається в наведену вище вилку втрат 400 тис. – 1 млн. загиблих під час громадянської війни в Сомалі.

Операція «Непохитна свобода» – Африканський Піг, яку проводять війська США у **Сомалі** з 7.10.2002 року, ставить за мету не тільки боротьбу проти ісламістів, але і боротьбу проти сомалійських піратів, які

своїми нападами довгі роки тероризували екіпажі суден у міжнародних водах поблизу цієї держави. За час бойових дій загинуло 31 військовослужбовець США (небойові втрати), 260 – 365 ісламістських бойовиків, було взято в полон 1.200 сомалійських піратів, загинуло 7-54 мирних жителів [45]. Тобто, розмах втрат склав 298 – 450 загиблих. Упродовж 2005-2012 рр. 3.740 членів екіпажів кораблів із 125 країн стали жертвами сомалійських піратів, причому 97 чоловік загинули, або при відбитті піратських атак, або у піратському полоні [46]. Зусиллями військово-морських сил держав Світової спільноти з піратством коло берегів Сомалі у 2013 році було покінчено [47]. За проміжок 2005-2013 рр. число жертв сомалійських піратів можемо наближено оцінити у 100 загиблих. Число загиблих піратів нам невідоме, але його можемо прийняти рівним 100 чоловік. Тоді, упродовж 2005-2013 рр. загальне число втрат під час піратських атак приймемо рівним 200 чоловік. Разом з наведеними вище цифрами втрат, розмах втрат за 2002–2016 рр. складе 498–650 загиблих. З наведеного розмаху втрат приймемо цифру 600 загиблих. Військові втрати складуть 431 чоловік (31 військовий США, 300 бойовиків та 100 піратів).

Зведені дані по країнах Північної Африки наведені нами у **Додатку 4.3.**

Як випливає з наведеного вище, розмах втрат під час локальних воєн і конфліктів у країнах Північної Африки склав, упродовж 2001-2016 рр. 377.693 – 412.348 чоловік, з середньою цифрою 387.743 загиблих. Військові втрати становили, як мінімум 27.134 чоловік, або 7 % від середньої цифри втрат. Втрати населення Сомалі склали 83,05 % (322 тис. чоловік) та Лівії – 8,25 % (32 тис. чоловік) від середньої цифри втрат. Разом, втрати населення цих країн склали 91,3 % втрат населення країн регіону. Стосовно типу воєн, то під час міждержавних конфліктів загинуло 7.809 чоловік, або 2,01 % середньої цифри втрат. Решту – 97,99% середньої цифри втрат (379.934 чоловік), склали загиблі під час громадянських воєн, повстань, сутичок та заворушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>. 2. Polisario demands UN council probe of Sahara clash [Електронний ресурс]. – 2011, 15 november. – Режим доступу: <https://af.reuters.com/article/algeriaNews/...> 3. Пролетарское восстание в Алжире(2001) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aitrus.info/node/1405>. 4. Балмасов С. Франция взрывает Алжир «кабийской бомбой» [Електронний ресурс] / С. Балмасов. – 2011, 6 ноября. – Режим доступу: <https://www.pravda.ru/word/restofword/africa/06-11-2011/1097466-kabilia-0>. 5. Printemps berbère 1980: un acte manqué? [Електронний ресурс]. – 2010, 17 august. – Режим доступу:

<http://www.lematindz.net/news/3052>. **6.** Военно-политическая история Мали [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/voengeo>. **7.** Mali: breve «offensive» de l'armee contre des rebelles touareg dans le nord [Электронный ресурс]. – 2009, 2 January. – Режим доступу: <http://www.france.24com/20090102>. **8.** Gunmen attack Mali outpost, seize soldiers, weapons [Электронный ресурс]. – 2008, 20 July. – Режим доступу: <http://www.stuff.co.nz/world/540707>. **9.** Chad: Civil war, power struggle and imperialist interference [Электронный ресурс]. – 2008, 8 February. – Режим доступу: <https://www.greenleft.org.au/content>. **10.** Fisas Vicenc. Anuario 2009 de procesos de pas. – Barcelona: Icaria Editorial, pp.75 [Электронный ресурс] /Vicenc Fisas. – Режим доступу: <http://escolapau.uab.cat/img/programas/09anuarie.pdf>. **11.** Western Sahara. Accounts of human rights abuses persist in wake Of November unrest [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.rfkcenter.org/files/RFK_Center_Western_Sahara_Report_Final.pdf. **12.** New clashes in occupied Western Sahara. [Электронный ресурс]. – 2011, 27 February. – Режим доступу: <http://www.afrol.com/articles/37450>. **13.** Об изменениях в военно-политической обстановке на Ближнем Востоке и в Северной Африке [Электронный ресурс]. – 2009, 25-31 мая. – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/01-06-09b.htm>. **14.** Brownlee J. The Arab Spring: the politics of transformation in North Africa and the Middle East /J. Brownlee, T. Masoud, A. Reynolds. – Oxford, 2013. – Oxford University Press. **15.** В ходе беспорядков в Тунисе погибли 219 человек [Электронный ресурс]. – 2011, 1 февраля. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/society/01/02/2011/...> **16.** Во время беспорядков в Тунисе погибло около 230 человек [Электронный ресурс]. – 2010, 9 февраля. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/digests/show>. **17.** Список идущих войн (апрель 2016 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468> **18.** Телевізійна служба новин // Телеканал «1+1». – 18.02.2006. **19.** Около 50 тыс. человек погибли в гражданской войне в Ливии //Известия. – 30.08.2011. **20.** Дорошенко Е.И. Смерть Муаммара Каддафи: уроки истории /Е.И. Дорошенко. //Азия и Африка сегодня.. – 2013. – №10. – С.10-12. **21.** Гражданская война в Ливии унесла жизни 30 тыс. человек [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/776287>. **22.** Идущие войны и кризисы: краткий обзор борьбы США с терроризмом и арабской весны [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars>. **23.** Black Ian. Libyan revolution casualties lower than expected, says new government [Электронный ресурс] / Ian Black. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/world/2013/jan/08>. **24.** Total for 2014 [Электронный ресурс]. – 2014, 23 October. – Режим доступу: <http://www.libyabodycount.org/table>. **25.** Violant Deaths in 2014&2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.libyanbodycount.org/table>. **26.** Fierce clashes between Malian army and Tuareg rebels [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/...> **27.** IOL news – Hundreds of rebels killed in Mali [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iol.co.za/news/Africa/1492878>. **28.** Heavy fighting in North Mali, casualties reported [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reuters.com/article/...> **29.** American commandos face complicated mission in Mali [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.militarytimes.com/flashpoints/2017/09/18>. **30.** За время переворота в Египте погибли 384 человека [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://newskey.ru/news/107360>.

31. Activists on Facebook: the military killed 99 and wounded 2702 in 10 months [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tahrirnews.com/?h=106867>. **32.** Азия и Африка сегодня. – 2006. – №1. – С.5. **33.** Sudan and South Sudan «open new front» in border clash [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-africa-1775391>. **34.** Exailed Eritrean rebel groups plan joint military attack against regime [Електронний ресурс]. – 2014, 2 november. – Режим доступу: <http://www.sudantribune.com/spip.php?article47958>. **35.** Eritrea says 10 Ethiopian killed [Електронний ресурс]. – 2010, 4 january. – Режим доступу: <http://tvnz.co.nz/3323600>. **36.** Более 200 человек погибли от нападения южносуданцев в Эфиопии [Електронний ресурс]. – 2016, 17 апреля. – Режим доступу: <http://waronline.info>. **37.** Dozens killed in new wave of Ethiopia protests [Електронний ресурс]. – 2016, 8 august. – Режим доступу: <http://www.timeslive.co.za/Africa/2016/08/08>. **38.** В Эфиопии в давке во время мирной демонстрации погибли люди //Еврорьюс. – 2.10.2016. **39.** В Ефіопії під час протестів вбито сотню людей – Amnesty International //ББС. – 8.09.2016. **40.** Прем'єр Ефіопії запровадив надзвичайний стан //Еврорьюс. – 10.10.2016. **41.** Djibouti president accuses Eritrea over border fight [Електронний ресурс]. – 2008, 14 june. – Режим доступу: <https://uk.reuters.com/article/idUKL14304427> CH 242020080614. **42.** UN urges restraint in Eritrea-Djibouti clashes [Електронний ресурс]. – 2008, 13 june. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20090528072446/http://www.middle-east-online.com/english/djibouti/?id=26433>. **43.** Ethiopia's intervention in Somalia, 2006-2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://yonseijournal.files.wordpress.com/2012/08/ethiopia.pdf>. **44.** У Сомалі від голоду померли 258.000 людей, половина з них – діти до 5 років //Еврорьюс. – 2.05.2013. **45.** The Bureau of Investigative Journalism [Електронний ресурс]. – 2017, 28 november. – Режим доступу: <https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2017001-01/drone-wars-the-full-data>. **46.** Автор: Webadmin. Откуда появились, и чем живут сомалийские пираты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbroya.info/rumobile/blog/5259>. **47.** Зеленый Роджер. Расцвет и закат сомалийского пиратства [Електронний ресурс]. – 2015,3 марта. – Режим доступу: <https://m.lenta.ru/2015/03/03/somali>.

П.3.2. Втрати населення країн Тропічної та Південної Африки

У ХХІ столітті, у деяких країнах Тропічної та Південної Африки продовжувалися війни та конфлікти, які почалися у ХХ столітті.

Так, продовжувалася війна у **Казамансі (Сенегал)**. У §5 Розділу 3, втрати у цій війні були нами визначені в інтервалі 1.800 – 2.200 – 3.500 загиблих. Проте у джерелі [1] наводиться набагато менша цифра втрат: мінімум 117 загиблих під час бойових дій у Казамансі за період 2001-2013 рр. У наступні роки втрати під час бойових дій тут були невеликими. Так, у 2016 році, згідно [2], у Казамансі загинуло 10 чоловік. Тобто, кількість загиблих у Казамансі, за указаними джерелами, протягом 2001-2016 рр. можна оціни-

ти у 150-200 загиблих. Таким чином, розмах втрат під час війни у Казамансі за указаний проміжок часу складе 200 – 3.500 чоловік. Із указанного інтервалу втрат приймемо цифру 1.800 загиблих під час війни 2001-2016 рр. у Казамансі (Сенегал).

Згідно даних пункту 5.2 попереднього розділу, розмах втрат під час громадянської війни у **Сьєрра-Леоне** протягом 2001-2002 рр. складав 20-30 тис. загиблих, з середньою цифрою 20 тис. чоловік. Військові втрати за цей період часу становили 5 тис. чоловік.

У **Ліберії**, упродовж 2001-2003 рр. за даними пункту 5.2 попереднього розділу, упродовж 2001-2003 рр. під час громадянської війни загинуло 20 тис. чоловік. Військові втрати під час цієї війни встановимо наближеним чином. За період 1989-2000 рр., під час громадянської війни у цій країні, загалом загинуло 280 тис. чоловік, у тому числі військові втрати склали 30 тис. чоловік, або 10,71 % усіх втрат. Перенос вказаних відсотків на цифру 20 тис. чоловік, дає нам цифру 2.142 загиблих військових.

Число загиблих в **Уганді**, протягом 2001-2016 рр., раніше (див. пункт 5.2) було нами визначено у 10 тис. чоловік. У джерелі [1], за період 2001-2013 рр. наводиться набагато менша цифра втрат – як мінімум 900 загиблих. За інші роки втрати під час громадянської війни у цій країні, не були значними. Так, згідно даних джерела [2], у 2016 році в Уганді під час громадянської війни загинуло 45 чоловік. Тобто, беручи за основу дані з вказаних джерел, число загиблих в Уганді упродовж 2001-2016 рр. може складати 900 – 1.200 чоловік, а відповідний розмах втрат – 1.200 – 10 тис. загиблих. Приймемо цифру 2 тис. загиблих під час громадянської війни 2001-2016 рр. в Уганді, причому військові втрати можуть скласти половину усіх втрат. Додамо, що опозиційна Господня армія Опору, яка ведезбройну боротьбу, починаючи з 2006 року фактично припинила в Уганді бойові дії, перенісши їх на територію сусідніх країн – в першу чергу на територію Центральноафриканської республіки та Демократичної Республіки Конго (ДРК) [3; 4]. Тому, значна частина жертв з наведеної вище цифри втрат припадає саме на ці країни.

Кровопротитною була гроиадянська війна у **ДРК**, яка почавшись у 1998 році, фактично завершилася у 2009 році. За період 2001-2009 рр. розмах втрат у цій війні складав (див. пункт 5.2), 1 млн. – 2 млн. – 3 млн. загиблих. Як і в пункті 5.2 попереднього розділу, військові втрати можемо прийняти рівними 145 тис. загиблих.

У 2001-2002 рр. проходила громадянська війна в **Анголі**. Згідно згаданого вище пункту 5.2, за період 2001-2002 рр. загинуло 100 тис. – 200 тис. чоловік, з середньою цифрою 100 тис. загиблих. Військові втрати за цей період часу визначимо наближеним чином. Так, за даними попереднього розділу, в Анголі за період 1975-2000 рр. усього загинуло 900 тис. чоло-

вік, у тому числі 250 тис. загиблих, або 27,78 % усіх втрат склали військові втрати. Роблячи перенос указаних відсотків на цифру 100 тис. чоловік, військові втрати під час громадянської війни 2001-2002 рр. у Анголі можемо оцінити у 27,78 тис. загиблих.

Окремо слід сказати про війну в ангольському анклаві **Кабінда**, яка продовжується до цього часу. В багатьох джерелах, наприклад у [5], наводиться цифра 30 тис. загиблих під час війни у анклаві Кабінда. Проте вказана цифра втрат відноситься більше до війни 1975-2000 рр. у Анголі, і врахована нами у цифрі 900 тис. загиблих під час цієї громадянської війни. У ХХІ столітті цифра втрат виявилася набагато меншою. Згідно даних джерела [1], за період 2001-2013 рр. у Кабінді за період 2001-2013 рр. загинуло, як мінімум 142 чоловік. За інші роки втрати у Кабінді були порівняно незначними. Так, у 2016 році у Кабінді, внаслідок бойових дій загинуло 109 чоловік [2]. Загалом, можна вважати, що упродовж 2001-2016 рр. під час бойових дій у Кабінді загинуло 300 – 400 чоловік з середньою цифрою 300 загиблих.

У державі **Гвінея**, під час заворушень у вересні 2009 року загинуло 150 [6] – 157 чоловік [7]. Прийmemo цифру 157 загиблих під час заворушень 2009 року в Гвінеї.

В **Буркіна-Фасо**, протягом лютого-червня 2011 року, під час заворушень загинуло понад 29 чоловік, та ще понад 140 чоловік були поранені [8], а під час державного перевороту 16-23 вересня 2015 року, у заворушеннях загинуло 10 чоловік, та ще 100 були поранені [9]. Загалом, у Буркіна-Фасо загинуло 39 чоловік.

В державі **Кот Д'Івуар** (колишній Берег Слонової Кістки, БСК), у ХХІ столітті відбулося дві громадянські війни. Перша громадянська війна проходила в країні з 19 лютого 2002 року, і до 4 березня 2007 року. У цій війні, згідно [10], військові втрати були такими: з боку уряду загинуло понад 200 військових та 100 поліцейських, 15 французьких військових та 1 військовий – миротворець ООН, загинуло понад 300 повстанців. Тобто, військові втрати перевищили 616 загиблих. Також, під час війни загинуло 1.200 цивільних громадян [10]. Отже, за даними вказаного джерела, усього загинуло 1.816 чоловік. Вища цифра – 3 тис. загиблих наведена у [11]. При розмаху втрат 1.816 – 3.000 загиблих, прийmemo цифру 2 тис. загиблих під час громадянської війни в Кот Д'Івуар. Військові втрати перевищили 616 загиблих.

Друга громадянська війна в **Кот Д'Івуар** проходила з 28 жовтня 2010 року і до 11 квітня 2011 року. Під час цієї війни, згідно даних джерела [12], військові втрати ворогуючих сторін склали 98-115 убитих а усього загинуло 3 тис. чоловік. Деяко менші цифри втрат наводяться у джерелі [13]: загинуло 1.000 – 1.500 цивільних, а разом з військовими втратами 1.098

– 1.615 чоловік. Отже, при розмаху втрат 1.098 – 1.615 – 3.000 чоловік, можемо прийняти цифру 1.615 загиблих під час другої громадянської війни в Кот Д'Івуар, причому військові втрати становлять 115 чоловік.

Дві війни мали також місце у **Центральноафриканській республіці (ЦАР)**. Стосовно першої війни, яка проходила протягом 2004-2007 рр., точних даних немає. Повідомлялося про сотні убитих, та 212 тис. вимушених переселенців [14]. Можемо вважати що під час першої громадянської війни 2004-2007 рр. у ЦАР загинуло 300 чоловік.

Друга громадянська війна у **ЦАР** почалася 10 грудня 2012 року. На квітень 2016 року в ЦАР загинуло 6.306 чоловік [5], а на кінець 2016 року, згідно [2], 6.295 чоловік. Можемо вважати, що упродовж 2012-2016 рр. у ЦАР загинуло 6.300 чоловік. Військові втрати можемо прийняти рівними 1 тис. загиблих.

У **Кенії**, протягом 27 грудня 2007 року – 17 квітня 2008 року мали місце сутички і заворушення, під час яких загинуло 1 тис. – 2,5 тис. [15], 1,5 тис. – 1,7 тис. [16], 800 – 1.500 чоловік [17]. При розмаху втрат 800 – 2.500 загиблих приймемо цифру 1.700 загиблих під час заворушень 2007-2008 рр. у Кенії.

Паралельно з заворушеннями 2007-2008 рр., у **Кенії** проходило повстання (2005-березень 2008 рр.), під час якого загинуло близько 600 чоловік [18].

У **Нігерії**, починаючи з 2004 року, у дельті річки Нігер продовжується конфлікт між місцевими жителями та представниками нафтових компаній, які задіяні у цьому регіоні. Розмах втрат у цьому конфлікті є таким: 2.300 [2] – 4 тис. [5] – 10 тис. загиблих [1]. Додамо, що за 2015 рік під час конфлікту у дельті Нігера загинуло 5 чоловік, а у 2016 році – 15 чоловік [2]. З огляду на сказане вище при розмаху втрат 2.300 – 10 тис. чоловік, приймемо мінімальну цифру – 2.300 загиблих під час конфлікту у дельті річки Нігер (2004-2016 рр.).

Під час сутичок після виборів президента у **Нігерії** у 2011 році, загалом загинуло 200 [19] – 800 чоловік [20]. Можемо прийняти середню цифру 500 загиблих під час сутичок 2011 року в Нігерії.

3 квітня 2015 року почалися сутички в **Бурунді**. На початок 2016 року в Бурунді загинуло понад 400 чоловік, нараховувалося понад 200 тис. біженців [21]. На кінець 2016 року число загиблих у Бурунді склало 716 чоловік [2].

3 квітня 2013 року почалася нова громадянська війна у **Мозамбіку**, де збройну антиурядову боротьбу розгорнула організація RENAMO. Станом на квітень 2016 року у цій війні загинуло 235 чоловік, а на кінець 2016 року – 327 чоловік [2].

У Південноафриканській республіці, у 2012 році сталися сутички шахтарів з поліцією на платиновій шахті «Морікана», у результаті чого загинуло 34 чоловіки, було поранено 78, та близько 300 заарештовані [22]. У джерелі [23, с.15], з урахуванням померлих від ран, наводиться цифра 45 загиблих.

Під час рейду військ Африканського Союзу на острів **Анжуан** 25 березня 2008 року, загинуло 3 захисників острову, 10 були поранені, та 100 заарештовані [24]. Були поранені також 11 цивільних, військ Африканського Союзу втрат не понесли [24].

Людські втрати в сутичках під час політичної кризи 2009 року на **Мадагаскарі** склали 135 [25] – 140 загиблих [26]. Приймемо цифру 135 загиблих під час заворушень 2009 року на Мадагаскарі.

На території **ДРК** та **Уганди** збройну партизанську боротьбу веде організація під назвою Альянс Демократичних Сил. Згідно [1], за період 2007-2013 рр. загинуло 100 чоловік, а на основі даних, наведених у [2], [27], загинуло усього 3.144 чоловік, у тому числі цивільні втрати перевищили 1.265 загиблих. З серпня 2016 року почалася збройна партизанська боротьба у провінції **Касаї (ДРК)**. Загалом, у цій боротьбі загинуло 164 чоловік, у тому числі військові втрати склали 157 чоловік (128 убитих повстанців та 29 загиблих урядових військовослужбовців [28].

У 2016 році проходили бойові дії між урядовими силами **Уганди** та заколотниками з так званого руху Рвензуруру. Кількість загиблих під час цих бойових дій коливалася у межах 55 [29]– 62 [30] -103 чоловік [31]. При вказаному розмаху втрат, можемо прийняти цифру 62 загиблих під час бойових дій 2016 року в Уганді. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Зведена таблиця даних наведена нами у **Додатку 4.3**.

Отже, позмах втрат населення країн Тропічної та Південної Африки під час локальних воєн і конфліктів, сутичок та заворушень упродовж 2001-2016 рр., склав 1.159.892 – 3.285.508 чоловік, з середньою цифрою 2.164.207 загиблих. Військові втрати становили 194.754 чоловік, або 9 % від середньої цифри втрат. Найбільшою за розмірами людських втрат була війна у Демократичній Республіці Конго, де загинуло 2 млн. чоловік, що, у свою чергу склало 92,41 % від середньої цифри втрат. По типу воєн, за винятком військової операції держав Африканського Союзу на острові Анжуан у 2008 році, де загинуло 3 чоловік, всі війни у Тропічній та Південній Африці за указаний період часу, можна віднести до громадянських воєн і конфліктів.

Загалом, по країнах **Африканського континенту**, за період 2001-2016 рр., розмах втрат склав 1.537.585 – 3.697.856 чоловік, з середньою цифрою втрат 2.551.950 загиблих. Військові втрати становили 321.888 чоловік, або 12,61% від середньої цифри втрат. Із середньої цифри втрат -2.551.950 чоловік за вказаний період часу, тільки 7.812 чоловік, або 0,31 % від се-

редньої цифри втрат, склали загиблі у міждержавних конфліктах. Решта –2.544.138 чоловік, або 99,69 % всіх втрат склали загиблі під час громадянських воєн та конфліктів, сутичок і заворушень упродовж 2001-2016 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd=&id=972>. **2.** Realtime Data (2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.acledata.com/dataarealtimedata-2016>. **3.** Ugandan LRA «in church massacre» [Електронний ресурс]. – 2008, 29 december. – Режим доступу: <http://news.bbs.co.uk/2/hi/Africa/7802804.stm>. **4.** Joseph Kony [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://Britannica.com/biography/Joseph-Kony>. **5.** Список идущих войн (апрель 2016 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>. **6.** Євроньос. – 29.09.2009. **7.** Эхо планеты. – 2009. – №38. – С.19. **8.** Burkina Faso: Bloody end to Bobo Dioulasso mutiny [Електронний ресурс]. – 2011, 4 June. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-africa-13656137>. **9.** В столкновениях в Буркина-Фасо погибло 10 человек [Електронний ресурс]. – 2015, 19 сентября. – Режим доступу: <https://news.mail.ru/politics/23360280>. **10.** Ivory Coast Civil War/the Polynational War Memorial [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://war-memorial.net/Civil-War-in-Cote-d-Ivoire-3248>. **11.** Гражданская война в Кот Д'Ивуар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.org/main>. **12.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://observes.france24.com/en/20120110>. **13.** Q&A: Ivory Coast crisis [Електронний ресурс]. – 2011, 13 april. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-africa-11916590>. **14.** Лидер повстанцев провозгласил себя президентом ЦАР [Електронний ресурс]. – 2013, 25 марта. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2013/03/25/seleka>. **15.** В ходе беспорядков в Кении погибли более 700 человек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.rin.ru/news/151428>. **16.** Азия и Африка сегодня. – 2009. – №6. – С.38. **17.** Report: Up to 1,000 killed in Kenyan crisis [Електронний ресурс]. – 2008, 7 January. – Режим доступу: <http://www.enetnews.com/articles/...>. **18.** Kenya Army and Rebel Militia... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pantheon.hrw.org/legacy/English/docs/2009/04/03/Kenya/8421.htm>. **19.** Кожевникова Е. Нигерия на грани войны Севера и Юга /Е. Кожевникова. //Независимая газета. – 22.04.2011. **20.** В Нигерии в столкновениях после выборов погибли более 800 человек [Електронний ресурс]. – 2011, 16 апреля. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2011/05/16/849071.html>. **21.** Бурунди: ООН заявляє про факти групових звалтувань, скоєних бойовиками //Євроньос. – 15.01.2016. **22.** Євроньос. – 17.08.2012. **23.** Нечаев А. Сорок пять жизней за пригоршню долларов /А. Нечаев. // Эхо планеты. – 2012. – №37. – С.15-17. **24.** Ahmed Ali Amir. Comoros rebel leaders fleets to French-run island [Електронний ресурс] /Amir Ahmed Ali. – 2008, 27 March. – Режим доступу: <https://mg.co.za/article/2008-03-27>. **25.** Iloniana Alain. Thirty four protesters hart in Madagascar»s [Електронний ресурс] /Alain Iloniana. – 2009,28 March. – Режим доступу: <https://uk.reuters.com/article/madagascar-politics/update-2>. **26.** Свергнуто-му диктатору Мадагаскара разрешили участие в выборах //Известия. – 18.09.2011.

27. ACLED Version 6 (1997-2015). Armed Conflict Location&Event Data Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.acleddata.com/data/version-6-data-1997-2015>. **28.** Fessy Thomas. DR Congo unrest: Why have 10 mass graves been found in Kasai?[Електронний ресурс] /Thomas Fessy. – 2017, 25 march. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-africa-3937890>. **29.** В результате стычек ополченцев с полицией в Уганде погибли 55 человек //Известия. – 27.11.2016. **30.** В Уганде после тяжелых боев арестовали короля-сепаратиста из США [Електронний ресурс] / – 2016, 28 ноября. – Режим доступу: <http://m.lenta.ru/news>. **31.** Uganda clashes: death toll from Kasese fighting rises to 126 [Електронний ресурс].– 2015, 30 may. – Режим доступу: <http://ntv.nation.co.ke/news/national2725528-3470360-hw00eOz/index.html>.

§4. Втрати населення країн Африки від тероризму та під час етнічних та релігійних конфліктів

П.4.1. Втрати населення країн Північної Африки

Як було нами зазначено у пункті 6.1 попереднього розділу, втрати населення **Алжиру** під час боротьби уряду країни з місцевими ісламістами за період 2001-2002 рр. склали 20 тис. – 30 тис. чоловік, з середньою цифрою 26,5 тис. загиблих. Військові втрати становили 5 тис. чоловік.

У сутичках між арабами та берберами в **Алжирі** у липні 2015 року, загинуло з обох боків 22 чоловік [1].

Після офіційного завершення війни в **Алжирі** у 2002 році, бойові дії не припинилися, а, навпаки, не тільки продовжувалися на території Алжиру, а й перемістилися на землі сусідніх держав. Людські втрати за період 2002-2016 рр. коливаються у межах 2.944 [2] – 6.000 загиблих [3], [4], причому від бойових дій у країнах **Магрибу** у 2015 році звинуло 271 чоловік, а у 2016 році – 141 чоловік [2]. Додамо, що основну частину втрат склали втрати населення Алжиру. Так, згідно [4], у 2003 році загинуло 1.162 алжирці, у 2004 році – 429, у 2005 році – 488, у 2006 році – 323 алжирці, і т.д. При вказаному розмаху втрат, на основі даних джерела [4], більш вірогідною, на наш погляд, є нижня оцінка втрат під час бойових дій у Магрибі: близько 3 тис. загиблих. Аналіз даних джерела [4] показує, що військові втрати під час цього конфлікту перевищили 600 загиблих.

В **Алжирі**, під час терактів 19 лютого 2012 року, та 3 березня 2012 року, загинуло, відповідно 4 і 24 чоловік [5]. Під час звільнення заручників у Алжирі, на початку 2013 року, загинуло, згідно [6], 34 заручники та 15 терористів, а згідно [7] – 38 заручників та 29 терористів. Таким чином, під час терористичних актів 2012-2013 рр. у Алжирі загинуло 77 – 95 чоловік.

Можемо прийняти цифру 85 чоловік, які загинули під час терактів 2012-2013 рр. в Алжирі.

В **Тунісі**, під час терористичного акту поблизу синагоги на острові Джерба у листопаді 2002 року, загинуло 21 чоловік, у тому числі 14 туристів з Німеччини [8]. Терористичні акти мали місце у країні у 2015-2016 рр. Так, 18 березня 2015 року, під час нападу терористів на музей «Бардо» загинуло 21 чоловік, включаючи 20 іноземних туристів та 1 поліцейського, 2 терористів, та 40-50 чоловік були поранені [9], [10]. Другий теракт відбувся в Тунісі 26 червня 2016 року. Під час цього теракту загинуло 39 чоловік (30 туристів з Великобританії, 3 – з Ірландії, 2 – з Німеччини, та по одному з Польщі, Португалії і Росії), 39 були поранені, було вбито 1 терориста [11]. Таким чином, у Тунісі, під час терактів 2015-2016 рр. загалом загинуло 63 чоловік, а з урахуванням теракту 2002 року –84 чоловік.

З 2015 року почалася боротьба уряду **Тунісу** проти ісламістів з організації ІДІЛ. Згідно [3], станом на кінець 2016 року число загиблих у Тунісі склало 121-125 чоловік, а на кінець 2016 року перевищило 159 чоловік [2]. У джерелі [12] дається розшифровка цифри 123 загиблих у Тунісі: втрати ІДІЛ склали понад 80 убитих, загинуло 34 військовослужбовці урядових сил, та 9 цивільних громадян Тунісу. Отже, при розмаху втрат 121 – 159 загиблих під час боротьби уряду Тунісу проти ісламістів упродовж 2015-2016 рр., приймемо цифру 140 загиблих, причому військові втрати могли скласти 120 чоловік.

У **Марокко**, під час теракту у місті Касабланка, 17 травня 2003 року, загинуло 45 чоловік, у тому числі 12 терористів, та близько 100 чоловік були поранені [13]. Ще один теракт трапився у **Марокко** 28 квітня 2011 року у місті Марракеш. Тоді загинуло 17 чоловік, та ще 25 чоловік були поранені [14]. Переважну частину постраждалих склали іноземні туристи. Таким чином, під час двох терактів у Марокко загинуло загалом 62 чоловік, у тому числі 12 терористів.

Терористичні акти мали також місце і в **Єгипті**. Так, під час теракту на курорті Таба, у жовтні 2004 року, загинуло 34 [15] – 36 чоловік [16]. Число поранених, згідно вказаних джерел, склало 100 – 160 чоловік. Через 10 років, 17 лютого 2014 року, на курорті Таба знову мав місце теракт, під час якого загинуло 5 чоловік [17]. У 2005 році відбувся теракт у місті Шарм аш-Шейх, під час якого, за одними даними загинуло 67 чоловік та 200 були поранені [18], [19], а за іншими даними число загиблих сягнуло 83 [20] – 88 чоловік [21]. При розмаху втрат 67 – 88 загиблих, приймемо цифру 83 загиблих у Шарм аш Шейху під час теракту 2005 року. Під час теракту в Дахабі у 2006 році загинуло 30 чоловік, та близько 150 були поранені [22]. Таким чином, у Єгипті, під час терактів 2004-2006 рр. та 2014 року загинуло 136 – 159 чоловік, з середньою цифрою 153 загиблих.

У **Єгипті** також мали місце етнічні та релігійні сутички і конфлікти. Так, під час вибуху у коптській церкві в місті Александрія 2 січня 2011 року, загинуло 21-23 чоловік, та ще близько 100 були поранені [23], [24]. Під час сутичок між коптами і мусульманами у березні 2011 року, загинуло 13 та було поранено 150 чоловік [25]. У жовтні 2010 року, під час сутичок коптів та мусульман загинуло 35 чоловік, та понад 300 були поранені [26]. Під час етнічного конфлікту у місті Асуан (квітень 2014 року), між арабами і нубійцями загинуло 18 [27] – 25 чоловік [28]. Наприкінці 2015 року, під час вибуху у храмі Св. Марка (Коптський храм у Каїрі), загинуло як мінімум 25 чоловік, та ще 35 були поранені [29]. Зводячи докупи наведені вище дані приходимо до висновку, що у Єгипті протягом 2010-2015 рр. під час міжрелігійних та етнічних сутичок і конфліктів загинуло 112 – 121 чоловік з середньою цифрою 117 загиблих.

З 23 лютого 2011 року продовжується боротьба уряду **Єгипту** проти ісламістів на Синайському півострові. Станом на квітень 2016 року цій війні загинуло 3.541 чоловік [3], а на початок 2017 року – 4.511 чоловік, причому за 2016 рік кількість загиблих склала 1.131 чоловік [2]. Більш детально, на основі джерела [30], військові втрати уряду склали 700 – 2.000 убитих, ісламістів – 1.100 – 2.000 убитих, що разом дає вилку втрат 1.800 – 4.000 загиблих з обох боків. Стосовно втрат цивільного населення, то згідно згаданого джерела загинуло 235 єгиптян, 219 росіян, 4 українці, 1 білорус, 6 ізраїльтян та 4 південних корейці. Разом, втрати цивільного населення становлять 469 загиблих, що, у свою чергу, збільшує вилку втрат до 2.269 – 4.469 чоловік. Згідно даних джерела [31], втрати урядових військ складають понад 700 загиблих, ісламістів – 1 тис. – 2 тис. чоловік, загинуло 160 єгиптян, 219 росіян, 6 ізраїльтян, 4 українці, 4 корейці та 1 білорус. Тобто, у даному випадку вилка втрат складає 2.094 – 3.094 чоловік, де 394 загиблих становлять цивільні втрати. Якщо об'єднати наведені вище цифрові дані, то розмах втрат під час боїв на Синайському півострові виражається наступним числовим рядом: 2.094 – 2.269 – 3.094 – 3.541 – 4.469 – 4.511 загиблих. При вказаному розмаху втрат, приймемо цифру 4.469 загиблих під час бойових дій на Синайському півострові, причому 469 чоловік склали цивільні втрати. Додамо, що втрати цивільних неєгиптян – це втрати екіпажу російського авіалайнера А321, який був збитий ісламістами 31 жовтня 2015 року над Синайським півостровом.

Після військового перевороту 2013 року, почалася боротьба уряду **Єгипту** проти ісламістських повстанців на заході та у центрі країни. Число загиблих під час цієї боротьби складає 570 [32] – 670 чоловік [2]. Можемо прийняти цифру 600 загиблих під час боротьби уряду Єгипту проти ісламістських повстанців упродовж 2013-2016 рр.

Під час теракту в **Каїрі** у грудні 2016 року, загинуло 28 чоловік та ще 70 були поранені [42].

На території **Чад**у, 5 грудня 2015 року, внаслідок теракту, здійсненого бойовиками ісламістської організації «Боко Харам», загинуло 27 чоловік, та ще 60 були поранені, загинули 3 терористи-смертники, а днем раніше, під час теракту загинуло 2 чоловік та 2 терористи-смертники [33]. Разом, загинуло 34 чоловіки.

Під час теракту в **Малі** (листопад 2015 р.) за даними, які навів президент цієї країни, загинуло 21 чоловік, 7 були поранені, було ліквідовано 2 бойовики [34]. Разом, загинуло 23 чоловік. У **Малі**, під час сутичок між племенами у 2016 році, загинуло, як мінімум 10 чоловік [35].

Кілька етнічних конфліктів між арабами та негроїдним племенем тубу мали місце на півдні **Лівії**, у районі міста Сабха. Так, у квітні 2012 року, за одними даними загинуло 147 чоловік, та ще 395 були поранені [36], а згідно [37] загинуло 150 чоловік. У червні 2012 року під час етнічного конфлікту між тубу і арабами загинуло 47 чоловік [38], а у січні 2014 року загинуло як мінімум 91 чоловік, та понад 140 були поранені [39]. Разом таким чином, під час етнічних конфліктів 2012 та 2014 рр. у Лівії загинуло 285 – 288 чоловік. Прийmemo цифру 288 загиблих під час етнічних конфліктів у Лівії.

Як було нами встановлено в пункті 6.1 §6 попереднього розділу, в **Судані**, під час етнічно-релігійного конфлікту 2001-2005 рр. між арабо-мусульманською Північчю та негритяно-християнським Півднем країни, загинуло 100 тис. чоловік, причому 25.000 загиблих склали військові втрати. З 2009 року у **Судані** проходять регулярні сутички племен через пасовиська та джерела прісної води. За різними джерелами, число загиблих під час цих конфліктів за період 2009-2016 рр. коливається у межах 3.000 – 3.500 [40] – 5.000 [2], [3] – 5.641 чоловік [41]. При розмаху втрат 3.000 – 5.641 чоловік, прийmemo цифру 5 тис. загиблих під час сутичок 2009-2016 рр. між племенами у Судані.

Етнічний конфлікт в **Дарфурі (Судан)**, між арабськими та негроїдними племенами, бере свій початок з 25 лютого 2003 року. Розмах людських втрат під час цього конфлікту є досить значним, і за різними даними складає: 100 тис. – 330 тис. [40], 178.258 – 300 тис. (оцінка ООН) – 461.520 [43], 300 тис. – 400 тис. – 500 тис. загиблих [44], причому 80% усіх втрат склали загиблі від хвороб [45]. І хоча ворогуючі сторони уклали у липні 2011 року мирну угоду, бойові дії, з різною степінню інтенсивності продовжувалися і далі. При розмаху втрат 100 тис. – 500 тис. чоловік, прийmemo цифру 400 тис. загиблих під час етнічного конфлікту 2003-2016 рр. у Дарфурі. Офіційні дані про 10 тис. загиблих під час війни у Дарфурі [45], виглядають неправдоподібно. В Дарфурі загинуло 168 представників ООН [43]. Військові

втрати з обох боків коливаються у межах 17 тис. – 25 тис. загиблих [45]. Можемо прийняти військові втрати під час війни у Дарфурі рівними 20 тис. загиблих.

Під час сутичок між племенами мурле та лу-нуер у **Південному Судані**, які почалися 7 січня 2011 року, за 2011 рік було вбито 4.241 чоловік, а на початку 2012 року – ще 900 чоловік [46]. Разом, загинуло 5.141 чоловік, а усього за період 2011-2013 рр. – 5.311 чоловік [47]

Конфлікт між племенами дінка та лу-нуер у **Південному Судані** почався 17 грудня 2013 року. Згідно даних джерела [3], під час цього конфлікту, станом на квітень 2016 року, загинуло з обох 10.680 – 50.000 чоловік. Згідно [2], на кінець 2016 року число загиблих перевищило 50 тис. чоловік, у тому числі 2.444 чоловік загинули у 2016 році. У джерелі [48] наводяться дані про 10.659 загиблих членів племені дінка, 5 миротворців ООН, 21 військового армії Уганди та 4 цивільних громадян Кенії. Дані про втрати племені лу-нуер невідомі. Якщо вважати, що втрати ворогуючих племен у цьому конфлікті були рівними, то загальну кількість загиблих під час цього конфлікту упродовж 2013-2016 рр., з урахуванням втрат наведених вище, можна оцінити 21.168 чоловік. За винятком 26 загиблих, дані про решту військових втрат відсутні. Дані про 300 тис. загиблих під час цього конфлікту [48], ми вважаємо перебільшеними.

Під час конфлікту між племенами шилук та дінка у **Південному Судані**, у 2011 та у 2016 роках, загинуло 78 – 80 – 196 чоловік [46]. Приймемо цифру 100 загиблих під час конфлікту між племенами дінка та шилук у Південному Судані.

Під час аварій літаків **Судану**, збитих авіацією Ізраїлю у січні 2009 року, загинуло 39 – 119 чоловік [49]. Можемо вважати, що кількість загиблих під час цих аварій склала 100 чоловік.

Зведені дані по країнах Північної Африки наведені нами у **Додатку 4.4.**

Отже, за період 2001-2016 рр., розмах втрат населення країн **Північної Африки** від тероризму, та під час релігійних та етнічних конфліктів, склав 245.710 – 703.533 чоловік, з середньою цифрою 567.294 загиблих. Військові втрати становили 54.791 чоловік, або 9,66 % від середньої цифри втрат. Найбільші втрати понесло населення Судану та Південного Судану – 531.579 загиблих, або 93,7 % від середньої цифри втрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новости мира. – В Алжире погибли не менее 22 человек [Електронний ресурс]. – 2015, 10 июля. – Режим доступу: [http://m/zn.ua/WORLD.2.Al-Qaeda-in-the-Islamic-Magreb-AQIM\).](http://m/zn.ua/WORLD.2.Al-Qaeda-in-the-Islamic-Magreb-AQIM).) Council on Foreign Relations. Retrieved 26 jctober, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим до-

ступу: <http://www.cfr.org/background/al-qaeda-islamic-magreb#p8>. **3.** Список текущих войн (апрель 2016 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.warconflict.ru/rusnowwars/?action=shwprd&id=1468>. **4.** Bergner Jeffrey T. Country Reportson Human Rights Practies...[Электронный ресурс] /Jeffrey T. Bergner.– Режим доступу: <https://books.google.com/ua/books?id=NqlkQz68...> **5.** В результате теракта в Алжире, погибло 24 человека [Электронный ресурс]. – 2012, 3 march. – Режим доступу: <http://hvylya.org/news/exclusive/20394>. **6.** Трагедія із заручниками в Алжирі //Євроњьюс. – 17.01.2013. **7.** Алжир уточнил количество погибших в Ин-Аменасе заложников [Электронный ресурс]. – 2013, 21 января. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2013/01/21/pumbers>. **8.** Известия. – 2002. – 14 ноября. – С.10. **9.** Кривавий початок туристичного сезону в Тунісі //Євроњьюс. – 26.06.2015. **10.** Tunisie: Al-Qaida serait responsible de l'attentat du Bardo – Le Point [Электронный ресурс]. – 2015, 26 march. – Режим доступу: http://www.lepoint.fr/monde/1916095_24.php. **11.** Все жертвы теракта в Тунисе опознаны. 30 из них британцы [Электронный ресурс]. – 2015, 1 июля. – Режим доступу: <https://ria.ru/world/20150701/1107600726.html#14358722836574>. **12.** The Latest: French President Mourns Tunisia victims [Электронный ресурс]. – 2015, 18 march. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/aponline/2015/03/18/world/middleeast/ap-ml-tunisia-attack-the-latest.html>. **13.** Взрывы в Касабланке: 10 лет спустя // Євроњьюс. – 17.05.2013. **14.** Организатора теракта в Марракеше приговорили к казни [Электронный ресурс] . – 2011, 29 октября. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2011/10/28/death>. **15.** Эхо планеты. – 2004. – №42-43. – С.12. **16.** Факты. – 2004. – 15 октября. – С.11. **17.** Теракт в Табе может нанести непоправимый удар по туристической отрасли Египта [Электронный ресурс]. – 2014, 17 февраля. – Режим доступу: <http://www.ratanews.ru/news/№3485>. **18.** Столичные новости. – 2006. – №5. – С.15. **19.** Факты. – 2006. – 26 апреля. – С.3. **20.** Теракт на египетском курорте Шарм аш-Шейх [Электронный ресурс]. – 2005, 23 июля. – Режим доступу: <http://middleeast.org.ua/events/sharm>. **21.** Аргументы и факты в Украине. – 2005. – №30. – С.2. **22.** Взрывы в Дахабе: 30 погибших, 150 раненых /Египет [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.travel.ru/news/2006/04/25>. **23.** Євроњьюс. – 2.01.2011. **24.** Євроњьюс. – 6.01.2011. **25.** Євроњьюс. – 9.03.2011. **26.** Известия. – 2010. – 10 октября. **27.** Кровавые межобщинные столкновения на юге Египта //ББС. – 5.04.2014. **28.** Столкновения между арабами и нубийцами на юге Египта //ББС – 6.04.2014. **29.** Понад 20 людей загинули через вибух поблизу собору в Каїрі //ББС. – 11.12.2015. **30.** Worth Robert F. A Rage for Order. The Middle East in Turmoil, from Tahrir Square to ISIS [Электронный ресурс] /Robert F. Worth. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=PNOLCg...> **31.** Soldiers, militants killed in clashes in Egypt's Sinai [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.france24.com/en/20150719>. **32.** ACLED Version (1997-2014). Armed Conflict Location&Event Data Project. Retrieved 5 December 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acleddata.com/data>. **33.** Теракт в Африке: почти 30 человек убиты...[Электронный ресурс]. – 2015, 5 december. – Режим доступу: <http://news-front.info/2015/12/05>. **34.** Life News: в результате теракта в Мали погибли двое россиян [Электронный ресурс]. – 2015, 21 ноября. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc>. **35.** В Мали произошли межобщинные столкновения... [Электронный ресурс]. – 2016, 4 мая. – Режим доступу: <http://tass.ru/mezhdunarodnaja-panorama/3258670>. **36.** В межплеменных столкновениях в Ливии погибло более 100 че-

ловець [Електронний ресурс]. – 2012, 1 апреля. – Режим доступу: <https://daily.rbc.ua/rus/show>. **37.** Война за нефть в Ливии: 150 убитых за неделю [Електронний ресурс]. – 2012, 2 апреля. – Режим доступу: <http://m.ru.delfi.lt/3a> рубежом /В мире. **38.** Число жертв межплеменных столкновений на юге Ливии достигло 47 человек [Електронний ресурс]. – 2012, 30 июня. – Режим доступу: <https://ria.ru/arably/20120630/688933614.html>. **39.** В Ливии в результате межплеменных столкновений погибли более 90 человек [Електронний ресурс]. – 2014, 26 января. – Режим доступу: <http://comments.ua/world>. **40.** Scores killed in Sudan tribal clash [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aljazeera.com/news/Africa/2010/01/20101712175653198.html>. **41.** TIMELINE – Violence spirals in South Sudan [Електронний ресурс]. – 2010, 7 January. – Режим доступу: https://uk.reuters.com/article/idUKLDE6060ZB_GH_2420. **42.** Минздрав Египта сообщил окончательное число жертв теракта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radioomayak.ru/news/article/id/576145>. **43.** Patterns of mortality rates in Darfur conflict [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/...> **44.** Солдатова Т. Дарфурский конфликт [Електронний ресурс]. /Т. Солдатова. – Режим доступу: <http://tilde.tilda.ws/page721318>. **45.** Darfur Conflict [Електронний ресурс]. – 2014, 31 July. – Режим доступу: <http://news.trust.org/spotlight>. **46.** In South Sudan massacre of 3000 is reported [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2012/01/06/world/Africa>. **47.** Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rusnowwars/?action=shwprd&id=972>. **48.** New Estimate Sharply Raises Death Toll in South Sudan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2014/01/10/world/africa>. **49.** Did Israel carry out Sudan strike? [Електронний ресурс]. – 2009, 26 March. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/Africa/7966865.stm>.

П.4.2. Втрати населення країн Тропічної та Південної Африки

У країнах Тропічної та Південної Африки продовжувалися етнічні та релігійні конфлікти, які брали свій початок у XX столітті. Так, у пункті 6.2.§6 попереднього розділу, нами було встановлено, що під час етнічного конфлікту між хуту і тутсі в **Бурунді**, який прийняв форму громадянської війни, за період 1993-2000 рр. загинуло 200 тис. чоловік, а за період 2001-2005 рр. – 100 тис. чоловік. Аналогічним чином, у цьому ж пункті, кількість загиблих у сутичках між племенами хенду і лема у **Демократичній Республіці Конго (ДРК)**, упродовж 1998-2006 рр. була оцінена цифрою понад 60 тис. загиблих, причому протягом 1998-2000 рр. загинуло 7 тис. чоловік. Тоді, упродовж 2001-2006 рр. кількість загиблих у цьому конфлікті склала 53 тис. чоловік. У наступні роки число загиблих під час цього конфлікту було відносно невеликим. Так, у 2016 році, під час конфлікту між хема і ленду загинуло 55 чоловік [1]. Можемо вважати, що протягом 2001-2016 рр., під час етнічного конфлікту між племенами хенду і лема у ДРК, загинуло 54 тис. чоловік.

У пункті 6.2.56 попереднього розділу, нами було відмічено, що за період 1998 – 2002, або 1998-2004 рр., у **Нігерії** під час релігійних та етнічних конфліктів загинуло 10 тис. чоловік, причому за проміжок 1998-2000 рр. загинуло 1,3 тис. чоловік, а решта загинули вже у XXI столітті. Проте ці конфлікти продовжувалися і далі. Згідно [2], за період з 1998 року – і до квітня 2016 року у цих конфліктах загинуло 16.025 чоловік, згідно [3], за період 2001-2013 рр. – близько 15 тис., а за даними джерела [1], на кінець 2016 року – 17.156 чоловік, причому у 2016 році загинуло 1.131 чоловік. Якщо від наведених цифр втрат відняти 1,3 тис. загиблих протягом 1998-2000 рр., то одержимо наступний діапазон втрат 14.725 – 15 тис. – 15.856 загиблих. Указані цифри втрат можуть бути дещо перебільшеними, оскільки у них включаються втрати від діяльності терористичної організації «Боко Харам», про яку скажемо нижче. Прийmemo цифру 15 тис. загиблих під час релігійних та етнічних конфліктів 2001-2016 рр. у Нігерії.

З 2009 року продовжується боротьба уряду **Нігерії** проти терористичної ісламістської організації «Боко Харам», яка діє переважно на північному сході країни. Втрати від діяльності цієї організації характеризуються наступним числовим рядом: 13 тис. загиблих [4] – 15 тис. [5], [6] – як мінімум 20 тис. [7] – 21.400 [2], та понад 47 тис. загиблих, причому у 2016 році загинуло 3.394 чоловік. При розмаху втрат 13 тис. – 47 тис. загиблих прийmemo цифру 21.400 загиблих протягом 2009-2016 рр. від терору «Боко Харам» у Нігерії. Стосовно військових втрат, то згідно [8] втрати «Боко Харам» перевищили 1.957 загиблих, втрати урядових сил невідомі. Якщо припустити, що втрати урядових сил є рівними втратам повстанців, то військові втрати за період 2009-2016 рр. можна оцінити у 3.914 загиблих.

Терористична організація «Боко Харам» перенесла свої дії також на територію сусіднього **Камеруну**. Згідно даних джерела [9] протягом 2012-2015 рр. загинув 1 камерунський військовослужбовець, 143-180 бойовиків «Боко Харам» включаючи смертників, а також 80 – 162 мирних жителів. Тобто, втрати під час цього конфлікту коливаються у межах 224 – 343 чоловік. Можемо припустити, що від терору «Боко Харам» у Камеруні протягом 2012-2015 рр. загинуло близько 300 чоловік, у тому числі 160 загиблих склали військові втрати.

У **Гвінеї**, в липні 2013 року, відбулися міжетнічні зіткнення, у результаті яких, згідно [10] загинуло 95 чоловік, та ще кілька сотень були поранені. Згідно [11], у Гвінеї під час сутичок 2013 року загинуло 106 чоловік. При розмаху втрат 95 – 106 загиблих, прийmemo цифру 100 чоловік, які загинули під час етнічних сутичок 2013 року в Гвінеї.

У державі **Буркіна-Фасо**, 15 лютого 2016 року стався терористичний акт, під час якого загинуло 28 туристів з 18 країн (у тому числі 4 українців),

та ще 33 були поранені, загинуло також 3 терористів [12], [13]. Усього, 31 чоловік.

В державі **Кот Д'Івуар**, 14 березня 2016 року, під час теракту загинуло 22 чоловік, у тому числі 14 іноземних туристів, 2 співробітники сил безпеки, та 6 терористів з організації «Аль-Каїда» [14].

Під час сутичок між племенами в **Кенії**, які проходили у 2005, 2009, та у 2012 роках загинуло загалом 190 чоловік [15]. Під час сутичок християн і мусульман у столиці **Кенії** – Найробі, загинуло 10 чоловік [16].

Упродовж 2013-2015 рр. у **Кенії** мала місце серія терактів, проведених ісламістською організацією «Аш-Шабаб». Так, під час нападу ісламістів на торговельний центр у Найробі (вересень 2013 р.) загинуло 67 чоловік, при нападі ісламістських бойовиків на університет у місті Гарісса в квітні 2015 року, було вбито 147 чоловік, загинуло 4 бойовиків [17]. У 2013 році в Найробі, під час нападу терористів, загалом загинуло 61 мирних громадян, 5 терористів та 6 співробітників сил безпеки [22]. Окрім цього, у листопаді 2014 року, при нападі ісламістів на автобус були вбиті 28 пасажирів-немусульман [18], а в грудні 2014 року ісламісти вбили 36 робітників, які не були мусульманами [19]. Загалом, від терористичних атак ісламістів упродовж 2013-2015 рр., у Кенії загинуло 283 чоловік.

У **Південноафриканській Республіці** станом на 2015 рік, з 50 млн. чоловік її населення, 5 млн. складали мігранти з Зімбабве, Сомалі, та інших африканських країн. Боротьба за робочі місця провокувала часті сутички між мігрантами та корінним чорношкірим населенням держави [20]. Згідно [21], за період 2000 – березень 2008 року загинуло щонайменше 67 чоловік, а у травні 2008 року – ще 62 чоловіки, у тому числі 21 громадянин ПАР. Сутічки між корінним чорношкірим населенням та мігрантами мали місце і у наступні роки. Так, у 2013 році було вбито 4 чоловіки, у червні 2014 року – 1 чоловік, а у квітні 2015 року загинуло 7 чоловік, у тому числі 3 громадян ПАР [20], [21]. Таким чином, за період 2000-2015 рр., у Південноафриканській Республіці, під час сутичок місцевого африканського населення з мігрантами з інших африканських країн загинуло загалом 141 чоловік.

Зведені дані по країнах Африканського континенту наведені нами у **Додатку 4.4.**

Як випливає з наведеного вище, розмах втрат населення країн **Тропічної та Південної Африки** від тероризму, під час етнічних та релігійних конфліктів 2001-2016 рр., склав 182.721 – 217.982 чоловік, з середньою цифрою втрат 191.487 загиблих. Військові втрати перевищили 3.380 чоловік. Усього, по країнах **Африканського континенту**, за вказаний проміжок часу, розмах втрат населення від тероризму, під час релігійних та етнічних конфліктів становив 428.431 – 921.515 чоловік, з середньою цифрою

758.781 загиблих. Військові втрати перевищили 58.171 чоловік, що склало 7,67 % від середньої цифри втрат.

Загалом, співвідношення втрат населення країн Африканського континенту, упродовж 2001-2016 рр., у локальних війнах і конфліктах, від тероризму, під час релігійних та етнічних конфліктів наводиться у таблиці.

Таблиця 4.2.1.

**Втрати населення країн Африки від збройного насильства
протягом 2001-2016 рр.**

№	Втрати	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Під час локальних воєн і конфліктів	1.537.585	2.551.950	3.697.856	321.888
2.	Від тероризму, під час релігійних та етнічних конфліктів	428.431	758.781	921.515	58.171
3.	Усього загинуло	1.966.016	3.310.731	4.619.371	380.059

Загалом, від збройного насильства в Африці, упродовж 2001-2016 рр. загинуло 1.966.016 – 4.619.371 чоловік. Середня цифра втрат становила 3.310.731 загиблих. Військові втрати – щонайменше 380.059 чоловік, або 11,48 % від середньої цифри втрат. Із середньої цифри втрат – 77,08 % (2.551.950 чоловік) склали загиблі у локальних війнах і конфліктах, а решту – 22,92 % (758.781 чоловік) – загиблі від тероризму, під час релігійних та етнічних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Realtime Data (2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acleddata.com/data>.
2. Список ідущих воєн (апрель 2016 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>.
3. Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>.
4. Голодная смерть угрожает 50 тысячам человек в Нигерии // Демоскоп Weekly – 2016. – №675-676. – 22 февраля-6 марта.
5. В Нигерии террористы «Боко Харам» атаковали военную базу [Електронний ресурс]. – 2017, 9 января. – Режим доступу: <http://ukr-today.com/news/Ukraine/6928...>
6. Нигерия: более 100 человек погибли в результате авиаудара по лагерю беженцев // Евроньюс. – 17.01.2017.
7. Боевики «Боко Харам» атаковали базу нигерийской армии [Електронний ресурс]. – 2017, 9 января. – Режим доступу: <http://warsonline.info/Nigeria>.
8. Boko Haram in Nigeria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cfr.org/interactives/global-conflict-tracker?cid=ppc...>
9. Камерун отбил у исламских боевиков 5 тысяч заложников [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <https://regnum.ru/news/polit/2250045.html>. **10.** Столкновения в Гвинее: погибло 95 человек... [Електронний ресурс]. – 2013, 25 июля. – Режим доступу: <http://telegraph.com.ua/mir/drugie/680318>. **11.** Death toll from ethnic clashes in Guinea hits 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/>. **12.** Катастрофы и трагедии 2016 года //Известия. – 30.12.2016. **13.** При теракте в Буркина – Фасо погибла семья с Украины [Електронний ресурс]. – 2016, 17 января. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2016/01/17/burkina/>. **14.** Вследствие кровавой расправы на пляже в Кот Д'Ивуар пострадала украинка //24 канал. – 14.03.2016. **15.** List of massacres in Kenya [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://revolvu.com/main/index.php?s=List%20of...> **16.** Известия. – 2001. – 8 декабря. – С.8. **17.** Напад на університет в Кенії: загинули більше 140 людей //ББС. – 2.04.2015. **18.** В Кении при нападении боевиков на автобус погибли 28 человек [Електронний ресурс]. – 2014, 22 ноября. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/a/>. **19.** ВЕДОМОСТИ – В Кении исламисты убили 36 рабочих каменоломни [Електронний ресурс]. – 2014, 2 декабря. – Режим доступу: <http://m.vedomosti.ru/articles/2014/12/02>. **20.** В Южной Африке ксенофобские погромы...[Електронний ресурс]. – 2015, 17 апреля. – Режим доступу: <http://racus.ua/news/48727>. **21.** Dixon Robyn. Attacks on foreigners spread in South Africa: weekend violence feared [Електронний ресурс] /Robyn Dixon.– Режим доступу: <http://beta.latimes.com/world/Africa/20150417-story.html>. **22.** Теракт в Найроби. Кения скорбит по погибшим. – 2013, 25 сентября. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1134019>.

§5. Втрати населення країн Азії у локальних війнах і конфліктах

П.5.1. Втрати населення країн Близького Сходу

У XXI столітті на **Близькому Сході**, продовжувався арабо-ізраїльський конфлікт, який за новими реаліями, правильніше би було назвати палестинсько-ізраїльським конфліктом. Згідно даних джерела [1], під час цього конфлікту, за період з 29 вересня 2000 року, і на початок червня 2016 року загинуло 1.217 ізраїльтян, та ще 11.671 було поранено, втрати палестинців склали 9.271 убитих, та ще 86.974 поранених. Наведені цифри втрат ми уточнимо за рахунок обчислення втрат у складових частинах цього конфлікту.

У XXI столітті продовжувалася **друга палестинська інтифада**, яка одержала назву «Інтифади Аль-Акси». У пункті 7.1.§7 попереднього розділу, нами було зазначено, що за період 29 вересня – 1 грудня 2000 року, під час інтифади загинуло 301 чоловік, у тому числі 35 ізраїльтян, а за 15 тижнів, з обох боків загинуло 364 чоловіки. Можемо припустити, що на кінець

2000 року, з обох боків під час інтифади загинуло 350 чоловік, у тому числі 40 ізраїльтян.

Друга палестинська інтифада закінчилася на початку 2005 року, а за іншими – тривала до кінця 2008 року. Згідно [2], на кінець липня 2005 року загинуло 998 ізраїльтян та 3.725 палестинців. У джерелі [3] говориться про 1.064 загіблених громадян Ізраїлю у тому числі 319 військових, та 3.315 убитих палестинців станом на 27 вересня 2005 року. Одержали поранення, згідно вказаного джерела, 7.642 ізраїльтян та близько 30 тис. палестинців. Станом на 26 грудня 2008 року, жертви Ізраїлю оцінювалися в інтервалі 1.062 – 1.201 загіблених, у тому числі 335 – 368 військових, а втрати палестинців – у 4860 загіблених, у тому числі 2.010 бойовиків [4]. За іншими даними з цього ж джерела, загинуло 5 тис. палестинців, у тому числі 4.860 було вбито ізраїльськими силами безпеки, 47 – ізраїльськими цивільними особами, загинуло також 93 палестинських терористи та 64 цивільних громадян інших держав [4]. Таким чином, з урахуванням загіблених іноземних громадян, кількість втрат під час другої палестинської інтифади коливається у межах 5.986 – 6.265 загіблених а військові втрати – у межах 2.345 – 2.378 загіблених. З даного розмаху втрат ми схильні прийняти їх верхню оцінку: 6.265 загіблених (1.201 ізраїльтянин та 5.000 палестинців), у тому числі 2.378 загіблених військових (368 військових Ізраїлю та 2.010 палестинських бойовиків). Віднявши від вказаного розмаху втрат 350 загіблених (310 арабів та 40 ізраїльтян), остаточно одержимо, що розмах втрат під час другої палестинської інтифади 2001-2008 рр. склав 5.636 – 5.915 чоловік. Загинуло за цей період часу 1.161 ізраїльтянин та 4.690 палестинців.

Упродовж 12 липня – 14 серпня 2006 року тривала **друга ліванська війна**, під час якої війська Ізраїлю нанесли поразку арабським терористичним формуванням, які знаходилися на території цієї держави. Втрати Ізраїлю під час цієї війни склали 114 загіблених військових та 43 мирних жителів [5], або 118 військових убитими та 400 пораненими, та 44 убитих мирних жителів та 500 поранених [6], або 121 убитого військового та 1.244 поранених, та 44 убитих та 1.384 поранених мирних громадян Ізраїлю [7]. Таким чином, військові та цивільні втрати Ізраїлю коливаються, відповідно у межах 114 – 121 та 43 – 44 загіблених. Втрати армії Лівану склали 43 [6] – 80 – 83 загіблених [7]. Втрати організації «Хезболла» коливаються у межах 74 (за оцінками Хезболли) – 540 загіблених (за оцінками ізраїльського командування) [6], або в діапазоні 250 – 800 загіблених [7]. Втрати цивільного населення Лівану змінюються у діапазоні 1.071[5] – 1.100 [6] – 1.109 – 1.121 загіблених [7]. Окрім цього, під час війни у Лівані загинуло 5 миротворців ООН, та ще 12 були поранені, а також загинув 51 мирний житель з інших країн [7]. Якщо об'єднати наведені вище дані, то загальний розмах втрат

складе 1.301 – 2.225 загиблих. Якщо прийняти втрати військових та цивільних громадян Ізраїлю, відповідно у 118 та 43 загиблих, втрати ліванської армії та Хезболли – у 80 та 540 загиблих, втрати мирного населення Лівану – у 1.109 загиблих, то, з урахуванням втрат миротворців ООН та мирних жителів інших країн середня цифра втрат складе 1.946 загиблих. Військові втрати, при цьому становитимуть 743 чоловік.

У XXI столітті мала місце серія збройних конфліктів між **Ізраїлем** та бойовиками руху «Хамас», з **Сектору Газа**. Так, згідно [8], під час операції військ Ізраїлю у Секторі Газа 30 вересня – 5 жовтня 2004 року, було вбито 104 – 133 палестинці, та з боку Ізраїлю загинуло 5 чоловік, включаючи 2 дітей, 1 жінку та 2 солдатів ізраїльської армії. Наступна операція тривала з 28 червня, і до 26 листопада 2006 року, під час якої загинуло 402 палестинці, та ще 1.000 були поранені, втрати Ізраїлю склали 5-7 убитих та 61-82 поранених [8], [9]. Операція «Спекотна зима» проти бойовиків з Сектору Газа, була проведена армією Ізраїлю упродовж 29 лютого – 3 березня 2008 року. Під час цієї операції загинуло 122 палестинці, втрати ізраїльської армії склали 2 убитих та 10 поранених [8]. Операція ізраїльської армії «Литий свинець» продовжувалася з 27 грудня 2008 року і до 18 січня 2009 року. Під час цієї операції втрати палестинців перевищили 1,4 тис. загиблих, а втрати Ізраїлю склали 13 загиблих, у тому числі 10 військових та з цивільних, а також близько 120 ізраїльтян були поранені [8]. Згідно даних джерела [10], втрати палестинців коливалися у межах 1.166 – 1.505 загиблих, у тому числі військові втрати (загиблі бойовики ХАМАС та поліцейські сектору Газа) – у межах 491 – 597 чоловік [11].

За даними джерела [12], сумарні втрати Ізраїлю протягом 2001-2009 рр. під час конфліктів у Секторі Газа склали 19 убитих та 434 поранених, а втрати палестинців ще до початку операції «Литий свинець» протягом 2001-2008 рр. становили 3.000 загиблих, у тому числі 1 тис. бойовиків. Інші дані з цього ж джерела говорять про 1.353 загиблих мирних палестинців та 635 дітей. З урахуванням 1 тис. загиблих бойовиків, сумарні втрати палестинців складуть 2.988 загиблих, а отже розмах втрат у даному випадку становитиме 2.988 – 3.000 чоловік. Якщо підсумувати наведені вище цифри втрат, то втрати Ізраїлю за період 2001-2009 рр. під час боїв та сутичок у районі Сектору Газа за період 2001-2009 рр. складають 19 – 21 загиблих військових та 6 мирних громадян. Можна прийняти втрати Ізраїлю рівними 26 чоловік, у тому числі 20 загиблих військових та 6 цивільних громадян. Втрати палестинців були набагато вищими, і становили, з урахуванням втрат під час операції «Литий свинець» 4.154 – 4.505 загиблих. Якщо вважати, що протягом 2001-2008 рр., під час боїв у Секторі Газа, загинуло 3 тис. палестинців, а під час операції «Литий свинець» – 1.400 палестин-

ців, то середня цифра палестинських втрат становитиме 4,4 тис. загиблих. Якщо припустити, що військові втрати палестинців під час операції «Литий свинець» склали 500 чоловік, то упродовж 2001-2009 рр. військові втрати палестинців можна оцінити у 1,5 тис. загиблих.

Наступний конфлікт у **Секторі Газа** відбувся 14-21 листопада 2012 року. Втрати Ізраїлю, як і раніше, були невеликими: 1-2 убитих військових та 4 мирних жителі включаючи 1 бедуїна – громадянина Ізраїлю [12, с.16], [13]. Можемо вважати, що під час цієї операції загинуло 2 військовослужбовців та 4 мирних жителі Ізраїлю. Втрати палестинців набагато перевищували ізраїльські втрати і складали 100 [13] – 166 [12, с.17] – 177 загиблих [14]. У джерелі [15] втрати палестинців оцінюються у 150 – 225 загиблих. Таким чином, розмах втрат палестинців складає 100 – 225 загиблих. Прийmemo цифру 177 загиблих під час бойових дій у Секторі Газа 14-21 листопада 2012 року. Стосовно військових втрат палестинців, то згідно [13] вони становили, як мінімум 65 загиблих, а згідно [15] – 62 – 101 – 120 чоловік. Прийmemo цифру 101 загиблих палестинських бойовиків.

Ще один конфлікт у **Секторі Газа** між військами Ізраїлю та бойовиками «ХАМАС» відбувся 7 липня-26 серпня 2014 року. Втрати Ізраїлю склали 69 [16] – 73 убитих [17], матеріальні затрати на ведення бойових дій становили \$9 млрд. [18]. Як і у джерелах [18], [19], втрати Ізраїлю оцінимо у 72 загиблих, у тому числі загинуло 66 військовослужбовців країни, та 6 мирних громадян, включаючи 1 громадянина Таїланду. Втрати палестинців укотре набагато перевищили втрати Ізраїлю, і склали, за даними з різних джерел наступний числовий ряд: 2.127 – 2.157 [19], 2.140 [18], 2.251 чоловік [17]. Тобто, розмах втрат у даному випадку становив 2.127 – 2.251 загиблих палестинців. Прийmemo цифру 2.140 загиблих палестинців під час цього конфлікту, причому втрати бойовиків, за ізраїльським даними склали, як мінімум 750 чоловік [18].

Нове протистояння між Ізраїлем та палестинцями почалося 1 жовтня 2015 року. На початок 2017 року, у цьому протистоянні загинуло 35 ізраїльтян, та понад 200 палестинців [20]. Згідно даних ООН [21], протягом 2015 року загинуло 25 ізраїльтян, та ще 304 були поранені, а протягом 2016 року загинуло 13 ізраїльтян, та ще 205 були поранені. Аналогічні втрати у палестинців були такими: 169 убитих та 15.477 поранених протягом 2015 року, та 109 убитих і 3.427 поранених протягом 2016 року. Таким чином, згідно даних ООН, упродовж 2015-2016 рр. у протистоянні загинуло 38 ізраїльтян та 278 палестинців. Станом на 6 квітня 2017 року у протистоянні загинуло понад 40 ізраїльтян, 5 громадян іноземних держав та 259 палестинців [22]. Таким чином, упродовж 2015 – квітня 2017 рр. втрати Ізраїлю коливаються у межах 35 – 40 загиблих, а втрати палестинців – у межах 200 – 278 загиб-

лих. У якості середніх цифр втрат приймемо цифри 38 загиблих ізраїльтян та 259 загиблих палестинців. Військові втрати під час цього протистояння нам невідомі.

Узагальнені результати втрат ворогуючих сторін під час арабо-ізраїльського конфлікту 2001-2017 рр. (на початок квітня), подаємо у вигляді двох таблиць.

Таблиця 5.1.1.

**Втрати населення Ізраїлю під час арабо- ізраїльського конфлікту
2001- початку 2017 рр.**

№	Вид бойових дій	Роки ведення бойових дій	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Інтифада «Аль-Акси»	2001-2008	1.012	1.261	1.261	368
2.	Друга ліванська війна	2006	157	161	165	118
3.	Бойові дії в Секторі Газа	2001-2009	25	26	27	20
4.	Бойові дії в Секторі Газа	2012	5	6	6	2
5.	Бойові дії в Секторі Газа	2014	69	72	73	66
6.	Палестино-ізраїльське протистояння	2015 – квітень 2017	35	38	40	
	Всього загинуло ізраїльтян		1.303	1.642	1.472	574

Таблиця 5.1.2.

**Втрати арабського населення під час арабо-ізраїльського
протистояння 2001-2016 рр.**

№	Вид бойових дій	Роки ведення бойових дій	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхні оцінка втрат	Військові втрати
1.	Інтифада «Аль-Акси»	2001-2008	4.550	4.690	4.690	2.010
2.	Друга ліванська війна	2006	1.188	1.729	2.004	620
3.	Бойові дії в Секторі Газа	2001-2009	4.154	4.400	4.505	1.500
4.	Бойові дії в Секторі Газа	2012	100	177	225	101
5.	Бойові дії в Секторі Газа	2014	2.127	2.140	2.251	750
6.	Палестино-ізраїльське протистояння	2015 – квітень 2017	200	259	278	
	Всього загинуло арабів		12.319	13.395	13.953	4.981

Отже, сумарний розмах втрат, під час арабо-ізраїльського протистояння 2001-початку квітня 2017 рр., на основі двох наведених вище таблиць, склав 13.622 – 15.425 чоловік, з середньою цифрою 14.859 загиблих. Військові втра-

ти, при цьому становили 5.555 чоловік. Якщо до вказаних цифр втрат ще додати 5 загиблих миротворців ООН та 120 загиблих громадян інших держав, то розмах втрат зростає до 13.747 – 15.550 чоловік, з середньою цифрою 14.984 загиблих. Військові втрати зростають до 5.560 чоловік. Вище, нами наводилися дані з джерела [1], згідно якого втрати ворогуючих сторін під час арабо-ізраїльського протистояння 2001-2016 рр. склали 1.217 загиблих ізраїльтян та 11.671 арабів, що разом, у свою чергу становило 12.888 загиблих з обох боків. Бачимо, що наведена цифра втрат є досить близькою до виведеної нами нижньої оцінки втрат під час цього конфлікту – 13.622 загиблих.

Серед інших конфліктів на Близькому Сході відмітимо наступні. У **Сирії**, під час придушення бунту у містечку Камишли (2004 р.), загинуло 30 – 100 чоловік [23]. Можемо прийняти цифру 50 загиблих під час придушення бунту в Сирії у 2004 році.

У **Секторі Газа**, протягом 2006-2007 рр. проходив збройний конфлікт між палестинськими організаціями ФАТХ і ХАМАС. За час цього протистояння кількість загиблих з обох боків перевищила 600 чоловік [24], причому у вказаному джерелі наводяться дані про те, що у 2006 році з обох боків загинуло 345 чоловік, а за 5 місяців 2007 року – ще 271 чоловік, що у свою чергу дає нам цифру 616 загиблих. Так що, розмах втрат під час протистояння двох палестинських організацій складає 600 – 616 загиблих. Стосовно військових втрат, то згідно даних, наведених у [25], вони склали 83 загиблих у ХАМАС, та 165 загиблих у ФАТХ. Разом, 248 чоловік. Приймемо цифру 616 загиблих під час конфлікту між ФАТХ і ХАМАС у Секторі Газа упродовж 2006-2007 рр.

«**Арабська весна**» не оминула і країни Близького Сходу. Під час заворушень 12.01-15.12 2011 року у **Лівані** загинуло 7 та було поранено 59 чоловік [26], а під час аналогічних заворушень у **Йорданії** (2011 р.), загинуло 2 чоловік [27]. Загалом, у цих двох арабських країнах, під час заворушень 2011 року загинуло 9 чоловік.

Заворушення, пов'язані з «Арабською весною» у Сирії, обернулися для цієї країни кривавою громадянською війною, яка частково перекинулася на сусідній **Ліван**. Так, починаючи з 17 червня 2011 року, і на 2013 рік у Лівані загинуло 325 чоловік [28], на квітень 2016 року – 798 чоловік [29], а згідно [23], на кінець 2016 року число загиблих у Лівані перевищило 820 чоловік, а число поранених склало понад 2.700 осіб. Приймемо цифру 820 загиблих у Лівані протягом 2011-2016 рр., під час сутичок спровокованих громадянською війною у Сирії.

Динаміку втрат населення **Сирії** під час громадянської війни, упродовж 2011-2016 рр., можна представити, на основі джерел [30], [31], [32], [29], [33], у вигляді наступної таблиці.

Таблиця 5.1.3.

**Динаміка втрат населення Сирії під час громадянської війни,
починаючи з 15.03.2011 року**

Втрати станом на	2.12.2013	22.08.2014	17.04.2015	1.05.2016	1.01.2017
Кількість загиблих	125.835	191.369	310.000	250.000- 470.000	312.000- 470.000

Дослідимо військові втрати ворогуючих сторін, та втрати цивільного населення **Сирії** під час цієї війни. Станом на 31 грудня 2013 року, із 130.433 загиблих, загинуло 52.290 військовослужбовців армії Асада та 29.083 повстанців-бойовиків [34]. Разом військові втрати склали 81.373 чоловік, або 62,39 % усіх втрат. Через рік, 2 грудня 2014 року у [35] повідомлялося, що під час громадянської війни у Сирії загинуло 202.354 чоловік, у тому числі цивільні втрати склали 63.072 чоловік, або 31,17 % усіх втрат. Отже, 139.892 загиблих, або 68,83 % усіх втрат становили сумарні військові втрати ворогуючих сторін. У наступні роки втрати значно зросли, і суттєво різняться за різними джерелами через важкість їх обліку. Так, наприкінці 2016 року, згідно [36] втрати армії диктатора Сирії Б.Асада коливалися у межах 52.438 – 87.077 загиблих, загинуло також 35.737 – 49.240 бійців проасадівського ополчення, 1.015 бійців шиїтської організації «Хезболла», 1.854 іноземних добровольці, що воювали на боці Асада, та, як мінімум 60 іранських офіцерів. Разом, таким чином розмах втрат проасадівських формувань склав 91.104 – 139.246 загиблих. Втрати повстанців-бойовиків згідно цього ж джерела, склали 93.957 чоловік, у тому числі кількість громадян іноземних держав, котрі загинули у рядах повстанців, перевищила 47.056 чоловік. Отже, сукупний розмах військових втрат, згідно вказаного джерела становив 189.061 – 237.203 чоловік. У порівнянні з розмахом втрат 366.200 – 470.860 загиблих, який наводиться у цьому ж джерелі, військові втрати під час громадянської війни у Сирії складають 50,38 % – 51,63 % усіх втрат.

Згідно [37], на початок 2017 року загинуло 60.901 – 95.901 військовослужбовців армії Б.Асада, 45.290 – 59.290 бійців проасадівського ополчення, 1.421 – 1.721 членів організації «Хезболла», 28-32 військовослужбовці та 26-32 контрактники з Росії, та 6.862 добровольці з інших країн, які воювали за Б.Асада. Разом, розмах сумарних втрат проасадівських формувань становив 114.528 – 163.838 загиблих. Сумарні втрати антиасадівської опозиції включаючи 71 загиблого турецького військовослужбовця, коливалися у межах 123.386 – 168.575 загиблих [37]. Загалом, розмах військових втрат у Сирії, згідно вказаного джерела, складає 237.914 – 332.413 загиблих. Згідно

даних джерела [37], загальний розмах втрат під час громадянської війни у Сирії упродовж 2011-2016 рр. складає 321.358 – 451.358 чоловік, а тому військові втрати, у даному випадку становлять 73,65 % – 74,03 % усіх втрат. Проте, у вказаному джерелі ще зазначається, що розмах втрат цивільного населення складає 96.073 – 103.648 загиблих, що разом із зазначеним вище розмахом військових втрат дає загальний розмах втрат, рівний 333.987 – 436.061 чоловік. У цьому випадку військові втрати становитимуть 76,28 % – 82,01%. Отже, аналіз проведений вище, показує нам наступну питому вагу військових втрат під час громадянської війни 2011-2016 рр. у Сирії: 68,83 %, 50,38 % – 51,63 %, 73,65 % – 74,03 %, та 76,28 % – 82,01 % усіх втрат. Щоправда, останні відсотки військових втрат ми вважаємо перебільшеними. На нашу думку, військові втрати під час громадянської війни 2011-2016 рр. у Сирії коливаються у межах 50 – 70 % від загальної цифри втрат. Можемо прийняти відсоток військових втрат рівний 60 %. Тоді, при розмаху втрат 312 тис. – 470 тис. загиблих, прийнявши середню цифру втрат рівною 450 тис. чоловік, військові втрати обчислимо у 270 тис. загиблих.

Загалом окрім величезних людських жертв, «Арабська весна» завдала регіону величезних збитків. За даними джерела [40], арабські країни втратили внаслідок воєн та заворушень упродовж 2011-2015 рр. 614 млрд. доларів США, що склало 6 % їхнього ВВП, у тому числі матеріальні збитки Сирії становили 259 млрд. доларів.

В пункті 7.1§7 попереднього розділу, нами був установлений розмах втрат 35.188 – 47.401 загиблих під час боротьби уряду **Туреччини** проти місцевих курдів упродовж 1984-2015 рр, хоча у деяких джерелах вказується вужчий інтервал втрат: 40 тис.[35] – 45 тис. загиблих [33]. За період 1984-2000 рр., нами був прийнятий розмах втрат 30 – 32 тис. чоловік, із середньою цифрою втрат 31 тис. загиблих. Військові втрати з обох боків становили 20 тис. чоловік. Тоді, за проміжок часу 2001-2015 рр. розмах втрат складе 5.188 – 15.501 чоловік. Згідно [33], за 2016 рік, у Туреччині, під час збройної боротьби з курдами загинуло 1.905 чоловік, що піднімає указану вилку втрат до 7.903 – 17.406 загиблих. Проте, у джерелі [28] зазначено, що за період 2001 – початку липня 2013 рр., під час війни у Туреччині загинуло 3.779 чоловік, причому військові втрати з обох боків склали порядку 900 загиблих [39], або 23,82 % усіх втрат. Слід додати, що протягом 1999-2004 та 21.03.2013-24.07.2015 рр., у Туреччині, між ворогуючими сторонами існувало перемир'я, коли бойові дії не велися. За даними джерела [41], за період з 24.07.2015 року і до середини квітня 2016 року, втрати турецьких сил безпеки склали загалом 839 – 871 загиблих, а втрати курдів – 1.133 – 1.181 загиблих, хоча у джерелі [42] повідомлялося про 700 загиблих турецьких військових та поліцейських та 7 тис. загиблих

курдських бойовиків на початок жовтня 2016 року. Останню цифру втрат, а також дані курдських повстанців про 7.183 – 9.327 загиблих турецьких силовиків упродовж 2015-2016рр. [41], ми вважаємо перебільшеними. Тобто, за указаний період часу, втрати турецьких силовиків коливалися у межах 700 – 838 – 871 загиблих, а втрати курдів – у межах 1.133 – 1.181 загиблих. Тобто, розмах військових втрат під час конфлікту 2015-2016 рр. у Туреччині становить 1.833 – 2.052 чоловік. Стосовно втрат цивільного населення, то говориться про 391 – 400 та 500 – 1 тис. загиблих. Разом, загинуло 391 – 1 тис. турецьких мирних жителів. Загалом, розмах втрат під час конфлікту 2015-2016 рр. у Туреччині сягає 2.224 – 3.052 чоловік. Виходячи з наведеної вище цифри 3.779 загиблих, розмах втрат під час бойових дій у Туреччині протягом 2001-2016 рр. можемо оцінити у 6.003 – 6.831 загиблих. Вказаний інтервал втрат є вужчим за інтервал 5.188 – 15.501 чоловік, який наводився нами вище. Якщо вважати, що упродовж 2015-2016 рр. загинуло 838 турецьких силовиків, 1.133 курдських бойовиків та 500 мирних жителів, то середня цифра втрат за 2015-2016 рр. становитиме 2.471 загиблих, а за період 2001-2016 рр. – 6.250 чоловік. Військові втрати перевищили, при цьому 2.870 чоловік. Стосовно матеріальних збитків, то війна обійшлася народу Туреччини за 1984-2016 рр. у 300 – 450 мільярдів доларів [43].

Серед інших військових подій у **Туреччині**, відмітимо заворушення на площі Таксим у Стамбулі, та спробу військового перевороту у 2016 році. Під час заворушень на площі Таксим загинуло 11 чоловік [44].

Під час спроби військового перевороту 15-16 липня 2016 року в **Туреччині** загинуло 194 [48] – 238 [45] – 265 [46] – 294 чоловік [47]. Приймемо цифру 240 загиблих під час перевороту 2016 року в Туреччині [49]. Військові втрати були такими: загинуло 104 військових заколотники, а з боку уряду – 41 поліцейських та 2 військових. Разом, 147 чоловік.

Зведені дані по країнах Близького Сходу наведені у **Додатку 4.5**.

Отже, упродовж 2001-2016 рр., розмах втрат під час локальних воєн і конфліктів на Близькому Сході склала 333.414 – 494.231 чоловік, з середньою цифрою 472.980 загиблих. Військові втрати становили 278.825 чоловік. Найбільше втрат припало на громадянську війну у Сирії: 95,14 % загиблих (450.000 чоловік) від середньої цифри втрат, та 96,84 % (270.000 чоловік) від цифри військових втрат. Під час міждержавних конфліктів на Близькому Сході за вказаний період часу загинуло 14.984 чоловік, або 3,17 % від середньої цифри втрат, а у національно-визвольних війнах – 6.250 чоловік, або 1,32 % від середньої цифри втрат. Решта – 451.745 чоловік, або 95,51 % загинули під час громадянських воєн, конфліктів та заворушень.

П.5.2. Втрати населення країн Аравійського півострову та Перської затоки

«Арабська весна» не оминула країни даного регіону. Під час заворушень 21 січня 2011 року – 21 грудня 2012 року у **Саудівській Аравії**, загинуло 17 чоловік, та ще 195 були заарештовані [50]. В **Омані** під час заворушень 17 січня – 31 травня 2011 року загинуло 8 чоловік [51]. З лютого 2011 року продовжуються заворушення на **Бахреїні**. Називалися наступні цифри втрат: 89 загиблих [52], 93 загиблих протестувальники, 13 поліцейських Бахреїну, та по одному поліцейському з Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів [53]. Разом, загинуло 108 чоловік. На початку 2017 року властями Бахреїну було страчено 3 шиїтських активісти, які були звинувачені у вбивстві 3 поліцейських у 2014 році [54]. Загалом, число загиблих під час заворушень у Бахреїні коливається у межах 92 – 111 чоловік. Можемо прийняти цифру 100 загиблих під час заворушень 2011-2017 рр. на Бахреїні, яка наведена у [23]. Військові втрати склали 15 загиблих.

Заворушення «Арабської весни» 27 січня 2011 року – 27 лютого 2012 року у **Ємені** були набагато кривавішими. Згідно [55], під час цих заворушень загинуло 2 тис. чоловік та ще понад 22 тис. були поранені. Військові втрати під час заворушень у Ємені нам невідомі.

Під час заворушень 18 лютого-28 листопада 2011 року в **Кувейті**, убитих не було, а кількість поранених склала близько 40 чоловік [57].

Повстанський рух у **Південному Ємені** проходив у 2009-2015 рр. Згідно [28], за проміжок часу 27.04.2009-1.07.2013 рр., загалом загинуло 2 тис. чоловік. За даними джерела [23], упродовж 2009-2015 рр. загинуло понад 2.100 чоловік, а згідно [56], втрати урядових сил склали 254 убитих та 1.900 поранених а втрати повстанців перевищили 1.800 убитих. Загалом, загинуло 2.054 чоловік. При розмаху втрат 2.054 – 2.100 загиблих приймемо цифру 2.100 загиблих під час повстанського руху 2009-2015 рр. на Півдні Ємену. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Зведені дані про втрати у локальних війнах і конфліктах 2001-2016 рр. по країнах Аравійського півострову та Перської затоки наведені у **Додатку 4.5**.

Отже, у даному випадку, розмах втрат склав 4.171 – 4.236 чоловік, з середньою цифрою 4.225 загиблих Військові втрати становили 2.115 чоловік. Людські втрати під час бойових дій між релігійними угрупованнями у Ємені будуть нами розглянуті у наступному параграфі.

П.5.3. Втрати населення країн Середнього Сходу

Війна в **Іраку**, яка була спричинена вторгненням військ Міжнародної коаліції на чолі з США у цю країну, з метою повалення режиму С. Хусейна, продовжувалася з 20 березня 2003 року, і до 15 грудня 2011 року. Розмах втрат у цій війні є досить широкий. Називаються цифри 242 тис. – 1 млн. загиблих (до 1 квітня 2016р.) [29], 80 тис. – 1,1 млн. [58], і навіть 1,2 млн. загиблих, у тому числі 700 тис. мирних жителів [59](за 2003-2011 рр.). Відомими є ще цифри 175.352 загиблих [28], 109.032 – 650.726 [60], 100 тис. – 300 тис., 150 тис. – 223 тис. загиблих [61], під час війни 2003-2011 рр. у Іраку. Отже, у даному випадку розмах втрат складає 80 тис. – 1,2 млн. загиблих.

Під час війни в **Іраку** точно відомими є втрати військовослужбовців краї Міжнародної коаліції: 4.804 загиблих, у тому числі втрати США склали 4.423 убитих та 31.942 поранених, втрати Великобританії – 179 убитих та 537 поранених і травмованих, Італії – 33 убитих та 36 поранених, Польщі – 23 убитих та 35 поранених, **Україні** – 18 убитих та 42 поранених, і т.д. [62]. Великими були втрати контрактників – найманих працівників у Іраку на військовій та цивільній службі. Згідно згадуваного джерела контрактників загинуло 1.301 чоловік, у тому числі 933 громадян США, 131 – Туреччини та 53 – Великобританії. Загинуло також 2 контрактники з України, та ще 4 були поранені [62]. В Іраку також загинуло 137 іноземних журналістів [62]. Разом, загинуло 1.438 чоловік. У джерелі [60] наводиться дещо більша цифра загиблих контрактників – 1.554 чоловік. Можливо у цю цифру включені контрактники, які загинули в Іраку після 2011 року. Точна кількість загиблих контрактників-військових нам невідома, Можемо вважати її рівною 1 тис. загиблих. Тоді, неіракські втрати у цій війні складуть 5.522 чоловік, у тому числі військові втрати – 5.084 загиблих.

Згідно даних джерел [60], [63], за перші 1,5 місяці війни іракська армія втратила 7.600 – 9.200 – 10.800 загиблих. Після того, як були створені нові іракські силові структури, втрати сил безпеки Іраку склали 17.690 убитих та понад 40 тис. поранених. Втрати повстанців коливалися у межах 26.544 – 34.144 – 37.344 загиблих [60], [63]. Тобто, розмах військових втрат Іраку склав 51.834 – 65.834 загиблих, з середньою цифрою 61.034 чоловік.

Стосовно втрат цивільного населення країни, то згідно [64] вони становили 460 тис. чоловік, з яких 132 тис. загинули безпосередньо від бойових дій. Указана цифра втрат була виведена експериментально. Північноамериканськими та іракськими ученими, випадковим чином, було обрано 2 тис. іракських сімей (10,5 тис. чоловік), і опитано їх членів. Учених цікавило питання, чи загинув хтось з їхніх сімей під час війни 2003-2011 рр., і за яких обставин. Після цього, указані цифри втрат були перенесені на все насе-

лення Іраку. Виявилось, що близько 50 % смертей були викликані серцево-судинними захворюваннями, 11% – хронічними захворюваннями, та 8 % – онкологічними захворюваннями. Безпосередньо від бойових дій, як указувалося нами вище, загинуло 132 тис. чоловік.

Є й інші підрахунки втрат мирного населення Іраку. Так, згідно даних організації Iraq Body Count (IBC) до липня 2010 року загинуло 97.461 – 106.348 мирних іракців [65], а протягом 2011 року – ще 4.063 чоловік [66]. Разом, розмах втрат становив 101.524 – 110.411 загиблих. Незалежні експерти називали цифру 162 тис. загиблих мирних іракців. Відомими ще є цифри 134 тис. [67] та 112.500 загиблих у роки війни мирних жителів Іраку [68]. Отже розмах цивільних втрат під час війни 2003-2011 рр. в Іраку коливається у межах 101.524 – 162 тис. загиблих. У якості сепедньої цифри втрат приймемо цифру 132 тис. мирних іракців. Загалом розмах іракських втрат складає 153.358 – 227.834 чоловік, з середньою цифрою 193.034 загиблих. Разом з неіракськими втратами, відповідний розмах становить 158.880 – 233.356 чоловік, з середньою цифрою 198.556 загиблих. Бачимо, що з наведених вище інтервалів втрат, найбільш реальним виявився інтервал 100 тис. – 300 тис. загиблих під час війни у Іраку. Військові втрати склали 66.118 чоловік.

Під час заворушень «Арабської весни» в Іраку, які проходили у країні протягом лютого – грудня 2011 року, загинуло 35 чоловік, та ще 90 були поранені [69].

Після виведення військ Міжнародної коаліції з Іраку, війна у країні продовжувалася. Так, за період з грудня 2011 року – по грудень 2013 року, загинуло 919 повстанців, 1.050 військовослужбовців та 1.200 поліцейських урядових сил, а також 6.746 мирних жителів [70]. Усього 9.915 чоловік, у тому числі військові втрати склали 3.169 загиблих. З боку проурядових сил загинуло 16.457 силовиків, 1.668 бійців-курдів, 38 бійців проурядової міліції, 36 військових США, та по одному військовослужбовцю з США, Канади та Німеччини. Разом, 18.202 чоловік. Втрати «Ісламської держави» перевищили 22.632 загиблих [71]. Втрати мирних жителів станом на лютий 2016 року, склали 37.497 загиблих [71]. Разом, загинуло 78.331 чоловік, у тому числі військові втрати – 40.834 загиблих. За даними джерела [33], протягом 2016 року в Іраку загинуло понад 23.703 чоловік [23], у тому числі загинуло 6.876 мирних жителів, та ще 12.388 було поранено [72]. Тоді, за проміжок 2011-2016 рр., під час громадянської війни в Іраку загинуло усього 111.949 чоловік, у тому числі військові втрати склали 60.829 загиблих, або 54,34 % усіх втрат.

В Ірані, під час руху арабського населення у провінції Хузестан проти центральних властей країни, згідно даних джерела [28] загинуло, за період 2004-2013 рр. близько 100 чоловік. У наступні роки кількість загиблих під час бойових дій у цій провінції була невеликою. Так, за 2016 рік у Хузестані

загинуло всього 4 чоловіки [33]. Можемо вважати, що упродовж 2004-2016 рр. у іранській провінції Хузестан, під час бойових дій загинуло усього 112 чоловік.

Упродовж 2004-2015 рр. у **Ірані** йшла збройна боротьба урядових військ проти Партії за вільне життя в Курдистані (скорочено РЖАК). Згідно [73] під час цього конфлікту загинуло 669 – 979 чоловік, а за даними джерела [33] – 588 – 747 чоловік. Згідно [28] тільки упродовж 2004-2013 рр. загинуло мінімум 1.000 чоловік, хоча у [23] відмічається, що основна фаза конфлікту припала на 2005-2011 роки. Отже, розмах втрат під час цього конфлікту склав 588 – 1.000 чоловік. Приймемо цифру 747 загиблих, під час конфлікту 2004-2015 рр. у Іранському Курдистані. Стосовно військових втрат, то згідно [73], втрати іранських силовиків за даними курдів становили 539 загиблих, а за офіційними даними – 64 чоловік. Втрати курдів, за офіційними даними склали 263 убитих, та 2 страчених [73]. Будемо вважати, що у боях загинуло 64 іранських силовиків та 265 курдських повстанців. Разом, 329 чоловік.

У 2016 році відбулося чергове загострення ситуації у **Іранському Курдистані**. Згідно [74], втрати іранських силовиків склали 76 – 167 загиблих, загинуло 6 мирних громадян, та було страчено 5 курдських активістів. Про втрати курдів не повідомлялося нічого, але приймавши їх рівними втратам іранських силовиків, одержуємо розмах бойових втрат у 152 – 334 загиблих. Можемо припустити, що бойові втрати під час цього конфлікту склали, як мінімум 250 чоловік. Разом з 11 загиблих цивільних, одержуємо, що розмах втрат під час боїв 2016 року в Іранському Курдистані склав 163 – 345 чоловік, з середньою цифрою 261 загиблих. Військові втрати становили 250 чоловік.

Упродовж 13 червня 2009 – 11 лютого 2010 року в **Ірані**, під час виборів президента країни, мали місце заворушення, наслідком яких були чисельні жертви. За офіційними даними, під час заворушень загинуло 36 чоловік, а за даними опозиції – 72 чоловік [75]. У джерелі [23] наводиться оцінка 72 – 150 загиблих під час заворушень 2009-2010 рр. в Ірані. Отже, загальний розмах втрат, у даному випадку складає 36 – 150 загиблих. Приймемо цифру 72 загиблих під час заворушень 2009-2010 рр. в Ірані.

За період 1987-2013 рр., у боях з наркоторгівцями загинуло понад 4 тис. військовослужбовців та поліцейських **Ірану** [76]. Але, оскільки ми розглядаємо війни та конфлікти, які ведуться з політичних причин, то вказані втрати в статистичні таблиці нами не включаються.

Війна в **Афганістані**, яку вів уряд країни при підтримці США та їх союзників проти ісламського руху Талібан, продовжувалася з 7 жовтня 2001 року, і до 28 грудня 2014 року. Згідно даних джерела [28], на середину 2013 року, у цій війні загинуло, орієнтовно 90 тис. чоловік.

Як і у випадку Іракської війни, більш-менш точно є відомими втрати США та їх союзників. За даними [77], загинуло 3.485 військовослужбовців сил Міжнародної коаліції на чолі з США, які у свою чергу, втратили 2.356 чоловік убитими та 20.067 пораненими, Великобританія – 453 убитих та 7.443 поранених і травмованих, Канада – 158 убитих та 2.179 поранених, Франція – 86 убитих та 725 поранених, і т.д. До втрат США та їх союзників слід долучити також і непрямі втрати, а саме 62 військовослужбовців з Іспанії, які загинули 26.05 2003 року на борту літака Як-42 в Туреччині, коли вони поверталися з Афганістану, та ще 29 військовослужбовців з країн коаліції, які загинули під час подібних обставин [77]. Сюди ж треба додати 5 поліцейських з ЄС, які знаходилися в Афганістані за програмою EUPOL, та 12 чоловік з миротворчого контингенту ООН [77]. Окрім вказаних втрат ще загинули 7 військових та 5 поліцейських з Індії [77]. Підсумовуючи наведені вище дані одержуємо, що втрати США та проамериканських сил у афганській війні 2001-2014 рр. склали 3.600 загиблих.

Великими під час війни в **Афганістані** були втрати контрактників. Згідно [78], станом на березень 2013 року, число загиблих контрактників у Афганістані коливалося у межах 1.338 – 2.867 чоловік, а у джерелі [79] верхня оцінка втрат контрактників піднята до 3.007 чоловік. При розмаху втрат 1.338 – 3.007 загиблих контрактників, приймемо цифру 1.903 контрактників, які загинули під час афганської війни 2001-2014 рр. [80]. Можемо припустити, що із останньої цифри, як мінімум 1.000 загиблих контрактників склали люди, які виконували військові функції. Таким чином, загалом військові втрати Міжнародної коаліції можемо оцінити у 4.600 загиблих.

Із цивільних неафганських втрат відмітимо 2 загиблих членів персоналу ООН та 10 загиблих членів неурядових організацій [77]. Таким чином, військові та цивільні втрати США та їх союзників під час війни 2001-2014 рр. у Афганістані, коливаються у межах 4.950 – 6.619 чоловік, з середньою цифрою 5.515 загиблих. Військові втрати, при цьому склали 4.600 загиблих.

Стосовно втрат афганських союзників США, відмітимо втрати Північного Альянсу – 200 загиблих [81]. Втрати урядових сил (Афганська національна армія АНА, та поліція) за різними джерелами були такими: 13.700 убитих та 16.500 поранених [77], 21.008 загиблих, у тому числі 6.835 убитих військових та 14.173 загиблих поліцейських [82], та 21.950 загиблих [81]. Тобто, втрати урядових сил коливаються у межах 13.700 – 21.950 загиблих. Для уточнення цих втрат доцільно розглянути втрати афганських урядових сил по роках ведення бойових дій.

Більш-менш точна статистика афганських військових втрат існує з 2007 року, яку подаємо таблицею, яка складена на основі джерел [77], [83]-[92].

Таблиця 5.3.1.

Військові втрати урядових сил Афганістану протягом 2007-2014 рр.

Рік	Загиблі військові	Загиблі поліцейські	Загальний розмах втрат
2007	278 або 385	688 або 930	966 – 1.315
2008	259 або 252	724	983 – 985
2009	292	639	931 – 931
2010	806 або 821	1.250	2.056 – 2.071
2011	511 або 841	569 або 1.800	1.080 – 2.641
2012	1.056 або 1.320	1.400 або 2.400	2.956 – 3.720
2013	?	?	2.767 – 4.600
2014	?	3.200	4.600 – 5.000

Таким чином, розмах втрат силових структур Афганістану у боротьбі проти Талібану та інших опозиційних сил, як випливає з наведеної вище таблиці, склав протягом 2007-2014 рр. 16.339 – 21.263 загиблих. Згідно [93], за період 2001-2006 рр., кількість загиблих афганських військових та поліцейських оцінюється цифрою 2 тис. чоловік, що піднімає розмах втрат до 18.339 – 23.263 загиблих. Також потрібно врахувати втрати афганської приватної поліції, які упродовж 2002-2009 рр. склали 361 чоловік, включаючи 356 загиблих та 6 зниклих безвісти [81]. Отже, виходячи з наведених вище даних, розмах втрат армії та поліції у Афганістані складає 15.700 – 23.263 загиблих, а з урахуванням втрат Північного Альянсу та приватної поліції – 16.261 – 23.824 загиблих. Можемо прийняти цифру 21.950 загиблих урядових силовиків у Афганській війні 2001-2014 рр. З урахуванням 4.600 загиблих військовослужбовців та військових-контрактників сил Міжнародної коаліції, розмах військових втрат становитиме 20.861 – 28.424 загиблих, з середньою цифрою втрат – 26.550 чоловік.

Втрати Талібану та інших опозиційних сил країни за даними джерел [77], [81], коливаються у межах 20 тис. – 25.500 – 35 тис. – 40.500 загиблих, тобто утворюють розмах втрат 20 тис. – 40 5 тис. чоловік. З даного розмаху втрат можемо прийняти цифру 35 тис. загиблих.

Таким чином, загальний розмах військових втрат ворогуючих сторін у Афганістані склав 40.861 – 68.924 чоловік, з середньою цифрою 61.550 загиблих.

Під час війни 2001-2014 рр. у Афганістані великими були втрати цивільного населення. За даними джерела [81] вони складають 26.720 загиблих, а згідно [82] число загиблих перевищило 26 тис. чоловік, а також нараховувалося 29.900 поранених мирних громадян. Уточнимо цифри втрат мирного населення Афганістану у цій війні. Для цього згрупуємо дані джерел [91], та [94]-[100], у нижченаведеній таблиці.

Таблиця 5.3.2.

Розмах втрат цивільного населення Афганістану за 2006-2014 рр.

Рік	Розмах втрат	Середня цифра втрат
2006	929 – 930 – 939	930
2007	1.442 – 1.523 – 1.582	1.523
2008	1.656 – 2.110 – 2.118	2.110
2009	1.964 – 1.968 – 2.412	1.968
2010	2.410 – 2.777 – 2.792 – 2.794	2.777
2011	3.131 – 3.133	3.131
2012	2.754 – 2.769 – 3.021	2.769
2013	2.959 – 2.969	2.959
2014	3.188 – 3.699 – 3.701	3.699
Загалом	20.433 – 22.699	21.886

Додамо, що у більшості випадків мирні жителі гинули від терористичних атак Талібану, та інших опозиційних сил. Так, у [100] повідомлялося що протягом 2006-2012 рр. 66,36 % загиблих мирних жителів стали жертвами збройної опозиції, а у 2014 році 72 % убитих та поранених мирних жителів Афганістану стали жертвами збройної опозиції, і тільки 14 % – жертвами урядових сил [101].

Значно важче визначити втрати мирних жителів Афганістану упродовж 2001-2005 рр., оскільки за вказаний період часу точної статистики не велося. Згідно даних джерела [94], за даний проміжок часу розмах цивільних втрат становить 2.529 – 3.868 загиблих. Згідно [102], упродовж 2001-2003 рр., загинуло 3.100 – 3.600 мирних жителів, за 2004 рік втрати мирних жителів невідомі, а за 2005 рік кількість загиблих мирних жителів склала 405 – 478 чоловік, що у свою чергу дає розмах втрат 3.505 – 4.078 загиблих. Отже загальний розмах втрат у цьому випадку складає 2.529 – 3.505 – 3.868 – 4.078 загиблих. При розмаху втрат 2.529 – 4.078 чоловік, можемо прийняти цифру 3.868 загиблих мирних жителів Афганістану упродовж 2001-2005 рр. Таким чином, за проміжок часу 2001-2014 рр., розмах втрат мирних жителів Афганістану склав 22.962 – 26.777 чоловік, з середньою цифрою втрат 25.754 загиблих. Число загиблих цивільних-контрактників у Афганістані склало 338 – 2.007 чоловік, з середньою цифрою 903 загиблих. Це у свою чергу піднімає розмах цивільних втрат до 23.300 – 28.784 чоловік з середньою цифрою 26.657 загиблих мирних жителів як афганців, так і неафганців.

Підводячи підсумок сказаному вище бачимо, що військові та цивільні втрати під час війни 2001-2014 рр. у Афганістані складають сумарний

інтервал 64.161 – 97.708 чоловік, з середньою цифрою 82.807 загиблих, у тому числі 61.550 чоловік склали військові втрати ворогуючих сторін.

З 1 січня 2015 року в **Афганістані** почалася чергова громадянська війна. Згідно джерела [102], за 2015 рік загинуло близько 5 тис. урядових солдатів та поліцейських, а за період 1 січня – 19 серпня 2016 року загинуло 5.523 урядових силовиків, та ще 9.965 були поранені. Станом на 12 листопада 2016 року вже нараховувалося 6.875 загиблих афганських солдатів та поліцейських, та 11.777 були поранені [103]. Тобто, можемо вважати, що в Афганістані протягом 2015-2016 рр. загинуло порядку 12 тис. урядових силовиків. У джерелі [104] говориться про понад 7 тис. загиблих та 12 тис. поранених афганських силовиків, а у [105] – про 13.785 убитих та 23.777 силовиків. Тобто, розмах втрат силовиків у Афганістані складає 7 тис. – 13.785 чоловік, з середньою цифрою 12 тис. загиблих. На боці уряду загинуло також 38 військовослужбовців США та 7 миротворців ООН [105]. Стосовно втрат опозиції, то вони коливаються в межах 10.460 [104] – 25.500 убитих [105]. Можемо прийняти цифру 20 тис. убитих бійців Талібану та інших опозиційних формувань. Таким чином, розмах військових втрат ворогуючих сторін у Афганістані складає 17.505 – 39.330 чоловік, з середньою цифрою 32.045 загиблих. Стосовно втрат мирних жителів, то їх у 2015 році загинуло 3.545 чоловік, та ще 7.457 були поранені [95]. У 2016 році загинуло 3.948 мирних жителів, та ще 7.920 були поранені [106]. Причому переважна більшість з них – 61% стали жертвами Талібану, а 24 % – загинули від дій урядових військ [103]. Таким чином, розмах втрат під час громадянської війни 2015-2016 рр. у Афганістані склав 24.998 – 46.823 чоловік, з середньою цифрою 39.538 загиблих. Військові втрати становили 32.045 чоловік.

Результуючі дані наведені нами у **Додатку 4.5.**

Як випливає з наведеного вище, розмах людських втрат під час воєн та конфліктів у країнах Середнього Сходу упродовж 2001-2016 рр. коливався у межах 360.922 – 491.478 чоловік, з середньою цифрою 434.077 загиблих. Військові втрати становили 221.121 чоловік, або 50,94 % від середньої цифри втрат.

У міждержавних війнах на Середньому Сході загинуло 45,74 % від середньої цифри втрат (198.556 чоловік), у визвольних війнах – 0,23 % усіх втрат (1.008 чоловік). Решта втрат – 54,03 % від середньої цифри втрат, або 234.513 загиблих, склали жертви громадянських воєн, заворушень і конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Перетолчин Д. Статистика палестино-израильського конфлікту: наглядные цифры, которые многое объясняют [Електронний ресурс] /Д.Перетолчин. – 2016, 6

июня. – Режим доступу: <http://xnamnebsh.ru-an.info/> новости/. **2.** Эхо планеты. – 2005. – №30. – С.12. **3.** 25 лет со времени начала первой интифады [Электронный ресурс]. – 2013, 24 февраля. – Режим доступу: <http://9tv.co.il/news/2013/02/24/145803-print.html>. **4.** B'Tselem – Statistics – Fatalities [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.betselem.org/statistics/casualties>. **5.** Факты. – 2006. – 16 августа. – С.3. **6.** Зарубежное военное обозрение. – 2006. – №12. – С.11. **7.** The Final Vinograd Comision Report. – PP. 598-610 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ico.walla.co.il/w6/v/special/vinograd.pdf>. **8.** Наземные военные операции Израиля в Секторе Газа. Досье [Электронный ресурс]. – 2014, 25 июля. – Режим доступу: <http://tass.ru/info/1327398>. **9.** Операция «Летние дожди» [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://cyclowiki.org/wiki/>. **10.** Анализ количественного состава палестинцев, погибших во время проведения операции «Литой свинец»... [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.terrorism-info.org.pil/Data/pdf/PDF_18293_6.pdf. **11.** Slow recovery from wounds of Gaza conflict [Электронный ресурс]. – 2008, 27 december. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8428883.stm. **12.** Гельман Захар. Хотят ли «русские» в Израиле войны? /Захар Гельман.//Эхо планеты. –2012. – №47. – С. 15-17. **13.** Число жертв в секторе Газа возросло до 100 человек [Электронный ресурс]. – 2012, 20 ноября. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2012/11/19/strikes/>. **14.** Конфликт в Газе с прицелом на Иран //Независимая газета. – 29.12.2012. **15.** The total number of victims. Palestinian Center for Human Rights [Электронный ресурс]. – 2012, 24 november. – Режим доступу: <http://pchrgaza.org/en/>. **16.** Мясников В.В. 10 главных военных событий 2014 года /В.В. Мясников. //Независимая газета. – 26.12.2014. **17.** Військові злочини у Газі чинили обидві сторони //Євроньюс. – 22.06.2015. **18.** Итоги операции «Рубеж обороны»: \$ 9 млрд. прямых расходов [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://inonews.ru/middleeast/>. **19.** Annex: Palestinian Fatality Figures in the 2014 Gaza Conflict [Электронный ресурс]. – 2015, 14 June. – Режим доступу: <http://mfa.gov.il/ProtectiveEdge/Documents/PalestinianFatalities.pdf>. **20.** В Иерусалиме грузовик въехал в толпу солдат: 4 погибших //ББС. – 8.01.2017. **21.** Агентство ООН подвело итоги 2016 года в израильско-палестинском конфликте [Электронный ресурс]. – 2016, 30 декабря. – Режим доступу: <http://news.israelinfo.co.il/Политика>. **22.** Один погибший и один раненый в результате наезда палестинцев на израильтян //Євроньюс. – 6.04.2017. **23.** Kurdish unrest erupts in Syria [Электронный ресурс]. – 2005, 6 June. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4612993.stm. **24.** Зарубежное военное обозрение. – 2007. – №8. – с.2. **25.** Over 600 Palestinians killed in internal clashes since 2006 [Электронный ресурс]. – 2007, 6 June. – Режим доступу: <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3409548,00.html>. **26.** Lebanon...Perils of the Syrian Quake Aftershocks [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://studies.aljazeera.net/ResourceGallery/media/Documents/2011/7/28/201172894328667334>. **27.** Бурова А.Н. Арабская весна: хроника событий /А.Н. Бурова, А.В. Коротаев. //Арабская весна 2011 года. Системный мониторинг глобальных и региональных рисков. – М.: Либроком, 2012. – С.23. **28.** Текущие войны и конфликты XXI века [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>. **29.** Список идущих войн (апрель 2016 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>. **30.** Более 125 тыс. человек, по

данным правозащитников, погибли а Сирии [Электронный ресурс]. – 2013, 2 декабря. – Режим доступа: http://rus.ruvr.ru/news/2013_12_02/9784. **31.** ООН: у Сирії загинули більш ніж 190 тисяч людей //ББС. – 22.08.2014. **32.** Сирия – воплощенный на Земле Ад [Электронный ресурс]. – 2015, 17 апреля. – Режим доступа: <http://www.facenews.ua/news/2015/269910/>. **33.** Report on Syria conflict finds 11,5% of population killed or injured [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/11>. **34.** Гражданская война в Сирии унесла 130 тысяч жизней [Электронный ресурс]. – 2013, 13 декабря. – Режим доступа: <http://9tv.co.il/news/2013/12/31/166150.html>. **35.** Более 200 тыс. человек погибли в Сирии с начала конфликта в 2011 году //Известия. – 2.12.2014. **36.** More than 260 thousand killed and killed and been killed since the start of the revolution [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.syriahr.com/?option=com_news&nid=222748... **37.** About 500000 persons were killed in Syria during 81 months after the Syrian revolution started [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.syriahr.com/en/?p=80436>. **38.** Турецкі курди вітають заклик свого лідера скласти зброю //Євроньюс. – 1.03.2015. **39.** Курды – Турция = Турецкая Федеративная Республика? [Электронный ресурс]. – 2013, 14 января. – Режим доступа: <http://topwar.ru/22945>. **40.** ООН: «Арабська весна» коштувала регіону \$ 614 мільярдів //ББС. – 11.11.2016. **41.** Turkey's PKK Conflict: The Rising Toll [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.crisisgroup.be/interactives/turkey>. **42.** Растет число жертв взрыва в Турции // Вести.Ru. – 9.10.2016. **43.** Human Rights Watch [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=blm4gIcaZoC&hg=...> **44.** Туреччина: сутички у третю річницю протестів на площі Таксим //Євроньюс. – 30.05.2016. **45.** Число задержанных после мятежа в Турции увеличилось до 26 тыс. человек [Электронный ресурс]. – 2016, 4 августа. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/politics/world>. **46.** При попытке переворота в Турции погибло 265 человек //ББС. – 16.07.2016. **47.** Переворот в Турции: число погибших возросло //24 Канал. – 17.07.2016. **48.** Журналист назвал страшную цифру погибших в Турции //24 Канал. – 16.07.2016. **49.** Реджеп Таип Эрдоган: в отношениях России и Турции будет открыта новая страница [Электронный ресурс]. – 2016, 8 августа. – Режим доступа: <http://tass.ru/opinions/ininterviews/3518845>. **50.** Косач Г. Саудовская Аравия и «Арабская весна» //Г. Косач. //Свободная мысль. – 2012. – №5-6(1633). – С.91-92. **51.** Oman: Six killed in Sunday's pro-democracy protests [Электронный ресурс]. – 2011, 28 february. – Режим доступа: <http://www1.adnkronos.com/IGN/Aki/>. **52.** В Бахрейне взрывом убило троих полицейских // ББС. – 30.03.2014. **53.** Bahrain News Agency [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bna.bh/portal/news/481287>. **54.** В Бахрейне казнены три шиитских активиста //ББС. – 15.01.2017. **55.** Yemen says more than 2.000 killed in uprising [Электронный ресурс]. – 2012, 19 march. – Режим доступа: <https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/2012/03/18/>. **56.** South Yemen: Is It About to Declare Independence? [Электронный ресурс]. – 2011, 8 july. – Режим доступа: <http://content.time.com/time/worldarticle/0,8599,2081756-2,00.html>. **57.** Десятки человек получили ранения при разгоне демонстрации в Кувейте [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ria.ru/world/20110219/336046361.html>. **58.** Саттарова И. Война в Ираке: цели и результаты кампании [Электронный ресурс] //И. Саттарова. – 2013, 19 марта. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/donktnows/>. **59.** Ларинина Е. Злосчастная проби-

рка. Как война в Ираке раскачала Ближний Восток [Электронный ресурс] /Е Ларина. – 2016,9 апреля. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/politics/world/>. **60.** Wikileaks Iraq: data journalism maps every death [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2010/oct/23/>. **61.** Blair David. Iraq War 10 years on:at least 116,000civilians killed [Электронный ресурс] /David Blair. – 2013, 13 march. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iraq/9932214>. **62.** 13 лет вторжению США в Ирак: итоги затяжной войны [Электронный ресурс]. – 2016, 9 апреля. – Режим доступу: <https://russian.rt.com/article/157907>. **63.** Война в Ираке: от начала до конца...[Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://vimpel-v.com/commentary/787>. **64.** Ученые впервые подсчитали, сколько жизней иракцев унесла война [Электронный ресурс]. – 2013, 16 октября. – Режим доступу: <http://ria.ru/science>. **65.** США уходят из Ирака: итог войны в цифрах //ББС. – 15.12.2011. **66.** За 8 лет войны в Ираке погибли свыше 162 тысяч мирных жителей [Электронный ресурс]. – 2012, 2 января. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/world/iraqwardeaths>. **67.** Васильев В. Война в Ираке: 10 лет спустя [Электронный ресурс] /В. Васильев. – 2013, 19 марта. – Режим доступу: <http://www.golos.americi.ru/vv-iraq>. **68.** Война в Ираке в цифрах [Электронный ресурс]. – 2010, 3 сентября. – Режим доступу: <http://www.infoniac.ru/news>. **69.** Iraq: Intensifying Crackdown on Free Speech, Protests [Электронный ресурс]. – 2012, 22 january. – Режим доступу: <https://www.hrw.org/news/2012/01/22>. **70.** Iraq Government Casualty Figures via AFP [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1qx5x...> **71.** UN Casualty Figures for the Month of August 2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.uniraq.org/index.php?option=com_k2&view=... **72.** В Ираке около 20 тысяч мирных жителей погибло и пострадало в 2016 году [Электронный ресурс]. – 2017, 3 января. – Режим доступу: <http://genaffair.ru/8080/news>. **73.** Database – Uppsala Conflict Data Program (UCDP) [Электронный ресурс]. – Режим доступу:<http://ucdp.uu.se>. **74.** Clash in Iranian Sardasht between Kurdish force and Revolutionary Guards: witness [Электронный ресурс].– Режим доступу: <http://www.rudav.net/english/middleeast/iran/04052016>. **75.** BBC Persian: The cases of the victims of the 2009 election [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/Persian/iran/2012/06/120607>. **76.** На ирано-пакистанской границе в перестрелке с боевиками погибли 16 иранских пограничников [Электронный ресурс]. – 2013, 26 октября. – Режим доступу: <http://warsonline.info/iran>. **77.** Despite Massive Taliban Death Toll No Drop in Insurgency [Электронный ресурс]. – 2014, 6 april. – Режим доступу: <https://www.voanews.com/a/1866009.html>. **78.** Human costs of War: Direct war Death in Afghanistan, Pakistan. October 2001-February 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://costs of war.org/sites/default/files/HMCHART2.pdf>. **79.** Гирченко Ю.В. Потери войск НАТО (коалиция в Афганистане 2001-2013 г. [Электронный ресурс] /Ю.В. Гирченко. – 2014, 2 января. – Режим доступу: http://art of-war.ru/g/girchenko-j-w/text_0391.html. **80.** К 10-летию ввода американских войск в Афганистан //Зарубежное военное обозрение.– №10(775). – октябрь 2011. – С. 104-105. **81.** Operation Enduring Freedom Fast Facts [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2013/10/28/world>. **82.** Crawford Neta. Update of the Human Costs of War for Afghanistan and Pakistan, 2001 to mid 2016 [Электронный ресурс] /Neta Crawford. – august 2016. – Режим доступу: <http://Watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/>

papers/2016/War... **83.** Потери американских контрактников в Ираке и Афганистане [Электронный ресурс]. – 2011, 17 января. – Режим доступа: <http://maz-d.livejournal.com/43/88.html>. **84.** Мендкович Н.А. Очерк политической и экономической ситуации в современном Афганистане. Часть первая [Электронный ресурс] /Н.А. Мендкович. – Режим доступа: <http://www.perspectivy.info/оукумена/азия>. **85.** Summary of the Afghan National Police (ANP) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.nps.edu/programs/ccs National/ANP.html](http://www.nps.edu/programs/ccs%20National/ANP.html). **86.** Афганская армия потеряла 1,2 тыс. погибшими за год [Электронный ресурс]. – 2013, 20 марта. – Режим доступа: <http://news.mail.ru/politics/12418814/>. **87.** Afghan violence down in 2012, insider attacks up [Электронный ресурс]. – 2012, 30 декабря. –Режим доступа: <http://news.msn.com/world>. **88.** Афганская армия взяла на себя основное бремя потерь [Электронный ресурс]. – 2012, 30 декабря. – Режим доступа: <http://www.aa.com.tr/news/116853>. **89.** Afghan army, police suffer increasing casualties as local forces assume growing burden in war [Электронный ресурс]. – 2012, 3 декабря. – Режим доступа: <http://www.foxnews.com/world/2012/12/03>. **90.** Afghanistan: Blame the pushtuns [Электронный ресурс]. – 2014, 10 января. – Режим доступа: <http://www.Strategypage.com/qnd/afghan/20140110.aspx>. **91.** ООН: число погибших и раненых в Афганистане мирных жителей достигло рекордного уровня [Электронный ресурс]. – 2014, 8 февраля. – Режим доступа: <http://www.dw.de/a-17418754?maca=rus-rss-ru-all-112>. **92.** Афганістан: новий президент, безліч викликів //Євроњьюс. – 4.12.2014. **93.** Мировое сообщество против глобализации преступности и терроризма //Право и безопасность. – 2006 (декабрь) – №3-4. (20-21) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dpr.ru/parvo1916.htm>. **94.** Neta C. Crawford. Civilian Death and Injury in Afghanistan, 2001-2011 [Электронный ресурс]. – 2011, 13 June. – Режим доступа: <http://costofwar.org/sites/default/files/articles/14/attachments/Crawford>. **95.** Перетятко М. Невинні жертви конфлікту в Афганістані: антирекорд 2015 року //М. Перетятко. //Євроњьюс. – 14.02.2016. **96.** Taylor Adam. 149.000 people have died in War in Afghanistan and Pakistan since... [Электронный ресурс] /Adam Taylor. – 2015, 3 June. – Режим доступа: <http://washingtonpost.com/news/>. **97.** Афганские военные случайно запустили ракету на свадьбу...[Электронный ресурс]. – 2015, 2 января. – Режим доступа: <http://nvua.net/world/countries/27954.html>. **98.** Chesser Susan G. Afghanistan Casualties: Military Forces and Civilians [Электронный ресурс] /Susan G. Chesser. – 2011, 3 february. – Режим доступа: <http://fpc.state.gov/documents/organization/156522.pdf>. **99.** Потери среди мирных жителей Афганистана снижаются //ББС. – 19.02.2013. **100.** Afghanistan civilian casualties [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.guardian.co.uk/news/datablogs2010/cm/10/>. **101.** ООН отмечает рост на 22 % количества погибших и раненых мирных жителей в Афганистане в 2014 году [Электронный ресурс]. – 2015, 18 февраля. – Режим доступа: <http://www.militarynews.ru/story.asp?rid=1&nid=366999>. **102.** Потери афганских сил безопасности в войне против талибов растут [Электронный ресурс]. – 2016, 1 ноября. – Режим доступа: <http://waronline.info/Afghanistan/>. **103.** Резкий рост потерь силовиков и мирного населения в Афганистане в 2016 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bmpd.livejournal.com/>. **104.** Afghan forces retake Musa Qala from Taliban [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/30/>. **105.** War in Afghanistan (2015-present) [Электронный ресурс]. – Режим до-

ступу: <https://ipfs.io/ipfs/QmХоурW3Wkn...> **106**. Свыше 11 тысяч мирных жителей Афганистана погибли в 2016 году [Електронний ресурс]. – 2017, 6 февраля. – Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/2017/02/06/>.

П.5.4. Втрати населення країн Індостанського регіону

Серед міждержавних воєн і конфліктівна півострові відмітимо наступні. Під час військових дій між **Індією** та **Пакистаном** (13.12.2001-жовтень 2002 р.) з боку Індії нараховувалося 798 загиблих та 1.051 пораниених військовослужбовців, а з боку Пакистану – відповідно 436 загиблих та 123 пораниених військовослужбовців [1]. Під час індо – пакистанського протистояння 2008 року, згідно [2], втрат не було. Під час сутичок 2011 року, з боку Індії загинуло 5 військовослужбовців, а з боку Пакистану – 3 військовослужбовців [3]. Під час аналогічних сутичок, які мали місце у 2013 році, з боку Індії загинуло 12 військових та 1 цивільний, а з боку Пакистану – 9 військових та 14 цивільних [4]. Під час сутичок 2014-2015 рр., згідно джерела [5], з боку Індії загинуло 15 військових та 34 цивільних громадян а з боку Пакистану – 7 військових та 53-54 цивільних громадян. Отже, упродовж 2001-2015 рр., під час збройного протистояння між Індією та Пакистаном, з обох боків загинуло 1.388 чоловік, причому військові втрати склали 1.285 загиблих.

У 2001 році відбувся прикордонний конфлікт між **Індією** та **Бангладеш**, під час якого з боку Бангладеш загинуло 3, а з боку Індії – 16 військових [6]. Разом, загинуло 19 військовослужбовців.

Основну частину втрат населення півострову понесло під час внутрішніх воєн і конфліктів. В ХХІ столітті продовжувалася боротьба уряду **Пакистану** проти сепаратистських рухів у провінції Белуджистан. За даними джерела [7] загинуло понад 303 військовослужбовці Пакистану, понад 380 бойовиків, та понад 1.628 цивільних громадян. Інші джерела наводять більш високі цифри втрат. Згідно [8], на середину 2013 року, в Белуджистані загинуло, загалом 2.500 чоловік. А у джерелі [9] наводяться дані про 2.376 загиблих за період 2006-2011 рр., у тому числі загинуло 1.448 цивільних громадян, 489 військовослужбовців сил безпеки, та 439 бойовиків. Згідно [10], станом на лютий 2014 року кількість загиблих у Белуджистані 4.596 чоловік, у тому числі загинуло 3.073 цивільних, 853 військовослужбовців служби безпеки країни, та 670 бойовиків. Отже, втрати населення Пакистану під час конфлікту в Белуджистані складають наступний ряд: 2.311 – 2.376 – 2.500 – 4.596 загиблих. При розмаху втрат 2.311 – 4.596 чоловік, приймемо цифру 2.500 загиблих під час конфлікту в Белуджистані. Будемо вважати, що у цьому конфлікті загинуло 853 пакис-

танських силовиків, та 670 бойовиків. Разом, військові втрати склали 1.523 чоловік, або 60,92 % усіх втрат.

Великі втрати понесло населення **Пакистану** під час боротьби уряду країни, починаючи з 16 березня 2004 року, проти пакистанського відділення організації Талібан. Згідно [8] на середину 2013 року розмах втрат склав 48.123 – 51.137. – 81.425 загиблих, а за даними джерела [11], станом на квітень 2016 року – 59.694 чоловік. На початок 2017 року число жертв конфлікту оцінювалося у 60.854 чоловік, у тому числі у 2016 році загинуло 643 чоловік [12]. Отже з урахуванням наведених вище цифр, розмах втрат під час війни у Вазиристані складає 48.123 – 51.137 – 59.694 – 60.854 – 81.425 чоловік. У якості середньої цифри втрат виберемо цифру 61.497 загиблих на кінець 2016 року, у тому числі загинуло 21.479 цивільних громадян, 6.663 пакистанських силовиків, та 33.345 бойовиків-терористів [13]. Разом, військові втрати склали 40.008 чоловік, або 65,06 % усіх втрат.

В **Індії**, у XXI столітті продовжувався конфлікт у Кашмірі. Згідно результатів, описаних нами у Розділі 3, §7, П.7.4, розмах людських втрат під час бойових дій у Кашмірі, включаючи чисельні теракти у цьому індійському штаті, складає 7 тис. – 18.851 чоловік. Проте у [8] наводяться дані про 8.831 загиблих упродовж 2001-першої половини 2013 рр. у Кашмірі. Згідно [12], за 2015 рік у Кашмірі загинуло 172 чоловік, а у 2016 році – 288 чоловік. Втрати за другу половину 2013 року, та за 2014 рік були не більшими. Можемо наближено оцінити їх у 350 загиблих. Тоді, протягом 2001-2016 рр., у Кашмірі загинуло усього 9.641 чоловік. За 1989-2000 рр., як впливає з результатів §7, П.7.4 попереднього розділу, військові втрати склали 47,04 % усіх втрат під час бойових дій у Кашмірі. Перенос указаних відсотків на цифру 9.641 загиблих, дає нам 4.535 загиблих, з обох боків військових.

Втрати під час боротьби урядових військ проти різноманітних повстанських угруповань на північному сході **Індії**, упродовж 2001-2016 рр., згідно даних джерела [14], склали 10.665 загиблих, у тому числі загинуло 4.202 мирних жителів, 987 співробітників сил безпеки та 4.936 повстанців-терористів. Загалом, військові втрати склали 5.923 чоловік, або 55,54 % усіх втрат.

Під час боротьби урядових військ Індії проти повстанців-наксалітів, упродовж 2001-2016 рр. за даними джерела [15] склали 11.504 чоловік, у тому числі загинуло 6.640 мирних громадян, 2.389 співробітників сил безпеки та 2.475 повстанців-наксалітів. Загалом, військові втрати з обох боків склали 4.864 чоловік, або 42,28 % усіх втрат.

В Пункті 7.4 §7 попереднього розділу, втрати під час громадянської війни 1996-2006 рр. у **Непалі** нами були визначені у інтервалі 14 тис. – 17.800 чоловік, з середньою цифрою втрат 16.000 загиблих. Військові втра-

ти склали 12.700 чоловік. За період 1996-2000 рр. загинуло 1.600 чоловік, у тому числі військові втрати склали 1.200 загиблих. Тоді, за проміжок 2001-2006 рр. розмах втрат становитиме 12.400 – 16.200 чоловік, з середньою цифрою 14.400 загиблих. Військові втрати складуть 11.500 чоловік.

У 2008 році на протязі кількох місяців, збройні сили **Бутану** вели бойові дії проти партизанів з індійського штату Ассам. За офіційними даними, під час бойових дій загинуло 11 військових Бутану та ще 35 були поранені, втрати партизанів склали 485 загиблих [16]. З іншого боку, згідно даних [17], втрати армії Бутану склали 34 убитих, а партизанів – 90 загиблих. Іншими словами, втрати урядових військ коливаються у межах 11-34, а втрати партизанів – у 90 – 485 загиблих. Разом, у межах 101 – 519 чоловік. Якщо припустити, що під час бойових дій загинуло 20 військовослужбовців Бутану та 150 ассамських партизанів, до середня цифра військових втрат складе 180 загиблих. Втрати мирного населення під час цього конфлікту нам невідомі.

В **Бангладеш**, у 2009 році, відбувся заколот прикордонників країни, який був придушений урядовими військами. Згідно [18] кількість загиблих від час придушення цього заколоту коливається у межах 74 – 150 чоловік. Можемо прийняти цифру 148 загиблих під час заколоту 2009 року яка наведена у джерелі [19]. Згодом, 152 закатники були присуджені до смертної кари [20], що підвищує розмах втрат до 226 – 302 загиблих, з середньою цифрою 300 чоловік. Вказані втративідносяться до військових втрат.

Під час сутичок 2013 року у **Бангладеш**, загинуло близько 140 чоловік [21], [22].

Зведені дані по країнах Індостанського півострову наведені нами у **Додатку 4.5.**

Отже, розмах втрат населення регіону під час локальних воєн, конфліктів та заворушень упродовж 2001-2016 рр. становив 93.877 – 145.610 чоловік, з середньою цифрою 112.234 загиблих. Військові втрати склали 69.637 чоловік. У міждержавних війнах і конфліктах загинуло, загалом 1.407 чоловік, що становило 1,25 % від середньої цифри втрат. Решта – 98,75 % загиблих склали жертви громадянських воєн, сутичок та заворушень.

П.5.5. Втрати населення країн Південно-Східної Азії та Океанії

Серед міждержавних воєн і конфліктів у регіоні, відмітимо прикордонний конфлікт між **Камбоджею** і **Таїландом**. Під час конфлікту 2008 року (червень-жовтень), камбоджійська сторона, за власними оцінками, втратила 10 загиблих, у тому числі загинуло 9 військових, а втрати Камбоджі за таїландськими оцінками склали 69 загиблих [23]. Втрати Таїланду,

за власними оцінками, склали 9 чоловік, у тому числі 8 загиблих військових, а за оцінками Камбоджі тайландські втрати становили 141 убитих [23]. Об'єднуючи наведені вище дані, розмах втрат під час конфлікту 2008 року між Таїландом і Камбоджею визначимо у 19 – 210 загиблих.

Під час конфлікту 2-3 квітня 2009 року загинуло 2 камбоджійських та 2 тайландських військових [24], а під час конфлікту 23-28 квітня 2011 року загинуло 6-8 тайландських військових, 4-6 камбоджійських військових, та 1 мирний житель Таїланду [25]. Отже, згідно даних наведених вище джерел, розмах втрат під час камбоджійсько-тайського конфлікту коливається у межах 34 – 229 загиблих, а з урахуванням даних про понад 30 загиблих військових з обох сторін у 2011 році [26], до 34 – 245 загиблих. У якості середньої цифри втрат приймемо дані, наведені у джерелі [27]: втрати Камбоджі склали 23 загиблих, у тому числі 20 військових, а втрати Таїланду – 18 загиблих, у тому числі 16 військових. Таким чином, при розмаху втрат 34 – 245 загиблих, середня цифра втрат складає 41 чоловік, у тому числі військові втрати – 36 загиблих.

Ще один міжнародний конфлікт відбувся у 2013 році, коли на територію **Малайзії** вторглися бойовики з сусідніх **Філіппін**. Згідно [28], втрати бойовиків склали 56 загиблих, загинуло 10 малайзійських бойовиків, та 6 цивільних громадян. Разом, загинуло 72 чоловік.

Як зазначалося нами у Розділі 3,§7, П.7.5, за проміжок часу 2001-2015 рр. під час громадянської війни у М'янмі (колишня Бірма), загинуло близько 18 тис. чоловік. У 2016 році, в М'янмі загинуло, 228 чоловік [12]. Тобто, за період 2001-2016 рр., кількість загиблих під час громадянської війни в М'янмі складає близько 18.228 чоловік. Військові втрати під час цієї війни, за проміжок 1948-2000 рр., як зазначалося нами у попередньому розділі, становили 25,64 % від середньої цифри втрат. Переносячи указані відсотки на цифру 18.228 загиблих, військові втрати за період 2001-2016 рр. можемо оцінити у 4.674 чоловік.

У 2007 році в **М'янмі** сталися заворушення, які увійшли в історію під назвою «Шафранова революція». Кількість загиблих під час цих подій коливається у межах 50 – 70 – 138 загиблих [29]. При вказаному розмаху втрат, приймемо ціру 70 загиблих під час «Шафранової революції» 2007 року в М'янмі.

Під час заворушень 12 березня-19 травня 2010 року в **Таїланді**, загинуло 91 чоловік, та понад 2.100 чоловік були поранені [30]. У джерелі [31], ще називається цифра 87 загиблих (79 цивільних та 8 військових), а також 51 цивільний зник безвісти, що підвищує загальну цифру втрат до 139 чоловік. У якості середньої цифри втрат приймемо 100 чоловік, які загинули під час заворушень 2010 року в Таїланді. Військові втрати склали щонайменше 8 загиблих.

Чергові заворушення відбулися у **Таїланді** упродовж 30.10.2013-28.05.2014 року. Згідно [32], під час цих заворушень загинуло 23 чоловік, та ще 768 були поранені, а згідно [33] загинуло 28 чоловік та кілька сотень протестувальників отримали поранення. При розмаху втрат 23 – 28 загиблих, приймемо цифру 25 загиблих під час заворушень 2013 – 2014 рр. у Таїланді.

В §7, П.7.5 попереднього розділу, нами було відмічено, що під час збройної боротьби на **Західному Іриані (Індонезія)**, упродовж 2001-2015 рр. загинуло 120 чоловік. У 2016 році, згідно [12], у цій провінції Індонезії загинуло 4 чоловіки. Отже, упродовж 2001-2016 рр. під час збройної боротьби на Західному Іриані загинуло 124 чоловіки.

Людські втрати у державах **Океанії** за вказаний період часу були мінімальними. Так, під час анти монархічних виступів у королівстві **Тонга** у 2006 році загинуло 8 чоловік [34], а під час повероту 2008 року на **Фіджі** в авіакатастрофі загинуло 2 австралійських солдатів [35]. Під час заворушень 2016 року у столиці **Папуа-Нової Гвінеї**, місті Порт-Морсбі, 4 місцевих студенти загинули, та ще 20 були поранені [36]. Загалом, протягом 2006-2016 рр., у державах Океанії під час сутичок загинуло 14 чоловік.

Під час заворушень 2006 року на **Східному Тиморі**, загинуло 30 – 60 чоловік [37]. Можемо прийняти цифру 45 загиблих під час кризи 2006 року на Східному Тиморі.

Зведені дані по країнах регіону наведені нами у **Додатку 4.5.**

Як впливає з наведених вище результатів, розмах втрат населення країн регіону у локальних війнах і конфліктах 2001-2016 рр., склав 19.266 – 19.648 чоловік, з середньою цифрою 19.319 загиблих. 97,46 % від середньої цифри втрат становили втрати під час громадянської війни у М'янмі (18.828 загиблих). Військові втрати становили 1.243 чоловік. На міждержавні війни у країнах регіону припало 0,59 % від середньої цифри втрат населення регіону (113 загиблих), а на визвольні війни – 0,64 % усіх втрат (125 загиблих). Решта – 98,77 % усіх втрат (19.082 загиблих), склали загиблі під час громадянських воєн, сутичок та заворушень.

П.5.6. Втрати населення країн Східної Азії

В П.8.5,§8 попереднього розділу, втрати населення **Філіппін** під час боротьби уряду країни проти маоїстської Нової Народної Армії за період 2001-2016 рр., були визначені нами у 2.552 загиблих. Як впливає з результатів згаданого пункту 8.5, за період 1969-2000 рр., під час цієї війни, військові втрати з обох боків склали 75,38 % усіх втрат. Переносячи вказані

відсотки на цифру 2.552 загиблих одержуємо, що за період 2001-2016 рр. загинуло 1.924 військових з обох боків.

У листопаді 2009 року, під час сутичок, пов'язаних, з парламентськими виборами на **Філіппінах**, загинуло 58 чоловік [38].

Починаючи з 2001 року, до боротьби проти повстанців та ісламістів на **Філіппінах**, активно долучилися США. За період 2001-2015 рр., під час збройної боротьби, загинуло 542 філіппінських солдатів та поліцейських, 18 військовослужбовців США, та 981 бойовик [39]. Згідно даних джерела [40], число загиблих бойовиків є меншим, і перевищує 328 чоловік. Можемо прийняти кількість загиблих бойовиків рівною 600 чоловік. Тоді, при розмаху втрат 888 – 1.541 загиблих, середня кількість втрат складе 1.160 чоловік. Указані втрати віднесемо до військових втрат.

У 2016 році, під час боротьби уряду **Філіппін** проти наркоторговців, було вбито близько 2 тис. підозрюваних у причетності до наркобізнесу [41]. Але, оскільки ми вивчаємо втрати у війнах, які ведуться з політичних причин, то ці втрати нами не враховуються.

У XXI столітті продовжувалися збройні сутички і конфлікти між **Північною** та **Південною Кореями**. Під час конфлікту у червні 2002 року, загинуло 6 південнокорейських та 13 північнокорейських військових моряків, ще 1 чоловік загинув під час інциденту 1 липня 2008 року [42]. За іншими даними, у 2002 році загинуло 30 північнокорейських та 4 південнокорейських військових моряків, та ще 1 зник безвісти [43]. У 2010 році, північнокорейцями було підірвано південнокорейський корвет, у результаті чого загинуло та зникло безвісти 46 південнокорейських моряків [44]. Під час конфлікту 23 листопада 2010 року у районі острову Йонпхендо, з боку Південної Кореї загинуло 2 військових та 2 цивільних громадян, та ще 16 чоловік були поранені, а з боку Північної Кореї 1 чоловік загинув, та 2 були поранені [44]. За південнокорейськими даними, Північна Корея втратила 5-10 загиблих, та, як мінімум 30 поранених [45]. Об'єднуючи наведені вище дані, розмах втрат під час інцидентів та сутичок між Північною та Південною Кореями визначимо інтервалом 107 – 132 чоловік, з середньою цифрою 120 загиблих. Із вказаних втрат 117 чоловік склали військові втрати.

Результуючі дані наведені нами у **Додатку 4.5**.

Отже, втрати населення країн Східної Азії, у продовж 2001-2016 рр. склали 3.605 – 4.283 загиблих, з середньою цифрою 3.890 чоловік. Військові втрати становили 3.201 загиблих, або 82,29 % від середньої цифри втрат. Найбільшими були втрати населення Філіппін. Загалом, за вказаний проміжок часу, тут загинуло 3.770 чоловік, що склало 96,92 % від середньої цифри втрат. У між державних конфліктах загинуло 120 чоловік, що становило 3,08 % від середньої цифри втрат.

Розмах втрат населення країн **Азії** по її окремих регіонах упродовж 2001-2016 рр., наведено нами у таблиці

Таблиця 5.6.1.

Розмах втрат населення регіонів Азії під час локальних воєн і конфліктів 2001-2016 рр.

№	Назва регіону	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Близький Схід	333.414	472.980	94.231	278.825
2.	Країни Аравійського півострову та Перської затоки	4.171	4.225	4.236	2.115
3.	Середній Схід	360.922	434.077	491.478	221.121
4.	Країни Індостанського півострову	93.877	112.234	145.610	69.637
5.	Південно-Східна Азія та Океанія	19.266	19.319	19.648	1.243
6.	Східна Азія	3.605	3.890	4.283	3.201
7.	Усього загинуло	815.255	1.047.225	1.159.486	576.142

Як випливає з даних таблиці, втрати населення країн Азії під час локальних воєн і конфліктів, сутичок та заворушень упродовж 2001-2016 рр., коливалися у межах 815.255 – 1.159.486 загиблих, з середньою цифрою втрат 1.047.225 чоловік. Військові втрати становили 576.142 загиблих, що склало 55,02 % від середньої цифри втрат. Найбільші втрати, як випливає з даних таблиці, понесло населення країн Близького та Середнього Сходу – відповідно 45,17 % та 41,45 % від середньої цифри втрат, або 472.980 та 434.077 загиблих.

ЛІТЕРАТУРА

1. India suffered 1.874 casualties without fighting a war [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://timesofindia.indiatimes.com/4501628>. **2.** McCain warns Pakistan of Indian air strikes [Електронний ресурс]. – 2008, 7 december. – Режим доступу: <http://www.thehindu.com/todays-paper/>. **3.** In 2011 five security men were martyred, according to the Indian Sources [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.news18.com>. **4.** 26 Indian soldiers killed in Pakistan attacks... [Електронний ресурс]. – 2013, 26 august. – Режим доступу: <http://www.nationalturk.com/en/42062/>. **5.** Pakistani violates ceasefire again... [Електронний ресурс]. – 2015, 14 september. – Режим доступу: <http://indianexpress.com/article/india/india-others/>. **6.** India-

Bangladesh border still after worst clash in 30 years [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wsws.org/en/articles/2001/05/bang-m21.html>. **7.** Balochistan Assessment – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.satp.org/satporgtp/countries/Pakistan/Balochistan/index.html>. **8.** Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>. **9.** Balochistan Assessment [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: <http://www.satp.org/satporgtp/countries/Pakistan/Balochistan/index.html>. **10.** Pakistan: Balochistan Terror Assesment 2014 – Analysis [Електронний ресурс]. – 2014, 23 february. – Режим доступу: <http://www.euroasiareview.com/23022014>. **11.** Список идущих войн (апрель 2016 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>. **12.** Fatalities in Terrorist violance 1988-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.satporgtp/countries/india/states/jandk/data sheets/annual casualties.htm>. **13.** Fatalities in Terrorist Violence in Pakistan. 2003-2017 [Електронний ресурс]. – 2017, 31 january. – Режим доступу: <http://www.satp.org/>. **14.** Fatalities in Terrorist Violence in India's Northeast 1992-2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.satp.org/>. **15.** Fatalities in Left-wing Extremism 1992-2016 (МНА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.satp.org/>. **16.** A nation pays tribute [Електронний ресурс]. – 2004, 15 august.– Режим доступу: <http://www.kuenselonline.com/forums/topic/news...> **17.** Зарубежное военное обозрение. – 2008. – №2. – С.2. **18.** Более 150 пограничников в Бангладеш, устроивших в 2009 году 33-часовой бунт, приговорены к смертной казни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/world/miateg>. **19.** Мясников В. Утро стрелецкой казни /В. Мясников. //Независимое военное обозрение. – 6.03.2009. **20.** 152 смертных приговора мятежникам пограничникам //Евроньюс. – 5.11.2013. **21.** Пять человек погибли в столкновениях в Бангладеш //ББС. – 29.03.2013. **22.** ООН призывает политические силы Бангладеш к диалогу //ББС. – 7.12.2013. **23.** Борьба за культурное наследие //Независимая газета – 24.10.2008. **24.** Между Камбоджей и Таиландом вспыхнул вооруженный конфликт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russiannews.ru/news/22731>. **25.** Таиланд и Камбоджа договорились о прекращении огня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2011/04/28/ceasefire>. **26.** Таиланд и Камбоджа начали согласовывать шаги по выводу войск из спорного участка границы [Електронний ресурс]. – 2011, 22 декабря. – Режим доступу: <http://world.fedpress.ru/news/asia/>. **27.** Bangkok Post: The world windows to Thailand [Електронний ресурс]. – 2011, 27 april. – Режим доступу: <http://www.bangkokpost.com/archive/>. **28.** Najiah Najib. Lahad Datu invasion: A painful memory of 2013 [Електронний ресурс] /Najib Najiah. – 2013, 30 december. – Режим доступу: <https://english.astroawani.com/malaysia-news/>. **29.** Myanmar: UN rights expert to probe allegations of abuses during crackdown [Електронний ресурс].– 2007, 24 october. – Режим доступу: <https://www.un.org/apps/news/story...> **30.** Fuller Thomas. Protesters Return to Bangkok Streets [Електронний ресурс] /Thomas Fuller, Seth Mydans. – 2010, 19 september. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2010/09/20/world/asia/20thai.html>. **31.** Eravan EMS Center [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ems.bangkok.go.th/report/totaldead7-6-53.pdf>. **32.** Violence toll: 23 killed, 768 injured [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bangkokpost.com/archive/397794>. **33.** В Таи-

ланде объявлено военное положение [Електронний ресурс]. – 2014, 20 мая. – Режим доступу: <http://podrobnosti/2014/05/20/976795.html>. **34.** Эхо планеты. – 2006. – №50-51. – С.10. **35.** 2 dead after Australian army Blackhawk helicopter crashes of Fiji, military says [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://usatoday30.usatoday.com/news/world/2006-11-29-australia-fiji-x.htm>. **36.** Заворушення у Папуа-Новій Гвінеї: загинуло 4 студентів // Євроньюс. – 8.06.2016. **37.** Claim troops loyal to E Timor PM killed 60 civilians [Електронний ресурс]. – 2006, 9 June. – Режим доступу: <http://www.abc.net.au/lateline/1774544>. **38.** На Филиппинах вспоминают жертв массовой резни 2009 года // ББС. – 23.11.2014. **39.** США направляют на Филиппины военных советников для подготовки войск к борьбе с террористами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ntvsport.ru/world/11oct2001/Philippines.html>. **40.** Department of Defence Authorizes Service Stars on the Global War on Terrorism Expeditionary Medal [Електронний ресурс]. – 2015, 21 March. – Режим доступу: <https://www.defence.gov/News/News-Releases/News-Release-View/Article/605375/>. **41.** Філіппіни: після теракту в Давао армію скеровують на допомогу поліції // Євроньюс. – 3.09.2016. **42.** Столкновения между КНДР и Республикой Корея: справка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://flot.com/opposite/koreanclashes>. **43.** КНДР признала гибель моряков // ББС. – 5.07.2002. **44.** Мясников В. 10 главных военных событий 2010 года / В. Мясников. // Независимое военное обозрение. – 24.12.2010. **45.** Снимки со спутника показали потери КНДР от артиллерии Южной Кореи [Електронний ресурс]. – 2010, 2 декабря. – Режим доступу: <http://news.tut.by/world/206977.html>.

§6. Втрати країн пострадянського простору у локальних війнах і конфліктах

У XXI столітті, у **Російській Федерації** продовжувалася **Друга чеченська війна**, яка брала свій початок з серпня 1999 року. Офіційною датою її закінчення вважається 15 квітня 2009 року, коли було відмінено режим контртерористичної операції (КТО). За вказаний період часу втрати російських силовиків усіх міністерств Росії, включаючи чеченських міліціонерів, згідно [1], коливаються у межах 7.217 – 7.425 загиблих. У [2] наводиться цифра понад 7.385 загиблих російських силовиків. Згідно даних Союзу комітетів солдатських матерів Росії офіційні втрати російських силовиків у Чечні применшені, як мінімум удвічі [2]. Це дає підстави розглядати розмах російських втрат у Чечні в межах 7.217 – 14.850 загиблих. Дані російських правозахисників про 25.038 загиблих та 20.503 поранених російських військовослужбовців у Чечні за період 1999-2003 рр. [3], ми вважаємо перебільшеними. Можемо прийняти цифру 8 тис. загиблих російських силовиків у Чечні за період 1999-2009 рр. Втрати чеченських бойовиків за період 1999-2005 рр., за даними їх головнокомандувача Ш. Басаєва перевищили 3.600 загиблих

[2], а за даними джерела [4], перевищили 5 тис. загиблих за період 1999-2003 рр. Оскільки бойові дії продовжувалися аж до 2009 року, розмах бойових втрат чеченських загонів може складати 4 – 6 тис. чоловік з середньою цифрою 5 тис. загиблих. Російські дані про число загиблих чеченських партизанів у 10.800, або 13.517 чоловік [2], і т.д., не відповідають реальній дійсності. Наприклад, у джерелі [4] наводилася цифра 20 тис. загиблих бойовиків на кінець 2003 року, із зауваженням, що на той час їхня загальна кількість складала усього 1,2 тис. чоловік. Ще важче встановити реальні втрати мирного населення Чечні. Дані про 100 тис. загиблих мирних чеченців [5], як і про 50 тис. загиблих [4], є сильно перебільшеними. Такими ж перебільшеними є дані «Емнесті Інтернешнл» (HRW) про 25 тис. убитих та 5 тис. зниклих безвісти мирних жителів Чечні [4]. Більш реальними є дані про 5-6 тис. загиблих мирних жителів станом на 2003 рік, та 1-2 тис. поранених [2]. Але, як зазначено у джерелах [1], [2], пік бойових дій у Чечні припав на 1999-2000 рр., після чого війна перейшла у партизанську фазу, де втрати мирного населення не були такими великими. Тобто, втрати мирного населення Чечні за період 1999-2009 рр, можна оцінити у 7 – 9 тис. загиблих, з середньою цифрою втрат 8 тис. чоловік. Зводячи докупи наведені вище дані, загальний розмах людських втрат під час Другої чеченської війни 1999-2009 рр., можемо оцінити у 18.217 – 29.850 загиблих, з середньою цифрою втрат 21 тис. чоловік. Військові втрати у цій війні становили 13 тис. загиблих

У §9 попереднього розділу, наводилися наступні цифри втрат під час **Другої чеченської війни** за період 1999-2000 рр.: розмах втрат цивільного населення становив 700 – 2.200 загиблих з середньою цифрою втрат 1.500 чоловік, загинуло 1.300 чеченських партизанів, та 2.728 – 5.456 російських силовиків з середньою цифрою втрат 3.000 чоловік. Тобто, розмах втрат становив 4.728 – 8.956 чоловік, з середньою цифрою 5.800 загиблих. Військові втрати склали 4.300 чоловік.

Порівнюючи наведені вище дані, приходимо до висновку, що під час Другої чеченської війни, упродовж 2001-2009 рр., розмах втрат склав 13.489 – 20.894 чоловік, з середньою цифрою 15.200 загиблих. Військові втрати становили 8.700 чоловік.

Після 15 квітня 2009 року військові дії у **Чечні** продовжувалися і далі. Більше того, вони поширилися на інші республіки Північного Кавказу, в першу чергу на Дагестан, а також на територію Ставропольського краю. Згідно даних джерела [6], упродовж 2009-2015 рр. загинуло 2.292 бойовиків та 1.060 силовиків. Разом, 3.352 чоловік. Згідно [7], розмах втрат силовиків складає 1.047 – 1.078 чоловік, а бойовиків – 2.069 – 2.085 загиблих. Тобто, при розмаху втрат 1.047 – 1.078 чоловік, можемо прийняти цифру 1.060 загиблих силовиків, а при розмаху втрат 2.069 – 2.292 чоловік, може-

мо прийняти цифру 2.085 загиблих бойовиків. Отже, упродовж 2009-2015 рр. розмах військових втрат склав 3.116 – 3.370 чоловік, з середньою цифрою 3.145 загиблих. Згідно [7], упродовж 2010-2015 рр. у результаті бойових дій на Північному Кавказі загинуло 594 мирних громадян. Виходячи з того, що у 2009 році на Північному Кавказі від бойових дій загинуло 900 чоловік [8], у тому числі 450 бойовиків та 235 силовиків [6], кількість загиблих мирних жителів у цьому році можна оцінити у 215 чоловік. Тобто, упродовж 2009-2015 рр., під час бойових дій на Північному Кавказі, розмах втрат склав 3.925 – 4.179 чоловік, з середньою цифрою 3.954 загиблих. Військові втрати становили 3.145 чоловік.

За 2016 рік втрати ворогуючих сторін, згідно [9] були такими: усього загинуло 202 чоловік, у тому числі 162 бойовики, 32 силовики, та 8 мирних жителів. З урахуванням наведених даних, розмах втрат під час бойових дій на Північному Кавказі упродовж 2009-2016 рр. складе 4.127 – 4.381 чоловік, з середньою цифрою 4.156 загиблих. Військові втрати становлять 3.339 чоловік.

У 2008 році, через **Південну Осетію**, відбулася війна між **Росією** та **Грузією**. Російські втрати у цій війні раніше визначалися у межах 48 – 74 загиблих [10]. Пізніше, слідчим комітетом при прокуратурі РФ була встановлена загибель 67 російських військових у тому числі 48 загинули від вогню противника, 250 чоловік були поранені, у тому числі 162 – від вогню противника [10]. За грузинськими даними, можливо перебільшеними, втрати російських військ склали близько 400 убитих [11]. Згідно [11] втрати Грузії становили 412 загиблих, у тому числі 170 силовиків, та ще 24 зниклих безвісти, які скоріш за все загинули. Разом, втрати Грузії можна оцінити у 436 чоловік. У джерелі [12] дається детальна розкладка грузинських втрат. Так, втрати збройних сил Грузії оцінюються у 169 убитих, 947 поранених, та ще 1 військовий зник безвісти. Втрати МВС Грузії становили 11 убитих, 227 поранених, та ще 3 чоловік зникли безвісти [12]. Разом, військові втрати Грузії обчислюються у 184 загиблих та зниклих безвісти. Загинуло 224 цивільних громадян Грузії, 15 зникло безвісти та ще 547 чоловік були поранені. Таким чином, цивільні втрати Грузії склали 239 убитих та зниклих безвісти, а разом з військовими втратами – 423 чоловік. Діапазон втрат населення Південної Осетії є дуже широким. Спочатку називалася цифра 18 тис. загиблих південних осетинів [13], потім ця цифра зменшилася до 1.692 убитих та 1.500 поранених південних осетинів [14]. Зараз втрати Південної Осетії оцінюються у 162 загиблих, за російськими даними, та 365 загиблих, за південноосетинськими даними [12]. За російськими даними 255 південних осетинів були поранені [12]. Втрати збройних сил Південної Осетії становили 26 убитих та 69 поранених, втрати південноосетинського МВС

– 6 загиблих [12]. Загалом, південноосетинські військові втрати склали 32 загиблих. Втрати Абхазії були такими: 1 чоловік загинув та ще 2 були поранені [12]. Окрім цього ще загинув 1 іноземний громадянин, та ще 2 були поранені [12]. Загалом, розмах втрат під час російсько-грузинської війни 2008 року складає 654 – 870 загиблих. Прийmemo цифру 700 загиблих у цій війні. Військові втрати з обох боків становлять 283 загиблих.

Під час бойового зіткнення на **грузино-російському** кордоні у 2012 році загинуло 11 бойовиків та 3 грузинських військових [15]. Разом, 14 чоловік.

У **Вірменії**, під час заворушень 20 лютого-3 березня 2008 року, загинуло 8 чоловік, та ще 131 чоловік були поранені, включаючи 72 військових та поліцейських [16]. Після перерахунку, кількість загиблих у Вірменії зростає до десяти [17]. Під час заворушень у Вірменії у липні 2016 року загинуло 2 поліцейських [18]. Разом, під час заворушень 2008 та 2016 рр. у Вірменії загинуло 12 чоловік, у тому числі 2 поліцейських.

Під час заворушень у містечку Жанаозень у **Казахстані** (грудень 2011 року), загинуло 15 чоловік, та ще 100 були поранені [19]. Згідно [20] під час згадуваних подій загинуло 16 чоловік. Можемо прийняти цифру 15 загиблих під час заворушень 2011 року в Казахстані.

В **Киргизії**, під час «Тюльпанової революції» (березень 2005 року), яка призвела до падіння президента країни А.Акаєва, загинуло 5 чоловік, та ще близько 400 чоловік були поранені [21], [22]. У березні того ж року, під час сутичок сил правопорядку з жителями Аксийського району республіки, загинуло 5 чоловік, та ще кілька десятків чоловік були поранені [23]. Згідно [24], під час заворушень 2010 року, які призвели до падіння президента К.Бакієва, загинуло 85 чоловік, та ще близько 600 були госпіталізовані. За даними джерела [25] кількість загиблих під час цих подій коливалася у межах 84 – 104 чоловік. Можемо прийняти цифру 85 загиблих під час заворушень 2010 року в Киргизії. Таким чином, розмах втрат під час заворушень 2005 та 2010 рр. у Киргизії складає 94 – 114 загиблих, з середньою цифрою 95 чоловік.

Під час повстання 12-13 травня 2005 року в Андижані (**Узбекистан**) за офіційними даними, загинуло усього 187 чоловік, у тому числі 60 мирних жителів, 31 співробітник правоохоронних органів, та 94 терористи [26]. Неофіційні дані говорять про 230 – 1.500 [27], чи 200 – 1.500 убитих [28]. Загалом, розмах втрат у даному випадку складає 187 – 200 – 230 – 1.500 загиблих. Прийmemo цифру 230 загиблих під час повстання 2005 року у Андижані. Військові втрати складуть 125 загиблих.

У **Таджикистані**, на Памірі, у **Гірському Бадахшані**, проходив повстанський рух. Протягом 22 вересня 2010 – 14 квітня 2011 року, втрати бо-

йовиків склали 15 чоловік, а силовиків – 70 загиблих [29]. Згідно джерела [30] упродовж 19 вересня 2010 – серпня 2012 року втрати урядових сил склали 89 – 104 убитих, а бойовиків – понад 55 убитих. Загалом, розмах втрат даному випадку складає 144 – 159 загиблих. Можемо прийняти цифру 150 загиблих під час боїв у Гірському Бадахшані. Вказані втрати віднесемо до військових втрат. Під час спроби заколоту у вересні 2015 року в Таджикистані, з обох боків загинуло 45 чоловік, у тому числі 18 бойовиків та 27 силовиків [31].

З 1991 року, коли почала своє існування незалежна **Українська держава**, збройні сили **України** також почали нести втрати. Згідно [32], протягом 1992-2005 рр., під час проходження служби, загинуло 3.171 українських військовослужбовців, з них 1.591 – при виконанні службових обов'язків. За період 2006-2010 рр. загинуло ще 365 військовослужбовців українського війська [33]. Оскільки ці втрати були понесені не у бойовій обстановці, то у статистичні таблиці вони нами не включаються.

Українські військовослужбовці понесли втрати у складі миротворчих контингентів ООН, та під час війни у Іраку. Так, станом на середину червня 2004 року загинуло 29 українських миротворців [34], а на початок червня 2006 року загинуло 45 українських військових, та ще 100 були поранені [35]. У це число входять втрати українських військових у Іраку: 18 убитих та 40 поранених [36]. За період 1992-2009 рр. загинуло 46 українських військових-миротворців [37]. Найбільші втрати українські миротворці Югославії та в Іраку – 33 загиблих [37]. За період 3.07.1992 – 1.11.2016 у миротворчих операціях прийняло участь понад 42 тис. українських військовослужбовців, загинуло під час цих операцій 53 чоловік [38]. Вказані втрати віднесемо до військових втрат.

Упродовж 23 листопада 2013 – 27 лютого 2014 рр. на **Україні** проходила Революція гідності. За даними джерела [39], кількість загиблих протестувальників коливалася у межах 106 чоловік за даними МОЗ України, до 760 чоловік, за даними волонтерів-медиків Майдану. У [40] наводиться цифра 110 – 123 загиблих протестувальників. Ще наводяться дані про 104 – 780 убитих та 1.850 – 1.900 поранених протестувальників, а також інформація про те, що після подій на Майдані було знайдено та ідентифіковано 130 трупів протестувальників [40]. Таким чином, кількість можливих жертв з боку протестувальників на Майдані утворює наступний числовий ряд: 104 – 106 – 110 – 123 – 130 – 760 – 780 загиблих.

При розмаху втрат 104 – 780 загиблих, можемо прийняти цифру 130 загиблих протестувальників. Втрати уряду Януковича склали від 17 загиблих (за даними Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України), до 20 загиблих (за даними волонтерів-медиків Майдану) [39]. З 17 загиблих – 7

військовослужбовців МВС України та 10 співробітників органів внутрішніх справ [39]. Можемо прийняти цифру 18 загиблих з боку урядових сил, яка наводиться у [40]. Таким чином, розмах втрат під час подій на Майдані, за період 23.11.2013-27.02.2014 рр. склав 121 – 800 чоловік, з середньою цифрою втрат 148 загиблих. Військові втрати з боку уряду Януковича становили 18 чоловік.

Під час подій у **Криму** 20-21 лютого – кінця травня 2014 року людські втрати були такими. Загинуло 2 проросійських активісти та 1 боєць самооборони Криму, та ще 1 був поранений, загинув 1 проукраїнський активіст та 2 українських військових, та ще 1 був поранений [40], [41]. Загалом, під час сутичок у Криму протягом лютого-травня 2014 року загинуло 6 чоловік, у тому числі військові втрати склали 3 чоловік.

Під час протистояння 2 травня 2014 року в **Одесі** загинуло 48 чоловік, та ще 226 чоловік були поранені [42]. У [39] зазначено, що з 48 загиблих, 42 були проросійськими, а 6 – проукраїнськими активістами. До вказаних втрат слід додати ще 1 загиблого під час теракту у Херсоні (2.05.2014 р.), 1 убитого під час вибуху 27.12.2014 року в Одесі, та 4 загиблих, включаючи 1 поліцейського, під час вибуху у Харкові 22 лютого 2015 року [40]. Загалом, під час заворушень, сутичок та терактів в українських містах протягом 2014-2015 рр. загинуло 54 чоловік, у тому числі 1 поліцейський.

З 7 квітня 2014 року почалася **Антитерористична операція (АТО)** на Донбасі, а фактично війна на Сході України, обтяжена інтервенцією військ Російської Федерації. Певну інформацію про динаміку втрат у цій війні, за даними ООН, дає пропонувана таблиця.

Таблиця 7.1.

Динаміка чисельності убитих та поранених в АТО на Донбасі

Дата	28.07. 2014	13.12. 2014	30.05. 2015	15.11. 2015	3.06. 2016	1.12. 2016	21.02. 2017
Убиті	1.129	4.634	6.417	9.098	9.404	9.758	9.800
Поранені	3.472	10.342	15.962	20.372	21.671	22.800	23.000
Джерело	[43]	[44]	[45]	[46]	[47]	[48]	[49]

Цифри втрат, нараховані фахівцями ООН включають у себе 298 загиблих (283 пасажери та 15 членів екіпажу) літака Малайзійських авіаліній збитого 17.07.2014 року, на території окупованої частини Донецької області [50]. Серед 298 загиблих – 192 громадян Нідерландів, 44 – Малайзії, 27 – Австралії, 12 – Індонезії, і т.д. [50].

Цифри втрат, нараховані фахівцями ООН є неповними з двох причин: по-перше, дані, наведені у таблиці виражають тільки мінімальні втрати ворогуючих сторін (Збройних Сил України та банд формувань) і мирного населення, а по-друге, вони не враховують втрати кадрових російських військових та добровольців з Росії, які воювали і воюють на боці терористичних ДНР та ЛНР. Тому, слід проаналізувати втрати під час війни 2014-2016 рр. на Донбасі, по вказаних категоріях окремо.

Згідно даних джерела [51], під час війни на Донбасі (2014-2015) кількість загиблих мирних жителів коливалася у межах 2.568 – 10 тис. чоловік. У [40] називалася цифра 3.938 загиблих цивільних громадян. Президент України П. Порошенко 8 травня 2014 року оприлюднив наступну цифру українських цивільних втрат: 7 тис. вбитих та 1 тис. зниклих безвісти [52]. У березні 2016 року під час виступу у США, Президент Порошенко оцінив втрати України під час війни на Донбасі у 10 тис. загиблих, у тому числі загинуло понад 2,7 тис. військових [53]. Можна припустити, що кількість загиблих мирних жителів склала, виходячи з наведеного вище, 7,3 тис. чоловік. З іншого боку, дані ООН на початок липня 2016 року говорили по 2 тис. загиблих мирних жителів Донбасу [54]. Таким чином, можливі втрати мирних жителів складають наступний числовий ряд: 2 тис. – 2.568 – 3.938 – 7.300 – 10.000 загиблих. При розмаху втрат 2.000 – 10.000 чоловік, можемо прийняти цифру 5 тис. мирних жителів, які загинули упродовж 2014-2016 рр. під час війни на Донбасі.

Стосовно військових втрат проурядових формувань, то за різними джерелами вони суттєво різняться. Згідно [55], до весни 2016 року загальні втрати українських силовиків коливалися у межах 3.600 – 3.700 загиблих. На середину жовтня 2016 року загинуло 2.526 бійців тільки Збройних сил України та ще 139 зникли безвісти, тобто скоріш за все загинули [56]. Як мінімум 1.313 чоловік склали небойові втрати [56]. Тоді, бойові втрати ЗСУ складають 2.765 чоловік загиблих та зниклих безвісти, а разом з небойовими втратами – 4.078 чоловік. Небойові втрати, як впливає з наведеного вище склали 32,2 % усіх втрат. Як впливає з даних джерела [57], на початок 2017 року бойові втрати усіх силових структур України на Донбасі склали 2.629 чоловік, у тому числі загинуло 2.200 бійців ЗСУ (83,68 % усіх втрат), та 429 силовиків з Національної Гвардії, МВС, СБУ, і т.д. Переносячи указані відсотки на цифру 2.765 загиблих, бойові втрати усіх проурядових структур на Донбасі можемо оцінити у 3.304 загиблих, а разом з небойовими втратами – у 5.617 чоловік. Ще не враховані втрати бійців добровольчих батальйонів, які склали, як мінімум 82 загиблих, хоча їхні втрати можуть бути набагато більшими. Виходячи з наведеного вище, верхня вилка втрат українських силовиків може сягати 5.700 загиблих, а відповідний розмах

втратах – 3.600 – 5.700 загиблих. Можемо прийняти середню цифру – 4.700 загиблих від усіх причин українських силовиків на Донбасі.

Втрати бойовиків у бандформуваннях ДНР-ЛНР можна визначити-наближено. У джерелі [55] кількість загиблих бойовиків та добровольців з Росії до весни 2016 року, оцінюється у межах 3.800 – 3.900 чоловік. На другу половину квітня 2016 року кількість загиблих бойовиків, за різними джерелами складала 2.081 [51] – 2.171 [40], та 2.241 загиблих на початок 2015 року [58]. Із наведеної вище цифри 3.800 – 3.900 загиблих, число убитих бойовиків можемо прийняти рівним 3.000 – 3.100 чоловік. Тоді розмах втрат бойовиків за період 2014-2016 рр. складе 2.081 – 3.100 чоловік. Приймемо цифру 3.000 загиблих бойовиків упродовж 2014-2016 рр. на Донбасі.

Число загиблих добровольців з **Росії**, як випливає з наведеного вище, складає близько 800 чоловік. Втрати російських військових у Донбасі визначити досить важко, оскільки відповідна статистика у Росії засекречена [58]. Тому, дані про російські втрати базуються, в основному, на інформації української розвідки, правозахисників, розвідок інших країн, та волонтерів з організації «Груз 200 из Украины в Россию».

Мінімальні російські втрати – 400 – 500 убитих упродовж 2014 – кінця березня 2016 р., наводяться у джерелах [40], [51], [59]. У джерелі [59] додається, що 12 російських військовослужбовців потрапили в український полон. У [60] говориться про 675 загиблих кадрових російських військових, 12 журналістів та 240 неідентифікованих російських військових, разом 927 чоловік, які загинули на Донбасі. Станом на 1 вересня 2015 року, у спільноті «Груз 200 из Украины в Россию», був опублікований список із 2.081 росіян, які загинули на Донбасі, причому із вказаної кількості загиблих було поховано тільки 649 чоловік [61]. Згідно даних керівника Союзу комітетів солдатських матерів Росії Валентини Мельникової, на Донбасі загинуло, як мінімум 1,5 тис. росіян, та близько 5 тис. були поранені [62]. У [58] ще наводиться цифра 3 тис. росіян, які загинули під час бойових дій на Донбасі. Отже, розмах російських втрат, як добровольців, так і кадрових військових, складає, на основі наведених вище даних 400 – 3 тис. загиблих. Приймемо цифру 2,3 тис. росіян, які загинули під час бойових дій 2014-2016 рр. на Донбасі. Ця цифра включає у себе 1.500 загиблих кадрових військових та 800 добровольців з Росії.

Зводячи докупи наведені вище дані, бачимо, що розмах втрат під час бойових дій 2014-2016 рр. на Донбасі складає 8.081 – 21.800 чоловік, з середньою цифрою втрат 15 тис. загиблих. Військові втрати становлять 10 тис. чоловік з обох боків.

Зведені статистичні дані наведені нами у **Додатку 4.7.**

Отже, розмах втрат під час локальних воєн, конфліктів, заворушень та сутичок упродовж 2001-2016 рр. у країнах пострадянського простору склав

27.096 – 50.618 загиблих, з середньою цифрою втрат 35.878 чоловік. Військові втрати становили 22.733 чоловік, або 63,36 % від середньої цифри втрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Second Chechen war [Електронний ресурс]. – 2015, 20 мая. – Режим доступу: <https://www.historyguy.com/Chechen-war-two.html>.
2. Defence and Security //Media Monitoring Agency WPS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://en.wps.ru/archive/military-2008-02-01>.
3. Военные потери в российско-чеченской войне 1998-2003 года. За данными российских правозащитных движений //Громадський контроль. – К. – 2003. – №37-38. – С.20.
4. Независимое военное обозрение. – 26.12.2003.
5. Родная газета. – 2004. – №19. – 21 мая. – С.6.
6. Информационный центр НАК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wp.wiki-wiki.ru/wp/away.php?t=http%3A%2F%2Fnac.gov.ru%2F>.
7. Aliev Huseyn. Revival od Islamist insurgency in the North Caucasus? [Електронний ресурс] /Huseyn Aliev. – 2016, 14 october. – Режим доступу: <https://cacianalys.org/publications/analytical-articles/item/13403>.
8. Ингушетия, Чечня, Дагестан: год несбывшихся надежд [Електронний ресурс]. – 2010, 15 января. – Режим доступу: <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/163994>.
9. Кавказский узел. В 2016 году число жертв конфликта на Северном Кавказе выросло на 11 % [Електронний ресурс]. – 2017, 2 февраля. – Режим доступу: <http://www.kavkaz-uzel.eu/rubric>.
10. Пухов Р. Они до конца выполнили свой долг /Р. Пухов. //Независимое военное обозрение.-13.08.2010.
11. Грузия впускает себе победу над Россией. Михаил Саакашвили подвел итога войны //Коммерсантъ. – 2008. – №142(3959). – 13 августа.
12. Basic facts: consequences of Russian aggression in Georgia. Ministry of Foreign Affairs of Georgia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ge/index.php?lang=id=ENG&sec=id=597>.
13. Зарубежное военное обозрение. – 2008. – №8. – С.2.
14. Віче. – 2008. – 27 грудня. – С.9.
15. МВД Грузии объявило об уничтожении 11 боевиков [Електронний ресурс]. – 2012, 29 августа. – <http://warsonline.info/>.
16. Эхо планеты. – 2008. – №10. – С.11.
17. Беспорядки 2008 года в Армении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conflictologist.narod.ru/armenia08.html>.
18. Вооруженная группа в центре Еревана сложила оружие //ББС. – 31.07.2016.
19. Казахстан ждет вердикта суда по событиям в Жанаозене //ББС. – 20.05.2012.
20. Заявление Генерального Прокурора Республики Казахстан по событиям, имевшим место в г. Жанаозен 16.12. 2011 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prokuror.govr.kz/rus/novosti?cid=0&rid=4281>.
21. Факты. – 2005. – 26.03. – С.3.
22. «Тюльпановая революция» в Киргизии (2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ria.ru/spravka/20150324/1053953942.html>.
23. Независимая газета. – 20.03.2005.
24. Евроньюс. – 13.05.2010.
25. Панфилова В. Отунбаева хочет превратить Ош в цветущий мегаполис /В. Панфилова. //Независимая газета. – 16.07.2010.
26. Теракты и столкновения в Узбекистане [Електронний ресурс]. – 2009, 27 мая. – Режим доступу: <http://m.vz.ru/information>.
27. Прокурор потребовал для андижанских мятежников 20 лет тюрьмы [Електронний ресурс]. – 2005, 26 октября. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2005/10/26/yars>.
- 28.

Donovan Jeffrey. Former Uzbek Spy Accuses Government of Massacres, Seeks Asylum [Електронний ресурс] /Jeffrey Donovan. – 2008, 1 september. – Режим доступу: <https://www.rferl.org/a/1195372.html>. **29.** На востоке Таджикистана продолжаются бои [Електронний ресурс]. – 2010, 5 октября. – Режим доступу: <http://www.islamnews.ru/news-27022.html>. **30.** Tajikistan Claims Militant leader killed [Електронний ресурс]. – 2011, 15 april. – Режим доступу: <https://www.rferl.org/a/3558497.html>. **31.** Под Душанбе продолжается операция по уничтожению отряда мятежного генерала [Електронний ресурс]. – 2015, 11 октября. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2663169>. **32.** Факты. – 2006. – 11 марта. – С.1. **33.** В прошлом году погибло 57 украинских военнослужащих [Електронний ресурс]. – 2011, 23 февраля. – Режим доступу: <http://www.rp.mk.ua/news/36485.html>. **34.** Аргументы и факты в Украине. – 2004. – №25. – С.5. **35.** Труд. – 2006. – 2 июня (№41). – С.31. **36.** Черников Андрей. Украине вернули интернациональный долг /Андрей Черников. //Коммерсантъ. – №45(3129). 2005. – 16 марта. **37.** Где воюют украинские миротворцы [Електронний ресурс] – 2014, 30 июня. – Режим доступу: <http://m.kp.ua/kyev/politics/>. **38.** Участь ЗС України у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/>. **39.** Кількість загиблих людей на Майдані зростає до 106 [Електронний ресурс]. – 2014, 14 квітня. – Режим доступу: <https://zaxid.net/n1306551>. **40.** Wilson Andrew. The High Strikes of the Ukraine Crisis (October 2014) [Електронний ресурс] /Andrew Wilson. – Режим доступу: <http://www.currenthistory.com/Wilson Current History.pdf>. **41.** Стрельба в Симферополе велась из одной точки ... [Електронний ресурс]. – 2014, 18 марта. – Режим доступу: <http://www.c-inform.info/news/id/1137>. **42.** Майская бойня: обновленный список погибших среди них несовершеннолетний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timer-jdessa.net/news/826.html>. **43.** За час АТО в Україні загинуло щонайменше 1.129 мирних жителів – ООН // Українська правда. – 28.07.2014. **44.** Саможнев А. ООН: более 4,6 тыс. человек погибли на Востоке Украины [Електронний ресурс] /А. Саможнев. – 2014,13 декабря. – Режим доступу: <http://RG.RU>. **45.** ООН: внаслідок конфлікту на Донбасі загинуло 6,4 тис. чоловік //Українська правда. – 1.06.2015. **46.** ООН: на Донбасі загинули більше 9 тисяч осіб // Українська правда. – 9.12.2015. **47.** ООН обнародовала обновленные данные о жертвах войны на Донбассе [Електронний ресурс]. – 2016, 3 июня. – Режим доступу: <http://www.unian.net/war/1364725>. **48.** ООН: на Донбасі загинули майже 10 тисяч людей //Українська правда. – 8.12.2016. **49.** МЗС: на Донбасі з вини РФ вже 9.800 загиблих і майже 2 млн. переселенців //Українська правда. – 21.02.2017. **50.** Malaysia Airlines plane crashes on Ukraine-Russia border: July 22 as it happened [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/Europe/Ukraine/10974050>. **51.** Проект «Груз-200 из Украины в Россию» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gruz200.zzz.com.ua>. **52.** Порошенко обнародовал ужасные потери Украины в войне на Донбассе //24 Канал. – 8.05.2014. **53.** Порошенко : у конфлікті на Донбасі загинули 10 тис. людей //ББС. – 31.03.2016. **54.** Число жертв в Донбассе в июне стало рекордным с 2015 года – ООН [Електронний ресурс]. – 2016, 9 июля. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/Euromaidan/>. **55.** Жирохов М. Сколько на самом деле украинских воинов погибло на Донбассе [Електронний ресурс] /М. Жирохов. – 2016, 25 апреля. – Режим доступу: <http://www.depo.ua/rus/war/>. **56.** Цена войны: Сколько украинских бойцов погибли из-за агрессии России //24 Канал. – 14.10.2016. **57.** Страшные циф-

ры войны: в Минобороны озвучили новые данные о погибших и раненых военных //24 Канал. – 20.03.2017. **58.** Орлов Дм. Сколько боевиков и военных РФ погибли в Донбассе за время АТО [Електронний ресурс]/Дм. Орлов. – 2015, 23 января. – Режим доступу: <http://news.liga.net/articles/politics/4860172>. **59.** Russian military intervention in Ukraine (2014-present) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://iffs.io/ipfs/QmХоурізіjW3WK...> **60.** Волонтери: На Донбасі загинули 675 кадрових військових РФ //Українська правда. – 3.04.2016. **61.** В России посчитали больше 2 тысяч россиян которые умерли на Донбассе //24 Канал. – 5.03.2016. **62.** Спілка солдатських матерів Росії: на Донбасі загинули близько 1,5 тис. росіян //Українська правда. – 27.04.2017.

§7. Втрати населення країн Азії від тероризму, та під час релігійних та етнічних конфліктів

П.7.1. Країни Близького Сходу, Аравійського півострову, та Середнього Сходу

У **Йорданії**, під час теракту у столиці країни, місті Амман, 9 листопада 2005 року, згідно [1], загинуло 57 чоловік та ще 150 були поранені. Згідно даних джерела [2], загинуло 67 чоловік та 4 терористи, поранення одержало 295 чоловік. При розмаху втрат 57 – 71 загиблих, приймемо цифру 71 загиблих під час теракту 2005 року у Аммані (Йорданія).

Великі втрати понесло населення **Лівану** під час збройної боротьби уряду країни проти місцевих ісламістів. Так, під час бойових дій ліванської армії проти ісламістів протягом 20.05-2.09 2007 року, загинуло 329 чоловік, у тому числі 157 ліванських військових, 130 ісламістів та 42 мирних жителів [3]. У джерелі [4] наведені більш високі цифри втрат під час цього конфлікту. Втрати урядових військ склали 170 – 181 загиблих та 406 – 506 поранених, ісламісти втратили 238 убитих, втрати цивільного населення становили 67 убитих. Окрім цього, ще загинуло 6 миротворців ООН та 2 були поранені, а також загинуло 2 представники Міжнародного Червоного Хреста [5]. Таким чином, під час цього конфлікту втрати ліванської армії коливалися у межах 157 – 170 – 181 загиблих, втрати ісламістів – у межах 130 – 238 загиблих, втрати цивільного населення становили 42 – 67 загиблих. З урахуванням втрат миротворців ООН та Червоного Хреста, розмах втрат під час цього конфлікту складає 337 – 494 загиблих. Якщо вважати, що під час боротьби уряду Лівану проти місцевих ісламістів у 2007 році втрати армії країни склали 170 загиблих, ісламістів – 210 загиблих, а цивільного населення – 60 чоловік, то укупі з втратами миротворців ООН та Червоного Хреста середня оцінка втрат складе 448 чоловік, а військові втрати – 386 загиблих.

Ще один конфлікт уряду **Лівану** проти місцевих ісламістів відбувся 7-14 травня 2008 року. Згідно даних джерела [5], втрати урядових військ становили 27 загиблих, втрати ісламістів коливалися у межах 41 – 43 загиблих, а втрати цивільного населення склали 24 чоловік. Тобто, розмах втрат у даному випадку складає 92 – 94 чоловік. Можемо прийняти цифру 94 загиблих під час цього конфлікту, причому військові втрати становили 67 чоловік (27 військовослужбовців армії Лівану та 42 ісламісти), а втрати цивільного населення – 24 загиблих.

3 11 травня 2013 року боротьбу проти ісламістів з організації ІДІЛ веде уряд **Туреччини**. Станом на квітень 2016 року під час цієї боротьби загинуло загалом 319 чоловік [6]. На кінець березня 2017 року, згідно даних джерела [7], Туреччина втратила 32 військових та 6 поліцейських офіцерів убитими, загинуло понад 300 цивільних, багато з яких стали жертвами чисельних терористичних актів, що влаштовувалися бойовиками цієї організації. Стосовно втрат ІДІЛ, то наводяться дані про 4.440 – 4.540 убитих та полонених бойовиків [7]. Ми схильні вважати, що бойові втрати ІДІЛ є значно меншими. Якщо припустити, що вони відносяться до втрат турецьких силовиків у пропорції, як 2:1, то військові втрати з обох боків складуть 114 чоловік, що разом з втратами цивільного населення дає нам цифру 414 загиблих. У [8] наводиться менша цифра втрат – 339 загиблих, у тому числі протягом 2016 року загинуло 160 чоловік. При розмаху втрат 339 – 414 загиблих, приймемо у якості втрат населення Туреччини під час боротьби уряду країни проти ісламістів з організації ІДІЛ упродовж 2013 – початку 2017 рр., цифру 414 чоловік.

У XXI столітті, упродовж 2001-2016 рр., на території **Туреччини** були частими теракти, які влаштовувалися різноманітними терористичними організаціями. Зауважимо, що теракти, які влаштовувалися бойовиками з курдської організації РПК, та з організації ІДІЛ, нами враховані у відповідних розрахунках, які наводилися вище. Серед інших терактів у Туреччині відмітимо такі. У 2003 році, під час вибуху коло британського консульства та філіалу банку HSBC у Стамбулі загинуло 25 чоловік, та понад 300 були поранені [9], а під час вибухів коло двох синагог у Стамбулі загинуло 23 чоловік (14 турків та 9 євреїв), та близько 300 були поранені [10]. За іншими даними, кількість загиблих під час терактів 2003 року у Туреччині коливається у межах 48 – 60 чоловік [11]. Якщо до цих даних додати ще 7 чоловік, які загинули під час терактів у 2005 році [11], то відповідний розмах втрат складе 55 – 67 чоловік. Можемо прийняти цифру 60 загиблих під час терактів 2003-2005 рр. у Туреччині.

Під час теракту у Стамбулі 27 липня 2008 року, загинуло 17 чоловік, та ще 150 були поранені [12]. Загалом, під час терактів 2003-2008 рр. у Туреч-

чині, розмах втрат склав 72 – 84 чоловік, з середньою цифрою 77 загиблих. Загиблі під час терактів 2013-2016 рр., враховані нами у відповідних втра-тах населення Туреччини під час боротьби уряду країни проти організації ІДІЛ, та під час війни у Турецькому Курдистані.

У столиці **Саудівської Аравії**, місті **Ер-Ріяд**, під час теракту 9 листопада 2003 року, загинуло 34 чоловіки та ще 194 були поранені [17]. Під час теракту у місті Ель-Хубар, у 2004 році у Саудівській Аравії, було вбито 22 чоловік, та ще 25 були поранені [13]. Під час теракту у Саудівській Аравії, у травні 2015 року загинуло 4 чоловіки [14], а у серпні 2015 року – щонайменше 17 чоловік [15]. На початку 2016 року, у Саудівській Аравії, за звинуваченнями у тероризмі та в підбурюванні до нього, було страчено 47 чоловік [16]. Отже, від терористичних актів протягом 2003, 2004, та 2015 рр., у Саудівській Аравії загинуло, загалом 77 чоловік, та ще 47 чоловік було страчено у 2016 році. Разом, 124 чоловік. У пункті 8.2. §8 попереднього розділу, нами було зазначено, що упродовж 1995-2000 рр. від тероризму у Саудівській Аравії загинуло 50 чоловік, а протягом 2001-2015 рр. – 250 чоловік. Таким чином, вилка втрат у цьому випадку складає 124 – 350 чоловік. Можемо прийняти цифру 200 загиблих від тероризму у Саудівській Аравії протягом 2001-2016 рр.

Великі втрати понесло населення **Ємену** під час боротьби уряду країни проти місцевих ісламістів. Так, боротьба уряду країни проти організації «Аль-Каїда», формально почалася 30 грудня 1998 року, проте реальні бойові дії почали вестися з 2001 року, досягши свого піку у 2010 році [18]. За період 2010-2013 рр., згідно [19], загинуло, з обох боків щонайменше 4 тис. чоловік [19]. За даними джерела [18], з 2001 року, і до 18 березня 2015 року втрати ворогуючих сторін були такими: Аль-Каїда втратила понад 1.099 чоловік убитими, втрати уряду перевищили 886 убитих, загинуло 17 військових моряків США, та 2 прикордонники з Саудівської Аравії. Разом, військові втрати склали 2.004 загиблих. Втрати цивільних громадян перевищили 200 загиблих [18]. Таким чином, загальні втрати склали 2.204 загиблих, а відповідний розмах втрат 2.204– 4 тис. чоловік. Прийmemo нижню оцінку втрат – 2.204 загиблих під час боротьби уряду Ємену проти організації Аль-Каїда, причому військові втрати склали 2.004 загиблих. З 18.03.2015 року війна проти Аль-Каїди стала частиною громадянської війни у Ємені.

Війна уряду **Ємену** проти шіїтських повстанців з племені **хусі** продовжувалася протягом 18 червня 2004 року, і до 6 лютого 2015 року. До лютого 2008 року загальна кількість загиблих, згідно публікації [20] склала 1.786 – 2.386 чоловік. Станом на квітень 2016 року кількість загиблих, за даними джерела [6], оцінювалася у 25 тис. чоловік. Згідно даних джерела [21] кількість загиблих під час цього конфлікту коливалася у межах 8.500 – 25

тис. чоловік. У джерелі [22] наводяться наступні оцінки втрат. Втрати уряду країни оцінюються у межах 1.000 – 1.300 загиблих та 6.000 поранених, за урядовими оцінками, 2.000 – 3.000 убитих та 8 тис. поранених за оцінками незалежних експертів. Тобто, коливаються у межах 1 тис. – 3 тис. загиблих. Втрати повстанців та мирних громадян коливаються у межах 3.700 – 5.500 загиблих, Саудівська Аравія втратила 133 убитих військовослужбовців та 479 поранених. Отже, загальні втрати коливаються у межах 4.833 – 8.663 загиблих. У цьому ж джерелі відмічається, що дані про 25 тис. загиблих – це інформація племені хусі, яка може бути перебільшеною. Якщо припустити що під час збройної боротьби 2004-2015 рр. у Ємені загинуло 133 військовослужбовці з Саудівської Аравії, 2.000 військовослужбовців урядових військ Ємену та стільки ж повстанців, то військові втрати складуть 4.133 загиблих. Приймаючи середню цифру 8.633 загиблих, втрати мирного населення Ємену можемо оцінити у 4.500 чоловік, при загальному розмаху втрат 4.833 – 25 тис. загиблих. 3 лютого 2015 року ця війна стала частиною громадянської війни між суннітами та шиїтами у **Ємені**, яка була ускладнена втручанням у війну Саудівської Аравії та її союзників.

Стосовно втрат у цій війні відомими є наступні цифри. Станом на 10 грудня 2016 року загинуло, за даними ООН 7.270 чоловік [23]. Аналогічні дані ООН говорили про 10 тис. загиблих, правда на кінець серпня 2016 року, причому відмічалось, що ця цифра втрат базується на даних, наданих медичними закладами країни [24]. На середину квітня 2016 року число загиблих у Ємені оцінювалося у межах 7.400 – 11.000 чоловік. Згідно [25], на середину жовтня 2016 року загинуло понад 6.800 чоловік, та ще 35 тис. були поранені. На кінець 2016 року, розмах втрат під час громадянської війни у Ємені становив 7.719 – 16.200 загиблих, у тому числі 4.773 – 10 тис. загиблих цивільних, загинуло 500 цивільних громадян Саудівської Аравії, число внутрішньо переміщених осіб склало близько 3,155 млн. чоловік [26]. З урахуванням 500 загиблих цивільних саудівців, розмах втрат складе 8.219 – 16.700 чоловік, а загальний розмах втрат – 6.800 – 17.200 загиблих. Приймемо цифру 8.219 чоловік, які загинули під час війни 2015-2016 рр. у Ємені. У цю цифру втрат входить 4.773 загиблих мирних громадян Ємену, 500 мирних громадян Саудівської Аравії, та 2.946 загиблих військовослужбовців з обох боків. Якщо говорити про втрати просаудівської коаліції, то вони становили 829 чоловік, у тому числі 429 загиблих військовослужбовців з Саудівської Аравії, 88 – з Об'єднаних Арабських Еміратів і т.д. [27].

В **Ірані**, під час виступів місцевих азербайджанців у 2006 році, загинуло 24 чоловік, та ще 300 були поранені [28].

В **Ірані**, упродовж 2003-2010 рр., вела активну терористичну діяльність мусульманська суннітська організація «Джундалла». Від її рук в Іра-

ні загинуло 154 співробітники сил безпеки держави та мирних громадян [29]. Про втрати терористів повідомлялося, що у 2010 році було стачено 11 бойовиків [30], а роком раніше – ще 13 чоловік [31]. Разом з двома страченими керівниками цієї організації втрати боєвиків склали, як мінімум 26 чоловік, хоча, можливо їхні втрати були більшими. Тобто, разом від терористичної діяльності «Джундалли» загинуло 180 чоловік. Військові втрати, у цьому випадку приймемо рівними 100 чоловік. Дані про те, що від рук Джундалли загинуло 400 іранських військових [32], ми вважаємо перебільшеними.

Результуючі дані наведені нами у **Додатку 4.6.**

Як впливає з наведених вище результатів, розмах втрат населення країн Близького Сходу, Аравійського півострову та країн Середнього Сходу склав 15.082 – 47.811 загиблих, з середньою цифрою втрат рівною 20.584 чоловік. Із середньої цифри втрат, втрати Ємену склали 92,67 % усіх втрат, або 19.076 загиблих. Військові втрати становили 9.750 чоловік.

П.7.2. Країни Індостанського регіону

Населення **Пакистану** упродовж 2001-2016 рр. понесло великі втрати під час релігійних та етнічних сутичок, та від тероризму. Згідно результатів викладених нами у Розділі 3, §8 П.8.3, під час сутичок між місцевими суннітами та шіїтами за вказаний проміжок часу загинуло 4.528 чоловік.

3-11 липня 2007 року в **Пакистані**, у столиці країни, місті Ісламабад, відбулося звільнення військами країни так званої «Червоної мечеті» від ісламських ексіремів. Згідно [33] під час штурму загинуло близько 200 чоловік. У джерелі [34] говориться про 10 вбитих та 33 поранених військовослужбовців Пакистану, а також 53 убитих ісламів. З урахуванням втрат цивільних громадян з обох боків загинуло понад 100 чоловік. При розмаху втрат 100 – 200 чоловік, можемо вважати, що під час штурму «Червоної мечеті» у 2007 році загинуло 106 чоловік [35], у тому числі військові втрати склали 63 загиблих.

У **Карачі**, великому мегаполісі **Пакистану**, чисельність населення якого коливається, у межах 13 млн. – 15 млн. чоловік [36], регулярно відбуваються акти політичного та кримінального насильства, релігійні та етнічні сутички конфлікту. Як нами зазначалося в §8 П.8.3, попереднього розділу, упродовж 1986-1996 рр., в Карачі від політичного насильства загинуло 10 тис. чоловік. Насильство на етнорелігійному та політичному підґрунті продовжувалося в Карачі і у XXI столітті. Під час терористично акту 12.04.2006 року, в Карачі загинуло щонайменше 57 чоловік [37], у жовтні 2007 року під

час теракту в Карачі проти прем'єр-міністра Пакистану Б. Бхутто загинуло понад 130 чоловік, та ще близько 375 чоловік були поранені [36]. Згідно [38], під час цього теракту загинуло 140 чоловік, та ще понад 500 чоловік були поранені. За період 2008-2010 рр. у Карачі під час сутичок загинуло 1.200 чоловік [39]. У 2011 році в Карачі від насильства загинуло 1.726, а у 2012 році – 3.105 чоловік [40]. У 2013 році в Карачі загинуло 1.726, у 2014 році – 2.909, а у 2015 році – 1.398 чоловік [36]. Загалом, підсумовуючи одержані вище дані одержуємо, що упродовж 2008-2015 рр, у Карачі від політичного, етнорелігійного та кримінального насильства загинуло 12.720 чоловік. Щоб визначити, скільки людей із вказаної цифри втрат стали жертвами політичного та етнорелігійного насильства, скористаємося даними за 2012 рік. Згідно даних джерела [40], із 3.105 загиблих у 2012 році, жертвами політичного та етнорелігійного насильства стало 2.214 чоловік, що склало 71,3 % усіх втрат. Переносячи вказаний відсоток на цифру 12.720 загиблих одержуємо, що за період 2008-2015 рр. жертвами політичного насильства у Карачі стало близько 9.070 чоловік, а за період 2006-2015 рр. – 9.267 чоловік.

Із окремих терористичних актів у **Пакистані**, відмітимо теракт у місті Равалпінді (27.12.2007 р.), у результаті якого загинула прем'єр-міністр країни Б.Бхутто. У результаті цього теракту 26 чоловік загинули та 90 одержали поранення [41]. 6 липня 2008 року біля «Червоної мечеті» під час теракту загинуло 16 чоловік, включаючи 12 поліцейських та 4 цивільних громадян [42]. Під час теракту у місті Лахор у 2009 році, загинуло 50 чоловік, та ще 114 були поранені [43]. А під час теракту, який відбувся 27 березня 2016 року у цьому ж місті, загинуло 72 чоловік та понад 300 були поранені [44]. Під час теракту в місті Пешавар (16.12.2014 р.), загинуло 156 чоловік, включаючи 145 заручників, 9 спецназівців, та ще 114 чоловік були поранені [45]. Інші терористичні атаки, список яких наведений у [46], забрали життя ще у 165 пакистанців. Таким чином, у Пакистані, на протязі 2007-2016 рр., під час окремих терактів загинуло 485 чоловік.

Як і у XX столітті, упродовж 2001-2016 рр. населення **Індії** несло великі втрати від релігійних зіткнень між індуїстами та мусульманами. Особливо кривавим був Гуджаратський погром 2002 року, під час якого загинуло 790 мусульман, 290 індусів, та ще 213 чоловік зникли безвісти, тобто скоріш за все загинули [47]. Усього, таким чином загинуло 1.263 чоловік. Проте, називаються більш високі цифри втрат: понад 2.000 [48], та понад 2.500 убитих тільки мусульман під час цього погрому [47]. Тому, з урахуванням 250 загиблих індуїстів [47], одержуємо наступний розмах втрат під час Гуджаратського погрому 2002 року: 1.263 – 2.750 загиблих. Приймемо, у даному випадку, середню цифру 2.500 загиблих [49]. У 2004 році під час інду-

со-мусульманських сутичок і погромів усього постраждало 1.571 чоловік, у тому числі загинуло 95 чоловік [50], а у 2013 році загинуло 107 чоловік [51]. Якщо виходити з розмаху втрат 93 – 107 загиблих на рік під час індусо-мусульманських погромів, то протягом 2001 та 2003-2016 рр. розмах втрат за 15 років може скласти 1.395 – 1.545 загиблих. Можемо прийняти, у даному випадку, середню цифру втрат рівною 1.450 загиблих. Тоді, враховуючи втрати під час Гуджаратського погрому 2002 року, втрати під час індусо-мусульманських погромів та сутичок 2001-2016 рр. можемо оцінити у 2.658 – 4.295 чоловік, з середньою цифрою 3.950 загиблих.

Великі втрати населення Індії понесло від окремих терористичних актів. Протягом 1984-2016 рр. від терактів загинуло 1.920 громадян країни, у тому числі 1.411 чоловік упродовж 2001-2015 рр. [52]. У цю цифру втрат входять також 195 загиблих під час терактів 2008 року в Мумбаї (колишній Бомбей) [53].

У розділі 3, §8, П. 8.3, розмах втрат під час етнічного конфлікту між сингалами і тамілами на **Шрі-Ланці**, який прийняв форму громадянської війни, упродовж 2001-2009 рр. був нами визначений у 15 тис. – 36 тис. загиблих. Можемо прийняти середню цифру 25 тис. загиблих під час етнічного конфлікту 2001-2009 рр. на Шрі-Ланці. У вказаному пункті за період 1983-2000 рр., під час конфлікту на Шрі-Ланці, військові втрати склали 42,31 % від середньої цифри втрат. Переносячи вказані відсотки на цифру 25 тис. загиблих одержуємо, що за період 2001-2009 рр. військові втрати могли скласти 10.578 загиблих.

Під час терористичних актів у **Бангладеш** у першій половині 2000-х років, згідно [46], загинуло 36 чоловік, та ще 350 чоловік були поранені. За період 2013-30.06.2016 рр., у Бангладеш від терористичних актів загинуло близько 40 чоловік [54]. Під час терористичного акту в Бангладеш, який трапився на початку липня 2016 року, у дипломатичному кварталі столиці країни – Дакки, загинуло загалом 22 чоловіки, у тому числі 6 терористів та 2 поліцейських [55], [56]. Разом, протягом 2001-2016 рр. у Бангладеш жертвами терактів стало 98 чоловік. Військові втрати склали, щонайменше 8 загиблих.

У розділі 3, §8, П.8.3, нами було встановлено, що за проміжок часу 2001-2016 рр. кількість загиблих під час сутичок бангладешців з гірськими племенами країни склала 604 чоловік.

У 2008 році, в **Індії**, під час індусько-християнських погромів загинуло 42 чоловік, та ще 18 тис. чоловік були поранені [58, с.40]. Під час конфлікту корінних жителів **Ассаму** – ассамців з прийшлими робітниками-біхарцями, упродовж 2000-2003 рр. загинуло 150 чоловік [59, с.27].

Результуючі дані по країнах регіону наведені нами у **Додатку 4.6.**

Отже, упродовж 2001-2016 рр., розмах втрат населення країн Індостанського півострову склав 33.343 – 56.080 чоловік, з середньою цифрою втрат 45.641 загиблих. Військові втрати становили 10.672 чоловік, або 23,38 % від середньої цифри втрат.

П.7.3. Країни Південно-Східної Азії

В **М'янмі (Бірма)**, у 2012 році сталися етнорелігійні сутички між буддистами-бірманцями та мусульманами з народності рохінджа. Під час цих сутичок, за різними даними загинуло 112 [57] – 167 [58] – 180 [59, с.21] – 200 чоловік [60]. При розмаху втрат 112 – 200 загиблих можемо прийняти цифру 180 загиблих під час сутичок 2012 року. Протягом 2013 року, під час сутичок між бірманцями та рохінджа, загинуло 42 чоловік, та ще 80 були поранені, а у індонезійському таборі для біженців з Бірми, у сутичках загинуло ще 8 чоловік, та 15 були поранені [58]. На початку 2014 року, під час сутичок буддистів та мусульман загинуло 30 чоловік [61]. Таким чином, протягом 2012-2014 рр., розмах втрат під час сутичок буддистів та мусульман склав 192 – 280 чоловік, з середньою цифрою 260 загиблих.

У жовтні 2016 року відбулися сутички між бойовиками-рохінджа та бійцями бірманської армії. Загалом, загинуло 134 чоловік, у тому числі 102 бойовики-рохінджа та 32 бірманських силовики [62]. Указані втрати віднесемо до військових втрат.

З 2004 року уряд **Таїланду** веде збройну боротьбу проти ісламістів на півдні країни. Згідно [63], на початок 2012 року на півдні Таїланду загинуло 5.243 чоловік, у тому числі 351 урядовий військовий, 280 поліцейських, та 242 ісламісти, Тобто, військові втрати склали 873 загиблих, або 16,65 % усіх втрат. Станом на квітень 2016 року на півдні Таїланду загинуло 6.543 чоловік, а усього за 2016 рік загинуло 116 чоловік [8]. Таким чином, кількість загиблих у Південному Таїланді за 2004-2016 рр. може становити 6.659 чоловік, а військові втрати, виходячи з наведеного вище, складе 1.109 загиблих.

У §8, п.8.4 попереднього розділу, нами було зазначено, що під час боротьби уряду **Індонезії** проти ісламістів упродовж 2001-2005 рр., загинуло загалом 2 тис. – 10 тис. чоловік, з середньою цифрою 5 тис. загиблих. Під час релігійного конфлікту 2001-2002 рр. на **Молуккських островах** загинуло 2 тис. – 8,5 тис. чоловік, з середньою цифрою 5 тис. загиблих, а під час аналогічного конфлікту на острові Сулавесі (**Індонезія**), у 2001 році загинуло 300 чоловік. Під час етнічного конфлікту на острові Борнео (**Індонезія**) між корінними жителями-даяками та переселенцями з острову Мадуро, загинуло з обох боків 500 чоловік.

Окрім указаних конфліктів, населення **Індонезії** понесло великі втрати від терористичних актів, найбільшим з яких був теракт на острові Балі у 2002 році. Тоді звинуло 202 чоловік, у тому числі 164 іноземців та 38 індонезійців [64], причому з числа іноземців загинуло найбільше австралійців – 88 чоловік [65]. В результаті інших терактів, які упродовж 2002-2016 рр. мали місце в **Індонезії**, загинуло ще 71 чоловік [66]. Таким чином, в Індонезії упродовж 2001-2016 рр. від терактів загинуло усього 273 чоловік.

Під час теракту у столиці **Таїланду** – Бангкоку, у 2015 році, загинуло 20 чоловік, та ще 120 чоловік були поранені [67].

Зведені дані наведені нами у **Додатку 4.6**.

Отже як випливає з наведених вище даних, упродовж 2001-2016 рр., розмах втрат населення країн Південно-Східної Азії під час релігійних та етнічних конфліктів, та від терористичних атак склав 12.078 – 26.666 чоловік, з середньою цифрою 18.146 загиблих. Військові втрати, при цьому склали 1.243 чоловік, або 6,85 % від середньої цифри втрат.

П.7.4. Країни Східної Азії

Згідно [19], протягом 2001-2013 рр. втрати населення **Філіппін** під час боротьби уряду країни проти ісламістів на острові Мінданао, та в інших південних регіонах держави, склали близько 3.700 загиблих. За 2016 рік, втрати під час вказаних бойових дій перевищили 439 загиблих [8]. Приймаючи таку ж цифру втрат за 2014 та 2015 рр., загальну кількість втрат населення Філіппін під час боротьби уряду країни проти ісламістів півдня, можемо оцінити у 5.017 чоловік. Військові втрати під час цієї війни упродовж 1969-2000 рр., склали, за даними П.8.5,§8, попереднього розділу, 41,67 % усіх втрат. Переносючи указані відсотки на цифру 5.017 загиблих, військові втрати можемо оцінити у 2.341 чоловік.

9-28 вересня 2013 року, відбулося повстання мусульманських радикалів у місті Замбоанга на півдні **Філіппін**. Під час придушення цього повстання загинуло 183 мусульманських бойовики та 292 потрапили у полон, загинуло 25 філіппінських силовиків, та 184 були поранені, а також загинуло 12, та одержали поранення 170 мирних жителів [68]. Загалом, під час цього конфлікту загинуло 220 чоловік, у тому числі військові втрати склали 208 загиблих.

Протягом 2001-2015 рр. на **Філіппінах**, жертвами терористичних актів стали 3.209 чоловік [52;69].

У **Південній Кореї**, під час теракту у місті Тегу, 18 лютого 2003 року, загинуло 192 чоловік та ще 151 було поранено [70], а за іншими даними

загинуло 198 чоловік, та ще 147 були поранені [71]. При розмаху втрат 192 – 198 загиблих, можемо прийняти цифру 195 загиблих під час теракту 2003 року у Південній Кореї.

У **Північній Кореї**, диктатор Кім Чен Ин, за період 2011-2016 рр., стратив 340 чоловік, у тому числі 140 високопоставлених чиновників країни [72].

У **Китаї**, упродовж 2001-2015 рр., було дві «гарячі точки», які періодично давали про себе знати: це **Тибет**, та **Сіньцзян-Уйгурський автономний район** на заході країни.

Під час повстання у адміністративному центрі **Тибету** – місті Лхаса, 14-18 березня 2008 року, за офіційними даними, загинуло та було засуджено до страти 14 чоловік, більш високі дані говорили про 70 чоловік, а дані тибетського далай-лами про 140 загиблих були визнані завищеними [73]. При розмаху втрат 14 – 140 загиблих, можемо прийняти цифру 70 загиблих під час повстання 2008 року у Тибеті. Формою протесту населення Тибету проти політики китайської влади стали самоспалення тибетців. За період 2009-2013 рр. кількість загиблих у такий спосіб тибетців, коливалася у межах 50 [74] – 100 [75] – 121 чоловік [76]. Можемо прийняти середню цифру 100 тибетців, які спалили себе живцем за період 2009-2013 рр. Таким чином, розмах втрат під час протистояння у Тибеті за період 2008-2013 рр. складе 64 – 222 чоловік, з середньою цифрою 170 загиблих.

У 2009 році, на заході **Китаю**, у **Сіньцзяні**, відбувся етнічний конфлікт між китайцями, та корінним населенням регіону-уйгурами. Цифри втрат під час цього етнічного конфлікту суттєво різняться. Мінімальна цифра втрат – 129 загиблих, за китайськими даними, та максимальна – близько 600 загиблих, за уйгурськими даними [77]. Ще називаються цифри 156 загиблих [78], 183 загиблих [79], 184 загиблих, у тому числі 137 китайців, 46 уйгурів та 1 дунганин [80], та 214 загиблих, у тому числі 17 страчених у грудні 2009 року [81]. При розмаху втрат 129 – 600 загиблих, приймемо цифру 214 загиблих під час китайсько-уйгурського етнічного конфлікту 2009 року.

Окрім цього конфлікту, у Сіньцзяні, за вказаний проміжок часу мав місце цілий ряд етнічних конфліктів та терористичних атак. У 2008 році під час етнічних конфліктів та від терористичних атак загинуло загалом 33 чоловік [82], [83], у 2010 році загинуло 7 та було поранено 14 чоловік [84], у 2011 році загинуло 41 та одержали поранення 42 чоловік [85], [86]. У 2013 році, під час етнічних сутичок та терористичних атак загалом загинуло понад 100 чоловік [87].

Серія терористичних атак відбулася у **Китаї** у 2014 році. На основі аналізу джерел [88] – [91], кількість загиблих обчислюється у 181 чоловік. 25 червня 2015 року під час теракту в Сіньцзяні загинуло 18 чоловік [92], а 26 травня 2016 року 3 чоловік загинуло, та ще 79 були поранені [93].

Об'єднуючи наведені вище дані, одержуємо, що упродовж 2008-2016 рр., виключаючи події 2009 року, у Сінцзяні загинуло, загалом 381 чоловік. З урахуванням подій 2009 року розмах втрат від терористичних атак та під час етнічних конфліктів складе 510 – 981 чоловік, з середньою цифрою 605 загиблих.

У **Японії**, у липні 2016 року, під час терористичного акту загинуло 19 чоловік, та ще 45 були поранені [94].

Результати обчислень наведені нами у Додатку 4.6.

Таким чином, розмах втрат населення країн Східної Азії від терористичних атак, та під час релігійних та етнічних конфліктів упродовж 2001-2016 рр., склав 9.571 – 10.204 чоловік, з середньою цифрою 9.775 загиблих. Військові втрати становили 2.549 чоловік, або 26,08 % від середньої цифри втрат. Найбільші втрати понесло населення Філіппін – 8.446 загиблих, що склало 86,4 % від середньої цифри втрат.

Таблиця 6.4.1.

Втрати населення країн Азії від терористичних атак та під час етнічних та релігійних конфліктів упродовж 2001-2016 рр.

№	Регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Близький та Середній Схід, країни Аравійського півострову	15.082	20.584	47.811	9.750
2.	Країни Індостанського регіону	33.343	45.641	56.080	10.672
3.	Південно-Східна Азія	12.078	18.146	26.666	1.243
4.	Східна Азія	9.571	9.775	10.204	2.549
5.	Усього загинуло	70.074	94.146	140.761	24.214

З даних вищенаведеної таблиці випливає, що розмах втрат населення країн Азії упродовж 2001-2016 рр. від терористичних атак, під час етнічних та релігійних конфліктів склав 70.074 – 140.761 чоловік, з середньою цифрою втрат 94.146 загиблих. Військові втрати, при цьому становили 24.214 чоловік або 25,72 % від середньої цифри втрат.

Згідно даних попереднього параграфа, розмах втрат населення країн Азії під час локальних воєн і конфліктів, сутичок та заворушень складав 815.255 – 1.159.486 загиблих, з середньою цифрою втрат 1.047.225 чоловік. Військові втрати становили 576.142 загиблих.

Об'єднуючи наведені вище дані, одержуємо, що розмах втрат населення країн Азії від збройного насильства упродовж 2001-2016 рр. скла-

дає 885.329 – 1.300.247 чоловік, з середньою цифрою 1.141.371 загиблих. Сумарні військові втрати становили 600.356 чоловік, або 52,6 % від середньої цифри втрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Факты. – 2005. – 11 ноября. – С.3. **2.** Петракова Ирина. «Аль-Каида» против евреев и крестоносцев [Електронний ресурс] /Ирина Петракова. – 2005, 10 октября. – Режим доступу: https://www.gazeta.ru/2005/11/10/ja_177326.shtml. **3.** Мясников В. 10 главных военных событий 2007 года /В. Мясников. //Независимое военное обозрение. – 28.12.2007. **4.** Reuters AlertNet – Lebanese army starts final push against militants [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.trust.org/humanitarian>. **5.** Lebanon army gives gunmen deadline to disarm [Електронний ресурс]. – 2008, 12 may. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20080517143626/http://www.alarabiya.net/articles/2008/05/12/49725.html>. **6.** Список идущих войн (апрель 2016 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=1468>. **7.** Turkey hits ISIL positions on northern Iraq after Turkish soldier killed [Електронний ресурс]. – 2016, 27 march. – Режим доступу: <http://www.hurriyetdailynews.com/96949>. **8.** Conflict Barometer 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hiik.de/en/konfliktbarometer_2015.pdf. **9.** Известия. – 2003. – 21 ноября. – С.4. **10.** Известия. – 2003. – 18 ноября. – С.2. **11.** Факты. – 2005. – 5 августа. – С.3. **12.** В результате двух взрывов в Стамбуле погибли 17 и пострадали более 150 человек [Електронний ресурс]. – 2008, 28 июля. Режим доступу: <https://lenta.ru/articles/2008/07/28/istambul/>. **13.** Столичные новости. – 2004. – №20. – С.10. **14.** ИГ взяло ответственность за теракт в Саудовской Аравии [Електронний ресурс]. – 2015, 29 апреля. – Режим доступу: <http://m.tvc.ru/news/show>. **15.** Ответственность за кровавый теракт в мечети в Саудовской Аравии взяло на себя «Исламское государство» (видео) [Електронний ресурс]. – 2015, 7 августа. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/world/>. **16.** «Арабская зима?»... [Режим доступу]. – Режим доступу: <http://pda.ura.ru/news/105223>. **17.** Самые крупные теракты за рубежом в 1995-2013 гг. [Електронний ресурс]. – 2013, 7 августа. – Режим доступу: <http://m.ria.ru/spravka/>. **18.** US hails Yemen's Qaeda offensive [Електронний ресурс]. – 2012, 16 june. – Режим доступу: <https://www.google.com/hostednews/afp/article/>. **19.** Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>. **20.** Серебров С.Н. Йемен на пороге гуманитарной катастрофы (к событиям в горах Саады) /С.Н. Серебров. //Восток. – 2008. – №5. – С.66-79. **21.** Wars and conflicts in Yemen (1914-present) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.historyguy.com/wars_of_yemen.html. **22.** Shia insurgency in Yemen 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.onwar.com/aced/chrono/c2000s/yr00/>. **23.** В Йемене при взрыве смертника погибли 35 военнослужащих //ББС. – 10.12.2016. **24.** ООН: число погибших в гражданской войне в Йемене достигло 10 тысяч //ББС. – 30.08.2016. **25.** Yemen crisis: Who is fighting whom ? [Електронний ресурс]. – 2016, 14 октября. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east>. **26.** Yemeni civil war: 10.000 civilians killed and 40.000 injured in con-

flict, US reveals [Електронний ресурс]. – 2017, 17 January. – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/>. **27.** Yemen's guerilla war tests military ambitions of big-spending Saudis [Електронний ресурс]. – 2016, 19 April. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/Saudi-military/>. **28.** Новое время. – 2006. – №23. – С.11. **29.** В Иране повешен лидер суннитских боевиков Абдулмалик Риги //ББС. – 20.06.2010. **30.** В Иране повесили 11 экстремистов [Електронний ресурс]. – 2010, 20 октября. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/world>. **31.** В Иране казнены 13 боевиков-суннитов, причастных к взрыву в Захедане [Електронний ресурс]. – 2009, 14 июля. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/world/>. **32.** Ansari Massoud. Sunni Muslim groups vows to behead Iranians [Електронний ресурс] /Massoud Ansari. – 2006, 16 January. – Режим доступу: <https://www.washingtontimes.com/world/20060116-124019-6619r.htm>. **33.** Евроньюс. – 11.07.2011. **34.** Mosque siege ends, and grim cleanup begins/Al Qaeda leader decries raid, calls for jihad [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sfgate.com/news/article/2552675.php>. **35.** Трупы в мечети – CA – News. INFO [Електронний ресурс]. – 2007, 13 июля. – Режим доступу: <http://ca-news.info/2007/07/13/>. **36.** Karachi Political Violence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/Karachi.htm>. **37.** Взрыв в Карачи: погибли 57 человек //ББС. – 12.04.2006. **38.** Самые страшные теракты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uznayvse.ru/>. **39.** Скосырев В. Карачи лихорадит от погромов [Електронний ресурс] /В. Скосырев. – 2010, 5 августа. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php>. **40.** Рехман Зия Ур. Власти Пакистана противостоят насилию в Карачи [Електронний ресурс] /Зия Ур Рехман. – 2013, 2 февраля. – Режим доступу: <http://www.12ntws.uz/news/2013/02/02/>. **41.** «Аль-Каида» взяла на себя ответственность за убийство Беназир Бхутто [Електронний ресурс]. – 2007, 28 декабря. – Режим доступу: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=154595>. **42.** Suicide blast targeting police kills 16 at Pakistan rally [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2008/WORLD/asiapcf/07/06/Pakistan.blast/index.html>. **43.** Известия. – 8.12.2009. **44.** Смертник взорвался в детском парке в Лахоре: более 50 погибших... [Електронний ресурс]. – 2016, 27 марта. – Режим доступу: <http://www.ntv.ru/Новости/Теракт в Лахоре>. **45.** Pakistan Taliban kill over 100 in Peshavar school attack [Електронний ресурс]. – 2014, 16 December. – Режим доступу: <http://www.euronews.com/2014/12/16>. **46.** Список исламистских террористических атак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakeoff.org/war>. **47.** Jaffrelot Christopher. Communal Riots in Gujarat: The State at Risk? [Електронний ресурс] /Christopher Jaffrelot. – July 2013. – Режим доступу: <http://archive.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/4127/1/hpsacp17.pdf>. **48.** Islamnews.ru.2014 [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://www.islamnews.ru/news-44/556.html>. **49.** Индия: мусульмане и мусульманки... [Електронний ресурс]. – 2007, 28 ноября. – Режим доступу: <http://nm2000.kz/news>. **50.** Жертвами конфликта между индуистами и мусульманами в этом году стало 95 человек. Религия. Новости [Електронний ресурс]. – 2004, 22 декабря. – Режим доступу: <http://www.interfax-religion.ru>. **51.** 107 killed in riots this year: 66 Muslims, 41 Hindus [Електронний ресурс]. – 2013, 24 September. – Режим доступу: <https://www.hindustantimes.com/delhi-news/>. **52.** National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism. Global Terrorism Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.start.umd.edu/gtd>. **53.** В

Мумбаи число погибших в результате теракта достигло 195 человек [Электронный ресурс]. – 2008, 29 ноября. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/world/>. **54.** Бангладеш арестовано 2 тысячи подозреваемых в экстремизме //ББС. – 12.06.2016. **55.** Бангладеш оголосив 2-денну жалобу за загиблими заручниками //ББС. – 3.07.2016. **56.** Бангладеш: за найкривавішим терактом в історії країни стоїть «золота молодь»? //Євроньюс. – 4.07.2016. **57.** Более 22 тысяч человек стали беженцами из-за столкновений в Мьянме //Демоскоп-Weekly. – 2012. – №529-530. – 29 октября-11 ноября. **58.** В индонезийском лагере для беженцев из Мьянмы произошли столкновения между буддистами и мусульманами [Электронный ресурс]. – 2013, 5 апреля. – Режим доступа: <http://m.newsru.com/arch/religy/05apr2013/>. **59.** Симония А.А. Мьянма – 2012: этноконфессиональный конфликт на юго-западе страны /А.А. Симония. // Азия и Африка сегодня. – 2013. – №2. – С.18-22. **60.** Антимусульманские погромы распространяются по Бирме //ББС. – 25.03.2013. **61.** В Бирме погибли 30 мусульман из народности рохингья //ББС. – 23.01.2014. **62.** Вас здесь не стояло. Из-за чего власти Мьянмы конфликтуют с мусульманами-рохинджа [Электронный ресурс]. – 2016, 7 декабря. – Режим доступа: <https://m.lenta.ru/2016.12/07/rohingya>. **63.** Erlich Richard S. Thailand's Islamic War... [Электронный ресурс] /Richard S. Erlich. – 2012, 16 January. – Режим доступа: <http://freepress.org/departments/display/13120121452>. **64.** Начался суд над организатором терактов на Бали в 2002 году //Известия. – 13.02.2012. **65.** Десята річниця теракту на Балі //Євроньюс. – 12.10.2012. **66.** Теракты в Индонезии в 2002-2016 годах [Электронный ресурс]. – 2016, 14 January. – Режим доступа: <https://ria.ru/spravka/>. **67.** Теракты в туристических местах в мире в 2010-2016 годах [Электронный ресурс]. – 2016, 9 января. – Режим доступа: <https://ria.ru/spravka/>. **68.** End to Zamboanga threat, but concern for Philippines displaced [Электронный ресурс]. – 2013, 29 September. – Режим доступа: <http://www.radioaustralian.net.au/international/2013-09-28/>. **69.** Philippine court designates Abu Sayyaf a terrorist group [Электронный ресурс]. – 2015, 11 September. – Режим доступа: <http://www.sunstar.com.ph/network/local-news/2015/09/11/>. **70.** Victims families remember deadly Daegu subway fire [Электронный ресурс]. – 2016, 18 February. – Режим доступа: http://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2017/11/113_198336.html. **71.** Пожар в метро города Тэгу. Южная Корея [Электронный ресурс]. – 2003, 18 февраля. – Режим доступа: <http://www.pamtaru.ru/fire/item/86g.html>. **72.** Ким Чен Ын, казнивший 340 человек, появился на публике //Евроньюс. – 30.12.2016. **73.** Тибетский монах умер от голода в заблокированном армией КПК монастыре [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://board.buddhist.ru/showthread.php?t=10694&page=2/>. **74.** В Китае этнический тибетец совершил акт саможжения //ББС. – 7.10.2012. **75.** В Китае еще один тибетский монах поджег себя //ББС. – 17.03.2013. **76.** В Китае тибетский монах совершил акт саможжения //ББС. – 21.07.2013. **77.** Движение за независимость Восточного Туркестана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dictionnaire.sensagent/leparisien.fr/Движение%20за%20независимость%20Восточного%20Туркестана/ru-ru/>. **78.** Євроньюс. – 9.07.2009. **79.** КНР. Национальный вопрос: трудные поиски равновесия и стабильности //Азия и Африка сегодня. – 2010. – №3. – С.17. **80.** Євроньюс. – 11.07.2009. **81.** В Китае еще пять участников беспорядков в Урумчи приговорены к смертной казни [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.bigmir.net/world/223236>. **82.** Austin Ramzy. Jihad in China's Far West [Электронный ресурс] /

Ramzy Austin. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/world/article/...> – **83.** China dismisses bus bombs claim //BBC. – 26.07.2008. **84.** Rabinovitch Simon. China detains four over attacks on Xinjiang police [Електронний ресурс] /Simon Rabinovitch. – 2010, 25 august. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/articleidUSTOE67008>. **85.** Hille Kathrin. Tense mood prevails after injiang attack [Електронний ресурс] /Kathrin Hille. – Режим доступу: <https://wwwft.com/content/6a1558oc...> **86.** Krishnan Ananth. Terrorists trained in Pak. Camps behind Xinjiang attack: China [Електронний ресурс] / Ananth Krishnan. – 2011, 1 august. – Режим доступу: <http://www.thehindu.com/news/international/article/2312879.ese>. **87.** В Китае застрелены 8 человек, напавших на полицейских //ББС. – 30.12.2013. **88.** Теракт в Китайском Синьцзяне: 15 погибших [Електронний ресурс]. – 2014, 29 ноября. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ru/rubric-lastnews>. **89.** В результате терактов в Синьцзян-Уйгурском районе Китая погибли 50 человек [Електронний ресурс]. – 2014, 26 вересня. – Режим доступу: <http://m.vz.ru/news/2014/9/26/>. **90.** Assailants Attack Train Station in Restive Western China [Електронний ресурс]. – 2014, 1 may. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2014/05/01/world/asia/>. **91.** ИТАР-ТАСС: Более 30 человек стали жертвами взрыва в китайском городе Урумчи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panjama/120428/>. **92.** В Синьцзяне в результате теракта погибли 18 человек [Електронний ресурс]. – 2015, 25 июня. – Режим доступу: <http://m.rosbalt.ru/main/2015/06/25>. **93.** Теракт в Синьцзян-Уйгурском автономном районе... [Електронний ресурс]. – 2016, 26 мая. – Режим доступу: <http://www.counter-terror.kz/article/view>. **94.** Нападение в пансионате в Японии: 19 погибших [Електронний ресурс]. – 2016, 26 июля. – Режим доступу: <http://news.bigmir.net/world/1014820>.

§8. Втрати населення країн пострадянського простору від терористичних атак та під час етнічних конфліктів

Упродовж 2005-2013 рр., на території **Росії** відбулося ряд етнічних конфліктів та сутичок, які супроводжувалися людськими жертвами. Так, масовим заворушенням 2006 року, у місті Кондопога (Карелія), передувало убивство місцевими жителя вихідцями з Чечні та Дагестану [1], масовим заворушенням 2005 року у селищі Яндики (Калмикія), передувало вбивство мігрантами-чеченцями місцевого жителя-калмика [2]. Під час етнічного конфлікту у містечку Сагра на Уралі (2011) загинув 1 азербайджанець [3], під час заворушень у місті Пугачов, та у районі Бірюльово (Москва), загинуло 2 чоловік [4], [5]. Загалом, під час етнічних конфліктів 2005-2013 рр. на території Росії загинуло 5 чоловік.

Під час теракту в Мінському метрополітені (**Білорусь**), у 2011 році загинуло 15 чоловік, 203 були поранені, а 2 терористів були згодом страчені [6]. Під час терактів 2012 та 2015 рр. загинуло 3 чоловік [7].

В **Азербайджані**, у квітні 2009 року, під час терористичного акту загинуло 13 чоловік, та ще 13 були поранені [8].

У **Нагорному Карабасі** періодично проходили збройні сутички та перестрілки між вірменськими та азербайджанськими військовими формуваннями. Так, за весь 2006 рік Азербайджаном було завіксовано 220 порушень режиму припинення вогню, у результаті чого загинуло 14 азербайджанських військових, а упродовж січня-серпня 2008 року – 256 порушень, у результаті чого загинуло 11 азербайджанських військових та 10 були поранені [9]. Під час сутічок 25.05-4.06.2012 року, втрати ворогуючих сторін були такими: Вірменія втратила 3 військових убитими та 6 пораненими, Нагорний Карабах – відповідно 1 та 2, а Азербайджан 5 військових загиблими [9]. За вірменськими оцінками втрати Азербайджану склали 40 загиблих [10] Під час сутічок 27.07-8.08.2014 року, Вірменія втратила 6 військових, а Азербайджан – 13 військових убитими [11]. Таким чином, під час військових сутичок та зіткнень, з обох боків загинуло 52 – 87 чоловік. Можемо прийняти середню цифру – 60 загиблих під час сутічок між формуваннями Вірменії та Азербайджану упродовж 2006-2014 рр.

Великі втрати понесли **Вірменія** та **Азербайджан** під час сутічок 1-5 квітня 2016 року, які одержали назву «Квітневої війни». За офіційними даними, вірменські втрати склали 94 убитих, у тому числі 90 загиблих військовослужбовців, втрати Азербайджану становили 31 – 93 убитих причому офіційною вважається цифра 31 загиблий військовий, двоє зникло безвісти, а також загинуло 6 цивільних громадян [12]. Разом з тим, азербайджанські оцінки вірменських втрат складають 320 військових убитими та 500 пораненими, і навпаки, вірменські оцінки азербайджанських втрат коливаються у межах 300 – 1.500 військових убитими, та 2.700 пораненими [12]. Іншими словами, розмах втрат під час «Квітневої війни» між Азербайджаном та Вірменією складає 133 – 195 – 620 – 1.820 загиблих. Цифра 1.820 загиблих скоріш за все перебільшена, і включає в себе, окрім загиблих, ще й поранених з обох боків під час цього конфлікту. Тому, при розмаху втрат 133 – 620 загиблих, приймемо цифру 195 загиблих під час «Квітневої війни» 2016 року. Військові втрати склали 185 чоловік.

В **Казахстані**, згідно [13], упродовж 2011-2012 рр. загинуло 54 чоловік, у тому числі 27 поліцейських та терористів. Під час казахсько-чеченського етнічного конфлікту 2006 року, загинуло 9 чоловік, у тому числі 7 чеченців та 2 казахів, під час казахсько-турецького конфлікту (лютий 2006 року), загинув 1 чоловік [14], [15]. У 2016 році в Казахстані сталися 2 теракти. Під час теракту в місті Актобе (5.06.2016 р.) загинуло 4 мирних жителів, 3 військовослужбовців та 18 терористів [16]. Під час сутички терористів та поліцейських у Алма-Аті (18.07.2016 р.), загинуло 7 чоловік, у тому числі 5

поліцейських [16], [17]. Об'єднуючи наведені вище дані одержуємо, що в Казахстані упродовж 2006-2016 рр. під час терактів та у етнічних конфліктах загинуло 96 чоловік, у тому числі військові втрати склали 53 загиблих.

Великі втрати понесло населення **Киргизії** під час етнічного конфлікту 11 червня-15 червня 2010 року, між киргизами та узбеками в Ошській області держави. Згідно [18] кількість загиблих під час цього конфлікту коливається у межах 312 – 2.000 чоловік. За офіційними даними загинуло 426 чоловік, у тому числі 276 узбеків та 105 киргизів [19]. Ще називаються цифри 430 – 470 загиблих, причому з останньої цифри втрат 74 % загиблих склали узбеки, а 25 % – киргизи [20]. Відомими ще є такі цифри втрат: 400,893 загиблих та 1.900 поранених [19]. Іншими словами, втрати під час етнічного конфлікту 2010 року в Киргизстані утворюють наступний числовий ряд: 312 – 400 – 426 – 430 – 470 – 893 – 2.000 загиблих. На наш погляд, реальним є розмах втрат 426 – 893 чоловік під час етнічного конфлікту 2010 року в Киргизії з середньою цифрою 470 загиблих.

Багато терористичних актів у XXI столітті відбулося в **Узбекистані**. Упродовж 2004 року, згідно [21] та [22] від терористичних актів загинуло 71 чоловік у тому числі 39 терористів та 3 міліціонерів [23].

Ряд терористичних актів мав місце у **Таджикистані**. Згідно даних джерела [13], загальна кількість загиблих під час терористичних актів у цій країні склали, упродовж 2001-2010 рр. 36 чоловік.

Після окупації **Криму**, російські власті почали репресії проти проукраїнськи налаштованих громадян півострову. На кінець липня 2016 року за даними Меджлісу кримськотатарського народу загинуло 11 чоловік, та ще 16 зникли безвісти. Це – активісти кримськотатарського руху, «Українського Національного дому Криму», Автомайдану та Євромайдану [24]. Разом, загинуло та зникло безвісти 27 чоловік. На початок 2017 року, за даними Меджлісу, у Криму від терору окупації загинуло 12 чоловік, та ще 17 зникли безвісти [25]. Загалом, 29 чоловік. Якщо вважати, що зниклі безвісти – це загиблі, тіла яких не вдалося відшукати, то кількість загиблих від російської окупації в Криму коливається у межах 27 – 29 чоловік. Можемо прийняти цифру 29 загиблих під час російської окупації Криму у 2014-2016 рр.

Результуючв дані наведені нами у **Додатку 4.8**.

Отже, розмах втрат країн пострадянського простору упродовж 2001-2016 рр., від терористичних атак та під час етнічних конфліктів склав 879 – 1.870 чоловік, з середньою цифрою 995 загиблих. Військові втрати становили 340 чоловік.

У §7 попереднього розділу, розмах втрат під час локальних воєн, конфліктів, сутичок та заворушень у країнах пострадянського простору протягом 2001-2016 рр. був нами визначений у 27.096 – 50.618 чоловік,

з середньою цифрою 35.878 загиблих. Військові втрати становили 22.733 чоловік.

Об'єднуючи наведені вище дані, розмах втрат населення країн пострадянського простору протягом 2001-2016 рр., під час локальних воєн і конфліктів, сутичок, заворушень, від терористичних атак та під час етнічних конфліктів складе 27.975 – 52.488 чоловік, з середньою цифрою 36.873 загиблих. Військові втрати становлять 23.073 чоловік. Переважна більшість людей загинула під час локальних воєн і конфліктів: 35.878 чоловік, або 97,3 % від середньої цифри втрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Началось оглашение приговора по делу о драке в Кондопоге [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ria.ru/pravo/20100329/216921876.html>.
2. Власти пытаются прекратить межнациональный конфликт в селе Яндыки под Астраханью // Российская газета. – 2005. – 19 августа.
3. Кожевин Игорь. Тихий уральский поселок превратился в ночное поле боя [Електронний ресурс] / Игорь Кожевин. – 2011, 5 июля. – Режим доступу: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=499194>.
4. Тысячи жителей Пугачева устроили шествие по федеральной трассе [Електронний ресурс]. – 2013, 9 июля – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/Russia/2013/07/09/1150754.html>.
5. Беспорядки в Бирюлево, хроника событий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ria.ru/incidents/20131013/969693444.html>.
6. Генеральный прокурор Белоруссии Григорий Василевич впервые назвал фамилии обвиняемых в совершении теракта в минском метро [Електронний ресурс]. – 2011, 20 июля. – Режим доступу: <http://actualcomment.ru/>.
7. Казнены оба осужденных за взрыв в минском метро [Електронний ресурс]. – 2012, 18 марта. – Режим доступу: <https://ria.ru/world/20120318/598699854.html>.
8. Минздрав огласил окончательный список погибших в ходе теракта в Азербайджанской государственной нефтяной академии [Електронний ресурс]. – 2009, 30 апреля. – Режим доступу: <http://ru.apa.az/novosti-azerbaydjana/proisshestvie-v-azerbaydjane/>.
9. Kucera Josua. Serious Escalation in Armenia-Azerbaijan Violence Greet Clinton [Електронний ресурс] / Josua Kucera. – 2012, 5 June. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/node/65501>.
10. Минобороны Азербайджана: Два офицера азербайджанской армии подорвались на mine [Електронний ресурс]. – 2012, 11 июня. – Режим доступу: <https://www.panorama.am/ru/news/2012/06/11/az-army>.
11. Putin meats leaders over Nagornj-Karabach [Електронний ресурс]. – 2014, 9 august. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20140829003640/http://news.yahoo.com/>.
12. Azerbaijan kills over 320 Armenian occupants in April clashes [Електронний ресурс]. – 2016, 13 april. – Режим доступу: <https://en.trendaz/Azerbaijan/politics/2533045.html>.
13. Теракты в Центральной Азии: как это было [Електронний ресурс]. – 2011, 18 ноября. – Режим доступу: <http://theopenasia.net/articles/detail/>.
14. В Казахстане произошли межэтнические столкновения из-за убийства ребенка [Електронний ресурс]. – 2016, 17 февраля. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/worldnews/>.
15. Stan TV : : Информационный видеопортал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stan.tv/>

news/1631/. **16.** Власти Казахстана подтвердили гибель полицейских в Алма-Ате // ББС. – 18.07.2016. **17.** В Казахстане скончался раненый в перестрелке полицейский // ББС. – 11.08.2016. **18.** Панфилова В. Отунбаева хочет превратить Ош в цветущий мегаполис /В. Панфилова. //Независимая газета. – 16.07.2010. **19.** Kyrgyzstan reveals riots death toll: at least 893 victims [Електронний ресурс]. – 2010, 12 June. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/201009150649956/http://rt.com/Top_News/2010-07-12/. **20.** Анталов Аскар. 15 месяцев после конфликта в Оше: жизнь восстанавливается, но конфликт тлеет [Електронний ресурс] /Аскар Анталов. – 2011, 15 сентября. – Режим доступу: <http://www.knews.kg/ru/action/3054/>. **21.** Справка: террористические акты в Узбекистане [Електронний ресурс]. – 2004, 30 июля. – Режим доступу: <http://m.gia.ru/incidents/2004/>. **22.** Теракты и столкновения в Узбекистане за последние 10 лет [Електронний ресурс]. – 2009, 27 апреля. – Режим доступу: <http://m.vz.ru/information/>. **23.** Факты. – 2004. – 2 апреля. – С.3. **24.** Меджліс: за час окупації Криму зникли 16 людей, 11 вважаються загиблими //Українська правда. – 28.07.2016. **25.** Крим в умовах окупації: 12 загиблих, 17 зниклих, 39 політ'язнів //Українська правда. – 25.02.2017.

§9. Статистичні висновки

Втрати населення країн Африки, Азії та пострадянського простору подаємо таблицею.

Таблиця 9.1.

Втрати населення країн Африки, Азії та пострадянського простору під час локальних воєн і конфліктів, від терористичних атак, під час етнічних та релігійних конфліктів

№	Континент, або регіон	Тип насильницьких дій	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Африка	Локальні війни і конфлікти	1.537.585	2.551.950	3.697.856	321.888
2.	Африка	Терористичні атаки, етнічні та релігійні конфлікти	428.431	758.781	921.515	58.171
Усього загинуло			1.966.016	3.310.731	4.619.371	380.059
3.	Азія	Локальні війни і конфлікти	815.255	1.047.225	1.159.486	576.142
4.	Азія	Терористичні атаки, етнічні та релігійні конфлікти	70.074	94.146	140.761	24.214
Усього загинуло			885.329	1.141.371	1.300.247	600.356

5.	Пострадянський простір	Локальні війни і конфлікти	27.096	35.878	50.618	22.733
6.	Пострадянський простір	Терористичні атаки та етнічні конфлікти	879	995	1.870	340
Усього загинуло			27.975	36.873	52.488	23.073

Розгорнута таблиця з урахуванням втрат населення країн Європи та Америки подається нами нижче.

Таблиця 9.2.

**Втрати населення регіонів та континентів світу
від збройного насильства 2001-2016 рр.**

№	Регіон або континент	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Європа	836	942	1.103	137
2.	Америка	32.524	32.615	32.684	19.110
3.	Африка	1.966.016	3.310.731	4.619.371	380.059
4.	Азія	885.329	1.141.371	1.300.247	600.356
5.	Пострадянський простір	27.975	36.873	52.488	23.073
6.	Усього загинуло	2.912.680	4.522.532	6.005.893	1.022.735

З даних таблиці 9.2. випливає, що втрати населення країн нашої планети від збройного насильства коливалися у межах 2.912.680 – 6.005.893 чоловік, з середньою цифрою 4.522.532 загиблих. Військові втрати становили 1.022.735 чоловік, або 22,69 % від середньої цифри втрат. Втрати населення країн Європи становили 0,02% від середньої цифри втрат, країн Америки – 0,72 %, Африки – 73,21 %, Азії – 25,24 %, країн пострадянського простору – 0,82% від середньої цифри втрат. Якщо проаналізувати військові втрати, то на Африку припало 37,16 % усіх втрат а на Азію – 58,7 % усіх втрат.

Враховуючи, що з 942 загиблих у Європі, 10 чоловік стали жертви збройної боротьби, а решта 932 загинули внаслідок етнічних конфліктів та терористичних актів, а у країнах Америки ці втрати склали, відповідно 29.503 та 3.112 загиблих, то з середньої цифри 4.522.532 чоловік, в результаті локальних воєн та конфліктів загинуло 3.664.566 чоловік, а жертвами терористичних атак, етнічних та релігійних конфліктів стало 857.966 чо-

ловік. Перейшовши на мову відсотків одержуємо, що з середньої цифри втрат 81,03 % загинуло під час локальних воєн і конфліктів, а 18,97 % стали жертвами терористичних атак, етнічних та релігійних конфліктів.

§10. Людські втрати українського народу

П.10.1. Втрати українського народу до початку ХХ століття

У науковій літературі існує думка, що початки української народності сягають XIV століття. З того часу, український народ, ведучи боротьбу за існування, як і кожен бездержавний народ, був змушений боротися, як проти загрози фізичного знищення, так і проти загрози асиміляції.

Упродовж XIV-XVII століть, український народ, етнічні території якого знаходилися у межах Речі Посполитої та Московської держави, зазнавав величезних втрат від набігів кримських татар, які виводили сотні тисяч невольників для їх продажу на ринках рабів у містах Південного Криму. Згідно даних джерел [1]-[3], з територій цих держав протягом 1462-1779 рр. було виведено: 2-3 млн. чоловік [1], близько 3 млн. [2], і навіть 3-5 млн. невольників [3]. Тільки протягом XV-XVI століть, українські втрати склали 2,5 млн. убитих та полонених [4, с.66].

На етнічній українській території проходили кровопролитні битви, статистика втрат у деяких з них подається нами таблицею (див. [5, с.46-47], [6, с.188]).

Таблиця 10.1.1.

Людські втрати у основних битвах на території України протягом XVII століття

№	Війни	Роки	Місце бою	Людські втрати
1.	Козаків з турками	1616	На верхньому Дністрі	«Вбитих турків нараховано 9.715»
2.	Поляків з турками	1620	Цецора, на річці Прут	«10 тис. убитих поляків»
3.	Козаків з поляками	1637	Село Кумейка	«Козаків вбито 6 тис. чоловік»
4.	Козаків з поляками	1638	Річка Стариця	«Після бою козаки поховали 4.727 своїх і 11.317 вбитих поляків»

5.	Козаків з поляками	1649	Зборів	«До 20 тис. поляків лягло на місці»
6.	Козаків з поляками	1651	Хвастово	«Число вбитих поляків досягло 13.972 чоловік»
7.	Козаків з поляками	1651	Берестечко	«Козаків загинуло в битвах, в таборах і лісах до 30 тис. чоловік»
8.	Гетьмана Виговського проти Московської держави	1959	Біля річки Сосновки	«Татарами і військами гетьмана Виговського вбито 5 тис. російських вершників»
9.	Козаків з турками	1675	Чортомлицька Січ	«Вбито 14 тис. турецьких яничар»
10.	Козаків з турками	1677	Чигирин	«До 4 тис. трупів яничар »

Додамо, що у даний перелік деякі кровопролитні війни та битви XVII століття взагалі не увійшли. Наприклад, після смерті Б.Хмельницького, на Україні мали місце великі втрати під час бойових дій. Гетьман І.Виговський писав польському королю Яну-Казиміру III, що під час війни «...загинули найбільші полки: Полтавський, числом 30 тис. чоловік, і Миргородський числом до 30 тис., знищені також полки Прилуцький та Ірклівський» [5, с.47-48]. Дані І.Виговського скоріш за все перебільшені, але втрати українського населення були чималі. Один із перших демографів українського народу на рубежі XVII-XVIII століть, Климентій Зиновіїв відзначав велику смертність серед українських чоловіків, як результат постійних воєн. Незважаючи на заборону церкви, на Україні у ті часи частими були ранні шлюби, і досить широко поширене укладання третіх і четвертих шлюбів, що було імунітетним моментом у самозбереженні українського народу [7, с.62].

На початку XVIII століття, під час Північної війни 1700-1721 рр. між Росією та Швецією, загинули десятки тисяч українців. Великими були українські втрати під час взяття гетьманської столиці – Батурина російськими військами 2(13) листопада 1708 року. Втрати українців становили, як мінімум 5 тис. загиблих, а за даними П.С.Павленка при обороні Батурина загинуло 5 – 6,5 тис. козаків та 6 – 7,5 тис. мирних жителів. Усього, 11 – 14 тис. чоловік [8]. Нейтральні оцінки говорять про 9 – 14 тис. загиблих українців, як козаків, так і мирних жителів [8]. За оцінками шведських статистиків втрати російських військ при штурмі Батурина перевищили 3 тис. чоловік [8].

На Україні, як і у інших регіонах земної кулі виникали етнічні конфлікти, які у даному випадку слід розглядати, як різновид релігійних конфліктів. Так, під час повстання Б.Хмельницького, згідно [9, т.2, с.671], від рук українських козаків загинуло 100 тис. – 180 тис. євреїв, а згідно [10, с.426], козаками на Україні було розгромлено 700 єврейських громад, і при цьо-

му загинуло 100 тис. євреїв із числа 1,5 млн. євреїв, які жили на той час по усьому світі. Теперішні ізраїльські історики Ш.Еттінгер та Б.Вейнриб називають меншу цифру втрат: упродовж 1648-1667 рр. загинуло та померло від голоду 40 – 50 тис. євреїв, що складало 20-25 % тодішнього єврейського населення України [11].

На території **Лівобережної України**, після Полтавської битви, бойові дії практично припинилися, набагато рідшими стали напади кримських татар. Останній такий напад датується 1769 роком: тоді татари були розбиті під Бахмутом, у результаті чого в Крим було виведено тільки близько 1 тис. полонених [12, с.19]. Для порівняння, наприкінці XVI століття, кримськими татарами, у окремі роки виводилося в неволю 5,8,15, і навіть 55 тис. полонених з України [13, с.109]. Через вказані обставини (припинення військових дій та нападів кримських татар), населення Лівобережної України почало швидко зростати: з 1,755 млн. у 1710 році – до 3,122 млн. – у 1793 році, і до 3,371 млн. – у 1815 році [6, с.189]. Тобто, за 96 років населення Лівобережної України зросло у 1,92 рази.

На **Правобережній Україні**, яка до 1772 року входила до складу Речі Посполитої, мали місце періодичні повстання гайдамаків, найбільшим з яких була Коліївщина (1768 р.). Дані про 12 – 20 тис. [14], чи навіть 87 тис. загиблих під час різанини в Умані [15], виглядають явно фантастичними, тим більше, що на допиті, один з керівників Коліївщини, М.Залізник, називав набагато меншу цифру втрат – 2 тис. загиблих в Умані [16, с.275]. Та й не могли 1.096 гайдамаків, які штурмували Умань, з яких 846 чоловік були підданими Речі Посполитої, а 250 – підданими Росії [17, с.151], винищити за короткий проміжок часу таку величезну кількість людей. Через порівняно невелику чисельність гайдамацьких загонів – 600 запорожців та 5 тис. озброєних селян [15], та невеликий проміжок часу, протягом якого тривало повстання (травень-червень 1768 р.), дані про 200 тис. [16, с.275], чи навіть 700 тис. загиблих під час Коліївщини [15], виглядають абсолютно недостовірними, рівною мірою, як і дані про 50 – 60 тис. загиблих під час Коліївщини євреїв [9,2, с.671], чи про 30 тисяч страчених польськими панами гайдамаків [18]. Можуть бути достовірними дані про близько 3 тис. страчених гайдамаків [18], оскільки ця цифра втрат узгоджується з чисельністю гайдамацьких загонів, яка була наведена нами вище. Нами у [6, с.190], було висловлене припущення про 15 тис. загиблих під час Коліївщини людей, хоча і ця цифра втрат може бути перебільшеною. В усякому випадку, людські втрати під час гайдамацьких повстань на Правобережній Україні не вплинули на чисельність українського населення регіону, яке зросло з 2,138 млн. чоловік у 1719 році, до 3,006 млн. – у 1793 році, та до 3,121 млн. – у 1815 році [6, с.189]. Приєднання півдня України до тодішньої

Російської імперії, масова еміграція кримських татар та ногайців до Туреччини, призвели до вивільнення величезних територій, які були невдовзі заселені українцями. Так, українське населення Південної України зросло з 7,5 тис. чоловік у 1719 році, до 1,36 млн. – у 1815 році [6, с.189]. Тобто, більш, ніж у 181 раз!

На протязі XIX століття, українські етнічні землі входили до складу Австро-Угорської та Російської імперій, а тому, обчисливо, хоча би наближено, українську складову у військових втратах цих держав. За підрахунками Б.Ц. Урланіса втрати російської армії убитими та померлими від ран і хвороб склали: упродовж 1801-1815 рр. – 579 тис. чоловік, а протягом 1815-1914 рр. (до початку Першої світової війни) – 636 тис. чоловік [5, с.472]. Таким чином, за період 1801-1914 рр. загинуло 1,215 млн. російських військовослужбовців. Згідно даних джерела [19, с.13], у 1867-1868 рр. українці склали 21,24 % населення Російської імперії, але у російській армії їх було 21,48 %. Тобто, на 3,57 % більше. Аналогічно, якщо у 1834 році українці становили 16,44 % населення Російської імперії,, то у 1897 році – 17,46 % [6, с.191]. Можна припустити, що відсоток українських новобранців у російській армії складав, відповідно 20,01 % та 21,03 %. Тобто, упродовж XIX століття, відсоток українців у російській армії коливався у межах 20,01 % – 21,03 % – 24,81 %. За обчисленнями, наведеними нами у Розділі 1 (§4,П.4.1.), втрати російської армії під час придушення повстання іхетуанів у Китаї (1899-1901) обчислені у 594 загиблих) а у §5 цього ж розділу втрати російської армії під час російсько-японської війни обчислені у 52.501 чоловік. Тобто у цих двох війнах кількість загиблих російських військовослужбовців перевищила 53 тис. чоловік. Тоді, з урахуванням наведених вище даних, втрати російської армії протягом XIX століття могли скласти 1,162 млн. загиблих. Переносячи на останню цифру втрат наведені вище відсотки, (20,01 % – 24,81 %), втрати українців у рядах російської армії можемо оцінити в межах 232.516 – 288.292 загиблих. Якщо прийняти середній відсоток втрат – 22 %, то українські втрати у рядах російської армії протягом XIX століття можуть скласти 255.640 загиблих.

Згідно даних Б.Ц. Урланіса [5, с.472], втрати австро-угорської армії протягом XIX століття склали 318 тис. убитих та померлих від ран і хвороб. На початок XX століття українці становили 7,74 % населення Австро-Угорщини [6, с.194]. Переносячи указаний відсоток на цифру 318 тис. загиблих австро-угорських військових, українські втрати у австро-угорській армії можемо оцінити у 24.613 загиблих.

Таким чином, військові втрати українців у австро-угорській та у російській арміях протягом XIX століття перевищили 280 тис. загиблих. Проте, ні військові втрати, ні втрати від голоду і хвороб, ні втрати від асиміляції не

змогли вплинути на зростання чисельності українського народу, що відображено у наведеній нижче таблиці (див. [6, с.194], [20, глава 5].

Таблиця 10.1.2.

**Динаміка чисельності українського народу
в Австро-Угорській та у Російській імперіях**

Держава	Загальна чисельність населення (тис. чол.)		У тому числі українців (тис. чол.)		У скільки разів зросло населення	
	1719	1917	1719	1917	Все населення	У тому числі українці
Росія	27.180	179.653	4.450	31.023	6,6	7,0
Австро-Угорщина	13.891	49.460	1.290	4.123	3,6	3,2

П.10.2. Втрати українського народу у ХХ столітті

У ХХ столітті український народ поніс величезні втрати. Згідно даних джерела [21, с.152], за період 1897-2012 рр. вони оцінюються у 27,7 млн. загиблих, причому із вказаної цифри втрат на російсько-японській війні припало 1 % (277.000 чоловік), на епідемію холери – 2,6 %, на Першу світову війну – 12,6 % (3.490.200), на революцію та громадянську війну – 13,7 % (3.794.900), на голод 1921-1923 рр. – 9,7 % (2.686.900), на колективізацію та голодомор 1932-1934 рр. – 20,9% (5.789.300), на репресії 1937-1938 рр. – 1% (277.000), на Другу світову війну – 32 % (8.864.000), та на післявоєнний голод 1946-1947 рр. – 2,9 % усіх втрат (803.300 чоловік). Наведені вище дані будуть нами уточнені.

Вище нами було зазначено, що під час придушення повстання іхетуанів у Китаї (1898-1901 рр.), та у роки російсько-японської війни 1904-1905 рр., втрати російської армії склали, відповідно 594 та 52.501 загиблих. У джерелі [19, с.13] наведено такі дані: упродовж 1904-1909 рр. Українці склали 18 % населення Російської імперії та 18 % новобранців до російської армії. Отже, можемо вважати, що під час придушення повстання іхетуанів, в якості військовослужбовців російської армії загинуло 107 українців, а у роки російсько-японської війни – 9.450 українців. В. Ерліхман [22, с.25], кількість загиблих українців під час російсько-японської війни 1904-1905 рр. оцінює у 8 тис. чоловік. При розмаху втрат 8 тис. – 9.450 загиблих українців приймемо цифру 9 тис. українців, які загинули під час росій-

сько-японської війни у якості військовослужбовців російської армії. Отже, за період 1900-1905 рр., у якості військовослужбовців російської армії загинуло 8.107 – 9.557 чоловік, з середньою цифрою 9.107 загиблих.

Під час страйку робітників у липні-серпні 1903 року на півдні України, загинуло 100 чоловік, 500 були поранені та 2 тис. чоловік заарештовані [23, с.303].

У §5 першого розділу, розмах втрат під час **Першої російської революції** 1905-1907 рр. нами був установлений у межах 13 – 23 тис. чоловік з середньою цифрою 18,2 тис. загиблих. Стосовно України, то В. Ерліхман визначає людські втрати у 6,5 тис. загиблих [22, с.25], у тому числі, за його обчисленнями, під час єврейських погромів загинуло понад 4 тис. чоловік, з них близько 3 тис. євреїв. Нами, у роботі [24, с.5-6], була прийнята цифра 4,1 тис. загиблих під час Першої російської революції на Україні, у тому числі 1 тис. чоловік загинуло під час збройних сутичок, 1,1 тис. – від терору революціонерів та царських властей, та, як мінімум 2 тис. чоловік загинуло під час єврейських погромів. Проте аналіз даних джерела [25] приводить до висновку, що кількість жертв єврейських погромів на Україні була вищою. Тому, з вилки втрат 4,1 – 6,5 тис. загиблих можемо прийняти цифру 5 тис. загиблих під час Першої російської революції 1905-1907 рр. на Україні. Військові втрати можемо прийняти рівними 1 тис. чоловік, кількість загиблих євреїв – 3 тис. чоловік.

Під час **Середньоазіатського повстання** 1916-1917 рр., загальні втрати царських військ та цивільного східнослов'янського населення у Казахстані та в Середній Азії склали 3.882 загиблих [24, с.11]. Втрати українців під час цього повстання визначити неможливо але якщо вважати, що на той час українці склали від 18 % до 27,25 % східнослов'янського населення Російської імперії [24, с.11], то українські втрати під час Середньоазіатського повстання 1916-1917 рр. можна оцінити у межах 699 – 1.058 загиблих. Можемо прийняти цифру 800 загиблих українців під час Середньоазіатського повстання 1916-1917 рр.

За обчисленнями В. Ерліхмана [22, с.25], втрати України та українського народу у роки Першої світової війни (1914-1918 рр.), склали 590 тис. загиблих, у тому числі 450 тис. становили військові втрати, а 140 тис. загиблих – втрати цивільного населення. За нашими підрахунками, наведеними у [6, с.195-196], в якості військовослужбовців австро-угорської та російської армій загинуло 431 тис. українців, а з урахуванням втрат цивільного населення – 700 тис. – 800 тис. чоловік. При перерахунку втрат, який був проведений нами у роботі [24, с.10], втрати українців на боці Австро-Угорщини склали 34 тис. загиблих військових та 165 тис. мирних жителів, а на боці Росії – 545 тис. військових та 600 тис. мирних жителів. Разом, з обох боків, втрати україн-

ського населення сягнули 1,359 млн. загиблих [24, с.11]. Отже, у роки Першої світової війни, розмах втрат українського населення був таким:

військові втрати: 431 тис. – 450 тис. – 579 тис. загиблих;

втрати цивільного населення: 140 тис. – 269 тис. – 369 тис. – 765 тис. загиблих.

Якщо прийняти середню цифру військових втрат рівною 450 тис. загиблих, а втрат мирних жителів у 269 тис. загиблих, то при розмаху українських втрат 571 тис. – 1 344 млн. загиблих у роки Першої світової війни, середня цифра втрат складає 719 тис. чоловік, у тому числі військові втрати – 450 тис. загиблих.

Не меншими були втрати українського населення у роки громадянської війни 1918-1920 рр. За даними які наводить В.Ерліхман [22, с.25], на Україні у ці роки загинуло 2,5 млн. чоловік, у тому числі 900 тис. чоловік було убито, та ще 1,6 млн. загинули від голоду та хвороб. З урахуванням 50 тис. загиблих від бандитизму на протязі 1921-1925 рр. [22, с.25], верхня оцінка українських втрат складе 2,55 млн. загиблих. У монографії [6, с. 196-197], число загиблих та померлих українців та жителів України було нами визначено у 1,5 млн. чоловік, а військові втрати склали 232 тис. загиблих [6, с.197]. За перерахунком втрат, проведеним нами у публікації [24, с.18], втрати населення України склали 1,55 млн. загиблих, у тому числі військові втрати – 395 тис. чоловік, або 25,48 % усіх втрат. До втрат населення України ще слід додати втрати української людності на Кубані та на Північному Кавказі – 0,5 млн. загиблих [26, с.62]. Переніс 25,48 % на останню цифру втрат дає понад 127 тис. загиблих з обох боків військовиків – українців Кубані та Північного Кавказу. Таким чином втрати населення України та українців у роки громадянської війни можуть складати 2,05 млн. загиблих, у тому числі військові втрати – 522 тис. чоловік. Таким чином, розмах загальних українських втрат під час громадянської війни 1918-1922 рр. 1,5 млн. – 2,55 млн. чоловік. Можемо прийняти цифру 2,05 млн. загиблих українців та жителів України під час громадянської війни 1918-1922 рр. Військові втрати, при цьому склали 522 тис. чоловік. Додамо, що за даними джерела [26, с.119], під час громадянської війни у єврейських погромах загинуло 35 – 50 тис. чоловік. Тому, можемо вважати, що з 2,05 млн. загиблих під час громадянської війни українців та жителів України, власне українців загинуло близько 1,9 млн. чоловік.

Серед інших воєн, які проходили у той час на Україні, згадаємо наступні. Під час **україно-польської війни** 1918 року, яка проходила на Галичині, загинуло 15 тис українців та 10 тис. поляків [27, с.324].

У §5 першого розділу обчислено, що втрати під час придушення **Хотинського повстання** 1919 року румунськими військами коливаються у

межах 11 тис. – 15 тис. загиблих, з середньою цифрою 11 тис. загиблих, а втрати під час придушення у 1924 році румунськими військами **Татарбунарського повстання**, у межах 3 тис. – 5 тис. загиблих, з середньою цифрою 3 тис. чоловік.

Втрати під час партизанського руху, інспірованого СРСР на територіях Західної Білорусії та **Західної України**, у 1921-1925 рр., обчислені нами у 1 тис загиблих. Можна припустити, що під час партизанської війни 1921-1925 рр. на Західній Україні загинуло 500 чоловік.

Під час радянсько-китайського конфлікту 1929 року, втрати Червоної Армії були обчислені нами у 308 загиблих. Згідно [28, с.18], під час цього конфлікту загинуло 16 українців. Під час походів Червоної Армії на територію Афганістану (1929-1930 рр.), загинув 31 червоноармієць. Можемо припустити, що разом, під час вказаних конфліктів, загинуло 20 українців.

Під час придушення радянськими військами басмацького руху у **Середній Азії**, та повстань на **Північному Кавказі** (1920-1939 рр.), втрати українців, які воювали у складі Червоної Армії та військ ОДПУ, склали, за нашими підрахунками, 830 загиблих [29, с.309]. Під час бойових дій в **Іспанії** (1936-1939 рр.), загинуло 54 уродженці України [28, с.30-32], а у **Китаї** (1924-1941 рр.) – 33 загиблих [28, с.59]. Бойові дії на озері **Хасан** (1938 р.), забрали життя у 110 уродженців України [28, с. 68-82], а на річці Халхін-Гол, в Монголії (1939 р.), у якості військовослужбовців та спеціалістів Червоної Армії загинуло 634 уродженців України [28, с.89-176]. Таким чином, під час названих конфліктів, які проходили, в основному упродовж 1936-1941 рр., загинуло, загалом 831 українців та уродженців України.

Втрати українського народу під час **колективізації** 1929-1933 рр. оцінюються В. Ерліхманом у 5,2 млн. загиблих, у тому числі від голоду померло 5 млн. чоловік [22, с.26]. За нашими обчисленнями, які базувалися на даних С. Кульчицького, за вказаний період часу загинуло понад 3,981 млн. українських селян, у тому числі 17,3 тис. загинули під час придушення селянських бунтів, 433 тис. – у результаті депортацій а решта – у результаті голодомору 1932-1934 рр. [29, с.314-315]. При розмаху втрат 3,981 млн. – 5,2 млн. загиблих українців, можемо прийняти цифру 4,3 млн. загиблих за період 1929-1933 рр. [29, с.315].

Кількість жертв **терору сталінсько-більшовицького режиму** на Україні, упродовж 1923-1954 рр., В Ерліхман визначає у 1,67 млн. загиблих, у тому числі, 320 тис. було страчено і вбито, 1,15 млн. загинули в тюрмах та у таборах, та ще 200 тис. померли на засланні [22, с.26]. Приймемо вказану цифру втрат у якості втрат українського народу та населення України від сталінсько-більшовицьких репресій за період 1923-1953 рр.

У §5 першого розділу кількість загиблих під час сутичок і конфліктів на **Західній Україні** визначена нами у 180 загиблих. Під час бойових дій у березні 1939 року, між захисниками **Карпатської України** та угорськими військами, розмах втрат склав 217 – 647 чоловік, з середньою цифрою втрат 283 загиблих.

Додамо, що у 30-ті роки, український народ поніс великі втрати від **нацистської асиміляції**, головним чином у сусідніх з Україною регіонах Росії: у Білгородській та Воронежській областях, у Ростовській області, на Кубані та на Північному Кавказі. Загалом, у той час було асимільовано 2,5 млн. – 3,5 млн. українців [29, с.321-322].

1 вересня 1939 року почалася **Друга світова війна**, у якій український народ поніс величезні втрати. Під час **польсько-німецької війни** (1.09.-6.10.1939 р.), у якості військовослужбовців польської армії загинуло 7.834 – 9.474 українців [29, с.308]. Можемо прийняти цифру 9 тис. загиблих українців, які полягли у якості військовослужбовців польської армії під час польсько-німецької війни 1939 року.

Похід Червоної Армії на **Західну Україну та Західну Білорусію** тривав з 17 вересня і до 2 жовтня 1939 року. Згідно джерела [28, с.230-307], під час цього походу, у якості військовослужбовців Червоної Армії загинуло 712 уродженців України.

Під час **радянсько-фінської війни** 1939-1940 рр. Червона Армія понесла величезні втрати. В пункті 2.6 §2 другого розділу, нами було наведено дані про 126.875 – 200 тис. загиблих у цій війні червоноармійців. Середня цифра втрат склала 164.300 загиблих червоноармійців. Враховуючи, той факт, що у 1940 році українці склали 19,8% особового складу Червоної Армії [29, с.306], втрати українців під час радянсько-фінської війни 1939-1940 рр. можуть коливатися у межах 25.121. – 39.600 загиблих, з середньою цифрою втрат 32.531 чоловік.

Під час походів Червоної Армії в **Прибалтику** та у **Молдавію** у 1940 році, загинуло, загалом 102 та було поранено 233 червоноармійців [29, с.305]. Переніс 19,8 % на цифру 102 загиблих червоноармійців, дає нам цифру 20 загиблих українців під час походів Червоної Армії у Прибалтику та в Молдавію у 1940 році.

Втрати Червоної Армії та мирного населення СРСР у роки **радянсько-німецької (Великої Вітчизняної)** війни згідно даних пункту 2.6 §2 другого розділу коливаються у межах 15.422.000 – 38.761.400 чоловік, з середньою цифрою 32,389 млн. загиблих, у тому числі 17,774 млн. загиблих склали військові втрати, а 14,65 млн. чоловік – втрати цивільного населення. У роботі [30, с.60] нами встановлено наступний розмах втрат населення України у роки Великої Вітчизняної війни, який становить 4,7 млн. – 7 млн.

чоловік з середньою цифрою втрат 6,053 млн. загиблих у тому числі 2,357 млн. загиблих склали військові втрати, а 3,696 млн. – втрати цивільного населення. Із 2,357 млн. загиблих військовослужбовців – уродженців України, власне українців, за нашими підрахунками, загинуло 1,76 млн. чоловік, або 74,67 %; із 3,696 млн. загиблих мирних жителів, власне українців загинуло 1,1 млн. чоловік (або 29,76 %). Загальні втрати уродженців України (6,053 млн. чоловік) становлять 13,26 % загальносоюзних втрат (17,774 млн. чоловік).

Під час радянсько-японської війни (9.08-2.09.1945 р.), згідно п.2.6. §2 другого розділу, втрати Червоної Армії склали 12.031 убитих та 24.425 поранених. Оскільки у 1945 році питома вага українців серед військовослужбовців Червоної Армії становила 20 – 25 % [30, с.53], втрати українців у цій війні могли скласти 2.406 – 3.008 загиблих. Можемо прийняти цифру 2,8 тис. українців, які загинули у якості військовослужбовців Червоної Армії під час радянсько-японської війни 1945 року.

У післявоєнній час Радянський Союз активно втручався у внутрішні справи інших країн, у результаті чого мали місце втрати серед військовослужбовців Радянської Армії, та й українців у їх числі. Так, під час громадянської війни у Китаї (1946-1950 рр.) на боці Компартії Китаю загинуло 936 радянських військовослужбовців [31, с.523], а під час війни у Кореї загинуло 315 радянських військовослужбовців [31, с.525]. Ще 1 тис. радянських військовослужбовців загинуло під час громадянської війни 1945-1948 рр. у Польщі [32, с.30,308]. Тобто, за період 1945-1953 рр., у вказаних трьох війнах загинуло 2.251 радянських військовослужбовців.

Згідно [28, с.59], у **Китаї**, протягом 1946-1950 рр., у якості військовослужбовців радянської армії загинуло 115 уродженців України, а у **Кореї** – 48 чоловік [28, с.315-322]. Якщо припустити, що з 1 тис. загиблих радянських військовослужбовців у **Польщі** – 25% склали українці, то загалом кількість українців та уродженців України, які упродовж 1945-1953 рр. загинули у громадянських війнах у цих країнах, складе 423 чоловік. Згідно даних цього ж джерела, під час повстання 1956 року в Угорщині загинуло 182 уродженців України [28, с.328-357], на Кубі у 1962 році – 15 чоловік [28, с.385-386], у Чехословаччині у 1968 році – 45 уродженців України, з них 32 українці [28, с.393-399], під час радянсько-китайського конфлікту (березень 1969 року), – 6 чоловік [28, с.422-423]. Загалом, під час вказаних конфліктів загинуло 248 чоловік.

Серед втрат у інших конфліктах відмітимо наступні. У В'єтнамі (1965-1974 рр.), загинуло 16 радянських військових [31, с.526], в Алжирі (1962-1964 рр.) 25 чоловік, у тому числі 1 українець 31, с.529], [28, с.404-405], під час арабо – ізраїльського конфлікту 1967-1974 рр. – 52 [31, с.531], під час ефіопо – сомалійської війни 1977-1978 рр. – 33 [31, с.532], в Анголі – 9 уродженців України [28, с. 404-405]. Загалом, у вказаних конфліктах загинуло

135 радянських військовослужбовців. Можемо вважати, що близько 40 з них могли бути українцями, або уродженцями України.

Таким чином за період 1945-197 рр. у якості військовослужбовців Радянської Армії, у війнах і конфліктах за межами тодішнього СРСР загинуло 711 уродженців України.

Під час війни в **Афганістані** (25.12.1979-15.02.1989 рр.), у якості військовослужбовців Радянської Армії загинуло 2.572 українці [31, с.536]. Згідно даних джерела [33], загинуло 3.288 уродженців України з числа 3.288 загиблих уродженців України, 78,22 % складала українці. Отже, загалом за період 1945-1989 рр. у війнах і конфліктах за межами СРСР загинуло близько 4 тис. українців та уродженців України. Переносячи на останню цифру втрат цифру 78,22 %, число загиблих українців визначимо у 3.128 чоловік. Цифру втрат 2 тис. уродженців України які загинули у війнах і конфліктах за межами СРСР упродовж 1950-1989 рр. [22, с.26], ми вважаємо применшеною.

У роботі [34, с.444], українські втрати під час громадянської війни в **Польщі**, та післявоєнного терору визначені нами у 4,5 тис. загиблих. Під час боїв УПА із чехословацькими військами у 1947 році українські втрати склали близько 60 загиблих [34, с.444]. Таким чином, у **Польщі** та у **Чехословаччині** упродовж 1945-1950 рр. у бойових діях та від терору загинуло 4,56 тис. українців.

Великі втрати понесла українсько-русинська громада в **Югославії** під час етнічного конфлікту 90-х рр. Загалом, за нашими підрахунками, під час етнічного конфлікту в Югославії загинуло 840 місцевих русинів та українців [34, с.450].

Розмах втрат під час збройної боротьби 1944-1956 рр. між УПА та радянськими військами, включаючи війська НКВС на **Західній Україні**, становить (див. §9 третього розділу) 110 тис. – 185.784 загиблих, з середньою цифрою втрат 110 тис. чоловік. Військові втрати, при цьому складають 80 тис. чоловік. В. Ерліхман [22, с.26] наводить цифру 155 тис. загиблих під час збройної боротьби 1944-1956 рр. на Західній Україні. Вказана цифра втрат потрапляє у наведений нами інтервал, проте ми вважаємо її завищеною, оскільки вона включає у себе цифру 60 тис. загиблих мирних жителів, що перевищує справжні розміри втрат цивільного населення у два рази.

У §10 третього розділу, кількість жертв штучно спланованого **голоду 1946-1947 рр. на Україні**, у Росії, та в Молдавії була визначена у межах 1 – 1,5 млн. чоловік, з середньою цифрою 1 млн. загиблих. Кількість померлих від голоду 1946-1947 рр. жителів України коливається у межах 300 тис. – 987 тис. чоловік [35]. Більш реальними, на наш погляд, є дані Я.Грицака про 300 тис. – 500 тис. померлих від повоєнного голоду на Україні [36, с.272]. Можемо прийняти цифру 400 тис. загиблих від штучного голоду 1946-1947 рр. жителів України.

У §9 третього розділу, кількість загиблих під час повстань «в'язнів сталінських концтаборів (50-ті рр.), була встановлена у діапазоні 190 – 1.384 чоловік з середньою цифрою 524 загиблих. Враховуючи той факт, що у сталінських концтаборах українці склали не менше третини усіх ув'язнених, розмах українських втрат може скласти 63 – 461 чоловік з середньою цифрою 175 загиблих.

У §10 третього розділу, кількість жертв політичного терору 1954-1987 рр. у СРСР, була визначена у 500 загиблих. Можемо припустити, що, як мінімум 200 жертв політичного терору у СРСР припало на Україну.

П.10.3. Втрати українського народу у ХХІ столітті

У ХХІ столітті український народ також поніс втрати внаслідок бойових дій та від тероризму. У §6 четвертого розділу, нами було зазначено, що втрати українських миротворців у складі військових контингентів ООН упродовж 1992-2016 рр. склали 53 загиблих. Під час Революції Гідності (23.11.2013-27.02.2014 рр.), розмах втрат склав 121-800 загиблих, з середньою цифрою втрат 148 чоловік. Військові втрати з боку уряду Януковича становили 18 загиблих. Під час подій лютого-травня 2014 року в Криму, і його загарбання військами Російської Федерації загинуло 6 чоловік, у тому числі військові втрати становили 3 чоловік. Упродовж 2014-2015 рр. під час сутичок, заворушень та терористичних актів в українських містах загинуло, загалом 54 чоловік, у тому числі 1 поліцейський.

Під час проведення **Антитерористичної Операції (АТО)**, протягом 2014-2016 рр., українські втрати (втрати урядових сил, мирного населення, збройних формувань бойовиків), без урахування російських сил – військових формувань та так званих «добровольців», були такими: втрати мирних жителів становили 2 тис. – 10 тис. чоловік з середньою цифрою 5 тис. загиблих втрати урядових військових формувань – 3.600 – 5.700 чоловік, з середньою цифрою 4.700 загиблих, втрати збройних формувань бойовиків – 2.081 – 3.100 чоловік, з середньою цифрою 3.000 загиблих. Отже, загальний розмах втрат склав 7.681 – 18.800 чоловік, з середньою цифрою втрат 12.700 загиблих. Військові втрати становили 7.700 чоловік.

У §8 четвертого розділу нами було зазначено, що жертвами терору російської окупаційної влади у **Криму** стало 29 чоловік.

Зведені дані наведені нами у **Додатку 4.9.**

Як випливає з наших розрахунків, упродовж 1900-2016 рр. загальні втрати українського народу та уродженців України склали 12.939.454 – 18.596.794 чоловік, з середньою цифрою 15.415.649 загиблих. Військові

втрати становили 3.476.796 чоловік, або 22,55 % від середньої цифри втрат. Середня цифра втрат за нашими підрахунками виявилася у 1,8 разів меншою, ніж цифра втрат 27,7 млн. загиблих, яка наводилася Гладуном О.М. у публікації [21].

Розмах втрат по окремих інтервалах часу нашої історії, упродовж 1900-2016 рр. був таким:

Таблиця 10.3.1.

**Втрати населення України по окремих періодах часу
упродовж 1900-2016 рр.**

№	Період часу	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	1900-1939	7.775.754	8.794.821	10.828.393	982.958
2.	1939-1945	4.736.093	6.098.063	7.052.814	2.402.063
3.	1945-2000	419.663	519.775	695.845	84.000
4	2001-2016	7.944	12.990	19.742	7.775
Усього загинуло		12.939.754	15.415.649	18.596.794	3.476.796

Якщо розглянути середню цифру загальних та військових втрат населення України, то по окремих інтервалах часу питома вага втрат розподілялася так:

Таблиця 10.3.2.

Питома вага втрат населення України по окремих інтервалах часу

Період часу	1900-1939	1939-1945	1945-2000	2001-2016	Загалом загинуло
Загальні втрати	8.794.821	6.098.063	519.775	12.990	15.415.649
%	57,05	39,56	3,37	0,08	100
Військові втрати	982.958	2.402.063	84.000	7.775	3.476.976
%	28,27	69,08	2,42	0,22	100

З даних останньої таблиці випливає, що період 1900-1945 рр. був вибірково важким у демографічній історії українського народу, на який припало 96,61 % загальних втрат та 97,35 % військових втрат. Якщо до вказаних показників ще додати втрати за період 1945-1950 рр., то відповідні відсотки стануть ще вищими. У наведені вище дані нами не включались понад 3 млн. українців, які протягом 30-х років були насильно аксимільовані на території Російської Федерації. Кількість українців та уродженців України інших національностей, які загинули у ті важкі часи розділити практично

неможливо, хоча з наших підрахунків випливає, що понад 70% загальної кількості загиблих складала українці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Эрдоган обвиняет Европу в геноциде «Черного континента» [Електронний ресурс]. – 2016, 7 июня. – Режим доступу: <http://topwar.ru/96355>. 2. Fisher Alan. Muskovy and the Black Sea Slave Trade //Canadian American Slavic Studies. – 1972. – V.6. – PP.575-594 [Електронний ресурс] /Alan Fisher.Режимдоступу:<http://booksandjournaks.brillonline.com/content/journals/10.1163/22102372x00039>. 3. Пыхалов И. Работоторговля как источник торговли для татар Крыма... [Електронний ресурс] /И. Пыхалов. – Режим доступу: <http://русскоедвижение.РФ /42-articles/125...> 4. Історія України. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1997. – 424 с. 5. Урланис Б.Ц. История военных потерь /Б.Ц. Урланис. – М.-СПб: ПОЛИГОН-АСТ, 1998. – 558 с. 6. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу у XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с. 7. Проблемы исторической демографии СССР. – К.: Наукова думка, 1988. – 164 с. 8. Петровский В.В. История Украины. Непредубежденный взгляд /В.В. Петровский, А.А. Радченко, И.К. Семенов. – Харьков: Издательский дом «Школа», 2007. – С.176. 9. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – м. Львів. 10. Религии мира. Т.6.ч.1. – М.: Аванта, 1996. – 720 с. 11. Хмельницький Богдан //КЕЭ. – Т.9. – кол. 852-855 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article>. 12. Дон и степное Предкавказье. 18-первая половина 19 века. – Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – 240 с. 13. Жовтень. – Львів. – 1989. – №10. 14. Дубнов С.М. Краткая история евреев [Електронний ресурс] /С.М. Дубнов. – Режим доступу: <http://jhist.org/code/dubnov40.htm>. 15. Коліївщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/10-1503>. 16. Яковенко Н. Нарис історії України /Н. Яковенко. – К.: Генега, 1997. – 312 с. 17. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2, 3-є видання /Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1995. – 606 с. 18. Мірчук П. Розділ III. Коліївщина. Пункт 6. Кривава польсько – московська розправа з полоненими і цивільним українським населенням [Електронний ресурс] /П. Мірчук. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/hajdamaky/r03.html>. 19. Миронов Б. Кому на Руси жилось хорошо? /Б. Миронов//Родина. – 2003. – №7. – С. 12-16. 20. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII ВЕКА – 1989 год /В.М. Кабузан. – М.: Наука, 2006. – 658 с. 21. Гладун О.М. Оцінка гіпотетичних втрат населення України за період 1897-2012 рр. /О.М. Гладун. //Демографія та соціальна економіка. – 2013. – №2. – С.147-155. 22. Эрлихман В.В. Потери народонаселення в XX веке. Справочник /Эрлихман В.В.. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с. 23. Рибалка І.К. Історія України. Частина 2 /І.К. Рибалка. – Харків: «Основи», 1997. – 479 с. 24. Лавер О.Г. Статистика втрат населення у війнах і конфліктах 1900-1924 рр. /О.Г. Лавер. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 14. – НАН України, Інститут історії України. – К.:2005. – С. 3-23. 25. Погромы //КЕЭ. – том 6. – кол. 562-576 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.eleven.co.il/article>. 26. Нейман О. Погроми часів громадянської війни за документами та очима свідків /О. Нейман. // Історичний журнал. – 2009. – №1. – С.118-120. 27. Субтельний О. Украї-

на. Історія /О. Субтельний.. – К.: Либідь, 1991. – 509 с. **28.** Загиблі на чужині. Книга пам'яті про громадян які загинули у воєнних конфліктах за рубежем. – К.: Пошуково-видавниче агентство «книга пам'яті України», 2003. – 624 с. **29.** Лавер О. Порівняльна характеристика втрат населення СРСР та українського народу в локальних війнах і конфліктах 1924-1941 рр. /О. Лавер. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 15. – НАН України, Інститут історії України. – К.: 2006. – С. 303-325. **30.** Лавер О.Г. Загальні втрати українського народу в роки Великої Вітчизняної війни /О.Г. Лавер. //Науковий вісник Ужгородського університету . Серія Історія. Випуск 1(32). – Ужгород: Видавництво «Говерла», 2 014. – С.51-60. **31.** Россия и СССР в войнах XX века.: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с. **32.** Валихновский Т. У истоков борьбы с контрреволюционным подпольем в Польше /Т. Валихновский. – К.: Наукова думка, 1984. – 312 с. **33.** Столичные новости. – 2004. – №5. – С.16. **34.** Лавер О. Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945-2005 рр. /О. Лавер. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 16. Частина друга. – НАН України, Інститут історії України. – К.: 2007. – С. 443-476. **35.** Повоєнний голод в УРСР (1946-1947) і державна політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historical-club.org.ua/book-gallery>. **36.** Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації. ХІХ-ХХ століття. /Я.Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

§11. Загальні статистичні висновки

Нижче наводяться у зведеному вигляді результати наших підрахунків. Отже упродовж 1900-1945 рр. втрати населення континентів та регіонів нашої планети у локальних війнах і конфліктах були такими:

Таблиця 4.11.1.

Втрати населення частин світу у локальних війнах і конфліктах 1900-1945 рр.

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Європа	1.616.760	1.651.046	2.022.077	849.476
2.	Америка	1.391.514	2.232.005	2.854.630	498.886
3.	Африка	1.541.603	2.078.274	2.466.159	498.734
4.	Азія та Океанія	9.661.370	13.322.776	18.419.520	2.534.319
5.	Російська імперія, СРСР	19.177.436	21.741.724	28.690.705	1.956.737
6.	Усього загинуло	33.388.683	41.025.825	54.453.091	6.337.152

Втрати населення упродовж 1900-1945 рр. від терору диктаторських режимів, у результаті етнічних, релігійних та расових конфліктів були такими:

Таблиця 4.11.2.

**Втрати населення частин світу упродовж 1900-1945 рр.
від терору диктаторських режимів та у результаті етнічних,
релігійних та расових конфліктів**

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат
1.	Європа	230.281	233.387	274.487
2.	Америка	173.629	176.629	193.629
3.	Африка	-	-	-
4.	Азія та Океанія	141.289	148.519	179.720
5.	Російська імперія, СРСР	5.093.831	5.115.880	5.172.999
6.	Усього загинуло	5.639.040	5.674.415	5.820.835

Таким чином, розмах втрат населення країн світу упродовж 1900-1945 рр. у локальних війнах і конфліктах, від терору диктаторських режимів, під час етнічних, релігійних та расових конфліктів склав 39.027.723 – 60.273.926 чоловік, з середньою цифрою втрат 46.700.240 загиблих. Військові втрати обчислені нами у 6.337.152 загиблих, що, у свою чергу становить 13,57 % від середньої цифри втрат. У розрізі середньої цифри втрат, співвідношення між видами людських втрат за період 1900-1945 рр. прийняло наступний вигляд:

Таблиця 4.11.3.

Співвідношення між видами людських втрат упродовж 1900-1945 рр.

№	Континент, або регіон	Локальні війни та конфлікти	У %	Терор диктаторських режимів, етнічні релігійні, расові конфлікти	У %	Усього загинуло	У %
1.	Європа	1.651.046	87,62	233.387	12,39	1.884.433	100
2.	Америка	2.232.005	92,67	176.629	7,33	2.408.644	100
3.	Африка	2.078.274	100	-	-	2.078.274	100
4.	Азія та Океанія	13.322.776	98,9	148.591	1,1	13.471.925	100

5.	Російська імперія, СРСР	21.741.724	80,95	5.115.880	19,05	26.857.604	100
6.	Усього загинуло	41.025.825	87,85	5.674.415	12,15	46.700.247	100

Порівняємо одержані результати з відповідними даними за 1945-2000 рр. Отже, втрати у локальних війнах і конфліктах за вказаний період часу були такими:

Таблиця 4.11.4.

Втрати населення частин світу у локальних війнах і конфліктах 1945-2000 рр.

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Європа	217.813	223.801	243.921	93.256
2.	Америка	713.291	873.072	982.201	130.304
3.	Африка	7.193.186	11.285.716	14.612.941	1.852.918
4.	Азія та Океанія	13.959.113	24.975.278	28.500.362	6.380.766
5.	СРСР, держави СНД	305.994	338.179	494.098	140.560
6.	Усього загинуло	22.389.397	37.696.046	44.833.523	8.597.804

Втрати населення від терору диктаторських режимів, під час етнічних, релігійних та расових конфліктів розподілялися за період 1945-2000 рр. наступним чином:

Таблиця 4.11.5.

Втрати населення частин світу від терору диктатур, під час етнічних та релігійних конфліктів упродовж 1945-2000 рр.

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Європа	271.656	274.030	281.309	70.234
2.	Америка	319.942	338.940	456.841	-
3.	Африка	3.174.374	5.292.696	6.148.794	377.000
4.	Азія	44.674.403	54.431.990	70.265.758	631.543
5.	СРСР, держави СНД	1.673.538	2.878.994	4.267.662	24.348
6.	Усього загинуло	50.077.913	63.216.650	81.420.364	1.103.125

Отже, за вказаний період часу загальний розмах втрат склав 72.467.310 – 126.253.887 чоловік, з середньою цифрою 100.912.696 загиблих. Військові втрати, при цьому становили 9.700.929 чоловік, що становило 9,61 % від середньої цифри втрат. У розрізі середньої цифри втрат, розподіл втрат по їхніх видах упродовж 1945-2000 рр. був таким:

Таблиця 4.11.6.

Співвідношення між видами людських втрат упродовж 1945-2000 рр.

№	Континент, або регіон	Локальні війни і конфлікти	У %	Терор диктатур, етнічні та релігійні конфлікти	У %	Усього загинуло	У %
1.	Європа	223.801	44,96	274.430	55,04	497.831	100
2.	Америка	873.072	72,04	338.940	27,92	1.212.012	100
3.	Африка	11.285.716	68,08	5.292.696	31,93	16.578.412	100
4.	Азія та Океанія	24.975.278	31,45	54.431.990	68,55	79.407.268	100
5	СРСР, держави СНД	338.179	10,51	2.878.994	89,49	3.217.173	100
6.	Усього загинуло	37.096.046	36,76	63.217.050	63,24	100.912.696	100

Викликає інтерес питома вага втрат населення різних континентів нашої планети упродовж 1900-1945 та 1945-2000 рр. Відповідна інформація наводиться нами у нижченаведеній таблиці.

Таблиця 4.11.7.

Розподіл втрат населення земної кулі упродовж 1900-1945 та 1945-2000 рр.

№	Європа	Америка	Африка	Азія і Океанія	СРСР, СНД	Усього загинуло	Роки
1.	1.884.433	2.408.644	2.078.274	13.471.295	26.857.604	46.700.240	1900-1945
2.	4,04%	5,16	4,45	28,85	57,5	100 %	1900-1945
3.	497.831	1.212.012	16.578.412	79.407.268	3.217.173	100.912.696	1945-2000
4.	0,49	1,2	16,43	78,69	3,19	100 %	1945-2000

З даних таблиці випливає, що у 1945-2000 рр., порівняно з 1900-1945 рр. відбувся «зсув» епіцентру бойових дій у країни Африки та Азії, на які припало 95,12 % усіх втрат за період 1945-2000 рр.

Якщо до вказаних втрат ще додати втрати під час Першої та Другої світових воєн, то узагальнена таблиця людських втрат під час локальних воєн і конфліктів, світових воєн, від терору диктатур, під час етнічних, релігійних та расових конфліктів (політичне насильство), за ХХ століття прийме наступний вигляд:

Таблиця 4.11.8.

Людські втрати ХХ століття під час воєн та політичного насильства

№	Період часу	Вид збройного насильства	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	1900-1945	Локальні війни, політичне насильство	39.027.723	46.700.240	60.273.976	6.337.152
2.	1914-1918	Перша світова війна	13.944.414	17.923.481	20.702.424	10.082.767
3.	1939-1945	Друга світова війна	58.279.932	84.616.164	103.743.974	30.994.297
4.	1945-2000	Локальні війни, політичне насильство	72.467.310	100.912.696	126.253.887	9.700.929
5.	Усього загинуло		183.719.379	250.152.581	310.974.261	57.115.145

Отже, упродовж ХХ століття, розмах втрат населення нашої планети у результаті воєн та політичного насильства склав 183.719.379 – 310.974.261 чоловік, з середньою цифрою втрат 250.152.581 загиблих. Військові втрати становили 57.115.145 чоловік, що склало 22,83 % від середньої цифри втрат. Із середньої цифри втрат 250.152.581 чоловік, 72,46 % (181.271.516 чоловік), становлять жертви світових воєн та локальних воєн і конфліктів ХХ століття, а решту – 27,54 % (68.891.065 чоловік), склали жертви терору диктаторських режимів та терористичних актів, етнічних, релігійних та расових конфліктів.

Упродовж 2001-2016 рр. співвідношення між указаними видами людських втрат по окремих континентах та регіонах дається нижченаведеною таблицею:

Таблиця 4.11.9.

Співвідношення між видами людських втрат упродовж 2001-2016 рр.

№	Континент, або регіон	Тип насильницьких дій	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Африка	Локальні війни і конфлікти	1.535.585	2.551.950	3.697.857	321.888
2.	Африка	Терористичні атаки, релігійні та етнічні конфлікти	428.431	758.781	921.515	58.171
3.	Усього загинуло		1.966.016	3.310.731	4.619.371	380.059
4.	Азія	Локальні війни і конфлікти	815.255	1.047.225	1.159.486	576.142
5.	Азія	Терористичні атаки, релігійні та етнічні конфлікти	70.074	94.146	140.761	24.214
4.	Усього загинуло		885.329	1.141.371	1.300.247	600.356
5.	Країни СНД	Локальні війни і конфлікти	27.096	35.878	50.618	22.733
6.	Країни СНД	Терористичні атаки, етнічні конфлікти	879	995	1.870	340
7.	Усього загинуло		27.975	36.873	52.488	23.073

З наших результатів випливає, що за розглядуваний інтервал часу середня цифра втрат населення країн Європи становила 942 загиблих, у тому числі 10 чоловік – від збройної боротьби та 932 чоловік – від терористичних атак та у результаті етнічних конфліктів. Військові втрати обчислені нами у 137 загиблих. Середня цифра втрат країн Америки становила 32.615 загиблих, у тому числі 29.503 чоловік загинуло внаслідок бойових дій, а 3.112 чоловік – від терористичних атак. Військові втрати обчислені нами у 19.110 загиблих. З урахуванням цих зауважень результуюча таблиця стосовно людських втрат у війнах і конфліктах та від збройного насильства за період 2001-2016 рр. приймає наступний вигляд:

Таблиця 4.11.10.

Втрати населення частин світу за період 2001-2016 рр. під час локальних воєн і конфліктів та від збройного насильства

№	Континент, або регіон	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	Європа	836	942	1.103	137
2.	Америка	32.524	32.615	32.684	19.110
3.	Африка	1.966.016	3.310.731	4.619.371	380.059

4.	Азія	885.329	1.141.371	1.300.247	600.356
5.	Країни СНД	27.975	36.873	52.488	23.073
6.	Усього загинуло	2.912.680	4.522.532	6.005.893	1.022.735

Порівнюючи дані таблиць 4.11.7 та 4.11.10 бачимо, що епіцентр бойових дій та збройного насильства протягом 2001-2016 рр. перемістився на Африканський континент, на який припало 73,21 % від середньої цифри втрат (упродовж 1945-2000 рр. – 16,43 %). І навпаки, якщо на Азіатський континент упродовж 1945-2000 рр. припало 78,69 % середньої цифри втрат, то протягом 2001-2016 рр. указаний відсоток зменшився майже в три рази, і становив усього 25,24 %. За вказаний період часу жертвами локальних воєн і конфліктів стало 3.664.566 чоловік (81,03 % від середньої цифри втрат), у результаті терористичних атак та від релігійних і етнічних конфліктів загинуло 857.966 чоловік (18,97 % від середньої цифри втрат).

Таким чином, протягом 1900-2016 рр. розмах втрат населення країн нашої планети у результаті локальних та світових воєн, від терору диктаторських режимів та терористичних атак, під час релігійних, етнічних та расових конфліктів становив 186.632.059 – 316.980.154 чоловік, з середньою цифрою 254.675.113 загиблих. Військові втрати склали 58.237.880 чоловік, або 22,87 % від середньої цифри втрат. Загалом, за вказаний проміжок часу, із середньої цифри 254.675.113 загиблих, 184.936.082 стали жертвами воєн і конфліктів, а 69.749.031 загинуло від терору диктаторських режимів, від терористичних актів, під час релігійних та етнічних конфліктів. Що, у свою чергу становило 72,62 % та 27,38 % від середньої цифри втрат.

Розмах втрат українського народу та населення України упродовж 1900-2016 рр. подається наступною таблицею.

Таблиця 4.11.11.

Розмах втрат населення України упродовж 1900-2016 рр. у результаті воєн та збройного насильства

№	Період часу	Нижня оцінка втрат	Середня оцінка втрат	Верхня оцінка втрат	Військові втрати
1.	1900-1939	7.775.754	8.794.821	10.828.393	982.958
2.	1939-1945	4.736.093	6.098.063	7.052.814	2.402.063
3.	1945-2000	419.663	519.775	695.845	84.000
4.	2001-2016	7.944	12.990	19.742	7.775
5.	Усього загинуло	12.938.754	15.415.649	18.596.794	3.476.796

Загалом, втрати українського народу та населення України за період 1900-2000 рр. становили 6,16 % від загальної середньої цифри втрат, та 4,35 % від середньої цифри втрат за період 1900-2016 рр.

Порівняємо одержані нами результати з даними інших досліджень. У нашій монографії [1, с.245], наводяться дані про 246,332 млн. загиблих упродовж XX століття, у тому числі під час воєн і конфліктів загинуло 71,13 % цього числа втрат (175,214 млн. чоловік), а 71,118 млн. чоловік (або 28,87 %), стали жертвами терору диктаторських режимів, та загинули внаслідок етнічних та релігійних конфліктів. Вказана цифра втрат – 246,33 млн. чоловік, є близькою до виведеної нами цифри втрат 254,7 млн. загиблих, і потрапляє у інтервал втрат рівний 186,6 млн. – 316,98 млн. чоловік. В.Ерліхман у монографії [2, с.3], наводить цифру 250 млн. загиблих у локальних, світових війнах та конфліктах, а також від терору диктатур, та під час етнічних та релігійних конфліктів. Указана цифра втрат, згідно даних В. Ерліхмана складає близько 7 % від загальної кількості 3,5 млрд. людей, які померли у XX столітті. За даними учених Гарвардського університету, протягом XX століття від наведених вище обставин загинуло 167 млн. – 250 млн. чоловік [3].

Наводяться ще наступні цифри втрат. За обчисленнями колишнього заступника прем'єр-міністра Швеції Пер Альмарка, проведеними ним у другій половині 90-х рр., кількість загиблих тільки від терору диктаторських режимів становила 170 млн. чоловік, у тому числі 110 млн. чоловік загинули у країнах з комуністичною орієнтацією [4]. Стосовно втрат у війнах, у джерелах [5, с.107] та [6, с.142], наводиться цифра 110 – 140 млн. загиблих, а у монографії [7, с.9] говориться про 100 – 120 млн. загиблих. Джерело [8] дає більш широкий розмах втрат під час воєн і конфліктів XX століття, а саме 120 – 150 млн. загиблих. Підсумовуючи дані наведених вище джерел, робимо висновок, що розмах втрат під час воєн, конфліктів, від терору диктатур, може складати 170 млн. – 320 млн. загиблих, що правда без урахування втрат під час етнічних та релігійних конфліктів. З урахуванням даних наведених вище двох абзаців, загальний розмах людських втрат можемо оцінити у межах 167 млн. – 320 млн. загиблих. Указаний інтервал втрат є ширшим, аніж виведений нами – 186,6 млн. – 316,98 млн. загиблих. На нашу думку, реальним є вужчий інтервал втрат, а саме 186,6 млн. – 260 млн. загиблих. Утім вказана цифра людських втрат, а також їхній розмах можуть бути уточнені у результаті подальших досліджень.

Український народ та населення України у XX столітті понесли величезні втрати, цифри яких наведені нами вище. У роботі [9, с.152], наводяться дані про те, що якби не катаклізми XX століття, чисельність населення України складала би 79,1 млн. чоловік, а не 42,6 млн. чоловік на кінець 2016

року [10]. Вказані дані є реальними. Наприклад, населення Туреччини у її теперішніх кордонах, у 1927 році нараховувало 13,562 млн. чоловік [11]. Але турецький народ не пережив усього того, що випало на долю українців. І, як наслідок, на початок 2017 року населення Туреччини складало 79,814 млн. чоловік [12].

Утім, наявність незалежної Української держави дає підстави українському народу із впевненістю дивитися у майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження.: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
2. Эрлихман В.В. Потери народонаселения в ХХ веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с.
3. ХХ век – самый кровавый в истории человечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historic.ru/news/item/f00/s11/n0001180/index.shtml>.
4. Известия. – 1997. – 30 октября.
5. Медведко Л.И. Россия, Запад и ислам /Л.И. Медведко. //Общественные науки и современность. – 2002. – №1. – С.106-117.
6. Назаретян А.П. От прошлого к будущему /А.П. Назаретян. //Общественные науки и современность. – 2000. – №3. – С.142-150.
7. Назаретян А.П. Цивилизационные процессы в контексте универсальной истории /А.П. Назаретян. – М.: Мир, 2004. – 368 с.
8. Вопросы истории. – 2002. – №2. – С.154.
9. Гладун О.М. Оцінка гіпотетичних втрат населення України за період 1897-2012 рр. /О.М. Гладун. //Демографія та соціальна економіка. – 2013. – №2 (20). – С. 147-155.
10. Население Украины за год сократилось на 170 тысяч человек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/society/364771>.
11. Азия и Африка сегодня. – 2001. – №5. – С.33.
12. Численность населения Турции приблизилась к 80 миллионам человек [Електронний ресурс]. – 2017, 31 января. – Режим доступу: <http://www.trt.net.tr/turtsiia/2017/01/31/>.

Частина II.

Розділ 1. Проблеми біженців, внутрішньо-переміщених осіб та мігрантів, як результат воєн і конфліктів XX-XXI століть

§1. Динаміка чисельності біженців та внутрішньо-переміщених осіб

XX століття запам'ятається, як найкривавіше століття в історії людства. Тут і дві світові війни, десятки локальних воєн і конфліктів, величезні жертви терору диктаторських режимів. За підрахунками вчених Гарвардського університету число загиблих в XX столітті від збройного насильства коливається в межах 167-250 млн. чоловік [1]. За нашими підрахунками [2, с.245] загальне число жертв збройного насильства в XX столітті склало 246,332 млн. чоловік, в тому числі 175,214 млн. загинуло у війнах та військових конфліктах, та ще 71,118 млн. стали жертвами терору диктаторських режимів, або загинули в етнічних та релігійних конфліктах. В XXI столітті, упродовж 2000-2013 років згідно [3] у війнах та військових конфліктах вже загинуло понад 1,2 млн. чоловік, в тому числі 600 тис. загинуло в Африці, 540 тис. – в Азії, та понад 130 тис. – в Латинській Америці [4]. Уточнені дані наведені нами у Частині I пропонованої монографії.

Біженці – це неодмінна складова будь-якої війни, військового конфлікту, або соціально-політичних потрясінь в державі. Згідно означення, наведеного в [5], **біженці** – це люди, які залишили країну, в якій вони проживали внаслідок надзвичайних обставин. Можуть бути жертвами переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, національності. Відмінність біженців від мігрантів, особливо економічних, полягає в тому, що мігранти наважуються на переїзд з метою покращення життя для себе, і для своїх родин. В той час, як біженці змушені переміщуватись з однієї країни в іншу з метою врятування свого життя, або для збереження своєї свободи. Починаючи з 2001 року, 20 червня відзначають, як Всесвітній день біженця.

Якщо вести мову про війни ХХ століття у Європі, то вже Балканські війни 1912-1913 рр. мали наслідком появу 800 тис. біженців, з яких половину склали мусульмани, і які масово переселялись до турецької Анатолії [6]. Сотні тисяч біженців з'явилися в роки Першої світової війни. Досить сказати, що в 1915 році на території східної України нараховувалося 420.961 біженців, в тому числі 220 тисяч – у Катеринославській губернії, 91.192 – у Харківській, 39.574 – у Таврійській, 24 тисячі – у Полтавській губернії і т.д. [7]. Через масову евакуацію в 1915 році українців з Холмщини (понад 120 тис. чоловік), цей споконвіку український край втратив свою українську ідентичність, оскільки з того часу понад 85% населення Холмщини стали складати поляки [8, с.3620]. Загалом в Росії на той час нараховувалось, як мінімум 3,7 млн. біженців, а всього в Європі – 12 млн. біженців [82].

Громадянська війна 1918-1920 рр. в Росії забрала життя не тільки 8 млн. чоловік, але й стала причиною появи величезної хвилі біженців загальною кількістю 2 млн. чоловік (так звана "біла еміграція") [9,с.14,670]. Чисельність української політичної еміграції в 20-ті роки складала 40-50 тис. чоловік [10, с.281].

Південний схід Європи у 20-ті роки також був територією, звідки в інші регіони континенту направлялися в пошуках кращої долі сотні тисяч біженців. За даними, які наводить Кямуран Гюрюн [11, с.182], після закінчення Першої світової війни територію Туреччини залишили 875 тис. вірменських біженців. Греко-турецька війна 1920-1922 рр. спровокувала масову втечу греків з Туреччини, та турків з Греції. Вважається, що з Туреччини до Греції втекло 1,5 млн. греків [12, с.367], а з Греції до Туреччини – 400 тис. турків [13, с.54]. Турецькі біженці-мухаджири переселялися до Туреччини і пізніше, і станом на 1934 рік їхня кількість сягнула 630 тис. чоловік [14]. Взаємні переселення, а точніше етнічні чистки, призвели до того, що біженцями стали представники народів (вірмени, греки, турки), які населяли ці території протягом сотень, і навіть тисяч років. Більше того, біженці та їхні нащадки склали значний відсоток населення Греції та Туреччини. Так, на момент утворення Турецької республіки (1922 р.) біженці-мухаджири та їхні нащадки склали 20% її населення [6], а 25% сучасного населення Греції повністю або частково веде своє походження від греків-біженців з Туреччини [15].

Біженці та їх проблеми були в полі зору країн тогочасного світу. Так, в 1922 році Ліга Націй приймає ухвалу про статус вірменських біженців та біженців з Росії [5]. Вперше були визначені права біженців. Вони одержували проїзні документи особливого зразку (так званий нансенівський паспорт). Але положення з біженцями кращим не ставало, тим більше, що громадянська війна в Іспанії (1936-1939 рр.) призвела до появи ще понад

600 тис. нових біженців [16], збільшивши число біженців у Європі (вихідців з Росії, вірмен, греків, турків і т.д.) до 5 млн. чоловік [17].

Друга світова війна коштувала людству не тільки десятків мільйонів жертв, але й зірвала з місць свого проживання десятки і сотні мільйонів людей, перетворивши їх на біженців та переміщених осіб. Ось деякі цифрові дані з цього приводу. Згідно [17] станом на травень 1945 року в Європі нараховувалось понад 40 млн. переміщених осіб, не рахуючи вигнаних з країн Східної Європи німців. В самій Німеччині на той час перебувало 11,3 млн. підневільних робітників. Згідно [18] у 1944-1948 роках було вигнано з країн Східної Європи від 8 до 12 млн. німців, причому під час вигнання загинуло від 300 тис. до 1,5 млн. чоловік. За даними, які наводить Сатановський Е. [19], після завершення Другої світової війни, чисельність біженців у світі перевищувала 200 млн. чоловік. Наприкінці 40-х років у Європі все ще нараховувалось понад 21 млн. біженців, включаючи 12,5 млн. вигнаних німців [19].

Цікавим є питання кількості біженців з СРСР (в тому числі українців), які після завершення війни не побажали повертатися додому. Число цих біженців, які носять неофіційну назву «друга еміграція» радянськими владними структурами станом на 1 січня 1952 року визначалося в 451.561 чоловік [20]. Національний склад біженців «другої еміграції» був таким: 144.934 українці (32,1%), 109.214 латишів (24,2%), 63.401 литовець (14%), 58.924 естонці (13%), 31.704 росіяни (7%), 9.856 білорусів (2,2%) та 33.528 представників інших національностей. В це число не увійшли радянські німці, які стали громадянами ФРН, бессарабці та буковинці, які прийняли румунське громадянство і т.д. В 1956 році МЗС СРСР уточнив, що на Заході в якості переміщених осіб знаходиться 504.487 радянських громадян, половину з яких склали колишні військовослужбовці збройних сил СРСР [21,с.28]. В джерелі [22,с.35] наводиться дещо більша кількість українців, які залишились на Заході – 177 тис. чоловік.

В післявоєнний період (з 1946 року), на відміну від довоєнного, основну масу біженців почали давати країни Азії, Африки, та меншою мірою – Латинської Америки. Так, наприклад, після завершення громадянської війни в Китаї, на Тайвань, з материкової частини Китаю втекло близько 2 млн. біженців, включаючи військових [23].

Розпад колоніальної системи, створення нових незалежних держав супроводжувався в багатьох випадках національно-визвольними та громадянськими війнами, етнічними та релігійними конфліктами і чистками, що мали наслідком появу величезної кількості біженців та переміщених осіб.

Наприклад, утворенню незалежних держав Індії та Пакистану, передувала кривава індусько-мусульманська різанина 1946-1947 рр., в результаті

якої сотні тисяч мусульман змушені були втікати з Індії до Пакистану, і не менша кількість індусів та сикхів – з Пакистану до Індії. В 1950 році кількість біженців-мусульман з Індії у Пакистан складала 6,5 млн. чоловік, а кількість біженців-індусів та сикхів з Пакистану в Індію – 5,5 млн. чоловік [24].

Етнічною чисткою супроводжувалося створення держави Ізраїль. Після першої арабо-ізраїльської війни 1948-1949 рр. біженцями стали близько 900 тис. палестинських арабів, а натомість на їхнє місце в'їхало понад 820 тис. євреїв з різних країн [25].

З огляду на те, що за післявоєнний час кількість біженців меншою не ставала, в структурі ООН було утворено дві організації, які займалися справами біженців та вирішенням їхньої долі. Перша організація – це Близькосхідне агентство ООН для допомоги палестинським біженцям та організації робіт (скорочено БАПОР, або англійською UNRWA). БАПОР була утворена 8 грудня 1949 року. Тепер в її штаті перебуває 26 тис. співробітників, бюджет БАПОР, наприклад в 2006 році, склав 1,3 млрд. доларів США [26]. Друга організація – це Управління Верховного комісара ООН зі справ біженців (скорочено УВКБ ООН, або англійською UNHCR). Статут УВКБ ООН був затверджений 14 грудня 1950 року, а сама організація почала діяти з 1 січня 1951 року. За роки своєї діяльності УВКБ ООН допомогла не менше, як 50 млн. біженців у 116 країнах світу. В її штаті понад 6300 співробітників, які працюють більше, ніж у 120 країнах світу [27]. Бюджет УВКБ ООН, наприклад у 2006 році склав 1,1 млрд. доларів США, а в 2008 році – 1,6 млрд. доларів США [28].

Захищати права біженців були покликані Конвенція 1951 року та протокол 1967 року про статус біженців, прийняті ООН, і підписані, станом на 2012 рік 164 державами світу [29]. Згідно цих документів, біженцям на територіях держав, де вони тимчасово знаходились, гарантувалися основні громадянські права: на роботу, житло, освіту та доступ до правової системи. Проте на жаль, в повному обсязі ні в одній державі вони виконані не були.

Якщо вести мову про 50-ті роки XX століття, то після придушення повстання в Угорщині 1956 року, понад 200 тис. угорців втекли на Захід [30, с.186]. Протягом розглядуваного періоду населення Східної Німеччини через Західний Берлін активно втікало до ФРН. В [30, с.207] відмічається, що кожного місяця із Східної Німеччини до Західної втікало 30 тис. чоловік, а в зворотному напрямку – тільки 1,5 тис. чоловік. Загалом вважається, що упродовж 1949-1961 рр. до Західної Німеччини втекло близько 3 млн. німців із Східної Німеччини [31, с.11], що стало причиною побудови в серпні 1961 Берлінської стіни. В Алжирі під час війни за незалежність 1954-1962 рр. загинули не тільки сотні тисяч алжирців (за різними оцінками 1-1,5 млн. чоловік), але й 1 млн. алжирців стали біженцями, в основному в сусідніх

Марокко та Тунісі, та ще 2 млн. – в'язнями концтаборів [32, с.195]. Після перемоги національно-визвольного руху, з Алжиру до Франції втекло понад 1 млн. французів (так званих «чорноногих») [33, с.679], та ще 300 тис. арабів-алжирців (так звані «харкі»), які співпрацювали з колоніальним режимом, що в результаті збільшило арабську общину у Франції станом на 1962 рік до 670 тис. чоловік [34].

В 60-ті роки, в результаті програшу арабами 6-денної війни 1967 року з Ізраїлем, біженцями стали 100 тис. єгиптян та сирійців, а до 900-тисячної армії палестинських біженців, які втекли з рідних домівок у 1948 році, додалося ще понад 300 тис. нових біженців-палестинців [35,с.48,73]. Це збільшило, з урахуванням народжуваності, кількість біженців-палестинців до 1,5 млн. чоловік на середину 1968 року [32,с.295], а з 300 тис. біженців 1967 року – 120 тис. складали ті, хто вже втік у 1948 році [36], тобто виявилися «двічі біженцями». Згідно з [37] після вторгнення військ Організації Варшавського договору до Чехословаччини у 1968 році, на Захід втекло понад 40 тис. громадян цієї країни.

70-ті роки принесли нову хвилю біженців. Тут слід згадати про 10 млн. біженців з Бангладеш до Індії у 1971 році під час війни за незалежність цієї країни, та більше ніж 3 млн. біженців з Індокитаю у 1975 році, з яких 1,3 млн. втекло до США [17]. Після перемоги ісламської революції в Ірані (1978-1979 рр.), з цієї країни втекло від 750 тис. до 1 млн. чоловік, причому 600 тис. втекло до сусідньої Туреччини, а 200 тис. – в США (переважно в Каліфорнію) [38].

Під час війни 1979-1989 рр. у Афганістані, з країни втекло понад 6 млн. чоловік [17], а ірано-іракська війна 1980-1988 рр. призвела до втечі понад 1,4 млн. громадян Іраку в Іран [38].

Розпад Югославії виявився справжньою трагедією для її громадян. Кількість біженців та переміщених осіб у Хорватії у 1993-1995 рр. склала близько 500 тис. чоловік [39]. В Боснії та Герцеговині, населення якої напередодні війни складало 4,3 млн. чоловік, втекло в інші країни Європи 900 тис. чоловік, та стало внутрішніми біженцями ще 1,3 млн. чоловік [40]. Війна в Косово, яка супроводжувалася взаємними етнічними чистками, спочатку призвела до появи 840 тис. біженців-албанців [33,с.738], до яких додалося 200 тис. біженців- сербів [17].

Величезною кількістю біженців, переміщених осіб, та тих, хто під впливом різних обставин змушений був покинути рідну домівку, супроводжувався розпад Радянського Союзу. Згідно [17] таких громадян колишнього СРСР нараховувалося близько 9 млн. чоловік.

1960 рік недарма вважається роком Африки, оскільки тоді десятки африканських колоній одержали державну незалежність. Проте для бага-

тьох з них тягар незалежності виявився заважким, і Африканський континент чим далі, тим більше перетворювався в зону громадянських воєн та етнічних конфліктів, в результаті чого до 1 млн. біженців з Алжиру почали додаватися нові мільйони.

На Африканському Розі війна між Ефіопією та Сомалі у 1977-1978 рр. призвела до появи 600 тис. біженців [30,с.389], війна за незалежність Еритреї, яка велася 30 років (1961-1991 рр.) коштувала понад 150 тис. людських життів, та 400 тис. біженців [41]. В сусідньому Судані перша громадянська війна (1955-1972 рр.) забрала життя в 500 тис. чоловік та призвела до появи близько 300 тис. біженців [42], а в результаті другої громадянської війни (1983-2005 рр.) до 2001 року загинуло 2 млн. чоловік та нараховувалось 4 млн. біженців [43]. Разом, під час двох суданських воєн загинуло 2,5 млн. чоловік та нараховувалося до 3 млн. біженців [43].

Ще гіршою була ситуація в Тропічній Африці. Якщо під час війни за незалежність в Анголі (1961-1974 рр.), у сусідній Заір втекло близько 300 тис. біженців з цієї країни [44], то на момент завершення громадянської війни в Анголі, яка тривала 27 років (1975-2002 рр.), кількість біженців та переміщених осіб складала 4 млн. чоловік – третину населення країни [45]. В сусідньому Мозамбіку кількість біженців під час війни 1964-1974 рр. за незалежність була зовсім незначною, зате наслідком громадянської війни 1975-1992 рр. стала поява 250 тис. біженців з Мозамбіку в сусідніх країнах, понад 1 млн. внутрішньо-переміщених осіб всередині країни та ще 2,5 млн. чоловік виявилися на грані голодної смерті [46]. Справжньою трагедією став геноцид 1994 року в Руанді, де за різними даними за 100 днів загинуло від 500 тис. до 1,03 млн. чоловік [47], а до понад 300 тис. біженців з Руанди у сусідніх країнах, додалося ще 2 млн. нових біженців [47; 48].

Все це дало підставу говорити про Африку, як континент, більшість держав якого не відбулися. Дійсно, наприкінці 20 століття, на Африку припадало 50% світового контингенту біженців (від 7 до 10 млн. чоловік), та понад 60% переміщених осіб (близько 20 млн. чоловік) [49]. Якщо вести мову про щорічну кількість біженців та переміщених осіб, то за період 1950-1999 рр. своєрідним “рекордсменом” виявився 1997 рік. Тоді було зафіксовано 50 млн. біженців та переміщених осіб [50].

Щодо статистики числа біженців. Вона не може бути абсолютно точною з двох причин. По-перше, досить важко фіксувати число реальних біженців, оскільки до них часто приєднуються нелегальні мігранти, котрі мігрують в більш розвинені країни з метою покращення якості свого життя. По-друге, інформація про біженців часто поступає не з усіх країн світу, де вони знаходяться. Так, наприклад, в 2004 році інформацію про біженців надали 30 держав, а в 2010 році – 65 держав світу [51]. Тим не менше, на

основі аналізу джерел [17], [19], [52]-[55], [78], [83]-[88], [91]-[93], вимальовується наступна динаміка чисельності біженців у світі по окремих роках ХХІ століття.

Таблиця 1.1.1.

Динаміка чисельності біженців упродовж 2000-2013 рр.

Рік	2000	2002	2006	2011	2012	2013
Чисельність біженців (відповідальність УВКБ ООН) млн. чоловік	11,7	12	10,6	10,55	10,5	11,7
Чисельність біженців (відповідальність БАПОР) млн. чоловік	3,74	3,9	4,3	4,82	4,9	5
Загальна чисельність біженців (млн. чоловік)	15,44	15,9	14,9	15,37	15,4	16,7

У наступні роки статистика з цього приводу була такою. У 2014 році – 19,5 млн. біженців (14,4 млн. - УВКБ ООН та 5,1 млн. - БАПОР), у 2015 році – 21,3 млн. (відповідно 16,1 млн. та 5,2 млн.), у 2016 році – 22,5 млн. (відповідно 17,2 млн. та 5,3 млн. чоловік) [83]-[87], [91].

Наведені вище цифри суттєво збільшаться, якщо до числа біженців додати осіб, переміщених всередині країни внаслідок військових дій (так званих внутрішньо-переміщених осіб, ВПО), та шукачів притулку у інших державах з цих самих причин. Динаміка загальної чисельності на основі джерел [17], [55], [57]-[59], [79] постраждалих від збройного насильства упродовж 2000-2012 рр. виглядає так:

Таблиця 1.1.2.

Загальна чисельність постраждалих від збройного насильства

Рік	2000	2005	2009	2012	2013
Загальна чисельність постраждалих (млн. чол.)	22,3 без даних по БАПОР	20,8 без даних по БАПОР	43,3	45,2	51,2
в тому числі					
біженців (млн. чол.)	11,7	8,4	15,2	15,4	16,7
внутрішні біженці (млн. чол.)	4,1	6,6	27,1	28,8	33,3
шукачі притулку (млн. чол.)	1,2	0,774	0,983	0,937	1,2

У 2014 році усього нараховувалося 59,5 млн. постраждалих, у тому числі 19,5 млн. біженців, 38,2 млн. ВПО, нараховувалося 1,2 млн. шукачів притулку [83]-[84]. У 2015 році ця кількість зросла до 65,3 млн. чоловік (відповідно 21,3 млн., 40,8 млн. та 3,2 млн. чоловік) [86]-[88]. На кінець 2016

року було зафіксовано усього 65,6 млн. постраждалих, серед яких нараховувалося 22,5 млн. біженців, 40,3 млн. ВПО та 2,8 млн. шукачів притулку [91]-[92].

Збільшення кількості постраждалих від збройного насильства у 2012 році порівняно з 2000 роком пояснюється не тільки врахуванням числа палестинських біженців (статистика БАПОР), але й різким збільшенням (в кілька разів) кількості ВПО. Це пов'язано з покращенням статистики їхнього обліку. Наприклад, уряд Колумбії, де громадянська війна продовжується з 1948 року, підвищив оцінку числа внутрішніх біженців з 240 тис. у 2000 році до 2 млн. чоловік у 2005 році – майже в 10 разів [60]. Для порівняння, у 2011 році кількість внутрішніх біженців в Колумбії складала вже 3,8 млн. чоловік [56]. Загалом, у 2016 році, із 40,3 млн. зафіксованих ООН ВПО, нараховувалося 7,7 млн. ВПО у Колумбії, 4,7 млн. – у Афганістані, 4,2 млн. – в Іраку, 3,3 млн. – у Південному Судані, 2,9 млн. – в Судані, і т.д. [92].

Динаміка кількості постраждалих від збройного насильства та біженців УВКБ ООН по континентах та регіонах земної кулі складена нами на основі джерел [52], [57], [61] наводиться в таблиці 1.1.3:

Таблиця 1.1.3.

**Динаміка чисельності постраждалих та біженців
по континентах та регіонах**

Рік	Категорія	Загальна кількість	Африка	Азія	Європа	Лат. Америка та Карибський басейн	Північна Америка	Океанія
2002	Постраждали від збройного насильства	20 млн.	4,2 млн.	8,8 млн.	4,8 млн.	765.400	1,1 млн.	81.300
2005	Постраждали від збройного насильства	20,8 млн.	5,2 млн.	8,6 млн.	3,67 млн.	2,5 млн.	717.800	82.500
2013	Біженці (з урахуванням БАПОР)	15,7 млн.	2,9 млн.	10,4 млн.	1,5 млн.	0,4 млн.	0,4 млн.	Близьке до нуля

Виникає питання: біженці з яких країн є найчисельнішими в світі? Інформація на основі джерел [57], [62]-[64], [80], з цього приводу за 2005 та 2010-2013 роки по чотирьох найчисельніших групах біженців, наводиться нижче.

Таблиця 1.1.4.

Інформація про найчисельніші групи біженців

Рік	Назва країни	Кількість	Назва країни	Кількість	Назва країни	Кількість	Назва країни	Кількість
2005	Афганістан	1.908.100	Судан	693.000	Бурунді	438.700	Демократична Республіка Конго	430.600
2010	Афганістан	3.054.700	Ірак	1.683.500	Сомалі	770.200	Демократична Республіка Конго	476.700
2011	Афганістан	2.664.436	Ірак	1.428.308	Сомалі	1.077.048	Судан	500.014
2012	Афганістан	2.585.600	Сомалі	1.136.100	Ірак	746.400	Сирія	728.500
2013	Афганістан	2.556.556	Сирія	2.457.278	Сомалі	1.121.738	Судан	636.405

У 2016 році найбільше біженців було з Сирії – 5,5 млн. чоловік, потім з Афганістану - 2,5 млн., та з Південного Судану - 1,4 млн. чоловік [93].

Слід додати, що у вищенаведеній таблиці зафіксовано тільки зареєстрованих біженців. Якщо врахувати ще й незареєстрованих біженців, то вищенаведені показники по окремих країнах зростають, як мінімум, в два рази. Стосовно палестинських біженців, відповідна статистика була наведена нами вище. Додамо, що станом на січень 2013 року, за палестинськими даними нараховувалось 5,3 млн. палестинських біженців, причому самі палестинці оцінюють кількість вигнаних у 1948 році цифрою 957 тис. чоловік [65].

Якщо вести мову про країни, які приймали біженців, то, наприклад, станом на 2013 рік згідно [81], найбільше біженців прийняли: Пакистан – 1.616.500 чоловік, Іран – 857.400, Ліван – 856.500, Йорданія – 641.900 і т.д. Загалом, 2013 році в світі нараховувалось 68 держав, на території кожної з яких перебувало понад 50 тис. біженців [66]. У 2016 році ситуація змінилася. У цьому році Туреччина прийняла 2,9 млн. біженців, Пакистан - 1,4 млн., Ліван – 1 млн., Іран - 979,4 тис., Уганда - 940,8 тис., та Ефіопія - 791,6 тис. біженців [93].

Додамо, що з багатьох неблагополучних країн де десятками років триває війна, біженці буквально розбігаються по інших країнах світу. Так,

наприклад, якщо в 2004 році біженці з Афганістану були зафіксовані у 78 країнах світу [67], то в 2012 році – у 82 країнах [68]. У 2006 році 34.200 біженців з Іраку попросили притулку в 70-ти країнах світу [69]. В 2009 році 34 країни зафіксували в себе біженців з Сомалі [70].

Проте чим далі, тим з меншою охотою розвинуті країни приймають у себе біженців з неблагополучних країн, і увесь тягар, пов'язаний з прийомом та утриманням біженців лягає на країни, що розвиваються, та на бідні країни світу. Відомо [64], що якщо у 2002 році 70% біженців приймали країни, що розвиваються, а 30% - розвинуті країни, то через 10 років – у 2012 році ця пропорція склала 81:19, у 2013 році –86:14 [80], а у 2015 році – 90:10 [89]. О. Щербакова додає [61], що у 2013 році 87,2% з 13,7 млн. біженців проживало у країнах, що розвиваються, в тому числі 12,7% - у бідних державах, і тільки 14,8% - у розвинутих країнах. Що це означає на практиці, впливає з наступних прикладів. Утримання афганських біженців на своїй території упродовж 1980-2006 рр. обійшлися державній скарбниці Ірану у 8 млрд. доларів США [71], Пакистан за 30 років (1982-2012 рр.) на утримання біженців з Афганістану витратив 200 млрд. доларів [72]. Допомога міжнародних організацій у цих випадках або недостатня, або мізерна. Наприклад, Туреччина з березня 2011 року і до кінця жовтня 2013 року на утримання сирійських біженців витратила 2 млрд. доларів, проте тільки 135 млн. доларів з цієї суми прийшли від міжнародних організацій. Решту грошей довелося доплачувати з турецької скарбниці [73]. Станом на квітень 2016 року з державного бюджету Туреччини було витрачено на біженців 10 млрд. доларів, а міжнародна допомога не досягла і 0,5 млрд. доларів [85]. Аналогічним чином, вже в 2014 році ООН виділила на потреби сирійських біженців 850 млн. доларів, в той час, як на їх облаштування тільки в Йорданії потрібно було 1,8 млрд. доларів [74]. І цю різницю довелося покривати з державного бюджету. Ще один промовистий приклад. Станом на середину 2011 року на один долар ВВП в Пакистані припадає 710 біженців, в Демократичній Республіці Конго (колишній Заір) – 475, а в Кенії – 247 біженців. В той час, як в Німеччині на 1 долар ВВП припадало усього 17 біженців [75]. Іншими словами, утримування біженців на своїй території є набагато важчим матеріальним навантаженням для країн, що розвиваються, аніж для розвинутих країн.

Додамо, що з плином часу все менше біженців бажають повернутися до рідних домівок, надаючи перевагу облаштуванню у нових місцях проживання. Так, наприклад, у 2014 році додому повернулося усього 126.800 біженців, що було найнижчим показником за період 1993-2014 рр. [90].

Цікавим є запитання: а де переважно осідають біженці із країн, які стали зоною бойових дій? Наприклад, у 2011 році за даними ООН 80% біжен-

ців осідали в сусідніх державах [76]. Проте в джерелі [77] стверджується, що станом на той же 2011 рік в сусідніх країнах регіону осідало від 75% до 93% біженців. За нашими оцінками число біженців, які осідають у сусідніх країнах перевищує 90% їхньої кількості. З цієї метою слід проаналізувати найчисельніші групи біженців: палестинських біженців, біженців з Афганістану, Сирії, Сомалі, Іраку, та інших країн світу, що буде зроблено нами у наступному параграфі.

ЛІТЕРАТУРА

1. XX век – самый кровавый в истории человечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historic.ru/news/item/f00/s11/n0001180/index.shtml>.
2. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
3. Текущие войны и конфликты XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/?action=shwprd&id=972>.
4. Новости войн и конфликтов. Международные кризисы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.warconflict.ru/rus/catalog/?action=assortment&id=121>.
5. Convention and Protocol relating to the Status of Refugees [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3b66c2aa10.pdf>.
6. Zucher Enic-Jan. Greec and Turkish refugees and deportees 1912-1924 /Enic-Jan Zucher. //Department of Turkish Studies. Universiteit Leiden, 2003.
7. Косачевич М. Біженці з Галичини // Персонал Плюс - 2011 -17-23 серпня - №33(438) [Електронний ресурс] /М. Косачевич. - Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/438/8292.html>.
8. Холмщина // Енциклопедія українознавства. Т.10. – Львів: Перевидання в Україні 2000. С.3615-3620.
9. Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 704с.
10. Даниленко О. Роль українського громадянського комітету в соціальній адаптації емігрантів /О. Даниленко. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 9. – Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 278-294.
11. Кямуран Гюрюн. Армянское досье. – Баку: Язычы, 1993 – 187 с. [Електронний ресурс] /Гюрюн Кямуран. – Режим доступу: <http://ebooks.preslib.az/pdfbooks/rubooks/armdosye.pdf>.
12. Новейшая история стран Европы и Америки. Часть 1. 1900-1945. – М.: Гуманитарный центр ВЛАДОС, 2003. – 463 с.
13. Шталь А. Локальные войны 1920-1930-х годов /А. Шталь. – СПб – М.: TERRAFANTASTICA, 2003. – 542 с.
14. Курды в Турции в новейшее время. Часть III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kurdistan.ru> [Електронний ресурс]. – 2005, 19 вересня. – Режим доступу: <http://chiosnews.com>.
15. Гражданская война в Испании (1936-1939). [Електронний ресурс]. – 2016, 18 июля. - Режим доступу: <https://ria.ru/spravka/20160718/1466897981.html>.
16. Моргун Ю. Беженцы – глобальная проблема XXI века // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2001. -№2. [Електронний ресурс] /Ю. Моргун. – Режим доступу: <http://evolution.info/content/view/431/52>.
17. Хамахер Мария. Зачистка истории /Мария Хамахер. // Литературная газета. – 2006. - №37 (13-19 июня). –

- С.1-2. **18.** Сатановский Е.Я. Замкнутый круг “миротворческой дипломатии” [Электронный ресурс] /Е.Я. Сатановский. - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/08-05-08c.html>. **19.** Земсков В.Н. К вопросу о судьбе советских репатриантов в СССР (1944-1955) [Электронный ресурс]. /В.Н. Земсков. - Режим доступа: <http://www.politpros.com/journal/read/?ID=141&journal=68>. **20.** Пыхалов И. “Умылись кровью?” /И. Пыхалов, Л. Лопуховский. - М.: “Яуза”, “Эксмо”, - 2012. - 512 с. **21.** Троцинський В.П. Українці в світі /В.П. Троцинський, А.А. Шевченко. - К.: Видавничий дім альтернативи, 1999. - 352 с. **22.** Заяц Д. Тайвань (Китайская Республика). [Электронный ресурс] /Д. Заяц. - Режим доступа: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200501702>. **23.** Проблема афганских беженцев в Пакистане [Электронный ресурс]. -Режим доступа: <http://www.studsell.com/view/129063>. **24.** Остапенко Э. Еще пара слов о палестинском Лохотроне [Электронный ресурс] /Э. Остапенко. - Режим доступа: <http://lussien.livejournal.com/65022.html>. **25.** Ближневосточное агентство ООН для помощи палестинским беженцам и организации работ БАПОР. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://archive.fo/20120915060924/www.un.org/russian/peace/Palestine/refugee.shtml>. **26.** Береза Анастасия. Глава УВКБ ООН в Украине: «В Украине беженец не избавляется от своей проблем, а наоборот, получает новые. [Электронный ресурс] /Анастасия Береза. - 2013, 29 августа. - Режим доступа: <https://www.unian.net/politics/827730>. **27.** Звернення Гуттеріша на щорічному відкритті Виконавчого комітету УВКБ ООН на захист бідних та переміщених осіб [Електронний ресурс]. - Режим доступа: http://md.unhcr.org/ua/index.php?option=com_content&view=article&id=160. **28.** Поневіряння вимушених переселенців // Європьюс. - 6.10.2012 Лавренов С. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах /С. Лавренов, И. Попов. - М.: Изд-во Астрель, 2005. - 778 с. **29.** Павлов Н.В. Внешняя политика ГДР (1949-1990) //МГИМО.ru - 2012 - февраль [Электронный ресурс] / Н.В. Павлов. - Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/files/210929/ПАВЛОВ.pdf>. **30.** Вооруженная борьба народов Африки за свободу и независимость. - М.: Наука, 1974. - 444 с. **31.** Всемирная история войн. - Минск: ООО “Харвест”, 2005. - 768 с. **32.** Лебедев С. От французского Алжира к алжирской Франции [Электронный ресурс]. /С.О. Лебедев. - Режим доступа: <http://rusk.ru/st.php?idar=103861>. **33.** Арабо-израильские войны - М.: “Яуза”, “Эксмо”, - 2008. - 477 с. **34.** Palestinian Refugees: An Overview. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://prrrn.mcgil.ca/background.index.htm>. **35.** Международная организация по миграции [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary1949/word/>. **36.** Иранские беженцы в странах СНГ [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.kazedu.kz/referat/197134>. **37.** Frucht Richard C. Eastern Europe An Introduction to the People,Lands and Culture /Richard C. Frucht. - 2005. - P. 439. - ISBN 1576078000. **38.** Тэтчер Маргарет. Искусство управления государством: стратегии для меняющегося мира. Война против Боснии. - Библиотека «Полка букиниста». Значимые книги отечественных и зарубежных авторов. [Электронный ресурс] /Маргарет Тэтчер. - Режим доступа: http://society.polbu.ru/thatcher_government/ch64_i.html. **39.** Война за независимость Эритреи - это... [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/451905>. **40.** Первая гражданская война в Судане [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1595070>. **41.** 10 самых кровавых гражданских войн. [Электронный ресурс]. - 2015, 11 февраля. - Режим доступа: <https://decatop.com/archives/9238>. **42.** Ангола [Электронный ресурс]. -

Ресурс доступу: <http://enc-dic.com/colier/Angola-446.html>. **43.** В Анголе завершилась 27-летняя война [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.delfi.lv/news/daily/abroad/v-angole-zavershilas-27-letnaya-vojna.d?id=2957570>. **44.** Что такое Мозамбик [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://www.onlinedics.ru/slovar/colier/m>. **45.** Геноцид в Руанде.[Электронный ресурс]. – 2016, 18 августа. – Режим доступу: <https://varlamov.ru/1898472.html>. **46.** Геноцид в Руанде – одно из самых ужасных преступлений 20 века [Электронный ресурс]. - 2013, 6 мая. - Режим доступу: <http://fb.ru/article/61388>. **47.** Исследование социальной структуры африканских стран Тропического региона :XX-XXI в. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/history/2c0b65635a3ad78b4d43a88421206c26_0.html. **48.** Салиев А.Л. Восточный вектор внутренней политики Кыргызстана: Азиатско- Тихоокеанский регион и Ближний Восток (2011) [Электронный ресурс] / А.Л. Салиев. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-mejdunarodnie-otnosheniya/kyrgyzsko-koreyskie-migratsionnyie.html>. **49.** Mapping displaced people around the World [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://education.nationalgeographic.com/education/maps/?ar_a=1. **50.**Тодорович И. Беженцы в мире: 2002. Достижения и проблемы // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2003. - №2 [Электронный ресурс] /И. Тодорович, Ю. Моргун. – Режим доступу: <http://evolution.info/content/view/625/54>. **51.** Число беженцев в мире превышает 9 миллионов // ДемоскопWeekly – 2005 -№211-2012. – 29 августа - 11 сентября. **52.** В мире все больше беженцев [Электронный ресурс]. - 2007, 19 июня. – Режим доступу: <http://www.undisid.err.ee/index.php?2578589>. **53.** Доклад УВКБ ООН : 80% беженцев в мире находятся в развивающихся странах [Электронный ресурс]. - 2011, 20 июня. – Режим доступу: <http://www.arspress.ru/active/32398/33912>. **54.** Facts and Figures about Refugees [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org.uk/about-us/key-facts-and-figures.html>. **55.** Тодорович И. Беженцы в мире // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. - №4. [Электронный ресурс] /И. Тодорович, Ю. Моргун. – Режим доступу: <http://evolution.info/content/view/1059/181>. **56.** В мире растет число беженцев, заявили в ООН [Электронный ресурс]. - 2010, 15 июня. – Режим доступу: <http://rus.newsru.ua/world/15jun2010/refugee.html>. **57.** Лаврентьева П. Число беженцев мира поставило рекорд – 45,2 млн. человек [Электронный ресурс] / П. Лаврентьева. – 2012, 19 июня. – Режим доступу: http://www.odnako.org/blogs/show_26329. **58.** Число беженцев в мире сокращается, а внутренне перемещенных лиц – растет [Электронный ресурс]. – 2005, 20 июня. – Режим доступу: <http://un.by/news/world/2005/20-06-05-05.html>. **59.** Щербакова Е. Доля беженцев среди международных мигрантов снижается /Е. Щербакова. // Демоскоп Weekly – 2013. - №579-580. – 16-31 декабря. **60.** Страны – источники беженцев 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://iformatsiya.ru/mirovaya-statistika/847>. **61.** Refugee needs and trends: a statistical snapshot [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.refugeecouncil.org.au/r/isub/2013-14-IntakeSub-stat-snapshot.pdf>. **62.** Четыре секунды на беженца [Электронный ресурс]. – 2013, 19 июня. - Режим доступу: <http://www.gazeta.ru/social/2013/06/19/5386513.shtml>. **63.** 5,3 млн. палестинцев – беженцы [Электронный ресурс]. – 2013, 23 марта. – Режим доступу: <http://www.islam-penza.ru/news/>. **64.** Забастовка африканских нелегалов: массовые митинги прошли в Тель-Авиве и Эйлате [Электронный ресурс]. – 2014, 6 января. – Режим доступу: <http://newsru.co.il/>

israel/05jan2014/nelegal_707.html. **65.** Число беженцев в мире превышает 9 миллионов // ДемоскопWeekly– 2005 -№212-213. – 19 августа - 11 сентября. UNHCR: Afghanistan the largest source of refugees worldwide [Электронный ресурс]. – 2013, 20 June. – Режим доступа: <http://www.rawa.org/temp/runews/2013/06/20>. **66.** Международная защита и помощь беженцам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/humanitarian/assistance/refugees.html>. **67.** UNHCR 2011: refugee statistics: full data [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/jun/20>. **68.** Пастухов Е. Незваные гости [Электронный ресурс]. /Е. Пастухов. – Режим доступа: <http://continent.kz/2006/18/10.html>. **69.** Burdened economy. Pakistan has spent \$200b on Afghan refugees [Электронный ресурс] / 2013, 26 октября. - Режим доступа: <http://tribune.com.pk/story/622518>. **70.** Эрдоган: Турция потратила на сирийских беженцев \$2 млрд. [Электронный ресурс]. - 2013, 23 сентября. – Режим доступа: <http://www.i-g-t.org/2013/09/23>. **71.** Каземи Мохаммад. Права беженцев и международная ответственность [Электронный ресурс] /Мохаммад Каземи. – 2014, 5 марта. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20140305/218223872.html>. **72.** Доклад УВКБ ООН: 80% беженцев в мире находятся в развивающихся странах [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.arspress.ru/projects/active/32398/33912>. **73.** В 2011 году ООН зафиксировала рекордное количество беженцев [Электронный ресурс]. – 2012, 18 июня. - Режим доступа: <http://www.dw.de/artide/0,,16033946,00.html>. **74.** Philips Anet. Boat arrivals in Australia since 1976 [Электронный ресурс] /Anet Philips and Harriet Spinks. – 2013, 29 January. – Режим доступа: <http://www.aph.gov.au/About-Parliament/Parliamentary-Departments/Parliamentary-Library/pubs/BN/2012-2013/BoatArrivals>. **75.** День беженцев: Сколько человек бегут из России и стран Центральной Азии (статистика) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.fergananews.com/news/22326>. **76.** Число беженцев в мире в первые после Второй мировой войны превысило 50 млн. человек [Электронный ресурс]. – 2014, 20 июня. - Режим доступа: <http://vz.ru/news/2014/6/20/691998.html>. **77.** Фоукс /моджен. ООН: біженців у світі – найбільше з часу другої світової /моджен Фоукс // ББС - 20.06.2014. **78.** 20 июня отмечается всемирный день беженцев [Электронный ресурс]. – 2014, 20 июня. - Режим доступа: <http://irelandru.com/world-refugee-day>. **79.** Петрунин С. Бегущие от войны [Электронный ресурс] /С. Петрунин. – 2014, 10 октября. – Режим доступа: <http://topwar.ru/59740>. **80.** Europe’s Migration Crisis [Электронный ресурс]. – 2015, 25 November. – Режим доступа: <https://www.ft.com/topics/themes/EU immigration>. **81.** Кожен 113-й житель є біженцем //Українська правда. – 20.06.2016. **82.** Премьер Турции: в стране находится 2,7 миллиона сирийских беженцев [Электронный ресурс]. – 2016, 19 апреля. – Режим доступа: <http://aif.ru>. **83.** Worldwide displacement hits all-time high as war and persecution increase [Электронный ресурс]. – 2015, 18 June. – Режим доступа: <http://www.unhcr.org/en-us/news/latest/2015/6/558193896>. **84.** UNHCR: Figures at a Glance [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unhcr.org/en-us/figures-at-a-glance.html>. **85.** UNHCR Statistical Yearbooks [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unhcr.org/pages/4a02afce6.html>. **86.** ООН: кількість біженців поставила новий рекорд //Євроњюз. – 20.06.2016. **87.** UNHCR : Refugee numbers reach highest ever recorded [Электронный ресурс]. – 2015, 18 June. – Режим доступа: <http://edition.cnn.com/2015/06/18/world>. **88.** УВКБ ООН: Число людей, насильно изгнанных из своих домов, составляет 65,6 млн. [Электронный ресурс]. –

2017, 19 июня. - Режим доступу: <http://m.apa.az/novosti-az> **89**. В мире насчитывается более 65 млн. беженцев //Факты. – 19.06.2017. **90**. ООН: число вынужденных переселенцев в мире побило рекорд //ББС. – 19.06.2017.

52. Країни переважного осідання біженців та умови їх проживання

Якщо розглянути 2013 рік, то за даними ООН (інформація УВКБ ООН і БАПОР), в світі нараховувалось 16,7 млн. біженців, не рахуючи 33,3 млн. ВПО та 1,2 млн. шукачів притулку [1]. Цифра 16,7 млн. біженців включала в себе, згідно з [1] 2,56 млн. афганських біженців, 2,46 млн. сирійських біженців, 1,12 млн. біженців із Сомалі, 636 тис. – з Судану, близько 500 тис. – з Демократичної Республіки Конго, 401 тис. – з Іраку, не кажучи про понад 5 млн. палестинських біженців. Зауважимо, що мова йде тільки про зареєстрованих біженців. З урахуванням незареєстрованих біженців наведені вище цифри зростуть. Постараємось знайти відповідь на питання: який відсоток біженців осідає в сусідніх країнах, а який відсоток – в далеких країнах світу станом на 2013-2014 роки. З цією метою скористаємось джерелом [2], у якому зібрано відповідну інформацію, як про зареєстрованих, так і незареєстрованих біженців, і зробимо відповідний аналіз по їх основних категоріях.

Палестинські біженці. Згідно [2] в 2013 році їх нараховувалось усього 5.170.146 чоловік, причому в сусідніх країнах знаходилось: в Йорданії – 1.979.580 чоловік, в Лівані – 436.154, в Сирії – 486.946, на Західному березі річки Йордан – 727.471, в секторі Газа – 1.167.000 чоловік. Разом – 4.797.151 біженець, або 92,79% загальної кількості. В країнах регіону, які не є сусідніми, палестинських біженців нараховувалось: в Єгипті – 70.028, в Іраку – 11.467, в Саудівській Аравії – 291.000 чоловік. Разом – 372.995 чоловік, або 7,21% загальної кількості. В інших країнах, або регіонах планети палестинські біженці не були зафіксовані. Тобто, практично 100% палестинських біженців проживали у близькосхідному регіоні, з них близько 93% - в сусідніх країнах. Палестинські біженці живуть у вигнанні вже понад 69 років.

Афганські біженці. Почали з'являтися після початку війни в Афганістані, тобто з 1979 року. У 1990 році, згідно з [3] в світі нараховувалось 6,52 млн. біженців з Афганістану, в тому числі 3,3 млн. в Пакистані, 3 млн. в Ірані, та 220 тис. в інших країнах світу. Тобто, в 1990 році 96,63% афганських біженців мешкало в сусідніх країнах. Така величезна кількість біженців була занадто важкою для бюджетів Пакистану та Ірану, а тому уряди цих країн

намагалися усіма шляхами спровадити непроханих гостей додому. Проте, через важкі, внаслідок війни, умови життя в Афганістані, афганські біженці знову поверталися до Ірану та Пакистану. На цей раз нелегально. Так, наприклад, в 2010 році, в сусідніх Ірані та Пакистані нараховувалось 2,7 млн. зареєстрованих афганських біженців, або 96,9% їхньої загальної кількості, причому 32% припадало на Іран та 62,9% на Пакистан [4]. Згідно з [2] у 2013 році в Ірані нараховувалось 2,7 млн. біженців з Афганістану (1 млн. зареєстрованих та 1,4 млн., які знаходились в країні нелегально), а в Пакистані 2,9 млн. афганських біженців (1,9 млн. зареєстрованих та 1 млн. незареєстрованих біженців), що разом давало цифру 5,3 млн. біженців з Афганістану в цих країнах. Для порівняння, в країнах Західної Європи знаходилось 76.933 біженці з Афганістану, в Австралії 7.192 біженці [2]. Кількість афганських біженців на території Росії за різними підрахунками коливалась в межах 50-150 тис. чоловік (на першу половину 2011 р.) [5]. Можна прийняти, як і в [6] цифру 90 тис. афганських біженців у Росії. На території інших держав СНД (без України) проживало близько 6 тис. біженців з Афганістану, в тому числі понад 4 тис. в Таджикистані [7], та приблизно 700 в Казахстані [6]. На Україні, станом на 2013 рік 5.300 іноземців отримали статус біженця, з них 2.350 осіли в Україні, а решта - покинули країну [8]. З тих біженців, хто осів на Україні, 1.290 склали афганці [8]. Серед біженців з Афганістану в інших країнах світу слід додати Індію – 18 тис. зареєстрованих біженців [9], а з урахуванням незареєстрованих – 60 тис. біженців [10], Туреччину – 26 тис. [11], Сирію - 2 тис. біженців [12], і т.д. Зводячи докупи наведені вище дані, загальну кількість біженців з Афганістану в 2013 році можемо оцінити в 5.568.125 чоловік, з числа яких 5,3 млн. (95,19%) склали біженці в сусідніх країнах – Пакистані і в Ірані. Згідно даних джерела [93], станом на 2015 рік, 12,96% громадян Афганістану мешкали поза межами своєї батьківщини. Афганські біженці живуть у вигнанні вже більше 38 років.

Сирійські біженці. Кровопротитна громадянська війна, яка почалася в країні в березні 2011 року, вихлюпнула на сусідні країни сотні тисяч біженців. Вже наприкінці 2012 року було зафіксовано 700 тис. сирійських біженців, з них 20 тис., або 2,86% - в Європі [13]. Решта – 97,14 % знаходились в сусідніх країнах. Наприкінці вересня 2013 року число біженців з Сирії перевищило 2 млн. чоловік, з них, як і раніше, понад 97% осіло в сусідніх країнах [14]. Генеральний секретар організації «Міжнародна амністія» Салі Шелі на кінець січня 2014 року кількість сирійських біженців оцінював у 2,5 млн. чоловік, з них понад 97% їх числа знаходилось у сусідніх країнах [15].

Станом на лютий 2014 року інформація про кількість сирійських біженців у сусідніх країнах, та в країнах регіону біла такою (див. [16], [17]):

Таблиця 1.2.1.

**Кількість сирійських біженців у сусідніх країнах та в країнах регіону
(лютий 2014 р.)**

Назва країни	Оцінка УВКБ ООН	Зареєстровано УВКБ ООН	Оцінка уряду
Ліван	915.145	867.431	1.000.000
Йорданія	597.937	545.035	
Туреччина	594.854	594.854	700.000
Ірак	217.144	217.144	
Всього по сусідніх країнах	2.325.080	2.224.464	2.462.179
Країни регіону			
Єгипет	133.435	133.435	300.000
Сектор Газа	1.000		грудень 2013 р.
Країни Північної Африки	14.959		листопад 2013р.
Всього по країнах регіону	149.394	149.394	315.959
Всього	2.474.474	2.373.858	2.778.138

На наш погляд найбільш реальною є кількість сирійських біженців, яка наведена в третьому стовпчику таблиці, оскільки вона включає в себе незареєстрованих біженців. Достовірність цієї цифри підтверджується ще й тим, що якщо станом на кінець січня 2014 року в Лівані за даними уряду цієї країни вже знаходилось 1,065 млн. сирійських біженців, як зареєстрованих, так і незареєстрованих [18], то вже на початку квітня 2014 року в країні нараховувалось 1 млн. зареєстрованих сирійських біженців та понад 300 тис. незареєстрованих [19]. Стосовно інших країн, то за даними Верховного комісара ООН з справ біженців Антоніу Гутерреша, загалом від сирійців за три роки поступило 56 тис. заявок на надання притулку у Європі [20], хоча європейські країни разом з Австралією надали тільки 17.450 місць для їх розміщення [21]. Ще менше раді сирійським біженцям в США. В 2013 році там знайшли притулок всього 36 чоловік, а за період з березня 2011 року по лютий 2014 року – 121 біженець з Сирії [22]. До числа сирійських біженців слід додати ще близько 3.300 тих, хто попросив притулку у Вірменії та 70 сімей (орієнтовно 300 чоловік) – у Нагорному Карабасі [16] - етнічних вірмен за походженням, та 1.500 тих, хто попросив притулку в Російській Федерації [23], в основному за походженням етнічних черкесів. Понад 300 сімей сирійських біженців (орієнтовно 1.500 чоловік) знайшли притулок в Аргентині [16]. Підсумовуючи наведені вище цифри бачимо, що загальна кількість сирійських біженців у 2014 році склала 2.840.859 чоло-

вік, з них 86,67% осіли в сусідніх державах, а 11,12% - в країнах регіону. Таким чином, сукупна кількість сирійських біженців у сусідніх країнах регіону склала 97,79% їхньої загальної чисельності.

Перерахунок, проведений на початок липня 2014 року виявив схожі результати. В сусідніх країнах переховувалось 2.734.678 зареєстрованих сирійських біженців, у тому числі 1.117.095 – в Лівані, 789.678 – у Туреччині, 602.182 – Йорданії та 225.475 – в Іраку [77]. В країнах регіону знаходилось 167.468 сирійських біженців, у тому числі: 138.101 – в Єгипті [77], 23.367 – у Північній Африці [78], 5.000 – на Бахрейн та ще 1.000 – в секторі Газа [16]. Разом, у сусідніх країнах та в країнах регіону на середину 2014 року перебувало 2.901.898 сирійських біженців. Стосовно інших регіонів, то в Європі на той час знаходилось 123.671 біженців з Сирії, з них 112.170 - в країнах ЄС, Норвегії та Швейцарії, хоча для них було виділено усього 31.817 місць [77]. На Американському континенті знайшли (див. вище) притулок близько 1.700 біженців. Стосовно країн пострадянського простору, то в Російській Федерації на кінець вересня 2014 року було зафіксовано 1.624 біженці з Сирії – в основному етнічні черкеси [79], у Вірменії та в Нагорному Карабасі - відповідно 3.300 та 300 біженців – етнічних вірмен [16], хоча згідно [80] число біженців – етнічних вірмен було більшим: близько 7 тис. на середину 2013 року. В інших державах СНД біженців з Сирії було небагато: 92 – в Молдові [81], 15 – в Білорусі [82]. Стосовно України, то в 2012 році заявки про надання статусу біженця поступили від 309 сирійців, але цей статус було надано 18 чоловікам [83]. Загалом, кількість сирійських біженців можемо обчислити у 3.036.609 чоловік, з них 2.734.430 (90,05%) знаходилися у сусідніх країнах, а 167.468 (5,52%) – у країнах регіону. Разом – 95,57%.

Вже восени, через збільшення інтенсивності бойових дій, різко зростала кількість сирійських біженців у Туреччині – до 1,627 млн. чоловік станом на середину листопада 2014 року [84], в результаті чого їхній відсоток за межами країн-сусідів країн регіону знизився до 2% [85].

На кінець 2016 року було зафіксовано наступні результати. Як зазначалося нами у попередньому параграфі, загальне число сирійських біженців у світі складало 5,5 млн. чоловік. У сусідніх країнах, згідно даних джерела [94], проживало на той час загалом 4.854.931 біженців з Сирії, або 88,27 % їх загальної кількості. Враховуючи той факт, що згідно [16], сотні тисяч сирійців переселилися у такі країни Арабського регіону, як Саудівська Аравія, Бахрейн, Алжир, і т.д., загальний відсоток їхнього проживання у сусідніх країнах та у країнах регіону можемо прийняти рівним 95 %.

Біженці з Іраку. Війна, яка велася в країні у 2003-2011 рр. супроводжувалася появою великої кількості біженців. Загалом, станом на 2010 рік

їхня чисельність оцінювалась цифрою «понад 2 млн. чоловік», з яких 800 тис. осіло в Сирії, 700 тис. в Йорданії, 50 тис. в Ірані, 40 тис. в Лівані, 100 тис. в Єгипті [24]. В Туреччині знаходилось 5-10 тис. іракських біженців, а в Об'єднаних арабських еміратах – близько 200 тис. [25]. Сюди ж треба додати 22.200 іракців у Саудівській Аравії [26], та по 30 тис. іракців в Алжирі та Лівії [27]. В промислово-розвинутих країнах (за винятком США) упродовж 2006-2011 рр. загалом попросили притулку 176.504 іракських біженці [28]. США, починаючи з 2007 року надали притулок близько 85 тис. іракських біженців та членів їхніх родин, які співпрацювали упродовж 2003-2011 рр. зі збройними силами США [29]. Загалом, кількість іракських біженців у 2010-2011 рр. можна оцінити у 2.243.704 чоловік, з них 1.582.200 (70,52%) – в сусідніх державах, а 400 тис. – в країнах регіону (17,83%). Разом, таким чином, в сусідніх країнах, і в країнах регіону осіло 88,45% іракських біженців. Зауважимо, що згідно даних джерела [76] цей відсоток був вищим: 91-95% на квітень 2007 року. Після виведення в 2011 році військ США з Іраку, і офіційного завершення війни, країни, де осіли іракські біженці, почали активно «виштовхувати» їх на Батьківщину. Каталізувала цей процес громадянська війна в Сирії, яка почалась в березні 2011 року. Загалом, в 2012 році в Сирії все ще залишалось 87.741 біженців з Іраку, а Йорданії 63.037 іракських біженців. В розвинутих країнах Європи іракських біженців довго терпіти не хочуть, і не перестають їм про це нагадувати [30]. Це реалізовується шляхом скасування статусу біженця. Так, наприклад, ще у 2007 році в Німеччині у 14 тис. іракців цей статус було скасовано [27].

Сомалійські біженці. Біженці з Сомалі з'явилися вже після закінчення сомалійсько-ефіопської війни 1977-1978 рр., проте масова їх поява датується 90-ми роками ХХ століття. Тоді, в результаті громадянської війни держава Сомалі фактично перестала існувати, а на її місці з'явилося кілька квазідержав. Найбільша кількість сомалійських біженців була зафіксована в сусідній Кенії – 610 тис. зареєстрованих та 400 тис. незареєстрованих біженців станом на листопад 2013 року [31]. Стосовно інших сусідніх країн, то станом на квітень 2013 року в Еритреї нараховувалось 3.648 біженці із Сомалі, в Ємені – 229.447, в Ефіопії – 238.845, в Джибуті – 18.324 біженці [32]. Загалом, в сусідніх з Сомалі країнах осіло 1.500.324 сомалійських біженців. Якщо вести мову про країни регіону, то в Уганді на той час перебувало 29.355, в Танзанії 2.103 біженці [32], в Південній Африці – 58 тис. [33] та в Єгипті – 7.957 сомалійських біженців [2]. Таким чином, в країнах регіону перебувало 97.415 сомалійських біженців. Стосовно інших частин світу, то в Західній Європі було зафіксовано 85.075 біженців з Сомалі, в Північній Америці і на Карибах – 8.675, в Південно-Східній Азії та в країнах Тихоокеанського регіону – 2.594, в країнах Центральної та Східної Європи

– 1.769 сомалійських біженці [34]. Таким чином, станом на 2013 рік загальну кількість сомалійських біженців можемо оцінити у 1.694.852 чоловік, з яких 88,52% перебувало в сусідніх країнах, а 5,75% - в країнах регіону. Разом – 94,27% загальної чисельності сомалійських біженців, які живуть у вигнанні більше, ніж 27 років. Через активну політику «виштовхування» сомалійських біженців, яку проводить у першу чергу Кенія, де їх осіло найбільше, на кінець 2016 року число сомалійських біженців у сусідніх країнах зменшилося і складало 903.908 чоловік [95].

Біженці з Колумбії. Громадянська війна, яка продовжується в цій країні з 1948 року, мала наслідком появу сотень тисяч біженців. Так, згідно з [2] у 2012 році в сусідніх Еквадорі було зафіксовано 122.964 колумбійських біженці, у Венесуелі – 203.563, і в Панамі – 15.723 біженці з Колумбії. В Коста-Ріці – державі регіону перебувало ще 10.350 біженців, а Канаді – 17.563 біженці з Колумбії [2]. Таким чином, кількість колумбійських біженців у 2012 році складала 370.163 чоловік, з них у сусідніх державах перебувало 92,46% всіх біженців, а в державах регіону 2,8%. Разом, в країнах регіону та в сусідніх державах перебувало 95,26% біженців з Колумбії.

Біженці з Еритреї. Війна за незалежність Еритреї від Ефіопії, яка велася упродовж 1961-1991 років призвела до загибелі 150 тис. еритрейців, та ще 400 тис. стали біженцями [34]. Проте, диктаторський режим, який встановився у країні, призвів до появи нової хвилі біженців. Так, наприкінці 2012 року, за даними УВКБ ООН було нараховано в світі 251.954 біженці з Еритреї та ще 14.172 шукачів притулку з цієї країни [35]. Разом – 266.126 чоловік. На початок 2014 року число біженців з Еритреї оцінювалось у 305.907 чоловік [36]. На червень 2013 року в сусідніх Судані та Ефіопії осіло, відповідно 114.500 та 71.833 біженців з Еритреї [37]. Разом – 186.333 чоловік. Число еритрейських біженців у Джибуті нам невідоме. Через посилену охорону морських кордонів, еритрейських біженців у Саудівській Аравії та в Ємені майже немає, хоча попри це в Ємені на середину 2014 року було нараховано 216 біженців з Еритреї, до яких місцеве населення ставилося вороже [75]. В Ізраїлі на початку 2014 року знаходилось 37.347 еритрейців, які намагалися одержати тут статус біженця [36]. В країнах Західної Європи згідно [2] налічувалося 39.359, а США – 1.346 біженців з Еритреї [2]. В Австралії в 2013 році проживало близько 2 тис. біженців з Еритреї [38]. Разом, таким чином, нами нараховано 266.601 біженців з Еритреї, причому в сусідніх країнах мешкало 69,9% їх числа. Якщо вважати Ізраїль та Ємен країнами регіону, то це додасть до обчислених відсотків ще 14,09%. Таким чином, у сусідніх країнах і країнах регіону мешкало 83,99% еритрейських біженців. Додамо, що уряд Ізраїлю, починаючи з 2012 року почав активну кампанію з виселення еритрейських біженців з країни. Попри це, число бі-

женців, які утікають з Еритреї, має тенденцію до зростання. Так, у 2015 році, по усьому світі було зареєстровано 444.091 біженців та шукачів притулку з Еритреї [96], причому, станом на травень 2016 року у двох сусідніх країнах, Судані та Ефіопії, перебувало, відповідно 101.751 та 155.862 еритрейських біженців, або 58,01 % наведеного вище числа [97].

Біженці з Бірми (рохінджа). Одним із наслідків громадянської війни, яка точиться в країні з 1948 року, стала поява біженців-рохінджа, які за походженням є етнічними бенгальцями. Влада Бірми не надає їм громадянства і усілякими способами виштовхує їх з країни. В 2012 році нараховувалось 230.674 біженці-рохінджа в Бангладеш та 83.317 в Таїланді. Загалом 313.991 чоловік [2]. В країнах регіону їхня кількість була такою: в Індії – 7.671 та в Малайзії – 84.671 чоловік [2]. США в тому ж році прийняли 14.160 біженців-рохінджа [2]. Загалом, чисельність біженців з Бірми склала 420.493, в тому числі 74,67% проживали в сусідніх країнах і 21,96% в країнах регіону. Разом – 96,63%. У 2017 році кількість біженців-рохінджа у Бангладеш зросла до 500 тис. чоловік [98], піднявши указаний відсоток майже до 100 %.

Тибетські біженці з'явилися в Індії і в Непалі після придушення повстання 1958 року китайською армією. В 2013 році в світі нараховувалось 134 тис. тибетських біженців, в тому числі 100 тис. (74,63%) мешкали в Індії, 20 тис. (14,93%) – в Непалі та 1.249 (0,93%) в Бутані [39]. Таким чином, в сусідніх країнах осіло 90,49% загальної кількості тибетських біженців. Решта біженців проживає в США, Європі, Австралії і т.д. Біженці з Тибету живуть у вигнанні більше 59 років.

Підсумовуючи наведені вище дані, згрупуємо одержані результати в наступній таблиці.

Таблиця 1.2.2.

**Чисельність біженців та країни їх осідання у 2012-2014 рр.
(Ірак-2010-2011рр.)**

Країни звідки походять біженці	Палестина	Афганістан	Сирія	Ірак	Сомалі	Колумбія	Бірма	Тибет
Загальна кількість	5.170.146 100%	5.563.125 100%	2.840.859 100%	2.243.704 100%	1.694.582 100%	370.163 100%	420.493 100%	134.000 100%
З них осіли в сусідніх країнах	4.797.151 92,79%	5.300.000 95,19%	2.462.179 86,67%	1.582.200 70,52%	1.500.324 88,52%	342.250 92,46%	313.991 74,67%	121.249 90,49%

З них осіли в країнах регіону	372.995 17,21%	-	315.959 11,12%	400.000 17,83%	97.415 5,75%	10.350 2,8%	92.342 21.96%	-
Всього осіло в сусідніх країнах та в країнах регіону	5.170.146 100%	5.300.000 95,19%	2.778.138 97,79%	1.982.200 88,45%	1.597.739 94,27%	352.600 95,26%	406.333 96,63%	121.249 90,49%

Аналізуючи дані таблиці приходимо до висновку, що загалом у сусідніх країнах осідає близько 90% усієї кількості біженців, а з урахуванням тих, хто осів у країнах регіону цей відсоток сягає 95%. Найвищим указаний відсоток є у палестинських біженців, а найнижчим – у біженців з Еритреї.

Виникає питання, яким чином біженці знаходять порозуміння з органами державної влади та корінним населенням тих держав, які надали їм притулок. Одразу зауважимо, що основну кількість біженців переважно селять в спеціальних таборах. Нижче наводимо список основних таборів біженців та їхні характеристики станом на початок жовтня 2013 рр. Через відсутність точної статистики наводимо нижні та верхні оцінки кількості біженців у них (див. [40]- [46]).

Таблиця 1.2.3.

Основні табори біженців (жовтень 2013 р.)

№	Назва табору	В якій країні знаходиться	Біженці з якої країни знаходяться в таборі	Кількість біженців		Примітки
				Нижня оцінка	Верхня оцінка	
1	Дадааб	Кенія	98,8% з Сомалі, 3,9% з Ефіопії, 0,2% з Судану	402.381	474.000	Дадааб – комплекс з 6-ти таборів, площею 50 кв. км
2	Аль-Бакаа	Йорданія	Палестина	300.000	?	Табір знаходиться поблизу столиці Амману
3	Брей-джинг	Чад	Дарфур (Судан)	Близько 250.000	?	
4	Долло Адо	Ефіопія	Сомалі	198.462	Близько 206.000	Долло Адо-комплекс з трьох таборів
5	Какума	Кенія	Сомалі, Судан	100.000	124.814	
6	Аль-Заатарі	Йорданія	Сирія	122.723	144.000	Розміщений в пустелі в 12 км. від кордону з Сирією

7	Джабалия	Сектор Газа	Палестина	110.000	144.000	Площа табору 345 га
8	Мбера	Мавританія	Малі	75.261	80.000	
9	Yida	Південний Судан	Судан	50.000	70.095	
10	Nakivale	Уганда	Руанда	68.996	?	
11	Nyugugusu	Танзанія	Бурунді, ДРК	68.197		

В таборах проживає значна частина палестинських біженців. Так, згідно [47] в 2010 році нараховувалось 4.766.670 палестинських біженців – понад 50% всієї чисельності палестинського арабського народу, причому 1.396.368 чоловік з цієї кількості (29,3%) проживали в таборах. Всього таборів палестинських біженців нараховується 59: по 10 в Сирії та в Йорданії, 12 в Лівані, 19 – на західному березі річки Йордан та 8 – в Секторі Газа [49].

В Пакистані афганські біженці проживають в так званих «селах для біженців». Різниця полягає в тому, що ці «села» менше ізольовані від зовнішнього світу, аніж табори для біженців. Наприкінці 80-их рр. у Пакистані таких «сіл для біженців» нараховувалось 350 [49]. З 1,7 млн. зареєстрованих афганських біженців у Пакистані, станом на 2012 рік, в цих таборах проживало 630 тис. чоловік [50] – 37,06% їхньої загальної чисельності. Стосовно сусіднього Ірану, то в 1992 році з 2,8 млн. афганських біженців у цій країні, в таборах перебувало 10% їх чисельності – 280 тис. чоловік [51]. Станом на 2008 рік число афганських біженців, які мешкали у іранських таборах дещо зменшилось, і склало 200 тис. чоловік [49].

З 2,3 млн. біженців з Сирії станом на кінець 2013 року, 400 тис. проживали в таборах - 17,39% [52]. На території Таїланду у 2012 році перебувало 84.900 зареєстрованих біженців, та 62 тис. незареєстрованих – переважно біженців-рохінджа з сусідньої Бірми [53]. З цього числа близько 111 тис. біженців були розміщені в 9 таборах вздовж кордону Таїланду з Бірмою [54]. Аналогічним чином в Індії, наприкінці 2008 року в 117 таборах перебувало понад 73 тис. біженців з сусідньої Шрі-Ланки [55]. Подібних прикладів можна навести багато.

Життя в таборах – це не життя в санаторію, а скоріш за все – це життя концтаборі, або в тюрмі. Тут і обмеження на пересування біженців, і досить небагаті продовольчі пайки. Наприклад, сім'я еритрейських біженців у Ефіопії щомісяця отримувала: 16 кг пшениці, 1-1,5 кг чечевиці, 950 г. олії, 1 жменю солі, 1 жменю цукру, 1 шматок мила для прання білизни, та дві пари

нової білизни на кожного члена сім'ї 1 раз на 6 місяців [56]. Плюс до цього додається неможливість легального працевлаштування та погане медичне обслуговування. Потрібно додати, що приймаючі країни, як правило, облаштовують табори для біженців у необжитій, або в пустельній місцевості. Тобто нормою є хронічна нехватка води, а також те, що розміри продовольчих пайків напряму залежать від фінансування УВКБ ООН та БАПОР. В разі недофінансування цих організацій, увесь тягар утримання біженців лягає на приймаючу державу. Ось конкретні приклади з цього приводу.

Наплив сирійських біженців збільшив населення Йорданії на 25% [57]. Це призвело до серйозної проблеми з водою в державі, оскільки 90% її території - це пустельне плато. В результаті, поява понад 600 тис. біженців з Сирії призвела до щорічного дефіциту води у 600 млрд. літрів. Для того, щоб забезпечити табори біженців водою, Йорданія вже витратила 508 млн. доларів США, а потрібно 1 млрд. доларів. З'явилася небезпека передчасного вичерпання підземних прісних вод держави [57]. З подібних причин біженці з Малі в таборі Мбера у 2013 році одержували тільки половину пайка води [40]. Через недофінансування, пайки для 535.000 біженців у таборах Дадааб і Какума в 2013 році були зменшені на 20% [58], а 35% дітей біженців з Західної Сахари, які розміщені у таборах для біженців у Алжирі, страждали від хронічного недоїдання [59]. Табори для біженців, особливо на початку їх існування, являють собою жакливу картину. Наприклад, в таборі для 40.000 біженців із Центрально-Африканської республіки (кінець 2013 року) не було ні одного туалету! [60].

З іншого боку, утримання таборів біженців обходиться в «солідну копійчку» приймаючій державі. Так, наприклад, утримання табору аль-Заатарі для сирійських біженців, обходиться Йорданії в 500 тис. доларів США в день [61]. Щодня в цей табір уряд країни завозить 0,5 млн. буханок хлібу та 4,2 млн. літрів води [61].

Неможливість легального працевлаштування, заборона без дозволу покидати територію таборів, перебування в «підвішеному стані» у цих таборах упродовж довгого часу, призводять до частих сутичок біженців з табірною охороною. Так, наприклад, у згаданому вище таборі аль-Заатарі під час сутичок 6 квітня 2014 року були поранені 3 біженців та 22 охоронці табору [61].

Частими є сутички та бійки між самими біженцями. Так, у 2015 році в Гамбурзі сталася бійка між біженцями з Сирії та Афганістану, у якій прийняло участь 200 чоловік [89]. Бійки між біженцями у той час були зафіксовані також в інших містах Німеччини [89]. У 2017 році сталася бійка між біженцями з Судану та Афганістану у центрі прийому мігрантів в Парижі, у якій прийняло участь більше 100 чоловік, і т.д. [99].

Значна частина біженців проживає також поза таборами. В додаток до наведених вище прикладів зауважимо, що наприклад в Туреччині, наприкінці 2013 року 202.793 сирійські біженці проживали в таборах та 491.000 – за межами таборів [62], а наприкінці квітня 2014 року в таборах мешкало понад 244 тис. біженців з Сирії, та ще понад 656 тис. – поза таборами [63]. В сусідній Болгарії, куди перебігали біженці з Туреччини, на початок 2014 року було зафіксовано 4.678 сирійських біженців у таборах та 2.675 біженців на орендованих квартирах [64]. Подібних прикладів можна навести багато.

Слід відмітити, що біженці, які живуть поза таборами, в приймаючих країнах практично не мають ніяких прав, і єдиною їх перспективою є гарантоване життя на соціальному дні приймаючої держави. Приймаючі держави досить неохоче надають статус біженця, ще менш охоче – громадянство, і зовсім не горять бажанням інтегрувати біженців у своє суспільно-політичне життя. Причина проста – небажання ділитися робочими місцями з біженцями, які сприймаються в якості «непрощених гостей».

Ось деякі приклади з цього приводу. В державі Ізраїль упродовж 2009-2013 рр. було подано 11.194 заяви на одержання статусу біженця. Цей статус одержало всього 26 чоловік! [65]. В 2011 році з 65 тис. афганських біженців, які намагалися одержати громадянство Греції, або дозвіл на проживання у цій країні, це право було надане тільки 71 афганцю [66]. Із 5 тис. клопотань про надання притулку у 2014 році в Японії, було задоволено усього 11 [86], а у 2016 році із 11 тис. заяв про надання статусу біженця в Японії, їх одержало усього 28 чоловік [100].

Після виведення радянських військ з Афганістану та падіння режиму Наджибулли, до Росії втекло близько 100 тис. афганських біженців [67]. Це була еліта тодішнього афганського суспільства, серед яких нараховувалось, близько 100 міністрів та губернаторів, 200 генералів, 200 докторів наук, 15 тис. спеціалістів народного господарства, 5 тис. військових і т.д. [67], які протягом 12-15 років здійснювали управління державою, і багато-хто з яких знали по декілька іноземних мов. Чим довелося займатися цим афганцям в посткомуністичній Росії? – Торгівлею товарами народного споживання на Черкізовському, Покровському, Царицинському та інших базарах російської столиці та інших російських міст. В сусідньому Казахстані в 2003 році було проведено соціологічне опитування серед місцевих афганських біженців. Виявилось [68], що в країні мешкало близько 1.500 афганців, з яких 611 чоловік мали статус біженця, причому за видами діяльності 1,2% з їх числа працювали в державних установах, 21% - у приватних фірмах, 72,5 % торгували на базарах, 1,2% мали тимчасові заробітки, та ще 1,7 % були приватними підприємцями [68]. Іншими словами, доля

біженців – це робота і життя у неформальному секторі економіки приймаючої держави.

Розглянемо ще, як приклад, країни Близького Сходу. Сотні тисяч біженців з Іраку, які під час війни 2003-2011 рр. перебігли в Сирію, або в Йорданію, могли розраховувати або на тимчасові заробітки, або на допомогу родичів. Наприклад, в Сирії 80% чоловік та 53% жінок серед біженців були безробітними [69], за рахунок грошових переказів жило 64% іракських біженців у Йорданії [70]. Через важкі умови життя жінки та дочки іракських біженців були змушені займатися проституцією. Наприклад, в 2006 році в Сирії їх було нараховано 50 тисяч [71]. Але коли в березні 2011 року почалася громадянська війна в Сирії, вже сирійські втікачі поповнили ряди біженців у сусідніх країнах, попавши у такі ж самі важкі умови. Багато хто з них були змушені займатися жебрацтвом, декотрі за 1-2 тис. доларів були змушені продавати своїх дочок, щоб прожити, заміж за багатих арабів [72]. Поява сирійських біженців у Лівані, стала дуже важким випробуванням для цієї країни. Якщо в квітні 2012 року в країні нараховувалося 18 тис. сирійських біженців, то наступного року, в квітні 2013 року – вже понад 350 тис., а в квітні 2014 року – 1,3 млн. біженців [19]. Тобто за три роки ця кількість зростає більше, ніж в 72 рази! І це при тому, що населення країни складало трохи більше 4 млн. чоловік [73]. Для утримання біженців Ліван попросив у арабських країн грошову допомогу в розмірі 1,7 млрд. доларів, але одержав тільки 27% цієї суми [74]. Як результат, сирійські біженці в Лівані хапалися за будь-яку роботу, що мало наслідком зростання безробіття серед корінного населення. Це в свою чергу призводило до напружених стосунків між ліванцями та сирійськими біженцями, а на базарах країни – до частих бійок між ними [74].

Важкі умови існування штовхають біженців на кримінальний шлях. Так, наприклад у 2015 році поліція Німеччини виявила мережу, яку створили вихідці з Афганістану для нелегального перевезення біженців з Туреччини, через Грецію, до інших країн Євросоюзу [87]. Як повідомлялося у джерелі [87], афганець – громадянин Російської Федерації, у тому ж 2015 році залучив до транснаціонального злочинного угруповання інших афганців, які мешкали на території України (в Одесі, Сумах та на Закарпатті) з метою переправки афганських нелегалів до країн Євросоюзу.

Ще один момент. Табори біженців – це живильне середовище для джихадистів та ісламських екстремістів різних мастей, де серед біженців рекрутується необхідне поповнення. З цією метою, наприклад уряд Кенії неодноразово намагається закрити табори Дадааб та Какума, де вербуються кадри для терористичної організації «Аш-Шабаб». Проте, як відмічається у [88], цей процес іде дуже поволі.

Біженці, які проживають поза таборами, можуть представляти небезпеку для корінного населення приймаючих держав. Широковідомими стали випадки нападів молодиків афро-арабської зовнішності на жінок у Кельні, та в інших містах Німеччини, Австрії, Фінляндії та Швейцарії [90], [91]. Тільки у Кельні було ідентифіковано 31 нападника на жінок, з них 9 вихідців з Алжиру, 8 – з Марокко, 5 – з Ірану, 4 – з Сирії, і т.д.[92], причому 18 нападників подали клопотання на здобуття статусу біженця.

З усього, наведеного вище, робимо висновок, що нічого позитивного, окрім клопоту та проблем біженці приймаючим країнам не несуть. Постає питання: яким чином складаються взаємовідносини приймаючої держави та біженців - з одного боку, та біженців і приймаючої держави з іншого. Це питання розглянемо далі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фоукс Імоджен. ООН: біженців у світі – найбільше з часу Другої світової /Імоджен Фоукс. // ББС 20.06.2014.
2. The World Factbook – Field Listing – Central Intelligence Agency (US) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2194.html>.
3. Абдуллоев Р. Влияние афганского кризиса на этнический состав общества [Електронний ресурс]. /Р. Абдуллоев. - 2008, 12 сентября. - Режим доступу: <http://easttime.ru/analytic/2/13/477.html>.
4. UNHCR 2011: refugee statistics: full data [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/jun/20/>.
5. Кадири Хомаюн. Афганская диаспора России [Електронний ресурс] /Хомаюн Кадири. – 2011, 24 апреля. - Режим доступу: <http://afghanistan.ru/doc/19990.html>.
6. Коргун В. Где у афганцев родина [Електронний ресурс] /В. Коргун. - Режим доступу: <http://afghanistan.ru/doc/5967.html>.
7. Саркорова А. Беженцы из Афганистана: через Таджикистан – на Запад /А. Саркорова. // ББС. – 07.03.2012.
8. Дювелль Франк. На периферии Европы: Беженцы в Украине [Електронний ресурс] /Франк Дювелль. – Режим доступу: <http://www.compas.ox.a6.uk/fileadmin/files/Publications/Research-proje>.
9. Afghans flee to India, but life remains tough [Електронний ресурс]. – 2013, 24 july. – Режим доступу: <http://bigstory.ap.org/article/>.
10. A band born out of hope [Електронний ресурс]. – 2011, 4 september. – Режим доступу: <http://www.rnw.org/archive>.
11. Afghan refugees with mouth Sewn ... [Електронний ресурс]. – 2014, 27 september. - Режим доступу: <http://revolution-news.com/>.
12. Shuja Ahyamad. Syria's afghan refugees trapped in a double crisis [Електронний ресурс] /Ahyamad Shuja. – 2013, 28 january. – Режим доступу: <http://www.indispatch.com/>.
13. К началу 2013 года число сирийских беженцев достигнет 700 тысяч ? // Демоскоп Weekly. – 2012. - №535-536. – 10 – 31 декабря.
14. Syrian refugees exceed 2 million [Електронний ресурс]. – 2013, 21 september. - Режим доступу: <http://www.muslimnews.co.uk/news/united-nations/>.
15. Шелі Салі: «Європа недостатньо допомагає біженцям» /Салі Шелі. // Євроньюс. – 22.01.2014.
16. Syrian refugees biggest humanitarian crisis. [Електронний ресурс]. – 2014, 30 august. – Режим доступу: <http://www.middleeaststar.com/news/225225113/>.
17. Председатель ОБЦС встретился со специальным представите-

лем ООН по Сирії Лахдаром Брахімі [Електронний ресурс]. - 2013, 18 ноября. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3376204.html>. **18.** Кількість сирийських біженців на території Лівану перевищила 880 тисяч людей – УВКБ ООН [Електронний ресурс]. - 2014, 20 січня. - Режим доступу: <http://ukrainian.cri.cn/83/2014/01/20/2s3/835.htm>. **19.** ООН: число сирийських беженцев в Ливане превысило миллион // Евроньюс – 3.04.2014. **20.** Сирийцы вскоре могут стать самой многочисленной группой беженцев в мире (14.03.2014) // Демоскоп Weekly. – 2014. - №589 – 590. – 10 – 23 марта. **21.** Where are the Syria refugees going? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/02/>. **22.** Acer Eleonora. America has resettled 121 of Syria's 2m refugees ... [Електронний ресурс] /Eleonora Acer. – 2014, 2 april. - Режим доступу: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/apr/02/>. **23.** Сотни сирийских беженцев сбежали от войны в Россию [Електронний ресурс]. – 2014, 22 января. - Режим доступу: <http://www.gudok.ru/news/sujet/syria/?ID=1020238>. **24.** Кирсанов Е.Е. Иракские беженцы: мина замедленного действия [Електронний ресурс] /Е.Е. Кирсанов. - Режим доступу: <http://iimes.ru/rus/stat/2010/28-03-10b.htm>. **25.** Harper Andrew. Iraq's refugees: ignored and unwanted [Електронний ресурс] /Andrew Harper. (march 2008) – Режим доступу: http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc-869_harper.pdf. **26.** UNHCR preliminary repatriation and reintegration plan for Iraq. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://releifweb.int/rw/rwb.nsf/db900sid/>. **27.** Iraq Refugees Under Pressure in Syria, Jordan, Lebanon. [Електронний ресурс]. – 2007, 16 february. – Режим доступу: <https://www.rfert.org/a/1074755.html>. **28.** Ирак через 10 років після війни: цифри і факти // ББС – 21.03.2013. **29.** Tarabay Jaimy. Iraq's: reborn in the USA [Електронний ресурс] /Jaimy Tarabay. – 2013, 20 august. – Режим доступу: <http://america.aljazeera.com/articles/2013/8/20>. **30.** Пастухов Е. Незваные гости [Електронний ресурс] /Е. Пастухов. – Режим доступу: <http://continent.kz/2006/18/10.htm>. **31.** Кения вышлет миллион сомалийских беженцев [Електронний ресурс]. - Режим доступу: going home to Somalia? (28.11.2013) – <http://www.midnimo.com/2013/11/28/>. **32.** UNHCR – Somalia Refugees in the region 2013, [Електронний ресурс]. – 2013, 11 april. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/5167c37d9.html>. **33.** How safe is going home to Somalia? [Електронний ресурс]. – 2013,28 november. – Режим доступу: <http://www.midnimo.com/2013/11/28/>. **34.** Врэг у ворот. Откуда берутся эритрейские беженцы? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blackstoneeditelivejournal.com/36719.shtml>. **35.** RMMs – Regional Mixed Migration News and More – Eritrea. [Електронний ресурс]. – 2012, 30 november. – Режим доступу: <http://www.regionalmms.org/index.php?id=11>. **36.** Забастовка африканских нелегалов: массовые митинги прошли в Тель-Авиве и Эйлате. [Електронний ресурс]. – 2014, 6 january. – Режим доступу: <http://newsru.co.il/israel/05jan2014/nelegal707.html>. **37.** Ethiopia opened new new camp for Eritrean refugees. [Електронний ресурс]. – 2013, 13 June. – Режим доступу: <http://erihope.blogspot.com/2013/06/01archive.html>. **38.** Devi Rajaram. Fleeing Eritrea's bombs to fight racism in Australia [Електронний ресурс] /Rajaram Devi. – 2013, 7 april. - Режим доступу: <http://www.english.rfi.fr/africa/20130407/>. **39.** Кузьмин С.Л. Скрытый Тибет. История независимости и оккупации /С.Л. Кузьмин. – СПб: издание А. Терехова, 2010. – 544 с. **40.** 9 Massive refugee camps that are home to nearly 1.5 million people [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.gizmodo.com.au/2013/09/9>. **41.** World's largest refugee camps [Електронний ресурс]. – 2013, 3 september. – Режим до-

ступу: <http://blogs.wsj.com/photojournal/2013/09/03/>. **42.** Dadaab Camps (september 2012) [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://crrs.yorku.ca/bher-dadaab-about>. **43.** Население Иордании. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jordan-ru.touristgems.com/42>. **44.** Beaudou A. Geographical Information system, environment and camp planning in refugee hosting areas ...[Електронний ресурс] /A. Beaudou, L.Cambrezy, R.Zaiss. – Режим доступу: <http://www.cartographie.ird.fr/refugees/rapuga1 intro.pdf>. **45.** Somali refugee population still rising in Ethiopia, new camp planned [Електронний ресурс]. – 2012, 19 october. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/508142086.html>. **46.** Иордания: десятки раненых в стычках в лагере беженцев // ББС – 6.04.2014. **47.** Ланда Джон С. Лагерь палестинских беженцев: факты, мифы, иллюзии. [Електронний ресурс] / Джон С. Ланда. – Режим доступу: <http://lilofeia.livejournal.com/863866.html>. **48.** Число палестинцев в мире за 60 лет после изгнания с родины увеличилось в семь раз [Електронний ресурс]. – 2008, 7 июня. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20080607/241851.html>. **49.** Абдуллоев Р. Влияние афганского кризиса на этнический состав общества [Електронний ресурс] /Р. Абдуллоев. – 2008, 12 сентября. – Режим доступу: <http://easttime.ru/analitic/2/13/477.html>. **50.** Мануков С. Попросили из страны. Пакистан собирается выслать всех афганских беженцев [Електронний ресурс] /С. Мануков. – 2012, 23 июля. - [Phttp://www.newizw.ru/world/2012-07-23/166880](http://www.newizw.ru/world/2012-07-23/166880). **51.** Adelhah F. Afghans in Iran. [Електронний ресурс] /F. Adelhah, Z.Olslewska. – Режим доступу: <http://www.tandonline.com/doi/abs/10.10800021086070126959>. **52.** Гражданская война в Сирии унесла 130 тысяч жизней [Електронний ресурс]. – 2013, 31 декабря. – Режим доступу: <http://9tv.co.il/news/2013/12/31/166150.html>. **53.** 2013 UNHCR country operations profile – Thailand Working environment [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.unhcr.org/pages/49e489646.html>. **54.** Лагерь беженцев в Таиланде...[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.free-winter.ru/pages/maela.html>. **55.** Refugees and Asylum Seekers in India [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://twocircles.net/data-bank/>. **56.** The life awaiting Eritrean refugees in Ethiopia, after deportation from Israel [Електронний ресурс]. – 2014, 7 march. – Режим доступу: <http://aayaanuu.com/horn-of-africa-news/>. **57.** Сирийские беженцы выпили всю воду в Иордании [Електронний ресурс]. – 2014, 15 февраля. – Режим доступу: <http://www.parusk.info/2014/02/15/94947/>. **58.** Daile impact: WFP and UNHCR to reduce rations of Somali refugees [Електронний ресурс]. – 2013, 1 november. – Режим доступу: <http://blog.psiimpact.com/2013/11/>. **59.** Хачатрян Д. Сахара либре [Електронний ресурс] /Д. Хачатрян. – 2013, 13 июня. - Режим доступу: <http://www.novayagazeta.ru/politics/58584.html>. **60.** Беженцы в ЦАР: на 40.000 человек ни одного туалета [Електронний ресурс]. – 2013, 13 декабря. – Режим доступу: <http://rutube.ru/video/ce4975c93955a5dfe7560c-b8725cfaf1/>. **61.** Иордания: десятки раненых в стычках в лагере беженцев // ББС – 6.04.2014. **62.** Сирийские беженцы живут на \$40 в месяц // ДемоскопWeekly. – 2013. - №577 - 578.-2-15 декабря. **63.** Число сирийских беженцев в Турции приближается к миллиону (22.04.2014) // Демоскоп Weekly. – 2014. - №595-596. – 21 апреля- 4 мая. **64.** В Болгарии на конец 2013 года официально числится около 9.500 беженцев [Електронний ресурс]. - 2014, 3 января. - Режим доступу: <http://bgnews.bulgar-rus.ru/archives/bezhency/>. **65.** Израиль призвал беженцами четверых из 2.593 подавших просьбу нелегалов [Електронний ресурс]. – 2013, 16 октября. – Режим доступу: <http://www.isra.co/news/166700>. **66.** Афганский министр: беженцы в Греции подвергаются издева-

тельствам со стороны властей [Електронний ресурс]. – 2011, 27 сентября. – Режим доступу: <http://umma.ua/news/world/2011/09/27/3223/>. **67.** Афганцы в России. Дружная и многонациональная диаспора в сто тысяч человек [Електронний ресурс]. – 2007, 26 июня. - Режим доступу: <http://www.fergananews.com/articles/5192>. **68.** Афганские беженцы в Казахстане – кто они? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cap.online.kz/sociology_10.htm. **69.** Assessment on the Situation of Iraqi Refugees in Syria. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/ena/wfp119686.pdf>. **70.** Sassun Josepg (2011) The Iraqi Refugees The new crisis in the Middle East /Josepg Sassun. – London, I.B. Tauris, p.47 ISBN 978-1-84885-697-4. **71.** Проституция в Сирии. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://restin-world.ru/stories/Syria/22792/1.html>. **72.** Чаманян А. Сирийские беженцы за гроши продают свои малолетних дочерей арабам [Електронний ресурс] /А. Чаманян. – 2012, 29 ноября. – Режим доступу: <http://blognews.am/news/30103/>. **73.** Население Ливана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nstravel.ru/страны/lebanon/2011-05n-08-18-21-52>. **74.** Тимергалиева Л. Как живут сирийские беженцы [Електронний ресурс] /Л. Тимергалиева. – 2013, 11 августа. - Режим доступу: <http://golosislama.ru/news.php?id=18647>. **75.** Yemen: no country for Eritrean refugees abandoned by the UN [Електронний ресурс]. - 2014, 10 June. - Режим доступу: <http://revolution-news.com/>. **76.** Mowafi H. The Iraqi Refuge Crisis. Familiar Problems and New Challenges. [Електронний ресурс] /H.Mowafi. - Режим доступу: <https://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract181353>. **77.** Сирийские беженцы в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unhcr.ru/index.php?id=10&tx_ttnews%5Btt... **78.** Syrian crisis. Facts and Figures [Електронний ресурс]. – 2014, 10 september. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf. **79.** «Черкесская организация поддержки репатриантов» начала расчет числа репатриантов и беженцев – черкесов [Електронний ресурс]. – 2014, 24 сентября. – Режим доступу: <http://circassianrepatriation.com/черкесская-организация-поддержки-ре/>. **80.** Около 7 тысяч армян – беженцев из Сирии проживает в Армении – UNHCR [Електронний ресурс]. - 2013, 20 июня. - Режим доступу: <http://newsarmenia.ru/society/20130620/42894199.html>. **81.** Число лиц, пожелавших получить статус беженцев в Молдове выросло в 2012 году в 3,5 раза [Електронний ресурс]. – 2013, 10 января. – Режим доступу: http://www.noi.md/ru/news_id/17823. **82.** Беженцы в Беларуси [Електронний ресурс]. – 2014, 1 октября. – Режим доступу: <http://www.evolutio.info/content/view/2273/229/>. **83.** Атанасов Вит. Страна за стеной. Сирийские беженцы добрались до Украины [Електронний ресурс] /Вит. Атанасов. – 2013, 30 августа. - Режим доступу: <http://focus.ua/society/280612/>. **84.** Количество беженцев в Турции достигло рекордных показателей [Електронний ресурс]. – 2014, 12 декабря. - Режим доступу: <http://umma.ua/ru/news/world/28511/>. **85.** Країни «зачиняють двері» для сирийських біженців // ББС. – 13.11.2014. **86.** Токио выделит более 800 млн. долларов на помощь беженцам //ББС. – 28.09.2015. **87.** Німецька розвідка: афганці створили мережу із перевезення біженців до ЄС //Українська правда. – 3.11.2015. **88.** Кения собирается закрыть крупнейший в мире лагерь беженцев //ББС. – 7.05.2016. **89.** У Гамбурзі сталася масова бійка біженців з Афганістану і Сирії //Українська правда. – 1.10.2015. **90.** Майже всі нападки на жінок у Кельні – іноземці //Європьюс. – 11.01.2016. **91.** Поліція Австрії, Швеції та Фінляндії повідомляє про масові напади на жінок //Українська правда. – 8.01.2016.

92. Полиция: среди нападавших в Кельне біло 18 соискателей статуса беженца //ББС. – 8.01.2016. 93. Laic Zirac. The economic toll of afghanistans refugees crisis [Електронний ресурс] /Zirac Laic. – 2016, 26 august. - Режим доступу: <http://thediplomat.com/2016/08/> 94. Syria Regional Refugee Response [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>. 95. Refugees in the Horn of Africa: Somali Displacement Crisis [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://data.unhcr.org/horn-of-africa> 96. America Team for Displaced Eritreans [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eritreanrefugees.org/refugees-stats>. 97. Eritrea-Regional mixed migration secretariat [Електронний ресурс]. – 2016, 2 june. – Режим доступу: <http://www.regionalmms/index.php/country-profiles/Eritrea>. 98. Мьянма. Рохинджа – право на жизнь //Європьюс. – 8.06.2017. 99. Сотни афганцев и суданцев устроили потасовку на севере Парижа //Независимая газета. – 15.04.2017. 100. Япония приняла 28 беженцев из 11 тысяч подавших заявление (9.02.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №717-718. – 20 февраля-5 мая.

§3. Взаємовідносини біженців та приймаючих держав

Стосовно відносин приймаючої країни та біженців. Оскільки біженці окрім проблем приймаючій державі нічого не несуть, то згадувані держави намагаються усілякими шляхами «випхнути» біженців із своєї території.

Найбільш часто використовується **репатріація** біженців на батьківщину, рідше їхня **депортація**. Наприклад, упродовж 2002-2012 рр. з Пакистану на батьківщину було репатрійовано близько 3,8 млн. афганських біженців [1], а з Ірану додому за цей же проміжок часу було репатрійовано ще 902 тис. афганських біженців [2]. Аналогічно, в 2005 році, через 30 років після закінчення В'єтнамської війни, з Малайзії на батьківщину було репатрійовано останні 250 тис. в'єтнамських біженців [3]. Після завершення громадянської війни в Бурунді (2005 рік), з Танзанії на батьківщину було репатрійовано 162 тис. бурундійських біженців [4].

До депортації біженців з африканських країн вдається Ізраїль. Наприкінці 2013 року там було зафіксовано понад 50 тис. вихідців з Африки, в тому числі 35.895 чоловік – з Еритреї, та 15.210 – з Судану [5]. Вони себе називають біженцями, а Ізраїль вважає їх нелегальними мігрантами, і депортує в африканські країни. Найбільш частіше – в Кенію та Уганду. З Саудівської Аравії у лютому 2014 року було депортовано 12 тис. сомалійських біженців [6].

Ще застосовується, завдяки зусиллям УВКБ ООН, переселення біженців у треті країни, проте масштаби таких переселень є невеликими. Чи не єдиною успішною операцією в цьому плані за останні роки було переселення біженців з Бутану (так званих лхоцампа), які проживали з початку 90-х років

в 7 таборах на території сусіднього Непалу. Загалом було переселено 78.382 біженців-лхочампа у 8 країн, в тому числі в США – 66.134, в Канаду – 5.376, в Австралію – 4.190, і т.д., в зв'язку з чим 5 таборів біженців було ліквідовано [7]. Станом на середину 2013 року залишилися не переселеними 38.100 лхочампа, які проживали в 2 таборах на території Непалу [7].

Загалом, статистика ООН стосовно майбутнього біженців досить невтішна: в середньому за рік менше 1% біженців знаходять собі місце постійного проживання в інших країнах. З 10 млн. – не більше 100 тис. [8]. Та й повертатися додому - в зруйновані домівки біженці не дуже хочуть. Наприклад, упродовж 2006-2010 рр. 444 тис. біженців були переселені на постійне місце проживання у треті країни (1% усієї кількості біженців), та ще 2,5 млн. (6%) добровільно повернулися додому [9]. Решта біженців продовжувала жити в таборах, або намагалася інтегруватися у місцеві громади. В наступні роки кількість біженців, яким вдалося влаштувати своє життя в третіх країнах, порівняно з їх загальною чисельністю залишалася невеликою, хоча мала тенденцію до чисельного зростання. В 2011 році всього в світі були прийняті 62 тис., а в 2012 році – 68.589 біженців [10]. В 2013 році в 21 країну вдалося переселити близько 98.400 біженців, зате кількість біженців, які повернулися додому виявилася найменшою за останніх 25 років – усього 414.600 чоловік [58]. У 2014 році репатріантів виявилось ще менше: 126.800 чоловік – найменше за останніх 31 років [62]. А у 2016 році 37 країн світу виділили 126 тис. місць для розселення біженців [77]. Якщо врахувати, що на той час у світі нараховувалося 22,5 млн. біженців – то це крапля в морі [78].

Слід відмітити ще один момент. Бажання приймаючої держави репатріювати, або депортувати біженців додому, досить часто наштовхується на небажання країни, звідки походять біженці приймати назад своїх громадян. Наприклад, упродовж 2007-2008 рр. Іран планував виселити додому 360 тис. афганських біженців [11]. Проте уряд Афганістану заявив, що таку кількість біженців він прийняти не зможе, оскільки це викличе економічну кризу в прикордонних провінціях країни. На бажання Пакистану депортувати близько 3 млн. афганських біженців до кінця 2012 року, уряд Афганістану відповів, що може прийняти тільки 400 тис. біженців [11]. Ще більш яскраво ця тенденція виражається щодо біженців, які осіли в промислово-розвинутих країнах. Наприклад, уряд Іраку відмовився допомагати уряду Нідерландів у депортації іракських біженців, хоча уряд Нідерландів пропонував за цю «послугу» 5 млн. євро [12]. У відповідь, уряд Іраку почав вимагати за кожного біженця 10 тис. доларів США, інакше погрожував приймати тільки тих біженців, які побажають повернутися на батьківщину добровільно [12]. Аналогічним чином, в 2013 році у Швеції, близько 7 тис. біженців, в основному з Афганістану, Сомалі, Ірану, виявилася між «небом

і землею» [13]. Уряд Швеції прийняв рішення про їх депортацію, але уряди країн, звідки походять біженці не бажали прийти їх назад. Доля цих людей є вкрай важкою, оскільки їм доводиться вести жебрацьке існування [13].

Досить промовистою у цьому плані є нижченаведена таблиця, складена станом на 2015 рік [63].

Таблиця 1.3.1.

Співвідношення між числом біженців, щодо яких прийнято рішення про депортацію та числом реально депортованих біженців по деяких країнах ЄС

Країна ЄС	Кількість біженців стосовно яких прийнято рішення про депортацію	Кількість реально депортованих
Великобританія	65.365	48.890
Греція	73.670	27.055
Німеччина	34.255	21.895
Франція	86.955	19.525

Загалом, у 2015 році по усіх країнах ЄС з 625.565 чоловік, щодо яких було прийнято рішення про депортацію, реально було депортовано 192.445 чоловік, або 30,76 % їх числа [63]. Подібну обставину пояснимо на прикладі Німеччини. У 2016 році з країни було видворено 25 тис. іноземців, а потрібно було видворити 55 тис. чоловік [74]. Це сталося через те, що між прийняттям рішення про депортацію мігранта та його реальною висилкою за межі німецьких кордонів, як правило проходить 12 місяців, а у деяких випадках 4,5 роки [74]. Труднощі пов'язані із встановленням справжньої особи шукача притулку та його батьківщини, необхідності видачі шукачеві притулку оригінальних документів його країни, та переговорів з владою цієї країни при прийомі назад даної особи [74]. В результаті, біженці, перебуваючи довгі роки в центрах утримання у «підвішеному стані», поступово маргіналізуються, опускаючись на соціальне дно [13].

До цього треба додати, що депортація – це досить дорогий процес. В джерелі [64] з цього приводу наводяться цікаві статистичні дані. Виявляється, що за період 2000-2014 рр. на депортацію нелегалів, яким відмовили у наданні статусу біженця, країни ЄС, Норвегії, Швейцарії та Ісландії витратили загалом 11,3 млрд. євро, і водночас, біженці та нелегали заплатили контрабандистам за своє перевезення до Європи 15,7 млрд. євро [64]. З метою здешевлення авіарейсів, наприклад у Німеччині, було вирішено депортувати мігрантів, яким відмовили у наданні статусу біженця літаками бундесверу [65].

В зв'язку з цим багато країн або відмовляються приймати біженців, або відгороджуються від них загороджувальними стінами. Наприклад, категорично відмовився приймати сирийських біженців Кіпр. Справа в тому, що відстань між Кіпром та побережжям Сирії всього 100 км., і ризик неконтрольованого притоку біженців є дуже великим. Але, попри заборону, з турецької частини Кіпру на територію держави Кіпр нелегально перейшли 1.294 сирийських біженці станом на квітень 2013 року [14,с.15]. Через великий наплив сирийських біженців, загороджувальну стіну завдовжки 33 км; висотою 3 м., і загальною вартістю 3 млн. євро на турецько-болгарському кордоні в 2013 році збудувала Болгарія [15]. Аналогічну стіну, але вже на сирийсько-турецькому кордоні збудувала Туреччина. У 2016 році її довжина складала 330 км. та ще 191 км. було огорожено колючим дротом [75]. Результати одразу далися взнаки. За 2016 рік було нейтралізовано 57 тис. спроб нелегального перетину сирийсько-турецького кордону, причому було затримано понад 424 тис. порушників кордону, в основному сирийців [75]. На початку 2013 року було завершено будівництво стіни між Ізраїлем та Єгиптом, яке почалось в 2010 році. Її довжина склала 230 км., а вартість будівництва перевищила 420 млн. доларів (1,6 млрд. шекелів) [16]. Зате ефективність побудованої споруди виявилася високою. Якщо в січні 2012 року ізраїльсько-єгипетський кордон нелегально перетнуло 2.100 чоловік, то в грудні того ж року усього – 36 чоловік [16]. Через безпрецедентний наплив біженців, загороджувальний паркан завдовжки 175 км. та заввишки 4 м; у 2015 році побудувала Угорщина [71]. Після того, ще 6 європейських країн прийняли рішення укріпити свої кордони [72].

Ряд держав, переважно промислово-розвинутих, регулює кількість біженців за допомогою щорічних квот. Таких держав порівняно небагато. Станом на початок 2013 року – близько 20 країн [17]. Квоти є різними у різних державах. Наприклад, у 2013 році річні квоти для біженців у Швеції та Норвегії склали відповідно 1.900 та 1.400 чоловік [18], Фінляндії – 750 чоловік [19,с.20]. Найбільшою квота для біженців була в США: в 2011 році – для 80 тис. чоловік, хоча реально було прийнято 58 тис. біженців [20].

Тепер слід розглянути питання відносин біженців та приймаючих держав. Якби були створені умови для їх інтеграції в місцеві громади, то кількість біженців була б порівняно незначною. Розглянемо це питання на прикладі палестинських біженців, які були вигнані з рідних домівок після закінчення арабо-ізраїльської війни 1947-1948 рр. В сусідніх країнах де виявилися біженці, їм не надали дозволу на постійне місце проживання, і не створювали ніяких умов для відновлення їхнього економічного та соціального статусу [21]. Більше того, для палестинських біженців були введені заборони на багато професій, і вони були позбавлені основних громадських

прав. Ще в 1952 році Ліга арабських держав прийняла рішення не надавати палестинським біженцям громадянства, щоб зберегти їхню особливу ідентичність та стимул до їх повернення на батьківщину [21]. Іншими словами, арабські держави розглядали палестинських біженців як зброю у боротьбі проти Ізраїлю. Оскільки статус біженця переходив від батьків до дітей, то кількість палестинських біженців стрімко зростала. За даними, які наводить Е.Сатановський [22], якщо в 1950 році нараховувалося 914 тис. палестинських біженців, то 1970 році їх вже було 1,425 млн., в 2000 році – 3,737 млн., в 2007 році – 4, 504 млн. чоловік. Причому ця кількість продовжує зростати і далі через високу народжуваність: наприклад, в секторі Газа на одну палестинську жінку-біженку в середньому припадає 5,78 дитини, а на Західному березі річки Йордан – 4,28 дитини [22]. З підрахунків Е.Сатановського випливає, що якби діти палестинських біженців мали такі ж права, які громадяни приймаючих країн, то 2007 році палестинських біженців було б не 4,504 млн. чоловік, а 497 тис. чоловік, тобто майже в 10 разів менше [22]. Причому всі біженці були б людьми похилого віку.

Розглянемо питання стосовно планів перебування біженців у приймаючих країнах, та їх стосунків з корінним населенням і державними структурами цих країн. Відносно першого питання, то все залежить від того, в яку країну потрапляють біженці. Наприклад, опитування 1.500 сомалійських біженців у Ємені, де рівень життя приблизно такий же, як і в Сомалі, показав наступні результати: 72 % опитаних мали намір за певних умов повернутися додому, 25% хотіли б залишитися в Ємені, 3% мали намір переселитися в інші країни [23]. І навпаки, тільки 10% кубинських біженців та мігрантів у США, для яких були створені всі умови для їх інтеграції в американське суспільство, і яких за період 1960-2013 рр. приїхало з Куби 1,7 млн. чоловік, побажали повернутися додому [24,с.17]. Причина, як і раніше-економічна. Середній прибуток кубино-американця складає 30 тис. доларів США на рік, а звичайного кубинця-близько 400 доларів на рік [24, с. 17].

Стосовно взаємовідносин біженців і корінного населення приймаючих країн, то вони, як правило напружені і недружні. Перебуваючи у скрутному матеріальному становищі, біженці беруться за будь-яку роботу, причому багато-хто з них встає на шлях вчинення кримінальних злочинів. Ось декілька прикладів з цього приводу. В серпні 2013 року плеємна джирга (місцевий парламент) повіту Харипур провінції Пухтунхва в Пакистані заборонила місцевим жителям здавати житло афганським біженцям, а тим, хто це зробив поставила вимогу вигнати квартирантів [25]. Причина в тому, що багато хто з близько 126 тис. офіційно зареєстрованих у цьому повіті біженців, які живуть тут більше 39 років, замішані у таких кримінальних злочинах, як крадіжки худоби, грабунки, крадіжки машин, викрадення людей з

метою одержання викупу, контрабанду зброї та наркотиків. В додаток до цього біженці крадуть, або знищують посіви зернових навколо своїх таборів [25]. За аналогічних причин влада Таджикистану ще в 2000 році виселила із столиці Душанбе в сільські райони афганських біженців, які займалися в столиці контрабандою наркотиків та нелегальним бізнесом [26]. В Південній Африці справа дійшла до відкритих сутичок між місцевими жителями та сомалійськими біженцями. Так, у 2008 році в сутичках загинуло 60 чоловік, а в сутичках 2012 року нараховувалось 140 загиблих та 250 поранених [27]. Стосовно біженців, які перебувають у таборах, то на думку керівництва приймаючих країн, вони є джерелом терористичної загрози, контрабанди зброї, виготовлення фальшивих документів та інших злочинів. Наприклад, в Кенії наприкінці 2013 року перебувало 610 тис. зареєстрованих біженців (включаючи 520 тис. сомалійських) та близько 500 тис. незареєстрованих [28]. Причому в таборі Дадааб, розрахованому на 90 тис. чоловік, проживало понад 400 тис. чоловік [28]. Терористичні акти в столиці країни Найробі (вересень 2013 р.) в результаті яких загинуло близько 70 чоловік, були вчинені терористами, які використовували цей табір в якості прикриття. Це спонукало уряд країни укласти угоду з урядом Сомалі про повне повернення біженців додому [28], яке, втім виконати неможливо.

З іншого боку, тривале, протягом десятків років перебування на території приймаючої країни, призводить до того, що біженці гублять зв'язок з країною свого походження, вважаючи своєю батьківщиною територію приймаючої держави. Так, наприклад, з мільйонів афганських біженців, які перебувають на території Пакистану понад 39 років, мало хто за цей час навідувався до Афганістану, а тих кого репатріювали, в переважній більшості знову нелегально поверталися в Пакистан. Слід додати, що понад 50% афганських біженців у цій країні молодші 18 років [29], і для них Афганістан – це чужа країна. А тому, серед афганських біженців домінантними є наступні погляди: «Я народився в Пакистані, тут моя батьківщина. В Афганістані я почував себе чужинцем» [25]. Ще більш яскраво подібні тенденції виражені у палестинських біженців, які перебувають у вигнанні понад 69 років. З початком громадянської війни в Сирії в березні 2011 року вони виступили на боці опозиції з лозунгом: «Сирія – це Палестина, і її необхідно звільнити!» [30].

Ситуація стає небезпечною для уряду приймаючої країни у випадку, якщо відсоток біженців серед населення такої країни стає високим. В цьому відношенні яскравим є приклад палестинських біженців. Серед населення Йорданії частка корінних жителів – йорданських арабів склала 35%, зате частка палестинських біженців – 55% [31]. Палестинські організації мали власні озброєні загони, які базуючись на території Йорданії вели партизанську війну проти Ізраїлю, хоча і без особливого успіху. На якомусь етапі

лідери палестинських організацій прийшли до думки, що простіше захопити владу в Йорданії, аніж вести безперспективну війну проти Ізраїлю. В цій ситуації на висоті виявився король Йорданії Хусейн, який в результаті блискавичної війни (так званий «чорний вересень» 1970 року) розгромив збройні загони палестинців. Через 20 років схожа ситуація мала місце в Кувейті. В 1990 році тут проживало 2,2 млн. чоловік, з яких близько 450 тис. складали палестинці (20,1% населення країни) [32]. Також нараховувалось багато робітників з інших країн [31]. Уряд Кувейту всерйоз непокоїла демографічна ситуація, яка склалася в країні. Під час окупації Кувейту військовими іракського диктатора С.Хусейна, палестинці в Кувейті, очолювані організацією визволення Палестини на чолі з Я. Арафатом вчинили акт державної зради, підтримавши загарбників. Після визволення країни, з території Кувейту за зраду було депортовано 443 тис. палестинців, решта 40 тис. палестинців, які не співробітничали з окупантами не були піддані депортації [32]. З початком громадянської війни в Сирії ситуація повторилася знову. Палестинські біженці стали на бік опозиційних до президента Б. Асада сил. Станом на другу половину 2013 року, 7 з 13 таборів палестинських біженців у Сирії контролювали опозиційні сили [30].

Таким чином, з огляду на важке життя у приймаючих країнах, при досягненні критичної маси (значного відсотка біженців порівняно з населенням приймаючої країни) біженці та організації, які їх представляють, можуть або йти на захоплення влади у цих країнах, або ставати на бік антидержавних сил.

Окремої уваги заслуговує питання біженців у промислово-розвинутих країнах. По-перше, у промислово-розвинуті країни з країн, де відбуваються війни та конфлікти потрібно якимось чином потрапити, що пов'язано з чималим ризиком для життя. По-друге, для цього потрібні великі гроші. Наприклад, біженці з Тропічної Африки для того, щоб дібратися до омріяної Європи, змушені робити пішки перехід через пустелю Сахари. Згідно [33] упродовж 1996-2011 рр. під час цих переходів у пустелі загинуло понад 1,6 тис. чоловік. Багато біженців та нелегалів з Африки гине при спробах добратися до Європи, перетнувши Середземне море. З 1988 року і до 1 жовтня 2013 року поблизу європейських кордонів загинуло щонайменше 19.144 чоловік [34]. У 2014 році через італійський острів Лампедузу у Середземному морі, з метою потрапити до Європи, пройшло 208 тис. чоловік, причому 3,5 тис. чоловік втопилося [66]. У 2015 році втопилося понад 3,1 тис. чоловік [66]. Упродовж 2007-2012 років у Синайській пустелі безслідно зникли мінімум 4 тис. біженців та нелегалів з Африки, які за допомогою провідників-бедуїнів намагалися потрапити до Ізраїлю [35]. За підрахунками фахівців Міжнародної комісії з міграції (МОМ) за 20 років

(1996-2016 рр.) при спробах біженців та мігрантів добратися до безпечних країн загинуло понад 60 тис. чоловік [76].

Стосовно вартості маршруту, то за цінами 2012 року дорога з Афганістану до Європи коштувала 8 тис. доларів, а з Сомалі до Європи – 4 тис. доларів [36]. Сирійські біженці у 2013 році платили 4 тис. доларів за 1 місце у човні, розрахованому на 200 чоловік, щоб добратися з Александрії (Єгипет) до Європи [37]. За перехід через Синайську пустелю з Єгипту до Ізраїлю у 2012 році бедуїни брали у кожного біженця по 2 тис. доларів [38]. У 2016 році за перетин Егейського моря біженці платили контрабандистам 4-6 тис. євро, за дорогу від Мілану до Франкфурта - на Майні 600-800 євро, за дорогу від Мілана до Копенгагена – 1.200 євро, і т.д. [68].

Як ми зазначили у попередньому параграфі, переважна кількість біженців осідає або в сусідніх країнах, або в країнах регіону, звідки вони походять. До промислово-розвинутих країн доходять порядку 3-5% їх загальної чисельності. Проте утримання біженців коштує недешево. Наприклад, за даними 2005 року 75% біженців осідали у бідних країнах (річний прибуток менший за 2 тис. доларів), 22% - у країнах з середнім рівнем розвитку (річний прибуток 2-10 тис. доларів на рік) та 4% - в багатих країнах [39]. Відповідно і витрати на їх утримання були різними. Наприклад, в 1999 році ООН витратила на одного біженця з Косово 207 доларів, з Сьєрра-Леоне – 16 доларів, а з Демократичної республіки Конго – 8 доларів [39]. Витрати були різними і в приймаючих країнах. Наприклад, за даними 2005 року витрати держави з розрахунку на 1 жителя країни, на біженців склали: в Люксембурзі – 19,4 долари, в Норвегії – 18,2, в Швеції – 14,7, в Нідерландах – 7,7 доларів і т.д. [39]. Сумарно ці витрати накопичувались у великі суми. Наприклад, у 2011-2012 рр. на утримання 7 тис. біженців Австралія витратила 800 млн. доларів, а Франція тільки в 2011 році на утримання 60 тис. біженців витратила 502 млн. євро [40].

Тому не дивно, що промислово-розвинуті країни зовсім не горять бажанням надавати статус біженця усім шукачам притулку. Деяка інформація з цього приводу по 38 країнах-членах ЄС, складена на основі джерел [41],[44], [59]-[61] наведена нами нижче:

Таблиця 1.3.2.

Кількість біженців по країнах ЄС та відсотки відмов у наданні притулку:

Рік	2008	2009	2011	2012	2013
Кількість заявок про надання притулку	193.690	229.500	365.315	407.270	462.000
Кількість та відсоток відмов	141.730 73%	166.900 73%	281.505 77%	304.520 74%	328.000 71%

У 2014 році кількість заявок складала 626.065, а кількість відмов – 163 тис., або 26,04 % загальної кількості [73]. Ті біженці, котрим відмовлено в наданні статусу підлягають негайній депортації. Згідно закону «Дублін – 2», клопотання про надання статусу біженця приймається тільки в тій країні ЄС, куди вперше ступив біженець [44,с.23]. Якщо таке клопотання відхилене, то подавати аналогічне клопотання в іншій країні ЄС не має смислу, адже всі дані на біженців, включаючи відбитки їхніх пальців знаходяться в базі даних Eurodac. Іншими словами, якщо пошукувач притулку подав клопотання про статус біженця в Польщі, а потім виїхав у Нідерланди, то його обов'язково депортують назад у Польщу. З цієї причини активно займаються біженцями тільки 10 країн Євросоюзу [46]. В 2011 році, наприклад, вони прийняли 90% всіх біженців, які прибули в ЄС [46].

Якщо клопотання біженця розглянуто позитивно, причому, сам процес розгляду може тривати досить довгий час, то тут також можуть бути варіанти. Наприклад, у 2009 році 73% клопотань було відхилено, а по 27% були прийняті позитивні рішення, в тому числі статус біженця було надано 27,6 тис. чоловік (12%), ще 26,2 тис. (11%) було надано захист іншого порядку, 8,9 тис. (4%) дозволили перебувати у країні з гуманітарних причин [42]. Всі ці статуси не є вічними, і їх необхідно періодично продовжувати. Наприклад, в Італії статус гуманітарного захисту надається строком на 1 рік [47]. В інших країнах статус біженця надається терміном на 3-5 років, і його продовження залежить в першу чергу від того, припинилися бойові дії в країні, звідки походить біженець, або ні. Наприклад, у 2012 році Франція з 96.075 прохачів притулку прийняла 14.325, Німеччина з 88.100 прохачів – прийняла 22.165 чоловік, і т.д. [43]. Додамо, що шанси отримати статус біженця прохачам з країн, де не відбуваються бойові дії, практично рівні нулю. Наприклад, громадянами Вірменії, де бойових дій немає, у 2011 році було подано 6.230 заявок в країні – члени ЄС з метою одержання статусу біженця. Результат виявився таким: 95,5% клопотань були відхилені, статус біженця був наданий у 1,5% випадків [47].

З метою зменшити число бажаючих осісти на Європейському континенті, у країнах ЄС біженцям з країн, які вважаються безпечними для проживання, відповідний статус взагалі не надається. Такими вважаються, наприклад, Балканські країни, в першу чергу Албанія, Косово та Чорногорія. Фінляндія, наприклад, у 2016 році оголосила безпечними такі країни, як Афганістан, Ірак та Сомалі, в зв'язку з чим вихідцям з цих країн було запропоновано повернутися додому [69].

Вище ми вели мову про біженців з районів бойових дій та їх важке матеріальне та соціальне становище. Додамо, що положення переміщених осіб всередині країни не є кращим. Наприклад, в Колумбії, де громадян-

ська війна триває з 1948 року, в 2014 році нараховувалося 4,9 млн. осіб, переміщених всередині країни, причому 94% з цього числа жили в бідності, а 77% – в умовах «цілковитого зубожіння» [48].

Населення Землі потерпає не тільки від воєн і конфліктів, але і від стихійних лих та катастроф, наслідком яких є не тільки величезні жертви, але й ще більша кількість біженців та переміщених осіб. Ось деякі приклади з цього приводу. Антиурядове повстання в області Ачех на Суматрі (Індонезія) йшло упродовж 1976 – 2005 рр. В результаті бойових дій, які тривали 30 років, загинуло 15 тис. чоловік [49, с.103]. Для порівняння: тільки за один день 26 грудня 2004 року у цій же області Ачех від катастрофічного цунамі загинуло 170 тис. чоловік з 4,2 мільйонного населення цієї області [50]. Катастрофічний характер мав землетрус на Гаїті, під час якого загинуло понад 250 тис. чоловік [51], матеріальні збитки перевищили 5,6 млрд. євро, без даху на голову залишилося близько 3 млн. чоловік [52]. Наслідком землетрусу, стала епідемія холери, якою перехворіло понад 650 тис. гаїтян, які знаходилися в антисанітарних умовах, і від якої померло понад 8 тис. жителів країни [53]. На початок 2014 року більше 150 тис. гаїтян все ще мешкали в наметових містечках, фактично перебуваючи в статусі внутрішніх біженців [51]. Від супертайфуну «Хайян» на Філіппінах (листопад 2013 року) загинуло понад 6,3 тис. чоловік, було знищено 1,1 млн. будинків, без даху над головою залишилося 250 тис. чоловік [54]. Під час землетрусів у Непалі (травень-червень 2015 р.) загинуло близько 8,7 тис. чоловік, та загалом, за оцінками ООН, постраждало 8 млн. громадян цієї країни [70].

В багатьох країнах під час ведення бойових дій, порушується система постачання мирного населення продовольством, що має наслідок масовий голод на згаданих територіях. Як приклад, наведемо державу Сомалі, де громадянська війна продовжується з 1989 року. За цей час в країні мали місце два випадки масового голоду: у 1992 році, коли померло 220 тис. чоловік [55], та в жовтні 2010 – квітні 2012 р. померло ще 258 тис. чоловік [56]. Сотні тисяч сомалійців втекли від голодної смерті в сусідні країни, переважно в Кенію та Ефіопію.

Цікаво встановити наближене співвідношення між вказаними вище категоріями біженців та переміщених осіб. Станом на середину жовтня 2012 року в світі нараховувалося близько 73 млн. жертв насильства, стихійних лих та індустріалізації [57], в тому числі 43 млн. чоловік склали біженці, переміщені особи, шукачі притулку і т.д. з регіонів де велися бойові дії, 15 млн. – біженці та переміщені особи з регіонів, де сталися стихійні лиха та екологічні катастрофи, та ще 15 млн. склали жертви індустріалізації [58], тобто особи, у яких були насильно конфісковані землі з метою побудови державних об'єктів. Отже, якщо прийняти сумарну кількість наведених

вище насильницьким чином переміщених осіб за 100%, то співвідношення між ними складе 58,9%:20:55%:20,55%.

Біженці, переміщені особи, шукачі притулку і т.д. склали основу для більш широкої групи людей – мігрантів та нелегальних мігрантів. Проблеми, пов'язані з цими соціальними групами розглянемо в наступному параграфі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пакистан продлил сроки пребывания афганских беженцев на своей территории до 2015 года [Електронний ресурс]. - 2013, 12 июля. – Режим доступу: <http://www.afghanistan.ru/doc/62320.html>.
2. UNHCR: Afghanistan the largest source of refugees worldwide [Електронний ресурс]. – 2013, 20 June. – Режим доступу: <http://www.rawa.org/temp/runews/2013/06/20>.
3. Refugees and asylum seekers in Malaysia: the good, the bad and unexpected [Електронний ресурс]. – 2012, 31 July. – Режим доступу: <http://theconversation.com>.
4. 42 illegal immigrants arrested in Tanzania [Електронний ресурс]. – 2013, 6 March. - Режим доступу: <http://sabahionline.com/en-GB/articles/hoa/newsbriefs/2013/03/06/newsbrief-07>.
5. «Аль-Джазира» подсчитала количество африканских нелегалов в Израиле [Електронний ресурс]. – 2013, 23 декабря. - Режим доступу: <http://www.yaplakal.com/forum3/topic705143.html>.
6. Saudi Arabia: 12.000 Somalis expelled [Електронний ресурс]. – 2014, 18 February. - Режим доступу: <http://www.hrw.org/news/2014/02/18>.
7. Refugee resettlement referral from Nepal reaches six-figure mark [Електронний ресурс]. – 2013, 26 April. - Режим доступу: <http://www.unhcr.org/517a77df9.html>.
8. В 2010 году 43,7 млн. человек стали беженцами [Електронний ресурс]. – 2011, 20 июня. - Режим доступу: <http://www.umma.ua/ru/news/world/2011/06/20/703>.
9. Mapping displaced people around the World - http://education.nationalgeographic.com/education/maps/mapping-displaced-people-around-the-world/?ar_a=1.
10. Refugees plight is worsening as their numbers grow and their nature changes [Електронний ресурс]. – 2013, 2 March. - Режим доступу: <http://www.economist.com/news/international/21572753>.
11. Верховтуров Д. Политизация вопроса афганских беженцев в регионе [Електронний ресурс]. /Д. Верховтуров. - 2012, 29 августа. - Режим доступу: <http://www.afghanistan.ru/doc/23511.html>.
12. Ирак отказывается принимать назад своих беженцев [Електронний ресурс]. - 2013, 14 июля. - Режим доступу: <http://amsretdam-times.ru/politics/2013-07-14/irak-otkazyvaetsja-pr/>.
13. Из Швеции беженца не выслать [Електронний ресурс]. – 2013, 7 марта. - Режим доступу: <http://www.pukmedia.com/EN/RU-Direje.aspx?Imare=3862>.
14. Кипр ужесточает правила для мигрантов // Эхо планеты. – 2013. – N 37. - С.15-17.
15. Болгари відгороджуються стіною від мігрантів // Євроньос – 28.11.2013
16. Израиль отгородился от африканских беженцев 230-километровым забором [Електронний ресурс]. – 2013, 2 января. - Режим доступу: <http://www.podrobnosti.ua/society/2013/01/02/879957.html>.
17. Philips Anet. Boatarrivals in Australia since 1976 [Електронний ресурс] /Anet Philips and Harriet Spinks. – 2013, 2 January. - Режим доступу: <http://www.aph.gov.au/About-Parliament/Parliamentary-Departments/Parliamentary-Library/pubs/BN/2012-2013/Boat Arrivals>.
18. Хаммарберг Т. Европе следует

принимать больше беженцев, нуждающихся в безопасном переселении [Электронный ресурс] /Т. Хаммарберг. – 2013, 6 апреля. - Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2011/30/pe15-pr.html>. **19.** Бурмистрова Н. Финны не сильно любят приезжих /Н. Бурмистрова. // Эхо планеты – 2013. – N40. – С.18-21. **20.** Hydari Zaid. Afghanistan's forgotten refugees [Электронный ресурс] /Zaid Hydari. - 2013, 14 January. - Режим доступа: <http://fpif.org/articles/>. **21.** The Middle East Piece. Why is the Palestinian Arab refugee problem still here. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.middleeastpiece.com/arabrefugees-whystillhere.html>. **22.** Сатановский Е. Я. Замкнутый круг «мировотворческой дипломатии» [Электронный ресурс] / Е.Я. Сатановский. - Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2008/08-05-08c.htm>. **23.** A profile of Somali refugees and asylum seekers – VNHCK. Chapter IV [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.unhcr.org/4ce532309.pdf>. **24.** Бай Е. Кубинцы разделены и непримиримы /Е. Бай. // Эхо планеты – 2013 - N40. С.14-17. **25.** Афганские беженцы не хотят возвращаться на родину [Электронный ресурс]. – 2013, 15 августа. - Режим доступа: <http://rus.rus.ru/2013-08-15/>. **26.** TAJIKISTAN. Afgan refugees told to leave Dushanbe. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.archive.org/web/2001111102105141/http://www.releifb.int/IRIN/asia/countrystories/tajikistan/20010523.phtml>. **27.** Somali refugees plea for protection [Электронный ресурс]. – 2013, 7 June. – Режим доступа: <http://www.news24.com/SouthAfrica/News/>. **28.** Из Кении вышлют около миллиона сомалийских беженцев [Электронный ресурс]. – 2013, 11 ноября. - Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2013/11/11/somalis/>. **29.** Мануков С. Попросили из страны. Пакистан собирается выслать всех афганских беженцев [Электронный ресурс] /С. Мануков. – 2012, 23 июля. - Режим доступа: <http://www.newizv.ru/world/2012-07-23/166880>. **30.** Более половины лагерей палестинских беженцев в Сирии контролируется салафитами [Электронный ресурс]. – 2013, 15 августа. - Режим доступа: <http://warsonline.info/siriya/>. **31.** Rose Charlie. A conversation with King Abdullah II of Jordan. [Электронный ресурс]. /Charlie Rose. - Режим доступа: <https://charlierose.com/shows/2002/05/07/1/>. **32.** The Gulf War: Chapter X. Palestinians in Kuwait. Terror and ethnic cleansings. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.gulfwar.1991.com/Gulf>. **33.** Ежегодно около 7 млрд. долларов идут в кошельки торговцев живым товаром [Электронный ресурс]. – 2012, 12 сентября. - Режим доступа: <http://sreda-online.ru/2012/09/>. **34.** Мигранты умирают на границе Европы [Электронный ресурс]. – 2013, 1 октября. - Режим доступа: http://fortresseurope.blogspot.com/2006/02/blog_post_8949.html. **35.** Гелен Мартин. Бедуины Синайского полуострова торгуют человеческими органами [Электронный ресурс] /Мартин Гелен. – 2013, 13 января. - Режим доступа: <http://inopressa.ru/article/15jan2013/diepresse/sinai.html>. **36.** Цаплиенко А. Нелегалы продолжают прорываться в Европу через Украину /А. Цаплиенко, М. Чаблин. // Телеканал «Интер»-24.06.2012. <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/202/06/24/843583.html>. **37.** Запад и западня [Электронный ресурс]. – 2013, 9 октября. - Режим доступа: <http://wordyou.ru/v-mire/zapad-i-zapadnya.html>. **38.** Киселев Наум. (Нью-Йорк, США). Нелегалы – проблема государства [Электронный ресурс] / Наум Киселев. - 2012, 8 ноября. - Режим доступа: <http://forumdaily.com/19658/>. **39.** Полмира кинулось в бега [Электронный ресурс]. – 2007, 11 февраля. - Режим доступа: <http://nederland.ru/se/news/index.php>. **40.** Во сколько обходится беженец [Электронный ресурс]. – 2012, 11 сентября. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/>

world/2012/09/11/. **41.** Астахов А. От ворот – поворот. Мечта многих мигрантов поселиться в Европе не сбывается [Электронный ресурс] /А. Астахов. – Режим доступа: <http://www.alleurora.ru>. **42.** Фирсова С. Кто ищет убежище в ЕС [Электронный ресурс] /С. Фирсова. – Режим доступа: <http://www.alleurora.ru>. **43.** В Евросоюзе в 2011 году больше всех предоставляла убежище Великобритания, меньше всех – Эстония [Электронный ресурс]. – 2012, 21 июня. – Режим доступа: <http://www.rnc.ru/rbcfree/news/20120621040358.shtml>. **44.** Беженцы пока не угрожают Латвии [Электронный ресурс]. – 2013, 19 июня. – Режим доступа: <http://rus.apollo.lv/novosti/>. **45.** Силаев П. Приключения бедного анархиста /П. Силаев. //Огонек.-2013-N25. – С.22-24. **46.** Беженцев будут принудительно расселять по ЕС? [Электронный ресурс]. – 2012, 18 сентября. – Режим доступа: <http://www.lifebel.com/index.php?newsid=487>. **47.** Pandukht. Авантюризм по-армянски, или путь на дно... [Электронный ресурс] /Pandukht. – 2013,12 сентября. – Режим доступа: <http://blognews.am/rus/news/84495/>. **48.** Шрамко К. 10 современных гуманитарных катастроф, которые игнорируются всем миром [Электронный ресурс] /К. Шрамко. – 2014, 27 марта. – Режим доступа: <http://muz4in.net/news/2014-03-27-35668>. **49.** Козин В. Ачехский прецедент /В. Козин. // Международная жизнь. – 2006.-№6. С.102-111. **50.** Независимая газета – дипкурьер – 2005. – 24 января. – с.13. **51.** На Гаити вспоминают жертв разрушительного землетрясения // БС. -12.01.2014. **52.** Землетрясение в Гаити унесло жизни более 222,5 тыс. человек (18.03.2010). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pskov.aif.ru/society/education/736930>. **53.** Жители Гаити требуют от ООН компенсации за холеру //БС. -12.03.2014. **54.** Число жертв супертайфуна «Хайян» достигло 6,3 тыс. человек // ДемоскопWeekly – 2014. – N595-596. – 2 апреля – 4мая. **55.** Голод в Сомали унес жизни 260 тысяч человек // БС – 2.05.2013. **56.** У Сомалі від голоду померли 258.000 людей – половина з них – діти до 5 років // Євроньос. – 2.05.2013. **57.** Поневіряння вимушених переселенців //Євроньос. – 16.10.2012. **58.** Казьмина М. Каждый сотый житель Земли стал беженцем поневоле [Электронный ресурс] /М. Казьмина. – 2012, 16 октября. – Режим доступа: <http://www.rbcdaily.ru/society/562949984939623>. **59.** День беженцев: Сколько человек бегут из России и стран Центральной Азии (статистика) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fergananews.com/news/22326>. **60.** Число беженцев в Европе в прошлом году выросло почти на 20% [Электронный ресурс]. – 2014, 20 июня. – Режим доступа: <http://m.gosbalt.ru/main/2014/06/20/1282284.html>. **61.** В ЕС увеличилось число беженцев [Электронный ресурс]. – 2014, 20 июня. – Режим доступа: <http://dw.de/a-17723000>. **62.** UNHCR Refugee numbers reach highest ever recorded [Электронный ресурс]. – 2015, 18 июня. – Режим доступа: <http://edition.cnn.com/2015/06/18/world/>. **63.** Легко ли выслать из ЕС тех, кого не признали беженцами? //БС. – 10.09.2015. **64.** За 14 лет Европа потратила 11,3 млрд. евро на депортацию мигрантов // Демоскоп Weekly. – 2015. - №6470648. – 15-28 июня. **65.** Німеччина депортуватиме біженців літаками бундесверу //Українська правда. – 21.10.2015. **66.** 21 июля 2015 – В Контакте [Электронный ресурс]. – 2015, 21 июля. – Режим доступа: <http://m.vk.com/wall-673593472928...> **67.** Более 590 тысяч мигрантов прибыли в Европу с начала года //ДемоскопWeekly. – 2015. - №659-660. – 19 октября-1 ноября. **68.** Какие заоблачные суммы беженцы выкладывают, чтобы доплыть до заветной Европы //24 канал. – 16.03.2016. **69.** Финляндия причислила Афганистан, Ирак и Сомали к безопасным

странам (17.05.2016). //Демоскоп Weekly. – 2016. - №687-688. – 23 мая-5 июня. **70.** 8 Million People May be Affected by Nepal Earthquake, Says UN.[Електронний ресурс]. – 2015, 28 april. - Режим доступу: <http://www.ndtv.com/world-news/758671>. **71.** Угорський парламент схвалив будівництво стіни на кордоні з Сербією //Українська правда. – 6.07.2015. **72.** Поток мігрантов в Венгрию увеличился, несмотря на барьер на границе //ББС. – 21.02.2016. **73.** Лоренс Пітер. Як ЄС дає собі раду з мігрантами /Пітер Лоренс. //ББС. – 22.08.2015. **74.** Никифоров О. Власти Германии не в состоянии выдворяют беженцев /О. Никифоров. //Независимая газета. – 11.02.2017. **75.** Турция возвела стену на границе с Сирией и Ираком [Електронний ресурс]. – 2017, 14 января. - Режим доступу: <http://www.aif.ru/society>. **76.** Более 60 тысяч международных мигрантов погибли или пропали без вести за последние 20 лет (14.08.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. – №691-692. – 1 июля-21 августа. **77.** ООН призывает в 13 раз увеличить число мест для расселения беженцев (12.06.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №733-734. – 19 июня-2 июля. **78.** УВКБ ООН: Число людей, насильно изгнанных из своих домов, составляет 65,6млн. [Електронний ресурс]. – 2017, 19 июня. – Режим доступу: <http://m.apa.az/novosti-az>

§4. Проблеми біженців та нелегальної міграції

Війни, які велися починаючи з другої світової половини ХХ ст., породили не тільки проблему мільйонів біженців та переміщених осіб, але й призвели до «дев'ятого валу» міграційних процесів, які включають проблему нелегальних мігрантів. Тут доцільно проаналізувати декілька причин, що призвели до їх виникнення.

І. Розглянемо приклад Німеччини, яка в роки Другої світової війни зазнала величезних втрат. Згідно даних, які наводить Б. Соколов [1, с.86-87] загинуло 2-2,5 млн. мирних громадян країни. Економіка Західної Німеччини, яка в післявоєнний період динамічно розвивалася, потребувала мільйонів робочих рук, які необхідно було звідкись взяти. Спочатку в Західну Німеччину переманювалося населення Східної Німеччини (колишня НДР). Згідно [2, с.379] упродовж 1945-1961 рр. в Західну Німеччину перебралося на постійне проживання 2,6 млн. жителів Східної Німеччини (15% населення НДР), поки цей процес не був призупинений будівництвом Берлінської стіни. Паралельно були укладені угоди з низкою європейських країн - з Італією, Іспанією, Грецією щодо залучення громадян цих країн до роботи у ФРН, проте найбільш значущою виявилася угода з Туреччиною, яка була укладена 30 жовтня 1961 року. На її підставі до ФРН прибуло 700 тис. турецьких заробітчан, а потім – членів їх родин. Всього 3 млн. чоловік [3]. Загалом, з кінця 50-х років і до 1973 року, коли масові запрошення іноземних

робітників були припинені, до ФРН приїхало 14 млн. чоловік, та виїхало – 11 млн. чоловік [4]. Таким чином, перетворившись, по суті в прохідний двір, Німеччина з країни мононаціональної стала багатонаціональною, оскільки частка титульної нації (німців) – зменшилася. Так, наприклад, у 2001 році з 82 млн. чоловік населення ФРН понад 7,3 млн. склали іноземці [5]. Національний склад іноземців (на 31.12.2001 р.) був такий: з 7.398.036 іноземців 1.947.938 (36%) склали турки, 1.085.765 (14,7%) – югослави, 616.282 (8,3%) – італійці, 362.708 (4,9%) – греки і т.д. [6]. Після того, як іноземцям дозволили приймати громадянство ФРН, їхня кількість дещо знизилася, проте ненабагато. Так, згідно даних перепису 2011 року, населення ФРН склало близько 80,2 млн. чоловік, з них 74.050.320 громадян Німеччини та 6.169.360 іноземців (7,7% населення країни) [7]. В джерелі [8] наводиться дещо більша кількість іноземців, а саме 6.751.002 чоловік, з них 1.738.831 турків (25,76%, загальної кількості), 534.657 італійців (7,92%), 481.929 сербів та чорногорців (7,14%), 303.761 греків (4,5%) і т.д. Але не всі громадяни ФРН - етнічні німці. Так, наприклад, німецьке громадянство мали 700 тис. турків [3], тільки в 2012 році німецьке громадянство отримало 112.300 іноземців - в основному турків, сербів, косовських албанців, поляків і т.д. [9]. У 2016 році німецькі паспорти одержали 110.400 іноземців у тому числі 59,4% – з Європи [75]. Найбільшою за чисельністю групою іноземців, які одержали німецькі паспорти виявилися турки – 16.300 чоловік [75]. Необхідно додати, що не всі новонавернені громадяни ФРН прагнуть асимілюватися з німецьким народом [3], перед яким відкривається перспектива стати в майбутньому національною меншиною на своїй історичній батьківщині. Колишній канцлер ФРН Гельмут Шмідт зауважив, що залучення іноземних робітників до роботи у Німеччині було помилкою, проте тоді в ВВП країни був би значно меншим, ніж тепер [10]. Іншими словами, бажаючи отримати максимальні прибутки, правляча еліта ФРН, абсолютно не дбала про майбутнє власного народу.

II. Розвал колоніальної системи мав катастрофічні наслідки, як для колоній, так і для їхніх метрополій. Розглянемо, для прикладу, Францію, яка упродовж 1954-1962 рр. вела війну в Алжирі. В її результаті загинуло понад 15 тис. військовослужбовців французької армії, 1 млн. алжирців (як військових, так цивільних жителів), та ще 1 млн. французів Алжиру, так званих «чорноногих» переселилися до Франції [11, с. 679]. Слідом за «чорноногими», до Франції, через небезпеку переслідувань, переселилися алжирці, які співробітничали з французькими властями – так звані «харкі». Їх переселилось понад 91 тис. чоловік [12]. «Харкі» стали основою мусульманської общини Франції, оскільки слідом за ними до колишньої метрополії, через ліберальну міграційну політику французьких властей, потяглися їхні роди-

чі, а за ними інші мігранти, в основному з північно-африканських колоній.

Станом на 2012 рік населення Франції складало 65,7 млн. чоловік [13], причому нараховувалося 5,87 млн. мігрантів, з них 2,17 млн. одержали французьке громадянство, а 3,7 млн. – його не мали [14, с.16]. Мусульманське населення Франції складало від 5 до 6 млн. чоловік, або 6-8% її населення [13]. Серед мусульман Франції в 2012 році було нараховано 1,55 млн. алжирців, 1 млн. марокканців, 350 тис. тунісців, 315 тис. турків і т.д. [15]. Додамо, що новонавернені «французи» абсолютно не прагнуть залучатися до лав французького народу та переймати його цінності [16].

Аналогічна ситуація мала місце в Португалії, куди після завершення колоніальної війни 1961-1974 рр. втекло понад 500 тис. жителів її африканських колоній [17], як власне португальців, так і представників африканських народів. Міграційні процеси, описані нами вище, призвели до того, що в 2012 році з 10,5 млн. населення країни 87% склали португальці, 12% - вихідці з Африки та Азії, 1% іспанці та вихідці із Східної Європи [18].

Великобританія, на відміну від Франції та Португалії не вела довготривалих колоніальних воєн, проте і в цьому випадку розвал її колоніальної системи призвів до міграцій населення колоній у метрополію. Так, наприклад, населення Англії та Уельсу у 2011 році порівняно з 2001 роком зросло на 7% і склало 56,1 млн. чоловік, проте частка корінних жителів зменшилася з 87% до 80%, а мігрантів – навпаки зросла: з 13% до 20% [19]. Причому, якщо в столиці держави – Лондоні, білі люди британського походження у 2001 році налічували 58% населення, то в 2011 році – тільки 45%, тобто виявилася меншістю населення британської столиці [19]. Зате мусульмани склали 4,8% населення Англії та Уельсу [19]. На початку XXI століття у Великобританії проживало 1 млн. індійців, 747 тис. пакистанців, щонайменше 283 тис. вихідців з Бангладеш, 485 тис. – з Африки і т.д. [20, с.50-51]. Всі вони намагалися селитись в окремих ізольованих кварталах (фактично гетто) британських міст і не робили великих спроб інтегруватися у британське суспільство.

Таким чином, розвал колоніальних імперій європейських держав стимулював міграцію частини населення їхніх колоній у метрополію. На нових місцях поселення, новоприбулі намагалися селитися ізольовано від корінного населення, зберігали свої традиції і звички, власну манеру поведінки, що згодом почало призводити до сутичок і конфліктів з корінним населенням, питома вага якого серед населення держави (метрополії) мала тенденцію до постійного зменшення.

На початок 2016 року питома вага мігрантів, та їх нащадків у першому поколінні серед населення деяких європейських країн виявилася такою [76]:

Таблиця 1.4.1.

**Питома вага мігрантів та їх нащадків у I-му поколінні,
які народилися у країні імміграції**

№	Назва країни	Питома вага мігрантів (у %)	Разом з нащадками у I-му поколінні (у %)
1.	Люксембург	43,3	60,7
2.	Швейцарія	28,78	43,28
3.	Бельгія	16,18	31,14
4.	Швеція	15,65	27,75
5.	Німеччина	13,33	19,95
6.	Франція	11,72	26,3
7.	Норвегія	13,79	20,86

Подібна ситуація є загрозливою, оскільки розмивається етнічний базис держави.

III. В колишніх колоніях, які стали незалежними державами, як і в інших країнах «третього світу», розгорнулася жорстка боротьба місцевих еліт за лідерство, що в свою чергу призвело до тривалих громадянських воєн. За нашими підрахунками [21, с.244] розподіл людських втрат в локальних війнах і конфліктах по континентах земної кулі без урахування території колишнього СРСР упродовж 1900-1939 рр. та 1945-2000 рр. виглядав так:

Таблиця 1.4.2.

**Розподіл людських втрат у локальних війнах і конфліктах
1900-1939 та 1945-2000 рр.**

1900-1939 рр.			1945-2000 рр.		
Континент	Кількість загиблих		Континент	Кількість загиблих	
	млн. чол.	%		млн. чол.	%
Європа	1,804	12,75	Європа	0,196	0,58
Лат. Америка	2,099	14,84	Лат. Америка	0,632	1,86
Африка	1,653	11,68	Африка	7,591	22,36
Азія	8,591	60,73	Азія	25,532	75,20
Всього	14,147	100	Всього	33,951	100

Як випливає з даних таблиці, за післявоєнний час (період 1945-2000 рр.), країни Африки та Азії, включаючи колишні колонії, стали основним регіоном, де проходили локальні війни і конфлікти. Причому війни велися довготривалі, досить часто упродовж десятків років. Так, наприклад, громадян-

ська війна в Анголі (1975-2002 рр.) тривала 27 років, війна за незалежність Еритреї (1960-1991 рр.) – 31 рік, дві війни за незалежність Південного Судану (1955-1972 рр., 1983-2005 рр.) – 39 років, і т.д. Найбільш довготривалими є громадянські війни в Бірмі та в Колумбії, які почавшись у 1948 році продовжуються до цього часу. Це викликане, не в останню чергу, тою обставиною, що в сучасних умовах збройним силам вказаних держав, досить важко перемогти озброєних опонентів, особливо якщо ті вдаються до тактики партизанської боротьби, про що засвідчує нижченаведена таблиця [22].

Таблиця 1.4.3.

Шанси держави перемогти збройний партизанський рух

Часовий проміжок	1800-1850	1850-1900	1900-1950	1950-2003
Шанси держави на перемогу	85%	74%	50%	21%

Будучи втягнутими у зтяжні громадянські війни, в яких опозиція вдається до тактики партизанських дій, держави «третього світу» змушені витрачати величезні кошти на армію і оборону країни, замість того, щоб направляти їх на соціально-економічний розвиток. Як приклад, розглянемо Бірму та Колумбію, в яких громадянська війна йде з 1948 року, тобто понад 69 років. Армія Бірми з 43 тис. у 1951 році зросла до 492 тис. у 2012 році, тобто більше, ніж у 10 разів, а чисельність повстанців у 2012 році складала всього 14 тис. чоловік [23]. Збройні сили Бірми займали 9-те місце за чисельністю в світі, на їх утримання щороку витрачалося 2,1 млрд. доларів США (2,1 % ВВП країни) [24], проте громадянська війна в країні так і не припинилася. В Колумбії, на середину 2014 року чисельність збройних сил складала 207 тис. чоловік, на їх утримання йшло 2,8 млрд. доларів США щороку [25], але колумбійська армія так і змогла подолати повстанців загальною чисельністю 13 тис. чоловік [26].

Ситуація, коли країни «третього світу» були втягнуті в довготривалі громадянські війни, а багаті країни, навпаки, жили мирним життям, призвела до того, що розрив у рівнях прибутків між багатими і бідними країнами постійно збільшувався, що красномовно засвідчує наведена нижче таблиця [27, с.79]:

Таблиця 1.4.4.

Співвідношення рівнів багатства багатих та бідних країн

Рік	1820	1913	1950	1973	2001
Співвідношення рівнів багатства	3:1	11:1	35:1	44:1	78:1

Додамо, що зростає розрив у прибутках не тільки між багатими і бідними країнами, але й між багатими і бідними громадянами цих країн. Так, за даними швейцарського банку Credit Suisse, порівняно з 90-ми роками розрив у прибутках багатих та бідних громадян у країнах, що розвиваються зріс на 11%, а в розвинутих країнах – на 9% [28]. Іншими словами, багаті стають багатшими, а бідні – все біднішими. Загалом, на середину 2013 року, розподіл світового багатства серед населення земної кулі виглядав так [28]:

Таблиця 1.4.5.

Розподіл світового багатства серед населення земної кулі

	Загальна кількість	В тому числі	
Чисельність населення (млн. чоловік)	7.200	576	72
в %	100%	8%	1%
Об'єм світового багатства (в трлн. \$)	241	120,5	96,4
в %	100%	50%	40%

Ситуація, описана нами вище, призводила до нестримного бажання спочатку біженців, а потім й мігрантів (в тому числі й нелегальних мігрантів) до переселення з бідних країн у багаті країни.

IV. Дійсно, важко втриматися від спокуси міграції, якщо станом на середину 2011 року прибутки на душу населення в США були вищими від прибутків мексиканців у 5 разів, а прибутки іспанців перевищували прибутки північно-африканців у 20-25 разів! [29]. А від Іспанії до Марокко відстань всього 13 км через Гібралтарську протоку.

Таким чином, ослаблення ведучих європейських держав після завершення Другої світової війни призвело до розпаду їхніх колоніальних імперій, а колоніальні війни, які вели ці держави вкупі з громадянськими війнами, що проходили на територіях колишніх колоній, спровокували проблему біженців. Проблема біженців у свою чергу дала поштовх міграційним процесам, які охопили практично всі держави земної кулі. Проте, як впливає з досліджень К.Щербакової, відсоток біженців від воєнних дій до числа міжнародних мігрантів має тенденцію до зменшення [30]:

Таблиця 1.4.6.

Частка біженців від воєнних дій серед числа міжнародних мігрантів

Рік	1990	2000	2010	2013
Кількість біженців (в млн. чоловік)	18,6	15,6	15,4	15,7
Відсоток біженців серед міжнародних мігрантів	12,1%	9,0%	7%	6,8%

Стосовно абсолютних цифр, то динаміка чисельності міжнародних мігрантів була такою ([31]- [33]):

Таблиця 1.4.7.

Динаміка зростання чисельності міжнародних мігрантів

Рік	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2013
Загальна чисельність (в млн. чол.)	75,46	81,34	99,28	154,25	176,74	190,63	214	232

У 2015 році в світі нараховувалося 244 млн. міжнародних мігрантів, з них 21,3 млн. біженців, що складало 8,73% загальної кількості мігрантів [65]. Відповідний відсоток зріс через громадянську війну в Сирії. Зауважимо, що показники як абсолютної, так і відносної чисельності міжнародних мігрантів мають стійку тенденцію до зростання. Якщо в 1990 році мігранти становили 2,9 % населення нашої планети [38], то в 2005 році – 3% [34], в 2010 році 3,1 % [38], а в 2013 році – 3,2 % [33]. Враховуючи, що на початок 2016 року населення земної кулі складало близько 7,3 млрд. чоловік, то можна вважати що у 2015 році міжнародні мігранти становили 3,34 % населення нашої планети [66]. Якщо в 1960 році частка мігрантів у населенні перевищувала 10% у 27 країнах, то в 2005 році таких країн вже було 50 [31]. Мігранти складають великий відсоток активного населення країн, в яких вони проживають і працюють. Так, наприклад, станом на 2004 рік мігранти складали понад 90% активного населення Об'єднаних арабських еміратів, 82% активного населення Кувейту, 56% - Саудівської Аравії, 45% - Люксембургу, 25% - Австралії і т.д. [31]. Якщо взяти до уваги регіональний вимір, то, наприклад, у 2010 році загальна кількість мігрантів з африканського континенту склала 34 млн. чоловік або 3,7% населення Африки, понад 20 млн. арабів в той час мешкали поза межами країн їхнього походження [35, с.11]. Станом на 2013 рік в США проживало 45,8 млн. мігрантів, в Росії - 11,2 млн., в Німеччині – 9,8 млн., в Саудівській Аравії – 9,1 млн., в Об'єднаних арабських еміратах та у Великобританії – по 6,5 млн. [36]. Причому в розвинутих країнах мігранти складали 10,8% усього населення, а в країнах, що розвиваються у 10 разів менше – усього 1,6% населення [37]. Особливо великою є частка міжнародних мігрантів у розвинутих країнах з порівняно невеликою кількістю населення. Так, у 2015 році міжнародні мігранти складали 100% населення Ватикану, 83,7% - ОАЕ, 73,8% - Катару, 64,2% - Монако, 60,2% - Кувейту, 42,9% - Сінгапуру, і т.д. [67].

Міжнародні мігранти, в свою чергу, поділяються на легальних та нелегальних мігрантів. **Легальні мігранти** – це іноземці, які потрапляють на роботу в іншу державу на основі відповідних угод та договорів. Заува-

жимо, що окрім згадуваної вище Західної Німеччини, відповідні договори уклали ще й інші держави. Так, наприклад, в 1946 році був укладений договір між Бельгією та Італією, згідно якого в Бельгію, для роботи у гірничодобувній та важкій промисловості прибуло 77 тис. італійців [34]. Пізніше аналогічні договори були укладені урядом Бельгії з Іспанією (1956 р.) та Грецією (1957 р.) [34]. Подібним чином у 1952 році був укладений договір між Швецією та Фінляндією, згідно якого робітники з Фінляндії отримували можливість працювати у Швеції [39, с.13].

Нелегальні мігранти – це особи, які намагаються потрапити в іншу державу, в основному для роботи, нелегальним чином. Згідно [40] **нелегальна міграція**, або **міграційна контрабанда**, це незаконне проникнення в країну особи, яка не є громадянином цієї країни, або яка не має права на постійне місцеперебування у цій державі, з метою фактично (прямо, або опосередковано) одержати фінансовий, або інший матеріальний прибуток. Згідно цитованого вище джерела [40] в 2012 році з 214 млн. мігрантів нелегальним мігрантом був **кожен сьомий** – тобто 30,57 млн. чоловік. За даними джерела [32] у 2012 році чисельність нелегальних мігрантів оцінювалась у межах 25,5-32,1 млн. чоловік, тобто в межах 11,92% - 15% їх загальної чисельності. Згідно [31] з 190,63 млн. мігрантів у 2005 році, від 10% до 15% складали нелегали. Тобто, з усієї кількості міжнародних мігрантів, максимальний відсоток нелегалів складає 15%.

Нелегальних мігрантів завжди буває багато у тих державах, у яких життєвий рівень набагато вищий від життєвого рівня сусідніх країн. Причому це не обов'язково мають бути країни Західної Європи або США. Наприклад, у 2008 році в Італії нараховувалось до 1 млн. нелегалів, в Іспанії 300-500 тис. у Франції 200 тис. – 1 млн., у Великобританії – понад 100 тис. [41]. В цей же час у Південно-Африканській республіці було нараховано 5 млн. нелегалів, у тому числі 3 млн. нелегалів з сусіднього Зімбабве [42]. Понад 10% населення Домініканської республіки складають нелегали з Гаїті [32]. В далекій Малайзії у 2012 році нараховувалось 1,8 млн. легальних мігрантів, та 0,8 млн. нелегалів, в основному з сусідньої Індонезії [32]. За даними джерела [68] у 2015 році в Малайзії вже було близько 2 млн. нелегальних мігрантів з Індонезії.

Процес нелегального потрапляння в іншу країну – дуже важкий, і пов'язаний не тільки з матеріальними затратами, але й з ризиком для життя. Так, за період 1983-2013 рр. (20 років) коло узбережжя Італії втопилося близько 20 тис. нелегальних мігрантів [42]. А в жовтні 2013 року весь світ був шокований звісткою про катастрофу біля острова Лампедуза, коли в Середземному морі втопилося 359 нелегальних мігрантів – в основному з Еритреї, Ефіопії та Сомалі [44]. Щодо вартості переїзду, то «квиток» з Лівії до

Італії через Середземне море коштує 1 тис. євро [45]. Шлях з Бангладеш до Греції набагато дорожчий – 10 тис. доларів США [46], а якщо нелегал побажає потрапити з Греції до Німеччини, то ще додатково потрібно викласти від 2 до 8 тис. євро [46]. Оскільки бажаючих потрапити в омріяне Ельдорадо багато, то контрабандисти, які займаються нелегальним перевезенням людей отримують величезні прибутки, щорічний розмір яких коливається в межах від 4 до 7 млрд. доларів США [47]. З метою отримання максимальних прибутків контрабандисти поширюють чутки, що в Європі нелегалів з нетерпінням чекають, що їм надаватимуться соціальні пільги та робочі місця, квартири, машини, 10 тисяч євро «підйомних» і т.д. [48]. В результаті, обдурені люди продають будинки, все своє майно, щоб попрямувати до Європи, де їх чекають, як обіцяють контрабандисти, «чисті міста, красиві жінки та круті тачки» [46].

Реальність з мріями не має нічого спільного. Після прибуття до Європи нелегалів поміщають у спеціальні розподільчі центри, умови утримання у яких мало чим відрізняються від тюремних [48], і де вони, як правило без особливого успіху, намагаються здобути статус біженця, що дає їм можливість затриматися в омріяній країні на певний строк.

Проте одержати статус біженця дуже непросто, а в багатьох випадках практично неможливо. Наприклад, у 2012 році до урядів країн Євросоюзу поступило 332 тис. клопотань про надання статусу біженця від громадян інших країн, в основному з Афганістану, Сомалі, Пакистану. Результат такий: 74% клопотань були відхилені, 14% - задоволені, додатковий захист було надано 10% біженців та ще 2% дозволили тимчасово залишитися в країні [49]. В Японії, у 2013 році було зафіксовано 3.777 клопотань про надання статусу біженця. Статус біженця одержало 6 чоловік! [50]. В Російській Федерації упродовж 2008-2012 рр. з 11.637 клопотань було задоволено всього 888 клопотань, або 7,6% загальної чисельності [51].

Тих нелегальних мігрантів, кому відмовлено у статусі біженця чекає депортація. Біженців, котрі не зможуть продовжити свій статус також чекає депортація. Слід додати, що депортація нелегалів лягає важкою ношею на бюджет приймаючої країни. Наприклад, Україна, де нелегальних мігрантів порівняно небагато, тільки у 2010 році витратила 300 тис. гривень на їхню депортацію [52]. Для порівняння, у Мексиці в 2004 році було депортовано 188 тис. нелегалів з Центральної Америки, причому депортація обійшлася мексиканській казні у 10 млн. доларів [54]. Утримання нелегалів також справа дорога. Наприклад, утримання одного нелегального мігранта в Італії, коштує державній казні 30 євро в день [45]. А їх прибуває у країну щороку десятки тисяч чоловік. Тому багато держав готові заплатити гроші нелегалам, лиш би ті залишили межі держави. Так, наприклад, Австралія

виплачує 9,4 тис. доларів США за повернення нелегала до Лівану, 4 тис. – до Ірану та Судану, 3,3 тис. доларів – до Пакистану та Непалу [53]. Проте не всі нелегальні мігранти бажають повертатися додому, адже на батьківщині все майно продане, і їх там ніхто не чекає. Такі нелегали поповнюють неофіційний ринок праці, де їх чекає, в кращому випадку важка фізична праця, буквально за копійки, і їхня подальша доля нікого не цікавить. Наприклад, на початку 2016 року власті Німеччини оголосили, що 130 тис. мігрантів зникли невідомо куди, оскільки вони не з'явилися у визначених для них місцях проживання [69]. Аналогічним чином, у Фінляндії зникли 2,5 тис. мігрантів, які приїхали до країни [70]. Можливо вони переїхали до іншої країни, можливо повернулися додому, а можливо перейшли на нелегальне становище. Особливо шокуючим є той факт, що за даними Європолу, у країнах ЄС упродовж 2014-2016 рр. зникло безвісти 10 тис. дітей, які прибули до Євросоюзу без супроводу батьків [71]. Побоювання про те, що вони стали жертвами злочинних угруповань не є безпідставними.

Потрібно зауважити, що не тільки міжнародні мігранти мають потребу працювати у багатій державі, але і самі багаті держави мають потребу у праці мігрантів. Причина такого явища проста: міжнародні мігранти (включаючи нелегалів) прагнуть до кращого життя, а багаті держави, у свою чергу, потребують їхню дешеву та некваліфіковану робочу силу. Більше того, наприклад у Західній Європі, дешева та некваліфікована робоча сила – це основа функціонування цілого ряду галузей промисловості. Наприклад, в Бельгії мігранти складають 50% всіх шахтарів, в Швейцарії – 40% робітників, зайнятих у будівництві, в Німеччині – 60% робітників, обробної промисловості і т.д. [55]. Стосовно прибутків, які приносять мігранти до бюджету приймаючої держави, то, наприклад у 1972 році мігранти виробили понад 30% ВВП Західної Німеччини [55], а у 2006 році – принесли в бюджет Великобританії понад 10 млрд. доларів [56]. До 2036 року, за розрахунками провідних економістів, до світової економіки, завдяки праці міжнародних мігрантів, увіллється понад 39 трлн. доларів [56]. Не слід забувати, що при цьому приймаючі держави суттєво економлять на зарплатах мігрантів. Наприклад, якщо прийняти середню заробітну плату громадянина Греції за 100%, то легальний мігрант за цю ж працю буде отримувати 85% - тобто на 15% менше, а нелегал – тільки 40%, тобто на 60% менше [57, с.79]. Без праці нелегальних мігрантів не можуть обійтися цілі галузі народного господарства багатих країн, хоча повсюди декларується їх неприйняття на роботу. Якби не нелегали, то нікому б було збирати цитрусові і томати на півдні Італії. Корінні італійці цю роботу не бажають виконувати, вважаючи її «брудною», а нелегали з Африки бажають працювати за 40% мінімальної зарплати [58]. Аналогічним чином, «брудною» вважать роботу санітара корінні

жителі Німеччини. А тому на посади санітарів масово набирають нелегалів, причому через старіння німецької нації кількість цих посад може зрости на 0,5 млн. місць [59,с.8]. Нелегали згодні виконувати цю роботу за третину її ціни, причому в обох наведених випадках нелегалів де-юре немає, а є тільки виконана ними робота. Нелегал вдячний за койку у бараку, за батон вчорашнього хліба, йому не потрібно оплачувати лікарняний, оскільки він не знає, куди йому звертатися за медичною допомогою.

Важливу роль в сучасній економіці відіграють грошові перекази міжнародних мігрантів на батьківщину. На думку економіста І. Прелепського: «Безумовно мігранти вилучають частину ресурсів з економіки приймаючої країни. Але з іншого боку, оскільки праця мігрантів коштує дешевше праці корінних жителів, виходить, що гастарбайтери стримують ріст інфляції. Завдяки їхній праці ціни на певні групи товарів та послуг не досягають своїх максимумів. За рахунок мігрантів росте внутрішнє споживання, що в свою чергу стимулює зростання торгівлі і виробництва у цілому» [60]. Згідно джерел [61], [62] об'єми грошових переказів міжнародних мігрантів постійно зростають, що впливає з нижче наведеної таблиці

Таблиця 1.4.8.

Об'єми грошових переказів міжнародних мігрантів

Рік	2001	2003	2009	2010	2011	2012	2013
Об'єм грошових переказів (млрд.. дол.)	74	93	418	454	506	519	549

З суми 549 млрд. доларів у 2013 році, 414 млрд. пішло в країни, що розвиваються [62], причому в Індію було переведено 71 млрд. доларів, в Китай – 60 млрд., у Філіппіни – 26, в Мексику – 22 млрд. доларів і т.д. [63]. Аналогічним чином, з суми 583 млрд. доларів у 2014 році, у країни, що розвиваються було переказано 436 млрд. доларів у тому числі в Індію – 70,4 млрд., в Китай – 64,1 млрд., на Філіппіни – 28,4 млрд. доларів, і т.д. [72]. Щоб уявити, який розмір мають грошові перекази мігрантів для країн їхнього походження додамо, що, наприклад, у 2012 році гастарбайтери з Таджикистану перевели додому 3,35 мільярдів доларів США, що дорівнює 47% ВВП країни, до Киргизстану грошові перекази склали 29% ВВП, до Молдови – 23% ВВП країни [60]. А у 2013 році аналогічні перекази склали: в Таджикистані – майже 50% ВВП, в Киргизстані – 30%, в Молдові – 25%, у Вірменії – 20%, та в Грузії – 10% ВВП [63].

Стосовно України, то тільки у 2014 році наші заробітчани переказали додому 2,8 млрд. доларів, та ще 100 млн. доларів передали у натуральній

формі (у вигляді продуктів, одягу і т.д.) [73]. Основними країнами заробітку для українських гастарбайтерів були: Росія – 30% грошових надходжень, Польща – 21%, Чехія – 15%, та Італія – 11% грошових надходжень [73]. Протягом 2011-2016 рр. українські заробітчани переказали додому офіційним шляхом (через банки та міжнародні платіжні системи) 30 млрд. доларів, та ще 5 млрд. доларів передали через посередників та перевезли «у кишенях» [74]. Якщо врахувати, що обсяг держбюджету на Україні у 2016 році складав близько 16 млрд. доларів, то виходить що за 5 років українські заробітчани виконали 2 державних бюджети країни [74].

Як зауважив Генеральний директор Центру Разумкова Валерій Чалий, масовий завіз міжнародних мігрантів у розвинуті країни Заходу мав на меті наростити їхній економічний потенціал без підвищення заробітної плати, якості життя, та створення комфортних умов для роботи [64]. Такий шлях розвитку економіки спочатку виглядав виграшним, поки чисельність міжнародних мігрантів не стала занадто великою. Як наслідок, почався процес зменшення відсотку титульних націй цих держав, а це, в свою чергу потягло сплеск ксенофобії та міжнаціональної нетерпимості та ворожнечі через що питання взаємовідносин мігрантів та корінного населення вийшло на перший план.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соколов Б. Кто воевал числом, а кто – умением .../Б. Соколов. – М.: Яуза-пресс, 2011 – 288 с.
2. Соколов Б. Наркомы террора. Они творили историю кровью /Б. Соколов. – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – 512 с.
3. Німці турецького походження: інтеграція – так, асиміляція – ні // Євроньюс – 2.11.2011.
4. Профессор Баде Клаус Й.. Иммиграция и интеграция в Германии [Електронний ресурс] /Професор Клаус Й. Баде. - 2008, 9 октября. – Режим доступу: <https://www.deutschland.de/ru/topic/obshchestvo/>.
5. Эхо планеты. – 2001. - №49. – с.10.
6. Азия и Африка сегодня. – 2003. - №10. – с.17.
7. Мутовкінд Любов. Перепись населения в Германии: такого не ожидал никто [Електронний ресурс] /Любов Мутовкінд. – 2013, 17 июня. - Режим доступу: <http://www.de-online.ru/news/2013-06-17-149>.
8. Microzensus 2013: 16,5 Millionen mit Migrations hintergrunde. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.destatis.de/DE/Presse/Service/Presse/Pressemitteilungen/2014/11/PD14_402_122.html.
9. Германия: растет число мигрантов, получающих гражданство // ББС – 26.08.2013.
10. Цилюрик Д. Европа возводит стены от нелегальных иммигрантов /Д. Цилюрик. // Независимая газета. – 28.12.2012.
11. Всемирная история войн – Минск: ООО «Харвест», 2005. – 768 с.
12. Кудрявцев Ал. Мусульмане во Франции /Ал. Кудрявцев. //Демоскоп Weekly. – 2013. - №115-116. – 2-15 июня.
13. Во Франции в 2012 году был самый низкий прирост населения за 10 лет. [Електронний ресурс]. – 2013, 15 января. – Режим доступу:<http://ru.rfi.fr/frantsiya/2013/0115>.
14. Щербаков С. Иногда так трудно стать французом /С. Щербаков. // Эхо планеты. – 2013. - №35. – С.14-17.
15. Как живут беженцы во Франции? [Електронний ресурс]. – 2013, 19 октября. - (19.10.2013) - Режим доступу: <http://voprosik.net/>.
16. Беженцы издеваются

над Францією [Електронний ресурс]. – 2011, 27 декабря. – Режим доступу: <http://www.gerip.info/national/>. **17.** История Португалии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.falar.ru/istoriya_portugalii_91.php. **18.** Португалия. Демографическая ситуация. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catalog.fmb.ru/portugal2014-2.shtml>. **19.** Население Англии и Уэльса выросло за счет иммиграции // ББС. – 14.12.2012. **20.** Карпов Г.А. Другие англичане: афро-азиатские сообщества в Великобритании /Г.А. Карпов. // Азия и Африка сегодня. – №5. – С.49-53. **21.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження: наукова монографія /О.Г. Лавер.– Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – 304 с. **22.** Скрипник С. Рыба живет в воде, а партизан – в народе ... [Електронний ресурс]. /С.Скрипник А., Грешнов. – Режим доступу: http://www.artofwar.net.ru/profiles/sergei_skrupnik_andrei_greshnov_p/view. **23.** U Thang Myint. The River of Lost Footsteps. – Histories of Burma /U Thang Myint. Farrar, Strauss and Giroux.pp.274-289. ISBN 978-0-374-16342-6. **24.** Храпчихин Ал. Вооруженные силы Мьянмы. [Електронний ресурс] / Ал. Храпчихин. - Режим доступу: <https://pochta-polevaya.ru/militaryanalytics/database/bc/a102535.html>. **25.** Вооруженные силы Колумбии [Електронний ресурс]. – 2014, 8 июня. - Режим доступу: http://www.200stran.ru/war_country103.html. **26.** Колумбия заканчивает полувековую войну с «наркопартизанами» FARC. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:<http://forbes.net.ua/nation/1418277/>. **27.** Малиновська О.А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства /О.А. Малиновська. // Демографія та соціальна економіка. – 2012. - №1. – С.77-85. **28.** ... сколько зарабатывают богачи? // Аргументы и факты в Украине. – 2014. - №6. – С.13. **29.** Интервью с консулом Испании в Санкт-Петербурге Рикардо Пейдро Конде [Електронний ресурс]. – 2011, 28 апреля. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/piter/2011/04/28/843984.html>. **30.** Щербакова Е. Доля беженцев среди международных мигрантов снижается /Е. Щербакова. // Демоскоп Weekly. – 2013. - №579-580. – 16-31 декабря. **31.** Алешковский И.А. Тенденции международной миграции в глобализирующемся мире //Век глобализации. – 2008. - №2. [Електронний ресурс]. /И.А. Алешковский, В.А. Ионцев. - Режим доступу: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129862/>. **32.** Пресс-релиз ООН. По последним данным статистики глобальной миграции ООН в мире насчитывается 232 миллиона международных мигрантов...[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ga/68/meetings/migration/pdf/internationalmigrantsworldwide totals2013.pdf>. **33.** ООН: в мире растет число мигрантов [Електронний ресурс]. – 2013, 13 сентября. – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/article/25103418.html>. **34.** Щербакова Е. Международных мигрантов больше всего в Европе – 64 миллиона /Е. Щербакова. // Демоскоп Weekly. – 2005. – №271-272. – 1-21 января. **35.** Абрамова И.О. «Арабская весна» и трансграничная миграция /И.О. Абрамова, С.А. Бессонов. // Азия и Африка сегодня. – 2012. - №6. – С.10-17. **36.** Россия заняла второе место в мире по числу мигрантов в рейтинге ООН [Електронний ресурс]. – 2013, 12 сентября. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/economics/12/09/2013/876238.shtml>. **37.** Число мигрантов в мире превысило 230 млн. человек [Електронний ресурс]. – 2013, 11 сентября. - Режим доступу: <http://tvrain.ru/articles/>. **38.** Щербакова Е. Число международных мигрантов растет ... /Е. Щербакова. // Демоскоп Weekly. – 2013. - №555-556. – 20 мая – 2 июня. **39.** Дергачева И. Шведы теряют тепение /И. Дергачева. // Эхо планеты. – 2013. - №33. – С.12-15. **40.** Эрсой Омер. Миграционное

давление с Востока («Strategic Dunsence Enstitusu», Турция) [Электронный ресурс]. / Омер Эрсой. - 2012, 29 ноября. - Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20121129/202765959.html>. **41.** Господынько Н.Е. Нелегальная иммиграция из стран Северной Африки в ЕС: количественные и качественные характеристики // Экономическая глобализация. - 2008. - №4(28) [Электронный ресурс] /Н.Е. Господынько. - Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php>. **42.** Chiumia Sinthia. How many Zimbabweans live in South Africa?[Электронный ресурс] /Sintha Chiumia. - Режим доступа: <https://africa-check.org/reports/>. **43.** По данным МОМ число мигрантов из Африки в Европе значительно возросло [Электронный ресурс]. - 2014, 28 января. - Режим доступа: <http://www.russian.fr/evropa/20140128>. **44.** Количество найденных у Лампедузы тел достигло 359 [Электронный ресурс]. - 2013, 12 октября. - Режим доступа: <http://www.bfm.ru/news/232591?doctype=news>. **45.** Нежеланные иммигранты Европы // Евроньюс. - 21.05.2014. **46.** Illegal immigrants in Greece: At the mercy of the people struggles [Электронный ресурс]. - 2012, 24 мая. - Режим доступа: <http://www.spiegel.de/international/europe>. **47.** Боровик М.А. Иммиграция в Европе – вызов европейской безопасности [Электронный ресурс]. /М.А. Боровик, П.В. Шемберко. - Режим доступа: <http://www.inion.ru/product/eurosec/st5v8.htm>. **48.** Немировский Б. Перетягивание нелегалов [Электронный ресурс] /Б. Немировский.. - 2013, 6 июня. - Режим доступа: <http://kackad.com/kackad/?p=16623>. **49.** Сердобольная Европа: в каких странах больше всего беженцев [Электронный ресурс]. - 2013, 28 марта. - Режим доступа: <http://news.bigmir.net/world/689595>. **50.** В 2013 году Япония удовлетворила только 6 просьб об убежище [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://smi2.mirtesen.ru/blog/43804820245/> **51.** Признание беженцев в РФ (общие сведения на 01.01.2013) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.fms.gov.ru/about/ofstat/bezhenci_stat/. **52.** В 2010 году на западной границе Украины задержали 91 группу нелегальных мигрантов [Электронный ресурс]. - 2010, 18 ноября. - Режим доступа: http://www.fms.gov.ru/about/ofstat/bezhenci_stat/. **53.** Австралия заплатит иммигрантам \$9,4 тысяч за возвращение на родину // Демоскоп Weekly. - 2014. - №603-604. - 16 – 29 июня. **54.** Version de la conferencia de prensa...[Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20070612011303/http://www.inm/gob.mx/paginas/entrevistas/entrevista10feb2004.htm>. **55.** Миграционная политика в странах Западной Европы [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.5ka.ru/37063/1.html>. **56.** К 2036 году трудовые мигранты принесут мировой экономике почти 40 трлн. долларов [Электронный ресурс]. - 2011, 28 июля. - Режим доступа: <http://www.naim.ru/nodes>. **57.** Малиновська О.А. Міграція та міграційна політика в Греції: приклад міграційного переходу /О.А. Малиновська. // Демографія та соціальна політика. - 2010. - №2. - с.75-85. **58.** Італія і «невидимки» // Євро-ньюс. - 15.02.2013. **59.** Голландс С. Тени в раю /С. Голландс. // Аргументы и факты в Украине. - 2011. - №46. - С.8-9. **60.** Мигранты ворочают миллиардами // Эхо планеты. - 2012. - №47. - С.18. **61.** Страноведческий каталог «EconRus» >>Эритрея (2012) [Электронный ресурс]. **62.** Щербакова Е. В 2013 году сумма денежных переводов международных мигрантов... /Е. Щербакова. // Демоскоп Weekly. - 2014. - №583-584. - 27 января – 9 февраля. **63.** Щербакова Е. Самые крупные получатели денежных переводов – до 60 миллиардов долларов США и более – Индия и Китай /Е. Щербакова. // Демоскоп Weekly. - 2014. - №583-584. - 27 января – 9 февраля. **64.** Еремеева А. Евросоюз обещает превратиться в «неприступную крепость» для беженцев из Северной Афри-

ки (2011) [Електронний ресурс] /А. Еремеева – Режим доступу: <http://www.expert.ua/articles/8/0/8568>. **65.** ООН прогнозує зростання численності мігрантів в світі (10.05.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. - №685-686. – 9-22 мая. **66.** World Population Prospects. Key findings & advance tables.2017 Revision. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://esa.un.org/unpd/wpdd/Publications/Files/WPP2017-Key_Findings.pdf. **67.** Топ-10 стран с наибольшим количеством мигрантов (инфографика) //24 Канал. – 21.07.2015. **68.** Число жертв крушения судна в Малайзии возросло до 50 человек [Електронний ресурс]. - 2015, 6 сентября. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html>. **69.** В Германии «потерялись» 130 тысяч мигрантов (26.02.2016) // Демоскоп Weekly. – 2016. - №677-678. – 7-20 марта. **70.** Несколько тысяч беженцев «пропали» из центров приема в Финляндии //Независимая газета. – 14.05.2016. **71.** Европол: 10 тысяч детей-мигрантов зникли безвісти у Європі //Євроњьюс. – 31.01.2016. **72.** Денежные переводы мигрантов: 2014год // Демоскоп Weekly. – 2015. - №641-642. – 4-17 мая. **73.** Трудовые мигранты дают Украине больше денег, чем все международные доноры (16.02.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. - №675-676. – 22 февраля-6 марта. **74.** Украинские мигранты перевели на родину \$30 миллиардов за 5 лет (1.05.2016) // Демоскоп Weekly. - №682-683. – 18 апреля-1 мая. **75.** В 2016 году немецкое гражданство получили более 110 тысяч человек //Демоскоп Weekly. – 2017. - №733-734. – 19 июня-2 июля. **76.** Демоскоп Weekly. – 2016. - №675-676. – 22 февраля-6 марта.

§5. Взаємовідносини біженців та мігрантів з корінним населенням приймаючих держав

Кінець ХХ – початок ХХІ століття, внаслідок описаних нами в попередніх параграфах процесів глобалізації, ознаменувався безпрецедентним зростанням числа міжнародних мігрантів, частка яких в населенні нашої планети у 2013 році сягнула 3,2 % [1]. При цьому слід додати, що частка міжнародних мігрантів, як по регіонах нашої планети, так і по окремих державах була різною, про що можна переконатися з наведеної таблиці [1]:

Таблиця 1.5.1.

Частка міжнародних мігрантів серед населення регіонів та держав земної кулі (1990-2013рр.)

Назва регіону	1990	2000	2013
Розвинуті країни	7,2%	8,7%	10,8%
Країни, що розвиваються	1,7%	1,4%	1,6%
Північна Америка	9,8%	12,8%	14,9%
Євросоюз	6,8%	7,7%	9,8%
Латинська Америка	1,6%	1,2%	1,4%

Азія	?	?	1,6%
Африка	2,5%	?	1,7%
США	9,1%	12,2%	14,3%
Російська Федерація	7,8%	8,1%	7,7%

Наведені вище відсотки потребують уточнення, для чого наводимо список країн, де в 2013 році проживало найбільше мігрантів (в млн. чоловік) по відношенню до всього населення країни [2]:

Таблиця 1.5.2.

Чисельність та питома вага мігрантів по деяких країнах світу

Країна	США	Росія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Іспанія	Канада	Саудівська Аравія	Австралія	Об'єд. Ар. емірати
Чисельність населення (млн.чол.)	316	143	82	64	63	46	34	29	24	8,4
Чисельність мігрантів (млн. чол.)	46	11	9,8	7,4	7,8	6,5	7,3	9,1	6,5	7,8
Питома вага мігрантів (в %)	14,6	7,7	12	11,6	12,4	14	21,5	31,4	27	92,9

Тобто, з даних таблиці 1.5.2 випливає, що як промислово-розвинуті країни, так і країни, де відбувається інтенсивний видобуток корисних копалин, без дешевої праці мігрантів обійтися не можуть. Додамо, що окрім Саудівської Аравії та ОАЕ, в багатьох інших державах Перської затоки, де активно займаються нафтовидобуванням, частка мігрантів є досить значною. Так, наприклад, міжнародні мігранти склали 73,8% населення Катару, 60,2% - Кувейту, 54,7% населення Бахрейну і т.д. [1].

Те, що міжнародні мігранти склали всього 1,6% населення азійських країн мало про що говорить, оскільки за малими відсотками часто ховаються великі абсолютні величини. Так, наприклад в Китаї, з населенням 1,349 млрд. чоловік у 2013 році [3], одних тільки нелегальних мігрантів було 3,71% населення. Проте не слід забувати, що вказані відсотки – це близько 50 млн. чоловік, які включають в себе 300 тис. росіян, українців та білорусів, близько 100 тис. уродженців Африки тільки в одному місті Гуанчжоу, чисельні общини вихідців з Індії, В'єтнаму, Північної Кореї і т.д. [4].

В багатьох колишніх колоніальних державах, мігранти - це в основному вихідці з їхніх колоній. Наприклад, згідно [5] з 11,3 млн. мігрантів у Ро-

сійській Федерації, включаючи 3,6 млн. нелегалів, вихідці з колишніх республік колишнього СРСР склали 8,8 млн. чоловік (77,87% загальної кількості), 1,1 млн. (9,73%) – вихідці з ЄС, 0,2 млн. – вихідці з Китаю, та 1,2 млн. (10,62%) приїхали з інших країн. Із вказаних 8,8 млн. мігрантів – 2,7 млн. приїхали з Узбекистану, 1,6 млн. з України, 1,2 млн. – з Таджикистану, по 0,6 млн. – з Азербайджану, Казахстану та Молдови, 0,5 млн. – з Вірменії та 0,4 млн. – з Білорусії [5]. Інший приклад – Франція. Наприклад, у 2008 році її населення складало 64,5 млн. чоловік, в тому числі 5 млн. мусульман [6, с.58]. Виявилось, що 91,3% з цієї кількості французьких мусульман походять з колишніх колоній Франції: 43% - з Алжиру, 28% - з Марокко, 11% - з Тунісу, 9,3% - з французької «чорної Африки», а решту склали «нефранцузькі мусульмани» - в основному турки, іранці та афганці [6, с.58].

Неконтрольований завіз дешевої робочої сили з-за кордону призвів до значної деформації національної структури країн, куди ця робоча сила завозиться. Так, в Швеції, яка раніше була національно-однорідною країною, на початок 2014 року, з 9,5 млн. населення мігранти та їх нащадки склали 22% населення держави [7]. Вказані відсотки варто розглянути більш детально. В джерелі [8] наводиться чисельність населення Швеції у 2011 році: 9.482.585 чоловік, з них 1.384.926 (14,61%) народилися за кордоном. За країнами походження мігранти в Швеції поділилися так:

Сусідні держави		Держави Східної та Центральної Європи		Країни Західної Європи та США	
Данія	45.548	Угорщина	15.339	Великобританія	20.839
Норвегія	43.430	Польща	70.253	Німеччина	48.158
Фінляндія	169.521	Росія	15.511	Італія	7.804
Разом	258.499	Україна	4.741	США	17.179
		Колишня Югославія	132.326	Франція	7.944
		Разом	238.170	Разом	91.924
Країни Азії		Арабські країни		Країни Африки	
Афганістан	14.420	Єгипет	3.718	Нігерія	2.997
В'єтнам	14.584	Ірак	121.761	Еритрея	10.301
Індія	17.863	Сирія	20.578	Ефіопія	13.822
Іран	62.120	Разом	146.237	Сомалі	37.846
Китай	23.998			Разом	64.966
Пд. Корея	10.398				
Японія	2.963				
Туреччина	42.547				
Разом	188.892				

Якщо 588.593 врахованих мігрантів до Швеції з Європейський країн і США більшою, або меншою мірою можна вважати ментально-близькими до корінного народу держави – шведів, то 400.096 мігрантів з африканських, арабських та азійських країн ментально близькими до шведів назвати важко, а тому їхня асиміляція з шведською нацією видається досить сумнівною. Інший приклад штучної багатонаціональності – це голландське місто Амстердам. Воно вважається найбільш багатонаціональним містом в світі. Станом, на 2007 рік в ньому мешкали представники 177 національностей, причому з 743 тис. населення міста 532 тис. (71,7%) склали голландці, 64,5 тис. – марокканці, 37,4 тис. – турки, 10,2 тис. – англійці, 6,6 тис. – німці і т.д. [9]. Великим розмаїттям національностей характеризуються столиці європейських держав. Так, у 2016 році 62% мешканців Брюсселя народилося за межами Бельгії, 37% жителів Лондону – за межами Великобританії, 27% жителів Франкфурту – за межами Німеччини, 25% жителів Парижу – за межами Франції, і т.д. [87]. Іншими словами, описані вище міграційні процеси призводять до зменшення питомої ваги корінного населення і новоутворені общини мігрантів являють собою своєрідні «антитіла», які розривають єдину цивілізаційну тканину держави.

Якщо вести мову про країни Європи, то частка мігрантів суттєво залежить від того, яка це країна, і який регіон країни розглядається. Наприклад, в країнах Західної Європи цей відсоток значно вищий, аніж в країнах Східної Європи. Наприклад, мігранти склали 43% населення Люксембургу, 16% - Кіпру, 13% - Ірландії, і водночас 0,3% населення Румунії, 0,2% - Польщі, 0,3% населення Болгарії і т.д. [10]. Перепис населення, проведений у 2011 році показав, що порівняно з 2011 роком частка мігрантів у населенні Англії та Уельсу зросла з 13% до 20%, а частка корінних жителів навпаки, зменшилася – з 87% до 80% [11]. Водночас, частка мігрантів серед населення Шотландії є дуже незначною, оскільки 88% її населення складають шотландці та 7% - англійці [12]. Аналогічним чином, якщо на півночі Італії мігранти складають 8,7 – 11,3% населення, то на півдні усього 2,3 – 3,7%, на Сицилії – 2,8%, а на Сардинії – 2,3% [83, с.13].

З іншого боку, спостерігається своєрідне групування мігрантів по країнах Європи. Наприклад, 64% міжнародних мігрантів у Греції складають албанці, 47% мігрантів у Словенії - вихідці з Боснії і Герцеговини, 37% мігрантів у Угорщині – вихідці з Румунії, 37% мігрантів у Люксембурзі – вихідці з Португалії [10]. Аналогічним чином, 80% всіх турків Євросоюзу живуть у Німеччині, 86% тунісців, 61% алжирців та марокканців Євросоюзу проживають у Франції, і т.д. [13, с.106]. Така ж сама ситуація спостерігається і у інших регіонах земної кулі. Наприклад, 73% мігрантів у Сингапурі походить із сусідньої Малайзії [89].

Отже, якщо підвести коротенький підсумок сказаному вище, частка міжнародних мігрантів серед населення країн світу має чітку тенденцію до зростання. За даними О. Щербакової [1], наприкінці 2013 року в світі нараховувалося 51 держава, де частка мігрантів перевищувала 20%. Якщо до згаданих держав ще додати держави, де частка мігрантів складала від 5% до 10%, то наприкінці 2013 року таких держав нараховувалося 142 [1]. Бажання мігрантів зайняти «місце під сонцем» в нових країнах проживання призводило до неминучих сутичок з корінним населенням цих країн та з органами державної влади, про що скажемо далі.

Інтерес мігранта полягає в тому, щоб підняти свій життєвий рівень, а інтерес приймаючої країни – щоб одержати дешеву робочу силу. Дуже часто мігранти згодні працювати за зарплати менші, ніж мінімальні зарплати громадян приймаючих країн. Наприклад, станом на кінець 2012 року, у Франції бідною вважалася людина щомісячні статки якої були меншими за 964 євро, в Італії – якщо щомісячні прибутки були меншими за 707 євро, а в Німеччині людина вважалася поза межею бідності, якщо її щомісячні статки не перевищували 440 євро [14]. Але в азійських і африканських країнах, звідки походять значна кількість мігрантів – це величезні гроші.

З іншого боку, приймаючі держави чітко розрізняють **простих** та **висококваліфікованих** мігрантів, причому на останніх є попит, оскільки держава залучає висококваліфіковану робочу силу не витративши на її підготовку ні копійки. До прикладу, в Німеччині, у 2012 році вступив в силу закон, який пом'якшує умови залучення таких спеціалістів з держав, які не входять до ЄС [15]. У тій же Німеччині, в 2014 році було зафіксовано 709 тис. підприємців-мігрантів, якими було створено 1,3 млн. робочих місць, а загальне число мігрантів, які були зайняті в 2014 році у приватному бізнесі країни склало 2 млн. чоловік [90]. Додамо, що згідно виданого Кабміном України розпорядження, громадянство нашої держави можна одержати, інвестувавши в економіку України 100 тис. доларів [91]. А ось приклад мігрантів, на яких не має попиту. Серйозні роботодавці у Німеччині відмовляються брати на роботу біженців з африканських та азійських країн. Причина проста. Виявляється, що з того часу, як біженець вступає на німецьку землю, і до того часу, як почнеться його підготовка до майбутньої професії, проходить в середньому 2 роки [92]. В основному на вивчення мови. Освітній рівень біженців вкрай низький. З результатів соціологічного обстеження, проведеного у серпні 2016 року, з 300 тис. біженців, які шукали роботу в Німеччині, 74 % взагалі не мали ніякої спеціальності, тільки 25% мали закінчену середню освіту, 58% могли працювати у якості допоміжної робочої сили, і лише 4% годилися для висококваліфікованої праці [92]. Але не слід забувати, що мігранти виконують, як правило, таку роботу,

на яку не претендує місцеве населення, зарплати їм платять менші, і у випадку кризи звільняють з роботи частіше, ніж місцеве населення.

Якщо прийняти число міжнародних мігрантів за 100%, то згідно публікації [16] вони поділяються у пропорції 95%:3%:2%, де 95% - це частка мігрантів, які виконують чорнову та некваліфіковану роботу, 3% - середньо-оплачувану роботу, та ще 2% досягають рівня невеликих начальників, причому останні дві категорії мігрантів, як правило працюють по 12-14 годин на добу, щоб їх не вигнали з роботи, а їхні місця не зайняли місцеві жителі. Ось декілька прикладів з цього приводу.

В 2012 році італійські провінції Калабрія, Сицилія, та Кампанія були лідерами в країні з безробіття, оскільки безробітні склали там відповідно 20,6%, 19,6% та 19,3% тамтешнього населення [17]. І в той же час, в тій же провінції Калабрія безробітні італійці відмовлялися збирати цитрусові і томати, а тому місцеві фермери залучали до виконання цих робіт мігрантів, які виконували роботу за 40% мінімальної зарплати [18]. Причому фермери не займалися вербуванням мігрантів безпосередньо. Це робили посередники (так звані «капрали») з числа самих мігрантів, які могли заробляти до 400 євро в день, а рядовим мігрантам залишалися копійки [19]. Аналогічно, не користується великим попитом у корінних жителів Німеччини робота санітара. Враховуючи факт старіння німецької нації, вже в найближчій перспективі в країні з'являться 0,5 млн. вільних робочих місць санітарів, які скоріш за все будуть зайняті мігрантами [20, с.8].

Ще цікавий приклад. Уряд Саудівської Аравії, стурбований великою кількістю мігрантів, які працювали в країні (див. таблицю 1.5.2), з листопада 2013 року провів масову депортацію нелегальних мігрантів. Згідно з [21] тільки за період з листопада 2013 р. і по кінець березня 2014 року було депортовано 370 тис. нелегалів [21]. Серед іншого, уряд країни хотів надати «визволені», таким чином робочі місця корінним жителям, оскільки рівень безробіття серед них сягнув 12% [22]. Результат цих дій виявився заважким для економіки країни: закрилися ресторани, пральні, де працювали мігранти, перестали працювати похоронні бюро, оскільки мігранти займалися обмиванням тіл покійників [23], почав відчуватися дефіцит дворників, прибиральників і т.д. [24]. Безробітні саудівці зовсім не поспішали зайняти вивільнені вакантні місця, внаслідок чого прийшлося відмінити більше третини запланованих будівельних проектів, 80 транспортних компаній не змогли знайти людей на 20 тис. вакантних місць шоферів і т.д. [24]. Єдиним позитивом цього заходу саудівських властей стало зменшення загального рівня злочинності в країні [24]. Аналогічним чином, якби з економіки США вилучили працю 12 млн. нелегалів (90 % з яких складають мексиканці), економіку країни чекали би дуже важкі часи [25].

Додамо, що багато мігрантів, які вдома були висококваліфікованими фахівцями, в країнах, куди вони виїхали, виконують, як правило, менш кваліфіковану роботу. Наприклад, вихідці з Афганістану, колишні студенти, лікарі, військові працюють на базарах Москви вантажниками, а колишній генерал афганської армії Расул Мухаммед «опанував» рідкісну для тамтешніх афганців професію – продавця шкіряних гаманців [26]. Аналогічним чином, у Швеції найбільш освіченими водіями є «Абдулли і Мухаммеди, які мають медичну, або інженерну освіту, але через зовнішність та ім'я не можуть знайти собі іншої роботи» [27].

Але якщо перше покоління мігрантів, пам'ятаючи життя на батьківщині, яку їм довелося залишити, ще сприймають подібну ситуацію, як «об'єктивну реальність», то їх нащадки-мігранти 2-го та 3-го покоління – які вже виросли у приймаючих державах, і не знають справжнього життя на «батьківщині предків», вимагають рівних прав з корінними мешканцями. Проте для цього немає великих підстав, оскільки, як впливає із сказаного вище, 95% їхніх батьків наймались саме на виконання чорнової та некваліфікованої роботи. У звіті за 2012 рік, представник антиісламської голландської «Партії свободи» Йорам Ван Клаверен зробив порівняльний аналіз корінних мешканців – голландців та мігрантів – марокканців [28]. Виявилось, що серед працездатних, рівень безробіття в марокканців у 4 рази вищий, аніж у голландців, 60% марокканців у віці від 12 до 26 років проходили у якості підозрюваних у тій, чи іншій кримінальній справі. Марокканці в 5 разів частіше за голландців виявляються підозрюваними у здійсненні актів вандалізму та порушенні суспільного порядку, в 6 разів частіше проявляють насильство та в 22 рази частіше здійснюють розбійні напади, аніж голландці [28]. Іншими словами мігранти, їх діти та онуки схильні ставати на шлях маргіналізації. Цікавим є порівняний аналіз з характеристик німців та мігрантів у ФРН станом на 2012 рік [29]:

Таблиця 1.5.3.

Характеристики мігрантів та корінних німців у ФРН

Характеристики	Мігранти (%)	Корінні німці (%)
середній вік	35 років	45,9 років
не закінчили школу	15,3%	2%
не мають професійної освіти	45%	19,6%
безробітні	11%	6%
ризик зубожіння	26,2%	11,7%

В таких умовах, корінне населення все більше «зміщується» в сферу державного управління. Згідно даних уповноваженої з справ мігрантів при урядові ФРН Марії Бюмер, серед працюючих у засобах масової інформації країни тільки 1% складають мігранти та їх нащадки, на державній службі їх усього 9% [30]. Іншими словами, міжнародні мігранти, включаючи нелегалів та біженців, їхніх дітей та онуків, міцно посідають нижчі сходинки місцевого суспільства, а корінне населення, навпаки – його верхні сходинки, звідки воно здійснює над ними управління. В тих регіонах земної кулі, де найбільше мігрантів – в Північній Америці, ЄС, країнах Перської затоки, в Саудівській Аравії, на північному сході Індії, населення вже давно поділяється за принципом «свій-чужий». Різниця полягає в тому, що якщо в Північній Америці «чужі» - це ті ж самі християни, що і місцеве населення, правда з південноамериканським колоритом, а в країнах Перської затоки і в Саудівській Аравії «чужі» - це ті ж самі мусульмани, що і корінне населення, лише з Бангладеш, Сомалі, Пакистану і т.д., то в країнах Євросоюзу «чужі» - це в основному вихідці з країн, що не входять до ЄС, і в першу чергу мусульмани – носії абсолютно іншої, нехристиянської цивілізації.

Згідно з [31] в ЄС нараховувалося у 2011 році 23 млн. мусульман. Якщо перейти на мову відсотків, то у 1990 році мусульмани становили 4%, а у 2010 році – 6 % населення країн ЄС [93]. Проте у різних країнах вказані відсотки були різними. Наприклад, у 2011 році мусульмани складали: 8% населення Франції, 6% населення Бельгії, 5,7% - Австрії, 5,2% - Німеччини, 6% - Голландії, 5% - Швеції, 4,6% - Великобританії, 3% - Іспанії, 4% - Данії, 1,8% - Норвегії, 0,8% - Фінляндії [32], 5,7% - Швейцарії, 4,7% - Греції, та 2,6% - Італії [33]. Як правило, мусульмани селилися у великих європейських містах, утворюючи у них фактично мононаціональні квартали, а по суті гетто. Згідно джерела [93], у Парижі поселилося 1,7 млн. мусульман, а у Лондоні – 1 млн. мусульман. Мусульмани складають 26,9% населення Бірмінгему, по 25% населення Марселя та Брюсселя, 16,9% - Антверпену, 20% - Стокгольму, 12% - Кельну і т.д. [93]. Досить згадати «мусульманські квартали» Парижу – Сен-Дені, та Брюсселю - Моленбек [34], [93]. Життя в таких кварталах – гетто, призводить до того, що мігранти, їх діти та онуки практично не спілкуються з корінними жителями, віддаючи перевагу міжобщинному спілкуванню. Перебуваючи в замкнутому середовищі мусульманської культури, дуже часто – мовний бар'єр, робить з іммігрантської молоді 2-3-го покоління дезорієнтовану масу, яка вже відійшла від класичних патріархальних інститутів ісламу, але не знайшла свого місця в європейському середовищі. Тобто сподівання 2-го та 3-го покоління мігрантів значно перевищують їхні реальні можливості самореалізації, що має наслідком загальну агресивність молодих мусульман і заважає їх повноцінній інтеграції [35,с.107]. Слаба інтегрованість

мусульман Європи у суспільства країн, де вони проживають, призвела до того, що під час громадянської війни у Сирії, а потім і в Іраку, сотні молодих мусульман з Європи рушили у ці країни на «джихад» - священну війну, на боці ісламських радикалів. На кінець серпня 2014 року в Сирії та в Іраку воювало 900 джихадистів з Франції, 500 – з Бельгії, понад 400 – з Німеччини, 200 – з Нідерландів і т.д. [36], а всього в жовтні 2014 року в цих країнах нараховувалося 3.300 джихадистів з Європи [85]. Поліція ЄС з ними активно бореться. Так протягом 2014 року було заарештовано 395 джихадистів, протягом 2015 року - 687, а у 2016 році – 1.002 джихадисти [94]. Проте, згідно опитування, проведеного Берлінським центром соціології (було опитано 12 тис. мусульман в Нідерландах, Німеччині, Франції, Австрії та Швеції) у 2013 році, дві третини європейських мусульман вважали, що їхні релігійні закони важливіші за закони країн, де вони проживають [37]. Тобто, мусульманський екстремізм у країнах ЄС має значну підтримку. Це, у свою чергу, викликає негативну реакцію корінних жителів європейських країн. Так, опитування проведене Королівським Інститутом міжнародних відносин Великої Британії показало, що 55% опитаних жителів країн ЄС не хочуть бачити у своїх країнах мігрантів та мусульман [95].

З наведеного вище випливає, що наявність великої кількості мігрантів у приймаючих країнах призводить до створення «паралельних суспільств» - тобто ситуації, коли громади мігрантів та корінних жителів живуть кожна своїм внутрішнім життям, практично не перетинаючись. З цієї причини, ще в 2010 році керівники ведучих держав ЄС – Д. Кемерон, А. Меркель та інші, визнали провал доктрини мультикультуралізму, яка описану вище ситуацію «паралельних суспільств» по суті заохочувала. Натомість було взято курс на створення єдиного інтегрованого суспільства з метою призупинення просування ідей радикального ісламу. Наприклад, на думку уряду Нідерландів, у Новій моделі інтеграції в цій країні, цінності голландського народу мають займати центральне місце [38].

При великій питомій вазі мігрантів серед усього населення приймаючої держави, та ще в умовах кризи і масового безробіття, позиції мігрантів та корінного населення зблизити досить важко, а тому частими є конфліктні ситуації, найбільш поширені з яких розглянемо нижче.

1. Мирне протистояння

В багатьох населених пунктах, чи в районах великих міст приймаючих країн, мігранти, складаючи в них більшість, або значну меншість намагаються нав'язати свою волю корінному населенню. Наприклад, в мусульманських районах Лондона частим явищем стали так звані «мусульманські патрулі»: люди в капюшонах проганяють містян, які порушують форму одя-

гу, чи п'ють пиво на зупинках. Вони заставляють чоловіків викидати алкоголь, а жінок - покривати голову [39]. У Данії, в місті Коккедам, мусульмани, складаючи більшість в місцевій раді мешканців, зробили спробу заборонити тамтешнім християнам святкувати Різдво [40]. Це скандальне рішення викликало протести по всій країні і було скасоване. У Франції місцеві мусульмани проводили молитви на вулицях, блокуючи рух транспорту, аж до заборони таких молитов у 2011 році [41].

Органи державної влади та корінне населення в таких випадках також відповідають «мирно». Наприклад, наприкінці 2012 року муніципальна рада лондонського району Ньюгем заборонила будівництво величезної мечеті на 10 тис. прихожан, що в 3 рази перебільшувало кількість прихожан в Соборі Святого Павла [42]. Причиною були протести корінних жителів, зорганізованих праворадикальними партіями. Вводяться також обмеження на носіння жіночого ісламського одягу. У Франції, наприклад, з квітня 2011 року заборонене носіння чадри та нікабу – жіночого одягу, який закриває обличчя [43]. Згодом, подібні заборони були підтримані урядами Бельгії, Австрії, Болгарії, та інших країн ЄС [96].

В Швейцарії, ще в листопаді 2009 року громадяни країни проголосували на референдумі про заборону будівництва мінаретів на території держави [44]. Спроба мусульман німецького міста Вупперталь утворити самозвану «поліцію шаріату» і організувати, без погодження з властями патрулювання вулиць міста, викликала негативну реакцію уряду країни: «Закони шаріату на німецькій землі терпітися не будуть. Ніякої нелегальної «паралельної юстиції» ми терпіти не будемо». [82].

Корінні жителі багатьох країн світу, і в першу чергу країн ЄС, які налятовані антиімігрантськи, стають активними членами праворадикальних партій. Ці партії, завдяки антиімігрантській риториці нарощують свій політичний рейтинг. Наприклад, в Греції, ще донедавна маргінальна партія «Золотий світанок» на виборах 2013 року одержала 7% голосів [44]. В Фінляндії ультраправа партія «Справжні фіни» користується підтримкою 20% електорату держави, в Швеції ультраправа партія «Шведські демократи» на виборах 2010 року одержала 5,7 % голосів, в Норвегії «Партія прогресу» має 41 місце з 169 в парламенті, в Данії ультраправа «Датська народна партія» вже більше 10 років входить у правлячий блок [45]. У Франції широковідомою є ультраправа партія «Національний фронт» на чолі з Марін Ле Пен, у Великобританії – Ліга англійської оборони. Під час напливу мігрантів до Німеччини у 2015-2016 рр. десятки тисяч протестувальників на вулиці Дрездена та інших німецьких міст виводила партія ПЕГДА. Вказані організації виступають проти ісламізації своїх країн, і діють, хіба-що за винятком партії «Золотий світанок», мирними методами.

II. Бунти мігрантів та дії органів державної влади з їх придушення

Бунти мігрантів, як правило виникають у столицях та у великих містах приймаючих держав. Найбільш відомими є бунти в Парижі, Лондоні, Стокгольмі, Ер-Ріяді та в Сінгапурі. Всі вони виникають, як правило у кварталах населених мігрантами. Нагадаємо, що масовій депортації мігрантів з Саудівської Аравії передував придушений властями бунт мігрантів – ефіопів у районі Манфух столиці держави – Ер-Ріяду. В результаті бунту загинуло 3 мігранти та 1 саудівець, 28 саудівців та 40 мігрантів були поранені, понад 560 чоловік були заарештовані [46]. Мігрантами було спалено близько 100 легкових автомобілів [47]. Наприкінці 2013 року мав місце бунт мігрантів у Сінгапурі, в результаті чого один чоловік загинув, 16 були поранені та 27 заарештовані [48]. Додамо, що мігранти складають 1,3 млн. чоловік з 5,21 млн. чоловік населення Сінгапуру [49].

Широковідомими були бунти мігрантів у серпні 2011 року в Лондоні. Почавшись після загибелі в сутичці з поліцією в Лондоні чорношкірого Марка Даггана, який обґрунтовано підозрювався у торгівлі наркотиками та незаконному володінні зброєю, бунти перекинулися ще на 7 британських міст, таких як Бірмінгем, Бристоль і т.д. В результаті бунтів загинуло 4 чоловіки та ще кілька десятків постраждало, включаючи 35 поліцейських, було затримано 888 учасників заворушень [50]. Бунт в Парижі (28.10 – 15.11.2005р.) почався, як реакція на загибель двох підлітків туніського та мавританського походження у трансформаторній будці, де вони ховалися від поліції [51]. В результаті, тільки в одному передмісті Парижу – Кліші було спалено 1.400 автомобілів, поранено 36 поліцейських, здійснено понад 150 підпалів магазинів [52]. Аналогічним чином, упродовж 19-29 травня 2013 року мав місце бунт мігрантів у Стокгольмі. Він виник, як реакція на те, що в населеному в основному мігрантами (понад 80%) районі Стокгольму – Хусбю, шведська поліція застрелила 69-річного мігранта, який її співробітникам погрожував мачете [53]. Заворушення перекинулися на ряд інших районів Стокгольму, та деякі міста Швеції. До 29 травня 2013 року заворушення вдалося придушити, було заарештовано 29 чоловік [54]. Сутічки між мігрантами та поліцією у Стокгольмі мали місце також і на початку 2017 року [97].

Поки-що правоохоронним органом приймаючих держав вдається придушувати згадувані вище бунти. Особливе занепокоєння властей викликала та обставила, що в багатьох випадках до мігрантів-бунтівників і погромників приєднувалися також і корінні жителі. Це мало місце в Стокгольмі [55] та в Лондоні [56, с.26]. Був зроблений висновок, що жителі великих міст перестали асоціювати себе з країною, де вони живуть і працюють, хоча і користуються наданими соціальними благами, а також те, що

гармонічне, мультикультурне суспільство побудувати не вдалося [56, с.26]. А тому потрібно орієнтуватися на духовні та моральні цінності титульних націй приймаючих держав.

III. Сутички, конфлікти, збройні протистояння мігрантів та корінних жителів приймаючих країн

Якщо вести мову про збройні сутички і конфлікти, то в першу чергу слід сказати про **терористичні акти**, які ворогуючі сторони використовують одна проти одної. Наприклад, в ЄС найбільш гучними були теракти, влаштовані радикальними ісламістами в Мадриді (березень 2004р., 191 вбитий та 1.824 поранених) [57], та в Лондоні (липень 2005р., 52 вбитих та понад 700 поранених) [58]. З іншого боку – подвійний теракт в Норвегії (липень 2011р., 76 вбитих та близько 100 поранених) [59]. Терорист Андерс Брейвік заявив, що здійснений ним теракт був направлений проти ісламізації країни. В Німеччині 10 років (2001-2011рр.) діяла терористична група, яка займалася вбивствами мігрантів. За даними, які наводить агентство Євроньюс (20.11.2011 р.) терористи вбили 9 мігрантів з Туреччини і Греції, а також одного поліцейського.

Попри всі засоби безпеки, теракти час від часу продовжуються і далі. Ось деякі з них. В травні 2013 року 2 ісламських терористи вбили британського військового у місті Вуліч (Англія) [60]. У відповідь було зафіксовано 11 нападів та підпалів мечетей [61]. У Франції мусульманин Мохаммед Мера вбив 11 та 19 березня 2012 року 7 чоловік - 3 військових та 4 єврейських дітей. В перестрілці з поліцією загинув сам [62]. У Данії, в серпні 2011 року, в Копенгагені невідомі відкрили стрілянину по одній з мечетей, в результаті чого одна людина загинула, і одна була поранена [63]. Шведський «серійний стрілець» Петер Мангс вбив 2 мігрантів та ще на чотирьох учинив замах на життя [64]. В Брюсселі, на початку червня 2011 року мусульманський терорист у Європейському музеї вбив 3 чоловіка [65]. Терористичні акти у країнах ЄС мали місце і у наступні роки, про що говориться в Частині I пропонованої монографії.

Мають місце **прямі сутички і зіткнення** між мігрантами і корінними жителями. Наприклад, за офіційними даними, тільки за період 2012-2013 рр. на території Російської Федерації було зафіксовано 150 масових бійок між мігрантами та корінними жителями, багато з яких супроводжувалися людськими жертвами [66]. Масові заворушення та бійки мали місце в таких містах Росії, як Арзамас, Бірюльово, Пугачов і т.д. Тільки за 2014 рік на ґрунті расової ненависті в Росії було вбито 19 та поранено 97 чоловік [86].

В Німеччині напади на мігрантів набули масового характеру. За даними МВС Німеччини тільки у 2016 році було зафіксовано 3.533 напади на

мігрантів і на центри біженців, у тому числі 2.545 нападів на окремо взятих мігрантів (560 отримали травми), 988 нападів на житло мігрантів та 217 нападів на офіси організацій у справах біженців та волонтерів [98].

З неменшою запеклістю йде боротьба між чорношкірими корінними жителями Південно-Африканської Республіки та чорношкірими мігрантами. У чорношкірих громадян прибутки в 5-6 разів менші, аніж у білих, але більші, ніж у сусідніх країнах [67, с.12]. В 2008 році у зіткненнях корінних чорношкірих жителів ПАР з чорношкірими мігрантами загинуло 84 чоловіки [67, с.11], а в 2012 році загинуло 140 чоловік та ще 250 були поранені [68].

Найвищою формою протистояння мігрантів та корінних жителів є **етнічний конфлікт**. Прикладом тут може послужити північний схід Індії, куди тільки в 1972 – 2000 роках перебралося понад 16 млн. мігрантів з сусідньої Бангладеш [69, с.25]. Міграція йшла в основному, в такі штати, як Ассам, Тріпура та Маніпур. В результаті, корінне населення почало становити меншість порівняно з прийшлими мігрантами, що послужило причиною кривавого етнічного протистояння. Так, у 1983 році в етнічному конфлікті в Ассамі загинуло 6 тис. чоловік [70, с.24], а в етнічному конфлікті в Тріпурі (1979-1980рр.) загинуло до 2,5 тис. чоловік та ще 250 тис. стали біженцями [70, с.27].

Отже, як впливає з наведених вище прикладів, велика кількість мігрантів, окрім матеріальної вигоди, має ще й суттєвий недолік: різко зростає загроза безпеці приймаючої держави.

Але, попри все, приймаючі країни, особливо це стосується країн ЄС, не можуть обійтись без мігрантів. І не тільки через економічні причини, але й через демографічні. Причиною цього є низька народжуваність. Наприклад, у 2013 році в країнах Євросоюзу 0,2 млн. приросту населення було досягнуто за рахунок народжуваності, зате 0,9 млн. приросту забезпечили мігранти [71]. Це можна проілюструвати на прикладі Німеччини. В 2011 році там народилося 663 тис. дітей, а померло 852 тис. чоловік, в результаті чого природній приріст виявився негативним: мінус 189 тис. чоловік, [72]. Але за цей же час до Німеччини на ПМЖ вїхало 958 тис. чоловік а виїхало – 697 тис. чол., в результаті чого міграційний приріст склав 261 тис. чоловік [72]. Таким чином, за рахунок міграційного приросту населення Німеччини за 2011 рік в цілому зросло на 72 тис. чоловік. Ця ж тенденція мала місце і у інших країнах Євросоюзу. Так, демографічні підсумки 2015 року по 28 країнах ЄС були такими: при загальній чисельності населення ЄС у 510 млн. чоловік, народилося 5,1 млн. дітей, а померло 5,2 млн. чоловік [99]. У відсотках природній приріст склав -0,3%, зате міграційний приріст дорівнював +3,7% [99].

Але завіз мігрантів, як було показано нами вище, призводить до зменшення питомої ваги титульної нації і різного роду кризових явищ. Тому в багатьох країнах вдаються до наступних заходів:

1) Ротація мігрантів – проробивши у приймаючій країні певний час, мігранти не залишаються в ній, а повертаються додому, до сім'ї;

2) Надання переваги на поселення на ПМЖ етнічно-близьким мігрантам. Наприклад, у Великобританію, до кінця 2011 року на ПМЖ перебрався понад 0,5 млн. поляків [73], проте, на думку англійських урядників, асиміляційний потенціал поляків з англійською нацією є набагато вищим, аніж у болгар, чи румунів [74], не кажучи вже про індійців, чи пакистанців. В Іспанії, у 2016 році працювало 2,3 млн. іспаномовних мігрантів – уродженців країн Латинської Америки [100]. У Чехію протягом 2005-2015 рр. на ПМЖ переселилося 540 тис. чоловік, переважно словаків та українців, причому число українців було рівним 149 тис. чоловік [101].

3) Завіз до приймаючої країни мігрантів-співвітчизників вважається найбільш перспективним, оскільки частка титульної нації не знижується, і демографічний баланс дотримується. В багатьох країнах діють програми з репатріації співвітчизників: в Ізраїлі («Алія»), Вірменії («Єркір»), Казахстан («Нурли Кош»), Польщі («Карта поляка»), Росії («Соотечественники»), і т.д. Претендувати на працевлаштування і переселення можуть тільки ті, котрі можуть документально підтвердити свою належність до коренів відповідної нації [76, с.7]. Наприклад, в Ізраїль тільки з колишнього СРСР емігрувало 1,2-1,3 млн. чоловік [76, с.55]. До Німеччини, упродовж 1950-2006 рр. переселилося 2.334.334 російських німців та членів їхніх сімей [77], а всього з колишнього СРСР - понад 4 млн. чоловік, причому в Баварії вони склали одну шосту частину населення [78]. До Фінляндії у 2000-2012 рр., приїхало на ПМЖ 476 тис. чоловік, з них 183 тис. склали фіни, або особи з фінським корінням [79]. За офіційними даними, з 1991 року, і по 1.01.2016 року повернулося на батьківщину 957.772 етнічних казахів-оралманів [102]. За 2016 рік до Казахстану повернулося 33.754 етнічних казахи, у тому числі 65,5% з Узбекистану, 24,9% - з Китаю, 3,2% - з Туркменії, 2,7% - з Монголії, та 3,2% - з інших країн [102]. Бачимо, що понад 90% казахів-репатріантів повернулися на батьківщину з сусідніх держав. Саме в цьому плані слід розуміти одержання угорського громадянства за спрощеною процедурою. На кінець березня 2013 року угорське громадянство одержали: 125.575 чоловік з Румунії, 39.383 – з Сербії, 8.783 – з України і т.д., а всього – 185.204 чоловік [80]. На середину 2017 року угорське громадянство за спрощеною процедурою вже отримало майже 1 млн. чоловік [102]. Принагідно зауважимо, що починаючи з 2004 року і до середини березня 2013 року статус закордонного українця одержало 6.913 чоловік з 54 країн світу [81]. Найбільш чисельними виявилися групи з Латвії та Молдови [81].

Проблема зовнішніх міграцій, взаємодія мігрантів з органами державної влади та корінним населенням приймаючих держав є дуже не-

простою. Але вона є актуальною і потребує правильного і гармонійного вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербакова Е. Доля международных мигрантов в населении развитых стран возросла до 10,8 %... /Е. Щербакова. // Демоскоп Weekly. – 2013 – N576-580.-16-31 декабря.
2. Страны-лидеры по количеству мигрантов (2013г.). Удельный вес мигрантов в общем населении этих стран [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kanaev55.livejournal.com/312619.html>.
3. Китай отменяет политику «одна семья – один ребенок» // БС -28.12.2013.
4. Зотов Г. 520 рублей за голову «дьявола» /Г. Зотов. // Аргументы и факты в Украине. -2013.- N44.-С.11.
5. Международная миграция 2013 [Электронный ресурс]. – 2013, 30 декабря. – Режим доступа: <http://voprosik.net/mezhdunarodnaya-migraciya-2013/>.
6. Долгов Б.В. Арабо-мусульманская диаспора во Франции: особенности исламской идентификации /Б.В. Долгов. //Восток.-2010.- N6.-С.57-69.
7. Греческий министр позавидовал шведам [Электронный ресурс]. – 2014, 7 февраля. – Режим доступа: http://www.rg-rb.de/index.php?option=com_rg&task=item&id=13358&Itemid=13.
8. Демография в Швеции [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://SVSpb.net/sverige/graphic.php?g=demografija>.
9. Эхо планеты – 2007.- N33.-с.4.
10. Фирсова С., Сколько в ЕС иммигрантов? [Электронный ресурс] /С. Фирсова. – Режим доступа: <http://www.allegora.ru/>.
11. За последние 10 лет население Англии и Уэльса выросло на 7% // Демоскоп Weekly. – 2012 – N535-536.-10-31 декабря.
12. Самсонов А. Шотландия на пути к независимости [Электронный ресурс] /А. Самсонов. - 2013, 29 ноября. - Режим доступа: <http://topwar.ru/36619>.
13. Жваташвили А.Ш. Андеркласс на Западе: дискуссии и реальности /А.Ш Жваташвили. // Общественные науки и современность. -2008.- N3. –С.102-110.
14. Бідність в Єврозоні: Німеччина в одній торбині з Грецією // Євроньюс -12.12.2012.
15. Долгунов Б.В. Как мигранты строят новую ФРГ /Б.В. Долгунов. // Эхо планеты – 2013. – N32 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.ekhoplanet.ru/society_1956_21396
16. 20 причин против «Пора валить из этой страны» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://pora-valit.livejournal.com/662920.html>.
17. В 2013 году экономика Италии не выберется из рецессии // Эхо планеты – 2013. – N6. – с.5.
18. Италия і «невидимки» // Євроньюс. -15.02.2013.
19. Итальянские фермеры эксплуатируют африканцев // БС – 28.03.2014.
20. Голландс С. Тени в раю /С. Голландс. //Аргументы и факты в Украине. – 2011. – N46.-С.8-9.
21. Власти Саудовської Аравії депортували 370 тис. нелегалів за п'ять місяців (20.03.2014) // Демоскоп Weekly. – 2014 – N591-592.-14 марта-6 апреля.
22. Саудівська Аравія депортує мільйони нелегалів // Євроньюс. – 14.11.2013.
23. Саудовские власти задержали 30 тысяч мигрантов // БС. -7.11.2013.
24. В Саудовской Аравии прошла «охота» на мигрантов [Электронный ресурс]. – 2014, 10 января. - Режим доступа: http://islam-today.ru/islam_v_mire/bliznij-vostok/.
25. Судьба нелегальных мигрантов в разных странах [Электронный режим]. – 2013, 27 октября. - Режим доступа: <http://www.echo.msk.ru/blog/roadmap/1186032-echo/>.
26. По официальным данным в России находятся 500 беженцев из Афганистана [Электронный ресурс]. – 2001, 24 октября. - Режим доступа:

<http://www.1tv.ru/news/social/108544>. **27.** Евросоюз пытается прекратить лотерею с получением убежища [Электронный ресурс]. – 2013, 19 февраля. – Режим доступа: <http://gprk.gov.by/press-center/international-news/16147>. **28.** Голландские правые требуют решения «марокканской проблемы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.right-world.net/news/3037>. **29.** Каждый пятый в Германии – иностранец. Проблема с «понаехавшими» [Электронный ресурс]. – 2012, 5 августа. – Режим доступа: <http://maxpark.com/community/2773/content/1442194>. **30.** Горюхин А. Чем меньше мигрантов, тем лучше N1(62), 2012. [Электронный ресурс] /А. Горюхин. – Режим доступа: <http://www.alleuropar.ru>. **31.** Ханцевич О. Франция распрошлась з паранджой /О. Ханцевич. // Независимая газета. 11.04.2011. **32.** ...почему «отличилась» именно Норвегия? // Аргументы и факты в Украине. – 2011. – N31. С.10. **33.** Лайус Дж. Секулярный век? Европа: сердце христианства перед лицом секуляризации и исламизации /Дж. Лайус, А. Шпенев. // Демоскоп Weekly. – 2012 – N501-502.-5-18 марта. **34.** Беженцы издеваются над Францией [Электронный режим]. - 2011, 27 декабря. – Режим доступа: <http://repin.info/national>. **35.** Тузов К.К. Мусульмане Европы: настоящее и будущее /К.К. Тузов. // Восток. 2010. – N4.-С.102-112. **36.** Европейцы в Исламском государстве // Евроньюс. 21.08.2014. **37.** Большинство мусульман в Европе считает религиозные правила важнее законов //Демоскоп Weekly. – 2013 – N579-580.-16-31 декабря. **38.** Рашидов С. Почему в Европе возненавидели мусульман? [Электронный ресурс] /С. Рашидов. – 2011, 9 августа. - Режим доступа: <http://www.paruskg.info/2011/08/09/47842>. **39.** Исламисты патрулируют Лондон // Эхо планеты. – 2013. – N4.С.19. **40.** У Дании чуть не украли Рождество // Эхо планеты. – 2012. – N47.С.28. **41.** Марин Ле Пен грозит суд за расистские высказывания // Евроньюс. – 2.06. 2013. **42.** В Лондоне запретили строить гигантскую мечеть [Электронный ресурс]. – 2012, 7 декабря. - Режим доступа: http://www.business-politica.net/english-news.php&id_news=186007. **43.** В пригороде Парижа продолжают беспорядки из-за чадры // ББС – 27.07.2013. **44.** Stephens Thomas. Minaret result seen as «turning point».[Электронный ресурс] /Thomas Stephens. – 2009, 29 november. - Режим доступа: <http://swissinfo.ch/eng/7793740>. **45.** Бадаева А. Праворадикальные партии и иммиграция в странах Скандинавии /А. Бадаева. // Демоскоп Weekly. – 2013 – N457-458.-18-31 марта. **46.** Саудовская Аравия: Бунты и высылки рабочих-мигрантов [Электронный ресурс]. – 2013, 10 ноября. - Режим доступа: <http://www.aitrus.info/node/3399>. **47.** Тысячи мигрантов Саудовской Аравии устроили кровавый бунт в столице [Электронный ресурс]. – 2013, 10 ноября. – Режим доступа: <http://www.ntv.ru/novosti/720478/rambler>. **48.** Трудовые мигранты спровоцировали беспорядки в Сингапуре [Электронный ресурс]. – 2013, 9 декабря. - Режим доступа: <http://www.newizv.ru/lenta/2013-12-09/193865>. **49.** Иванова И.С. Социально-экономическая география зарубежной Азии. Юго-Восточная Азия /И.С. Иванова. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2005. -184 с. ISBN 5-89575-086-9. **50.** Британская полиция перечитала задержанных погромщиков.[Электронный ресурс]. – 2011, 11 августа. – Режим доступа: <https://lenta.ru/news/2011/08/11/arrests>. **51.** Польшающий Париж не стал для Ширака поводом прервать молчание. [Электронный ресурс]. - 2005, 6 ноября. – Режим доступа: <https://m.lenta.ru/news/2005/11/06/riots/amp>. **52.** Новохатский С. Самоуничтожение: Запад и мигранты [Электронный ресурс] /С. Новохатский. – 2010, 24 октября. – Режим доступа: <http://forumelan-kazak.ru/t346-topic>. **53.** При-

города Стокгольма охватили иммигрантские бунты // ББС – 22.05.2013. **54.** Беспорядки в Швеции перекинулись со Стокгольма на еще один город. [Электронный ресурс]. – 2013, 25 мая. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/society/law/305405/>. **55.** Бунты в Стокгольме: за ночь сгорело 40 автомобилей // ББС. – 23.05.2013. **56.** Карпов А. Британский мультикультурализм: мина замедленного действия /А. Карпов. // Азия и Африка сегодня. -2012. - N 5.-С.26-32. **57.** Эхо планеты – 2007. - N9. - С.16. **58.** Факты. – 2005. – 27 октября. – С.3. **59.** Аргументы и факты в Украине. -2011.- N30.-с.8. **60.** Убийство в Вулице вызвало волну антиисламских настроений // ББС – 25.05.2013 **61.** Националисты Англии мстят мусульманам за убийство Ли Ригби [Электронный ресурс]. – 2013, 6 июня. – Режим доступа: <http://www.dal.by/news/79/06-06-13-4>. **62.** Год со дня трагедии в Тулузе: вопросов больше, чем ответов // Евроньюс. – 17.03.2013. **63.** В столице Дании неизвестные открыли стрельбу по людям у одной из мечетей [Электронный ресурс]. – 2011, 30 августа. – Режим доступа: http://www.business-politica.net/daniya-news.php?id_news=117042. **64.** Шведский «серийный стрелец» отримав довічний термін // Евроньюс. – 23.11.2012. **65.** Арестован подозреваемый в убийстве в Брюсселе // ББС – 1.06.2014. **66.** ФМС насчитала 3.6 миллиона нелегальных мигрантов // Демоскоп Weekly. – 2013 – N579-580.-16 -31 декабря. **67.** Нечаев А. Африканцы против африканцев /А. Нечаев. // Эхо планеты. – 2013.- N28.- С.11-12. **68.** Somali refugees plea for protection [Электронный ресурс]. – 2013, 7 June. – Режим доступа: <http://www.news24.com/SouthAfrica/News>. **69.** Лихачев К. А. Непокойный Ассам /К.А. Лихачев. // Азия и Африка сегодня. 2012. – N10. - С.25-30. **70.** Яковлев А. Ю. Национализм не сдаётся /А.Ю. Яковлев. // Азия и Африка сегодня. 2011. – N2. - С.22-28. **71.** Прирост населения Евросоюза в 2013 году в основном обеспечили мигранты // Демоскоп Weekly. – 2013 – N575-576.-18 ноября - 1 декабря. **72.** Впервые. Численность население Германии растёт [Электронный ресурс]. – 2012, 26 июля. – Режим доступа: <http://triumfy.ru/?p=23360>. **73.** Польский язык стал вторым в Англии и Уэльсе // ББС. – 31.01.2013. **74.** В Британии продолжает набирать обороты дискуссия вокруг миграции [Электронный ресурс]. – 2013, 2 февраля. – Режим доступа: http://www.business-politica.net/england_news/php?id_news=192665. **75.** Муджири Е. На чужой каравай /Е. Муджири. // Аргументы и факты в Украине. – 2012. – N44.-С.6-7. **76.** Недува А.А. Ностальгия с социальной точки зрения /А.А. Недува. // Азия и Африка сегодня. 2013. – N1. - С.55-57. **77.** Uups, diese Seite ist leider nicht auffindbar.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bmi.bund.de/cln_012/Internet/Content/Common/Anlagen/Themen/... **78.** Аргументы и факты в Украине. – 2007. – N5. С.32. **79.** Богданов Е. Финский эксперт: пора отказаться от мифов об иммиграции [Электронный ресурс] /Е. Богданов. – 2013, 13 сентября. – Режим доступа: <http://fontanka.fi/articles/11599>. **80.** Майже 9 тис. українців отримали громадянство Угорщини за останні два роки [Електронний ресурс]. – 2013, 26 марта. – Режим доступа: <http://www.mukachevo.net/UA/News/view/71803>. **81.** Статус заграничного українця с 2004 года получили 6.913 человек... // Демоскоп Weekly. – 2013 – N545-546.-4 -17 марта. **82.** Исламисты устроили дерзкую провокацию в германском Вуппертале // Независимая газета. – 6.09.2014. **83.** Щербак ова В. Бархатный сезон для нелегалов /В. Щербак ова. // Эхо планеты. – 2013. – N36. - С.12-13. **84.** Пинюгина Е. Исламизация Великобритании: социально-экономические последствия [Электронный ресурс] /Е. Пинюгина. - 2014, 5 октября. - Режим доступа: <http://>

topwar.ru/59574. **85.** Джихадисты из Европы: как бороться с угрозой? // Евроньюс. – 8.10.2014. **86.** За рік в Росії на ґрунті расизму вбили 19 людей // Українська правда. – 1.12.2014. **87.** Брюссель – самый космополитический город мира (29.01.2016) // Демоскоп Weekly. – 2016. - №673-674. - 8-21 февраля. **88.** Демоскоп Weekly. – 2016. - №675-676. – 22 февраля-6 марта. **89.** Полонский И. Миграционная политики «азиатских тигров». Как в Восточной и Юго-Восточной Азии регулируют присутствие иностранных рабочих [Электронный ресурс] /И. Полонский. – 2016, 11 августа. – Режим доступа: <http://topwar.ru/99132>. **90.** Предприниматели-мигранты создали в Германии больше миллиона рабочих мест (12.08.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. - №691-682. – 1 июля-21 августа. **91.** Согласно принятого Кабмином распоряжения о введении квоты...[Электронный ресурс]. – 2017, 17 марта. – Режим доступа: <http://www.aif.ru/society/Ukraine>. **92.** Никифоров О. Меркель наконец признала проблемы с беженцами /О. Никифоров. //Независимая газета. – 3.09.2016. **93.** Добров Дм. Мусульмане в Европе – сколько их? [Электронный ресурс] /Дм. Добров. – 2016, 15 августа. - Режим доступа: <http://inosmi.ru/politic/20160815>. **94.** В ЕС затримали понад тисячу джихадистів – звіт Європолу //Українська правда. – 16.06.2017. **95.** Страх європейцев перед приїздами из исламских регионов растет (8.02.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №717-718. – 20 февраля-5 марта. **96.** Парламент Болгарії заборонив жінкам закривати обличчя на публіці //ББС. – 30.09.2016. **97.** Беспорядки в Стокгольме: полицейских забросали камнями //ББС. – 21.02.2017. **98.** За рік у Німеччині 3,5 тис. разів нападали на мігрантів //ББС. – 26.02.2017. **99.** ЕС-28: первые демографические итоги 2015 года //Демоскоп Weekly. – 2016. - №691-692. – 1 июля-21 августа. **100.** Мигранты из стран Латинской Америки в Испании получают мало, но деньги домой отправляют (24.09.2016) // Демоскоп Weekly. – 2016. - №699-700. – 3-16 сентября. **101.** Майже 150 тис. українців переселились до Чехії за останні 10 років [Електронний ресурс]. – 2016, 27 вересня. - Режим доступа: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/153439>. **102.** Более 30 тыс. оралманов прибыло в Казахстан в 2016 году (25.01.2016) // Демоскоп Weekly - 2017. - №715-716. – 6-19 февраля. **103.** Офіційно: Майже 1 мільйон осіб вже отримали угорське громадянство за спрощеною процедурою [Електронний ресурс]. – 2017, 10 травня. – Режим доступа: <http://www.ukr.net/#news/details/>.

Розділ 2. Проблеми біженців та мігрантів по континентах та регіонах земної кулі

§1. Американський континент

Якщо вести мову про біженців та мігрантів, у тому числі і нелегалів у західній півкулі, то слід розглядати окремо ситуацію в Латинській Америці та в США і Канаді.

На рубежі 2010-х років громадянські війни, які йшли в країнах Латинської Америки в переважній більшості вже завершилися. Продовжувалася тільки громадянська війна в Колумбії, яка бере свій початок у 1948 році. Громадянська війна в **Колумбії** мала своїм наслідком появу величезної кількості біженців, переважно в сусідніх країнах. Так згідно [1] у 2012 році нараховувалось колумбійських біженців: у Венесуелі 203.563, в Еквадорі – 122.964, в Панамі – 15.723, в Коста-Ріці – 10.305, і в далекій Канаді – 17.563 колумбійських біженців. До благополучних США і Канади біженці з Колумбії намагалися добратись через Панаму та країни Центральної Америки [46]. Ще більшим було число внутрішньо переміщених осіб, яке у 2012 році коливалось в межах 3,9-5,5 млн. чоловік [1]. Число ВПО в Колумбії має тенденцію до зростання. Наприклад, у 2005 році їх нараховувалось близько 2 млн. чоловік [2]. Біженці та ВПО у Колумбії живуть дуже бідно, знаходячись, в прямому сенсі цього слова, на межі виживання. Біженці від інших воєн на континенті в 2012 році зафіксовані не були. Нараховувалось 15 тис. ВПО в Перу, як наслідок громадянської війни 1980-2000 рр., та 160 тис. ВПО в Мексиці, як наслідок Сапатистського повстання 1994 року [1]. Водночас, сплеск політичної напруженості у Венесуелі упродовж 2015-2017 рр. призвів до того, що тисячі громадян цієї країни почали втікати до сусідньої Бразилії [47].

Нараховувалась велика кількість екологічних біженців із Гаїті, внаслідок катастрофічного землетрусу 2010 року. Через 2 роки після землетрусу, в 2012 році у 660 таборах для біженців, у жахливих санітарних умовах, проживало 591 тис. чоловік [3], причому, від епідемії холери померло 7 тис. чоловік [3]. В пошуках кращої долі біженці з Гаїті намагалися переселитись в інші країни. Наприклад, в сусідню Домініканську республіку перебрало-

ся 200 тис. гаїтян [4], проте там їм виявилися не раді, і практично одразу депортували додому. Якщо в 2010 році було депортовано понад 20 тис. гаїтян, то вже в 2011 році – 40.700 гаїтян [5]. Ще більш рішуче проти біженців з Гаїті виступили США. Держдепартамент країни заявив, що США не буде приймати біженців з Гаїті, а кораблі ВМФ країни одержали наказ повертати човни з біженцями назад в разі їх заходу в територіальні води США [6].

Окремою категорією біженців у Латинській Америці є **кубинські біженці**. Вважається, що впродовж 1959-2012 рр. Кубу покинуло 2 млн. чоловік, з них 80% (1,72 млн. чоловік) осіло в США [7]. Про географію розселення кубинських біженців свідчать також дані про чисельність кубинців у різних країнах світу станом на 2012 рік. Згідно джерела [7] на Кубі проживало 11.163.934 кубинці, в США – 1.094.811, в Іспанії – 116.852, в Пуерто – Ріко – 15.543, в Італії – 17.947 кубинців і т.д.

Кубинські біженці – це одна з невеликої кількості груп біженців, яким вдалося влаштувати своє життя на новій батьківщині. За 1960 – 2013 рр. з Куби до США нелегальним, або легальним шляхом виїхало 1,7 млн. з 11,2 млн. чоловік, населення країни, що склало 15,18% усього населення [8,с.14.] З 1,7 млн. кубинських біженців у США, 1,3 млн. проживають у штаті Флорида [8, с.17]. Про рівень життя кубинських біженців у США свідчить той факт, що їхні активи у цій країні (прибутки плюс вартість нерухомості) складають 50 млрд. доларів, в той час, як ВВП Куби складає 60 млрд. доларів. Середній прибуток кубинця в США - 30 тис. доларів на рік, а на Кубі – 400 доларів на рік [8, с.17]. Тому і не дивно, що згідно соціологічних опитувань в разі зміни політичної ситуації на Кубі, на історичну батьківщину побажало б повернутися усього 10% опитаних кубинців [8,с.17].

Як і для інших регіонів світу, для країн Латинської Америки є характерними міграційні процеси, включаючи явище нелегальної міграції. Так, наприклад, в Домініканську республіку, де рівень життя вище, з сусідньої держави Гаїті, як легально, так і нелегальним чином перебралось 1 млн. гаїтян [9]. Мігранти з Гаїті склали 10% населення Домініканської республіки [9]. З іншого боку, жителі Домініканської республіки в пошуках кращого життя мігрують до Пуерто - Ріко. Наприклад, у 2010 році там було нараховано 68.036 домініканців, з яких 67% перебувало в країні на законних підставах [10]. Там вони працюють в основному на низько кваліфікованих та мало оплачуваних роботах, проте, спільна іспанська мова та схожість культур полегшує можливості асиміляції домініканців та їх інтеграцію в суспільство Пуерто – Ріко [10]. Хоча багато мексиканців нелегально переходять через кордон у США, уряд Мексики має проблеми з нелегалами з Центральної Америки. Так, у 2006 році мексикано-гватемальський кордон нелегально перетнуло 400.235 чоловік, причому 150 тис. чоловік з цього

числа пішло далі в США [11]. Наприклад, у 2011 році з Мексики було депортовано 61.034 нелегали [11]. Депортація дорого обходиться бюджету Мексики. Наприклад, депортація 180 тис. нелегалів обійшлася країні в 10 млн. доларів [11]. Нелегали працюють у Мексиці в рабських умовах. Наприклад, гватемальці у штаті Чьяпас, на плантаціях кави працювали за 3,5 долари в день, причому, деякі мексиканські фермери з цієї суми ще й утримували вартість харчування та проживання [11]. Кількість нелегалів у Бразилії, наприклад, у 2009 році оцінювалась в межах 200-600 тис. чоловік [12], в основному з Болівії та Гаїті. А в липні 2013 року в північно - західних областях країни було навіть оголошено надзвичайне положення через наплив нелегалів з Болівії та Гаїті, хоча серед них були нелегали з таких далеких країн, як Нігерія та Бангладеш [13].

Велика кількість мігрантів часто призводить до конфліктів між ними та місцевим населенням. Так, наприклад, у грудні 2009 року, в столиці Аргентини Буенос-Айресі під час сутичок місцевих жителів з мігрантами з Болівії і Парагваю було вбито 4 та поранено 30 чоловік [14, с. 13]. Разом з тим, уряди деяких країн Латинської Америки проводять легалізацію мігрантів. Наприклад, уряд Аргентини у серпні 2010 року легалізував 423.697 мігрантів, переважно з Болівії та Парагваю [14, с.12], надавши їм дозвіл на тимчасове проживання в країні. Аналогічним чином було легалізовано 10 тис. нелегальних мігрантів у Панамі [15]. Оскільки переважна більшість мігрантів є вихідцями з сусідніх країн континенту, то у них не викликає особливих проблем з інтеграцією у суспільства приймаючих країн. Наприклад, у Аргентині упродовж 2011-2016 рр. 75% мігрантів склали вихідці з Болівії, Перу та Парагваю [48].

Сполучені Штати Америки без перебільшення можна назвати країною біженців та мігрантів, а також їхніх нащадків. Тільки упродовж 1975 – 2006 рр., в США переселилось 2,68 млн. біженців, причому кожен сотий американець є або біженцем, або нащадком біженців [16]. Серед біженців, які стали відомими після переселення в США згадаємо Мадлен Олбрайт – колишнього державного секретаря США, Ендрю Гроува – засновника корпорації Intel, Тома Лайоса – члена конгресу США, та багатьох інших [16]. Гранична чисельність біженців до США визначається щороку Адміністрацією президента після консультацій з обома палатами Конгресу США, після чого видається відповідний указ президента. Так, наприклад, у 2008 та в 2009 рр. указ обмежив допуск до 80 тис. біженців у США щороку [17], проте реально, наприклад, у 2008 році, було прийнято 60.108 біженців [17]. За часи президентства Б.Обами щорічна квота на прийом біженців у США складала 100 тис. чоловік, а наступний президент – Д.Трамп скоротив її до 50 тис. чоловік [49]. Не всім біженцям, які прибувають до США вдається

отримати омріяний статус біженця. Наприклад, упродовж 2007-2011 рр. 74.479 біженців з Центральної Америки, переважно з Сальвадору, Гватемали та Гондурасу подали клопотання про надання їм статусу, але тільки 2.205, або 3,02% його отримали [18]. Наступного, 2012 року, від 22 до 41 тис. чоловік з їх числа були депортовані додому. Разом з тим, у 2012 фінансовому році було визнано 58.238 біженців, у тому числі 15.070 – з Бутану, 14.160 – з Бірми, 12.163 – з Іраку, 4.911 – з Сомалі і т.д. [1]. Відношення до біженців з різних країн у США різне. Наприклад, на середину грудня 2014 року з сотень тисяч сирійських біженців США прийняли всього 352 чоловік [19]. Більше того, президент Д.Трамп своїм указом заборонив в'їзд до США біженців з Сирії, Лівії, та деяких інших мусульманських країн [50]. Разом з тим, з 88.700 переселених бутанських біженців до квітня 2014 року, 75 тис. прийняли США [20], а упродовж 2007-2013 було прийнято близько 85 тис. іракців, які в роки війни 2003-2011 рр. співпрацювали з армією США, та членів їх сімей [21]. Слід додати, що процедура одержання статусу біженця є непростою, потребує відповідних юридичних процедур, що коштує недешево. Поряд з цим, частина біженців-мусульман та мігрантів проявляє схильність до радикалізму, що має наслідком терористичні акти. Шокуючим для США був теракт здійснений військовим армії США, палестинцем за походженням Нідалем Маліком у 2009 році, коли ним з криком «Аллах Акбар» було вбито 13 товаришів по зброї [22]. Не менш страхітливим був теракт 2013 року у Бостоні, влаштований братами-чеченцями Джохаром та Тамерланом Царнаєвими, в результаті якого загинуло 3 чоловіки, та понад 170 були поранені [23]. Спецслужби США ведуть серйозну роботу з особами, схильними до радикалізму та терористичних актів. Наприклад, у 2013 році було заарештовано 4 вихідців з Сомалі, з яких один був імамом у мечеті міста Сан-Франциско, за збір коштів для терористичної організації «Аш-Шабаб» [29], після чого власті США почали репатріацію сомалійських біженців на батьківщину [30]. Водночас, у 2017 році було заявлено, що при прийомі біженців перевага буде надаватися тим з них, хто переслідується за релігійні переконання [51]. Це, у свою чергу відкриває певні перспективи перед біженцями – християнами з Близького Сходу, у першу чергу з Сирії та Іраку [52]. І дійсно, уже в липні 2017 року, Федеральний суд у Мічігані призупинив депортацію з США 1,4 тис. біженців з Іраку через їх належність до етнічних та релігійних меншин, оскільки на батьківщині їхньому життю буде загрозувати небезпека [55].

Стосовно мігрантів, то в США, в другій половині 2013 року їх нараховувалося 45,8 млн. чоловік, які народилися за її межами [24]. Для порівняння, слід зауважити, що у 2000 році в Північній Америці і (США та Канада) нараховувалось 20,5 млн. мігрантів, а у 2005 році – 44, 5 млн. мігрантів [25]. Сто-

совно нелегалів, то їх кількість у 2011 році оцінювалась у 11,5 млн. чоловік [26], а у 2014 році їх було понад 12 млн. чоловік [27]. Якщо вести мову про структуру нелегальних мігрантів, то 56% їх числа прибули з Мексики, 22% - з Центральної Америки, 13% - з Азії та 6% з Європи і Канади [28]. 80% нелегалів прибули до США з країн Західної півкулі, решта 20% - з країн Східної півкулі, причому найбільше прибуло нелегалів з Філіппін та Польщі [28]. Цікавим є те, що з 12 млн. нелегалів, 41% їх числа - це особи, які не виїхали з США після закінчення терміну їх перебування в країні [28]. Решта нелегалів потрапляє до країни через американсько-мексиканський кордон.

Довжина кордону між Мексикою та США - 3.169 км, причому згідно [31] щороку його на законних підставах перетинає 350 млн. чоловік, і близько 500 тис. чоловік – нелегальним чином [31]. Через велику кількість нелегалів, урядом США був побудований прикордонний мур довжиною 3.141 км., і заввишки 4 метри [31]. Мур ретельно охороняється: порівняно з 2004 роком, у 2013 році кількість прикордонників зросла у два рази, до охорони залучено 124 пілотованих літаки та вертольоти, та ще 6 безпілотників [32]. Нелегальний перехід через кордон – справа небезпечна. За період 1999 – 2012 рр. при спробі його нелегального перетину загинуло близько 5 тис. чоловік [31]. Прикордонники США відловлюють велику кількість порушників кордону. Так у 2005 році було затримано 1.717.396 порушників кордону, у 2011 році – 328 тис., у 2012 році – 358.873 порушників [32], хоча, як зауважено в [33, с. 20] на одного затриманого порушника кордону припадає кілька тих, хто проривається. Причини, які спонукають людей з Латинської Америки до нелегального переходу до США такі, як і в інших регіонах світу: у США набагато вищий життєвий рівень, а отже є можливість заробити більше грошей, в той час, як вдома – масове безробіття і напівголодне існування. До цього додається фактор демографічного вибуху. Наприклад, населення сусідньої Мексики зросло з 13,6 млн. чоловік у 1900 році, до 107 млн. у 2007 році [34], і продовжує рости далі. На бажанні людей потрапити до США «гріють руки» контрабандисти. Так, у 2013 році було зафіксовано 50 злочинних угруповань, які займались контрабандою людей, причому їхні щорічні прибутки перевищували 300 млн. доларів, що за прибутковістю посіло друге місце після торгівлі наркотиками [33, с.20]. Якщо правоохоронні органи США ловлять нелегала на території країни, то він підлягає негайній депортації, хоча ця процедура є не з дешевих. Депортація одного нелегала в 2013 році коштувала державній казні США 20-23 тис. доларів [35].

Хоча адміністрація президента Б.Обами, згідно [53] депортувала щороку за межі країни близько 400 тис. нелегалів, кількість їх практично не змінювалася, залишаючись у межах 12 млн. чоловік. Це пояснюється тим,-

що економіка США зацікавлена в дешевій робочій силі, адже, робітник з Мексики одержує на руки вдвічі менші гроші, ніж американський робітник за ту ж саму роботу [33,с.20]. Крім того, дуже часто нелегали виконують ту роботу, від якої відмовляються американці. Недарма у США їх називають «мокрі спини». Нещадна експлуатація нелегалів – це зворотній бік «американської мрії». Недарма в [36] відмічалось, що якщо в США раптово зникнуть нелегали, то це буде найсильнішим ударом по економіці країни.

Поряд з тим у США постійно йдуть дискусії на тему легалізації нелегальних мігрантів, тим більше, що історичний прецедент вже є: в 1986 тодішній президент Рейган подарував амністію близько 3,5 млн. нелегальних мігрантів [37]. Виявилось, що, наприклад, у 2011 році з 11,5 млн. нелегальних мігрантів, тільки 14% прибули до США після 2005 року [26]. Більшість нелегалів склали мексиканці – 59%, а якщо брати період з 2000-2011 рр. – то 68% [26]. Тобто мільйони нелегалів на протязі десятиріч живуть у США, мають сім'ї, дітей і онуків. Тому президент США Обама узаконив перебування в країні близько 5 млн. нелегалів. Мається на увазі тимчасове перебування в країні на протязі трьох років, якщо вони пройдуть відповідні перевірки і почнуть платити всі обов'язкові податки, а також зможуть довести, що їх діти народилися до оголошення даного розпорядження. І звичайно, ця процедура стосується тих, хто не здійснював кримінальних злочинів і не є членом терористичних угруповань [38].

Проблема біженців та мігрантів, хоча і не в такій гострій формі як у США має місце і в сусідній **Канаді**. Згідно [1] у 2012 році там нараховувалося 17.563 біженці з Колумбії, 16.813 – з Китаю, 13.705 біженців з Шрі-Ланки і т.д.

Стосовно мігрантів, то в Канаді для них існують щорічні квоти, які раніше складали 250 тис. чоловік на рік, а на 2015 рік була затверджена вища квота – 285 тис. чоловік [39], причому за даними Міністра громадянства та міграції Канади 64,9% квот – це економічна міграція, 24,4% - сімейне спонсорство, а 10,7% квот призначено для біженців [39]. Зауважимо, що уряд Канади надає більшу перевагу кваліфікованим мігрантам, аніж біженцям. Так, у 2017 році квота на прийом мігрантів до Канади була встановлена у межах 300 тис. чоловік, проте якщо у 2016 році квота на прийом біженців складала 40 тис. чоловік, то у 2017 році – всього 16 тис. чоловік [54]. Є у Канаді і нелегали. Згідно [40] у 2009 році їх нараховувалось 100 тис. чоловік на 34,483 млн. населення країни, хоча Міністр громадянства та міграції Елінон Каплан її спростувала. За її даними, у 2012 році чисельність нелегалів у країні коливалась у межах 18-20 тис. чоловік [41].

Проблеми з мусульманським екстремізмом є і тут. Широковідомим став випадок нападу на парламент Канади у жовтні 2014 року громадянином Канади лівійського походження Майкла Захафа-Бібо, який, таким чи-

ном, мстив Канаді за участь у війні з Афганістаном [42]. Також, у 2013 році мусульмани в Квебеку активно протестували проти ініціативи місцевої правлячої партії носити на роботі релігійні символи – в даному випадку хіджаб [43].

З метою призупинити потік небажаних мігрантів, уряд Канади з 15 грудня 2012 року прийняв нові поправки до закону про міграцію – так званий білл С11 [39]. Згідно цих поправок унеможлиблюється доступ до країни з «чорного ходу». Так, наприклад, якщо раніше заява про надання статусу біженця розглядалась 600 днів, то тепер 60 днів [43]. Складено обмежувальний список країн, які підпадають під означення «зони гуманітарного лиха». Справи вихідців з країн, які вважаються безпечними, розглядаються урядом на протязі 30-45 днів, причому у разі відмови апеляція не передбачена. Особи, яким було відмовлено, видворяються з країни протягом року. Раніше на цю процедуру йшло 4-5 років. Парадоксально, але до прийняття цих поправок, 25% всіх заяв на статус біженця надходило від громадян Євросоюзу, значною мірою від циган з Чехії та Угорщини [44]. Раніше, очікуючи вирішення свого статусу, заявник міг роками жити в Канаді, одержуючи матеріальну допомогу та безкоштовне медичне лікування, в той час, як громадянам Канади доводилося за медичне лікування платити [44]. Тепер цього немає, і в додаток до цього у заявника обов'язково беруть відбитки пальців. Хоча з іншого боку, багатим і перспективним інвесторам, бізнесменам і т.д. тут завжди раді, тим більше, що багато країн, як Західної півкулі, так і всього світу радо торгують своїм громадянством, з метою залучення таких людей. Наприклад, острівні держави Антігуа і Барбуда, Сент-Кітс і Невіс у Карибському морі за вкладення 400 тис. доларів у їхню нерухомість одразу випишують вкладнику своє громадянство [45]. Держава Домініка згодна продати своє громадянство дешевше – всього за 100 тис. доларів [45]. А от громадянство Мальти і Кіпру коштує дорожче: 1,15 млн. та 5 млн. євро [45].

ЛІТЕРАТУРА

1. The World Factbook – Field Listing – Central Intelligence Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cia.gov/library/publications/the_world_factbook/fields/2194.html. 2. Число беженцев в мире сокращается, а внутренне-перемещенных лиц – растет [Електронний ресурс]. – 2005, 20 июня. – Режим доступу: <http://un.by/news/world/2005/20-06-05-05.html>. 3. В результате схода оползня в столице Гаити погибло 6 человек [Електронний ресурс]. – 2012, 31 марта. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2012/03/21/gaiti-anons.html>. 4. Доминиканская республика репатриировала большое количество нелегальных беженцев с Гаити [Електронний ресурс]. – 2012, 14 марта. – Режим доступу: http://ruslian.news.cn/world/2012-03/14/c_131465732.html. 5. США дадут отпор беженцам с Гаити [Електронний

ресурс]. – 2010, 19 января. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua>. **6.** В США готовятся к массовому наплыву беженцев из Кубы [Электронный ресурс]. – 2013, 17 января. – Режим доступу: <http://zn.ua/WORLD>. **7.** Quinones R.G. International Migrations in Cuba: persisting trends and changes. [Электронный ресурс] /R.G.Quinones. - Режим доступу: https://web.archive.org/web/20060820213312/http://www.sela.org/public_html/AA2K2/eng/docs/coop/migra/spsmirdi12-02/spimirdi12-2.html. **8.** Бай Евг. Кубинцы разделены и непримиримы /Евг. Бай // Эхо планеты – 2013-№40.-С.14-17. **9.** Ракица Анастасия. Кровавый 1937 год на Карибах: жизнь ценой в два цента [Электронный ресурс] / Анастасия Ракица. - 2014, 11 апреля. – Режим доступу: <http://topwar.ru/43239>. **10.** Puerto-Rico Materials. [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20100611082314/http://2010.census.gov/partners/materials/factsheets-pr.php>. **11.** Mexico Border [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ngm.nationalgeographic.com/2008/02/mexicos-southern-border/Synthia-gorney-text>. **12.** Brazil tem 600 mil imigrantes ilegais, dis entidade. [Электронный ресурс]. – 2008, 27 march. - Режим доступу: <http://g1.globo.com/Noticias/Brazil/O..MUL365307-5598.00.html>. **13.** Бразилия бьет тревогу из-за нелегальных мигрантов //ББС.-11.04.2013. **14.** Фоминых Дм. Аргентина говорит «добро пожаловать» /Дм. Фоминых. // Эхо планеты – 2013-№31. - С.10-13. **15.** Панама легализует нелегальных мигрантов //ББС.-27.05.2013. **16.** Что такое переселение?[Электронный ресурс]. - Режим доступу: http://www.voprekivsemu.com/factualweb/2.2//rus/articles/Resettlement_general.html. **17.** Убежище в США [Электронный ресурс]. – 2011, 19 марта. – Режим доступу: <http://www.immigrationlawaid.com/ru/article/88/> **18.** Refugees from Central American gangs [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fmreview.org/fragiles-tates/kennedy>. **19.** Syrian refugees settle in to U9 after unsettling upheaval [Электронный ресурс]. – 2015, 4 january. – Режим доступу: <http://www.washingtonpost.com/local>. **20.** UNHCR Projected Global Resettlement Needs 2017 report [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/protection/resettlement/575836267>. **21.** Tarabay Jaimy. Iraq's: Reborn in the USA [Электронный ресурс] /Jaimy Tarabay – 2013, 20 august. –Режим доступу: <http://america.aljazeera.com/articles/2013/8/20>. **22.** Козловский В. В США начинается суд по делу о побоище на военной базе /В. Козловский. //ББС.-6.08.2013. **23.** Обама закликає не поспішати з висновками щодо чеченців //Євроњьюс.-23.04.2013. **24.** Россия заняла второе место по числу мигрантов в рейтинге ООН [Электронный ресурс]. – 2013, 12 сентября. - Режим доступу: <http://top.rbc.ru/economics/12/09/2013/87238.html>. **25.** Алешковский И.А. Тенденции международной миграции в глобализующемся мире//Век глобализации. – 2008-№2 [Электронный ресурс] /И.А. Алешковский, В.А. Ионцев - Режим доступу: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129862>. **26.** Дайнан Стивен. США: чисельность нелегалов составляет 11,5 млн. человек [Электронный ресурс] / Стивен Дайнан - 2010, 24 марта. - Режим доступу: <http://inosmi.ru/usa/20120324/189025326.html>. **27.** Обама узаконит пребывание в США пяти миллионов незаконных иммигрантов [Электронный ресурс]. – 2014, 21 ноября. – Режим доступу: <http://m.riyura.ru/world/201421/.../1034396235.html>. **28.** Стоянова Стефка. Сколько в стране нелегалов? [Электронный ресурс] /Стефка Стоянова. – 2012, 29 июня. – Режим доступу: <http://www.ourtx.com/issue-3>. **29.** В США осудили сомалийцев за пособничество терроризму // ББС.-23.02.2013. **30.** Shabaabab Recruits

in the US [Електронний ресурс]. – 2013, 23 september. – Режим доступу:<http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/130923/cnr02.html>. **31.** Суrowая американо – мексиканская граница(2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pda.ifun.ru/view/241169>. **32.** Козловский В. Иммиграционная реформа в США: «всеобщая легализация»? /В. Козловский. // ББС.-30.01.2013. **33.** Трушин А. Идет охота на людей /А. Трушин. // Эхо планеты. – 2013-№25-С. 18-20. **34.** Население Мексики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.indiansworld.org/Latin/mexico people.html](https://www.indiansworld.org/Latin/mexico%20people.html). **35.** Поймай меня, если сможешь [Електронний ресурс]. – 2013, 12 августа. – Режим доступу: <http://www.itogi.ru/vokrug/2013/32/192879.html>. **36.** Судьба нелегальных мигрантов в разных странах [Електронний ресурс]. – 2013, 27 октября. – Режим доступу: <http://www.echo.msk.ru/blog/roadmap/1186032-echo>. **37.** США: демонстрации в поддержку иммиграционной реформы //ББС.-11.04.2013. **38.** Обама узаконит пребывание в США пяти миллионов незаконных иммигрантов [Електронний ресурс]. – 2014, 21 ноября. – Режим доступу: <http://m.ria.ru/world/201421/.../1034396235.html>. **39.** Перспективы иммиграционной политики Канады на 2015 год [Електронний ресурс]. – 2014, 3 ноября. – Режим доступу: <http://pora.valit/livejournal.com/24813/>. **40.** Ottawa considers amnesty plan for illegal workers. [Електронний ресурс]. – 2013, 2 april. – Режим доступу: <https://search.proquest.com/docview/224224371>. **41.** Соколова Е. Утверждены новые поправки к закону об иммиграции в Канаде (2012) [Електронний ресурс] /Е. Соколова. – Режим доступу: <http://www.zagran.kiev.ua/article.php?new=84&idart=8403>. **42.** Канада: оприлюднили відео звернення нападника на парламент //Євроньюс.-7.03.2015. **43.** У Квебеку віряни постали проти «Хартії цінностей» //Євроньюс.-15.09.2013. **44.** Рябишина Е. Канада меняет порядок получения статуса беженца [Електронний ресурс] /Е. Рябишина. - 2012, 12 октября. – Режим доступу: <http://www.russian-toronto.com/immigration/imm12121001.asp>. **45.** Гиттлсон Ким. Где дешевле всего купить гражданство? /Ким Гиттлсон. //ББС.-6.06.2014. **46.** Панама готова помочь мигрантам,стремящимся в США // ББС. – 10.08.2016. **47.** Из-за кризиса венесуэльцы бегут в Бразилию //Євроньюс. – 21.04.2017. **48.** Аргентина изменила миграционное законодательство (30.01.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №715-716. **49.** Козловский В. Иммиграционный указ Д.Трампа вступил в силу: как его приняли? /В. Козловский. //ББС. – 3.07.2017. **50.** Трамп хочет подписать новый иммиграционный указ //ББС. – 11.02.2017. **51.** Трамп полностью остановил прием сирийских беженцев в США //ББС. – 28.01.2017. **52.** Трамп установил квоту на беженцев на 2017 год //Известия. – 28.01.2017. **53.**Трамп объявил о «немедленном» строительстве стены на границе с Мексикой (26.01.2017) // Демоскоп Weekly. – 2017. - №715-716. – 6-19 февраля. **54.** Канада примет в 2017 году 300 тысяч иммигрантов (1.11.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. - №703-704. – 31октября-13 ноября. **55.** У США суд наклеил заборону на депортацію понад 1,4 тисяч громадян Іраку //Українська правда. – 25.07.2017.

§2. Африканський континент

Тема біженців та мігрантів є актуальною також для Африканського континенту, оскільки з року в рік тут не зменшується кількість локальних воєн і конфліктів, а також зростає зuboжіння населення африканських країн, що в свою чергу збільшує потоки гнаних війною, бідністю та голодом людей з рідної домівки в пошуках кращого життя. Так, в 2002 році з 800 млн. жителів Африки - половина, а це 400 млн. чоловік, жили в умовах абсолютної бідності, 300 млн. чоловік страждали від хронічного недоїдання, з 3,2 млн. людей, які померли від СНІДу в 2002 році - 95% були жителями Африки [1, с.8]. Цьому сприяла нестабільність політичного життя в африканських державах. Якщо упродовж 1963-2003 рр. на континенті було зафіксовано 111 військових переворотів [1, с.6], то на кінець 2014 року їх число зросло до 186 [2]. Локальні війни та етнічні конфлікти стали справжнім лихом для африканських країн. Так, згідно [3], за постколоніальний період в Африці було зафіксовано 35 збройних конфліктів, у яких загинуло понад 10 млн. чоловік, причому 92% втрат склали мирні жителі.

Наші підрахунки втрат населення африканських країн є ще вищими. Так, упродовж 1945-2002 рр. в 50 війнах і конфліктах в країнах Південної і Тропічної Африки загинуло 7,974 млн. чоловік та ще 1,922 млн. загинуло в етнічних, релігійних конфліктах, та стали жертвами терору диктаторських режимів [4, с.145,147]. Разом, таким чином, загинуло 9,897 млн. чоловік. За цей же період в 36 війнах і конфліктах, які відбулись в країнах Північної Африки загинуло, за нашими підрахунками, 2,262 млн. чоловік, та ще 4,255 млн. чоловік загинули етнічних та релігійних конфліктах, та стали жертвами терору диктаторських режимів [5, с.189]. Разом - 6,517 млн. чоловік. Таким чином, тільки за період 1945-2002 рр. за нашими підрахунками в Африці загинуло від збройного насильства 16,414 млн. чоловік. Матеріальні збитки перевищили 250 млрд. доларів [2]. Оновлені підрахунки наведені нами у Частині I пропонованої монографії.

Вказані обставини сприяли появі великої кількості біженців та переміщених осіб на континенті. Якщо в 2002 році в Африці нараховувалось 8 млн. біженців та внутрішньо-переміщених осіб (ВПО) [1,с.6], то через 5 років - понад 7 млн. біженців (50% світової кількості) та 20 млн. ВПО (понад 60% світової кількості) [3]. Наприкінці 2011 року кількість африканських біженців складала 2,7 млн. чоловік (чверть світової кількості) та 9,7 млн. ВПО в 21 країні континенту [6]. Наприкінці 2013 року тільки в Південній та Тропічній Африці було 2,9 млн. біженців та 12,5 млн. ВПО [7]. Згідно [8] сумарна кількість біженців з Північної Африки та Близького Сходу (сфера відповідальності УВКБ ООН), складала на той час 2,6 млн. чоловік. На кінець

2016 року згадувані цифри виявилися ще більш приголомшливими: число біженців та ВПО по країнах Північної Африки та Близького Сходу перевищило 23,6 млн. чоловік, а аналогічні показники по країнах Південної та Тропічної Африки становили 18,4 млн. чоловік [81]. Як і в інших частинах світу, проблема біженців породила проблему мігрантів, тобто тих, хто проживав за межами держави свого походження. Їхня кількість у 2013 році становила 34 млн. чоловік (3,7% населення континенту) [9,с.10].

Зауважимо, що в минулому, описана вище ситуація не була притаманною для Африканського континенту. В колоніальні часи повстання та бунти швидко і ефективно придушувались військами метрополії. Навіть до кінця 60-х років ХХ століття це було скоріше винятком, аніж правилом. Так, в Кенії під час придушення повстання 1952-1956 рр., відомого як повстання «Мау-Мау», англійцями було примусово переміщено понад 1 млн. чоловік [10, с.165]. Під час війни за незалежність Алжиру (1954-1962 рр.) понад 1 млн. алжирців втекло в сусідні Туніс і Марокко, та ще 2 млн. були насильно переміщені в середині країни [10, с.195]. З Анголи в сусідній Заїр (тепер Демократична республіка Конго - ДНК) під час визвольної війни 1961-1974 рр. втекло 300 тис. ангольців [11, с.346]

Масове розгортання громадянських воєн та етнічних конфліктів, що стало причиною появи величезної кількості біженців, ВПО та мігрантів почалося після утворення на континенті великої кількості незалежних держав, число яких стрімко зростало, що впливає з наведеної нижче таблиці(див. [5], [12], [13,с.272]):

Таблиця 2.2.1.

Зміна кількості незалежних держав на Африканському континенті

Рік	1905	1923	1945	1.1. 1960	1.1. 1961	25.1. 1963	1.1. 1972	21.3. 1990	2011
Кількість незалежних держав	2	4	4	10	27	33	42	53	55

Суттєвою особливістю нових незалежних держав була не тільки їхня економічна нестабільність, але й той факт, що при наявності на континенті величезної кількості народів, які розмовляли на 2.000 мов та 20.000 діалектів [1, с.6], їхні кордони не співпадали з етнічними межами проживання цих народів. Відомо [13, с.273], що 44% кордонів африканських держав проходять по паралелях, 30% - по довільних лініях та 20% - по природніх географічних рубежах [13, с.273]. Сюди ж треба додати великий природній приріст населення, який в буквальному смислі слова "виштовхував" лишне

населення за межі відповідних державних формувань. Якщо в 1989 році населення Африки складало близько 600 млн. людей [3], то в 2002 році - вже 800 млн. чоловік [1, с.6], а в 2011 році - 1,032 млрд. людей [3]. Тобто, за 22 років (1989-2011 рр) населення континенту зросло на 72%. Перманентні війни та етнічні конфлікти, які мали наслідком в багатьох випадках етнічні чистки, призводили до появи великої кількості біженців у африканських країнах, утримання яких було заважким для економік цих держав. Для порівняння, у 2012 році на 1.000 жителів, в африканській державі Чад припадало 33 біженці, в Республіці Конго - 24, в Мавританії - 23, в Джибуті - 22 [14], і в той же час на 1.000 жителів, в Німеччині припадало 7,22 біженці, у Франції - 3,22, в Канаді - 4,85, у США - 0,85, в Австралії - 0,98 біженців [15] і т.д. Отже, неконтрольований ріст населення африканських держав укупі з великою кількістю біженців призводив до замкненого «кола бідності», коли з процесом розвитку держави ставали не багатшими, а навпаки - біднішими. З жалем доводиться констатувати, що переважній більшості африканських держав це «коло» так прорвати і не вдалось.

В джерелі [16] наводиться кількість біженців упродовж 1975-2012 рр. (сфера відповідальності УВКБ ООН), де аналізуються держави світу, які за цей проміжок часу давали їхню найбільшу кількість (брались до уваги три держави з найбільшою кількістю біженців). Нижче наведено дані з [16] по деяких роках з вказаного проміжку, за допомогою чого можна співставити та порівняти число біженців з африканських країн порівняно з іншими країнами світу.

Таблиця 2.2.2.

Держави з найбільшою кількістю біженців

Рік	Загальна кількість біженців	Держава	Кількість біженців	Держава	Кількість біженців	Держава	Кількість біженців
1975	3.529.434	Ангола	501.380	Гвінея	300.000	Руанда	175.720
1980	8.454.937	Ефіопія	2.567.998	Афганістан	1.734.922	Ангола	449.030
1985	11.864.062	Афганістан	4.653.193	Ефіопія	1.749.309	Ірак	401.503
1990	17.395.979	Афганістан	6.339.095	Ефіопія	1.345.928	Мозамбик	1.247.992
1992	17.838.074	Афганістан	4.552.153	Мозамбик	1.445.474	Ірак	1.343.824
2000	12.064.599	Афганістан	3.587.336	Бурунді	568.084	Ірак	526.179
2005	8.661.988	Афганістан	2.166.149	Судан	693.632	Бурунді	438.706
2010	10.549.681	Афганістан	3.054.709	Ірак	1.683.579	Сомалі	770.154
2012	10.497.545	Афганістан	2.586.034	Сомалі	1.136.714	Ірак	746.197

Додамо, що на кінець 2016 року нараховувалося 5,5 млн. біженців з Сирії, 2,5 млн. – з Афганістану, та 1,4 млн. – з Південного Судану [82]. Наведені вище дані свідчать: якщо в 70-ті роки африканські країни були беззаперечними «лідерами» серед держав, які продукували найбільшу кількість біженців у світі, то з середини 80-х років першу сходинку займав Афганістан, а потім Сирія, проте за африканськими державами незміно залишається «срібло», або «бронза».

Заслугують окремого порівняння дані на кінець 2013 року. Нараховувалось біженців: з Сомалі - 1.121.700, з Судану - 649.300, з ДРК - 499.500, Еритреї - 308.000 [17]. Всього - 2.578.500 біженці. З азійських країн на той час нараховувалось біженців: з Афганістану - 2.556.600, з Сирії - 2.468.400, з М'янми - 479.600, з Іраку - 401.400, з В'єтнаму - 314.100 біженців [17]. Всього - 6.220.100 людей. В Латинській Америці було нараховано 396.600 біженців з Колумбії [17]. Отже, в 2013 році біженці з Африки склали 28,04% наведеного вище числа біженців, а в 2014 році на континенті нараховувалось 15,1 млн. біженців та ВПО [25].

Суттєвою особливістю африканських воєн є їхня довготривалість, яка має наслідком те, що біженці змушені осідати, переважно в сусідніх країнах на довгі роки. Ось дані по деяких африканським країнам (див. [18, с.79-88], [19]- [21]).

Таблиця 2.2.3.

Тривалість воєн, кількість біженців та ВПО по окремим країнам Африки

№	Країна	Роки ведення бойових дій	Тривалість війни (в роках)	Чисельність біженців у країнах притулку	Чисельність внутрішньо переміщених осіб
1	Ангола	1975-2002	21	4 млн. біженців та ВПО	
2	Мозамбік	1975-1992	17	Малаві – 900 тис.; ПАР – 200 тис.; Зімбабве – 185 тис.; Замбія – 22 тис.; Танзанія – 72 тис.	2 млн.
3	Судан	1955-72	17	800 тис. біженців та ВПО	
		1983-2005	22	Ефіопія – 400 тис.; Кенія та Уганда – 100 тис.	4,5 млн.
4	Ліберія	1989-1996	7	Кот Д'Івуар – 320 тис.; Гвінея і С'єрра Леоне – 30 тис.	500 тис.
5	Еритрея	1961-1991	30	400 тис. біженців та ВПО	

6	Нігерія	1967-1970	3	6 млн. біженців та ВПО	
7	Демократична республіка Конго (Заїр)	1998-2012	14	Ангола – 22 тис.; Бурунді – 41 тис.; ЦАР – 11 тис.; Респ. Конго – 89 тис.; Кенія – 12 тис. Руанда – 58 тис.; ПАР – 13 тис.; Пд. Судан – 14 тис.; Танзанія – 63 тис.; Залебія – 15 тис.	2,665 млн.

Багаторічні громадянські війни призвели до своєрідного «симптому біженства», коли з початком бойових дій люди без усякого попередження, швидко зібравши свої нехитрі пожитки, тікають світ за очі, з регіону бойових дій. Наприклад, під час кризи в республіці Кот Д'Івуар (28.11.2010-11.04.2011) загинуло 1 тис. чоловік (в тому числі 68 військових), зате близько 1 млн. покинули свої домівки, ставши ВПО, та ще 150 тис. втекли до сусідньої Ліберії [22]. Інший приклад – Південний Судан, який в результаті багаторічних воєн, відділившись від Судану, став незалежною державою. Через 2 роки після проголошення незалежності тут спалахнув етнічний конфлікт, який проходив з 26 грудня 2013 року і до 2015 року. За перших 2 тижні конфлікту загинуло 1 тис. чоловік, проте 200 тис. чоловік втекли із зони конфлікту, ставши ВПО [23]. На кінець червня 2014 року в цьому конфлікті загинуло 10 тис. чоловік, зате нараховувалось понад 1 млн. ВПО та понад 250 тис. чоловік втекло в сусідні держави [24]. На кінець 2016 року найбільше ВПО по окремо взятих країнах Африки було таким: по 2,9 млн. у Судані та в Демократичній республіці Конго, 2,6 млн. – в Сомалі та 2,5 млн. чоловік у Нігерії [83]. У згадуваному вище Південному Судані число ВПО у першій половині 2017 року перевищило 2 млн. чоловік [86].

Які країни Африки приймають найбільше біженців? В 2014 році найбільше біженців прийняла Ефіопія - 629.718, а потім Кенія – 575.334 чоловік [26]. Після них - Південна Африка - 315.000 біженців та шукачів притулку [27], Танзанія - 289.300 [28], Єгипет - 267.800 [29] і т.д. У 2016 році найбільше біженців прийняли Уганда та Ефіопія – відповідно 940,8 тис. та 791,6 тис. чоловік [82]. А станом на середину 2017 року число біженців в Уганді зросло до 1,3 млн. чоловік, в основному вихідців з Південного Судану [87]. Для економік приймаючих країн це важка ноша, особливо з урахуванням довготривалості воєн в Африці та постійно зростаючої кількості біженців.

Проілюструємо це на прикладі **сомалійських біженців**. В державі Сомалі громадянська війна йде, починаючи з 1988 року, причому з середини 90-х років Сомалі, як держава фактично розпалась, і на її базі утворилось декілька квазідержавних утворень. Жорстока громадянська війна супроводжувалась масовим голодом. Під час голоду 1992 року загинуло 220 тис. чоловік [30], а під час голоду 2011-2012рр. - 258 тис. чоловік [31]. Динаміка

кількості сомалійських біженців у сусідніх країнах по окремих роках наводиться нами нижче (див. [32]- [35]):

Таблиця 2.2.4.

Кількість біженців з Сомалі у сусідніх країнах

Рік	Кенія	Ефіопія	Ємен	Джибуті	Еритрея	Уганда	Танзанія	Загальна кількість
кінець 2009р.	255.162	49.923	133.128	11.094	?	?	?	684.815
листопад 2011р.	520.000	181.300	202.000	18.800	?	?	?	950.000
квітень 2013р.	507.540	238.845	229.845	18.324	3.468	29.355	2.103	1.029.082
січень-березень 2014р.	550.257	295.786	230.878	19.169	3.055	18.534	2.136	1.128.411

Слід додати, що в наведеній вище таблиці мова йдеться тільки про зареєстрованих біженців. Якщо сюди додати ще й незареєстрованих біженців, то тільки в Кенії у 2013 році їх нараховувалось 400 тис. чоловік [36]. Стосовно ВПО, то їх у Сомалі 2013 році було 1,106 млн. чоловік [34].

В даному випадку кількість біженців із Сомалі в сусідніх країнах зростала поступово. Набагато гіршою для держави є поява сотень тисяч, або навіть мільйонів «непрощених гостей» водночас. Так, до Танзанії, у 1993 році прибуло близько 1 млн. біженців з Бурунді [37], а наступного, 1994 року в Танзанію втекло 550 тис. біженців з Руанди, та ще 1,5 млн. біженців з Руанди втекло в сусідній Заїр (тепер ДРК) [38].

У приймаючої держави є кілька сценаріїв поведінки стосовно біженців. Це:

1. репатріація (повернення додому) при зміні умов на краще в країні походження біженців;
2. інтеграція біженців у приймаючій країні;
3. переселення біженців у третю країну;
4. ізоляція біженців шляхом утримання їх у спеціальних таборах [39].

Одразу зауважимо, що переселення біженців у треті країни в Африці не практикується. Більше того, в інших країнах світу це явище також не набуло поширення. Наприклад в 2010 році в треті країни було переселено менше 1% всіх біженців [40], а в 2012 році переселено – 74.800 біженців з 10,5 млн., що склало 0,71% усієї кількості біженців [41]. Частіше застосову-

ється репатріація біженців до країн їхнього походження, в багатьох випадках - примусово. Так 550 тис. біженців, які прибули в 1994 році до Танзанії, в 1997 році були репатрійовані додому [38]. Аналогічно, після завершення у 2006 році громадянської війни в Бурунді, почалось почалась репатріація бурундійських біженців з Танзанії [37]. Стосовно інтеграції біженців. Наприклад 2014 року уряд Танзанії виявив готовність надати громадянство країни декотрим з 200 тис. бурундійських біженців, які ще залишались в країні, які давно в ній проживали, і які мали власну справу [42]. Ця акція була схвально зустрінута УВКБ ООН. Проте подібні акції в африканських державах є скоріше винятком, аніж правилом.

В практиці африканських держав стосовно біженців найчастіше використовується їхнє утримання в спеціальних таборах. Цьому є своє пояснення, оскільки сотні тисяч голодних та розлючених людей можуть підірвати стабільність будь-якої приймаючої держави. Наприклад, 1,5 млн. біженців з Руанди, які втекли до Заїру, спровокували у цій країні криваву громадянську війну, в результаті якої загинуло не тільки понад 5 млн. чоловік, але й 450 тис. заїрців стали біженцями в сусідніх державах, нараховувалось 2,7 млн. ВПО та ще 6,4 млн. чоловік потребували терміново продовольчої допомоги [43]. Тому й не дивно, що з 109.594 еритрейських біженців у Судані в 2014 р., в таборах перебувало понад 80 тис. з їх числа, а з 106.859 еритрейських біженців у Ефіопії, в таборах знаходилось понад 81 тис. з них (див. [44],[45]). Африканські реалії породили навіть народ-біженець, на зразок палестинських біженців. Це араби Західної Сахари, так звані **сахраві**. Після завершення війни в 1976-1991 рр., Західна Сахара значною мірою позбулася корінного населення. На середину 2013 року, згідно [46] на території Західної Сахари, окупованої Марокко проживали 80 тис. сахарців та 200 тис. марокканців, а на південному заході Алжиру, в 5-ти таборах біженців коло алжирського міста Тіндуф – 160 тис. біженців – сахраві.

На території Африки знаходяться найбільші в світі табори біженців. Станом на початок вересня 2013 року це були: табір Дадааб у Кенії – 402.361 чоловік, в основному для біженців із Сомалі [47], табір Брейджинг – близько 250 тис. чоловік, для біженців з суданської провінції Дарфур [48], табір Долло Адо в Ефіопії для 198.462 біженців із Сомалі і Судану, табір Какума в Кенії для 124.814 біженців з Сомалі та Судану, табір Мбера в Мавританії для 75.261 біженців з Малі і т.д. [47]. Додамо, що чи не в кожній африканській країні існують цілі комплекси таборів для біженців. Так, в Ефіопії, де знаходиться третій за величиною в Африці табір Долло Адо, всього існують 23 табори та 5 транзитних пунктів для біженців [49].

Життя в таборах біженців є вкрай важким, і забезпечення біженців у таборах в першу чергу залежить від УВКБ ООН та інших міжнародних ор-

ганізацій, оскільки можливості африканських країн для допомоги біженцям у цих таборах мінімальні. Слід додати, що з року в рік забезпечення біженців у таборах не покращується, а навпаки – погіршується. Так, наприкінці 2014 року УВКБ ООН скоротила кількість продовольчих пайків для біженців у таборах в Кенії в 1,5 рази. Щоденна калорійність пайків після вказаного скорочення складає трохи більше 1.000 калорій, в той час, як раніше складала 2.100 калорій [50]. Для порівняння, середньодобова норма споживання для чоловіка має складати 2.400-2.600 калорій, а для жінки 2.200 калорій [51]. У 2013 році в таборі Мбера для біженців з Малі видавалась щодня тільки половина пайка води [52]. Щоденний раціон біженця у таборах Танзанії складав: 3 чашки маїсової (кукурудзяної) муки, чашку гороху, 20 г. соєвої муки, 2 столові ложки олії та 10 г. солі [53]. Інколи на цілий місяць давали шматок мила, а також півтора відра води в день. Додамо, що УВКБ ООН не кожному біженцю надає відповідний статус. Так, станом на березень 2013 року в Танзанії перебувало близько 250 тис. біженців з Бурунді, але статус біженця мали тільки 25.230 з них (трохи більше 10%) [54]. Аналогічним чином, уряд Алжиру обчислює кількість біженців з Західної Сахари у 165 тис. чоловік, проте УВКБ ООН допомагає тільки 90 тис. біженців [55]. Результатом такого підходу є той факт, що 35% дітей біженців із Західної Сахари страждають від хронічного недоїдання, і тільки 40% сахарців одержують необхідне харчування [56].

За таких умов табори біженців часто стають осередками злочинності, терористичної загрози, місцем переховування бойовиків і т.д. А тому уряд Кенії, де наприкінці 2013 року перебувало 610 тис. зареєстрованих біженців то 500 тис. незареєстрованих біженців, переважно з Сомалі, прийняв рішення про їхню депортацію додому [57]. Аналогічним чином, уряд Сомаліленду - самопроголошеної держави, яка виникла на території Сомалі і яка є на цих землях острівцем стабільності, ще у 2011 році прийняв рішення про депортацію зі своєї території 100 тис. сомалійських біженців – вихідців з інших регіонів країни [58]. Подібні приклади можна продовжити і далі, проте депортувати біженців на практиці дуже важко, оскільки війни на континенті йдуть десятиріччями, і біженцям нема куди повертатися. А тому долею цих нещасних людей залишається напівголодне існування в таборах для біженців.

Які і в інших країнах світу, проблема біженців спричинила проблему мігрантів, які в пошуках кращої долі перебираються до країн з більш високим рівнем життя. Серед країн Африки південніше Сахари, це в першу чергу Південно-Африканська республіка (ПАР). Зауважимо, що біженці до ПАР втікали досить активно. У 2009 році, наприклад, було прийнято 222 тис. біженців, у 2011 році – 107 тис., у 2012 – 58 тис. біженців [59]. Щоправ-

да, статус біженця надавався далеко не всім. В 2014 році в країні нараховувалось 65.881 біженців та 232.211 шукачі притулку – в основному з Сомалі, ДРК, Зімбабве [60]. Слідом за біженцями «підтягнулися» й мігранти. В 2013 році в ПАР нелегально проживали 5 млн. африканців з сусідніх країн, включаючи 3 млн. нелегалів з Зімбабве [61]. Величезна кількість нелегалів, враховуючи 25% - не безробіття в країні, призвела до частих сутичок між чорношкірим населенням ПАР та чорношкірими мігрантами. Так, в сутичках 2008 року загинуло з обох боків 60 чоловік, а в 2012 році загинуло 140 чоловік та 250 було поранено [62]. Серед інших країн півдня Африки привабливою для мігрантів є Ангола, де після завершення у 2002 році громадянської війни, почалась відбудова зруйнованої економіки держави та розробка нафтових родовищ, а також Танзанія – чи не єдиний острівець стабільності в регіоні. Вказані держави, як можуть, оберігають свою територію від потрапляння небажаних мігрантів, що з іншого боку провокує нелегальну міграцію. Широкого розголосу набув факт загибелі 42 нелегалів з Малаві до Танзанії у 2012 році [63]. Нещасні задихнулись в автофургоні, який перевозив 100 нелегалів.

Африканці, в пошуках кращого життя ще мігрують з півдня на північ, в основному до Судану, в той час, як суданці намагаються переселитись до Єгипту. Згідно [64] біженців та мігрантів у Судані в 2012 році було понад 1 млн. чоловік. Вони посідали тут найнижчі місця соціальної драбини, проте додому не поспішали, оскільки в Судані рівень життя у них був вищий, ніж на батьківщині. Рівень злочинності серед мігрантів тут невеликий, оскільки в разі здійснення злочину їх негайно депортують додому. Наприклад, в Суданській столиці Хартумі на мігрантів припадає всього 5% злочинів [64].

Набагато масштабнішою є міграція суданців до Єгипту. Наприклад, у 2006 році їх там нараховувалось від 750 тис. до 4 млн. чоловік [65]. Суданських біженців у Єгипті не люблять. Так, упродовж 1997-2004 рр. з 67 тис. клопотань про надання статусу біженця, було винесено тільки 20.700 позитивних рішень, тобто менше третини [65]. В біженців стріляють. Так, у 2007 році 70 суданських біженців були застрелені єгипетськими прикордонниками, а в грудні 2005 року була розстріляна демонстрація суданських біженців у Каїрі, де загинуло, за різними підрахунками від 28 до 100 чоловік [65]. Долею суданських мігрантів та біженців у Єгипті залишається важка, чорнова робота у неофіціальному секторі економіки.

Не бачачи можливості самореалізації у себе на батьківщині, і на континенті в цілому, багато відчайдухів роблять спроби нелегально прорватися до Європи і почати там нове життя. Можливостей тут дві: або переплисти Середземне море, або потрапити до іспанських анклавів Сеути та Мелільї, які фактично є воротами до Євросоюзу. Зауважимо, що справа ця

– непроста, коштує великих грошей, і дуже часто пов'язана із смертельним ризиком для життя.

Так, дорога з Сомалі в Італію через острів Лампедузу коштує подорожувальнику 700 доларів США [66], з Еритреї в Європу – 5.000 доларів [67], за перехід з Єгипту до Ізраїлю через Синайську пустелю тамтешні бедуїни беруть 3.000 доларів [68], «білет» з Лівії до Італії через Середземне море коштує 1.000 доларів і т.д. [69]. Попри вказані чималі суми грошей, число бажаючих покинути Африканський континент, навіть з загрозою для життя, не може не вражати. Так, за 2014 рік понад 200 тис. нелегалів перебралися з Лівії до ЄС через Середземне море (3.419 з них загинули) [70]. А у 2016 році до Італії прибуло 181 тис. мігрантів, з них 90% з Лівії – морським шляхом [84]. При спробі потрапити до Ізраїлю в Синайській пустелі упродовж 2007-2012 рр. безслідно зникли, як мінімум 4 тис. мігрантів з Африки [71]. Злочинні організації, які займаються контрабандою людей, одержують на цьому шалені прибутки. В 2000-х рр.. світовий щорічний прибуток контрабандистів людсьми складав 4-7 млрд. доларів США [72]. В 2011 році – 6,75 млрд. доларів [73], в 2014 році, тільки при переправі через Середземне море контрабандисти людсьми заробили 4-5 млрд. євро [74].

З метою отримання прибутків, контрабандисти поширюють серед африканців чутки, що в Європі їх дуже чекають – не дочекаються, там видають біженцям по 10 тис. євро підйомних, квартири, автомобілі, роботу, що європейці охоче одружуються на африканках, і відповідно європейки мріють вийти заміж за африканців, тощо [75]. Чим безглуздіші чутки – тим охочіше в них вірять, і африканці, в першу чергу еритрейці та сомалійці, продавши все своє майно, аби заплатити перевізникам – контрабандистам, вирушають у небезпечну подорож. Розчарування їх чекає, як тільки вони вступають на територію ЄС: їх одразу ж поміщають у розподільчі центри, де знімають відбитки пальців, заносючи їх у загальноєвропейську базу даних. Умови життя в цих центрах мало чим відрізняються від тюремних. Якщо африканці не можуть довести, що вони біженці – їх чекає депортація. У випадку, якщо їм вдасться одержати статус біженця на певний строк – їм «світить» робота по 10-11 годин на добу в тіньовому секторі економіки країн ЄС – за копійки. Більше того за загальноєвропейським законом «Дублін – II», якщо вони надумують залишити країну, де вони вперше були зареєстровані, і вирушити до іншої країни, їх одразу ж депортують назад. Іншими словами, нелегальна міграція африканців до Європи - це по-суті відродження рабства в XXI столітті, із тим застереженням, що раби до Європи прибувають добровільно.

До ЄС африканці ще намагаються потрапити через іспанські міста – анклави Сеуту і Мелілью, які розміщені на півночі Марокко. Площа Сеуту

– 18, 5 кв. кілометри, населення 82.159 чоловік у 2011 році [76]. Площа Мелільї – 12,3 кв. кілометрів, а населення – 78.476 чоловік у 2011 році [77]. Ці міста нагадують середньовічні фортеці. Наприклад, Мелілью оточує стіна завдовжки 11 км. і висотою 7м. [78]. Аналогічний мур заввишки 3 м. оточує Сеуту [79]. Обидва мури нашпиговані датчиками руху та шуму, відеокамерами та прожекторами. Зовні міста – анклав охороняють марокканські війська, а зсередини – іспанські. Прорив захисних мурів нелегалами часто приводить до жертв. Наприклад, у 2005 році при прориві нелегалів у Сеуту загинуло 12-18 чоловік, та ще 50 були поранені [79]. Аналогічним чином, у лютому 2014 року, при спробі добратися до Мелільї втопилося 20 чоловік [78]. Загалом, у 2014 році в ці міста намагалися прорватися 16 тис. нелегалів з Африки. Двом тисячам з них це вдалося [80]. Доля нелегалів які прорвалися до Сеути і Мелільї, така ж, як і інших нелегалів до країн ЄС. Якщо вони не зможуть представити серйозних аргументів, що їх життя на батьківщині загрожує серйозна небезпека, їх чекає негайна примусова депортація. Одиниці з них можуть одержати статус біженця на певний строк.

Проте число бажаючих потрапити до «європейського раю» поки-що не зменшується. На кінець квітня 2017 року таких бажаючих було нараховано 6,66 млн. чоловік у тому числі 3,3 млн. – з Туреччини та 720 тис. з Йорданії, ще близько 100 тис. чоловік «застрягли» у Греції та на так званому «балканському маршруті [85]. Стосовно Африки, то у омріяну Європу дуже би хотіли потрапити по 1 млн. мігрантів з Лівії та Єгипту, 160 тис. – з Тунісу, 430 тис. – з Алжиру, та 50 тис. чоловік – з Марокко [85].

В теперішній час, коли Європа потерпає від масового напливу африканських біженців та нелегальних мігрантів, рахунок яких йде на десятки тисяч, та на сотні тисяч чоловік, зменшити кількість біженців та нелегальних мігрантів зможе тільки стабілізація ситуації а африканських країнах, коли будуть створені умови для їхнього поступального економічного розвитку. Але в найближчій перспективі цього очікувати навряд чи доведеться.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крюков В. Битва за Монровию – кровавая и нескончаемая /В. Крюков. // Эхо планеты. – 2013 – N32. – С.5-9. 2. Африка - континент конфликтов [Електронний ресурс]. – 2014, 25 октября. – Режим доступу: <http://stndopedia.org/1-67110/html>. 3. Тема 3. Африка /Географическая картина мира...[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.xliby.ru/uchebniki/p3.php>. 4. Лавер О. Людські втрати армій європейських країн та корінного населення країн Тропічної та Південної Африки в локальних війнах і конфліктах 1994-2002 років /О. Лавер. //CARPATICA – КАРПАТИКА. Випуск -25. – Ужгород.-2003. С.142-148. 5. Лавер О.Г. Втрати армій європейських країн в колоніальних війнах у північній Африці в другій половині XX століття /О.Г. Лавер. // Науковий вісник

УЖНУ. – Серія: Історія. – Випуск 11. – 2004. – С.186-190. **6.** Генеральная Ассамблея. Доклад Верховного комиссара ООН по делам беженцев [Электронный ресурс]. - 2012, 21 августа. – Режим доступа: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/openDocpdf.pdf?reldoc=y&docid=50фа0с03у2>. **7.** Доклад Верховного комиссара ООН по делам беженцев (за период с 1 июля 2013 года по 30 июня 2014 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/openDocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5458a3204>. **8.** Соколов М. Год беженцев [Электронный ресурс]. /М. Соколов. - 2014, 24 июня. – Режим доступа: <http://mnenia.zahav.ru/Articles/4474>. **9.** Абрамова И.О. «Арабская весна» и трансграничная миграция /И.О. Абрамова, С.А. Бесонов. // Азия и Африка сегодня. – 2012. – №6. – С.10-17. **10.** Вооруженная народов Африки за свободу и независимость – М: Наука, 1994. – 444с. **11.** Шишов А. В. Военные конфликты XX века /А.В. Шишов. М: Вече, 2006. – 576с. **12.** Chronological list of African independence [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://africanhistory.about.com/library/timelines/blIndependenceTime.htm>. **13.** Африка // Советская военная энциклопедия. – т.1. – Военное изд-во, 1990. – с.271-274. **14.** 20 refugees per 1.000 people in Malta [Электронный ресурс]. – 2013, 13 september. – Режим доступа: <http://www.independent.com.mt/articles/2013-09-13>. **15.** Ouyenyi Team. Australia refugee intake – Budget 2012 [Электронный ресурс] /Team Ouyenyi. – 2014, 20 june. - Режим доступа: <http://teamouenyi.com/2012/05/08>. **16.** The refugee project [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.therefugeeproject.org>. **17.** 20 июня отмечается всемирный день беженцев [Электронный ресурс]. – 2014, 20 июня. – Режим доступа: <http://irelandru.com/world-refugee-day>. **18.** Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 2015с. **19.** В Анголе завершилась 27-летняя война [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://rus.delfi.lv/news/daily/abroad/v-angole-zavershilas-27-letnyaya-vojna.d?id=2957570>. **20.** Eritrea. Birth of a Nation. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dehai.org/conflict/history/birth_of_a_nation.htm. **21.** The World Factbook – Field Listing – Central Intelligence Agency (US) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2128.html>. **22.** Узурпатору Кот Д’Ивуара Лорану Гбагбо осталось быть у власти лишь несколько часов... [Электронный ресурс]. - 2011, 31 марта. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/world31mar2011/kotdivuar.html>. **23.** Медики обеспокоены условиями в лагере суданских беженцев // ББС. – 2.01.2014. **24.** South Sudan. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.internal-displacement.org/countries/south-sudan>. **25.** UNHCR – Africa [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.unhcr.org/pages/4a02d7fd6.html>. **26.** Эфиопия приняла больше всего беженцев из стран Африки [Электронный ресурс]. – 2014, 20 августа. - Режим доступа: <http://riafan.ru/59590>. **27.** UNHCR – South Africa [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.unhcr.org/pages/49e485aa6.html>. **28.** UNHCR – United Republic of Tanzania [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unhcr.org/pages/49e45c736.html>. **29.** UNHCR – Egypt [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.unhcr.org/pages/49e486356.html>. **30.** Голод в Сомали унес жизни 260 тыс. человек //ББС. – 2.05.2013. **31.** У Сомали від голоду померли 258.000 людей. ...//Евроњос. – 2.05.2013. **32.** A profile of Somali refugees and asylum seekers – UNHCR (2009) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unhcr.org/4ce532309.pdf>. **33.** Число беженцев, покинувших Сомали достигло 950 тысяч человек [Электронный ресурс]. – 2011, 24 ноября. – Режим до-

ступу: <http://news.mail.ru/politics/7424864>. **34.** UNHCR – Somalia Refugees in the region [Електронний ресурс]. – 2013, 11 april. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/5167c37d9.html>. **35.** Refugees in the Horn of Africa: Somali Displacement Crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.unhcr.org/horn-of-africa/region.php>. **36.** Кения вышлет миллион сомалийский беженцев [Електронний ресурс] – 2013, 11 ноября. – Режим доступу: http://9tv.co.il/news/2013/11/11/1_62636.html. **37.** Более 25 тыс. бурундийцев выселены из Танзании // ББС. – 12.09.2013. **38.** The Great Lakes refugee crisis. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldatlas.com/articles/what-happened-during-the-lakes-refugee-crisis.html>. **39.** Смит Мерил. Длительное содержание беженцев: отрицание прав, потеря народа, 2006 [Електронний ресурс] /Мерил Смит. – Режим доступу: http://www.uscrrrefugees.org/2010Website/5_Resources/5_5_Refugee_Warehousing. **40.** В 2010 году 43,7 млн. человек стали беженцами [Електронний ресурс]. – 2011, 20 июня. – Режим доступу: http://umma.ua/ru/news/world/V_2010_godu_43_7 mln_chelovek_stali_bezhentsami/703. **41.** Беженцы. Интеграция де-юре и де-факто [Електронний ресурс]. – 2013, 27 июня. – Режим доступу: <http://www.yerkramas.org/2013/06/27>. **42.** Tanzania to grant citizenship to 200.000 Burundi refugees [Електронний ресурс]. – 2014, 14 october. – Режим доступу: <http://refiefweb.int/report>. **43.** Около 2,7 млн. жителей Конго были вынуждены оставить свои дома // Демоскоп – Weekly. -2013. – N575-576. - 18 ноября – 1 декабря. **44.** Sharp increase in number of Eritrean refugees... [Електронний ресурс]. – 2014, 14 november. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/5465fea1381.html>. **45.** Eritrea. Key mixed migration characteristics [Електронний ресурс]. – 2014, 18 february. – Режим доступу: <http://www.regionalmms.org/index.php?id=14>. **46.** Хачатрян Д. Сахара либре. [Електронний ресурс]. /Д. Хачатрян. - 2013, 13 июня. – Режим доступу: <http://www.novayagazeta.ru/photos/58585.html>. **47.** World's largest refugee camp. Електронний ресурс. – 2013 3 september. – Режим доступу: <http://blogs.wsj.com/photojournal/2013/09/03>. **48.** Where are the 50 Most Populous Refugee Camps? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.smithsonianmag.com/innovation/?no-ist>. **49.** Ethiopia top refugee – hosting country in Africa ... [Електронний ресурс]. – 2014, 19 august. – Режим доступу: <http://www.capitaleritrea.com>. **50.** UN slashes food rations for refugees in Kenya [Електронний ресурс]. – 2014, 15 november. – Режим доступу: <http://m.aljazeera.com/story/2014111562016957147>. **51.** Сколько калорий нужно употреблять человеку в день [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://fitnessguides.ru>. **52.** 9 massive refugee camps that are home to nearly 1, 5 million people [Електронний ресурс]. – 2013, 15 september. – Режим доступу: <http://w.www.gaznmodo.com.ua/2013/09/9>. **53.** Жизнь в лагере беженцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wol.jw.org/ru/world/r2/lp-u/2003122>. **54.** 42 illegal immigrants arrested in Tanzania [Електронний ресурс]. – 2013, 6 march. – Режим доступу: http://sabahionline.com/en_GB/articles/hoa/articles/newsbriefs/2013/03/06/newsbrief-07. **55.** UNHCR – Libya [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/pages/49e485f36.html>. **56.** Висенс У. Западная Сахара – преданная независимость [Електронний ресурс] /У. Винсенс. – 2006, 12 сентября. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/703887.html>. **57.** Из Кении вышлют около миллиона сомалийских беженцев [Електронний ресурс]. – 2013, 11 ноября. - Режим доступу: <http://lenta.ru/news/2013/11/11/somalis>. **58.** Бари Шамсула. Доклад независимого эксперта по вопросу о положении в области прав человека в Сомали [Електронний ресурс] /Шамсула Бари. – 2012, 22 августа. – Ре-

жим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session21/A-HRC-21-61_ru.pdf. **59.** South Africa flawed asylum system [Електронний ресурс]. – 2013, 30 април. – Режим доступу: <http://www.irinnews.org/report/97944>. **60.** UN-HCR - South Africa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/pages/49e485aa6.html>. **61.** Миф о Манделе... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://topwar.ru/37159>. **62.** Somali refugees plea for protection [Електронний ресурс]. – 2013, 7 июня. – <http://www.news24.com/SouthAfrica/News>. **63.** В Танзании 42 нелегала из Малави задохнулись в автофургоне [Електронний ресурс]. – 2012, 26 июня. – Режим доступу: <http://newsil.ru/com/word/3960>. **64.** Суданский дневник. Лень – это мудро [Електронний ресурс]. – 2012, 7 февраля. – Режим доступу: <http://traitskaya.livejournal.com/14353/html>. **65.** Human Rights Watch faults Egypt's «shoot to stop policy». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2008/1113/p06s03-wome.html>. **66.** A Somali refugees in Italy: "There's a feeling of total disorientation" [Електронний ресурс]. – 2014, 14 января. – Режим доступу: <http://www.midnimo.com/2014/01/14>. **67.** Eritrea – Sudan/ Refugees battling for a better life [Електронний ресурс]. – 2011, 1 julay. – Режим доступу: <http://www.irinnews.org/report/93118>. **68.** Гольденберг М. Африканские мигранты в Израиле? [Електронний ресурс] /М. Гольденберг. – Режим доступу: <http://jerusalem-temple-today.com/maamarim/drugie/10/Goldenb15.html>. **69.** Нежеланные мигранты Европы // Евроньюс. – 21.05.2014. **70.** Средиземне море – шлях надії на дорога смерті для тисяч мігрантів // Евроньюс. – 10.12.2014. **71.** Гелен Мартин. Бедуины Синайского полуострова торгуют человеческими органами [Електронний ресурс] /Мартин Гелен. – 2013, 15 января. – Режим доступу: <http://inopressa.ru/article/15jan2013/diepresse/sinai.html>. **72.** Боровик М.А. Иммиграция в Европе – вызов европейской безопасности (2004) [Електронний ресурс] / М.А. Боровик, П.В. Шемберко. – Режим доступу: <http://www.inion.ru/product/eurosec/st5v8.html>. **73.** Ежегодно около 7 млрд. долларов идут в кошельки торговцев живым товаром [Електронний ресурс]. – 2012, 12 сентября. – Режим доступу: <http://news.tut.by/world/427470.html>. **74.** Берндт Ригерт. Вопрос распределения беженцев стал яблоком раздора в ЕС [Електронний ресурс] /Ригерт Берндт, Ирина Филатова. – 2014, 11 декабря. – Режим доступу: <http://news.tut.by/world/427470.html>. **75.** Немировский Б. Перетягивание нелегалов [Електронний ресурс] /Б. Немировский. – 2013, 6 июня. – Режим доступу: <http://kackad.com/kackad/?p=16623>. **76.** Autonomus City of Seuta.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.citypopulation.de/Spain-Seuta.html>. **77.** The population of the Autonomus City of Melilla...[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.citypopulation.de/php/spain-melilla.php>. **78.** Десятки нелегальных иммигрантов перебрались в Мелилью // Евроньюс. – 20.10.2014. **79.** Подробный рассказ, как нелегалы попадают в Грецию и другие страны Европы [Електронний ресурс]. – 2012, 31 июля. – Режим доступу: <http://russianathens.gr/news/sobm n/8318>. **80.** 600 африканців намагалися потрапити на територію Мелільї // Евроньюс. – 2.12.2014. **81.** Штайн Лиза. Количество беженцев в мире бьет рекорды [Електронний ресурс] /Лиза Штайн. – 2017, 20 июня. – Режим доступу: <https://www.golos.ameriki.ru/a/unhcr-global-trends/3383521.html>. **82.** ООН: число вынужденных переселенцев в мире побило рекорд //ББС. – 19.06.2017. **83.** В мире насчитывается более 65 млн. беженцев – ООН // Факты. – 19.06.2017. **84.** У Средиземному морі за чотири дні були врятовані 10.000 мігрантів //Українська правда. – 28.05.2017. **85.** Более 5 млн. беженцев собираются ехать

в Європу? // Демоскоп Weekly. – 2017. - №729-730. – 22 мая-4 июня. **86.** 15 человек погибли в боях армии Южного Судана с повстанцами [Електронний ресурс]. – 2017, 11 апреля. - Режим доступу: <http://warsonline.info/sudan>. **87.** Генсек ООН ставит Уганду всему миру в пример // Евроньюс. – 24.06.2017.

§3. Країни Близького та Середнього Сходу

Країни Близького та Середнього Сходу – це одні з небагатьох країн світу, які уже впродовж десятиріч є тимчасовим притулком для різноманітних груп біженців та нелегальних мігрантів, причому з плином часу їхні проблеми не вирішуються, а навпаки – погіршуються, заганаючи вказані проблеми в глухий кут. Розглянемо окремо вказані категорії біженців та нелегальних мігрантів.

Палестинські біженці. З етнічної точки зору новітня історія Палестини – це процес витіснення палестинських арабів з їх споконвічних земель, і заселення «звільнених» таким чином територій єврейськими переселенцями. Якщо в 1917 році в Палестині проживало близько 50 тис. євреїв та понад 500 тис. арабів, то вже в 1939 році кількість євреїв у Палестині сягнула 460 тис. чоловік [1, с.294]. В 1948 році в Палестині вже проживало 650 тис. євреїв, а до 2000 року в Ізраїль прибуло 3 млн. євреїв з різних куточків світу, в тому числі понад 1 млн. з колишнього СРСР [2, с.786,790]. Станом на 2014 рік в Ізраїлі налічувалося понад 1,7 млн. вихідців з колишнього СРСР, які склали 17% населення Ізраїлю та 20% єврейського населення країни [3]. Репатріація євреїв до Ізраїлю, йде щорічно, не припиняючись, Наприклад, в 2011 році прибуло 19.023 репатріанти (39% - з держав СНД), в 2012 році – 16.557 репатріантів (44% - з СНД) [3], а в 2014 році – 26.500 репатріантів, а тому числі 6,7 тис. – з Франції, 5,7 тис. – з України, 4,5 тис. – з Росії [4]. Станом на 2016 рік, в Ізраїлі проживало 8,68 млн. чоловік, з яких євреї склали 74,7% населення (6,484 млн.), а араби - 20,8% населення (1,808 млн. чоловік) [94]. За 2016 рік природній приріст у країні склав 159 тис. чоловік - 1,9% населення, оскільки народилося 174 тис. дітей, та померло 44 тис. чоловік, до країни у 2016 році прибуло 30 тис. репатріантів [94].

Стосовно палестинців, то результати війни 1948-1949 рр. обернулися для них справжньою катастрофою. Існує спеціальний арабський термін – «накба» для визначення цього трагічного явища, адже з 1,35 млн. арабських жителів Палестини [5, с.37], біженцями стали 711 – 900 тис. чоловік [6]. Загалом вважається, що біженцями стали понад 900 тис. палестинців [5, с.48], хоча палестинські джерела називають вищу цифру – 957 тис. біженців [7]. 8 груд-

ня 1949 року була створена організація – Близькосхідне агентство ООН для допомоги палестинським біженцям та організації робіт (БАПОР, англійською UNRWA), яка займається вирішенням проблем палестинських біженців.

З плином часу, кількість палестинських біженців постійно зростала. За даними, які наводить Є.Сатановський [8], якщо в 1950 році нараховувалося 914 тис. зареєстрованих палестинських біженців, то через з 20 років їх вже було 1,425 млн., в 2000 році 3,737 млн., а у 2007 році – 4,504 млн. чоловік. В 2013 році нараховувалось, за даними ООН, 5 млн. зареєстрованих палестинських біженців (за даними БАПОР – 5,3 млн.) [7], та ще 400 тис. палестинських біженців перебували в підпорядкуванні УВКБ ООН [9]. Наприкінці 2016 року, за даними ООН, число офіційно зареєстрованих палестинських біженців становило 5,3 млн. чоловік [95].

Подібна ситуація стала можливою через наступні причини. По-перше, арабські держави, куди прибули палестинські біженці, усіяло перешкоджали їхній інтеграції у місцеві громади, розглядаючи їх, як «живу зброю» проти Ізраїлю. По-друге, статус біженця у палестинців передається від батьків до дітей, і так далі. Є. Сатановський з цього приводу зауважив, що якби мала місце інтеграція палестинців у суспільства приймаючих держав, то в 2007 році було би не 4,504 млн. палестинських біженців, а в 10 разів менше – 497 тис. чоловік [8]. Стосовно громадянських прав, то найкраще справи у палестинців у Йорданії, а найгірше – в Лівані [10]. Проте, де б палестинські біженці не жили, між ними та корінним населенням проходить невидима грань, і суспільний статус палестинців – на самому низу соціальної драбини приймаючих держав.

Практично 100% палестинських біженців зосереджені в країнах Близького Сходу та в інших державах арабського регіону. Згідно даних, наведених в [11] - [14] розподіл палестинських біженців є такий.

Таблиця 2.3.1.

Розподіл палестинських біженців по країнах і територіях Близького Сходу

Місяць, рік	Йорданія	Ліван	Сирія	Західний берег	Сектор Газа	Загалом
30.06.1999	1.572.742 42,71%	370.144 10,05%	374.521 10,17%	569.741 15,41%	798.444 21,68%	3.682.592 100%
31.12.2007	1.903.490 41,71%	413.962 9,07%	451.467 9,89%	745.776 16,34%	1.048.125 22,47%	4.562.820 100%
січень 2010	1.983.733 41,61%	425.640 8,92%	472.109 9,09%	778.993 16,34%	1.106.195 23,2%	4.766.670 100%
січень 2013	2.034.641 41,35%	441.543 8,97%	499.189 10,14%	741.409 15,06%	1.203.135 24,45%	4.919.917 100%

Використовуючи статистику, наведену в джерелах [11] - [14], можна зробити порівняльний аналіз чисельності палестинських біженців, які живуть в таборах для біженців, та поза ними. Візьмемо, наприклад, для порівняння 1999 та 2013 роки.

Таблиця 2.3.2.

Чисельність палестинських біженців, які проживали в таборах

Країна, регіон	Кількість таборів	Кількість біженців		У відсотках до загальної кількості	
		червень, 1999р.	січень, 2013р.	червень 1999р.	січень 2013р
Йорданія	10	286.239	369.949	18,2	18,18
Ліван	12	203.579	226.533	55	53,22
Сирія	9	108.611	159.303	29	31,99
Західний берег	19	148.133	216.403	26	29,19
Сектор Газа	8	437.547	540.515	54,8	44,93

Загалом, палестинські біженці на Близькому Сході проживають у 58 офіційних таборах, а якщо сюди додати ще 3 неофіційні табори, які розміщені в Сирії – то в 61 таборі. Серед таборів для біженців зустрічаються табори-гіганти. Наприклад, Джабалія (Західний берег, 110 тис. чоловік), Ярмук (Сирія, 148,5 тис. чоловік), аль-Бакаа (Йорданія, 104 тис. чоловік, за іншими даними – 300 тис. чоловік) (див. [6], [15]).

Палестинські біженці живуть, значною мірою, за рахунок пожертвуваль ООН. Високим є безробіття. Наприклад, на Західному березі 27,9% палестинських біженців були безробітними (дані 2012 року) [16]. На це все накладається високий природній приріст. В середньому на одну палестинську жінку припадає 4,4 дитини, внаслідок чого діти віком до 15 років склали в 2012 році 42,1% загальної кількості біженців [16]. Причому на Західному березі біженці склали 27% населення, а в секторі Газа – 67% [16]. Про «комфортність» умов у яких проживають біженці свідчить промовистий факт: у секторі Газа зафіксована найвища в світі щільність населення – 4.583 чоловіки на 1 кв. км. території [17].

В 2013 році по всьому світу було нараховано 11,6 млн. палестинців, з яких 45,7% склали біженці [17]. Проте багато, як політиків, так і дослідників, вважають справжню кількість палестинських біженців більшою – станом на 2014 рік, в межах 7-8 млн. чоловік [18],[19], причому останню цифру озвучив лідер Палестинської автономії М. Аббас. Можна припустити, що у 2016 році реальна кількість палестинських біженців була ще вищою.

Палестинські біженці знаходяться у вигнанні понад 69 років, і десятиріччями ведуть збройну боротьбу за своє право повернутися на батьківщину. Більше того, це право підтверджено резолюціями ООН. Проте, зрозуміла річ, Ізраїль їх повернення на свою територію не допустить ні в якому випадку. Оскільки збройна боротьба проти Ізраїлю великого успіху не мала, палестинці спробували захопити владу в сусідній Йорданії (1971 р.), але також без успіху. В 1990 році палестинці підтримали агресію диктатора Іраку С. Хусейна проти Кувейту. Як наслідок, після війни 1990-1991 рр., 280 тис. палестинців були вигнані з країни [6]. Під час громадянської війни в Сирії палестинці приєдналися до опозиційних президенту Б. Асаду сил. Таким чином, відрив на протязі десятиків років від батьківщини та злиденне життя у приймаючих державах, штовхає палестинських біженців та організації, що їх представляють, у ряди антидержавних сил.

Слід звернути увагу ще на один аспект проблеми. Кількість євреїв та палестинських арабів у світі - це рівновеликі величини. Так, наприклад, в 2003 році кількість євреїв у світі становила 12,9 млн. чоловік, в тому числі в Ізраїлі – 5,12 млн. [20], а через 10 років – у 2013 році в світі нараховувалося 13,8 млн. євреїв, причому 6 млн. євреїв у Ізраїлі, та 5,5 млн. євреїв – у США [21]. Для порівняння, у 1998 році в світі проживало 8,042 млн. палестинців, у тому числі 3,683 млн. біженців [11], а у 2013 році, за неповними даними, 11,6 млн. палестинців, з них майже 5 млн. зареєстрованих біженців [17]. Палестинці швидко наздоганяють євреїв за чисельністю через високий рівень народжуваності. За даними, які наводить Є. Сатановський, в середньому на одну палестинську жінку в секторі Газа припадає 5,78 дитини, а на Західному березі – 4,28 дитини [8]. Ізраїль поки-що втримує ситуацію за рахунок військово-технічної переваги, але не слід забувати, що палестинські біженці, чисельність яких постійно зростає, знаходяться в буквальному смислі слова на відстані кількох десятків кілометрів від рідних домівок, звідки вони були вигнані в 1949 році.

Нелегальні мігранти з Африки в Ізраїлі. Нелегальне проникнення вихідців з Африки до Ізраїлю почалося з другої половини 2000-х років, коли внаслідок другої палестинської інтифади уряд Ізраїлю був змушений обмежувати працю палестинських арабів на своїй території, внаслідок чого з'явилися вакантні робочі місця. Якщо в 2006 році до Ізраїлю прибуло близько 1 тис. африканців, то в 2007 році – 5 тис., в 2008 році – 8.600, в 2009 році – 4.800, в 2010 році – 13 тисяч [22]. Загалом до Ізраїлю нелегально прибули 64 тис. африканців, 90% з яких склали вихідці з Еритреї та Судану [23]. На кінець 2013 року в Ізраїлі було нараховано 35.895 еритрейців та 15.210 вихідців з Судану [24]. Для порівняння, в грудні 2012 року в Ізраїлі перебувало близько 37 тисяч еритрейців та 14 тисяч суданців [25]. Уряд Ізраї-

лю всерйоз зайнявся проблемою африканських нелегалів, коли в бюджеті країни була виявлена «дірка» в 1 млрд. доларів США [26]. Саме такі суми грошей нелегали щороку переводили додому. Слід відмітити ще один момент. Африканські нелегали видають з себе біженців, хоча насправді вони є трудовими мігрантами. Раніше до Ізраїлю потрапляли невеликі групи біженців, але вони доволі швидко інтегрувалися в ізраїльське суспільство, головним чином шляхом прийняття іудаїзму. Так в 70-ті роки до Ізраїлю прибуло 250 біженців-в'єтнамців, у 1993 році 100 боснійців - мусульман і т.д. [23]. Якщо національний склад еміграції з СРСР у 1989 році складався на 94% з євреїв та 6% - з не євреїв, та у 1997 році – на 65% з євреїв та 35% неєвреїв [2, с.800]. Але з інтеграцією вказаних мігрантів проблем не було. Африканці - ж селилися компактними групами в окремих районах ізраїльським міст (наприклад південний Тель-Авів), великих розмірів набула злочинність серед африканців, що викликало масові протести серед місцевих жителів. Урядом Ізраїлю було прийнято ряд рішучих кроків. По-перше, було побудовано загороджувальний мур між Ізраїлем та Єгиптом, звідки прибували нелегали. Мур, завдовжки 245 км. будувався 2 роки (2010-2012 рр.), на його будівництво пішло 377 млн. доларів США (1,4 млрд. ізраїльських шекелів), але споруда довела свою ефективність: якщо у 2012 році до Ізраїлю інфільтрувалося 10.440 африканців-нелегалів, то у 2013 році – усього 36 [24]. По-друге, ізраїльським підприємцям було суворо заборонено наймати на роботу нелегалів, по-третє, у разі затримання, нелегалів відправляли у центри утримання нелегалів, а по суті – в тюрми, і по-четверте, нелегалам було заборонено робити грошові перекази додому. У січні 2014 року нелегали з Африки влаштували у ізраїльських містах багатотисячні акції протесту, проте успіху вони не мали. Більше того, уряд Ізраїлю домовився з керівництвом африканських країн, в першу чергу Уганди та Кенії, що ті будуть приймати нелегалів з Ізраїлю в обмін на матеріально-технічну допомогу. Тобто, якщо вони дійсно біженці, і їхньому життю загрожує серйозна небезпека у рідній країні, то їх перенаправляють з Ізраїлю в іншу африканську країну [27]. Статус біженця мігрантам з Еритреї і Судану Ізраїль практично не видає: упродовж 2009-2014 рр. із 5.573 заявок про статус біженця, цей статус одержало усього 4 чоловіки! [28]. Разом з тим, уряд Ізраїлю платить хороші «підйомні» тим африканцям-нелегалам, які бажають добровільно залишити територію країни. Якщо в 2014 році кожному нелегалу за це платилося 1.500 доларів США, то у 2015 році – вже 3.500 доларів [29].

Вказані заходи призвели до того, що нелегали почали потрохи залишати Ізраїль. У 2012 році Ізраїль добровільно залишили 461 нелегалів-африканців, у 2013 році – 2.612 нелегалів [30], а у 2014 році залишило країну 6.190 нелегалів, водночас 21 нелегал прибув до Ізраїлю [31].

Згідно даних за 2016 рік, починаючи з 2012 року 15.086 біженців залишили Ізраїль, причому 3,5 тис. з них виїхали у треті країни, а решта повернулася на батьківщину [96]. У 2016 році в Ізраїлі нараховувалося 148 тис. нелегалів, серед яких 91 тис. туристів з простроченими паспортами, 41,5 тис. біженців з Еритреї та Судану, та 15 тис. робітників-нелегалів [96]. Водночас, у країні легально працювало 81 тис. робітників-іноземців, у тому числі 48 тис. – у сфері послуг, 21 тис. – у сільському господарстві, та 8.200 чоловік у сфері будівництва [96].

Іракські біженці. Війни, які велися на території Іраку періодично вихлюпували на території сусідніх держав сотні тисяч біженців. Так, наприклад, після війни 1990-1991 рр., з Іраку, переважно в сусідні держави, втекло близько 3 млн. чоловік, в тому числі 1,85 млн. курдів – до Туреччини та Ірану, та ще 530 тис. біженців-шиїтів – до Ірану [32]. Війна 2003-2011 рр. в Іраку призвела до того, що мільйони громадян країни перетворилися на біженців та внутрішньо-переміщених осіб. Станом на квітень 2007 року було нараховано 2.527.090 біженців з Іраку, з них 87,61% - у сусідніх державах, 5,54% - в країнах регіону, 2,01% – в країнах ЄС і т.д. [32]. Найбільше біженців з Іраку прийняли: Сирія – 1,2 млн. чоловік, Йорданія – 750 тис., країни Перської затоки – 200 тис., Єгипет – 100 тис., країни ЄС – 150.710 біженців [32]. Загалом, сусідні держави та країни регіону прийняли 93,15% біженців з Іраку, хоча називається і більш висока цифра – 95% [32]. Про «швидкість втечі» біженців з Іраку говорить той факт, що тільки у 2006 році 34.200 громадян Іраку попросили притулку в 70 країнах світу! [33]. В наступні роки динаміка чисельності біженців та внутрішньо переміщених осіб з Іраку була такою: на початок 2008 року – 2 млн. біженців та 2 млн. ВПО [34], в 2009 році – відповідно 2 млн. та 2,9 млн. [35], у 2010 році – 2 млн. біженців та 1,7 млн. ВПО [36], але вже в березні 2013 році було нараховано 1,35 млн. біженців з Іраку та ще 1,35 млн. ВПО [37]. Зменшення чисельності біженців та ВПО з Іраку відбулося через їх масове повернення додому: тільки упродовж 2003-2012 рр. повернулося додому 1.859.966 біженців та ВПО [38]. Цей факт пояснюється двома причинами: по-перше, з початком у березні 2011 року громадянської війни в Сирії, мала місце масова втеча в Ірак не тільки біженців з Іраку, але вже і біженців з Сирії, а по-друге, з винятково важким становищем біженців з Іраку в приймаючих країнах. Наприклад, з 2 млн. іракських біженців на початок 2008 року, під егідою УВКБ ООН перебувало всього 227.500 чоловік [34], причому з 700 тис. іракських біженців у Йорданії цей статус одержали усього 700 чоловік! [36]. Оскільки приймаючі держави не хотіли інтегрувати біженців у свої суспільства, то останні були вимушені жити або за рахунок грошових переказів родичів з-за кордону, або ставати на шлях кримінальної злочинності, що в свою

чергу мало наслідком ворожі стосунки з місцевим населенням. Не кращим було відношення до біженців з Іраку у промислово розвинутих країнах, де загалом за 2003-2013 роки просили притулку 176.504 чоловіки [37]. Упродовж 2003-2007 рр. статус біженця в Європі одержали 60 тис. іракців, проте в Європі їх не люблять, і постійно їм про це нагадують, періодично скасовуючи їхній статус [38]. Так, в Німеччині, у 2007 році для 14 тис. іракських біженців цей статус було скасовано [39]. Позитивним для іракських біженців можна назвати той факт, що США почали приймати в якості біженців тих іракців, які співпрацювали з армією США під час війни 2003-2011 років. Упродовж 2007-2013 рр. США прийняли близько 85 тис. іракських біженців [40].

Станом на 2013 рік у промислово-розвинутих країнах згідно [9] перебувало 106.467 біженців з Іраку, а в країнах Близького та Середнього Сходу – 211.116 іракських біженців. Проте з 2014 року в Іраку та сусідній Сирії почалася війна з терористичною організацією ІГЛ, і кількість іракських біженців та ВПО знову почала зростати. Наприкінці 2016 року, кількість ВПО на території країни становила 4,2 млн. чоловік [97].

Сирійські біженці. Громадянська війна, яка йде й цієї країні з березня 2011 року мала наслідком появу мільйонів біженців та ВПО з цієї країни. Динаміку зміни чисельності сирійських біженців можна простежити за даними нижченаведеної таблиці (див. [41]-[46]).

Таблиця 2.3.3.

Динаміка чисельності сирійських біженців

Місяць, рік	вересень 2012	лютий 2013	листопад 2013	травень 2014	грудень 2014	лютий 2015
Кількість біженців	230.670	1.033.906	2.045.642	2.779.673	3.228.875	3.808.471

Попри те, що сирійські біженці попросили притулку, більше, ніж в 100 країнах та територіях світу [57], переважна їх кількість знаходилася в країнах близькосхідного регіону. Так, у 2013 році в країнах регіону перебувало понад 97% сирійських біженців [47], упродовж січня-липня 2014 року відсоток сирійських біженців поза межами регіону коливався на рівні 2,4 – 4% (див. [48], [49]), але вже наприкінці 2014 року він опустився до 2% [50], а за даними організації Amnesty International ще нижче – до 1,7% [51]. Станом на лютий 2015 року було зафіксовано 3.808.471 сирійських біженців, причому між квітнем 2011 року та груднем 2014 року було зафіксовано 217.724 клопотань, про надання притулку сирійським біженцям в Європі [46], що складає 5,72% від загальної чисельності біженців. Проте слід відмітити, що

для сирійських біженців Євросоюзом було виділено всього 36.305 місць, причому Німеччина виділила 30 тис. місць, а решта 27 країн - 6.305 місць [52], що зменшує наведений вище відсоток до 0,95%.

Масовий наплив сирійських біженців виявився заважким для сусідніх країн, про що можна зробити висновок з нижченаведеної таблиці. (див. [52], [42], [53], [44], [54], [55], [56])

Утримання біженців лягає важким тягарем на економіку приймаючої держави, а надії на матеріальну допомогу міжнародних інституцій є дуже слабкими. Так, наприклад, Туреччина станом на жовтень 2013 року на утримання сирійських біженців витратила 2 млрд. доларів США, проте тільки 135 млн. доларів з них склала допомога міжнародних організацій, а решта поступила з державної казни [58]. Влада Лівану в тому ж році попросила у арабських країн на утримання біженців з Сирії 1,7 млрд. доларів, але одержала тільки 27% цієї суми [59]. Вже на лютий 2015 року утримання сирійських біженців обійшлося турецькій казні в 5,5 млрд. доларів [60], які за інших реалій могли бути перенаправлені на розвиток економіки країни. Це викликає обурення місцевих жителів, які протестують проти подібної політики «відкритих дверей». В зв'язку з цим уряд Туреччини потрохи зменшує допомогу сирійським біженцям. Так, на початок 2015 року з 1,6 млн. зареєстрованих та незареєстрованих сирійських біженців, турецький уряд здійснював допомогу у січні 2015 року 220 тис. біженців, а у лютому 2015 року - тільки 150 тис. сирійських біженців [61]. Через величезну кількість біженців, з початку 2015 року уряд Лівану ввів обмеження на в'їзд сирійців до країни [62].

Таблиця 2.3.4.

Динаміка чисельності сирійських біженців у країнах регіону

Дата	Ліван	Йорданія	Туреччина	Ірак	Єгипет	Північна Африка	ВПО
жовтень 2012	100.000	100.000	102.000	35.000	4.800	?	1.200.000
лютий 2013	332.297	324.543	185.205	106.690	43.665	18.262	?
липень 2013	470.757	473.587	347.517	147.464	66.922	10.052	4.250.000
травень 2014	1.059.908	593.346	742.816	223.113	137.123	19.697	6.500.000-7.600.000
грудень 2014	1.147.244	620.441	1.165.279	228.484	137.504	24.110	7.600.000
січень 2015	1.158.995	622.384	1.165.279	233.625	138.212	24.055	?

Як відмічалось у доповіді [62], сирійські біженці принесли у сусідні країни купу проблем. Це переповнені школи та структури охорони здоров'я, напруженість у постачанні води та електроенергії, відсутність нормального житла. Життя в умовах по-суті жебрацтва, спонукає сирійських біженців до кримінальних дій (розбою, проституції і т.д.), або до праці в рабських умовах, що в свою чергу стимулює зростання безробіття серед місцевих жителів, та їх конфліктів і бійок з біженцями. В таких умовах багато країн відмовляються приймати сирійських біженців. Наприклад, їх категорично відмовляється приймати сусідній Кіпр, країни Перської затоки, Китай і т.д. Туреччина, для зменшення інфільтрації біженців, звела на кордоні з Сирією та Іраком загороджувальну стіну завдовжки 330 км, та ще 191 км склала загорожа з колючого дроту [98]. Тільки за 2016 рік було нейтралізовано 57 тис. спроб незаконного перетину турецького кордону та затримано понад 424 тис. порушників, в основному сирійців [98].

Загалом, наприкінці 2016 року нараховувалося 5,5 млн. сирійських біженців, та 6,3 млн. ВПО всередині країни [99]. У сусідніх країнах перебувало 5.008.473 сирійських біженців (91,06% їх числа), з яких 488.531 чоловік проживали у таборах (9,75%) [100]. З урахуванням того, що сирійські біженці розселилися по багатьох країнах регіону, їхній загальний відсоток по сусідніх країнах та арабських країнах регіону до усєї кількості біженців може скласти 95%. Сирійські біженці повертатися додому не поспішають. Так, у 2017 році повернулося додому 440 тис. ВПО та усього 31 тис. біженців з сусідніх країн [101]. Понад 80% опитаних сирійських біженців виявили бажання повернутися додому, проте тільки 6% вважало, що це може відбутися найближчим часом [101].

Проблему сирійських біженців може вирішити тільки завершення громадянської війни в країні, але поки-що до її завершення ще далеко.

Внутрішньо переміщені особи в Туреччині. Партизанська війна, яку веде Робітнича партія Курдистану (РПК) в Туреччині з 1978 року за створення незалежної курдської держави, мала наслідком не тільки величезну кількість жертв, але й понад 3 млн. ВПО [102], у тому числі понад 500 тис. ВПО за період 2015-2017 рр. [103].

Біженці з Ірану. Після перемоги ісламської революції 1979 року в Ірані, країну залишили, за різними оцінками, від 750 тис. до 1 млн. чоловік [63]. З цієї кількості 600 тис. осіли в сусідній Туреччині та 200 тис. в США, переважно в Каліфорнії [63].

Біженці з Афганістану. Проблема афганських біженців існує з 1978 року, тобто з моменту вторгнення радянських військ в Афганістан. Тоді втеча мешканців Афганістану прийняла катастрофічні масштаби. Якщо, наприклад, в Пакистан у листопаді 1979 року прибуло 314,6 тис. афганських

біженців, то в 1980 році їх вже було 1 млн., у 1982 році – 3 млн., а наприкінці 90-х років – 4 млн. чоловік [64]. Піком афганської еміграції вважається 1990 рік, коли число біженців з цієї країни перевищило за 6,3 млн. чоловік. Згідно з [65] нараховувалося 6,52 млн. афганських біженців, в тому числі 3,3 млн. – в Пакистані, 3 млн. – в Ірані, та ще 220 тисяч в інших країнах Європи і Азії. Таким чином, на сусідні Іран та Пакистан припадало 96,18% усієї кількості біженців, число ВПО в Афганістані коливалося в межах 1-3 млн. осіб. Утримання величезної кількості біженців лягло важким тягарем для економіки цих країн. Так, станом на 2006 рік з іранської казни було витрачено на ці цілі 8 млрд. доларів [64], а державній скарбниці Пакистану, станом на жовтень 2013 року афганські біженці взагалі «влетіли» у фантастичну суму – 200 млрд. доларів США ! [65]. Тому не дивно, що уряди цих країн намагалися усілякими способами спекатися непроханих гостей. Так, у 2002-2013 рр., з території Пакистану було репатрійовано 3,8 млн. афганських біженців [66], причому кожному репатріанту уряд країни видавав по 150 доларів [67], з Ірану упродовж 2002-2012 рр. було репатрійовано 902 тис. афганців [68]. Загалом, у 2002-2012 рр. повернулося додому понад 5,7 млн. афганських біженців [69]. Але вдома нічого доброго репатріантів не чекало. Їхнє повернення збільшило населення Афганістану на 25%, причому соціальні проблеми тільки погіршилися: в країні кожна третя сім'я страждає від недоїдання, 15% населення взагалі не мають доступу до послуг охорони здоров'я [69]. Величезною є кількість ВПО. Якщо в листопаді 2012 році їх нараховувалося 447.547 чоловік [69], то вже в першій половині 2013 року – 590 тис. чоловік [60], а в січні 2014 року – 631 тис. чоловік [82]. Тому репатріанти або прагнули осісти у великих афганських містах, як наприклад у Кабулі, або поверталися назад у Пакистан чи в Іран, тільки на цей раз нелегально. Так, станом на 2013 рік в Ірані було нараховано 2,8 млн. афганських біженців, у тому числі 0,8 млн. чоловік – зареєстрованих та ще 2 млн., які перебували на нелегальному положенні, а у Пакистані – 2,5 млн., в тому числі 1,5 млн. зареєстрованих біженців та ще 1 млн. – незареєстрованих [71]. Вважається, що в Ірані та в Пакистані перебуває 95% усієї кількості афганських біженців [60], хоча, наприклад, у 2010 році в Ірані та Пакистані було зареєстровано 96,9% всіх афганських біженців, з них 34% - в Ірані та 62,9% в Пакистані [72].

Афганські біженці не бажають повертатись додому. Якщо в 2002 році з Пакистану повернулося в Афганістан 1,5 млн. чоловік, то у 2013 році – усього 30 тис., причому опитування ООН показало, що 83% афганських біженців у Пакистані не хочуть повертатися додому [73]. Окрім наведених вище обставин, слід врахувати ще й таке. Афганські біженці знаходяться у вигнанні вже більше 38 років. За цей час на чужині вже виросло 3 поко-

ління афганців [73], які про історичну батьківщину чули, хіба що з розмов своїх батьків. Популярними є розмови типу: «Я тут народився, тут моя батьківщина. Відвідавши Афганістан, я почував себе там чужинцем» [66]. Це не дивно, оскільки понад 50% афганських біженців – це молодь віком до 18 років [67].

Афганістан – країна багатонаціональна, а тому біженці в Пакистані та в Ірані суттєво відрізняються за національним складом. Якщо в Пакистані 70-85% біженців складають афганці (пуштуни), 6% - таджики, 5% - белуджі, то в Ірані - 50% хазарейці, 30% афганці, 20% - туркмени [74]. Проте, попри національний склад, вони знаходяться в Ірані та Пакистані на «пташиних правах» і виживають, як можуть. Одна частина намагається займатися бізнесом, чи працює на рабських умовах, що викликає незадоволення місцевих жителів, інша частина стає на шлях кримінальної злочинності, що викликає вже обурення місцевих жителів. Так, афганські біженці приймають активну участь у таких злочинах, як крадіжка худоби, грабунки, угон автомобілів, викрадення людей з метою викупу, контрабанда наркотиків та зброї. В додаток біженці крадуть, або знищують посіви зернових культур навколо своїх таборів [66]. Це призводить до бажання якнайшвидше позбутися афганських біженців. Так, пакистанський уряд встановив останній термін їхнього перебування в країні – 31 грудня 2015 року [66], хоча це рішення так і залишилося на папері.

Попри те, що понад 95% афганських біженців проживають в Ірані та в Пакистані, афганці в буквальному смислі слова розбігаються по усьому світу. Так, якщо наприкінці 2004 року афганські біженці були зафіксовані в 78 країнах світу [75], то в липні 2013 року – у 82 країнах світу [76], у 86 країнах світу на середину 2014 року [77], та у 92 країнах світу на середину 2015 року [93]. Але це можуть собі дозволити тільки заможні верстви населення, оскільки дорога в омріяну Європу коштує недешево: по 5 тис. доларів з людини [78]. Проте і ці гроші успіху не приносять, оскільки при підході до Європи відловлюється понад 90% афганських нелегалів [79], а європейські країни зовсім не поспішають надавати афганцям статус біженців. Так, наприклад, за даними Міністра у справах біженців Афганістану, в 2011 році у Греції з 65 тис. афганських біженців, громадянство, або вид на проживання у цій країні отримав тільки 71 чоловік [80].

У 2015 році, в світі нараховувалося близько 7 млн. афганських біженців та мігрантів, причому з цього числа у Пакистані - близько 3 млн. чоловік, в Ірані - 2,4 млн., в інших країнах регіону – понад 600 тис., а у країнах Європи, Америки та Австралії – близько 345 тис. чоловік [104]. Кількість ВПО у Афганістані станом на 2016 рік складала 4,7 млн. чоловік [97]. Для промислово розвинутих країн біженці з Афганістану не є пріоритетом

[105], більше того, тих біженців, які уже у цих країнах перебувають, уряди приймаючих держав намагаються повернути додому. Наприклад, у 2016 році уряд Фінляндії оголосив біженцям з Афганістану, а також з Сомалі та Іраку, що відтепер їхні країни є безпечними для проживання, а отже їм потрібно повертатися додому, і займатися відбудовою своїх країн [106].

Наприкінці 2014 – на початку 2015 року, на півночі країни пакистанська армія почала активні дії проти місцевого Талібану, в результаті чого вже 210 тис. пакистанців, перейшовши на афганську територію стали біженцями у Афганістані [81]. Так, що сподіватися на вирішення проблем біженців у цьому регіоні можна не скоро.

Нелегальні мігранти в Саудівській Аравії та в країнах Перської затоки. Суттєвою особливістю арабських держав Близького та Середнього Сходу є їхня багатонаціональність, яка стала наслідком або регіональних воєн, або відкриття багатих нафтових родовищ, що притягувало до себе робочу силу з інших держав. Наприклад, на початок 2015 року в Йорданії з 7,15 млн. населення держави, титульний народ – йорданські араби склали усього 15,3% населення держави, зате палестинські араби - 47,94%, араби з Іраку – 13,93% і т.д. [83], в Кувейті в 2014 році з 3,8 млн. населення країни, тільки 1,2 млн. або 31,58% склали місцеві жителі [84], в Катарі у 2013 році частка місцевих жителів складала 40% [85], в Об'єднаних арабських еміратах – 10% [86]. В найбільшій країні регіону Саудівській Аравії з 28 млн. населення мігранти склали 9,1 млн. чоловік (32,5%) у 2013 році [87].

Якщо ж вести мову про економічно – активне населення, то частка мігрантів тут ще вища: наприклад, в Кувейті вона складала 82% активно-го населення, в Саудівській Аравії 56% і т.д. [88]. В таких умовах мігранти почали вимагати своєї частки від «пирога влади», а завданням корінного населення було збереження статус-кво, тобто стійкості державної вертикалі. Це досягалося за рахунок домінування місцевих жителів у владних структурах. Наприклад, у згаданих вище ОАЕ корінні жителі займали 90-95% посад у владних структурах, 80% посад у економічних установах, та понад 60% в органах поліції та безпеки [89]. Саме таке представництво допомогло королю Йорданії Хусейну у 1971 році розгромити палестинців, які хотіли захопити владу в Йорданії, а королю Саудівської Аравії придушити бунт мігрантів у листопаді 2013 року.

В Саудівській Аравії, як у дзеркалі відображаються проблеми регіону. На 9,1 млн. гастарбайтерів припадає велика кількість безробітних місцевих жителів – загалом 12,5% їх загальної чисельності [89]. В додаток до цього багато мігрантів з Африки, приїхавши до країни нелегально, і будучи не в змозі знайти роботу, ставали на шлях кримінальної злочинності. В першу чергу – мігранти з Ефіопії [86]. В зв'язку з цим король Абдулла у 2013 році

поставив перед мігрантами вибір: або за 7-місячний термін легалізуватися, отримавши офіційний дозвіл на роботу, або добровільно залишити країну [87]. Загалом добровільно залишило країну понад 1 млн. чоловік, включаючи 800 тис. мігрантів з Бангладеш, 300 тис. з Єгипту, 200 тис. з Ємену, 140 тис. – з Індії та 50 тис. з Сомалі [86]. Проте частину нелегальних мігрантів ця альтернатива не задовольнила, і вони влаштували у столиці країни Ер-Ріяді 3 листопада 2013 року бунт, під час якого було спалено близько 100 автомобілів, розгромлено багато магазинів, поліція, яка намагалася утихомирити погромників, закидувалася ними камінням [90]. Під час придушення бунту загинуло 2 мігрантів та 1 саудівець, одержало поранення 40 мігрантів та 28 саудівців, понад 500 чоловік було затримано [91]. Після цього влада країни в масовому порядку провела депортацію нелегалів, у першу чергу з Ефіопії та Сомалі. Загалом, за 5 місяців було депортовано понад 370 тис нелегалів [92].

На початок квітня 2014 року порядок у країні було наведено. За прикладом Саудівської Аравії, інші країни регіону почали більш жорстко вестися з мігрантами, особливо з нелегалами, які ставали на шлях кримінальної злочинності. Проте депортація не вирішила багатьох проблем. Виявилося, що безробітні саудівці зовсім не поспішали займати вивільнені, через депортацію нелегалів місця. Так, наприклад 80 транспортних компаній країни не змогли найняти саудівців на 20 тис. робочих місць, через відсутність робітників-будівельників були скасовані більше третини будівельних проектів, понад 20 тис шкіл позбулися вахтерів, прибиральниць тощо. [87]

Тому перед країнами регіону тепер і на майбутнє залишається актуальною дилема: як сумістити інтереси корінних жителів та мігрантів, не зачепивши при цьому вертикаль державної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вооруженная борьба народов Африки за свободу и независимость – М.: Наука, 1974 - 444 с.
2. Бовин А. Записки ненастоящего посла /А. Бовин. – М.: Захаров, 2000 – 816 с.
3. Тольц Марк. Еврейская эмиграция из бывшего СССР с 1970 года составила почти 2 миллиона человек. /Марк Тольц. //Демоскоп Weekly. – 2012. - №497-498. – 6-19 февраля.
4. Петрушевский Лев. Репатриация французских евреев [Електронний ресурс] /Лев Петрушевский. – 2015, 11 января. – Режим доступа: <http://www.stop-news.com/4713.html>
5. Арабо-израильские войны. – М.: Яуза – Эскмо, 2008.-477с.
6. General Progress Report...(New York,1951) [Електронний ресурс]. – <https://web.archive.org/web/20110822123836/http://unispal.un.org/unispal.nsf/b792301807650d...>
7. 5,3 млн палестинцев - беженцы [Електронний ресурс]. – 2013, 23 июня. – Режим доступа: <http://www.islam-penza.ru/news>.
8. Сатановский Е.Я. «Замкнутый круг миротворческой дипломатии» [Електронний ресурс] /Е.Я. Сатановский. - Режим доступа: <http://>

www.iimes.ru/rus/stat/2008/08-05-08c.htm. **9.** The World Factbook – Field Listing – Central Intelligence Agency [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html>. **10.** Bakri Nada. Lebanon Gives Palestinians New Work Rights. [Електронний ресурс] /Nada Bakri. 2010, 17 august. - Режим доступу : <http://www.nytimes.com/2010/08/18/world/middleeast/18lebanon.html>. **11.** The Palestinian diaspora [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mondediplo.com/focus/Mideast/question-3-3-1-en>. **12.** The demographic characteristics of the Palestinian refugees [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pobs.gov.ps/Portals/-pcbs/PressRelease/FINAL_COPY_REFUGEE_DAY. **13.** Palestinian refugees: An Overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prn.mcgill.ca/background>. **14.** Palestinian refugees [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.unzwa.org/palestine_refugee. **15.** Население Иордании. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Jordan-ru.touristgems.com/42>. **16.** PCBS: 5,3 milion Palestinian refugees since 1948 [Електронний ресурс]. – 2013, 20 june. - Режим доступу: <http://oc.palestine.worldpress.com/2013.06/20>. **17.** World refugee day 2013; Palestinian refugees 65 years on [Електронний ресурс]. – 2013, 20 june. – Режим доступу: <http://releif.web.int/report/occupied-palestian-territory>. **18.** Palestinians: eight million refugee must return to Israel [Електронний ресурс]. – 2014, 21 february. – Режим доступу: <http://www.gatestoneinstitute.org/4184/palestinian-refugees-return>. **19.** Palestinian refugees and the right of return to Israel (2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.afsc.org/resource/> **20.** Аргументы и факты в Украине - 2003. – N29 – с.19. **21.** Впервые в Израиле живет больше евреев, чем в Америке // Демоскоп Weekly.-2013-N549-550.-1-14 апреля. **22.** Марков Давид. «Мина замедленного действия» [Електронний ресурс] /Давид Марков. – Режим доступу: <http://www.newswe.com/index.php?go=Pages>. **23.** Янушевский Роман. Африканские мигранты в Израиле: цифры и факты [Електронний ресурс] /Роман Янушевский. - 2013, 19 декабря. - Режим доступу: http://mnenia.zohov.ru/Articles/3737/africanskie_migranti. **24.** «Аль-Джазира» подсчитала количество африканских нелегалов в Израиле [Електронний ресурс]. – 2013, 12 декабря. - Режим доступу: <http://www.yaplakal.com/forum3/topic705143.html>. **25.** Israel: Thousands coerced into leaving the country [Електронний ресурс]. – 2014, 9 september. – Режим доступу: <http://www.hrw.org/news/2014/09/09>. **26.** Борьба с нелегалами: сильные и слабые стороны израильского опыта [Електронний ресурс]. – 2014, 9 августа. - Режим доступу: <http://www.microcentro.org>. **27.** Новости Израйля 28.01.2015 – В третьи страны из Израйля переезжают сотни нелегалов [Електронний ресурс]. - 2015, 28 января. - Режим доступу: <http://9tv.co.il/news/2015/02/18/197256/html>. **28.** Опубликовано число получивших статус беженца граждан Судана и Эритреи [Електронний ресурс]. – 2015, 18 февраля. - Режим доступу: <http://mif.cc/2015/02/28/>. **29.** Отказ от получения пенсий? Нелегалы получили от Израйля 34 миллиона шекелей [Електронний ресурс]. – 2015, 12 февраля. - Режим доступу: <http://nashe.orbita.co.il/blogs>. **30.** Десятки мигрантов переезжают из Израйля в Швецию [Електронний ресурс]. – 2014, 7 января. – Режим доступу: <http://nashe.orbita.co.il/blogs>. **31.** С начала года Израиль покинуло 6.190 нелегалов [Електронний ресурс]. – 2014, 2 декабря. – Режим доступу: <http://newsru.co.il/israil/02dec2014/mistonen310.html>. **32.** Refugees from the War in Iraq: What happened in 1991...//Migration Policy Institute. – Retrieved March 10, 2014. **33.** Международная защита и помощь беженцам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/>

ru/humanitarian/assistance/refugees.shtml. **34.** Harper Andrew. Iraq's refugee: ignored and unwanted (march 2008) [Електронний ресурс] /Andrew Harper. – Режим доступу: <http://www.icrs.org/eng/assets/files/other/irrc-869-harper.pdf>. **35.** Ирак – Внешняя торговля и политика в РФ и зарубежом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polred.com/?ns=18ns_id%20=%201714218cnt=618sector=7//ria.ru/20%20августа20N=171421. **36.** Кирсанов Е.Е. Иракские беженцы: мина замедленного действия [Електронний ресурс] /Е.Е. Кирсанов. – Режим доступу: <http://iimes.ru/rus/stat/2010/28-03-10b.html>. **37.** Ирак через 10 років після війни: цифри і факти //ББС-21.03.2013. **38.** Picks of refugee Returns to Iraq Picked up in 2012 [Електронний ресурс]. – 2013, 14 february. – Режим доступу: <http://musicson-iraq.blogspot.com/2013/02>. **39.** Sperl Marcus. New Issues in Refugee Research (October 2007). [Електронний ресурс] / Marcus Sperl. - Режим доступу: <http://www.unhcr.org/publ/RESEARCH/470c9be92.pdf> **40.** Tarabay Jaimy. Iraq's: Reborn in the USA [Електронний ресурс] /Jaimy Tarabay. – 2013, 20 august. – Режим доступу: <http://america.aljazeera.com/articles/2013/8/20>. **41.** Number of Syrian refugees tops 2 millian mark with more on the way [Електронний ресурс]. – 2013, 3 september. - Режим доступу: <http://www.unher.org/522495669.html>. **42.** 1 million refugees [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://globalland.net/uploads/Syria_refugees_infografic_FINAL.pdf. **43.** Председатель ОБЦС встретился со специальным представителем ООН по Сирии Лахдаром Брахими [Електронний ресурс]. – 2013, 18 ноября. - Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3376204.html>. **44.** Syria crisis - European commission – Европа [Електронний ресурс]. – 2014, 14 may. - Режим доступу: https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf. **45.** Syrian war: Western countries to accept more refugees [Електронний ресурс]. – 2014, 9 december. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/30393308>. **46.** Syria Regional Refugee Response – Regional Overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>. **47.** Arnold Joice. Syrian refugees now over 2 million (video) [Електронний ресурс] /Jouce Arnold. – 2013, 8 september. – Режим доступу: <http://www.taylormarsh.com/blog/2013/09>. **48.** Chulor Martin. EU must open doors to avoid Syrian refugees catastrophe, says UN [Електронний ресурс] /Martin Chulor, Harriet Grant. - 2014, 13 january. – Режим доступу: <http://www.traguardia.com/world/2014>. **49.** Сирийские беженцы в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unhcr.ru/index.php?id=10&tx_ttnews%5Btt_news%5D=439&cHash=59d444b50f91e98002f4329be8a27b29. **50.** Країни зачиняють двері для сирійських біженців // ББС-13.11.2014. **51.** Amnesty: богатые страны не впускают беженцев из Сирии //ББС-5.12.2014. **52.** Новикова Евгения. Бесспорное право на убежище [Електронний ресурс]. – 2012, 19 октября. – Режим доступу: <http://expert.ru/2012/10/19>. **53.** Бегство от войны в закрытые двери [Електронний ресурс]. – 2013, 7 июля. – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/analytics/>. **54.** Syria crisis- European commission – Европа [Електронний ресурс]. – 2014, 11 december. - Режим доступу: https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf. **55.** Exodus from Syria [Електронний ресурс]. – 2015, 12 january. – Режим доступу: <http://www.economist.com/blogs/grafickdetail/2015/01/daily-chart-4>. **56.** Syrian regional refugee response [Електронний ресурс]. - 2015, 22 january. – Режим доступу: <http://pdata.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>. **57.** ООН. Доклад верховного ООН по делам беженцев за период с 1 июля 2013 года по 30 июня 2014 года [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.refword.org/>

cgi/opensdocpdf.pdf. **58.** Эрдоган: Турция потратила на сирийских беженцев \$2 миллиарда [Электронный ресурс]. – 2013, 23 сентября. – Режим доступа: <http://www.i-g-t.org/2013/09/23/>. **59.** Темиргалиева Лейсан. Как живут сирийские беженцы? [Электронный ресурс] /Лейсан Темиргалиева. – Режим доступа: <http://golosislama.ru/news.php?id=18647>. **60.** Сирийские беженцы причина-социальных проблем в Турции [Электронный ресурс]. – 2015, 19 февраля. – Режим доступа: <http://inosmi.info/>. **61.** Сирийские беженцы в Турции могут остаться без помощи [Электронный ресурс]. – 2015, 6 марта. – Режим доступа: <http://www.unmultimedia.org/radio/187479/>. **62.** Мужниекс Нил. Сирийские беженцы: в подходе Европы необходима «сперезагрузка» [Электронный ресурс] / Нил Мужниекс. – 2015, 3 февраля. – Режим доступа: <http://www.coe.int/ru/web/portal/home>. **63.** Иранские беженцы в странах СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kazedu.kz/referat/197134>. **64.** Пастухов Евгений. Незванные гости [Электронный ресурс] /Евгений Пастухов. – Режим доступа: <http://continent.kz/2006/18/10.htm>. **65.** Burdened economy. Pakistan has spend \$200b on Afghan refugees [Электронный ресурс]. – 2013, 26 october. – Режим доступа: <http://tribune.com.pk/story/622518/>. **66.** Афганские беженцы не хотят возвращаться на родину [Электронный ресурс]. – 2013, 15 августа. – Режим доступа: <http://rus.ruvr.ru/2013-08-15>. **67.** Мануков Сергей. Попросили из страны [Электронный ресурс] /Сергей Мануков. – 2012,23 июля. – Режим доступа: <http://www.newziv.ru/world/2012-07-23/166880>. **68.** UNHCR: Afghanistan the larges source of refugees worldwide [Электронный ресурс]. – 2013, 20 june. – Режим доступа: <http://www.rawa.org/temp/runews/2013/06/20/>. **69.** Costs of war. Afgan refugees (November 2012) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://costsofwar.org/article/afgan.refugees>. **70.** Мануков Сергей. Великий исход [Электронный ресурс] /Сергей Мануков. – 2013, 17 октября. – Режим доступа: <http://www.newizw/world/2013-10-17/190855>. **71.** Проблемы афганских беженцев в Иране. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kerzak-1.livejournal.com/2488945.html>. **72.** UNHCR 2011: refugee statistics: full data [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.theguardian.com/news/datablog/2011/jun/20/all/>. **73.** Faisal Mahmood. Пакистан: три поколения афганских беженцев в трущобах Исламабада [Электронный ресурс] /Mahmood Faisal. – 2014, 4 февраля. – Режим доступа: <http://www.ridus.ru/news/154095>. **74.** Абдуллоев Рахматулло. Влияние афганского кризиса на этнический состав общества [Электронный ресурс] /Рахматулло Абдуллоев. – 2008, 12 сентября. – Режим доступа: <http://easttime.ru/analitic/2/13/477.html>. **75.** Число беженцев в мире превышает 9 миллионов //Демоскоп Weekly. -2005. – N221-222.- 29 августа – 11 сентября. **76.** Afghans flee to India, but life remains tough [Электронный ресурс]. – 2013, 24 july. – Режим доступа: <http://bigstory.ap.org/article/>. **77.** Haider Mateen. Pakistan world's largest host of refugees: UNHCR [Электронный ресурс] /Mateen Haider. – 2014, 20 june. – Режим доступа: <http://www.dawn.com>. **78.** Четырех нелегалов из Афганистана задержали в Донецке [Электронный ресурс]. – 2014, 10 июня. – Режим доступа: <http://www.bagnet.org/news/accidents/218688>. **79.** Turkish limbo pushing Afhan refugees to EU [Электронный ресурс]. – 2013, 3 january. – Режим доступа: <https://euobserver.com/fortress-eu/118399>. **80.** Афганский министр: беженцы в Греции подвергаются издевательствам со стороны властей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://umma.ua/news/world/011/09/27/3220>. **81.** Pakistan fleing offensive find new dangers in Afghanistan [Электронный ресурс]. – 2015, 30 january. – Режим доступа: <http://news.yahoo>.

com. **82.** 450 000 беженцев из Афганистана останутся в Иране [Електронний ресурс]. – 2014, 13 декабря. – Режим доступу: <http://9tv.co.il/news/2014/12/13/92168.html>. **83.** Peoples groups resources. Jordan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://joshuaproject.net/countries/JO>. **84.** Кувейт планирует выдворить из страны сотни тысяч нелегальных рабочих // Демоскоп Weekly. – 2014.-N583-584.-27 января -9 февраля. **85.** Самсонов А. Зачем западу хаос на Ближнем Востоке [Електронний ресурс] /А. Самсонов. – 2013, 3 сентября. – Режим доступу: <http://torward.ru/32801>. **86.** Полонский И. «Неарабские эмираты»: мигранты в странах Персидского залива [Електронний ресурс] /И. Полонский. – 2015, 15 января. – Режим доступу: <http://torward.ru/66756>. **87.** В Саудовской Аравии прошла «охота» на мигрантов [Електронний ресурс]. – 2014, 10 января. – Режим доступу: http://islam-today.ru/islam_v_mire/blizniy-vostok/. **88.** Алешковский И.А. Тенденции международной миграции в глобализующемся мире // Век глобализации.-2008.-N2. [Електронний ресурс] /И.А. Алешковский, В. А. Ионов.- Режим доступу: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129862/>. **89.** Первый месяц депортации. Саудовская Аравия выслала 110.234 нелегалов [Електронний ресурс]. – 2013, 4 декабря. – Режим доступу: <http://www.vesti.az/news/183760>. **90.** Тысячи мигрантов Саудовской Аравии устроили кровавый бунт в столице [Електронний ресурс]. – 2013, 10 ноября. – Режим доступу: <http://www.ntv.ru/novosti/720478/rambler>. **91.** Саудовская Аравия: Бунты и высылки рабочих-мигрантов [Електронний ресурс]. – 2013, 10 ноября. – Режим доступу: <http://www.aitrus.info/node/3399>. **92.** Власти Саудовской Аравии депортировали 379 тыс. нелегалов за 5 месяцев // Демоскоп Weekly.-2014.-N591-592-24 марта- 6 апреля. **93.** Туркменистан: находя решение в мире беспрецедентного перемещения [Електронний ресурс]. – 2015, 10 июля. – Режим доступу: <http://www.unhcr.kz/rus/news-of-the-region/news/2415>. **94.** Население Израйля – около 8.680.000 человек (27.04.2017) // Демоскоп Weekly. – 2017. - №527-528. – 1-21 мая. **95.** УВКБ ООН: Число людей, насильно изгнанных из своих домов составляет 65,6 млн. [Електронний ресурс]. – 2017, 19 июня. – Режим доступу: <http://m.ara.az/novosti-az>. **96.** Лютый Александр. 148 тысяч нелегалов в Израиле [Електронний ресурс] /Александр Лютый. – 2016, 20 сентября. – Режим доступу: <https://israinfo.co.il/>. **97.** В мире насчитывается более 65 млн. беженцев – ООН // Факты. – 19.06.2017. **98.** Турция возвела стену на границе с Сирией и Ираком [Електронний ресурс]. – 2017, 14 января. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/society/>. **99.** ООН: Число вынужденных переселенцев в мире побило рекорд // ББС. – 19.06.2017. **100.** Количество сирийских беженцев превысило 5 млн. человек [Електронний ресурс]. – 2017, 30 марта. – Режим доступу: <http://ru.golos.ua/специальные-проблемы>. **101.** Цього року майже 500 тис. сирийців повернулися додому // Українська правда. – 1.07.2017. **102.** Conflict Studies Journal of the University of New Brunswick [Електронний ресурс]. – 2010, 29 august. – Режим доступу: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS?directory=FALL98/articles/&filename=Gunter.htm>. **103.** The Human Cost of the PKK Conflict in Turkey: The Case of Sur-International Crisis Group [Електронний ресурс]. – 2016, 17 march. – Режим доступу: <https://www.crisisgroup.org/Europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/>. **104.** Во всем мире насчитывается около 7 млн. афганских беженцев и иммигрантов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://afghanistantoday.ru/node/>. **105.** Афганці – перші у трійці національностей, які тікають до Європи // Євроньюс. – 9.09.2016.

§4. Країни Південної Азії та Азіатсько-Тихоокеанського регіону

Цей регіон є досить багатолюдним, зауважимо, що населення Індії та Китаю перевищує 2 млрд. чоловік, а тому локальні війни тут супроводжуються багатотисячними жертвами, і рахунок біженців йде на мільйони чоловік. Досить сказати, що після закінчення громадянської війни, з материкового Китаю на Тайвань перебравось 2 млн. біженців, включаючи військових Чан-Кайші [1]. Утворення Індії та Пакистану супроводжувалось кривавими індусо-мусульманськими погромами, в результаті яких у 1950 році в Пакистані нараховувалось 6,5 млн. біженців із Індії, а в Індії 5,5 млн. біженців з Пакистану [2], а наступного 1951 року, в Пакистані перебувало 7,226 млн. біженців з Індії, а в Індії – 7, 249 млн. біженців з Пакистану [3]. В 70-ті роки після закінчення воєн в Індокитаї, з півострова втекло 3 млн. чоловік, а війна за незалежність Бангладеш у 1971 році мала наслідком появу 10 млн. біженців з цієї країни на індійській території [4]. Подібні приклади можна наводити і далі. Розглянемо ситуацію з біженцями та нелегалами по окремих країнах регіону.

Індія. Уряд країни відноситься до біженців добре, хоча і не є учасником Конвенції про статус біженців 1951 року та протоколу 1967 року, проте співпрацює з УВКБ ООН, що має наслідком певну допомогу з боку цієї організації для біженців які осіли на території цієї держави. Основними групами біженців на території Індії були такі:

Біженці з Тибету. Індія прийняла близько 80 тис. тибетських біженців, які змушені були тікати після придушення китайською армією повстання тибетців у 1959 році [5,с.18]. З того часу, кількість тибетських біженців зростала і в 2010 році їх усього нараховувалось 134 тис. чоловік, з них 100 тис. (74,63%) - в Індії, 20 тис. (14, 93%) - в Непалі, 1,249 (0,93%) – в Бутані, а решта в інших державах світу [6]. Наступна група – це **біженці-таміли** з Шрі-Ланки, які змушені були покинути свою батьківщину внаслідок громадянської війни. Живуть на півдні Індії в штаті Таміл Наду в 117 таборах для біженців [7]. В зв'язку з завершенням громадянської війни на Шрі-Ланці чисельність біженців-тамілів потрохи зменшується. Якщо в 1998 році біженців-тамілів у Індії нараховувалось понад 100 тис. [8], то в 2007 році їх було близько 73 тис. [7], а у 2013 році – 66.700 чоловік [9]. Третя за чисельністю – це **біженці з Афганістану**, 92% з яких складають афганські індуси, або сикхи [7]. У 2013 році число зареєстрованих афганських біженців складало 18 тис. чоловік [10], а разом з незареєстрованими біженцями їхня кількість сягає 60 тис. чоловік [3]. У серпні 2015 року УВКБ ООН зареєструвала в Індії усього 27 тис. біженців, хоча їхня реальна кількість перевищувала 200 тис. чоловік [63].

Попри лояльне ставлення уряду, життя біженців у Індії, як і в інших країнах світу, є вкрай важким. Наприклад, тільки 1-3% тибетських біженців мають індійське громадянство, причому біженців зобов'язують 1 раз на 5 років продовжувати свій статус [11]. Більше 25% тибетських біженців – безробітні, а ті, хто мають роботу одержують за неї набагато менше ніж громадяни країни [12]. Аналогічним чином, афганські біженці в Індії не мають дозволу на роботу, а тому змушені працевлаштовуватися в неформальному секторі економіки. Один раз на три місяці біженці, зареєстровані в УВКБ ООН, отримують допомогу розміром 17.350 рупій (\$285). Що це означає, свідчить той факт, що в середньому за житло, за місяць сім'я біженців має платити 12.000 рупій (\$195) [10]. Тому не дивно, що в багатьох сім'ях біженців їдять не більше двох разів на день [10]. Стосовно внутрішньо переміщених осіб, то їх у 2012 році нараховувалось 506 тис. чоловік – переважно з регіону Кашмір, де десятиріччями ведуться бойові дії індійської армії проти місцевих сепаратистів [13].

Індія потерпає від масової нелегальної міграції - в основному з сусідньої Бангладеш. Згідно [14, с.25] тільки протягом 1972-2000 рр. незаконно перетнули індійський кордон 16 млн. бангладешців! Неконтрольований наплив нелегалів призвів, особливо на північному сході Індії, до кривавих етнічних конфліктів між нелегалами та корінним населенням з тисячами жертв (див. [15]). В 2000-ні роки кількість нелегалів з Бангладеш зросла до 20 млн. чоловік, що змусило уряд Індії побудувати на кордоні з Бангладеш загороджувальний мур завдовжки 4.000 км. і кілька метрів у висоту [16]. Упродовж 2000-2009 рр. при спробі його подолати загинуло понад 900 нелегалів [16]. Досить частими є зіткнення корінних мешканців з нелегальними гастарбайтерами з інших регіонів Індії. Так, наприклад, тільки впродовж 2000-2003 рр. в штаті Ассам було вбито 150 нелегальних робітників з штатів Біхар та Уттар-Прадеш [14, с. 27].

У сусідньому **Пакистані**, результатом бойових дій між урядовими військами та загонами організації Талібан, які ведуться на півночі країни, стала поява понад 3,44 млн. ВПО [65].

В **Непалі**, наприкінці 2000-них років нараховувалось 120.370 зареєстрованих біженців, у тому числі 20 тис. біженців з Тибету [17]. Умови життя тибетських біженців у Непалі є такими ж важкими, як і в Індії, уряд Непалу не дозволяє біженцям проводити антикитайську діяльність в країні [18]. Решту біженців у Непалі складають так звані **лхоцампа**. Це нащадки уродженців Непалу, які наприкінці 19 століття перебравалися у сусідній Бутан, але були «вичавлені» з нього назад у Непал внаслідок етнічного конфлікту, що там відбувся. Тоді загинуло 300 чоловік, 500 було поранено і загалом з Бутану було вигнано понад 100 тис. лхоцампа [19]. Непал відмовився їх

визнавати в якості своїх громадян. Вони були поселені в 7 таборах на півночі Непалу [17]. Згідно [20] Непал покинула одна шоста частина його населення, причому дорога назад – в Бутан виявилась для лхоцампа закритою. Їм залишилось тільки проживати у таборах для біженців без усяких прав – без права на працю, на землю, без права покидати табір та проживати за його межами. Життя лхоцампа повністю залежало від постачання УВКБ ООН [21]. Лхоцампа – це одна з небагатьох груп біженців, яким врешті-решт пощастило, оскільки переважну їх кількість вдалося пересилити в треті країни. Із 108 тис. лхоцампа в 2011 році [20], станом на квітень 2014 року було переселено 88.700 чоловік, з них 75 тис. в США, а решту - в інші країни переважно в Австралію, Канаду і т.д. [19, 22]. Ті лхоцампа, яких не вдалося переселити, розміщуються в двох таборах для біженців. Решта таборів для біженців у Непалі була закрита.

В Бангладеш є свої біженці – так звані **біхарі** та **рохінджа**. Біхарі – це вихідці з індійського штату Біхар, які свого часу перебравлися до Бангладеш, і які в 1971 році виступали проти національно-визвольного руху у цій країні. Після здобуття незалежності вони були піддані репресіям – не мали громадянства країни, і значна частина з них у 2006 році - від 240 до 300 тис чоловік, проживали у 66 переповнених таборах-гетто [23]. У відповідь на вимогу уряду Бангладеш до влади Пакистану переселити всіх біхарі у Пакістан, уряд Пакистану виступив з погрозою насильницької депортації 1,5 млн. нелегалів-бангладешців у цій країні [23]. Після цього уряд Бангладеш почав потрохи надавати громадянство країни тим біхарі, які під час війни за незалежність були або неповнолітніми, або народились після 1971 року. Так в 2006 році громадянство країни одержали 150 тис. біхарі, всього їх у Пакистані понад 841 тис. чоловік [23].

Рохінджа - це вихідці з Бангладеш, які в колоніальні часи поселилися на території Бірми, і які під час громадянської війни виступали зі зброєю в руках проти уряду країни. За це були позбавлені громадянства країни, причому уряд Бірми (М'янми) намагається усяким чином «випхнути» їх з території держави. В свою чергу, уряд Бангладеш не вважає рохінджа своїми громадянами. За думкою ООН, рохінджа, чи не найбільш маргіналізований народ у світі. Точна їх чисельність невідома. Вважається, що в світі їх до 3,5 млн. [23] в тому числі в Бірмі – до 1 млн. чоловік [24, с.18], де вони складають 28,5 % населення штату Ракхайн. Згідно з [23] з 300 тис. біженців рохінджа тільки кожен десятий має цей статус. Окрім Бангладеш, біженці-рохінджа ще проживають у 9 таборах у Таїланді, вздовж бірмано – таїландського кордону. У 2012 році, згідно [25] у цих таборах перебувало 84.900 зареєстрованих та 62 тис. незареєстрованих біженців. Згідно даних джерела [13], у 2012 році в Бангладеш знаходилося 230.674 зареєстрова-

них біженців-рохінджа, в Малайзії – 84.671 та в Таїланді – 83.317 чоловік. У 2017 році число біженців-рохінджа тільки у Бангладеш зросло до 500 тис. чоловік [65]. Народ рохінджа попав у повну безвихідь, оскільки уряд Бірми не вважає їх своїми громадянами, а уряд Бангладеш за жодних обставин не хоче їх визнавати своїми співвітчизниками. Більше того, в 2014 році громадянам країни було законодавчо заборонено укладати шлюби з рохінджа [26]. А тому долею біженців – рохінджа залишається або робота нелегалами в тіньовому секторі приймаючих держав, або прозябання на протязі десятків років у таборах для біженців.

Загалом, внутрішньополітична ситуація в Таїланді та Малайзії є набагато кращою, ніж у Бірмі, де громадянська війна точиться з 1948 року, і де окрім біженців нараховується велика кількість внутрішньо переміщених осіб. Станом на 2012 рік їх було зареєстровано 454.200 чоловік [13]. Тому й не дивно, що окрім біженців у ці країни, з Бірми йде великий потік нелегальних мігрантів. Станом на кінець 2012 року, в Таїланді знаходилося від 2 до 2.5 млн. гастарбайтерів з сусідніх країн, в тому числі 80% їх числа - з М'янми [27]. З одного боку мігранти виконують роботу, яку не хочуть виконувати місцеві жителі, і на кабальних умовах, що збагачує місцевих підприємців. Досить сказати, що із вказаного числа гастарбайтерів тільки 743.963 мали дозвіл на роботу [28]. Інші працюють нелегально. З іншого боку, велика кількість нелегалів, як і в інших країнах приносить проблеми, в першу чергу у вигляді кримінальної злочинності. На вимогу уряду Таїланду забрати своїх нелегалів, уряд Бірми відповів відмовою через неможливість їх повного працевлаштування. Аналогічним чином, в Малайзії знаходилося 1,8 млн. іноземних робітників на легальних підставах та 0,8 млн. нелегалів – в основному з сусідньої Індонезії [29]. Як і в Таїланді, мігранти тут працюють на важких і непрестижних роботах за низькі заробітні плати. Велика кількість гастарбайтерів у приймаючих державах до добра не доводить, про що ще раз довели події у сусідньому Сінгапурі, де у сутічках мігрантів з поліцією наприкінці 2013 року загинув 1 чоловік, 16 були поранені та 27 затримані [30]. Мігрантів, в основному з Індії та Бангладеш у Сінгапурі виявилось забагато: 1,3 млн. чоловік [30] на 5,31 млн. населення країни [31]. Уряд країни швидко взяв ситуацію під контроль, тим більше, що за подібні злочини законодавством Сінгапуру передбачено суворе покарання: до 7-ми років позбавлення волі та побиття палицями [30].

Разом з тим, у вказаних державах проводиться репатріація біженців з тих країн, де закінчилися бойові дії. Так, наприклад, у 2005 році з території Малайзії, додому у В'єтнам були репатрійовані останні з 250 тис. біженців, які прибули сюди у 1975 році [31], а в 2012 році з території Таїланду на батьківщину були репатрійовані 7 тис. лаоських біженців [32].

Індонезія є постачальником гастарбайтерів у країни регіону, яких згідно [33] у 2013 році нараховувалось близько 4 млн. чоловік. Число ж біженців у країні є досить невеликим. Так, у 2014 році у Індонезії перебувало 4.305 чоловік, які мали статус біженця, в тому числі 37% - з Афганістану, 19% - з М'янми, 8% - з Шрі-Ланки, 8% - з Сомалі, та 6.202 осіб, які шукали притулок, у тому числі 59% - з Афганістану, 10% - з Ірану, по 6% з Сомалі та Іраку [34]. В країні знаходилось 180 тис. внутрішньо переміщених осіб, в основному в області Аче (острів Суматра) внаслідок бойових дій, які там проходили [13], та ще 9.368 біженців з Індонезії у державі Папуа - Нова Гвінея [13], які втекли сюди через бойові дії у західній (індонезійській) частині острову Нова Гвінея.

Велика частина гастарбайтрів з Індонезії, а також з Філіппін, прагне потрапити на заробітки в малайзійський штат Сабах, що на півночі острова Борнео. Багато з них там працює нелегально. З цим явищем активно бореться поліція Малайзії, депортуючи нелегалів додому. Масштаби депортації з Сабаху вражають: упродовж 1990-2012 рр. загалом було депортовано 446.173 біженців та нелегалів, в основному з Бірми, Філіппін, В'єтнаму і т.д. [35].

Країни регіону, у своїй політиці стосовно мігрантів, дотримуються наступних принципів, з урахуванням негативного досвіду країн Євросоюзу [66]:

1. Мігранти ставляться у досить жорсткі рамки, з недопущенням їх постійного проживання у країні та формування емігрантських анклавів та діаспор;

2. Перевага надається мігрантам з сусідніх країн, де живе близьке у культурному та ментальному відношенні населення по відношенню до корінного населення приймаючої держави;

3. Державні структури здійснюють постійний контроль над професійним та статевим складом мігрантів.

В **Китаї**, у 2012 році знаходилось 300.897 біженців - етнічних китайців з В'єтнаму, та 30-50 тис. біженців з Північної Кореї [13]. Додамо, що в Південну Корею втекло 30 тис. корейців з Північної Кореї [36]. Положення корейських біженців є важким. Наприклад, в Китаї їх біженцями не визнають, а тому вони намагаються вступити в шлюб з етнічними корейцями - громадянами Китаю. Згідно [68] 60-70% біженців склали жінки, причому 70-80% з них через важке матеріальне положення були вимушені займатися проституцією. І звичайно над біженцями висить загроза депортації.

Потужний економічний розвиток Китаю, як магніт притягує до себе гастарбайтерів з усього світу, включаючи нелегальних мігрантів. В джерелі [37], станом на 2013 рік число нелегалів у Китаї оцінювалось в 50 млн. чоловік, включаючи 300 тис. росіян, українців та білорусів, 100 тис. вихід-

ців з Африки в місті Гуанчжоу, і т.д. В [38] наведена менша, і на наш погляд більш реальна цифра нелегальних мігрантів у Китаї: 600 тис. чоловік у 2011 році, причому тільки третина з них перебувала на легальній основі. Число росіян в Китаї за даними цього джерела складало 10 тис. чоловік. Велика кількість нелегалів створює проблеми для уряду країни, а тому часто має місце їх депортація. Так, у 2012 році з території Китаю було депортовано 200 тис. нелегалів, причому за інформацію про нелегалів китайські власті платять 100 юанів (520 російських рублів) [37]. Додамо, що процес старіння населення, який охопив велику частину держав земної кулі, не обійшов стороною і Китай. Наприклад, на кінець 2016 року тут було зафіксовано 1.382.271 жителів, у тому числі людей старше 60 років було 230 млн. чоловік, що склало 16,7 % населення країни [68]. Цифра 230 млн. – це велика цифра. Вона приблизно дорівнює населенню такої держави, як Індонезія. Тому, в перспективі, перед урядом Китаю може встати проблема насичення ринку праці держави молодю робочою силою з інших країн. У 2016 році вид на проживання в Китаї було надано 1.576 іноземцям, отож 600 тис. іноземців, які проживають в Китаї розглядаються багатьма, як майбутні громадяни цієї країни [69].

Ситуацію з біженцями та нелегалами в **Австралії та Японії** розглянемо детальніше. Якщо вести мову про **Австралію** - то це в основному країна іммігрантів. Станом на 2013 рік поза межами Австралії народилось 25% її громадян [39, с.34]. Проте до країни іммігранти прибувають як легально, так і нелегальним чином. Нелегалів тут ще називають «людьми на човнах», і прибувають вони в основному з Індонезії. Згідно [40] за період 2007-2013 рр. на 798 човнах їх прибуло до Австралії 50.032 чоловік. Це створювало проблеми для бюджету країни, оскільки нелегалів потрібно було десь утримувати, а потім, в разі негативного рішення, ще й оплачувати їхню депортацію. Так, депортація 8 тис. нелегалів у 1998 році коштувала австралійській казні 50 млн. доларів [39, с.34], а упродовж 2002-2007 рр. на біженців та нелегалів було витрачено 1 млрд. доларів [41]. Статус біженця присвоюється дуже невеликому відсотку нелегалів – порядку 8% їх кількості [39,с.33]. Якщо говорити про австралійську територію, то нелегали утримуються в спеціальних центрах на острові Різдва (понад 2 тис. місць) та поблизу міста Дарвін на півночі країни в 4 центрах утримання (понад 1 тис. місць) [42].

Починаючи з 2013 року уряд Австралії повів рішучу боротьбу з нелегалами. Згідно угоди 19 липня 2013 року з урядом Папуа - Нової Гвінеї всі нелегали, які незаконно прибули на австралійську територію, перенаправляються в ПНГ, де в спеціальному центрі чекатимуть вирішення своєї долі. Цей центр місткістю в 1.300 місць побудований на острові Манус [43].

Нелегали ще також утримуються у спеццентрі на острові Науру. В серпні 2014 року угоду про прийом нелегалів з Австралії було укладено з урядом Камбоджі [44]. Звістка про депортацію з території країни викликала бунти нелегалів, проте вони були швидко придушені силами безпеки Австралії. Так під час бунту на о. Манус в лютому 2014 року загинув 1 нелегал та 77 були поранені [43], а в бунті на о. Науру в липні 2013 року прийняло участь 150 нелегалів, було поранено кілька чоловік, матеріальні збитки склали 55 млн. доларів США [45]. Причина бунтів нелегалів є зрозумілою, оскільки дорога до Австралії коштує недешево: наприклад, з Афганістану до Австралії – 9 тис. доларів США [46]. Перевіз нелегалів дає можливість контрабандистам заробляти величезні гроші – порядку 10 млрд. австралійських доларів щороку [39, с.33], причому питання безпеки нелегалів контрабандистів не цікавить. Тільки упродовж 2001-2012 рр. при спробі добратись до Австралії, в морі втопилося близько 1 тис. нелегалів [47]. Тому уряд країни призначив грошову винагороду в сумі 180 тис. доларів за інформацію, яка призведе до арешту контрабандистів-перевізників [48]. Кораблі австралійських МВС перехоплюють кораблі з нелегалами в морі, і повертають їх назад. Тільки в 2012 році було перехоплено 62 човни на яких знаходилось 4,5 тис. нелегальних мігрантів [49]. Тим нелегалам, яким все ж таки вдається прорватися на територію Австралії, вручається кодекс біженця, де роз'яснюється, як претенденту на цей статус слід себе вести, щоб уряд країни, можливо, в майбутньому, надав нелегалам статус біженця [50]. На початок 2016 року в центрах для біженців на островах Науру та Манус перебувало 1.807 чоловік [70]. Останнім часом, уряд Австралії платить «підйомні» нелегалам, які побажали повернутися додому. Так, нелегалам з Лівану за повернення додому платять до 9,4 тис. доларів, з Ірану та Судану - по 4 тис., з Пакистану та Непалу по 3,3 тис. доларів [51].

Причина такої поведінки австралійського уряду є простою. Хоча Австралія і є країною іммігрантів, але вона не зацікавлена в іммігрантах - жебраках, а навпаки, в багатих людях, тим більше, що за 200 тис. доларів громадянство країни можна купити [51]. В 2013 році клопотання про надання статусу біженця подало близько 21 тис. чоловік [47]. Як зазначено нами вище, лише невеликий відсоток з числа бажаючих отримує омріяний статус. Ті ж, хто отримав статус біженця в Австралії, живуть нижче прожиткового мінімуму у цій країні. Наприклад, афганські біженці, яких в країні у 2012 році нараховувалось 7.192 [13] не мали права вчитися і працювати, і жили на 89% допомоги з безробіття, що складало 220 доларів у тиждень [52]. Після оплати оренди за житло цих грошей ледве вистачає на їжу, але не вистачає, щоб вислати їх додому - в Афганістан, до сім'ї. Їхня доля – життя на задвірках суспільства помножене на загрозу депортації.

Негативне відношення австралійського суспільства до біженців та нелегалів, серед іншого, викликane ще й тим, що переважна їх кількість – це мусульмани. Так, згідно [39, с.35] переваги австралійців стосовно іммігрантів були такими: для вихідців із Великобританії – 79%, з Нової Зеландії – 78,3%, а от із Індонезії всього 23,3%, а з Саудівської Аравії рейтинг – 18,1%. Спроби мусульман, які на початку 21 століття склали 2% населення країни [53] вкорінити в країні закони шариату наштовхнулись на рішучий спротив австралійського суспільства. «Масла у вогонь» додав ще судовий процес 2009-2010 рр. над групою мусульман, які готували теракт на одній із військових баз поблизу Сіднею [53], а спроба теракту, який влаштував наприкінці 2014 року в одному з кафе Сіднею мусульманин, виходець з Ірану, викликала всезагальне обурення [54]. Неприємним фактом для уряду країни виявилось також те, що в Сирію та Ірак, у якості джихадистів відправилось воювати 110 австралійських громадян, переважно мусульманського походження [71]. Було визнано, що політика мультикультуралізму в Австралії потерпіла крах, а тому нові правила іммігрантів стали більш жорсткими, причому, особливо не приховувалось, що даний захід направлений перш за все проти мігрантів-мусульман [53].

Якщо говорити про біженців та мігрантів, включаючи нелегальних, в **Японії**, то слід взяти за основу слова міністра земель та транспорту країни Каріокі Накаями про те, що японці не люблять іноземців і не хочуть бачити їх у себе в країні [55]. Статус біженця тут одержати досить важко. Так, наприклад, упродовж 1982-2012 рр. з 14.299 клопотань про надання статусу біженця було отримано тільки 616 позитивних відповідей. Причому чим далі, тим статус біженця в Японії отримати все важче. Наприклад, з 2 545 клопотань у 2012 році статус біженця одержали всього 18 чоловік [55], а в 2013 році з 3.777 клопотань – усього 6 чоловік, що було найнижчим показником за останні 15 років [56]. У наступні роки ситуація не змінилася. Так у 2014 році з 5 тис. клопотань статус біженця одержало 11 чоловік, у 2015 році з 7.859 клопотань – одержало 27 чоловік [72], а у 2016 році з 10.901 клопотань – статус одержало 28 чоловік [73].

Стосовно нелегальної міграції, то її пік прийшов на 1993 рік, коли в країну незаконно потрапило 298.646 чоловік [57]. Далі через рішучу позицію уряду країни кількість нелегалів постійно зменшувалася. Так, у 2008 році в країні було зафіксовано 149.785 нелегалів [57], а в 2013 році – 62.009 чоловік [58]. Цьому не в останню чергу сприяло перекриття трафіку нелегалів з Китаю до Японії: плата за проїзд з одного нелегала складала 10 тис. доларів США [58]. Починаючи з 2012 року японські закони стали ще більш жорсткими до іноземців. Якщо іноземець протягом 14 днів не заявляє про своє перебування в країні, його можуть оштрафувати на 200 тис. ієн

(2,5 тис. доларів США), а протягом 90 днів – його можуть депортувати [59]. Якщо впіймають підприємця, який незаконно найняв на роботу іноземця – штраф 3 млн. ієн (37,5 тис. доларів) [59]. Окрім цього, імміграційна служба разом з поліцією проводить систематичні облави в місцях можливого проживання нелегальних мігрантів [59]. А тому можливості для роботи нелегалів у Японії дуже невеликі. Для жінок – це робота в барах з сумнівною репутацією, а для чоловіків – на віддалених від сторонніх очей звалищах, де вони розбирають старі автомобілі на запчастини [58].

Стосовно легальних мігрантів, то їх, наприклад, у 2008 році нараховувалося понад 2,2 млн. чоловік, що складало 1,74% населення Японії, причому 42 тис. чоловік проживало в столиці – Токіо [60]. І це не рахуючи китайської та корейської діаспор загальною чисельністю 1,2 млн. чоловік – громадян Японії [60]. В наступні роки чисельність іноземців дещо зменшилась. Наприклад, у 2012 році їх було нараховано 2 078 480 чоловік [57], причому переважали в основному китайці, корейці, бразильці та філіппінці. Наприклад, в 2010 році в Японії перебувало 674.871 китайців, 545.397 корейців, у 2007 році було зафіксовано 202.592 філіппінців, і т.д. [57]. Ці люди, загальною мірою, потрапили до Японії на запрошення працювати на конвеєрах «Ніссану» чи «Тойоти» [60], але через кризу першими потрапили під звільнення, і позбавились службового житла. Багато хто з них вїхав на батьківщину, але багато залишилося в Японії зайнявши найнижчі місця тамтешньої соціальної драбини. Проте процес старіння японської нації приймає невідворотній характер, і без завозу мігрантів країні не обійтися. Наприклад, у 2013 році в Японії нараховувалось 30,8 млн. чоловік віком старше 65 років, що складало 24,1% населення країни, а дітей віком до 16 років 16,5 млн. чоловік (13% населення) [61].

Міграційні процеси охопили навіть таку, в минулому мононаціональну країну, як **Південна Корея**. Дійсно, якщо у 1992 році іноземців у країні було всього 50 тис. чоловік, то через 20 років - у 2012 році їх нараховувалось 1,25 млн. чоловік, або 2,5% населення країни, причому 168 тис. чоловік, або 14% їхньої кількості склали нелегали [62]. Приблизно половина іноземців – це громадяни Китаю, в основному етнічні корейці, далі йдуть громадяни США та Філіппін. Уряд Південної Кореї не дозволяє мігрантам осідати у країні та створювати свої анклави [66]. Цікаво, що сюди емігрувало 30 тис. громадян Узбекистану (серед них 5 тис. нелегалів) – в основному етнічних корейців [62]. Тобто бачимо, що світові економічні процеси приводять на історичну батьківщину тих корейців, предки яких багато десятиріч тому назад були змушені її покинути.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заяц Д. Тайвань (Китайская республика) [Электронный ресурс] /Д. Заяц. – Режим доступу: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200501702>.
2. Проблема афганских беженцев в Пакистане [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.studsell.com/view/129063/>.
3. Death toll in the partition. [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://necrometrics.com/20c300k>.
4. Моргунов Юрий. Беженцы – глобальная проблема XXI век // Белорусский журнал международного права и международных отношений – 2001. – N2 [Электронный ресурс] /Юрий Моргунов – Режим доступу: <http://evolutio.info/content/view/431/52>.
5. Лазарева Т. С. Зигзаги национальной политики Китая [Электронный ресурс] /Т.С. Лазарева. // Азия и Африка сегодня. – 2010. – N3. -с.18-25.
6. Другая жизнь (цикл: неизвестные страны). Тибет. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://ok.ru/sosedipopl/topic/63859781635030>.
7. Refugees and Asylum Seecers in India [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://http://two-circles.net/data-bank/>.
8. Конфликт га Шри-Ланке. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://waronline.org/for a/index.php?>.
9. Sri Lanka-Complex Emergency [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ecoi.net/en/file/local/1014887/1788>.
10. Refugees camps [Электронный ресурс]. – 2013, 3 september. – Режим доступу: <http://blogs.wsj.com/photojournal/2013/09/03>.
11. Afghans free to India?, but life remains tough [Электронный ресурс]. – 2013, 24 julay. – Режим доступу: <http://bigstory.ap.org/article/>.
12. Moynihan Maira. Tibet in exile: refugees or citizens? [Электронный ресурс] /Maira Moynihan. – 2012, 16 august. – Режим доступу: <http://www.rangzen.net/2012/08/16/>.
13. Techno Serve’s work with Tibetan refugees.. [Электронный ресурс]. – 2013, 13 august. – Режим доступу: <http://www.technoserve.org/blog/>.
14. The World Factbook – Field Listing – Central Intelligence Agency [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/redirects/ciaredirect.html>.
15. Лихачев К.Л. Непokoйный Ассам /К.Л. Лихачев. // Азия и Африка сегодня – 2012 – N10. – с.25-30.
16. Яковлев А.Ю. Национализм не сдаётся /А.Ю. Яковлев. // Азия и Африка сегодня – 2011 – N2. – с.22-28.
17. Indo-Bangla border fencing to be completed by March 2010.[Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://zeenews.india.com/news/nation/569528.html>.
18. Over 20,000 Bhutanese refugees resettled from Nepal. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/4aa64146.html>.
19. Видео. Тибетские беженцы в Непале [Электронный ресурс]. – 2013, 5 июня. – Режим доступу: <http://savetibet.ru/2013/06/05/ nepal.html>.
20. Bhutanese Refugees.[Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://bhutanese-refugees.com>.
21. Бутанские беженцы. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.knowledgr.com/03223984>.
22. Репортер - Бутанские беженцы в Непале [Электронный ресурс]. – 2009, 13 июня. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=zZuT5vsTAR>.
23. Citizenship for Bihari refugees. [Электронный ресурс]. – 2008, 19 may. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/south asia/7407757.stm>.
24. Сугаипов Анзор. Рохинджа: народ, живущий в лагере смерти [Электронный ресурс] / Анзор Сугаипов. – 2012, 4 августа. - Режим доступу: <http://www.chehen-press.org/news/2243-2012-08-04-00-12-44.html>.
25. Симония А.А. Мьянма – 2012: этноконфессиональный конфликт на юго-западе страны /А.А. Симония. //Азия и Африка сегодня. – 2013 - N2. – с.18-22.
26. 2013 UNHCR country operations profile – Thailand Working environment [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/pag>

es/49e489646.htm. **27.** Жителям Бангладеш запретили браки с народностью рохинджа // ББС. – 10.07.2014. **28.** Миллиону рабочих мигрантов в Таиланде грозит депортация [Электронный ресурс]. – 2012, 14 декабря. – Режим доступа: <http://world./b.ua/news/2012/12/14/182550>. **29.** Policy on Irregular Migrants in Malaysia. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dirp4.pids.gov.ph/ris/dps/pidsps/134.pdf>. **30.** Трудовые мигранты спровоцировали беспорядки в Сингапуре [Электронный ресурс]. – 2013, 9 декабря. – Режим доступа: <http://www.newizv.ru/lenta/2013-12-09/193865>. **31.** Демография Сингапура.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.knowledgr.com/00018148/>. **32.** Refugees and asylum seekers in Malaysia:the good, the bad and the unexpected [Электронный ресурс]. – 2012, 31 July. – Режим доступа: <http://theconversation.com/>. **33.** Беженцы – хмонги в Таиланде находятся в опасности [Электронный ресурс]. – 2012, 3 ноября. – Режим доступа: <http://www.ru.msf.org/russia/article.cfm?article...> **34.** Indonesian migrant workers in Hong Kong tell their stories [Электронный ресурс]. – 2013, 21 november. - Режим доступа: <http://www.amnesty.org/en/news/>. **35.** UNHCR in Indonesia [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unhcr.org/pages/49e488116.html>. **36.** RCI told 446.173 illegal immigrant in Sabah deported since 1990 to date [Электронный ресурс]. – 2013, 15 января. – Режим доступа: <http://www.theborneopost.com/2013/01/15/>. **37.** Южная Корея увеличила выплаты перебежчикам из КНДР //ББС. – 5.03.2017. **38.** Зотов Георгий. 520 рублей за голову «дьявола» / Георгий Зотов.// Аргументы и факты в Украине – 2013- №44 – С. 11. **39.** Иностранцы -нелегалы будут выдворены властями Китая [Электронный ресурс]. – 2012, 26 мая. – Режим доступа: <http://sreda-online.ru/2012/05>. **40.** Решетилов Дм. Люди на лодках штурмуют Австралию /Дм. Решетилов. //Эхо планеты – 2013- №24 – с. 24-25. **41.** Папуа – Новая Гвинея не отрицает иных вариантов для «дорогих беженцев» [Электронный ресурс]. – 2013, 8 августа. – Режим доступа: <http://unification.com.au/news/story/1564>. **42.** Illegal boat arrivals, what is really costs [Электронный ресурс]. – 2013, 6 march. – Режим доступа: <http://www.bigpondmoney.com.au/>. **43.** Asylum seekers in Darwin would opt to stay in detention over returning home [Электронный ресурс]. - 2013, 25 october. – Режим доступа: <http://hazaraasylumseekers.worldpress.com>. **44.** В австралийском лагере для мигрантов погиб человек // ББС – 18.02.2014. **45.** Камбоджа zgodилась приймати мігрантів, відкинутих Австралією // ББС – 26.09.2014 **46.** Полностью выгорел лагерь для беженцев в Науру [Электронный ресурс]. – 2013, 21 июля. – Режим доступа: <http://rada2012.net.ua/?p=22980>. **47.** Австралия, Индонезия >Миграция, виза туризм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unification.net.au>, 5 февраля 2013 №750781 в http://polpred.com/?ns&ns_id=750781&cnt=5§or=n. **48.** Австралия перешлет беженцев-лодочников в Папуа и Науру // ББС – 15.08.2012. **49.** 180.000 долларов за информацию о нелегальных беженцах и контрабандистах [Электронный ресурс]. - 2013, 24 июля. – Режим доступа: <http://proau.info/> **50.** У берегов Австралии перевернулось судно с 95 беженцами на борту [Электронный ресурс]. – 2013, 25 березня. – Режим доступа: <http://www.panorama.am/ru> **51.** Австралия ввела кодекс поведения для беженцев [Электронный ресурс]. – 2013, 17 декабря. – Режим доступа: <http://minval.az/news/308/2/>. **52.** Австралия заплатит иммигрантам \$9,4 тысячи за возвращение на родину // Демоскоп Weekly – 2014 – №603.-16-29 июня. **53.** No advantage, no work, dwindling hope: the asylum seeker's lot [Электронный ресурс]. – 2013, 28 may. – Режим доступа: <http://www.hazarapeople>

com/2013/05/28/. **54.** Трухачев Вадим «Мультикультурный» выход по-австралийски [Електронний ресурс] /Вадим Трухачев. – 2011, 26 марта. – Режим доступу: http://www.pravda.ru/world/restofworld/australia_oceania/26-03-2011/1071087-australia-O/

55. Поліція застрелила терориста, який утримував заручників у Сіднеї – 3МІ // Українська правда – 15.12.2014. **56.** 2012 saw record_high 2.545 people apply for refugee status in Japan [Електронний ресурс]. – 2013, 20 march. – Режим доступу: <http://www.japantimes.co.jp/news/2013/03/20/national>. **57.** В 2013 году Япония удовлетворила только 6 просьб об убежище [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://smi2m-irtesen.ru/blog/43804820245/> **58.** Hays Jeffrey. Foreigners in Japan (2013) [Електронний ресурс] /Jeffrey Hays. – Режим доступу: <http://factsanddetails.com/japan.php?itemid=633&catid=18>. **59.** Судьба нелегальных мигрантов в разных странах [Електронний ресурс]. – 2013, 27 октября. – Режим доступу: <http://www.echo.msk.ru/blog/roadmap/1186032-echo/>. **60.** Досье: как в разных странах мира борются с нелегальной миграцией [Електронний ресурс]. – 2013, 23 октября. – Режим доступу: <http://www.iom.tj/csm/index.php/>. **61.** Абашин Андрей. Чужие в Японии [Електронний ресурс]. /Андрей Абашин. – 2010, 25 февраля. – Режим доступу: <http://www.chask.ru/article/>. **62.** Число пенсионеров в Японии превысило 30 миллионов человек // Демоскоп Weekly-2013.N551.-15-28 апреля. **63.** Андрей Ланьков. Почему жители Южной Кореи рады гастарбайтерам [Електронний ресурс] /Андрей Ланьков. – 2012, 29 ноября. – Режим доступу: http://www.slon.ru/.../gastarbaytery_v_koree-858131. **64.** Afghan refugees are cooking up a better future in India [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2016/jul/21/>. **65.** Red Cross «gravely concerned» about conditions in Swat Valley.[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/asiapcf/05/31/pakistan.red.cross/index.html>. **66.** Мьянма. Рохинджа – право на жизнь //Евроньюс. – 8.06.2017. **67.** Полонский И. Миграционная политика «азиатских тигров».Как В Восточной и Юго-Восточной Азии регулируют присутствие иностранных рабочих [Електронний ресурс] /И. Полонский . – 2016, 11 августа. - Режим доступу: <http://topwar.ru/99132>. **68.** Intervention Agenda Item 12: Elimination of Violence Against Women. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.awomansvoice.org/nl1-2004-2.html>. **69.** Численность населения Китая за год выросла до 1,38 млрд. (20.01.2017) // Демоскоп Weekly. – 2017. - №713-714. – 23 января-5 февраля. **70.** Власти КНР предоставили вид на жительство 1,5 тысячи иностранцев //Демоскоп Weekly. – 2017. - №715-716. – 6-19 февраля. **71.** Гуантанамо для беженцев. Как жесткие методы помогли Австралии победить нелегальную миграцию [Електронний ресурс]. – 2016, 18 февраля. - Режим доступу: <http://m.lenta.ru/Australian> **72.** СМИ: Австралия лишила гражданства боевика ИГ //Известия. – 11.02.2017. **73.** Япония в 2015 году предоставила убежище 27 беженцам [Електронний ресурс]. – 2016, 23 (23.01.2016) - Режим доступу: <http://m.dw.com/>. **74.** Япония приняла 28 беженцев из 11 тысяч подавших заявление (9.02.2017) // Демоскоп Weekly. – 2017. - №717-718. – 20 февраля-5 марта.

§5. Країни пострадянського простору (без України та Російської Федерації)

Якщо вести мову про країни пострадянського простору, то слід розглядати такі регіони, як Середню Азію і Казахстан, Закавказзя, Прибалтику, Білорусь та Молдову.

Середня Азія і Казахстан. Тут слід окремо розглядати «власних біженців» та біженців з інших країн, переважно з Афганістану. Громадянська війна, яка проходила у 90-ті роки в Таджикистані принесла з собою не тільки, як мінімум 60 тис. загиблих, але й величезну кількість біженців: понад 60 тис. таджиків втекло в Афганістан, 195 тис. – у країни СНД, близько 1 млн. чоловік склали внутрішньо переміщені особи [1]. І це при тому, що населення країни на той час становило всього 5,6 млн. чоловік [2]. Велика кількість біженців була також після подій в Андижані (Узбекистан, 2005 рік), та під час етнічного конфлікту в Киргизстані у 2010 році. Під час етнічного конфлікту, згідно з [3] з Киргизії в Узбекистан втекло 75 тис. чоловік, та нараховувалось 300 тис. ВПО, а згідно з [4] в Узбекистан втекло 111 тис. киргизських біженців.

Якщо вести мову про теперішню ситуацію, то слід розглядати як біженців з інших країн, так і біженців-уродженців регіону, до інших держав. Станом на 2014 рік ситуацію подаємо нижченаведеною таблицею [5]:

Таблиця 2.5.1.

Біженці з регіону та до регіону

Країна	Біженці до країни			Біженці з країни	
	Біженці	Шукачі притулку	Особи без громадянства	Біженці	Шукачі притулку
Таджикистан	2.048	2.271	1.364	661	604
Киргизстан	466	378	11.425	2.311	1.287
Узбекистан	141	-	-	4.985	1.786
Туркменістан	45	-	8.320	517	323
Казахстан	584	77	6.942	2.136	1.143

Оскільки, після розпаду Радянського Союзу, в регіоні встановилися авторитарні режими, то біженці з країн регіону – це в першу чергу дисиденти, та інші інакомислячі, не згодні з функціонуючою системою влади. Особи без громадянства – це в основному ті жителі країн Середньої Азії і Казахстану, які до цього часу не поміняли паспорти колишнього СРСР на

відповідні документи нових незалежних держав. Стосовно біженців з інших країн, то величезну більшість з них складають біженці з Афганістану.

Так, наприклад, у Таджикистані, за даними ООН, за 18 років незалежності, статус біженця одержало 2.078 чоловік, у тому числі 2.073 склали вихідці з Афганістану [6]. Наприкінці 2013 року в Таджикистані нараховувалося понад 3 тис. афганських біженців, та ще близько 2 тис. подали клопотання про надання їм статусу біженця [7]. Загалом, понад 90 % афганських біженців у регіоні припадає на Таджикистан [8]. На початок 2015 року в Казахстані було зареєстровано 640 біженців, у тому числі 602 – з Афганістану, 16 – з Узбекистану, 12 – з Сирії і т.д. [9]. В Киргизстані, упродовж 1996-2012 рр. громадянство країни отримали 9.828 біженців з Таджикистану та 84 – з Афганістану [10], причому величезну більшість з тих, хто отримав громадянство склали етнічні киргизи. В 2014 році в Киргизії, за даними УВКБ ООН перебувало 475 біженців та 286 шукачів притулку. Разом 761 чоловік, з них 581 з Афганістану, 90 – з Сирії, 71 – з Узбекистану і т.д. [3]. Якщо говорити про зареєстрованих біженців, то їх на початок 2015 року було 171 чоловік, в тому числі 113 – з Афганістану [11]. За походженням афганські біженці – переважно з півночі цієї країни, в основному афганські таджикки. Так, в Таджикистані 90% біженців з Афганістану склали афганські таджикки, а потім йшли хазарейці та афганці - пуштуни [7]. В Казахстані, у 2010 році з 615 зареєстрованих біженців, 611 були з Афганістану, в тому числі 337 афганських таджиків (54,8%), 132 афганців-пуштунів (21,5%), 107 хазарейців (17,4%), і т.д. [12]. По Узбекистану та Туркменістану відповідної статистики немає.

Життя біженців у регіоні є вкрай важким. Почнемо з того, що приймаючі держави дуже неохоче надають статус біженця. Наприклад, у Киргизстані, у 2013 році із 101 клопотання про надання статусу біженця 146 чоловікам, було задоволено усього 3 клопотання, причому статус одержало 12 чоловік [13]. В тому ж році, у сусідньому Таджикистані з 36 клопотань про надання статусу біженця, позитивна відповідь була одержана тільки по двох клопотаннях [14]. Більше того, біженці, наприклад в Таджикистані, живучи тут більше 15 років, статус біженця отримати не можуть [8]. Додамо, що статус біженця дається на певний термін, а потім його необхідно поновлювати. Так, наприклад, в багатьох країнах цей статус надається терміном на 3-5 років, але в Казахстані – тільки на рік [15]. Причина такої поведінки керівництва держав регіону пояснюється небажанням брати на свої плечі лишній тягар, оскільки з зебраків-біженців державна скарбниця ніякого прибутку не має. Для порівняння, щоб отримати вид на проживання в Казахстані, іноземному громадянину достатньо відкрити депозит у банку країни на 2,2 млн. тенге [16]. Так, що у біженців є тільки одна перспектива – робота в тіньовому секторі країн регіону, в основному на базарах. Соціологічне дослідження, про-

ведене у 2003 році в Казахстані серед 611 зареєстрованих біженців показало, що 1,2% їх числа працюють в державних установах, 21% - в приватних фірмах, 72,5% - торгують на базарах, 1,2% мають випадкові заробітки, 1,7% - приватні підприємці [17]. Через важкий матеріальний стан багато біженців стають на шлях кримінальної злочинності. Так, ще у липні 2000 року афганські біженці були виселені з таджицької столиці Душанбе у сільські райони за заняття нелегальним бізнесом та торгівлю наркотиками [18]. Як відмічалося в [15] життя біженців та їхніх дітей в Середній Азії і Казахстані перспектив не має, і невелика допомога УВКБ ООН зареєстрованим біженцям загалом не змінює картини їх злиденного існування. Буквально одиницям вдається переїхати в треті країни, і пікети та акції протесту, які влаштовують біженці з метою привернути увагу світової громадськості до своїх проблем [19] не надають ніякого ефекту, оскільки влада їх ігнорує.

Проте є переселенці, яким в країнах регіону дуже раді. Це – земляки. В першу чергу це стосується Казахстану та Киргизії. В Казахстані працює програма репатріації «Нури Кош» згідно якої етнічні казахи, так звані оралмани, мають можливість повернення та працевлаштування на батьківщині. Упродовж 1991 – 01.01.2015 рр. в Казахстан повернулося 952.882 етнічних казахів, в тому числі 61,5% - з Узбекистану, 14,3% - з Китаю, 9,3% - з Монголії, 6,8% з Туркменістану, 4,6% з Росії і т.д. [20]. Натомість етнічних киргизів-кайрилманів прибуло на батьківщину набагато менше - 20 тис., в основному в 90-ті роки, і в основному з Таджикистану [21]. Але і в 2014 році було видано 2.073 посвідчення кайрилмана [11]. Емігрують до Киргизстану кайрилмани з тих держав, де рівень життя нижчий – з Узбекистану, Західного Китаю, Афганістану [21]. У наступні роки кількість земляків-переселенців зростає. Так, у Казахстан на початок 2016 року, починаючи з 1991 року переселилося 957.222 закордонних казахи, а у 2016 році переселилося ще 33.754 чоловік, переважно з сусідніх держав регіону [90].

Окремої уваги заслуговує трудова еміграція з регіону, в тому числі нелегальна. Вона орієнтована майже виключно на Росію. Так, на середину 2013 року в Росії нараховувалось – 2,7 млн. мігрантів з Узбекистану, 1,2 млн. – з Таджикистану, по 0,6 млн. з Казахстану та Киргизії [22]. Багато мігрантів в Росії є нелегалами. Це можна продемонструвати на прикладі трудових мігрантів в Киргизстану. Наприклад, у 2013 році трудова еміграція з країни склала 500-700 тис. чоловік, тобто близько 20% працездатного населення, причому на легальних засадах працювала третина мігрантів, а решта – дві третини, працювала нелегально [23]. Трудовим мігрантом у 2013 році був кожен п'ятий громадянин Таджикистану [24]. Праця мігрантів допомагає утримувати «на плаву» економіку їхніх держав. Так у 2011 році таджицькі гастарбайтери переказали додому 2,96 млрд. доларів США, що склало 45% ВВП країни [25], а

в 2012 році – 3,8 млрд. доларів, що склало 47% ВВП країни [26]. Аналогічним чином, киргизькі гастарбайтери переказали додому у 2012 році 1,95 млрд. доларів, що склало 25,5% ВВП країни [23]. Економіка Казахстану у 2012 році одержала від гастарбайтерів 1,1 млрд. доларів, або 0,57% ВВП [27]. У 2016 році грошові перекази трудових мігрантів з Росії були такими: до Узбекистану – 2,741 млрд. доларів, до Таджикистану – 1,9 млрд., та до Киргизстану – 1,7 млрд. доларів [91]. У тому ж році на заробітках за кордоном знаходилася майже третина працездатного населення Узбекистану – переважно у Росії [91].

Для багатьох гастарбайтерів заробітчанські мандри закінчуються фатально. Так, наприклад, тільки за перші 6 місяців 2013 року до Таджикистану було доправлено 458 тіл заробітчан, в тому числі 41 гастарбайтера було вбито, 13 здійснили самогубство, 34 загинули в ДТП, 221 помер від хвороб та 8 отруїлися [28]. Аналогічним чином за 2013-2014 рр. загинули 404 гастарбайтери з Киргизії, та ще 246 були визволені від рабства [29]. Разом з тим зауважимо, що на звільнені гастарбайтерами місця прибувають мігранти з інших країн, правда в значно менших кількостях. Так, в Киргизії, у 2013 році було виділено 10.500 квот для іноземних громадян, причому 70% всіх квот одержали громадяни Китаю [30]. Аналогічно, у 2012 році легально працювало у Таджикистані 3.917 громадян Китаю, причому нелегали-китайці працювали переважно на будівництві та промислових об'єктах, а нелегали-афганці – на базарах [31]. У Казахстані, в 2016 році діяло 29.458 офіційних дозволів на залучення іноземної робочої сили, причому в країні на той час працювало 11.713 робітників з Китаю, 3.202 – з Туреччини, 3.022 – з Узбекистану, і т.д. [92].

Закавказзя. Проблеми біженців у країнах регіону беруть початок з 90-х років, коли тут прокотилася хвиля етнічних конфліктів та воєн. Війна за Нагорний Карабах між Вірменією та Азербайджаном обернулася взаємною етнічною чисткою вірмен та азербайджанців у цих країнах. Так, якщо у 1989 році в Азербайджані проживало 390.500 вірмен, то нині, за вірменськими оцінками, їх залишилось близько 30 тис. чоловік. З 84.860 азербайджанців, які проживали у Вірменії у 1989 році, в 2004 році залишилось всього 30 чоловік! [33]. Це все породило величезну кількість внутрішньо-переміщених осіб. Так, в 2004 році, в Азербайджані, за даними ООН, їх нараховувалось 575.600 чоловік [34], хоча азербайджанські дані з цього приводу є вищими: від 700 тис. до 1 млн. ВПО [35]. На кінець 2014 року, за даними УВКБ ООН, в Азербайджані перебувало 543 тис. ВПО [36]. У Вірменії кількість ВПО була набагато меншою – 8 тис. чоловік на кінець 2014 року [36]. Конфлікти в Абхазії та Південній Осетії призвели до появи сотень тисяч біженців та ВПО в Грузії, яких в 2004 році, за даними ООН, нараховувалося 260.200 чоловік [34]. Конфлікт 2008 року цю кількість біженців тільки збільшив. В 2012 році нараховувалося, за грузинськими даними, 265.109

біженців (ВПО) з Абхазії та Південної Осетії [37], хоча за даними ООН їхня чисельність була меншою: 240 тис. у 2014 році [36].

Життя вимушених переселенців є нелегким. Вимушені переселенці в Грузії бажали потрапити в Батумі, або в Тбілісі, де можна було заробити на шматок хліба, але уряд країни поселяв їх у депресивних регіонах, в будівлях колишніх фабрик, заводів і т.д. [38]. Формально це виглядає, як турбота про біженців, а насправді проглядається бажання «сплавити їх подалі» [38]. Це підтверджується відповідною статистикою. Наприклад на 1.000 чоловік населення в Сванетії припадало 1.872 вимушених переселенців, в області Мцхета – 974, в Тбілісі – 841, а в Аджарії усього 166 вимушених переселенців [37]. Причому життя у важких умовах, вимушене безробіття призводить до їх поступової деградації. Наприклад, 49% вимушених переселенців з Абхазії не працювали більше 3 років [37].

Стосовно біженців з інших країн у Закавказзі: в Грузії кількість біженців-чеченців у 2002 році складала 3 751 чоловік [37]. Проте у 2014 році в Грузії залишилось тільки 682 біженців-чеченців [36]. Натомість з'явилися біженці з інших країн. Наприклад, в 2014 році клопотання про присвоєння статусу біженця в Грузії подали 1.617 чоловік і в тому числі 379 з Іраку, 295 – з України і т.д. Щоправда, омріяний статус одержало всього 57 чоловік [29]. В Азербайджані нараховувалось 1.495 біженців [36]. Вірменія приймає біженців-вірмен з Сирії. Так, у червні 2013 року на території Вірменії знаходилось близько 7 тис. біженців-вірмен з Сирії та ще 55 біженців інших національностей [39]. А вже наприкінці 2014 року в країні нараховувалось 13 тис. біженців-вірмен з Сирії, з яких 10 тис. одержали громадянство Вірменії [40]. Новонавернені громадяни розглядають Вірменію, як транзитну країну, намагаючись через неї потрапити у промислово-розвинені країни Заходу.

Не можна не сказати про трудову міграцію з Закавказзя, включаючи нелегальну. Праця мігрантів, і як наслідок, грошові перекази на батьківщину – це серйозний ресурс розвитку економік пострадянських країн, про що переконуємося з нижченаведеної таблиці станом на 2014 рік [41]:

Таблиця 2.5.2.

Частка грошових переказів трудових мігрантів по відношенню до ВВП держави

Держава	Таджикистан	Киргизстан	Молдова	Вірменія	Грузія
% грошових переказів до ВВП держави	42	31,5	25	21	12
	Узбекистан	Україна	Литва	Азербайджан	
	12	5,5	4,5	2,5	

Заробітчанство на Закавказзі породжене високим рівнем безробіття. Наприклад, у 2013 році рівень безробіття у Вірменії складав 18,64%, в Грузії – 14,3%, а в Азербайджані усього 5% [42]. В найкращому положенні, як впливає з наведених вище даних, виявився Азербайджан. Наприклад, у 2012 році там перебувало 108.751 іноземців, було виловлено 17.671 нелегала, причому 3.246 з них було легалізовано, а 12.476 нелегалів було депортовано [43]. На 2015 рік урядом країни була введена квота в 12 тис. робочих місць для трудових мігрантів з-за кордону [44].

Попри це, багато азербайджанців є гастарбайтерами, в основному в Росії. В 2014 році їх там було зареєстровано 630 тис. чоловік, а з урахуванням нелегалів в кілька разів більше [45]. Грошові перекази азербайджанських гастарбайтерів зросли з 54 млн. доларів США 1999 році до 1,7 млрд. доларів у 2011 році [46].

На заробітках перебуває 350-500 тис. гастарбайтерів з Грузії, які працюють переважно в Росії. В 2013 році ними було переказано додому 1,4 млрд. доларів, причому з Росії – 801,4 млн. (54,3% загальної суми), з Греції – 198 млн. (13,4%), з Італії – 110,2 млн. (7,8%), з США – 74,5 млн. доларів (5%) [47].

На грошових переказах гастарбайтерів тримається економіка Вірменії. Так, у 2011 році вірменські гастарбайтери переказали додому 1,2 млрд. доларів, у 2012 році – 1,4 млрд., у 2013 – 1,8 млрд. доларів, причому федеральною міграційною службою Росії у 2014 році було зареєстровано 502.944 громадян Вірменії, а у 2013 році на території Росії перебувало 677 тис. вірменських громадян. [48]. Треба додати, що в Росію спрямовано 91,9% вірменської трудової міграції, на другому місці з великим відривом – Україна, на яку в 2012 році припадало 2,7% вірменської трудової еміграції [49].

Держави Закавказзя, і в першу чергу Вірменія, характеризуються значними емігрантськими настроями свого населення. Наприклад, з Вірменії, упродовж 1991 – 2011-х років за даними ООН емігрувало від 700 тис. до 1,3 млн. чоловік, що склало близько 30% її населення [50]. Емігрували переважно висококваліфіковані спеціалісти, що негативно вплинуло на розвиток соціального та культурницького капіталу в країні. Згідно [50] понад 60% емігрантів виїхали до Росії. За іншими даними понад 90% емігрантів з Вірменії направляються до Росії [51]. В інших країнах кавказьким мігрантам не дуже раді. Наприклад, з 6.230 клопотань про присвоєння статусу біженця в країнах ЄС, поданого громадянами Вірменії у 2011 році, 95,5% клопотань були відхилені [52]. Статус біженця одержали тільки 1,5% відсоток заявників [52]. Стосовно Грузії, то згідно даних, наведених у джерелі [93], станом на кінець 2016 року за кордоном проживало 1 млн. громадян цієї держави, причому за останні 25 років у сім'ях грузинів, які проживали за кордоном народилося, як мінімум 200 тис. дітей.

Опитування, проведені в рамках програм Євросоюзу в 2013 році показали, що близько 1 млн. громадян Вірменії, 400 тис. Азербайджану та 250 тис. Грузії бачать своє майбутнє в Європі [53]. Додамо, що опитування, проведені у 2010-2012 рр. міжнародним дослідницьким центром Gallup World показали, що назавжди покинути батьківщину висловили бажання 40% громадян Вірменії, 32% - Молдови, 21% - України, 17% - Білорусі і т.д. [54]. Але бажання з дійсністю не завжди співпадає.

Молдова. Статус біженця тут також дають неохоче. Наприклад, у 2012 році з відповідними клопотаннями звернулось 153 іноземці, причому 60% склали вихідці з Сирії, проте статус біженця було надано всього 27 чоловікам [55]. В квітні 2013 року в Молдові було зафіксовано 2.014 біженців з 30 країн, найбільше з Сирії [56], хоча за час незалежності за статусом біженця звернулося близько 1,5 тис. чоловік. Життя біженців у Молдові солодким не назвеш. Перші півроку зареєстрованим біженцям виплачується по 30 доларів щомісяця [57], а далі кожен викручується, хто, як може. Та й центр для біженців в Кишиневі знаходиться поблизу місцевого аеропорту [55], щоб легше було депортувати їх додому. На середину 2016 року в Молдові нараховувалось 554 біженці [94].

Заробітчання, у тому числі й нелегальна праця за кордоном, набули в Молдові великого поширення. Наприклад, у 2008 році на заробітках перебувало 0,5 млн. чоловік, третина працездатного населення країни, причому 57% їх числа працювало в Росії, а решта в країнах Євросоюзу [58]. Заробітчани переказали тоді в Молдову величезну суму грошей - 1,66 млрд. доларів [59]. Для порівняння, у 2013 році було переказано 1,61 млрд. доларів, що склало 24% ВВП Молдови [59]. Причому з цієї суми 1,5 млрд. поступило з Росії, а решта з країн ЄС [60]. Згідно [61] у Росії в 2013 році працювало близько 550 тис. гастарбайтерів з Молдови, у тому числі 167 тис. – нелегалів. Проте є більш високі цифри молдовських гастарбайтерів: від 700 тис. до 1,2 млн. чоловік [62], причому дві третини працювали в Росії, а решта – в країнах ЄС [60]. Додамо, що шляхом заробітчання пішло й не визнане світовою спільнотою Придністров'я. З 513,4 тис. чоловік населення цього регіону на початок 2012 року, на заробітках перебувало 150 – 170 тис. чоловік [62]. У 2012 році придністровськими гастарбайтерами було переказано 200 млн. доларів (85% з Росії), що склало 20% ВВП регіону [62]. Щодо війни 1992 року, яка прокотилася регіоном і тривала близько півроку, то її наслідком, окрім тисячі загиблих та кількох тисяч поранених, була поява 100 тис. біженців [103], які осіли, в основному на Україні і в Росії.

Якщо вести мову про біженців в **Білорусі**, то по аналогії із середньо-азіатським регіоном слід розглядати як біженців до Білорусі, так і біженців з Білорусі. Згідно [63] упродовж 1997 – 2013 рр. з клопотаннями про

надання статусу біженця звернулося близько 3,8 тис. чоловік. За цей час 871 іноземцю було надано статус біженця, та ще 30 – додатковий захист [64]. Більше того, в Білорусі є квоти для біженців. Так, у 2014 році квота складала 220 місць [65]. Структура біженців у Білорусі була такою. Станом на жовтень 2014 року в країні було зафіксовано 899 біженців та ще 146 було надано додатковий захист [66]. Як і в інших державах статус біженця в Білорусі присвоюють неохоче. Так, в 2011 році з 85 клопотань про надання статусу біженця було задоволено тільки 14 [67]. А у 2013 році із 174 клопотань статус біженця було надано у 17 випадках, та ще у 26 випадках було надано додатковий захист [64]. Зрозуміла річ, що особливих привілеїв біженці у Білорусі не мають. Вони б хотіли осідати у великих містах, але білоруська влада не надає їм житла. Натомість, їм пропонують переселитися у сільську місцевість, де є житло, але біженці туди особливо їхати не хочуть [64]. Стосовно біженців з Білорусі, то, наприклад, у 2011 році в країнах ЄС було зафіксовано 5.925 білоруських громадян, які просили визнати їх біженцями [67]. Згідно даних джерела [95], за період 1997 – і до 1 вересня 2015 року, в Білорусі статус біженця було надано 910 іноземним громадянам з 18 держав світу, а починаючи з 2009 року додатковий захист одержали 930 іноземців з 9 держав світу. Слід зауважити, що особи, яким надано додатковий захист, можуть проживати у країні терміном до 1 року, а потім знайти третю державу, яка згодиться їх прийняти. За даними МЗС країни, у вересні 2016 року на території Білорусі перебувало 160 тис. біженців з зони бойових дій у Донбасі, хоча можливо ця цифра біженців є завищеною [96].

Заробітчанство в Білорусі не набуло великих розмірів. Так, у 2011 році в Білорусь на роботу за контрактом приїхало 5.037 чоловік, в тому числі 2.377 з України, 530 – з Литви, 444 – з Китаю і т.д., а виїхало з Білорусі на роботу 2.722 чоловік, в тому числі 1.652 в Росію, 726 – в США, 189 – в Польщу і т.д. [68]. Аналогічно, за неповний 2012 рік з Білорусі на роботу виїхало 5.779 чоловік, у тому числі 4.701 в Росію, 414 в США, 320 в Польщу і т.д. [69]. Разом з тим, у 2011 році з ЄС до Білорусі було депортовано 1.905 білоруських нелегалів. Переважно з Польщі та Литви. А уряд Білорусі, в свою чергу, тільки у 2009 році депортував із своєї території 2 017 нелегалів, більша частина яких пробиралася на Захід [70].

Країни Прибалтики. Статус біженця іноземцям тут надають також неохоче. Наприклад у Литві, для одержання статусу, впродовж 1998–2008 рр. було подано 4.000 клопотань, але статус біженця, або вид на проживання у Литві одержали всього 106 чоловік, та ще 400 – додатковий захист [71]. Серед тих, кому пощастило, близько 77% склали чеченці, а 13% афганці [71]. В Латвії у 2013 році було подано 185 заявок від іноземців на подання

статусу біженця, проте статус біженця одержали 14 чоловік, а альтернативний статус – 22 [72]. Усього протягом 1998 – 2013 рр. статус біженця, або альтернативний статус одержали 166 чоловік [72]. В Латвію переважно бажають потрапити вихідці з Грузії. Так, із задуваних вище 185 заявок, 144 надійшли від громадян Грузії, 15 від громадян Сирії і т.д. [73]. Стосовно Естонії, то в 2013 році з 95 клопотань статус біженця було визнано у 6 випадках, а упродовж 1997 – 2013 рр. Естонія прийняла всього 73 біженці [74]. Серед країн Євросоюзу Естонія вважається самою негостинною для біженців. Так, якщо у 2014 році з 50 млн. біженців по всьому світі, на Євросоюз припадало 6% їхньої кількості, то на Естонію всього 0,02% [75]. Додамо, що з 23 біженців з Сирії та Еритреї, які були нав'язані Латвії згідно обов'язкових квот ЄС, станом на жовтень 2016 року у країні не залишилося ні одного! [97]. Узагальнені статистичні дані на середину 2017 року були такими: в Литві з 349 пошукувачів притулку після одержання статусу 248 чоловік залишили її територію, у Латвії з 327 біженців залишилося 31, а в Естонії з 136 чоловік країну залишило 79 біженців [104]. Всі вони перебралися до інших країн ЄС, де умови проживання є кращими.

Окремої уваги заслуговує питання гостинності прибалтійських країн, щодо українських біженців з Донбасу. В Литві, за 2014 рік з 70 заявок від українських біженців додатковий захист одержало 31 чоловік [76]. В 2014 році Латвія не надала статус біженця ні одному з 70 українських заявників. В тому ж році Естонія не задовольнила ні одного з 55 клопотань від громадян України, хоча в 2015 році 7-ми громадянам України були надані відповідні дозволи [75].

Заробітчанство у прибалтійських державах полягає у масовому виїзді їхніх громадян на роботу у країни ЄС. Згідно з [78] населення країн Прибалтики упродовж 2004 – 2013 рр. скоротилося: Естонії – на 4,7%, Латвії – на 9,1%, Литви – більше ніж на 12% [78]. В країнах ЄС на початок 2015 року поселилось близько 70 тис. вихідців з Естонії, в тому числі 60 тис. громадян країни, причому найбільше в Фінляндії – 29 тис., потім в Норвегії понад 1 500 і т.д. [79]. Упродовж 2001 – 2012 рр. з Латвії виїхало 325 тис. чоловік [80, с. 17], а з Литви упродовж 2004 – 2014 рр. виїхало за різними оцінками від 0,5 млн. – 1 млн. чоловік [81]. Про рівень депопуляції країн Прибалтики свідчать наступні цифри: протягом 1990-2016 рр. Литва втратила майже 900 тис. чоловік [98], Естонія за період 1991-2015 рр. – 270 тис. [99], а Латвія протягом 2000-2016 рр. – 410 тис. чоловік або 17,2% усього населення [100]. Водночас трудова міграція до прибалтійських країн великого розповсюдження не одержала. Так, у 2012 році уряд Естонії виділив 1.008 еміграційних квот для трудових мігрантів, проте було заповнено тільки 581 з них [82]. В наступні роки ситуація на краще не змінилася.

Заслугує уваги проблема негромадян у Латвії та Естонії, які по суті є «внутрішніми нелегалами». У Литві, за період 1945 – 1991 рр. великого напливу росіян та інших емігрантів зі Сходу не було. Литовці складали понад 80% усього населення. А тому, після здобуття незалежності громадянство Литви було надано всім, хто на той час проживав на її території. Попри еміграцію до ЄС, частка литовців серед населення держави зросла. За переписом 2012 року нацменшини складали 16,3% населення Литви [83]. Іншою була ситуація в Латвії та Естонії. В Латвії частка росіян зросла з 26,6% у 1959 році до 34% - 1989 році [84]. За переписом населення проведеного у 2011 році, 26,9% населення складали росіяни, або в абсолютних цифрах – 557 тис. чоловік [86]. В Естонії частка росіян зросла з 8,2% у 1934 рр. до 20,1% у 1959, і до 30,3% у 1989 [84,85]. За переписом 2005 року росіяни складали 25,6% населення Естонії [87]. Тому інститут громадянства, який був введений після здобуття незалежності, і згідно з яким громадянство автоматично надавалося всім мешканцям Латвії та Естонії, чий предки проживали там до 1939 року, мало на меті збільшення відсотку лояльних до новонезалежних Латвії та Естонії громадян. Тим, хто громадянства не отримав, пропонувалося пройти процес натуралізації, який серед іншого включав екзамен на знання державної мови, або прийняти громадянство іншої держави.

Кількість негромадян в Латвії скоротилася з 700 тис. чоловік на початку 90-х рр., до 262.222 чоловік (12,2% населення), станом на початок 2015 року [86]. А в Естонії, з близько 300 тис. чоловік на початку 90-х - до 84.855 чоловік (6,3% населення), станом на початок березня 2015 року [87]. Цей процес відбувався за рахунок натуралізації, природної смертності, еміграції, а також прийняття громадянства іноземних держав. Натуралізація йде не дуже активно: якщо в 2006 році іспит на громадянство Латвії здавали 20 тис. чоловік, то в 2014 році тільки 2.000 чоловік [88]. Натомість багато негромадян почали приймати громадянство інших держав, і в першу чергу Росії. Наприклад, в Латвії, на початок 2015 року нараховувалося 1.813.466 громадян Латвії, 262.622 негромадян, 54.803 громадянина Росії, 4.838 громадян України, 2.750 – Білорусі і т.д. [89]. В Естонії наприкінці 2014 року мешкало 1.144.246 громадян Естонії, 172.404 громадянина з країн, що не входять в ЄС (переважно з Росії), та 5.520 з країн ЄС [90].

Якщо зважити на те, що значне число негромадян та громадян Росії в Латвії та Естонії мешкає в східних регіонах цих держав, що межують з Російською Федерацією, то це може призводити до серйозних викликів їх суверенітету та державній безпеці. У зв'язку з цим, уряди Латвії та Литви приступили до будівництва загороджувальних парканів на своїх кордонах з Росією. Із загальної довжини 276 км. латвійсько-російського кордону,

парканом заввишки 2,7 м. будуть обладнані 193 км., тобто ті ділянки кордону, де немає природніх перешкод [101]. Аналогічний паркан, завдовжки 45 км. зводить на своєму кордоні Литва [102].

ЛІТЕРАТУРА

1. Окончание гражданской войны в Таджикистане [Електронний ресурс]. – 2017, 27 июня. Режим доступу : <http://eurasia.expert/grazhdanskaya-voyna-v-tajikistane/>. **2.** Беженцы и вынужденные переселенцы [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/tadj/Chapter8.htm>. **3.** Шералиева Мадина. Беженцы из Афганистана, Узбекистана и Сирии чаще всего выбирают Кыргызстан в качестве страны убежища [Електронний ресурс] /Мадина Шералиева. - Режим доступу: <http://knews.kg/2014/06/>. **4.** Отчет Международной Независимой Комиссии по исследованию событий на юге Кыргызстана в июне 2010 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fergananews.com/archive/2011/kic_report_russian_final.pdf. **5.** День беженцев: Сколько человек бегут из России и стран Центральной Азии (статистика) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fergananews.com/news.php?id=22326>. **6.** Таджикистан за годы независимости принял свыше 1600 афганских беженцев [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/31519/6741761.html>. **7.** Фасхудинов Галим. Афганские беженцы: взгляд из Таджикистана [Електронний ресурс] /Галим Фасхудинов. - Режим доступу: <http://dw.com/r/1AcRv>. **8.** Афганские беженцы в Таджикистане 15 лет не могут получить гражданство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://regnum.ru/news/society/1546707.html>. **9.** Большинство беженцев в Казахстане предпочитают жить в Алматы [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://knews.kg/2015/01/bolshinstvo-bejntsev-v-kazahstane-predpochitayut-jit-v-almaty/>. **10.** Абдыкалыкова Мээрим. В 2013 году 12 беженцев стали гражданами Кыргызстана [Електронний ресурс] /Мээрим Абдыкалыкова. - <http://knews.kg/2013/12/v-2013-godu-12-bejntsev-stali-grajdanami-kyrgyzystana/>. **11.** 17.02.2015 состоялась коллегия Министерства труда, миграции о молодёжи Киргизстана [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mz.gov.kz/ru/content/17022015>. **12.** В Казахстане зарегистрированы более 600 беженцев из Афганистана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.automat.kz/162275-v-kazahstane-zaregistrovany-bolee-600.html>. **13.** Количество беженцев в Кыргызстане на 1 января 2014 года составляет 137 человек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kabar.kog/rus/society/full/70054>. **14.** Ганджина Гандж. В 2013 году лишь два человека получили статус беженца в Таджикистане [Електронний ресурс] /Гандж Ганджина. – Режим доступу: <http://ruos.ozodi.org/a/Tajikistan-2-foreigners-got-assylum-25205235.html>. **15.** Юрицин Владислав. Беженцы из Афганистана в неустойчивости и растерянности [Електронний ресурс] /Владислав Юрицин. - Режим доступу: <https://zonakz.net/articles/57005>. **16.** Бурдин Виктор. Чужакам здесь не место [Електронний ресурс] /Виктор Бурдин. – Режим доступу: <http://kz.news/archive/2012/05/16/>. **17.** Афганские беженцы в Казахстане [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.cap.online.kz/sociology_10.htm. **18.** Tajikistan: Afgan refugees told to leave Dushanbe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web>.

archive.org/web/20011102105/41/http://www.releifweb.int/IRIN/asia/countrystories/tajikistan/20010523.html. **19.** Беженцы из Афганистана пикетировали представительство ООН в Бишкеке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rus.ozodi.org/a/25202332.html>. **20.** За 24 года в Казахстан прибыло около миллиона репатриантов-оралманов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2015/0627/panorm01.php#16>. **21.** Киргизы из Таджикистана оформляют гражданство в упрощенном порядке. [Электронный ресурс]. – 2007, 19 октября. – Режим доступа: <http://fergananews.com/article.php?id=5413>. **22.** Международная миграция 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://voprosik.net/mezhdunarodnaya-migraciya-2013/>. **23.** О трудовой миграции и денежных переводах в Киргизии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0549/gazeta023.php>. **24.** Таджикистан стал пристанищем для 15 тысяч иностранцев // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/054/panorm01.php#12>. **25.** Таджикские гастарбайтеры спешат вести бизнес на родине // BBC 30.01.2012 - http://www.bbc.com/russian/business/2012/01/120127_tajikistan_migrants_investments.shtml. **26.** Гастарбайтеры отправили домой почти \$4 млрд // BBC. – 25.01.2013. **27.** Трудовые мигранты в Казахстане приносят экономике \$1,1 миллиарда в год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0553/panorm01.php#16>. **28.** В Таджикистан за полгода доставлено почти 500 тел мигрантов // Демоскоп Weekly. – 2013. № 561-562. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0561/panorm01.php#17>. **29.** Демоскоп Weekly № 623-624. – 15-31 декабря. **30.** 70% трудовых квот в Киргизии получили граждане Китая // Демоскоп Weekly. 2013.- № 623-624. – 16-31 декабря [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0579/panorm01.php#28>. **31.** Китайские гастарбайтеры занимают места уехавших в Россию таджиков [Электронный ресурс]. – 2013, 9 августа. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/business/career/1381538>. **32.** Румянцев Сергей. Беженцы и Вынужденные Переселенцы в Азербайджане: политический контекст (Сентябрь, 2013) [Электронный ресурс] /Сергей Румянцев. – Режим доступа: http://www.carim-east.eu/media/exno/Explanatory%20Note_2013-114.pdf **33.** Second report submitted by Armenia...[Электронный ресурс]. – 2004, 24 november. – Режим доступа:https://www.ecoi.net/file_upload/432_1163080631_pdf_2_nd_sr_Armenia.pdf. **34.** Беженцы в цифрах. – Женева. – УВКБ ООН, 2004, с.12. **35.** Алехверанов Азер. Возвращение беженцев и внутренне перемещенных лиц на родину: взгляд из Азербайджана [Электронный ресурс] /Азер Алехверанов. – Режим доступа: <http://theanalytica.com/?p=57&lang=ru>. **36.** МИД Британии опровергает мифы властей Азербайджана о «миллионе» беженцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.panarmenian.net/rus/news/185962/>. **37.** Тухашвили Мириан. Беженцы и вынужденно перемещенные лица в Грузии [Электронный ресурс] /Мириан Тухашвили. – Режим доступа: http://www.carimcypeast.eu/media/exno/Explanatory%20Note_2013-104.pdf. **38.** Маслов Андрей. Грузия: беженцев из Абхазии отправляют в резервации? [Электронный режим] /Андрей Маслов. – Режим доступа: <https://newsland.com/user/4297680457/content/gruziia-bezhentsev-iz-abkhazii-otpravliaiut-v-rezervatsii/4123764>. **39.** Около 7 тысяч армян-беженцев из Сирии проживает в Армении – UNHCR [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newsarmenia.am/>

news/society/society-20130620-42894199/. **40.** ТВ-новости // BBC - 19.12.2014. **41.** Рубль подрезал соседей [Режим доступу]. - Режим доступу: <https://www.gazeta.ru/business/2015/01/19/6380565.shtml>. **42.** Армения - лидер СНГ по уровню безработицы [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2014/0583/panorm01.php#8>. **43.** Максутов Т. Число нелегалов в Азербайджане растет [Электронный ресурс] /Т. Максутов. - Режим доступу: <http://echo.az/article.php?aid=32905> **44.** Рзаев Тимур. Азербайджан определил квоту на трудовых мигрантов [Электронный ресурс] /Тимур Рзаев. - Режим доступу: <http://www.1news.az/society/20150408064641165.html>. **45.** Дияверли Кябиран. Азербайджанские мигранты в России [Электронный ресурс] /Кябиран Дияверли. - Режим доступу: <https://www.radioazadlyg.org/a/25266408.html>. **46.** Миграция в Армении и Азербайджане сегодня [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <https://goo.gl/uSNyWf/>. **47.** Мендкович Никита. Трудовая миграция в Грузии и статистика денежных переводов [Электронный ресурс] /Никита Мендкович. - Режим доступу: <http://www.kavkazoved.info/news/2014/05/12/trudovaja-migracija-v-gruzii-i-statistika-denezhnyh-perevodov.html>. **48.** Армения и Россия облегчат взаимные визиты граждан и трудовых мигрантов [Электронный ресурс]. - Режим доступу: http://arka.am/ru/news/economy/armeniya_i_rossiya_oblegchat_vzaimnye_vizity_grazhdan_i_trudovykh_migrantov/. **49.** Манукян Самвел. Влияние трудовой миграции из Армении в Россию на экономику и социально-политическую ситуацию в Армении [Электронный ресурс] /Самвел Манукян. - Режим доступу: http://www.soyuzinfo.am/rus/analitics/detail.php?ELEMENT_ID=1101. **50.** Мадатян Нелли. Россия и демографическая катастрофа в Армении [Электронный ресурс] /Нелли Мадатян. - Режим доступу: <http://ru.rfi.fr/evgora/20110812-rossiya-i-demograficheskaya-katastrofa-v-armenii>. **51.** 90% армян-мигрантов направляются в Россию [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://www.yerkramas.org/article/40001/90-armyan-migrantov-napravlyayutsya-v-rossiyu>. **52.** Pandukht. Авантюризм по-армянски, или Путь на дно... [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://pandukht.livejournal.com/405759.html>. **53.** Армении грозит демографический кризис [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0549/panorm01.php#2>. **54.** Жители Армении больше всех в СНГ настроены на эмиграцию //Демоскоп Weekly. 2013. №549-550. 01-14 апреля - [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0549/panorm01.php#18>. **55.** Число лиц, пожелавших получить статус беженцев в Молдове, выросло в 2012 году в 3,5 раза - [Электронный ресурс]. - Режим доступу: http://www.noi.md/ru/news_id/17823. **56.** Герчул Анна. Чем занимаются беженцы в Молдове? [Электронный ресурс] /Анна Герчул. - Режим доступу: <http://www.timpul.md/ru/articol/Chem-zanimaiutsia-bejentsi-v-Moldove-44526.html>. **57.** Казаку Олеся. Военный конфликт в Сирии приводит к увеличению числа беженцев в Молдове [Электронный ресурс] /Олеся Казаку. - Режим доступу: <http://mirtv.md/libview.php?l=ru&idc=30&id=3082&t=/obsectvo/voennii-konflikt-v-cirii-privodit-k-uvenceniiu-cicla-bejentev-v-moldove>. **58.** Эхо планеты. - 2008. - №10. - С. 7. **59.** В 2013 году молдавские гастарбайтеры перевели на родину \$1,61 миллиарда [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2014/0585/panorm01.php#21> **60.** Асламова Дарья.. Почему Молдова рвется в Европу, а гастарбайтеров шлет в Россию [Электронный ресурс] /Дарья Асламова. - Режим доступу: <http://www.kp.ru/>

daily/26157/3045417/. **61.** Молдавская диаспора в России подтвердила начало массовой депортации гастарбайтеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0569/panorm01.php#18>. **62.** Переводы от гастарбайтеров составляют около 20% ВВП Приднестровья // Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2013/0549/panorm01.php#20>. **63.** Мытько Оксана. Беженцы: между прошлым и будущим [Электронный ресурс] / Оксана Мытько. – 2013, 20 июня. – Режим доступа: http://7dney.by/ru/issues?art_id=1619. **64.** Синюк Екатерина. Иностранцев в Беларуси становится больше. Откуда они приезжают и чем занимаются? [Электронный ресурс] /Екатерина Синюк. - Режим доступа: <https://news.tut.by/society/377722.html>. **65.** Установлены квоты на предоставление статуса беженцев в Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://naviny.by/rubrics/society/>. **66.** Беженцы в Беларуси / Refugees in Belarus [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/2273/229/>. **67.** Режим Лукашенко в Беларуси не считает своих беженцев [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://bezhnec-de.livejournal.com/107249.html>. **68.** Миграционная ситуация в Республике Беларусь и ход реализации документов, принятых в рамках Содружества Независимых Государств, в сфере миграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18991>. **69.** Нашествие нелегальных мигрантов из Беларуси Украине не грозит? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.interfax.by/article/98867>. **70.** Ежегодно из стран ЕС высылают почти 2000 белорусских нелегалов [Электронный ресурс]. – 2012, 18 декабря. – Режим доступа: <http://euroradio.fm/ru/report/ezhegodno-iz-stran-es-vysylayut-pochti-2000-belorusskih-negalov-126059>. **71.** Опрос: беженцы в Литве чувствуют себя в безопасности [Электронный ресурс]. – 2008, 26 августа. - Режим доступа: <http://ru.delfi.lt/news/live/opros-bezhency-v-litve-chuvstvuyut-sebya-v-bezopasnosti.d?id=18304654>. **72.** Статус беженца в Латвии – форум Вся Латвия [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pribalt.info/forum/index>. **73.** И в Латвию бегут... [Электронный ресурс]. – 2014, 9 ноября. – Режим доступа: <http://www.subbota.com/2014/09/11/i-v-latviju-begut/>. **74.** Беженцы и мигранты: готова ли Эстония? (2013) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.gazeta.ee/?p=35353>. **75.** Самая негостеприимная к беженцам страна ЕС – Эстония [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2015/0637/mir01.php#13>. **76.** Литва временно прекратила предоставлять убежище гражданам Украины [Электронный ресурс]. – 2015, 8 апреля. - Режим доступа: http://censor.net.ua/news/331821/litva_vremennno_prekratila_predostavlyat_ubejische_grajdanam_ukrainy. **77.** Латвия не предоставила статуса беженца... [Электронный ресурс]. – 2014, 22 декабря. – Режим доступа: <http://ukranews.com/news/.../150767/>. **78.** Володин Алексей. Прибалтийская панорама: им явно не хватает «дельной оккупации»... [Электронный ресурс] /Алексей Володин. – 2013, 27 декабря. - <https://topwar.ru/37811-pribaltiyskaya-panorama-im-yavno-ne-hvataet-delnoy-okkupacii.html>. **79.** Демоскоп Weekly – 2015 - №631-632 – 23 февраля - 8 марта. **80.** Князева Ольга. Сбежавшее поколение /Ольга Князева. //Эхо планеты. – 2013 - №33 – с.16-18. **81.** Демоскоп Weekly – 2015 - №635-636 – 23 марта-5 апреля. **82.** Беженцы и мигранты: готова ли Эстония? (2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gazeta.ee/?p=35353>. **83.** В Литве решили восстановить департамент нацменьшинств // Демоскоп Weekly – 2014 - №619-620 – 17-30 ноября. **84.** Фурман Д.

Притяжение Балтии [Електронний ресурс] /Д. Фурман, Э. Задорожнюк. – Режим доступу: http://ecsosman.hse.ru/data/517/836/1219/2004_n3_p98_130.pdf. **85.** Rel2011: в Эстонии проживают представители 192 национальностей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stat.ee/64847parent_id=39107. **86.** Перепись: по численности населения Латвия вернулась в 1959 год. [Електронний ресурс]. – 2012, 18 января. – Режим доступу: <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/>. **87.** Полещук В. Неграждане в Эстонии. [Електронний ресурс] /В.Полещук. – Режим доступу: https://fictionbook.ru/author/vadim_ poleshuk/read_online.html?page=0. **88.** 13% населения Латвии – неграждане -- Демоскоп Weekly – 2014 - №615-616 – 20 октября - 2 ноября. **89.** В Латвии живет почти 263 тысячи неграждан //Демоскоп Weekly – 2015 - №635-636 – 23 марта-5 апреля. **90.** Более 30 тыс. оралманов прибыли в Казахстан в 2016 году //Демоскоп Weekly. – 2017. - №715-716. – 6-19 февраля. **91.** Объем денежных переводов из России в Узбекистан составил \$2,7 миллиарда. (22.03.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №721-722. – 20 марта-2 апреля. **92.** В Казахстане иностранцам выдано 29,5 тыс. официальных разрешений на работу (16.08.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. - №693-694. – 22 августа-4 сентября. **93.** За 25 лет за границей родилось 200 тысяч грузин //Демоскоп Weekly. – 2017. - №731-732. – 5-18 июня. **94.** Цифра дня: сколько беженцев в Молдове [Електронний ресурс]. – 2016, 18 июня. - Режим доступу: <http://locals.md/2016/>. **95.** Сколько вынужденных мигрантов приняло под свою защиту белорусское государство [Електронний ресурс]. – 2015, 15 октября. - Режим доступу: <http://m.sputnic.by/infographics/>. **96.** В Беларуси посчитали количество беженцев с Украины [Електронний ресурс]. – 2016, 26 сентября. – Режим доступу: <http://ru.espreso.tv/news/2016/>. **97.** Все сирийские «беженцы» убежали из Латвии [Електронний ресурс]. – 2016, 20 октября. - Режим доступу: <http://topwar.ru>. **98.** Литву ежечасно покидает 4-5 человек (26.09.2016) // Демоскоп Weekly. – 2016. - №699-700. – 3-16 октября. **99.** За 25 лет независимости население Эстонии сократилось на 17% (20.08.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. - №693-694. – 22 августа-4 сентября. **100.** За 16 лет население Латвии сократилось почти на 0,5 миллиона (26.04.2017) // Демоскоп Weekly. – 2017. - №527-528. – 1-21 мая. **101.** Латвія побудувала на кордоні з ЄС вже 23 км паркану //Українська правда. – 5.02.2017. **102.** Литва строит забор на границе с Россией //Демоскоп Weekly. – 2017. - №731-732. – 5-18 июня. **103.** Покинуте Придністров'я //Українська правда. – 8.08.2017. **104.** Антоненко О. Беженцы в Балтии: холодный прием и разбитые мечты о Европе /О. Антоненко. //ББС. – 1.07.2017.

56. Російська Федерація

Як і в Республіках Середньої Азії, в Російській Федерації слід розглядати, як біженців до Росії, так і біженців з Росії. На початок 2014 року, на російській території знаходилося 3.458 біженців, 240 шукачів притулку та 160 тис. осіб без громадянства [1]. Якщо говорити про зареєстрованих біженців, то в 2013 році на території Росії перебував 801 зареєстрований

біженець та 3.727 одержали тимчасовий притулок, причому 53-54% з їх числа були з Сирії, близько 20% - з Афганістану, 8-9% з Грузії і т.д. [2]. Біженців у Росії приймають неохоче, про що свідчить ниженаведена таблиця [3]:

Таблиця 2.6.1.

Відсоток позитивних рішень з надання статусу біженця в Росії.

Рік	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008-2013
Відсоток позитивних рішень (%)	8,8	7,2	5,7	9,0	7,6	3,3	7,6

За період 2008-2012 рр. за клопотаннями про надання статусу біженця в Росії звернулося 11.637 чоловік, проте цей статус отримали усього 888 заявників [3]. В зв'язку з цим, багато біженців, які не одержали статус, і не побажали повертатися додому, залишаються в Росії жити без документів, поповнюючи таким чином, кількість осіб без громадянства, і працюючи в основному, в тіншовому секторі економіки. Наприклад, у 2001 році в Росії було зареєстровано 500 біженців з Афганістану, проте без документів в Росії жило від 20 до 100 тис. афганців [4], які працювали переважно торговцями на базарах. Наприклад, в Москві, в готелі «Севастополь» в 600 готельних номерах, у 2001 році займалися торгівлею 2.500 афганців [5]. З більш пізніх біженців, у 2013-2014 рр. до Росії прибуло понад 1,6 тис. біженців з Сирії – за походженням етнічних черкесів [6], які були поселені переважно на Північному Кавказі. Росія, згідно [7], поряд з країнами Перської затоки, Японією, Південною Кореєю, Чилі та ін. належить до числа країн, які з дуже великим «скрипом» приймають біженців з Сирії, число яких у світі перевалило за 5 млн. чоловік. Попри це, біженці з Сирії все ж прибувають до Росії. Так, за деякими оцінками, на середину 2017 року, в Росії перебувало порядку 7 тис. біженців з Сирії [51]. З клопотанням про одержання статусу біженця, починаючи з 2011 року звернулося до російських органів влади 2 тис. сирійців, але одержало омріяний статус усього 2 чоловіки! [51]. З 4,5 тис. сирійців, які звернулися з клопотаннями про надання притулку, його отримали 3 тис. чоловік [51]. Але притулок надається на 1 рік, і його неможливо продовжити. Тому перед сирійськими біженцями у Росії постає на увесь зріст альтернатива: або преїжджати до третьої країни, або переходити на нелегальне становище.

Внутрішньо переміщені особи в Росії з'явилися внаслідок чеченських воєн. В результаті першої чеченської війни з'явилося 160 тис. ВПО, а до 2000 року Чечню залишило, як мінімум 200 тис. чоловік [8], переважну більшість яких складала росіяни. В другій чеченській війні, значну кіль-

кість біженців, порядку 50-60 тис. чоловік, склали чеченці. До речі, перша та друга чеченські війни призвели до етнічних чисток у Чечні. Якщо у 1989 році росіян там проживало 269.130 чоловік (24,8 % населення), то в 2010 році залишилося всього 24.382 чоловік (1,9 % населення) [9].

Після початку в квітні 2014 року бойових дій на Україні, в Російській Федерації з'явилися сотні тисяч біженців з Донбасу. На кінець листопада 2014 року за даними ФМС Росії, на території Російської Федерації було зафіксовано близько 830 тис. переселенців з України, з них близько 200 тис. одержали свідоцтво про тимчасовий притулок за спрощеною схемою на 1 рік, без тимчасового дозволу [10]. Наприкінці квітня 2015 року, за даними ООН, в сусідніх країнах нараховувалося 800.961 біженців з Донбасу, переважно в Росії [11]. За інформації О.Кирилової, керівника Головного управління з питань міграції МВС РФ, наприкінці 2016 року в Росії знаходилося 2,5 млн. громадян України, у тому числі понад 1 млн. вихідців з Донбасу [52].

Якщо вести мову про біженців з Росії, то в 2013 році в країнах світу біженцями було визнано 74.357 вихідців з Росії, та ще 25.961 чоловік шукали притулку [1]. Переважну кількість біженців становили чеченці. Згідно [12] у 2013 році чеченців у Європі нараховувалося близько 50 тис. чоловік, хоча, можливо, ця цифра є перебільшеною. Вербувальники обіцяють чеченцям, які виїдуть на Захід, золоті гори. В результаті, обдурені люди, продавши будинки, та інше майно, намагаються потрапити в Євросоюз. Їх ловлять на кордоні, і повертають додому. Тих, кому вдалось прорватись до ЄС чекають центри для біженців, які мало чим відрізняються від тюрем, і умови перебування в яких є важкими [12]. Тих, кому вдається прорватися далі, наприклад, в Німеччину, повертають, згідно закону Дублін II [13] в ту країну, де біженці-чеченці були вперше зареєстровані. Тобто, переважно в Польщу. Причому, якщо дорога зі сходу Польщі до Берліну – за свій рахунок (близько 2 тис. євро), то в оберненому напрямку – за державний кошт [13]. І так по кілька разів, оскільки чеченці не одразу розуміють, що їх обдурили. В зв'язку з цим за Польщею закріпилася назва «сортувальна станція», а за Німеччиною – «двері, що обертаються» [13]. Ті чеченці, які одержали статус біженця, живуть бідно, оскільки матеріальна допомога, яку вони одержують, є меншою ніж допомога по безробіттю для корінних мешканців. Наприклад, в Німеччині, у 2013 році, щомісячна допомога по безробіттю складала 377 євро, а матеріальна допомога біженцю – 336 євро [14]. Тому багато біженців-чеченців, або стають на шлях кримінальної злочинності, або на шлях радикального ісламу, що викликає стурбованість лідерів європейських країн [15]. Наприклад, у 2014 році близько 170 чеченців з Австрії пішли воювати до Сирії на боці ісламістів [16], а всього на той час на боці ісламістів воювали понад 2 тис. уродженців Північного Кавказу [17].

Проблема трудової міграції та нелегальних мігрантів набула в Росії великого розмаху. Наприклад, в другій половині 2013 року в Росії проживало близько 11,2 млн. іноземців, більше було їх тільки в США – 45,8 млн. чоловік [18]. Слідом за Росією йшли Німеччина та Саудівська Аравія: відповідно 9,8 та 9,1 млн. чоловік [18]. В 2015 році ФМС зафіксувала в Росії 11 млн. іноземних громадян [19]. Якщо вести мову про походження іноземних громадян, то переважну їх кількість склали мешканці колишніх радянських республік. Так, на середину 2013 року в Росії нараховувалось 2,7 млн. громадян Узбекистану, 1,6 млн. – України, 1,2 млн. – Таджикистану, по 0,6 млн. – Азербайджану, Казахстану, Киргизстану та Молдови, 0,5 млн. – Вірменії, 0,4 млн.- Білорусі, 1,1 млн. – країн ЄС, 0,2 млн. – Китаю та 1,2 млн. були громадянами інших країн [20]. Близько 70-80 % усіх нелегалів складають вихідці з пострадянських республік [21]. Найбільшими місцями скупчення нелегалів у 2013 році були: Московська область – 300 тис., Тюменська область – понад 250 тис., Москва – 200 тис., Санкт-Петербург – 230 тис., Краснодарський край – 160 тис. чоловік [22]. Оскільки нелегалів ніхто детально не рахував, то їх насправді може бути ще більше. Наприклад, згідно з [23] в тому ж році у Москві нараховувалося 1 млн. мігрантів, у тому числі 300 тис. нелегалів. На офіційному рівні російські власті ставляться до нелегалів негативно. Наприклад, у 2012 році було депортовано 30 тис. нелегалів, у 2013 році – 60 тис., ще 420 тис. іноземцям у 2013 році був заборонений в'їзд до РФ [24]. Тільки в Москві допомагали поліції виявляти нелегалів 19 тис. дружинників [25]. Не кажучи вже про те, що місцеве населення до мігрантів ставиться неприязно. Соціологічні опитування показали, що 65% респондентів вважають, що міграція не розв'язує демографічні проблеми Росії, а навпаки – їх погіршує і т.д. [26]. На кінець 2016 року, на території Росії перебувало 10 млн. громадян іноземних держав [52], 85% з числа яких склали громадяни держав СНД [53].

Попри негативне ставлення російського населення до мігрантів, включаючи нелегалів, ця проблема, як була так і залишається для Росії непереборною. І причина тут проста – гроші. Мігрантам, роботодавці платять близько 70% середньої зарплати по регіону [22]. Більше того, оскільки вони офіційно не працевлаштовані, за них податки до державної скарбниці не платяться, в результаті чого, у 2013 році бюджет Росії недоотримав як мінімум 117 млрд. рублів [22]. Додамо, що в багатьох випадках мігранти виконують важку та некваліфіковану роботу, за яку платять порівняно небагато, але яку потрібно виконувати. Так, за підрахунками, проведеними в [27], у 2012 році вклад мігрантів у економіку Росії склав 6 – 10 млрд. доларів (0,5 % ВВП країни), проте мігрантами в країні СНД було вивезено 18,2 млрд. доларів. Тобто, за рахунок дешевої праці мігрантів роботодавці виграють, але держава, в цілому, програє. Більше того, як показано в [28],

якби політика Росії стосовно мігрантів була більш продуманою, то з 11 млн. гастарбайтерів реально були б потрібні всього 2 млн., для виконання робіт, які жителі Росії не хочуть виконувати. Решту 8-9 млн. гастарбайтерів можна би було відправляти додому [28]. Згідно [29] грошові перекази трудових мігрантів з Росії до країн СНД у 2014 році були такими: до Узбекистану – 5,653 млрд. доларів, до Таджикистану – 3,854, до України – 2,4 млрд., до Киргизії – 2,062 млрд., до Вірменії – 1,551 млрд., до Азербайджану – 1,31 млрд., та до Молдови – 1,238 млрд. доларів [30]. У 2016 році трудові мігранти переказали: до Узбекистану - 2,741 млрд. доларів, до Таджикистану - 1,9 млрд., до Киргизстану - 1,7 млрд., та до України – 1 млрд. доларів [54].

Одержавши дешеvu малокваліфіковану робочу силу, за допомогою експлуатації якої можна було одержувати надприбутки, правляча еліта Росії, разом з тим, одержала купу проблем, серед яких в першу чергу відмітимо етнічну злочинність та жорстке, а часом криваве протистояння мігрантів та корінного населення. Додамо, що окрім зовнішніх мігрантів, в основному з держав СНД, є ще й внутрішні гастарбайтери – в основному з Північного Кавказу, через високе для цього регіону безробіття: в Інгушетії – 45%, в Чечні – близько 30%, в Дагестані та Кабардино-Балкарії – 12% і т.д. [31]. Проте місцеве російське населення ці групи гастарбайтерів ніяк не розділяє. Згідно доповіді Центру вивчення національних конфліктів у Росії, спостерігаються не тільки часті сутички між місцевими жителями і прийшли гастарбайтерами, але також конфлікти між гастарбайтерами з різних держав і регіонів за кращі замовлення на роботу [32].

Стосовно етнічної злочинності, то, наприклад у 2013 році в Москві мігрантами було скоєно 11,5 тис. злочинів, в тому числі 20% всіх вбивств та 43% злочинів сексуального характеру [33]. В Санкт-Петербурзі, у той же час мігрантами було здійснене кожне шосте згвалтування та кожне п'яте вбивство, причому 48% злочинів було здійснено мігрантами з Узбекистану, 16% - з Таджикистану, 9% - з Азербайджану і т.д. [33]. Вказані обставини в додаток до виникнення національних анклавів у російських містах, населених переважно мігрантами, де рівень злочинності ще вищий, і звідки змушене втікати корінне населення, призводять до радикалізації російського населення, що має своїм наслідком створення націоналістичних організацій. Наприклад, в Москві є широковідомими такі організації, як «Щит Москви», «Нарко-стоп», та ряд інших, які відомі своїми нападами на мігрантів [34]. Подібні організації йшли в авангарді масових бійок між російським населенням та мігрантами в таких містах, як Кондопога, Арзамас, Пугачов, Бірюльово (район Москви), та багатьох інших. Тільки за 2012-2013 рр. в Росії було зафіксовано 150 масових бійок, які виникли на базі міжетнічних протиріч [24].

Серед протиріч між мігрантами, відмітимо бійку між узбецькими та таджицькими будівельниками комплексу «Москва-Сіті», сутички кавказьких та середньоазіатських гастарбайтерів у Ханті-Мансійському автономному окрузі при розробці тамтешних родовищ нафти і газу, і т.д. [32]. Широковідомими стали масові сутички та бійки між місцевими калмиками та приїжджими чеченцями, в яких прийняло участь 300 чоловік, в селищі Яндики Астраханської області у серпні 2005 року [35]. Проблема полягає ще в тому, що на базі ісламського екстремізму проходить радикалізація частини мігрантів-гастарбайтерів. Так, у квітні 2013 року співробітниками ФСБ Росії в Москві було затримано близько 140 осіб у ісламському центрі «Дар уль-Архам», а в Петербурзі, у мечеті на ринку «Апраксін двір» - близько 500 чоловік за звинуваченнями в ісламському екстремізмі [36]. Екстремізм, який проявляється з обох боків – справа небезпечна: щороку в Росії фіксується 30-50 вбивств на расовому, або національному ґрунті [23].

Зауважимо, що поряд з цим, у Росії на законних підставах працюють, на основі відповідних договорів, робітники з країн «далекого зарубіжжя». Так, у 2016 році було видано 149.013 дозволів на роботу у Росії, причому працювало з ними 45.723 робітники з Китаю, 32.657 – з Північної Кореї, 10.606 – з В'єтнаму, 10.613 – з Туреччини, і т.д.[59].

Проте, попри всі загрози та небезпеки, які несуть мігранти Росії, російська держава в першу чергу через демографічні проблеми, без них обійтися не може. Максимуму населення Росії досягло 01.01.1993 р., коли на її території було зафіксовано 148,5 млн. чоловік [37]. Станом на 01.01.2015 р. на її території проживало 146,267 млн. чоловік [38], а якщо з цієї кількості відняти населення окупованих Криму та Севастополя (2,3 млн. чоловік) – то 143,967 млн. чоловік. Падіння чисельності населення відбулося в першу чергу за рахунок негативного природного приросту, який власті Росії намагалися компенсувати шляхом завозу мігрантів. Так, за даними професора А. Вишневського перевищення смертності над народжуваністю упродовж 1993-2011 рр. склало 13,2 млн. чоловік, проте населення Росії скоротилося тільки на 5,5 млн. чоловік, оскільки втрата 7,7 млн. чоловік була компенсована міграційним приростом [39]. По окремих роках демографічна ситуація в Росії наведена нами нижче [38], [50].

Таблиця 2.6.2.

Демографічна ситуація в Росії

Рік	Народилося	Померло	Природний приріст	Міграційний приріст	Загальний приріст
2007	1.610.100	2.080.400	-470.300	258.193	-212.107

2008	1.713.047	2.075.940	-362.007	257.148	-104.859
2012	1.902.084	1.906.335	-4.251	294.980	294.679
2013	1.895.922	1.871.809	24.013	295.858	319.871
2014	1.947.301	1.913.613	33.688	280.000	313.688

Загалом, за дослідженнями А. Вишневського міграційний приріст компенсував на 58% падіння чисельності населення Росії у 1993-2011 рр. [39], але, як впливає з даних джерела [38], у 2007 році міграційним приростом було компенсовано 54,9% втрат чисельності населення Росії, у 2008 році – 71% втрат, а у 2010 році міграційний приріст повністю компенсував втрати населення Росії. Проте слід мати на увазі, що природний приріст забезпечують значною мірою неросійські регіони держави, а частка власне росіян у Росії має тенденцію до зменшення (див. [38], [40])

Таблиця 2.6.3.

Динаміка чисельності росіян у РФ

Рік	1979	1989	2002	2010
Чисельність населення РФ	137.550.949	147.400.537	145.166.731	142.856.536
Чисельність росіян	113.521.821	119.865.946	115.889.107	111.016.896
% росіян до числа всього населення	82,53	81,32	79,83	77,71

Отже, російське керівництво мало стежити за тим, щоб міграційний приріст у РФ забезпечували переважно росіяни. Згідно з [41] з 6 млн. чоловік, які приїхали до Росії у 1992-2002 рр., росіяни склали 70% усіх прибульців, 20% були записані, як російськомовні, та ще 10% склали переселенці-вірмени з Грузії та Азербайджану. За період 1990 – 2005 рр. до РФ приїхало 8,5 млн. чоловік, з яких 65% склали росіяни [42]. Мігранти були в основному з Закавказзя, Середньої Азії та Казахстану.

За даними 2016 року, міграційний приріст у Росії склав 261,9 тис. чоловік, а без урахування Криму – 246,7 тис. чоловік, і становив 98% загального приросту населення [55]. Із вказаного числа мігрантів 118,9 тис. прибули з України, 37,1 тис. – з Казахстану, 27,3 тис. – з Таджикистану і т.д. [55].

З метою збільшити приплив мігрантів, указом Президента РФ від 22.06.2006 року була прийнята Програма «Соотечественники», метою якої було сприяння добровільному переселенню до Росії людей, які після розпаду СРСР виявилися за межами РФ, і мали бажання повернутися на історичну батьківщину. 14 вересня 2012 року було підписано указ, який містив

нову редакцію програми і робив її безстроковою [43]. Термін «соотечественники» досить таки туманний, оскільки включає в себе, як громадян Росії, які проживають за кордоном, так і колишніх громадян СРСР, які проживають тепер в його колишніх республіках, і які одержали громадянство нових незалежних держав, або його не отримали, вихідців з Російської імперії та СРСР, та їхніх нащадків [43]. Перш за все, звичайно, мався на увазі великий масив закордонних росіян та російськомовних, в першу чергу українців та білорусів, яких за підрахунками російських керівників нараховувалося 25 млн. чоловік, і яких планувалося «зтягти» в Росію, з метою покращення її демографічного середовища.

Прийняття цієї програми передували серйозні розрахунки. Так, згідно [44], московські стратеги розраховували щороку на таку кількість «соотечественников»: з країн Балтії – на 1-2 тис. чоловік у рік, з України і Білорусі – на 60 тис. у рік, з Молдови – на 10-15 тис. у рік, і т.д. Реальність, як завжди з цими «прожектами» нічого спільного не мала. Так, у 2007-2008 рр. планувалося переселити до Росії 65,2 тис. чоловік, а реально переселилося всього 8,8 тис., або 13,5% запланованої кількості [43]. У 2007-2012 рр. планувалося переселити 700 тис. чоловік, але цією можливістю скористалося трохи більше 125 тис. чоловік [45]. По суті, програма виявилася проваленою, що й викликало потребу у новій її редакції. Із 125,5 тис. «соотечественников», які переселилися до РФ за 2007-2008 рр. 61% склали росіяни, 6% - вірмени, по 5% українці і таджики, 3% - молдаване, 2% – татари, 1% - німці [46]. 32% переселенців прибули з Казахстану, 20% - з Узбекистану, 10% - з Молдови, по 9% - з Вірменії, Таджикистану та Киргизії, 7% - з України, та 2% - з Азербайджану [46]. До речі, з України, на яку так сподівалися московські стратеги, за вказаний проміжок часу прибуло до РФ усього 4,5 тис. «соотечественников» [47]. Причина провалу програми полягала в тому, що жителям держав СНД пропонували переселятися у депресивні та малопривабливі для життя регіони Росії. Так, наприклад, жителям Криму пропонувалося переселятися у Ямало-Ненецький автономний округ [47]. Як результат, у 2012 році відповідні анкети взяло близько 200 кримчан, проте реально зацікавилася «спокусливими пропозиціями» усього 22 чоловік [47].

Усього за програмою «Соотечественники» упродовж 2007-2013 рр. до Росії переселилося близько 150 тис. чоловік, але у 2014 році нараховувалося вже 106 тис. переселенців – в основному біженців з південного сходу України [48]. Пріоритетними для переселенців уряд Росії визначив регіони Далекого Сходу: тут платяться підйомні в розмірі 240 тис. рублів на главу сім'ї та по 120 тис. рублів на кожного члена родини, а у звичайних регіонах – 20 тис. рублів на главу сім'ї та по 10 тис. рублів на кожного члена родини [45]. Проте, навряд чи великі, на перший погляд, суми грошей,

компенсують всі тяготи життя у регіонах, які зовсім для цього непридатні. Тому, програма «Соотечественники» – це по суті програма для життя у Росії біженців з країн близького зарубіжжя. Підтвердженням цьому є той факт, що упродовж 2002-2012 рр. громадянство Росії одержали 2,7 млн іноземців, 90% з яких були вихідцями з держав СНД [49], поза усілякими державними програмами.

Реанімували указану вище програму «допомогли» бойові дії, які почалися у 2014 році на південному сході України. За рахунок біженців, які втекли із зони бойових дій до Росії, число «соотечественников» різко зросло. Так, за період 2006-2016 рр. російськими властями було нараховано 500 тис. «соотечественников» [56], значна частина яких походить з українського Донбасу. Із 180 тис. переселенців у 2016 році, згідно [56], 42% походило з України, причому 46% загального числа новоприбулих розмістилося у Центральному федеральному окрузі. Тобто, новоприбулі «соотечественники» уперто оминають регіони Сибіру та Далекого Сходу, які нав'язуються їм російськими властями. Зацікавленість офіційного Кремля у цьому питанні є очевидною. Так, на території Сибірського федерального округу площею 5,1 млн. кв. кілометрів проживає менше 20 млн. чоловік, це менше, ніж 30 років тому назад, причому 95% території округу не те, що неосвоєні, а незаселені взагалі [57]. Територія Далекосхідного федерального округу складає 6,2 млн. квадратних кілометрів, але на цій території проживає усього 6,2 млн. чоловік [57]. Іншими словами, країна потрохи знелюднюється, оскільки у азіатській частині Росії, а це 75% її території, проживає усього 29 млн. чоловік [58]. Населення Росії концентрується, в основному у європейській частині країни, навколо великих міст, де є кращі умови для проживання, а, отже і більші можливості звести кінці з кінцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. День беженцев: Сколько человек бегут из России и стран Центральной Азии (статистика) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.fergananews.com/news/22326>. **2.** Гордеева Татьяна. Основной источник рабочей силы – Узбекистан... [Електронний ресурс] /Татьяна Гордеева. - 2013, 7 ноября. – Режим доступу: <http://www.molva.ru/news/?news=13296>. **3.** Признание беженцем в РФ (общие сведения на 01.01.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fms.gov.ru/about/ofstat/bezhenci_stat/. **4.** По официальным данным в России находятся 500 беженцев из Афганистана [Електронний ресурс]. - 2001, 24 октября. - Режим доступу: <http://www.1tv.ru/news/social/108544>. **5.** Бывшие руководители Афганистана нелегально живут в Москве.[Електронний ресурс]. – 2001, 22 ноября. - Режим доступу: <http://www.newsru.com/russia/22nov2001/afghanistan.html>. **6.** “Чеченская организация поддержки репатриантов” начала расчёт числа репатриантов и бежен-

цев черкесов [Електронний ресурс]. – 2014, 24 сентября. – Режим доступу: <http://circassianrepatriation.com/чернесская-организация-поддержки-pe/>. **7.** Amnesty: богатые страны не впускают беженцев из Сирии // ББС-5.12.2014. **8.** Конигина Наталья. Беженцы из Чечни должны быть политическими /Наталья Конигина. // Известия. - 16.06.2005. **9.** Население Чечни. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnchechenia.html>. **10.** Трифонова Ек. Украинцам предлагают или работать, или уезжать /Ек. Трифонова. // Независимая газета. - 26.11.2014. **11.** ООН насчитала более 6 тыс. погибших за год конфликта на востоке Украины // Демоскоп Weekly. - 2015. - №639 - 640. - 20 апреля - 3 мая. **12.** Хатаева Зара. Польша: железный занавес, преграждающий чеченцам путь на Запад? (2013) [Електронний ресурс] /Зара Хатаева. - Режим доступу: <http://v-grozny.narod.ru/07/Poland.htm>. **13.** Чеченский путь в Германию [Електронний ресурс]. – 2013,20 ноября. - Режим доступу: <http://topwar.ru/36195>. **14.** Долгунов Антон. Как мигранты строят новую ФРГ // Эхо планеты. - 2013. - №32 – [Електронний ресурс] /Антон Долгунов. - Режим доступу: http://www.echoplanet.ru/society_1956_21396. **15.** Радикализация чеченских беженцев вызывает беспокойство спецслужб Германии [Електронний ресурс]. – 2013, 16 сентября. - Режим доступу: <http://poslezavtra.com.ua>. **16.** В Австрии судят чеченца... // Евроньюс. - 22.01.2015. **17.** Верховный муфтий Сирии: 2 тыс. человек из России воюют на стороне оппозиции. // Независимая газета. - 28.10.2013. **18.** Доклад ООН: США и Россия - лидеры по числу мигрантов // ББС. - 12.09.2013. **19.** Число иностранцев в РФ установилось на уровне 11 млн. человек. - ФМС // Демоскоп Weekly. - 2015. - №639 - 640. - 20 апреля - 3 мая. **20.** Международная миграция 2013 [Електронний ресурс]. – 2013, 30 ноября. – Режим доступу: <http://voprosik.net/mezhdunarodnaya-migraciya-2013/>. **21.** В России на данный момент живет 3,5 млн. нелегальных мигрантов // Независимая газета. - 15.10.2012. **22.** Башкатова Анастасия. Экономика РФ терпит убытки из-за нелегалов /Анастасия Башкатова. // Независимая газета. - 17.10.2013. **23.** Росія, на жаль, зараз повторює помилки Франції // Евроньюс - 14.10.2013. **24.** ФМС насчитала в России 3,6 миллионов нелегалов... [Електронний ресурс]. – 2013, 16 декабря. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/russia/16dec20/>. **25.** Народные дружинники выявляют нелегальных мигрантов // Известия. - 12.02.2013. **26.** Опрос: россияне считают, что иммигранты приносят больше проблем, чем пользы // Независимая газета. - 1.08.2013. **27.** Булин Дмитрий. Чем мигранты полезны России, а Россия им /Дмитрий Булин. // Независимая газета. - 17.10.2013. **28.** Самсонов А. Массовая миграция и вопрос выживания Русской цивилизации. Часть 2. [Електронний ресурс] /А. Самсонов. – 2013, 4 марта. - Режим доступу: <http://topwar.ru/24910/>. **29.** Сокращение объема денежных переводов из РФ скажется на экономиках стран СНГ //Демоскоп Weekly. - 2015. №639-640. - 20 апреля - 3 мая. **30.** Наумов Игорь. Охота на мигрантов навредит экономическим показателям /Игорь Наумов. // Независимая газета. - 15.05.2013. **31.** Самсонов Александр. Кавказский митинг в Москве ... [Електронний ресурс] /Александр Самсонов. – 2013,12 декабря. – Режим доступу: <http://topwar.ru/37198/>. **32.** Родионов К. - Гроздья гнева. Межэтническая напряженность в регионах России [Електронний ресурс] /К. Родионов. – 2014, 12 ноября. – Режим доступу: <http://petrimazera.com/ru/rize-of-nations.html>. **33.** Володин Алексей. В двух столицах сосчитали годовое число мигрантских преступлений [Електронний ресурс] /Алексей Володин. – 2014, 7 февраля. - Режим доступу: <http://topwar.ru/39430>.

- 34.** Суд задержал трёх участников массовой драки в Капотне // ББС. - 2.10.2013.
- 35.** Противостояние калмыков и чеченцев под контролем властей [Электронный ресурс]. – 2005, 19 августа. - Режим доступа: <https://rg.ru/2005/08/19/jandyki-anons.html>
- 36.** У московській мечеті затримали 140 підозрюваних // ББС. - 27.04.2013.
- 37.** Численность населения России... [Электронный ресурс]. – 2014, 19 августа. – Режим доступа: <http://www.interfax.ru/business/>.
- 38.** Численность населения Российской Федерации по муниципальным образованиям [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/ru/statistics/publications/catalog/afc8ea004...
- 39.** Вишневыский Ан. Миграция в России: её восприятие и социально-политические последствия [Электронный ресурс] /Ан. Вишневыский. – 2013, 31 мая. - Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/>.
- 40.** Гогитадзе Ксения. Население России уменьшается и стареет /Ксения Гогитадзе. //ББС. – 16.12.2011.
- 41.** Аргументы и факты в Украине. - 2002. - №28. - С.16
- 42.** Новое время. - 2005. -№22. - С.27
- 43.** Приезжайте, но не к нам. Госпрограмма возвращения соотечественников неинтересна регионам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gzt.ru/society/2007/10/23/220035.html>.
- 44.** Откуда брать? Иммиграционный потенциал стран ближнего и дальнего зарубежья (2005) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/naturalization/doklad/doklad_3.4.
- 45.** Шустов А. Почему русские переезжают в Россию мимо государства [Электронный ресурс] /А. Шустов. – 2014, 6 января. - Режим доступа: <http://www.odnako.org/blogs/>.
- 46.** Русские составляют около двух третей переселившихся в Россию соотечественников // Демоскоп Weekly. - 2013. - №543-544. - 18 февраля - 5 марта.
- 47.** Абібулла Енвер. Росія кличе кримчан на Урал і Далекий Схід /Енвер Абібулла. // ББС. - 7.09.2012.
- 48.** Более 100 тысяч соотечественников переселилось в РФ в 2014 году [Электронный ресурс]. – 2015, 20 января. - Режим доступа: <http://m.ria.ru/society/20150120>.
- 49.** Гражданство России с 2002 года получили 2,7 млн. иностранцев // Демоскоп Weekly. - 2013. - №539-540. - 21 января - 3 февраля.
- 50.** Чернышев Евг. Почти весь миграционный прирост в 2014 году пришелся на страны СНГ [Электронный ресурс] /Евг. Чернышев. – 2015, 4 марта. - Режим доступа: <http://www.nakanune.ru/news/>.
- 51.** Беженцев из Сирии подталкивают к дому //Независимая газета. – 16.06.2017.
- 52.** В России находятся около 2,5 млн. граждан Украины (4.01.2017) //Демоскоп Weekly.– 2017. - №711-712. – 1-22 января.
- 53.** В России становится меньше легальных трудовых мигрантов (16.03.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. – №721-722. - 20 марта-2 апреля.
- 54.** Объем денежных переводов из России в Узбекистан составил \$2,7 миллиарда //Демоскоп Weekly. – 2017. - №721-722. – 20 марта-2 апреля.
- 55.** Миграция в России, предварительные итоги // Демоскоп Weekly. – 2017. - №719-720. – 6-19 марта.
- 56.** За 10 лет в Россию переселилось более 500 тысяч соотечественников //Демоскоп Weekly. – 2017. - №723-724. – 3-16 марта.
- 57.** Дроздов П. Кто хочет отобрать у России Сибирь [Электронный ресурс] /П. Дроздов. – 2017, 8 июня. – Режим доступа: <http://www.eg.ru/politics/3519>.
- 58.** Россию ждет демографический провал (27.03.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №723-724. – 3-16 апреля.
- 59.** В 2016 году иностранцам выдано на 30% меньше разрешений на работу, чем в 2015 (6.04.2017) // Демоскоп Weekly. – 2017. - №725-726. – 17-30 апреля.

§7. Європа

П.7.1. Проблеми біженців та нелегальних мігрантів

Питання біженців, трудових та нелегальних мігрантів у Європі, особливо у західній її частині, є, чи не найактуальнішим серед усіх регіонів земної кулі. Дійсно, упродовж століть, європейський континент був центром міграційних процесів. Наприклад, упродовж 1810-1924 рр. з Західної Європи в інші регіони планети виїхало 34 млн. чоловік, а протягом 1950-1995 рр. до Європи приїхало 15,2 млн. чоловік [1]. Ситуація стає ще більш різною, якщо її проаналізувати в розрізі окремих країн. Так, наприклад у 2004 році, за межами своєї батьківщини проживало 1,5 млн. французів, і водночас у Франції мешкало 3,5 млн. зареєстрованих іноземців [2,с.71]. В пошуках кращої долі батьківщину залишило понад 20 млн. італійців [2,с.129], і водночас, у 2011 році 8% населення Італії, а це 4,859 млн. чоловік, складала іноземці [3]. За межами Іспанії, у 2004 році мешкало 2,7 млн. іспанців [2,с.60], і разом з тим, кількість іноземців на території країни зросла з 200 тис. чоловік у 1975 році, до 5,22 млн. чоловік у 2008 році, що склало 11,3% населення Іспанії [4,с.18]. Протягом 1840-1930 рр., за кордон виїхало 1,2 млн. шведів, але на початку ХХІ століття з 9 млн. громадян Швеції нараховувалося 1,1 млн. іноземців (12% населення країни), у тому числі 450 тис. мусульман [5]. Подібною є ситуація і в інших європейських країнах.

Оскільки багато європейських держав у минулому були колоніальними імперіями з досить великим життєвим рівнем, тому не дивно, що жителі колоній мріяли потрапити до своїх метрополій з надією на краще життя. Після розвалу колоніальних імперій, нові незалежні держави, які виникли в Африці і в Азії, через постійні громадянські війни, військові перевороти, етнічні конфлікти та екологічні лиха стали зоною нестабільності, що в свою чергу, спричинило масовий потік біженців до колишніх метрополій. Число біженців до промислово розвинутих країн вимірюється сотнями тисяч чоловік, причому найбільше їх прямує саме до країн Євросоюзу. Наприклад, у 2013 році з 612.682 шукачів притулку до промислово розвинутих країн, у Європі було зафіксовано 484.545 чоловік (79% усієї кількості), в Канаді та США – 98.740 (16%), в Австралії та Новій Зеландії – 24.416 (4%), в Японії та Південній Кореї – 4.826 чоловік (1%) [6].

Біженців у Європі зустрічають неохоче. Переважна більшість клопотань про надання притулку завершується відмовою, про що свідчить нижченаведена таблиця, складена нами на основі джерел [7]-[14].

Таблиця 2.7.1.1.

Відсоток відмов про надання притулку у країнах Євросоюзу

Рік	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість клопотань	193.690	229.500	222.105	365.611	355.504	326.504	132.630
Відсоток відмов (у%)	73,17	72,72	75,19	76,99	75	65,98	82,16

Зауважимо, що у 2014 році відсоток відмов фактично був ще вищим, оскільки було подано 462 тис. клопотань про надання статусу біженця [15], але встигли розглянути тільки 132.630 клопотань [14]. Протягом січня 2015 – березня 2016 року, до країн Євросоюзу під час так званої «міграційної кризи», прибуло понад 1 млн. біженців, переважно з країн Близького Сходу та Північної Африки [81]. По усім країнам ЄС точна кількість відмов нам невідома, але по деяких з них вона складає значний відсоток. Так, у 2015 році в Угорщині було зафіксовано 175 тис. заяв про надання притулку, проте було ухвалено усього 3.420 рішень, і тільки у 15% випадків відповідні прохання були задоволені [82]. Аналогічно, у 2016 році, в Італії було подано 124 тис. заяв про надання притулку, але 60% з них були відхилені [83], і т.д. Кожне клопотання розглядається в строго індивідуальному порядку, і пошукувач статусу біженця повинен довести, що його життю на батьківщині загрожує смертельна небезпека, або він є жертвою переслідувань на національному, релігійному, чи расовому ґрунті. Як впливає з наведених вище даних, це довести дуже непросто.

Статус біженця надається на певний термін. В Швеції, наприклад, на 1-3 роки [16]. Після цього, статус необхідно продовжувати. Офіційною причиною відмови у продовженні статусу, а отже і у наступній депортації біженця додому, може бути припинення бойових дій у нього на батьківщині. Так, після закінчення у 2011 році війни в Іраку, іракських біженців почали масово повертати додому [17]. Інша річ, що у багатьох країнах походження біженців, їх не хочуть приймати назад, розглядаючи біженців, як джерело валютних надходжень з європейських країн, або бажаючи перекласти тягар утримання біженців на плечі приймаючих держав. Ще одна серйозна причина відмови – це коли доведуть, що людина, яка видає себе за біженця, насправді є економічним мігрантом. З цієї причини, відсоток надання статусу біженця вихідцям з Еритреї впав з 83% у 2013 році, до 49% у 2014 році [18]. І взагалі, статус біженця займає порівняно невеликий відсоток серед позитивних рішень, які надаються. Так, серед 132.630 клопотань про надання статусу біженця у 2014 році у 28 країнах Євросоюзу, було зафіксо-

вано 108.970 відмов (82,16%), і лише 23.665 позитивних рішень (17,84%), причому статус біженця одержали 13.960 чоловік (10,53%), 4.905 – додатковий захист, та 4.790 – гуманітарний захист [14]. Останні два статуси не є такими значимими, як статус біженця. Додамо, що відсотки відмов у окремих країнах можуть бути ще вищими за середні показники. Так, у 2014 році, з 44.335 клопотань у Німеччині, було відхилено 37.740 (85,13%), у Франції – з 37.085 – 31.260 (84,3%), у Швеції – з 13.130 – 10.755 клопотань (81,9%), і т.д. [14]. У Словаччині, протягом 1993-2012 рр. було подано 57.219 клопотань про надання статусу біженця але позитивних рішень було зафіксовано тільки 616, тобто 1,08% усіх клопотань [19]. Аналогічним чином в Польщі, за період 1992-2009 рр. тільки 3,5% усіх клопотань (3.113 заяв) були задоволені [20]. За період 2007-2012 рр. у тій же Польщі було зафіксовано 49.729 клопотань про надання притулку, проте було прийнято тільки 746 позитивних рішень (1,5%) [21,с.36]. Із наведених цифр, 35.546 клопотань та 504 позитивних рішень (1,42%) прийшлося на Росію [21,с.36].

Проте, попри усю нелюбов до них, біженці продовжують уперто сунути до Європи. З 625.920 шукачів притулку у 2014 році, 202.645 попросилися до Німеччини, 81.180 – до Швеції, 64.625 - до Італії, 64.310 – до Франції, і т.д. [14]. Шукали притулок 41 тис. сирійців, 27 тис. сербів, 13 тис. еритрейців у Німеччині, 31 тис. сирійців та 12 тис. еритрейців – у Швеції, 21 тис. косоварів – в Угорщині, 10 тис. нігерійців – в Італії [14]. Під час «міграційної кризи» 2015-2016 рр. найбільш «популярними» серед біженців залишалися Німеччина та Швеція. До Німеччини у 2015 році прибуло 890 тис. біженців та 280 тис. – у 2016 році [84], а до Швеції – відповідно 163 тис. та 28 тис. біженців [85].

Нелюбов до біженців у європейських країнах лежить у економічній площині. По-перше, утримування біженців – справа дорога. Наприклад, уряд Франції у 2011 році на утримання 60 тис. прохачів притулку витратив 520 млн. євро [22]. Уряд Німеччини у 2016 році на потреби, пов'язані з розміщенням та інтеграцією біженців витратив взагалі фантастичну суму – 21,7 млрд. євро [92]. Зрозуміла річ, указані суми грошей за інших обставин могли би бути перенаправлені на інші цілі. По-друге, депортація біженців, яким відмовили у притулку, річ не менш дорога. Так, у Греції, з травня 2010 року, і до червня 2013 року, на добровільній основі було вислано 4.373 чоловік, на що держава потратила 4,688 млн. євро, а в примусовому порядку, чартерними рейсами, було депортовано 2.507 чоловік, що обійшлося державній скарбниці у 3,727 млн. євро [23,с.14]. Окрім того, ще 12.279 чоловік були відправлені на батьківщину на літаках, які обслуговували регулярні авіалінії [23,с.14], що коштувало бюджету Греції понад 5 млн. євро. У Швеції у 2011 році на депортацію було витрачено 190 млн. крон, а у 2013 році депортація 3.752 чоловік обійшлася бюджету країни у 240 млн. крон [24].

В зв'язку з цим європейські країни намагаються не допустити біженців на свої території. Показовим у цьому плані є приклад сирійських біженців. Наприклад, у 2014 році Швеція одержала від них 50.235 клопотань про притулок, але дала зобов'язання прийняти 1.200 біженців, Німеччина, на 46.625 клопотань виділила 30.000 місць для біженців, а решта країн ЄС на 56.605 клопотань згодилася прийняти 5.105 біженців [25]. Багато країн взагалі не згодні приймати сирійських біженців, запропонувавши нато-мість незначну матеріальну допомогу. Так, наприклад, уряд Латвії згодився виділити біженцям 1 тис. ковдр [26]. Є ще такий показник, як кількість біженців на 1.000 корінних жителів країни. Так, у 2011 році найвищим цей показник був у Швеції - 8,81 чоловік, потім у Німеччини - 7,22, далі, з великим відривом йшли Великобританія та Франція, відповідно з показниками 3,84 та 3,2 [27]. Для порівняння з країнами інших регіонів, у 2013 році на 1.000 корінних жителів, у Лівані припадало 178 біженців, в Йорданії – 88, в Чаді – 34, в Мавританії – 24 біженці [28]. Отже, менш розвинуті країни тягнуть на собі більшу ношу, аніж високорозвинуті країни Європи.

Міграційна криза 2015-2016 рр. внесла до описаної вище ситуації додаткові моменти. У вересні 2016 року керівники МВС ЄС більшістю голосів прийняли рішення розселити у 23 з 28 країн співдружності в додаток до раніше узгоджених 40 тис., ще 120 тис. біженців, разом 160 тис. чоловік з загальної кількості 1,25 млн. біженців, які на той час назбиралися по ЄС [86], [87]. Більшість країн ЄС це рішення відверто саботували. Так, станом на середину квітня 2017 року із вказаної кількості біженців вдалося перемістити тільки 18.418 чоловік, або 11,51% їх числа, причому Угорщина та Польща не прийняли ні одного біженця [88], Чехія із 2.688 біженців прийняла 12 чоловік, Словаччина – 9 чоловік [89], Іспанія з 17 тис. біженців прийняла 1.100 чоловік [90], і т.д. Консолідовану думку стосовно ідеї розселення біженців по країнах Європи висловив президент Чехії Мілош Земан [91]. За його словами, європейські компанії не зацікавлені брати на роботу біженців-мусульман, оскільки значна більшість з них не має навіть початкової освіти. Їм доведеться сидіти на шії приймаючої держави, одержуючи соціальну допомогу, що створить надмірне навантаження на бюджет країн ЄС. Тобто, біженці-мусульмани аж ніяк не зможуть інтегруватися у країнах ЄС та знайти собі роботу.

Ще більш важкою є ситуація з мігрантами, особливо з нелегальними, оскільки у багатьох випадках важко відрізнити, де справжній біженець, а де мігрант, який намагається шляхом переїзду до Європи покращити свій життєвий рівень. Приклад з біженцями з Еритреї вже наводився нами вище. Економіка європейських країн зацікавлена у дешевій робочій силі, а мігранти – у тому, щоб влаштуватися на роботу, і переказати частину зароблених

коштів додому. Наприклад, у 2015 році 30% ВВП Еритреї формувалося за рахунок грошових переказів з Європи [29]. Проте в Європі безробіття, дефіциту у дешевій робочій силі немає, а контрабандисти, які займаються перевезенням людей до Європи, не хочуть губити надприбутки. Наприклад, транспортування одного нелегала з Туреччини до Західної Європи через Болгарію, коштує від 2 до 8 тис. євро [30], дорога з порту Абукір у Єгипті до Західної Європи коштує 4 тис. доларів [31], і т.д. Разом, набігають кругленькі суми. Наприклад, у 2014 році контрабандисти, при переправі нелегалів через Середземне море заробили 4-5 млрд. євро [32]. Більше того, контрабандисти, з метою одержання надприбутків, і далі поширюють чутки, що вихідців із слаборозвинутих країн у Європі чекають з нетерпінням, що їх там чекає престижна робота, гарні квартири, машини, «підйомні» у 10 тис. євро, і т.д. [33]. В результаті, обдурені люди, розпродавши останнє майно, потрапляють на гачок контрабандистів. Так, у 2013 році, політичний притулок у Німеччині, попросили понад 11,5 тис. вихідців з Росії, 90-95% яких складала чеченці, що перевищило показники 2012 року у 10 разів! [34]. Виявилось, що чеченці «клянули» на казки контрабандистів про те, що уряд Німеччини надає чеченцям «зелену дорогу» для поселення в Німеччині, і їм на пільгових умовах будуть надавати гроші і землю. З цього приводу урядом Німеччини була зроблена офіційна заява про брехливість подібних чуток, більше того, було задоволено тільки 1% поданих клопотань [34].

Довготривале утримування у спеціальних центрах, а фактично в тюрмах, крах омріяних очікувань через відмову у наданні статусу біженця, та перспективи небажаного повернення додому, мають наслідком надзвичайну агресивність нелегалів, що у свою чергу, має наслідком як постійні бійки між ними, так і напади на місцевих жителів та сутички з поліцією. Відомим є бунт у таборі для мігрантів поблизу Афін у 2013 році [35], бійка між чеченськими та афганськими нелегалами у таборі Totem в Бельгії у 2012 році [36], а до того бійка в таборі у Данії у 2010 році між чеченцями та афганцями: 100 учасників бійки, 1 загиблий, і т.д. [37]. Широковідомими стали напади мігрантів на жінок у Німеччині під час Різдвяних свят 2016 року. Всього було зафіксовано понад 1.200 таких нападів, у тому числі 650 випадків у Кельні, та 400 у Гамбурзі [93]. В результаті, у багатьох країнах, мігрантів, які видають себе за біженців, категорично відмовляються приймати, а багатьох, кому раніше надали притулок, силоміць депортують додому, як це було у випадку чеченських біженців у Норвегії та Австрії (див. [38], [39]).

Нелегальні мігранти намагаються потрапити до Європи різними шляхами. Раніше був популярним шлях через Канарські острови, Гібралтарську протоку, іспанські анклави в Африці – міста Сеута та Мелілью. Уряд Іспанії повів з нелегалами рішучу боротьбу, уклавши договори про реадмісію з

19 країнами [4, с.22], у результаті чого тільки протягом 2001-2005 рр. було повернуто додому понад 400 тис. «непроханих гостей» [40, с.78]. Відносно частими є спроби нелегалів подолати 6-метровий паркан, який огорожує іспанські анклави Сеуту і Мелілью, проте, згідно угоди про реадмісію між Іспанією і Марокко, всі нелегали повертаються до Марокко, де значна їхня кількість осідає надовго. Так, у 2014 році, було повернуто у Марокко понад 5 тис. нелегалів, причому згідно [41] їх осіло на території країни на той час 40 тис. чоловік. Практично всі вони працюють у неформальному секторі економіки Марокко. На укріплення своїх кордонів, тільки протягом 2007-2010 рр. Марокко від Євросоюзу одержала 68 млн. євро [41].

Поки при владі в Лівії знаходився диктатор Муаммар Каддафі, рух нелегалів через Лівію до Італії був заблокований на основі відповідних договорів між Іспанією та Італією з одного боку, та Лівією – з іншого. Більше того, упродовж 2011-2013 рр. Каддафі, для боротьби з нелегалами планувалося виділити 50 млн. євро [42]. Як наслідок, нелегали масово посунули до Європи через Грецію. Наприклад, у 2012 році, згідно [43] 95% нелегальних мігрантів потрапили до країн Євросоюзу саме через цю країну. Це призвело до зростання питомої ваги мігрантів серед населення Греції. Так, станом на травень 2012 року, на 11,5 млн. населення Греції припадало 1 млн. мігрантів [44], а у лютому 2013 року, за даними грецької поліції нараховувалося 537.237 легальних та 577.900 нелегальних мігрантів [45]. З Греції мігранти брудним потоком або розливалися по країнах ЄС, або переходили в Греції на нелегальне становище, що призводило до зростання кримінальної злочинності, що у свою чергу викликало серйозне занепокоєння правлячих кіл країн ЄС. Тому, було вирішено побудувати захисний мур на греко-турецькому кордоні від навали мігрантів. Більше, ніж 200 км. ділянку греко-турецького кордону перекрити уряду Греції було дуже важко, а тому була перекрита найбільш небезпечна ділянка завдовжки 10,5 км. на річці Еврос. На кінець 2012 року мур був побудований. Його параметри виявилися такими: довжина - 10,5 км., висота – 4 м., на побудову пішло 6 тис. кубометрів бетону, 800 т сталі, 370 км. колючого дроту, вартість споруди перевищила 3 млн. євро [46]. Ефективність зведеного муру виявилася величезною. Якщо в липні 2012 року греко-турецький кордон нелегально перетнуло 6.500 чоловік, то в жовтні того ж року – усього 26 чоловік [47].

Приклад Греції надихнув сусідню Болгарію, яка потерпала від інфільтрації сирійських біженців з сусідньої Туреччини. З 274 км. болгаро-турецького кордону була перекрита ділянка завдовжки 33 км., на якій було побудовано паркан висотою 3 метри [48]. Під впливом Болгарії та Греції, мур висотою 2 м. на сирійсько-турецькому кордоні збудувала Туреччина [49]. Захисний паркан на своєму кордоні побудувала Угорщина. Норвегія збуду-

вала стіну довжиною 200 м. та заввишки 3,5 м. на кордоні з Росією, звідки до країни тільки у 2015 році інфільтрувалося 5,5 тис. сирийських біженців [94]. Про захисні паркани, збудовані на латвійсько-російському та на литовсько-російському кордоні говорилося нами у попередньому параграфі.

Вказані міри носили вимушений характер, оскільки протягом 2015-2016 рр. нелегали «пролізали» до ЄС через «найменші щілини». Нелегали йшли до ЄС так званим «Балканським маршрутом» – через Грецію, до якої добиралися морем, Сербію, Румунію на Угорщину, і далі. Так, якщо в Сербії у 2008 році попросило притулку 52 чоловік, то у 2013 році – вже понад 4 тис. чоловік [50]. В Угорщині у 2012 році поступило 2.157 заяв з клопотанням про надання притулку, у 2013 році таких заяв уже було 18.900, а у 2014 році було нараховано 42.777 заяв, причому просили притулок представники 79 країн, в основному з Косова (50% клопотань), з Афганістану (20%), та з Сирії (16% усіх клопотань) [51]. А у 2015 році через Угорщину, в напрямку до Німеччини та Австрії пройшло 400 тис. біженців та нелегалів [95]. Зрозуміла річ, що переважна більшість прохачів притулку були не біженцями, а мігрантами. Кінцевою метою їх подорожі були Німеччина, Швеція, або інші високорозвинуті країни ЄС. З цих країн переважно більшість «подорожувальників» депортуватимуть додому, проте деяка частина з них залишається на напівлегальному становищі також і у країнах «Балканського маршруту». Так, в Румунії у 2008 році нараховувалося 65 тис. мігрантів – в основному з Африки, а також з Індії, Афганістану та Іраку [52]. Платили контрабандистам, щоб потрапити до Німеччини, а виявилися в Румунії. Румунія – небагата країна, на заробітки до ЄС перебралося понад 3 млн. румунів, а тому доля цих нелегалів – низькооплачувана робота, переважно у румунських селян, які і так ледве зводять кінці з кінцями [52].

Після падіння режиму Каддафі у Лівії, особливого поширення набув рух мігрантів через Середземне море, через острів Лампедузу до Італії. Так, у 2014 році з понад 278 тис. нелегалів до Євросоюзу, 207 тис. потрапили через Середземне море [53], причому тільки упродовж 1999-2013 рр. Через Лампедузу пройшло понад 200 тис. нелегальних мігрантів [54]. Після закриття «Балканського маршруту», за 2016 рік до ЄС через Середземне море добралося близько 360 тис. чоловік, причому 5 тис. чоловік на цьому морському маршруті втопилося [97].

У масштабах нашої планети, в пошуках кращого життя, у 2014 році, нелегально, морем, потрапити в омріяні країни прагнули понад 348 тис. чоловік, у тому числі 207 тис. – через Середземне море, 82 тис. – через Аденську протоку і Червоне море у багаті Саудівську Аравію та Об'єднані Арабські емірати, 54 тис. – з М'янми та Бангладеш через Бенгальську затоку до Таїланду, Малайзії та Індонезії, і т.д. [55]. Шлях до омріяного Ельдорадо

є досить небезпечним, оскільки для перевезення людей контрабандисти використовують непідготовлені човни, намагаючись «увіпхнути» туди як-найбільше людей. Так, за період 1999-2014 рр. у таких морських подорожах втопилося понад 40 тис. нелегалів, з них – 22 тис. у Середземному морі [56]. Згідно [57] з 1999 р., і на початок 2015 року у Середземному морі втопилося 23 тис. нелегалів. Широковідомими стали: трагедія поблизу Лампедузи (жовтень 2013 р.), коли втопилося 366 нелегалів [58], трагедія 500 нелегалів, які втопилися поблизу Мальти у вересні 2014 року [59]. У квітні 2015 року втопилося 800 нелегалів, вдалося врятувати тільки 27 чоловік [60].

Остання трагедія змусила Євросоюз діяти більш рішуче, оскільки раніше питанням нелегальних мігрантів займалася в основному Італія. Операція *Mare Nostrum* коштувала бюджету країни 300 тис. євро в день, та 9 млн. євро щомісяця [61]. Тому, в жовтні 2014 року вона була згорнута, а замість неї була почата операція *Tritone*. Ця операція, на відміну від попередньої, носить не порятунковий, а патрульний характер. Проте, до операції *Tritone* залучаються вже 19 держав на принципах ротації, а також надано 2 великих кораблі, 4 патрульних катери, 2 літаки і гелікоптер [62]. 3 квітня 2015 року зона відповідальності операції *Tritone* була розширена: вона включає патрулювання у територіальних водах Італії і Мальти, щомісячний бюджет збільшено з 3 до 10 млн. євро, надано 10 морських суден, 33 наземних засоби, 8 повітряних суден та 121 спеціаліст [63].

Окрім того, охороною зовнішніх кордонів ЄС з жовтня 2005 року займається агентство Frontex. Його бюджет зріс з 6,157 млн. євро у 2005 році, до 86,384 млн. євро у 2011 році [64]. Під контролем агентства знаходиться понад 42 тис. км берегової лінії ЄС, близько 9 тис. км. сухопутних кордонів та близько 300 міжнародних аеропортів [64]. Слід сказати і про систему Eurosur, яка функціонує з грудня 2013 року, метою якої є виявлення нелегальних мігрантів, зменшення їхньої смертності на морі, та зміцнення внутрішньої безпеки ЄС шляхом запобігання транскордонної злочинності [65]. Ідея розміщувати по 20 тис. біженців у країнах ЄС щороку згідно квот Єврокомісії, зустріла шалений спротив багатьох європейських країн [66].

Стосовно загальної чисельності нелегальних мігрантів у Європі. Згідно [67], у 2000 році, число нелегальних мігрантів коливалося у межах 3-5 млн. чоловік, у тому числі в Італії було близько 1 млн., в Іспанії – 300-500 тис., у Франції – 200 тис. – 1 млн., у Великобританії – понад 100 тис. чоловік. У 2013 році картина практично не змінилася. За даними Frontex, у Європі нараховувалося 3-6 млн. нелегалів [68], у тому числі 200-400 тис. чоловік у Німеччині [69], 400 тис. – у Франції [70], близько 0,5 млн. нелегалів у Іспанії [71], і т.д. Стосовно країн походження, то, наприклад з 72 тис. нелегальних мігрантів до ЄС у 2012 році, нараховувалося 37.220 вихідців

з Азії та Близького Сходу, 21.550 – з Африки, 6.390 – із Західних Балкан, та 1.630 – з країн СНД [72].

Тих нелегалів які висадилися на території Євросоюзу ніхто не зустрічає оваціями та квітами. Навпаки, їм потрібно неспростовно довести, що вони є дійсно біженцями, і у себе, на батьківщині їм загрожує смертельна небезпека. Окрім цього, у них беруться відбитки пальців, які заносяться у загальноєвропейську базу даних. В протилежному випадку, вони є нелегальними мігрантами, і є об'єктами кримінального переслідування. Тому, мігранти, потрапивши до Італії, або втікають далі, у інші країни Європи, або переходять на нелегальне положення. Наприклад, з 170 тис. мігрантів, які прибули до Італії у 2014 році, тільки 67 тис. подали клопотання про надання притулку у цій країні [73]. Решта, або втекли далі, або перейшли на нелегальне положення, оскільки, згідно прийнятого в Італії закону «Боссі-Фіні» вони є кримінальними злочинцями. До речі, у 2013 році на території країни перебувало близько 500 тис. нелегалів [74]. Якщо нелегалів ловлять у інших країнах, то їх або штрафують, або саджають до в'язниці, але обов'язково депортують. Наприклад, у Нідерландах, у разі «виявлення», нелегалу «світить» 3.900 євро штрафу та обов'язкова депортація [75].

Наплив біженців та мігрантів створює для європейських країн купу проблем. Тут і великі видатки на їх розміщення і харчування, проблеми із злочинністю, виявленням ісламських радикалів, неможливістю, у багатьох випадках їхньої депортації, і т.д. Наприклад, у Болгарії, яка раніше не мала проблем з біженцями, через війну у Сирії тепер знаходиться 7 тис. біженців, та ще 7,5 тис. біженців нелегально перебралися з Болгарії у Європу, звідки їх депортують назад – у Болгарію [76]. Оскільки великих прибутків біженці не мають, уряд країни забив на сполох: «Ми не можемо допускати формування гетто людей, які не мають ні роботи, ні прибутків» [76]. А оскільки у Сирії війна, то депортувати сирійських біженців додому також не можна. У Нідерландах, у 2012 році 5.850 мігрантів з Іраку, Сомалі, Афганістану, і т.д., яким було відмовлено у наданні статусу біженця, неможливо було депортувати додому, оскільки країни їхнього походження відмовляються забирати назад своїх громадян [77]. З іншого боку, уряд Мальти не має можливості, через брак коштів, депортувати нелегалів додому [78]. Вони живуть на острові в умовах повної антисанітарії, жебракують, чим відлякують туристів [78]. Своєрідний «антирекорд» було встановлено на початку 2017 року в Німеччині. Там залишалось 556.449 мігрантів, яким було відмовлено в притулку, але яких з тих чи інших причин неможливо було депортувати на батьківщину, або депортація яких відкладалася [96]. Зрозуміла річ, вказана категорія людей слугувала живильним середовищем для тіньової економіки та кримінальної злочинності.

Про рівень злочинності серед мігрантів та корінних жителів країн ЄС дізнаємося з джерела [79]. Виявляється, у 2014 році 22,8 % мешканців тюрем у західній частині ЄС були іноземцями, а у східній частині – тільки 2%. Причому, тільки 37% іноземців біли громадянами ЄС, решта – нелегали. Але, якщо поглянути на ситуацію через призму окремих країн, то виявляється, що у Люксембурзі іноземці склали 72,2% мешканців тюрем, у Греції – 61,4%, в Австрії – 49,4%, в Бельгії – 43,2%, в Італії – 35,1%, в Німеччині – 28,7%, в Іспанії – 29,7%, в той час, як у Латвії – 1,3%, в Польщі – 0,7%, в Румунії – 0,5%, і т.д. За що сиділи іноземці: 32,8% - за поширення і збут наркотиків, 14,9% - за участь у організованій злочинності, 10,8% - за грабунки, 7,8% - за вбивства, 3,8% - за згвалтування, і т.д.

У зв'язку з цим, особливого значення набуває не тільки проблема виявлення та ізоляції нелегальних мігрантів, але й недопущення їх у принципі на територію країн ЄС. Для досягнення цього, як прикордонні служби європейських країн, так і загальноєвропейські структури на зразок Frontex, використовують усі можливі методи. Наприклад, у Польщі 10 тис. польських прикордонників допомагають, у якості інструкторів охороняти кордон, американські індійці, які навчають польських прикордонників розпізнавати рух нелегальних мігрантів за найменшими ознаками [80]. Наприклад, за нахилом трави.

Проте канали нелегальної міграції і до цього часу повністю не перекриті, причому для багатьох нелегалів принциповим є потрапити до країн Євросоюзу. Далі вони намагаються потрапити до діаспор своїх співвітчизників, які є практично в усіх країнах Європи. Легальну міграцію до Європи, та взаємовідносини корінних мешканців країн ЄС та мігрантів розглянемо далі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черников Г.П. Европа на рубеже XIX – XX веков. Проблемы экономики [Електронний ресурс] /Г.П. Черников. - Режим доступу: <http://fictionbook.ru/author/>. **2.** Большой географический атлас мира. – М.: Астрель - АСТ,2004. – 432 с. **3.** Иностранных жителей Италии становится все больше [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://demoskope.ru/weekly/2012/0497/mir01.php#15>. **4.** Абрамова И.Ш. Испания – новый центр притяжения африканских мигрантов /И.Ш. Абрамова. //Азия и Африка сегодня. – 2010. - №6. – С.18-24. **5.** Новая и новейшая история. – 2007. - №5. – С.39. **6.** Графика: просители убежища в Европе //ББС. – 30.09.2014. **7.** Астахов А. От ворот-поворот ... [Електронний ресурс] /А. Астахов. - Режим доступу: <http://www.alleuropa.ru/>. **8.** Россияне прячутся в Польше и Литве [Електронний ресурс]. – 2010, 6 мая. – Режим доступу: <http://www.euromag.ru/russia/274.html>. **9.** Чернега А. Беженцы выбирают Францию [Електронний ресурс] /А. Чернега. – 2011, 22 апреля. – Режим доступу: <http://www.euromag.ru/france/8823.html>. **10.** Самая гостеприимная к беженцам в ЕС Великобритания

тания [Электронный ресурс]. – 2012, 21 июня. – Режим доступа: http://www.b24am.ru/other/Britain_2162012.html. **11.** Біля берегів Італії врятували 1.100 людей //ББС. – 6.02.2014. **12.** Афганістан. Сирія≥Міграція, віза, туризм [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://un.org>, 21 марта 2013 №783947 в <http://polpred.com/?ns=1&nsid=783947&cnt=14§or=7>. **13.** Asylum statistics – Statistic Explained – Eurostat – Euroopa [Електронний ресурс]. – 2014, 17 november. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistic-explained/index.php>. **14.** Asylum statistics – Statistics Explained – European Comission [Електронний ресурс]. – 2015, 7 may. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum-statistics>. **15.** Число беженцев в Европе в прошлом году выросло почти на 20% [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://m.rosbalt.ru/main/2014/06/20/1282284.html>. **16.** Русские в Швеции. Получение статуса беженца [Электронный ресурс]. – 2010, 17 октября. - Режим доступу: <http://russiansinsweden.blogspot.com/2010/04/blog-post17.html>. **17.** Дома хорошо, а в гостях лучше [Электронный ресурс]. – 2012, 5 июля. - Режим доступу: <http://www.nowizv.ru/world/2012-07-05/165913>. **18.** Plaut Martin. Eritreas dictatorship delight by European backing [Электронный ресурс] /Martin Plaut. – 2015, 19 april. – Режим доступу: <https://martinplaut.wordpress.com/2015/04/19/>. **19.** Самойлова Ю. Статистический обзор по иммиграции в Словакию [Электронный ресурс] / Ю. Самойлова. – 2014, 15 мая. - Режим доступу: <http://slovakiainvest.ru/ReadNews.aspx?n=Statisticheskiy-obzor-po-immigracii-v-Slovakiu>. **20.** Амосова Е. «Монд»: чеченские беженцы, вернитесь обратно в Польшу [Электронный ресурс] /Е. Амосова. – 2011, 12 января. - Режим доступу: <http://rus.rvr.ru/2011/01/12/39382883/>. **21.** Легас Патриция. Без иммигрантов нам не справиться /Патриция Легас. //Новая Польша. – 2013. - №2(149). – С.36-39. **22.** Во сколько обходится беженец [Электронный ресурс]. – 2012, 11 сентября. – Режим доступу: <http://inismi.ru/world/2012/05/11/>. **23.** Латышев С. Нелегалы приходят с Эгейского моря /С. Латышев. //Эхо планеты. – 2013. - С.12-14. **24.** Высылка «отказников» дорожает [Электронный ресурс]. – 2014, 14 марта. – Режим доступу: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2103&article=5810055>. **25.** Amnesty: богатые страны не впускают беженцев из Сирии //ББС. – 5.12.2014. **26.** Латвия направит 1 тыс. одеял для сирийских беженцев [Электронный ресурс]. – 2013, 6 ноября. – Режим доступу: <http://www.balticcourse.com/rus/pravo?doc=831166>. **27.** Oueniyi Team. Australias refugee intake – Budget 2012 [Электронный ресурс] /Team Oueniyi. – 2012, 8 may. – Режим доступу: <http://teamouenyiyi.com/2012/05/08/>. **28.** ООН: прекратить рост числа беженцев можно, установив мир // Евроньюс. – 20.06.2014. **29.** British report discredits eritreans refugee claim [Электронный ресурс]/. – 2015, 7 april. - Режим доступу: <http://www.israelnational.news/News/News.aspx/193765>. **30.** Харизанова Таня. Болгария - транзитная страна для сирийских беженцев [Электронный ресурс] /Таня Харизанова. – 2012, 1 ноября. – Режим доступу: <http://bnr.bg/ru/lifestyle/BulgariaandWorld/Pages/011112-bezhanci.aspx>. **31.** Запад и западня [Электронный ресурс]. – 2013, 9 октября. - Режим доступу: <http://wordyou.ru/v-mire/zapad-i-zapadnya.html>. **32.** Ригерт Бернд. Вопрос распределения беженцев стал яблоком раздора в ЕС [Электронный ресурс] /Бернд Ригерт, Ирина Филатова. – 2014, 11 декабря. - Режим доступу: <http://news.tut.by/world/427470.html>. **33.** Немировский Б. Перетягивание нелегалов [Электронный ресурс] /Б. Немировский. – 2013, 7 марта. - Режим доступу: <http://kaskad.com/kaskad/?p=16623>. **34.** Посол Германии в РФ опроверг слухи, что беженцам из

Чечни дают землю и деньги [Электронный ресурс]. – 2013, 20 августа. - Режим доступа: <http://argumenti.ru/politics/2013/08/277393>. **35.** Греция: столкновения в лагере для мигрантов //ББС. – 11.08.2013. **36.** Ходят слухи о том, что беженцев из Чечни больше не принимают в Бельгии [Электронный ресурс]. – 2012, 18 августа. – Режим доступа: <http://ingbelgium.com/node/836>. **37.** В Дании беженцы из Чечни и Афганистана устроили побоище... [Электронный ресурс]. – 2010, 8 апреля. – Режим доступа: <http://m.newsru.crime/08apr2010/migdraka100denm.html>. **38.** Чеченских беженцев насильственно выселяют из Норвегии [Электронный ресурс]. – 2011, 29 березня. - Режим доступа: <http://stringer-news.com/publication.mhtml?Part=50&PubID=16211>. **39.** Тариев Магомет. Австрийские власти начали массовую депортацию чеченцев [Электронный ресурс] /Магомет Тариев. – 2013, 12 марта. - Режим доступа: <http://www.magas.ru/content/>. **40.** Марку Сильвия (Испания). Интеграция иммигрантов в Испании /Сильвия Марку. //Латинская Америка. – 2010. - №2. – С.74-86. **41.** Побег в Европу: беженцы оседают в Марокко [Электронный ресурс]. – 2015, 30 апреля. – Режим доступа: <http://www.dw.de>. **42.** Ригерт Бернд. Крепость Европа держит оборону против беженцев [Электронный ресурс] /Бернд Ригерт, Александр Варкентин. – 2011, 19 февраля. – Режим доступа: <http://newsland.com/news/detail/id/638264/>. **43.** The tourists held by Greek police as illegal migrants [Электронный ресурс]. – 2013, 10 January. – Режим доступа: <http://clandestinenglish.wordpress.com/2013/01/10/bbc>. **44.** Демоскоп Weekly. – 2012. - №509-510. – 1-20 мая. **45.** Греки не могут посчитать количество мигрантов в стране [Электронный ресурс]. – 2013, 28 февраля. – Режим доступа: <http://sreda-online.ru/2013/02/>. **46.** Мишин Александр. Греция забетонировала «окно в Европу» [Электронный ресурс] /Александр Мишин. – 2012, 17 декабря. - Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/26003/2929175/>. **47.** Греция: приток нелегалов остановлен (№1(73),2013) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.alleuropa.ru>. **48.** Squalid camps, bleak prospects greet Syrians at EU's door [Электронный ресурс]. – 2013, 29 november. – Режим доступа: <http://www.france.com/en/20131129>. **49.** Болгары відгороджуються стіною від мігрантів //Европьюс. – 28.11.2013. **50.** В Сербии местные жители устроили блокаду центра для беженцев [Электронный ресурс]. – 2013, 28 ноября. - Режим доступа: <http://vegoyatno.ua/news/>. **51.** В Венгрии растет поток беженцев [Электронный ресурс]. – 2015, 23 января. – Режим доступа: <http://fnigor.ru/>. **52.** Фирсова С. Румыния принимает иммигрантов [Электронный ресурс] /С. Фирсова. – Режим доступа: <http://www.alleuropa.ru>. **53.** Почти 300 тысяч нелегальных мигрантов прибыли в ЕС в 2014 году [Электронный ресурс]. – 2015, 14 января. – Режим доступа: <http://odnako.ru/news/politics/247747>. **54.** Григорьев Е. В Люксембурге обсудили трагедию на Лампедузе /Е. Григорьев. // Независимая газета. – 9.10.2013. **55.** Средиземное море – шлях надії та дорога смерті для тисяч мігрантів //Европьюс. – 10.12.2014. **56.** ВОМ: нелегальная миграция в Европу смертельно опасна //Европьюс. – 30.09.2014. **57.** В Італії число шукачів притулку потроїлося за останні роки //Европьюс. – 2.01.2015. **58.** На Лампедузе почтили память 366 нелегалов, погибших год назад //Европьюс. – 3.10.2014. **59.** Около 500 мигрантов погибли при крушении судна в Средиземном море //Известия. – 15.09.2014. **60.** Трагедія у Середземномор'ї: за оцінками ООН втопилось 800 чоловік // Європьюс. – 21.04.2015. **61.** Комиссия ЕС приняла резолюцию по миграции (13.05.2015) //Демоскоп Weekly. – 2015. - №643-644. – 18-31 мая. **62.** Операція Трітон замість проекту Mare Nostrum //Европьюс. – 11.02.2015. **63.** ЕС расширил

зону проведення миграционной операции «Тритон» [Электронный ресурс]. – 2015, 27 мая. - Режим доступа: <http://ria.ru/world/20150527/1066749326.html>. **64.** Frontex. European Border and Coast Guard Agency [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://frontex.europa.eu>. **65.** Eurosur: защита границ ЕС или беженцев? [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.dw.de>. **66.** Єврокомісія закликає країни ЄС прихистити 40 тис. біженців //ББС. – 27.05.2015. **67.** Боровик М.А. Иммиграция в Европе – вызов европейской безопасности (2004) [Электронный ресурс] /А.М. Боровик, П.В. Шемберко. - Режим доступа: <http://www.inion.ru/product/eurosec/st5v8.htm>. **68.** Нелегалы теперь не спешат уезжать в Европу [Электронный ресурс]. – 2013, 21 апреля. – Режим доступа: <http://newsland.com/news/detail/id/1164297>. **69.** Немецкие турки ежегодно отправляют на родину миллиард евро //Демоскоп Weekly. – 2012. - №529-530. – 29 октября-11 ноября. **70.** Глава МВД Франции о результатах миграционной политики за 2011 год [Электронный ресурс]. – 2012, 10 января. – Режим доступа: <http://www.russianrfi.fr/frantsiya/201220110>. **71.** Испанские медики протестуют против запрета на бесплатную помощь для нелегалов //Демоскоп Weekly. – 2012. - №521-522. **72.** «Теория занавеса»: Европа отгораживается от мигрантов [Электронный ресурс]. – 2013, 15 декабря. – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.htmlid=1162339&cid=9>. **73.** Дербер С. Сомали подбирается к Рейну [Электронный ресурс] /С. Дербер. – 2015, 28 апреля. – Режим доступа: <http://svpressa.ru/world/article/1203191>. **74.** Баранчева И. Рабы Европы [Электронный ресурс] /И. Баранчева. – 2013, 21 октября. – Режим доступа: <http://ruskline.ru/monitoring-smi/2013/10/21/raby-evropy>. **75.** В Нидерландах нелегальная миграция станет преступлением [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rightworld.net/news/301/>. **76.** Евросоюз хочет вернуть в Болгарию 7,5 тысячи беженцев (6.01.2015) // Демоскоп Weekly. – 2015. - №625-626. – 1-25 февраля. **77.** The Netherlands: urban refugee camps of Amsterdam [Электронный ресурс]. – 2012, 27 december. – Режим доступа: <http://www.theforeignreport.com/2012/12/27/>. **78.** Маков В. Евро-фильтр. Южные рубежи ЕС осадили мигранты из Азии и Африки [Электронный ресурс] /В. Маков. – 2013, 12 августа. - Режим доступа: <http://lenta.ru/articles/2013/08/12/refugees/>. **79.** Доклад: в Западной Европе более 30% заключенных – иностранцы [Электронный ресурс]. – 2015, 14 февраля. - Режим доступа: <http://modus.agendi.org/news/>. **80.** Блинков В. Шенгенское семейство. Как живется Польше без «европейских межей» (4/2008) [Электронный ресурс] /В. Блинков. - Режим доступа: <http://www.povpol.ru/index.php?id=954>. **81.** Миграционный кризис в Европе в цифрах и графиках [Электронный ресурс]. – 2016, 20 февраля. – Режим доступа: <http://nk.org.ua/geopolitica/43471>. **82.** Що потрібно знати про угорський референдум про біженців // Євроньос. – 26.09.2016. **83.** Италия ускорит депортацию нелегальных мигрантов (11.02.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №717-718. – 20 февраля-5 марта. **84.** Число соискателей статуса беженца в Германии снизилось втрое // ББС. – 11.01.2017. **85.** Количество прибывших в Швецию мигрантов снизилось на 80% (25.12.2016) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №711-712. – 1-22 января. **86.** План ЄС щодо переселення біженців: принизливий провал //Євроньос. – 9.09.2016. **87.** Єврокомісія призвала країни ЄС виконати обов'язок по приему беженцев //Демоскоп Weekly. – 2017. 0 №723-724. – 3-16 апреля. **88.** Странам ЄС предписано строго приймати свою частину беженцев //Євроньос. – 16.05.2017. **89.** В Східній Європі відмовилися приймати мигрантів //Ізвестія. – 7.03.2017. **90.** Тисячі жителів Барселони вийшли на марш в

піддержку мігрантів //ББС. – 18.02.2017. **91.** Президент Чехії не верит в интеграцію беженцев-мусульман (21.03.2017) // Демоскоп Weekly. – 2017. - №721-722. – 20 марта-2 апреля. **92.** Германия потратила более 21 млрд. евро на беженцев в 2016 году //Демоскоп Weekly. – 2017. - №715-716. – 6-19 февраля. **93.** Розслідування новорічних нападів на жінок у Німеччині завершені //Українська правда. – 1.07.2017. **94.** Норвегія будує 200-метрову стіну на кордоні з РФ //Українська правда. – 25.08.2016. **95.** Парламент Венгрії не прийняв законопроект о запрете приема беженцев (8.11.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. - №705.-706. – 14-27 ноября. **96.** Свыше 500 тыс. мигрантов остались в ФРГ после отказа в убежище //Известия. – 11.03.2017. **97.** Около ста мигрантов пропали без вести в Средиземном море //ББС. – 14.01.2017.

П.7.2. Міграційні процеси на континенті

Початок теперішнім міграційним процесам, які йдуть по країнах Євросоюзу, слід шукати у перших повоєнних роках. Зруйнована економіка європейських країн потребувала, і одразу, великої кількості «дешевих робочих рук». Тобто, як правильно зауважив колишній директор Центру Разумкова Валерій Чалий, замість створення місцевому робітничому класу комфортних умов для праці і підняття його життєвого рівня, було зроблено курс на масовий завіз мігрантів - некваліфікованої, або малокваліфікованої робочої сили, для якої непотрібно було підвищувати заробітну плату та якість життя, але яка була згідна виконувати некваліфіковану, «брудну», з точки зору місцевих жителів роботу [1]. На той час такий варіант виглядав виграшним, а його програшні наслідки можна спостерігати зараз. Тут і етнічна злочинність і анклав у європейських містах, бунти мігрантів, і т.д. Тодішні європейські політики вважали, що мігранти асимілюються, «розсмокчуться» серед корінного населення. Але так не сталося. Іммігранти завозилися до приймаючих країн на основі міждержавних договорів. Одним з перших був договір між Бельгією та Італією, укладений у 1946 році, на підставі якого до країни було завезено 77 тис. італійських робітників для роботи у гірничодобувній та важкій промисловості [2]. У 1952 році було укладено відповідний договір про завіз фінських робітників до країн Скандинавії, в першу чергу до Швеції [3, с.13]. Пізніше, аналогічні договори були укладені між Бельгією та Іспанією (1956 р.), та між Бельгією і Грецією [2].

Окремо слід сказати про Західну Німеччину, яка упродовж 1955-1968 рр. уклала трудові угоди з Іспанією, Італією, Грецією, Туреччиною, Марокко, Південною Кореєю, Португалією, Тунісом та Югославією [4]. Загалом, у Західній Німеччині пропрацювало 4 млн. гастарбайтерів з Італії, з яких потім 89% повернулися додому [4]. Проте, промисловість країни, яка динамічно розвивалася, потребувала нових робочих рук. Так, у 1960 році

на 487.746 робітничих вакансій, у Західній Німеччині було усього 153.161 претендентів [4]. Це спонукало уряд країни укласти 30 жовтня 1961 року трудову угоду з Туреччиною, на підставі якої, до Західної Німеччини на роботу прибули сотні тисяч мігрантів – турків. Коли, у 1973 році через нафтову кризу, перед мігрантами – турками була поставлена дилема: виїхати до Туреччини, або залишитися у Західній Німеччині, більшість вирішила залишитися [4]. Наприкінці 2011 року, у Західній Німеччині нараховувалося 3 млн. турків, але тільки 700 тис. з них мале німецьке громадянство [5].

Подібними процесами були охоплені практично всі країни Західної Європи. Як приклад, розглянемо Грецію. Згідно [6, с.75], упродовж 1955-1973 рр., на підставі міждержавних договорів, на роботу до Західної Німеччини виїхало 603,3 тис. греків, до Австрії - 170,7 тис. греків, і т.д. Проте, упродовж 1971-1986 рр. відбувся зворотній потік, коли на батьківщину повернулося 628 тис. греків (61% - з країн Західної Європи решта – з-за океану) [6, с.75]. Але у XXI столітті мігранти вже почали приїжджати на роботу до Греції. Так, у 2007 році в Греції було зафіксовано 681,9 тис. іноземних громадян, які проживали у країні легально, з них 481.663 чоловік (70,64%) походили з сусідньої Албанії, 25.375 – з Румунії, 19.875 – з України, 15.830 – з Пакистану, 10.043 – з Індії, і т.д. [6,с.78].

Колоніальні держави (Великобританія, Франція, Нідерланди) у якості дешевої робочої сили завозили у метрополії жителів своїх колоній. Наприклад, на початку XXI ст. у Нідерландах мешкало 300 тис. сурінамців, в той час, як у самому Сурінамі їх було 520 тис. чоловік [2]. Серед мігрантів з колоній до колишніх метрополій, значну частину складали мусульмани. Небезпеку масового завозу мігрантів багато політиків бачили ще тоді. Так, у 1968 році британський політик Енок Пауелл назвав міграційну політику уряду Великобританії безглуздою, вказав на небезпеку проживання у країні значних національних та релігійних меншин, і порівняв міграційну політику уряду країни з підкидуванням дров у власне поминальне багаття [7, с.32].

З джерела [8] можемо дізнатися про характер занять мігрантів у країнах Західної Європи. Так, у Бельгії іноземці складали 50% усіх шахтарів, в Швейцарії – 40% будівельників, у Франції – 50% працівників оброблювальної промисловості та торгівлі, в Німеччині – 60% працівників оброблювальної промисловості, і т.д., не кажучи вже про такі непопулярні у корінного населення види робіт, як прибирання вулиць і приміщень, роботу медсестрами і санітарами, торгівлю овочами і фруктами на базарах, і т.д. Іншими словами, у Західній Європі цілі галузі народного господарства орієнтовані на іноземну робочу силу, і без мігрантів активне життя тут просто би завмерло.

Частка мігрантів у виробленні ВВП європейських країн є досить значною. Так, у Західній Німеччині піком вважається 1972 рік, коли мігрантами

було вироблено 30% ВВП країни [8]. Значною вказана частка залишається і зараз. Так, у 2009 році, в Італії вклад трудових мігрантів у економіку країни склав 12,1% ВВП, або 165 млрд. євро [9]. Це досягається за рахунок нещадної експлуатації мігрантів, які не тільки виконують роботу, яку не хоче виконувати корінне населення, але і одержують за неї на третину менше встановлених розцінок [9]. Якщо середньостатистичну заробітну плату в Греції у 2009 році умовно прийняти за 100%, то легальний мігрант виконував цю ж саму роботу за 85%, а нелегальний мігрант – за 40% середньостатистичної зарплати грека [6,с.79]. В Італії, у 2013 році попри масове безробіття - в Калабрії відсоток безробітних становив 20,6%, на Сицилії - 19,6%, в Кампанії - 19,3% [10], не було охочих збирати цитрусові. Цю роботу виконували мігранти за 40% мінімальної заробітної плати [11]. Аналогічно, італійці дуже неохоче займаються розведенням корів. Замість них цю роботу виконували індуси з Пенджабу, яких в Італії у 2011 році назбиралося 16 тис. чоловік [12]. Як зазначалося у публікації [12], індуси фактично врятували виробництво відомого італійського сиру «Грана падано».

Стосовно кількості мігрантів, то тут точної статистики немає. Так, у 2004 році, у світі згідно [13], нараховувалося 150 млн. мігрантів, з них у Європі 56 млн. (37,3% усієї кількості). У 2005 році, за даними, наведеними у [14], в Європі було понад 64 млн. мігрантів, у 2012 році – 56,8 млн., що склало 7,7% населення Європи [15,с.53]. У 2013 році, згідно даних ООН, у світі налічувалося 232 млн. трудових мігрантів (3,2% населення земної кулі), з них на Європу припадало 72 млн., або 31,03% їхньої чисельності, у тому числі в Німеччині проживало 9,8 млн. іноземців, у Великобританії - 7,8 млн., у Франції – 7,4 млн., в Іспанії – 6,5 млн. іноземців [16]. Подібні коливання цифрових даних можна пояснити як неточністю обліку мігрантів, так і подвійним їх рахунком, оскільки в Європі протягом останніх десятиріч сформувалися багатотисячні групи людей, які їздять з однієї країни ЄС до іншої в пошуках роботи, що знаходить підтвердження у нижченаведеній таблиці (див. [17] – [19]):

Таблиця 2.7.2.1.

Рух мігрантів по деяких країнах Євросоюзу

Країна	Рік	Приїзд, або виїзд	Загальна кількість	У %	В тому числі іноземців	У%	Корінних жителів	У%
Іспанія	2011	виїхало	507.740	100	445.130	87,67	62.611	12,33
Іспанія	2011	приїхало	459.651	100	417.523	90,83	42.128	9,17
Німеччина	2008	виїхало	738.000	100	563.000	74,29	175.000	25,71

Німеччина	2008	приїхало	682.000	100	574.000	84,16	108.000	15,84
Німеччина	2007	виїхало	638.000	100	476.000	74,61	163.000	25,39
Велико-британія	2010	виїхало	339.000	100	203.000	59,88	136.000	40,12

З даних вищенаведеної таблиці випливає, що переважну більшість мігрантів, які кочують з однієї країни ЄС до іншої, складають іноземці. У наступні роки вказана тенденція не змінилася. Так, до Великобританії, за період з вересня 2015 і по вересень 2016 року, в'їхало 596 тис. чоловік, з них 525 тис. іноземців (268 тис. – з країн ЄС та 257 тис. – з інших країн), та 71 тис. громадян країни, а виїхало 324 тис. чоловік, у тому числі 103 тис. громадян країн ЄС, 93 тис. громадян інших держав, та 128 тис. громадян Великобританії [67].

Більш точними є дані по офіційно зареєстрованих іноземцях, яких, станом на 1 січня 2008 року в Євросоюзі проживало 30,8 млн. чоловік, з них 11,3 млн. (36,69%) були громадянами однієї з країн ЄС, які постійно проживали в іншій країні Євросоюзу, а решта - 19,5 млн. (62,31%), були вихідцями з держав, які не входять до ЄС, у тому числі 6 млн. чоловік походили з країн європейського континенту, 4,7 млн. – з африканського, 3,7 млн. – з Азії, 3,2 млн. – з американського континенту [20]. Через 6 років, на початок 2014 року, офіційно зареєстрованих мігрантів у ЄС нараховувалось 33,9 млн. чоловік, у тому числі 19,6 млн. (57,82%), були громадянами інших країн ЄС, а 14,3 млн. (42,18%) – громадянами країн, що не входили до ЄС [21]. Якщо врахувати, що на той час населення ЄС складало 506,8 млн. чоловік [21], то виходить, що офіційно зареєстровані мігранти складали 6,69% населення держав Євросоюзу.

У 2013 році, згідно [22], мігранти становили 10,8% населення розвинутих країн, та 1,6% населення країн, що розвиваються, причому в Європі цей показник складав 9,8%. Але наведені загальні цифри мало про що говорять, оскільки по країнах ЄС вказані відсотки суттєво різняться між собою. Так, у 2008 році мігранти складали 43% населення Люксембургу, 16% - Кіпру, 13% - Ірландії 12% - Іспанії, 10% - Австрії, зате 0,1% населення Румунії, 0,2% - Польщі, 0,3% - Болгарії, 0,8% - Словаччини [20]. У 2010 році за межами країни народилося 14,3% населення Швеції, 11,4% - Норвегії, 9,5% - Данії, та 2,7% населення Фінляндії [23]. Перепис населення 2011 року в Німеччині зафіксував 74.050.320 громадян країни, та 6.169.360 (7,7%) іноземців [24]. Причому 15,02 млн. німецьких громадян мали імігрантське коріння [24], тобто, або вони, або їхні батьки приїхали до Німеччини після 1950 року.

З дослідження К.Щербакової [21] випливає, що і в 2014 році ситуація з мігрантами практично не змінилася. Вони склали 45,3% населення Люксембургу, 18,6% - Кіпру, по 12% в Австрії та Ірландії, 11% - в Бельгії та 10% - в Іспанії, і зовсім незначний відсоток у країнах Східної Європи: в Угорщині - 1,4%, в Словаччині - 1,1%, в Польщі - 0,3%, і т.д. 15% мігрантів у Латвії та Естонії – це ті громадяни колишнього СРСР, які після 1991 року не одержали латвійського та естонського громадянства [21]. У цьому ж джерелі також проведено аналіз іноземців з точки зору їхнього походження. Так, у Люксембурзі, з загального відсотка 45% іноземців, 39% становили громадяни інших країн ЄС, а 6% - з інших держав, на Кіпрі – відповідно 13% та 6%, в Австрії – по 6%, в Німеччині - 3,7% та 5%, в Іспанії - 4,1% та 6%, і т.д.

Розселення мігрантів по країнах Євросоюзу є точною копією тих трудових договорів, та міграційної політики колишніх колоніальних європейських держав, які мали місце у повоєнний час. Так, 80% усіх турків Євросоюзу мешкає у Німеччині, 86% тунісців, та по 61% марокканців і алжирців – у Франції [25, с.106], 254 тис. фінів стали другою за чисельністю національною групою у Швеції [26]. У 2011 році в Англії та Уельсі, під час перепису населення було нараховано 456 тис. уродженців Індії, 308 тис. - Пакистану, 153 тис. - Бангладеш, 191 тис. - Нігерії, 160 тис. - Ямайки, і т.д. [27], не рахуючи їхніх нащадків, які вже є громадянами Великобританії. Треба додати, що значний відсоток мігрантів складають жителі сусідніх країн. Так, за даними С.Фірсової [20], 64% мігрантів у Греції становили вихідці з Албанії, 47% мігрантів у Словенії – з Боснії та Герцеговіни, 37% мігрантів в Угорщині – з Румунії, і т.д.

Одним з загонів міжнародних мігрантів у ЄС є мусульмани, які потрапляли сюди, або на основі трудових угод (як турки до Німеччини), або завозилися колоніальними державами у якості дешевої робочої сили. Стосownie їхньої чисельності існують наступні наближені оцінки. Так, у 2001 році загальна кількість мусульман у Європі оцінювалась у 20 млн. чоловік, у тому числі у Франції проживало 4,4 млн. мусульман, у Німеччині - 3,2 млн., у Великобританії - 2,4 млн., в Італії – 700 тис., в Іспанії – 400 тис., в Швеції – 300 тис. мусульман [28]. Через 10 років, у 2011 році, кількість мусульман у Європі оцінювалась у 23 млн. чоловік [29], причому чисельність найбільшої мусульманської общини – у Франції становила 5 млн. чоловік. На початок 2014 року чисельність мусульман у Європі оцінювалась меншою цифрою – 15 млн. чоловік, з них у Франції - 4,7 млн. чоловік (7% населення країни), у Німеччині - 4,1 млн. (4%), у Великобританії - 2,8 млн. (4,5%), в Італії - 1,5 млн. (2,5%), в Іспанії – 1 млн. (2,2%) [30]. Стосовно питомої ваги мусульман серед населення країн Європи, то у 2011 році, згідно з [31], мусульмани склали 8% населення Франції, 6% - Бельгії, 5,7% - Австрії, 5,2%

- Німеччини, 5% - Швеції, 4,6% - Великобританії, 4% - Данії, 3% - Іспанії, 1,8% - Норвегії, та 0,8% - Фінляндії.

Про співвідношення чисельності мігрантів - мусульман, та мігрантів з інших країн можна скласти уяву за допомогою наступних прикладів. У Німеччині, в 2001 році, було зареєстровано 7.398.036 іноземців, з них турків – 1.947.938 (26,3%), арабів – 288.115 (3,9%) [32]. Тобто, мусульмани склали порядку 30% усіх мігрантів. Решта були європейцями: югослави – 1.085.765 (14,7%), італійці – 616.282 (8,3%), і т.д. Аналогічно, в Іспанії у 2009 році нараховувалося 4.625.191 мігрантів, з них 748.953 чоловік склали марокканці [33, с.75]. Більшість мігрантів становили близькі до іспанців румуни – 700.618 чоловік, еквадорці – 442.114, колумбійці – 287.417, і т.д., а також мігранти з Великобританії та Китаю [33, с.76]. В Норвегії, у 2012 році налічувалося 665.170 мігрантів, з них 335 тис. – з країн Європи, а 325 тис. – з країн Азії та Африки [34]. Подібні приклади можна наводити і далі.

Так чому ж саме мігранти-мусульмани, та їхні нащадки складають «головний біль» для керівництва багатьох країн ЄС? Мусульмани, як і інші мігранти, завозилися для роботи на низькооплачуваних та неprestижних посадах, і селилися окремими гетто, переважно на околицях європейських міст. Проте, на відміну від мігрантів - європейців, ні мовного, ні релігійного зв'язку з корінним населенням у них не було. Тому, мала місце ізоляція мігрантів – мусульман від громадян «приймаючого суспільства», яка, серед іншого, призводила до того, що контакти між самими мусульманами набагато переважали їхні контакти з місцевими жителями. Цьому також сприяла концепція мультикультуралізму, яка, по суті заохочувала створення у європейських країнах «паралельних суспільств» - таких собі маленьких «алжирів», «марокко», і т.д. [35]. Ситуація ще більше погіршилася, коли великі виробництва з європейських країн були переміщені у країни «третього світу», а народне господарство країн ЄС значною мірою зосередилося на сфері послуг, туризму, і т.д. Укупі із слабою інтеграцією мусульман у європейські суспільства, це призвело до масового безробіття. Як відмічалось у джерелі [35], в арабо-берберських та африканських кварталах французьких міст безробіття сягає 35-40%. А тому, нащадки мігрантів-мусульман складають основу молодіжних банд, які займаються вуличними грабунками, крадіжками, угонами автомобілів, торгівлею наркотиками, та виступають ударною силою під час вуличних безладів. Наприклад, у Великобританії, за переписом 2011 року, мусульмани склали 4,4% усього населення країни, проте серед в'язнів британських тюрем мусульман нараховувалось 13%, а у лондонських тюрмах їх було уже 27%, та понад 50% британських мусульман були безробітними, і жили на соціальні виплати [36].

Наслідком незадоволення мігрантів, у першу чергу мусульман, їхнім соціальним положенням у європейських країнах, були бунти мігрантів у Парижі (2005 р.), Лондоні (2011р.), та у Стокгольмі (2013 р.). Час від часу у європейських країнах мають місце терористичні акти, які організують мусульманські радикальні групи. Прикладом слабкої інтеграції мусульман у європейські суспільства, стала їхня активна участь у громадянській війні в Сирії та Іраку на боці радикальної ісламської опозиції. Так, у 2014 році у Сирії воювало понад 3 тис. джихадистів з Європи [37]. Це багато, якщо врахувати що на той час озброєних ісламських радикалів у Сирії нараховувалося 31 тис. чоловік [37]. А через 2 роки, у 2016 році, кількість мусульман – джихадистів з Європи у Сирії та Іраку перевищила 6 тис. чоловік [68].

Велика кількість мігрантів викликає незадоволення корінного населення європейських країн, що призводить до зростання ксенофобських та расистських настроїв, і як наслідок, до зростання впливу праворадикальних партій, які активно використовують антимігрантську риторіку. Так, у Великобританії на муніципальних виборах 2013 року, близько 25% голосів набрала раніше маргінальна партія Незалежності Об'єднаного Королівства (UKIP). Французький «Національний фронт» на виборах стабільно набирає 15% голосів, голландську «Партію свободи», яка є непримиренною до ісламу, підтримує понад 15% населення країни [38,с.18]. Австрійська «Партія свободи» у 2015 році зайняла третє місце на муніципальних виборах [39], велику популярність серед місцевого населення мають праворадикальні партії у Скандинавії [40].

Часто справа доходить до взаємних насильницьких дій. На терористичні напади з боку мігрантів корінне населення відповідає аналогічними діями. Так, у Великобританії, тільки у червні 2017 року щотижня фіксувалося порядку 139 випадків нападів місцевих жителів на мусульман [69], а про напади корінних мешканців Німеччини на мігрантів говорилося нами у попередніх параграфах.

Ситуація з мігрантами, змусила керівництво країн ЄС всерйоз зайнятися цією проблемою, тим більше, що вона напряму зав'язана на проблему нелегальних мігрантів, які насідають на Європу. Нічого дивного тут нема: нелегали з країн Азії та Африки їдуть у Європу до своїх колишніх співвітчизників, які тут осіли кілька десятиріч тому назад. Їхня задача – прорватися до етнічних анклавів європейських міст, де поліції знайти їх буде дуже важко. Концепція мультикультуралізму була відкинута ще у 2010 році, як така, що не виправдала себе. Натомість було взято курс на культурну асиміляцію мігрантів. Проте, не всі мігранти, і в першу чергу мусульмани, її сприймають. Так, більшість турків у Німеччині інтеграцію в німецьке суспільство підтримують, але відкидають асиміляцію [5]. Зовсім не прагнуть

долучатися до французької культури мігранти – мусульмани у Франції. У відповідь на це питання вони заявляють: «А чому ми маємо до неї долучатися? Ми повинні дотримуватися законів, а не традицій. Не забувайте – французи самі висунули лозунг Свобода, рівність, братерство» [41]. У відповідь, багато держав ЄС пішло на заборону носіння мусульманського жіночого одягу, який закриває обличчя, в багатьох випадках забороняється будівництво нових мусульманських мечетей, а міністр зовнішніх справ Австрії поставив питання про закриття мусульманських дитячих садків, як таких, що заважають інтеграції молодих мусульман у приймаючі європейські суспільства [70]. Німеччина пішла навіть на таку міру, як депортацію уродженців країни, дітей мігрантів-мусульман, які являють собою загрозу для безпеки держави [71].

Але без мігрантів, попри всі труднощі, описані нами вище, сучасній Європі не обійтися. І тут, не в останню чергу, слід проаналізувати демографічний аспект, оскільки населення континенту стрімко старіє. У 2013 році середній відсоток європейців віком від 65 років і старше склав 16%, проте в Німеччині – 21%, в Італії – 21%, в Греції – 19%, в Швеції – 19%, і т.д. [42, с.38]. Тому й не дивно, що значну частину приросту населення європейських країн складають натуралізовані мігранти. За даними голови Європейського Інституту сімейної політики Е.Хельтфельдера, упродовж 1994-2006 рр. приріст населення ЄС склав 19 млн. чоловік, з них 80% - за рахунок мігрантів [43]. Подібна тенденція збереглася і в наступні роки. Так, населення Англії і Уельсу упродовж 2001-2011 рр., згідно перепису населення, зросло на 3,7 млн. чоловік, проте 2,1 млн. чоловік з цієї цифри склали мігранти [44]. У 2013 році, в ЄС-28 приріст населення становив 1,5%, причому тільки 0,2% склав природній приріст, а решту - 1,3% приросту забезпечили мігранти [45]. Тобто, за рахунок мігрантів «підправляється» мінімальний, а в деяких випадках і негативний приріст населення європейських країн. Наприклад. У Німеччині, у 2012 році, народилося 695 тис. дітей, але померло 905 тис. чоловік [46]. Тобто, померло на 210 тис. чоловік більше, ніж народилося. Але в тому ж, 2012 році, до Німеччини приїхало на 369 тис. чоловік більше, ніж її покинуло [46]. Отже, у 2012 році населення Німеччини загалом зросло на 159 тис. чоловік. Та ж сама тенденція збереглася і у наступні роки. У 2016 році смертність у Німеччині перевищила народжуваність на 150 тис. – 190 тис. чоловік, але у тому ж році міграційний приріст склав понад 750 тис. чоловік, і тому населення Німеччини зросло на 600 тис. людей [72].

Але приклади з мігрантами-мусульманами наглядно свідчать, що не можна завозити до країни людей без розбору. Тому, тут розглядається декілька напрямів. Перш за все, це етнічна міграція, тобто репатріація співвітчизників на історичну батьківщину. В першу чергу це стосується Німеччи-

ни, куди згідно джерела [47], тільки з СРСР упродовж 1950-2006 рр. переїхало 2.334.334. німців та членів їхніх родин, хоча у [48] наводиться більш висока цифра репатріантів – понад 4 млн. чоловік. На початок третього тисячоліття до Греції переїхало 155 тис. греків з СРСР та 185 тис. греків з сусідньої Албанії [6,с.76]. За період 1990-2010 рр. до Фінляндії переїхало 30 тис. фінів – інгерманландців з Росії [49]. Саме під цим кутом зору слід розглядати проблему статусу закордонного угорця. На кінець 2015 року паспорти закордонних угорців одержало 670 тис. чоловік, у тому числі 66% з Румунії (Трансільванія), 17% - з Сербії (Воєводина), та 14% (близько 100 тис. чоловік) – з Закарпаття [50]. По друге, практикується міграція етнічно близьких мігрантів. Так, до Фінляндії перебалося 49 тис. естонців [73], етнічно близькими вважаються у Німеччині та Великобританії сотні тисяч мігрантів – поляків (853 тис. у Великобританії та 354 тис. – у Німеччині [74]), та не менша кількість мігрантів з Латинської Америки у Іспанії та Португалії.

Третій шлях – це завіз до країни «корисних мігрантів», тобто таких іноземців, з яких держава може мати зиск, і які своєю працею зможуть наповнювати державну скарбницю. Так, згідно [51], мігранти із Східної Європи до Великобританії упродовж 2000-2011 рр., принесли до скарбниці країни «чистими», у вигляді податків 20 млрд. фунтів стерлінгів (32 млрд. доларів США), а британський уряд витратив на мігрантів 15 млрд. фунтів стерлінгів у вигляді соціальних допомог, таких, як освіта, охорона здоров'я, і т.д. [52]. Таким чином, уряд країни за 11 років отримав від мігрантів прибуток у розмірі 5 млрд. фунтів стерлінгів. У [52] також відмічається, що мігранти із Східної Європи (поляки, литовці, та ін.) - вигідні, бо багато працюють, молоді, і мало хворіють, і навпаки, сирійці, єменці, єгиптяни, віднесені до категорії не вигідних мігрантів. Підраховано, що мігрант із Східної Європи за рік приносить до бюджету Швеції 12 тис. крон, або 1.200 євро, а в Англії прибутки від одного мігранта із Східної Європи за рік, у 1,21 - 1,4 рази перевищують витрати на нього [52]. У Фінляндії «найбільш корисними» визнані мігранти-німці, а «найменш корисними» мігранти-сомалійці. Якщо мігрант-німець щороку приносить до скарбниці Фінляндії 2.000 євро, то від мігранта-сомалійця державна скарбниця країни має щороку 14.000 євро збитків [53]. У цьому ж джерелі відмічалось, що «корисні» мігранти походять з Німеччини, Китаю, Швеції, Естонії, а «найменш корисні» - з Іраку, Сомалі, СНД, Таїланду, і т.д.

В таких умовах уряди європейських країн зацікавлені у тому, щоб приваблювати «корисних» мігрантів та відсікати «шкідливих». Ось цікаві приклади. У 2011 році уряд Франції надав 182.595 перших дозволів на проживання легальним мігрантам, одночасно видворивши з країни 32.912 нелегалів [54]. Серед 23.650 мігрантів, які легально в'їхали до Франції у 2009

році за трудовою візою, були відмічені 2.253 вчених, 201 діяч культури та 364 «таланти» [55]. Навіщо витратити кошти на підготовку фахівців високої кваліфікації, якщо їх можна одержати задарма! Щороку сотні тисяч іноземців одержують громадянство країн ЄС та перші види на проживання, причому ця кількість має тенденцію до зростання. Наприклад, у 2012 році 818 тис. іноземців одержали громадянство країн ЄС [56]. Серед них 59,3 тис. громадян Марокко, 53,8 тис. - Туреччини, 36,9 тис. - Індії, та 28,9 тис. - Екватору. У 2013 році було видано 2,36 млн. видів на проживання у країнах ЄС, у тому числі 237 тис. для громадян України, 201 тис. - Індії, 172 тис. - США, і т.д. [56]. А у 2015 році дозвіл на тимчасове проживання у країнах ЄС одержали понад 2,6 млн. чоловік, у тому числі понад 500 тис. громадян України, 261 тис. - США, 167 тис. - Китаю, 135 тис. - Індії, і т.д. [74].

Водночас, в рамках ЄС ведеться безкомпромісна боротьба з «соціальним туризмом» та «бідною міграцією», коли вихідці в основному з Балкан, та цигани із Східної Європи приїжджаючи до розвинутих західноєвропейських країн, фіксуються там, як безробітні, з метою одержання «на дурняка» соціальної допомоги [57].

Останнім часом набуває така форма залучення «корисних» іноземців та одночасного поповнення державної скарбниці, як торгівля громадянством країн ЄС. Так, уряд Мальти оцінив вартість паспорта країни у 650 тис. євро [58], Іспанія згідна продати паспорт країни в обмін на купівлю нерухомості у державі вартістю 160 тис. євро, Кіпр та Греція готові продати свої паспорти за суму від 300 тис. євро, Андорра та Ірландія – від 400 тис. євро, Португалія – від 500 тис. євро [59]. В Македонії, для одержання паспорта країни, потрібно інвестувати в будь – яку галузь (за винятком готельного бізнесу та торгівлі), не менше 400 тис. євро, та прийняти на роботу не менше 10 чоловік [60]. Сусідня Угорщина готова надавати дозвіл на проживання, а згодом і громадянство тим іноземцям, які придбають державні облигації на суму 250 тис. євро [61]. Латвія, попри сотні тисяч негромадян (тих, хто не має латвійських папортів) у країні, готова продати свій паспорт за наступні інвестиції: за нерухомість у Ризі – від 140 тис. євро, а у країні – від 70 тис. євро [59]. Стосовно кількості бажаючих купити іноземне громадянство, то на початок 2013 року, в Латвії цією можливістю скористалися 4.744 чоловік, які, таким чином, вклали в економіку країни 318,3 млн. латів [62]. Оскільки на Мальті люблять доживати свої останні роки британські пенсіонери [63], то щороку знаходиться 200 – 300 бажаючих придбати мальтійський паспорт [58]. Це дало можливість уряду країни у 2017 році підняти ціну на мальтійський паспорт до 1 млн. доларів, або 880 тис. євро [75]. Зрозуміла річ, що бідні нелегальні мігранти з країн Азії та Африки у багатій Європі нікому не потрібні. Більше того, у Великобританії, для вихідців з її

колишніх колоній, які захочуть відвідати, за туристичною візою колишню метрополію, придумали заставу – 3 тис. фунтів стерлінгів (4,6 тис. доларів США) [64]. У випадку переходу такого «туриста» на нелегальне становище, застава автоматично переходить у державну скарбницю, а нелегала, рано, чи пізно знайдуть, і депортують додому.

Подібна ситуація стає ще більш зрозумілою, якщо поглянути на неї з точки зору світового багатства. Якщо прийняти його кількість за 100%, то виявиться, що 1% найзаможніших людей планети володіє 48% світових грошей [65], а розподіл світового багатства по континентах та регіонах планети виглядає так (див. [66]):

Таблиця 2.7.2.2.

**Розподіл населення і світового багатства по континентах
і регіонах земної кулі**

Назва континенту, або регіону	Питома вага населення (у %)	Питома вага багатства (у %)
Північна Америка	Понад 5%	34%
Європа	13%	32%
Східна Азія	24%	18%
Китай	22%	8%
Індія	16%	1,5%
Африка	12%	1%

Отож, перед країнами ЄС є актуальними дві задачі: примножувати європейське багатство, і нейтралізувати населені нелояльними мігрантами, у тому числі мусульманами, етнічні анклавні європейських міст. Поки – що уряди країн ЄС з цими задачами справляються, але як будуть розвиватися події далі, покаже тільки час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Еремеева А. Миграция. Евросоюз обещает превратиться в «неприступную крепость» для беженцев из Северной Африки (2011) [Електронний ресурс] /А. Еремеева. – Режим доступу: <http://www.expert.ua/articles/8/0/8568/>. **2.** Сапего Г. Иммигранты в Западной Европе /Г. Сапего. //Демоскоп Weekly. – 2007. - №299-300. – 3-16 сентября. **3.** Дергачева И. Шведы теряют терпение /И. Дергачева. // Эхо планеты. – 2013. 0 №33. – С.12-15. **4.** Wirtschaftsdaten 1960. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.jagr1960.de/wirtschaft.html>. **5.** Німці турецького походження: інтеграція – так, асиміляція – ні //Євроньюс. – 2.11.2011. **6.** Малиновська О.А. Міграція

та міграційна політика в Греції: приклад міграційного переходу /О. Малиновська. // Демографія та соціальна економіка. – 2012. - №5. – С.75-85. **7.** Карпов А. Британский мультикультурализм: мина замедленного действия /А. Карпов. //Азия и Африка сегодня. – 2012– - №5. – С. 26-32. **8.** Миграционная политика в странах Западной Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.5ka.ru/37063/1.html>. **9.** Италия: борьба с нелегальной миграцией – практика и результаты. Часть 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cripo.com.ua/print.php/>. **10.** В 2013 году экономика Италии не выберется из рецессии //Эхо планеты. – 2013. - №6. – С.5. **11.** Італія і «невидимки» //Євроньос. – 15.02.2013. **12.** Их манит Лампедуза (№9(58), 2011) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allegora.ru>. **13.** Боровик М.А. Иммиграция в Европу – вызов европейской безопасности (2004) [Электронный ресурс] /М.А. Боровик, П.В. Шемберко. – Режим доступа: <http://www.inion.ru/product/eurosec/st5v8.htm>. **14.** Алешковский И.А. Тенденции международной миграции в глобализирующемся мире //Век глобализации. – 2008. - №2. [Электронный ресурс] /И.А. Алешковский, В.А. Ионцев.- Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129862/>. **15.** Недува А.А. Ностальгия с социальной точки зрения /А.А. Недува. //Азия и Африка сегодня. – 2013. - №1. – С.55-57. **16.** Опубликован доклад ННИ о числе иностранных мигрантов [Электронный ресурс]. - 2013, 12 сентября. - Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/>. **17.** Полмиллиона человек уехали из Испании в 2011 году [Электронный ресурс]. - 2012, 18 января. – Режим доступа: <http://www.euromag.ru/spain/16964.html>. **18.** В 2008 году из Германии уехало больше людей, чем приехало [Электронный ресурс]. – 2009, 23 июля. – Режим доступа: <http://www.dw.de/dw/article/0,,451185,00.html>. **19.** Міграція до Великобританії сягнула рекордного рівня [Электронный ресурс]. – 2011, 24 листопада. – Режим доступа: <http://ua.korrespondent.net/world/1286863/>. **20.** Фирсова С. Сколько в ЕС иммигрантов? [Электронный ресурс] /С. Фирсова. – Режим доступа: <http://www.allegora.ru/>. **21.** Щербакова Е. На начало 2014 года 4% населения ЕС-28 составили граждане стран, не входящих в союз... /С. Щербакова. //Демоскоп Weekly. – 2015. - №643-644. – 18-31 мая. **22.** Неверные стереотипы об иммиграции – цифры, которые вас удивят [Электронный ресурс]. – 2015, 4 января. – Режим доступа: <http://totmir.com/expert/>. **23.** Свои против своих [Электронный ресурс]. – 2011, 29 июля. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/politics/2011/07/28_a_3714057.html. **24.** Мутовкина Л. Перепись населения в Германии: такого не ожидал никто [Электронный ресурс] /Л. Мутовкина. – 2013, 17 июня. – Режим доступа: <http://www.de-online.ru/news>. **25.** Жваташвили А.Ш. Андеркласс на Западе: дискуссии и реальность /А.Ш. Жваташвили. // Общественные науки и современность. – 2008. - №3. – С.102-110. **26.** Глухих А. Опора экономики Швеции – иммигранты [Электронный ресурс] /А. Глухих. – 2013, 21 февраля. – Режим доступа: <http://www.telegraf.lv/news/>. **27.** Население Англии и Уэльса выросло за счет иммиграции //ББС. – 14.12.2012. **28.** Известия в Украине. – 2001. – 5 октября. – С.8. **29.** Ханцевич О. Франция распрощалась с паранджой /О. Ханцевич. //Независимая газета. – 24.10.2011. **30.** Простаков С. Доля мусульман в населении Европы за 20 лет возросла на 50% [Электронный ресурс] /С. Простаков. – 2014, 7 марта. – Режим доступа: <http://rusplt.ru/fact/islam-Evropa-8512>. **31.** ...почему «отличилась» именно Норвегия? //Аргументы и факты в Украине. – 2011. - №31. – С.10. **32.** Азия и Африка сегодня. – 2003. - №10. – С.34. **33.** Марку Сильвия. (Испа-

ния). Интеграция иммигрантов в Испании /Сильвия Марку. //Латинская Америка. – 2010. - №2. – С.74-86. **34.** Folkemengde og befolkningsendring [Электронный ресурс]. – 2015, 13 november. – Режим доступу: <http://www.ssb.no/folkeendrv/>. **35.** Миграционная проблема Европы в свете французских событий [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://topwar.ru/66653>. **36.** Пинюгина Е. Исламизация Великобритании: социально – экономические последствия [Электронный ресурс] /Е. Пинюгина. – 2014, 5 октября. - Режим доступу: <http://topwar.ru/59574>. **37.** ЕС: в Сирии и Ираке воюют более 3 тысяч европейцев //ББС. – 26.09.2014. **38.** Лукьянов Ф. «Старую Европу» страшат новые мигранты /Ф. Лукьянов. //Эхо планеты. – 2013. - №48. – С.16-18. **39.** Австрія: на місцевих виборах ультраправі вирвалися на третє місце //Евроњюз. – 1.06.2015. **40.** Малова О. У Скандинавії зростає популярність правих сил /О. Малова. //Евроњюз. – 19.06.2015. **41.** Беженцы издеваются над Францией [Электронный ресурс]. – 2011, 27 декабря. – Режим доступу: <http://www.repin.info/national>. **42.** Голубов А. Последний бой самураев /А. Голубов. //Корреспондент. – 2013. – 15 февраля. – С.36-38. **43.** РІО. – Ужгород. – 2007. – 12 травня. – С.2. **44.** Блинов А. Мигранты ссорят Лондон с Брюсселем /А. Блинов. //Независимая газета. – 16.10.2013. **45.** Щербакова Е. ЕС-28: первые демографические итоги 2013 года /Е. Щербакова. //Демоскоп Weekly. – 2014. - №619-620. – 17-30 ноября. **46.** Население Германии растет только за счет мигрантов [Электронный ресурс]. - Режим доступу: <http://russian.rt.com/article/> **47.** Статистика Министерства внутренних дел ФРГ [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.bmi.bund.de/cln_012/Internet/Content/Common/Anlagen/Themen/... **48.** Аргументы и факты в Украине. – 2007. - №5. – С.32. **49.** Иммиграционные волны в Финляндии [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kaupattie.com/2015/02/rus-3.shtml>. **50.** Почти 100 тысяч жителей Закарпатья приняли гражданство Венгрии [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com/povosti/>. **51.** Вчені: вигоди від мігрантів з ЄС більше, ніж витрат //ББС. – 5.11.2014. **52.** Самые выгодные мигранты родом из Восточной Европы [Электронный ресурс]. – 2013, 19 декабря. – Режим доступу: <http://www.finmarket.ru/main/article/>. **53.** В Финляндии иммигрантов разделили на «полезных» и «вредных» [Электронный ресурс]. – 2015, 9 апреля. - Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit>. **54.** Глава МВД Франции о результатах миграционной политики за 2011 год [Электронный ресурс]. – 2012, 10 января. – <http://www.russian.rfi.fr/frantsiya/201220110>. **55.** Немножко статистики для размышления об «умирающей» Европе [Электронный ресурс]. – 2013, 28 февраля. - Режим доступу: <http://legOner.livejournal.com/>Режим доступу: 418.160.html. **56.** Более 800 тысяч иностранцев стали гражданами Евросоюза в 2012 году // Демоскоп Weekly. – 2014. - №619-620. – 17-30 ноября. **57.** Радов Захар. Устали от понаехавших [Электронный ресурс] /Захар Радов. – 2014, 8 декабря. - Режим доступу: <http://m.lenta.ru/articles/2014/>. **58.** Европарламент осудил торговлю гражданством Мальты и ЕС //Евроњюз. – 16.01.2014. **59.** Как стать европейцем //Экспресс-газета. – 2012. - №50. – С.2. **60.** Македония предоставляет гражданство за инвестиции от 400 тысяч евро //Демоскоп Weekly. – 2012. - №535-536. – 10-31 декабря. **61.** Венгрия намерена предоставлять гражданство иностранцам, которые купят ее облигации на 250 тысяч евро //Демоскоп Weekly. – 2012. - №529-530. – 29 октября-11 ноября. **62.** За 2,5 года вид на жительство за инвестиции получили 4.744 человека //Демоскоп Weekly. – 2013. - №537-538. – 1-20 января. **63.** Travel World/Атлас мира/ Евро-

па/ Мальта/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.travelworld.su/world/europe/malta/>. **64.** Залог для получения британской визы составит \$4,6 тысячи // Демоскоп Weekly. – 2013. - №561-562. – 1 июля-18 августа. **65.** Скільки грошей в світі? // Євроньос. – 15.10.2014. **66.** Принц чи злидар? // Євроньос. – 19.01.2015. **67.** Приток мигрантов в Британию упад до минимума за два года // ББС. – 24.02.2017. **68.** СМИ: в Европе опасаются возвращения более тысячи джихадистов [Електронний ресурс]. – 2016, 11 сентября. - Режим доступу: <http://www.aif.ru/society/>. **69.** Ившина О. Молодые мусульмане в Британии: в роли агрессора и жертвы /О. Ившина. //ББС. – 4.07.2017. **70.** Глава МВД Австрии хочет закрыть мусульманские детские сады [Електронний ресурс]. – 2017, 22 июня. - Режим доступу: <http://www.aif.ru/politics/world/>. **71.** Германия впервые депортировала уроженцев страны //ББС. – 22.03.2017. **72.** Население Германии достигло 82,8 млн. человек (27.01.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №715-716. – 6-19 февраля. **73.** Арабский язык стал третьим из распространенных иностранных языков в Финляндии //Демоскоп Weekly. – 2017. - №723-724. – 3-16 апреля. **74.** Зинченко А. Заработать и остаться [Електронний ресурс] /А. Зинченко. – 2016, 15 августа. – Режим доступу: <http://petrimazepa.com/earn>. **75.** Тулетт С. Что можно купить вместе с паспортом: опыт Мальты /С. Тулетт. //ББС. – 24.08.2017.

§8. Україна

П.8.1. Проблеми біженців, внутрішньо переміщених осіб та нелегальної міграції

Україна, як і інші держави світу, ніколи не стояла осторонь міграційних потоків, які тільки посилювалися після здобуття нашою державою незалежності в 1991 році. Причому слід розглядати вказану проблему до 2014 року, коли біженці та нелегали були іноземцями, та починаючи з 2014 року, коли сотні тисяч українців поповнили ряди біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Після здобуття незалежності, в 1993 році парламент України прийняв Закон про біженців, а з березня 1994 року в нашій державі почало діяти представництво УВКБ ООН. Проте, поряд з біженцями Україну заповнили нелегальні мігранти, які, розглядаючи нашу державу як транзитну країну, і намагалися прорватися на Захід – до країн Євросоюзу. Тільки упродовж 1991-2010 рр., органами охорони державного кордону України було виявлено майже 247 тис. нелегальних мігрантів, а протягом 2004-2010 рр. за незаконний перетин кордону було притягнуто до адміністративної відповідальності понад 56 тис. чоловік, а 635 кримінальних справ проти перевізників нелегалів було передано до суду [1]. Реальна кількість мігрантів була вищою. Так, згідно з [2], у 2011 році кількість вдалих та невдалих

спроб переходу західного кордону України відносилася як 1:4. У тому ж році, у Словаччину, через українсько-словацький кордон потрапило 495 нелегалів [3].

Якщо вести мову про щорічну кількість спроб нелегального перетину українського кордону з державами ЄС, то у 1991 році було зафіксовано 146 спроб, а через 8 років – у 1999 році, 14.600 таких спроб (в 100 разів більше!) нелегального перетину кордону нашої держави [4]. Далі потік нелегалів через український кордон істотно зменшився. Так, у 2010 році було зафіксовано 1.657, у 2011 році – 1.256, у 2012 році – 1.117 спроб нелегального перетину українського кордону [4]. Це викликано не в останню чергу тим, що український маршрут для нелегалів був альтернативним, а не основним. Основний маршрут для нелегалів зі Сходу пролягав південніше – через Середземне море, та так званий «Балканський маршрут». У цьому можна переконатися, проаналізувавши країни походження нелегальних мігрантів, яких на підставі закону про реадмісію, прийнятого у 2010 році, висилали з країн ЄС назад, до України [5]:

Таблиця 2.8.1.1.

Країни походження повернутих на Україну нелегальних мігрантів

Рік	Всього	У %	У тому числі з України	У %	З держав СНД	У %	З інших держав	У %
2010	867	100	469	54,1	267	30,8	131	15,1
2011	635	100	392	61,7	168	26,5	75	11,8
2012	396	100	288	72,7	80	20,2	28	7,1

Як випливає з вищенаведеної таблиці, частка повернутих нелегалів – українців мала тенденцію до зростання, і навпаки, частка повернутих нелегалів з інших країн – до спадання. Нелегали з інших країн потрапляли на українську територію – на 80% з Російської Федерації [6]. Згідно вказаного джерела, переправка одного нелегального мігранта, наприклад, з Афганістану до Європи, коштувала від 12 тис. до 20 тис. доларів США, причому закарпатці – перевізники нелегалів одержували із цієї суми від 2,5 до 3,5 тисяч доларів.

Влада України боролася з напливом нелегальних мігрантів. Так, тільки у 2011 році на українській території було затримано 55 тис. нелегалів, депортовано на батьківщину – 13 тис. нелегалів [5]. Депортація нелегала на батьківщину – справа дорога. У джерелі [6] наводився приклад нелегалів з Шрі-Ланки, кожен з яких заплатив за дорогу до України 6 тис. доларів США. Утримання нелегала, та білет на зворотню дорогу обійшлися державній

скарбниці України у 5 тис. гривень за курсом гривні 2012 року [6]. Оскільки щороку депортувалися тисячі нелегалів, то це обходилося нашій державі у «кругленьку суму». Так, у 2012 році, на депортацію нелегалів було витрачено 300 тис. гривень [6].

Поряд з нелегалами, на Україні проживають сотні тисяч іноземців, які мають легальний статус, динаміку чисельності яких по окремих роках наводимо таблицею нижче (див. [7], [8], [9],[38]).

Таблиця 2.8.1.2.

Динаміка чисельності легальних іноземців на Україні

Рік	2001 перепис	2006, дані Єврокомісії	1.01.2009	1.10.2011	8.11.2013
Чисельність	250.000	195.000	293.984	309.143	318.000

За даними 2011 року, з 309.142 іноземців на Україні, 206.951 (0,6% населення України), мали вид на проживання, причому 87% усіх іноземців походили з країн СНД [9]. З 318 тис. іноземців, які проживали на Україні у 2013 році, понад 247 тис. проживали на постійній основі а решта – тимчасово [38].

Стосовно роботи, переважна більшість іноземців була зайнята у неформальному секторі української економіки, та у сімейному бізнесі. Згідно [10], у 2012 році у неформальному секторі української економіки працювало понад 200 тис іноземців – переважно громадян країн СНД, хоча активними учасниками українського ринку праці були також турки, поляки, китайці, румуни, німці та в'єтнамці. Половина мігрантів у 2012 році працювали в Україні до одного року, кожен третій – більше трьох років, понад 90% мігрантів працювали на приватних підприємствах [10]. Окрім того, іноземці активно працювали на базарах. Так, згідно [11] громадяни з Південно-Східної Азії активно обживали Харків та Харківську область, громадяни Китаю – центральні регіони та ринок «Барабашово», що на Харківщині, громадяни Сомалі та Афганістану – Вінничину та Одещину. Великої користі від такої праці іноземців українська економіка не мала. За даними джерела [12], від неврахованої праці мігрантів бюджет України щороку недоотримував 2 млрд. доларів США, з України за кордон щороку вивозилося 45-50 млрд. гривень.

Про взаємовідносини українців та мігрантів – іноземців. До етнічних конфліктів справа не доходить, хоча у 2006 році було зафіксовано 16 нападів на іноземців, у 2007 році 88 чоловік постраждали вже від нападів іноземців, у 2008 – 85, у 2009 році – постраждало від нападів 40 іноземців

[13]. Окремо слід згадати бійку між українцями та кавказцями у Нікополі (1.01.2011 р.) коли загинуло 2 чоловік [13], та рішучий опір громади Білої Церкви спробі чеченців побудувати мечеть у цьому українському місті [14].

Загалом, грань між легальними та нелегальними мігрантами на Україні є досить умовною, оскільки багато потенційних нелегалів в'їжджають до нашої держави на цілком законних підставах – хто з метою туризму, хто з метою навчання, але потім переходять на нелегальне положення, з метою подальшого просування до країн ЄС. Наприклад, тільки в Тернополі, протягом 2009-2011 рр., під час перевірки тамтешніх вишів, на навчання не з'явилося 440 іноземців, які з цією метою в'їхали до України [11]. За першу половину 2015 року, коли війна на Сході була у повному розгарі, на Закарпатті прикордонники затримали у 177 випадках 585 нелегальних мігрантів, що перевищило аналогічні показники 2014 року більше, ніж у 2 рази [15]. Тобто, незалежно від внутріполітичного становища, проблема нелегальних мігрантів, та їх незаконного проникнення до країн ЄС є проблемою для нашої держави на довгі роки.

Дотичною до проблеми нелегальних мігрантів є проблема біженців на Україні, оскільки після відмови у наданні їм цього статусу вони здебільшого переходять на нелегальне положення. Згідно даних О. Малиновської, ситуація з біженцями на Україні протягом 1996-2012 рр. виглядала так:

Таблиця 2.8.1.3.

Динаміка чисельності біженців на Україні

Роки	Подано заяв	Надано статус біженця	У %
1996-1998	5.826	3.181	54,6
1999-2002	5.083	1.995	39,25
2003-2006	6.546	250	3,82
2007-2012	8.028	568	7,08
Всього	25.483	5.994	23,52

З даних О.Малиновської [4] випливає, що «найбільш вдалим» для біженців на Україні був 1996 рік, коли з 1.443 клопотань про надання статусу біженця, позитивна відповідь була одержана у 1.161 випадку (80,46% усіх клопотань), а «найбільш невдалим» виявився 2002 рік, коли з 535 клопотань було задоволено усього 2 клопотання (0,37% усіх клопотань). Згідно даних 2012 року, з клопотаннями про надання статусу біженця в Україні звернулося 1.860 чоловік, причому 30% усіх звернень поступило від громадян Афганістану, 17% - Сомалі, 16% - Сирії, 7% - Киргизстану, і т.д. [16]. В результаті, тільки 63 чоловіки отримали статус біженця (3,39% усіх клопотань), та ще

89 чоловік (4,79%) було визнано особами, яким потрібен додатковий захист [16]. Слід мати на увазі, що статус біженця на Україні надається іноземцям не на все життя, а на 5 років, після чого його необхідно поновлювати [17]. Після 3-х років перебування у статусі біженця, іноземець має право звернутися з заявою про надання йому українського громадянства [17]. Кількість новонавернених українських громадян з числа біженців є невеликою. Так, станом на 2008 рік тільки 5,8% біженців з тих, кому було надано цей статус за роки незалежності, отримали українське громадянство [8].

Біженцям на Україні важко, як і в інших країнах світу. Відношення українського, населення до них – негативне (стримано-ксенофобське), причому найгірше ставлення до біженців проявляють мешканці малих міст та селищ, а також у західному регіоні нашої держави [18]. Із 100% біженців, згідно даних наведеного джерела, тільки 1% хотів влаштувати своє життя на Україні. Офіційної роботи для біженців немає, бо їх не прописують, а тому чоловіки - біженці йдуть працювати на базари, а жінки – біженки заробляють на життя рувівництвом [18].

Державна підтримка біженців узагалі сміхотворна. Так, у 2011 році одноразова державна допомога дорослому біженцю складала 17 гривень, та 10 гривень 40 копійок на дитину, в зв'язку з чим багато біженців вважали таку «допомогу» образою для себе, і взагалі від неї відмовлялися [19]. Через 3 роки, коли курс гривні до долара вже був іншим, розмір одноразові допомоги біженцям не змінився – все ті ж 17 гривень на людину [39]. Умови в центрах тимчасового розміщення біженців та нелегалів також не відзначаються особливою комфортністю. Так, за цінами 2013 року, у цих центрах на харчування одного біженця виділялося 15 гривень в день [20]. У 2012 році, в Україні нараховувалося, або знаходилося у стадії будівництва 7 центрів тимчасового розміщення та 2 центри утримання біженців та нелегалів [21]. На Закарпатті, у 2012 році центр тимчасового розміщення біженців був представлений двома корпусами – в Мукачеві та в Перечині, у яких знаходилося 56 претендентів на статус біженця, включаючи 29 дітей [22]. Згідно джерела [23] тільки 2% із вказаної кількості біженців з Сирії, Афганістану, Сомалі та Іраку, які утримувалися у закарпатському центрі, мали цей статус. Як впливає з джерел [22] та [23], біженці скаржилися на неможливість офіційного працевлаштування, перебиралися випадковими заробітками, та мріяли потрапити до ЄС. Щоправда, вартість дороги до омріяного Ельдорадо була зависокою. Переправа до Словаччини коштувала 5 тис. доларів США а до Німеччини ще дорожче – 10 тис. доларів [22].

Спроби бунтів, чи протестів біженців та нелегалів у центрах утримання швидко придушувались. Набуло розголосу голодування 57 сомалійців у центрі утримання біженців у Журавичах (Волинська обл.) у 2012 році, які

добивалися статусу біженців в Україні. Причиною голодування сомалійців став Закон України від 25.11.2011 року, згідно якого в центрах утримання нелегалів можна було затримувати не на півроку, як було раніше, а на рік [24]. Попри всі протести, які адміністрація закладу оголосила «грою на публіку» [24], нелегали з Сомалі були депортовані додому [25].

Оскільки життя біженців - іноземців на Україні є вкрай важким, то їх реальна кількість на території нашої держави була меншою, аніж та, яка наведена нами у таблиці 2.8.1.3. Наприклад, у 2007 році на території України перебувало 2.275 офіційно зареєстрованих біженців, які переважно проживали у Києві, Харкові, та Одесі [26], наприкінці 2008 року їх налічувалося 2.178 чоловік, причому 52% цього числа склали вихідці з Афганістану, 27% - з держав СНД, 13% - з країн Африки, та 8% - з країн Середнього Сходу [8]. У жовтні 2012 року в Україні було зафіксовано 2.435 зареєстрованих біженців [17] з 6 тис. загально зареєстрованих біженців станом на квітень 2013 року, з числа яких 55,5% склали вихідці з Афганістану 28,8% - з держав СНД, 13% - з країн Африки, а решта – з країн Близького та Середнього Сходу [27]. Із вказаної кількості 45,5% визнаних біженців проживало в Києві, 25,5% – в Одесі, а решта – в Харкові, Львові, та інших великих містах України [27]. Згідно даних джерела [40], на початок 2017 року з 100% біженців на Україні, 35% проживали у Києві, 30% - в Одесі, 26% - в Харкові, 5% - на Закарпатті, та 4% - в інших місцях нашої держави.

Що стосується найбільшої за чисельністю групи біженців, як зареєстрованих, так і нелегалів – з Афганістану, то їх загальна чисельність точно невідома. Так, посол Афганістану в Україні, на кінець жовтня 2014 року оцінив кількість своїх співвітчизників у нашій державі цифрою 5 тис. чоловік, у тому числі, за його даними, близько 1 тис. афганців мешкало у Харкові, близько 3 тис. – в Одесі, та ще близько 1 тис. – у Києві, та в інших містах України [28].

Наприкінці червня 2014 року, за даними ООН, на території України нараховувалося 2.500 біженців, та ще 6-7 тис. шукачів притулку – вихідців з інших країн [29]. Але цими людьми наша держава не мала багато можливостей займатися, оскільки на той час вже йшла війна на Сході країни і число українців – внутрішньо переміщених осіб з Донбасу і Криму досягло 38 тис. чоловік [29]. Тим не менше, у 2014 році до України прибуло 327 біженців з інших країн, у тому числі 61 чоловік з Афганістану, а у 2015 році – 167 біженців, у тому числі 15 чоловік з Афганістану, 7 – з Росії, та 5 біженців – з Сирії [39]. На початок 2017 року, на Україні нараховувалося 3.302 біженці з інших країн, та ще 6.753 іноземці подали заяви на отримання статусу біженця [40],[41]. Із 3.302 біженців нараховувалося 1.904 чоловіки, 805 жінок, та 593 дітей [40]. За країнами походження нараховувалося 1.497 біженців

з Афганістану, 446 – з Сирії, 194 – з Вірменії, 157 – з Азербайджану, по 133 – з Росії та Сомалі, та 742 біженців з інших країн [40]. З 6.753 іноземців, які подали клопотання про надання їм статусу біженця, 20% походили з Афганістану, по 10% - з Сирії та Росії, 6% - з Узбекистану, та 5% - з Іраку [41].

Динаміка чисельності українських ВПО з Донбасу, Криму та Севастополя, за даними уряду України була такою (див.[30]):

Таблиця 2.8.1.4.

Динаміка чисельності внутрішньо переміщених осіб на Україні

Рік	27.06. 2014.	29.09. 2014.	10.11. 2014.	27.12. 2014.	18.04. 2015.	28.06. 2015.
Загальна чисельність	54.400	339.950	455.175	614.467	829.373	868.896
У тому числі з Криму та Севастополя	12.000	18.155	19.221	19.894	20.501	20.684
У %	22,06	5,34	4,22	3,24	2,47	2,38

Зауважимо, що мова йде про офіційно зареєстрованих ВПО. З урахуванням незареєстрованих переміщених осіб наведені цифри можуть бути більшими, а тому цифра 1.007.900 вимушених переселенців в Україні у лютому 2015 року, є цілком правдоподібною [35]. Стосовно етнічного походження переселенців з Криму і Севастополя, то з понад 19 тис. чоловік на кінець 2014 року, більше 9 тис. (47, 37%) становили кримські татари [36]. Серед внутрішньо переміщених осіб значний відсоток складали діти, інваліди, та люди похилого віку. Так, наприклад, із 868.906 українських ВПО станом на 28.06.2015 року [34], налічувалося 153.294 дітей (17,64% загальної кількості), та 423.283 (48,72%) інвалідів та осіб похилого віку. Разом - 66,36% від загального числа внутрішньо переміщених осіб.

Представляє інтерес динаміка та розміщення українських ВПО по областях нашої держави, тим більше, що біженці у інших країнах світу переважно селяться на території сусідніх регіонів держави, або на територіях сусідніх держав та їх столиць. За даними джерел [30] – [34], ситуація по областях України була такою:

Таблиця 2.8.1.5.

Динаміка розміщення ВПО по деяких областях України

Рік	29.09.2014	27.12.2014	18.04.2015	28.06.2015
Загальна кількість	339.950 100%	614.467 100%	829.373 100%	868.896 100%
Донбас усього	77.910 22,92%	161.187 26,23%	268.996 32,44%	304.859 35,09%

Донецька обл.	62.823 18,48%	88.187 14,35%	106.983 12,9%	111.106 12,79%
Луганська обл.	15.087 4,44%	73.000 11,88%	162.013 19,53%	193.753 22,3%
Сусідні області	54.199 15,94%	238.081 38,75%	306.833 37%	320.859 36,93%
Місто Київ	24.667 7,26%	39.047 6,36%	39.047 4,71%	39.047 4,49%
Усього	156.776 46,12%	483.315 71,33%	614.876 74,14%	664.765 76,51%

Дані наведеної вище таблиці досить промовисті: на неокуповані території Донбасу, сусідні області (Харківську, Дніпропетровську та Запорізьку), та місто Київ припадала основна частина навантаження з прийому біженців, їх облаштування, харчування, і т.д. Якщо до вказаних регіонів ще додати Київську область, то відсотки у останній строчці таблиці стануть ще вищими і становитимуть відповідно 47,88%, 75,94%, 78,71%, та 81,32 %.

У західному регіоні нашої держави перебуває порівняно невелика частина українських внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, наприкінці червня 2015 року, в Рівненській області перебувало 3.497 ВПО, у Волинській області – 3.995, в Тернопільській області – 2.568, в Закарпатській області – 3.851 ВПО, і т.д. [34].

Українські біженці – це ті наші громадяни, які внаслідок бойових дій залишили територію української держави. Основне місце їхнього перебування – це території сусідніх держав. На кінець червня 2015 року експертами ООН було нараховано 900.300 українських біженців [37]. Якщо вказану цифру біженців прийняти за 100%, то на Росію припало 746.500 біженців (82,92% усієї кількості), на Білорусь – 81.200 (9,02%), та на Молдову – 200 чоловік (0,02%) [37]. Загалом, на три сусідні країни СНД припало 827.900 українських біженців, або 91,96% їх загальної кількості. Решта біженців знаходилась переважно у державах Євросоюзу, у тому числі 3.600 чоловік – в Польщі, по 60 чоловік – в Румунії та Угорщині, та ще 20 чоловік – у Словаччині [37]. Разом, 3.740 чоловік. З урахуванням останньої цифри одержуємо, що 831.640 біженців, або 92,37% їх числа перебували у сусідніх з Україною жерствах.

Отже, на кінець червня 2015 року війна на Сході нашої держави зірвала з рідних місць 1.769.196 громадян України, з яких 868.896 (49,11% загальної кількості) склали внутрішньо переміщені особи, та ще 900.300 чоловік (50,89% загальної кількості) – біженці поза межами України.

За наступні роки вказані цифри мали тенденцію до збільшення. Так, кількість українських ВПО значно зросла, досягнувши максимуму – 1.783.900 чоловік у середині червня 2016 року, хоча на думку міжнародних організацій ця цифра була меншою, і становила близько 800 тис. чоловік [42]. Згодом, вказана цифра зменшилася до 1.589.014 українських ВПО на середину серпня 2017 року [43]. Згідно даних М. Джемілева, на середину бе-

резня 2017 року, в Україні перебувало 35 тис. вимушених переселенців з Криму, у тому числі 20 тис. кримських татар [49].

Стосовно українських біженців у іноземних державах. У Білорусі, згідно даних тамтешнього МВС, на кінець серпня 2016 року нараховувалося 160 тис. біженців з України [44], а на початок 2017 року, за даними президента А. Лукашенка, у країні знаходилося 170 тис. біженців з України [45]. В Росії, згідно даних речника МЗС М. Захарової, на середину квітня перебувало 2.300.320 осіб з України, у тому числі понад 1 млн. біженців з Донбасу [46], щоправда тільки 427.024 з них попросили притулку в РФ [47].

Стосовно інших країн, то у Польщі притулок попросили 4,3 тис. українців [47]. Загальну кількість біженців з України в Угорщині, Румунії, Молдові та Словаччині можемо оцінити в 1 тис. осіб. Стосовно більш далеких країн то в Німеччині попросили притулок 9,6 тис. українців, в Італії - 9,3 тис., у Франції - 3,5 тис., та у Швеції - 3,1 тис. українців [47]. Статус біженця указані країни дають неохоче. Так, у 2015 році в Німеччині, з 4.400 заяв від українських біженців про надання їм відповідного статусу, тільки 5,3% заяв одержали позитивне рішення про притулок [48].

Загалом, як випливає з наведеного вище, майже 100% українських біженців за кордоном розміщалися у сусідніх з нашою державою країнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Паламарчук И. Проблема нелегальной иммиграции в Украине [Електронний ресурс] /И. Паламарчук. – 2013, 21 марта. – Режим доступу: <http://svodka.net/sobitiya/obshchestvo-i-kultura/559154>.
2. Нелегальные мигранты массово прорываются в Европу через Украину [Електронний ресурс]. – 2012, 25 июня. – Режим доступу: <http://svodka.net/sobitiya/obshchestvo-i-kultura/323955>.
3. Жителям Закарпатья бизнес по переправке нелегалов приносит миллионы [Електронний ресурс]. – 2012, 2 апреля. - Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/115429>.
4. Малиновская Е. Внешние миграции населения Украины периода независимости /Е. Малиновская. //Демоскоп Weekly. – 2013. - №563-564. – 19 августа-1 сентября.
5. Число нелегальных мигрантов в Украине подходит к критической точке [Електронний ресурс]. – 2013, 30 января. - Режим доступу: <http://migraciya.com.ua/news/>.
6. Удовиченко С. Мигранты на восточной границе Украины [Електронний ресурс] /С. Удовиченко. – 2012, 2 ноября. – Режим доступу: <http://immigration-stop.org.ua/ru/?p=779>.
7. Украина сбилась со счета иностранцев [Електронний ресурс]. – 2012, 30 августа. – Режим доступу: <http://glavkom.un/news/90359.html>.
8. 19. Права біженців та шукачів притулку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.cyua/index.php?id=1245859904>.
9. Батчаев В. Вся правда о борьбе с нелегальной миграцией в Украине. Цифры и факты. [Електронний ресурс] /В. Батчаев. – Режим доступу: <http://umpdl.info/index.php>.
10. В Украине нелегально работает как минимум 200 тыс. иностранцев [Електронний ресурс]. – 2012, 30 августа. - Режим доступу: <http://zn.ua/SOCIETY/>.
11. Лемешенко Я. Іноземці все частіше використовують

запрошення на навчання в Україні як привід нелегально потрапити на Захід [Електронний ресурс]/Я. Лемешенко. – 2012, 18 жовтня. - Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/news/>. **12.** Нелегальні мігранти розбивають єдинство стран Євросоюзу [Електронний ресурс]. – 2012, 22 юнія. - Режим доступу: <http://www.goodvin.info/v-mire/> **13.** Ивженко Т. В Украине растут ксенофобские настроения /Ивженко Т. //Независимая газета. – 21.02.2011. **14.** Біженці: українські міфи та реальність [Електронний ресурс]. – 2012, 27 вересня. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1348733022>. **15.** За минулу добу закарпатські прикордонники затримали 17 нелегалів [Електронний ресурс]. – 2015, 4 юлія. - Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua/>. **16.** Статус біженця в Україні за рік отримали 63 людини [Електронний ресурс]. – 2013, 6 лютого. – Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/Ukraine/2013/02/06/125151.html>. **17.** На Українне 2.435 беженцев //Демоскоп Weekly. – 2012. - №529-530. – 29 октября-11 ноября. **18.** Варфоломеева А. Беженцы в Украине не идут работать по специальности [Електронний ресурс] /А. Варфоломеева. – 2013, 2 апреля. – Режим доступу: <http://www.epoch-times.com.ua/ru/Ukraine/society/>. **19.** Біженців в Україні вважають нелегалами, дають 17 грн. допомоги [Електронний ресурс]. – 2011, 21 червня. – Режим доступу: <http://24tv.ua/home/showSingleNews.do>. **20.** Біженці в Україні. «Грант» на початок нового життя у 17 гривень [Електронний ресурс]. – 2013, 30 липня. - Режим доступу: <http://lifepravda.com.ua/society/2013/07/30/134987/>. **21.** Из Украины выдворили более 13 тысяч нелегалов [Електронний ресурс]. – 2012, 29 февраля. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2012/02/29/113934-2.html>. **22.** Литерати Т. 5 тысяч баксов – и нелегал попадает из Закарпатья в Словакию, но не всегда /Т. Литерати. //Старый замок. – 24.07.2012. **23.** Ковбица С. Факты ICTV – Беженцы в Украине: боятся смерти на родине и мечтают о ЕС [Електронний ресурс] /С. Ковбица. – 2012, 10 апреля. - Режим доступу: <http://factly.ictv.ua/ru/index/road-news/id/1445899/>. **24.** Сомалийцы-нелегалы требуют изменить закон Украины (янв.2012) [Електронний ресурс]. - <http://nbnews.com.ua/news/26849/> **25.** Сомалийцы на Волыни бунтуют [Електронний ресурс]. – 2012, 13 сентября. – Режим доступу: <http://www.forexshot.ru/index.php/instrument/energetica/1599> **26.** Кобзін Д.О. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження. - Харків,2008. – 43 с. [Електронний ресурс] /Д.О. Кобзін, Р.В. Шейко, О.А. Мартиненко, Ю.А. Белоусов. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1233953072>. **27.** Беженцы в Украине – правовой статус [Електронний ресурс]. – 2013, 1 мая. – Режим доступу: <http://vprave.com.ua/analitica/-cheloveka/41-pravovoj-status-bezhencev.html>. **28.** Эксклюзивное интервью Чрезвычайного и Полномочного посла Исламской Республики Афганистан в Украине господин Мохаммад Акбар Мохаммади для ИА УММ [Електронний ресурс]. – 2014, 26 сентября. - Режим доступу: <http://www.afghanembassy.com.ua/uk/newspm/986-qq.html>. **29.** Из Криму та Сходу України втекло 38 тысяч людей – ООН [Електронний ресурс]. – 2014, 20 червня. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/06/20/7029647>. **30.** Більше 50 тысяч українців вимушено покинули свої домівки – ООН [Електронний ресурс]. – 2014, 27 червня. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/06/27/7030333>. **31.** Число беженцев в Украине превысило 300 тысяч человек [Електронний ресурс]. – 2014, 29 сентября. - Режим доступу: <http://ria-m.tv/news/15505/>. **32.** На Закарпатті вже проживають більше 3-х тысяч переміщених осіб [Електронний ресурс]. – 2014, 27 грудня. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/93182.htm>. **33.** 3 окупованих Донбасу та Криму переселе-

но понад 829 тисяч українців //Українська правда. – 18.04.2015. **34.** Число беженцев из Крыма и зоны АТО в Украину достигло 900 тыс. человек – Кабмин [Електронний ресурс]. – 2015, 28 июня. - Режим доступу: <http://www.capital.ua/ru/news/> **35.** В Україні понад 1 мільйон переселенців – ООН //24 канал. – 14.02.2015. **36.** Із Криму виїхали понад 9 тисяч кримських татар //Українська правда. – 22.12.2014. **37.** Лысенков В. Украинцы массово бегут в Россию [Електронний ресурс] /В. Лысенков. - Режим доступу: <http://rodbnosti.ua/2043369>. **38.** Сколько иностранцев живет в Украине [Електронний ресурс]. – 2013, 8 ноября. – Режим доступу: <http://Ukraine-and-world/> **39.** Украина приняла 167 беженцев ... [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.segodnya.ua>. **40.** Серед біженців в Україні багато росіян і сирійців – ООН // Українська правда. – 8.8.2017. **41.** Более 400 тысяч украинцев попросили защиты в России; где еще спасаются беженцы с востока //24 канал. – 8.08.2017. **42.** На территории Украины находятся около 800 тысяч вынужденных переселенцев (15.06.2016) //Демоскоп Weekly. – 2016. - №691-692. – 1 июля-21 августа. **43.** В Україні зареєстровано понад 15 млн. переселенців //Українська правда. – 16.08.2017. **44.** В Беларуси посчитали количество беженцев с Украины [Електронний ресурс]. – 2016, 26 сентября. – Режим доступу: <http://ru.espresso.tv/news/2016/>. **45.** Лукашенко назвал количество беженцев с Украины [Електронний ресурс]. – 2017, 3 февраля. – Режим доступу: <http://correspondent.net/Ukraine/3810068> **46.** МЗС РФ заявляє, що в Росії більше мільйона біженців з Донбасу //Українська правда. – 19.04.2017. **47.** Более 400 тысяч украинцев попросили защиты в России: где еще спасаются беженцы с востока //24 канал. – 8.08.2017. **48.** За півроку притулок у Німеччині попросили майже 1.500 українців //Українська правда. – 2.08.2016. **49.** Дорош С. Арешти, паспорти, військові: цифри анексованого Криму /С. Дорош, А. Зануда. //ББС. – 16.03.2017.

П.8.2. Демопуляція населення та міграційні процеси в Україні. Причини та можливі наслідки

У 1993 році, в Україні було зафіксовано 51.870.400 чоловік [1,2], а станом на 1 липня 2017 року у нашій державі проживало 42.467.037 людей [2]. Отже, за період 1993-2017 рр. населення нашої держави зменшилося на 9.403.363 чоловік, або на 18,13% порівняно з 1993 роком. Причому, якщо до 1995 року населення України щорічно зменшувалося на 110.000 чоловік, то далі спад населення за кожні 5 років становив 2,2 - 2,3 млн. чоловік [3]. Проаналізуємо нижче причини, які призвели до такої важкої ситуації.

Головною причиною стало перевищення народжуваності над смертністю в Україні. У нашій публікації [4], було підраховано, що за період 1993-2009 рр. у нашій державі народилося 7.885.662 дітей, та померло 12.767.694 чоловік [4,с.189], що дало за розглядуваний проміжок часу перевищення смертності над народжуваністю у 4.882.032 чоловік. За 2010-2016 рр. відповідна статистика була такою (див. [5] – [12]):

Таблиця 2.8.2.1.

**Статистика народжуваності та смертності на Україні
упродовж 2010-2011 рр.**

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Всього
Народилося дітей	497.700	460.512	520.700	503.656	465.893	411.783	458.841	3.319.085
Померло людей	698.236	609.569	663.100	662.368	632.667	594.795	651.619	4.512.354
Природний приріст	-200.536	-149.057	-142.400	-158.711	-166.774	-183.012	-192.778	-1.193.269

З урахуванням даних вищенаведеної таблиці одержуємо, що за період 1993-2016 рр. народилося 11.204.747, та померло 17.280.048 громадян України, що, у свою чергу призвело перевищення смертності над народжуваністю у 6.075.301 чоловік.

Про причини смертності серед українців. Наприклад, за 2013 рік, згідно [13], від серцевосудинних захворювань померло 440 тис. чоловік, від онкологічних захворювань - 88,9 тис., від хвороб органів травлення – понад 25 тис., органів дихання - 17,8 тис., ускладнень після грипу та запалення легенів - 4,8 тис. чоловік. Загалом, понад 576,5 тис. чоловік, або 94,6% усієї кількості померлих, виходячи з даних таблиці 2.8.2.1. Серед інших причин смертності українців, наприклад, за даними 2011 року, слід відмітити загиблих під час ДТП - 5,8 тис. чоловік, 2,6 тис. тих, хто втопився, та близько 9 тис. тих, хто покінчив життя самогубством. Протягом того ж 2011 року, від умисних вбивств у нашій державі загинуло 1.989 чоловік [14].

Велику кількість майбутніх громадян наша держава недоотримує через аборти. І хоча їхня кількість має тенденцію до скорочення, все ж кількість абортів на Україні залишалася великою про що свідчить нижченаведена таблиця (див. [8], [15], [16]):

Таблиця 2.8.2.2.

Динаміка чисельності абортів по окремих роках на Україні

Рік	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2014
Кількість абортів (тис. чол.)	1.019	740	434	264	217	195	177	156	70,7

Ще одна причина втрати майбутніх громадян нашої держави – це усиновлення українських дітей іноземцями. Наприклад, у 2013 році було

усиновлено 21.574 українських дітей іноземцями з 32 країн світу, у тому числі 8.225 дітей – з США, 6.212 – з Італії, 3.121 – з Іспанії, 1.310 – з Франції, і т.д. [17]. Доля українських дітей за кордоном не завжди складається вдало. Так, у 2012 році набув широкого розголосу факт вбивства у США українського хлопчика з Донецьку своїм прийомним батьком [18].

Загалом, покращити демографічну ситуацію на Україні могло би підвищення народжуваності, але для цього необхідним є рівень народжуваності щонайменше 23 дітей на 10 жінок, у той час, як у 2012 році у нашій державі цей рівень складав 15 дітей на 10 жінок [13]. Більш детально, згідно [19], у 2012 році 43% українських сімей мали 1 дитину, 30% сімей – 2 дітей, 6% - 3 дітей, а 19% українських сімей – взагалі не мали дітей. Причому, сім'ї, де було 2 і більше дітей переважали на Заході держави (50% сімей), а сім'ї з однією дитиною були характерними для південного сходу нашої держави (34% сімей), та її Центру (32% сімей) [19]. Вказані обставини призвели до того, що за 25 років незалежності число дітей на Україні скоротилося вдвічі, і склало на початок 2017 року 7,6 млн. чоловік [20]. Це, у свою чергу мало наслідком депопуляцію багатьох областей та регіонів України. Так, згідно даних джерела [21], тільки за період 2006-2016 рр. населення Дніпропетровської області скоротилося на 190.569 чоловік, Полтавської області – на 114.499 чоловік, і т.д. Водночас, за вказаний період часу населення Закарпатської області зросло на 14.519 чоловік, Рівненської – на 6.311 чоловік, Чернівецької області – на 2.444 чоловік, і т.д. [21]. Зауважимо, що катастрофічна демографічна ситуація у східних областях України була значною мірою «підправлена» потоком внутрішньо переміщених осіб з охоплених бойовими діями районів Донбасу, які осідали, як було показано нами у попередньому пункті, переважно у сусідніх областях, та в інших областях Східної України. Проте, через низьку народжуваність, в середньому на 57 новонароджених припадало 100 померлих на початок 2017 року [22], велика кількість внутрішніх переселенців з сусідніх районах Донбасу не дає підстав твердити про стратегічне покращення демографічної ситуації на сході нашої держави.

Промислово розвинуті країни Заходу, а також Росія, покращують демографічну ситуацію за рахунок міграцій. З'ясуємо, чи мала місце аналогічна ситуація на Україні. У радянські часи до України більше приїжджало людей з інших республік колишнього СРСР, аніж виїжджало з неї. Так, наприклад у 1988 році до України приїхало 500 тис. людей, а виїхало з України 400 тис. чоловік [23]. Але, уже в 1996 році до України приїхало 124 тис. чоловік, а виїхало з неї 194 тис. чоловік [23]. Вважається, що упродовж 1994-2004 рр. через негативне сальдо зовнішньої міграції було втрачено понад 1 млн. наших співвітчизників [23], і тільки з 2005 року це сальдо знову ста-

ло позитивним, хоча і незначним чином. Згідно [24], упродовж 2005-2009 рр. воно склало 63,9 тис. чоловік, а протягом 2010-2013 рр. – ще 126,9 тис. чоловік [24]. У 2014 році міграційний приріст на Україні становив 22.592 чоловік [10], а у 2015 році - 14,2 тис. чоловік [1]. Отже, протягом 2005-2015 рр. позитивне сальдо міграції на Україні склало 227,6 тис. чоловік, проте за період 1994-2015 рр. міграційні процеси виявилися для України в цілому негативними. Міграційні втрати становили мінус 772 4 тис. наших співвітчизників.

Сюди ж треба додати втрати населення, які понесла наша держава у 2014 році внаслідок окупації російськими військами Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей. Згідно даних перепису населення, проведеного російськими окупаційними властями в Криму 14-25 жовтня 2014 року, в колишній Автономній республіці Крим проживало 1.891.465 чоловік, а у місті Севастополь – 393.304 чоловік [25]. Отже, у 2014 році Україною було втрачено загалом 2.284.769 громадян – мешканців Кримського півострову. Кількість жителів, які проживали на окупованих територіях Донецької та Луганської областей становила у 2014 році 3.798.939 чоловік [26]. Таким чином, внаслідок агресії Росії проти нашої держави у 2014 році, Україна втратила загалом 5.083.708 своїх громадян. Згодом, значна частина втрачених співвітчизників поповнила ряди біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Говорячи про міграційні процеси у нашій державі, не можна пройти повз таке явище, як українське заробітчанство, оскільки у XXI столітті мільйони наших співвітчизників працюють за кордоном, пересилаючи додому грошові перекази, а багато хто з них залишаються за кордоном назавжди. Стосовно кількості українських заробітчан за кордоном, то тут існують верхні та нижні оцінки. Верхні оцінки, станом на 2011-2012 рр. були такі: 5 - 6,5 – 7 млн. чоловік [27],[28]. Нижні оцінки – це 1,14 млн. чоловік, які працювали за кордоном у 2012 році [27], та 1,2 млн. чоловік, за підрахунками Держкомстату та Інституту Демографії НАН України, які працювали за кордоном у 2013 році [29]. Причому зазначалося, що тільки одиницям – в основному ученим та лікарям вдавалося влаштуватися за спеціальністю. Більшість працювала некваліфікованими робітниками навіть за наявності університетських дипломів – на будівництві, на фермах, нянями, доглядальницями, і т.д. Указані вище розбіжності стосовно кількості українських заробітчан пояснюються тим, що багато хто з наших співвітчизників працюють за кордоном нелегально. Так, у 2011 році в Росії працювало понад 2 млн. українців, але офіційно було зареєстровано тільки 169 тис., в Італії – 500 тис. (офіційно 195.412 чоловік), у Польщі – понад 450 тис. (офіційно 20 тис.), в Іспанії – 250 тис. (офіційно 52.670), і т.д. [30]. У 2011 році 48% укра-

їнських заробітчан працювали в Росії, 13,4% - в Італії, 12,8% - в Чехії, 7,4% - в Польщі, 3,9% - в Іспанії, і т.д. [31]. Згодом, через погіршення стосунків з Росією, багато українських заробітчан переорієнтувалися на країни ЄС, зокрема на Польщу. Так, у 2015 році українцям було видано 500 тис. дозволів на проживання у країнах ЄС, у тому числі понад 430 тис. дозволів до Польщі, 23.207 дозволів – до Чехії, 7.850 дозволів – до Італії, 5.667 – до Німеччини і т.д. [32]. Додамо, що у 2016 році Польща видала для українців 125 тис. постійних дозволів на роботу, та 1,3 млн. запрошень на роботу [33].

Вражають об'єми грошових переказів, які наші співвітчизники, важко працюючи за кордоном, переводять додому. Відповідну інформацію, по деяких роках подаємо нижченаведеною таблицею (див. [34,с.81] – [39]):

Таблиця 2.8.2.3.

**Динаміка грошових переказів українських заробітчан
(у млрд. доларів) по окремих роках**

Рік	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2016
Сума переказів	9,9	4,7	5,86	7,02	7,5	8,5	4,968	5,4

Додамо, що грошові перекази 2012 року були більшими за грошові інвестиції до нашої держави на 1,5 млрд. доларів [36]. Стосовно географії грошових переказів, то у 2013 році 40,3% з них поступило з країн СНД, 8,7% - з США, 5,6% - з Німеччини [37]. А вже у 2014 році 40,98% усіх коштів поступило з країн Європи, 40,56% - з Росії, 13,68% - з країн Америки, і т.д. [38]. Стосовно 2016 року, то з Росії було переведено 900 млн. доларів, 600 млн. – з США, 300 млн. – з Німеччини, а з решти країн Європи було переведено 3,564 млрд. доларів, що склало 66% усіх валютних переказів [39]. Точна кількість українських заробітчан, які залишилися на постійне проживання за кордоном, нам невідома.

Наша держава, як і інші держави світу, прагне залучати багатих інвесторів шляхом купівлі ними українського громадянства в обмін на інвестиції. Так, у 2013 році вид на проживання в Україні коштував 100 тис. доларів [40].

Багато держав світу таких, як Німеччина, Фінляндія, Ізраїль, Греція, Казахстан, Угорщина покращують свою демографічну ситуацію шляхом завозу співвітчизників з-за кордону. Причому основна кількість співвітчизників, що прагнуть переселитися на історичну батьківщину, походить з сусідніх держав. Не останню чергу тут відіграють паспорти, або статуси закордонних угорців, словаків, тощо [41]. Так от, після прийняття нашим парламентом відповідного закону, статус закордонного українця станом на 2013 рік одержало 6.913 чоловік з 54 країн світу, в основному з Латвії

та Молдови [41]. Вказана цифра дуже маленька, особливо у порівнянні з числом діаспорних українців у сусідніх державах, не рахуючи українських заробітчан та біженців з Донбасу. Дійсно, у Росії за переписом населення 2010 року проживало 1.927.988 етнічних українців – громадян Росії, що становило 1,35% населення держави [42], не рахуючи 2,5 млн громадян України, які перебували на початок 2017 року в Росії, включаючи понад 1 млн. біженців з Донбасу [43]. Аналогічно, в Білорусі переписом 2009 року було зафіксовано 158.723 етнічних українців – громадян Білорусі, що складало 1,7% населення держави [44]. Цей перелік можна продовжувати і далі. Поки що співвітчизники не поспішають репатрійовуватися на історичну батьківщину. Характерним, у даному випадку є приклад Криму. Згідно даних джерела [25], перепис населення півострову, проведений російськими окупаційними властями у жовтні 2014 року, зафіксував на півострові 344.515 українців що склало 15,68% усього населення регіону. Так от, за даними М.Джамілева, на середину березня 2017 року, з півострову на материкову Україну переселилося усього 35 тис. чоловік, включаючи 20 тис. кримських татар [45].

Як впливає з матеріалу, викладеного нами вище, демографічну ситуацію на Україні може виправити тільки підвищення народжуваності у нашій державі, та повернення українців – трудових мігрантів на батьківщину. А для цього потрібним є різке покращення економічної ситуації у державі і час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Украина, демография и миграция населения [Електронний ресурс]. - 2011, 14 июня. – Режим доступу: <http://emigrant.name/novosti-immigracii.html>.
2. Население Украины существенно уменьшилось //24 канал. – 21.08.2017.
3. Минус 10 миллионов: как менялась демографическая структура Украины за время независимости //24 канал. – 21.08.2017.
4. Лавер О.Г. Основні тенденції демографічного розвитку України у 1991-2009 роках /О.Г. Лавер. //Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. Випуск 10. – 2010. – С.180-191.
5. В 2010 году снизилась рождаемость на Украине [Електронний ресурс]. – 2011, 23 февраля. - Режим доступу: <http://ukranews.com/ru/news/Ukraine/2011/02/23/37983>.
6. В Украине заметно снизилась смертность населения [Електронний ресурс]. – 2011, 23 февраля. – Режим доступу: http://www.epidemiolog.ru/news/detail.php?ELEMENT_ID=497998.
7. В прошлом году в Украине умерли 4 тыс. младенцев [Електронний ресурс]. – 2012, 24 января. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/news/14331174.html>.
8. Кожна українка має народити троє-четверо дітей //ПІО-Ужгород. – 2013. – 8 лютого. - №8. – С.8.
9. Население Украины с каждым годом стремительно сокращается [Електронний ресурс]. – 2014, 17 февраля. - Режим доступу: <http://prochurch.info/index.php/news/more28429/>.
10. Население Украины за 2014 год сократилось на 144 тыс. человек - Госстат [Електронний ресурс]. – 2015, 17 февраля. - Режим доступу: <http://health>.

unian.net/country. **11.** В 2015 году население Украины сократилось на 168 тысяч человек [Електронний ресурс]. – 2016, 19 февраля. – Режим доступу: <http://sharij.net/46743i>. **12.** Население Украины/Численность населения Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://countrymeters.info/Ukraine>. **13.** Украинцы вымирают пугающими темпами ... [Електронний ресурс]. – 2012, 25 февраля. – Режим доступу: <http://nashzhitomir.net/politica/>. **14.** МВД: в Украине за 5 месяцев 2012 года от умышленных убийств погиб 801 человек [Електронний ресурс]. – 2012, 27 июня. – Режим доступу: <http://finmonitor.com.ua/news/25355>. **15.** Денисов Б. Планирование семьи в трех славянских странах /Б. Денисов, В. Сакевич. //Демоскоп Weekly. – 2012. - №505-506. – 2-15 апреля. **16.** Вишневский Ю. Один день Украины: 1.276 новорожденных а могло быть 1.470 [Електронний ресурс] /Ю. Вишневский, Е. Пивнев. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/politics/>. **17.** Куда чаще всего забирают на ПМЖ украинских детей //Аргументы и факты в Украине. – 2013. - №33. – С.1. **18.** Спасение рядовых Эндрю //Аргументы и факты в Украине. – 2013. - №9. – С.1. **19.** Сокращение населения Украины связано с низким уровнем жизни? //Демоскоп Weekly. – 2012. - №513-514. – 4-17 июня. **20.** За 25 лет число детей в Украине сократилось почти вдвое (28.01.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №715-716. – 6-19 февраля. **21.** За останні 10 років населення Закарпатської області зросло на 14,5 тис. людей [Електронний ресурс]. – 2016, 9 липня. - Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/ua>. **22.** Население Украины в 2017 году сократилось почти на 43 тысячи человек. (18.04.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №725-726. – 17-30 апреля. **23.** Население Украины: проблемы миграции и смертности [Електронний ресурс]. – 2010, 11 января. – Режим доступу: <http://polit.ua/documents/2010/01/11/demo.html>. **24.** Коношевич Олесь. В Україну на постійне життя найчастіше їдуть росіяни /Олесь Коношевич. //ББС. – 28.02.2012. **25.** Таблицы с итогами Федерального статистического наблюдения «Перепись населения в Крымском федеральном округе» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gks.ru/free doc/>. **26.** «Спецзона» Украина. Что мы теряем на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inforesist.org/>. **27.** Страны, в которые иммигрируют с Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://emigrant.norme/novosti-immigracii>. **28.** Муджири Е. На чужой коровай /Е. Муджири. //Аргументы и факты в Украине. – 2011. - №44. – С.6. **29.** Андрійчук С. Українці за кордоном: здобуті і втрачені можливості /С. Андрійчук. //ПІО. – Ужгород. – 2013. – 28 грудня. – С.9. **30.** Топ-5 стран, которые рады эмигрантам из Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/>. **31.** Путівник українського гастарбайтера //ПІО. – Ужгород. – 2011. – 11 листопада. – С.8. **32.** Сколько украинцев получили временные разрешения на проживание в Евросоюзе //24 канал. – 28.10.2016. **33.** У 2016 році українцям дали 1,3 млн. запрошень на роботу у Польщу //ББС. – 23.01.2017. **34.** Малиновська О.А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства /О. Малиновська. //Демографія та соціальна економіка. – 2012. - №1. – С.77-85. **35.** Грошові перекази в Україну скоротилися [Електронний ресурс]. – 2013, 18 лютого. – Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/UA/News/view/70042>. **36.** Українці хочуть в Європу //ПІО. – Ужгород. – 2013. – 13 квітня. – С 1,8. **37.** НБУ: за рік українці переказали \$ 8,5 млрд. з-за кордону //ББС. – 28.03.2014. **38.** Основные «инвесторы» Украины //24 канал. – 10.04.2015. **39.** Сколько денег заробитчане перевели в Украину: невероятная сумма //24. Канал. – 22.07.2017. **40.**

Жизнь с видом на жительство //Аргументы и факты в Украине. – 2013. - №4. – С.32.

41. Статус заграничного украинца с 2004 года получили 6.913 человек из 54 стран мира //Демоскоп Weekly. – 2013. - №545-546. – 4-17 марта. **42.** Всероссийская перепись населения 2010 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.html **43.** В России находится около 2,5 млн. граждан Украины (4.01.2017) //Демоскоп Weekly. – 2017. - №711-712. – 1-22 января. **44.** Основные демографические и социальные характеристики населения Республики Беларусь по итогам переписи населения 2009 года Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/pressrel/census.php>. **45.** Дорош С. Арешти, паспорти військові: цифри анексованого Криму /С.Дорош, А. Зануда. //ББС. – 16.03.2017.

ДОДАТКИ ДО ЧАСТИНИ I

(додатку 1.1 – 4.9)

ДОДАТОК 1.1.

**Втрати населення країн Європи у локальних війнах
і конфліктах 1900 – 1939 рр.**

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Османська імперія	Визвольне повстання в Македонії	1903	4.000	11.194	20.000	6.328
2.	Румунія	Селянське повстання	1907	3.000	11.000	18.000	2.000
3.	Османська імперія	Визвольне повстання в Албанії та Македонії	1908-1912	56.500	56.500	56.500	6.500
4.	Країни Балкан	Міждержавні війни	1912-1913	248.300	248.300	257.300	231.300
5.	Туреччина, Греція	Міждержавна війна	1919-1922	366.300	366.300	500.000	87.292
6.	Болгарія	Повстання	1918	129	430	2.500	430
7.	Чорногорія	Повстання	1919	300	450	450	450
8.	Італія, Албанія	Міждержавна війна	1920	5.000	5.000	6.000	5.000
9.	Італія, Албанія	Міждержавний конфлікт	1923	20	20	20	20
10.	Албанія	Повстання	1924	300	300	300	
11.	Болгарія	Державний переворот	1923	1.000	1.000	3.500	
12.	Болгарія	Повстання	1923	5.000	6.100	20.000	6.100
13.	Румунія	Сутички	1920-1926	1.000	1.000	1.000	
14.	Югославія	Сутички	1918-1929	2.000	2.000	2.000	

15.	Болгарія, Греція	Міждержавний конфлікт	1925	180	180	180	130
16.	Італія, Албанія	Міждержавна війна	1939	185	260	1.700	260
17.	Угорщина, Румунія	Міждержавна війна, революція	1919	6.153	12.500	13.500	10.000
18.	Чехословаччина, Польща	Міждержавний конфлікт	1919	143	143	345	143
19.	Польща, Литва	Міждержавний конфлікт	1920	200	200	200	
20.	Польща	Повстання, державний переворот	1923-1936	362	362	362	
21.	Естонія	Повстання	1924	33	33	300	
22.	Фінляндія	Громадянська війна	1918	30.940	36.855	36.855	36.855
23.	Австрія	Повстання	1927	99	100	140	100
24.	Австрія	Повстання	1934, лютий	274	1.118	1.600	1.118
25.	Австрія	Повстання	1934, липень	281	281	281	
26.	Словаччина, Угорщина	Міждержавна війна	1939	80	80	80	44
27	Німеччина	Революція	1918-1919	2.000	2.170	2.500	
28.	Німеччина	Заворушення	1920-1934	2.696	3.000	3.620	
29.	Італія	Повстання	1917	500	500	500	
30.	Італія	Сутички	1920-1924	1.500	1.500	3.000	
31.	Ірландія	Антиколоніальне повстання	1916	345	466	580	212
32.	Англія, Ірландія	Війна за незалежність	1919-1921	1.480	2.014	2.014	1.264
33	Ірландія	Громадянська війна	1923	1.800	4.500	4.500	2.000
34	Португалія	Сутички	1908-1912	500	500	500	
35.	Португалія	Повстання	1927	450	450	450	
36.	Іспанія	Сутички та повстання	1902-1936	3.710	4.240	5.300	1.930
37.	Іспанія	Громадянська війна	1936-1939	870.000	870.000	1.056.000	450.000
Всього загинуло				1.616.760	1.651.046	2.022.077	849.476

ДОДАТОК 1.2

Кількість жертв країн Американського континенту у локальних війнах і конфліктах 1900 – 1944 рр.

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Мексика	Громадянська війна	1910-1920	1.100.000	1.700.000	2.100.000	250.000
2.	Мексика, США	Міждержавний конфлікт	1914-1920	500	500	500	500
3.	Мексика	Повстання	1923-1924	7.000	7.000	7.000	
4.	Мексика	Повстання	1927-1929	10.000	180.000	250.300	86.882
5.	Куба	Повстання	1912	1.050	3.000	6.000	
6.	Куба	Повстання	1933	30	30	30	
7.	Гаїті, США	Антиколоніальне повстання	1915-1934	2.000	11.515	13.000	2.040
8.	Домініканська республіка, США	Антиколоніальне повстання	1916-1922	684	700	1.000	304
9.	Держави Центральної Америки	Міждержавні війни	1906-1907	2.000	2.000	2.300	
10.	Нікарагуа	Повстання	1909-1912	500	500	500	
11.	Нікарагуа	Повстання	1924-1927	2.000	2.000	2.000	
12.	Гондурас	Громадянська війна	1923	1.000	1.000	1.000	
13.	Нікарагуа	Повстання	1926-1933	10.000	10.000	20.000	3.000
14.	Сальвадор	Повстання	1932	10.000	30.000	51.000	3.500
15.	Сальвадор	Повстання	1944	200	200	200	
16.	Коста-Ріка, Панама	Міждержавний конфлікт	1921	200	200	200	
17.	Панама	Повстання	1903-1926	200	200	200	
18.	Венесуела	Громадянська війна	1901-1903	4.000	4.000	4.000	

19.	Колумбія	Громадянська війна	1899-1902	100.000	100.000	150.000	25.000
20.	Колумбія	Сутички	1928	2.000	2.000	2.000	
21.	Колумбія, Перу	Міждержавна війна	1932-1933	290	1.700	1.700	1.700
22.	Перу	Револуція	1932	1.050	2.000	6.000	
23.	Перу, Еквадор	Міждержавна війна	1941	360	360	3.000	360
24.	Еквадор	Повстання	1903-1916	2.000	2.000	2.000	
25.	Еквадор	Заворушення	1922	1.100	1.100	1.100	
26.	Еквадор	Повстання	1923-1925	500	500	500	
27.	Еквадор, Колумбія	Міждержавний конфлікт	1934	400	400	400	
28.	Еквадор	Повстання	1944	1.000	1.000	1.000	
29.	Чилі	Повстання і заворушення	1905-1934	8.500	8.500	8.500	
30.	Аргентина	Повстання	1919	700	1.500	2.000	
31.	Аргентина	Повстання	1920-1922	1.500	1.500	1.500	
32.	Уругвай	Громадянська війна	1904	1.000	1.000	1.000	
33.	Парагвай	Громадянська війна	1911-1912	2.000	2.000	2.000	
34.	Болівія, Парагвай	Міждержавна війна	1932-1935	100.000	120.000	139.000	120.000
35.	Болівія	Повстання	1927-1928	200	200	200	
36.	Болівія	Повстання	1942	200	300	400	
37.	Бразилія	Селянська війна	1902-1916	7.000	20.000	50.000	2.250
38.	Бразилія	Повстання	1922	100	100	100	100
39.	Бразилія	Повстання	1924	4.000	4.000	4.000	
40.	Бразилія	Повстання	1924-1927	1.000	1.000	2.000	
41.	Бразилія	Револуція	1932	3.250	6.000	15.000	3.250
42.	Бразилія	Повстання	1935	2.000	2.000	2.000	
Всього загинуло				1.391.514	2.232.005	2.854.630	498.886

ДОДАТОК 1.3.

Втрати населення Африканського континенту у локальних війнах і конфліктах 1900 – 1944 рр.

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Англія, бурські республіки	Міждержавна війна	1899-1902	74.000	75.927	109.025	28.000
2.	Італія, Османська імперія	Міждержавна війна	1911-1912	17.380	18.380	20.000	14.000
3.	Італія, Ефіопія	Міждержавна війна	1935-1940	762.555	767.155	767.155	282.155
4.	Ефіопія	Повстання	1901-1935	10.000	10.000	10.300	
5.	Намібія	Антиколоніальне повстання	1904-1907	46.640	76.640	100.000	12.800
6.	Намібія	Антиколоніальне повстання	1922	100	100	100	
7.	Південно-африканська республіка	Антиколоніальне повстання	1906	3.000	3.066	5.000	36
8.	Танзанія	Антиколоніальне повстання	1905-1907	75.000	120.000	250.000	20.000
9.	Південно-африканська республіка	Антиколоніальні повстання	1913-1922	1.310	1.310	1.310	
10.	Мадагаскар	Антиколоніальна війна	1900-1912	20.000	20.000	20.000	5.000
11.	Малаві	Антиколоніальне повстання	1915	500	500	500	
12.	Мозамбік	Антиколоніальні повстання	1901-1917	15.000	15.000	15.000	
13.	Демократична республіка Конго	Антиколоніальні повстання	1901-1936	10.300	10.300	10.300	300
14.	Ангола	Антиколоніальні повстання	1901-1912	5.500	10.000	10.000	
15.	Бурунді	Антиколоніальна війна	1907-1912	1.000	5.500	10.000	
16.	Кот Д'Івуар	Антиколоніальні заворушення	1902-1916	950	950	950	

17.	Уганда	Антиколоніальне повстання	1929	1.000	1.000	1.000	
18.	Камерун	Антиколоніальні повстання	1901-1908	3.800	3.800	3.800	
19.	Кенія	Антиколоніальні повстання	1905-1914	2.000	2.000	2.000	
20.	Нігерія	Антиколоніальні повстання	1901-1929	9.980	9.980	9.980	200
21.	Гана	Антиколоніальна війна	1900-1901	3.007	3.007	5.000	3.007
22.	Чад	Антиколоніальні повстання	1901-1916	1.500	5.000	16.000	
23.	Центрально-африканська республіка	Антиколоніальні повстання	1924-1935	1.000	5.000	10.000	
24.	Мавританія	Антиколоніальні повстання	1901-1936	15.000	15.000	15.000	
25.	Нігер	Антиколоніальні повстання	1901-1922	75.000	75.000	75.000	15.000
26.	Сомалі	Антиколоніальна війна	1899-1920	63.200	106.200	150.000	6.200
27.	Єгипет	Антиколоніальна революція	1919	859	1.059	1.059	36
28.	Єгипет	Антиколоніальне повстання	1921-1922	500	500	500	
29.	Єгипет	Повстання	1931	100	100	100	
30.	Туніс	Антиколоніальне повстання	1915-1917	700	700	700	
31.	Туніс	Антиколоніальні демонстрації	1938	200	200	200	
32.	Алжир	Антиколоніальні повстання	1914-1917	700	700	700	
33.	Лівія	Антиколоніальна війна	1922-1932	175.000	555.000	555.000	40.000
34.	Судан	Антиколоніальне повстання	1899-1920	2.000	2.000	2.000	
35.	Марокко	Антиколоніальні війни	1907-1934	142.622	157.000	287.000	72.000
36.	Марокко	Антиколоніальні виступи	1944	200	200	200	
Всього загинуло				1.541.603	2.078.274	2.466.159	498.734

ДОДАТОК 1.4.

**Втрати населення країн Азії та Океанії у локальних війнах і конфліктах
1900 – 1945 рр. (без Китаю)**

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	се-редня	верхня	
1.	Османська імперія	Антиколоніальне повстання в Сирії та Лівані	1909-1910	6.000	6.000	6.000	3.000
2.	Османська імперія	Антиколоніальне повстання в Асирії	1909-1910	3.000	3.000	3.000	1.000
3.	Османська імперія	Антиколоніальне повстання у Ємені	1904-1918	5.000	50.000	100.000	25.000
4.	Англія, Йорданія	Антиколоніальні повстання	1921-1926	200	200	200	
5.	Англія, Йорданія	Антиколоніальне повстання	1936-1939	500	500	500	
6.	Саудівська Аравія	Громадянські війни	1902-1932	8.000	9.000	20.000	
7.	Саудівська Аравія, Ємен	Міждержавна війна	1934	2.100	2.100	2.100	
8.	Саудівська Аравія, Йорданія	Міждержавні конфлікти	1922-1924	600	600	600	
9.	Саудівська Аравія, Кувейт	Міждержавна війна	1919-1920	1.000	1.000	1.000	
10.	Саудівська Аравія, Ірак	Міждержавний конфлікт	1921	700	700	700	
11.	Ємен, Англія	Міждержавний конфлікт	1918-1928	1.500	1.500	1.500	300
12.	Оман	Повстання	1913-1920	2.000	2.000	2.000	
13.	Франція, Сирія	Антиколоніальні повстання	1918-1924	5.000	36.000	36.000	26.000
14.	Франція, Сирія	Антиколоніальне повстання	1925-1927	8.000	38.000	70.000	20.000
15.	Османська імперія	Антиколоніальне повстання	1904	932	3.000	8.000	
16.	Османська імперія	Спроба заволодіння	1909	80	80	80	

17.	Туреччина	Сутички і заворушення	1918-1920	15.000	15.000	15.000	
18.	Франція, Туреччина	Міждержавна війна	1920-1921	40.000	40.000	40.000	
19.	Англія, Ірак	Антиколоніальне повстання	1920	2.050	11.000	17.837	7.000
20.	Ірак	Повстання	1935-1936	500	500	1.000	200
21.	Іран	Революція	1905-1911	1.500	2.000	10.000	
22.	Іран	Повстання	1918-1921	3.000	3.000	11.000	
23.	Іран	Повстання	1921-1931	4.500	4.500	4.500	1.500
24.	Іран	Повстання	1935	151	151	151	
25.	Туреччина	Визвольні повстання курдів	1920-1940	85.200	257.700	412.500	54.200
26.	Іран	Визвольні повстання курдів	1919-1940	14.000	14.000	14.000	2.000
27.	Ірак	Визвольні повстання курдів	1931-1945	28.200	28.200	28.200	
28.	Англія, Афганістан	Міждержавна війна	1919	1.000	2.636	3.000	2.136
29.	Афганістан	Повстання	1903-1928	10.000	14.000	14.000	
30.	Афганістан	Громадянська війна	1928-1929	7.500	10.000	15.000	4.000
31.	Афганістан	Повстання племен	1930-1936	2.000	2.000	2.000	
32.	Британська Індія	Антиколоніальні виступи	1919	379	400	1.000	
33.	Британська Індія	Антиколоніальні заворушення	1921	200	200	200	
34.	Британська Індія	Антиколоніальні повстання	1921-1922	2.337	3.309	10.000	
35.	Британська Індія	Антиколоніальне повстання	1930-1932	2.000	2.000	2.000	
36.	Британська Індія	Антиколоніальні заворушення	1931	141	141	141	
37.	Британська Індія	Антиколоніальне повстання	1936-1938	10.200	10.200	11.000	
38.	Британська Індія	Антиколоніальна революція	1942	940	1.000	2.000	
39.	Бірма	Антиколоніальне повстання	1930-1932	2.000	2.324	3.000	50

40.	Французький Індокитай	Антиколоніальні повстання	1901-1936	17.000	17.000	17.000	
41.	В'єтнам	Антиколоніальне повстання	1930-1931	2.000	2.000	3.000	
42.	Індонезія	Антиколоніальна війна в Аче	1900-1913	23.720	23.720	23.720	2.000
43.	Індонезія	Антиколоніальні повстання	1906, 1908	1.008	1.008	1.008	
44.	Індонезія	Антиколоніальне повстання	1926-1927	1.000	1.000	2.000	
45.	Індонезія	Антиколоніальне повстання	1933	23	23	23	
46.	Океанія	Війни між племенами	1900-1939	16.900	16.900	16.900	
47.	США, Філіппіни	Міждержавна війна	1900-1913	40.000	40.000	40.000	6.000
48.	Філіппіни	Повстання	1923-1931	1.000	1.000	2.000	
49.	Шрі Ланка	Антиколоніальні заворушення	1915	300	300	300	
50.	Корея	Антиколоніальне повстання	1907-1912	13.000	13.000	20.000	3.000
51.	Корея	Антиколоніальне повстання	1919	553	7.509	10.000	
52.	Корея	Антиколоніальне повстання	1919	200	200	200	
53.	Монголія, Китай	Міждержавний конфлікт	1911	150	150	150	
54.	Монголія, Китай	Міждержавна війна	1918-1920	17.000	17.000	17.000	
55.	Монголія	Громадянська війна	1920-1921	4.000	14.550	14.550	
56.	Монголія	Повстання	1932	1.500	1.815	3.000	
Всього загинуло				416.764	735.116	1.040.060	157.386

ДОДАТОК 1.5.

**Людські втрати населення Китаю у локальних війнах і
конфліктах 1900 – 1941 рр.**

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлік- ту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Вій- ськові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Китай, іноземні держави	Міждержавна війна	1900- 1901	90.000	100.000	110.000	15.000
2.	Китай, Ти- бет, Вели- кобританія	Міждержав- ний конфлікт	1903- 1904	2.613	3.313	3.613	3.313
3.	Китай	Пінсянське повстання	1906- 1907	10.000	10.000	10.000	
4.	Китай	Селянські повстання і бунти	1901- 1911	10.000	20.000	53.000	
5.	Китай	Повстання в Гуанчжоу	1911	100	100	100	
6.	Китай	Синьхайська революція	1911	10.000	20.000	20.000	10.000
7.	Китай	Повстання Бай Лана	1912- 1914	5.000	5.000	5.000	
8.	Китай, Тибет	Міждержавна війна	1911- 1912	2.000	2.000	2.000	2.000
9.	Китай, Тибет	Міждержавна війна	1918	1.500	1.500	1.500	1.500
10.	Китай	Бой ГМД про- ти китайської армії	1913	1.000	1.000	1.000	1.000
11.	Китай	Війна в про- вінції Хунань	1912- 1915	5.000	6.000	10.000	
12.	Китай	Повстання мусульман	1928	200.000	200.000	200.000	
13.	Китай	Повстання народу яо	1933	3.000	3.000	3.000	
14.	Китай	Повстання уйгурів	1931- 1934	4.000	9.500	12.000	
15.	Китай	Повстання уйгурів	1937	4.800	5.294	5.294	3.294

16.	Китай, Тибет	Міждержавна війна	1930- 1932	75.000	75.000	75.000	75.000
17.	Китай	Війни мілітаристів	1912- 1928	6.000.000	6.000.000	6.000.000	1.500.000
18.	Китай	Війни мілітаристів	1929- 1930	300.000	300.000	300.0000	70.000
19.	Китай	Війни мілітаристів	1932- 1937	200.000	200.000	200.000	50.000
20.	Китай	Громадянська війна	1925- 1927	253.000	550.000	650.000	200.000
21.	Китай	Повстання в Шанхаї	1927	420	420	420	
22.	Китай	Повстання в Гуанчжоу	1927	6.000	6.000	6.000	
23.	Китай	Громадянська війна	1927- 1937	2.000.000	5.000.000	9.630.000	400.000
24.	Китай, Японія	Міждержавний конфлікт	1928	4.704	6.233	6.233	2.026
25.	Китай, Японія	Міждержавна війна	1931- 1932	12.209	20.000	22.000	10.000
26.	Китай, Японія	Міждержавний конфлікт	1932	28.000	28.000	38.000	18.000
27.	Китай, Японія	Визвольна партизанська війна	1932- 1941	15.300	15.300	15.300	15.300
Всього загинуло				9.244.646	12.587.660	17.379.460	2.376.933

ДОДАТОК 1.6.

Людські втрати у локальних війнах і конфліктах 1900 – 1939 рр. на території Російської Імперії та СРСР

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				Нижня	середня	верхня	
1.	Росія	Повстання, заворушення	1901-1903	180	180	180	
2.	Росія, Японія	Міждержавна війна	1904-1905	143.678	158.505	177.553	138.505
3.	Росія	Революція	1905-1907	13.000	18.200	23.000	
4.	Росія	Ленський розстріл	1912	150	170	270	
5.	Росія	Революції	1917	216	246	306	100
6.	Росія	Липневі заворушення	1917	40	50	100	
7.	Росія	Громадянська війна	1918-1922	12.367.000	13.567.000	19.176.000	1.767.000
8.	Східна Галичина	Українсько-польська війна	1919	25.000	25.000	25.000	
9.	Україна, Молдова	Повстання	1919	11.200	11.200	15.200	
10.	Румунія, Україна	Повстання	1924	3.000	3.000	5.000	
11.	СРСР, Польща	Міждержавний конфлікт	1921-1925	1.000	1.000	1.000	
12.	СРСР	Зазейське повстання	1924	1.200	1.200	1.200	
13.	СРСР, Грузія	Повстання	1924	7.000	13.078	15.000	500
14.	СРСР, Китай	Міждержавний конфлікт	1929	2.200	2.908	3.308	2.881
15.	СРСР, Афганістан	Міждержавний конфлікт	1929-1930	1.088	3.100	8.947	3.100
16.	СРСР, Середня Азія	Придушення басмачького руху	1922-1942	11.119	13.000	13.119	7.000

17.	СРСР, Північний Кавказ	Повстан- ський рух горців	1921- 1938	7.100	7.100	7.100	7.100
18.	СРСР	Колективі- зація	1928- 1933	6.562.000	7.887.000	9.180.000	
19.	СРСР, Японія	Міждержав- ний конфлікт	1938	1.485	1.560	1.610	1.560
20.	СРСР, Японія, Монголія	Міждержав- ний конфлікт	1939	18.955	27.308	35.477	27.308
21.	Західна Україна	Сутички та заворушен- ня	20-30- ті рр. XX ст.	152	180	232	
22.	Карпатська Україна, Угорщина	Міждержав- ний конфлікт	1939	217	283	647	283
23.	СРСР, Іспанія, Китай	Міждержавні конфлікти	30-ті роки	456	456	456	456
Всього загинуло				19.177.436	21.741.724	28.690.705	1.955.737

ДОДАТОК 1.7.

**Втрати населення країн світу протягом 1920-1944 рр.
від терору диктаторських режимів, під час релігійних,
етнічних та расових конфліктів**

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат		
				Нижня	середня	верхня
1.	Албанія	Урядовий терор	1920-1939	1.700	1.700	1.700
2.	Болгарія	Урядовий терор	1923-1941	3.016	3.016	3.016
3.	Греція	Урядовий терор	1922-1941	2.500	2.500	2.500
4.	Румунія	Урядовий терор	1932-1940	3.500	3.500	3.500
5.	Югославія	Урядовий терор	1926-1939	1.000	1.000	1.000
6.	Угорщина	Урядовий терор	1919-1926	6.000	6.000	6.000
7.	Німеччина	Фашистський терор	1933-1939	14.000	14.000	20.000
8.	Німеччина	Єврейські погроми	1938	91	91	91
9.	Італія	Фашистський терор	1925-1939	1.180	1.180	1.180
10.	Іспанія	Білий терор	1920-1922	300	400	500
11.	Іспанія	Терор режиму Франко	1939-1949	196.994	200.000	235.000
	Європа	Загальні втрати	1920-1949	230.281	233.387	274.487
12.	Мексика	Урядовий терор	1901-1910	5.000	5.000	5.000
13.	Гаїті	Урядовий терор	1930-1944	1.154	1.154	1.154
14.	Домініканська республіка	Етнічні чистки	1937	17.000	20.000	37.000
15.	Домініканська республіка	Урядовий терор	1930-1944	9.375	9.375	9.375
16.	Куба	Урядовий терор	1925-1933	3.000	3.000	3.000
17.	Гватемала	Урядовий терор	1931-1944	10.000	10.000	10.000
18.	Парагвай	Урядовий терор	1940-1944	6.250	6.250	6.250
19.	Венесуела	Урядовий терор	1910-1935	10.000	10.000	10.000
20.	Бразилія	Геноцид індіанців	1900-1945	110.000	110.000	110.000
21.	США	Расові конфлікти	1900-1944	1.850	1.850	1.850
	Америка	Загальні втрати	1900-1944	173.629	176.629	193.629
22.	Палестина	Етнічний конфлікт	1929,1936-1939	2.290	3.196	5.966
23.	Османська імперія	Погроми вірменів	1909	18.850	20.000	21.000

24.	Туреччина	Урядовий терор	1922-1935	15.000	15.000	15.000
25.	Ірак	Міжетнічні су- тички	1924	50	50	50
26.	Ірак	Погроми аси- рійців	1933	5.000	5.226	5.226
27.	Британська Індія	Сутички мусуль- ман з індусами	1920-1940	1.455	2.000	8.001
28.	Бірма	Сутички бірман- ців з індійцями	1930,1938	400	400	1.600
29.	В'єтнам	Терор колоні- альної адміні- страції	1930-1935	5.000	5.000	5.000
30.	Корея	Сутички корей- ців з китайцями	1931	143	143	143
31.	Японія	Погроми корей- ців	1923	6.661	10.000	20.000
32.	Монголія	Урядовий терор	1937-1939	20.039	22.000	35.000
33.	Японія	Урядовий терор	1922-1940	3.500	3.500	3.500
34.	Китай	Терор в провін- ції Сінцзян	1933-1944	65.200	65.200	65.200
	Азія	Всього загинуло	1900-1940	141.289	148.519	179.720
35.	Російська імперія	Вбивства китай- ців на Далекому Сході	1900-1901	444	600	923
36.	Російська імперія	Єврейські по- громи	1903-1904	71	80	93
37.	Російська імперія	Револуційний та державний терор	1901-1911	4.316	5.200	6.983
38.	Російська імперія	Етнічний кон- флікт у Серед- ній Азії	1916-1917	83.000	104.000	150.000
39.	Румунія	Терор проти жителів Бесса- рабії	1924-1934	1.000	1.000	10.000
40.	СРСР	Сталінські ре- пресії	1923-1941	5.005.000	5.005.000	5.005.000
	Російська імперія та СРСР	Загалом заги- нуло	1900-1940	5.093.831	5.115.880	5.172.999
Всього загинуло				5.639.040	5.674.415	5.820.835

Додаток 2.1.

**Кількість загиблих військових та цивільних жителів країн світу у роки
Першої світової війни (1914 -1918 рр.)**

№	Держава	Населення на 1914 рік	Розмах військових втрат	Середня цифра військових втрат	Розмах цивільних втрат	Середня цифра цивільних втрат
1.	Російська імперія	175.137.800	1.334.010-2.604.700	2.254.369	917.310-1.140.000	1.070.000
2.	Франція	39.601.509	1.293.464-1.397.800	1.357.000	160.000-340.000	240.000
3.	Великобританія	46.037.900	702.410-744.000	735.204	3.000-16.829	3.000
4.	Румунія	7.560.000	219.800-418.000	250.000	270.000-500.000	430.000
5.	Італія	35.597.800	385.000-785.000	578.000	80.000-800.000	592.400
6.	Сербія і Чорногорія	7.600.000	278.000-463.325	366.000	450.000-800.000	450.000
7.	Бельгія	7.638.800	13.716-58.637	38.000	10.000-102.000	85.700
8.	Греція	5.630.000	5.000-38.000	26.620	15.000-150.000	100.000
9.	Португалія	6.069.900	7.000-7.222	7.222	923	923
10.	Данія, Норвегія, Швеція		-	-	2.680	2.680
Усього по європейських країнах Антанти			4.238.400-6.516.684	5.612.415	1.908.913-3.852.432	2.974.703
11.	Австралія	4.921.800	59.330-62.081	60.000	6.300	6.300
12.	Нова Зеландія	1.149.200	16.000-18.053	16.760	-	-
13.	Китай	441.958.000	10.000	10.000	500	500
14.	Японія	52.312.100	300-4.661	1.344	-	-
15.	Бразилія	22.216.000	200	200	-	-
16.	Канада, Ньюфаундленд	7.942.800	57.843-66.567	61.000	2.000-3.830	2.000
17.	США	99.111.000	114.000-116.800	116.709	300-757	300
18.	Кариби		1.000	1.000	-	-
19.	Південно-Африканський Союз	6.465.000	7.000-12.500	7.121	-	-

20.	Африканські колонії Франції	52.700.000	70.500-71.000	70.500	182.000	182.000
21.	Африканські колонії Бельгії, Великобританії, Португалії		20.873	20.873	419.911	419.000
22.	Іран	-	-	-	20.000	20.000
23.	Британська Індія	321.800.000	54.000-73.875	64.449	-	-
24.	В'єтнам		12.000	12.000	-	-
Усього по неєвропейських країнах Антанти			423.046-469.610	441.955	631.011-633.298	631.011
Усього по країнах Антанти			4.661.446 – 6.986.494	6.054.370	2.539.924 – 4.485.730	3.605.714
25.	Німеччина	67.790.000	1.773.700-2.102.000	2.036.897	135.000-800.000	425.000
26.	Австро-Угорщина	52.749.900	850.000-1.494.200	1.100.000	347.000-587.000	587.000
27.	Болгарія	4.535.000	87.500-88.000	87.500	100.000-107.000	105.000
28.	Османська імперія	21.373.900	771.844-804.000	804.000	2.480.000-3.070.000	2.940.000
29.	Африканські колонії Німеччини		-	-	178.000	178.000
Усього по країнах Троїстої угоди			3.483.044-4.488.200	4.028.397	3.240.000-4.742.000	4.235.000
Усього по країнах світу			8.144.490-11.474.694	10.082.767	5.779.924-9.227.730	7.840.714

Додаток 2.2.

**Кількість загиблих військових та цивільних жителів країн світу у роки
Другої світової війни (1939 – 1945 рр.)**

№	Країна	Населення на 1939 рік	Розмах військових втрат	Середня цифра військових втрат	Розмах цивільних втрат	Середня цифра цивільних втрат
1.	Албанія	1.073.000	20.000-20.000	20.000	35.000-35.000	35.000
2.	Бельгія	8.386.000	7.000-22.100	12.700	59.600-100.000	73.487
3.	Великобританія	47.760.000	264.443-368.820	286.200	67.080-100.000	92.673
4.	Греція	7.221.900	20.000-43.000	35.100	350.000-771.800	500.000
5.	Данія	3.795.000	1.540 - 4.500	3.900	2.900-6.000	3.000
6.	Люксембург	295.000	2.200-5.000	3.292	1.800-1.800	1.800
7.	Мальта	268.700	-	-	1.436-2.000	1.500
8.	Нідерланди	8.729.000	6.000-38.300	25.650	100.000-203.300	182.000
9.	Норвегія	2.944.200	2.000-7.800	2.749	2.200-8.200	7.551
10.	Польща	34.475.500	123.200-550.000	320.000	4.000.000-5.820.000	5.600.000
11.	Франція	41.300.000	210.000-253.000	250.000	365.000-412.000	390.000
12.	Чехословацьчина	15.300.000	20.000-46.000	35.000	220.000-335.000	320.000
13.	Югославія	15.400.000	257.000-521.200	300.000	505.800-770.000	750.000
14.	Нейтральні країни Європи		-	-	430-2.529	998
Усього загиблих по країнах антигітлерівської коаліції в Європі			933.383-1.879.720	1.294.591	5.711.246-8.567.629	7.958.009
15.	Австрія	6.652.700	178.000-280.000	270.000	104.000-146.700	140.000
16.	Болгарія	6.458.000	10.000-22.000	18.000	2.519-10.000	5.500
17.	Угорщина	9.129.000	140.000-300.000	236.753	220.000-609.500	270.000
18.	Німеччина	69.622.500	4.000.000-4.510.000	4.360.000	1.440.000-2.300.000	1.500.000
19.	Іспанія	25.637.000	5.027-15.070	5.027	-	-
20.	Італія	44.394.000	291.400-400.000	327.800	105.000-153.200	153.147

21.	Румунія	19.933.800	300.000-550.500	425.800	200.000-500.000	321.700
22.	Фінляндія	3.700.000	81.800-91.300	82.000	1.000-3.500	2.100
Усього загиблих по країнах прогітлерівської коаліції в Європі			5.006.227-6.168.870	5.725.380	2.072.519-3.722.900	2.392.447
23.	Китай	517.568.000	2.800.000-3.750.000	3.211.420	17.530.000-22.000.000.	20.000.000
24.	Британська Індія	311.820.000	36.300-89.647	89.647	1.502.000-4.702.000	3.002.000
25.	Бруней	-	-	-	500- 500	500
26.	Французький Індокитай	24.600.000	-	-	1.073.500-2.093.500	1.573.500
27.	Індонезія	69.435.000	-	-	2.000.000-4.300.000	2.700.000
28.	Іран	14.340.000	200-200	200	200-200	200
29.	Корея	24.000.000	10.000-14.554	14.554	70.000-100.000	70.000
30.	Малайзія, Сінгапур	4.391.000 727.000	-	-	100.000-765.000	150.000
31.	Бірма	16.119.000	1.200-30.000	2.600	170.000-1.070.000	250.000
32.	Монголія	819.000	72-500	300	-	-
33.	Сирія		150-150	150	150-150	150
34.	Східний Тимор	500.000	-	-	40.000-70.000	60.000
35.	Філіппіни	16.000.000	27.600-57.000	35.000	500.000-960.000	500.000
Усього по країнах антигітлерівської коаліції в Азії			2.875.522-3.942.051	3.353.871	22.986.357-36.061.357	28.306.357
36.	Японія	71.380.000	1.858.811-2.600.000	2.121.000	550.000-953.000	658.595
37.	Ірак	3.968.000	500-500	500	200-200	200
38.	Таїланд	15.023.000	2.000-5.667	5.667	122.000-123.000	122.000
Усього по країнах прогітлерівської коаліції в Азії			1.861.311-2.606.167	2.127.167	672.200-1.076.200	780.795
39.	США	131.028.000	405.399-410.000	407.300	3.000-12.100	11.275
40.	Канада, Нью-фаундленд	11.267.000 300.000	40.300-46.000	42.000	100-2.000	1.700
41.	Бразилія	40.289.000	943-1.000	943	1.000-1.000	1.000
42.	Куба	4.235.000	-	-	79-100	79
43.	Мексика	19.320.000	10-10	10	63-100	63
Всього загинуло жителів Америки			446.652-457.010	450.253	4.242-15.300	14.117

44.	Австралія	6.968.000	23.395-40.500	39.685	700-735	735
45.	Нова Зеландія	1.628.000	11.625-11.929	11.700	-	-
46.	Папуа Нова Гвінея	1.292.000	85-85	85	5.000-15.000	15.000
47.	Океанія	1.900.000	-	-	57.000-57.000	57.000
Всього загинуло жителів регіону			35.105-52.514	51.470	62.700-72.735	72.735
48.	Південно-Африканський Союз	10.160.000	8.681-11.903	11.903	-	-
49.	Ефіопія	17.200.000	4.500-4.500	4.500	-	-
50.	Єгипет	16.492.000	1.100-2.000	1.100	3.700-3.700	3.700
51.	Країни Магрибу		6.500-13.000	9.000	11.752-81.000	41.000
52.	Країни Тропічної та Південної Африки		13.200-30.360	25.000	-	-
Всього загинуло жителів Африки			33.981-61.763	39.600	15.451-84.700	44.700
53.	Походи Червоної Армії (1939-1941 рр.)	170.557.093	1.627-1.627	1.627	-	-
54.	Радянсько-фінська війна 1939-1940 рр.	170.557.093	126.875-200.000	164.300	-	-
55.	Радянсько-німецька війна 1941-1945 рр.	170.557.093	10.922.000-20.580.000	17.774.000	4.500.000-18.181.400	14.052.700
56.	Радянсько-японська війна 1945 р.	170.557.093	12.031-12.031	12.031	-	-
Всього загинуло по СРСР			11.062.533-20.793.658	17.951.958	4.500.000-18.181.400	14.052.700
Загальні втрати країн антигітлерівської коаліції			15.387.176-27.186.716	23.141.743	33.279.996-62.983.121	50.448.618
Загальні втрати країн прогітлерівської коаліції			6.867.538-8.775.025	7.852.547	2.745.219-4.799.100	3.173.242
Загалом загинуло у Другій світовій війні			22.254.714-35.961.741	30.994.297	36.025.215-67.782.221	53.621.867

ДОДАТОК 3.1.

Втрати населення країн Європи у локальних війнах і конфліктах 1944 – 2000 рр.

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				Нижня	середня	верхня	
1.	Греція, Великобританія	Міждержавний конфлікт	1944-1945	6.000	6.310	6.310	1.610
2.	Греція	Громадянська війна	1945-1950	158.000	158.000	160.000	50.000
3.	Польща	Громадянська війна	1944-1948	28.000	31.000	40.000	21.000
4.	Албанія, Румунія, Югославія	Антикомуністичні повстання	1944-1947	13.100	15.000	18.000	15.000
5.	Іспанія	Партизанська війна	1942-1949	2.700	3.126	5.000	3.126
6.	Словаччина	Бойові сутички з УПА	1945-1947	100	100	100	100
7.	Східна Німеччина	Повстання в Берліні	1953	28	60	80	7
8.	Польща	Повстання в Познані	1956	57	70	74	
9.	Угорщина	Повстання	1956	3.372	3.420	7.220	720
10.	Чехословаччина	Вторгнення військ Варшавського договору	1968	205	221	221	113
11.	Польща	Заворушення	1970, 1981-1983	98	144	159	32
12.	Великобританія	Конфлікт в Ольстері	1969-1998	3.400	3.530	3.637	1.548
13.	Греція	Повстання	1973	24	24	24	
14.	Західна, Східна Німеччина	Спроби нелегального перетину кордону	1961-1989	125	192	192	
15.	Румунія	Повстання	1989	1.104	1.104	1.104	
16.	Албанія	Повстання	1997	1.500	1.500	1.800	
Всього загинуло				217.813	223.801	243.921	93.256

ДОДАТОК 3.2.

Втрати населення країн Європи протягом 1945-2000 рр. від терору диктаторських режимів, під час релігійних та етнічних конфліктів.

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат		
				нижня	середня	верхня
1.	Країни Східної та Центральної Європи	Терор комуністичних режимів	1944-1989	138.100	138.100	138.100
2.	Італія	Політичний терор	1968-1984	300	342	400
3.	Іспанія	Терор організації ЕТА	1968-2000	1.197	1.197	1.197
4.	Греція, Західна Німеччина	Діяльність терористичних організацій	70-90-ті роки	57	57	57
5.	Франція, Корсика	Терор організації ФНВК	1976-2000	70	70	80
6.	Західна Європа	Етнічні конфлікти	1970-2000	100	100	100
7.	Косово	Етнічні заворушення	1981-1990	200	200	200
8.	Югославія	Етнічні конфлікти	90-ті роки	131.632	133.964	141.175
Всього загинуло				271.656	274.030	281.309

ДОДАТОК 3.3.

**Кількість жертв населення країн Американського континенту
у локальних війнах і конфліктах 1945 – 2000 рр.**

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Аргентина	Державний переворот	1955	3.000	5.000	6.000	
2.	Аргентина	Заворушення	1969-1976	2.000	2.000	2.000	
3.	Аргентина, Великобританія	Міждержавна війна	1982	893	1.004	1.558	1.001
4.	Уругвай	Партизанська війна	1968-1973	111	120	150	120
5.	Парагвай	Громадянська війна	1947	1.000	4.000	6.000	
6.	Парагвай	Державний переворот	1989	31	250	350	250
7.	Парагвай	Партизанська війна	1968-1974	300	300	600	300
8.	Болівія	Сутички, заворушення	1946-1952	2.000	3.000	4.000	
9.	Болівія	Революція	1906-1907	600	1.500	3.000	
10.	Болівія	Сутички, партизанська війна	1964, 1967	212	212	212	82
11.	Болівія	Сутички, державний переворот	1971	126	200	300	
12.	Болівія	Державний переворот	1980	200	1.000	2.400	
13.	Перу	Партизанська війна	1965-1968	6.000	8.000	8.000	
14.	Перу	Партизанська війна	1980-2000	69.280	69.280	69.280	15.000
15.	Перу, Еквадор	Міждержавні війни	1981, 1995	141	141	141	141
16.	Венесуела	Повстання	1958	145	145	145	
17.	Венесуела	Партизанська війна	1962-1969	3.000	3.000	3.000	
18.	Венесуела	Повстання	1989	44	276	3.000	
19.	Венесуела	Заколот	1992	300	300	300	

20.	Сурінам	Партизанська війна	1986-1992	347	500	900	300
21.	Гайана	Заворушення	1968-1969	100	100	100	
22.	Перу	Повстання	1948	260	260	260	60
23.	Колумбія	Громадянська війна	1948-1962	200.000	252.600	300.000	30.000
24.	Колумбія	Громадянська війна	1964-2000	120.000	130.000	131.000	20.000
25.	Тринідад і Тобаго	Військовий переворот	1990	300	300	300	
26.	Панама, США	Міждержавний конфлікт	1964	27	27	27	
27	Панама, США	Міждержавний конфлікт	1989	283	1.021	2.347	321
28.	Коста-Ріка	Громадянська війна	1948	2.000	2.000	2.000	2.000
29.	Нікарагуа, Коста-Ріка	Міждержавна війна	1955	1.000	1.000	1.000	1.000
30.	Нікарагуа, Гондурас	Міждержавна війна	1957	1.000	1.000	1.000	1.000
31.	Нікарагуа	Громадянська війна	1962-1979	35.000	50.000	50.000	2.000
32.	Нікарагуа	Громадянська війна	1981-1990	30.000	30.000	55.000	9.000
33	Сальвадор, Гондурас	Міждержавна війна	1969	2.000	3.000	6.000	1.000
34	Гондурас	Партизанська війна	1980-1989	200	200	200	
35.	Сальвадор	Заколот	1972	200	200	200	
36.	Сальвадор	Громадянська війна	1979-1992	75.000	85.000	100.000	27.000
37.	Гватемала	Державний переворот	1954	214	500	1.000	
38.	Гватемала	Громадянська війна	1954-1996	145.000	200.000	200.000	15.000
39.	Мексика	Партизанська війна	90-ті роки	100	300	500	100
40.	Гренада, США	Міждержавний конфлікт	1983	111	114	162	90
41	Ямайка	Заворушення	1980	100	475	1.000	
42.	Домініканська республіка, США	Міждержавний конфлікт	1965	1.000	4.000	5.000	300

43.	Домініканська республіка	Заворушення	1983	250	250	250	
44.	Гаїті	Заворушення	1991-1994	3.000	4.000	5.000	
45.	Куба	Заворушення	1953	80	82	82	82
46.	Куба	Громадянська війна	1956-1959	3.000	3.000	5.000	746
47.	Куба, США	Міждержавний конфлікт	1961	169	248	270	248
48.	Куба	Партизанська війна	1960-1965	3.000	3.000	3.000	3.000
49.	Пуерто-Ріко	Повстання	1950	28	28	28	24
50.	Аргентина, Парагвай, Гаїті	Військові перевороти	1989-1990	139	139	139	139
Всього загинуло				713.291	873.072	982.201	130.304

ДОДАТОК 3.4.

Втрати населення країн Америки протягом 1945-2000 рр. від терору диктаторських режимів, під час релігійних та расових конфліктів

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат		
				нижня	середня	верхня
1.	Гаїті	Терор диктаторських режимів	1945-1955	846	846	846
2.	Домініканська республіка	Терор диктатури Л.Трухільйо	1945-1961	10.625	10.625	10.625
3.	Парагвай	Терор диктаторських режимів	1945-1947	3.750	3.750	3.750
4.	США	Жертви лінчувань	1945-1950	136	136	136
5.	Аргентина	Політичний терор	1976-1982	8.960	13.000	30.000
6.	Аргентина	Терористичні акти	1992,1994	118	118	118
7.	Уругвай	Урядовий терор	1973-1985	200	220	5.000
8.	Чилі	Диктатура А.Піночета	1973-1990	3.000	4.384	10.000
9.	Парагвай	Урядовий терор	1948-1954	5.000	5.000	5.000
10.	Парагвай	Терор режиму А.Стресснера	1954-1989	22.000	22.000	50.000
11.	Парагвай	Геноцид індіанців	1954-1989	8.000	8.000	8.000
12.	Бразилія	Терор військової диктатури	1964-1985	450	2.000	5.000
13.	Бразилія	Геноцид індіанців	1945-1985	125.000	125.000	125.000
14.	Перу	Терор військової диктатури	1948-1956	10.000	10.000	10.000
15.	Еквадор	Жертви терору	1963-1972	1.000	1.000	1.000
16.	Венесуела	Урядовий терор	1952-1958	2.000	2.000	5.000
17.	Сурінам	Урядовий терор	1982-1991	200	200	200
18.	Гайана	Самогубство сектантів	1978	914	918	923
19.	Колумбія	Урядовий терор	1946-1948	20.000	20.000	20.000
20.	Нікарагуа	Терор режиму Сомоси	1956-1979	15.000	15.000	25.000
21.	Гондурас	Жертви терору	1975-1995	1.000	2.000	2.500
22.	Сальвадор	Урядовий терор	1972-1979	3.000	3.000	5.000
23.	Мексика	Жертви терору	1976-1995	5.000	5.000	5.000
24.	Гаїті	Терор режиму Дювальє	1957-1986	50.000	60.000	90.000

25.	Куба	Терор режиму Ф.Батісти	1944-1958	8.000	8.000	20.000
26.	Куба	Урядовий терор	1959-1999	14.000	15.000	17.000
27.	Ямайка	Політичний терор	1976	163	163	163
28.	Домініканська республіка	Політичні вбивства	1966-1971	800	800	800
29.	Домініканська республіка	Терор, заворушення	1984	120	120	120
30.	США	Расові конфлікти	1962-1992	398	398	398
31.	США	Терористичні акти	1993-1995	262	262	262
Всього загинуло				319.942	338.940	456.841

ДОДАТОК 3.5.

Кількість жертв населення країн Африканського континенту у локальних війнах і конфліктах 1945 – 2000 рр.

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Алжир, Франція	Антиколоніальне повстання	1945	6.000	30.000	45.000	
2.	Алжир, Франція	Національно-визвольна війна	1954-1962	542.263	1.000.000	1.500.000	196.463
3.	Алжир	Громадянська війна	1962	1.000	1.500	3.000	
4.	Алжир, Марокко	Міждержавний конфлікт	1963	97	339	500	339
5.	Алжир	Заворушення	1988	159	200	500	
6.	Алжир	Заворушення	1991	69	69	69	
7.	Туніс, Франція	Антиколоніальні заворушення	1950	120	120	120	
8.	Туніс, Франція	Антиколоніальна війна	1952-1954	1.740	2.500	3.000	
9.	Туніс, Франція	Міждержавний конфлікт	1958	80	90	100	
10.	Туніс, Франція	Міждержавний конфлікт	1961	655	655	655	655
11.	Туніс, Лівія	Міждержавний конфлікт	1980	200	200	200	200
12.	Туніс, Ізраїль	Міждержавний конфлікт	1985	70	100	150	
13.	Туніс	Заворушення	1978, 1983-1984	131	150	201	
14.	Марокко, Франція	Антиколоніальні заворушення	1947-1951	100	100	100	
15.	Марокко, Франція	Антиколоніальні заворушення	1952	42	1.200	2.000	
16.	Марокко, Франція	Антиколоніальна війна	1953-1956	3.000	3.000	7.030	
17.	Марокко, Іспанія	Міждержавний конфлікт	1957-1958	600	8.400	8.400	

18.	Марокко	Заворушення	1965	300	300	400	
19.	Марокко	Військовий переворот	1971	160	160	611	160
20.	Марокко	Заворушення	1981	66	600	637	
21.	Марокко, Мавританія, Фронт ПОЛІСА-РІО	Національно-визвольна війна	1975-1991	14.000	17.000	21.000	15.500
22.	Лівія, Ізраїль	Міждержавний конфлікт	1973	120	120	120	
23.	Лівія, США	Міждержавний конфлікт	1986	95	95	100	
24.	Єгипет, Лівія	Міждержавна війна	1977	130	130	130	
25.	Лівія, Чад	Міждержавний конфлікт	1978-1987	8.500	8.500	8.500	8.500
26.	Чад, Нігерія	Міждержавний конфлікт	1984	600	600	600	600
27.	Чад	Громадянська війна	1966-1992	40.000	125.000	300.000	20.000
28.	Єгипет	Заворушення	1946	84	100	300	
29.	Єгипет, Великобританія	Міждержавний конфлікт	1951-1954	285	554	654	354
30.	Єгипет	Заворушення	1977	65	79	177	
31.	Єгипет, Кіпр	Міждержавний конфлікт	1978	15	15	15	15
32.	Єгипет	Заворушення	1981	80	80	80	
33.	Єгипет	Повстання військових	1986	105	107	107	107
34.	Малі	Повстання туарегів	1961-1964	5.000	5.000	5.000	
35.	Малі, Буркіна-Фасо	Міждержавна війна	1985	179	179	300	179
36.	Малі	Повстання	1991	106	200	300	
37.	Малі, Нігер	Повстання туарегів	1990-1995	600	1.000	1.500	
38.	Нігер	Повстання туарегів	1964-1965	500	500	500	
39.	Судан	Державний переворот	1964	34	34	100	
40.	Судан	Державний переворот	1976	300	300	300	

41.	Ефіопія, Еритрея	Війна за незалежність	1961-1991	121.500	220.000	280.000	130.000
42.	Ефіопія, Еритрея	Міждержавна війна	1998-2000	40.000	100.000	120.000	100.000
43.	Еритрея, Ємен	Міждержавний конфлікт	1995	31	31	31	31
44.	Ефіопія	Громадянська війна	1974-1991	1.100.000	1.500.000	1.800.000	150.000
45.	Ефіопія	Заворушення	1991-1997	5.000	5.000	5.000	
46.	Ефіопія	Сепаратистські рухи	90-ті роки	1.500	1.500	1.500	
47.	Ефіопія, Сомалі	Міждержавні конфлікти	60-80-ті рр.	14.119	51.193	61.193	36.193
48.	Кенія, Сомалі	Міждержавна війна	1963-1967	4.000	5.000	6.000	2.800
49.	Ефіопія, Еритрея	Повстання афарів	1995-2000	500	500	500	
50.	Джибуті	Повстання	1976-1987	1.000	1.000	1.000	
51.	Джибуті	Громадянська війна	1991-1994	200	200	200	200
52.	Сомалі	Повстання	1954-1969	2.000	2.000	2.000	
53.	Сомалі	Повстання	1982-1984	1.000	1.000	1.000	
54.	Сомалі	Громадянська війна	1986-2000	450.000	550.000	650.000	90.000
Всього загинуло по країнах Північної Африки				2.368.500	3.646.700	4.840.880	769.947
55.	Сенегал	Партизанська війна	1982-2000	1.200	1.300	1.500	
56.	Гвінея, Кот Д'Івуар	Міждержавний конфлікт	1966	100	100	100	100
57.	Португалія, Гвінея	Міждержавний конфлікт	1970	60	360	508	360
58.	Гвінея	Державний переворот	1985	100	100	100	
59.	Гамбія	Заворушення	1980-1981	1.131	1.500	1.944	30
60.	Гана	Військовий переворот	1966	27	30	50	30
61.	Гана	Державний переворот	1981	1.000	1.000	1.000	

62.	Сан-Томе, Португалія	Антиколоніальне повстання	1953	1.032	1.032	1.032	
63.	Того	Заворушення	1991-1997	1.000	1.000	1.000	500
64.	Буркіна-Фасо	Державний переворот	1987	100	100	100	
65.	Кот Д'Івуар	Заворушення	2000	150	300	500	
66.	Сьєрра-Леоне	Антиколоніальні заворушення	1955	200	200	200	
67.	Сьєрра-Леоне	Громадянська війна	1991-2000	30.000	180.000	270.000	10.000
68.	Ліберія	Повстання	1985	1.500	1.500	1.500	
69.	Гвінея	Заворушення	2000	700	700	700	
70.	Ліберія	Громадянська війна	1989-2000	230.000	280.000	430.000	30.000
71.	Нігерія	Страйк	1949	60	60	60	
72.	Нігерія	Громадянська війна	1967-1970	1.200.000	1.900.000	2.000.000	300.000
73.	Камерун, Франція	Визвольна війна	1955-1971	10.000	32.000	80.000	12.200
74.	Конго (Браззавіль)	Громадянська війна	1997-1999	4.500	13.929	25.050	3.000
75.	Центрально-африканська республіка	Державні перевороти	1979	160	200	600	
76.	Уганда, Ізраїль	Міждержавний конфлікт	1976	30	30	30	30
77.	Уганда Танзанія	Міждержавна війна	1978-1979	3.000	3.673	3.673	1.573
78.	Уганда	Громадянська війна	1979-1986	200.000	500.000	650.000	30.000
79.	Уганда	Громадянська війна	1986-2000	30.000	80.000	90.000	4.000
80.	Кенія, Великобританія	Антиколоніальне повстання	1952-1956	20.000	50.000	70.000	13.203
81.	Кенія	Партизанська війна сомалійців	1973-1978	300	300	300	
82.	Кенія	Державний переворот	1982	100	100	100	

83.	Кенія	Громадянська війна	1993-1994	1.500	1.500	1.500	
84.	Центрально-африканська республіка	Громадянська війна	1996-1997	1.000	1.000	1.000	
85.	Демократична Республіка Конго	Антиколоніальні заворушення	1959	49	71	200	
86.	Демократична Республіка Конго	Громадянська війна	1960-1965	100.000	110.000	400.000	
87.	Демократична Республіка Конго	Заколот білих найманців	1966-1967	1.000	1.500	2.000	
88.	Демократична Республіка Конго	Повстання	1977-1978	2.485	2.600	2.947	1.200
89.	Демократична Республіка Конго	Заворушення	1991	117	117	117	
90.	Демократична Республіка Конго	Повстанський рух	1993-1995	5.500	5.500	5.500	
91.	Демократична Республіка Конго	Громадянська війна	1996-1997	213.000	220.000	270.000	20.000
92.	Демократична Республіка Конго	Громадянська війна	1998-2000	1.700.000	2.000.000	2.500.000	145.000
93.	Гвінея-Бісау, Португалія	Антиколоніальні заворушення	1959	50	50	75	
94.	Мозамбік, Португалія	Антиколоніальні заворушення	1961	500	500	1.000	

95.	Ангола, Гвінея-Бісау, Мозамбік, Португалія	Національно-визвольні війни	1961-1974	148.827	175.827	228.827	68.827
96.	Мозамбік	Спроба перевороту	1974	100	300	9.100	
97.	Гвінея-Бісау	Громадянська війна	1998-1999	1.000	1.500	2.000	655
98.	Мозамбік	Громадянська війна	1976-1992	500.000	1.000.000	1.200.000	150.000
99.	Ангола	Громадянська війна	1975-2000	300.000	900.000	1.300.000	250.000
100	Занзібар	Заворушення	1961	66	67	68	
101	Занзібар	Революція	1964	80	80	80	
102	Малаві, Замбія, Зімбабве	Антиколоніальні заворушення	1959-1961	110	110	110	
103	Зімбабве	Національно-визвольна війна	1964-1979	19.154	25.000	28.673	13.500
104	Зімбабве	Громадянська війна	1980-1987	10.000	20.000	50.000	
105	Намібія	Національно-визвольна війна	1966-1989	16.878	16.960	21.987	13.373
106	Лесото	Заворушення	1998	200	200	200	
107	Коморські острови	Заколот	1997	30	30	40	
108	Мадагаскар	Національно-визвольне повстання	1947-1948	50.000	90.000	100.000	5.140
109	Мадагаскар	Заворушення	70-ті роки	1.400	1.400	1.400	
110	Мадагаскар	Заворушення	1991	140	140	140	
111	Бурунді	Заворушення	1991	1.000	1.000	1.000	
112	Руанда	Партизанська війна	1990-1993	10.000	10.000	10.000	10.000
113	Південно-Африканська республіка	Заворушення	1948-1960	300	300	300	

114	Південно-Африканська республіка	Партизанська боротьба	1968-1984	250	250	250	250
115	Південно-Африканська республіка	Заворушення	1976-1985	3.500	3.500	3.500	
Всього загинуло у країнах Тропічної та Південної Африки				4.824.686	7.639.016	9.772.061	1.082.971
Всього загинуло у країнах Африканського континенту				7.193.186	11.285.716	14.612.941	1.852.918

ДОДАТОК 3.6.

Втрати населення країн Африки протягом 1945-2000 рр. від терору диктаторських режимів, під час релігійних та етнічних конфліктів

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Алжир	Війна уряду проти ісламістів	1992-2000	130.000	170.000	180.000	25.000
2.	Мавританія, Сенегал	Етнічний конфлікт	1989	255	350	450	
3.	Лівія	Терор режиму Каддафі	1969-1996	1.543	1.543	10.000	
4.	Лівія	Терористичні акти	1988, 1989	440	440	440	
5.	Лівія	Єврейські погроми	1945	140	140	140	
6.	Єгипет	Єврейські погроми	1945-1949	114	114	114	
7.	Єгипет	Державний терор	1956-1970	1.500	1.500	1.500	
8.	Єгипет	Сутички мусульман і коптів	1972-1981	570	570	570	
9.	Єгипет	Війна уряду проти ісламістів	1992-2000	1.300	2.000	6.000	
10.	Судан	Етнічний конфлікт (Північ-Південь)	1955-1972	250.000	750.000	1.000.000	150.000
11.	Судан	Державний терор	1981	1.200	1.200	1.200	
12.	Судан	Етнічний конфлікт (Північ-Південь)	1983-2000	900.000	2.100.000	2.400.000	200.000
13.	Судан	Етнічний конфлікт у Дарфурі	1989	1.500	1.500	1.500	
14.	Судан	Етнічний конфлікт у Дарфурі	1999	325	325	325	
15.	Сомалі	Державний терор	1969-1991	138.000	138.000	138.000	
Всього загинуло у Північній Африці				1.426.887	3.167.682	3.740.635	375.000
16.	Гвінея	Урядовий терор	1958-1984	25.000	25.000	25.000	
17.	Гвінея	Етнічний конфлікт	2000	1.000	1.000	1.000	

18.	Гана	Етнічний конфлікт	1979	1.500	1.500	1.500	
19.	Ліберія	Урядовий терор	1980-1989	2.000	3.000	5.000	
20.	Нігерія	Релігійні зіткнення	1953	36	40	52	
21.	Нігерія	Етнічний конфлікт	1965	3.000	3.000	3.000	
22.	Нігерія	Етнічний конфлікт	1966	30.000	40.000	50.000	
23.	Нігерія	Релігійний конфлікт	1980	4.177	5.000	6.000	
24.	Нігерія	Релігійний конфлікт	1982	400	400	400	
25.	Нігерія	Релігійний конфлікт	1984	800	900	1.000	
26.	Нігерія	Етнічний конфлікт	1992	5.000	5.000	5.000	
27.	Нігерія	Етнічні конфлікти	1999-2000	1.300	1.300	1.300	
28.	Екваторіальна Гвінея	Диктатура Ф. Масіаса	1968-1979	30.000	50.000	80.000	
29.	Камерун	Урядовий терор	1960-1984	1.000	1.000	1.000	
30.	Центрально-африканська Республіка	Терор режиму Бокасси	1974-1979	600	1.000	10.000	
31.	Уганда	Міжетнічні зіткнення	1966	1.000	1.000	1.000	
32.	Уганда	Диктатура І.Аміна	1971-1979	250.000	250.000	300.000	
33.	Уганда	Самогубство сектантів	2000	1.000	1.000	1.000	
34.	Кенія	Етнічні конфлікти	1991-1997	1.500	3.000	4.000	
35.	Кенія	Етнічний конфлікт	1998	100	100	100	
36.	Кенія, Танзанія	Терористичні акти в столицях	1998	224	224	257	
37.	Демократична Республіка Конго	Терор режиму Мобуту	1965-1995	15.000	15.000	15.000	

38.	Демо-кратична Республіка Конго	Етнічні конфлікти	1993-1996	7.000	7.000	14.000	
39.	Демо-кратична Республіка Конго	Ітурійський етнічний конфлікт	1999-2000	7.000	7.000	7.000	
40.	Конго (Браз-завіль)	Етнічний конфлікт	1959	100	100	100	
41.	Замбія	Етнічний конфлікт	1964	300	500	1.000	
42.	Занзібар	Погроми арабів та вихідців з Індостану	1964	2.000	12.000	20.000	
43.	Малаві	Урядовий терор	1964-1994	1.000	6.000	25.000	
44.	Бурунді	Етнічні конфлікти	60-90-ті рр.	310.000	429.000	500.000	2.000
45.	Руанда	Етнічні конфлікти	50-90-ті рр.	1.030.300	1.237.300	1.310.300	
46.	Південно-Африканська Республіка	Етнічний конфлікт	1949	150	150	150	
47.	Південно-Африканська Республіка	Етнічний конфлікт між АНТ та ІНКАТА	1984-1994	14.000	14.500	16.000	
48.	Південно-Африканська Республіка	Терор режиму П.Боти	1984-1989	2.000	2.000	2.000	
49.	Південно-Африканська Республіка	Етнічний конфлікт	1994-2000	1.000	1.000	1.000	
Всього загинуло у Тропічній та Південній Африці				1.747.487	2.125.014	2.408.159	2.000
Усього загинуло по країнах Африки				3.174.374	5.292.696	6.148.794	377.000

ДОДАТОК 3.7.

**Кількість жертв населення країн Азії у локальних війнах і
конфліктах 1945 – 2000 рр.**

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Ізраїль, арабські країни	Міждержавний конфлікт	1948-2000	100.139	115.582	211.010	110.000
2.	Йорданія	Заворушення	1954-1957	500	500	500	
3.	Великобританія, Йорданія	Міждержавний конфлікт	1958	45	45	45	9
4.	Йорданія	Громадянська війна	1970-1971	3.500	20.000	25.000	3.600
5.	Ліван	Громадянська війна	1958	500	2.000	4.000	
6.	Ліван	Спроба державного перевороту	1961	122	122	122	
7.	Ліван	Сутички	1973	300	400	500	
8.	Ліван	Громадянська війна	1975-1990	131.000	161.655	170.000	
9.	Близький Схід	Участь у бойових діях іноземних військ	1956-1990	559	560	565	560
10.	Кіпр, Великобританія	Національно-визвольна війна	1955-1959	412	482	600	244
11.	Кіпр, Туреччина	Міждержавний конфлікт	1974	1.000	4.013	6.000	1.000
12.	Сирія, Франція	Національно-визвольна боротьба	1945-1946	400	1.000	1.500	
13.	Сирія	Державний переворот	1963	100	200	840	
14.	Сирія	Державний переворот	1966	400	400	400	

15.	Туреччина	Державний переворот	1980	127	300	550	,
16.	Туреччина	Національно-визвольна боротьба	1984-2000	30.000	31.000	32.000	20.000
Усього загинуло на Близькому Сході				269.104	338.259	453.632	135.404
17.	Північний Ємен	Громадянська війна	1948	4.000	4.000	5.000	2.000
18.	Північний Ємен, Великобританія	Міждержавний конфлікт	1949-1951	300	300	300	
19.	Північний Ємен	Громадянська війна	1962-1970	100.000	206.500	300.000	56.500
20.	Південний Ємен, Англія	Національно-визвольна війна	1963-1970	10.000	11.000	12.000	7.350
21.	Південний Ємен, Саудівська Аравія	Міждержавний конфлікт	1969	200	200	200	
22.	Північний та Південний Ємени	Міждержавний конфлікт	1972	500	1.000	2.000	
23.	Південний Ємен	Громадянська війна	1986	5.000	10.000	13.000	
24.	Ємен	Громадянська війна	1994	7.000	7.444	10.000	6.466
25.	Оман і Маскат, Маскат	Міждержавна війна	1955-1962	12.000	12.000	45.000	8.000
26.	Оман (Дофар)	Громадянська війна	1962-1976	5.000	7.000	10.000	2.300
Усього загинуло на Аравійському півострові				144.000	259.444	397.500	82.616
27.	Ірак	Повстання	1948-1956	1.026	1.400	1.526	
28.	Ірак	Державний переворот	1958	100	100	100	
29.	Ірак	Заколот	1959	450	500	500	
30.	Ірак	Державні перевороти	1963	1.250	1.250	1.250	

31.	Ірак, Іран	Міждержавний конфлікт	1969	400	400	400	400
32.	Ірак	Національно-визвольна війна	1962-1970	64.500	100.000	105.000	16.500
33.	Ірак	Національно-визвольна війна	1974-1975	7.000	20.000	20.000	9.000
34.	Ірак	Національно-визвольна війна	1975-1979	800	900	1.000	
35.	Іран, Ірак	Міждержавна війна	1980-1988	1.000.000	1.000.000	1.250.000	890.000
36.	Іран, Ірак	Напади на кораблі нейтральних держав	1980-1988	200	200	200	
37.	Ірак	Придушення повстання курдів	1983-1989	160.000	182.000	220.000	
38.	Ірак, Кувейт	Міждержавна війна	1990	915	1.115	4.920	1.115
39.	Ірак, США, Кувейт, і т.д.	Міждержавна війна	1990-1991	10.689	23.417	31.487	20.417
40.	Ірак	Повстання	1991	40.000	100.000	230.000	10.000
41.	Іракський Курдистан	Громадянська війна	1994-1997	3.000	4.000	5.000	
42.	Ірак	Спроба державного перевороту	1995	150	150	150	
43.	Ірак, анти-іракська коаліція	Міждержавний конфлікт	1998-2000	300	1.200	2.000	
44.	Іран	Громадянська війна	1945-1946	15.000	20.000	25.000	
45.	Іран	Заворушення	1951-1953	600	1.400	2.200	
46.	Іран	Заворушення	1956, 1958	200	200	200	
47.	Іран	Революція	1978-1979	15.000	20.000	60.000	
48.	Іран	Повстання нацменшин	1979-1983	9.700	13.000	15.500	8.000

49.	Іран	Повстання курдів	1967	100	100	100	
50.	Іран	Повстання курдів	1989-1996	500	1.000	1.000	1.000
51.	Іран	Партизанська війна	1980-1994	4.000	4.000	4.000	4.000
52.	Бахрейн	Заворушення	1965, 1994-1999	99	120	141	
53.	Афганістан, Пакистан	Прикордонні конфлікти	1950-1962	70	70	70	70
54.	Афганістан	Громадянська війна	1979-1989	950.000	1.242.000	1.500.000	226.000
55.	Афганістан	Громадянська війна	1989-2000	200.000	300.000	400.000	90.000
Усього загинуло на Середньому Сході				2.486.049	3.038.522	3.881.744	1.276.502
56.	Британська Індія	Повстання	1946	270	270	270	270
57.	Британська Індія	Телінганське повстання	1946-1948	24.000	40.000	50.000	4.400
58.	Індія	Заворушення	1947-1950	3.784	3.784	3.784	
59.	Індія	Заворушення	1968-1970	400	400	400	
60.	Індія, Пакистан	Міждержавні війни	1947-1999	21.776	29.430	48.511	28.730
61.	Індія, Пакистан	Міждержавні конфлікти	1947-2000	3.479	3.479	3.479	2.968
62.	Індія	Конфлікт у Кашмірі	1989-2000	25.000	31.889	40.000	15.000
63.	Індія, Китай	Міждержавна війна	1962	3.723	3.801	3.801	3.801
64.	Індія, Китай	Міждержавний конфлікт	1967	166	166	166	166
65.	Індія, Португалія	Міждержавний конфлікт	1961	65	65	65	65
66.	Індія	Повстання наксалітів	1967-2000	2.437	2.437	2.437	1.007
67.	Індія	Повстання на північному сході	1950-2000	30.300	38.000	62.000	12.412

68.	Пакистан	Повстання белуджів	1973-1977	7.300	14.000	14.3000	8.800
69.	Пакистан	Заворушення	1972	100	100	100	
70.	Пакистан	Заворушення	1983	140	200	800	
71.	Пакистан	Повстання пуштунських племен	1986	2.400	2.400	2.400	2.400
72.	Пакистан	Заворушення	1993-2000	15.000	15.000	15.000	
73.	Індія	Сутички	1990-1991	150	150	150	
74.	Непал	Громадянська війна	1950-1951	300	300	300	
75.	Непал	Заворушення	1989-1990	58	200	500	
76.	Непал	Громадянська війна	1996-2000	1.500	1.600	1.700	1.270
77.	Бангладеш	Сутички	1969	100	100	100	
78.	Бангладеш	Національно-визвольна війна	1971	650.000	3.000.000	3.000.000	21.500
79.	Бангладеш	Сутички	1975-1995	5.000	6.000	6.700	
80.	Мальдівські острови	Державний переворот	1988	225	225	225	
81.	Шрі-Ланка	Державний заколот	1971	1.200	2.000	5.000	100
Усього загинуло по Індостанському регіону				798.873	3.195.996	3.262.188	102.889
82.	М'янма	Громадянська війна	1948-2000	75.000	195.000	232.000	50.000
83.	М'янма	Заворушення	1974	22	50	100	
84.	М'янма	Заворушення	1988	342	3.000	10.000	
85.	Таїланд	Повстання	1965-1987	16.800	20.000	25.000	
86.	Таїланд	Заворушення	70-ті роки	121	200	241	
87.	Малайя	Громадянська війна	1948-1960	11.049	11.880	15.000	8.592
88.	Малайзія	Громадянська війна	1968-1989	367	367	367	367

89.	Малайзія, Індонезія	Міждержавний конфлікт	1963-1966	740	740	904	704
90.	Бруней	Повстання	1962	46	100	200	46
91.	Східний Тимор	Антиколоніальне повстання	1959	500	500	1.000	
92.	Індонезія, Нідерланди	Національно-визвольна війна	1945-1949	157.284	182.463	240.763	71.963
93.	Індонезія	Повстання	1950	5.000	5.000	5.000	
94.	Західний Іриан, Нідерланди	Антиколоніальне повстання	1956-1957	210	210	210	
95.	Індонезія	Заколоти	1956-1961	30.000	37.000	37.000	31.408
96.	Індонезія, Нідерланди	Міждержавний конфлікт	1961-1962	526	526	526	526
97.	Малайзія	Повстання	1962-1990	518	518	618	499
98.	Індонезія, Західне Папуа	Визвольне повстання	1963-2000	74.000	100.000	150.000	
99.	Індонезія	Повстання	1966-1972	7.000	7.000	7.000	850
100.	Індонезія, Східний Тимор	Визвольна війна	1979-199	100.800	215.000	218.600	15.000
101.	Індонезія	Заворушення	1998	1.000	1.188	2.000	
102.	В'єтнам, Франція	Національно-визвольна війна	1946-1954	367.314	578.200	999.000	275.200
103.	Камбоджа, Франція	Національно-визвольна війна	1946-1954	20.000	20.000	20.000	5.000
104.	Лаос, Франція	Національно-визвольна війна	1945-1954	24.050	24.050	24.050	10.050
105.	В'єтнам	Громадянська війна	1960-1975	1.196.219	3.358.156	4.355.397	1.607.156
106.	Камбоджа	Прикордонні сутички, заворушення	1962-1969	1.493	1.600	2.000	

107.	Камбоджа	Громадянська війна	1970-1975	600.000	717.000	800.000	417.000
108.	Лаос	Громадянська війна	1955-1973	50.000	200.000	235.000	35.000
109.	В'єтнам	Партизанська боротьба	1975-1979	3.000	3.000	3.000	
110.	В'єтнам, Камбоджа	Прикордонний конфлікт	1977-1978	8.000	9.000	50.000	4.500
111.	Південний В'єтнам, Китай	Міждержавний конфлікт	1974	71	71	71	71
112.	В'єтнам, Китай	Міждержавна війна	1979	38.000	56.000	92.500	48.000
113.	В'єтнам, Китай	Міждержавний конфлікт	1985-1987	4.000	4.000	4.000	4.000
114.	В'єтнам, Камбоджа	Міждержавна війна	1978-1991	70.000	110.300	125.000	75.300
115.	Камбоджа	Сутички	1997-1998	200	200	200	
116.	Лаос	Громадянська війна	1975-1987	35.000	50.000	110.000	10.000
117.	Таїланд, Лаос	Міждержавний конфлікт	1987-1988	1.000	1.000	1.000	1.000
Усього загинуло по країнах Південно-Східної Азії				2.899.672	5.913.319	7.767.747	2.672.032
118.	Філіппіни	Заворушення	1946	500	500	500	
119.	Філіппіни	Громадянська війна	1948-1953	15.000	15.000	20.000	11.000
120.	Філіппіни	Сутички, заворушення	50-80-ті рр.	685	685	685	
121.	Філіппіни	Громадянська війна	1969-2000	40.000	40.000	40.000	31.000
122.	Південна Корея	Селянські заворушення	1946-1947	1.000	1.000	1.000	
123.	Південна Корея	Повстання та заворушення	1948-1950	30.000	90.000	159.000	
124.	Північна, Південна Корея	Міждержавна війна	1950-1953	1.108.245	1.900.919	2.307.001	942.970
125.	Південна Корея	Революція	1960	111	130	183	
126.	Південна Корея	Повстання	1980	170	207	459	26

127.	Китай	Громадянська війна	1946-1951	6.000.000	10.000.000	10.000.000	1.000.000
128.	Тайвань	Повстання	1947	10.000	18.000	30.000	
129.	Китай, Тибет	Міждержавний конфлікт	1950	180	300	5.000	300
130.	Китай, Тибет	Визвольне повстання	1954	40.000	40.000	40.000	
131.	Китай, Тибет	Визвольне повстання	1959-1960	87.000	87.000	87.000	16.000
132.	Китай, Тибет	Визвольне повстання	1987-1989	11	80	450	
133.	Китай	Сутички	1952-1961	5.750	5.750	5.750	5.750
134.	Тайвань	Повстання	1954-1955	4.600	4.600	5.000	
135.	СРСР, Китай	Міждержавний конфлікт	1969	1.181	1.231	1.241	1.231
136.	Китай, В'єтнам	Міждержавний конфлікт	1988	70	80	83	80
137.	Китай	Заворушення	1989	500	2.600	7.000	23
138.	Китай	Визвольне повстання	1997	10	50	100	
139.	Північна, Південна Корея	Міждержавний конфлікт	50-90-ті рр.	902	902	902	902
Усього загинуло по країнах Східної Азії				7.345.915	12.209.034	12.711.354	2.009.282
140.	Океанія	Сутички між племенами	1946-1975	5.500	5.500	5.500	
141.	Нова Каледонія	Визвольна боротьба	1983-1994	30	36	200	33
142.	Папуа Нова Гвінея	Громадянська війна	1988-1998	10.000	15.000	20.000	2.000
143.	Фіджі	Військовий переворот	2000	8	8	8	8
144.	Соломонові острови	Громадянська війна	1998-2003	12	160	489	
Усього загинуло по країнах Океанії				15.500	20.704	26.197	2.041
Усього загинуло по країнах Азії				13.959.113	24.975.278	28.500.362	6.380.766

ДОДАТОК 3.8.

**Втрати населення країн Азії протягом 1945-2000 рр. від терору
диктаторських режимів, під час релігійних та етнічних конфліктів.**

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки кон- флік- ту	Оцінки людських втрат			Вій- ськові втра- ти
				нижня	середня	верхня	
1.	Палестина	Тероризм	1945- 1948	597	597	597	46
2.	Ліван	Тероризм	1991- 1997	500	500	500	
3.	Кіпр	Етнічні зітк- нення	50-60- ті рр.	300	673	673	
4.	Сирія	Державний терор	1951- 1954	6.000	6.000	6.000	
5.	Сирія	Державний терор	1958- 1961	500	500	500	
6.	Сирія	Повстання ісламістів	1964	70	100	100	
7.	Сирія	Повстання ісламістів	1979- 1982	25.000	30.000	35.000	4.000
8.	Сирія	Терористичні акти	1986	204	204	204	
9.	Сирія	Етнічний конфлікт	1947	8	50	75	
10.	Туреччина	Етнічний конфлікт	1955	14	17	17	
11.	Туреччина	Тероризм	1950- 1960	1.000	1.000	1.000	
12.	Туреччина	Тероризм	1970- 1993	10.550	10.888	11.988	
13.	Туреччина	Релігійні конфлікти	70-90- ті рр.	145	145	145	
14.	Туреччина	Терористичні акти	1999	13	13	13	
Усього загинуло по країнах Близького Сходу				44.901	50.687	56.812	4.046
15.	Саудівська Аравія	Повстання ісламістів	1979	323	350	500	312
16.	Саудівська Аравія	Ісламістське повстання	1979- 1983	182	200	219	
17.	Саудівська Аравія	Сутички паломників	1987	402	402	650	85
18.	Південний Ємен	Сутички між племенами	1956- 1960	1.000	1.000	1.000	

19.	Кувейт, Ірак	Терор окупаційного режиму	1990-1991	4.000	8.601	12.101	
20.	Ірак	Терор диктаторських режимів	1959-1963	10.384	15.384	25.000	
21.	Ірак	Терор режиму С.Хусейна	1975-1999	20.000	20.000	20.000	
22.	Ірак	Повстання ісламістів	1999	200	200	200	200
23.	Іран	Повстання ісламістів	1963	2.000	6.000	10.000	
24.	Іран	Державний терор	1953-1978	3.700	15.000	25.000	
25.	Іран	Терор режиму Хомейні	1979-1989	30.000	50.000	70.000	
Усього загинуло по країнах Аравійського півострову та Середнього Сходу				72.191	117.137	164.670	597
26.	Британська Індія	Індусо-мусульманські погроми	1946-1947	500.000	1.000.000	2.000.000	
27.	Індія	Індусо-мусульманські погроми	1950-2000	13.000	25.000	50.000	
28.	Індія, Пенджаб	Етно-релігійний конфлікт	1981-2000	21.612	22.000	24.200	9.842
29.	Індія	Етнічні конфлікти	80-ті рр.	5.000	5.500	6.500	
30.	Індія	Репресії колоніальних властей	40-50-ті рр.	487	487	487	
31.	Індія	Терористичні акти	1984-2000	509	509	509	
32.	Пакистан	Міжобщинні сутички	1986-1996	10.000	10.000	10.000	
33.	Пакистан	Сутички суннітів та шіїтів	1989-2000	700	700	700	
34.	Бутан	Етнічний конфлікт	1990-1992	300	300	300	
35.	Бангладеш	Міжобщинні сутички	1954	600	600	600	
36.	Бангладеш	Політичні вбивства	1972-1973	6.000	6.000	6.000	
37.	Бангладеш	Етнічний конфлікт	1975-2000	1.000	2.200	3.500	

38.	Бангладеш	Індусо-мусульманські сутички	1950	9.500	9.500	9.500	
39.	Бангладеш	Індусо-мусульманські сутички	1964	5.000	5.000	5.000	
40.	Шрі-Ланка	Етнічний конфлікт	1977	300	300	300	
41.	Шрі-Ланка	Етнічний конфлікт	1983-2009	55.000	61.000	64.000	26.230
Усього загинуло по країнах Індостану				574.008	1.088.096	2.117.596	36.072
42.	Таїланд	Погроми китайців	1988	1.000	1.000	1.000	
43.	Сінгапур	Етнічний конфлікт	1964	21	30	36	
43.	Малайзія	Етнічний конфлікт	1969	178	196	800	
44.	Індонезія	Боротьба уряду проти ісламістів	1949-1962	10.000	21.000	50.000	3.500
45.	Індонезія	Терор проти комуністів і китайців	1965-1966	500.000	1.000.000	2.000.000	328
46.	Індонезія	Терор режиму Сухарто	1983-1985	3.000	5.000	10.000	
47.	Індонезія, Східний Тимор	Репресії проти прихильників незалежності	1999	1.000	5.000	10.000	
48.	Індонезія	Війна уряду проти ісламістів	1976-2000	10.000	10.000	10.000	
49.	Індонезія (Молуккські острови)	Релігійний конфлікт	1999-2000	3.000	4.000	5.000	
50.	Індонезія (острів Сулавесі)	Релігійний конфлікт	1999-2000	700	700	700	
51.	Індонезія (острів Борнео)	Етнічний конфлікт	1996-2000	1.260	2.000	4.000	
52.	Північний В'єтнам	Державний терор	1954-1959	200.000	400.000	900.000	
53.	Південний В'єтнам	Державний терор	1954-1959	80.000	80.000	200.000	
54.	В'єтнам	Державний терор	1976-1997	100.000	250.000	415.000	

55.	В'єтнам	Втрати біженців та цивільного населення	1975-1990	142.000	242.000	542.000	
56.	Камбоджа	Диктатура Пол Пота	1975-1979	2.200.000	2.500.000	3.000.000	
57.	Лаос	Терор комуністичного режиму	1975-1987	15.000	15.000	15.000	
Усього загинуло по країнах Південно-Східної Азії				3.267.159	4.535.926	7.163.536	3.828
58.	Філіппіни	Урядовий терор	1948-1957	2.000	2.000	2.000	
59.	Філіппіни	Боротьба уряду проти ісламістів	1969-2000	116.000	120.000	146.000	50.000
60.	Філіппіни	Диктатура Ф. Маркоса	1965-1986	3.000	3.000	10.000	
61.	Південна Корея	Урядовий терор	1953-1986	15.000	15.000	15.000	
62.	Північна, Пів-денна Корея	Терористичні акти	1983, 1987	131	131	131	
63.	Північна Корея	Урядовий терор	1953-2000	850.000	850.000	1.590.000	
64.	Північна Корея	Спровокований урядом голод	1995-1999	1.000.000	2.000.000	2.500.000	
65.	Китай	Комуністичний терор	1949-1954	2.000.000	3.500.000	7.500.000	
66.	Китай	Комуністичний терор	1954-1965	6.000.000	6.000.000	6.000.000	
67.	Китай	Спровокований урядом голод	1959-1961	20.000.000	25.000.000	30.000.000	
68.	Китай	Жертви «культурної революції»	1966-1976	7.730.000	8.150.000	10.000.000	537.000
69.	Китай	Комуністичний терор	1976-2000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	
70.	Японія	Терористичний акт	1995	13	13	13	
Усього загинуло по країнах Східної Азії				40.716.144	48.640.144	60.763.144	587.000
Усього загинуло по країнах Азії				44.674.403	54.431.990	70.265.758	631.543

ДОДАТОК 3.9.

Втрати населення СРСР та країн СНД у локальних війнах і конфліктах, від терору, та під час етнічних конфліктів протягом 1945-2000 рр.

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Західна Україна	Національно-визвольна війна	1944-1956	110.000	110.000	185.784	80.000
2.	Західна Білорусія	Громадянська війна	Друга половина 40-х рр.	15.000	15.000	15.000	
3.	Литва	Національно-визвольна війна	1944-1956	38.000	45.108	58.000	23.850
4.	Латвія	Національно-визвольна війна	1944-1952	3.000	4.616	15.000	3.347
5.	Естонія	Національно-визвольна війна	1944-1956	2.436	2.436	5.000	1.939
6.	СРСР	Повстання в'язнів	1952-1954	190	524	1.384	
7.	Грузія	Заворухення	1956	22	50	60	
8.	Росія	Бунт у Ново-черкаську	1962	32	32	32	
9.	СРСР	Путч у Москві	1991	9	9	9	
10.	Таджикистан	Громадянська війна	1992-1997	50.000	60.000	100.000	10.000
11.	Молдова, Придністров'я	Громадянська війна	1992	745	950	1.195	550
12.	Росія	Бої у Москві	1993	150	158	158	
13.	Росія	Втрати російських миротворців	1992-2000	496	496	496	496
14.	Грузія	Громадянська війна	1991-1993	500	500	500	
15.	Росія, Чечня	Сутички	1991-1994	200	300	500	
16.	Росія, Чечня	Національно-визвольна війна	1994-1996	78.528	90.200	99.966	15.200

17.	Росія, Чечня	Сутички	1997 - серпень 1999	800	800	800	300
18.	Росія, Чечня, Дагестан	Сутички	Серпень-вересень 1999	1.158	1.200	1.258	578
19.	Росія, Чечня	Національно-визвольна війна	1999-2000	4.728	5.800	8.956	4.300
Усього загинуло по СРСР та країнах СНД у локальних війнах і конфліктах				305.994	338.179	494.098	140.560
20.	СРСР	Штучний голод	1946-1947	1.000.000	1.000.000	1.500.000	
21.	СРСР	Сталінські репресії	1945-1953	600.000	1.830.000	2.713.600	
22.	СРСР	Політичний терор	1954-1987	500	500	500	
23.	СРСР	Етнічні конфлікти	1988-1991	1.500	1.500	1.500	
24.	Узбекистан, Туркменистан	Теракти	1998, 1999	48	48	48	
25.	Росія	Етнічний конфлікт	1992	556	556	556	
26.	Азербайджан Вірменія	Етнічний конфлікт	1988-1994	19.593	30.000	35.000	17.413
27.	Азербайджан Вірменія	Етнічний конфлікт, сутички	1994-1998	300	300	300	300
28.	Грузія, Абхазія	Етнічний конфлікт	1992-1993	14.990	15.990	15.990	6.535
29.	Грузія Абхазія	Етнічні сутички	1994-1997	1.000	1.000	1.000	
30.	Грузія Абхазія	Етнічний конфлікт	1998	51	100	168	100
Усього загинуло по СРСР та країнах СНД від терору диктатур та в етнічних конфліктах				1.637.538	2.878.994	4.267.662	24.348

ДОДАТОК 4.1.

Втрати населення країн Європи від терористичних актів та у етнічних конфліктах 2001 – 2016 рр.

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Північна Ірландія	Внутрішній конфлікт	2001-2011	4	4	62	3
2.	Іспанія	Терор організації ЕТА	2001-2011	32	32	32	
3.	Македонія	Етнічний конфлікт	2001	100	200	300	128
4.	Косово	Погроми сербів	2004	19	25	28	
5.	Німеччина	Діяльність терористичної організації	2001-2011	10	10	10	1
6.	Іспанія	Терористичні акти	2004	200	200	200	
7.	Великобританія	Терористичні акти	2005	57	57	57	
8.	Франція	Заворушення	2005	1	1	1	
9.	Норвегія	Терористичні акти	2011	77	77	77	
10.	Великобританія	Заворушення	2011	5	5	5	
11.	Данія	Теракти	2015	3	3	3	
12.	Болгарія	Теракт	2012	7	7	7	
13.	Бельгія	Теракти	2011-2016	49	49	49	
14.	Франція	Теракти	2012-2016	245	245	245	3
15.	Німеччина	Теракти	2011-2016	27	27	27	
Всього загинуло				836	942	1.103	137

ДОДАТОК 4.2.

Втрати населення країн Америки під час локальних воєн і конфліктів, та від терористичних актів 2001-2016 рр.

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Колумбія	Громадянська війна	2001-2016	28.000	28.000	28.000	19.000
2.	Перу	Партизанська війна	2001-2016	270	270	270	
3.	Парагвай	Партизанська війна	2005-2016	50	50	63	50
4.	Венесуела	Спроба перевороту	2002	12	20	41	
5.	Венесуела	Масові протести	2014-2016	56	56	56	
6.	Ямайка	Заворушення	2001	20	24	25	
7.	Аргентина	Заворушення	2001	20	25	27	
8.	Болівія	Державний переворот	2003, лютий	27	27	27	
9.	Болівія	Заворушення	2003, жовтень	50	76	82	
10.	Гаїті	Повстання	2004	100	100	100	
11.	Гаїті	Заворушення	2004-2005	850	850	850	
12.	США	Теракти	2001	2.992	3.040	3.066	60
13.	США	Теракт	2013	4	4	4	
14.	США	Теракти	2015-2016	68	68	68	
15.	Мексика	Партизанська боротьба	2001-2016	5	5	5	
Всього загинуло				32.524	32.615	32.684	19.110

ДОДАТОК 4.3.

Втрати населення країн Африки під час локальних воєн і конфліктах, та від терористичних актів 2001-2016 рр.

№	Країна, країни	Тип війни, або конфлікту	Роки ведення бойових дій	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Західна Сахара	Сутички	2001-2013	51	58	58	11
2.	Алжир	Повстання	2001	30	100	126	
3.	Нігер, Малі	Повстання туарегів	2007-2009	350	660	1.350	360
4.	Чад	Громадянська війна	2005-2010	7.000	7.000	7.000	1.596
5.	Алжир, США	Міждержавний конфлікт	2004-2016	312	412	562	241
6.	Магриб, Джибуті	Заворушення	2010-2012	19	19	19	
7.	Судан	Заворушення	2011-2013	200	200	200	
8.	Туніс	Революція	2010-2011	219	234	338	
9.	Лівія	Заворушення	2006	11	11	11	
10.	Лівія	Громадянська війна	2011	30.000	32.000	50.000	10.000
11.	Лівія	Сутички	2011-2014	1.000	1.000	1.000	
12.	Лівія	Громадянська війна	2014-2016	4.715	4.715	4.715	
13.	Малі	Громадянська війна	2012-2016	2.000	2.416	2.800	1.032
14.	Єгипет	Революція	2011	300	384	846	
15.	Єгипет	Сутички	2012-2013	428	428	428	
16.	Єгипет	Військовий переворот, заворушення	2013	300	817	2.600	
17.	Єгипет	Заворушення	2013-2014	2.326	2.326	2.326	439
18.	Судан	Сутички	2005	116	116	116	
19.	Судан, Південний Судан	Міждержавний конфлікт	2012	110	1.000	1.456	971

20.	Судан, Південний Судан	Міждержавний конфлікт	2011- 2016	643	5.350	7.000	1.304
21.	Ефіопія	Боротьба уряду проти сепара- тистів	2001- 2016	3.500	3.500	3.500	
22.	Ефіопія, Еритрея	Боротьба проти сепаратистів	2001- 2016	300	1.000	1.500	
23.	Ефіопія, Еритрея	Міждержавний конфлікт	2010	35	35	35	35
24.	Ефіопія, Південний Судан	Міждержавний конфлікт	2016	268	268	268	100
25.	Ефіопія	Протести	2016	50	150	500	
26.	Джибуті, Еритрея	Міждержавний конфлікт	2008	112	144	144	144
30.	Джибуті	Внутрішній конфлікт	2001- 2016	800	800	800	
31.	Сомалі	Громадянська війна	2001- 2016	322.000	322.000	322.000	10.470
32.	Сомалі, США	Боротьба з міжнародним тероризмом та піратством	2002- 2016	498	600	650	431
Усього загинуло по країнах Північної Африки				377.693	387.743	412.348	27.134
33.	Сенегал (Казаманс)	Громадянська війна	2001- 2016	200	1.800	3.500	
34.	Сьєрра- Леон	Громадянська війна	2001- 2002	20.000	20.000	20.000	5.000
35.	Ліберія	Громадянська війна	2001- 2003	20.000	20.000	20.000	2.142
36.	Уганда	Громадянська війна	2001- 2016	1.200	2.000	10.000	1.000
37.	Демо- кратична Республіка Конго	Громадянська війна	2001- 2009	1.000.000	2.000.000	3.000.000	145.000
38.	Ангола	Громадянська війна	2001- 2002	100.000	100.000	200.000	27.780
39.	Ангола, Кабінда	Громадянська війна	2001- 2016	300	300	400	
40.	Гвінея	Заворушення	2009	150	157	157	

41.	Буркіна-Фасо	Заворушення, державний переворот	2011, 2015	39	39	39	
42.	Кот Д'Івуар	Громадянська війна	2002-2007	1.816	2.000	3.000	616
43.	Кот Д'Івуар	Громадянська війна	2010-2011	1.098	1.615	3.000	115
44.	Центрально-африканська республіка	Громадянська війна	2004-2007	300	300	300	
45.	Центрально-африканська республіка	Громадянська війна	2012-2016	6.300	6.300	6.300	1.000
46.	Кенія	Заворушення	2007-2008	800	1.700	2.500	
47.	Кенія	Повстання	2005-2008	600	600	600	
48.	Нігерія	Конфлікт у дельті Нігеру	2004-2016	2.300	2.300	10.000	
49.	Нігерія	Сутички	2011	200	500	800	
50.	Бурунді	Сутички	2015-2016	716	716	716	
51.	Мозамбік	Громадянська війна	2013-2016	327	327	327	
52.	Південно-африканська республіка	Сутички	2012	45	45	45	
53.	Анжуан, Африканський Союз	Міжнародний конфлікт	2008	3	3	3	3
54.	Мадагаскар	Заворушення	2009	135	135	140	
55.	ДРК, Уганда	Повстання	2001-2016	3.144	3.144	3.144	1.879
56.	ДРК	Повстання	2016	164	164	164	157
57.	Уганда	Заворушення	2016	55	62	103	62
Усього загинуло по країнах Тропічної та Південної Африки				1.159.892	2.164.207	3.285.508	194.754
Усього загинуло по країнах Африканського континенту				1.537.585	2.551.950	3.697.856	321.888

ДОДАТОК 4.4.

Втрати населення країн Африки протягом 2000-2016 рр. від терору диктаторських режимів, під час релігійних та етнічних конфліктів

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Алжир	Боротьба уряду проти ісламістів	2001-2002	20.000	26.500	30.000	5.000
2.	Алжир	Етнічні сутички	2015	22	22	22	
3.	Країни Магрибу	Боротьба урядів країн проти ісламістів	2002-2012	2.944	3.000	6.000	600
4.	Алжир	Теракти	2012-2013	77	85	95	29
5.	Туніс	Теракти	2002, 2015-2016	84	84	84	4
6.	Туніс	Боротьба уряду проти ісламістів	2015-2016	121	140	159	120
7.	Марокко	Теракти	2003,2011	62	62	62	12
8.	Єгипет	Теракти	2004-2006, 2014	136	153	159	
9.	Єгипет	Міжрелігійні та міжетнічні конфлікти	2010-2015	112	117	121	
10.	Єгипет	Боротьба уряду проти ісламістів на Синайському півострові	2011-2016	2.094	4.469	4.511	4.000
11.	Єгипет	Боротьба уряду проти ісламістів	2013-2016	570	600	670	
12.	Чад	Теракт	2015	34	34	34	
13.	Малі	Теракт	2015	23	23	23	
14.	Малі	Сутички між племенами	2016	10	10	10	
15.	Лівія	Етнічний конфлікт	2012,2014	285	288	288	
16.	Судан	Етнічний конфлікт	2001-2005	100.000	100.000	100.000	25.000
17.	Судан	Конфлікти між племенами	2009-2016	3.000	5.000	5.641	
18.	Єгипет	Теракт в Каїрі	2016	28	28	28	
19.	Судан	Етнічний конфлікт у Дарфурі	2003-2016	100.000	400.000	500.000	20.000

20.	Південний Судан	Конфлікт між племенами му-рле та лу-нуер	2011-2013	5.311	5.311	5.311	
21.	Південний Судан	Конфлікт між племенами дін-ка та лу-нуер	2013-2016	10.680	21.168	50.000	26
22.	Південний Судан	Конфлікт між племенами шилук та дінка	2011,2016	78	100	196	
23.	Судан	Теракти на аві-алініях	2009	39	100	119	
Усього загинуло по країнах Північної Африки				245.710	567.294	703.533	54.791
24.	Бурунді	Етнічний конфлікт	2001-2005	100.000	100.000	100.000	
25.	ДРК	Конфлікт між племенами	2001-2016	54.000	54.000	54.000	
26.	Нігерія	Етнічні та релі-гійні конфлікти	2001-2016	14.725	15.000	15.856	
26.	Нігерія	Терор орга-нізації «Боко Харам»	2009-2016	13.000	21.400	47.000	3.194
27.	Камерун	Терор орга-нізації «Боко Харам»	2012-2015	224	300	343	160
28.	Гвінея	Міжетнічні сутички	2013	95	100	106	
29.	Буркіна-Фасо	Теракт	2016	31	41	31	3
30.	Кот Д'Івуар	Теракт	2016	22	22	22	8
31.	Кенія	Сутички між племенами	2005, 2009, 2012	190	190	190	
32.	Кенія	Релігійні сутички	2001	10	10	10	
33.	Кенія	Теракти	2013-2015	283	283	283	15
34.	Південно-африкан-ська Рес-публіка	Етнічні сутички	2000-2015	141	141	141	
Усього загинуло по країнах Тропічної та Південної Африки				182.721	191.487	217.982	3.380
Усього загинуло по країнах Африканського континенту				428.431	758.781	921.515	58.171

ДОДАТОК 4.5.

Втрати населення країн Азії в локальних війнах і конфліктах протягом 2000-2016 рр.

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Ізраїль, арабські країни	Міждержавний конфлікт	2001-2016	13.747	14.984	15.550	5.560
2.	Сирія	Придушення бунту	2004	30	50	100	
3.	Сектор Газа	Збройний конфлікт	2006-2007	600	616	616	248
4.	Ліван, Йорданія	Заворушення	2011	9	9	9	
5.	Ліван	Сутички через громадянську війну Сирії	2011-2016	820	820	820	
5.	Сирія	Громадянська війна	2011-2016	312.000	450.000	470.000	270.000
6.	Туреччина	Визвольна боротьба курдів	2001-2016	6.003	6.250	6.831	2.870
7.	Туреччина	Заворушення	2013	11	11	11	
8.	Туреччина	Спроба військового перевороту	2016	194	240	294	147
Усього загинуло по країнах Близького Сходу				333.414	472.980	494.231	278.825
9.	Саудівська Аравія, Оман	Заворушення	2011-2012	25	25	25	
10	Бахрейн	Заворушення	2011-2017	92	100	111	15
11.	Ємен	Заворушення	2011-2012	2.000	2.000	2.000	
12.	Ємен	Повстання на півдні країни	2009-2015	2.054	2.100	2.100	2.100
Усього загинуло по країнах Аравійського півострову та Перської затоки				4.171	4.225	4.236	2.115
13.	Ірак	Міждержавна війна	2003-2011	158.880	198.556	233.356	66.118

14.	Ірак	Заворушення	2011	35	35	35	
15.	Ірак	Громадянська війна	2011-2016	111.949	111.949	111.949	60.829
16.	Іран	Повстання	2004-2016	112	112	112	
17.	Іран	Визвольна боротьба курдів	2014-2015	588	747	1.000	329
18.	Іран	Визвольна боротьба курдів	2016	163	261	345	250
19.	Іран	Заворушення	2009-2010	36	72	150	
20.	Афганістан	Громадянська війна	2001-2014	64.161	82.807	97.708	61.550
21.	Афганістан	Громадянська війна	2015-2016	24.998	39.538	46.823	32.045
Усього загинуло по країнах Середнього Сходу				360.922	434.077	491.478	221.121
22.	Індія, Пакистан	Міждержавний конфлікт	2001-2015	1.388	1.388	1.388	1.285
23.	Індія, Бангладеш	Міждержавний конфлікт	2001	19	19	19	19
24.	Пакистан	Повстання у Белуджистані	2001-2016	2.311	2.500	4.597	1.523
25.	Пакистан	Війна у Вазіристані	2004-2016	48.123	61.497	81.425	40.008
26.	Індія	Конфлікт у Кашмірі	2001-2016	7.000	9.641	18.851	4.535
27.	Індія	Боротьба уряду проти повстанців північного сходу країни	2001-2016	10.665	10.665	10.665	5.423
28.	Індія	Боротьба уряду проти повстанців-наксалітів	2001-2016	11.504	11.504	11.504	4.864
29.	Непал	Громадянська війна	2001-2006	12.400	14.400	16.200	11.500
30.	Бутан	Повстання	2008	101	180	519	180
31.	Бангладеш	Заколот	2009	226	300	302	300
32.	Бангладеш	Заворушення	2013	140	140	140	

Усього загинуло по країнах Індостанського півострову				93.877	112.234	145.610	69.637
33.	Камбоджа, Таїланд	Міждержавний конфлікт	2008-2011	34	41	245	36
34.	Малайзія, Філіппіни	Міждержавний конфлікт	2013	72	72	72	66
35.	М'янма	Громадянська війна	2011-2016	18.828	18.828	18.828	4.674
36.	М'янма	Заворушення	2007	50	70	138	
37.	Таїланд	Заворушення	2010	91	100	139	8
38.	Таїланд	Заворушення	2013-2014	23	25	28	
39.	Індонезія	Визвольна боротьба	2001-2016	124	124	124	
40.	Держави Океанії	Заворушення	2006-2015	14	14	14	2
41.	Східний Тимор	Заворушення	2006	30	45	60	
Усього загинуло по країнах регіону				19.266	19.319	19.648	4.786
42.	Філіппіни	Повстання	2001-2016	2.552	2.552	2.552	1.924
43.	Філіппіни	Сутички	2009	58	58	58	
44.	Філіппіни США,	Міждержавний конфлікт	2001-2015	888	1.160	1.541	1.160
45.	Північна, Південна Корея	Міждержавний конфлікт	2002-2010	107	120	132	117
Усього загинуло по країнах Східної Азії				3.605	3.890	4.283	3.201
Усього загинуло по країнах Азії				815.255	1.047.225	1.159.486	576.142

Додаток 4.7.

Втрати населення країн пострадянського простору у локальних війнах та конфліктах 2001-2016 рр.

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Росія	Друга чеченська війна	2001-2009	13.489	15.200	20.894	8.700
2.	Росія	Партизанська війна на Північному Кавказі	2009-2016	4.127	4.156	4.381	3.339
3.	Росія, Грузія	Міждержавна війна	2008	654	700	870	283
4.	Росія, Грузія	Міждержавний конфлікт	2012	14	14	14	14
5.	Вірменія	Заворушення	2008, 2016	12	12	12	2
6.	Казахстан	Заворушення	2011	15	15	16	
7.	Киргизія	Заворушення	2005, 2010	94	95	14	
8.	Узбекистан	Повстання	2005	187	230	1.500	125
9.	Таджикистан	Повстання	2010-2012	144	150	159	150
10.	Таджикистан	Заколот	2015	45	45	45	45
11.	Україна	Участь у миротворчих операціях ООН	1992-2016	53	53	53	53
12.	Україна	Революція	2013-2014	121	148	800	18
13.	Крим	Окупація півострову Росією	2014	6	6	6	3
14.	Україна	Заворушення та сутички	2014-2015	54	54	54	1
15.	Україна	Війна на Донбасі	2014-2016	8.081	15.000	21.800	10.000
Усього загинуло по країнах пострадянського простору				27.096	35.878	50.618	22.733

ДОДАТОК 4.6.

Втрати населення країн Азії протягом 2000-2016 рр. від терористичних атак та під час релігійних та етнічних конфліктів

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Йорданія	Теракти	2005	57	71	71	
2.	Ліван	Боротьба уряду країни проти ісламістів	2006	337	448	494	386
3.	Ліван	Боротьба уряду проти ісламістів	2008	92	94	94	67
4.	Туреччина	Боротьба уряду проти ісламістів	2013-початок 2017	339	414	414	114
5.	Туреччина	Теракти	2003-2008	72	77	84	
6.	Саудівська Аравія	Теракти	2004-2016	124	200	250	
7.	Ємен	Боротьба уряду проти ісламістів	2000-2015	2.224	2.224	4.000	2.004
8.	Ємен	Боротьба уряду проти ісламістів племені хусі	2004-2015	4.833	8.633	25.000	4.133
9.	Ємен	Громадянська війна між суннітами та шиїтами	2015-2016	6.800	8.219	17.200	2.946
10.	Іран	Виступи азербайджанців	2006	24	24	24	
11.	Іран	Терор організації «Джундалла»	2003-2010	180	180	180	100
Усього загинуло по країнах регіону				15.082	20.584	47.811	9.750
12.	Пакистан	Сутички суннітів та шиїтів	2001-2016	4.528	4.528	4.528	
13.	Пакистан	Боротьба уряду проти ісламістів	2007	100	106	200	63
14.	Пакистан	Теракти	2007-2016	485	485	485	
15.	Пакистан	Політичне та етно-релігійне насильство у Карачі	2008-2015	9.267	9.267	9.267	23
16.	Індія	Індусо-мусульманські сутички і погроми	2001-2016	2.658	3.950	4.295	

17.	Індія	Теракти	2001-2015	1.411	1.411	1.411	
18.	Шрі-Ланка	Етнічний конфлікт	2001-2009	15.000	25.000	36.000	10.578
19.	Індія	Індусо-християнські сутички	2008	42	42	42	
20.	Бангладеш	Етнічний конфлікт	2001-2016	604	604	604	
21.	Індія	Етнічний конфлікт	2000-2003	150	150	150	
22.	Бангладеш	Теракти	2001-2016	98	98	98	8
Усього загинуло по країнах Індостанського півострову				33.343	45.641	56.080	10.672
23.	М'янма	Етнорелігійний конфлікт	2012-2014	192	260	280	
24.	Мьянма	Етнорелігійний конфлікт	2016	134	134	134	134
25.	Південний Таїланд	Боротьба уряду проти ісламістів	2004-2016	6.659	6.659	6.659	1.109
26.	Індонезія	Боротьба уряду проти ісламістів	2001-2005	2.000	5.000	10.000	
27.	Індонезія	Релігійний конфлікт на Молуккських островах	2001-2002	2.000	5.000	8.500	
28.	Індонезія	Релігійний конфлікт на острові Сулавесі	2001	300	300	300	
29.	Індонезія	Етнічний конфлікт на острові Борнео	2001	500	500	500	
30.	Індонезія	Теракти	2001-2016	273	273	273	
31.	Таїланд	Теракт	2015	20	20	20	
Усього загинуло по країнах регіону				12.078	18.146	26.666	1.243
32.	Філіппіни	Боротьба уряду країни проти ісламістів	2001-2016	5.017	5.017	5.017	2.341
33.	Філіппіни	Повстання ісламістів	2013	220	220	220	208
34.	Філіппіни	Теракти	2001-2015	3.209	3.209	3.209	
35.	Південна Корея	Теракт	2003	192	195	198	
36.	Північна Корея	Політичні страти	2011-2016	340	340	340	

37.	Китай, Тибет	Етнічний конфлікт	2008- 2013	64	170	220	
38.	Китай, Сіньцзян	Етнічний конфлікт, терористичні акти	2008- 2016	510	605	981	
39.	Японія	Теракт	2016	19	19	19	
Усього загинуло по країнах Східної Азії				9.571	9.775	10.204	2.549
Усього загинуло по країнах Азії				70.074	94.146	140.761	24.214

Додаток 4.8.

Втрати країн пострадянського простору від терористичних атак та під час етнічних конфліктів 2001-2016 рр.

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Росія	Етнічні конфлікти	2005-2013	5	5	5	
2.	Білорусь	Теракти	2011-2015	20	20	20	
3.	Азербайджан	Теракт	2009	13	13	13	
4.	Вірменія, Азербайджан	Етнічний конфлікт	2006-2014	52	60	87	60
5.	Вірменія, Азербайджан	Етнічний конфлікт	2016	133	195	620	185
6.	Казахстан	Теракти, етнічні конфлікти	2006-2016	96	96	96	53
7.	Киргизстан	Етнічний конфлікт	2010	426	470	893	
8.	Узбекистан	Теракти	2004	71	71	71	42
9.	Таджикистан	Теракти	2001-2010	36	36	36	
10.	Крим	Терор російської окупаційної влади	2014-2016	27	29	29	
Усього загинуло по країнах пострадянського простору				879	995	1.870	340

Додаток 4.9.

**Втрати українців та уродженців України у війнах і
конфліктах XX-XXI століть**

№	Країна, країни	Тип конфлікту	Роки конфлікту	Оцінки людських втрат			Військові втрати
				нижня	середня	верхня	
1.	Росія, Китай	Придушення повстання	1899-1901	107	107	107	107
2.	Росія, Японія	Міждержавна війна	1904-1905	8.000	9.000	9.450	9.000
3.	Україна	Страйк робітників	1903	100	100	100	
4.	Україна	Перша російська революція	1904-1905	4.100	5.000	6.500	1.000
5.	Російська імперія	Середньоазіатське повстання	1916-1917	699	800	1.058	
6.	Держави Європи	Перша світова війна	1914-1918	571.000	719.000	1.344.000	450.000
7.	Колишня Російська імперія	Громадянська війна	1918-1922	1.500.000	2.050.000	2.550.000	522.000
8.	Галичина	Українсько-польська війна	1918	25.000	25.000	25.000	
9.	Буковина	Хотинське повстання	1919	11.000	11.000	15.000	
10.	Румунія	Татарбунарське повстання	1924	3.000	3.000	5.000	
11.	Західна Україна	Партизанський рух	1921-1925	500	500	500	
12.	СРСР, Китай, Афганістан	Міждержавні конфлікти	1929-1930	20	20	20	20
13.	Іспанія, Китай, Японія	Міждержавні конфлікти	1936-1941	831	831	831	831
14.	Україна	Колективізація та голодомор	1929-1933	3.981.000	4.300.000	5.200.000	
15.	Україна	Сталінсько-більшовицький терор	1923-1953	1.670.000	1.670.000	1.670.000	
16.	Західна Україна	Сутички і конфлікти	20-30-ті рр.	180	180	180	

17.	Карпатська Україна	Міждержавний конфлікт	1939	217	283	647	
18.	Польща, Німеччина	Міждержавна війна	1939	7.834	9.000	9.474	9.000
19.	Західна Україна	Похід Червоної Армії	1939	712	712	712	712
20.	СРСР, Фінляндія	Міждержавна війна	1939-1940	25.121	32.531	39.600	32.531
21.	Прибалтика, Румунія	Походи Червоної Армії	1940	20	20	20	20
22.	СРСР, Німеччина	Міждержавна війна	1941-1945	4.700.000	6.053.000	7.000.000	2.357.000
23.	СРСР, Японія	Міждержавна війна	1945	2.406	2.800	3.008	2.800
24.	СРСР	Війни за межами держави	1945-1989	4.000	4.000	4.000	4.000
25.	Польща, Чехословаччина	Бойові дії УПА	1945-1950	4.560	4.560	4.560	
26.	Югославія	Втрати українців під час етнічного конфлікту	90-ті рр.	840	840	840	
27.	Західна Україна	Збройна боротьба УПА	1944-1956	110.000	110.000	185.784	80.000
28.	Україна	Післявоєнний голод	1946-1947	300.000	400.000	500.000	
29.	СРСР	Повстання в'язнів	50-ті рр.	63	175	461	
30.	Україна	Жертви політичного терору в СРСР	1954-1987	200	200	200	
31.	Україна	Втрати українських миротворців	1992-2016	53	53	53	53
32.	Україна	Революція Гідності	2013-2014	121	148	800	18
33.	Україна	Захоплення Криму Росією	2014	6	6	6	3
34.	Україна	Сутички та заворушення в українських містах	2014-2015	54	54	54	1

35.	Україна	Антитерористична операція	2014-2016	7.681	12.700	18.800	7.700
36.	Україна	Терор російської окупаційної влади в Криму	2014-2016	29	29	29	
Усього загинуло українців та уродженців України				12.939.454	15.415.649	18.596.794	3.476.796

ДОДАТКИ ДО ТЕМИ: «Людські втрати ворогуючих сторін під час радянсько – німецької (Великої Вітчизняної) війни 1941 – 1945 рр.» (додатки 5.1-5.4).

Додаток 5.1. Співвідношення сил та наміри ворогуючих сторін напередодні війни

В 2017 році минає 72 роки з дня закінчення Другої світової війни, але до цього часу достовірна кількість загиблих у цій війні є невідомою.

Цифри втрат називаються різні. Так, відомий радянський демограф Б.Ц. Урланіс в середині 50-х років минулого століття вважав, що в роки Другої світової війни загинуло понад 30 мільйонів чоловік (як військових так і цивільних громадян), а цифру 50-60 млн. загиблих вважав сильно перебільшеною [1,с.403]. Через 10 років вчені Східної Німеччини (колишня НДР) визначили загальну кількість загиблих у 32 млн. чоловік, в тому числі втрати СРСР склали 20 млн. чоловік, з них 8 млн. загиблих втратила Червона Армія [2, с.138]. Книга рекордів Гінесса (вона фіксує також і сумні рекорди), видана на початку 90-х років, визначила людські втрати в роки Другої світової війни у 54,8 млн. чоловік, в тому числі 25 млн. загиблих склали радянські втрати [3, с.210]. В дослідженні В.Ерліхмана, яке побачило світ у 2004 році, людські втрати визначені у 61,778 млн. загиблих [4, с.171], а у виданні 2005 року [5, с.567] було нараховано 62 млн. загиблих, в тому числі 27 млн. склали радянські втрати. Тижневик «Аргументы и факты» в 2007 році говорив вже про понад 70 млн. загиблих [6]. Існують і більш високі оцінки людських втрат. Так, за підрахунками Б.Соколова [7, с.1,340] загальні втрати в роки Другої світової війни склали 82 млн. чоловік, в тому числі радянські втрати – більше половини цієї цифри. В монографії [8] ним наведена детальна розкладка людських втрат країн, які приймали участь у Другій світовій війні. Наші оцінки людських втрат ще вищі – 90,261 млн. чоловік, в тому числі втрати СРСР – 31,5 млн. загиблих [9,с.57,179]. Додамо, що колишній президент Російської Федерації Д.Медведев 17 листопада 2011 року кількість загиблих радянських громадян у роки Великої Вітчизняної війни оцінив величиною «почти 30 млн. человек» [48].

Зазначений вище різнобій даних про людські втрати у роки Другої світової війни, зумовлений двома обставинами:

1. До цього часу, незважаючи на видану російськими військовими істориками монографію [10], та інші публікації в цьому напрямі, як військові втрати так і втрати цивільного населення СРСР остаточно не визначені;

2. Остаточно не визначені втрати цивільного населення країн Азії (в першу чергу Китаю) по яким прокотився смерч Другої світової війни.

Пропоноване дослідження присвячене уточненню втрат СРСР та його противників, а також українського народу в роки Великої Вітчизняної війни, причому вивчаються як військові втрати, так і втрати цивільного населення.

Одним з головних питань підведення підсумків будь-якої війни є питання втрат ворогуючих сторін у цій війні, оскільки воно відображає якість «бойової роботи» збройних сил. В роки війни обговорення власних втрат в СРСР було суворо заборонено, а ті, хто наслідювався про це говорити, піддавалися, незважаючи на посади і звання, суворим репресіям. Так, генерал-лейтенант С.А.Калінін, який командував армією, одержав 25 років таборів за те, що мав необережність записати у своєму щоденнику, що Верховне Головнокомандування «...не заботится о сохранении людских резервов и допускает в отдельных операциях большие потери», а генерал-майор авіації А.А.Туржанський у 1942 році одержав «всього-навсього» 12 років таборів за те, що вважав, що повідомлення Совінформбюро «предназначены для успокоения масс и не соответствуют действительности, так как преуменьшают наши потери и преувеличивают потери противника» [7,с.361]. Надалі, аж до кінця 80-х років питання втрат Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни (або, як її ще називають радянсько-німецької війни) в СРСР не піднімалося і наукові дискусії на цю тему не проводилися. Згадуваний вище Б.Ц.Урланіс у своїй монографії [1] проаналізував втрати збройних сил держав Європи у всіх війнах упродовж 1700-1945 років, але від аналізу втрат збройних сил СРСР у роки радянсько-німецької війни ухилився. Разом з тим, як відмічається в [11], у французькому перекладі своєї книги він прямо писав, що втрати Червоної Армії в роки війни перевищили 10 млн. вбитих та померлих від ран. Дискусія на тему втрат збройних сил та населення СРСР в роки Великої Вітчизняної війни, яка почалась наприкінці 80-х років, не вщухає й досі.

Встановити точну кількість загиблих навіть у війнах невисокої інтенсивності є справою непросту. Завдання стає набагато складнішим, якщо у війнах, на зразок Великої Вітчизняної, рахунок йде навіть не на мільйони, а на десятки мільйонів загиблих. Тому для встановлення максимально точних втрат є необхідним всезагальний аналіз первинного актового матеріалу про втрати як Червоної Армії, так і мирного населення СРСР.

Такий аналіз, як в колишньому СРСР, так і в теперішній Росії, де зберігається величезна більшість військових архівів, не проводився [7, с.309]. Більше того, Центральний архів президента Росії також недоступний для дослідників [12,с.106]. Ще важчим завданням є визначення втрат України в цій війні, оскільки втрати українського народу, за справедливим зауваженням С.В.Кульчицького, завжди розчинялися в загальносоюзних втратах [13]. Отже, можна говорити тільки про наближені оцінки втрат. В зв'язку з цим пропонуване дослідження аж ніяк не претендує на закриття проблеми обчислення втрат ворогуючих сторін та українського народу в роки Великої Вітчизняної війни. Навпаки, метою дослідження є зібрання «під один дах» відомих до цього часу статистичних даних про втрати та встановлення на базі їх аналізу найбільш достовірної цифри втрат ворогуючих сторін та українського народу в роки радянсько-німецької війни. Ця цифра втрат в результаті подальших досліджень може бути уточнена.

Проте, перш ніж вести мову про кількісні оцінки втрат, необхідно дати відповідь на запитання: а чому саме в роки радянсько-німецької війни втрати

збройних сил СРСР та цивільного населення, були такими величезними? Адже ні до цієї війни, ні після неї, нічого подібного не спостерігалось.

Бойова підготовка та рівень озброєння Червоної Армії напередодні війни

Про динаміку чисельності Червоної Армії та рівень її озброєнь можна скласти уяву на основі нижченаведеної таблиці [14,с. 57; 15,с.36-37].

Таблиця 5.1.1.

Розвиток Червоної Армії в 1930-1941 рр.

Назва	Роки			
	1.01.1930	1.01.1934	1.01.1939	22.06.1941
Особовий склад	631.000	1.033.570	1.931.962	5.774.211
Літаки	1.149	4.354	10.362	24.488
Танки і танкетки	92 (у 1928 р.)	7.574	21.110	25.786

Окрім літаків і танків, особливою увагою сталінського керівництва користувалася артилерія. Згідно [16, с. 79] розвиток артилерії в СРСР був таким: тільки у 1938 році було виготовлено 12,3 тис. гармат та 12,4 млн. штук снарядів до них, у 1939 році – відповідно 17,3 тис. та 11,2 млн., а в 1940 році – 15 тис. гармат та 14 млн. снарядів різних калібрів. Усього за три роки 45,6 тис. нових гармат та близько 38 млн. снарядів. І це без урахування нових мінометів та мін до них. За даними М.Мельтюхова [15, с.37] на 22.06.1941 року на озброєнні Червоної Армії було 117.581 гармат і мінометів. Але і це все, образно кажучи, не було «кінцем поеми». За даними, які наводить І.Буніч [16, с.577] до 1 липня 1941 року на озброєнні Червоної Армії вже мало бути близько 37 тис. танків та 32.628 літаків.

Відмінним був зв'язок у Червоній Армії. Згідно [17,с.142] в Червоній Армії було 343.241 км. телефонного та 28.147 км. телеграфного кабеля. Цією кількістю дроту можна було обмотати Землю по екватору 9 разів. Телефонних апаратів всіх типів нараховувалось 252.376 штук – в середньому по 800 штук на одну дивізію [17,с.142]. Дослідник Г.Герасимов, проаналізувавши більше 30 показників матеріального забезпечення Червоної Армії в передвоєнний період, прийшов до висновку, що по основних видах техніки, боєприпасів та запасів матеріальних засобів Червона Армія була забезпечена не гірше, ніж в період переможних операцій 1944-1945 років [18,с.497].

Зброї було виготовлено набагато більше, ніж того вимагала оборона країни. Наприклад, у 1938 році Генштаб Червоної Армії розробив план її розгортання, причому розробники виходили з найгіршого для СРСР варіанту-війни на два фронти. На сході – проти Японії, а на заході – проти військового блоку держав (Італія, Польща, Румунія, Фінляндія, країни Прибалтики) на чолі з Німеччиною.

Згідно аналізу, проведеного радянським Генштабом виявилось [16, с.262; 19, с.100], що всі противники СРСР разом узяті могли виставити на обох фронтах 13.077 гармат і мінометів, 5.775 літаків та 7.980 танків. І це в той час, коли тільки в 1938 році Радянський Союз виробив понад 12 тис. гармат, понад 5 тис. літаків, а виробництво танків ще в 1933 році досягло 3.770 одиниць – більше половини світового танкового виробництва [19, с.100].

Проте величезні запаси зброї нічого не варті без належної бойової підготовки військ. Результати воєн і конфліктів 1939-1940 років, незважаючи на важку війну з Фінляндією, вселяли оптимізм для радянського керівництва: кількість «республік-сестер» збільшилася до 16-ти, а отже відомий постулат маршала Ворошилова, висунутий ним в 1935 році про те, що Червона Армія буде воювати малою кров'ю і на чужій території вважався єдино правильним. Сумнівів у боєздатності Червоної Армії у радянського керівництва не було, а тому новий, 1941 рік зустрічався з оптимізмом, що знайшло своє відображення на сторінках газети «Правда» за 1 січня 1941 року у вигляді великого вірша, з якого наведемо тільки чотири дуже характерні рядки:

*...Наш каждый год победа и борьба,
За уголь, за размах металлургии!
А может быть к 16-ти гербам
Ещё гербы прибавятся другие...*

Отже радянське керівництво і в 1941 році мало намір робити те, що воно робило в 1939-1940 роках, а саме збільшувати територію СРСР. Ще в липні 1940 року нарком зовнішніх справ СРСР В. Молотов у розмові з міністром іноземних справ Литви В.Креве-Міцкявічусом заявив: «Сейчас мы убеждены более, чем когда-либо ещё, что гениальный Ленин не ошибался, уверяя нас, что вторая мировая война позволит нам завоевать власть во всей Европе, как первая мировая война позволила захватить власть в России...» [18, с.421-422]. Але в 1941 році на заході СРСР залишалася Німеччина.

Чи знало радянське керівництво про план «Барбаросса» нападу Німеччини на Радянський Союз? Так, знало. Колишній міністр оборони СРСР маршал Гречко ще в 1966 році заявив, що «...через 11 дней после принятия Гитлером окончательного плана войны против Советского Союза (18 декабря 1940 года) этот факт и основные данные решения германского командования стали известны нашим разведывательным органам» [20]. В монографіях [18, с.295-324] та [21, глава 13] детально описано чому радянське керівництво не вірило в можливість нападу Німеччини на СРСР. Переказ цих положень не є тематикою пропонованої статті, але все ж на деякі моменти хочеться звернути увагу. В 1941 році йшла війна Німеччини проти Великобританії на морі і в повітрі, а тому радянське керівництво припускало, що Гітлер, не почне війну проти СРСР, не закінчивши війну з Великобританією. Інакше, як в роки Першої світової війни, Німеччина одержувала війну на два фронти з наперед відомим програшним кінцем. Радянському керівництву було також відомо і про угруповання вермахту на території окупованої Польщі («генерал-губернаторство»), але офіційні особи в Берліні неодноразово запев-

няли, що це угруповання готується для висадки на Британські острови. І в [18, с.301] і в [21, с.295] прямо говориться про те, що радянське керівництво виходило з ідеї затяжної війни, і не вірило в можливість німецького «бліцкригу» проти СРСР. Якщо перекласти це положення на зрозумілу мову, то радянське керівництво виходило з того, що для війни проти СРСР потрібна серйозна підготовка, яка би включала пошиття зимового одягу для солдатів вермахту (як мінімум 6 млн. баранячих кожухів), виробництво танків з широкими гусеницями, масове виробництво лиж та лижного спорядження, зимового пального і мастил для танків, автомашин та зброї і т.д. [22, с.368]. Радянська розвідка за цим всім уважно стежила і ніяких ознак серйозної підготовки Німеччини до війни проти СРСР не знаходила. Колишній радянський розвідник Віктор Суворов (Богдан Різун), який втік у Великобританію, згадував [22, с.366], що в Академії ГРУ в Москві, де він вчився, їм пояснювали 8 способів, за допомогою яких перевіряли добуті плани Гітлера. Так от всі 8 способів дали негативну відповідь: Німеччина до війни проти СРСР не готова, а добуті плани – явна дезінформація. Тобто, аж до 22 червня 1941 року радянське керівництво точно не знало: план «Барбаросса» - це дійсний план війни, чи підроблений папірець, і не вірило, що в умовах війни з Великобританією Гітлер наважиться на авантюру.

З іншого боку, якщо Німеччина мала тільки один план «Барбаросса» (директива на розробку плану дана 21 липня 1940 року, остаточне затвердження – 18 грудня 1940 року) [23, с.77], то Генштаб Червоної Армії розробку плану на випадок війни з Німеччиною почав ще з жовтня 1939 року, причому упродовж 1940-1941 років було розроблено, як мінімум, чотири варіанти оперативного плану Червоної Армії, зміст яких свідчить тільки про підготовку наступальних дій радянських військ [18, с.497-498].

Стосовно переходу в наступ Червоної Армії існують такі дати: В. Суворов називає датою наступу 6 липня 1941 року [24, с.333], до цієї ж дати схиляється Б. Соколов [7, с.60]. М. Мельтюхов називає дату 15 липня 1941 року [18, с.499] як нижню межу термінів можливого нападу СРСР на Німеччину (операція «Гроза»).

Станом на 22.06.1941 року за даними М. Мельтюхова протистоячі угруповання були такими [15, с.39]:

Таблиця 5.1.2.

Співвідношення сил на Західному театрі бойових дій на 22.06.1941 року

	Червона Армія	Німеччина і союзники	Співвідношення
Дивізії	190	166	1,1:1
Особовий склад	3.262.851	4.329.500	1:1,3
Гармати та міномети	59.787	42.601	1,4:1
Танки та штурмові гармати	15.687	4.364	3,6:1
Літаки	10.743	4.795	2,2:1

Додамо, що в радянські часи (порівняйте з даними таблиці) говорилося тільки про 1.475 танків та 1.540 літаків нових типів, та ще про 37,5 тис. гармат та мінометів, які перебували на озброєнні Червоної Армії [23, с.11]. Про решту озброєнь говорити «забували». З іншого боку Б. Соколов вважає кількість німецької техніки завищеною. За його даними вермахт насправді мав лише 3.350 танків та штурмових гармат та 3.583 літаки [7, с.74]. Стосовно Червоної Армії, то після завершення мобілізаційного розгортання на основі плану МП-41, вона мала нараховувати 8,9 млн. чоловік особового складу, мала мати 106,7 тис. гармат та мінометів, до 37 тис. танків, 22,2 тис. бойових літаків, а також 10,7 тис. бронеавтомобілів, 91 тис. тракторів, та 595 тис. автомашин [18, с.392]. Радянські збройні сили були на той час найбільшою армією в світі і багатократно перевищували збройні сили Німеччини.

Окрім кількісного моменту, слід ще проаналізувати та порівняти якість підготовки особового складу збройних сил СРСР та Німеччини. Б. Соколов, посилаючись на результати досліджень новосибірських істориків К. Калашникова, В. Феськова та ін. наводить такі дані [7, с.66-69]. За досвідом планування і проведення операцій вермахт переважав Червону Армію у вищій командній ланці вдвічі, а в середній та молодшій ланці – втричі. Рівень оперативно-стратегічної та тактичної підготовки у вищій ланці був рівним, але в середній та молодших ланках перевага була в два, а то і в три рази на користь вермахту. По якості танків радянська перевага вважається двократною по середніх та легких танках, і абсолютною – по важких (таких танків у німців тоді просто не було). Зате по якості підготовки танкістів та рівню ремонту, евакуації та техобслуговуванню танків вермахт перевищував Червону Армію втричі. Бойова підготовка радянської піхоти оцінюється в два рази нижче, ніж у вермахті, зате як по якості артилерії, так і в підготовці артилеристів Червона Армія мала перевагу в 2–3 рази. За якість підготовки льотчиків, люфтваффе перевищувала радянські ВПС в 2–3 рази.

Погнавшись за великою кількістю бойової техніки, радянське керівництво змушене було жертвувати якістю бойової підготовки. Так, радянські танкісти одержували практику водіння танків в межах 5–10 годин, в той час, як для впевненого керування «товстошкірою» машиною потрібно, як мінімум, 25 мотогодин [7, с.62,120]. Пілоти люфтваффе йшли в бій тільки тоді, коли мали не менше 450 годин льотної підготовки, в той час, як льотна підготовка радянських льотчиків складала 30–180 годин [7, с.117; 15, с.56], причому обсяг льотної підготовки в межах 30 годин зустрічався частіше, ніж в межах 180 годин [7, с.62,117].

Велику роль відігравали бойові традиції. У Другу Світову війну вермахт вступив, маючи в кожному батальйоні по 5–6 офіцерів, які пройшли участь у Першій світовій війні [7, с.5]. Тобто більшість командирів дивізій вермахту в роки Першої світової війни командували полками, полкові командири – батальйонами і т.д. В Червоній Армії цього не було, оскільки царське офіцерство було значною мірою винищене в роки Першої світової та громадянської воєн, і добите репресіями 30-х років. Згідно з [7, с.5] до 1941 року в радянській дивізії нараховувалося 4–5

офіцерів з бойовим досвідом Першої Світової війни – менше, ніж їх було тоді в німецькому батальйоні.

Отже кадрова Червона Армія переважала вермахт за чисельністю, за якістю і кількістю бойової техніки, а вермахт вказані недоліки компенсував кращою якістю особового складу та рівнем експлуатації бойової техніки.

Велику роль грав також бойовий дух. Після перемог 1939-1940 років у бійців та командирів вермахту він був дуже високий, а німецький генералітет у 1941 році розраховував на ще один переможний бліцкриг. Якщо говорити про тодішніх червоноармійців, то в першу чергу слід мати на увазі статки сімей, з яких вони походили, а також зважити на те, що високий рівень озброєнь та військової промисловості досягався, серед іншого, за рахунок надзвичайно низького рівня життя радянських людей. Наприклад, за перших три роки третьої п'ятирічки витрати на оборону складали 26,4% всіх бюджетних асигнувань, в 1940 році – 32,6%, а в 1941 році на оборону планувалось витратити 43,4% державного бюджету. Для порівняння, в 1938/1939 фінансовому році Німеччина та Великобританія витратили на озброєння тільки 15% свого бюджету [25, с.145].

Але це все – на рівні загальнодержавних показників. Стосовно життя рядових громадян, то, наприклад, «заможне колгоспне життя» напередодні війни виглядало так [26]: за один трудовдень колгоспник одержував 1 карбованець, 2 трудовні за день він не міг виробити навіть теоретично. Зате щорічні податки були такими: за будинок – 20 крб., обов'язкова страховка (від пожежі і т.д.) – 10 крб., за корову – 5 кг. м'яса або 30 крб., а також 100 літрів молока, або 5 крб., за поросся – 1 кг. м'яса або 5 крб., за 0,5 га присадибної ділянки – 100 крб., примусова підписка на «добровільний» займ – 25-50 крб., і т.д. Попри всі славослов'я на адресу пролетаріату життя робітників не було набагато кращим. При тижневому (скоріш за все завищеному) заробітку в 100-125 крб., костюм коштував – 1.400 крб., пара взуття – 360 крб., кілограм масла – 24 крб. [27, с.284]. І після цього робітники і селяни йшли служити в Червону Армію. Додамо, що з 3,263 млн. військовослужбовців Червоної Армії, зосереджених у західних військових округах, 1,5 млн. або 46% склали мобілізовані мешканці приєднаних до СРСР у 1939–1940 рр. територій [28,с.291], і які не горіли особливим бажанням захищати сталінський режим.

Досить вдало вказану ситуацію описав дослідник А.В. Шубін: «...с Запада на Восток с большой скоростью двигалось плотное тело. С Востока не торопясь выдвигалась более массивная, но более рыхлая глыба, масса которой нарастала, но недостаточно быстрыми темпами» [15, с.39].

Катастрофа 1941 року та її наслідки

В умовах, коли обидва протистоячих угруповання планували розв'язувати бойові задачі наступом (вермахт – 22 червня, Червона Армія – 6-15 липня 1941 року, операція «Гроза»), випереджувальний напад вермахту мав для Червоної Армії катастрофічні наслідки. Вже на 10 липня 1941 року втрати ворогуючих сторін за даними М. Мельтюхова були такими [18,с.512]:

Таблиця 5.1.3.

Втрати Червоної Армії і вермахту на 10 липня 1941 року.

Назва	Червона Армія	Вермахт
Особовий склад (вбиті, поранені, полонені і т.д.)	815.700	79.058
Гармати і міномети	21.500	1.061
Танки	11.783	350
Літаки	4.013	826

Оскільки Червона армія готувалася до наступу, не були своєчасно проведені оборонні заходи: не були підготовлені до вибухів мости і залізниці, були ліквідовані секретні партизанські бази та розформовані партизанські загони, стала небоєготовою оборонна «лінія Сталіна», була розформована Дніпровська річна флотилія, яка унеможлиблювала перехід німців на лівий берег Дніпра. Все це призвело до того, що темпи просування вермахту на Схід були дуже високими. Так, наприклад, танкісти генерала Манштейна пройшли за 4 дні 255 км, а танкісти генерала Рейнгардта за 5 днів – 265 км [28, с.286]. На Західній Україні група армій «Південь» до 9 липня просунулись на Схід на 300-350 км [18, с.512].

Це мало наслідком те, що величезні запаси зброї та боєприпасів потрапили в руки німців. В прикордонних військових округах напередодні війни було зосереджено 75% всіх радянських ресурсів артилерійських снарядів, 84% мін, 80% патронів для гвинтівок і пістолетів, 96% патронів ДШК та 87% ручних гармат, в прикордонній зоні було розміщено 30 млн. штук снарядів та мін [29, с.80]. До кінця 1941 року було безповоротно втрачено 17,9 тис. бойових літаків та 20,5 тис. танків і САУ [31, с.180, 189], понад 101 тис. гармат та 6,3 млн. одиниць стрілецької зброї [31, с.198; 17, с.194]. Тільки катастрофічним станом озброєнь можна пояснити документ під назвою «Инструкция по борьбе с танками противника», яка вийшла 5 липня 1941 року за підписом генерала Ватутіна, в якій червоноармійцям наказувалося «заготавлювать грязь-глину, которой забрасывать смотровые щели танка». Кидатися «грязью и глиной» мали червоноармійці військового округу, який за два тижні до цього мав на озброєнні 3.319 польових гармат всіх калібрів та 582 зенітні гармати [32, с.523]. Але трагедія полягала ще й в тому, що окрім величезної кількості втраченої зброї та боєприпасів, були втрачені й потужності з їх виробництва. В. Суворов [32, с.126] з посиланням на книгу Н. Вознесенського «Военная экономика СССР в период Великой Отечественной войны» за 1947 рік, наводить такі дані: в 1941 році німцями було захоплено 303 радянських порохових, патронних та снарядних заводи, які мали річну продуктивність випуску 101 млн. снарядних корпусів, 32 млн. корпусів артилерійських мін, 24 млн. корпусів авіабомб, 61 млн. снарядних гільз, 30 млн. ручних гранат, 93.600 тонн пороху та 3.600 тонн тротилу. Це все складало 85% потужностей Наркомату боєприпасів СРСР. На снарядних заводах були зосереджені мобілізаційні запаси найціннішої сировини: свинця, латуні, легованої сталі, і т.д. І це все потрапило в

руки Німеччини і було використано для війни проти СРСР. До цього додамо, що було втрачено 80% потужностей з виробництва алюмінію, без якого є неможливо випуск літаків [34, с.444]. Була знищена військово-топографічна служба, без якої армія неспроможна воювати. Ось приклад: в результаті раптового нападу німців, у 1941 році на всю 186-у стрілецьку дивізію Червоної Армії припадала всього одна топографічна карта [35, с.249].

Нехватка зброї ставала катастрофічною. Вже восени 1941 року в деяких частинах 1 гвинтівка припадала на трьох червоноармійців [17, с.268], а в дивізіях народного ополчення, під час битви за Москву, 1 гвинтівка – на чотирьох ополченців [36]. Колишній начальник ГАУ Червоної Армії Яковлев Н.Д. згадував, що замість гвинтівок доводилось видавати червоноармійцям шаблі з надписом «Боже, царя храни!» [29, с.82]. Все це справляло негативний вплив на боєздатність Червоної Армії.

За даними армійських аналітиків США, після 6 – ти місяців війни було розгромлено 229 дивізій Червоної Армії [25, с.204]. Теза радянської історичної науки про те, що приєднані в 1939 – 1940 рр. території покращили обороноздатність СРСР не підтверджується фактами, оскільки з 229 розгромлених дивізій – 118, або 51,5% були розгромлені саме на цих територіях [37, с.162]. Станом на жовтень 1941 року від кадрової Червоної Армії залишилось 8% початкової кількості [37, с.165]. За даними, які наводяться в монографії [38, с.620] до кінця 1941 року збереглося тільки 7% початкової кількості кадрової Червоної Армії. 3 73 генералів Червоної Армії, які потрапили в німецький полон в роки війни, 63 (або 80%) потрапили в полон в 1941 році [28, с.287].

Якщо перейти до абсолютних цифр, то в промові 11 грудня 1941 року А. Гітлер заявив, що до 1 грудня 1941 року в німецький полон потрапило 3.806.865 червоноармійців, а зальні втрати Червоної Армії німецькі генерали оцінювали у 8 – 10 млн. чоловік [39, с.198; 7, с.361]. Б. Соколов втрати Червоної Армії станом на 1 грудня 1941 року оцінює у 3,9 млн. полонених, 1,775 млн. загиблих, близько 1,97 млн. евакуйованих поранених та близько 590 тис. евакуйованих хворих. Всього, таким чином, загальні втрати по Б. Соколову склали 8,235 млн. чоловік [7, с.361]. Меншу, і на наш погляд більш реальну цифру втрат Червоної Армії за 1941 рік наводить дослідник з Ізраїлю М. Шаулі: 0,5 млн. загиблих, 1,3 млн. поранених та 3,8 млн. червоноармійців, які потрапили в німецький полон [40, с.339]. Загалом - 5,6 млн. червоноармійців. Для порівняння, втрати вермахту і люфтваффе на 1 грудня 1941 року склали 162.314 вбитих, 571.767 поранених та 33.334 тих, хто пропав безвісти [39, с.199]. Загалом 767.415 чоловік. Таким чином, співвідношення втрат збройних сил Німеччини та СРСР складало 1:4,3, якщо брати за основу дані М. Шаулі, та 1:10,7, якщо брати дані Б. Соколова. До кінця року втрати німців значним чином не змінилися. За даними генерала Гальдера втрати збройних сил Німеччини упродовж 22.06 – 31.12 1941 року склали 173.722 вбитих та 35.883 тих, хто пропав безвісти [31, с.223]. Всього 209.605 чоловік.

Отже, в 1941 році чудово озброєна кадрова Червона Армія, яка мала бойовий досвід 1939 – 1940 рр., але яка і так за деякими параметрами поступала-

ся вермахту (див. вище), через несподіваний напад понесла величезні втрати і була розгромлена. Надалі залишки цієї армії поповнювалися за рахунок набагато слабе підготовлених, аніж кадровики, резервістів.

З'єднання Червоної Армії, сформовані головним чином з резервістів протягом війни несли більші втрати, аніж бойові частини вермахту з таких причин:

1. Основним видом бойових дій Червоної Армії, згідно з радянською військовою доктриною вважався наступ. В роки Великої Вітчизняної війни 70% операцій Червоної Армії мали наступальний характер, і тільки 30% - оборонний характер [23, с.481]. А в наступальних операціях втрати наступаючої сторони перевищують втрати сторони, яка обороняється, приблизно у співвідношенні 3:1.

2. Це співвідношення для частин Червоної Армії, сформованих з резервістів було ще більшим з таких причин

а. Слаба військова підготовка. Основна маса резервістів до війни призивалася тільки на кілька тижнів на рік на військові збори, але дійсну військову службу не служила [39, с.77]. Що це означало в умовах бойових дій пояснимо на прикладі дивізії народного ополчення, які формувалися з тих же резервістів, і які потім увійшли до складу Червоної Армії. З джерела [41] дізнаємося, що з 8.731 бійця 1 – ї дивізії народного ополчення – 5.246 **не стріляли ні разу**, а з 970 бійців та командирів 3 – го стрілецького полку 3-ї дивізії народного ополчення, які приймали участь в контрольних стрільбах – 289 **не виконали вправи по стрільбі з бойової гвинтівки**. І такі, з дозволу сказати «бойові підрозділи» кидалися проти відмінно вишколених частин вермахту.

б. Бойові частини, як правило поповнювалися не підготовленими маршовими підрозділами, а слабо навченим маршовим поповненням. Командири скаржилися, що «...необстрелянные и недостаточно обученные люди сразу вливаются в боевые порядки и начинают вести бой. Получалась большая диспропорция в боевых качествах между бойцами, закаленными в боях, и новичками, которые еще не были обстреляны. Первые в боевой обстановке дрались хорошо. Вторые же были менее устойчивы и часто вначале поддавались панике» [7, с.39]. Як наслідок, бойові частини, в яких було багато малонавчених новачків, не виконували бойових задач і несли великі втрати.

в. Масовий характер радянського наступу. Американський дипломат А.Гарріман згадував, що американських військових завжди дивував радянський наступ, який носив масовий характер. За їх словами росіяни йшли хвиля за хвилею. Німці їх буквально косили, але в результаті одна хвиля обов'язково проривалася [7, с.354]. Наприклад, в монографії [42, с.76]. повідомляється, що на початку 1942 року щодня на Східному фронті гинуло 22 тисячі червоноармійців. Щодня !!! Ця книга вийшла ще у радянські часи – можливо цю цифру цензор просто прогавив, але важко не погодитися з думкою Б. Соколова про те, що для Червоної Армії мали вагу тільки сталінські накази перемагати, не рахуючись з втратами [7, с.366]. З цієї метою особовий склад Червоної Армії оброблявся в дусі жертвовності за допомогою міфів про 28 героїв – панфіловців, про Олександра Матросова та Миколу Гастелло і т.д., які, як переконливо показано в [7, с.157 – 219] нічого спільного з дійсністю не мали.

3. Слаба підготовка резервістів призводила до великих втрат в людях та бойовій техніці навіть у тих операціях, де Червона Армія оборонялася. Як приклад, в боях на Курській дузі Червона Армія, обороняючись втратила 6 тис. одиниць бронетехніки, а вермахт, наступаючи втратив тільки 1,5 тис. одиниць бронетехніки. [43]. В зв'язку з цим необхідно згадати про танковий бій під Прохоровкою, який відбувся 12 липня 1943 року. За радянськими даними в цій, найбільшій в історії Другої світової війни танковій битві, в якій прийняло участь з обох боків до 1.200 танків, німці втратили 400 танків та 10 тис. солдат і офіцерів [23, с.394]. Справжню цифру втрат у цій танковій битві на базі німецьких архівів встановив Б. Соколов [39, с.135 - 137]. Виявилось, що в танковому бою прийняли участь 850 танків і САУ 5 – і гвардійської танкової армії генерала Павла Ротмістрова та 273 німецьких танки та штурмових гармат (включаючи 15 «тигрів») 2-го танкового корпусу СС обергрупенфюрера Пауля Хауссера [39, с.135 – 136]. В результаті бою німці безповоротно втратили 5 танків (!), та ще 38 танків і 12 штурмових гармат були пошкоджені [39, с.136]. Радянські втрати склали 334 безповоротно втрачених танки і САУ [39, с.136]. В результаті бою Прохоровка була захоплена німцями, які контролювали її аж до 17 липня, коли вона була залишена в рамках планового відходу німецьких військ до позицій, з яких починалася операція «Цитадель». За цей бій Сталін хотів віддати Ротмістрова під суд, але потім було вирішено (з пропагандистською метою) вважати поразку під Прохоровкою перемогою, що й врятувало невдачу – командарма. Після опублікування цих даних Союз ветеранів Росії подав на Б. Соколова в суд, але той суд виграв [44, с.616]. Здається, це був перший судовий процес на теренах колишнього СРСР, де в судовому порядку визначалася правильність підрахунку втрат в роки радянсько – німецької війни. Пізніші обчислення, результати яких наведені в [45,с.34], показали, що в результаті бою під Прохоровкою радянські втрати склали 341 танків та самохідних гармат, 10 тис. чоловік вбитими, пораненими та тих хто пропав безвісти. Німецькі втрати – 800 чоловік, в тому числі 149 вбитих, а також 40 підбитих та знищених бронемашин.

4. Бойова техніка в Червоній Армії виступала, перш за все не як засіб мінімізації людських втрат, а як самостійна цінність, заради збереження якої не гріх пожертвувати і людським життям. З цього приводу, досить згадати, як маршал Жуков пояснював президенту США Д. Ейзенхауеру те, яким чином радянські війська долали мінні поля [7, с.366 – 367]. Спочатку пускали піхотинців, які ціною власного життя підривали протипіхотні міни, а потім в прохід, який таким чином утворювався, йшли сапери, які знімали протитанкові міни, щоб танки змогли пройти мінне поле без втрат.

5. Кидаючи проти вермахту дивізії резервістів, Сталін переводив війну – бліцкриг у війну на виснаження. Вже до 31 грудня 1941 року було сформовано або переформовано 821 еквівалент дивізій (483 стрілецькі дивізії, 73 танкові, 31 моторизована, 101 кавалерійська та ще 266 танкових, стрілецьких та лижних бригад) [46, с.39]. Згідно [7, с.329] до кінця 1941 року в лави збройних сил СРСР було мобілізовано приблизно 11 млн. чоловік. І тут треба згадати, що за планом

«Барбаросса» формування додаткових дивізій (або, як ще їх називають, дивізій другої лінії) не передбачалося, а сам план «Барбаросса» був планом одноактної кампанії [18, с.501]. Все було підкорене ідеї першого сильного удару, який, за розрахунками німецького командування, мав вирішити результат війни найпізніше на початок осені 1941 року [18, с.501]. Як відмічається в [46, с.39] весь шлях від кордону і на схід (до Ростова, Москви і т.д.) дивізії вермахту пройшли практично в незмінному складі, причому ці підрозділи губили людей, техніку, а також елементарно стомлювались. Швидкі ж темпи формування нових дивізій та бригад Червоної Армії призвели до того, що темпи їх формування влітку та восени 1941 року перевищили темпи їх знищення в німецьких «котлах» [46, с.40]. Це все переводило радянсько-німецьку війну, у війну на виснаження, де перемагає та з сторін, яка має більші людські ресурси. У Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. цією стороною виявився Радянський Союз.

За даними російських військових істориків [10, с.245] всього упродовж 1941 – 1945 років у Червоній армії служило 37млн. 476 тисяч 700 чоловік, в тому числі станом на 22 червня 1941 року в Червоній Армії та у Військово-морському флоті перебувало на обліку 4.826.907 військовослужбовців, а потім було призвано ще 29.574.900 чоловік. Багато дослідників вважають цю цифру заниженою. Наприклад, за даними М. Мельтюхова [15, с.37] станом на 22 червня 1941 року Червона Армія нараховувала 5.774.211 чоловік, в тому числі 4.605.321 – в сухопутних військах, 475.676 – в авіації, 353.752 у військово – морському флоті, 167.582 – у прикордонних військах та 171.900 чоловік у військах НКВС. Соколов Б. додає [8, с.31], що незрозуміло яким чином була одержана цифра 34.476.700 мобілізованих, оскільки ніяких розрахунків, чи посилай на документи не проводилось, а отже перевірити її достовірність неможливо. Натомість, за його розрахунками кількість мобілізованих у збройні сили СРСР (в Червону Армію, у воєнізовані підрозділи інших наркоматів, безпосередньо у бойові частини, і т.д.) складає 42,9 млн. чоловік [8, с.32]. В Німеччині було мобілізовано у збройні сили 15,9 млн. чоловік [7, с.329], в тому числі проти СРСР Німеччина із союзниками мобілізувала 14 млн. чоловік [7, с.352]. Порівнюючи цифри 42,9 млн. чоловік мобілізованих у СРСР, проти 14 млн. мобілізованих Німеччиною та її союзниками, приходимо до висновку, що в разі провалу блицкригу ніяких шансів на виграш війни проти СРСР у Німеччини не залишалось.

Водночас війна на виснаження збільшувала втрати СРСР, тим більше, що навіть у 1944 році вермахт за якістю підготовки бойового складу все ще перевищував Червону Армію. За обчисленнями американських істориків, у 1944 році співвідношення бойової ефективності німецьких та радянських солдатів складало 6:1 [47, с.243]. Це чудово розуміли радянські військові спеціалісти. Начальник відділу 4-го окремого управління бойової підготовки Червоної Армії комбриг Федоров вже у перший день війни підозрював: «...куда там сейчас до обучения... Теперь будут давить массовостью – людьми, да и стоит ли хорошо учить, если будут бросать в бой дивизию за дивизией, пока не сломают немецкое наступление» [30].

Як впливає з наведеного вище, втрати Червоної Армії в роки війни перевищували втрати вермахту. Залишилось вияснити – наскільки.

Література

- 1.** Урланис Б.Ц. История военных потерь /Б.Ц. Урланис. – М.-СПб: Полигон – АСТ, 1998. – 558 с.
- 2.** Всемирная история. Даты и события.–М.: Международные отношения, 1968.–320 с.
- 3.** Книга рекордов Гинесса. – М.: Прогресс, 1991. – 315 с.
- 4.** Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. - 215 с.
- 5.** Всемирная история войн. – Минск: ООО «Харвест», 2005. – 315 с.
- 6.** Потери во второй мировой войне // Аргументы и факты в Украине. – 2008. – 7 мая.
- 7.** Соколов Б.В. Вторая мировая: факты и версии /Б.В. Соколов. – М: АСТ – ПРЕСС КНИГА, 2005 – 432 с.
- 8.** Соколов Б.В. Кто воевал числом, а кто – умением /Б.В. Соколов. – М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2011. – 288с.
- 9.** Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження: [наукова монографія] /О.Г. Лавер. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно видавничий відділ у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
- 10.** Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. 608 с.
- 11.** Военно – исторический журнал. – 2000. - № 2. – С. 22.
- 12.** Правда Виктора Суворова – 2. Восстанавливая историю Второй мировой. – М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2007. – 318 с.
- 13.** Кульчицкий С.В. Демографічні втрати України в XX столітті /С.В. Кульчицкий. // Дзеркало тижня. – 2004 - 2 жовтня – С.21.
- 14.** Правда Виктора Суворова – 3. Восстанавливая историю Второй мировой. – М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2007. – 320 с.
- 15.** Мельтюхов М. Проблема соотношения сил сторон к 22 июня 1941 года /М. Мельтюхов. // Великая Отечественная катастрофа – 3. – М.: «ЯУЗА» - «ЭКСМО», 2008. С. 5-60.
- 16.** Бунич И. Операция «Гроза». Ошибка Сталина /И Бунич. - М.: Изд-во Яуза, 2008. – 688с.
- 17.** Солонин М. С. Фальшивая история Великой войны /М.С. Солонин. – М.: «ЯУЗА» - «ЭКСМО», 2008. – 320 с.
- 18.** Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1931-1941 (документы, факты, суждения) /М.И. Мельтюхов. – М.: Вече, 2000. – 608 с.
- 19.** Платонов О. Бич божий: величие и трагедия Сталина /О. Платонов. – М.: Алгоритм, 2005 – 415 с.
- 20.** Военно исторический журнал. 1966. - №6. – С. 8.
- 21.** Судоплатов П. А. Тайная жизнь генерала Судоплатова. Книга 1 /П.А. Судоплатов. – М.: Современник: Олма-Пресс, 1998. 510 с.
- 22.** Суворов В. Самоубийство: зачем Гитлер напал на Советский Союз? /В.Суворов. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 832 с.
- 23.** Великая Отечественная война. 194-1945. Энциклопедия – М.: Советская Энциклопедия, 1985. – 832 с.
- 24.** Суворов В. Ледокол. Кто начал вторую мировую войну? /В. Суворов. – М.: Изд. Дом «Новое время», 1993. – 351 с.
- 25.** Правда Виктора Суворова. – М.: «Яуза», 2007. - 352 с.
- 26.** Александров. К. О Сталине, Власове и военных потерях [Электронный ресурс]. /К. Александров. Режим доступу: http://www.pk25.ru/news/russia10_05_10_aleksandrov_o_staline_vlasove_i_voennyh.html.
- 27.** Хмельницкий Дм. Выставка «Советский рай» /Дм. Хмельницкий. // Сверхновая правда Виктора Суворова. – М.: Яуза – пресс, 2010. - 320 с.
- 28.** Буровский А. М. Великая гражданская война 1939 – 1945 /А.М. Буровский. – М.: Яуза, Эксмо, 2009. – 496 с.
- 29.** Закорецкий К. ВИП – методом о планах 41 – го / Закорецкий К. // Новая правда Виктора Суворова – М: Яуза – пресс, 2009.- С. 55-149.
- 30.** Спасибо Вл. Зачем врут? [Электронный ресурс]. – 2010, 20 мая. - Режим

доступу: <http://viperson.php?ID=626440>. **31.** Соколов Б.В. Третий рейх. Мифы и действительность /Б.В. Соколов. – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – 480 с. **32.** Солонин М. 25 июня. Глупость или агрессия? /М. Солонин – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 640 с. **33.** Суворов В. День «М» /В. Суворов. – М.: Изд –во АСТ, 2006. – 332 с. **34.** Морозов А. Si vis pacem para bellum /А. Морозов. // Великая Отечественная катастрофа – 3. – М.: «Яуза» - «ЭКСМО», 2008. - С. 436-446. **35.** Суворов В. Последняя республика. Ч. 1. /В. Суворов. – М.: АСТ, 1995. – 480 с. **36.** Костиков В. С чего начинается Родина /В. Костиков. // Аргументы и факты в Украине. – 2004. - №32. – С. 4. **37.** Суворов В. Альтернативная реальность 1941. Все могло быть иначе /В. Суворов, А. Исаев, М. Барятинский, С. Кремлев. – М.: Яуза, Эксмо, 2010. – 256 с. **38.** Мунчаев Ш.М. Политическая история России /Ш.М. Мунчаев, В.М. Устинов. – М.: Изд. Группа НОРМА-ИНФРА, 2000. – 789 с. **39.** Соколов Б. Красный колосс: почему победила красная армия? /Б. Соколов. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. 352с. **40.** Правда Виктора Суворова. Новые доказательства. – М.: Яуза-пресс, 2008. – 384 с. **41.** Доценко Д. Пушечное мясо страшного лета /Д. Доценко. // Независимое военное обозрение. – 2005. – 17 июня. **42.** Войонмаа В. Дипломатическая почта /В. Войонмаа. – М.: Прогресс, 1984. – 284 с. **43.** Спасибо В. Состязание танковых заводов /В. Спасибо. // Независимое военное обозрение. – 2003. – 4 июля. **44.** Кара-Мурза С. Советская цивилизация. Книга первая. /С. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2002. – 640 с. **45.** Поликарпов М. Крушение цитадели /М. Поликарпов. // Новое время. – 2003. № 27. – С. 32 – 34. **46.** Исаев А.И. Антисуворов. Десять мифов Второй мировой. /Исаев. А.И. – М.: Яуза, Эксмо, 2006. 413 с. **47.** Грицак Я. Нарис Історії України: формування модерної української нації ХІХ –ХХ ст. /Я. Грицак. - К.: Генеза, 1996. – 360 с. **48.** Медведев Д. Переписывание итогов Отечественной войны – моральное преступление [Электронный ресурс]. – 2011, 17 ноября. – Режим доступа: <http://www.vz.ru/news/2011/11/17/539419.html>.

Додаток 5.2. Втрати Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни

Визначення втрат Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни являє собою складне завдання через ряд обставин.

По-перше, слід відмітити погану постановку обліку кадрів та погану збереженість документів, особливо за 1941-1942 роки. Справа в тому, що після радянсько-фінської війни рядовий та сержантський склад Червоної армії був позбавлений посвідчень особи – книжок червоноармійця, що не тільки відкривало широкі можливості для розвідників та диверсантів противника (ім досить було мати червоноармійську форму і знати номери дислокованих в даному районі частин), але і ускладнювало визначення чисельності особового складу та величини втрат навіть у мирний час. У переддень нового 1941 року майбутній маршал Конєв підняв питання про введення в Червоній Армії похоронних команд, але Сталін відповів, що непотрібно [1]. Очевидно, вважалося, що «Красная Армия всех сильней» і в похоронних командах не буде потреби. Правда, 15 березня 1941 року з'явився наказ Наркома оборони №138 «Положение о персональном учете потерь и погребении личного состава Красной Армии в военное время» [2, с.314-315]. Згідно з цим наказом для бійців та командирів вводилися індивідуальні медальйони, де вказувались ПІБ, звання, рік та місце народження, адреса сім'ї його власника. Солдати ці медальйони називали «смертниками» [1]. Але весь особовий склад Червоної Армії забезпечити медальйонами не встигли, більше того, 17 листопада 1942 року медальйони були відмінені [2, с.315]. Відміна медальйонів, хоча і диктувалася бажанням не пригнічувати військовослужбовців думами про можливу смерть (багато хто з цієї причини взагалі відмовлявся брати медальйони), але це все ще більше заплутало облік втрат. Книжки червоноармійця були введені 7 жовтня 1941 року, але ще на початку 1942 року не всі червоноармійці були ними забезпечені [2, с.315]. Через великі втрати, і, як наслідок велику плинність особового складу, питання його обліку в Червоній Армії протягом війни було вкрай незадовільним. В наказі замнаркома оборони від 12 квітня 1942 року відмічалось, що на персональному обліку перебувала тільки третина дійсного числа вбитих [2, с. 315], а наказ наркома оборони виданий через три роки (7 березня 1945 року) констатував, що «... военные советы фронтов, армий и военных округов не уделяют должного внимания этому вопросу» [2, с.315]. Ось конкретний приклад, який характеризує рівень обліку у частинах Червоної Армії. За офіційними радянськими даними Кенігсберг штурмувало 134 тис. червоноармійців, зате медаль «За взятие Кенигсберга» одержало 740 тис. чоловік! [3].

По-друге, причиною того, що «внизу» погано вівся облік кадрів, було також те, що «згори» не було єдиної структури, яка би протягом всієї війни займалася цією справою. Якщо вести мову про загиблих, то цим питанням по черзі займалися в Генеральному штабі, потім в Головному управлінні формування та укомплектування військ, потім в Центральному бюро з персонального обліку втрат особового складу діючої армії, а потім в Головному управлінні кадрів. [4].

По-третє, Сталін та радянське керівництво настільки «високо» цінували пам'ять про полеглих червоноармійців, що видали в квітні 1942 року постанову Раднаркому, згідно з якою завдання по похованню загиблих бійців Червоної Армії покладалося не на державу, а на виконками місцевих та обласних рад, тобто, реально на колгоспи [1]. Постанова від 18 лютого 1946 року, окрім місцевих рад, покладала обов'язки по похованню загиблих червоноармійців ще й на місцеві військкомати [1]. Як ці постанови виконувалися, можна дізнатися з джерела [5]: станом на 2007 рік не поховано, або вважаються втраченими поховання 4-4,5 млн. солдатів та офіцерів Червоної Армії. Потрібно додати ще таке. У випадку санітарних поховань залишків радянських воїнів, документи, які знаходили у загиблих, передавалися у військкомати, де вони в більшості випадків таємно знищувалися [5]. Причина цього була проста: сім'я солдата, який загинув на фронті, в 50-х роках отримувала щомісячну допомогу у розмірі 5 рублів, а сім'я того, хто пропав безвісти, не одержувала нічого [5]. На кожному «невідомому солдату» держава економіла, таким чином, 60 рублів щороку. Сума невелика, але не слід забувати, що на кінець війни нараховувалось від 5 до 9 млн. тих, хто пропав безвісти [5]. Наприклад, в 2007 році в Росії було виявлено й поховано 14.587 залишків бійців Червоної Армії, але в них було знайдено всього 506 документів, медальйонів та інших речей, які дозволяють ідентифікувати особу, причому вдалося точно ідентифікувати тільки 162 чоловіки [6]. В травні 2007 року на Україні, на Донеччині, з 150 залишків загиблих червоноармійців вдалося ідентифікувати по книжці червоноармійця тільки одного [7]. З огляду на вищесказане, не можна не погодитись з думкою авторів книги [8, с.227,243] про те, що в епоху сталінізму людські життя не просто не мали ніякої ціни, а й були своєрідною сировиною для досягнення вищих державних цілей. У даному випадку, для перемоги над Німеччиною.

По-четверте. Під час бойових дій кожна з сторін намагається применшити свої власні втрати, і навпаки – завищити втрати супротивника. В Червоній Армії первинні звіти про втрати (на рівні командирів взводів), як правило в архівах не зберігалися [9, с.9]. Звіти командира базувалися як на особистих враженнях від результатів бою, де він спостерігав можливу загибель своїх бійців, так і на показаннях підлеглих про загибель когось з товаришів, а також на фактах відсутності когось з бійців після завершення бою. Тут був присутній суб'єктивний фактор, оскільки автор звіту намагався применшити дані про власні безповоротні втрати, або повідомити про них із запізненням. Це дозволяло одержувати додаткові пайки і поряд з завищеними даними про втрати ворога покращувати думку начальства про результати власної бойової діяльності. Вищестоячі інстанції (на рівні командирів рот, батальйонів, полків і т.д.) такі дані в свою чергу ще більше «покращували». Слід мати на увазі, що цим «грішили» не тільки в Червоній Армії, але й у вермахті. А. Буровський [10, с. 488] з цього приводу зауважує, що якщо приймати всерйоз всі дані Совінформбюро то вийде, що Червона Армія в роки війни перебила 3 мільярди (!) солдатів вермахту, а вермахт, в свою чергу, якщо вірити пропаганді Геббельса, перебив на Східному фронті 1 мільярд червоноармійців. Загалом виходить, що упродовж 1941-1945 років з обох боків загинуло

4 млрд. військових! І це в той час, коли в 1950 році, через 5 років після закінчення війни, все населення Земної кулі складало 2,528 млрд. чоловік [11].

Тобто, подібна інформація про втрати ворогуючих сторін сміливо заслуговує на роль «каламутного джерела», і її аж ніяк не можна використовувати для конкретних розрахунків. Більше того, подібні маніпуляції з цифрами приводили до серйозних прорахунків під час планування бойових операцій. Ось конкретний приклад. 5 травня 1942 року, напередодні німецького наступу в Криму, Генеральний штаб Червоної Армії підготував «Сводную ведомость о трофеях наших войск и потерях противника за период с 6 декабря 1941 года по 20 апреля 1942 года». З її текстом можна познайомитись в [12, с.303 - 307]. В цьому документі твердиться, що за вказаний період часу вермахт втратив тільки вбитими 786 тис. чоловік, а загальні втрати (разом з пораненими і обмороженими) склали 2,5 млн. чоловік, тобто 75 % всієї чисельності німецьких військ на Східному фронті [12, с.120, 304]. З цих даних виходило, що Німеччина - на порозі капітуляції, а тому наступ Червоної Армії під Харковом та на Керченському півострові був цілком логічним та обгрунтованим. Як виявилось, насправді всі німецькі втрати за вказаний проміжок часу склали 373.876 чоловік, в тому числі 99.991 вбитими та тих, хто пропав безвісти [12, с.120]. А тому замість очікуваної капітуляції радянське керівництво одержало несподіваний наступ вермахту, в результаті чого німці дійшли до Волги та передгір'їв Кавказу.

Через відсутність точної інформації, дані більшості дослідників про втрати Червоної Армії носять наближений характер. Різні методи обчислення військових втрат наведені в статті професора Л. Рибаківського [13]. Точною є тільки цифра загиблих офіцерів Червоної Армії. Підрахунок втрат офіцерів зайняв багато років, і був завершений в основному в 1963 році [9, с.26]. Всього, за цими підрахунками, в роки Великої Вітчизняної війни загинуло 1 мільйон 23 тисячі 100 радянських офіцерів [14, с.430]. Б. Соколов провів своє дослідження, виключивши з числа загиблих офіцерів політруків та ін., тобто тих, кого за термінологією, прийнятій на Заході, називають військовими чиновниками. В нього вийшло близько 784 тис. загиблих бойових офіцерів Червоної Армії [9, с.27]. Для порівняння, безповоротні втрати офіцерів вермахту на Східному фронті за період з червня 1941 року і по листопад 1944 року склали 65,2 тис. чоловік [9, с.26].

Оцінки радянських військових втрат за даними різних дослідників суттєво різнилися. Так, французький військовий аташе в Москві генерал А.Гільйом оцінював втрати Червоної Армії у 7,5 млн. вбитих та 3 млн. померлих від ран. Загалом 10,5 млн. загиблих військовослужбовців [15]. На середину березня 1945 року британська оцінка радянських безповоротних військових втрат складала астрономічну величину – 30 млн. чоловік! [2, с.362]. Станом на 1 червня 1946 року за списками військових частин, лікувальних установ, військових комісаріатів і т.д. загиблими та тими, хто пропав безвісти вважалися 8.240.362 військовослужбовців, а через рік ця цифра зросла ще на 1.678.280 чоловік [4]. Тобто, станом на середину 1947 року вже було відомо, що на війні загинуло та пропало безвісти 9.918.582 червоноармійців, і ця цифра продовжувала зростати. А.Сте-

панов і А.Уткін оцінюють кількість загиблих червоноармійців у 19,5 млн. чоловік [17, с.176].

У 1959 році була опублікована книга радянського полковника К.Д.Калінова, який перейшов на Захід, під назвою «Советские маршалы имеют слово», де він навів такі дані про радянські втрати: 8,5 млн. червоноармійців полягли на полі бою, 2,5 померли від ран та ще 2,6 млн. померли в полоні [2, с.311]. Загалом загинуло 13,6 млн. червоноармійців. Ці цифри були прийняті рядом закордонних дослідників за близькі до істинних цифр втрат Червоної Армії, і потрапили в книгу «Итоги второй мировой войны», яка була перекладена в СРСР у 1957 році [18, с.600]. В середині 60-х років вчені Східної Німеччини (колишня НДР) втрати Червоної Армії оцінили у 8 млн. загиблих [19, с.138].

Б.Ц.Урланіс у 1972 році оцінював втрати Червоної Армії у 10 млн. загиблих, а західні дослідники С.Максудов (у 1977 та в 1998 рр.), Р.Сівард (у 1991 році) та Ж.Дельма (у 1994 р.) – відповідно у 9,5 млн., 8,5 млн. та 8,6 млн. загиблих [20]. За підрахунками відомого радянського демографа В.Козлова військові втрати СРСР склали 15-20 млн. чоловік, в тому числі втрати Червоної Армії – 11-13 млн. загиблих [21, с.138]. За підрахунками генерал-полковника Д.Волкогонова втрати Червоної Армії склали 10 млн. загиблих, а професор А.Мерцалов втрати Червоної Армії оцінював у 14 млн. загиблих, а втрати вермахту у 2,8 млн. загиблих [22, с.106; 23, с.137]. Станом на 2000 рік демограф А.Кваша визначав втрати Червоної Армії у 14,3 млн. загиблих [24].

Займалися статистикою втрат також і російські військові історики. В монографії [14, с. 237] ними наводиться цифра 8 млн. 668 тисяч 400 загиблих у Велику Вітчизняну війну червоноармійців, хоча, як зазначається в цьому ж джерелі, за роки війни було виписано всього 12 млн. 400 тисяч 900 «похоронок» [14, с.240]. Подібна розбіжність даних пояснюється тим, що російські військові історики не вивчали втрати партизан, підпільників, народних ополченців і т.д., які загинули в бою із зброєю в руках, а тому багатьма дослідниками ця цифра втрат вважається заниженою. Цікаво, що М.Солонін, опираючись на дані монографії [14] вивів вищу цифру загиблих червоноармійців – 10,72 млн., причому, на його думку, могло бути виписано 13,6 млн. «похоронок» [25, с.267], що співпадає з цифрою втрат, наведеною згадуваним вище полковником Каліновим. До речі, колишній міністр оборони СРСР, маршал Язов, який вперше озвучив цифру 8,668 млн. загиблих червоноармійців [26], у своєму інтерв'ю агентству РИА Новости 7 травня 2009 року визнав, що спочатку в комісії по підрахунку втрат, створеної за його наказом, вийшла цифра 11,2 млн. загиблих червоноармійців, але потім її «скоректували» в бік зменшення [27].

Є й інші оцінки втрат Червоної Армії. Згідно [28] маршал Конєв ще в 1962 році в приватній розмові оцінював втрати Червоної Армії у 10 млн. загиблих, американський дослідник Тімашев – у 12,2 млн., а французький статистик Бірабен та російський письменник Солженіцин – у 20 млн. загиблих червоноармійців. За даними А.Первишина всього за роки війни загинуло 17,774 млн. червоноармійців [29, с.21]. Керівник Головної редакційної колегії «Книги пам'яті України»

генерал армії І. Герасимов дав таку оцінку радянських втрат: 16,2 млн. безповоротно втрачених рядових і сержантів, 2 млн. офіцерів, та ще 3-4 млн. тих, хто пропав безвісти [30]. Всього 21,4 - 22,4 млн. загиблих, або тих, хто пропав безвісти військовослужбовців, причому 17,5 млн. з цього числа втрат припадає на Росію [30]. В електронному банку даних, що знаходиться на Поклонній горі в Москві, зібрана інформація про військовослужбовців Червоної Армії, які загинули, або пропали безвісти роки війни. Станом на 1995 рік була зібрана інформація про 19,5 млн. чоловік, а на 2011 рік – на 21 млн. чоловік [31;32,с.165]. Хоча дані на деяких загиблих червоноармійців повторюються. Колишній помічник начальника ЦАМО полковник С.Льєнков провів величезну роботу по виключенню дублерів з картотеки загиблих червоноармійців. За його даними в роки війни було безповоротно втрачено 13,85 млн. червоноармійців, проте С. Льєнков мав справу з базою даних на кінець 2000 року, після чого вона продовжувала поповнюватись і далі [9, с.30,68]. Після С.Льєнкова цю роботу продовжив В.Єлісєєв. Станом на травень 2010 року, за його даними, кількість безповоротно втрачених червоноармійців перевищила 15 млн. чоловік, хоча сам В.Єлісєєв вважає більш реальною цифру 16 млн. безповоротно втрачених червоноармійців [33].

Б.Соколов вважає дані електронного банку неповними, і в якості аргументу наводить такий приклад: з 5 тис. загиблих червоноармійців, залишки яких були знайдені в 1994-1995 роках і особи яких вдалося встановити, біля 30% не числилися в архівах Міністерства оборони, а тому не потрапили в електронний банк даних [12, с.264]. Такий недобір пояснюється тим, що багато призовників призивалося безпосередньо у військові частини, оминаючи військкомати, а також те, що формуванням з'єднань народних ополченців, які несли в боях особливо великі втрати, займалися не військові, а партійні органи. Це все могло давати недоврахування мільйонів реальних призовників. За даними Б.Соколова в роки війни загалом загинуло 26,9 млн. червоноармійців, з них 4 млн. померло в полоні [9, с.24], хоча з іншого боку він визнає, що точність його оцінок – плюс-мінус 5 млн. чоловік [2, с.268].

Додамо, що В. Ерліхман оцінює втрати Червоної Армії у 10,6 млн. загиблих, в тому числі 2,6 млн. з них померло в німецькому полоні [34, с.176], а К.Александров оцінює втрати Червоної Армії у 16-17 млн. загиблих [35]. В.Спасібо піднімає цю оцінку до 18,5 млн. загиблих та тих, хто пропав безвісти червоноармійців [36]. Найвищу оцінку людських втрат Червоної Армії дає І.Бунич: 8,5 млн. вбитих та 22 млн. померлих від ран (причому половина – від стовбняка) [37,с.282], тобто загалом – 30,5 млн. чоловік. Таким чином, людські втрати Червоної Армії коливаються за різними оцінками в межах 8-30,5 млн. загиблих, утворюючи, в порядку зростання, наступний числовий ряд (в млн. загиблих):

8; 8,5; 8,6; 8,668; 9,5; 9,919; 10; 10,5; 10,6; 10,72; 11,2; 12,2; 13,6; 13,85; 14; 14,3; 15-16; 15-20; 16-17; 17,774; 18,5; 19,5; 20; 21; 21,4-22,4; 26,9; 30; 30,5.

Виникає питання, яка з наведених вище цифрових величин найбільш адекватно відображає людські втрати Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни?

Проаналізуємо цифру 8,668 млн. безповоротно втрачених червоноармійців, виведену авторами монографії [14]. Ця цифра в теперішній Росії вважається офіційною цифрою радянських втрат в роки Великої Вітчизняної війни. Більше того, вона була підтверджена Міжвідомчою комісією, створеною наказом міністерства оборони РФ №143 від 23.10.2009 року [33]. Голова комісії, генерал-майор А.Кіріллін підтвердив цю цифру втрат у 2011 році [38], зауваживши, що ця цифра втрат базується на документах, хоча самі автори монографії зауважили, що ними не були враховані втрати партизан, підпільників, народних ополченців і т.д., які воювали проти ворога із зброєю в руках. А ці втрати були величезними. Наприклад, втрати партизан і підпільників оцінюються у 100-300 тис. загиблих [9, с.54; 39]. Про втрати ополченців можна скласти уяву на прикладі битви за Москву. Дані монографії [14,с.273-276] твердять, що під час Московської стратегічної оборонної операції (30 вересня – 5 грудня 1941 року) безповоротно втрати Червоної Армії склали 514.338 чоловік, а під час Московської стратегічної наступальної операції (5 грудня 1941 року – 7 січня 1942 року) – 139.856 чоловік. Разом, таким чином, в битві під Москвою загинуло та пропало безвісти 653.924 червоноармійців. Втрати народних ополченців не враховані, але в битві за Москву їх загинуло 320 тис. чоловік! [5]. Цифра 8.668.400 безповоротно втрачених червоноармійців включає в себе втрати армії та флоту – 8.509.300 чоловік, втрати прикордонних військ КДБ – 61.191 та внутрішніх військ МВС – 97.909 чоловік [40]. По категоріях втрат цифра 8.668.400 включає 5.226.800 вбитих та померлих від ран на етапах санітарної евакуації червоноармійців, 1.102.800 померлих від ран в госпіталях. Всього – 6.329.600 червоноармійців. Крім того, небойові втрати (померлі від хвороб, засуджені до розстрілу і т.д.) склали 555.500 чоловік. [14, с.237]. Всього – 6.885.100. Решта 1,783 млн. – це ті, хто не повернувся з полону, або загинув, воюючи на боці ворога.

Цифра загиблих радянських військовополонених, наведена вище, є сильно применшеною, якщо врахувати, що на Нюрнберзькому процесі фігурувала інша цифра: 3,9 млн. загиблих в німецьких концтаборах радянських військовополонених [25, с.266], що склало 68,42 % їх загальної кількості. Для порівняння, відсоток смертності в німецькому полоні серед британських військовополонених складав 1,15 %, французьких – 1,58 %, американських – 0,3 % [51,с .348]. Такий великий відсоток померлих в німецькому полоні радянських військовополонених був наслідком того, що Радянський Союз відмовився від співпраці з Міжнародним Червоним Хрестом, що зробило неможливим надання допомоги продовольством та медикаментами військовополоненим червоноармійцям [25, с.103]. Сучасні німецькі історики, на основі аналізу документів вермахту та СД вважають реальною цифрою 2,2-2,6 млн. загиблих радянських військовополонених, з них 1,5-2 млн. загинули в першу воєнну зиму 1941-1942 рр. [25, с.266].

Окрім цього, авторами монографії [14] при обчисленні втрат Червоної Армії допущено купу грубих помилок. Ось, наприклад, одна з них. Центральний фронт в Курській стратегічній оборонній операції (5-11 липня 1943 року) характеризувався такими показниками [14, с.285].

Кількість з'єднань	Чисельність військ	Людські втрати під час операції			Середньо-добові втрати
		безповоротні	санітарні	всього	
сд – 41, ід – 1, тк – 4, сбр – 5, отбр – 3, ур - 3	738.000	15.336	18.561	33.897	4.842

В Орловській стратегічній наступальній операції, яка почалася практично одразу після Курської оборонної операції і тривала з 12 липня до 18 серпня 1943 року, показники по Центральному фронту були такими [14, с.286]:

Кількість з'єднань	Чисельність військ	Людські втрати під час операції			Середньо-добові втрати
		безповоротні	санітарні	всього	
сд – 41, ід – 1, тк – 4, сбр – 3, отбр – 4, ур - 3	645.300	47.771	117.271	165.042	4.343

Порівняймо стовпчики цих двох таблиць. Перший стовпчик вказує, що за дві операції склад військ фронту практично не змінився: вибули дві стрілецькі бригади і прибула одна танкова бригада, що могло зменшити чисельність військ фронту на 5-7 тис. чоловік [16, с.226]. Тоді, за всіма законами арифметики на початку Орловської операції у військах фронту мало нараховуватися:

$$738.00 - 33.894 = 704.103 \text{ чоловік.}$$

Але друга таблиця твердить, що кількість військ фронту складала насправді 645.300 чоловік. Куди поділися:

$$704.103 - 65.300 = 58.803 \text{ червоноармійці?}$$

Тим більше, що втрата згадуваних вище 5-7 тис. чоловік могла бути компенсована маршовим поповненням. На сусідній Воронезький фронт такі поповнення прибували [16, с.226]. Невже вони дезертирували в безлісних курських степах, чи перейшли на бік німців? Ні, відповідь на це питання інша: 58.803 червоноармійців під час Курської оборонної операції були вбиті, поранені або пропали безвісти, але не потрапили у відповідні звіти про втрати. Таким чином, дійсні втрати Центрального фронту, склали не 33.897 чоловік, а 97.700 чоловік. Тобто, реальні втрати в даному випадку в 2,73 рази перевищили декларовані.

Інший приклад. Перед початком Вісло-Одерської наступальної операції (12 січня – 3 лютого 1945 року) 1-ша армія Війська Польського, в якій 60% її особового складу, склали радянські громадяни [14, с.450], нараховувала 90,9 тис. чоловік, об'єднаних в 5 піхотних дивізій, одну кавбригаду та одну танкову бригаду [14, с.303]. В результаті операції було втрачено 1.066 військовослужбовців [14, с.303].

Отже, слід було очікувати, що на початок Східно-Пруської наступальної операції (10 лютого – 4 квітня 1945 року), 1-ша армія Війська Польського, склад якої не змінився (залишилися ті самі 5 піхотних дивізій, та по одній танковій та кавбригаді), мала би нараховувати 89.834 військовослужбовців. Насправді, як випливає з [14,с.305] на початок Східно-Пруської операції 1-ша армія Війська Польського нараховувала 75.6000 бійців. Куди поділися:

$89.834 - 75.600 = 14.234$ солдати Війська Польського?

Відповідь є такою ж. Вони загинули, були поранені чи пропали безвісти, але в статистичні звіти не потрапили. Отже, реальні втрати Війська Польського в цій операції склали не 1.066, а 15.300 військовослужбовців, що в 14,35 рази перевищило офіційно декларовані втрати. Дослідник з Німеччини А.Байербах знайшов у книзі [14] ще 17 подібних «ляпів» [41]. Тому дані авторів монографії [14] та групи генерала А.Кірілліна в Міністерстві оборони Росії не можна вважати достовірними, а, отже, і виведена ними цифра втрат – 8,668 млн. загиблих червоноармійців не може вважатися нижньою оцінкою втрат Червоної Армії. Це фактично визнав і сам генерал, заявивши, що «это цифра, которая подтверждена документами. Реальная цифра наверняка больше, но мы ее вряд ли когда-нибудь узнаем» [38].

Насправді це не так. Згадуваний вище С.Ільєнков, працюючи з картотеками персональних втрат Центрального архіву Міноборони Росії в Подольську, шляхом виключення з картотеки дублерів встановив цифру **13,85 млн. реально загиблих червоноармійців** [33]. А тому всі дані, які лежать нижче цієї цифри є применшеними. Його справу продовжив В.Єліссєєв, який встановив цифру 15 млн. загиблих червоноармійців у роки Великої Вітчизняної війни, хоча більш достовірною він вважає цифру 16 млн. загиблих червоноармійців [33]. На думку професора П.Поляна в якості нижньої оцінки втрати Червоної Армії слід взяти цифру 15 млн. загиблих червоноармійців [33], яку ми і приймемо.

Перейдемо до верхніх оцінок. Найвищою є оцінка згаданого вище І.Буніча: в роки Великої Вітчизняної війни всього загинуло 30,5 млн. червоноармійців, в тому числі 8,5 млн. було вбито та 22 млн. померло від ран, причому половина з них померла від стовбняка. Ця цифра втрат на наш погляд є сильно перебільшеною. За підрахунками Б.Соколова в роки війни було поранено 22,8 млн. червоноармійців, в тому числі деякі – по кілька разів, а захворіло – 9,2 млн. [9, с.40]. Разом, таким чином, одержали поранення і перехворіли 32 млн. червоноармійців, а тому є досить сумнівним, щоб 68,75% їх кількості (22 млн. чоловік) померли.

Перейдемо до оцінок втрат Червоної Армії, які обстоєє Б.Соколов у своїх монографіях [2; 9; 12; 16]. За його обчисленнями загинуло в бою, померло від ран, хвороб, нещасних випадків, в результаті вироків трибуналів та самовбивств 22,4 млн. червоноармійців та ще 4 млн. червоноармійців померло в полоні (німецькому, фінському та румунському) [2, с.321-322]. Разом, таким чином, за його підрахунками загинуло в роки війни 26,4 млн. червоноармійців. В [12, с.263] ним розглядається нижня та верхня вилки втрат: 26,3 млн. – 26,9 млн. загиблих червоноармійців.

Свої оцінки втрат Б.Соколов одержав наступним чином. Бралися дані Д.Волгонова про безповоротні втрати Червоної Армії за 1942 рік. Ці втрати склали 5.888.236 чоловік, причому Д.Волгоновим була проведена розбивка втрат по місяцях [42]. Ці дані порівнювалися з даними про уражених в боях, які наводилися в книзі колишнього начальника Головного військово-санітарного управління Червоної Армії Є.Смирнова [43]. В цій книзі наведена помісячна динаміка втрат Червоної Армії ураженими в боях з липня 1941 року по квітень 1945 року, але у відсотках. За 100% брався середньомісячний рівень втрат. Порівнюючи ці два джерела, одержувалася відповідна числова послідовність.

Наприклад, за січень 1942 року безповоротні втрати Червоної Армії склали, по Д.Волгонову 628 тис. чоловік, що відповідає 112% у Є.Смирнова [42; 43, с.118], і т.д. В якості базового Б.Соколов запропонував взяти листопад 1942 року, оскільки тоді Червона Армія майже не понесла втрат полоненими, а лінія фронту була стабільна аж до 19 листопада [2, с. 320]. Б.Соколов вважав, що втрати в цьому місяці мали би бути враховані повніше, ніж в інші місяці, коли швидке переміщення фронту та штабів гальмувало облік втрат. За листопад 1942 року нараховувалось 413 тис. безповоротно втрачених червоноармійців по Д.Волгонову, що відповідає 83% у Є.Смирнова, або в оберненому рахунку виходить, що 1% середньомісячного числа уражених в боях відповідає близько 5 тис. вбитих в бою, померлих від ран та хвороб червоноармійців [2, с. 320]. Таких відсотків, по Є.Смирнову, Б.Соколов нараховував 4.656 [2, с.321]. Перемноживши вказане число відсотків на цифру 5 тис. вбитих та померлих від ран і хвороб червоноармійців, Б.Соколов оцінив втрати Червоної Армії у 23,28 млн. загиблих [2, с.321]. З цієї цифри втрат було вилучено 939.700 чоловік, які вважалися такими, що пропали безвісти, але після звільнення окупованих територій були знову призвані в Червону Армію [2, с.321]. Таким чином, була одержана цифра 22,34 млн. чоловік, яка за рахунок небойових втрат в тиллових військових округах була збільшена до 22,4 млн. чоловік [2, с.321]. Цифра 4 млн. померлих у ворожому полоні червоноармійців по Б.Соколову включає понад 3,9 млн. померлих в німецькому полоні, 19.276 померлих у фінському та 5,2 тис. померлих у румунському полоні червоноармійців [9, с.24-25]. Таким чином, отримана Б.Соколовим оцінка втрат Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни складає 26,4 млн. загиблих червоноармійців.

Критика підрахунків Б.Соколова (див. наприклад [44; 45]) в основному зводиться до того, наскільки коректно результати одного місяця бойових дій рівномірно екстраполювати на весь період радянсько-німецької війни. Але і сам Б.Соколов заявляє, що точність його розрахунків складає плюс-мінус 5 млн. загиблих [2, с.130]. Іншими словами, більш достовірною є цифра 21,4 млн., а не 26,4 загиблих від різних причин в роки війни червоноармійців. А тому, підсумовуючи все вищесказане, найбільш реальним інтервалом втрат Червоної Армії, є інтервал 15-20 млн. загиблих, встановлений демографами В.Козловим та П.Поляном [21; 33].

Чи можна цю вилку втрат ще більше звузити? Так, можна. Дані згаданого вище електронного банку даних на Поклонній горі в Москві містили інформацію

про 19,5 млн. загиблих, а відповідні дані станом на 2010 рік – про 21 млн. загиблих червоноармійців. Але слід врахувати зауваження авторів публікацій [4] та [44, с.20] про те, що через погану постановку обліку бували випадки, коли один і той же загиблий червоноармієць фіксувався декілька разів. За даними автора публікації [4] такі помилки складають порядку 10% усієї кількості загиблих. Віднявши від 19,5 млн. 10% цього числа, одержуємо цифру 17,55 млн. загиблих червоноармійців. Аналогічним чином, з 21 млн. чоловік одержуємо цифру 18,9 млн. загиблих. Таким чином, реальна кількість загиблих в роки Великої Вітчизняної війни червоноармійців коливається в межах 17,55 – 18,9 млн. чоловік. Тобто верхня оцінка втрат є дуже близькою до цифри втрат, яку наводить В.Спасібо в [36] – 18.5 млн. загиблих, а нижня – до цифри втрат, яку наводить В. Первишин – 17,774 млн. загиблих [29]. За його підрахунками втрати Червоної Армії склали **17,774 млн.** загиблих, в тому числі загинули 15,47 млн. піхотинців, 337 тис. танкістів, 1,587 млн. артилеристів, 150 тис. льотчиків та 200 тис. моряків [29,с.121]. Втрати в озброєннях та в бойовій техніці за обчисленнями В.Первишина були такими: втрачено 15,47 млн. одиниць стрілецької зброї, 96,5 тис. танків та самохідних гармат, 317,5 тис. гармат та мінометів, 88,3 тис. літаків (включаючи не бойові втрати) та 351,8 тис. вантажних автомобілів [29, с.121]. На наш погляд, цифра втрат Червоної Армії, виведена **В.Первишиним**, є найбільш достовірною цифрою втрат Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни. В цю цифру втрат входять також 157.593 червоноармійців, які були розстріляні за вироками військових трибуналів [25, с.103]. А це 10 дивізій!

Важливим є етнічний аспект розглядуваної проблеми. Згідно даних професора Л.Рибаківського [13, с.96] до 1943 року основні втрати у Великій Вітчизняній війні несло Росія. Більш конкретно: в 1941 році втрати Росії склали 65% загальносоюзних втрат, в 1942 році – 77,1%, в 1943 році – 69,5%, в 1944 році – 51,8%, в 1945 році – 59,9% загальносоюзних втрат. Тобто, в перші роки війни, коли через відсутність, або недостатню кількість озброєнь та бойового досвіду Червона Армія несло величезні втрати, цей тягар, в основному, припадав на Росію. Шанси у новобранців Червоної Армії в ті часи повернутися додому цілими і неушкодженими були дуже малі. Ось дані по деяких регіонах Росії [36]:

Таблиця 5.2.1.

Втрати новобранців Червоної Армії по деяким регіонам Росії

Назва регіону	Призвано у Червону Армію	Загинули, або пропали безвісти	Відсотки (%)
Мордовська АРСР	241.000	130.960	54,34
Омська область	540.000	277.096	51,31
Чувашська АРСР	208.229	106.470	51,13
Новгородська область	192.908	122.593	63,55

Росіяни склали більшість в бойових підрозділах Червоної Армії. Так, за даними Л.Рибаківського по 166 стрілецьких дивізіях, упродовж січня-червня

1943 року росіяни склали 63,8 - 65,6% їхнього особового складу [13, с.96-97], а в липні 1943 року під час боїв на Курській дузі серед бійців Воронежського фронту росіяни склали 75-76%, а українці 11% [46]. Ситуація почала змінюватися, коли Червона Армія почала звільняти Україну та Білорусію, і в її ряди почали вливатися новобранці-українці та новобранці-білоруси. Так, по згадуванню 166 стрілецьким дивізіям станом на 31 грудня 1943 року частка росіян упала до 58,3%, а частка українців зростає майже в 2 рази: з 11,8% - до 22,3%, а білорусів – з 1,9% до 2,7% [13, с.97]. Відповідно росіяни несли в роки війни найбільші втрати.

Навіть применшена, як показано нами вище, цифра 8.668.400 загиблих червоноармійців включає в себе 5.447.100 росіян (66,3% всіх втрат), 1.376.500 українців (15,9) та 251.400 білорусів (2,9%) [14, с.238]. Якщо виходити з більш високих втрат, які наводить генерал І.Герасимов – а саме 21,4 – 22,4 млн. безповоротно втрачених червоноармійців, то 17,5 млн. (або 78,1 – 81,8%) припадає на Росію [30]. На думку В.Козлова. загальні втрати російського народу в роки війни можна оцінити у 20 млн. загиблих [47, с.36].

Щодо участі євреїв у Великій Вітчизняній війні, то згідно з ізраїльськими даними безпосередньо участь в бойових діях прийняло 500 тис. євреїв, з числа яких в боях і в німецькому полоні загинуло 200 тис. чоловік [48, с.552].

Не повезло в роки війни поволзьким народам: марійцям, мордві, чувашам, удмуртам та казанським татарам. Вони знали російську мову і працювали в таких галузях народного господарства, які не давали «броні» від відправки на фронт [47, с.36]. А тому вони в масовому порядку призивалися в частини діючої армії. І, навпаки, через погане знання російської мови мобілізованих із Середньої Азії досить рідко брали в бойові частини [48,с.36]. Ось конкретний приклад. За переписом населення СРСР 1939 року в країні проживало 1,456 млн. мордвинів, 1,369 млн. чувашів та 1,229 млн. таджиків [49, с.110-112], тобто їхня чисельність була приблизно однаковою. Але а роки війни загинуло, згідно з [14, с.238] по 66,3 тис. мордвинів та чувашів, і тільки 22,9 тис. таджиків. Тобто таджиків загинуло майже в три рази менше. Але дані монографії [14], як показано нами вище, містять применшені цифри втрат. Як ці цифри втрат корелюють із справжніми втратами показав В.Спасібо у публікації [50] на прикладі Республіки Татарстан. В бойових діях прийняло участь 700 тис. уродженців Республіки Татарстан, або 23% від загальної чисельності населення республіки станом на 1939 рік. Раніше вважалося, що з війни не повернулося 87 тис. чоловік. Після того, як було видано 27 томів Республіканської Книги Пам'яті на російській і татарській мовах виявилось, що насправді загинуло, або пропало безвісти 360 тис. чоловік, або 12% довоєнної чисельності населення республіки. Станом на 2010 рік кількість загиблих в роки війни уродженців Республіки Татарстан складає 427 тис. чоловік, або 61% тих, хто пішов на фронт.

Таким чином, втрати Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни обчислені нами в **17,774 млн.** загиблих та тих, хто пропав безвісти. Далі розглянемо питання, якими були втрати Німеччини та її союзників, і як ці втрати співвідносилися з втратами Червоної Армії.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.** Кашурко С. Печать беспам'ятства /С. Кашурко. // Независимое военное обозрение. – 2004. – 18 июня. **2.** Соколов Б.В. Вторая мировая: факты и версии /Б.В. Соколов. – М.: АСТ – ПРЕСС КНИГА, 2005. – 432 с. **3.** Родина – 1991. - №8. – С.16. **4.** Герасимов П. Мертвые души Великой Отечественной /П. Герасимов. // Независимая газета. – 1999. – 22 июня. – С.3. **5.** Осипов С. Увечный огонь /С. Осипов. // Аргументы и факты в Украине. – 2007. №19. – С.11. **6.** Михайлов В. Последний солдат еще не похоронен /В. Михайлов. // Независимое военное обозрение. – 2008. – 5 сентября.
- 7.** Телеканал «1+1». Передача ТСН. – 2007 – 4 травня. **8.** Правда Виктора Суворова – 2. Восстанавливая историю Второй мировой. – М.: ЯУЗА – ПРЕСС, 2007. – 318 с.
- 9.** Соколов Б.В. Кто воевал числом, а кто – умением /Б.В. Соколов. – М.: Яуза – пресс, 2011. – 288 с. **10.** Буровский А.М. Великая Гражданская война 1939 – 1945 /А.М. Буровский. – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – 496 с. **11.** Численность населения Земли. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.voronova-on.ru/demogr/chisl_zemli/index.html **12.** Соколов Б.В. Красный колосс. Почему победила Красная Армия? /Б.В. Соколов. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 352 с. **13.** Рыбаковский Л. Великая Отечественная: людские потери России /Л. Рыбаковский. // Социс. – 2001. - №6. - .85-98. **14.** Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2001. – 608 С. **15.** Encyclopedia Britanica. – v.12. – 1958. – p.723. **16.** Соколов Б.В. Тайны второй мировой / Б.В. Соколов. – Вече, 2000.-480 с. **17.** Степанов А.И. Россия и СССР в войнах XX столетия: статистическое исследование (рецензия) / А.И. Степанов, А.И. Уткин. // Отечественная история. – 2003. - №3. – С. 175-177. **18.** Итоги Второй мировой войны / Пер. с нем. – М.: Изд-во иностр. лит.-ры, 1957. – 640 с. **19.** Всемирная история. Даты и события. – М.: Международные отношения, 1968. – 320 с. **20.** Филимошин М. Военные потери Вооруженных Сил СССР. – Военно-исторический центр Вооруженных Сил Российской Федерации. [Электронный ресурс] / М. Филимошин. – Режим доступа - <http://demography.ru/xednay/demography/facts/4rotmistr/filimoshin-wwww.html>. **21.** Козлов В.И. О людских потерях Советского Союза в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов /В.И. Козлов. // История СССР. – 1989. – №2.- С.132 – 139. **22.** Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия: Политический портрет И.В. Сталина /Д.А. Волкогонов. // Октябрь. – 1989. - №7. – С. 98-152. **23.** Мерцалов А.Н. Один к пяти /А.Н. Мерцалов. // Родина. – 1991. - №6-7. – С.130-138. **24.** Военно-исторический журнал. – 2000. №2. – С.22. **25.** Солонин М.С. Фальшивая история Великой войны / М.С. Солонин. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 320 с. **26.** Правда. – 1990. – 8 мая. **27.** Язов Дм. Военные потери СССР в Великой Отечественной войне составили 8 млн. 644 тыс. человек – РНА Новости. [Электронный ресурс]. /Дм. Язов. – 2009,7 мая. – Режим доступа: http://www.rian.ru/defence_safety/20090507/170221736.html **28.** Потери СССР и Германии в Великую Отечественную войну. Часть I. [Электронный ресурс]. – 2010, 23 марта. – Режим доступа: <http://vespig.wordpress.com/2010/03/23/>. **29.** Первышин В.Г. Людские потери в Великой Отечественной войне /В.Г. Первышин. // Вопросы истории. – 2000. - №7. – С.116-122. **30.** Український історичний журнал. – 1995. - №3. – С.11. **31.** Ларин М.В. Информационный потенциал автоматизированного банка данных о безвозвратных потерях в годы Великой Отечественной войны /М.В. Ларин, В.Д. Банасюкевич. // Людские потери в Великой Отечественной войне.

– Сборник статей. – СПб. – 1995. – С.68. **32.** Щербина А. Ушли под дерн /А. Щербина. // Вокруг света. – 2011. – №6. – С.164-167. **33.** Полян П. Потери «от» и «до» /П. Полян. // Время новостей. – 2010. – №88. – 25 мая. **34.** Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с. **35.** Александров К.О Сталине, Власове и военных потерях [Электронный ресурс]. /К. Александров. – Режим доступа: http://www.pk25.ru/news/russia/10_05_10_aleksandrov_o_staline_vlasove_i_voennyuch.html. **36.** Спасибо В. Сколько людей погибло в Великой Отечественной войне? [Электронный ресурс] /В. Спасибо – 2011, 4 мая. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/692338/cat/42/>. **37.** Бунич И. Операция «Гроза». Ошибка Сталина /И. Бунич. – М.: Изд-во Яуза, 2008. – 688 с. **38.** Осипов С. Генерал убитых армий /С. Осипов. // Аргументы и факты в Украине. – 2011. - №28. – С.10. **39.** В списках не числятся [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://memory.dag.com.ua/browse/php>. **40.** Людские потери СССР в Великой Отечественной войне составили 26,6 млн.человек [Электронный ресурс]. – 2010, 7 мая. – Режим доступа: http://www.rus-impria.info/news/id_3310.html. **41.** Байербах А. «Гриф секретности» Кривошеева и проблемы с подсчетом потерь СССР в Великой Отечественной войне [Электронный ресурс] /А. Байербах. – Режим доступа: http://www.solonin.org/other_a_bajerbah_grif_sekretnosti. **42.** Волкогонов Д. Мы победили вопреки бесчеловечной системе /Д. Волкогонов. // Известия. – 1993. – 8 мая. – С.5. **43.** Смирнов Е.И. Война и военная медицина, 1939-1945 гг., 2-е изд. /Е.И. Смирнов. – М.: Медицина, 1979. – 526 с. **44.** Нехамкин С. Когда считать мы стали раны... Можно ли установить ниши потери в годы войны? /С.Нехамкин Т., Архангельский. // Известия. – 2005. – 6 мая. – С.17,20. **45.** Литвиненко В. О «подсчетах» боевых потерь в ходе Великой Отечественной войны доктора филологии Бориса Соколова [Электронный ресурс] /В. Литвиненко, В. Васильев – Режим доступа: http://www.genstab.ru/kia_39-45_nvo.htm. **46.** Военно-исторический журнал. – 2009. - №1. – С.24. **47.** Козлов В.И. Великая Отечественная: воспоминания и размышления /В.И. Козлов. // Этнографическое обозрение. – 1995. - №2. – С.22-39. **48.** Бовин А. Записки ненастоящего посла /А.Бовин. – М.: Захаров, 2000. – 816 с. **49.** Большая Светская Энциклопедия. 2-е изд.-е, т.50. СССР. – М.: Большая Светская Энциклопедия, 195. – 764 с. **50.** Спасибо В. Зачем врут? [Электронный ресурс]. /В. Спасибо – 2010, 20 мая. – Режим доступа: <http://viperson.ru/wind.php?ID=626440>. **51.** Семененко В.И. Великая Отечественная: как это было... /В.И. Семененко, Л.А. Радченко. - Харьков-Белгород. - Книжный клуб,2009. – 412 с.

Додаток 5.3. Втрати Німеччини та її союзників на Східному фронті. Порівняльний аналіз військових втрат СРСР та Німеччини в роки Великої Вітчизняної війни

Перш, ніж вести мову про аналіз військових втрат вермахту, слід відмітити, що в роки війни збройні сили Німеччини активно поповнювалися за рахунок іноземців, а якщо говорити про Східний фронт – то за рахунок радянських громадян. Категорій поповнення вермахту було дві: колишні радянські військовополонені, які щоб не померти в таборах з голоду змушені були йти на службу до німців, та перебіжчики з лав Червоної Армії. Згідно підсумкових німецьких документів, на Східному фронті в німецький полон потрапило 5,754 млн. червоноармійців, причому в 1941 році – 3,355 млн., в 1942 році – 1,653 млн., в 1943 році – 565 тис, в 1944 році – 147 тис. та в 1945 році – 34 тис. чоловік [1, с.321], причому з цієї кількості в німецькому полоні померло 58-60% [2]. Стосовно перебіжчиків, то за 1941 рік даних немає, зате за другу половину 1942 року на німецький бік перебігло 61 тис. червоноармійців, а за весь 1943 рік – до 24 тис. червоноармійців [3, с.311]. Навіть у 1944 році, коли вже не було сумнівів, хто перемагає у війні, за перші три місяці 1944 року на німецький бік перебігло 2,2 тис. червоноармійців, а в березні 1945 року, на Одері, коли до закінчення війни залишався місяць, на німецький бік перебігло 18 червоноармійців [3, с.311]. Щодо кількості дезертирів з Червоної Армії, то, на думку академіка Ю. Полякова, їх було не менше 1 млн. чоловік [4]. Цікаві дані з цього приводу наводить А. Буровський [5, с. 294, 299]:

Таблиця 5.3.1.

Кількість засуджених в Червоної Армії та у вермахті

Міра покарання	Червона Армія	Вермахт
Засуджені за дезертирство	376.000	1941-1944: 29 чол. 1945: 722 чол.
Розстріляно військовослужбовців	157.593	7.810

Згідно даних петербурзького історика К. Александрова кожен 17-й військовослужбовець вермахту був колишнім радянським громадянином [6, с.12]. Ці факти можна пояснити не відсутністю патріотизму, а тією обставиною, що передвоєнна колективізація та репресії другої половини 30-х років пройшлися, чи не по кожній радянській сім'ї. а тому, багато-хто, як виникла зручна нагода, почав мстити. На що сталінський режим відповів новими репресіями. До їх числа належить також Директива Ставки №001919 від 12 вересня 1941 року про створення загороджувальних загонів: не менше одної роти на стрілецький полк [5, с.300].

Довідка про кількість радянських громадян, які служили в рядах вермахту, була передана генералом Йодлем радянським представникам у місті Фленсбург. Згідно з цією довідкою у вермахті служило 700 тис. радянських громадян, а якщо додати армію Власова, козацькі з'єднання та інші частини, які організаційно не

входили до вермахту – то близько 1 млн. чоловік [7,с.320]. З цієї цифри «добровільних помічників» («гіві» - по німецьки) нараховувалося 700 тис. чоловік, 196 тис. чоловік служило в національних легіонах та понад 100 тис. чоловік складали власовці та поліцаї [8, с.190]. Більш пізні дані говорять про вищу кількість колаборантів. За даними історика С. Дробязка в збройних силах Німеччини служило 1,2 млн. представників різних народів СРСР, причому до 400 тис. служило в допоміжній поліції та в загонах самооборони, 150 тис. воювало в підрозділах СС, близько 300 тис. були «гіві» [9]. Решта були приписані до вермахту, але не в бойові частини. За даними, які наводить К. Александров [10] кількість радянських громадян, які служили в роки війни у збройних силах Німеччини складала 1,24 млн. чоловік [10]. Як сама кількість, так і питома вага деяких народів, представники яких пішли служити до німців, була досить високою. Так, за даними С.Дробязка в збройних силах Німеччини служили: 380 тис. росіян, включаючи 70-80 тис. козаків (за даними К.Александрова – 400 тис. росіян), 250 тис. українців, 70 тис. білорусів (20 тис. у К.Александрова), 90 тис. естонців (70 тис.), 50 тис. литовців (37 тис.), 12,5 тис. представників народів Поволжя та Уралу (40 тис.), 28 тис. представників Північного Кавказу, 45 тис. – з Середньої Азії (180 тис.), 38,5 тис. азербайджанців, 25 тис. грузинів (20 тис.), 22 тис. вірмен (18 тис.), 10 тис. кримських татар (20 тис.), 7 тис. калмиків (5 тис.) [9; 10]. К. Александров додає, що на фінському боці ще воювало 4,5 тис. інгерманландців [10]. Щодо питомої ваги, то за даними С.Дробязка на німецькому боці воювали по 10% від нації – латишів, естонців, кримських татар, та 5% усієї кількості калмиків [9].

Отже, кількість радянських колаборантів у збройних силах Німеччини коливається в межах 1-1,24 млн. чоловік. Якими могли бути їхні втрати? Автори монографії [11, с.510] посилаючись на дані генерала Гальдера твердять, що 40% колаборантів загинуло під час бойових дій. Переносячи вказаний відсоток на наведену вище кількість колаборантів, одержуємо, що в роки війни їх могло загинути 400 тис. – 496 тис. чоловік. К.Александров [10] говорить, про 250-300 тис. загиблих радянських колаборантів. А. Байербах [12] звернув увагу на підрахунки німецьких втрат авторами монографії [14, с. 514-515]. З цих підрахунків випливає, що

3.604.800 німецьких військовослужбовців загинули, померли від ран, пропали безвісти та загинули від небойових втрат;

442.100 – померли в радянському полоні;

223.800 – колишні радянські військовополонені, які служили у вермахті.

Причому в цифру 3.604.800 загиблих військовослужбовців входять 3.226.00 військових вермахту та СС, а також 378.800 загиблих учасників військових формувань, які не входили у вермахт та війська СС. По А. Байербаху це колабораціоністи з охоронних та каральних легіонів, поліції, власовці, гіві, козаки Г. фон Паннвіца і т.д. На підставі цього А.Байербах вивів таку цифру загиблих радянських колаборантів:

$223.800 + 378.800 = 602.600$ чоловік.

Тобто, виходячи з наведених вище оцінок, кількість загиблих радянських колаборантів коливається у вилці 400-602,6 тис. чоловік. Оскільки точних даних

немає, то приймемо середню цифру – 501,3 тис. загиблих на німецькому боці в роки війни радянських колаборантів. Згідно з даними [11, с.511] понад 220 тис. захоплених в полон радянськими військами колаборантів були направлені у спецтабори НКВС, плюс до того, ще 57 тис. колаборантів померли в дорозі від хвороб та обморожень, не досягнувши спецтаборів. Це збільшує цифру загиблих колаборантів до 558,3 тис. чоловік. За даними, які наводить А.Борцов [13] до березня 1946 року в органи НКВС було передано 283 тис. колаборантів. Як впливає з наведеного вище, в це число входили і 57 тис. померлих в дорозі колаборантів. Висока смертність в спецтаборах НКВС для колаборантів припала на післявоєнні роки, а тому ці втрати у список військових втрат ми не включаємо. Як впливає з [14] в 1945 році в спецтабори НКВС прибуло 4.985 колаборантів, в 1946 році – 132.479, 1947 році – 30.751, 1948 – 4.575, 1949 – 3.705, 1950 – 2.078, за січень-травень 1951 року – 316 чоловік. За даними, які наводить А.Кречетніков [15] близько 200 тис. колаборантів відступило з німецькими військами на Захід. Скільки їх осіло по всьому світі – невідомо, оскільки себе, із зрозумілих причин, вони не афішували. Таким чином, в роки війни загинуло, потрапило в спецтабори НКВС та втекло на Захід понад 978 тис. радянських колаборантів. Якщо виходити з вики 1-1,24 млн. колаборантів, то про мінімум 22 тис. радянських колаборантів немає ніяких даних.

Перейдемо до аналізу військових втрат Німеччини та її союзників на Східному фронті. Для цього спочатку потрібно встановити загальні втрати німецьких збройних сил в роки Другої світової війни. Згідно обчислень Б.Ц.Урланіса військові втрати Німеччини в кордонах на 31 грудня 1937 року склали 4 млн. загиблих [16, с.203,205,209]. Окрім того, в якості солдатів вермахту загинуло, за Б.Ц.Урланісом 270 тис. австрійців, 200 тис. судетських німців, 40 тис. ельзасців, 46 тис. чехів і словаків [16, с.217,234]. Тобто загинуло 4,552 млн. військовослужбовців збройних сил Німеччини. Проте за найновішими підрахунками втрати німецьких військ виявилися меншими. Так, військові втрати Австрії склали не 270 тис., а 178 тис. загиблих [17, с.218]. Загинуло не 200 тис., а 150 тис. судетських німців, не 46 тис. чехів і словаків, а 5 тис. чехів та 1.865 словаків, і т.д. [17, с. 219; 11, с.514]. Тому більш реальними є менші цифри німецьких втрат. Наприклад В. Ерліхман визначає німецькі втрати у 3,76 млн. загиблих та померлих від ран, та 600 тис. померлих в полоні [18, с.176]. Тобто в 4,36 млн. загиблих. Б. Соколов оцінює втрати збройних сил Німеччини у 3,95 млн. загиблих [17, с.77]. Найбільш реальними, на наш погляд, є дані про німецькі втрати, які наводить Б. Мюллер-Гілленбранд, генерал, який відповідав у роки війни за облік особового складу німецьких військ. За його даними втрати збройних сил Німеччини у роки Другої світової війни склали 4 млн. загиблих [19, с.340]. Останнім часом набула поширення цифра 5,318 млн. загиблих військовослужбовців Німеччини, виведена німецьким дослідником. Р.Овермансом [17, с.78]. Більше того, генерал-майор Кіріллін, який очолює в Міністерстві оборони Росії управління з увіковічення пам'яті загиблих захисників Вітчизни, цифру 5,3 млн. загиблих, яка за даними Р. Оверманса охоплює всі втрати збройних сил Німеччини в роки Другої світової війни, охарактеризував, тільки

як цифру німецьких втрат у війні проти СРСР [20]. Бажання російських військових істориків та посадовців з Міністерства оборони Росії применшити радянські втрати, і навпаки, перебільшити німецькі втрати є більш, ніж очевидним. З іншого боку, як переконливо показано в [17, с. 78-86] цифра втрат, виведена Р.Овермансом є сильно перебільшеною, оскільки відображає не реальну цифру втрат, а тільки максимально можливе значення цієї цифри [17, с.79]. Тому дані генерала Б. Мюллера-Гіллебранда, які визначають число загиблих військовослужбовців Німеччини у 4 млн. чоловік слід визнати найбільш близькими до реальних втрат Німеччини в роки Другої світової війни. Причому в цю цифру входять не тільки німці, але й загиблі у складі вермахту австрійці, чехи, ельзасці, радянські колаборанти і т.д. [12].

Виникає питання, яка частина з цієї кількості загиблих військовослужбовців Німеччини загинула на Східному фронті в боях з частинами Червоної Армії? Виведена російськими військовими істориками цифра 3 мільйони 604 тисячі 800 загиблих військовослужбовців Німеччини та 442,1 тис. померлих в німецькому полоні [11, с. 515] ніякої довіри не викликає, оскільки вона майже на 47 тис. чоловік перевищує оцінки Б. Мюллера-Гіллебранда, а окрім того, як показано А. Бейербахом в [12] помилковими є самі методи їхніх розрахунків. Тому будемо шукати інші оцінки німецьких втрат.

А. Мерцалов говорив про 2,8 млн. [21, с.137], а В. Ерліхман – про 2,43 млн. загиблих німецьких військовослужбовців [18, с.24] на Східному фронті. К. Александров оцінював втрати вермахту на Східному фронті у 2,8-3,1 млн. чоловік плюс 250-300 тис. загиблих радянських колаборантів [10]. Всього, по К. Александрову втрати німецьких збройних сил складають 3,05-3,4 млн. загиблих. Б. Соколов оцінює кількість загиблих німецьких військовослужбовців у 2,6 млн. чоловік [17, с. 88], але без втрат колаборантів. Вище нами була виведена цифра 558,3 тис. загиблих радянських колаборантів. Сума наведених вище двох цифр дає оцінку втрат Німеччини на Східному фронті у 3,158 млн. загиблих. Слід мати на увазі, що в додатку до закону ФРН «Про збереження місць захоронень» загальне число військовослужбовців Німеччини, похованих на території Радянського Союзу і країн Східної Європи складає 3,226 млн. чоловік, з яких встановлені імена 2,935 млн. чоловік [11, с.505]. Ця цифра, на наш погляд, є досить близькою до цифри реальних втрат німецьких військ на Східному фронті. В якості цифри втрат німецьких військ на Східному фронті приймемо оцінку А. Кречетнікова [15]: всього загинуло 2.869.300 та померло в радянському полоні 450.600 військовослужбовців Німеччини. Разом – 3,32 млн. чоловік. Якщо взяти наведену нами раніше оцінку втрат Червоної Армії за В. Первишиним – 17,774 млн. загиблих, то співвідношення втрат Червоної Армії і вермахту на Східному фронті складе 5,35:1. Якщо не враховувати 558 тис. загиблих колаборантів, то співвідношення втрат складе 6,44:1.

Проте наша оцінка втрат буде неповною, якщо не проаналізувати втрати союзників СРСР та Німеччини на Східному фронті. Іспанія, будучи формально нейтральною, послала на війну проти СРСР «голубу дивізію», яка в боях втратила

4.957 вбитих та померлих від ран і хвороб та 8.766 поранених [17,с.179]. Втрати збройних сил Італії згідно [11, с.514] склали 43.910 чоловік вбитими та померлими від ран і хвороб, ще 27.683 чоловік померли в радянському полоні. Разом, таким чином, загинуло 71.593 італійці. Словаччина, армія якої також воювала на Східному фронті, втратила 1.865 вбитих, померлих від ран і хвороб, та тих хто помер в радянському полоні [11, с.514]. Порівняльну таблицю втрат Румунії, Угорщини та Фінляндії за даними авторів [16, с.220-222, 234], [11, с.514], [18, с.176], [17, с.203,236,239] подаємо нижченаведеною таблицею:

Таблиця 5.3.2.

**Порівняльна таблиця втрат Румунії, Угорщини та Фінляндії
на Східному фронті**

	Втрати за даними авторів			
	Б. Ур-ланіс	Група Кривошеєва [11]	В. Ерліхман	Б. Соколов
Румунія	300.000	Загинуло 245.388 померло в полоні 54.612 всього загинуло 300.000	Загинуло 480.500 померло в полоні 70.000 всього загинуло 550.500	272.300
Угорщина	160.000	Загинуло 295.300 померло в полоні 54.755 всього загинуло 350.055	Загинуло 182.00 померло в полоні 55.000 всього загинуло 237.000	178.800
Фінляндія	84.000	Всього загинуло 84.377	Загинуло 67.000 померло в полоні 2.000 всього загинуло 69.000	56.598

Почнемо з аналізу втрат збройних сил Фінляндії, які, виходячи з вищенаведених даних таблиці 2 коливаються в межах 56.598-84.377 загиблих. Зауважимо, що цифри фінляндських втрат, які перевищують 80 тис. загиблих включають в себе втрати під час Зимової війни 1939-1940 рр. (22.810 загиблих [17, с.201]), а нами розглядається період 1941-1945 рр. За даними головнокомандувача фінської армії маршала Маннергейма упродовж 1941-1944 рр. загинуло 55 тис. солдатів фінської армії [22, с.488]. Облік втрат у фінській армії був поставлений на високому рівні, а тому цифра фінських втрат за Маннергеймом могла змінитися незначним чином. В зв'язку з цим приймемо цифру 56.598 загиблих фінських військовослужбовців, як цифру військових втрат Фінляндії.

Військові втрати Угорщини коливаються, за різними оцінками, в межах 160-350,1 тис. загиблих. Верхня оцінка втрат належить російським військовим історикам (групі Кривошеєва) [11, с.514], які в своїх оцінках применшують втрати Червоної Армії, і навпаки – перебільшують втрати противника. А тому ближчими до дійсності є менші оцінки втрат. Приймемо цифру 178,8 тис. загиблих військовослужбовців Угорщини в якості цифр втрат Угорщини на Східному фронті в

роки Другої світової війни. Аналогічним чином втрати Румунії на Східному фронті визначимо у 300 тис. загиблих.

Таким чином, загальні військові втрати союзників Німеччини в роки Великої Вітчизняної війни склали 613,9 тис. загиблих.

Визначимо втрати союзників Радянського Союзу в роки Великої Вітчизняної війни. Втрати Болгарії склали 10.124 вбитими та померлими від ран і хвороб, та 21.541 пораненими [11, с.450]. Втрати Чехословацького армійського корпусу (ЧАК) склали 4.011 вбитих та 10.191 пораненого [11, с.450]. За даними Б. Соколова кількість загиблих в ЧАК була дещо вищою і склала 4.570 чоловік [17, с.450]. Про втрати Війська Польського. Згідно [11, с.450] вони склали 24.707 вбитих та померлих від ран і хвороб та 44.233 поранених. Згідно цього ж джерела 60% особового складу ЧАК та Війська Польського складали радянські громадяни [11, с.450]. Втрати Румунії у війні на боці СРСР згідно [11, с. 450] склали 37.208 загиблих, а згідно [17, с.239] – 40,5 тис. загиблих. На боці СРСР прийняв участь також Будаїський угорський полк, сформований з добровольців. В боях за Будапешт з 2,5 тис. бійців цього полку 600 чоловік загинуло та померло від ран [17, с.232]. Об'єднуючи наведені вище дані одержуємо, що втрати союзників СРСР коливаються в межах 77,1-80,5 тис. загиблих. В якості втрат союзників СРСР візьмемо середню цифру 79 тис. загиблих.

Таким чином. втрати Червоної Армії та її союзників у роки Великої Вітчизняної війни склали

17,774 млн. + 0,079 млн. = 17,853 млн. чоловік.

Втрати Німеччини та її союзників були такими:

3,32 млн. + 0,614 млн. = 3,934 млн. чоловік,

Причому 558 тис. чоловік з цього числа склали втрати радянських колаборантів. Співвідношення втрат СРСР та союзників та Німеччини і її союзників становить 4,54:1.

Втрати цивільного населення та загальні втрати населення СРСР в роки Великої Вітчизняної війни

Стосовно втрат цивільного населення СРСР в роки Великої Вітчизняної війни цифри називаються різні. Так, наприклад, С. Міхальов визначає втрати цивільного населення СРСР у 12,7 млн. загиблих [23, с.86], американський соціолог російського походження Тімашев говорив про 14,2 млн. загиблих, французький статистик Бірабен та російський письменник Солженіцин – про 22,6 млн. загиблих, С. Максудов – про 12,7 млн. загиблих цивільних [24]. Колишній міністр оборони СРСР маршал Язов у своєму інтерв'ю 7 травня 2009 року повідомив, що комісія з підрахунку втрат в роки Великої Вітчизняної війни, створена за його наказом, нарахувала 27-28 млн. цивільних радянських людей, які загинули в роки війни [25]. Б.Соколов визначає втрати цивільного населення СРСР у 16,9 млн. загиблих [1, с.339], хоча в [17, с.70] він зводить цю цифру до 13,2-13,9 млн. загиблих. За В. Ерліхманом загинуло 15,9 млн. радянських цивільних громадян, в тому числі 1,5

млн. від бойових дій, 7,7 млн. – від нацистського терору та 6,7 млн. від голоду та хвороб [18, с.176]. К. Александров оцінює втрати цивільного населення СРСР у 9,8 млн. загиблих, в тому числі 1 млн. – це жертви блокади Ленінграду, до 2,2 млн. – жертви нацистського терору в окупації, 300 тис. – жертви депортованих сталінським режимом народів, 1,3 млн. – підвищена дитяча смертність на не окупованій частині СРСР, понад 5 млн. – це результат підвищеної смертності населення внаслідок різкого погіршення умов життя (в тому числі і в ГУЛАГу) [6]. М.Солонін говорить про 12-16 млн. загиблих мирних радянських громадян, в тому числі, за його підрахунками, 5-6 млн. мирних жителів знищено фашистськими окупантами, понад 1 млн. загинуло в блокадному Ленінграді та під час боїв у Сталінграді, та ще 6-9 млн. склали жертви сталінських репресій [26, с. 317]. І нарешті, російські військові історики (група Кривошеєва) в якості цифри цивільних втрат дають цифру 17,93 млн. загиблих, хоча, як слушно зауважує М. Солонін [26, с. 275] вони змогли пояснити тільки походження цифри 13,7 загиблих [11, с.229, 233]. За їхніми розрахунками [11, с.233]

- цілеспрямовано знищено окупантами 7.420.379 чоловік;
- загинуло на примусових роботах в Німеччині – 2.164.313 цивільних осіб;
- загинуло від жорстоких умов окупаційного режиму – 4.100.000 цивільних осіб.

З приводу цих цифр А. Байєрбах заявляє, що звідки вони взялися – невідомо, оскільки немає ніяких посилань на першоджерела і методики підрахунку [12]. Окрім цього німці цілеспрямовано знищували на окупованій території євреїв і циган (близько 3 млн.), але де, ким і як цілеспрямовано були знищені ще понад 4,4 млн. чоловік – невідомо [12].

Звівши докупи наведені вище дані про втрати в роки війни цивільного населення СРСР, одержуємо наступну числову послідовність (у млн. загиблих):

9,8; 12,7; 13,2-13,9; 14,2; 15,9; 12-16; 17,93; 22,6; 27-28.

Як і у випадку з військовими втратами виникає питання: яка з наведених вище цифр є найбільш близькою до реальної цифри втрат мирного населення СРСР в роки Великої Вітчизняної війни?

Загальні втрати, тобто сукупні втрати військовослужбовців та цивільного населення, обчислюються так. Від чисельності населення СРСР станом на 22.06.1941 року віднімається кількість тих, хто проживав на території СРСР станом на 10.05.1945 року (після завершення війни з Німеччиною). Далі ця цифра проходить уточнення шляхом подворового обходу, різних видів облікової документації і т.д. Таке уточнення в СРСР не проводилось, хоча М.С. Солонін переконаний, що воно насправді проводилося, тільки його результати до цього часу суворо засекречені [26, с.260]. Після цього цифра втрат цивільного населення одержується шляхом віднімання загальних втрат від втрат військовослужбовців. Але справа в тому, що точна кількість населення СРСР, як станом на 22.06.1941, так і станом на 10.05.1945 року невідома. Як пояснено в [11, с.228-229] чисельність населення СРСР на вказані дати була встановлена так званим методом демографічного балансу, авторами якого є демографи М. Андрєєв, Л. Дарський та Т.

Хорькова [23]. Причому чисельність населення СРСР станом на 22.06.1941 року була одержана шляхом пересунення на вказану дату результатів перепису населення 17 січня 1939 року, а чисельність населення в 1945 році була одержана шляхом «пересунення назад» на 14 років даних Всесоюзного перепису населення 1959 року [11, с.228-229]. Сумнівно, що такі «пересунення» є коректними з демографічної точки зору операціями, адже тільки упродовж 1939-1941 років у країні продовжувались сталінські репресії, були приєднані нові території з точно не встановленою кількістю населення, проходила радянсько-фінська війна, і т.д. Аналогічним чином, після 1945 року проводився обмін населення СРСР з Польщею та Чехословаччиною, нараховувалася величезна кількість «переміщених осіб», які з різних причин не бажали повертатися додому, мали місце голод 1946-1947 рр., збройна боротьба на Західній Україні та в Прибалтиці, катастрофічний Ашгабадський землетрус і т.д. Тому оцінки загальних втрат населення СРСР могли бути різноманітними.

М. Солонін з цього приводу наводить такий приклад [26, с.257], який носить назву «ефекту малої різниці великих величин». Дійсно, і це не викликає сумніву, що $1.000 - 999 = 1$.

А тепер перше число збільшимо на 1%, а друге зменшимо також на 1%. В результаті одержимо, що

$$1.010 - 989 = 21.$$

Тобто перше число збільшили, а друге зменшили на 1%, але різниця виросла в 21 раз! Найбільш поширеними оцінками загальних втрат населення СРСР є оцінки виведені М. Андреевим, Л. Дарським та Т. Хорьковою [23; 11, с.229; 27] та Б. Соколовим [1; 2; 17]. Розглянемо їх з точки зору прикладу, запропонованого М. Солоніним.

Отже, згідно [27], за розрахунками М. Андреева, Л. Дарського та Т. Хорькової населення СРСР на середину 1941 року нараховувало 196.715.500 чоловік, а станом на 31 грудня 1945 року – 170.548.004 чоловіки. З числа 170,548 млн. згадувані вище демографи нараховували 159,5 млн. тих, хто народилися до початку війни. Провівши операцію віднімання

$$196,7 \text{ млн.} - 159,5 \text{ млн.} = 37,2 \text{ млн. чоловік,}$$

вони одержали загальний спад населення. Далі ними було нараховано 1,3 млн. дітей, які померли в тилу через підвищену смертність, та 11,9 млн. тих, хто помер би і в мирний час, виходячи з рівня смертності 1940 року. Таким чином, загальні втрати населення СРСР ними розраховувались за формулою

$$37,2 \text{ млн.} + 1,3 \text{ млн.} - 11,9 \text{ млн.} = 26,6 \text{ млн. чоловік} [11, с.229].$$

Виходячи з того, що військові втрати СРСР були обчислені у 8,668 млн. чоловік [11, с.237], одержуємо, що втрати цивільного населення СРСР склали

$$26,6 \text{ млн.} - 8,668 \text{ млн.} = 17,932 \text{ млн. чоловік.}$$

Хоча, як ми зазначали вище, їм вдалося пояснити, шляхом неймовірних перебільшень загибель 13,685 млн. чоловік [11, с.233]. Тобто одержана цифра втрат населення СРСР – 26,6 млн. загиблих була одержана шляхом применшення військових втрат, і навпаки, перебільшенням втрат мирного населення. В цьому

плані важко не погодитись з А. Кречетніковим, який у своїй публікації [15] зауважив, що при всій зв'язній жорстокості фашистів важко повірити в те, що на окупованій території ними було перебито близько 18 млн. чоловік. Відомо, що в окупації побувало трохи більше 50 млн. чоловік. Це що ж, кожен третій, включаючи жінок і дітей не дожив до визволення? [15]. І навпаки, в наведених вище розрахунках проглядається зацікавленість, радянських, а потім російських владних структур применшувати військові втрати («не так плохо мы воевали!») та перебільшувати загальні втрати шляхом перебільшення втрат мирного населення («вот какую цену мы заплатили за спасение человечества от фашизма!») [15].

Познайомимося з розрахунками Б. Соколова. Посилаючись на дані статистика В. Кожуріна, він виводить чисельність населення СРСР на червень 1941 року у 200,1 млн. чоловік [1, с.236]. Але повторний перерахунок чисельності населення, який встигли провести по Хабаровському краю та Модавській РСР показав, що справжня чисельність населення в цих регіонах була на 4,6% більшою, ніж у В. Кожуріна [1, с.326]. Поширивши останню цифру (4,6%) на всю територію СРСР, Б. Соколов оцінює чисельність населення СРСР у червні 1941 року у 209,3 млн. чоловік [1, с.326]. На травень 1945 року, за його оцінками, в СРСР приживало 165,6 млн. чоловік, а станом на 1 січня 1946 року – 166 млн. чоловік [1, с.337-338]. Тоді, за оцінкою Б. Соколова, одержуємо, що в роки війни загинуло:

$209,3 \text{ млн.} - 166 \text{ млн.} = 43,3 \text{ млн.}$ чоловік військових та цивільних радянських громадян.

Оскільки втрати Червоно Армії по Б. Соколову склали 26,4 млн. загиблих, то одержуємо, що в роки Великої Вітчизняної війни загинуло

$43,3 \text{ млн.} - 26,4 \text{ млн.} = 16,9 \text{ млн.}$ мирних радянських громадян.

В цю цифру увійшли також і ті громадяни, які могли померти своєю смертю і в мирний час. В монографії [17] Б. Соколов наведені вище дані модифікував. Опіраючись на оцінки згаданого вище В. Кожуріна чисельність населення СРСР на кінець червня 1941 року він визначає у 205,7 – 206,5 млн. чоловік [17, с.69]. На початок 1946 року, за його оцінками, населення СРСР складало 167,9 млн. чоловік [17, с.70]. Природній приріст в СРСР упродовж 1942-1945 років, та за другу половину 1941 року, за його розрахунками склав 2,3 млн. чоловік. Таким чином, загальні втрати населення СРСР в роки Великої Вітчизняної війни за Б. Соколовим склали

$205,7 - 206,5 \text{ млн.} - 167,9 \text{ млн.} + 2,3 \text{ млн.} = 40,1 \text{ млн.} - 40,9 \text{ млн.}$ чоловік.

Визначивши втрати Червоної Армії у 26,9 млн. загиблих [17, с. 42] він одержав наступну оцінку цивільних втрат СРСР:

$40,1 \text{ млн.} - 40,9 \text{ млн.} - 26,9 \text{ млн.} = 13,2 - 13,9 \text{ млн.}$ чоловік.

Зауважимо, що і в першій, і в другій оцінках Б. Соколов не відняв цифру 11,9 млн. радянських громадян, які в роки війни померли природною смертю. В цьому випадку його модифіковані оцінки зменшилися би до 30,1 – 30,9 млн. чоловік. Хоча з іншого боку, у нього могла би вийти інша цифра померлих природною смертю радянських громадян, а не 11,9 млн., як у М. Андреева, Л. Дарського та Т. Хорькової.

Якщо говорити про оцінки загальних втрат населення СРСР у роки Великої Вітчизняної війни з боку керівництва держави, то Сталін говорив про 7 млн. загиблих, Хрущов – про 20 млн., а Горбачов – про 27 млн. загиблих радянських громадян [26, с.258]. Таким чином, в додаток до наведеної вище числової послідовності, яка описує рівень втрат цивільного населення СРСР в роки війни одержуємо, що загальні втрати населення СРСР (як військових, так і цивільних громадян) коливаються в межах 7 - 40,9 млн. загиблих.

Щоб встановити близьку до реальної цифру втрат мирного населення СРСР в роки війни, слід уважно розглянути її складові. Так, група Кривошеєва в монографії [1, с.230] нарахувала 7.420.379 мирних громадян СРСР, які загинули від цілеспрямованого терору фашистів на окупованих територіях. Ніяких посилань на першоджерела, ні на способи підрахунку не наводилось, а тому виникають серйозні підозри в її достовірності. Більше того, ця цифра є вищою, за аналогічну цифру втрат встановленої одразу після війни Надзвичайною Державною Комісією (НДК) на чолі з академіком Н. Бурденком. За її даними в роки війни від цілеспрямованого терору фашистів загинуло 6,39 млн. мирних радянських громадян [26, с.314], причому в розряд фашистських злочинів були записані і розстріли польських офіцерів в Катині, і масові розстріли в'язнів органами НКВС у тюрмах Західної України і Західної Білорусії і т.д. Тобто занижувати цифру 6,39 млн. загиблих, радянським державним структурам не було ніякої потреби. Навпаки, М. С. Солонін цю цифру втрат вважає завищеною. За його оцінками жертвами цілеспрямованого терору фашистських окупантів могло стати 5-6 млн. мирних громадян [26, с.317].

До цього питання можна підійти з іншої точки зору. Німецькі фашисти на окупованих територіях СРСР цілеспрямовано знищували євреїв і циган. Циган було вбито 30 тис. чоловік, тобто близько половини їх довоєнної чисельності на цих територіях [27, с. 54; 28]. На окупованій території СРСР було знищено 1,5 млн. євреїв (71,4% їх довоєнної кількості на цих територіях), в Литві – 135 тис. (90%), в Латвії – 95 тис. євреїв (89,47%) [29, с.167]. Разом – 1,73 млн. чоловік. За оцінками Б. Соколова нацистами на окупованій території СРСР було знищено 1,5 млн. радянських євреїв та ще 0,5 млн. євреїв із Західної Європи, які в демографічні втрати Радянського Союзу не входять [17, с.71]. Автори монографії [30, с.308] кількість жертв голокосту в СРСР оцінюють у 2,1 млн. чоловік. М. Солонін оцінює кількість загиблих євреїв на окупованих територіях СРСР у 2,8 млн. чоловік. Якщо від останньої цифри відняти цифру 0,5 млн. загиблих євреїв з Західної Європи, то одержимо, що кількість загиблих на окупованих територіях СРСР радянських євреїв коливається в межах 1,5 – 2,33 млн. загиблих.

Великі втрати мирне населення окупованих територій понесло і від контрпартизанських дій німецьких військ. Слід відмітити, що особливо в перші роки війни, закинуті в тил ворога партизанські загони практично повністю складалися оперативних співробітників НКВС. Це були по суті карально-диверсійні групи, які не тільки провокували своїми діями німців на відплатні репресії проти місцевого населення, але й самі жорстоко розправлялися з селянами, які не ви-

являли достатньої готовності до співпраці з «народними месниками» [26, с.307]. Наприклад, за офіційними даними, тільки співробітники Ленінградського УНКВС на окупованій території розстріляли 1.160 «зрадників Батьківщини» [6, с.11], але чи були всі вони насправді зрадниками – до цього часу невідомо. Місцеве населення, яке виявилось, таким чином, між «молотом і наковальнею» було змушене стихійно озброюватися, щоб захиститися і від партизанів, і від озброєних дезертирів, і від німців. Багато-хто з озброєних місцевих жителів пішов у сформовані німцями загони поліції. Так, наприклад, у листопаді 1942 року загальна чисельність «допоміжної поліції» зросла до 320 тис. чоловік, та ще 48 тис. чоловік перебувало в складі окремих поліцейських (а по суті каральних) батальйонів [26, с.308]. Згідно [30, с.308] від антипартизанської війни вермахту загинуло майже 0,5 млн. чоловік, і тільки дуже незначний відсоток з цього числа загиблих були партизанами. Якщо прийняти половину цієї цифри в якості цифри втрат мирних жителів від терору радянських партизанів, то загальну кількість загиблих в результаті партизанської війни на окупованих територіях СРСР можна наближено оцінити в 0,75 млн. чоловік.

Звівши докупи одержані вище цифри втрат (2,33 млн. загиблих євреїв, 30 тис. загиблих циган, 0,75 млн. жертв партизанської війни) одержуємо, що на окупованих територіях СРСР німецько-фашистськими загарбниками було знищено 3,01 млн. мирних жителів.

Авторами монографії [11, с.232] підраховано, що на окупованій німцями території за час окупації померло 8,5 млн. чоловік, з них 4,5 млн. померли би своєю смертю і в мирний час, а 4,1 млн. чоловік померли від жорстоких умов окупаційного режиму. Як і в попередньому випадку ніяких посилань на першоджерела та методи підрахунку не приводиться.

Те, що окупаційний режим не мав нічого спільного з режимом санаторію – це очевидна річ. І в першу чергу через те, що продуктами харчування солдати вермахту постачалися незадовільно. А тому відомі з кінострічок заклики «мамка, яйки и млеко» не виникли на порожньому місці. В цій ситуації, як і у всіх війнах минулого, вермахт харчувався за рахунок місцевого населення. Британська дослідниця Ліззі Коллінгхем в своєму дослідженні [56] наводить такі дані. За час окупації німецька армія, з окупованих територій СРСР вжила в їжу 7 млн. тонн зерна, 17 млн. голів великої рогатої худоби, 20 млн. голів свиней, 27 млн. голів овець і кіз, 100 млн. голів домашньої птиці. І це все «виривалося з ротів» місцевих жителів, що в свою чергу призводило до хронічного недоїдання, і як наслідок – підвищення смертності від різноманітних хвороб. В додаток до цього, за рахунок місцевих жителів харчувалися як різноманітні партизани, так і озброєні дезертири.

Відступаючи частини Червоної Армії в багатьох містах та населених пунктах проводили руйнування системи життєзабезпечення населення, знищуючи водогони, електростанції, елеватори і т.д., а 17 листопада 1941 року вийшов Наказ Ставки Верховного Головнокомандування № 0428 згідно якого командуванню Червоної Армії наказувалося «разрушать и сжигать дотла все населенные пункты в тылу немецких войск на расстоянии 40-60 км в глубину от переднего края

и на 20-30 км вправо и влево от дорог. Для уничтожения населенных пунктов в указанном радиусе немедленно бросить авиацию, широко использовать артиллерийский и минометный огонь, команды разведчиков, лыжников и подготовленные диверсионные группы, снабженные бутылками с зажигательной смесью, гранатами и подрывными средствами...» [26, с.304]. Начальник Головного управління політпропаганди Червоної Армії армійський комісар 1-рангу Л. Мехліс висловився коротше: «Гнати німця на мороз!» На виконання цього наказу тільки за 5 днів листопада 1941 року в районі дій 5-ї армії Західного фронту (командувач-генерал-майор Л.А. Говоров) було спалено повністю, або частково 53 села, в смузі 6-ї армії (командувач-генерал-лейтенант К.К. Рокосовський) – спалено 4 села за 2 дні, в грудні 1941 року в Можайському секторі диверсійної групи НКВС спалили 12 сіл і т.д. [55, с.136]. Тобто «земля горіла під ногами окупантів», але разом з місцевими жителями, які після руйнування їхніх будинків виявилися разом з дітьми на 30-градусному морозі (зима 1941-1942 років виявилася дуже суворою). І це, в свою чергу, призводило до підвищеної смертності цивільного населення.

Б. Соколов твердить [17, с.73], що німецька адміністрація заохочувала перехід міських жителів у сільську місцевість, де вони мали можливість прогнати за рахунок ведення натурального господарства. Масова смертність місцевого населення окупаційним властям була не вигідна, оскільки тоді не було б в кого забирати продовольство для вермахту, та постачати «остарбайтерів» до Німеччини. В зв'язку з цим цифру 4,1 млн. мирних жителів, які загинули від жорстоких умов окупаційного режиму ми вважаємо завищеною. На наш погляд, більш реальною є вдвічі менша цифра втрат – 2,05 млн. загиблих від жорстоких умов окупаційного режиму мирних радянських громадян.

З іншого боку, наявність на окупованих територіях сотень тисяч і мільйонів військовослужбовців окупаційних військ – в переважній більшості молодих, фізично міцних чоловіків, призводило до великої кількості інтимних стосунків з місцевими жінками. За деякими даними в результаті співжиття з німцями, упродовж 1941-1944 рр. на окупованих територіях СРСР народилося 50-100 тис. дітей [31]. Для порівняння – у Франції від співжиття французьких жінок з німцями народилося вдвічі більше дітей – 200 тисяч [31].

В монографії російських військових істориків [11, с.231-233] наводяться дані про вивезених у Німеччину та загиблих там від важкої праці «остарбайтерів» з точністю до однієї людини. Всього було вивезено на примусові роботи до Німеччини 5.269.513 чоловік, причому померло на примусових роботах 2.164.313 чоловік, тобто більше 41%. З цього приводу М. Солонін зауважує, що автори монографії [11] не замітили, що з їхніх підрахунків випливає, що в німецькому полоні померло 1,78 млн. радянських військовополонених, а «остарбайтерів» 2,16 млн. [26, с.276]. Це протирічить здоровому глузду, оскільки умови утримання радянських військовополонених були набагато важчими, аніж остарбайтерів, та й німецькі дані, які наводяться в [26, с.276] говорять про значно меншу кількість вивезених на примусові роботи радянських громадян: 2,8-3 млн. чоловік (разом з військовополоненими, переданими в розпорядження німецьких промисловців),

а дані Надзвичайної Державної Комісії говорять про 4,3 млн. радянських людей, вивезених на примусові роботи до Німеччини. Згідно [30, с. 280] за весь період війни в рейх було привезено на роботу 8,5 млн. чоловік, причому 17% з них склали жінки. Це були в основному вихідці з радянських та польських областей. Кількість загиблих оstarбайтерів складала 200 тис. чол., або 2,4% їхньої кількості. В [24] визначають кількість загиблих оstarбайтерів у 850 тис. – 1 млн. чоловік, хоча і відштовхуються від даних НДК про 4,259 млн. вивезених до Німеччини оstarбайтерів, що в свою чергу дає 19,96-23,48% загиблих. Таку велику кількість загиблих оstarбайтерів – 2,16 млн. чоловік, яку наводять автори монографії [11] можна пояснити тільки тим, що в останні місяці війни, коли бойові дії велися в країнах Європи, Червона Армія, шляхом безпосереднього призову у військові частини, поповнювалася в основному за рахунок радянських оstarбайтерів, які в боях несли величезні втрати [17, с.35]. За списками військкоматів загиблі оstarбайтери не проходили, а потрапляли в число жертв цивільного населення. Таким чином, відсоток загиблих оstarбайтерів за наведеними вище джерелами коливається в межах 2-19,96-23,48%. На наш погляд 20% - це найбільш реальний відсоток загиблих оstarбайтерів на примусових роботах у Німеччині. Взявши за основу цифру 4,259 млн. вивезених до Німеччини оstarбайтерів одержимо, що на примусових роботах у Німеччині загинуло близько 0,852 млн. чоловік.

Мирне радянське населення несло також величезні втрати під час бойових дій між німецькими та радянськими військами. Так, наприклад, під час блокади Ленінграду, за даними Ленінградської міської комісії від обстрілів та бомбардувань загинуло 16.747 ленінградців та ще 632.253 чоловік померли від голоду та хвороб [17, с.72]. Але ця цифра задає тільки нижню оцінку втрат мирного населення Ленінграду. В [11, с.233] говориться про 800 тис. загиблих ленінградців, а дослідник О. Ісаєв кількість загиблих від голоду і хвороб ленінградців визначає в межах 0,6-1,2 млн. загиблих з 3-мільйонного населення [32]. Він відмічає, що облік втрат серед жінок, дітей та стариків міста був організований дуже погано, і в додаток до цього, в серпні 1941 року в місті «застрягли» 300 тис. біженців з Прибалтики та сусідніх областей, багато-хто з яких помер голодною смертю. На основі цього А. Шевяков наводить цифру 1,4 млн. загиблих ленінградців, академік Д. Ліхачов вважав, що загалом під час блокади Ленінграду від голоду, хвороб, німецьких артобстрілів загинуло не менше 2 млн. мирних жителів міста [23]. Тобто, кількість загиблих під час блокади Ленінграду мирних жителів коливається в межах 600 тис. – 2 млн. чоловік. Прийmemo цифру 1,2 млн. загиблих мирних жителів Ленінграду під час блокади міста німецькими військами.

Мирне населення Сталінграду також несло величезні втрати. Тільки 23 серпня 1942 року під час нальоту понад 1 тис. німецьких літаків на Сталінград загинуло понад 42 тис. жителів міста [55, с.164]. В [33, с.14] говориться про 185.232 загиблих мирних жителів під час Сталінградської битви. Книга рекордів Гінесса, куди входять тільки перевірені дані, твердить що з 500 тис. довоєнного населення міста вціліло тільки 1.515 чоловік [34, с.211]. Таким чином, втрати мирних жителів Сталінграду коливаються в межах 185-498 тис. загиблих. Прийmemo цифру

200 тис. загиблих в якості втрат мирного населення Сталінграду під час Сталінградської битви. В [11, с.233] говорилося про десятки тисяч мирних жителів, які загинули від бомбардувань німецькою авіацією в таких містах, як Севастополь, Одеса, Керч, Харків і т.д. Якщо орієнтовно прийняти цифру 100 тис. мирних жителів, які загинули від артобстрілів ворога та від бомбардувань німецькою авіацією вказаних вище можна оцінити в 1,5 млн. загиблих.

В той час, як на окупованій території мирне населення гинуло від німецького терору, в тилу мирне населення СРСР потерпало від терору НКВС. Сталін та радянське керівництво чудово пам'ятали, що в Першій світовій війні в країнах, які війну програли, чи то була Росія, чи Німеччина, чи Австро-Угорщина, перед тим, як впали зовнішні фронти, спочатку розвалились фронти внутрішні, відбулися революції, і народи та армії цих країн відмовилися воювати. А тому репресувалися ті, кого сталінський режим вважав неблагодійними: від керівників розгромлених партій та опозиційних рухів (на зразок есерів, меншовиків чи троцькістів) і аж до злочинців-рецидивістів. Всього в роки війни було засуджено 2,5 млн. радянських громадян, в тому числі 471 тис. (за даними Б. Соколова 476.715) – за контрреволюційні виступи [35; 17, с.53]. Із 2,5 млн. засуджених було страчено 225 тис. чоловік, в тому числі 42.139 чоловік були присуджені до розстрілу за контрреволюційні виступи [35; 17, с.52]. До цього числа ще слід додати розстріляних органами НКВС в'язнів у тюрмах Західної України і Західної Білорусії. Згідно [5, с.298] в тюрмах Білорусії було страчено близько 20 тис. в'язнів, а в тюрмах Львівської області 2.466 в'язнів. За даними О. Субтельного [36,с.400] на Галичині органами НКВС було знищено 10 тис. в'язнів, а на Волині – 5 тис. в'язнів. У вересні 1941 року в Орловській тюрмі були розстріляні М. Спиридонова, Х. Раковський, дружина Л. Каменева і т.д. – всього 161 чоловік з числа керівників колишніх опозиційних партій та рухів всередині ВКП (б) [37, с.130]. Таким чином, кількість розстріляних у радянських тюрмах в'язнів на початку війни складає 35 тис. чоловік. Приєднуючи цю цифру до вищенаведеної 225 тис. страчених одержуємо, що в роки Великої Вітчизняної війни органами НКВС було страчено 260 тис. мирних радянських громадян.

В роки війни великою була смертність серед в'язнів ГУЛАГу. Умови їх утримання, які були важкими і в довоєнний час, в роки війни стали нестерпними. Ув'язнені працювали по 12, 14, 16 годин на добу, але одержували пайок калорійністю 2.778 калорій, при необхідному мінімумі 4.500 калорій [38]. С. Куртуа додає, що в роки війни житлова площа на 1 в'язня зменшилася з 1,5 до 0,7 кв. метри, а «калорійна норма» харчування порівняно з передвоєнною впала на 65% [39, с.206]. Це за офіційними даними. А за неофіційними даними, які наведені в роботі Р. Медведєва [40,с.176], в Комі АРСР, в окремих таборах на лісоповалі списочний склад бригад ув'язнених в 1942 році вимирав за 100-150 днів, причому на думку Р. Медведєва, в той час втрати радянських людей як на Сході, так і на Заході були однаковими.

Б. Соколов оцінює надлишкову смертність в'язнів у системі ГУЛАГу в роки війни у 391 тис. чоловік. [17, с.53]. Можливо через погані умови утримання та

небезпеку голодної смерті багато в'язнів просилися на фронт. За даними, які наводить Б. Соколов на фронт пішло 975 тис. в'язнів та 117 тис. чоловік табірної охорони [17, с.53].

В роботі В. Земскова [41] наводяться дані про кількість в'язнів у виправно-трудовах таборих (ВТТ) та виправно-трудовах колоніях упродовж 1941-1945 рр., а також кількість та відсоток померлих в'язнів у ВТТ за цей період:

Таблиця 5.3.3.

Чисельність в'язнів ГУЛАГу у 1941-1945 рр. Кількість та відсоток померлих в'язнів у виправно-трудовах таборих

Рік	Всього в'язнів	В тому числі у ВТТ	В тому числі у ВТК	Померло у ВТТ	
				кількість	%
1941	1.929.729	1.500.524	429.205	100.997	6,73
1942	1.777.043	1.415.596	361.447	248.877	17,58
1943	1.484.182	983.974	500.208	166.967	16,97
1944	1.179.819	663.594	516.225	60.948	9,19
1945	1.460.677	715.505	745.171	43.948	6,13

Отже, упродовж 1941-1945 рр. всього померло 621.737 в'язнів виправно-трудовах таборів. Але є й інша статистика. Згідно [42] в 1941 році в ГУЛАГу померло 115.484 в'язнів (6,1% загальної кількості), в 1942 році – 352.560 в'язнів (24,9%), в 1943 році – 267.824 (22,4%), в 1944 році 114.481 (9,2%), в 1945 році – 81.917 в'язнів (5,95%). Загалом, за даними [42] померло 932.266 в'язнів. Беручи дані 1941 року – 115.484 померлих, або 6,1% загальної кількості, приходимо до висновку, що в 1941 році згідно [42] в ГУЛАГу було 1.893.188 засуджених. Порівнюючи одержану цифру з даними В. Земскова за 1941 рік бачимо, що в джерелі [42] мова йде про в'язнів ВТТ. Дані В. Земскова [41] неповні, оскільки ним не наводиться статистика померлих в'язнів у ВТК. В [43] він пояснює цю обставину тим, що відповідної повної статистики йому знайти не вдалося, хоча за даними 1939 року смертність в'язнів у ВТТ складала 3,29%, а у ВТК – 2,3% загальної чисельності контингенту ув'язнених, тобто відрізнялася трохи більше, ніж на 1%. За даними 1945 року у ВТТ померло 43.848 в'язнів, що склало 6,13% сього контингенту, а у ВТК померло 37.221 в'язнів, або близько 5% всього контингенту в'язнів ВТК. П'ять відсотків від 6,13%, якщо прийняти останні за 100%, складуть 81,57%. Обчислюючи кількість померлих в'язнів ВТК з поправкою 81,57%, наприклад, за 1941 рік будемо мати:

$$429.205 * 0,0673 * 0,8157 = 23.562 \text{ чоловік.}$$

Аналогічним чином одержуємо 51.832 загиблих в'язнів ВТК у 1942 році, 69.241 – у 1943 році, 38.698 – у 1944 році. Правильність одержаної формули перевіримо на основі даних 1945 року. Згідно формули одержуємо

$$745.171 * 0,0613 * 0,8157 = 37.260 \text{ чоловік,}$$

в той час, як реальна кількість померлих в'язнів ВТК у 1945 році склала 37.221 чоловік. Відносна похибка при цьому складе

$$\frac{37.260-37.221}{37.221} \times 100\% = 0,11\%$$

Сумуючи одержані вище цифри втрат, кількість померлих в'язнів ВТК упродовж 1941-1945 рр. оцінюємо у 220.554 чоловік. Одержані дані узгоджуються з даними В. Земскова про те, що кількість померлих в'язнів ВТК упродовж 1930-1953 рр. аж ніяк не перевищує 0,5 млн. чоловік.

Таким чином, з урахуванням в'язнів, померлих у ВТК, кількість загиблих в'язнів ГУЛАГу упродовж 1941-1945 рр. згідно даних джерел [41; 42] коливається в межах 842.291 – 1.152.820 чоловік. В якості цифри померлих в роки війни в'язнів ГУЛАГу приймемо середню цифру 997,6 тис. чоловік.

Великі втрати в роки війни понесли депортовані народи. Б.Соколов загальну кількість депортованих народів оцінює у 2,3 млн. чоловік, з яких у місцях заслання та під час депортації загинуло 0,5 млн. чоловік [17, с.54]. За даними Д. Едієва було депортовано 10 народів, загальною чисельністю 2,581 млн. чоловік, причому з цього числа загинуло 502 тис. чоловік (19,4%) [44]. В склад жертв депортованих народів Д. Едієвим були включені втрати корейців (28,2 тис. чоловік), яких депортували ще до початку Великої Вітчизняної війни. Зменшивши кількість жертв серед депортованих народів з 502 тис. на 28,2 тис. чоловік одержуємо, що жертвами депортацій стали 473,8 тис. чоловік.

Згідно довідки відділу спецпоселень НКВС СРСР, яка була опублікована в [37,с. 303-304], кількість спецпоселенців серед депортованих народів була такою:

Таблиця 5.3.4.

Втрати депортованих народів

Назва народу	Чисельність до депортації	Чисельність в жовтні 1946 року	Різниця	
			кількість	%
Чеченці та інгуші	478.479	400.478	78.001	16,3
Карачаївці	69.267	60.139	9.128	13,18
Балкарці	37.713	32.817	4.896	12,98
Калмики	93.139	81.673	11.466	12,31
Кримські татари, болгари, греки	227.460	193.959	33.51	14,73
Німці	950.000	774.178	175.822	18,51
Турки, курди, хемшини	145.005	84.402	60.603	41,79
Загалом	2.001.063	1.627.646	373.417	18,66

Дані наведеної вище таблиці ми вважаємо применшеними, в першу чергу за рахунок втрат радянських німців. Так, за даними А. Буровського, з 1,2 млн. ра-

дяньських німців 50-60% загинули [5, с.427], що дає цифру 0,6 – 0,72 млн. загиблих, що в 2 рази більше цифри втрат в наведеній вище таблиці. За даними, які наводить Куртуа С. [39, с.20] з серпня 1941 і до червня 1942 року всього було депортовано 1.209.403 радянських німців – 82% всіх німців, розселених на радянській території. Проводячи операцію віднімання одержуємо

$1.209.403 - 774.178 = 435.225$ радянських німців,

які померли в результаті депортації до жовтня 1946 року. Це збільшує цифру жертв депортованих народів з 373.417 до 632.820 загиблих, яка попадає в інтервал втрат, наведений А. Буровським. Прийmemo цифру 0,633 млн. загиблих в якості цифри втрат депортованих в роки війни народів СРСР.

В джерелі [45, с.35] зустрічаємо такий пасаж, який передаємо мовою оригіналу: «В годы войны на государственном обеспечении постоянно находилось 60-80 млн. человек, и, прежде всего, огромная армия... Несмотря на тяжелый и упорный труд крестьян, уровень сельскохозяйственного производства в **1942-1943** годах составлял **только** 37-38% от уровня 1913 года. Величайший подвиг крестьянства в том, что в годы Великой Отечественной войны, вырастив зерна на 43% меньше, чем в годы. Первой мировой войны, оно сдало его государству в 3 раза больше, чем в 1914-1917 годах. И все это в условиях **трехкратного сокращения** (сравнительно с довоенным) уровня крестьянского потребления.» Переклад цього пасажу на зрозумілу мову означає тільки одне: населення неокупованих територій СРСР, і в першу чергу селянство, в роки війни знаходилося на грані голодної смерті. Голод в тилу, як і Голодомор на Україні, більше 50 років ретельно приховувалися, але останнім часом багато фактів, пов'язаних із голодом у радянському тилу в роки війни стали відомі дослідникам.

За даними, які наводить Б. Соколов [17, с.72] тільки в Архангельську, в першу військову зиму від голоду і хвороб померло 2 тис. чоловік – кожен десятий житель міста. Повідомлялося про голод в Таджикиській РСР, а в Читинській області були зафіксовані факти вживання в їду «павших животных, деревьев, коры» [17, с.73]. М. Солонін [46, с.20] наводить текст доповідної записки Начальника УНКВС Карело-Фінської РСР від 11.06.1942 року, де повідомляється, що в «течение мая с.г. населению Пудожского района выдавалось с большим перебоем по 200-300 г хлеба на человека. Других продуктов не выдавалось. Систематическое недоедание в течение двух месяцев создало массовое истощение значительной части населения, а на почве этого и рост смертности. В апреле с.г. по району умерло 238 человек, из них детей до 1 года – 67 человек. В связи с такими явлениями в районе заметно снизилась трудовая дисциплина...» [46, с.19-20]. В тилу, далеко від лінії фронту від недоїдання, голоду, постійного авітамінозу вимирав якутський народ (народ саха). Всього померло 65.256 якутів, з них 17.058 у міських поселеннях (26,1%) та 48.198 (73,9%) – у сільській місцевості [47]. В цьому джерелі також наводиться порівняльна таблиця природного приросту (спаду) населення за роки війни, яку наводимо нижче.

Таблиця 5.3.5.

Природній приріст (спад) населення СРСР та Якутії

Роки	СРСР (%)	Якутія (%)
1941	-19,5	- 2,4
1942	- 33,6	- 20
1943	- 35,8	- 25
1944	- 36,4	- 0,3
1945	- 26,3	+ 13,9

Про сильний голод в Комі АРСР весною 1944 року згадує колишній голова Ради Міністрів автономної республіки П. Безносів [48]. Він також відмічає, що на лісорозробки масово залучалися жінки та діти віком до 8-ми років. Законом це заборонялося, але закон порушували [48]. Це все призводило до підвищеної смертності мирного населення. В 1943 році понад 60% колгоспів зернової зони Сибіру видавали на 1 трудовень стільки зерна, що на душу виходило в день по 60-70 г. В Алтайському краї трудовень забезпечувався хлібом в 9 раз гірше, аніж в 1938 році, але податки на колгоспників зросли в 6 разів [55, с.165]. З 1942 року, на неокупованих територіях СРСР робочий день колгоспника починався в 5 годин ранку і продовжувався до 8 годин вечора з годинною перервою на обід, причому річна вартість зароблених трудовнів складала 5-7 кг хліба, або 2-3 кг м'яса [55, с.164-165]. Навіть в Москві – столиці, положення з продовольством було настільки важким, що в березні 1943 року, наприклад, тільки на автозаводі імені Сталіна від голоду померло 300 робітників (і це офіційними даними!) [55,с.165].

А. Кречетніков зауважує [15], що окрім систематичного недоїдання і голоду, до підвищеної смертності мирного населення на неокупованій території СРСР, ще призводили: важка праця без нормованого робочого дня та відпусток, стреси пов'язані з евакуацією, постійна тривога за долю рідних та близьких, які воювали на фронті, або залишилися на окупованій території, горе від одержання «похоронки» і т.д. Це все призводило до загострення хронічних захворювань, до інфарктів та інсультів. А. Кречетніков оцінює кількість загиблих від підвищеної смертності в радянському тилу у 2,5 - 3 млн. чоловік [15]. Згідно даних депутата Держдуми РФ М. Земцова, який втратив цивільного населення СРСР у роки війни оцінив у 23 млн. загиблих [49], число загиблих внаслідок негативних наслідків війни на неокупованих територіях СРСР можна оцінити у 7 млн. чоловік. Таким чином, кількість загиблих від підвищеної смертності на неокупованих територіях СРСР коливається в межах 2,5-7 млн. чоловік. Приймемо середню цифру 4,75 млн. померлих від підвищеної смертності на неокупованих територіях СРСР Великої Вітчизняної війни.

Про антирадянську боротьбу на неокупованих німцями територіях в роки Великої Вітчизняної війни відомо дуже мало. Деякі дані є про таку боротьбу на Північному Кавказі, та й те тільки з тієї причини, що правлячі кола Росії допустили

«витік» інформації, щоб виправдати дії тодішньої радянської влади по виселенню деяких північнокавказьких народів. Влітку 1942 року на території тільки Чечено-Інгушетії, згідно з [50, с. 314] діяло до 25 тис. антирадянських повстанців. За даними, які наводяться в [51] в ході придушення антирадянських виступів на Північному Кавказі в радянському тилу, з 22 червня 1941 року і до 3 листопада 1943 року було знищено 3.665 чоловік, в тому числі 2.690 чеченців та інгушів.

Набагато більше інформації з цього приводу міститься в джерелі [52]. Повідомляється, що повстанський рух (за офіційною термінологією – «банддвижение») досяг свого піку в 1942 році, коли властями було проведено 43 військово-чекістські операції, в результаті яких було знищено 2.342 повстанці [52, с.167]. Військово-чекістські операції проводилися в Кабардино-Балкарії, Карачаєво-Черкесії, Чечено-Інгушетії та Північно-Західному Дагестані, причому два останні регіони виявилися найбільш «ураженими» повстанським рухом [52, с.167-68]. Про розмах бойових дій свідчить той факт, що окрім частин НКВС до боротьби з повстанцями були залучені 8 окремих рот та 2 підсилені батальйони Червоної Армії [52, с.168]. Упродовж січня – 10 жовтня 1943 року на Північному Кавказі було проведено 352 військово-чекістські операції, в яких за звітами НКВС втрати повстанців склали 6.685 чоловік, в тому числі 681 було вбито, 94 поранено та 5.910 потрапили в чекістський полон [52, с.170]. Свої втрати чекісти оцінили в 147 вбитих та 145 поранених [52, с. 170]. Таким чином, упродовж тільки 1942-1943 рр. втрати повстанців Північного Кавказу склали 3.023 чоловік загинлими. Але бойові дії йшли, як в 1941 так і в 1944 роках, аж до поголовної депортації ряду північнокавказьких народів. Тому, згідно з [51] втрати північнокавказьких повстанців приймемо в 3,7 тис. загинлих, а загальні втрати, разом з втратами НКВС складають 4 тис. чоловік. В [52, с.185] відмічається, що ні в закавказьких, ні в середньоазійських республіках антирадянські та «контрреволюційні» прояви ніколи не наближалися до масштабів повстанського руху на Північному Кавказі.

Проте в [55, с.182] повідомляється про напад 10 тис. місцевих жителів на гарнізон Червоної Армії в Ташкенті, та подібні напади ще в 11 містах Середньої Азії. Хоча якихось достовірних даних про втрати у цих зіткненнях не наводиться.

Підсумовуючи сказане одержуємо, що загальні втрати (як військові, так і цивільного населення) СРСР в роки Великої Вітчизняної війни, за нашими підрахунками, були такими:

- 17,774 млн. червоноармійців загинуло на фронті, померло від ран, хвороб, в полоні та було розстріляно за вироками військових трибуналів;
- загинуло 558,3 тис. радянських колаборантів, які воювали на боці Німеччини та її союзників;
- 3,01 млн. мирних радянських громадян були знищені німецькими фашистами на окупованих територіях;
- 2,05 млн. мирних радянських громадян загинули від жорстоких умов окупаційного режиму;
- 0,852 млн. мирних радянських громадян загинули на примусових роботах у Німеччині;

- 1,5 млн. мирних радянських громадян загинули в результаті бойових дій між Червоною Армією та німецькими військами;
- 260 тис. в'язнів ГУЛАГу, які померли в роки Великої Вітчизняної війни;
- 0,663 млн. – втрати депортованих народів;
- 4,75 млн. померли від підвищеної смертності на неокупованих територіях СРСР в роки Великої Вітчизняної війни;
- 4 тис. – втрати антирадянських партизанів та військ НКВС на неокупованих територіях СРСР (Північний Кавказ).

Всього, таким чином, загальні втрати населення СРСР в роки Великої Вітчизняної війни, за нашими підрахунками, склали 32,389 млн. чоловік.

Виведена нами загальна цифра втрат населення СРСР в роки Великої Вітчизняної війни трохи перебільшує вилку втрат 28-32 млн. загиблих жителів СРСР, встановленому ще наприкінці 80-х років професором Л. Рибаківським [53,с.97], та є близькою, до оцінки втрат населення СРСР – як мінімум 30 млн. загиблих, яку називав у 2005 році, незадовго до своєї смерті, колишній член Політбюро, секретар ЦК КПРС, академік А. Яковлев [54].

Нас буде цікавити питання, яку частину з наведеної вище цифри втрат складають українці та уродженці України.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.** Соколов Б.В. Вторая мировая. Факты и версии /Б.В. Соколов. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005.-431 с.
- 2.** Новое время. – 1988.-№24. – С.37.
- 3.** Соколов Б.В. Тайны второй мировой /Б.В. Соколов. – М.: Вече, 2000. – 480 с.
- 4.** Поляков Ю. Точную цифру потерь мы не узнаем никогда /Ю. Поляков. // Известия. – 2005. – 6 мая. – С. 17.
- 5.** Буровский А.М. Великая гражданская война 1939-1945 /А.М. Буровский. – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – 496 с.
- 6.** Александров К. Мы еще не все вспомнили, чтобы о чем-то забывать /К. Александров // Новое время. – 2005. - №19. С. 10-12.
- 7.** Другая война: 1939-1945. Книга третья. – М.: Российский гуманитарный университет, 1996 – 490 с.
- 8.** Степанов А.И. – Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Великой Отечественной войны. (Рецензия) /А.И.Степанов, А.И. Уткин. // Отечественная история. – 2002. - №3. – С. 198-190.
- 9.** Созаев – Гурьев Е. Неучтенные ветераны Второй мировой войны. [Электронный ресурс] /Е. Созаев – Гурьев – 2010, 22 марта. – Режим доступа: [http:// infox.ru/authority/mans/2010/03/22/](http://infox.ru/authority/mans/2010/03/22/).
- 10.** Александров К. О. Сталине, Власове и военных потерях. [Электронный ресурс]. /К. Александров. – Режим доступа:http://www.pk25.ru/news/russia/10_05_10_aleksandrov_o_staline_vlasove_i_voennyuch.html.
- 11.** Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2001. – 608 с.
- 12.** Байербах А. «Гриф секретности» Кривошеева и проблемы с подсчетом потерь СССР в Великой Отечественной войне [Электронный ресурс]. /А. Байербах. - (февраль 2010 г.) – Режим доступа: [http:// www.solonin.org/other_a_bajerbah_grif_sekretnosti](http://www.solonin.org/other_a_bajerbah_grif_sekretnosti).
- 13.** Борцов А. Великая война. Уроки прошлого [Электронный ресурс]. /А. Борцов. – Режим доступа: [http:// www.specnaz.zu/article/?139](http://www.specnaz.zu/article/?139).
- 14.** Земсков В. Репатриация перемещенных советских граждан [Электронный ресурс]. /В.Земсков. – Режим

доступу: http://scepis.ru/library/id_1234.html. **15.** Кречетников А. Цена победы: людские потери СССР [Электронный ресурс]. /А.Кречетников. – 2010, 13 мая. – Режим доступа: http://cipro.com.ua/?sect_id=38&aid=93148. **16.** Урланис Б.Ц. История военных потерь /Б.Ц. Урланис. – М. – СПб: ПОЛИГОН-АСТ, 1998. – 558 с. **17.** Соколов Б.В. Кто воевал числом, а кто – умением /Б.В. Соколов. – М.: Яуза – пресс, 2011. – 288 с. **18.** Эрлихман В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В.В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с. **19.** Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии. 1933-1945. Т.3 /Б.Мюллер-Гиллебранд. – М. Воениздат, 1976 – 415 с. **20.** Осипов С. Генерал убитых армий /С. Осипов. // Аргументы и факты в Украине. – 2011. - №28. –С. 10. **21.** Мерцалов А.Н. Один к пяти /А.Н. Мерцалов. // Родина. – 1991. - № 6-7. – С. 130-138. **22.** Маннергейм К.Г. Мемуары /К.Г. Маннергейм. – М.: Вагриус, 2000. – 508 с. **23.** Рыбаковский Л. Великая Отечественная: людские потери России /Л. Рыбаковский. // Социс. - 2001. - № 6 – С. 85-98. **24.** Потери СССР и Германии в Великой Отечественной войне. Часть I. [Электронный ресурс]. 2010, 3 марта. – Режим доступа: <http://vespig.wordpress.com/2010/03/23/>. **25.** Язов Д. Военные потери СССР в Великую Отечественную войну составили 8 млн. 644 тыс. человек. – РИА Новости. [Электронный ресурс]. /Д. Язов – 2009, 7 мая. – Режим доступа: http://www.rian.ru/defence_safety/20090507/170221736.html. **26.** Солонин М.С. Фальшивая история Великой войны /М.С. Солонин. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 320 с. **27.** Полян П. Потери «от» и «до» /П. Полян. // Время новостей. - №88. – 2010. – 25 мая. **28.** Цыгане – забытый Холокост. [Электронный ресурс]. - 2012, 7 ноября. – Режим доступа: <http://argumentua.com/stati/>. **29.** СС в действии. Документы о преступлениях СС. – М.: Светотон, 2000. – 624 с. **30.** Зюсс Дитман. Третий рейх. Расцвет и крах империи /Дитман Зюсс, Винфрид Зюсс. – Харьков – Белгород.: Изд-во Клуб семейного досуга, 2009. – 398 с. **31.** Зотов Г. Наши «немчики» /Г. Зотов. // Аргументы и факты в Украине. – 2011. - №29. – С.10. **32.** Исаев А. Если бы Ленинград пал... /А. Исаев.// Аргументы и факты в Украине. – 2011. - №38. –С.13. **33.** Попов В.Н. Сталинградская битва: по новейшим исследованиям /В.Н. Попов. // Новая и новейшая история. – 2007. - №2. – С.2-22. **34.** Книга рекордов Гинесса. – М.: Прогресс, 1991. – 314. **35.** Отечественная история. – 2003. - №1. – С. 129. **36.** Субтельний О. Україна. Історія /О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 501 с. **37.** Платонов О. Бич божий: величие и трагедия Сталина /О. Платонов. – М.: Алгоритм, 2005. – 415 с. **38.** Вопросы истории. – 2001. - №6. – С.127. **39.** Куртуа Стефан. Чорна книга комунізму. Злочини, терор і репресії /Стефан Куртуа та ін. – Львів: «Афіша», 2008. – 711 с. **40.** Медведев Р.О. Сталине и сталинизме /Р.О. Медведев. //Знамя. – 1989. - №3. – С.144-192. **41.** Земсков В. ГУЛАГ (Историко-социологический аспект). [Электронный ресурс]. /В. Земсков – Режим доступа: <http://www.hrono.ru/statii/2001/zemskov/php>. **42.** ГУЛАГ (Главное управление лагерей). 1918-1960ю Глава III / Документ №103. Справка о смертности заключенных в системе ГУЛАГа за период 1930-1956 гг. / Составители А.И. Кокурин, Н.В. Петров. – ISSN 5-85646-046-4. **43.** Земсков В. Политические репрессии в СССР (1917-1990 гг.). [Электронный ресурс]. /В. Земсков -// Россия XXI. – 1994. - №1-2. – Режим доступа: <http://www.trudoros.narod.ru/teor/repress/htm>. **44.** Эдиев Д.М. Демографические потери депортированных народов. [Электронный ресурс]. /Д.М. Эдиев – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/2004/0147/tem_01/pht. **45.** Советская экономика в период Великой Отечественной войны 1941-1944 гг. – М.: Наука, 1970, 503 с. **46.** Соло-

нин М. 25 июня. Глупость или агрессия? /М. Солонин. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 640 с. **47.** Сивцева С. Во имя жизни на земле в далеком тылу. (К 60-летию Великой Победы) [Электронный ресурс] /С. Сивцева //Илин. Историко-географический, культурологический журнал. – 2005. - №2 (43). – Режим доступа: <http://ilin-yakutsk.narod.ru/2005-2/18/.htm>. **48.** Безносков П., председатель Совмина Коми АССР с 1963 по 1984 г., инвалид Великой Отечественной войны // Книга Памяти Республики Коми. Т.9, С.658 [Электронный ресурс] /П. Безносков. – Режим доступа: http://www.Kp.zkomi.ru/txt/09_658.html. **49.** Гутионтов П. Победа предъявляет счет. Названы новые цифры потерь СССР во Второй мировой войне: погибли 41 миллион 979 тысяч человек. [Электронный ресурс] /П. Гутионтов. – 2017, 22 марта. - Режим доступа: <http://www.novajagazeta.ru/articles/2017/03/22/71864>. **50.** Соколов Б. Наркомы террора /Б. Соколов. – М.: «ЯУЗА» - «ЭКСМО», 2005. – 510 с. **51.** Военно-исторический журнал. – 2002. – №3. – С.44. **52.** Безугольный А.Ю. Народы Кавказа и Красная Армия. 1918-1945 годы /А.Ю. Безугольный. – М.: Вече, 2007. – 512 с. **53.** Рыбаковский Л. Двадцать миллионов или больше? /Л. Рыбаковский. //Политическое образование. – 1989. - №19. – С. 96-98. **54.** Сварцевич В. Войну надо очистить от вранья /В. Сварцевич. // Аргументы и факты в Украине. – 2005. - №8. – С.3. **55.** Семененко В.И. Великая Отечественная война: как это было /В.И. Семененко, Л.А. Радченко. – Харьков-Белгород: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2009. – 413 с. **56.** Вкус войны («The Sunday Times», Великобритания) [Электронный ресурс]. – 2011, 18 января. – Режим доступа: <http://rus.ruvr.ru/2011/01/18/40127123.html>.

Додаток 5.4. Загальні втрати (військовослужбовців та мирних жителів) українського народу та уродженців України в роки Великої Вітчизняної війни

Оскільки втрати українського народу завжди розчинялися в загальносоюзних, то встановлення їхньої, хоча б наближеної величини - задача непроста. Через те, що загальносоюзні втрати можна встановити тільки оціночним шляхом, подібний метод слід застосовувати і для визначення українських втрат. Іншими словами, потрібно «оцінювати вже оцінені дані та результати».

Про те, що втрати українського народу в роки Великої Вітчизняної війни - маловивчена тема, свідчить такий факт. В книзі колишнього спікера Верховної Ради України, історика за фахом В.М. Литвина [1], загальним обсягом 464 сторінки, питанню втрат українського народу відведено всього 5 сторінок! В [1, с.438] зазначається, що "...за даними української «Книги пам'яті» на фронтах загинуло 3 млн. уродженців України, але за достовірність цієї цифри ручатися не можна. Проте в сучасній історії вона побутує, оскільки іншої нема". Тут В.М. Литвин помилився. Автори монографії [2] (група Кривошеєва) нарахували 1 млн. 377 тис. 400 загиблих на фронтах війни українців, що склало 15,89% загальних втрат (з 8 млн. 668 тис. 400 загиблих червоноармійців) [2, с.238]. Проте авторів монографії [2] критикують через заниженість їхніх даних про втрати збройних сил СРСР в роки Великої Вітчизняної війни.

Якщо вести мову про загальні втрати, то тут маємо такі дані. Колишній перший секретар ЦК Компартії України В. Щербицький на святкуванні 30-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, озвучив цифру 6,75 млн. загиблих жителів України [3]. Через майже 30 років В. Ерліхман загальні втрати народу України оцінив близькою цифрою -6,85 загиблих [4, с.26]. Енциклопедія українознавства [5], яка вийшла в світ після війни, і була перевидана на Україні в 1994 році, прямі та непрямі втрати населення України визначає у 14 млн. чоловік, в тому числі 5 млн. загиблих, з яких 2 млн. склали євреї [5, с.155]. Але вже на наступній сторінці Енциклопедія українознавства цифру загиблих збільшує до 6 млн. чоловік [5,с.156]. Аналогічним чином С. Чорний на 19-й сторінці свого дослідження [6] кількість загиблих українців оцінює у 6 млн. чоловік, а на 30-й сторінці втрати населення України він вже оцінює у 10,5-11 млн. чоловік, в тому числі власне українців - 7 млн. (63,6-66,7%). Б. Соколов вважає, що в цифру 7 млн. загиблих жителів України входять 2,5 млн. військовослужбовців та 4,5 млн. загиблих мирних громадян [7]. Книга пам'яті України наводить ті ж цифри втрат [60, с.563], зазначаючи разом з тим, що в роки війни загинуло 16,7 % населення України. Професори М. Коваль та В.Косик визначають загальні втрати населення України у 8 млн. загиблих, з тою різницею, що за В. Косиком загинуло 2,5 млн. військових та 5,5 млн. цивільних жителів України, а за М. Ковалем загинуло 3 млн. військових та 5 млн. цивільних жителів України [8, с.21].

Енциклопедія Великої Вітчизняної війни, видана в радянські часи [9] твердить, що в роки війни загинув кожний 6-й житель України [9, с.742]. За С.В. Куль-

чицьким [8, с. 21] на червень 1941 року населення України складало 41,657 млн. чоловік. Таким чином, взявши за основу наведені вище дані, одержуємо цифру 6,943 млн. загиблих. Довідник з історії України наводить наступні цифри втрат: загинуло 5,5 млн. цивільних громадян, 1,367 млн. військовополонених та ще 3 млн. загинуло під час бойових дій [10, с.200]. Разом – 9,869 млн. загиблих, хоча переважна більшість загиблих радянських військовополонених, як ми покажемо нижче, не були уродженцями України. Тому з даних наведеного вище джерела впливає цифра 8,5 млн. загиблих у роки війни жителів України. Очевидно, маючи на увазі цифру 9,867 млн. загиблих, П. Тронько в [11, с.99] говорить вже про 10 млн. загиблих в роки війни українців. Проциком П. в [12] втрати населення України визначаються в 2,5 млн. загиблих військових та 5,5 – 6 млн. загиблих цивільних громадян. І, нарешті, в джерелі [13] з посиланням на військово-історичний центр Збройних сил Російської Федерації наводяться дані про те, що в роки війни втрати України склали 1,4 млн. військових та 3,3 млн. цивільних громадян, нараховувалось 1 млн. оstarбайтерів, та ще 0,2 млн. жителів України емігрували на Захід. Разом, таким чином, загинуло 4,7 млн. жителів України.

Зводячи докупи наведені вище дані, одержуємо наступні числові ряди, які характеризують втрати населення України в роки Великої Вітчизняної війни.

1) **Військові втрати:** 1,377 млн.; 1,4 млн.; 2,5 млн.; 3 млн. загиблих, маючи на увазі зауваження цитованого вище В.М. Литвина, що цифра 3 млн. загиблих на фронті жителів України довіри не викликає. Отже, військові втрати України коливаються в межах 1,377-3 млн. загиблих;

2) **Втрати цивільного населення:** 3,3 млн.; 4,5 млн.; 5 млн.; 5,5-6 млн. загиблих. Таким чином коливання втрат цивільного населення складає 3,3-6 млн. загиблих;

3) **Загальні втрати населення:** 4,7 млн.; 5 млн.; 6 млн.; 6,75 млн.; 6,85 млн.; 6,943 млн.; 7 млн.; 8 млн.; 8,5 млн.; 10 млн.; 10,5 - 11 млн. загиблих. Цифри 10-11 млн. загиблих ми вважаємо перебільшеними, оскільки, крім іншого, вони включають в себе загиблих радянських військовополонених, величезна більшість з яких не була уродженцями України, а тому не входять в її демографічні втрати. Таким чином, коливання загальних втрат населення України в роки Великої Вітчизняної війни складає 4,7 млн.-8,5 млн. загиблих.

Аналіз втрат українського народу в роки Великої Вітчизняної війни почнемо з аналізу військових втрат. Станом на 1940 рік в Червоній Армії нараховувалось 19,8% українців [14, с.219], що приблизно відповідало питомій вазі українського населення серед всього населення тодішнього СРСР – 18,58% [15, с.105, 108]. Проте, як зазначалось в [14, с.219], в частинах Південного та Південного-Західного фронтів частка українців була вищою і сягала 50%.

Червона Армія перед початком війни будувалася в три Стратегічних ешелони. Перший стратегічний ешелон за радянськими даними нараховував 170 дивізій та 2 бригади (близько 2,7 млн. чоловік) [9, с.11]. Більш пізні дані говорять про 174 дивізії Червоної Армії в Першому стратегічному ешелоні плюс 7 дивізій, 2 бригади та 11 оперативних полків військ НКВС [16, с. 477-478]. А. Буровський до-

дає [17, с. 291], що з 2,7 млн. бійців Першого стратегічного ешелону 1,5 млн. були корінними жителями приєднаних до СРСР в 1939-1940 рр. територій, значною мірою уродженцями Галичини і Волині. 3 травня 1941 року почалося висування до західного кордону СРСР 77 дивізій Другого стратегічного ешелону Червоної Армії [16, с.478]. Формувався Третій стратегічний ешелон в складі трьох армій – 29-ї, 30-ї та 31-ї, в яких всі командири – від командирів відділень до командирів армій були чекістами з НКВС та НКДБ [18, с.223 -224].

Згідно із задумом радянського командування в ході операції «Гроза» - раптового нападу Червоної Армії на Німеччину – Перший стратегічний ешелон радянських військ наносив основний удар і ніс в результаті цього великі втрати, а війська Другого стратегічного ешелону переступивши через трупи бійців Першого стратегічного ешелону, мали донести червоний прапор перемоги аж до Берліну [19, глава 26]. На армії Третього стратегічного ешелону покладалася задача зачистки та советизації новоприєднаних територій. Таким чином, сталінське керівництво цілком свідомо, планом операції «Гроза» приносило життя сотень і сотень тисяч українців, які вціліли від голодомору і репресій, а також жителів приєднаних у 1939-1940 рр. територій, в тому числі і західних українців, на вівтар світової революції. Але раптовий напад німців 22 червня 1941 року ці плани зірвав.

Тільки за перших 17 днів війни безповоротні втрати тільки Західного фронту склали 341 тис. чоловік, в тому числі 200 тис. полонених [17, с.292]. Німецькі дані говорять про 288 тис. полонених [17, с.292]. На листопад 1941 року в німецький полон потрапило 3,6 млн. червоноармійців, з них 1,3 млн. склали українці [14, с.219]. Тобто кількість військовополонених Червоної Армії в 1941 році перевищила на 300 тис. чоловік чисельність вермахту (3,3 млн. чоловік), який воював на Східному фронті [20, с.25]. Радянських військовополонених виявилася така величезна кількість, що німецьке командування було змушене розпустити частину з них «по домівках». Згідно з наказом генерал-квартирмейстера німецьких військ від 25 липня 1941 року за №11/4590 оголошувалося звільнення з німецького полону представників ряду національностей: німців Поволжя, прибалтів, українців, а пізніше – білорусів [2, с.459]. Я. Грицак додає [14, с.229], що їх відпустили для збирання врожаю, щоб забезпечити продовольством німецьку армію і рейх. Причому, якщо клопотали місцеві жителі, то окрім українців ще й відпускалися на волю і військовополонені – росіяни [14, с.229]. Звільнення радянських військовополонених з німецького полону було призупинено розпорядженням ОКВ від 13 листопада 1941 року за № 3900 [2, с.459]. За цей проміжок часу було визволено, за неповними даними 318.770 радянських військовополонених, з числа яких 277.761 чоловік, або 87,14%, склали українці [2, с.459]. Але поряд з цією називається більш висока цифра – 800 тис. відпущених з німецького полону червоноармійців [21]. Перенос 87,14% на цю цифру дає вже мінімум 697 тис. відпущених з німецького полону червоноармійців – українців. Академік Ю. Поляков сумнівається у достовірності наведеної вище цифри 800 тис. відпущених на волю червоноармійців. Але сумніватися в цій цифрі можна тільки в бік її заниженості.

Навіть за самими скромними підрахунками в перші місяці війни з прифронтової смуги та з німецького полону втекло 345 тис. червоноармійців, а для несення допоміжної служби у частинах вермахту вже тоді було зараховано 200 тис. червоноармійців [22, с.322]. Це ми ведемо до того, що з близько 2 млн. померлих військовополонених-червоноармійців в першу воєнну зиму 1941-1942 років [23] військовополонені-українці склали незначну меншість: вони були або відпущені на волю, або втекли з полону, або пішли на службу до німців.

Згідно підсумкових німецьких документів всього в німецький полон потрапило 5,754 млн. радянських військовослужбовців в тому числі в 1941 році – 3,355 млн.; в 1942 році – 1,635 млн.; в 1943 році – 565 тис.; в 1944 році – 147 тис.; в 1945 році – 34 тис. чоловік [20, с.24]. Але в 1942-1943 рр. питома вага українців у складі діючої Червоної Армії була незначною. Наприклад, наприкінці 1941 року, в Панфіловській (316-й) дивізії українців було всього 7,2% її особового складу [24, с.346]. В наступному, 1942 році, в складі, наприклад, Південно-Західного фронту нараховувалося 210 тис. росіян і тільки 31 тис. українців, а в складі Донського фронту – 216.412 росіян та 33.594 українці [24, с.343]. В 1943 році, наприклад під час бою під Прохоровкою, 5 гвардійська танкова армія нараховувала 43 тис. солдатів та офіцерів 36-ти національностей, але понад 74% її особового складу становили росіяни [25]. Дані архівів Міністерства оборони СРСР про національний склад 166 стрілецьких дивізій свідчать, що в січні-червні 1943 року питома вага росіян складала 64,6%, а українців 11,8% їх особового складу, і лише після вступу Червоної Армії на територію України, на кінець 1943 року питома вага росіян по вказаних дивізіях зменшилася до 58,3%, а українців зросла до 22,3% [26, с.95]. В 1944 році питома вага українців у діючій армії згідно [24, с.343] зросла до 33,93%, а в 1945 році складала 20-25%. Але в 1944-1945 рр. вже не було масового потрапляння бійців Червоної Армії в німецький полон. Тобто відсоток військовополонених - українців був порівняно незначний. В [2, с.462-463] наводяться дані про те, що станом на 3 жовтня 1945 року з німецького полону було звільнено 1.836.500 радянських військовополонених, в тому числі 386.568 українців (28,24 % загального числа).

Орієнтовна цифра померлих у німецькому полоні радянських військовослужбовців 3,3 млн. чоловік [20, с.24], з них близько 2 млн. чоловік померло в першу воєнну зиму 1941-1942 рр. Тоді, упродовж 1942-1945 рр. німецькому полоні померло 1,3 млн. радянських військовослужбовців. Переносячи на цю цифру наведений вище відсоток (28,24%) одержуємо, що упродовж 1942-1945 рр. в німецькому полоні могло померти 367 тис. українців. В.Ерліхман [4, с.26] загальну кількість військовополонених уродженців України оцінює у 900 тис. чоловік, з них загинуло 310 тис. чоловік. На нашу думку кількість уродженців України, які загинули в німецькому полоні є дещо більшою. Оцінимо її у 400 тис. загиблих.

Виходячи з наведеного вище, робимо висновок, що радянські військовополонені, які загинули від важких умов німецького полону на території України, в основному, не були українцями, а були швидше за все уродженцями інших регіонів Радянського Союзу. Тобто, втрати серед загиблих на території України радянських

військовополонених не слід ототожнювати з втратами населення України. Згідно з Енциклопедією Великої Вітчизняної війни на території Української РСР загинули 1,5 млн. радянських військовополонених [9, с. 742]. А. Перковський та С. Пирожков зменшують цю цифру до 1,366 млн. загиблих [27, с. 16]. Більш точну цифру наводить М.В. Коваль: 1.366.588 загиблих на території України радянських військовополонених [28, с.15]. В якості цифри загиблих в німецькому полоні на території України радянських військовослужбовців приймемо цифру втрат, наведену М.В. Ковалем.

Згідно [9, с.741] в Червону Армію та Військо-Морський Флот було мобілізовано 2,5 млн. уродженців України, та ще 1,3 млн. були мобілізовані в народне ополчення. Проте цей призов, виходячи з вищесказаного, фактично розбігся. А. Буровський з цього приводу наводить такі факти. Станом на 23 вересня 1941 року в Харківському ВО на збірні пункти з'явилося тільки 43% новобранців [17, с.193]. По територіях України, Молдавії, Білорусії та Криму число втіклих новобранців у цей час коливалося в межах 30-45% [17, с.293]. В зв'язку з цим і військові втрати українців у перший рік війни були відносно невеликими. Так, наприклад, з 1,3 млн. мобілізованих українських ополченців за даними В. Ерліхмана загинуло 35 тис. чоловік [4, с.26]. Для порівняння, як зазначалося нами раніше, тільки під час битви за Москву загинуло 320 тис. народних ополченців з Росії.

Більше того, поспішний відступ Червоної Армії призвів до того, що велику кількість українців просто не встигли мобілізувати. Як відмічалося в [17, с.292] «... всего на временно захваченной противником территории было оставлено 5.031.600 человек из моб. ресурсов Советского Союза. В том числе в Западном ОВО – 889.112, в Киевском ОВО - 625.177 и в Одесском ВО – 813.412 человек». Оскільки через недостачу озброєння та бойового досвіду, упродовж 1941-1943 років Червона Армія несла величезні втрати, це врятувало, послаблений голодомором та репресіями демографічний потенціал українського народу від цілковитого винищення. Упродовж 1941-1943 років до лав Червоної Армії призивалися тільки ті українці та уродженці України, які виявилися на неокупованих територіях СРСР. Масовий призов до лав Червоної Армії почався з моменту вступу Червоної Армії на територію України. В зв'язку з цим А. Буровський відмічає, що в 1944 році 940 тис. чоловік були призвані в Червону Армію **повторно** [17, с.160]. Тобто це були ті, хто розбігся в 1941 році. Упродовж 1943-1944 років з території України було мобілізовано в Червону Армію 3 млн. чоловік [29], а всього за роки війни – понад 7 млн. чоловік [11, с. 97; 29]. Потрібно наближено визначити відсоток загиблих серед загального числа мобілізованих уродженців України до лав Червоної Армії.

В фундаментальній монографії [30, с.80] говориться, що з 4,5 млн. чоловік, мобілізованих до Червоної Армії з території України, загинуло щонайменше 1,3 млн. осіб, або 28,89% усієї кількості. Також відомо, що з 192.150 призваних у Червону Армію жителів Галичини загинуло 44.730 чоловік, або 23.28% усього призову [24, с. 375-376]. Із 20,2 тис. закарпатців, які воювали в 1944-1945 роках в складі Червоної Армії, загинуло 4,75 тис. чоловік, або 23,51% всього призову [31, с.154-155]. Таким чином, відсоток загиблих українського призову до Червоної Армії

може коливатися в межах 23,28-28,89 %. Переносячи ці відсотки на цифру 7 млн. новобранців Червоної Армії з України одержуємо, що в роки Великої Вітчизняної війни могло загинути на фронтах 1,63-2,02 млн. уродженців України. Прийmemo середню цифру 1,825 млн. уродженців України, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Оскільки на 1944 рік СРСР майже, повністю вичерпав свої людські ресурси, в Червону Армію призивалися всіх, хто попався під руку. Наприклад, призивалися етнічні українці із Словаччини (Пряшівщина) та з Румунії (Мараморош), хоча вони ніколи не були громадянами Радянського Союзу. З Пряшівщини до Червоної Армії було призвано понад 1 тис. чоловік, в тому числі 932 чоловік з Бардеївської округи. Із 932 чоловік на фронті загинув 31 чоловік та ще 71 стали інвалідами [32, с.195]. В Червону Армію пішов 701 українець з румунського Мараморошу. З цього числа 261 чоловік загинув на фронті [33, с.69].

З приблизного числа 100 тис. загиблих у війну радянських партизанів [20,с.54], на Україну припадає 55 тис. чоловік [4, с.26].

Зводячи докупи одержані вище дані, військові втрати уродженців України загиблими та померлими від ран, в полоні, загиблих партизан і ополченців оцінюємо у 2,315 млн. чоловік. Якою могла бути кількість українців з цього числа загиблих? Для цього скористаємось розрахунками В.Наулка [34]. За його даними в 30-ті роки ХХ століття на Україні, в її сучасних межах українці складали 74,2% всього населення, росіяни – 8,2%, євреї – 6,5% і т.д. [34, с.23]. Переносячи 74,2% на цифру 2,315 млн. загиблих одержуємо, що в роки Великої Вітчизняної війни військові втрати українців склали 1,718 млн. загиблих.

Кількість українців, які служили у збройних силах Німеччини В. Ерліхман оцінює у 180 тис. чоловік, з них, за його розрахунками, в роки війни загинуло 30 тис. чоловік, або 16,67% їх чисельності [4, с.26]. Але інші автори кількість українців у вермахті оцінюють вищою цифрою. Наприклад, за даними С. Дробязка українців у вермахті було 250 тис. [35]. А. Боляновський уточнює, що з 250 тис. українців, які служили на боці Німеччини, 35 тис. перебували на службі в охоронних батальйонах, 30 тис. – у військах СС, 38 тис. – в УНА, 50 тис. – в сотнях, батальйонах та полках вермахту і т.д. [36, с.531]. Додамо, що українці складали 30-45% особового складу власовської «Русской освободительной армии» (РОА, загальна чисельність до 40 тис. чоловік), включаючи командира 1-ї дивізії РОА полковника С. Буняченка [37,с.15]. Переносячи 16,67% на цифру 250 тис. чоловік, втрати українців у збройних силах Німеччини можемо наближено оцінити у 41,7 тис. загиблих.

Перейдемо до оцінки втрат цивільного населення України. За даними Надзвичайної Державної Комісії втрати мирного населення на окупованих територіях склали 6,39 млн. чоловік загиблими, в тому числі мирного населення України склали 3,092 млн. загиблих (точніше 3.091.857 мирних жителів), або 48,39% загальносоюзних втрат [38, с. 316; 4 с. 26]. Проте і М. Солонін [38] і В. Ерліхман вважають ці цифри втрат перебільшеними. Тоді цифра понад 3,8 млн. загиблих в роки війни мирних жителів України, яка наводиться в [9, с. 742] є тим більше

завищеною, як і цифра втрат 3,265 млн. загиблих мирних жителів України, яка наводиться в роботі А. Перковського та С. Пирожкова [27, с.16]. Оскільки втрати мирного населення – це втрати від антипартизанських дій вермахту, втрати єврейського та циганського населення, яке цілеспрямовано знищувалося окупантами, то почнемо саме з них.

В Трансїстрії (окупована Румунією частина південної України) було знищено понад 250 тис. євреїв та 27 тис. циган [17, с.388]. Оскільки на всій окупованій території СРСР нацистами було знищено 30 тис. циган [20, с.54], а в інших областях України циган майже не було, цифру 27 тис. загиблих циган можемо прийняти в якості числа загиблих від терору окупантів циганського населення України. В зв'язку з цим цифру 15 тис. загиблих в роки окупації циган, яку наводить В. Ерліхман [4, с.26] ми вважаємо применшеною.

За нашими обчисленнями (див. Частина III) втрати єврейського населення коливаються в межах 1,5 – 2,33 млн. загиблих, причому нами взято верхню цифру – 2,33 млн. загиблих євреїв. За даними, які наводить М. Солонін [38, с.316] на Україні загинуло порядку 1,5 млн. євреїв, хоча, можливо в цю цифру втрат увійшли загиблі депортовані євреї з Західної Європи, втрати яких не відносяться до демографічних втрат населення Радянського Союзу та України. Я. Грицак [14, с.231] кількість загиблих на Україні євреїв визначає у вилиці 0,9 – 2 млн. чоловік. Як і в [39] прийемо цифру понад 1,4 млн. загиблих євреїв на території України в роки Великої Вітчизняної війни. Якщо вести мову про відносні втрати населення, то найбільшими серед народів СРСР вони були у кримчаків – тюркської народності, яка проживала в Криму і представники якої сповідували іудейську віру. Якщо напередодні війни в СРСР нараховувалося 9,5-10 тис. кримчаків, то після війни їх залишилося живими 1,4-1,5 тис. чоловік [40, с.265]. Отже, за роки війни загинуло 8,5 тис. кримчаків – 85% їхньої довоєнної чисельності.

На підвищеність втрат єврейського населення серед втрат мирних жителів України вказують також дані, наведені Я. Грицаком [14, с.23]. Населення різних регіонів України в 1943 році (частковий перепис населення, проведений німцями) порівняно з 1939 роком співвідносилося так (у відсотках):

Таблиця 5.4.1.

Втрати цивільного населення України

Назва регіону	Втрати населення у %		
	загалом	втрати неєвреїв	втрати євреїв
Галичина	- 22%	- 9%	- 13%
Волинь і Полісся	- 12%	- 3%	- 9%
Рейхскомісаріат «Україна»	- 30%	- 24%	- 6%

Підвищений відсоток (24%) падіння чисельності населення на Східній Україні можна пояснити як довоєнними мобілізаціями до Червоної Армії, так і евакуацією цивільного населення на схід СРСР.

Втрати мирного населення окупованих територій СРСР від антипартизанських операцій вермахту (див. Частина III) ми визначили у 0,75 млн. загиблих. Якщо взяти за основу наведені вище дані Надзвичайної Державної Комісії про те, що 48,39% всіх втрат мирного населення окупованих територій СРСР припадає на Україну, то втрати мирного населення України від антипартизанських операцій вермахту можемо наближено оцінити у 363 тис. загиблих.

Мирне українське населення також зазнавало втрат в районах бойових дій, від артобстрілів та авіанальотів ворогуючих сторін. В Частині III ми визначили ці втрати у 1,5 млн. загиблих, в тому числі 1,4 млн. загинули під час блокади Ленінграду та при обороні Сталінграду, а 100 тис. – в інших місцях (при обороні Києва, Одеси і т.д.). Виходячи з останньої цифри, втрати мирного населення України в зоні бойових дій можемо наближено оцінити у 60 тис. загиблих.

Мирне населення України несло також і інші втрати. В перші дні війни в тюрмах Західної України органами НКВС були розстріляні тисячі в'язнів. За даними О. Субтельного в тюрмах Західної України було розстріляно 15 тис. чоловік, в тому числі 10 тис. – в тюрмах Галичини та 5 тис. – в тюрмах Волині [41, с.400]. Таким чином, наведені вище втрати цивільного населення України сягають 1,868 млн. загиблих.

Але даною цифрою втрати мирного населення України не обмежуються. В Частині III кількість мирних жителів, які загинули від жорстоких умов окупаційного режиму була визначена нами у 2,05 млн. загиблих. Переносячи на цю цифру наведені вище 48,39%, кількість загиблих від жорстоких умов окупаційного режиму мирних жителів України можемо наближено оцінити їх у 0,992 млн. чоловік. В цю цифру нами включено також 100 тис. померлих від голоду 1941–1942 рр. міських жителів на окупованих територіях України [6, с.11]. Виведена нами цифра втрат є меншою ніж та, яка наводиться в роботі В. Ерліхмана – 1,5 млн. загиблих [4, с.26].

Втрати вивезених на примусові роботи до Німеччини радянських громадян- оstarбайтерів у Частині III визначені у 0,852 млн. загиблих. За даними, які наводить А. Буровський [17, с.392-393] від 2/3 до 3/4 оstarбайтерів, вивезених до Німеччини складали жителі України. Порівнюючи наведені вище цифри одержуємо, що кількість загиблих українських оstarбайтерів коливається у межах 0,568 – 0,639 млн. чоловік. Приймемо середню цифру 0,604 млн. загиблих на примусових роботах у Німеччині українських оstarбайтерів.

Поряд із загальносоюзними втратами, населення України зазнало ще й таких втрат, які не були притаманні іншим регіонам СРСР, які були окуповані, іде велися бойові дії.

По-перше, це українсько-польський етнічний конфлікт, який проходив у 1942-1944 рр. на землях Галичини, Волині та південно-східної Польщі. Дані про те, що від рук УПА в цьому конфлікті загинуло 100-500 тис. етнічних поляків [17, с.310] є багатократно перебільшеними. Аналогічно, далекими від істини є обчислення польської сторони про 60-100 тис. загиблих з обох сторін, причому 50 тис. польських втрат припадає на Волинь і польські втрати склали 2/3 всіх

втратах [14, с.254]. На перебільшеність польських даних про втрати в цьому конфлікті вказав український дослідник І. Ільюшин [42, с.118]. Додамо, що польські джерела тих років давали набагато менші оцінки польських втрат. Наприклад, станом на 7 жовтня 1943 року делегат польського емігрантського уряду на Волині К. Банах кількість загиблих поляків визначив у 15 тис. чоловік. [43, с. 180]. Із даних І. Ільюшина випливає, що на Волині загинуло мінімум 19,5 тис. поляків [42, с. 118], але аж ніяк не 50 тис. На Галичині, за оцінками конспіративної польської періодики тих часів, до березня 1944 року загинуло 8 тис. поляків [44, с.48]. В 2002-2003 роках, коли був підвищений інтерес до україно-польського етнічного конфлікту, називалися такі цифри втрат ворогуючих сторін: 50 тис. загиблих поляків та 20 тис. загиблих українців [45], а також 50 тис. загиблих поляків та 17 тис. загиблих українців [46]. Згідно даних М. Ковалю в україно-польському етнічному конфлікті з обох боків загинуло по 40 тис. чоловік [47, с. 61]. Разом – 80 тис. поляків та українців. Приймемо цифру 80 тис. загиблих в україно-польському етнічному конфлікті 1942-1944 років. Втрати УПА та цивільного населення у збройній боротьбі з військами НКВС-МДБ СРСР та Червоної Армії перевищили, за нашими підрахунками 114 тис. загиблих, і віднесені нами до післявоєнних втрат українського народу [48, с.453].

По-друге, втрати від боротьби між мельниківським та бандерівським угрупованнями ОУН, між УПА та УНРА Т. Бульби-Боровця. За даними мельниківського авторитета Зенона Книша жертвами «бандерівської енкаведєвщини» стало 4 тис. членів мельниківської ОУН [14, с.226], хоча, на думку Я. Грицака, ці дані є дуже перебільшеними. Згідно [49, с.29] в міжособній боротьбі загинуло щонайменше близько 400 представників мельниківської та понад 200 представників бандерівської ОУН [49, с. 29]. Червень-листопад 1943 року на Волині характеризувався збройним протистоянням між бандерівською УПА та УНРА Т. Бульби-Боровця [50, с.165]. Автор часів брєжнєвської епохи [51, с.151] говорить, про «збройну колотнечу» між УПА та УНРА. Натомість керівництво бандерівської ОУН стверджувало, що операції по оточенню та підпорядкуванню командуванню УПА мельниківських та бульбівських загонів далися «малою кров'ю» [14, с.246]. Загалом можна вважати, що жертвами протистояння між різними гілками українського національного руху опору стало 1 тис. чоловік.

Якщо вести мову про втрати депортованих з України народів, то слід мати на увазі кримських татар, греків, та інші корінні народи Криму. В [52,с.303-304] наводяться, з посиланням на довідку відділу спецпоселень НКВС СРСР наступні дані: чисельність депортованих з Криму народів (включаючи кримських татар) складала до депортації 227.460 чоловік, а в жовтні 1946 року їхня кількість скоротилася до 193.959 чоловік. Отже, їхня чисельність скоротилася на 33.051 чоловіка, або 14,73%. В [53] говориться про 228.543 депортованих з Криму, в тому числі 191.014 кримських татар. В [54, с.128] – про 225.009 депортованих, в тому числі 183.155 кримських татар, 12.422 болгарина, 15.040 греків, 9.261 вірмен, 1.119 німців і т.д. Причому згідно [54, с. 142] станом на 1 жовтня 1948 року в депортації померло 44.887 чоловік з числа корінних жителів Криму (20% чисель-

ності). Вимирання корінних жителів Криму в депортації продовжувалось і далі. Так, станом на 1.01.1955 року в заслання було нараховано 118.351 кримського татарина, 8.606 болгар, 1.057 греків, 5.679 вірменів та 2.087 представників інших національностей Криму [55, с.67]. Оскільки ми оцінюємо втрати тільки воєнного періоду, то втрати депортованих з Криму народів оцінимо в 33,5 тис. загиблих.

Оцінимо кількість загиблих українців серед в'язнів ГУЛАГу. Згідно даних В. Земскова [56] відсоток українців серед в'язнів ГУЛАГу був таким:

Таблиця 5.4.2.

Питома вага українців серед в'язнів ГУЛАГу

Рік	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
Загальна кількість в'язнів	1.317.195	1.344.408	1.500.524	1.415.596	983.974	663.594	715.505	600.897
В тому числі українців	181.905	196.283	189.146	180.148	114.467	73.832	85.584	107.550
%	13,81	14,6	12,61	12,73	11,63	11,13	11,96	17,9

Упродовж 1941-1945 рр. середній відсоток українців у таборах ГУЛАГу, як впливає з наведеної вище таблиці, складав 12,012%. В Частині III кількість загиблих у 1941-1945 рр. в'язнів ГУЛАГу визначена нами у 997,6 тис. чоловік. Перенісиши 12,012% на цифру 997,6 тис. чоловік, кількість померлих в'язнів-українців ГУЛАГу можемо наближено оцінити у 120 тис. чоловік.

Таким чином втрати мирного населення України (як українців, так і уродженців України) в роки Великої Вітчизняної війни, за нашими підрахунками, виявилися такими: загинули 1,4 млн. євреїв та 27 тис. циган, 363 тис. мирних жителів від антипартизанських операцій вермахту, 60 тис. мирних жителів у зоні бойових дій, 15 тис. в'язнів у тюрмах Галичини та Волині були розстріляні співробітниками НКВС у перші дні війни, 0,992 млн. загинули від жорстоких умов окупаційного режиму, 0,604 млн. – на примусових роботах в Німеччині, 80 тис. чоловік загинули україно-польському етнічному конфлікті, 1 тис. – в міжособних сутичках бандерівських, мельниківських та бульбівських загонів, 33,5 тис. склали втрати депортованих народів з Криму, в якості в'язнів ГУЛАГу загинуло 120 тис. українців. Таким чином, загальна кількість загиблих в роки війни мирних жителів України та українців складає за нашими підрахунками 3,696 млн. чоловік, в тому числі 1,1 млн. українців.

Таким чином, на фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло в складі Червоної Армії, за нашими підрахунками, 2,315 млн. уродженців України, в тому числі 1,718 млн. українців. Ще близько 42 тис. українців загинули в складі збройних сил Німеччини. Таким чином, військові втрати уродженців України склали 2,357 млн.

загиблих, в тому числі 1,76 млн. українців. Цивільні втрати уродженців України склали 3,696 млн. загиблих, в тому числі 1,1 млн. українців. Разом, військові втрати та втрати цивільного населення серед уродженців України склали 6,053 млн. загиблих, в тому числі 2,86 млн. українців. Якщо до наведеної цифри втрат уродженців України ще додати 1,367 млн. загиблих на українській території радянських військовополонених, які не були її уродженцями, то загалом кількість загиблих в роки Великої Вітчизняної війни на території України складе 7,42 млн. чоловік.

Таким чином, військові втрати уродженців України – 2,357 млн. загиблих (в тому числі 1,76 млн. українців) потрапляють у вилку 1,4-2,5 млн. загиблих, про що велася мова на початку розділу. Втрати цивільного населення – 3,696 млн. загиблих (в тому числі 1,1 млн. українців) потрапляють у вилку 3,3-4,5 млн. загиблих. Загальна чисельність загиблих на території України – 7,42 млн. чоловік, потрапляє у наведену вище вилку 7-8 млн. загиблих. Загальні втрати уродженців України (6,053 млн. чол.) склали 18,7% втрат населення СРСР (32,389 млн. загиблих). Військові втрати (2,315 млн. загиблих в складі Червоної Армії) – 13% загальносоюзних військових втрат (17,774 млн. загиблих червоноармійців).

Підсумкова порівняльна таблиця втрат Червоної Армії і союзників, Німеччини і союзників, з урахуванням втрат бронетехніки, авіації, витрачених боєприпасів [57, с. 196, 198; 20, с. 110], приймає наступний вигляд

Таблиця 5.4.3.

Порівняльний аналіз втрат збройних сил СРСР та Німеччини в роки Великої Вітчизняної війни

Втрати ворогуючих сторін	СРСР	Німеччина	Співвідношення
Втрати Червоної Армії та вермахту (млн. загиблих)	17,774	3,32 (разом з втратами колаборантів)	5,35:1
Втрати Червоної Армії та Німеччини разом з союзниками (млн. загиблих)	17,853	3,934	4,45:1
Втрачені танки і САУ (тис. одиниць)	96,5	37,6	2,57:1
Втрачені бойові літаки (тис. одиниць)	75,2	13,5	5,57:1
Витрачено боєприпасів під час бойових дій (млн. тонн)	8,0	5,6	1,43:1

Стосовно втрат українців у роки Великої Вітчизняної війни, відомий демограф В.М. Кабузан писав, що «...приходиться признати, что даже в условиях войны и временной оккупации естественная убыль населения в республике далеко не достигла показателей 1933-1934 гг.» [58,с.305].

В справедливості цієї тези можна переконатися, порівнявши смертність населення України під час голодомору (1932-1933 рр.) та в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) по деяких регіонах та населених пунктах України на основі даних, наведених О.Веселовою в публікації [61,с.469,471,474-475]:

Таблиця 5.4.4.

Порівняльна таблиця втрат населення від голодомору та в роки Великої Вітчизняної війни по деяких населених пунктах та регіонах України

Назва населеного пункту або регіону	Смертність в абсолютних цифрах або відсотках		Співвідношення втрат
	від голодомору	в 1941-1945 рр	
місто Київ	8,8 % киян	7,4 % киян	1,89:1
с. Тимошівка, Маньківський район, Черкаська область	300	35	8,57:1
с. Тарган, Володарський район, Київська область	360	52	6,92:1
с. Стецівка, Звенигородський район, Черкаська область	1.390	300	4,63:1
Кам'янський район, Черкаська область	12.000	3.840	3,13:1
с. Гарбузівка, Полтавська область	362	47	7,7:1

В масштабах всієї України, за обчисленнями С.В. Кульчицького від голодомору 1932-1933 рр. померло 3,5 млн. українців [59,с.409]. Наші дослідження, згідно яких в роки Великої Вітчизняної війни загальні втрати українців (як військові, так і мирного населення) склали 2,86 млн. загиблих, вищенаведена теза В.М. Кабузана підтверджують, хоча, без сумніву, людські втрати українського народу і в 1932-1933 рр. і в 1941-1945 рр. були дуже важкими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвин В.М. Україна в Другій світовій війні (1939-1945) /В.М. Литвин. – К.: Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. – 2004.- 464 с. **2.** Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с. **3.** Михайлиця В. Втрати народу України у Великій Вітчизняній війні [Електронний ресурс] /В. Михайлиця – 2010,6 травня. – Режим доступу: <http://www.tneu.edu.ua/peremoga/index.php?topic=6.0>. **4.** Эрлихман В. Потери народонаселения в XX веке. Справочник /В. Эрлихман. – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с. **5.** Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К.: 1994. **6.** Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897 – 1990 років /С. Чорний. – К.: Голов. Спеціаліз. Ред. літ. мовами нац. Меншин України, 2002. – 181 с. **7.** Соколов Б. Победа – одна на всех. 65 лет победы [Електронний ресурс] /Б. Соколов – Режим доступу: <http://www.russ.ru/pole/Pobeda-odna-na-vseh>. **8.** Кульчицький С.В. Демографічні втрати України в XX столітті /С.В. Кульчицький. // Дзержало тижня. – 2004. – 2 жовтня. **9.** Великая Отечественная война. 1941-1945. Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 832 с. **10.** Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – 1135 с. **11.** Тронько П.Т. Внесок народу України в Перемогу над гітлерівськими загарбниками /П.Т. Тронько. // Укра-

їнський історичний журнал. – 2005. - №3. – С. 95-100. **12.** Процик П. Україна. Друга світова. Тільки цифри [Електронний ресурс] /П. Процик – Українська правда, 2010, 7 травня. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/05/07/51738/>.

13. Московский комсомолец в Украине. – 2011. - №27 (29.06. – 5.0.2011) – С.3.

14. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. /Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

15. Большая Советская Энциклопедия. 2-е изд-е, т. 50. СССР. – М.: Большая Советская Энциклопедия, 1957. – 764 с.

16. Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина /М. Мельтюхов. – М. Вече, 2000. – 608 с.

17. Буровский А.М. Великая гражданская война 1939-1945 /А.М. Буровский. – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – 496 с.

18. Суворов В. День «М». Когда началась Вторая мировая война? /В. Суворов. – К.: «Золоті ворота», 1994. – 255 с.

19. Суворов В. Ледокол. Кто начал Вторую мировую войну? /В. Суворов. – М.: Изд. Дом «Новое время», 1993. – 351 с.

20. Соколов Б.В. Кто воевал числом, а кто – умением /Б.В. Соколов. – М.: Яуза-пресс, 2011. – 288 с.

21. Поляков Ю. Точную цифру потерь мы не узнаем никогда /Ю. Поляков. // Известия. – 2005. – 6 мая – С. 17.

22. Соколов Б.В. Вторая мировая: факты и версти /Б.В. Соколов. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. – 432 с.

23. Др.Штрайт Кристиан. Они не товарищи. Вермахт и советские военнопленные. [Електронний ресурс] /Кристиан Штрайт – Режим доступу: http://www.kontakte_kontakty.de/russish/streit.htm.

24. Гриневич В. Історія українського війська. (1917-1995) /В. Гриневич. – Львів: Світ, 1996. – 840 с.

25. Лопуховский Л. Прохоровка – без грифа секретности /Л. Лопуховский. // Независимое военное обозрение. – 2003. – 31 октября.

26. Рыбаковский А.Л. Великая Отечественная: людские потери России /А.Л. Рыбаковский. // Социс. – 2001. - №6. – С. 85-98.

27. Перковський А.Л. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40-х рр. /А.Л. Перковський, С.І. Пирожков. // Український істор. журнал. – 1990. - №2. – С. 15-25.

28. Коваль М.В. Друга світова війна та історична пам'ять /М.В. Коваль. // Український історичний журнал. – 2000. - №3. – С. 3-21.

29. Муковський І. Велика Оте́чественная. Украина. Резервы. [Електронний ресурс]. /І. Муковський. – 2010, 22 июня. – Режим доступу: <http://flot2017.com/show/history/25282>.

30. Украинцы. – М.: Наука, 2000. – 535 с.

31. Книга памяти України. Закарпатська область. т. 2. – Ужгород: Карпати, 1998. – 426 с.

32. Ванат І. Нарис новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга II /І. Ванат. – Братислава: Слов. педагог. видавництво, 1985. – 356 с.

33. Вегеш М.М. Нариси історії українців Марамощини (Румунія) у 1918-1945 роках / М.М. Вегеш, Л.М. Горват. – Ужгород: ТОВ «Колір принт», 1998. – 87 с.

34. Наулко В. Развитие межэтнических связей в Украине /В. Наулко. – К.: Наукова думка, 1975. – 276 с.

35. Созаев-Гурьев Е. Неучтенные ветераны второй мировой [Електронний ресурс]. /Е. Созаев-Гурьев. – Режим доступу: <http://infox.ru/authority/mans/2010/03/22/>.

36. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини. 1939-1945 /А. Боляновський. – Львів: ЛНДУ – Канад. Інструмент укр. студій Альберт ун-ту, 2003 – 686 с.

37. Синицын Ф.Л. Сыны ограбленных отцов, спасайте Родину! /Ф.Л. Синицын. // Военно-историч. журнал. – 2010. - №2. – С. 14-19.

38. Солонин М.С. Фальшивая история Великой войны /М.С. Солонин. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 320 с.

39. Аргументы и факты в Украине. – 2006. - №44. – С.19.

40. Народы и религии мира. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1999. – 928 с.

41. Субтельний О. Україна. Історія /О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 501 с.

42. Ільюшин І.І. До питання про Волинську трагедію 1943-1944 рр. /І.І. Ільюшин. //

Укр. історич. журнал. – 2003. - №3. – С.115-123. **43.** Волинь. 1943. Боротьба за землю // І. – 2003. - №28. – 340 с. **44.** Офіцинський Р. Україно-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941-1944) /Р. Офіцинський, Л. Ховрак. – Ужгород: Гражда, 2002. – 84 с. **45.** Телеканал «1+1», Передача «Подвійний доказ». – 2002. – 14 жовтня. **46.** Телеканал «Інтер». – 2003. – 5 лютого. **47.** Коваль М.В. Организация украинских националистов (ОУН): уроки истории /М.В. Коваль. // Отечественная история. – 2003. - №1. – С.53-76. **48.** Лавер О. Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945-2005 рр. /О. Лавер. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідом. збірник наукових праць. – Випуск 16. Частина 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 443-476. **49.** Паршев А. Вторая мировая. Когда она началась и когда закончилось? /А. Паршев, В. Степаков. – М.: Яуза: Эксмо, 2009. – 576 с. **50.** Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944) /В. Дзьобак. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 260 с. **51.** Чередниченко В. Анатомія зради /В. Чередниченко. – К.: Політвидав України, 1978. – 334 с. **52.** Платонов О. Бич божий: величие и трагедия Сталина /О. Платонов. – М.: Алгоритм, 2005. – 415 с. **53.** Депортация народов Крыма во время сталинских репрессий. [Електронний ресурс]. – 2014, 21 апреля. - Режим доступу: <https://ria.ru/spravka/20140421/1004852312.html>. **54.** Пыхалов И. За что Сталин выселял народы? /И. Пыхалов. – М.: Яуза-пресс, 2008. – 480 с. **55.** Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія і сучасність /Ю.І. Зінченко. //Україн. історич. журнал. – 2004. - №3. – С.62-73. **56.** Земсков В. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) // Социологические исследования. – 1991. - №6. – С.10-27; 1991. - №7. – С.3-16. [Електронний ресурс]./В. Земсков – Режим доступу: <http://www.perplet.ru/history/Author/Russ/Z/Zemskov/Articles/ZEMSKOV.HTM>. **57.** Соколов Б. Красный колосс. Почему победила Красная Армия? /Б. Соколов.– М.: Яуза, Эксмо. 2007. – 352 с. **58.** Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения /В.М. Кабузан. – М.: Наука, 2006. – 658 с. **59.** Кульчицький С.В. Голодомор 1932-1932 рр., як геноцид: труднощі усвідомлення /С.В. Кульчицький. – К.: Наш час, 2007. – 424 с. **60.** Безсмертя. Книга пам'яті України.1941 – 1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство « Книга пам'яті України». – 2000, 872 с. **61.** Веселова О. Пам'ять про жертви голоду-геноциду 1932-1933 років в Україні: смертність й ушанування загиблих /О. Веселова. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 10.-К.: Інститут історії України НАН України, 200. - С.430-485.

Наукове видання

Лавер Олександр Георгійович

**ВІЙНИ ТА НАРОДОНАСЕЛЕННЯ КРАЇН СВІТУ
У ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯХ (1900-2016 рр.)**

СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографія

Коректура: *авторська*

Комп'ютерна верстка, обкладинка: *Кокіної Р. С.*

Підписано до друку 10.10.2018. Гарнітура Myriad Pro.
Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 44,2. Зам.№ 2453.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36, e-mail: print@rik.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5040 від 21 січня 2016 року

Лавер О.Г.

Л 13 **Війни та народонаселення країн світу у ХХ-ХХІ століттях (1900-2016 рр.)** : монографія / вид. 2-е, допов. Ужгород: РІК-У, 2018. 760 с.
ISBN 978-617-7692-07-1

Пропонована монографія є другим, доповненим і переробленим виданням монографії: Лавер О.Г. «Війни та народонаселення країн світу у ХХ столітті», яка була видана у 2002 році. Структура пропонованої монографії включає в себе вступ, дві частини, 6 розділів та додатки. У першій частині монографії досліджується статистика людських втрат у війнах і конфліктах ХХ-ХХІ століть (1900-2016 роки). Досліджуються втрати населення країн Європи, Америки, Азії, Африки, Російської імперії, СРСР та пострадянського простору у локальних війнах і конфліктах, які відбулися за вказаний проміжок часу, а також у Першій та Другій світових війнах. Велика увага приділяється вивченню втрат українського народу та населення України у війнах і конфліктах 1900-2016 рр. У другій частині монографії йдеться про проблеми біженців, вимушених переселенців, нелегальну міграцію, як наслідки воєн і конфліктів 1900-2016 рр. Вказані проблеми розглядаються, як у розрізі континентів, так і регіонів нашої планети, включаючи країни пострадянського простору, а також Україну. Результати статистичних досліджень наведені у додатках.

УДК 311.21+314.1+94(4/9)